گوڵاوی سەرمۆر

ژیننامەی پێغەمبەری مەزن

نووسینی : صفی الرحمن المبارکفوری

وەرگێڕانی : بکر حمە

گوڵاوی سەرمۆر

ژیننامەی پێغەمبەری مەزن

صلى الله عليه وسلم

نووسینی

صفي الرحمن المباركفوري

وەرگێڕانی

بكرحمە صديق عارف

مبارک فوری، صفی الرحمن، ۱۹۴۳-
Mubarak Puri, Safial - Rahman
گولاوی سەرمور / نووسینی صفی الرحمن المبارکفوری؛ وەرگیراتی بکرحمە صدیق عارف.ـ تهران: احسان، ۱۳۸۲.
۶۱۳ ص.
ISBN 964-356-150-X
فهرستنویسی براساس اطلاعات فیپا.
عنوان اصلی:الرحیق المختوم.
کتابنامه به صورت زیرنویس.
۱. محمد (ص)، پیامبر اسلام، ۵۳ قبل از هجرت - ۱۱ق.-- سرگذشتنامه. ۲. اسلام -- تاریخ -- از آغاز تا ۴۱ ق. الف. عارف، بکر محمد صدیق، مترجم؛ ب. عنوان. ج. عنوان: سیره رسول الله (الرحیق المختوم).
BP ۲۲/۹/م۲ر۳.۴۷ ۲۹۷/۹۳
۱۳۸۲
کتابخانه ملی ایران
م۸۲-۴۰۰۴۵

نشر احسان
تاران ـ ناصر خسرو ـ تەلەفوون: ۳۹۰۲۷۵۰

ناوی کتێب : گوڵاوی سەرمۆر (ژیننامەی پێغەمبەری مەزن)
نووسینی : صفی الرحمن المبارکفوری
وەرگێرانی : بکرحمە صدیق عارف
بڵاوکار : نەشری ئیحسان
نۆرەی چاپی یەکەم : ۱۳۸۲ هـ ش ۱٤۲٤ هـ ق ۲۰۰۳ م
تیراژ : ۳۰۰۰ دانە
ژمارەی نێونەتەوایەتی X-۱۵۰-۳٥٦-۹٦٤ 964-356-150-X
قیمەت: ۳۵۰۰ تمەن

وتـەی بـەڕێز:

شـێـخ محمد علـی حـەرەکـان

ئـەمینداری گشتی ڕابیطـەی جیهـانی ئیسلامـی

سوپاس بۆ پەروەردگاری جیهانیان ، بەدیهێنـەری ئاسمانـەکان و زەمین ، دانـەری تاریکـایی و ڕۆشـنایییەکان ، خـوای گـەورە سـلاَوات بـدات لەسـەر سەروەرمان محمد ﷺ دوایینی هـەموو پێغەمبەران ، بەڕاستی مرۆڤگـەلی مژدەداو ئاگادارکردەوە ، بەڵێنیداو هەڕەشەکانی گەیانـد ، بەهۆی ئەوەوە خـوای گـەورە مرۆڤایەتی لە سەرلێشێواوی ڕزگارکرد ، هیدایەتیدان بۆ ڕێگـای ڕاست، ڕێگـای ئـەو پـەروەردگارەی کـە هەرچـی لـە ئاسمانـەکان و زەمیندایـە مـوڵکی ئـەوە ، بێگومان هەموو کارو کردەوەیەك بۆ لای ئەو دەگەڕێتەوە ، پاشان:

کەخوای گەورە تکاو پلەبەرزەکەی بەخشی بەموحەممەد ﷺ و ڕێنومایی موسڵمانانی کـرد بـۆ خۆشەویستی ئەوزاتـەو شـوێنکەوتنی کـرد بەبەشـێك لـە خۆشەویستی خۆی ، وەکو فەرموویەتی: ﴿ قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ ﴾ آل عمران/۳۱.

واتە: ئەی موحەممەد ﷺ پێیان بڵێ: ئەگەر ئێوە خوای گەورەتان خۆش دەوێت ئەوا شوێن من بکەون ، لەگوناهەکانتان خۆش دەبێت . ئەمە یەکێك بوو لەو هۆیانەی دڵەکانی تامەزرۆی ئەو خۆشەویستییە دەکرد ، دەستی دەگـرت بەو هۆیانەوە کەئەو پەیوەندیە بەهێزتر دەکات . هەر لـە سـەرەتای ئیسـلامەوە موسڵمانان پێشبڕکێیان دەکرد بۆ دەرخستنی سیما جوانەکانی و بلاَوکردنەوەی سـیرەتی بۆنخۆشـی ، ئـەو سـیرەتەی کـە بریتییـە لەوتـەو کـردەوەو ڕەوشـتە بەرزەکانی ، هەروەکو عائشەی هاوسەری ﷺ فەرموویـەتی: بەڕاستی ڕەوشتی قورئـان بـوو، قورئـانیش پـەڕاوی خـوای گـەورەو وشـە تەواوەکانیـەتی ، کـێ بتوانێـت وەهابێـت بێگومـان دەبێتـە کـامڵترین و خۆشەویسـترین کـەس لای بەندەکانی خوا.

موسـڵمانان بەبـەردەوامی وابەسـتەی ئـەم خۆشەویسـتی‌یە بـوون کـە لەئاکامـدا کـۆنگرەی ئیسلامیی یەکـەمی (سیرەتی پێغەمبـەری ﷺ لـە پاکسـتان ساڵی ١٣٩٦ کۆچی لێ هاتە کایـەوە ، لـەو کۆنگرەیەدا (رابطـە) چـەند خـەڵاتێکی ماددی تەرخان کرد بـەبڕی (١٥٠) هـەزار ریاڵی سعودی بۆ باشترین (٥) باسـی یەکەم سەبارەت بەسیرەتی پێغەمبەر ﷺ بەم مەرجانەی خوارەوە:

(١) باسـەکە تێروتـەواو بێـت لەگـەڵ ڕیزکردنـی ڕووداوە مێژووییـەکان بـەپێی ڕوودانیان.
(٢) باسێکی باش بێت و پێشتر بڵاونەکرابێتەوە.
(٣) لێکوڵەر ئاماژە بکات بەهـەموو ئـەو دەسـتنووس و سەرچاوە زانستیانەی کە لە باسەکەیدا پشتی پێ بەستون.
(٤) لێکوڵەر باسێکی تێروتەسەل ژیانی خۆی بنووسێت و باس لە پلەوپایـەو لێهاتنـــە زانســـتی‌یەکانی خـــۆی بکـــات و، ئەگـــەر هـــەیبوو ئامـــاژە بەنووسراوەکانی تری بکات.
(٥) باسەکەی بەنووسینێکی ڕوون بنووسێت و بەئاسانی فۆتۆ کۆپی بکرێت.
(٦) باسەکانی بەزمانی عەرەبی و زمانە زیندووەکانی تر وەربگێڕێت.
(٧) باسەکان لەسەرەتای مـانگی ڕەبیعـی دووەمـی سـاڵی (١٣٩٦)ی کۆچیەوە وەردەگیرێـن و لەسـەرەتای مـانگی موحـەڕڕەمی سـاڵی (١٣٩٧) کۆچـیدا کۆتاییان دێت.
(٨) باســەکە تەسـلیم بەئەمینـدارێتی گشـتی ڕابیطـەی جیهـانی ئیسـلامی دەکرێـت لـەزەرفێکی داخـراوداو ئەمینـدارێتی گشـتی ژمارەیـەکی یـەك لـە دوای یەکی تایبەتی بۆ دادەنێت.
(٩) باسەکان لەلایەن دەستەیەك لە زانایانی گـەورەوە پێداچوونەوەی لەسـەر دەکرێت.

ئـەم ئاگادارینامەیە پاڵپێوەنـەرێکی گـەورەبوو بـۆ ئـەو زانایانـەی کـە خۆشەویستی خواو پێغەمبەر ﷺ لە دڵیانـدا بـوو بـۆ ئەوەی پێشبڕکێ بکـەن لـەو

بوارەداو ، (رابطە)ش خۆی ئامادە کرد بۆ وەرگرتنی باسەکان بەزمانی عەرەبی و ئینگلیزی و ئۆردی و چەند زمانێکی تر.

هەندێك برای بەڕێز باسەکانیان بەو زمانانە نارد ، ژمارەیان گەیشتە (١٧١) باس ، لەوانە:

(٨٤) باس بەزمانی عەرەبی، (٦٤) باس بەزمانی ئۆردی ، (٢١) باس بەزمانی ئینگلیزی ، تەنها یەك باس بەزمانی فەڕەنسی و باسێکیش بەزمانی (هوسادی).

رابیطە هەستا بەپێکهێنانی لیژنەیەك لەگەورە زانایان بۆ لێکۆلینەوەی باسەکان و ڕێکخستنیان بەپێی شیاوبوونیان، بۆ سەرکەوتن و وەرگرتنی خەلاَتەکە، ناوی سەرکەوتووەکانیش بەم شێوەیە بوو:

(١) وەرگری خەلاَتی یەکەم (**شیخ صفی الرحمن المبارکفوری**) لەزانکۆی سەلەفی . هیندستان . بڕی خەلاَتەکەی پەنجاهەزار ڕیاڵی سعودی بوو.

(٢) وەرگری خەلاَتی دووەم (**دکتۆر مەجید عەلی خان**) لەزانکۆی ناوخۆیی ئیسلامیی نیودلهی . هیندستان . بڕی خەلاَتەکەی چل هەزار ڕیاڵی سعودی بوو.

(٣) وەرگری خەلاَتی سێ‌هەم (**دکتۆر ئەسیر ئەحمەد ناسر**) سەرۆکی زانکۆی ئیسلامی پاکستان ، بڕی خەلاَتەکەی سی هەزار ڕیاڵی سعودی بوو.

(٤) وەرگری خەلاَتی چوارەم ، (**پرۆفیسۆر حامید محمد مەنصور لیمود**) لەکۆماری میسری عەرەبی ، بڕی خەلاَتەکەی بیست هەزار ڕیاڵی سعودی بوو.

(٥) وەرگری خەلاَتی پێنجەم (**پرۆفیسۆر عبدالسلام هاشم حافز**) لە مەدینەی مونەوەرەی میرنشینی عەرەبی سعودی ، بڕی خەلاَتەکەی دە هەزار ڕیاڵی سعودی بوو.

رابیطە لەکۆنگرەی ئاسیایی یەکەم لە شەعبانی ساڵی ١٣٩٨ کۆچی لە شاری کەڕاچی ناوی سەرکەوتووەکانی ئاشکرا کردو لەکاتی خۆیدا ناویان لە ڕۆژنامەکاندا بلاَو کرایەوە.

بەو بۆنەیەوە ئەمینداریێتی گشتی رابیطە لە مەککەی موکەڕڕەمە ئاهەنگێکی گەورەی ساز کرد بە سەرپەرشتی خاوەن شکۆی مەلەکی ، (میر سعودی کوڕی عبدالمحسن کوڕی عەبدولعزیز) جێگری میرنشینی ناوچەی مەککەی موکەڕڕەمە ، لەجیاتی خاوەن شکۆ (میر فەوازی کوڕی عەبدولعەزیز) میری ناوچەی مەککەی موکەڕڕەمە .

بەڕێزیان هەستان بە دابەش کردنی خەلاَتەکان بەسەر خاوەنەکانیاندا لە ڕۆژی شەممەی ڕێکەوتی (١٢)ی ڕەبیعی یەکەمی ساڵی ١٣٩٩ کۆچی ، لەو ئاهەنگەدا ئەمینداریێتی گشتی ئاشکرای کرد کە هەڵدەستێت بەچاپ کردنی باسە سەرکەوتووەکان و بلاَوکردنەوەی بەچەند زمانێك ، بۆ جێبەجێ کردنی ئەو بڕیارە نۆبەرەی ئەو چاپە دەخەینە بەردەم خوێنەری بەڕێز بەچەند زمانێکی جیاواز ، ئەمەش باسەکەی (شێخ صفي الرحمان المویارکفوري) یە، لە زانکۆی سەلەفی - هیندستان - کە پلەی یەکەمی وەدەست هێناوە ، دوای چاپی ئەم باسە ، باسەکانی تریش سەرەیان دێت .

لەخوا دەپاڕێینەوە بەرەزامەندی خۆی هەموو کردەوەکانمان لێ وەربگرێت ، بەڕاستی خودا گەورەترین پشتیوان و فریادڕەسە ، درووود لەسەر گیانی پاکی پێغەمبەر ﷺ و ئال و بەیت و هاوەڵەکانی .

ووتــەی نــووســـەر

سوپاس بۆ ئەو خوایەی پێغەمبەرەکەی بەڕێنمویی و ئاییني ڕاستەقینە نـارد بـۆ ئـەوەی سـەروەربێت بەسـەر ئاییـنـەکانی تـرداو کـردی بەشـایەت و مژدەدەرو بێدارکەرەوەی خەڵك و بانگخوازی ڕێگـەی خوداو چرای درەخشـان و سەرقافڵەی چاکەخوازی بۆ هـەموو ئەو کەسانەی ئومێدیان بەڕەزامەنـدی خواو ڕۆژی دوایی هەیەو زۆر یادی خوا دەکەن و کانیاوەکـانی ڕەحمـەت و ڕەزامـەنـدی خۆی بۆ دەرهێنان.

مایـەی خۆشحاڵی و خۆشنوودیە کە ڕابیگـەی جیهانی ئیسلامی دوای کۆنگرەی سیرەتی پێغەمبەر ﷺ لەمانگی ڕەبیعی یەکـەمی ساڵی١٣٩٦ کۆچیدا لەسەر ئاستی جیهانی ئیسلامی هەستا بەسازدانی ئـەو پێشبڕکێیە بۆ سیرەتی پێغەمبـەر ﷺ و بـە مەبەسـتی گورجکردنـەوەی نووسـەرەکان و ڕێکخسـتنەوەی چالاکی فیکریـان، من بەڕاستی بەبایـەخێکی زۆرەوە سـەیری دەکـەم ، لەوانەیـە زمان نەتوانێت وەسفی بەهاکەی بکات.

سـیرەتی پێغەمبــەر ﷺ و پێشـڕەوێتی ئـەو پێشـەوا مەزنـە ﷺ ، ئەگـەر بەووردی سەرنجی لـێ بدەین تـەنها تاکە سەرچاوەیە : کە کانیاوەکـانی ژیـانی موسـڵمانانێ جیهـانی ئیسـلامی لێـوە هەڵـدەقوڵێت و ئاسـوودەیی کۆمـەڵگای تێدایە.

ئـەوە مایــەی خۆشحاڵی و خۆشـبەختیمە کەلـەم پێشـبڕکێ پـیرۆزەدا بەشـداری بکـەم ، بـەڵام مـن لەکوێـدام هـەتا بتـوانم تیشـك بخەمـە سـەر ژیـانی سـەروەری هــەمووان ﷺ ، مــن پیــاوێکم ئاســوودە دەبم کــە لــەو ڕووناکیـیـە وەردەگرم، هەتاکو لە تاریکستانی ئەنگوستە چاودا تێدانەچم و بەئوممـەتی ئـەو بـژیم و لەئوممــەتی ئـەوبم ، کــە دەشمــرم خــوا لــە گوناهــەکانم خــۆش ببێـت بەشەفاعەتی ئەو بم بەخشێت.

ووتەیەکیش هەیە پێویستە بیڵێم سەبارەت بەبەرنامەی من لەم باسەدا " من پێش ئەوەی دەست بکەم نووسینی ئەم باسە پێم باشبوو کە لـە قەوارەیەکی

مامناوەندیدا بینووسم و خۆم لە درێژەپێدانی بێسوودو کورتکردنەوەی بێمانا دوور بخەمەوە. بەڵام تێبینیم کرد ڕاجیاوازی زۆرهەیە لەنێوان سەرچاوەکاندا لەسەر ڕیزکردنی ڕووداوەکان، یان لە وردو درشتی باسەکاندا، لەو جێگایانەدا لێکۆڵینەوەی وردم کردوەو چاوم گێڕاوەتەوە بەهەموولایەکی باسەکەدا، پاشان ڕای پەسەندم نووسیوەو خۆم پاراستووە و لەهێنانەوەی بەڵگەی زۆر، چونکە دەبێتە هۆی درێژە پێدانێکی بێزارکەر، بەڵێ!

لەهەرشوێنێکدا خوێنەر هەست بەنامۆیی باسەکە بکات بەڵگەم هێناوەتەوە، یان بینیبێتم کە نووسەرانی تر ڕای جیاوازیان هەیە هەمان شتم کردووە.

خوایە لە دونیاو ئاخیرەتدا لەخێر بەشم بدە. تەنها تۆ بەڕەحم و بەبەزەییت، خاوەن عەرشی مەجید هەرخۆتیت.

ڕۆژی هەینی ١٣٩٦/٧/٢٤ کۆچی

١٩٧٦/٧/٢٣ زایینی.

سەفی ڕەحمان ئەلموبارەکفوری

زانکۆی سەلەفی / هیندستان

جێگــەوتەی عــەرەب و تیرەکــانی

سیرەتی پێغەمبەر ﷺ لەڕاستیدا بریتی‌یە: لەو پەیامەی پێغەمبەر ﷺ بۆ کۆمەڵگای مرۆڤایەتی هێنای و لەتاریکییەوە بەرەو ڕووناکی ڕزگاری کردن ، لە کۆیلایەتی کردن بۆ مرۆڤ ، ڕزگاری کردن بەرەو عەبدایەتی کردن بۆ خوا ، کەواتە ناتوانین وێنەی ڕاستەقینەی بهێنینە پێش چاومان هەتاکو لەنێوان ڕۆژگاری پێشهاتنی پەیامەکەو دوای هاتنیدا بەراوردێك نەکەین ، بۆ ئەو مەبەستە بەشێك تەرخان دەکەین بۆ تیشك خستنەسەر تیرەکانیعەرەب و گۆڕانکاریەکانی ژیانیان لە پێش ئیسلامداو ئەو بارودۆخەی موحەممەدی تێدا کرا بەپێغەمبەر ﷺ.

شــوێنــی عــــەرەب

عەرەب لەزمانەوانیدا: بریتی‌یە لە ساراو بیابان و ئەو دەشتە وشکەی هیچ ئاوێکی تێدانیەو ڕووەکی تێدا ناڕوێت. لەدێر زەمانەوە ئەو ناوە براوە بەسەر دورگەی عەرەبدا ، هەروەکو بەسەر خەڵکی ئەو ناوچەیەشدا براوە کە لەوێدا نیشتەجێ بوون.

دوورگەی عەرەب لە ڕۆژئاواوە دەریای سوورو نیمچە دورگەی سەیناء و لە ڕۆژهەڵاتەوە کەنداوی عەرەبی و بەشێکی زۆری باشووری عێراق و لە باشورەوە دەریای عەرەب و لە باکوورەوە وولاتی شام و بەشێك لە وولاتی عێراق دەورەیان داوە ، ڕووبەرەکەی لەنێوان یەك ملیۆن میلی چوارگۆشە هەتا ملیۆنێك و سێ‌سەد هەزار میلی چوارگۆشە دەبێت.

دورگەی عەرەب گرنگیەکی تایبەتی هەیە بەتایبەتی لەڕووی جێگەوتەی سروشتی جوگرافیەوە" بەڵام لەناوەوە بەبیابانێکی لماوی چواردەوری دراوە ئەمەش بووەتە بەربەستێکی سروشتی سەخت و نەیهێڵاوە بێگانە داگیری بکات و بەئاسانی دەستی بەسەردا بگرێت ، بۆیە دەبینین لەمێژەوە خەڵکی دوورگەی عەرەب ئازادانە ژیانیان بەسەر بردوە، لەکاتێکدا کە لەدوولاوە دووئیمپراتۆریەتی گەورە لێیانەوە نزیك بوون ، ئەگەر ئەو بەربەستە سروشتی‌یە نەبوایە هەرگیز نەیاندەتوانی بەرگە بگرن.

لەڕووی دەرەکیشەوە ، کەوتۆتە نێوان ئەوچەند کیشوەرە ناسراوەی دونیای ئەوساوە ، کە بەدەریایی و ووشکایی پێکەوە گرێی داون ، باکووری

دوورگـەی عـەرەب دەروازەی چـوونە ژوورەوەیـە بـۆ کیشـوەری ئـەفریقا، بـاکووری ڕۆژهەلاّتیشی کلیلی دەروازەی ئەورووپایە، ڕۆژهەلاّتی دەریای عەجەم و ڕۆژهـەلاّتی ناوەڕاسـت و دووری لێ دەکاتـەوەو بـەرەو هیندسـتان و وولاّتـی چـین دەڕوات ، هەروەها لەڕێگەی دەریاوە بەهەموو کیشوەرەکانەوە بەستراوە، ڕاستەوخۆ کەشتی ئەو کیشوەرانە دەتوانن لەبەندەرەکانی دوورگەی عەرەبیدا لەنگەر بگرن.

لەبەرئـەوە بـاکووروو باشـووری دورگەکـە لـەدێرەوە جێگەوتـەی گـەلان و سەنتەری ئالّوویّری بازرگانی و ڕۆشنبیری و ئاین و هونەرەکان بووە.

تـیرەکـانی عـەرەب

مێژوونووسان تیرەکانی عەرەبیان بەپێی بنەماڵە کردوە بە سیّ بەشەوە:

١ . **عەرەبی بائیدە** (**العرب البائدة**): بریتین لەو عەرەبە کۆنانەی کە زانیـاری ووردو تەواو لەبارەی ژیانیانەوە نازانرێت وەکو تیرەکانی (عاد) و (ثمود) و (طسم) و (جدیس) و (عملاق) و... هتد.

٢ . **عەرەبی عاربە** (**العـرب العاربـة**): بـریتین لـەو تـیرە عەرەبانـە کە لەپشتی (یعرب)ی کوڕی (یشجب)ی کوڕی (قحطان) کەوتوونەتەوەو بە عـەرەبی قەحطـانی ناسراون.

٣ . **عـــەرەبی موســـتەعرەبە** (**العـرب المسـتعربة**): ئەوتیرانـەن کـە لەپشـتی ئیسـماعیل کەوتونەتـەوە ـ خێـلّ و تـیرەی زۆریـان لێبۆتـەوە ، بەعـەرەبی عـەدنانی ناسـراون ، عەرەبی عاریبەش ـ کە خێڵی قـەحتانن ـ خـەڵکی ولاّتـی یـەمەنن ، تـیرەو خێڵەکانیان پەرش و بلاّو بونەتەوە ، تەنها دوانیان ناسراون :

أ ـ **حیمیـــەر** : ئـەم لقانـە یـان نـاودارن (زەیـد) ، (جـەمهور) ، (قەزاعـە) ، (سەکاسك).

ب. **کـــەهلان** ، بـەناوبانگترین لقـەکانی: (هەمـدان) ، (ئـەنمار) ، (طـیء) ، (مـذحج) ، (کنـدة) ، (لخـم) ، (جـذام) ، (ئـەزد) ، (ئەوس) ، (خـەزرەج) ، لـە کوڕانی (جفنە) میرەکانی شام .

لقەکانی (کەهلان) کۆچیان کرد بۆ یەمەن و لەدوورگەی عەرەبیدا بلاّوەیان لێ کـرد ، کۆچـی زۆربـەیان پـێش لافاوەکـە بـوو لەوکاتـەدا بـەهۆی فشـارو زەبـری ڕۆمەکانەوەو دەست بەسـەراگرتنیانەوە بەسـەر ڕێگا بازرگانیە دەریاییەکاندا هیچ بازرگانیەکی ئەمان سوودی نەبوو.

لەدواییشدا کێبڕکێی نێوان (کەهلان)و(حیمیەر) بووەهۆی ئەوەی (کەهلان) ناوچەکە بەجێبهێڵن و تەنها (حیمیەر) ی تێدا بمێنێتەوە.

دەتوانین کۆچکردوەکانی لقی (کەهلان) بکەین بە چوار بەشەوە:

١. ئوزد: ئەم کۆمەڵە لەسەر ڕای گەورەکەیان (عەمران)ی کوڕی (عەمر) ی (مزیقباء) کۆچیان کردوە بۆ وولاتی (یەمەن)و لەوێ بەخەڵکانی تر گەیشتوون ، پاشان بەرەو باکور هەڵکشاون ، ئەمەش ناوی ئەو شوێنانەیە کە لەدوا ئارامگەیاندا نیشتەجێی بوون .

(ثعلبة)ی کوڕی (عەمر) بەرەو حیجاز لای داوە ، لەنێوان (ثعلبیة) و (ذیقار) دا کۆچ و باری خستووە ، کە کوڕەکەی گەورەبوو دەسەڵاتی پەیداکرد ، بەرەو مەدینە کەوتە ڕێ ، لەوێ نیشتەجێ بوون و کردیان بەشوێنی خۆیان ، (ئەوس) و (خەزرەج) هەردوکیان کوڕی (حارثة)ی کوڕی (ثعلبة)ن و لەم خێڵەن.

(حارثة)ی کوڕی (عەمر) کە (خزاعە)یی‌یەو کوڕانی لەناوچەی حیجازە ، لەناوچەی (مر الظهران) دابەزیون ، پاشان هاتن (حەرەم)یان کردەوەو لە (مەککە) دا نیشتەجێ بوون (جەرهەمی)یەکانیان لێ دەرکردن.

(عمران)ی کوڕی (عەمر) لە (عومان) دابەزین ، خۆی و کوڕەکانی لەوێ نیشتەجێ بوون ، بە(أزد)ی (شنوءة) ناسران.

(جفنە)ی کوڕی (عەمر) بەرەو شام کەوتەڕێ، خۆی و کوڕەکانی لەوێ هەواریان هەڵداو مانەوە. ئەم کابرایە باوکی میری (غەسانی) یەکانە ، ئەم ناوە ، لە بنەڕەتدا ناوی ئاوێکە لە حیجاز ناسراوە بە (غسان) ، پێش ئەوەی بەرەو شام بکەونە ڕێ لە سەرەتادا لەوێ دابەزیون و ئەو ناوەیان بەسەردا بڕاوە.

٢ . (لخم) و (جذام): (نصر)ی کوڕی (ربیعە) بابە گەورەی مەلیکەکانی (مناذرة) و (حیرة) لەماندا هەڵکەوتووە.

٣ . خێڵی (طیء): لەدوای کۆچ وڕەوی (ئوزد) بەرەو باکوور، ئەمانیش کەوتنەڕێ لەهەردوو شاخی (أجا) و (سلمی) هەواریان خست ، هەتا دوو شاخەکە ناویانترا (طیء).

٤ . (کندە): ئەمان لە (بحرین) دابەزین ، پاشان بەناچاری ڕۆشتن بۆ (حضر موت) لەوێش ئۆقرەیان نەگرت ، چوونە (نجد)، لەوێ حکومەتیان پێکەوەنا ، بەڵام پاشان ڕووخا.

تیرەیەکی تر هەیە لە (جیمیەر) هەرچەندە ڕاجیایی هەیە لە بنەچەیاندا . لە ڕەگ و ڕیشەدا (قضاعة)یین ، ئەمانیش یەمەنیان بەجێهێشت ، لەدەشتی (سەماوە)ی عێراق نیشتەجێ بوون.[1]

بەلام عەرەبی (مستعربە) باپیرە گەورەیان ، سەروەرمان ئیبراهیمە ﷺ کە خەڵکی عێراقە ، خەڵکی شوێنێکە بەناوی (ئور) دەکەوێتە کەناری ڕۆژئاوای ڕووباری فورات ، لەنزیك کوفە ، پشکنین و هەڵکۆڵین و لێکۆڵینەوەی شوێنەوار ناسەکان زانیارییەکی زۆرفراوانیان دەرخستووە لەبارەی ئەم شوێنەو بنەماڵەی ئیبراهیم ﷺ و بارودۆخی ئایینی و کۆمەلایەتی لەو وولاتەدا[2].

وەك زانراوە ، ئیبراهیم ﷺ لەوێوە کۆچی کردوە بۆ(حەران) و لەوێشەوە بۆ (فەلەستین) ، ئەو شوێنەی کردە بنکەی بانگەوازەکەی و گەشتی بەهەر چوارلادا دەکرد[3]، جارێکیان چووە (میصر) لەوکاتەدا (فیرعەون)ی میصر ویستی دەست درێژی بکاتە سەر (سارە)ی خێزانی، بەلام خوای گەورە پاراستی، (فیرعەون) زانی کە (سارە) پەیوەندیەکی پتەوی لەگەڵ خوادا هەیە ، وەکو ڕێزێك بۆ ئەو، هاجەرەی کچی خۆی کردە کارەکەری[4]، (سارە) خانیش خواستی بۆ (ئیبراهیم) ﷺ[5].

ئیبراهیم ﷺ گەڕایەوە بۆ فەلەستین ، لە (هاجەرە) ئیسماعیلی بوو، ئەوجا (سارە) غیرە گرتی ، بۆیە (ئیبراهیم) ، (هاجەر)و کوڕەکەی دورخستەوە بۆ حجازو لە شیوێکی بێ ئاوی بێکشتوکاڵی نزیك کەعبەدا نیشتەجێی کردن ، ئەو کاتە ئەو شوێنە تەپۆلکەیەکی ڕووت بوو سێلاوی باراناو لە هەردوولاوە لێی کەندڕ دەکرد ، هەردووکیانی لەلای سەرووی مزگەوتەکەوە لەسەر زەمزەم دانا، لەو ڕۆژەدا (مەککە) کەسی تێدا نەبوو ، شوێنێکی ووشکی بێ ئاو، ئیبراهیم پریاسکەیەك خورماو جەوەنەیەك ئاوی لەلا دانان و خۆی گەڕایەوە بۆ فەلەستین ، چەند ڕۆژێك

---

1 / بۆ ئەم مەبەستە سەیری ئەم سەرچاوەیە بکە:(محاضرات تاريخ الأمم الإسلامية) نووسینی (خضری بەگ) ١/١١-١٢، (جەرگەی دوورگەی عەرەب) لاپەڕە (٢٣١-٢٣٥) - چاوگە مێژووییەکان سەبارەت بەکات و شوێنی کۆچ کردنی ئەم تیرانە ڕاجیاوازی زۆریان هەیە. ئێمەش پاش ڕامان و هەڵسەنگاندنی ڕایەکان، ئەوەمان پەسەندکرد کە بەڵگەی بەهێز پشتیوانی لێ دەکات.

2 / سەرچاوە: (تفهيم القرآن) نووسینی (ئەبوئەعلای مەودودی) ١/٥٥٢ ، ٥٥٤- ٥٥٥- ٥٥٦ (هەندێك لە سەرچاوە مێژووییەکان دەڵێن (إبراهيم - ع - کوردەو خەڵکی ناوچەی نەینەوای عێراقە . وەرگێڕ).

3 / هەمان سەرچاوە (١/١٠٨) ...

4 / ئەوەی دەزانرێت، هاجەر ژنەکۆیلە بووە، بەلام زانای گەورە قازی محمد سلێمان مەنصورفوری لێکۆڵینەیەکی لەو مەسەلەیەدا کردووەو دەڵێت (هاجەر) ژنێکی ئازاد بووەو کچی فیرعەون بووە ، سەیری ئەم سەرچاوەیە بکە (رحمە للعالمين ٢/٣٦-٣٧)...

5 / هەمان سەرچاوە ٢/٣٤، بۆ مانای دووروودرێژی بەسەرهاتەکە سەیری (صحيح البخاري ١/ ٤٧٤ بکە).

گوزەری کردو تویێشوی ژن و منالەکە تەواو بوو ، لەویێدا بەفەزلی خواوە ئاوی زەمزەم تەقی و بوو بەقووتیێکی ڕۆژانەیان تاماوەیەکی تر بڕی پیێکردن ، ئەو بەسەرهاتەش باسی لیێوە کراوە بەدریێژی[1].

پاشان خیێلیێکی یەمانی هاتن کە (جورهم)ی دووەم بوون ، پاش وەرگرتنی مۆڵەت لەدایکی ئیسماعیل لە مەککە نیشتەجیێ بوون ، دەڵیێن : ئەوانە پیێش ئەو دەمە لەشیوو دۆڵەکانی دەوروبەری مەککەدا بوون ، ڕیوایەتەکەی (بوخاری) ڕاشکاوانە دەڵیێ : ئەم خیێڵە دوای (ئیسماعیل) هاتوونەتە مەککەو پیێش ئەوەی ببیێتە لاو ، بەلاَم هاتوچۆی شیوەکەیان کردوە[2].

ئیبراهیم چەند جاریێك سەردانی مەککەی دەکرد تا هەواڵی (هاجەر)و کوڕەکەی بزانیێت ، وە لیێ نازانریێت ژمارەی هاتوچۆکانی چەند بوون ، ڕیوایەتە میێژوویەکان دەڵیێن : چوارجار بووە.

خوای گەورە لە قورئاندا باسی ئەوە دەکات کە لەخەودا پیشانی ئیبراهیمی داوە دەبیێت ئیسماعیلی کوڕی سەرببڕیێت ، ئیبراهیم ﷺ لەخۆ بووردوانە هەستا بەجیێبەجیێ کردنی فەرمانەکەی خوا ﴿ فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ {١٠٣} وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ {١٠٤} قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ {١٠٥} إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْبَلَاء الْمُبِينُ {١٠٦} وَفَدَيْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ {١٠٧}﴾ الصآفات .

لە (سفر التكوين)دا هاتووە: ئیسماعیل سیانزە ساڵ لە ئیسحاق گەورەتر بووە ، ڕەوتی چیرۆکەکەش واپیشان دەدات ، ئەم ڕووداوە پیێش لەدایك بوونی (ئیسحاق) بووبیێت ، چونکە مژدەدان بە لەدایك بوونی (ئیسحاق) بەدوای چیرۆکەکە هاتووە.

ئەم بەسەرهاتە بەلایەنی کەمەوە باسی یەك گەشت دەکات ، پیێش ئەوەی ئیسماعیل ببیێتە لاو، بەلاَم گەشتەکانی تر، (بوخاری) بەدوورو دریێژی لە (ابن عباس)ەوە[3] دەیگیێڕیێتەوە ، کورتەکەی ئەمەیە ، کاتیێك ئیسماعیل پیێگەیشت و لە (جرهم)ەوە فیێری عەرەبی بوو، خۆشیانویست و ژنیان دایە ، پاشان دایکی وەفاتی کرد ، ئیبراهیم هەستی کرد کەدەبیێت سەر بداتەوە لە ئیسماعیل بەتایبەتی

[1] / سەیری (صحيح البخاري) بکە (كتاب الانبياء -١/٤٧٤ - ٤٧٥).
[2] / هەمان سەرچاوە .
[3] / (ج) ١/٤٧٥ ، ٤٧٦ .

پاش ژنهێنانی ، كه سەری دایەوه ئیسماعیل لەماڵەوه نەبوو، ژنەكەی دەرگای لێ كردەوه پرسیاری ژیانی لێ كردن ، ژنەكە زۆر سكالأی كردو وتی: ژیانمان تاڵەو كەم دەستین ، ئەنجا ئیبراهیم وەسیەتی كرد بۆ ئیسماعیل: كە لاشیپانی دەرگای ماڵەكەی بگۆڕێت ، كە ئیسماعیل هاتەوه لەقسەكەی باوكی حاڵی بوو ژنەكەی تەڵاق داو ژنێكی تری هێنا كچی (مضاض)ی كوڕی (عەمر) بوو، گەورەو سەرداری (جرهم)ە [1].

دوای ئەم ژنهێنانەش جارێكیتر ئیبراهیم سەری دایەوه ، ئەمجارەش ئیسماعیلی نەبینیەوه ، پرسیاری حاڵی ماڵەكەی لە ژنەكەی كرد ، ئەویش زۆر وەسف و سەنای كردو ڕازی بوو ، ئیبراهیم وەسیەتی كرد بۆ ئیسماعیل كە لاشیپانی دەرگاكەی قایم بكات و نەیگۆڕێت .

جاری سێیەم كەهاتەوه ئیسماعیلی بینی لەژێر خێوەتەكەیدا خەریكی دروست كردنی تیربوو لەنزیك ئاوی زەمزەمەوه ، كەبینی خێرا لەبەری هەستاو بەئەركی باوك و كوڕایەتی هەستا، ئەم بەیەكگەیشتنەیان دوای تێپەڕبوونی ماوەیەكی درێژ بوو، كەم باوك هەیە بتوانێت ئەوەندە ئارام بگرێت لەسەر نەبینینی ڕۆڵەكەی ، ڕۆڵەیەكی چاكی هۆشیارو ژیر، هەرلەو ماوەیەدا پێكەوه كابەیان بنیاتنا ، پاشان بانگی خەڵكی كرد بۆ حەجی ماڵی خوا بەو شێوەیەی خوای گەورە فەرمانی پێ دابوو.

لە كچەكەی (مضاض) خوای گەورە دوانزە كوڕی بە ئیسماعیل بەخشی [2] كە بریتی بوون لە :

(نابت یان أبنالوط ، قیدار ، ئەدبائیل ، مبشام ، مشماع ، دوما ، میشا ، حدد، یتما ، یطور ، نفیس ، قیدمان) لەو دوانزە كوڕە ، دوانزە خێڵی گەورە دروست بوو ، هەموویان لەمەككەدا نیشتەجێ بوون ، بۆ ماوەیەك ، ژیانیان لەسەر بازرگانی بەڕێوه دەچوو، لەیەمەنەوه بۆ شام و میصر، پاشان ئەم خێڵانە بڵاوبوونەوه بەهەموو شوێنێكی دوورگەی عەرەبداو هەندێكیشیان لێچووه دەرەوەی دورگە ، پاشان نەبەتیەكان جگە لە ڕۆڵەكانی (نابت) و(قیدار) ئەوانی دیكە هەواڵیان نەما.

---

[1] / قلب جزيرة العرب ص ٢٣٠..
[2] / هەمان سەرچاوەی پێشوو ..

شارستانێتی نەبتیەکان لەباکوری حیجاز دەرکەوت ، دەسەڵاتێکی بەهێزیان دروست کردو دەوروبەر سەریان بۆ نەوی کردن ، (بطراء) یان کردە پایتەختی خۆیان ، هەتا هاتنی رۆمەکان کەس نەیتوانی ڕووبەڕوویان بوەستێت ، کە ڕۆمەکان هاتن دەوڵەتەکەیان لەناو بردن .

مامۆستا (سليمان الندوى) پاش لێکۆڵینەوەیەکی وورد دەڵێت: مەلیکەکانی غەسان و ئەنصاریەکانی ئەوس و خەزرەج لە (آل قحطان) نین، بەڵکو لەکوڕانی (نابت) کوڕی (ئیسماعیل)ن ، ئەوەش نەوەی ئەوانە لەناوچەکەدا ماوەتەوە[1] .

بەلأم (قیدار)ی کوڕی (ئیسماعیل) ، کوڕەکانی لە مەککەدا مانەوەو وەچەی تریان لێکەوتەوە هەتا سەر (عدنان) بیست و یەکەمین باپیرەی زنجیرەی پشتاو پشتی پێغەمبەرە ﷺ .

دەگێڕنەوە لەپێغەمبەر ﷺ کەباسی ڕەچەڵەکی خۆی دەکرد هەتا دەگەیشتە (عدنان) نەدەوەستا ، کە دەگەیشتە عەدنان ، دەوەستا دەیفەرموو خزمناسەکان بەهەڵەدا چوون[2] ، هەندێك لە زانایان لەگەڵ ئەوەدان کە دەکرێت نەسەبی پێغەمبەر ﷺ لە پێش عەدنانیشەوە بێت بۆیە ئەو باسەی پێشەوە بەلاواز دەزانن و دەڵێن: لەنێوان (عەدنان) و (ئیبراهیم) دا ﷺ بەڕاست و دروستی چل باوك هەیە[3] .

بەشەکانی (معد) لە (نزار)ە وە بوون بە چەند لقێکەوە ، وتراوە (معد) کوڕی تری نەبووە ، (نزار)یش چوار کوڕی بووە ، چوارخێڵی گەورەیان لێکەوتۆتەوە: (إياد) و (انمار) و (ربيعه) و (مضر) ، ئەم دوانەی دواوەیان لق و پۆپی زۆریان لێ بوەتەوە ، لە (ربيعه) ئەم لقانە کەوتووەتەوە :

(اسد بن ربيعه) و (عنزه) و (عبد القيس) و هەردوو کوڕەکەی (وائل و بكر) ، (تغلب) و (حنيفه) و هتد .

تیرەکانی (مضر) بوون بەدوو بەشی گەورەوە:

(قيس عيلان بن مضر) ، بەشەکانی (إلياس بن مضر) ،

لە قەیسی عیلان : (بنو سليم) و (بنو زهران) و (بنو غطفان) و ، لە (غطفان) یش ، (عبس) و (ذبيان) و(اشجع) و (غنى) و کوڕی (أعصر) کەوتنەوە.

---

[1] / تاريخ ارض القرآن ٢/٧٨-٨٦ ..

2 / الطبري ج ٢/١٩١-١٩٤ . الأعلام ٥/٦

3 / رحمة للعالمين ج ٢/٧ ، ١٧، ١٦، ١٥، ١٤، ٨.

له (إلياس)ی كوڕی (مضر) : (تميم بن مره) و (هذيل بن مدركة) و (بنو أسد) و بەشەكانی (كنانه بن خزيمه) و له (كنانه)ش (قريش) كه كوڕەكانی فەهری كوڕی (مالك)ن كەوتنەوە.

(قريش) بوون بەچەند تیرەیەكی جیاجیا بەناوبانگترینیان:

(جمح) و (سهم) و (عدی) و (مخزوم) و (تيم) و (زهره) و بەشەكانی (قصی بن كلاب) و (عبدالدار بن قصی) و (أسد بن عبدالعزی) و (عبد مناف بن قصی).

(عبد مناف) چوار لقی لێ بوەوە : (عبد شمس) و (نوفل) و (المطلب) و (هاشم) ، پێغەمبەرمان ﷺ له بنەماڵەی (هاشم)ە[1].

پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: (خوای گەورە لە ڕۆڵەی ئیبراهیم ئیسماعیلی هەڵبژارد ، له ڕۆڵەی ئیسماعیل (كنانه)ی هەڵبژارد ، له ڕۆڵەكانی كنانه قورەیشی هەڵبژارد، لەقورەیش بەنوهاشمی هەڵبژارد، منیشی له (بنو هاشم) دا هەڵبژارد[2].

هەروەها له (العباس بن عبد المطلب)ە وە دەڵێت:

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : ((خوای گەورە هەموو مەخلوقاتی دروست كرد ، منی لەباشترینیاندا داناو لەباشترینی هەردوو تاقمەكەشدا هەڵی بژاردم ، پاشان هۆزەكانی دەستەبژێر كرد منی لەناو باشترین هۆز دانا، پاشان دەستەبژێری بنەماڵەكانی كردو منی لەباشترین بنەماڵەدا دانا ، من باشترین گیانم و له باشترین بنەماڵەیانم))[3] ، كاتێك نەوەكانی (عەدنان) زۆربوون پەرش و بڵاوبوونەوە بە هەموو لایەكی ناوچەكانی عەرەبدا بڵاوبوونەوەو بەدوای شوێنی تەڕایی و لەوەڕدا دەگەڕان.

خێڵی (عبد القيس) و لقەكانی (بەكر)ی كوڕی (وائل) و (تميم) كۆچیان كرد بۆ (بەحرەین) و لەوێ نیشتەجێ بوون.

خێڵی (بەنو حەنیفە)ی كوڕی (مصعب)ی كوڕی (عەلی)ی كوڕی (بەكر) بەرەو (یەمامە) چوون و له (حجر) نیشتەجێ بوون ، پاشماوەی (بەكر)ی كوڕی (وائل) بەدرێژایی زەوی له (یەمامە)وە هەتا (بەحرەین) و(سيف كاظمة) و بەرەو كەناری دەریاو دەوروبەری ڕەشەخاكی عێراق و (أبله) و (هيت) بارگەیان لێ خست ، (تغلب) یش له دورگەی (فراتی) نیشتەجێ بوون ، هەندێك تیرەیان هاوماڵی خێڵی (بەكر) بوون. (بەنو تەمیم) لەسارای (بەسرە) نیشتەجێ بوون ، (بەنو سەلیم)

---

[1] / محاضرات تاريخ الامم الإسلامية ، نووسینی (الخضري)١/١٥،١٤.

[2] / مسلم له (وائله)ی كوڕی (سقع)ەوە ریوایەتی كردووە ، ٢/٢٤٥، هەروەها (ترمذي)٢/٢٠١.

[3] / ترمذي ریوایەتی كردووە ٢/٢٠١.

یش چوونه نزیك مەدینە ، لە (وادی القری) وە هەتا خەیبەرو ڕۆژهەلاتی مەدینەو سنووری (جبلین) و کۆتای (الحرَة) درێژ بوونەوە.

(ثقیف) لە تائیف نیشتەجێ بوون ، (هوازن)یش لە ناوچەکانی (اوطاس)ی ڕۆژهەلاتی مەککەو لەسەرە ڕێگەی نێوان مەککە و (بەصرە)دا نیشتەجێ بوون.

(بەنو ئەسەد) لە ڕۆژهەلاتی (تیماء) و ڕۆژئاوای (کوفە)دا نیشتەجێ بوون ، لەنێوان ئەوان و (تیماء)دا ، ئاواییەکانی (بحتر)ی (طییء)دا هەبوون ، دووری نێوان ئەوان و (کوفە) (٥) پێنج شەو ڕێگە بوو ، (ذبیان) لە نزیك (تیماء) ەوە هەتا (حوران) بارگەیان لێخست .

لقەکانی (کنانە) لە (تهامە) مانەوە ، (قورەیش) لەناو مەککەو دەوروبەریدا مانەوە ، لەناو خۆیاندا پەرش و بلاّوو ناکۆك بوون ، هەتا (قصی) کوڕی (کلاب) یان تێدا هەڵکەوت ، کۆی کردنەوە ، کردنی بەیەك ، ئەم کارە ڕێزو حورمەتی پێدان و بەرزی کردنەوە لەناو خەڵکیدا [1].

حوکمداریی و میرنشینایەتی لەناو عەرەبدا

کاتێك دەمانەوێت باسی عەرەب لەپێشهاتنی ئیسلامدا بکەین ، پێویستە وێنەیەکی بچوکی مێژووی حوکمدارێتی و میرنشینایەتی و هۆزو تیرەو ئایینەکان لەناو عەرەبدا بخەینەڕوو ، هەتاکو بتوانین بەئاسانی لەو بارودۆخە تێ بگەین کە هاوکاتی هاتنی ئایینی ئیسلام بووە .

لەکاتی هاتنی ئایینی ئیسلامدا دەسەلاّتدارانی جەزیرە دووبەش بوون: هەندێکیان مەلیکی دانراوبوون، لەڕاستیدا سەربەخۆ نەبوون ، هەندێکیان سەرۆکی خێڵ و تیرەکان بوون ، وەکو مەلیکەکان مافی تایبەتی و مزەی خۆیان هەبوو، زۆرینەی ئەوانە سەربەخۆبوون ، لەوانەشە هەندێکیان سەر بەمەلیکە دانراوەکان بووبن، مەلیکەکانیش بریتی بوون لە (آل غسان) و مەلیکەکانی (حیرە) ، جگە لەمانە ئەوانی تر داروعەسای مەلیکایەتیان نەبووە.

[1] کتێبی (محاضرات تاریخ الأمم الإسلامیة) نووسینی (الخضري)١/١٥-١٦.

مەلیکی یەمەن

کۆنترین گەلێك لەیەمەندا بووبن خێڵی (سبأ)ن ، کە لەعەرەبی (عاربە)ن ، باس و خواسیان بەهۆی لێکۆڵینەوەیەکی ئاسەوارناسییەوە دۆزراوەتەوە کە پێش (٢٥) سەدە پێش زایین کراوە ، شارستانێتی و هەژموونی دەسەڵاتیان (١١) سەدە پێش زایین دەستی پێ کردووە ، دەکرێت ڕۆڵی دەرکەوتنیان بەم شێوەیە ئەژمار بکرێت:

١ـ سەدەکانی پێش ساڵی (٦٥٠) پ.ز ، لەو ماوەیەدا بە مەلیکەکان دەوترا: (مەکرەب سەبەء) شاری (صرواح) پایتەختیان بووە ، دووریی ئاسەواری ئەو شارە ڕۆژە ڕێیەکە لەبەشی ڕۆژئاوای ناوچەی (مأرب)ەوە ، بەعەرەبی پێی دەڵێن: (خریبە) لە زەمانی ئەواندا بەنداوی گەورەی (مأرب) دروست کراوە ، ئەم بەنداوە گرنگی‌یەکی تایبەتی هەیە لە مێژووی یەمەندا ، ووتراوە :ـ (سبأ)یەکان ئەوەندە دەسەڵاتیان هەبووە زۆر ناوچەی عەرەبیان خستۆتە ژێر ڕکێفی خۆیان و ژێر دەستەیان کردوون .

٢ـ لەساڵی (٦٥٠) پ.ز هەتا ساڵی (١١٥) پ.ز ، وازیان لە شۆرەتی (مکرب) هێناو خۆیان بەمەلیکەکانی (سبأ) ناوزەد کردو لەجیاتی (صرواح) ، (مأرب)یان کردە پایتەختی خۆیان ، ئێستا کەلاوەی (مأرب) لە ڕۆژهەڵاتی شاری (صنعاء)ی پایتەختی یەمەنەوە (٦٠) میل دوورە .

٣. لەساڵی (١١٥) پ.ز هەتا ساڵی (٣٠٠) زایین، لەو دەمەدا خێڵی (حمیر) دەستیان گرت بەسەر مەملەکەتی (سبأ)دا، ئەوانیش لەجیاتی (مأرب)، (ریدان) یان کرد بەپایتەختی خۆیان، لە دواییدا ناوی (ریدان) یان گۆڕی بۆ(ظفار) ئاسەواری ئەم شارە ئێستاکە لەسەرچیای (مدور)ە لەنزیك (بریم)دا ، لەو ساتەنەدا دەوڵەتی (حمیر) بەرەو هەرەسهێنان و لێکهەڵوەشان ملی‌نا، هەرچی جموجوڵی بازرگانیشە تووشی شکست و زیان دەبوو، ئەوەش چەند هۆیەکی هەبوو:

یەکەم / کۆنترۆڵ کردنی بەشی باکور لەلایەن (أنباط) یەکانەوە .

دووەم / داگیرکردنی ڕێگای بازرگانی دەریایی لەلایەن ڕۆمەکانەوە بە تایبەتی پاش دەست بەسەراگرتنی (میصر) و(سوریا) و باکوری (حیجاز) .

سێیەم / ناکۆکی و دووبەرەکی نێوان تیرەکانی خۆیان ، ئەم هۆیانە کاریگەریان کرد (آل قحطان) یان پەرتەوازە کردو ناچاربوون کۆچ رەوبکەن و بەوولاتاندا ! بلاوەی لێ بکەن.

٤. لەساڵی (٣٠٠) زایینەوە هەتا ئەوکاتەی ئایینی ئیسلام چووە یەمەنەوە ، لەو کاتانەدا کۆمەڵێ رووداوو ئاڵۆزیی روویانداو چەند جەنگێکی ئەهلی بەرپابوو ئەمەش وای لێکردن ببنە شوێنی چاوتێبرینی بێگانەو لە کۆتاییشدا سەربەخۆیی خۆیان لە دەست بدەن ، لەو سەردەمەدا رۆمەکان چوونە شاری (عەدەن)ەوە ، بە کۆمەکی ئەوان ، حەبەشیەکان توانیان بۆ یەکەمجار لە ساڵی (٣٤٠)ی زاییندا یەمەن داگیر بکەن ، هۆی ئەو داگیرکردنەش ناکۆکی نێوان هەردوو خێڵی (همدان) و(حمیر) بوو، تا ساڵی (٣٧٨)ی زایین بەردەوام بوو پاشان یەمەن سەربەخۆیی وەرگرتەوە، دوای ئەوە درزکەوتە بەنداوەکەی (مأرب) ە وە، هەتا ئەوەبوو کارەساتی هەرەسە گەورەکەی بەسەردا هات ، کە لەقورئاندا بە (سیل العرم) ناوبانگی هەیە ، ئەم هەرەسە لەساڵی (٤٥٠) زاییندا هەتا (٤٥١) ی زاییندا بووەو بۆتە هۆی وێرانکردنی زەوی وزارو مەزرای ناوچەکەو ژێرەو ژووری کردوەو گەلانی دەورو بەریشی ئاوارە کردووە ، لەساڵی (٥٢٣)ی زاییندا (ذونواس)ی جولەکە شالاوێکی ناڕەوای کردە سەر گاورەکانی (نجران)و ویستی بە زۆر لەسەر ئایینی گاورایەتی وەریان بگێرێت ، کاتێك بەگوێیان نەکرد ئەویش شێوێکی زۆر گەورەی بۆ هەڵکەندن و ئاگری تێ بەرداو هەموویانی فرێدایە ناوی ، ئەم رووداوە لە سوورەتی (البروج) دا ئاماژەی پێکراوە کە دەفەرموێت : ﴿ قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ ﴾، لەتۆڵەی ئەوەدا (نەصرانی) یەکان کەوتنە چالاکی و حەزی پاوان خوازیان تێدا بزواو کەوتنە داگیرکردن و فراوانکردنی ناوچەکانی ژێر دەسەلات بەسەرکردایەتی ئیمپراتۆری رۆمەکان ، حەبەشیەکانیان دژ بە عەرەب هانداو گەلە کەشتیەکیان بۆ ئامادەکردن ، (٧٠) حەفتا هەزار سەربازی حەبەشی لەکەنارەکانی یەمەن دابەزین و بۆ جاری دووەم داگیریان کرد بەسەرکردایەتی (أرباط) لەساڵی (٥٢٥) ی زاییندا ، ماوەیەك (أرباط) حاکمی یەمەن بوو، هەتا یەکێك لەسەرکردەکانی سوپاکەی بەناوی (ئەبرەهە) کوشتی و چووە شوێنەکەی و مەلیکی حەبەشەشی رازی کرد ، (ئەبرەهە) ئەو کەسەیە کە خەڵکی خڕ کردەوە بۆ رووخاندنی کابەی شەریف و، خۆی و سەربازەکانی لە قورئاندا بە (اصحاب الفیل) ناسراون.

پاش ڕووداوی (الفيل) يەمەنيەكان داوای كۆمەكييان لە (فارسەكان) كرد ، ئەوانيش يارمەتياندان هەتاكو لەيەمەن دەريانپەڕاندن و لەساڵی (٥٧٥)ی زايينـدا بەسـەركردايەتی (معد يكـرب) كـوڕی (سـيف ذی يـزن الحمـيری) سـەربەخۆييان وەرگرتـەوەو بـوو بەمـەليكيان ، (معـد يكـرب) هەنـدێك لـە حەبەشـيەكانی وەكـو خزمەتگوزار لەدەوروبەری خۆيدا هێشتبۆوە ، تاڕۆژێكيـان كوشـتيان ، بەكوشتنی ئەو ئيتر مەليكايەتی لە بنەماڵەكەيدا پووكايەوە ، (كيسرا)ی فارس كاربەدەستێكی فارسی تێدا هێشتەوە، لەو كاتەوە دەسەڵات لە يەمەندا بەدەست فارسەكانەوە بوو، يەك لـەدوای يـەك دەسـەڵاتدارە فارسـەكان فـەرمانڕەواييان دەكـردن ، هەتا دوايـين سەركردەيان كە ناوی (بازان) بـوو ، ئـەم پياوە لەساڵی (٦٢٨)ی زايينـدا، باوەڕی بەئيسلام هێناو موسوڵمان بوو، بە موسوڵمان بوونی (بازان) هـەژموونی دەسـەڵاتی فارسەكان لە يەمەندا كۆتايی پێهات.[1]

[1] لەم بارەيەوە سەيری ئەم سەرچاوانە بكە، (تفهيم القرآن) ٤/١٩٨،١٩٧،١٩٦،١٩٥. هەروەها (تاريخ ارض القرآن) ج١ لە لاپەڕە (١٣٣) هەتا كۆتايی، لەبارەی دياری كردنی ساڵەكانەوە ڕاجياوازيەكی زۆر لـە سەرچاوە مێژوويیەكاندا هەيە . كـار گەيشتۆتە ڕادەيەك هەندێ لەو نووسەرانە ووتوويانە : ئەم باسانە جگە لە ئەفسانە شتێكی تر نيیە.

مـەلیـکی حیــرە

فارسەکان فەرمانڕەوایی عێراق و دەوروبەریان دەکرد تا لـە (٥٥٧ ـ ٥٢٩) پ.ز دا کـە (کۆرشـی گـەورە) بـوو بەمـەلیك و هـەموویانی یەکخسـت ، کـەس نەیدەتوانی ململانێیـان لەگەڵـدا بکـات ، هـەتاکو سـاڵی (٣٢٦) پ.ز لـەو کاتـەدا ئەسکەندەری مەقدۆنی هـات دەسـەڵات و شـەوکەتی نەهێشـتن و (دارای یەکـەم)ی پاشـای فارسـەکانی شـکاند ، دوای ئـەوە وولآت پارچەپارچـە بـوو هەرپارچـەی کەوتەدەست مەلیکی خێڵێك، ئەم شێوازە بـەردەوام بوو تاساڵی (٢٣٠) زایین ، لـە سەردەمی ئەو مەلیکانەدا (قەحطانی) یـەکان کۆچیان کـردو بەشێك لـە گونـدەکانی ناوچەی عێراقیان داگیرکرد . بەدوای ئەواندا ئەو (عـەدنان)یانـەی کۆچیان کردبـوو هاتن و کەوتنە ململانێ لەگەڵیانـدا هـەتا بەشێك لـە دورگـەی فوراتیان داگیر کـردو تیایدا نیشتەجێ بوون .

لەسـاڵی (٢٢٦ز) داو لەسـەردەمی (ئەردەشـێر)ی دامەزرێنـەری دەوڵـەتی ساسـانیدا ، جـارێکی تـر فارسـەکان هێزیـان پەیـدا کـردەوەو ، هەرچـی عـەرەبی نیشتەجێی سنووری فارس هـەبوو هـەموویانی خسـتەوە ژێـر ڕکێفـی خۆیانـەوەو ئەمە بووە هۆی ملکەچ کردنی خەڵکی (حیرە) و (ئەنبار) ، بەلآم (قضاعة) کۆچیان کـرد بـۆ شـام ، هـەر لـە سـەردەمی (ئەردەشـێر)دا (جذیمـة الوضـاح) بـوو بـە سەرپەرشتیاری (حیرە)و شوێنەکانی تری وەك بیابانی عێراق و دورگەو خێڵـەکانی (ربیعە) و (مضر) ، (ئەردەشێر) بڕوای وابوو کەناتوانێت ڕاستەوخۆ حوکمی خێڵـە عەرەبـەکان بکـات و نـەهێڵێت تـوخنی سـنوورەکانی بکـەون و، دەبێـت لـە خۆیـان یەکێکی عەرەب بکاتە سەرۆکیان ، بۆ ئەوەی عەرەبەکان نەتوانن دەستدرێژی بکەنە سەریان و لەلایـەکی تـرەوە ڕۆمـەکانیان پـێ بترسـێنێت ، لەولاشـەوە کـە ڕۆمـەکان عەرەبـەکانی شـامیان وابەستەی خۆیـان کردبوو ، فارسـەکانیش عـەرەبی عێراقیـان کـردە دۆسـتی خۆیـان بۆئـەوەی بەربەسـتی عـەرەبی شـام بکـەن ، لـەلای مـەلیکی (حیرە)ش کۆمـەڵێك سـەربازی فارسـیان هێشـتبۆوە ، بۆ تـەمێ کردنـی ئـەو عەرەبـە دەشتەکیانەی نیازخراپیان دەکرد ، ساڵی (٢٦٨ ز) (جذیمة) مرد.

لەدوای مردنی (جذیمة) (عەمر)ی کوڕی (عدي) کوڕی (نفر اللخمي) بووە سەرپەرشتیار ، ئەمە یەکەم سەرکردەی (لەخمی)یەکان بوو لەسەردەمی کیسرا (سابور)ی کوڕی (ئەردەشێر)دا ، میرایەتی (حیرە) لەبنەماڵەی (لەخمی)یەکاندا بەردەوام بوو ، هەتا فارسەکان خۆیان (قباذ)ی کوڕی (فیروز) یان دانا ، لە سەردەمی ئەمدا (مەزدەك) دەرکەوت ، کە بانگەشەی بۆ بەرەڵلایی سێکسی دەکرد ، (قباذ)و کۆمەڵێکی زۆر لە ڕەعیەتەکەی شوێنی کەوتن ، بەوەشەوە نەوەستا نامەی نارد بۆ (منذر) کوڕی (ماء السماء) ، کە میری (حیرە) بوو، داوای لێ کردبوو شوێنی ئەو ڕێبازە بکەوێت ، بەڵام ئەو پیاوێکی گرژ بوو قەبووڵی نەکرد ، (قباذ) لە میرایەتی (حیرە) لای بردو ، (حارث)ی کوڕی (عەمر)ی کوڕی (حجر)ی کندی لە جێگەیدا دانا ، پاش ئەوەی ڕازی بوو ئەو ڕێبازە بەرەڵلاییە وەربگرێت .

پاش (قباذ)ی کیسرا ، (نەوشیروان) جێگەی گرتەوە زۆر ڕقی لە بەرەڵلایی بوو ، بۆیە (مەزدەك)و زۆرێك لە شوێنکەوتوەکانی کوشت و لەناوی بردن و(منذر)ی گێرایەوە بۆ میرایەتی (حیرە) ، داوای کرد لە (حارث)ی کوڕی (عمرو) بگەڕێتەوە بۆ لای ، بەڵام ئەو نەگەڕایەوەو پەنای برد بۆ (دار الكلب) و لەوێ مایەوە ، هەتا مرد.

مەلیکایەتی دوای (منذر) لە (عقبە)دا مایەوە هەتا گەیشتە (نعمان)ی کوڕی (منذر)، (کسری) بەهۆی پڕوپاگەندەکەیەوە کە (زید)ی کوڕی (عدي العبادي) هەڵی بەستبوو، لە (نعمان) تووڕەبوو، ناردی بەشوێنیدا، (نعمان) خۆی و ماڵ و منداڵەکانی بە نهێنی ڕوویان کردە لای (هانیء) کوڕی (مسعود) سەرۆکی (آل شیبان) لەوێ ژن و منداڵەکانی داناو خۆی چوو بۆلای کیسرا، ئەویش بەندی کرد هەتا مرد، دوای ئەو (إیاس)ی کوڕی (قبیصە)ی (طائي) کردە میری (حیرە)و فەرمانی پێدا کە ژن و منداڵەکانی (نعمان)ی لە (هانیء) وەربگرێتەوە ، (هانیء) غیرەتی جوڵاو نەیدایەوە، مەلیك فەرمانی شەڕی ڕاگەیاند، ماوەیەکی نەبرد کۆمەڵێك سەربازی کیسرا گەیشتن و بوونە پشتیوانی (إیاس) ، لە (ذي قار)دا شەڕی زۆر قورس ڕوویدا ، لەئاکامدا هۆزی (شەیبان)ی سەرکەوتن و ئەمە یەکەم جار بوو (عەرەب) بەسەر (فارس)دا سەربکەون، ئەم شەڕە پاش ماوەیەکی کەم لە لە دایك بوونی پێغەمبەر ﷺ ڕووی داوە، چونکە (٨) هەشت مانگ بەسەر ویلایەتی (إیاس)دا گوزەرا بوو، کە پێغەمبەری ئیسلام ﷺ لەدایك بوو.

دوای (إیاس) کیسرای فارس ، سەرکردەیەکی فارسی لەسەر یەمەن دانا، لەساڵی (٦٣٢) زاییندا مەلیکایەتی گەڕایەوە بۆ بنەماڵەی عەرەبی (لەخم) ، (منذر)ی ناسراو بە (معرور) میری (حیرە) بوو، تەنها (٨)مانگ بەسەر ئەم [1] میرایەتیەدا گوزەرابوو (خالید)ی کوڕی (وەلید) بەخۆی و سوپای ئیسلامەوە هەڵیان کوتایە سەری.

مـەلیـکی شـــام

لەو کاتەدا کە عەرەب سەرقاڵ بوون بە کۆچ و ڕەوی خێڵەکانەوە ، چەند لق و پۆپێکی خێڵی(قضاعة) نزیك شام بووبونەوەو نیشتەجێ بووبوون ، ئەوانە (سلیح)ی کوڕی (حلوان) کە(ضجعم) لەوانەو بە(ضجاعمة) ناسراون ، ئەمانە هەموویان ڕۆمەکان پێکیان هێنان بۆ ئەوەی نەهێڵن عەرەبی دەشتەکی تر نزیکی ناوچەکە بکەونەوەو لەلایەکی تریشەوە ئامادەی کردن بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی فارسەکان ، مەلیکێکیان بۆ دانان ، ئەمە چەند ساڵێك دەوامی هەبوو ، (زیاد)ی کوڕی (هبولە) بەناوبانگترین میریان بوو ، ڕۆژگاری دەسەڵاتیان بەسەرەتاکانی سەدەی دووەمی زایین هەتا کۆتاییەکەی مەزەندە ئەکرێت ، دەسەڵاتیان بەهاتنی (آل غسان) کۆتایی هات ، (آل غسان) بەسەر (ضجاعمة)دا سەرکەوتن و ڕۆمەکانیش کردیانن بەمەلیکی شام ، بنکەو بارەگایان یان لە (دومە الجندل) بوو ، (غساسنە)کان کاربەدەستی ڕۆمەکان بوون ، هەتا شەڕی (یەرموك) ڕوویدا لە ساڵی (١٣)ی کۆچیداو دوا مەلیکیان کە (جبلە)ی کوڕی (أیهم) بوو، ملی بۆ ئیسلام کەچ کردو لەسەردەمی میری موسوڵمانان (عمر)ی کوڕی (خطاب)دا (خوای لێ ڕازی بێت) موسوڵمان بوو.[1]

---

[1] / بڕوانە کتێبی (محاضرات تاریخ الأمم الإسلامیة) نووسینی (الخضری) ١/٢٩،٣٠،٣١،٣٢.

[1] / هەمان سەرچاوەی پێشوو ٢٤١، کتێبی (ارض القرآن)٢/٨٠،٨١،٨٢..

میرنشینی لە حیجازدا

(ئیسماعیل عليه السلام) بەدرێژایی هەموو تەمەنی زێوانی کابەی پیرۆزی بەدەست بوو[1]، لە تەمەنی (١٣٧) ساڵیدا کۆچی دوایی کرد[2]، پاشان دوان لە کوڕەکانی (نابت) دوای ئەو (قیدار) هەندێك دەڵێن بەپێچەوانەوە ، زێوانیان کرد ، دوای ئەوان ، باپیرەیان (مضاض)ی کوڕی (عمرو)ی (جورهومی) وەری گرت و لەدەست ئەواندا بوو ، ڕۆڵەکانی ئیسماعیل پلەو پایەیەکی بەرزیان هەبوو ، چونکە باوکیان لە بیناکردنی کابەدا کاری کردبوو ، لە کاتێکدا هیچ دەسەلاتێکیشیان نەبوو[3].

ڕۆژگار تێپەڕی دەوری ڕۆڵەکانی ئیسماعیل عليه السلام بەرەو کزی و لاوازی دەچوو ، پێش (بختنصر) ڕۆڵی (جرهم) تەواو لاواز بوو ، ئەستێرەی سیاسی (عەدنان) یش ڕۆژ بە ڕۆژ زیاتر دەدرەوشایەوە لەئاسمانی مەککەدا ، بە بەڵگەی ئەوەی کاتێك (بختنصر) لە (ذات عرق)دا دای بەسەر عەرەبەکاندا، سەرکردەی عەرەب لەو کاتەدا (جرهمی) نەبوو[4].

لە شەڕی دووەمی (بختنصر) دا (ساڵی٥٨٧ پ.ز) (بنو عدنان) بلاوەیان لێ کردو هەندێکیان چون بۆ یەمەن ، (برمیاه)ی پێغەمبەریش (معد)ی برد بۆ شام ، کە فشارو زەبرو زەنگی (بختنصر) نەما ، (معد) گەڕایەوە بۆ (مەککە) و لەوێ جگە لە (جرشم)ی کوڕی (جرهم) کەسی نەبینیەوە ، بۆیە کچەکەی خواست کە ناوی (معانە) بوو ، کوڕێکی لێ بوو ناویان نا (نزار)[5].

دوای ئەوە کاروباری (جرهم) لەمەککەدا خراپ بوو ، تەنگەتاو بوون ، کەوتنە زوڵم کردن لەوانەی دەهاتن بۆ مەککەو ماڵی کابەیان بۆ خۆیان حەلاڵ کردبوو[6]، ئەم کارە ڕقی (عدنانی)یەکانی هەستاند ، ڕقیان لێ دەخواردنەوە ، کاتێك (خزاعە) لە (مر الظهران) نیشتەجێ بوون ، بینیان عەدنانیەکان لە (جرهم)یەکان

---

[1] / قلب جزيرة العرب . لاثقرة /٢٣٠-٢٣٧..

[2] / سفر التكوين ٢٥: ١٧ .

[3] /قلب جزيرة العرب لاپەڕە٢٣٠-٢٣٧ (ابن هشام) ١/١١١-١١٢ ، (ابن هشام) تەنها باسی ویلایەتی(نابت)ی کوڕی (إسماعیل) دەکات.

[4] / هەمان سەرچاوە ..

[5] / رحمة للعالمين ٢/٤٨ .

[6] / قلب جزيرة العرب ل ٢٣١.

بێزارن ئەمەیان بەهەلزانی بە یارمەتی چەند لقێکی (عدنان) کە بریتی بوون لە (بنو بکر بن عبدمناف بن کنانە) کەوتنە دژایەتی کردنی (جرهم)و توانیان لە ناوەڕاستی سەدەی دووەمی زاییندا لە شاری مەککە دەریان بکەن و دەسەڵات بگرنە دەست.

لەوکاتەدا کە (جرهم)یەکان پاشەکشەیان دەکرد بیری زەمزەمیان پڕ کردەوە و لەگەڵ زەوی تەختیان کردو هەندێك شتیان تێدا شاردەوە، (ابن اسحاق) دەڵێت: (عمر)ی کوڕی (حارث)ی کوڕی (مضاض الجرهمی)[1] هەردوو ئاسکە ئاڵتونیەکەی کابەو[2] بەردەکەی (الرکن الأسود)ی لەبیری زەمزەمدا شاردەوە، خۆی و هەرچی (جرهمی) هەیە لەگەڵیدا بەرەو یەمەن هەلاتن ، دوای ئەوە بەهۆی جێ هێشتنی مەککەوە تووشی خەم و پەژارەیەکی زۆربوون لەوبارەیەوە (عمرو) ووتوویەتی[3]:

كأنْ لَم يكنْ بينَ الحَجونِ إلى الصَفا　　أنيسُ ولم يسمُر بـمكَّةَ سامرُ
بلى نحنُ كُنـا أهلَها فأبادنا　　صروفُ الليالي والجدودُ العواثرُ

ڕۆژگاری ئیسماعیل ﷺ بە (١٠) سەدە پێش زایین مەزەندە دەکرێت . بۆیە سەقامگیر بوونی (جرهم)یەکان لە مەککەدا نزیکەی (٢١) سەدەیە ، بۆ ماوەی (٢٠) سەدە حوکمڕانی مەککەیان کردووە ، خوزاعە تەنها خۆیان حوکمیان دەکردو بواریان نەدەدا (بنو بکر) هیچ دەسەلاتێکیان هەبێت ، لەگەڵ ئەوەشدا تیرەکانی (مضر) سێ بواریان هەبوو:

یەکەم/ خەڵکیان لەعەرەفەوە بەرەو موزدەلیفە دەبرد ، ڕۆژی (نفر)یش لە (مینا) ئیجازەیان پێدەکردن، دوای ئەوان (بنو غوث)ی کوڕی (مره) لەتیرەکانی (الیاس)ی کوڕی (مضر) دەهاتن و پێیان دەوترا: (صوفە)، واتای (اجازه) ئەوە بوو، ڕۆژی (نفر) کەس ڕەجمی نەدەکرد هەتاکو پیاوێك لە (صوفە) ڕەجم نەکات ، کە خەڵك لە ڕەجم دەبوونەوە ، بیانویستایە (نفر) بکەن لە (مینا)وە ، (صوفە) ئەمبەرو ئەوبەری عەقەبەیان دەگرت و نەیاندەهێشت کەس بگوزەرێت هەتا خۆیان

---

[1] / ئەم پیاوە (مضاض الجرهمي) گەورە نییە کە پێشتر لەچیرۆکی (إسماعيل) دا (ع) باسی هات .
[2] / مسعودی دەڵێت: فارسەکان لەسەرەتای هەموو ساڵێکدا ماڵ و سامان و گەوهەرێکی زۆریان دەبەخشی بەکابە . ساسانی کوڕی بابەك دووئاسکی ئاڵتونی و شمشێرێك و بڕێکی زۆر ئاڵتوونی لەکابە دانا ، کەچی (عمر) هەمووی فڕێدایە بیری زەمزەمەوە ، بڕوانە (مروج الذهب) ١/٢٠٥.
[3] / ابن هشام ١/١١٤-١١٥.

تێنەپەڕینایە ، دوایئەوە ڕێگەی خەڵکی تریان دەدا ، کە (صوفە)ەکان ئەمان (بنو سعد)ی کوڕی (زید مناة) لە (تمیم) جێیان گرتنەوە.

دووەم/ ئیفازە (الأفاضة) هەر لەبەرەبەیانی قوربانییەوە هەتاکو (مینا) بە دەست (بنی عدوان) وە بوو .

سێیەم/ دواخستنی مانگە حەرامەکان بۆ تیرەی (بنو تمیم)ی کوڕی (عدی) بوو[1] لە (بنی کنانە).

دەسەلاّتی (خزاعە) بەسەر مەککەدا(٣٠٠) ساڵی خایاند[2]، لەکاتی حوکمڕانی ئەماندا (عدنانی)یەکان لەناوچەی (نجد) و (عێراق) و (بەحرەین)دا بلاّوبونەوە، لە ناوچەی مەککەدا چەند تیرەیەکی قورەیش مانەوە کە بریتی بوون لە (حلول) و (حرم) و چەند بنەماڵەیەکی خۆیان لە(بنی کنانە)دا ، ئەمانە لەکاروباری مەککەو (بیت الحرام)دا هیچ دەسەلاّتێکیان نەبوو، هەتا سەردەمی (قصی) کوڕی (کلاب) هات[3].

لەبارەی (قصی)یەوە دەڵێن: شیرەخۆرە بووە کەباوکی مردووە ، دایکی شووی کردووە بەپیاوێکی تیرەی (بنی غدرە) ناوی (ربیعە)ی کوڕی (حرام)ە و بردوویەتی بەرەو وولاّتی شام کە ماڵی لەوێ بووە ، کاتێك (قصی) گەورە دەبێت دەگەڕێتەوە بۆ (مەککە) ، لەو کاتەدا (حلیل)ی کوڕی (حبشە) لەخێڵی (خوزاعە) والی مەککە بوو ، (قصی)ی داوای (حبی) کچی (حلیل)ی کرد ، (حلیل) ڕازی بوو لێی مارە کرد[4] ، کە (حلیل) مرد شەڕێك لەنێوان (خزاعە) و (قریش)دا قەوما ، کۆتایی بەوە هات کە (قصی) بووە سەرکاری مەککەو (بیت) پێکەوە ، لەبارەی ئەم جەنگەوە سێ گێڕانەوە هەیە:

یەکەم: کاتێك (قصی) ماڵ ومناڵی زۆربوو ، کوڕەکانی زۆربوون و پلەو پایەی بەرز بووەوەو (حلیل) لاواز بوو ، بڕوایان وابوو ئەوان شایستەترین کەسن بۆ کابە لە (خزاعە)و(بکر)یش ، چونکە قوڕەیش سەروبەندی (آل إسماعیل)ن ، بۆیە

---

[1] / ابن هشام ١/٤٤-١١٩-١٢٠-١٢٢.
[2] / معجم البلدان و یاقوت مادة (مكة).
[3] / محاضرات تاريخ الأمم الإسلامية للخضري ٣٥/١،وابن هشام ١١٧/١.
[4] / ابن هشام ١١٧/١-١١٨

کاتێك لەبارەی دەرکردنی خێڵی (بنو بکر) و (خزاعە)وە قسەیان کرد لەگەڵ هەندێك پیاوی قورەیشی و(بنی کنانە)دا، هاتن بە دەمیانەوەو لە مەککە دەریانپەڕاندن .[1]

دووەم : بەپێی ڕیوایەتێك (خزاعە) وەسیێتی کرد بۆ (قصی) پاش مردنی خۆی ببێتە سەروکاری کابەو شاری مەککە.[2]

سێیەم: (حلیل) ویلایەتی ماڵی خوای دابوو بە(حبی) کچی ، ئەویش (أبو غبشان)ی خزاعی کرد بە وەکیلی خۆی ، (أبوغبشان) زێوانی کابەی دەکرد (حلیل) مردو (قصی) سەروکاری (بیت) یان لە (ابوغبشان) بە جامێك (خمر) کڕیەوە ، (خزاعە) بەم کڕین و فرۆشتنە ڕازی نەبوون ویستیان (قصی) یش دور بخەنەوە ، (قصی) قورەیش و (بنی کنانە) ی لێ کۆکردنەوەو لە مەککە دەری پەڕاندن.

هەرچۆنێك بووبێت ، کە حلیل مردوە، (صوفە) ئەوەیان کردوە کە کردویانە ، (قصی) و هەرچی قورەیشی (بنی کنانە)ی لەگەڵدا بووە ، پێیان دەڵێن: ئێمە لە ئێوە شیاوترین بۆ ئەم کارە ، شەڕدەقەومێت ، (قصی) هێز کۆدەکاتەوە ، لەو لاشەوە (خزاعە) و (بنو بکر) خۆیان دژ بە (قصی) ئامادە دەکەن ، (قصی) دەڕواتە سەریان و شەڕیان لەگەڵ دەکات ، جەنگێکی زۆر قورس بەرپا دەبێت و لە یەکتری دەکوژن ، پاشان سولح دەکەن ، بڕیار دەدەنە دەست (عەمر)ی کوڕی (عوف) کە یەکێکە لە (بنو بکر) ، ئەویش بڕیار ئەدا کە (قصی) شیاوترە لە (خزاعە) بۆ سەروکاری کابەومەککە ، هەرخوێنێکیش (قصی) ڕشتبێتی وەك زامێکەو دەخرێتە ژێر پێیەوە ، ئەو خوێنەش (خزاعە) و (بنو بەکر) ڕشتویانە دەبێت خوێنەکەی بدەن ، دەبێت لەوەودواش بوار بدرێت (قصی) حوکمداری کابە بکات ، لەو ڕۆژە بەدواوە (عمرو) ناونرا بە (شداخ)[3] ، ئەم ڕووداوی دەست بەسەرا گرتنەی مەککەو کابەی شەریف لەلایەن (قصی)یەوە لەناوەڕاستی سەدەی (٥)ی زایینیدا سالی (٤٤٠ز)[4] بوو ، بەم جۆرە دەسەلاتی تەواوی مەککەو کابە کەوتە دەست (قصی)و خێڵی قورەیشەوە ، لەڕووی ئاینیشەوە قورەیش بوون بەخاوەنی مەککەو عەرەب لە هەموو لایەکەوە ڕوویان تێدەکردن ، ئەوەی (قصی) کردی بریتی

---

[1] / هەمان سەرچاوەی پێشوو ١/١١٧-١١٨

[2] / هەمان سەرچاوە ١/١٨٨.

[3] / ابن هشام ١/١٢٣-١٢٤.

[4] / قلب جزيرة العرب ل ٢٣٢

بوو له كۆ كردنـهوەی خێڵەكەی لەناو مەككەداو ئەو شارەی بۆكردن بـه چوار بەشـەوە هـەر تیرەیـەكیانی لـە شـوێنێكدا نیشـتەجێ كـرد، دانیـنا بەمانگـەكانی حەرامـداو بـە (آل صـفوان) ڕازی بـوو، هـەروەها (عـدوان)و(مـرە)ی كـوڕی (عـوف)ی لەجێگـەو مـەقامی خۆیانـدا هێشتەوە ، چونكە ئەوەی بە (دیـن) دەزانـی و ڕێگـەی نەدا بە گۆڕانی[1].

یـەكێكی تـر لـەكارەكانی (قصـی) دامەزرانـدنی (دارالنـدوە) بـوو لەبەشـی سەرەوەی كابەداو دەرگاكـەی خستەسـەر كابـە ، ئـەم جێگـەیە شوێنـی كۆبونـەوەی قوڕەیش بوو ، بڕیاری گرنگی تێدا ئەدرا ، ئەو (دار الندوە)یە چاكەی زۆری بەسـەر قوڕەیشـەوە هەیـە ، چـونكە یـەكێتی بڕیـارو هەڵوێسـتیانی پاراسـتبوو هـەموو كێشـەكانی بەئاشـتی بـۆ یـەكلا دەكردنـەوە[2]، (قصـی) چـەند دیمـەنێكی بەشـان و شەوكەت و تەشریفاتی هەبوو ، لەوانە:

(١) سـەرۆكایەتی (دار النـدوە) ، لـەم (دار)ە دا كۆدەبونـەوەو بڕیـاری گرنگیـان دەداو ژن و ژنخوازیان تێدا دەكرد.

(٢) ئالا ، هیچ ئالایەكی جەنگ نەدەبەسترا بەدەستی (قصی)یەوە نەبێت.

(٣) دەرگـاوانی كابـە تـەنها بـەو دەكرایـەوە، هەرئەوخزمـەتی دەكـردو خزمـەت گوزاری بۆ دادەنا.

(٤) ڕێـوانی كابـە ، ژمارەیـەك بیروچـالاویان بۆحاجیـان دروسـت دەكـردو پڕیـان دەكـرد لـە ئـاو، هەنـدێك خورمـاو ترێیـان بۆدادەنـان، خـەڵكی كـەدەهاتن بـۆ مەككە لێیان دەخوارد[3].

(٥) میوانـداری حاجیـان ، ئەمـەش بەشـێوەیەك بـوو خواردنیـان بـۆ دروسـت دەكـردن ، (قصـی) بـۆ دابینكردنـی ئـەم میوانداریـە ، بـاجی لەسـەر مـاڵ و مـوڵكی قـوڕەیش دانـابوو ، بـە نرخەكـەی ئـەو خواردنـەی دابـین دەكـرد بـۆ حـاجیان ، بە تایبەتی ئەو كەسانەی لێیان دەخوارد كە بژێویان لاوازو نەدار بوون [4].

---

[1] / ابن هشام ١/١٢٤-١٢٥

[2] / ابن هشام ١/١٢٥، محاضرات تأريخ الأمم الإسلامية ، نووسینی الخضری ١/٣٦، وە (اخبار الكرام) ل ١٢٥ .

[3] / محاضرات تأريخ الأمم الإسلامية ، نووسینی الخضری ١/٣٦

[4] / ابن هشام ١/١٣٠ و دوای ئەوە .

(قصی) خاوەنی هەموو ئەمانە بوو ، (عبد المناف)ی کوڕی هەر لە ژیانی خۆیدا شانو شەوکەتی پەیداکرد ، هەروەها (عبد الدار بکرە)ش کە برای بوو ، جارێکیان (قصی) پێی ووت : دەتگەیەنم بەم خێڵە ، بائەوان لەتۆ زیاتریش بن ، وەسیەتی کرد کە هەرچیەکی هەیە لە بەرژەوەندییەکانی قورەیش بیدرێتی ، (دارالندوە) و (دەرگاوانی) و (ئالاّ) و (زێوانی) و (میوانداری) پێبەخشی ، (قصی) لە ژیانیدا هیچ کارێکی (عبد المناف)ی ڕەت نەدەکردەوە ، کاروفرمانەکانی هەر لە ژیانی خۆیدا وەکو دینێکی پیرۆزی لێهات، کە (قصی) لەناوچوو ، کوڕەکانی بڕیاریاندا هیچ ناکۆکیەکیان لەنێواندا نەبێت ، بەلاّم کە (عبدمناف) مرد کوڕەکانی لەگەڵ ئامۆزاکانیاندا کە کوڕی (عبدالدار) بوون کردیانە کێبڕکێ لەسەر پلەوپایە ، لێرەوە قورەیش بوو بەدوو تاقمەوە، خەریکبوو شەڕ لەنێوانیاندا بقەومێت ، بەلاّم سوڵحیان کردو پلەو پایەکانیان لەنێوان خۆیاندا دابەش کرد ، (زێوانی) و (میوانداریی) درایە دەست کوڕانی (عبد مناف) ، (دارالندوە)و (ئالاّ)و (دەرگاوانی) یش کەوتەدەست کوڕانی (عبدالدار)، پاشان کوڕانی (عبدمناف) تیروپشکیان کرد بۆ (هاشم)ی کوڕی (عبدمناف) دەرچوو ، بەدرێژایی تەمەنی (هاشم) زێوانی و میوانداریی حاجیانی دەکرد ، کە مرد (مطلب)ی برای چووە جێگەکەی ، دوای ئەو (عبد المطلب)ی کوڕی (هاشم)ی کوڕی (عبد مناف) باپیری پێغەمبەر ﷺ چووە جێگەکەی ، بەوشێوەیە کوڕانی ئەوکارەیان دەکرد، هەتا ئەو کاتەی ئیسلام هات سەروکاری کابە بەدەست (عباس)ی کوڕی (عبد المطلب)ەوە بوو [1].

جگە لەو دەسەلاّتانە ، قورەیش کۆمەڵێك دەسەلاّتی تری بۆ خۆی پاوەن کردبوو، لەنێوان خۆیان دەوڵەتێکی بچوکیان دروست کردبوو یان بە دەستەواژەیەکی ڕاستتر نیمچە دەوڵەتێکی دیموکراتی ، کۆمەڵێك دەزگاو دامەزراوی حکومیی تێدابوو وەك شێوازی پەرلەمانی ئێستاو دام ودەزگاکانی ، ئەوەش نمونەیەك لەو پلەوپایانە :

(١) (إیسار) واتە دانانی تیروپشك بۆ (إستقسام) قیسمەت وەرگرتن ئەم کارەیان بە دەست (بنی جمح)ە وە بوو .

---

[1] / هەمان سەرچاوە .

(٢) مالْ و سامان كۆكردنەوەو دەست بەسەراگرتنی بەمەبەستی رێكخستنی (نذر) و (قربات) كە بۆ بتەكانیان تەرخان كرابوو ، هەروەها چارەسەری كێشەكان خەڵك و دادبینی ، ئەمەیان كاری (بنی سهم) بوو .

(٣) شورا ، لەناو خێڵی (بنی أسد)دا بوو .

(٤) (الأشناق) واتە رێكخستنی كاری خوێن خۆش كردن بەپارەو دانانی باج ، ئەویش لەناو خێڵی (بنی تیم)دا بوو.

(٥) (العقاب) واتە هەڵگرتنی ئالأی خێڵ ، ئەمەش لەناو خێڵی (بنی أمیە) دابوو.

(٦) (القبە) واتە رێكخستنی كاری سەربازی و سەركاری وولأخ وئەسپی جەنگی ، ئەوەش بەدەست خێڵی (بنی مخزوم)ە وە بوو.

(٧) (السفارە) وەكو باڵوێزی ئێستا لەناو (بنی عدی)دا بوو[1] .

---

[1] / تاریخ ارض القرآن ٢/١٠٦،١٠٥،١٠٤.

فەرمانڕەوایی لەناوچەکانی تری عەرەبنشیندا

پێشتر باسی کۆچی خێڵە قەحتانی و عەدنانییەکانمان کردو ، ووتمان کە ناوچە عەرەبنشینەکان لەنێوان خۆیاندا دابەشبوون ، خێڵەکانی نزیك (حیرە) سەر بەمەلیکی (حیرە) بوون کە عەرەب بوو ، ئەوانەشیان کە لە شام بوون سەر بە (غەسان) یەکان بوون ، ئەم وابەستەییەش کردەیی نەبوو بەڵکو زیاتر شەکڵی و ڕواڵەتی بوو ، ئەو خێڵانەش لەناو قوڵایی بیاباندا ئازاد بوون ، هەموو ئەو خێڵانەش خێڵێك بەڕێوەی دەبردن ، خێڵ حوکومەتێکی بچوك بوو، بنەمای قەوارەی سیاسیان بریتی بوو لە یەکێتی دەمارگیری ، بەرژەوەندی هاوبەش بۆ پاراستنی زەوی و خاك و پاراستنی لە دەستدرێژی خەڵك.

سەرۆکی خێڵەکان لەپلەی مەلیکدا بوون لەناو شوێنکەوتوانیاندا ، هەموو خێڵ لە شەڕو ئاشتیدا بەگوێی سەرۆکەکەیان دەکردو بۆساتێکیش لەقسەی دەرنەدەچون ، سەرەك خێڵ ئەوەندە لە حوکمدا تاکڕەوبوو بەئەندازەی دکتاتۆرێکی بەهێز ، کە توڕە دەبوو هەزاران شمشێر بەدەست لەگەڵیدا تووڕە دەبوون بێ ئەوەی پرسیار بکەن هۆی توڕەبوونەکە چی‌یە ، هەندێ جاریش کێبڕکێی نێوان ئامۆزاکان وای دەکرد کە لەڕووی خەڵکیدا کاری باش بکەن وەکو، بەخشندەیی‌و ڕێزگرتنی میوان و سەخاوەتمەندی و ئارامی و ئازایەتی نواندن و بەرگری کردن لەخەڵکی ، ئەمانەش بۆئەوە بوو خەڵکی بە چاکە باسیان بکەن و سوپاسیان بکەن ، بەتایبەتی شاعیرەکان کە زمانحاڵی خێڵ بوون لەو زەمانەدا، بەشێوەیەك پلەوپایەیان تائاستی ڕکەبەرەکان بەرز دەبۆوە.

سەرکردەو پیاوماقوڵەکان مافی تایبەتیان هەبوو، لە هەموو تالآنی و دەسکەوتێکی جەنگی چواریەکیان دەبردو هەرچیەکیشیان بە دڵ بوایە پێش دابەش کردن دەستیان بەسەردا دەگرت ، هەر تالآنیەکیش پێش گەیشتن بەناو جەرگەی خێڵەکەی تر دەست بکەوتایە دەبووە موڵکی ئەوان ، هەر جۆرە تالآنیەکیش بەکەڵکی دابەش کردن نەهاتایە هەر بۆ سەرۆك خێڵ دادەنرا وەکو وشترو ئەسپ وشتی تر. شاعیرێکی عەرەب بە سەرەك خێڵەکەی دەڵێت:

لك المربـاع فينـا والصفـايـا　　　وحكمك والنشيطـة و الفضـول[1]

---

١ / ئەی سەرەك خێڵ (مرباع)ی ئێمەو (صفی)و (حوکم)و (نشیطة)و (فضول) هەرهی تۆیە، مرباع: چواریەکی تالآنیە، (صفی) هەرتالآنیەك پێش دابەشکردنی بەئارەزووی سەرۆك خێڵ هەڵبژێرێت، (النشیطة) تالآنی پێش گەیشتن بە ناوجەرگەی خێڵ، (فضول) تالآنیەکە لەتوانادا نەبێ دابەش بکرێ وەکو ووشترو ئەسپ.

بـارودۆخـی سیـاسـی

باسـی فـەرمانڕەوا عەرەبـەکانمان کـرد ، ئێسـتاش باسـی بـارودۆخی ڕامیاریان دەکەین ، هەرسێ ناوچە هاوسنوورەکەی بێگانە لە ڕووی سیاسیەوە لە حاڵەتی داڕمان و هەرەسی تەواودا بوون ، خەڵکی بووبوون بەدوو چینەوە (ئاغا) و (کۆیلە) ، یان دەسـەڵاتدارو بێ دەسـەڵات ، ئاغایـان بەتایبـەتی بێگانـەکان هـەموو دەستکەوتێك بۆ ئەوان بوو ، کۆیلەکانیش هەرچی باری نەهامەتی‌یە لەسەر شانیان بـوو ، بـە دەسـتەواژەیەکی تـر خـەڵکی بـوو بوونـە مەزرایـەك و بـەرووبومیان بـۆ حوکمدارەکان بەرهەم دەهێنا ، ئەوانیش لەئارەزوو شەهوەتبازیدا بەکاریان دەهێنا و زوڵمیـان پـێ دەکـردو دەسـتدرێژیان پـێ دەکـردە سـەر خـەڵك ، خـەڵکیش لـە کوێرەوەریـدا گێنگڵیـان ئـەدا ، بـاری نەهامـەتی‌و ستەمەیەك لـەدوای یەکـەکان بەسـەریاندا دەبـاری و نـەیان دەتـوانی سـکاڵاوگازەندە بکـەن ، زوڵـم و ئـازارو ئەشکەنجەی هەمەجۆر بێزاری‌کردبوون ، چونکە دەسەڵات تاکڕەوی بـوو ، مافەکان ژێرپـێ خرابـوون ، خێڵـە دراوسـێکانی ناوچـەکە لـەناو شـەپۆلی خواسـت و ئارەزوەکانیاندا ئەمسەرو ئەوسەریان دەکرد ، جارێك دەیاندایە پاڵ خەڵکی عێـراق ، جـارێکی تـر بایـان دەدایـەوە بـەلای خـەڵکی شـام دا، لەناوجەرگـەی دورگـەی عەرەبیشدا خێڵەکان پەرتەوازەو پەرشوبڵاو بووبوونەوە، شەڕی خێڵ و تیرەگەرێتی هەناوی خواردبوون، هەروەکو شاعیرێکیان وتوویەتی:

وَما أنـــا إلا مِنْ غُـــزِيَّةَ إنْ غَـــوَتْ   غَوَيْتُ وَإنْ تَـــرْشُدْ غُـــزِيَّةُ أرْشُـــدِ *

مـەلیکێك نـەبوو پشـتیوانی لـەو سـەربەخۆییەیان بکـات ، یـان هـیچ مەرجەعێکیان نـەبوو کە لـەکاتی لێقەوماندا پشت و پەنایان بدات و بەهانایانەوە بچێت .

حوکومەتی حیجازیش لەلایـەن عەرەبـەوە بەچاوی ڕێزەوە سـەیر دەکرا ، زیـاد لـەوەش جگـە لەسـەرکردەیەك وەکـو زێـوان و کلیلـدارێکی ئـایینی سـەیریان دەکردن ، لەڕاستیدا ئەو حکومەتە تێکەڵەیەکی دووسەرە بوو لەنێوان سەرۆکایەتی دنیایی و سەرۆکایەتی ئایینیدا ، بەناوی ئایینەوە حوکمی عەرەبی دەکرد لەبەرئەم

---

* / واتە: من هیچ نیم جگە لەتاکێکی خێڵی(غزیە) شوێنی ئەو کەوتووم، ئەگەر خێڵی(غزیە) سەری لێ بشێوێت منیش سەرم لێدەشێوێت، خۆ ئەگەر خێڵی(غزیە) سەرفرازو هۆشمەند بن منیش وەك ئەو سەرفرازو هۆشمەند دەبم.

حاجیان و دیدەنیکەرانی کابەدا خۆی بەحوکمداری حەرەم دادەناو سەرپەرشتی کارو فرمانی دەکردن ، شەریعەتی ئیبراهیمیان ﷺ جیّبەجیّ دەکرد ، وەکو پێکهاتی ئێستای پەرلەمان داموەزگایان دامەزراند بوو بەڵام ئەم حکومەتە لاوازو بیّ دەسەلأت بوو نەیدەتوانی بەئەرکەکانی خۆی هەستێت ، ئەمەش بەئاشکرا لە شالأوی حەبەشیەکاندا دەرکەوت.

ئاایینەکانی عەرەب

لەکاتێکدا کە ئیسماعیل ﷺ بانگەشەی عەرەبی کرد بۆ ئاینیەکەی باوکی ﷺ ، زۆرینەی عەرەبەکان بەدەمیەوە هاتن و خوای تاك و تەنهایان دەپەرست و ملیان بۆ کەچ کرد ، رۆژگارێکی زۆر بەسەریاندا گوزەرا ئەوەی بیستبویان لە بیریان چوەوە ، بەلأم یەکتاپەرستی و هەندێك دروشمی ئایینی ئیبراهیمیان تێدا مابوو ، هەتا ئەوکاتەی (عەمر)ی کوڕی (لحی) سەرۆکی (خزاعە) هاتە ناویان ، ئەم کابرایە زۆر چاکەخوازو خێرکەرو وابەستەی کاروباری ئایین بوو، بۆیە خەڵکی خۆشیان ویست ، ملیان بۆ کەچ کردو وایاندەزانی کە ئەم پیاوە زانایەکی بەرزەو یەکێکە لە وەلیەکان ، پاشان (عەمر) سەفەرێکی کرد بۆ شام ، سەیری کرد ئەوان بت پەرستن ، ئەمیش بەچاکی زانی ، چونکە وولأتی شام مەنزڵگای هاتنە خوارەوەی کتێبە ئاسمانیەکان و پێغەمبەرانە (سەلامی خوایان لەسەر بێت) ، بۆیە بتێکی بەناوی (هبل) لەگەڵ خۆیدا هێنایەوەو لەناوەڕاستی کابەدا داینا ، دوای ئەوە کەوتە بانگەشەکردنی خەڵکی مەککە بۆ بت پەرستی، ئەوانیش هاتن بەدەمیەوەو شوێنی کەوتن ، پاشان خەڵکی (حیجاز)یش شوێن مەککەییەکان کەوتن ، چونکە ئەوان چاودێری کابەو خەڵکی حەرەم بوون.[1]

(مناة) لەکۆنترین بتەکانیان بوو ، لەناوچەی (مشلل) بوو لەسەر کەناری دەریای سوور لەنزیك (قدید)ەوە ، پاشان خەڵکی (طائف) (لات) یان هەڵبژارد ، (وادی النخلە)ش (عزی)یان کردە خوای خۆیان ، ئەم سیانە گەورەترین بت بوون ، پاشان بتپەرستی زیادی کرد، بت و بتخانە ژمارەیان لە (حجان)دا هەمووجێیەکی گرتەوە ، دەگێڕنەوە گوایە (عەمر) لەلایەن پەریەوە هەواڵی پێدراوە کە بتەکانی

[1] / کتیبی (مختصر سیرة الرسول) ، نووسینی شێخ (محمد عبد الوهاب) ل ١٢

خێڵی نوح ﷺ (وەد)و (سواع)و (یغوث)و (یعوق)و (نسر) لە (جدە) کراون بەژێر گڵەوە هات و دەریهێنان و بردنی بۆ (تهامە)، کەوەرزی حاجیان هات هەریەکەیانی‌دا بە خێڵێك و بردیانەوە بۆ شوێنەکانی خۆیان ، ناوچەکە وای لێهات هەموو ماڵێك بتێکی تێدابوو، مزگەوتی (حەرام)یان پڕ کردبوو لە بت ، کە پێغەمبەر ﷺ فەتحی مەککەی کرد لە دەوروبەری کابەدا (٣٦٠) بتی لێبوو ، هەموویانی خست و پاشان فەرمانی‌دا فڕێ درانە دەرەوە و سوتێنران [1].

بەو شێوەیە شیرك وبتپەرستی بوونە دیارترین سیمای ئایینی خەڵکی سەردەمی نەفامی، ئەو خەڵکە نەفامە وایاندەزانی هێشتا لەسەر ئایینی ئیبراهیمن.

عەرەبە موشریکەکان دابونەریت و مەراسیمی تایبەتیان هەبوو لەبت پەرستیدا ، زۆربەیان (عەمر) دای هێنابوون ، عەرەبەکان وایاندەزانی هەرچی (عەمر)ی کوڕی (لحی) دای بهێنێت بیدعەیەکی چاکەو دەستکاری کردنی دینی ئیبراهیم نی‌یە ، ئەمەش چەند شێوەیەکە لە ڕێ و ڕەسمی بتپەرستی :

(١) پەنایان بۆ ئەو بتانە دەبردو بەندایەتیان بۆ دەکردن ، هاواریان بۆ دەبردن ، نزاو لالأنەوەیان لەبەردەمدا دەکردن لەکاتی پێگیراندا ، بۆ پێویستی ڕۆژانە داوایان لێ ئەکردن ، بڕوایان وەهابوو ئەو بتانە لای خوا تکایان بۆ دەکەن ، ئاواتەکانیان بۆ بەدی دەهێنن.

(٢) لە دورەوە حەجیان بۆ دەکردن و تەوافیان بەدەوردا دەکردن ، ملیان بۆ کەچ دەکردن و سوژدەیان بۆ دەبردن .

(٣) چەندین جۆر قوربانیان بۆ سەر دەبڕین ، بەمەبەستی نزیك بوونەوە ، بەناوی ئەوانەوە ئاژەڵەکانیان سەردەبڕی و دەیانکردە قوربانی ، ئەم دوو جۆرە سەر بڕینە، خوای گەورە لەقورئاندا باسی فەرمووە ﴿وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ﴾ المائدة/٣ [2] ، هەروەها ئایەتی ﴿ وَلاَ تَأْكُلُواْ مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللّهِ عَلَيْهِ ﴾ الأنعام: ١٢١ [3].

(٤) جۆرێکی تری خۆ لەخوا نزیك کردنەوە ئەوەبوو، هەندێك خواردن و خواردنەوەیان تەرخان دەکرد بۆ بتەکانیان ، هەروەها هەندێك بەروبومی

---

[1] / کتیبی (مختصر سیرة الرسول) ، نووسینی شێخ (محمد عبد الوهاب) ل ١٣، ٥٤،٥٢،٥١،٥٠.

[2] / واتە : ئەو ئاژەڵانەی لەبەردەم بتەکاندا و بۆ ئەوان سەر بڕابێ .

[3] / واتە لە گۆشتی ئەو ئاژەڵانە مەخۆن کە ناوی خوای لەسەر نەهێنراوە.

ئـاژەڵ و کشـتوکاڵیان بـۆ دادەنـان ، بـۆ خۆشـیش بەشـێکیان دادەنـا بـۆ پـەروەردگار! زۆربـەی جـار بەهـەر هۆیـەك شـتێك بۆخـوا بووبێـت دەیانـدا بەبتەکانیان ، بەڵام شتێك بۆ بتەکانیان دانابێت نەیان ئەدا بەخوای گەورە! خوای گـەورە فەرموویـەتی: ﴿وَجَعَلُواْ لِلّهِ مِمِّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُواْ هَذَا لِلّهِ بِزَعْمِهِمْ وَهَذَا لِشُرَكَآئِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَآئِهِمْ فَلاَ يَصِلُ إِلَى اللّهِ وَمَا كَانَ لِلّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَى شُرَكَآئِهِمْ سَاء مَا يَحْكُمُونَ﴾ الأنعام/ ١٣٦ [1].

(٥) نەزرکردن جۆرێکی تر بوو لەخۆ نزیك کردنەوە، ئەویش نەزر کـردن لـە بـەرو بوم و ئاژەڵدا ، ﴿ وَقَالُواْ هَـــذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ لاَّ يَطْعَمُهَا إِلاَّ مَن نّشَاء بِـــزَعْمِهِمْ وَأَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَأَنْعَامٌ لاَّيَذْكُرُونَ اسْمَ اللّهِ عَلَيْهَا افْتِرَاء عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِم بِمَا كَانُواْ يَفْتَرُونَ ﴾ الأنعام/١٣٨ [2].

(٦) ئەو قوربانیانە (**بحيرة**)و (**سائبة**)و (**وصيلة**)و (**حام**) بوو، (ابن إسحاق) دەڵێت:

(**بحـيرة**) ڕۆڵـەی سائبەیە ، کە بریتـی‌یـە لـە وشـترێك دوای دە وشـتری مـێ هاتبێت بێ ئەوەی نێریان تێدابێت ، ئەم وشترە نە کەس سواری بـووە ، نـە تـووکی براوەتەوە ، جگە لە میوان کەس شیرەکەی نەخواردوە ، هەرچی مێـیەك دوای ئەوە دروست ئەبێت گوێی کەل دەکەن ، پاشان دەخرێتە دوای دایکی ، ئەمـە (**بحـيرة**)ی کچی (**سائبة**)یە ،

(**وصـيلة**)ش مـەڕێکی مێـیە بـە (٥) سـك مـێی بـوو بێـت و لەنێویانـدا نێـر نـەبێت پێـی دەڵـێن (**وصـيلة**) دوای ئـەوە هەرچـی لـەدایك دەبێـت تـەنها نێرینـە لێـی دەخوات مەگەر مێیەك مردار بوایەتەوە ئەوجا نێرومێ لێیان دەخوارد.

(**حام**)یش وشـترێکە (دە) بێچووی مێینـەی لەسـەریەك بوو بێت بـێ ئـەوە نێرینەیان لەنێواندا هەبێت و پشتی ئەستور بووبێت بۆ بار ، نەبڕابێتـەوە ، بەرەڵڵا کرابێتە ناو ووشترگەلەکەی ، لەو بارەیەوە خوای گەورە فەرموویەتی : ﴿ مَاجَعَلَ اللّهُ

---

[1] / واتـە: لـە بـەروبووم و ئاژەڵـەکانیان پشکیان بۆ خـوا دادەنـابوو، بەحسابی خۆیـان دەیـانووت ئەمـەیان بۆ خـواو ئەمەشیان بۆ بتەکانیان، ئەوەی بۆ بتەکانیان بوو ناگاتە لای خوا، ئەوەش بۆ خوایە هەردەچێ بۆلای بتـەکانیان، خراپ حوکمیان دەکرد.

[2] / واتـە: دەیـانوت ئەمانـە ئـاژەڵ و بـەروبومن تـەنها بەکەسـێکی دەرخـوارد ئـەدەین خۆمـان ئارەزوومـان لێ بێ، هەنـدێ ئاژەڵیشـیان سـواربوونی قەدەغـەبوو، هەنـدێ تریشـیان لـەکاتی سـەربڕیندا ناوی‌خوایـان لێ‌نـەدەهێنان، پێیانەوە هەڵدەبەست.

مِن بَحِيرَةٍ وَلاَ سَآئِبَةٍ وَلاَ وَصِيلَةٍ وَلاَ حَامٍ وَلَـٰكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُواْ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّهِ الْكَذِبَ وَأَكْثَرُهُمْ لاَ يَعْقِلُونَ ﴾ المائدة/١٠٣، هەروەها فەرموویەتی: ﴿ وَقَالُواْ مَا فِي بُطُونِ هَـٰذِهِ الأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِّذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَى أَزْوَاجِنَا وَإِن يَكُن مَّيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاء سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ إِنَّهُ حِكِيمٌ عَلِيمٌ ﴾ الأنعام/١٣٩ ، وە لەبارەی (انعام) شتی تریش وتراوە[1] ، (سعید)ی کوڕی (مسیب) دەڵێت: ئەم ئاژەڵانە بۆ (طاغوت)ەکانیان دادەنران[2] ، لە فەرموودەی (صحیح)دا هاتووە بە (مرفوع)یی کە (عمرو)ی کوڕی (لحی) یەکەم کەس بوو ئاژەڵی بەڕەڵڵای تەرخان کرد بۆ بتەکان[3]، عەرەب ئەوکارەیان دەکرد لەگەڵ بتەکانیاندا ، بۆچونیان وابوو ئەوە لە خوایان نزیك دەکاتەوەو تکایان بۆ دەکات ، هەروەکو لەقورئاندا هاتووە ﴿مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى﴾ الزمر/٣، هەروەها دەفەرموێت: ﴿ وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللّهِ مَا لاَ يَضُرُّهُمْ وَلاَ يَنفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَـٰؤُلاء شُفَعَاؤُنَا عِندَ اللّهِ ﴾ یونس/١٨.

عەرەب تیروپشکیان هەبووە (الأزلام) ، (زلم) دەفرێکە هیچ پشکێکی لەسەر نیە ، (ازلام) لەکاتی خۆیدا سێ جۆر بووە ، جۆرێکیان (بەڵێ) و (نا)ی تێدابوو ، هەرکارێکیان بویستایە وەکو سەفەر ، یان ژنهێنان ، ئەگەر (بەڵێ) بەدەستدا بهاتایە کارەکەیان دەکرد ، وەئەگەر (نا) بهاتایە ئەوا کارەکەیان دوا دەخست بۆ ساڵێکی‌ترو رایاندەکێشایەوە، جۆرێکی تریان (ئاو) و (خوێنبایی) تێدا بوو، جۆرێکی تریان (لە ئێوە) یان (لە غەیری ئێوە) یان (ملصق)ی تێدابوو، لەمەدا ئەگەر گومانیان لەوەچەو ئەسڵی هەرکەسێك ببوایە دەچونە لای (هبل) بە سەد ووشترەوە ، دەچوونە بەردەم خاوەن دەفرەکەو دەیاندایە ، ئەگەر (لە ئێوە) دەرچوایە دەبوە ناوەند، ئەگەر لە (غەیری ئێوە) دەرچوایە دەبووە هاوپەیمان ، ئەگەر (ملصق) دەرچوایە وەك خۆی دەمایەوە نەرەچەڵەکی هەبوو نەپشتیوان[4].

(میسر) و (قداح)یش لەم کارەوە نزیك بوون و جۆرێك بوون لە قومارکردن ، بەو قومارە گۆشتی وشترەکانیان دابەش ئەکرد ، عەرەب باوەڕیان بەهەواڵدانی

---

[1] / ابن هشام ٨٩/١ ـ ٩٠.
[2] / صحيح بخاري ٤٩٩/١
[3] / هەمان سەرچاوە.
[4] / محاضرات تاريخ الأمم الإسلامية ، نووسینی (خضري بەگ) ٥٦/١، هەروەها / ابن هشام ١٥٢/١ ـ ١٥٣.

کـاهن وعـەراف و ئەستێرەناسـەکان هـەبوو، (کـاهن) بـەکوردی بـە – کـاهین– دەگوترێت (کولەوەنانی) : ئەوکەسە بوو هەواڵی داهاتووی گـەردوونی بـە خـەڵك دەداو دەیـوت غـەیب دەزانم ، هەندێك لـەو کاهینانـە دەیـانوت: جنۆکـەمان هەیـەو هەواڵمان دەداتیٚ ، هەندێکیان بانگەشەی زانینـی غـەیبیان دەکـرد ، هەندێکیشـیان دەیـانوت: بـەهۆی پێشـەکی و سـەرەتای شـتەکانەوە دەتـوانن هـەواڵ بـدەن بـەو کەسەی کە پرسیاریان لیٚ دەکەن یان کارێك دەکـەن ئەمانـەیان (عەراف) بوون ، بۆ نموونە:

عـەرافێك دەیـوت مـن دەزانم فـلآنـــە شـت کسیٚ دزیویـەتی و لـەکـوێدا شـاردویەتیەوە ، (منجم – ئەسـتێرەناس)یش ئـەو کەسـە بـوو کـە لـە ئەستێرەکان وورد ئەبوەوە ، کاتی جولآنـەوەو دەرکەوتنی دەزانین و بۆ ئـەوەی هـەواڵی دونیـاو ڕووداوەکـانی گەردوون لـەداهـاتودا بەخـەڵك ڕابـگەیەنێت[1]، باوەڕ کردن بەهـەواڵی ئەستێرەناسەکان باوەڕ کردنە بە ئەستێرەکان ، لە ئیمان بەئەستێرەوە باوەڕیان بە (انواء) هەبوو ، واتە هەڵهاتن و نیشتنی ئەستێرە لە بەرەبەیاندا ، دەیانوت: بەهۆی هەڵهاتنی فلآنـە ئەستێرەوە باران باری ، یان بەهۆی ئاوا بونی فلآنە ئەستێرەوە باران باری[2]، هەروەها (طيرة)یان هەبوو ، واتە ڕەشـبینی ، لـەوەوە هـاتبوو، ئـەهاتن باڵندەیەکـیان هەڵدەفرانـد، یـان ئاسکێکیـان، ڕاودەنـا ئـەگـەر بـەلای ڕاسـتدا بڕۆشتایە ، کارەکـەی خۆیـان دەکـردو بەباشـیان دەزانـی ، خـۆ ئەگـەر بەلای چەپدا هەڵبهاتایە ئـەوا وازیان لیٚ دەهێناو بەڕەشبینیەوە سەیریان دەکـرد، خـۆ ئەگـەر لـە بەردەمیانـەوە بڕۆشـتایە، بەهـەمان شـێوە ڕەشـبین دەبـوون و دڵیـان دادەگـیرا، هەروەهـا بـە قـاچ هەڵواسـینی کەروێشکیان بەڕەشـبینی دەزانـی ، هەندێك ڕۆژو مـانگ و ئـاژەڵ و گـەڕەك و ژنیـان بـە شووم دەزانـی ، باوەڕیـان بەتەنینـەوەی بـەلآ هەبوو ، باوەڕیان وابوو کوژراو لەگۆڕدا ناحەسێتەوە هەتاکو تۆڵەی دەسەنرێتەوە ، ڕۆحی کوژراو دەبێتە بایەقوش و لـەچۆلـەوانیدا ڕۆژانە دەخوێنێت و دەڵێـت: ئـاوم بدەنیٚ ، ئاوم بدەنیٚ ، کە تۆڵەی سەندرایەوە ئیتر دەحەوێتەوە[3].

---

[1] / مرقاة المفاتيح . شرح مشكاة المصابيح ٢/٢ ، ٣
[2] / (صحيح مسلم) بەشی (كفر من قال : مطرنا بالنوء ، كتاب الإيمان ١/٥٩)
[3] / صحيح البخاري ٢/٨٥١ ، ٨٥٧ . بەپەراوێزی (شێخ ئەحمەد عەلی سەهارەنفوری)

خەڵکی سەردەمی نەفامی لەسەر ئەوحاڵەتە بوون و هەندێك لە پاشماوەی ئاینی ئیبراهیمیان دەست پێوە گرتبوو ، وەکو بەگەورە زانینی (بیت) و تەواف کردن و حەج وعەمرەو وەستان لە عەرەفەداو ، موزدەلیفەو هەدیەکردنی قوربانی و، بەڵێ لەو بوارە چەندین جۆر داهێنانیان کردبوو ، لەوانە قورەیش دەیان وت : ئێمە ڕۆڵەی ئیبراهیم و خەڵکی حەرەم و خاوەنی بەیت و دانیشوانی مەککەین ، ئەوەی مافی ڕەوای ئێمەیە ، ئەو مافە بۆ عەرەب ڕەوا نی یە ، خۆیان ناونابوو (الحمس) جێگەیەکی تایبەتیان بۆ خۆیان دانابوو ، دەیانوت: ئێمە لە حەرەم ناچینە دەرەوە ، لەکێوی عەرەفە نەدەوەستان و (إفاضة) یان نەدەکرد ، بەڵکو بەجیا دەهاتنەوە بۆ (مزدلفە)و لەوێ (إفاضة) یان دەکرد ، ئەم ئایەتە لەسەر ئەوان هاتە خوارەوە ﴿ ثُمَّ أَفِيضُواْ مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ﴾ البقرة/١٩٩[1] ، واتە: ئەی خەڵکی قورەیش ئێوەش (إفاضة) بکەن هەروەکو خەڵك (إفاضة) دەکات.

هەروەها دەیانوت: پێویستە (حمس)ەکان لەکاتی (إحرام)دا شیری وشتر بخۆنەوەو چەورایی دروست نەکەن و نەچنە دەوارێکەوە لەتاڵی موو دروست کرا بێت و دەبێت نەچنە ژێر سێبەریشەوە ، ئەگەر چوونە ژێرسێبەر دەبێت بچنە ژێر سێبەری خانووی گڵەوە[2].

هەروەها دەیانوت: ئەوانەی کە دێن نابێت لەو خواردنە بخۆن لەکاتی ئیحرامدا، کەپێش ئیحرام بەستن هێناویانە ئەگەر بۆحەج یان بۆ عەمرە هاتبوون[3].

هەروەها ئەمریان دەکرد بەسەر خێڵەکانی تردا کە دەبێت بەجلی (حمس)ە وە (احرام) ببەستن و تەواف بکەن، ئەگەر هیچیان دەست نەکەوت ئەوا پیاوان بە ڕووتی و ژنانیش بەزنجیر بەندێکی کون کونەوە تەوافیان دەکرد ، ژنان لە تەوافدا دەیانوت :

اليوم يبدو بعضه أو كله وما بدا منه فلا أحله

کە ژن و پیاو بەم شێوەیان دەکرد ، ئایەت هاتە خوارەوە ﴿ يَا بَنِي آدَمَ خُذُواْ زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ ﴾ الأعراف/٣١، واتە: ئادەمیزاد، لەتەواف و هاتووچۆی

[1] / ابن هشام ١٩٩/١ صحيح البخاري ٢٢٦/١
[2] / سەرچاوەی یەکەم ..
[3] / سەرچاوەی یەکەم

مزگەوتدا خۆتان جوانکەن ، ئەگەر پیاوێك یان ژنێك زاتی بکردایە بەو جلەی خۆیەوە تەوافی بکردایە کە پێوەی هاتووە بۆ مەککە ، ئەوا دەبوایە دوای تەوافەکە فڕێی بدات و کەسیش سوودی لێ نەدەبینی[1].

هەروەها لەکاتی (إحرام)دا قورەیش لە دەرگاوە نەدەهاتنە ماڵی خۆیان ، بەڵکو لە پشتی ماڵەکەیانەوە کونێکیان دەکردە دیوارەکەو لەوێوە هاتوچۆیان دەکرد ، ئەم ووشکی و خۆڕەتاندنەیان بەخواپەرستی و چاکە دەزانی ، ئەوە بوو قورئانی پیرۆز لێی قەدەغە کردن.

ئایینی شیرك و بتپەرستی و باوەڕبوون بەخورافەو شتی پڕوپوچ ئایینی زۆرینەی عەرەب بوو، جولەکەو گاورو ئاگرپەرست و سائبەکان توانیبوویان بێنە ناو خاکی عەرەبەوە.

جولەکە دوو ڕۆڵی سەرەکیان هەبوو – کە بەلایەنی کەمەوە – لە دورگەی عەرەبیدا دەیانبینی:

یەکـــــەم: لەســـەردەمی ڕزگـاركردنی فەلەستینەوە بەدەســتی بـابلی و ئاشوورییەکان جوولەکە کۆچیان کرد ، ئەو کۆچە بەهۆی فشارەوە بوو ، وولاتیان وێران و پەیکەرەکەیان بەدەستی (بوختەنەسر) لەساڵی (٥٨٧ پ.ن) تێکشکێنرا ، زۆربەیان کرانە کۆیلەو بران بۆ بابل ، هەندێکیان فەلەستینیان بەجێهێشت و چون بەرەو (حیجاز)و لەبەشی سەرەوەیدا نیشتەجێ بوون[2].

دووەم : لە داگیرکردنی (فلسطین) لەلایەن ڕۆمەکانەوە دەست پێدەکات ، بە سەرکردایەتی (بنطس)ی ڕۆمانی لە ساڵی (٧٠) زاییندا ، لەئەنجامی ئەو فشارەدا لەسەر جولەکەو ڕوخاندنی پەیکەرەکەیان هەندێك هۆزی جوولەکە چوون بەرەو حیجاز ، لە (یثرب) و(خیبر) و(تیماء) جێگیر بوون ، گوندو قوللەو قەلاو بینایان دروست کرد ، لە ڕێگەی ئەم کۆچەریانەوە ئایینی جوولەکە بەناو هەندێك هۆزی عەرەبدا بلاوبوەوە ، بە شێوەیەك شان و شەوکەتی سیاسیان هەبوو پێش هاتنی ئیسلام و لەکاتی هاتنیدا ، کە ئایینی ئیسلام هات ، خێڵە ناودارەکانی جوولەکە بریتـی بـوون لـە (خیـبر) و (بنونضـیر) و (المصـطلق) و (قریظـة) و (قینقـاع) ،

---

[1] / ابن هشام ١/٢٠٢،٢٠٣– صحیح البخاري ١/٢٢٦ .
[2] / (قلب جزیرة العرب) ل ١٥١.

(السمهودي) له (وفاء الوفا)دا (ل . ١١٦) دەڵێت: ژمارەی تیرەو هۆزەکانی جوولەکە لە (بیست) زیاتر بوون[1].

بەهۆی (تبان أسعد ابی کرب)ە وە ئایینی جوولەکە گەیشتە یەمەن ، ئەم پیاوە بۆ شەڕ بەرەو (یثرب) چوو بوو، لەوێ بوو بوو بەجولەکەو لەگەڵ خۆیدا دوو زانای جوولەکەی لە (بنو قریظة)ەوە هێنا بۆ یەمەن ، بەوهۆیەوە لە یەمەندا جوولەکایەتی بڵاوبۆوە، دوای خۆی کە (یوسف ذونواس)ی کوڕی بوو بە سەرداری یەمەن ، هێرشی کردە سەر گاورەکانی (نەجران)و بانگی کردن بۆ ئایینی جولەکە ، کە بەگوێیان نەکرد ، شیوێکی پڕ لەئاگری بۆ دروستکردن و ژن و منداڵ و گەورەو بچوك و پیرو گەنجی گاوری تێ فڕێدا ، دەڵێن ژمارەی کوژراوەکان لە (٢٠ ـ ٤٠) هەزارە ، ئەم ڕووداوە لە ئەکتۆبەری ساڵی (٥٢٣) زاییندا ڕووی داوە[2]، قورئان لە سورەتی (البروج)دا بەشێك لەم کارەساتەی باس کردووە .

سەبارەت بەئایینی نەسرانی (گاورایەتی) لەڕێگەی داگیرکردنی (حەبەشە) و (ڕۆمەکان)ەوە بۆ وولاتی عەرەب هاتووە ، یەکەم داگیرکردنی یەمەن لە لایەن (حەبەشەوە) ە وە ساڵی (٣٤٠)ی زایین بوو، تا ساڵی (٣٧٨)ی زایین بەردەوام بوو[3] لەو زەمانەدا مژدەی ئایینی مەسیحی لەیەمەندا دەنگی دایەوەو بڵاوبوەوە ، لەو ڕۆژگارانەدا ، پیاوێکی خواپەرستی زاهیدی دۆعاگیرای خاوەن کەرامەت بەناوی (فیمیون) دێتە نەجران ، خەڵکی ناوچەکە بانگ دەکات بۆ ئایینی گاورێتی (مەسیحی) ، کە خەڵکی نەجران دەبینن پیاوێکی ڕاستگۆو دیندارە زوو بەدەمیەوە چوون و باوەڕیان بەئایینی مەسیحیەت هێنا[4].

کەحەبەشیەکان لەدژە کارەکانی (ذونواس)دا یەمەنیان داگیرکرد، ئەبرەهە توانی دەسەڵاتی تێدا دابمەزرێنێت و بەچالاکیەکی زۆرەوە ئایینی مەسیحی بڵاو بکاتەوە، ئەوەندە چالاکی زۆربوو (کابە)یەکی لە رکابەری (کابەی شەریفدا) لە یەمەن دروستکرد، بۆ ئەوەی ڕووی خەڵکی لەماڵی خوا وەرچەرخێنێت بەرەو یەمەن و (کابەی شەریفە)ش بڕوخێنێت ، ئەوەبوو خوای گەورە کردی بەپەندی زەمانە.

---

[1] / (قلب جزیرة العرب) ل ١٥١.
[2] / تفهیم القرآن ٦/٢٩٧،٢٩٨ ـ هەروەها (ابن هشام) ١/٣٥،٣١،٢٧،٢٢،٢١،٢٠/٣٦.
[3] / تفهیم القرآن ٦/٢٩٧
[4] / (قلب جزیرة العرب) ل ١٥١

هەروەها عەرەبە غەسانییەکانی دراوسێی ڕۆمان بەهۆی هاوسێیەتی و نزیکیانەوە بوون بەمەسیحی ، لەگەڵ هۆزەکانی (تغلب) و (طیء)دا ، نەك هەر ئەوە ، بەڵکو هەندێك لە میرەکانی (حیرەش) بوون بە گاور.

سەبارەت بەئایینی ئاگرپەرستی تەنها لەناو ئەوخێڵە عەرەبانەدا هەبوو کە دراوسێ و نزیکی فارسەکان بوون ، لە عێراقی (عەرەب) و لە بەحرەین (الأحساء) و (هجر)و هەموو دراوسێ نزیکەکانیان لەکەناری کەنداوی عەرەبدا، هەروەها کۆمەڵێك پیاوی تریش لەسەردەمی دەسەڵاتی فارسەکاندا چوونەسەر باوەڕی ئاگر پەرستی.

سابئی‌یەکانیش ، بەپێی قسەی ئاسەوارناس و لێکۆڵینەوە مێژوییەکان دەڵێن: ئەوە ئایینی کلدانییەکانی گەلی ئیبراهیم بوە ، زۆرێك لە خەڵکی شام سابئی بوون ، بەهەمان شێوە یەمەنی‌یە کۆنەکان، بەهاتنی ئایینی (جولەکە)و (مەسیحی) ی بونیادو بنەمای ئایینەکە کەوتۆتە لەرزین و لەسەرپێ نەوەستاوەو چالاکیەکانی خامۆش بۆتەوە ، بەڵام هەندێکیان بەتێکەڵاوی لەگەڵ ئاگرپەرستەکاندا مانەوە یان دراوسێیەتیان دەکردن ، لەوانە خەڵکی ڕەشەخاکی عێراق و کەنارەکانی کەنداوی عەرەب[1].

---

[1] / تاريخ أرض القرآن ٢/١٩٣-٢٠٨

بـارودۆخـی ئـایینی

کاتێك ئایینی پیرۆزی ئیسلام هات ، ئەوە حاڵی ئایینەکانی عەرەب بوو ، هـەموو ئـەو ئایینانـە تووشـی لێـك هەڵوەشـان هـاتبوون و عـەمبارەپۆ بووبـوون ، موشریکەکان دەیانوت: ئێمە لەسەر ئایینی ئیبراهیمین ﷺ ، لەکاتێکدا کە هیچ پابەندی بنەما ڕەوشتی‌یەکانی ئەو ئایینە نەبوون ، لادان و تاوانەکانیان گەلێ زۆر بوو، بەتێپەڕبوونی ڕۆژگار خورافەی ئایینی و داب و نەریتی بتپەرستەکانیان تێدا بـڵاو بووبـووەوە ، بەشـێوەیەك کاریگەریـەکی زۆری لەسـەر ژیـانی کۆمەڵایـەتی و سیاسی یان بەجێ هێشتبوو.

جولەکـەش دەسـتیان دابـوە ڕیابـازی و خۆسـەپاندن ، سـەرکردەکانیان کرابوونە خواو دەپەرستران ، دەستیان وەردەدایە کاروباری خەڵکی و لەسەر چپەی سـەرلێوان و خورپـەی دڵیشـیان سەرزەنشـتیان دەکـردن، هـەموو خـەمێکیان خـڕ کردنـەوەی ماڵ و سامان و سـەرۆکایەتی بـوو ، با ئایینیش زایـەبێت و کـوفرو بـێ باوەڕی و سوکایەتی بەفەرمانە پیرۆزەکانی خوای تێدا بێت.

نەصرانیەتیش (مەسیحایەتی) یان (گاورایەتی) وەك بتپەرستی لێ هـاتبوو کـەس لێـی حـاڵی نـەدەبوو ، تێکەڵـەیـەکی نامۆیـان لـەنێوان خـواو مرۆڤدا دروست کردبوو ، لەناخی عەرەبە دیندارەکاندا ئەم بۆچوونانە هیچ کاریگەریەکی نەبوو ، نە دەگونجان و نەیاندەتوانی واز لـەژیانی خۆیـان بهێـنن بـۆ ئـەو ژیانـەی مەسـیحیەت داوایان لێ دەکات.

حـاڵی ئایینـەکانی تـری عــەرەب وەکــو موشـریکەکان وەهــابوو، بـیر کردنـەوەیـەکی هاوچەشـن بـوو، یـەك عەقیـدەیان هـەبوو، داب و نەریتیشیان لەیـەك دەچوو.

چەند دیمەنێک
لە کۆمەڵگای عەرەبی
سەردەمی نەفامیی

دوای قسەوباس لەسەر دورگەی عەرەبی و باری ئایین تێیدا ، ئەوە ماوە کە قسەیەك لەسەر باری کۆمەلأیەتی و ئابووری و ڕەوشتی بکەین ، بەکورتی لەسەر ئەوەش دەدوێین:

باری کۆمەلأیەتی

لەناو عەرەبدا چەند ناوەندێکی هەمەچەشن هەبوو ، حاڵی هەندێکیان لە هەندێکی تریان جیابوو ، لەناو (أشراف)دا پەیوەندی پیاو لەگەڵ کەسوکاریدا لە بەرزترین پلەی پێشکەوتن دابوو، ژن ئازادی و ئیرادەیەکی سەربەخۆی هەبوو ، ڕێزی لێدەگیرا لەپێناویدا شیر هەڵدەکێشراو خوێن دەڕژێرا ، ئەگەر پیاوێك بیویستایە لەناو عەرەبدا پلەوپایەیەکی چاك و ڕێزێکی هەبێت ، دەبوایە زۆربەی کات گوتاری لەگەڵ ژندا بێت ، ئەگەر ژن خواستی لەسەربوایە خێڵەکانی لەسەر ئاشتی کۆ دەکردەوە ، یان فیتنەو ئاژاوەیەکی گەورەی تێدا دروست ئەکردن و دەیدان بە شەڕ ، لەگەڵ ئەمانەشدا بەبێ ململانێ پیاو سەرداری ماڵ بوو، خاوەنی بڕیاری کۆتایی بوو ، لەهەڵبژاردنی هاوسەردا دەبوایە ژن بێدەنگ بێت و لەقسەی کەسوکاری دەرنەچێت و لەژێر چاودێری ئەواندا شووی بکردایە ، ئەوەحاڵی (اشراف) پیاوماقوڵان بوو، لەناوەندەکانی تردا جۆرێك لەتێکەڵاوی هەبوو ، لەنێوان ژن و پیاودا ، دەتوانین بڵێین گەیشتبووە ئاستی بەدڕەوشتی و بەڕەڵلایی ، (ابو داود) لە عائشەوە ﷺ دەگێڕێتەوە ، کە ژن هێنان لەجاهیلیەتدا بەچوار شێوە بووە ، یەکێکیان بەوشێوەیە بووە کە ئێستا هەیە ، پیاوێك لەپیاوەکەی تر داوای خوشکەکەی یان کچەکەی دەکرد ڕازی دەبوو مارەی دەکرد ، جۆرێکی تر: پێی دەوترا ژن هێنانی (استبضاع) واتە: کاتێك ژن لە (عادە)ی مانگانەی خۆی پاك دەبۆوە ، پیاوەکە پێی دەوت بڕۆ لەگەڵ فلأنە پیاو (بنوو) ، ئەو ماوەیە مێردەکەی نەدەچووە لای ، هەتا دەرئەکەوت کە ژنەکە دوو گیانە ، ئەوجا ئەگەر مێرد بیویستایە دەچووە لای ، ئەمەیان بۆیە دەکرد تاڕۆڵەیەکی وەجاخ زادەیان لێ بکەوێتەوە ، جۆرێکی تر لە هاوسەرێتی بریتی بوو

لەوەی ژمارەیەك لە پیاو (كەمتر لە دە كەس) دەچوونە لای ژنێك و هەموویان لەگەڵی دەنوستن ، ئەگەر سكی پڕ بوایەو منداڵەكەی ببوایە ، چەند ڕۆژێك چاوەڕوانیان دەكرد ، پاشان ژنەكە دەینارد بەدوای پیاوەكاندا ، ئەوانیش نەیاندەتوانی نەیەن ، ئەوسا ژنەكە پێی دەوتن: ئێوە دەزانن چیتان كردووە ، ئەمە ڕۆڵەی تۆیە فلأنە كەس ، بە ئارەزووی خۆی یەكێكیانی هەڵدەبژاردو دەبو بەباوكی منداڵەكە ، جۆری چوارەمی هاوسەرگرتن بریتی بوو لەوەی كۆمەڵێك پیاو دەچوونە لای ژنێك و كاری سێكسییان لەگەڵ دەكرد ، ئەو جۆرە ژنانەش كە بەدخوو داوێن پیس بوون ، خۆیان بۆ هەموو كەسێك دەدا بەدەستەوە ، ئەمانە لەسەر دەرگای ماڵەكانیان چارۆكەی سووریان هەڵواسی بوو بۆئەوەی بناسرێنەوەو هەر كەسێك بیویستایە بڕواتە لایان ، كە سكی پڕبوایە ئەو پیاوانەی كۆدەكردەوەو سەرناس (قائف)ی بانگ دەكرد ، (قافە) كەسانێك بوون شارەزایی یان هەبوو لەناسینەوەی ڕەگەزدا ، ئەویش لەهەر كامێكیان بچوایە دەیوت منداڵەكە هی تۆیە ، ئیتر بەناوی ئەوەوە بانگ دەكراو كابراش نكوڵی نەئەكرد ، كەخوای گەورە پێغەمبەری نارد ﷺ هەمووجۆرە هاوسەرێتیەكانی تری هەڵوەشاندەوەو تەنها ئەو هاوسەرێتییەی ئەمڕۆی ئیسلامی هێشتەوە[1].

هەندێجار لێواری شمشێرو نووكی ڕم ژن و پیاوی كۆدەكردەوە ، پیاوانی لە شەڕدا سەركەوتوو ژنانی ژێركەوتوانیان بۆ خۆیان حەڵاڵ دەكردو كۆیلەیان دەكردن ، ئەو منداڵانەی لەو جۆرە ژنانە دەبوو تاكۆتایی تەمەنیان لەكەو شوورەییان بەشوێنەوە بوو.

لەجاهیلیەتدا فرەژنی سنووریی نەبوو، دوو خوشكیان پێكەوە دەخواست ، باوەژنی خۆیان دەخواست كاتێك باوكیان تەلأقی بدایە یان بمردایە (سورة النساء ٢٢-٢٣) تەلأقیش بەدەست پیاوانەوە هیچ سنورێكی نەبوو[2].

زیناو بەدڕەوشتی ئەوپەڕی گرتبوو ، لەزۆربەی جێگەدا باوبوو، ناتوانین هیچ ناوەندو توێژێك جیابكەینەوە ، جگە لەهەندێك ژن و پیاوی ڕەوشت بەرز كە بەروونیان ئەوەی قەبووڵ نەدەكرد ، ژنە ئازادەكان كەمتر ئەو كارەیان دەكرد ،

[1] / ابو داود ، كتاب النكاح .
[2] / هەمان سەرچاوە، (باب) نسخ المراجعة بعد التطليقات الثلاث .

کارەساتەکە لە (کەنیزەك) دابوو، پێدەچێت زۆرینەی خەڵکی جاهیلی بەعەیبی نەزانی بێت ئەو فاحشەیە لەگەڵ جاریەدا بکات ، (ابو داود) لە (عمرو)ی کوڕی (شعیب)ە وە لە باوکیەوە ئەویش لەباپیریەوە دەگێڕێتەوە دەڵێت: جارێکیان پیاوێك وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ فلانە منالْ کوڕی منە، چونکە لەجاهیلیدا لەگەڵ دایکیدا دروست بووم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: لەو بارەیەوە هیچ سکالاْیەك وەرناگیرێت لە ئیسلامدا ، کاروباری جاهیلیەت بەسەرچوو ، منالْ هی پەردەیە ، مرۆڤی بەدخوش دەستبەسەرە ، هەروەها ململانێی (سعد)ی کوڕی (أبی وقاص) و (عبد بن زمعه) لە بارەی کوڕی کەنیزەکەکەی (زمعه) وە کە ناوی (عبدالرحمن بن زمعه)یە دیارەو دەزانرێت [1].

پەیوەندی پیاو بەمناڵەکانیەوە چەند شێوەیەکی هەبوو، هەندێکیان دەیانوت:

إنـــما أولادنـــا بينن   أكبـــادنـــا تمشي على الأرض

واتـە: مناڵـەکانمان لەناومانـدا جگەرگۆشـەمانن و بەسـەر زەویـدا دێـن و دەچن.

هەندێکیان کچیان زیندە بەچاڵ دەکرد لەبەر نابڕووچوون و هەژاریی ، کوڕیش لەبەر هەژاریی دەکوژران (قورئان (٦ـ ١٥١) (١٦ـ ٥٨) (١٧ـ ٣١) (٨١ . ٨) بەلاْم ناکرێت بڵێن ئەوە نەریتێکی سەرانسەری بووە ، چونکە زۆر پێویستیان بە کوڕ هەبووە بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی دوژمن.

مامەڵەی پیاو لەگەڵ براو ئامۆزاو خێڵەکەیدا زۆر بەهێزو پتەو بوو ، ئەوان بۆ خاتری خێلاْیەتی‌و دەمارگیری هۆز دەژیان و دەمرن ، گیانی کۆبوونەوەو یەکگرتن لەناو ڕۆڵەکانی خێلێکدا زۆر بەهێزبوو، ئەوەش دەمارگیری زیاتر دەکردن بۆ ڕەگەزو خزمایەتی، لەسەر ئەو پەندە دەڕۆیشتن کەدەڵێت: (پشتیوانی لەبراکەت بکە ، زاڵم بێت یان مەزڵوم) بەو مانا ڕواڵەتی ئەو پەندەیان جێبەجێ دەکرد، کە دووربوو لەو چاکسازییەی ئیسلام کردی لەدەقەکەدا کە بریتی‌یە لەرێگەنەدان بە زوڵم کردن لەکەسانی دیکە ، ململانێ لەسەر پلەوپایەو کورسی زۆرجار ڕۆڵەکانی یەك باوکیشی ئەدا بەشەڕ ، هەروەکو لە کێشەی نێوان (أوس و خزرج) و (عبس و ذیبان) و(بکر و تغلب) دا هەبوو .

---

[1] / أبو داود ، (باب) الولد للفراش .

پەیوەندی نێوان خێڵەکان بێ شێرازە لێکپچڕاو بوو، لەشەڕی یەکتریدا شەکەت بووبوون ، ترسان لە هەندێك داب و نەریتە هاوبەشەکانیان بەهۆی (ئایین) و (ئەفسانە) وە لەو شەڕەنگێزییەی کەم کردبوونەوە ، هەندێ جاریش (پشتیوانی لە یەك) و (پەیمان بەستن) خێڵە دژ بەیەکەکانی دەخستەوە یەك ، مانگە جەنگ تێدا حەرام کراوەکان گەورەترین ڕەحمەت و یارمەتی بوو بۆ ژیان و بژێویان.

بەکورتی، حاڵەتی کۆمەڵایەتی لەداکەوتنێکی ترسناکدا بوو، نەزانیی چوارلای تەنیبوون ، مرۆڤەکان وەك ئاژەڵ ملیان بۆ خورافات کەچ کردبوو ، ژن دەفرۆشراو دەکڕرا وەکو شمەك ، پەیوەندی نێوان ئەندامانی کۆمەڵ پچڕابوو ، هەموو خەمێکی حوکومەتەکانیش ئەوەبوو گەنجینەکانیان پڕبکەن لەماڵ و سامانی ڕەعیەت ، یان جەنگ و هەرایان بۆ بنێنەوە.

بـارودۆخــی ئابــووری

بارودۆخی ئابووریش ، وابەستەی بارودۆخی کۆمەڵایەتی بوو ، ئەگەر سەیری بژێوی عەرەبەکان بکەین زیاتر ئەم خاڵەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە ، بازرگانی گەورەترین هۆ بوو بۆ دەوڵەمەند بوون و دابین کردنی پێداویستیەکانی ژیان ، یەك سەفەری بازرگانی بەبێ بەرقەراربوونی ئاشتی و.هێمنی هەرگیز نەدەکرا ، ئەوەش لە دوورگەی عەرەبیدا نەدەکرا مەگەر لە ڕۆژانی مانگە حەرامەکاندا ، لەم مانگانەدا بازاڕە بەناو بانگەکانی عەرەب دائەمەزرێنران وەکو (عکاظ) و(ذی المجاز) و(مجنة) و هەندێکی تر.

لەبارەی پیشەسازیەوە عەرەب لەهەموو میللەتان دواکەوتووتر بوون ، هەرچی پیشەسازیەکیش لەناویاندا هەبوو وەك چنین و دروومان و پێستە خۆش کردن لەناو خەڵکی (یەمەن) و (حیرە) و دەوروبەری شامدا بوو، لەناو دوورگەی عەرەبیدا کشتوکاڵ و زەوی کێڵی‌و ئاژەڵ بەخێوکردن هەبوو ، زۆربەی ژنانی عەرەب خەریکی ڕستن و چنین بوون ، بەڵام هەموو ئەو کەلوپەلانە لەبەردەم هەڕەشەی تالان و بڕۆی جەنگدا بوون ، ڕووتی و برسێتی و هەژاری دەردی زۆرینەی کۆمەڵ بوو.

ڕەوشـــــت

نکوڵی ناکرێت لەوەی کە لەسەردەمی جاهیلیەتدا کۆمەڵێك ڕەوشتی نزم و خراپەی واهەبوو دژ بە هەموو عەقڵێکی دروست بوو، ویژدان قەبوڵی نەدەکرد ، لەگەڵ ئەوەشدا هەندێك ڕەوشتی بەرزیان تێدابوو مرۆڤی جوان دەکردو مایەی سەرسامیو سەرسوڕمان بوو، لەو ڕەوشتانە :

١ـ **بەخشـــندەیی:** زۆر لەناوخۆیاندا شانازیان بەم خەسڵەتەوە دەکرد ، نیوەی شیعرەکانیان لەسەر ئەم خەسڵەتە ئەهۆنیەوە ، وەسفی خۆیان و خراپەی خەڵکی تریان تێدا دەوت ، جاری وادەبوو لەڕۆژێکی سەرماو سۆڵەو برسیتیدا پیاوێك میوانێکی دەهات ، هیچ لەماڵەکەیدا نەبوو بیداتیْ جگە لە وشترەکەی کە ژیانی خۆی وخێزانەکەی لەسەر وەستابوو، خەسڵەتی بەخشندەیی دەیگرت و وشترەکەی بۆ میوانەکەی سەر دەبڕی ، لەوەش گەورەتر زۆرجار بۆ خوێن خۆشکردنی چەندین باری قورس و ماڵ و سامانێکی زۆریان خەرج دەکرد ، بۆئەوەی دڵۆپێك خوێن نەڕژێت مرۆڤێك زایەنەبێت و بەمەشەوە فەخروشانازیان دەکرد بەسەرسەرکردەو سەرۆکەکانی تردا .

لەئاکامی بەخشندەیی خۆیاندا وەسفی (مەی) یان دەکرد ، نەك لەبەر زاتی (مەی) یەکە ، بەڵکو لەبەرئەوەی ڕێگەیەکەیە بۆ بەخشندە بوون لەسەر خودی خۆیان ، بۆیە بەداری مێویان دەوت (الکرم) ، بەو مەیەشیان دەوت کەلێی دروست ئەکرا (بنت الکرم) ، ئەگەر سەیری دیوانەکانی سەردەمی نەفامیی بکەیت چەند باسێکی گرنگ لەشانازی بەخۆوە کردن و وەسف و سەناکردن دەبینیت ، (عەنتەرەی) ی کوڕی (شداد)ی (عبسی) لە(معلقە) کەیدا دەڵێت:

وَلَقَدْ شرِبْتُ مِنَ الْمُدامَة بَعدَما   رَكَدَ الهواجِرُ بالْمَشُوف الْمُعْلَمِ
بِزُجاجَة صَفْراءَ ذات أسِرَة   قُرِنَتْ بأزْهَرَ بالشمال مُفَدَّمِ
فاذا شَرِبتُ فانني مُستَهلِكٌ   مالي ، وَعِرضي وافرُ لم يُكْلَمِ
وإذا صَحَوتُ فما أقصِرُ عن ندًى   وكما علمْتِ شمائلي وتكرُمي

هەر لەئاکامی ئەو بەخشندەییەی کە هەیانبوو خۆیان بە قومارەوە سەرقاڵ دەکرد، چونکە وایاندەزانی ڕێگەیەکە بۆ بەخشندەبوون و هەرچیەکیان بېردایەتەوە

دەیانبەخشی بەهەژاران ، یان هەرپشکێکی سەرکەوتوان زیادبوایە دەبەخشرایەوە ، بۆیە دەبینی قورئان نکۆڵی لەهەندێك قازانجی قومارو مەی خواردنەوە ناکات و دەفەرموێت : ﴿وَإِثْمُهُمَآ أَكْبَرُ مِن نَّفْعِهِمَا﴾ البقرة/٢١٩ واتە: بەڕاستی زیانیان لە سوودیان زیاترە .

٢ ـ **وەفاداری و ئەمەك شوناسی** ، وەفاداری وەکو ئایین دەستی پێوە دەگیرا ، بە لایانەوە ئاسان بوو بۆ وەفاداریی منالّی خۆیان بکوژن و ماڵیان کاول بکەن ، لەو بارەیەوە ئەوەندە بەسە کە بەسەرهاتی (هانیء)ی کوڕی (مسعود الشیبانی) و (السموأل) ی کوڕی (عادیا) و (حاجب)ی کوڕی (زرارە التمیمی) بزانین.

٣ـ **دەروون بەرزی و قەبووڵ نەکردنی زوڵم و ژێردەستەیی** ، لەئەنجامی ئەوەدا ئازایەتیەکی لەڕادە بەدەریان هەبوو ، غیرەت پەروەر بوون ، زوو هەڵدەچوون ، وتەیەکیان بژنەوتایە بۆنی بێغیرەتیو ترسنۆکی و مل نەوی کردنی تێدابێت شمشێریان هەڵدەکێشاو شەڕیان دەکرد ، لەو پێناوەشدا چەندین جەنگ و هەرایان بەرپا کردووەو باکیان نەبووە لە هیچ قوربانیەك .

٤ـ **سەرڕاستی و بەدەمەوەچوونی کار**، ئەگەر نیازی هەرکارێکیان بکردایەو گەورەییان تێدا ببینیایە ، هیچ هۆیەك ساردی نەدەکردنەوە ، گیانیشیان لە مەترسیدا بوایە بەدەمیەوە دەچوون.

٥. **ئارامگرتن و لەسەرخۆیی و ئاغریی**، هەمیشە شانازیان پێوە دەکرد ، ئەم سیفەتەیان بەگەورەیی تێدا بوو زۆر ئازاو نەبەرد بوون لە جەنگدا.

٦ـ **وەك خەڵکێکی خێڵەکی و دەشتەکی سادەو بێ گرێ بوون**، بەجەنجاڵیەکانی شارستانێتی سەرقاڵ نەبووبوون و فڕوفێڵیان نەدەزانی ، دەرەنجامی ئەوەش ، ڕاستگۆیی و سپاردەناسی سیفەتیان بوو، حەزیان لەخیانەت و بێئەمەکی نەبوو.

دەبینین ئەم ڕەوشتە بەرزانە – لەگەڵ مەوقیعیەتی دوورگەی عەرەب لە جیهاندا – بوونە هۆی هەڵبژاردنی پێغەمبەر ﷺ بۆ هەڵگرتن و لەئەستۆگرتنی پەیامی خوایی و سەرکردایەتی مرۆڤایەتی و کۆمەڵگای بەشەریی، چونکە ئەو ڕەوشتانە هەرچەندە هەندێکیان لەکۆتاییدا ئەنجامی خراپیان هەبوو، بەڵام لەکۆی

هەمویدا کۆمەڵێك ڕەوشتی بەنرخ بوون ، بەسوودێکی گشتی گەورەو دەگەڕانەوە بۆ کۆمەڵگا ئەگەر دەستکاریەکیان بکرایە ، ئەوەش ئیسلام لە ئەستۆی گرت .

لەوانەیە دوای وەفاداری بەسوودترین ڕەوشتی عەرەب نەفس بەرزی بێ لەگەڵ بەدەمەوە چوونی کارو ڕاپەڕاندنی ، چونکە ناکرێت شەڕەنگیزی و فەسادو خراپە ڕیشە کێش بکرێت و دادی لەجێگەدا بچێنرێت بەو سیفەتانە نەبێت.

بەدەر لەو سیفەتانە سیفەتی ڕەوشتی بەرزی تریان هەبوو لێرەدا جێگەی باس نی‌یە.

ڕەچەڵەکی پێغەمبەر ﷺ و بنەماڵەکەی

ڕەچەڵەکی پێغەمبەر ﷺ

ڕەچەڵەکی پێغەمبەر سێ بەشی هەیە:

بەشێکیان هەموو سیرەتناس و ڕەچەڵەك زانەکان یەکدەنگن لەسەری ، ئەوەش ئەو بەشەیانە کەدەگەڕێتەوە سەر (عدنان) ، بەشێکیشیان جێگەی ڕا جیایی یە ، هەندێکیان لەسەری وەستاون و هەندێکی تریشیان قسەیان لەسەرکردووە ، ئەمەشیان سەبارەت بەبەشی سەرەوەیە تا ئیبراهیم ، بەشێکیان گومانمان نی‌یە کە شتی هەڵەی تێدانیە ، ئەوەش هەواڵی پێش (ئیبراهیم) ، هەتا دەگاتە (ئادەم) ، پێشتر چەند ئاماژەیەکمان لەو بارەیەوە کرد ، ئەمەش درێژەکەیەتی:

بەشی یەکەم : موحەممەد ﷺ کوڕی عەبدوڵڵای کوڕی (عبد المطلب)ە کە ناوی (شیبە)یە ، کوڕی هاشم کە ناوی (عمرو)ی کوڕی (عبدمناف)ە کە ناوی (المغیرە)یە ، کوڕی (قصی) کە ناوی (زید)ە ، کوڕی (کلاب)ی کوڕی (مرە)ی کوڕی (کعب)ی کوڕی (لؤی) کوڕی (غالب)ی کوڕی (فهر) ئەم پیاوە ناوی (قریش)ە ، خێڵی قوریش ناوەکەی لەوەوە هاتووە ، کوڕی (مالیك)ی کوڕی (النضر) کە ناوی (قیس)ە ، ی کوڕی (کنانە) کوڕی (خزیمە) کوڕی (مدرکە)، کە ناوی (عامر)ە کوڕی (إلیاس) کوڕی (مضر) کوڕی (نزار) کوڕی (معد) کوڕی (عدنان)ە[1].

بەشی دووەم: سەرەوەی عەدنان ، (عەدنان) کوڕی (اد) کوڕی (همیسع) کوڕی (سلامان) کوڕی (عوص) کوڕی (بوز) کوڕی (قموال) کوڕی (أبی) کوڕی (عوام) کوڕی (ناشد) کوڕی (حزا) کوڕی (بلداس) کوڕی (یدلاف) کوڕی (طابخ) کوڕی (جاحم) کوڕی (ناحش) کوڕی (ماخی) کوڕی (عیض) کوڕی (عبقر) کوڕی (عبید) کوڕی (الدعا) کوڕی (حمدان) کوڕی (سنبر) کوڕی (یثربی) کوڕی (یحزن) کوڕی (یلحن) کوڕی (ارعوی) کوڕی (عیض) کوڕی (یشان) کوڕی (عیصر) کوڕی (أفناد) کوڕی (إیهام) کوڕی (مقصر) کوڕی (ناحث) کوڕی (زارح) کوڕی (سمی) کوڕی (مزی) کوڕی (عوضة) کوڕی (عرام) کوڕی (قیدار) کوڕی (إسماعیل) کوڕی (ئیبراهیم) عليه السلام[2].

---

1 / إبن هشام ١/١،٢ (تلقيح فهوم اهل الأثر) ٥،٦ . رحمة للعالمين ٢/١١،١٢،١٢ ج١ ، ٥٢.

2 / شێخی عەلامە (احمدسليمان المنصورفوری) ئەم بەشەی بەگێڕانەوەی کلبی نووسیوە، لەگەڵ (إبن سعد) بە لێکۆڵینەوەیەکی وورد ، رحمه للعالمين ٢/١٤، ١٥،١٦،١٧ لە سەرچاوەکانیشدا جیاوازیان زۆرە.

بەشی سێیەم: سەرووی ئیبراهیم ﷺ ، کە کوڕی (تارح) کە ناوی (آزر)ە کوڕی (ناحور) کوڕی ساروع ـ یان ساروغ ـ کوڕی فالخ کوڕی (عابر) کوڕی (شالخ) کوڕی (ارفخشد) کوڕی (سام) کوڕی (نوح) ﷺ کوڕی (لامك) کوڕی (متوشلخ) کوڕی (أخنوخ) ـ کە دەڵێن ئیدریسە ﷺ کوڕی (یرد) کوڕی (مهلائیل) کوڕی (قینان) کوڕی (ئانوشە) کوڕی (شیت)ە کوڕی (ئادەم)ە ﷺ.

بنەماڵەی پێغەمبەرێتی

بنەماڵەی پێغەمبەر ﷺ بەبنەماڵەی (هاشمی) ناسراوە ، بەهۆی (هاشم)ی باپیریەوە کەکوڕی (عبد مناف)ە ، کەواتە باباسێکی (هاشم)و ئەوانەی دوای ئەو بکەین:

١. هاشم ـ هەروەکو لەسەرەتادا ووتمان ـ چاودێرو زێوانی کابەی بەدەست بوو ، لەکاتێکدا کە (بنو عبدمناف) لەگەڵ (بنو عبدالدار) لەسەر دابەشکردنی پلەو پایەکان رێکەوتن ، (هاشم) پیاوێکی ناودارو دەوڵەمەند بوو، یەکەم کەس بوو شۆربای بۆ حاجیان دروست کرد ، ناوی (عمرو) بوو ، بۆیە ناوی نرا (هاشم) چونکە نان بدەیی بوو ، یەکەم کەسێك بوو کە کاروانی بازرگانی شام و یەمەنی رێکخست بۆ قورەیش لەم بارەیەوە شاعیرێك دەڵێت :

عمرو الذی هشم الثرید لقومه — قوم بمکة مسنتین عجاف

سنت الیه الرحلتان کلاهما — سفر الشتاء ورحلة الأصیاف

لەبارەی بەسەرهاتی ئەو پیاوەوە ، دەڵێن : جارێکیان بەبازرگانی چوو بۆ شام ، کە گەڕایەوە بۆ مەدینە (سلمی)ی کچی (عمرو)ی خواست کە یەکێك بوو لە (بنی عدی بن النجار) ، لەلای ژنەکەی مایەوە ، پاشان چوو بۆ شام ، ژنەکەی سکی بە(عبدالمطلب)ە وە پڕ بوو ، لەو سەفەرەدا (هاشم) لە (غزە)ی خاکی فەلەستین کۆچی دوایی کرد ، لە ساڵی (٤٩٧ زاییندا) (عبد المطلب) لە دایك بوو ، ناوی‌نا (شیبە) چونکە چەند تاڵێکی سپی لە سەریدا بوو[1]، (سەلمی)ی دایکی لە یەثریب مایەوە لەماڵی باوکی‌دا بەخێوی کرد ، هیچ کەسێك لە کەس و کاری هاشم لە شاری (مەککە)دا بەمەیان نەدەزانی.

---

[1] / إبن هشام ٢،٣،٤/١ تلقيح فهوم أهل الأثر ل٦، پوختەی (السير للطبري) ل٦، رحمة للعالمين ١٨/٢، سەرچاوەکان ڕاجیاییان هەیە لەناو بردنەکاندا بۆیە لە هەندێ سەرچاوەدا ناوەکان کەوتوون .

(هاشم) چوار کوڕی هەبوو کە بریتی بوون لە : (أسد) و (أبو صیفی) و (نضلة) و (عبدالمطلب).

لەگەڵ (٥) کچدا کە بریتی بوون لە : (شفاء) و (خالدە) و(ضعیفة) و (رقیە) و (جنە)[1].

٢ـ عبد المطلب ، پێشتر زانیمان کە چاودێری و زێوانی کابە لە دوای (هاشم) کەوتە دەست (عبدالمطلب)ی کوڕی (عبدمناف) ، ئەم پیاوە مرۆڤێکی بەڕێزو پایەدار بوو قوڕیش ناویان نابوو (فیاض) چونکە زۆر نان بدە بوو، کاتێك (شیبە)، عبدالمطلب ـ گەورەبوو، (المطلب) بیستیەوەو ناردی بەشوێنیدا ـ کەهات بینی چاوی پڕبوو لە ئاو ، باوەشی پێداکرد ، لەپشت خۆیەوە لەسەر وولاخەکەی داینا ، (عبدالمطلب) ڕازی نەبوو هەتا دایکی مۆڵەتی نەدا ، دایکیشی نەیویست بینێرێت . (المطلب) پێی ووت: ئەم کوڕە بۆلای ماڵ و موڵکی باوکی دەڕواتەوە ، بۆلای (بیت الحرام) . ئەنجا مۆڵەتی‌دا، کە لەگەڵ خۆیدا هێنایەوە بۆ مەککە لەپشت خۆیەوە سواری کردبوو خەڵکی ووتیان: ئەوە (عبد المطلب)ە ، ئەویش وتی: دایك ڕۆڵەڕۆتان بۆ بکات ئەوە برازامە کوڕی (هاشم)ە ، (عبد المطلب) لای مایەوە ، هەتاکو پێگەیشت ، دوای ئەوە (المطلب) لە (بردمان)ە خاکی یەمەن مرد، (عبد المطلب) هاتە جێگەی، ئەوەی باوو باپیرانی دەیانکرد، ئەم لەوان زیاتری دەکرد ، پلەوپایەو ناودارییەکی پەیداکرد کەس پێش خۆی نەیبوو ، خەڵکی خۆشیان دەویست ، سامی لەدڵی خەڵکدا هەبوو[2].

کە (المطلب) کۆچی‌دوایی کرد، (نوفل) هەڵی کوتایە سەر (عبدالمطلب) و کەلو پەل و شمەکی ئەوی زەوتکردو بردی بۆ خۆی ، (عبدالمطلب)یش داوای کرد لە قوڕەیش پشتیوانی لێبکەن تا ئەو کەلوپەلە لەمامی بسەنێتەوە ، وتیان: ئێمە ناتوانین خۆمان فڕێ دەینە نێوان تۆو مامت ، ئەنجا نامەی نووسی بۆ خاڵوانی لەخێڵی (بنی النجار)و بەچەند شیعرێك نامەیەکی بۆ هۆنینەوە ، خاڵەکەی (أبو سعد)ی کوڕی (عدی) و (٨٠) سوارەی لەگەڵ خۆیدا هێنا نەوەستان هەتا (أبطح)ی نزیك مەککە لەوێ دابەزین ، (عبدالمطلب) یان پێگەیشت ، پێی وت: خاڵە .. حەز

[1] / إبن هشام ١/١٣٧، رحمة للعالمين ١/٢٦، ٢/٢٤ .
[2] / إبن هشام ١/١٣٧، ١٣٨ .

دەکەم لە ماڵەکەم دابەزیت ، ئەویش وتی: نەخێر سوێندبێت هەتا بە(نوفل) نەگەم وازناهێنم ، کەوتەڕێ هەتا گەیشتە ئەنجومەنی قورەیش و ڕیش سپیانیان لەوێ بوون ، (نوفل) هەستایە سەرپێ ، (أبوسعد) شمشێری لێ هەڵکێشا ووتی : (نوفل)، سوێندبێت بەخاوەنی بەیت ئەگەر ئێستا ئەوکەلوپەلە نەدەیتەوە دەست ئەو خوشکەزایەم بەم شمشێرە ئەتکوژم ، (نوفل) وتی: هەمو کەلوپەلەکانم داوەتەوە بە(عبد المطلب) ، ڕیش سپیەکانی قورەیش شایەتیان بۆدا ، ئەنجا (أبوسعد) هاتە دەرەوەو لەماڵی (عبدالمطلب) دابەزی سێ ڕۆژ مایەوە ، عەمرەی کردو گەڕایەوە بۆ مەدینە ، کە ئەوە ڕوویدا ، (نوفل) پەیمانی بەست لەگەڵ (بنی عبد الشمس) کوڕی (عبدمناف) دژ بە (بنی هاشم) ، کەخێڵی (خزاعە)ش بینیان (بنی النجار) هاتن بە دەم (عبد المطلب)ە وە ، وتیان: چۆن کوڕی ئەوانە کوڕی ئێمەشە ، حەق وایە ئێمە زیاتر بچین بەهانایەوە -چونکە دایکی عبد مناف لەوانە - چوونە ناو (دار الندوە) پەیمانیان بەست لەگەڵ (بنی هاشم) دژ بە (بنی عبدالشمس) و (نوفل) ، هەر ئەم پەیمانە بوو لەئاکامدا بووە هۆی (فتح)ی مەککە ، هەروەکو لە دواییدا باسی دەکەین[1].

---

[1] / کورتەی کتێبی (سیرة الرسول) نووسینی (شێخ محمد عبد الوهاب) ل ٤١-٤٢.

گـرنگـتریـن ڕووداوێك بەسەر (عبد المطلب) دا هاتبێت
لەبارەی (بیت)ە وە دوو شت بوو[1]:

هەڵکەندنی بیری (زەمزەم) و ڕووداوی (الفیل)،

خۆلاسەی یەکەم ئەوەیە:

(عبـدالمطلب) لەخـەودا فـەرمانی پێکـرا لەشـوێنێکی دیـاریکراودا بیرێـك هەڵکەنێت، دەستی کرد بەهەڵکەندن، ئەوشتانەی تێدا دۆزیەوە کە لە کاتی خۆی (جـرهم) یـەکان تێیـدا حەشـاریان دابـوو وەکـو: (شمشـێرو قـەڵغان و دوو ئاسـکە ئاڵتونیەکـەو شمشـێرەکانی دا لـە دەرگـای کابـەو دوو ئاسکەکەشـی بەدەرگاکـەدا کـردو دەسـتی کـرد بە دابەشـکردنی ئـاوی زەمزەم بۆ حاجیان، کە ئـاوی زەمـزەم دەرکەوت قورەیش دەستیان کرد بە ململانێ لەگەڵ (عبد المطلب) داو پێیان وت: بمانکە هاوبەشی خۆت، وتی: قـەبوڵی ناکـەم، ئەمـە کارێکی تایبەتـە بەخۆمـەوە، وازیـان لێ نـەهێنا هـەتا بردیانـە لای فاڵگرەوەکـەی (بنـی سـعد)، نەگەڕانـەوە هـەتا خوایگەورە ئەوەی نیشاندان کەئاوی زەمزەم تایبەتە بە (عبد المطلب)ە وە، لەوێدا (عبد المطلب) ئاهی کرد ئەگەر خوا (١٠) کوڕی پـێ ببەخشێت کە بتوانن پشتی بگرن ئەوا یەکێکیان لەپاڵ کابەدا بکاتە قوربانی.

کورتەی ڕووداوی دووەم ئەوەیە :

(ئەبرەهـەی سـەباحی حەبەشـی) جێگـەداری (نجاشـی) لەیەمەنـدا، کاتێك سەیری کرد خێڵەکانی عەرەب ڕوودەکەنە کابە، کڵێسایەکی لە (صنعاء)دا دروست کرد، بۆ ئەوەی ڕوویان لە کابە وەربگێڕێت، کابرایەکی خێڵی (کنانـه) ئەمـەی بـەر گوێ کەوتبوو، چوو بووە ناو پەرستگاکەو پیسایی تێدا کردبوو، کە ئەبرەهـە بـە مەی زانی ڕقی هەستا، بە سوپایەکی زەبەللاحی شەست هەزار کەسیەوە بە نیازی ڕووخانـدنی کابـە کەوتـە ڕێ، لەناو سـوپاکەدا (٩) یـان (١٣) فیلـی تێـدا بـوو، ئەبرەهـە سـواری فیلـە گەورەکـەیان بـوو کەوتـەڕێ تاگەیشـتە ناوچـەی (مەغمـەس) لەوێدا سوپاکەی کۆ کردەوە، فیلەکانی ئامادە کرد بۆ شاڵاوبردن و خۆشی سازدا بچێتە ناو مەککەوە، لەکاتێکدا کە لە شیوی (محسر) دا بوون لـەنێوان (مزدلفه) و (منى)دا، فیلەکە ڕۆیشت و ڕاست نەبۆوە بەرەو کابە، کە ڕوویان پێدەکردە باکورو

---

[1] / إبن هشام ١٤٢/١-١٤٧.

باشور یان ڕۆژهەلأت ڕای دەکرد کە ڕوویان وەردەچەرخاند بەرەو کابە چۆکی دادەدا ، لەو حالەتەدا هەموو فیلەکان مانیان گرتبوو ، خوای گەورە بالندەیەکی زۆری ناردە سەریان ، وورده بەردی بەسەردا باراندن تەفروتووناى کردن وەکو کای خوراویان لێ هات ، بالندەکانیش وەك پەرەسێلکە وەهابوون ، هەربالندەیەك سێ بەردی هەلگرتبوو ، بەردێك بە دەنووك ، دووبەردی وەك دەنکە نۆکیش بەقاچیانەوە ، بەر هەرکەسێکیان بکەوتایە پەلوپۆی دەشکاندو لەناوی دەبرد ، هەموویان بەرنەکەوتن ، زیندوەکان بەشپرزەیی تێکڕژان و ڕایانکرد شەپۆلیان ئەدا ، بەملاولادا دەکەوتن و هەلنەدەستانەوە ، ئەبرەهەش (خوا) دەردێکی بۆ نارد سەرپەنجەکانی ڕزین ، کە گەیشتەوە (صنعاء) وەك جوجك بچوك بوو بوەوە ، دلی وەستاو مرد.

قورەیش بەدەورروبەری شیوو دۆلەکانی مەککە بلأوەیان کردبوو خۆیان دابووە پال شاخەکان ، لە ترسی سوپاکە ، کە سوپاکە تەفرو تونا بوو ، ئەوانیش بە سەلامەتی گەڕانەوە بۆ ناو مالەکانیان[1].

ئەم ڕووداوە لەمانگی (محرم)دا بوو، پێش لەدایك بوونی پێغەمبەر ﷺ بە (٥٠) یان (٥٥) ڕۆژ - بەپێی ڕای زۆرینە- کەبەرامبەرە لەگەل سەرەتای مانگی مایسی سالی (٥٧١ز)دا، ئەمە نوقلأنەیەکی خێربوو خوای گەورە بەخشی بەپێغەمبەر ﷺ و بنەمالەکەی ، چونکە کاتێك سەیری (بیت المقدس) دەکەین دەبینین موشریکانی دوژمنی خودا هەلیان کوتایە سەر ئەم قیبلەیە ، لەکاتێکدا خەلکەکەی موسلمان بوون هەروەکو لەسەردەمی (بوختەنەسر)دا ڕووی‌دا ، سالی (٥٨٧ پ.ز) و ڕۆمەکانیش لەسالی (٧٠ز) دا، بەلأم دەبینین (کابە) لەکاتێکدا کە جێنشینەکانی موشریك بوون کەچی نەسرانیەکان نەیانتوانی زال بن بەسەریدا ، لە بارودۆخێکدا ئەم ڕووداوە ڕووی‌دا ، هەوالەکە گەیشتە زۆرینەی شارنشینەکانی ئەوکاتە ، کە پەیوەندیەکی پتەویان لەگەل ڕۆمەکاندا هەبوو ، فارسەکانیش لەبۆسەدا بوون بۆیان وچاوەڕوانی چارەنووسی ڕۆمەکانیان دەکرد، دوای هەوالەکە خێرا فارسەکان هاتن بۆ (یەمەن) ، ئەم دوو دەولەتە نوێنەرایەتی جیهانی شارستانیان دەکرد، ئەم ڕووداوە سەرنجی دونیای بەلای خۆیدا ڕاکێشاوەو بەلگەی ئەو شەرەف و پیرۆزیە گەورەیە بوو کە خوا بەخشیویەتی بە (بیت الله) و

[1] / إبن هشام ٤٣/١ هەتا ٥٦ ، هەروەها (تفهیم القرآن) ٤٦٢/٦٦ هەتا ٤٦٩.

ئەوەش دەسەلمێنێت ئەوە تەنها ماڵێکی (مقدس)ە لەسەر زەویداو هەر کەسێکی خەڵکی ئەم (بیت)ە ، بانگەشە بۆ (نبوة) بکات جەخت لەسەر ئەو ڕووداوە دەکاتەوە ، ئەمە لێکدانەوەی فەلسەفەی شاراوەی خواییە بۆ پشتیوانی و پشتگیری کردنی خوای گەورە بۆ موشریکەکان و دژ بەکۆمەڵێك ئیمانداری مەسیحی بەشێوەیەك لەسەرو جیهانی دونیاوە بێت ، عبدالمطلب (١٠) دە کوڕی هەبوو ، بریتی بوون لە:

(حارث) و (زبیر) و (أبوطالب) و (عبدالله) و (حمزة) و(أبو لهب) و (غیداق) و(مقوم) و (صفار) و (عباس) ، گوتراویشە گوایە (١١) کوڕ بوون ، یانزە هەمیان ناوی (قثم) بووە ، هەندێکی تر دەڵێن (١٣) بوون ، (عبد الكعبه) و (حجل) یان بۆ زیاد کردوە ، وتراوە (عبدالکعبە) (مقوم)ە و ، (حجل)یش (غیداق)ە ، لەناو کوڕەکانیدا کەسێك نییە بەناوی (قثم)ە وە ، (٦) کچیشی هەبووە: (أم الحكیم) - بیضاء . و (وبره) و (عاتكه) و (صفیه) و (أروی) و (امیمه)[1].

٢ـ (عبدالله) باوکی پێغەمبەرە ﷺ ، دایکیشی (فاطمة)ی کچی (عمرو)ی کوڕی (عائذ)ی کوڕی (عمران)ی کوڕی (مخزوم)ی کوڕی (یقظة)ی کوڕی (مرە)یە، (عبدالله) باشترین کوڕی (عبدالمطلب) بوو لە هەمووشیان خۆشەویستتر بوولای (عبدالمطلب) ، شۆرەتەکەی (ذبیح)ە ، ئەمەش لەبەر ئەوە بوو کاتێك کوڕی دەیەمی بوو ، زانی کە دەتوانن پشتی بگرن ، هەواڵی نەزرەکەی پێدان ، ناوی لە تیرو پشکەکاندا نووسین ، تیرەکەی لێدا ، بۆ عبدالله دەرچوو ، (عبدالمطلب) عەبدوڵڵای کوڕی بردو چەقۆیەکی هێناو بردیە بەردەم کابە بۆ سەربڕینی ، قورەیش و خاڵەکانی عەبدوڵڵا لەخێڵی (بەنی مەخزوم) و (أبو طالب)ی برای نەیانهێشت ، (عبدالمطلب) پێی وتن : چی بکەم لەنەزرەکەم ؟ وتیان: بڕۆ بۆلای ژنە فاڵگرەوەکەو پرسیاری لێ بکە ، ئەویش چووە لای ، فەرمانیدا کە تیروپشکەکە بۆ عەبدوڵڵا و (دە) وشتر بکرێت ، ئەگەر تیرو پشکەکە کەوتە سەر عەبدوڵڵا (دە) وشتری تری بۆ زیاد بکەن هەتاکو پەروەردگاری ڕازی دەبێت! ، ئەوجا ئەگەر کەوتە سەر وشترەکان با سەریان ببڕێت ، (عبدالمطلب) گەڕایەوە تیروپشکی کرد بۆ (عەبدوڵڵا) و (دە) وشتر ، کەوتە سەر (عەبدوڵڵا) ، ئەمەی دووبارە کردەوە هەمووجارێك لەسەر عەبدوڵڵا دەردەچوو ئەویش (دە) (دە) وشتری زیاد دەکرد ، کە وشترەکان ژمارەیان

---

[1] / بڕوانە (تلقیح فهوم أهل الأثر) ل (٨،٩) هەروەها (رحمة للعالمین) ٢/٦٦،٥٦.

گەیشتە (١٠٠) دانە ، تیروپشكەكە بۆ وشترەكان دەرچوو ، هەموویانی كردە قوربانی ، ئەنجا وازی لێ هێنان و نەیهێلا مرۆڤ و ئاژەلی دڕندەیان لێ نزیك بێتەوە ، تا ئەوكاتە حەقی خوێنی مرۆڤ (دە) وشتر بوو لەناو قوڕەیشدا ، دوای ئەو ڕووداوە بوو بە (١٠٠) وشتر ، كە ئیسلامیش هات قەبولی كرد ، لە پێغەمبەریشەوە ﷺ دەگێڕنەوە ، فەرموویەتی : (أنا إبن الذبيحين) واتە: من كوڕی هەردوو (ذبيح)ە كەم ، كە (إسماعيل) و (عەبدوڵلا)ی باوكیەتی[1].

(عبدالمطلب) ، (ئامینە)ی كچی (وەهەب)ی هەڵبژارد بۆ هاوسەرێتی (عەبدوڵلا) ی كوڕی ، ئامینە لەو ڕۆژەدا بەرێزترین ئافرەتی قوڕەیش بوو لەبنەماڵەو پلەی كۆمەلایەتیدا ، باوكی سەرۆكی (بني زهرە) بوو خاوەنی بنەماڵەو ڕەچەڵەك و پلەوپایەوە بوو ، (عەبدوڵلا) لە مەككە ئامینەی گوێزایەوە ، پاش ماوەیەكی كەم (عبدالمطلب) ، عەبدوڵلای نارد بۆ مەدینە خورمایان بۆ بكرێت ، لەوێ مردوە ، ڕیوایەتێكی تر دەڵێت ناردی بۆ بازرگانی بۆ وولاتی شام ، لەگەڵ كاروانێكی قوڕەیشدا بوو، كە لەمەدینە دابەزین نەخۆش كەوتوو ، هەرلەوێ وەفاتی كرد ، لەماڵی (النابغة الجعدي) ئەسپەردە كرا بەپێی ڕایی مێژوونوسان ، لەوكاتەدا (عبدالله) تەمەنی (٢٥) ساڵ بوو ، مردنەكەشی پێش لەدایك بوونی پێغەمبەر بووە ﷺ ، گێڕانەوەیەكیش دەڵێت: دوای لەدایك بوونی پێغەمبەر ﷺ بەدوومانگ وەفاتی كردووە[2] كەهەواڵی گەیشتەوە مەككە (آمنة) بەجوانترین شیعر بۆی لاوانەوە، ووتی:

عفا جانب البطحاء من إبن هاشم	وجاور لحداً خـارجاً في الغمـاغم
دعته المنايـا دعوة فأجـابها	وما تركتُ في الناسِ مثل إبن هاشم
عَشيّة راحوا يحملـون سريره	تعـاوره أصحـابـه في التزاحُـم
فإن تك غالته المنايـا وريبها	فقد كان معطاءً كثـير التـراحم[3]

ئەوەی لە (عەبدوڵلا) بەجێما، (٥) وشترو، مێگەلێك و، كەنیزەكێكی حەبەشی بوو بەناوی (بەرەكە) شۆرەتەكەی (ام ايمن) ە ، ئەم ژنە دایەنی پێغەمبەر بوو ﷺ[1].

---

[1] / بڕوانە :(إبن هشام) ١٥١/١ تا ١٥٥، (رحمة للعالمين) ٨٩،٩٠/٢، (سيرة الرسول) نووسینی (شێخ عبدالله) ل ١٢ ، ٢٢ ، ٢٣.

[2] / بڕوانە: إبن هشام ١٥٦/١ ـ ١٥٨، (فقه السيرة) نووسینی (الغزالي) ل٤٥، (رحمة للعالمين) ٩١/٢.

[3] / بڕوانە (طبقات ابن سعد) ٦٢/١.

لەدایبك بوون و چل ساڵ پێش پێغەمبەرێتی

(لەدایبك بـوون)

سـەروەری پێغەمبـەران ﷺ لەشیوی (بنی هاشم)ی مەککـە ، سـەرلەبەیانی دووشەممە (٩)ی ڕەبیعی یەکـەمی ساڵـی (فیل)ە کە لـەدایبك بوو ، چل سـاڵ بوو سـەردەمی مـەلیکی کیسـرا (نەوشیروان) تێپـەڕی بـوو، ئـەو ڕۆژە بەرامبـەرە لەگـەڵ (٢٠) یان (٢٢)ی مانگی (چوار)ی ساڵی (٥٧١)ی زایین، بەپێی ئەو لێکۆڵینەوەیەی زانـای گـەورە (محمـد سـليمان المنصـورفوری) و لێکۆڵـەری بـواری گەردونناسـی (محمود پاشا) کردوویانە[2].

(إبـن سعد) دەگێڕێتـەوە کـە دایکـی پێغەمبـەر ﷺ وتویـەتی: کـە (محمـد) لـەدایك بـوو نورێك لـە داوێـنم دەرچـوو کۆشکەکانی شـامی ڕوونکـردەوە، ئیمـامی ئەحمەد لە (عرباض)ی کوڕی (ساريه) وە شتێکی نزیك لەوە دەگێڕێتەوە[3].

دەگێڕنـەوە پـێش لـەدایبك بـوونی پێغەمبـەر ﷺ هەنـدێك پێشـبینی ڕووی داوە لـەوانـە ، چـواردە بالەکۆنـەی هەیوانەکـەی کیســرا کەوتۆتـە خـوارەوەو ئـەو ئاگرەی هەزار ساڵ بوو دەیانپەرست کوژایەوە ، کڵێساکانی دەورووبەری دەریاچەی (سـاوە) ڕووخـان ، پـاش ئـەوەی کـە درزیـان بردبـوو ، ئیمـامی (بەیهـەقی) ئەمـەی گێڕاوەتەوە[4]، هەرچەندە (محمد الغزالی) دان بەمەدا نانێت[5].

کە لەدایبك بوو، دایکی ناردی بەشوێن (عبدالمطلب)ی باپیریدا بۆ ئـەوەی مـژدەی ئـەم کوڕەزایـەی بـدەنێ ، (عبـدالمطلب) لـەئامێزی گـرت و بـردی بـۆ کابـەو سوپاسی خوای کردو پاڕایەوە ، نـاوی (محمـد)ی بـۆ هەڵبـژارد ـ شایانی وتنـە ئـەم ناوە لەناو عەرەبدا باونەبوو ـ لە حەوتودا خەتەنەی کرد کە ئەمە دابی عەرەب بوو[6].

لەدوای دایکی، یەکەم ژنێك کە شیری‌دا بە (محمد) ﷺ (ثويبة)ی کەنیزەکی (أبو لهب) بوو ، شیری کوڕێکی خۆی دایە ناوی (مسروح) بوو، پێشتریش شیری بە (حمزە)ی کوڕی (عبد المطلب) مامی پێغەمبـەر ﷺ دابـوو، پاشتریش شیری دا بە (أبو سلمه) کوڕی (عبد الأسد المخزومی)[7].

---

[1] / بڕوانە (مختصر سيرة الرسول) (عەبدوڵڵای نەجدی) ل١٢، تلقيح فهوم أهل الأثر ل٤، (صحيح مسلم) ٩٦/٢.

[2] / بڕوانە (محاضرات تاريخ الأمم الإسلامية) نووسینی :الخضري ٦٢/١، رحمة للعالمين ٣٨،٣٩/١.

[3] / بڕوانە (مختصر سيرة الرسول ﷺ) نووسینی شێخ (عبدالله النجدی) ل١٢ . (إبن سعد) ٦٣/١

[4] / هەمان سەرچاوەی یەکەم .

[5] / بڕوانە (فقه السيرة) نووسینی (محمد الغزالي) ل ٤٦.

[6] / إبن هشام ١٥٩،١٦٠/١، (محاضرات تاريخ الأمم الإسلامية (الخضـري) ٦٢/١، ووتەیـەك هەیـە دەڵێ بـە خەتەنـە کـراوی لەدایبك بووە، بڕوانە (تلقيح فهوم أهل الأثر)ل٤، (إبن القيم) دەڵێ: فەرموودەیەکی ڕاست لەو بارەیەوە نی‌یە . بڕوانە (زاد المعاد) ١٨/١.

[7] / بڕوانە (تلقيح فهوم أهل الأثر ل ٤)، (مختصر سيرة الرسول ﷺ) نووسینی شێخ (عبدالله النجدي) ل ١٣ .

لـەناو (بنـی سعـد) دا

نەریتی عەرەب وەهابوو شارنشینەکانیان دەگەڕان بۆ دایەن بۆ منالەکان لەبەر ئەوەی لە نەخۆشی شار بە دور بن ، هەتاکو جەستەیان پتەوو بازویان بەهێز بێت و ، هەر لەمنالی‌یەوە زمانی عەرەبی بەپاراوی فێربن ، (عبد المطلب) بەدوای زۆر دایەندا گەڕا بۆ پێغەمبەر ﷺ، دایەنێکی لەخێلی (بەنی سعد)بۆ دۆزیەوە ، ناوی (حلیمە) کچی (ابو ذؤیب) بوو ، هاوسەرەکەی ناوی (الحارث) کوڕی (عبد العزی) شۆرەتی (ابو کبشە) بوو لەهەمان خێڵ.

پێغەمبـەر ﷺ لـەوێ چـەند خوشـك و برایـەکی شـیریی هـەبوو ، لەوانـە (عبدالله) کوڕی (حارث) ، (انیسـە) کچی (الحـارث) و ، (حذافة) یـان (جذامة) کچـی (الحـارث) ـ نـاوی ڕاسـتەقینەی (شیماء)ە ، ئـەم ژنـە هـەمووجارێك پێغەمبـەر ﷺ ، هەروەها (ابو سفیان) کوڕی (الحارث) کوڕی (عبد المطلب) ئامۆزای پێغەمبەرە ﷺ ، لە باوەش دەگرت.

(حمزە)ی مامی پێغەمبەر ﷺ لای دایـەنێك بـور لەهـەمان خێلـی دایەنەکـەی پێغەمبـەر ﷺ خێلـی (بنـی سـعد) کوڕی (بکـر)ە ، دایەنەکـەی لەوکاتـەدا شیری‌دا بە پێغەمبـەر ﷺ کـە لـەئامێزی (حلیمـە)دا بـوو ، بـەم شـێوەیە (حمـزە) بـرای شـیریی پێغەمبەرە ﷺ لە دوو سەرەوە ، لەسەری (ثویبة) و سەری (سعدیە)وە [1].

(حلیمـە) لـەبارەی بەرەکـەت و پـیرۆزی پێغەمبـەرەوە ﷺ شـتی سـەیر دەگێڕێتـەوە ، باوازی لێ بهێنین خـۆی بەدرێژی بۆمان باس بکـات ، (إبـن إسـحاق) دەڵێت:

(حلیمـە) دەیـوت: کـە لەگـەڵ هاوسـەرەکەی و کـوڕێکی شـیرەخۆرەیداو کۆمەڵێك ژنی تری خێلی (بەنی سەعدی کوڕی بەکر)دا دەڕواتە دەرەوە بەمەبەستی وەرگرتنـی منالـە شـیرە خۆرەکـان ، حەلیمـە وتـی: ئـەو دەرچـونەمان لەسـاڵێکی وشـکیدا بـوو هـیچ لەماڵـدا نـەبوو، دەڵێت: بەسواری گوێدرێـژێکی سپی دەرچوین مەشکەیەکمان پێبوو سوێندبێت دڵۆپێکی تێدا نـەبوو، نەماندەتوانی هـیچ شـەوێك بخەوین لەبەر گریانی ئەو منالەمان کە لەتاو برسێتی دەیکرد ، مەمکەکانم ئەوەندە شـیریان تێدا نـەبوو تێری بکـەن ، مەشکەش هـیچ شـتێکی تێدا نـەبوو بیـدەمێ ،

---

[1] / زاد المعاد ١/١٩.

چاوەڕوانی بارانبارین و بوژانەوە بووین ، بەسواریی ئەو گوێدرێژە چووینە دەرێ ، گوێدرێژەکەم ئەوەندە لاوازبوو هاوەڵەکانم بەزەییان پێمدا دەهاتەوە ، هەتا گەیشتینە مەککە بەشوێن منداڵە شیرەخۆرەکاندا دەگەڕاین ، ژنمان تێدا نەبوو پێغەمبەری نیشان بدرێت و قەبوڵی بکات ، چونکە دەیانوت بێ باوکە ، هۆکەشی ئەوەبوو ئێمە چاوەڕوانی یارمەتیەك بووین لە باوکی منداڵەکەوە ، دەمانوت ئەم منداڵە بێ باوکە ، دەبێت دایك و باپیرەی بتوانن چی بکەن ؟

بۆیە حەزمان لێ نەبوو ، ژنمان تێدا نەما ساوایەك هەڵنەگرێت من نەبێت ، کە خۆمان کۆکردەوە وتم بە هاوسەرەکەم: سوێند بێت بەخوا پێم ناخۆشە لەگەڵ هاوەڵەکانمدا بگەڕێمەوەو منداڵێکم وەرنەگرتبێت ، بەخوا دەڕۆم ئەو منداڵە بێباوکە هەڵدەگرم ، هاوسەرەکەی وتی: قەیدی نییە ، بەڵکو خوای گەورە بەهۆیەوە بەرەکەتێ بنێرێت بۆمان ، حەلیمە دەڵێت: چووم و هێنام ، هیچ پاڵی پێوە نەنام بۆ هەڵگرتنی تەنها ئەوە نەبێت کە منداڵی ترم دەست نەکەوت ، دەڵێت: وەرم گرت و گەڕامەوە نێو کاروانەکەم ، هەر کەخستمە باوەشم مەمکەکانم شیریان لێ دەچۆڕا ، ئەوەندەی خواردەوە تا تێر بوو ـ ئەنجا براکەشی مژی تا تێر بوو ـ پاشان نووست ، پێشتر هەرگیز لەگەڵی نەدەنووستین ، مێردەکەم هەستا چوو بۆ لای مەشکەکەوە سەیری کرد پڕە ، دەستی پێدا هێنا شیری لێ هاتە دەرەوە ، تێری لێ خواردەوە منیش تێر بووم ، خۆشترین شەومان کردەوە ، حەلیمە دەڵێت: کە ڕۆژ بوەوە مێردەکەم وتی: ئەرێ حەلیمە دەزانی! سوێند بێت بەخوا شنەیەکی پیرۆزمان بەرکەوتووە ، حەلیمە دەڵێت : وتم: منیش ئاوات دەخوازم وابێت ، حەلیمە دەڵێت: پاشان دەرچووین ، من سواری گوێدرێژەکەم بووم ، منداڵەکەشم لەگەڵ خۆمدا سوار کرد ، سوێند بێت بەخوا بەسواریی ئەوەندە ڕۆشتم گوێدرێژی کەسیان ئەو ماوەیان نەدەبڕی ، وای لێ هات هەندێك لە هاوەڵەکانم دەیانوت: ئەرێ کچەکەی (ابی ذؤیب) ، دایك ڕۆڵە ڕۆت بۆ بکات!

کەمێك لەسەرمان بوەستە ، ئەمە ئەو گوێدرێژە نەبوو کە پێی هاتیت لەگەڵماندا؟

منیش پێم دەوتن: بەرێ وەڵلا ! ئەوە خۆیەتی ، ئەوانیش دەیانوت: سوێند بێت شتێکی لێ هاتووە ، حەلیمە دەڵێت " پاشان گەیشتینەوە ماڵەکانی خۆمان لە ناوچەی (بەنی سەعد) ، پێم وانییە هیچ زەویەکی خودا هەبوو بێت لەوە

وشك و بێئاوتر ، دوای ئەوە مێگەلەکەم بەو شێوەیەی دەمان برد بەتێری و گوانی پڕ لە شیرەوە دەگەڕایەوە ، دەمان دۆشی و لێمان دەخواردەوە ، هیچ کەسێك لەوان یەك دڵۆپی لەگوانی مێگەلەکەیدا نەنەدۆشی و، گوانی مێگەلەکانیان هیچی تێدا نەبوو ، وای لێ هاتبوو ئامادەبوان دەیانوت بەشوانەکانیان: هاوار بۆ ئێوە لەو شوێنەدا مێگەلەکە بەڕەڵاّ بکەن کەشوانەکەی کچی (ابی ذؤیب) تیایدا مێگەلەکە ئەلەوەڕێنێت ، ئەمجارەش مێگەلەکانیان بەبرسێتی و گوانی خاڵیەوە دەگەڕانەوە ، مێگەلەکەی منیش بە تێریی و گوانی پڕ لە شیرەوە دەهاتنەوە ، بەردەوام نازو نیعمەتی خودامان بەسەرخۆمانەوە دەبینی هەتا دوو ساڵ و شیر بڕینەوەکەی پێغەمبەر ﷺ گوزەرا کە گەورە بوو لە منداڵەکانی تر نەدەچوو ، هێشتا نەگەیشبووە دوو ساڵ منداڵێکی قەڵەوو جوان بوو ، حەلیمە دەڵێت: هێنامانەوە بۆلای دایکی و سور بووین لەسەر ئەوەی لامان بمێنێتەوە ، بەهۆی ئەو بەرەکەتەوە کە بەسەرماندا ڕژابوو ، قسەمان لەگەڵ دایکیدا کردو ، من پێم وت: حەزدەکەم کوڕەکەمم لەلا بەجێ بهێڵیت هەتا گەورە دەبێ، چونکە لەپەتای ناو مەککە ئەترسم، حەلیمە دەڵێ: زۆر نەماینەوە هەتا جارێکی دی پێی داینەوەو لەگەڵ خۆمان هێنامانەوە[1].

بەو شێوەیە پێغەمبەری خوا ﷺ لەناو خێڵی (بنی سعد)دا مایەوە ، هەتا ساڵی چوارەم یان پێنجەمی[2] تەمەنی لەو ساڵەدا ڕووداوی سنگ لەت کردن ڕوویدا ، (مسلم) لە (انس)ەوە دەگێڕێتەوە لە پێغەمبەرەوە ﷺ کە جارێکیان جبرەئیل هاتە خزمەتی ، لەکاتێکدا کە لەگەڵ منداڵەکانی تردا یاریی دەکرد ، گرتی و دای بەزەویدا ، سنگی لەت کردو ، دڵی دەرهێنا خوێن پارەیەکی تێدا دەرهێنا ، فەرمووی : ئەمە پشکی شەیتانە لە تۆدا ، پاشان دڵەکەی لە تەشتێکی ئاڵتونی پڕ لە ئاوی زەمزەمدا شۆرد ، پاشان هێنایەوەیەك و ، خستیەوە شوێنی خۆی ، بە هەڵەداوان منداڵەکان ڕایانکرد بۆ لای دایکی ـ واتە دایەنەکەی ـ وتیان : محمد کوژرا ، کە هاتەوە لایان چون بە دەمیەوە ڕەنگی زەرد هەڵگەڕا بوو[3].

---

[1] / إبن هشام ، ١/١٦٤،١٦٣،١٦٢.

[2] / ئەمە ڕای زۆرینەی سیرەت نووسەکانە، ڕەوتی گێڕانەوەکەی (إبن إسحاق) ئەوە دەگەیەنێ کە لە ساڵی سێیەمدا ڕووی دابێ ، بڕوانە (سیرەتی إبن هشام) ١/١٦٥،١٦٤

[3] / صحیح مسلم ، باب الإسراء ١/٩٢.

بەرەو دایکە بەسۆزەکەی

دوای ئەو رووداوە حەلیمە زۆر لە محمد ئەترسا هەتا گێڕایەوە بۆ دایکی، لای دایکی مایەوە هەتا تەمەنی گەیشتە شەش ساڵ[1] ئامینە پێی باش بوو لەیادی کۆچی مێردەکەیدا سەردانی گۆڕەکەی بکات لە یەثریب ، لە مەککە دەرچوو ، ماوەیەکی پێنج سەد کیلۆمەتری دایەبەر ، محمدی بێ باوك ڕۆڵەکەیەتی ﷺ و کارەکەرەکەیان (أم أیمن) و (عبدالمطلب)ی سەرپەرشتیاری لەگەڵدا بوو ، لەوێ مانگێك مایەوە ، پاشان گەڕایەوە: لەڕێگەی گەڕانەوەدا نەخۆشیی لەکۆڵی نەبوەوە ، هەر لەسەرەتای ڕێگەوە لەگەڵیدا بوو ، لە (ئەبواء)ی نێوان مەککەو مەدینە کۆچی دوایی کرد[2].

بەرەو لای باپیرە سۆزدارەکەی

(عبدالمطلب) هێنایەوە بۆ مەککەو، هەموو هەست و سۆزێکی دڵی دابوە کوڕەزا بێ باوکەکەی ، کە تووشی کارەساتێکی نوێ بوو برینە کۆنەکانی هێنایەوە سۆ ، ئەوەندە بەزەیی بەودا هاتەوە بەئەندازەی ئەوە بەزەیی بە ڕۆڵەکانی خۆیدا نەدەهاتەوە ، هەرگیز بەتەنها جێی نەدەهێشت و، ڕێزی ئەدا بەسەر منداڵەکانی خۆیدا ، (ابن هشام) دەڵێ : (عبدالمطلب) هەمووجارێك لەسێبەری کابەدا فەرشێکی بۆ ڕادەخرا ، کوڕەکانی لەدەوری ئەو فەرشە دادەنیشتن، کەچی پێغەمبەر ﷺ هێشتا منداڵێکی تازە پێگەیشتوو بوو دەچووە پاڵی باپیرەی ، مامەکانی دەیانویست دووری بخەنەوە (عبد المطلب) پێی دەوتن: واز لەو کوڕەم بهێنن سوێند بێت شان و شەوکەتێکی هەیە ، پاشان لەگەڵی دادەنیشت ، دەستی بەسەریدا دەهێناو دڵی پێخۆش دەکرد[3].

لە تەمەنی هەشت ساڵ و دوومانگ و دە ڕۆژدا (عبد المطلب)ی باپیرەی پێغەمبەر ﷺ لە مەککە کۆچی دوایی کرد ، پێشتر وای بەباشزانی کە بیخاتە ژێر ڕکێف و چاودێری (أبو طالب)ی مامیەوە[4].

---

[1] / تلقیح فهوم الأثر ل٧، إبن هشام ١٦٨/١.
[2] /إبن هشام ١٦٨/١، تلقیح فهوم اهل الأثر ل٧، کۆباسەکانی (تاریخ الأمم الإسلامیة) للخضري ٦٣/١. (فقه السیرة)ة غەزالی ل٥٠.
[3] / إبن هشام ١٦٨/١.
[4] / تلقیح فهوم الأثر ل ٧ ، إبن هشام ١٦٩/١.

بۆ ئـامێزی مـامـه بـەبەزەییەکـەی

(أبو طالب)یش بەجوانترین شێوە مافی برازایەتی پێداو، خستیە نێو کوڕەکانی خۆی و، پێش ئەوانیشی خست ، ڕێزێکی تایبەتی دایە ، بۆ ماوەی چل سالْ پشتی گرت و، پاراستی و، خۆشی و ناخۆشی لەبەر خاتری ئەوبوو ، لە شوێنی خۆیدا کورتەیەك لەوەش دەدوێین.

داوای باران بارینی پیْ دەکەن

(ابن عساکر) دەگێڕێتەوە لە (جلهمە)ی کوڕی (عرفطة)وە فەرموی: کاتێك چوومە مەککە خەلْکەکەی لە وشکی و بیْ بارانیدا دەژیان ، خێلْی قوڕەیش وتیان:

ئەریْ ئەبو تالْیب ! دەشت ودەرمان بیْ ئاوە ، مالْ و منالْمان وشك بوونەوە ، ئادەی دۆعا بارانەیەك بکە ، (ابو طالب) هاتە دەرەوە منالْێکی لەگەلْدا بوو ، وەکو خۆرێکی تێر وابوو کە تازە چەند پەلْە هەورێکی سورباوی لەسەر لاچوبێت و چەند منالْێکی تری بەدەوردا بوو ، ئەبو تالْیب دەستی گرت و، پشتیدا بەدیواری کابەوە ، پەنای بۆ پەنجەی منالْەکە برد ، لەو کاتەدا پەلْەی هەور بەئاسمانەوە نەبوو ، لە چەند گۆشەیەکی ئاسمانەوە پەلْە هەور پەیدا بوو، لێزمەی کردو ئاو تەقی ، شیوەکە پڕ بوو لە ئاوو دەشت و دەر سەوز بووەوە ، (ابو طالب) لەدێڕێکدا ئاماژە بەمە دەکات و دەلْێت:

وأبيض يستسقي الغمام بوجهه ثمال اليتامى عصمةً للأرامل [1]

---

[1] / (مختصر سيرة الرسول ﷺ) نووسینی (عبدالله النجدي) ل ١٥،١٦.

بــوحـــەیرای ڕاهــیــب

کاتێك پێغەمبەر ﷺ تەمەنی گەشتە دوانزەساڵ – وتراویشە دوومانگ و دە ڕۆژیش[1] (أبوطالب) لەگەڵ خۆیدا بۆ بازرگانی بردی بۆ شام ، هەتا گەیشتنە بوسرا – کە سەر بە شامەو بەشێکە لە(حوران) ، لەو کاتەدا بەشێك بوو لەو ناوچە عەرەبیەی کەوتبوە ژێر دەسەلاتی ڕۆمەکانەوە ـ لەو شوێنەدا ڕاهیبێك هەبوو بە (بوحەیرا) ناوی دەرکرد بوو ، ناوی (جرجیس) بوو ، کە کاروانەکە گەیشت (بوحەیرا) چوە دەرەوە بۆلایان ، ڕێزی لێنان، پێش ئەوکاتە (بوحەیرا) نەدەهاتە دەرەوە بۆلایان و پێغەمبەری خوای بە سیفەتەکانیدا ناسیەوە ، دەستی گرت و وتی بە (أبوطالب): ئەمە سەرداری جهانیانە ، خوای گەورە ئەم مرۆڤە بەڕەحمەت دەنێرێت بۆ جیهانیان ، (ابو طالب) وتی: تۆ چۆن دەزانیت؟ بوحەیرا وتی: کاتێك ئێوە لە عەقەبەوە هاتن دارو بەرد نەما کڕنووش نەبات ، ئەوانە جگە لە پێغەمبەر کڕنووش بۆ کەس نابەن ، من بەهۆی مۆری پێغەمبەرێتیەوە دەیناسمەوە کە وەکو وێنەی سێوێك لەسەر دەفەی شانیەتی و باسەکەی لە کتێبەکانماندا هەیە ، داوای کرد لە (أبوطالب) خێرا بیگێڕێتەوەو ، نەیبات بۆ شام ، لە ترسی جولەکە ، بۆیە مامی لەگەڵ چەند کوڕێکیدا ناردیەوە بۆ مەککە[2].

جـەنگـی فوجـار (الفُجّـار)

لەتەمـــەنی (١٥) ســـاڵیدا بـــوو، جـــەنگی (فجـــار) لـــەنێوان قـــوڕەیش و هاوپەیمانەکانی خێڵی کەنانە لەلایەك و لەنێوان (قیس)ی (عیلان)دا ڕوویدا ، سەرکردەی قوڕەیش و هەموو کەنانە (حرب)ی کوڕی (أمیە) بوو بەهۆی تەمەن و ئەو پلەوپایە کۆمەڵایەتیەوە کە لەناویاندا هەیبوو ، لە سەرەتای ڕۆژەکەیدا ـ سەرکەوتن بۆ (قەیس) بوو بەسەر کەنانەدا ، تانزیکی نیوەڕۆ کەنانە سەرکەوت بەسەر (قیس)دا، ئەو جەنگە ناونرا جەنگی (فجار) چونکە حورمەت و سنوورەکانی تێدا شکاو لەمانگە حەرامەکاندا بوو . پێغەمبەر ﷺ لەو جەنگەدا بەشدار بوو، تیری بۆ ئامۆزاکانی ئامادە دەکرد.[3]

---

1 / (إبن الجوزي) لە (تلقيح فهوم اهل الأثر ... ل ٧) دا وتوویەتی.

2 / (مختصرسيرة الرسول) نووسینی (شيخ عبدالله النجدى) ل١٦، إبن هشام ١/١٨٣،١٨٢،١٨١،١٨٠، لە (كتاب الترمذي) دا هاتووە کە بیلالی لەگەڵدا ناردووە، (تحفة الأحوذي) ئەمەش هەڵەیەکی ڕوونە، چونکە پێدەچێت بیلال لەوکاتەدا لەدونیادا نەبووبێت، ئەگەر لەژیانیشدا بووبێت لەگەڵ مامی و ئەبوبەکردا نەبووە، (زاد المعاد)١ / ١٧.

3 / إبن هشام ١/١٨٧،١٨٦،١٨٥،١٨٤، قلب جزيرة العرب ل ٢٦٠ ، كۆباسەكانی (تاريخ الأمم الإسلامية) نووسینی (الخضري) ١/٦٣.

پەیمانی فضول

دوای ئەوجەنگە لە(ذی القعدة)ی حەرامدا پەیمانی (فضول) مۆرکرا، خێڵەکانی قورەیش لەسەری کۆبوونەوە لەوانە: بەنو هاشم ، بەنو عبد المطلب ، ئەسەدی کوڕی عبد العزی ، زوهرەی کوڕی کیلاب ، تەیمی کوڕی موڕڕە ، لەبەر پلەوپایەو ڕیش سپێتی (عبدالله بن جدعان) لەماڵەکەی ئەودا کۆبوونەوە ، پەیمانیانداو کۆبوونەوە لەسەر ئەوەی هەر ستەمدیدەیەکیان لەمەککەدا بینی لەسەری بکەنەوە ، دەبوونە داردەست دژ بە ستەمکارەکە هەتا مافەکەیان لێ وەردەگرتەوە ، پێغەمبەر ﷺ ئەو پەیمانەشی بینی ، پاش ئەوەی خوای گەورە بە نیعمەتی پێغەمبەرێتی ڕێزی لێ گرت فەرموی: لە ماڵەکەی عەبدوڵڵای کوڕی جەدعاندا پەیمانێکم دیوە بەلامەوە لە (حمر النعم) خۆشترە ، ئەگەر لە ئیسلامیشدا بۆی بانگ بکرێم ، بەدەمیەوە دەڕۆم .[1]

گیانی ئەو پەیمانە دژ بەو دەمارگیریە بوو کەسیستمی خێڵایەتی دەیوروژاند ، لەبارەی هۆی ئەو پەیمانەوە وتراوە ، پیاوێکی زوبێدی بەشمەکەوە دێتە مەککە ، (عاص)ی کوڕی (وائل)ی (سەهمی) لێی دەکڕێت و، پارەکەی ناداتێ ، ئەویش هانای برد بۆ هاوپەیمانەکانی (عبدالدار)و(مخزوم)و(جمح) و (سهم) و (عدی) و ئەوان گوێیان پێنەداو نەهاتن بەهانایەوە ، چووە سەر بەرزاییەکەی (أبی قبیس) ، بەدەنگی بەرز دەستی کرد بەخوێندنەوەی چەند شیعرێك و باسی لە ستەمدیدەیی خۆی دەکرد ، (زبیر)ی کوڕی (عبدالمطلب) چوو بەپیریەوەو وتی: بۆچی ئەم پیاوە پشت گوێ خراوە؟ تائەوانەی لەپەیمانی (فضول)دا ناویان هاتبوو کۆبوونەوە ، چوونە لای (عاصی)ی کوڕی (وائل) و مافەکەیان لێوەرگرتەوە پاش ئەوەی پەیمانەکەیان بەست[2].

---

[1] / إبن هشام ١/١١٣، ١٣٥، (مختصر سيرة الرسول) نووسینی (شيخ عبدالله النجدی) ل٣٠،٣١.
[2] / هەمان سەرچاوەی کۆتایی ل ٣٠،٣١ .

ژیـانی کـوێـرەوەری

پێغەمبەر ﷺ لە سەرەتای تەمەنیدا کارێکی دیاری کراوی نەبوو ، بەلاّم بە ریوایەتی جۆراوجۆر دەڵێن شوانی بۆخێڵی (بەنیسەعد) کردوە[1] ، لەناو مەککەشدا بەپارەیەکی کەم[2] بۆ مەککەییەکان شوانی کردووە ، لەتەمەنی بیست و پێنج ساڵیدا وەك بازرگانێك بەماڵی خەدیجەوە (ڕەزای خوای لێبێت) چوو بۆ شام ، (إبن إسحاق) دەڵێت : خەدیجەی کچی خوەیلید ئافرەتێکی بازرگانی خاوەن ماڵ و پلەوپایە بوو، پیاوانی بە کرێ دەگرت بەپارەی خۆی و، قازانج بەشەراکەتی لەگەڵ دەکردن ، قورەیش خێڵێکی بازرگان بوون، جاکاتێك هەواڵی ڕاستگۆیی و سپاردە پاکیی و ڕەوشت بەرزی پێغەمبەر ﷺ بەخاتوو خەدیجە گەیشتەوە ناردی بەشوێنیدا ، داوای لێ کرد کە بازرگانی بکات و هاموشۆی شام بکات، لە بەرامبەریشدا قازانجی باشتری دەداتێ لەوەی دەیدا بە بازرگانەکانی تر، پێغەمبەر ﷺ داواکەی خەدیجەی پەسەندکرد ، لەگەڵ غولامێکی ئەودا کە ناوی (مەیسەرە) بوو ، بەو پارەیەوە بەرەو شام کەوتەڕێ و ، غولامەکەی خەدیجەش (ڕەزای خوای لێبێت) لەگەڵی دەرچوو[3].

خـوازبێنی خـەدیجـە (ڕەزای خـوای لێ بێت)

کاتێك گەڕایەوە بۆ مەککە ، خەدیجە (ڕەزای خوای لێ بێت) ئەمانەت و بەرەکەتی زۆری لەپارەکەدا بینی ، کە پێشتر شتی وای نەدیبوو ، غولاٌمەکەشی هەرچی دیبوو لە پێغەمبەر ﷺ بۆی گێڕایەوە لە خۆشخوانی و سیفاتی ڕێزدارانەو ، بیرێکی پەسەندو ڕاستگۆیی و ڕەویەیەکی دەستپاکانە ، ئەوەی بەشوێنیدا دەگەڕا دۆزیەوە . پێشتریش ئاغاو سەرەك خێڵە قورەیشییەکان داوایان کردبوو – پێیان ڕازی نەدەبوو– ڕازی دڵی خۆی باسکرد بۆ (نەفیسە) کچی (مەنیە)ی دەستە خوشکی، نەفیسە چوو بۆلای پێغەمبەر ﷺ و قسەی لەگەڵدا کرد کە خەدیجە بخوازێت، پێغەمبەر ﷺ ڕازیی بوو، قسەی لەگەڵ مامەکانیدا کرد ، مامەکانی چوون بۆلای مامی خەدیجەو خوازبێنیان کرد، دوای ئەوە ڕێ و ڕەسمی ژنهێنانەکە تەواو

---

[1] / إبن هشام ١/١٦٦.
[2] / (فقه السيرة) نووسینی محمد الغزالي .
[3] / إبن هشام ١/١٨٧، ١٨٨.

بوو، (بنو هاشم) و (مضر) ئامادەی عەقدەکە بوون ، ئەمە پاش گەڕانەوەی بوو لە شام بە دوو مانگ ، بیست وشتری بۆ کردە مارەیی ، تەمەنی خەدیجە (ڕەزای خوای لێ بێت) لەوکاتەدا چل ساڵ بوو ، لەو ئان و ساتەدا لەڕووی عەقڵ و بنەچەو سەروەتەوە چاکترین ژنی خێڵەکەی بوو ، یەکەم ژن بوو پێغەمبەر ﷺ خواستی و ژنی بەسەردا نەهێنا هەتا وەفاتی کرد[١].

جگە لە (ئیبراهیم) هەموو منداڵەکانی پێغەمبەر ﷺ لە خەدیجەن ، یەکەمجار (قاسم)ی لێ بوو ـ شۆرەتی (أبو القاسم) لەمەوەیە ، پاشان (زەینەب) و (ڕوقیە) و (أم کلثوم) و (فاطمة) و (عبدالله) کە شۆرەتی (طیب)ە و (طاهر)یشی هەبوو ، هەموو کوڕەکانی لە منداڵیدا مردوون ، بەڵام کچەکانی هەموویان بەئیسلامدا گەیشتن و موسڵمان بوون و کۆچیشیان کرد ، بەڵام هەر لە ژیانی پێغەمبەردا ﷺ وەفاتیان کرد ، جگە لە فاطمة (ڕەزای خوای لێ بێت) کە شەش مانگ دوای خۆی وەفاتی کرد[٢].

[1] / إبن هشام ١/١٩٠،١٨٩،(فقه السيرة)ى محمد الغزالي ل ٥٩، تلقيح فهوم أهل الأثر ل٧.
[2] / هەمان سەرچاوەی یەکەم ١/١٩٠ـ١٩١، دووەم ل٦٠و، (فتح الباري) ٧/٥٠٧، لەنێوان سەرچاوەکاندا جیاوازییەکی کەم هەیە راستترینیانمان وەرگرتووە.

بنیاتنانی کابە و کێشەی ناوبژیوانیەکە

لە تەمەنی سی و پێنج ساڵی تەمەنی پێغەمبەردا ﷺ قورەیش دەستی کرد بە بنیاتنانی کابە ، چونکە تا ئەو کاتە هێشتا کابە وشکە کەڵەکێك بوو کەمێك لەسەروو باڵای مرۆڤەوە بوو ، بەرزیەکەی لەسەردەمی (إسماعیل)ە وە نۆ باڵ بوو ، بنمیچی نەبوو ، چەند دزێك گەنجینەکەی ناویان دزی بوو ، لەگەڵ ئەوەشدا – بە پێی ئەوەی ئاسەوارێکی کۆن بوو بەهۆی ڕێچکەی ئاوو بارانەوە – تووشی داڕمان و داخوران هاتبوو ، دیوارەکانی درزیان بردبوو ، پێنج ساڵ پێش پێغەمبەرێتی ﷺ سێلاوێکی خوڕ مەککەی ڕامالی بوو ، بەرەو مالی خودا هاتبوو ، کابە خەریکبوو بە تەواوی بڕوخێت ، بۆیە قورەیش ناچاربوون لەترسی ڕووخان تازەی بکەنەوە ، بڕیاریان وابوو مالی حەلاڵ نەبێت چیدی تیٚ نەخەن و ، مارەیی زۆرە ملیٚ و کرین و فرۆتنی سوو ، مافی خەڵکی تێکەلاو نەکەن ، لە ڕووخاندنیشی دەترسان ، بۆیە وەلیدی کوڕی موغەیرەی مەخزومی دەستی کرد بەڕووخاندنی و کە خەڵکی تریش بینیان ئەو هیچی لیٚ نەهات بەدوایدا دەستیان کرد بەڕووخاندنی کابەو ، لەسەری بەردەوام بوون تاگەیاندیانە بناغەکەی ئیبراهیم ﷺ پاشان ویستیان دەست بکەنەوە بەبنیاتنانەوەی ، دیوارەکانی کابەیان دابەشکرد هەربەشێکیان دانا بۆ خێڵێك ~~تابنیاتی~~ بنێتەوە ، هەرخێڵەو لەلای خۆیەوە بەردی کۆدەکردەوەو دەستیان کرد بەبیناکردنەوەی کابە ، وەستای بیناکە کابرایەکی ڕۆمی بوو ناوی (باقوم) بوو، کاتێك دیوارەکە گەیشتە ئاستی دانانی بەردە ڕەشەکە ڕاجیاوازیی دروست کرد لەوەدا کەکیٚ شەرەفی دانانی بەردەکەی پیٚ ببڕێت ، مشت و مڕەکە چواریان پێنج شەو بەردەوام بوو ، تا دەهات گەرمتر دەبوو ، بەشێوەیەك خەریك بوو لەناو حەرەمدا جەنگێکی خوێناوی بەرپا ببێت ، بەلام (أبو أمیە)ی کوڕی موغیرەی مەخزومی پێشنیازی ئەوەی بۆ کردن کە کەسێك بکەن بەناو بژیوان کە یەکەم کەس بێت لە دەرگاکەی مزگەوتەوە بێتە ژورەوە ، ئەوانیش ڕازی بوون ، ویستی خودا وابوو ئەو کەسە پێغەمبەر بوو ﷺ ، کەبینیان هاواریان کرد: ئەوە پیاوە دەست پاکەکە هات ، پێی ڕازین ، ئەوە محمدە ، کە گەیشتە لایان ، مەسەلەکەیان تێگەیاند ئەویش داوای پارچە قوماشێکی کرد ، بەردەکەی خستە ناویەوە ، داوای

کرد لە سەرەك هۆزە پێکداهاتوەکان هەموویان چمکی قوماشەکە بگرن ، پێی ووتن بەرزی بکەنەوە ، تا ئاستی شوێنەکەی ، ئەنجا بەدەستی خۆی هەڵی گرت و لەجێگەی خۆیدا داینا ، ئەمە شێوازێکی ژیرانە بوو قورەیش پێی ڕازی بوو.

کەلەبەری (طیبة) لای قورەیشەوە کورتی دەهێنا ، بۆیە لەلای سەرەوە بەشی شەش باڵ هێنایانە پێشەوە ، ئەمە بە (حجر) و (حطیم) ناوزەدە ، دەرگاکەیان لە زەوی بەرز کردەوە بۆ ئەوەی هەر کەسێك خۆیان نەیانەوێت نەڕواتە ژوورەوە ، کە دیوارەکانی پانزە باڵ بەرز بوەوە لەسەر شەش ستوون بنمیچەکەیان بۆ دانا.

دوای تەواوبوون کابە شێوەیەکی چوارگۆشەی وەرگرت بەرزیەکەی (١٥) مەتر بوو ، درێژی ئەو باڵەی کە بەردە ڕەشەکەی تێدا بوو ، لەگەڵ بەرامبەرەکەیدا ١٠ بە ١٠ مەتر بوو، بەردەکە لە بەرزیی مەترونیوێکەوە لە تەوافگەکەوە دانرابوو ، ئەو لایەش دەرگاکەی تێدا بوو لەگەڵ بەرامبەرەکەیدا ١٢ بە ١٢ بوو ، دەرگاکەی دوو مەتر بەرز بوو ، لە دەرەوەش بینایەك چواردەوری دابوو ژێرەکەی ، تێکڕای بەرزیەکەی (٠,٢٥ م)و تێکڕایی پانیەکەشی (٠.٣٠م) بوو، پێیان دەوت (شاذورات) ، لەڕاستیدا ئەوە بنەڕەتی (بیت) بوو کەچی قورەیش وازیان لێهێنا بوو.[1]

---

[1] / لەبارەی وردودرشتی بیناکردنەوەی کابەوە بڕوانە (إبن هشام) ١٩٢/١٢ هەتا ١٩٧، هەروەها (فقه السيرة)ی غەزالی ٦٢. ٦٣ ، (صحيح البخاري) باب فضل مكه و بنيانها ٢١٥/١ و کۆباسەکانی (تأريخ الأمم الإسلامية) نووسینی (خضري) ٦٥/١، ٦٤.

ژیننامەیەکی خێرای پێش بوون بە پێغەمبەر ﷺ

ژیانی پێغەمبەر ﷺ باشترین خەسڵەتی توێژەکانی ئوممەتی هەڵگرتبوو ، نموونەیەکی بەرز بوو لەبیری ڕاست و، دیدی ڕێك و ڕاست ، خوا زیرەکی و فیکر ڕەسەنی و ڕێکسازیەکی زۆری لە ئامرازو ئامانجدا پێ بەخشیبوو، ئەو بێدەنگیە درێژخایەنەی یارمەتی تێڕامانی زۆرو ئاڵوەدایی بیرو دۆزینەوەی ڕاستی ئەدا ، بەو عەقڵە تێرو سروشتە پاك و بێگەردەی خۆی لاپەڕەکانی ژیان و کاروباری خەڵك و بارودۆخی کۆمەڵانی خەڵکی خوێندبووەوە ، بەلای هیچ جۆرە خورافەیەکدا نەدەچوو ، لەسەر بنەمای بەرچاو ڕوونی لە کاروباردا هاوبەشی ژیانی خەڵکی دەکرد ، هەر چاکەیەکی بەدی بکردایە بەشداری تێدا دەکرد ، وەگەرنا دەگەڕایەوە باری گۆشەگیرییەکەی خۆی ، هەرگیز مەی نەدەخواردەوەو ، هەر قوربانیەکیش لەبەر دەستدا بدرایە بەزەویدا لێی نەدەخوارد ، ئامادەی بۆنەو ئاهەنگە بت پەرستیەکان نەدەبوو ، بەڵگە هەر لەسەرەتای نەشونمایەوە ڕقی دەبووەوە لەو پەرستراوە پووچەڵانە، شت نەبوو لەوانە بێزارتربێ لەدڵیدا ، تاقەتی بیستنی سوێندخواردنی نەبوو بە (لات) و (عوززا)[1].

گومانی تێدا نی یە کە قەدەری خوایی پاراستوویەتی ، کاتێك ڕەوتی نەفس و ئارەزووی دەجولا بۆ سەیرکردنی هەندێك لە لەزەتەکانی دونیاو، ڕازی دەبوو بە شوێنکەوتنی هەندێك لە باوە ناباشەکان ، ئیدی چاودێری خوایی دەهاتە گۆڕێ و نەیدەهێشت ئەوکارە بکات ، (ابن الأثير) دەگێڕێتەوە: پێغەمبەر ﷺ فەرموی: (هەرگیز من ئەو کارانەی سەردەمی نەفامیم بەدڵدا نەهاتوە دووجار نەبێت ، هوموو جارێکیش خوای گەورە دەیپاراستم ، دوای ئەوە ئیتر هیچ بەدڵمدا نەهات هەتا خوای گەورە پەیامی بۆناردم ، شەوێکیان بەو شوانەم وت کە لەگەڵمدا مێگەلەکەی دەلەوەڕاند لەسەرو مەککەوە چاوێکت لەمەڕەکانم بێت هەتا دەچمە مەککەو شەوانە دەکەم هەروەکو گەنجانی مەککە دەیکەن" وتی بڕۆ ، دەرچووم هەتا گەیشتمە یەکەم ماڵی مەککە گوێم لە لێدانی جوزەلە بوو ، وتم : ئەوە چیە؟ وتیان : ئەوە شایی فلانە بۆ فلانە کەس ، دانیشتم بۆ گوێگرتن ، خوای گەورە

---

[1] / قسە و باسەکەی لەگەڵ بوحەیرا دا بەڵگەیە لەسەری ، بڕوانە (ابن هشام) ١/١٢٨ .

گوێیەکانمی داخست تانووستم ، خەبەرم نەبۆوە هەتا گەرمی خۆرەتاو هەڵی ساندم ، گەڕامەوە بۆلای هاوەڵەکەم پرسیاری لێکردم ، منیش هەواڵەکەم دایە ، پاشان شەوی دی هەمان شتم وتەوە ، چوومە ناو مەککەوە وەکو شەوی یەکەمم لێ هاتەوە .. دواى ئەوە ئیتر هیچ خراپەیەك نەهات بەدڵمدا)[1]

هەروەها (بوخاری) دەگێڕێتەوە لە (جابر)ی کوڕی (عبدالله)وە ، دەڵێت: کاتێك کابە بنیاتنرا پێغەمبەرﷺ و (عباس) بەردیان دەگواستەوە ، (عباس) وتی بە پێغەمبەر ﷺ کراسەکەت بئاڵێنە لەملت لەزبریی بەردەکان دەتپارێزێت ، کراسەکەی هەڵدایەوە دەستبەجێ لەهۆش خۆی چوو ، چاوەکانی بۆ ئاسمانیان دەڕوانی ، پاشان هۆشی هاتەوەو فەرمووی: کوا کراسەکەم ، کراسەکەم ؟

ئەوجا ئیتر کراسەکەی لەبەر کرایەوە[2]، لە گێڕانەوەیەکیشدا ، دواى ئەوە هیچ کاتێك عەورەتی دەرنەکەوتووە[3].

پێغەمبەر ﷺ لەناو قەوم وخزمانیدا بەکۆمەڵێك ڕەوشتی بەرزو خۆشخوانیو ڕێزدارانە ناسرابوو ، پیاوترین مرۆڤی خێڵەکەی بوو ، لە هەموویان بەڕەوشتترو ، بە ئارامترو، ڕاستگۆترو، نەرم و نیانترو ، خێرەومەندترو ، کارچاکترو ، پەیمان پارێزترو، سپاردە پارێزتر بوو ، هەتا خەڵك ناویان نا بە (ئەمین) دەست پاك ، بەهۆی ئەو هەموو هەڵس و کەوتە چاك و خەسڵەتە باشانەیەوە بوو ، بەڕاستی هەر وەکو دایکی ئیمانداران خەدیجە (ڕ) دەفەرموێت : خەمەکانی لەکۆڵ دەناو ، برسیی تێردەکرد، میوانی خۆشنوود دەکردو یارمەتی تەواوی بێنەوایانی دەدا[4].

[1] / لەبارەی ڕاستێتی ئەو فەرموودەیەوە جیاوازی هەیە ، حاکم و زەهەبی بەڕاستی دەزانن ، (إبن کثیر) یش لە (البدایەوالنهایە) بەلاوازی دادەنێ ۲۸۷/۲ .

[2] / صحیح ابخاري . باب بنیان الکعبة ٥٤٠/١.

3 / هەمان سەرچاوە لەگەڵ شەرحی قەستەلانیدا.

[4] / صحیح البخاري ٢/١.

(ئـەشكـەوتى حـەراء) و
سێبـەرى پێغـەمبـەرێتى و پەيـامى ئاسمـان

كاتێـك تەمـەنى پـيرۆزى لـە چـل سـاڵ نزيـك بـووەوە ، تێڕامانـەكانى ڕابووردووى ، بيرى كەنارگيرى و خۆ دوورخستنەوەى لادروست كردبوو ، ژيانى گۆشـەگيرى لا خۆشەويسـت كردبوو ، هـەمووجارێك خورماو ئاوى لەگـەڵ خۆيدا دەبردو دەچوو بۆ ئەشكەوتى حەڕاء لەكێوى نوور ، ئەم كێوە دوومیل لە مەككەوە دووره . ئەشكەوتێكى بچوكە درێژيەكەى چواربالْ و، پانيەكەشى يەك بالْ و سێ چارەكە بالْى ئاسنە ، هاوسەرەكەشى لێيەوە نزيك بوو ، مانگى ڕەمەزانى لەوێ بەسـەر دەبـرد ، نـانى دەدا بـە هـەر هـەژارێك ڕووى تـێ بكردايە ، كاتـەكانى بەخواپەرستى و بيركردنەوە لە دەوروبەرو ديمەنەكانى گەردوون بەسەردەبرد ، لەو توانا داهێنـەرەى پشتەوەى دروسـت كراوەكـان وورد دەبۆوە ، لەهەمان كاتدا دڵ ئـارام نـەبوو لـەو بيروبـاوەڕى شـيركە لـەق و لـۆق و ، ڕوبينـا بۆشـانەى گەلەكـەى لەسەرى بوو، بەڵام هيچ ڕێبازێكى ڕوون و بەرنامەيەكى ديارىى كراوو ، ڕێگەيەكى ئامانجدارى لەبەردەستدا نەبوو دڵى پێى ئارام ببێت و پێى ڕازى بێت[1] .

هەڵبژاردنى پێغەمبەريش ﷺ بۆ ئەو ژيانە گۆشەگيريە ، خواستێكى خوايى لـە پشـتەوە بـوو ، بـۆ ئـەوەى سـازى بكـات بـۆ كـارە گەورەكـە ، هـەرگيانێكيش چاوەڕوانى ئەوەى لێ بكرێت كەكاريگەرى هەبێت لەسەر واقيعى ژيانى مرۆڤايـەتى و بـەرەو ئاڕاسـتەيەكى تـر وەرى چـەرخێنێت پێويسـتە ئـەو گيانـە هەندێك كـات خەڵوەت كێشى بكات و ، لەسەر قاڵيەكانى زەوى و هەراو هورياو خەمەكانى ژيان و خەمە بچوكوكانى خەڵك خۆى دابڕێت.

بەو شێوەيە خـواى گـەورە پلانـى بـۆ محمـد داڕشـت ﷺ لەكاتێكدا كـە بـۆ سـپاردە گەورەكـەو ، گـۆڕينى ئاڕاسـتەى زەمـين و ، ڕێككردنـەوەى ڕێبـازى مێـژوو ئامـادەى دەكـرد ، ئـەم گۆشـەگيريەى بـۆ ڕێكخسـت پـێش پێسـپاردنى ئـەركى پەيامەكە بەسێ ساڵ ، يەك مانگ لەو گۆشەگيريە تێپەڕى كرد ، لەگەڵ گيانى ئەو بوونە ڕەهايەدا ، لەو غەيبە شاراوەيەى پشت سروشت ورد ئەبوەوە ، هـەتا كاتى ئەوە هات ، مامەڵە لەگەڵ ئەو غەيبەدا بكات .[2]

---

[1] / رحمة للعالمين ٤٧/١ ، ابن هشام ٢٣٥/١ ، ٢٣٦ ، في ظلال القرآن ، جزء ٢٩ / ١٦٦

[2] / هەمان سەرچاوەى دوايى ١٦٦/٢٩ ، ١٦٧.

جبریل ﷺ بەنیگاوە دادەبەزێت

کە چل ساڵی لەتەمەن تەواوکرد ، ئەمەش چڵەپۆپەی کامڵبوونی مرۆڤە ، گوتراویشە لەو تەمەنەدا پێغەمبەران ڕەوانە دەکرێن . لەو تەمەنەیدا ئاسەوارەکانی پێغەمبەرێتی لەپشت ئاسۆی ژیانەوە خەریك بوو ڕەنگی ئەدایەوە و دەدرەوشایەوە ، ئەو ئاسەوارانەش بریتی بوون لە خەونەکان ، هیچ خەونێکی نەدەبینی مەگەر وەك سپێدەی بەیان دەهاتەدی ، شەش مانگ بەسەر ئەو حاڵەدا تێپەڕی کرد ، ماوەی پێغەمبەرێتیش (٢٣) ساڵە ، ئەم خەونانە بەشێکن لە (٤٦) بەشی پێغەمبەرێتی ، کە ڕەمەزانی ساڵی سێیەمی گۆشە گیریەکەی گوزەرا لە ئەشکەوتی (حەڕاء)دا خواستی خواوەند وەهابوو ، کە بەشێك لەڕەحمەتی خۆی بڕژێنێت بەسەر خەڵکی سەر زەویدا، ئەوەبوو بە پێغەمبەرێتی شکۆمەندی کرد، جبریل ﷺ چەند ئایەتێك لە قورئانی بۆ هێنایە خوارەوە[1].

پاش ڕامان و وردبوونەوە لەبەڵگەو نیشانەکان دەتوانین ئەو ڕۆژە دیاری بکەین بە شەوی دوو شەممەی بەرواری بیست و یەکی مانگی ڕەمەزان ، کە بەرامبەرە لەگەڵ (١٠) ئۆگستسی ساڵی (٦١٠)ی زایین ، لەوکاتەدا بەرێکی تەمەنی پیرۆزی چل ساڵی قەمەریی و شەش مانگ و ، دوانزەڕۆژ بووە ، ئەوەش دەکاتە (٣٩) ساڵی خۆریی و سێ مانگ و دوانزە ڕۆژ[2] .

---

[1] / (ابن حجر) دەڵێت: بەیهەقی گێڕاویێتیەوە: کەماوەی خەونەکانی (٦) مانگ بووە، بینا لەسەرئەوە دەست پێکردنی پێغەمبەرێتی بەخەون لەمانگی لەدایك بوونەکەیدا دەستی پێکردووە کە ڕەبیعی یەکەمە ، پاش تەواو کردنی چل ساڵ و، دەست پێکردنی نیگای بێداریش لەڕەمەزاندایە (فتح الباري) ٢٧/١.

[2] / مێژوونوسان لەو یەکەم مانگەدا کەخوای مەزن شکۆنامەی پێغەمبەرێتی داوە بەپێغەمبەرﷺ و، دابەزینی نیگادا جیاوازیان هەیە، کۆمەڵێکی زۆر بۆئەوە دەچن کە لەمانگی ڕەبیعی یەکەمدابێ، کۆمەڵێکی تریش پێیان وایە کە لە ڕەمەزاندایە، کەمینەیەکیش دەڵێن مانگی ڕەجەبە (بڕوانە مختصر سیرە الرسول ـ نوسینی شیخ عبدالله بن محمد بن عبدالوهاب النجدي ل٧٥) ئێمە ڕای دوەممان بەلاوە پەسەندە . واتە مانگی ڕەمەزانە . بەبەڵگەی ئایەتی ﴿ شهر رمضان الذی أنزل فیه القرآن ﴾ البقرة/١٨٥ هەروەها ئایەتی: ﴿ إنا أنزلناه في ليلة القدر ﴾ القدر /١ زانراویشە کە شەوی قەدر لەڕەمەزاندایە ، ئەم شەوە لەم ئایەتەشدا ئاماژەی پێ کراوە: ﴿ إنا أنزلناه في ليلة مباركة إنا كنا منذرين﴾ الدخان/٣ ، هەرلەبەر ئەوەش پاڵدانی بەحەڕانەوە لە ڕەمەزاندا بوو، هەرلەوێداو لەو مانگەدا جبریل دابەزیە سەری وەك زانراوە.
پاشان گوتەبێژان لەدیاریکردنی ئەو ڕۆژەشدا ڕاجیاوازن. وتراوە: ڕۆژی حەوتەمە. وتراویشە ڕۆژی حەڤدەهەمە، وتراویشە ڕۆژی هەژدەهەمە (بڕوانە مختصر سیرەالرسول) (کەباسکرا) ل٧٥، هەروەها (رحمة للعالمين ٤٩/١) . (الخضری)یش لەکۆباسەکانیدا سورە لەسەرئەوەی کە ڕۆژی (١٧) هەمە، (محاضرات تأريخ الأمم الإسلامية) نووسینی (الخضری) ٦٩/١.
بەڵام ئێمە پێمان وایە کە ڕۆژی (٢١) هەمە، لەگەڵ ئەوەشدا کەسمان نەدیوە لە سیرەتناسەکان ئەمەی وتبێ ، لەگەڵ ئەوەدا کە هەموویان یان زۆرینەیان لەسەر ئەوەن کە پەیامداربوونی لە ڕۆژی (٢) شەممەدا بووە، ئەوەی پاڵپشتیانە ئەو فەرموودەیە کەپێشەوایانی فەرموودە لە(أبی قتادە) (ڕ) دەیگێڕنەوە پرسیارکرا لە پێغەمبەر

باگوێ بگرین بۆ عائشە (ڕ) تا بەسەرهاتی ئەو ڕووداوەمان بۆ بگێڕێتەوە کە بریتی بوو لەکلیپەیەکی نووری لاهوت و، دەستی کرد بەکردنەوەی دەروازەی تاریکستانەکانی کوفرو سەرلێشێواوی ، هەتا ئاراستەی ژیانی گۆڕی و، ڕێڕەوی مێژووی وەرچەرخاند ، عائشە (ڕ) دەفەرموێت:

سەرەتا کە نیگا بۆ پێغەمبەر هات ﷺ بەخەونی سالحان دەستی پێکرد ، هەرخەوێکی دەبینی وەکو سپێدەی بەرەبەیان دەهاتەدی ، پاشان ژیانی گۆشەگیری لا خۆشەویست بوو ، بەتەنها لە ئەشکەوتی حەڕائدا دەمایەوە ، چەندین شەو لەوێدا دەمایەوە پێش ئەوەی بگەڕێتەوە بۆ ناو ماڵ و منداڵی و، توێشوی بۆ هەڵبگرێت ، پاشان دەگەڕایەوە لای خەدیجەو بەهەمان شێوە توێشوی وەردەگرت ، هەتا هەق و ڕاستی بۆهات لە ئەشکەوتی حەڕائدا ، فریشتەکە هاتە لای فەرمووی: اقْرَأْ، دەفەرموێت : وتم: نازانم بخوێنم ، گرتمی و گوشیمی بەخۆیەوە تا هەناسەم توندبوو ، پاشان بەریدام و فەرمووی: اقْــرَأْ، وتم: من خوێندەوارنیم ، گرتمی و گوشیمی بەخۆیەوە بۆجاری سێیەم، پاشان بەریدام و، فەرمووی: ﴿اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ {١} خَلَقَ الْإِنسَانَ مِنْ عَلَقٍ {٢} اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ {٣}﴾[١]، واتە: بخوێنە بەناوی پەروەردگارتەوە ، کە مرۆڤی لەخوێنپارە بەدی هێناوە ، بخوێنە هەر پەروەردگاری تۆ شکۆدارە ، پێغەمبەر ﷺ بەو چەند ئایەتەوە گەڕایەوە دڵی دەلەرزی ، هاتەوە بۆ ماڵەوە بۆلای خێزانی ، (خەدیجەی کچی خوەیلد) فەرمووی: دامپۆشن ، دامپۆشن ، دایانپۆشی هەتا ترسەکەی نیشتەوە، بە خەدیجەی فەرموو: ئاخۆ ئەمە چی بێت تووشم هاتووە ؟ ئەنجا بەسەرهاتەکەی بۆ گێڕایەوەو فەرمووی: بەڕاستی ترسم هەبوو شتێکم لێ قەومابێت ، خەدیجە فەرمووی: نەخێر ،

ﷺ لە بارەی ڕۆژووی ڕۆژی دووشەممەوە، فەرموی: (لەو ڕۆژەدا لەدایبك بووم و نیگام بۆ هات ، لەدەربڕینێکدا: ئەوە ڕۆژێکە تیایدا لەدایبك بوم و بوم بەپێغەمبەر یان نیگام بۆهات) صحیح مسلم ١/٣٦٨، احمد ٢٩٧/، ٢٩٩، البیهقی٥/ ٣٠٠، ٣٦٨، الحاکم ٢/٦٠٢ ڕۆژی دووشەممەی ڕەمەزانی ئەو ساڵ ، . تەنها لەگەڵ ڕۆژی (٧) دا ڕێك دەکەوێت، لەگەڵ چواردەو، بیست و یەك و، بیست و هەشتدا، ڕیوایەتە ڕاستەکانیش بەڵگەن لەسەرئەوەی شەوی قەدر لە شەوە تاکە کۆتاییەکانی ڕەمەزاندا ئەبێ ڕووبدەن ، لەو شەوانەشدا ئالوویر دەکات، ئەگەر بەراوردێك بکەین لەنێوان ئایەتی: ﴿إنا أنزلناه في ليلة القدر﴾ هەروەها گێڕانەوەی فەرموودەکەی (ابی قتادە) کە بە پێغەمبەر بوونی پێغەمبەر ﷺ لەڕۆژی دووشەمم دا بووەو لەنێوان ژمێریی ساڵنامەی زانستی دا کە تیایدا دووشەممە کە دەکەوێتە ناوماڵگی ڕەمەزانی هەمان ساڵەوە ئەوەمان بۆ دیاری دەکات کەپێغەمبەربوونی پێغەمبەر ﷺ لە شەوی بیست و یەکی ڕەمەزاندا بووە.

[١] / ئایەتەکان تا ﴿علم الإنسان ما لم يعلم﴾ هاتە خوارەوە .

سوێندبێت هەرگیز خوای گەورە سەرت شۆڕ ناکات، تۆ پەیوەندی خزمایەتی بەجێدەهێنیت، یارمەتی نەدار دەدەیت ، هەژار تێردەکەیت و ڕێز لەمیوان دەگریت و ، یارمەتی لێقەوماوان دەدەیت.

خەدیجە (ڕ) لەگەڵ خۆیدا بردیە دەرەوە هەتا گەیشتە ماڵی (ورقە)ی کوڕی (نوفل)ی کوڕی (اسد)ی کوڕی (عبد العزی) کە ئامۆزای خەدیجە بوو (ڕ) - پیاوێك بوو لە سەردەمی جاهیلیدا ببوە فەلە ، بە(عیبری)یش دەینوسی ، چەندەی بیویستایە ئینجیلی بەعیبری دەنوسیەوە ، پیاوێکی بەتەمەن بوو چاوی لەدەست دابوو، خەدیجە پێی ووت: ئامۆزا ! گوێ لە برازاکەت بگرە ، وەرەقە پێی وت: ئەرێ برازا چی دەڵێیت؟ پێغەمبەری خوا ﷺ چی دی بوو بۆی گێڕایەوە ، وەرەقە پێی وت: ئەمە ئەو (ناموس)ەیە کەخوا بۆ موسای ناردە خوارەوە، خۆزگە لەو ڕۆژگارەدا گەنج بوومایە ، بریا ئەوکاتە زیندوو بوومایە کاتێك گەلەکەت وەدەرت دەنێن ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئایا بەڕاستی شار بەدەرم دەکەن؟ وەرەقە وتی: بەڵێ ، هیچ پیاوێك پەیامی لەو شێوەیەی تۆی نەهێناوە دوژمنایەتی لەگەڵدا نەکرا بێت ، ئەگەر فریای ئەو ڕۆژە کەوتم پشتیوانیەکی گەورەت لێ دەکەم ، پاشان وەرەقە زۆری نەخایاند کۆچی دوایی کردو نیگاش دابڕا [1].

(طبری) و (ابن هشام) دەڵێن: پێغەمبەر ﷺ پاش ئەوەی لەناکاو نیگای بۆ هات لە ئەشکەوتەکە چووە دەرەوەو پاشان گەڕایەوەو گۆشەگیری درێژە پێدا ، لە پاش ئەوە گەڕایەوە بۆ مەککە ، گێڕانەوەکەی (طبری) تیشك دەخاتە سەر هۆی دەرچوونەکەی پێغەمبەر ﷺ ئەمەش دەقەکەیەتی:

پاش باسی هاتنی نیگا ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: (لە هەموو دروست کراوەکانی خوادا شت نەبووە لەلام لە شاعیر یان شێت زیاتر ڕقم لێیان بوو بێتەوە ، چاوم بەرایی نەدەهات سەیریان بکەم ، دەفەرموێت: وتم: مەحاڵە قورەیش من بە شاعیر یان شێت ناوزەد بکەن! دەڕۆمە سەر ئەوکێوە بەرزەوخۆمی لێوە فڕێ دەدەم ، خۆم دەکوژم و دەحەوێمەوە ! دەفەرموێت: بەو مەبەستەوە چوومە دەرەوە ، گەیشتمە دامێنی چیاکە گوێم لێ بوو دەنگێك لە ئاسمانەوە دەڵێت: ئەی

---

[1] / صحیح البخاری ٢،٣/١ بوخاری دەریهێناوە لەگەڵ بوونی جیاوازیەکی کەم لەدەربڕینەکەی هەردوو کتێبی (التفسیر) و(تعبیر الرؤیا).

محەممەد!! تۆ پێغەمبەری خودایت ، من جبرەئیلم ، فەرمووی: سەرم بەرزکردەوە بۆ ئاسمان بینیم جبریلە پێیەکانی لە ئاسۆگەی ئاسمان توندکردووەو دەڵێت: ئەی موحەممەد! تۆ پێغەمبەری خوایت ، من جبریلم. دەفەرموێت وەستام سەیرم ئەکرد ، ئەوەی بۆی هاتبووم لەبیری بردمەوە ، لەشوێنی خۆم نەدەجولاّم ، چاوم دەگێڕا بەئاسۆکانی ئاسماندا سەیری هەر لایەکم دەکرد جبریلم دەبینی ، ڕەق وەستام نە بۆ پێشەوە ، نە بۆ دواوە جوڵەم نەدەکرد ، تا ئەوکاتەی پیاوەکانی خەدیجە هاتن بە شوێنمدا و گەشتمەوە شاری مەککە من هەر لە شوێنی خۆمدا وەستابووم ، پاشان جبریل ﷺ دیار نەماو منیش گەڕامەوە بۆ ماڵەوە)[1] چوومە لای خەدیجە خۆم بە لایدا لارکردەوەو سەرم خستە کۆشی ، وتی: (أبا القاسم)! لەکوێ بویت؟ سوێند بێت ناردم بەشوێنتدا هەتا گەیشتنە مەککەو گەڕانەوە بۆ لای من ، پاشان منیش ئەوەی بینیبوم بۆم گێڕایەوە ، وتی: مژدەت لێ بێت ئامۆزا ، خۆت قایمکە ، سوێندم بەوکەسەی گیانی خەدیجەی بەدەستە ئومێددەخوازم تۆ ببیتە پێغەمبەری ئەم ئوممەتە[2]، پاشان هەستاو چوو بۆلای وەرەقەو هەواڵەکەی پێدا ، وتبووی: (قدوس) (قدوس) ، سوێند بەوکەسەی گیانی وەرەقەی بەدەستە ، ناموسە گەورەکەیە هاتووە ، هەر ئەوەیە کە هاتوە بۆ موساش ﷺ ، ئەو پیاوە پێغەمبەری ئەم ئوممەتەیە ، ئەی خەدیجە پێی بڵێ: باخۆی قایم بکات ، خەدیجە (ر) گەڕایەوەو وتەکانی وەرەقەی بۆ گێڕایەوە ، کە پێغەمبەر ﷺ چلە کێشیەکەی تەواوکردو گەڕایەوە – بۆ مەککە – وەرەقەی پێگەیشت ، پاش ئەوەی هەواڵەکەی لە خۆی بیست وتی: سوێندم بەوکەسەی گیانی منی بەدەستە ، تۆ پێغەمبەری ئەم ئوممەتەیت، ئەو ناموسە هەرە گەورەیەت بۆ هاتووە کە هات بۆ موساش ﷺ [3].

---

[1] / دەقەکەی طبری ٢/٢٠٧.
[2] / دەقەکەی (إبن هشام) ١/٢٣٧–٢٣٨.
[3] / کورتەی (إبن هشام) ١/٢٣٨.

پـچـــڕانی وەحـــی

سـەبارەت بـەماوەی پچـڕانی وەحـی ، (إبـن سـعد) لـە (إبـن عبـاس)ەوە دەگێڕێتـەوە کـە چـەند ڕۆژێك بـووە[1] ، پاش چاوگێڕانی خێرا بەهـەموو باسـەکەدا هـەر ئەمـە پەسـەندە ، بەڵام ئـەو گوتەیـەی کـەدەڵێت بۆماوەی سێ‌ساڵ یـان دووساڵ ونیـو بەردەوام بووە بەهیچ جۆرێك ڕاست نی‌یـە ، ئێرەش جێگەی ڕەتکردنـەوەی ئەوە نیـە. ئەوەنـدە هەیـە لـەماوەی دابڕانەکـەدا پێغەمبـەر ﷺ بەخـەمباری و ماتیـەوە دانیشـتبوو، سەرسوڕمان و واق وڕمان دایگرتبوو ، (بوخاری) دەگێڕێتەوە لە (کتاب التعبیر)دا ئەمـە دەقەکەیـەتی: (وەحی بۆ ماوەیـەك وەسـتا هـەتا پێغەمبـەر ﷺ خـەمباربوو بە شێوەیەك چـەندجارێك دەچـووە سـەر لوتکـەی شـاخێکەوە تـاخۆی فـڕێ بداتـە خـوارەوە[2] هـەر کەدەگەیشتە لوتکەی چیاکە بۆ ئەوەی خۆی فڕێ بدات جبریل ﷺ خۆی نیشـان دەدا، دەیفەرموو: ئەی موحوممەد بەڕاستی تۆ پێغەمبـەری خودایت ، ئیتر بێ تاقەتیەکـەی دەڕەوییـەوەو ، دەروونـی هـێمن دەبـوەوەو دەگەڕایـەوە ، دابڕانـی وەحیەکە بیخایەندایـە هەمان کاری دووبارە دەکردەوەو کە دەگەیشتە لوتکەی چیاکە جبریل ﷺ جارێکی‌تر خۆی نیشان دەدایەوەو هەمان شتی پێ دەوتەوە[3].

جبریـــل ﷺ جارێکی تر وەحی دەهێنێتە خوارەوە

(إبـن حجـر) دەڵێـت: وەسـتانی وەحـی بـۆ چـەند ڕۆژێـك لەبەرئـەوە بـوو کـە پێغەمبەر ﷺ ترس و لەرزەکەی بنیشێتەوەو، ئارەزووی دیداری نوێی تێدا دروست بێتـەوە[4]، کـە چـێدی تارماییـەکانی سەرسـامی ڕەویـەوەو ، هێماکـانی ڕاسـتی دەرکەوت ، پێغەمبەر ﷺ باوەڕی یەقینی پەیداکرد کە بۆتە پێغەمبەری خـودا ، ئـەو کەسەش هاتۆتە لای باڵوێزی وەحیەو هەواڵی ئاسمانی بۆ دەهێنێت و ئالوودە بون و چاوەڕوانیشی بۆ هاتنی وەحی بووە هۆیەك بۆ دامەزرانـدن و ئەگـەری هاتنـەوەی بۆ جارێکی تر ، ئەوەبوو جارێکی‌تر جبریل هاتەوە بۆلای ، (بوخـاری) دەگێڕێتـەوە لە (جابر)ی کوڕی (عبدالله)وە کـەگوێی لێ بوو پێغەمبـەر ﷺ جارێکیان باسـی کـاتی هاتنە خوارەوەی نیگای دەکرد ، فەرمووی:

---

[1] / فتح الباري ١/٢٧، ١/٣٦٠.
[2] / لە هەندێ نووسخەدا لە جیاتی (عدا)ی عەرەبیەکە وشەی (غدا) هاتووە.
[3] / صحیح البخاري ، التعبیر باب أول ما بدیء به رسول الله من الوحی الرؤیا الصالحة ٢/٣٤.
[4] / فتح الباري ١/٢٧.

(جارێکیان بەڕێگادا دەڕۆیشتم گوێم لەدەنگێك بوو لەئاسمانەوە هات ، سەرم بەرز کردەوە بۆ ئاسمان ، بینیم هەمان ئەو فریشتەیە کە لە ئەشکەوتەکەی حەڕائدا هات بۆلام لەسەر کورسیەك دانیشتوە لەنێوان ئاسمان و زەوییدا ؛ دەستەو ئەژنۆ نەویمەوە هەتا کەوتمە سەرزەوی ، هاتمەوە ماڵەوە وتم: داميپۆشن، داميپۆشن ، داميپۆشن ، خوای گەورە ئایەتی نارده خوارەوە: ﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ﴾ هەتا ئایەتی ﴿فَاهْجُرْ﴾ ، دوای ئەوە بەدوای یەکدا بەگەرم و گوڕی وەحی هاتە خوارەوە)[1].

چەند باسێك لە ڕوونکردنەوەی بەشەکانی وەحیدا

پێش ئەوەی باس لە وردو درشتی ژیانی پەیام و پێغەمبەرێتی بکەین ، پێمان باشە بەشەکانی وەحی بزانین بەوپێیەی سەرچاوەی پەیامەکەو وزە بەخشی بانگەوازەکەیە ، (إبن القيم) لەباسی پلەکانی وەحیدا دەڵێت:

یەکەمیان: خەونی ڕاستەقینەیە، ئەم جۆرەش سەرەتای دەستپێکردنی وەحی بوو.

دووەمیان: ئەو بەشانەی کە فریشتەکە دەیخستە مێشك و دڵیەوە بێ ئەوەی ببینێت ـ هەروەکو پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: (روح القدس) فووی کردوە بەدەروونمدا کە هیچ نەفسێك نامرێت هەتا ڕۆزیەکەی تەواو نەکات ، لەخوا بترسن و، بەڕێکوپێکی بەدوایدا بگەڕێن ، درەنگ هاتنی ڕۆزی واتان لێ نەکات کە بەتاوان کردن بەدوایدا بگەڕێن ، چونکە ئەوەی لای خودایە بەتاعەت نەبێت ناسەندرێت.

سێهەم: پێغەمبەری خوا ﷺ هەندێك جار جبریلی لەشێوەی پیاوێکدا دەبینی و گفتوگۆی لەگەڵدا دەکرد بێداربوو کە قسەی لەگەڵدا کرد ، لەوحاڵەتەدا هەندێك جار هاوەڵانیش دەیانبینی.

چوارەم: هەندێجار لەشێوەی دەنگی زەنگێکدا دەهات ، ئەمەشیان لە هەموویان قورستر بوو کە فریشتەکەی لەگەڵدا دەهات ، تاڕادەیەك نێو چاوانی ئارەقەی لێ دەچۆڕا لە ڕۆژی زۆر ساردیشداو ، ئەو وڵاخەی بەسەریەوە بوو لەو کاتەدا چۆکی دادەدایە سەر زەوی ، جارێکیان وەحی بۆهات ڕانی لەسەر ڕانی (زەید)ی کوڕی (ثابت) دانابوو ، ئەوەندە قورس بوو خەریك بوو ئازاری بدات.

---

[1] / صحيح البخاري ـ كتاب التفسير ـ باب ﴿ والرجز فاهجر ﴾ ٢/٧٣٢.

پێنجـــــەم: فریشـتەکەی لـە وێنـەی ڕاسـتەقینەی خۆیـدا دەبینـی ، ئەونـدە مەشـیئەتی خـودای لەسـەر بـوو وەحـی بـۆ دەهێنـا ، هـەروەکو خـوای گـەورە لـە سورەتی (النجم)دا باسـی کـردوە ، تـەنها دووجـار بـەم شـێوەیە ڕووی داوە وەحـی بێتە خوارەوە.

شـەشـەم: ئەوەی خوای گەورە بۆی ناردووە، لە بەرزیی ئاسمانەکانەوە شـەوی بڵندبوونەوە وەك فەرزکردنی نوێژو پەرستشی تریش.

حەوتـەم: کەلامی ڕاستەوخۆی خـوای گـەورە بۆ پێغەمبـەر ﷺ هـەروەکو لەگـەڵ (موسـا)ی کـوڕی (عمـران)دا قسـەی فـەرموو ، ئـەم پلەوپایەیـە بـەڕوونی و یـەکلایی براوەتـەوە بـۆ موسـا ؑ لـەدەقی قورئانـداو ، بـۆ پێغەمبـەری خۆشمـان ﷺ لـە ڕووداوی شەوڕەویدا ، هەندێك لەزانایان پلەی تریشیان بۆ زیادکردوە وەکو قسەی ڕاستەو خۆی بـێ (حجاب) لەگـەڵ بەنـدەدا ، ئەمـەش مەسـەلەی ڕاجیاوازیی نێوان (سەلەف) و (خەلەف)ە ، لەگەڵ پوختەیەکی ئاسانی باسی پلەی یەکەم و هەشتەمدا کۆتایی هات[1].

---

[1] / بڕوانە : (زاد المعاد) ١٨/١ .

فـەرمانی بانگـەوازکـردن بۆ لای خواوەند ، باسـەکـانی

پێغەمبەری خوا ﷺ لەچەند ئایەتێکدا چەندفەرمانێکی پێگەیشت لەوانە :
﴿ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ {١} قُمْ فَأَنذِرْ {٢} وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ {٣} وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ {٤} وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ {٥} وَلَا تَمْنُن تَسْتَكْثِرُ {٦} وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ {٧} ﴾ ئەمانە کۆمـەڵێك فەرمانن بە ڕواڵەت ئاسان و سادەن ، بەڵام بە مەوداوو مەبەست قووڵن ، کاریگەریان لەسەر ناخ و حەقیقەت گەلێك گەورەیە .

١ـ مەبەستی ئاگادارکردنەوەکـە ئەوەیـە کەکـەس لـەیاخی بـوان بـەجێ نەهێڵێت لەجیهانی بونەوەردا ئاگاداریان نەکاتەوە لەئاکامە خراپەکانی یاخی بوون هەتا ئەو کاتەی ڕاتەکاندن و هوشیار بوونەوەکە لەدڵیدا ڕوودەدا.

٢ـ مەبەست لەگەورە زانینی پەروەردگار ئەوەیە: کە هیچ کەسێك خۆی بەگەورە نەزانێت ، گەورەیێتی تەنها بۆ خودای تاك و تەنها بمێنێتەوە.

٣ـ مەبەستی جل و بـەرگ پاککردنـەوەو وازهێنـان لەهـەموو چەپەڵیەك ئەوەیە کە بگاتـە پاککردنەوەی ناخ و دەرەوەو دەروون پاکژی لەهـەموو پیسـیو چەپەڵیەك و بەرزبوونـەوە تابـەرزترین پلەوپایـە لـەژێر ڕەحمـەتی زۆری خواوەنـدو ڕێنومایی نوورەکەیدا ، تاببێتە بەرزترین نموونە لەکۆمەڵگای مرۆڤیداو، دڵان بەلای خۆیدا کەمەندکێش بکات و، سەرلێشێواوانیش سامیان لێ بنیشێت و ، دونیا لـە هەموو لایەکەوە ڕووی تێ بکەن.

٤ ـ مەبەسـت لـە بـەزۆر نـەزانینی نـازو نیعمەتـەکانیش بـۆ ئەوەیـە مرۆڤـ کردەوە و کۆششەکانی خۆی بەگەورەو زۆر نەزانێت ، بەڵکو هێشتا دەبێت هـەوڵ بدات کار لـە دوای کـار بکـات و هـەوڵ و قوربـانی و کۆششـی زۆر بکـات ، پاشـان ئەوەش لەبیر خۆی بباتەوەو لەپێناویی خوادا هەست کردن بەماندوو بوونی تێدا نەمێنێت.

٥ ـ لەکۆتا ئایەتەکەشدا ئاماژەیەکی تێدایە بۆ ئەو ئازارەی توشیان دەبێت لەلایەن سەرسەختەکانەوە لـە بێ گوێیی و سووکایەتی پێکردن و گاڵتەجاڕی و ، هەتا هەوڵدان بۆ کوشتنی خۆی و هاوەڵەکانی و" فەوتاندنی هـەموو ئیماندارانی

دەورووبەری ، پاشان خوای گەورە فەرمان دەدات کە بەهەموو توانایەکەوە دان بەخۆدا بگرێت ، نەك لەبەر حەزی دەروونیی خۆی بەڵکو لەبەر ڕەزامەندی پەروەردگارەکەی.

(الله أکبر)! ئەم فەرمانانە لەڕواڵەتدا چەندە سادەن و لەهەمان کاتدا چەند کاریگەرو سەرنج ڕاکێشن ، کاریگەریان چەند قووڵە ، چەندە گەورەشن کاتێك گەردەلوولێکی بەهێز دروست دەکەن و هەردوو دوونیا دەهێننەوەیەك و یەکانگیری یەکتریی دەکەن .

هەمان ئەو ئایەتانە چەندین ماددەی بانگەوازو پێڕاگەیاندنیان تێدایە ، خودی بێدارکردنەوەکە دەخوازێت کە هەندێك کار هەبێت پاداشتی خاوەنەکەی سزا بێت ، لەبەر ئەوەی هەموو کەسێك دەزانێت کە لەدونیادا پاداشتی هەموو کەسێك نادرێتەوە لەسەر ئەوەی دەیکات ، بەڵکو لەوانەشە نەکرێت مرۆڤ پاداشتی هەموو کارەکانی وەربگرێت ، بێدار کردنەوە دەخوازێت کە ڕۆژێك هەبێت بۆ پاداشت جگە لە دونیا ، ئەمەشە کە بە ڕۆژی قیامەت یان (جزاء) یان (دین) ناودەبرێت ، ئەمەش دەخوازێت کە ژیانێکی تر هەبێت جگە لەم ژیانەی ئێمەی تێدا دەژین ، ئەویش قیامەتە.

ئایەتەکانی تریش داوادەکەن لەبەندەکان یەکتاپەرستی ساغ بن و هەموو کارو بارەکان بۆ خواوەندی گەورە بگێڕنەوەو ، واز لە نەفس ڕازیی کردن و خەڵك ڕازی کردن بهێنن بۆ ڕازی کردنی خودا.

کەواتە ئەو بابەتانە لەم چەند خاڵدا خەست دەبنەوە:

أ ـ یەکتا پەرستی .

ب ـ باوەڕ بەڕۆژی دوایی .

ج ـ هەستان بەخۆ پاکژکردن ، ئەوەش بەوازهێنان لەکاری خراپ و بەدو هەستان بەکردنی چاکەو کارە خێرەکان.

و ـ باوەڕبوون بەوەی کە هەموو کاروبارێکی دونیا بۆ لای خوا دەگەڕێتەوە .

هـ ـ ئەمانە دوای باوەڕ هێنان دێن بە پەیامەکەی موحەممەد ﷺ و چوونە ژێر باری ئاراستەو فەرمایشتە بە پێزەکانی.

ســەرەتای ئایەتــەکان بانگەشــەیەکی باڵایــان لــەئامێزگرتووە بــەبڕیاری پەروەردگاری باڵادەست ، پێغەمبەر ﷺ دانرا کە بەئەو ئەرکە گەورەیە هەستێت و لەناو جێگەی گەرم و گوڕو خەوی درێژخایەنـدا ، خوایگەورە دەریکێشایە نێو جیهادو تێکۆشـان و زەحمەت : ﴿ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ {١} قُمْ فَأَنذِرْ {٢}﴾ ، هەروەکو گوترا بێت: ئەو کەسەی بۆ خۆی بژی بەبێ کێشە دەژی ، بەڵام تۆ ئەی موحەممەد کە ئەم ئەرکە گەورەیەت هەڵگرتووە لەخەوت چی؟ لەحەوانەوەت چی؟ یان لەجێگەی گەرم و نەرم و ، ژیانی هێمنانـەو، ڕابواردنێکی پڕ چێژت چی! هەستە بۆ ڕاپەڕاندنی ئەوکارە گەورەیەی چاوەڕێتە ، بۆ ئەو بارەگرانەی بۆت دانراوە ، هەستە بۆ کۆشش و زەحمەت ، بۆ هەوڵ و ماندوو بوون ، هەستە کاتی خەوو حەوانەوە کۆتایی هات ، لە ئەمڕۆ بەدواوە جگە لـە شەونخونی بەردەوام و، جیهادی درێژخایـەن و پڕ لە زەحمەت هیچی تر نییە ، هەستە ڕاچەنەو خۆت ئامادە بکە بۆ ئەو کارە.

بەڕاستی وشەیەکی گـەورەو ترسـناکە ، لـەنێو گەرم و گـوڕی جێگـەو لە ماڵێکی هـێمن و ئـامێزێکی گەرمــەوە دەری دەکێشـێت و، پاڵی پێوەدەنێـت بـۆ ململانێیەك ، لەنێوان کێشمە کێش و هێنان و بردندا ، لەنێوان ڕاکێشان و بـەردانی مرۆڤەکان و واقیعی ژیانیشدا وەکو یەك.

پێغەمبەری خوا ﷺ لەوەڵامدا هەستایە سەرپێ ، تاماوەی زیاتر لە بیست ساڵی تەواو بەپێوە بوو! ئارام نەبووەوەو نەحەوایەوە ، نـە بۆخـۆی و نـە بـۆ کـەس و کـاری نـەژیا ، هەسـتاو دەسـتی کـرد بەبانگـەواز بـۆلای خـواوەنـد ، ئـەو قورسـاییە گرانەی لە ئەستۆ گرت و قورسـایی سـپاردە گەورەکـەی ئـەم سـەر زەمینـەو، ئۆبـاڵی هەموو مرۆڤایەتی، باری گرانی بیروباوەڕ ، باری خـەبات و تێکۆشـان لـە بـوارە جیـا جیاکاندا نوچی پێدانـەدا ، لـەناو شـەڕە درێژخایەنەکـەدا بۆمـاوەی زیـاتر لەبیست ساڵ مایەوە ، لەوماوەیەدا هیچ کارێك لە کـارێکی تـری نـەدەکرد ، لـەو کاتـەوە ئـەو بانگـەوازە ئاسمانیـە شـکۆدارەی بیسـت و ، ئـەو ئەرکـە پـڕ مەترسـیەی وەرگـرت .. خوای گەورە لەجیاتی ئێمەو هەموو مرۆڤایەتی باشترین پاداشتی بداتەوە[1].

ئـەو چـەند لاپـەڕەیـەی دوایـیش جگـە لەوێنەیـەکی بچـووکی ئاسـانی ئـەو جیهـادە درێژخایەنـە پـڕ لـە زەحمەتـە نـەبێت ، کـە پێغەمبـەر لـەو ماوەیـەدا پێـی هەستاوە ، چیدی نییە.

---

[1] / في ظلال القرآن ، تەفسیری هەردوو سوورەتی (المزمل) و (المدثر) ج ٢٩/١٦٨ ، ١٦٩ ، ١٧٠، ١٧١، ١٨٢.

﴿ ڕۆڵ و قـۆناغـەكـانی بـانگـــەواز ﴾

دەكرێـت سـەردەمی بانگـەوازە موحەممەدیەكـە بكـەین بـە دوو ڕۆڵـی سەرەكی كە هەریەكێكیان بەتەواوی لەوی تریان جیایە ، ئەوانیش:

١ ـ ڕۆڵی مەككەیی ، كە نزیكەی سیانزە ساڵە.

٢ ـ ڕۆڵی مەدینەیی ، دە ساڵی تەواوە.

پاشان هەریـەكێك لـەو دوو ڕۆڵـە چەند قۆنـاغێكی تێدایـە هـەرقۆناغێك تایبەتمەنـدێتی خـۆی هەیـە جیایـە لـە قۆناغـەكانیتر ، ئەمـەش بـەڕوونی دەردەكەوێت لەو بارودۆخەی كە بانگەواز لەو دوو ڕۆڵدا پێیدا گوزەراوە:

دەكـرێت ڕۆڵـی مەككی بكەین بە سـێ قۆنـاغی سـەرەكیـەوە :

قۆناغی بانگەوازی نهێنی ، سێ ساڵە.

١. قۆناغی ئیعلانكردن بانگەواز لەمەككـەدا ، لەسـەرەتای سـاڵی چـوارەمی پێغەمبەرێتیەوە هەتا كۆتایی ساڵی دەیەم.

٢. قۆناغی بانگەواز بۆ دەرەوەی مەككـەو ، بلاوبوونـەوەی لەناویانـدا ، لـە كۆتاییەكانی ساڵی دەیەمی پێغەمبەرێتیەوە بۆ كۆچكـردنی پێغەمبـەر ﷺ بەرەو مەدینە.

٣. سەبارەت بەقۆناغەكانی ڕۆڵی مەدینە لـەكاتی خۆیـدا دێینـەوە سـەری .

قـۆنـاغی یـەکـەم

﴿ جیهـــادی بـــانگـــەواز ﴾

سێ ساڵ بانگـەوازی نهێنـــی

وەکو زانراوە کە مەککە مەڵبەندی ئاینی عەرەبەکان بوو ، زێوانەکانی کابـەو پـارێزەرو چـاودێری بتـە پیرۆزەکـانی تـری تێـدا بـوو ، شـوێنێکیش وابـێ گەیشتن بەئامانجی ئیسلاح کردن تیایدا گرانتر دەبێت و، وەك لەوەی لێوەی بەدوور بێت، کارەکە پێویستی بەهیممەتێکە بەلأو کارەساتەکان نەیلەرزێنن ، لەبەردەم ئەو بارودۆخەدا پێویست وابوو کە بانگەوازکە لەسەرەتایدا بەنهێنی بڕوات ، بۆ ئەوەی خەڵکی مەککە نەوروژێن.

ئـەوەی یەکـەم

حاڵەتێکی سروشتیـیە کەپێغەمبەر ﷺ ئیسلامەکەی بۆ نزیکترین کەس لە خۆی و خزم و خوێش و هاوڕێیانی ڕانوێنێت ، ئەوەبوو بانگی کردن بۆ ئیسلام ، هەرکەسێکی بناسیایەو بیزانیایە کەخێری تێدایە یان دەیناسین بانگی دەکردن ، بە خۆشەویستی خوداو ڕاستی و چاکە دەیناساندن ، ئەوانیش بەهۆی ڕاستگۆیی و چاکەخوازێتیەوە دەیانناسی، ئەوانـەی ڕۆژێك لـەڕۆژان گومانیان نـەبووبێت لـە گەورەیەتی پێغەمبەر ﷺ و مـەزنێتی عەقڵی و ڕاستێتی هەواڵەکانی باوەڕیـان پـێ دەهێنا ، ئەمانە لەمێژووی ئیسلامەتیدا بەپێشینە یەکەمینەکان ناسراون (السابقون الأولـون) لـە پێشـەنگی هەموویانـەوە هاوسـەری پێغەمبـەر ﷺ خەدیجـەی دایکـی ئیمانـداران (ڕ)و ، غولأمەکـەی (زەیـد)ی کـوڕی (حـارثـە)ی کـوڕی (شـەرحەبیل)ی (کەلبی) و[1] (عەلی کوڕی ئەبو تالیبی) ئامۆزای کەتا ئەوکاتە منالێك بوو لەئامێزو چـاودێری پێغەمبــەردا ﷺ دەژیــا، هــەروەها (ئەبوبــەکری ســدیق)ی دۆســتی و خۆشەویستی ، ئەمانە لە یەکەم ڕۆژەکانی بانگەوازدا باوەڕیان هێناو موسوڵمان بوون[2].

پاشان ئەبوبەکر لەبانگکردندا بۆ ئیسلام کەوتە چالاکی نواندن ، پیاوێکی ئاسـانگیرو خۆشەویسـت و هـۆگری خـەڵك بـوو ، ڕەوشـت بـەرزو چاکەخواز بـوو ،

---

[1] / ئەم پیاوە پێشتر ئەسیر کرابوو، کرابووە کۆیلە، خەدیجە کڕیبویـەوەو، بەخشیبوی بەپێغەمبەرﷺ، جارێکیان باوکی زەیدو مامەکەی هاتبوونە لای پێغەمبەرﷺ تا بیبەنەوە بۆ ناو گەل و خێڵەکەیان، بەلأم (زەیـد) پێغەمبـەری هەڵبژارد ﷺ بەسەر باوك و مامیدا، بۆیە بەپێی نەریتی ئەوکاتەی عەرەب کردیە کوڕی خۆی، لەبەرئەوە دەیان وت : زەیدی کوڕی موحەممەد، تا ئیسلام هات و یاسای بەڕۆڵە کردنی پوچەڵکردنەوە.

[2] / رحمە للعالمین ١/٥٠.

پیاوانی خێڵەکەی دەهاتنە لای و هۆگری دەبوون ، بەهۆی زانست و بازرگانیەکەی و ، مەجلیسی گەرمیەوە ، دەستی کرد بەبانگکردنی ئەوانەیان کە متمانەی پێیان هەبوو لەژێر فەرمانی دەرنەئەچوون ، بەو بانگەشەیەی ئەبوبەکر ، (عوثمان)ی کوڕی (عففان)ی (ئومەوی) و(زبیر)ی کوڕی (عەوام)ی (اسد)ی و(عبد الرحمان)ی کوڕی (عوف) و (سعد)ی کوڕی (ابی وقاص)ی (زهری)و (طلحة)ی کوڕی (عبدالله)ی (تمیمی) موسوڵمان بوون .

ئەو هەشت کەسە کە پێش خەڵك کەوتن لە موسوڵمان بووندا ، بوونە نەوەی یەکەم و پێشڕەوانی ئیسلام .

ئەوانەش لە موسوڵمانە سەرەتاییەکان بوون ، (بلال)ی کوڕی (رباح)ی (حەبەشی) ، بەدوای ئەواندا ئەمینداری ئوممەت[1] (ابو عبیده)ی کوڕی (جەڕاح) لەخێڵی (حارث)ی کوڕی (فەهرو) ، (ابو سلمه)ی کوڕی (عبد الأسد)و ، (ارقم)ی کوڕی (ابو ارقم)ی (مەخزومی)ان و، (عوثمان)ی کوڕی (مەظعون) و هەردوو براکەی (قدامە) و (عبدالله)و ، (عبیده)ی کوڕی (حارث)ی کوڕی (مطلب)ە کوڕی (عبدالمناف) و (سعید)ی کوڕی (زید)ی (عدوی) و ، هاوسەرەکەی (فاطمة)ی کچی (خطاب)ی (عدوی) خوشکی (عمر)ی کوڕی (خطاب) و، (خباب)ی کوڕی (ارت) و (عبدالله)ی کوڕی (مسعود)ی (هزلی) و خەڵکی تریش.

ئەمانە بریتی بوون لە (السَّابِقُون الأوَّلُون) واتە پێشینە یەکەمینەکان ، ئەمانە لە لق و پۆپەکانی قورەیش بوون ، (إبن هشام) بەزیاتر لە چل کەس[2] ئەژماری کردوون ، لە باسی هەندێکیشیاندا قسەو تێبینی هەیە .

(إبن إسحاق) دەڵێت: پاش ئەوەی پۆل پۆل خەڵك موسوڵمان دەبوون لە ژن و پیاو هەتا ناوی ئیسلام لەناو مەککەدا بڵاوبوەوەو خەڵك قسەوباسیان لێدەکرد[3].

ئەوانە بەنهێنی موسوڵمان بووبوون، پێغەمبەریش ﷺ بەنهێنی کۆ بوونەوەی لەگەڵدا دەکردن و ڕێنوومایی دەکردن ، چونکە هێشتا بانگەواز نهێنی و تاکە کەسیی بوو ، (نیگا)ش بەدوای یەکدا بەگەرمی دوای سورەتی (المُدَّثِّر) دەهاتە خوارەوە ، ئەو ئایەت و پارچە سورەتانەی لەو ڕۆژگارەنەدا دەهاتە خوارەوە کورت

---

[1] / لەبارەی ئەم شۆرەتەوەو بڕوانە (صحیح البخاري)، مناقب ابی عبیده بن الجراح ١/٥٣٠.
[2] / بڕوانە سیرەتی إبن هشام ١/٢٤٥ هەتا ٢٦٢ .
[3] / هەمان سەرچاوە ١/٢٦٢.

بوون و، چەند برگەو وەستانێکی جوانیان تێدابوو، بەئاوازێکی هێمن و سەرنج ڕاکێشی هاوچەشن لەگەڵ ئەو کەش و هەوایەدا چرپەیەکی ناسکی دەکرد، باسی دەروون پاککردنەوەو قەدەغەکردنی پیسی بەچەپەڵیەکانی دونیای تێدابوو، وەسفی بەهەشت و دۆزەخی بەشێوەیەك دەکرد وەکو لەبەرچاو بن، دەستی ئیماندارانی دەگرت بۆ کەش و هەوایەکی تری جیا لەو واقیعە مرۆڤیەی تێیدا دەژیان.

نـوێــژ

نوێژ یەکێك بوو لەو شتانەی هەر لەسەرەتادا فەرمانی لەسەر دابەزی، (مقاتل)ی کوڕی (سلیمان) دەڵێت: لە سەرەتای ئیسلامدا خوای گەورە دووڕکات نوێژی بەیانی و دووڕکات نوێژی خەوتنانی فەرز کرد، بەبەڵگەی ئایەتی: ﴿وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ ﴿٥٥﴾﴾ غـافر، (إبن حجر) دەڵێت: گومانی تێدانییە کە پێغەمبەر ﷺ پێش شەوڕەوی نوێژی کردوە، هەروەها هاوەڵانیش، جیاوازی لەوەدایە ئایا (٥) نوێژەکە ئەوکاتە واجب بوو بوون یان نەء؟ گوتراوە کە نوێژێکی پێش خۆر هەڵهاتن و نوێژێکی پێش خۆرئاوا بوون فەرز بووە (تەواو).

هەروەها (حارث)ی کوڕی (أسامە) لە ڕێگەی (إبن لهیعە) وە بە (موصول)یی لە زەیدوە دەڵێت: پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەرەتای هاتنی وەحیدا جبریل (ع) هاتەلای، دەست نوێژی فێرکرد، کە لە دەست نوێژ بووەوە بەمشتێك ئاو داوێنیشی پاك کردەوە، (ابن ماجە)ش بەم مانایە ڕیوایەتێکی کردوە، بەهەمان شێوە لە (براء) ی کوڕی (عازب) و (إبن عباس)ەوە، لەفەرمودەیەکی (إبن عباس)دا هاتوە، ئەمەش لە سەرەتای فەرز بوونەکەدا بووە[1].

(إبن هشام) دەڵێت: کەکاتی نوێژ دەهات پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵەکانی دەچوونە شیوەکان، بە دوور لەچاوی قورەیشیەکان نوێژەکانیان بەنهێنی دەکرد، جارێکیان (ابو طالب) پێغەمبەر ﷺ و عەلی بینی بوو نوێژیان کردبوو، قسەی لەگەڵدا کردبوون، کە بەڕوونی لەمەسەلەکە تێگەیشتبوو داوای لێکردبوون کەدامەزراو بن[2].

---

[1] / مختصر سیرة الرسول ﷺ - نوسینی: شێخ عەبدوڵڵای نەجدی ل ٨٨.
[2] / إبن هشام ٢٤٧/١.

هەواڵەکە بە سەرجەمیی دەگاتە قوڕەیش

پاش سەیرکردنی چەندلایەنێکی ڕووداوەکان دەردەکەوێت کە بانگەواز – لەو قۆناغەدا – با نهێنی و تاکە کەسییش بووبێت ، بەڵام هەواڵەکانی گەیشتبووەوە قوڕەیش کەچی گوێیان پێ نەئەدا.

(محمدالغزالی) دەڵێت: ئەم هەواڵانە دەگەیشتەوە بەقوڕەیش بەڵام هیچ گرنگیان پێ نەدەدا ، لەوانەیە وایان زانیبێت (محمد ﷺ) یەکێکە لە (دیانەکان) ، کە ئەوانە بوون لەبارەی خوایەتی و مافەکانیەوە قسەوباسیان دەکرد، وەکو گوتەکانی (امیە)ی کوڕی (صلت) و (قس)ی کوڕی (ساعدە) و (عمرو)ی کوڕی (نفیل)و هی تریش، بەڵام بەنهێنی سوسەی بڵاوبوونەوەی هەواڵ و پەرشبوونی ئاسەوارەکەیان دەکردو، ڕۆژ لە دوای ڕۆژ چاوەڕوانی چارەنووس و بانگەوازەکەیان دەکرد[1].

***** ***** ***** *****

سێ ساڵ تێپەڕی بانگەواز هێشتا لە قۆناغی تاکە کەسی و نهێنیدا بوو، لەو ماوەیەدا کۆمەڵێك ئیماندارى باش لەسەر بنەمای برایەتی و هاوکاریی و گەیاندن و پشتیوانی کردنی پەیامەکە پەروەردە بوون ، پاش ئەوە (نیگا) هاتە خوارەوە داوای دەکرد لەپێغەمبەر ﷺ لەبەرامبەر خێڵەکەیدا خۆی ئاشکرا بکات و، ڕووبەڕوی بیرو باوەڕە پووچەکەیان بێتەوەو شاڵاو بکاتە سەر بتەکانیان.

---

[1] / فقه السيرة ل ٧٦

قـۆنـاغــی دووەم

﴿بـــانگـــەوازی ئـــاشکـــرا﴾

یەکەم فەرمانی .. ئاشکرا کردنی بانگەواز

لەو بارەیەوە یەکەم ئایەت دابەزی ئایەتی ﴿وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ ﴿٢١٤﴾﴾ بوو لە سوورەتی (الشعراء) ، ئەو سوورەتەی ئەم ئایەتەی تێدایە سورەتی (الشعراء) ە ، لە سەرەتاکەیدا باسی (موسا ﷺ) هاتووە هەر لەسەرەتایی بەپێغەمبەر بونیەوە هەتا کۆچ کردنی لەگەڵ بەنی ئیسرائیلداو، رزگاربونیان لە فیرعەون و تاقمەکەی و، نغرۆکردنی فیرعەون و دەستەکەی لەگەڵیداو، ئەم چیرۆکە باس لەهەموو ئەو قۆناغانە دەکات کە (موسا ﷺ) پێیدا گوزەراوە ، سەبارەت بە بانگەوازکردنی فیرعەون و گەلەکەی بۆ لای خوای گەورە.

پێم وایە ئەم وردو درشتیە لەکاتێکدا هێنراوە کە پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێدرا بانگەشەی گەلەکەی بکات بۆ لای خوا، بۆئەوەی نموونەیەك لەبەردەم خۆی و هاوەڵەکانیدا هەبێت لە بەدرۆخستنەوەو چەوساندنەوەی خەڵك بۆیان لەگەڵ ئاشکرا کردنی بانگەوازەکەیانداو، هەتا لەم سەرەتایەوە بەرچاو ڕونیەکیان هەبێت لەسەر داهاتووی بانگەوازەکەیان .

لەلایەکی ترەوە باسی چارەنووسی بەدرۆخەرەوانی پێغەمبەرانی تێدایە ، وەك گەلی نوح و، عاد و، ثمود و، گەلی ئیبراهیم و، گەلی لوط ، خاوەن ئەیکەکان – زیاد لەوەش باسی فیرعەون و گەلەکەی باسکراوە – بۆئەوەی یاخیبوانیش بزانن کاتێك ئەوانە لە پەیامی بەدرۆخستنەوەی پێغەمبەران بەردەوام دەبن چ چارەنووسێك چاوەڕێیانەو، هەتا ئیماندارانیش بزانن کە چارەنووسی باش چاوەڕوانی ئەوانە نەك یاخیبوان.

بانگەواز لەناو خزماندا

یەکەم کارێك پێغەمبەری خوا ﷺ کردی پاش هاتنەخوارەوەی ئەم ئایەتە ، ئەوە بوو خێڵی بەنوهاشمی بانگ کرد ، ئەوانیش ئامادەبوون ، چەند کەسێکی کوڕانی (عبد المطلب)ی (عبد مناف)یشیان لەگەڵدا بوو ، چل و پێنج پیاو دەبوون ، (أبو لهب) هاتە پێشەوە وتی: ئەمانە هەموو مام و ئامۆزاکانی تۆن ، قسە بکەو واز لە (صابییء)یەکان بهێنە ، ئەوەش بزانە خێڵەکەی تۆ توانای بەسەر هەموو عەرەبدا ناشکێت ومنیش نزیکترین کەسم دەستی تۆ بگرم ، کەسەکانی باوکی

خۆتت بەسە ، خۆ ئەگەر لەسەر ئەم حاڵەت بمێنیتەوە ئەوە بەلای ئەوانەوە ئاسانترە کەچەند بنەماڵیەکی قورەیش بە پاڵپشتی عەرەبەکان بدەن بەسەرتدا ، بەڕاستی کەسم نەدیوە شتێکی لەوەی تۆ خراپتری بۆ خزمانی باوکی خۆی هێنابێت ، پێغەمبەر ﷺ بێدەنگ بوو، لەو مەجلیسەدا هیچ قسەیەکی نەکرد.

پاشان جارێکی‌تر بانگی‌کردنەوەو فەرمووی: ((سوپاس بۆ خوای‌گەورە، حەمدو سەنای دەکەم، داوای کۆمەکیی لێدەکەم ، باوەڕم پێیەتی، پشتی پێ دەبەستم، شایەتی دەدەم جگە لەخوای تاك وتەنها هیچ خوایەکی‌تر ڕاست نیە، هاوبەشی نیە، پاشان فەرمووی : پێشڕەو هەرگیز درۆ لەگەڵ کەسەکانی خۆیدا ناکات ، سوێندم بەو کەسەی جگە لەو خوایەکی‌تر ڕاست نیە ، من پێغەمبەری خوام بۆلای ئێوە بەتایبەتی و، بۆلای خەڵك بەگشتی نێرراوم ، سوێند بەخوا دەمرن هەروەکو چۆن دەخەون، زیندووش دەکرێنەوە هەروەکو چۆن لەخەو هەڵدەستن و، لەسەر کردەوەکان لێتان دەپرسرێتەوە، چارەنووس یان بەهەشتی هەمیشەییە یان دۆزەخی هەمیشەیی)) . ئەبو تالیب وتی: چەندە پێمان خۆشە یارمەتیت بدەین و، بەئامۆژگاریەکانت ڕازین ، ئای کەچەندە متمانەشمان بەقسەکانت هەیە ، ئەمانەش کەسەکانی باوکی تۆن لێرە کۆبوونەتەوە ، من یەکێکم لەوانە بەلام لەوان خێراتر دێم بەدەمتەوە ، برۆ بەردەوامبە لەسەرئەوەی فەرمانت پێدراوە، سوێندبێت بەخوا بە بەردەوامی دەبمە قەڵغانت و دەتپارێزم، بەلام نەفسم ڕێگەم نادا لەئاینی (عبد المطلب) جیاببمەوە.

(ئەبو لەهەب) وتی: وەڵڵاهی ئەمە زۆرخراپە، خەڵکینە دەستی بگرن پێش ئەوەی بەرۆکی خەڵکی‌تر بگرێت، ئەبوتالیبیش وتی: سوێندبێت بەخوا هەتا لەدونیادا بین بەرگری لێ دەکەین.[1]

---

[1] / ابن الأثير ، فقه السيرة ل ٧٧ ، ٧٨ .

لەسەر کێوی سەفا

پاش ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ دڵنیابوو لەپەیمانەکەی ئەبو تاڵیب بە پاراستنی، لەکاتێکدا کە فەرمانی خوا ڕادەگەیەنێت ، ڕۆژێکیان چووە سەر کێوی (سەفا) و هاواری کرد: (یا صباحاه) بنەماڵکانی قورەیشی لێ کۆبووەوە ، بانگی کردن بۆ یەکتاپەرستی و باوەڕ بەپەیامەکەی و ڕۆژی دوایی ، (بوخاری) لە (إبن عباس)وە بەشێکی ئەو بەسەرهاتە دەگێڕێتەوە ، دەڵێت: کە ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە ﴿ وأنذر عشيرتك الأقربين ﴾ پێغەمبەری خوا ﷺ چووە سەر کێوی سەفا ، هاواری کرد: ئەریّ خێڵی بەنی فەهر! خێڵی بەنی عەدی لقەکانی قورەیش)) ، هەتا کۆبونەوە ، ئەو کەسەش خۆی نەهاتایە کەسێکی دەنارد بزانێت چیە ، قورەیش و ئەبو لەهەب هاتن ، فەرمووی: (ئەگەر هەواڵتان بدەمێ چەند سوارێك لەودیو ئەو دۆڵەوە دەیەوێت بدات بەسەرتاندا. باوەڕم پێدەکەن ؟) وتیان: بەڵێ، جگە لەڕاستی هیچی ترمان لێ نەبینیویت، فەرمووی: من ئاگاداری ئێوە دەکەمەوە لە سزایەکی توند)) ئەبولەهەب وتی: ئەمرۆش دەستت بە قوڕدا چێت ، بۆ ئەمە ئێمەت کۆکردۆتەوە؟ ئەنجا فەرمووی ﴿ تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ ﴾ هاتە خوارەوە.[1]

هەروەها (مسلم) لە (أبی هريرە) وە (ڕ) بەشێکی ئەو ڕووداوەمان بۆ دەگێڕێتەوە ، دەڵێت: کاتێك ئەم ئایەتە ﴿ وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ ﴾ هاتە خوارەوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ گوتارێکی ئاڕاستەی گشت و تایبەت کرد ، فەرمووی: (خێڵی قورەیش خۆتان لەدۆزەخ ڕزگار بکەن ، خێڵی بەنی کەعب! خۆتان لە دۆزەخ ڕزگار بکەن ، فاتمەی کچی موحەممەد! خۆت لە دۆزەخ ڕزگار بکە ، سوێندم بەخوا من لەبەردەم خوادا هیچ بەدەست نیم ، تەنها ئەوەیە ئێوە خزمن منیش ئەو پەیوەندی خزمایەتیە زیندوو دەکەمەوە))[2].

ئەم ئامۆژگاریە بەرزانە جوانترین شێوەی گەیاندن بوو ، پێغەمبەر ﷺ بۆ نزیکترین کەسی خۆی ڕوون کردەوە ، کە متمانەدان بەو پەیامە زیندوکردنەوەی پەیوەندی نێوان ئەوان و خۆیەتی ، بۆیە دەمارگیرێتی خزمایەتی کە بنەمای ژیانی عەرەبی لەسەر دامەزرا بوو لەناو گەرماو گەرمی ئەم ئاگادار کردنەوە خواییەدا توایەوە .

---

[1] / صحیح البخاري ٧٠٢/٢ ، ٧٠٣ ، ڕیوایەتەکە لە (صحیح)ی موسلیمیشدا دەرهێنراوە ١١٤/١ .
[2] / صحیح مسلم ١١٤/١ ، صحیح البخاري ٣٨٥/١ ، ٧٠٢/٢ ، مشكاة المصابيح ٤٦٠/٢ .

بەدەنگی بەرزگوتنی حەق و دژەکاری موشریکان

هێشتا ئەم دەنگە سەداو دەنگدانەوەی لەمەککەو دەوروبەریدا مابوو ، ئایەت هاتە خوارەوە: ﴿ فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ {٩٤}﴾ الحجر، ئیدی پێغەمبەری خوا ﷺ دەستی کرد بەهەڵماڵینی ڕووی ڕەشی پڕوپوچێتی و بێسەرو بەرێتی شیرك و، بەهای ڕاستەقینەی بتەکانی باس دەکردو ، نموونەی لەسەر دەستەوسان بوونیان دەهێنایەوەو ، بەبەڵگەوە ڕوونی دەکردەوە کە هەرکەسێك بیانپەرستێت و بیانکاتە هۆی گەیشتن بە پەروەردگار ، ئەوە لە گومڕابوونێکی ڕووندایە.

جامی تووڕەیی مەککەییەکان پڕبوو، دەنگوباس و ناڕەزایی پەیدا بوو ، ئەوەتا گوێیان لێیە یەکێك بەئاشکرا باس لە سەرلێشێواوێتی بتپەرستان دەکات ، وەك هەورە بروسکە چەخماخەی دەداو ئەو کەشوهەوا لە دێر زەمانە هێمنەی شڵقاند بەسەریەکدا ، قوڕەیش ڕاچەنی و خۆی ئامادەکرد بۆ یەکلاکردنەوەی ئەو شۆڕشە هەڵگیرساوە ، کە وا خەریکە نەریتە باوەکانیان ڕادەماڵێت.

قوڕەیش ڕاچەنی چونکە دەیزانی کە مانای بەیەکخوایەتی (اللَّهُ)و ، باوەڕ بوون بەپەیام و ڕۆژیدوایی مانای ملکەچی تەواوو خۆ بەدەستەوەدانی ڕەها دەگەیەنێت ، بەشێوەیەك کەخۆیان هیچ خواست و ویستێکیان لەسەر خۆیان و ماڵیان نامێنێت ، سەرباری غەیری خۆیان ئەمەش مانای سفربوونی دەسەلات و لووت بەرزیان بەسەر غەیری عەرەبدا دەگەیەنێت ، کەپێشتر مۆرکێکی ئایینی هەبوو ، دەبێت لەمەودواش ڕەزامەندی خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ بخەنە پێش ڕەزامەندی خۆیانەوەو ، واز لەو ستەمە بهێنن کە لەخەڵکی ڕەش و ڕووتیان دەکردو، ئەو خراپانەی کە بەیانی و ئێوارە ئەنجامیان دەدا ، ئەم مانایەیان باش دەزانی بۆیە دەروونیان قەبووڵی ئەوبارە سەرشۆڕیەی نەدەکرد، نەك لەبەر ڕێزداریی و خێرو چاکەیان ﴿ بَلْ يُرِيدُ الْإِنسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ {٥}﴾ القیامة، ئەوەیان بەباشی دەزانی ، بەڵام چی بکەن لەبەردەم پیاوێکی ڕاستگۆی دەستپاکدا ، کە نموونەی بەرزترین بەهای مرۆڤی و بنەماکانی ڕەوشتەو ، پێشتر هاو وێنەو هاوتایان لەمێژووی باوو باپیرانی گەلانی تردا نەبینیوە؟ چی بکەن؟ واق وڕما بوون ، ناهەقیشیان نەبوو لەوەدا.

پاش هێنان و بردنی زۆر چاریان نەما جگە لەچوونە لای (ابو طالب)ی مامی، بۆئەوەی داوای لێبکەن دەستی برازاکەی بگرێت لەو بارەداو، پێیان وابوو کە شێلگیرانە تر قسە بکەن و بڵێن: بانگەشە بۆ وازهێنان لە خواکانیان ، باس کردنیان بە بێکەڵك و بێتوانایی قسەوتن و سووکایەتی کردنە بەخواکان و، بەگەمژەزانینی ئەو باووباپیرانەیە کە لەسەر ئەو رێبازە بوون ، ئەم رێگەیان پێ باش بوو خێرا دەستیان کرد بەگرتنە بەری.

شاندێکی قورەیش بۆ لای ئەبو تالیب

(إبن إسحاق) دەڵێت: چەند پیاوێك لەگەورەکانی قورەیش چوونە لای ئەبو تالیب ، وتیان: ئەبو تالیب برازاکەت قسە بەخواکانمان دەڵێت ، ئاییینەکەمانی عەیبدار کردووە ، عەقڵمان بەسووك دەزانێت ، باپیرانمان بەسەرلێشێواو دەزانێت ، یان دەستی بگرە ، یان وازمان لێ بهێنە باخۆمان لەگەڵیدا یەکلای بکەینەوە ، تۆ بۆ خۆت وەك ئێمەیت ، کەواتە ئێمە لەکۆڵ تۆشی دەکەینەوە ، لە وەڵامدا ئەبوتالیب بەنەرمیی وەڵامی دانەوەو ، بەشێوەیەکی جوان دەستی پێوەنان و ئەوانیش بڵاوەیان کرد ، پێغەمبەریش ﷺ لەکارەکەی خۆی بەردەوام بوو ، ئاییینی خوای روون دەکردەوەو ، بانگەشەی بۆ دەکرد[1].

ئەنجوومەنی راوێژکاریی رێگەگرتن لە حاجیان بۆ گوێ نەگرتن لە بانگەواز

لەوچەند رۆژەدا مەسەلەیەکیتر قورەیشی سەرقاڵ کردبوو ، ئەویش ئاشکرا کردنی بانگەواز بوو ، کە پێش وەرزی حەج چەند مانگێکی بەسەر تێپەڕی بوو ، قورەیشیش دەیزانی شاندەکانی عەرەب لە هەموولایەکەوە دێن بۆ لایان ، پێیان وابوو کەدەبێت شتێك بەو شاندە عەرەبانە بڵێن لەبارەی موحەممەدەوە ﷺ هەتاکو بانگەوازەکەی هیچ کاریگەریەکی لەسەر دەروونیان نەبێت ، لەگەڵ وەلیدی کوڕی موغەیرە کەوتنە قسەوباس لەسەر ئەو مەسەلەیە ، وەلید پێی وتن: با یەك ڕاتان هەبێت لەسەری ، ڕا جیاواز مەبن و هەندێکتان یەکتری بەدرۆ بخەنەوەو ، قسەی یەکتری ڕەت بکەنەوە ، وتیان : تۆ ئەو قسەیە بڵێ ، وتی: نەخێر ئێوە بیڵێن! من دەبیستم ، وتیان: دەڵێن: فاڵگرەوەیە ،

---

[1] / إبن هشام ١/٢٦٥.

وتـی: نەخێر سوێند بێت بەخوا فاڵگرەوە نییە ، ئێمە فاڵگرەوەمان دیوە ، ئەو قسانە نەدەنگی فاڵچییەو نەسەروای ئەوە ،

وتیان: کەواتە شێتە ،

وتـی: شێتیش نییە ، ئێمە شێتمان دیوەو دەیناسین ، ئەو دڵەڕاوکێ و فێ لێهاتن و تێکچوونی شێتی نییە ،

وتیان: دەڵێین: شاعیرە ،

وتی: شاعیریش نییە ، ئێمە هەموومان کێش و سەرواوو کورت و درێژو شێوازەکانی شیعر دەزانین ، ئەوە شیعر نییە ،

وتیان : دەڵێین جادووگەرە ،

وتـی: وەڵلاهی جادووگەریش نییە ، ئێمە جادووگەرو جادوەکانیانمان بینیوە ، ئەمە گرێ و فووپێدانی ئەوان نییە ،

وتیان: کەواتە چی بڵێین ؟

وتی: سوێندم بەخوا قسەکانی شیرینیەکیان تێدایە ، بنەڕەتەکەی ڕەگی داکوتاوەو، لق و پۆپەکەشی بەروبومدارە، ئێوە هەرچیەك لەوقسانە بکەن دەزانرێت کەڕاست نییە ، نزیکترین قسەیەکیش لەگوتەکانی ئەوەوە جادوگەریە ، بڵێن: گوتەیەکی هێناوە جادووە ، جیاوازی دەخاتە نێوان کوڕو باوك و، مرۆڤ و براکەی و، ژن و مێردو ، مرۆڤ و خێڵەکەیەوە ، بەم قسەیە بلاوەیان لێ کرد[1].

هەندێك ڕیوایەتیش دەڵێت: کاتێك وەلید هەموو قسەکانی ئەوانی ڕەت کردەوە ، وتیان: ئەو ڕایەی خۆتمان پێ بڵێ کەگومانی تێدا نەبێت ، پێی وتن: لەسەرم بوەستن تابیرێکی لێ بکەمەوە ، وەلید بیری دەکردەوە ، هات و ئەو ڕایەی پێ وتن کە پێشتر باسکرا[2].

لەبارەی وەلیدەوە خوای گەورە شانزە ئایەتی لەسورەتی (الْمدَّثِر) لە (١١– ١٦) ، ناردە خوارەوە، لەسۆنگەی ئایەتەکاندا شێوازی بیرکردنەوەی وەلید دیارە، دەفەرموێت : ﴿ إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ {١٨} فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ{١٩} ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ{٢٠} ثُمَّ نَظَرَ{٢١} ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ {٢٢} ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ {٢٣} فَقَالَ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْثَرُ {٢٤} إِنْ هَذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ {٢٥}﴾.

---

1 / هەمان سەرچاوە ١/٢٧١.

2 / بڕوانە (في ظلال القرآن) ٢٩،١٨٨.

واتە: وەلید بیری کردەوەو ئەندازەگیری بۆ کرد ، خوا بیکوژێت چۆن بیری کردەوەو ئەندازەگیری کرد ، پاشان خوا بیکوژێت چۆن ئەندازەگیری کرد ، پاشان ڕووی گرژ کردو پەلەی کرد ، پاشان پشتی هەڵکردو بەلووت بەرزیەوە وتی: ئەمە جگە لە جادویەکی زاڵکراو چیدی نییە ، ئەمە جگە لەقسەی مرۆڤ چیدی نییە.

پاش ئەوەی کە ئەنجوومەن لەسەرئەو بڕیارە یەکدەنگیان کرد دەستیان کرد بەجێبەجێ کردنی ، لەسەر ڕێگەی هاتووچۆی خەڵك دادەنیشتن لەو وەرزەدا ، هەر کەسێك بەلایاندا دەگوزەرا وریایان دەکردەوە لەپێغەمبەر ﷺ و باسی خراپی ئەویان بۆ دەکرد[1].

ئەوەی کاری هەرەگەورەی لەئەستۆ گرتبوو (أبو لهب) بوو ، پێغەمبەری خوا ﷺ لەو وەرزەدا بەدوای خەڵکیدا دەچووەماڵەکانیان و لە (عكاظ) و (مجنة) و (ذي المجاز) پێیان دەگەیشت و بانگی دەکردن بۆلای خوا، (أبولهب)یش بەدوایەوە بوو ، دەیوت : خەڵکینە بەگوێی مەکەن ئەو پیاوە هەڵگەڕاوەیەکی درۆزنە[2].

ئەمەش کارێکی کرد لەو وەرزەدا عەرەب باسی پێغەمبەر ﷺ ببەنە دەرەوە و ، باس و خواسی لەهەموو شوێنەکانی وڵاتی عەرەبدا بڵاوبوەوە.

---

1 / إبن هشام ٢٧١/١.

2 / ئەم کردەوەیە ترمذی ڕیوایەتی کردوە لە طارقی کوڕی عبدالله ی محاربیەوە/الإمام احمد ٤٩٢ ؛ ٣٤١/٤ لە مەسنەدەکەیدا هاتووە.

چەند شێوازێك بۆ ڕووبەڕووبونەوەی بانگەواز

کاتێك قورەیش سەیری کرد هیچ یەکێك لەو هۆیانە موحەممەد ﷺ لانادەن لە بانگەوازەکەی ، جارێکی تر کەوتنە بیرکردنەوە ، بۆ سەرکوتکردنی ئەو بانگەوازە چەند شێوازێکیان هەڵبژارد ، کە لەم خاڵانەدا خۆی دەبینیەوە :

١. گاڵتە پێکردن و سووکایەتی کردن و، بە درۆ خستنەوەو پێ پێکەنین و، بەمەش مەبەستیان سەرشۆڕ پێکردنی موسڵمانەکان و، لاوازکردنی هێزە مەعنەویەکەیان بوو ، پێغەمبەریان ﷺ بەتۆمەتی بێماناو ، جنێوی هەرزەیانە تاوانبار دەکرد ، بەشێت بانگیان دەکرد: ﴿ وَقَالُواْ يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ﴾ الحجر/٦، مۆرکی جادوویی و درۆیان دەدایە پاڵی ﴿ وَعَجِبُوا أَن جَاءهُم مُّنذِرٌ مِّنْهُمْ وَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ﴾ ص/٤، بەتێڕوانینی داخ لەدڵانەو هەڵچونێکی خێراو شێتانەوە مامەڵیان لەگەڵدا دەکردو ڕوویان دەدایە ﴿ وَإِن يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ ﴾ القلم/٥١ ، ئەگەر دانیشتایەو هاوەڵە هەژارەکانی بەدەوریدا خڕبونایەتەوە گاڵتەیان پێدەکردن و دەیانوت: ئائەمانە هاونشینەکانی موحەممەدن کەخوا فەزڵی داون بەسەر ئێمەدا ﴿ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِم مِّن بَيْنِنَا ﴾ الأنعام/٥٣، خوای گەورە فەرمویەتی: ﴿أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ ﴾ الأنعام/٥٣، واتە: ئایا خوای گەورە زاناتر نیە بەو کەسانەی سوپاسگوزارن؟ ئەوانە هەروەکو خوای گەورە بۆمان باس دەکات ﴿ إنَّ الذين أجْرَموا كانوا مِنَ الـذين آمنوا يضحكون ، وإذا مَرُّوا بِهِمْ يَتغامَزون ، وَإِذاآنقَلَبوا إلى أهلِهِمُ أنقَلَبُوا فَكِهِين ، وإذا رأوهم قالوا إنَّ هؤلاء لضالون ، وما أُرسلوا عليهم حافظِين ﴾ المطففين ٢٩ــ٣٣.

٢. شێواندنی فەرمایشتەکانی و ورووژاندنی گومان و ، بڵاوکردنەوەی پڕو پاگەندەی درۆو، هەواڵی ناڕاست لەبارەی ئەو فەرمایشتانەوەو ، دەربارەی زاتی کەسێتی خۆی و، زۆرکردنی ئەو هەوڵانە بۆئەوەی عەوامی خەڵك بواری نەمێنێت بیر لە بانگەوازەکەی بکاتەوە ، لەبارەی قورئانەوە دەیانوت: ﴿ وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴾ الفرقان/٥ واتە: ئەمە ئەفسانەی گەلانی پێشینەو نوسیویەتیەوەو بەیانی و ئێوارە بەسەریدا دەخوێنرێتەوە، یان﴿ إِنْ هَذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ ﴾ الفرقان/٤ واتە: ئەو قورئانە جگە لەهەڵبەستراوێك چیتر نیەو چەند کەسێکی تر یارمەتیان داوە ، هەروەها دەیان وت:﴿ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ ﴾ النحل/١٠٣ واتە: بێگومان ئەو قورئانە مرۆڤ، فێری کردوە ، هەروەها لەبارەی

پێغەمبەرەوە ﷺ دەیانوت: ﴿ مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِـي الْأَسْـوَاقِ ﴾ الفرقان/٧ واتە: ئەم پێغەمبەرە چیەتی ، وەکو خەڵکی ئاسایی دەخوات و بەبازاڕدا دێت و دەچێت ، لە قورئانیشدا نموونەی زۆر هەیە بۆ ڕەتدانەوەی هەواڵەکانیان پاش هێنانی یان نەهێنانی.

٣. دژایەتی کردنی قورئان و وێناکردنی بەئەفسانەی پێشینان و، سەرقاڵ کردنی خەڵك پێیانەوە، دەڵێن جارێکیان (نضر)ی کوڕی (حارث) بە قورەیشیەکانی وت: ئەریٚ خێڵی قورەیش! شتێکتان بەسەردا هاتووە وا هێشتا نەتانتوانیوە چارە دۆزی بۆ ئەو پیاوەبکەن ، موحەممەد لەناوتاندا غولامێکی منالٚ بوو ڕەزامەند ترینتان بوو، ڕاستگۆترینتان بوو ، لەهەمووتان سپاردەناستر بوو ، تا ئەوکاتەی تاڵی سپیتان لەڕیشیدا بینیو ئەوەی بۆی هێنان کەهێناویەتی ، وتتان: جادوگەرە ، سوێند بەخوا جادووگەرنیە ، ئێمە جادوگەران و فوکردن و گرێکانمان دیوە ، وتتان: فاڵگرەوەیە سوێندم بەخوا فاڵگرەوەش نیە ، ئێمە فاڵگرو ورتەورت و سەرواکانیانمان دیوە ، وتتان: شاعیرە ، نەخێر سوێندم بەخوا شاعیریش نیە ، ئێمە شیعرو جۆرەکانی و کێش و سەرواکانیمان دیوە ، وتتان شێتە ، سوێندم بە خوا شێتیش نیە ، ئەو پیاوە تەنگە نەفەس بوون و خوت خوتەو ، تێکەڵ و پێکەڵیی شێتی نیە ، ئەریٚ خێڵی قورەیش سەیرێکی کاروباری خۆتان بکەن ، سوێندم بەخوا کارێکی گەورەتان بە سەردا هاتوە.

پاشان (نضر) چوو بۆ (حیرە) ، لەویٚ فێری حیکایەتی مەلیکەکانی فارس و، بەسەرهاتەکانی ڕۆستەم و ئەسپەندیار بوو، هەرکاتێك پێغەمبەر ﷺ لەشوێنێکدا دانیشتایە بۆ یادخستنەوەی خواو ئاگادارکردنەوە لەهەڕەشەو تۆڵەی خوایی، (نضر) لەپشتیەوە دەوەستاو دەیوت: وەڵڵاهی موحەممەدو قسەکانی لە من باشتر نیە ، پاشان دەستی دەکرد بەباسی مەلیکەکانی فارس و ڕۆستەم و ئەسپەندیارو پاشان دەیوت: ئیدی موحەممەد بە چ شتێك قسەکانی لەقسەکانی من باشترن؟![1].

گێڕانەوەکەی (إبن عباس) دەڵێت : (نضر) چەند کەنیزەکێکی کڕی بوو ، لەهەرکەسێکی ببیستایە حەزی بەلای پێغەمبەردا هەیە ﷺ یەکێك لەو کەنیزەکانەی بۆ دەنارد خواردنی دەدایەو شەرب نۆشی پێدەکردو گۆرانی بۆ دەوت هەتا وای لیٚ

[1] / إبن هشام/١،٣٥٨/٣٠٠،٢٩٩، تفهيم القران ٨،٩/٤، هەروەها . مختصر سيرە الرسول ﷺ نوسينی (شێخ عەبدوڵلای نەجدی) ل١١٨،١١٧.

دەكرد حەزی لە ئیسلام نەدەما ، لەبارەی ئەوەوە ئەم ئایەتە هاتە خوارەوە ﴿ وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ اللَّـــهِ ﴾ لقمـان/٦ [1]، واتـە: هەندێك كەس مەجلیسی گاڵتەو گەپ بەپارە ساز دەكات بۆ ئەوەی سەر لەخەڵكی تێك بدات.

٤ـ هەوڵیانـدا سـەوداگەرییەك بكـەن تیایـدا ئیسـلام و جاهیلیـەت لـەنیوەی ڕێگادا یەك بگرن ، بەوەی موشریكان واز لەهەندێك لەو حاڵەتانەی ئێستایان بهێنن و ، پێغەمبەریش ﷺ واز لەهەندێك داخوازیی خۆی بهێنێت ﴿وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ﴾ القلـــم/٩ واتـە: حـەزیان دەكـرد تـۆ كـەمێك نـەرم بیـت تائـەوانیش شـل بوونایـە ، گێڕانەوەیەكیش هەیـە (إبن جریـر) و (طبرانـی) گێڕاویانەتەوە دەڵێت: موشـریكان داوایان خستە بـەردەم پێغەمبـەر ﷺ كە ئەو ساڵێك خواكانی ئەوان بپەرستێت و، موشـریكانیش ساڵێك خواكەی ئەم بپەرستن گێڕانەوەیەكی (عبد بـن حمیـد)یـش هەیـە دەڵێت: موشـریكان وتیـان ئەگـەر تـۆ بـەخواكانی ئێمـە ڕازیـی بیـت ئێمـەش خواكەی تۆ دەپەرستین[2].

هەروەها (إبن إسحاق) بەسەنەدێكی خۆی دەڵێت: لەكاتێكدا كە پێغەمبەر ﷺ بە دەوری كابـەدا تـەوافی دەكـرد ، ئـەم موشـریكانە ڕێگـەیان گـرت ـ (أسـود)ی كـوڕی (أسـد)ی كـوڕی (عبـدالعزی) و (ولیـد)ی كـوڕی (سـفیرە) و (أمیـە)ی كـوڕی (خلـف) و (عـاص)ی كـوڕی (وائل)ی سـەهمی . ئەمانـە شـەوكەت دارەكـانی خێڵی خۆیان بوون . وتیان: موحەممەد وەرە با ئەوە بپەرستین كە تۆ دەیپەرستی ، تۆش ئەوەی ئێمە بپەرستە ، بەو شێوەیە هەردوولامان لەو مەسەلەیەدا هاوبەش دەبین ، ئەگەر ئەوەی تۆ دەیپەرستیت خێری تێدا بێت پشكێكمان بەردەكـەوێت ، ئەگـەر ئـەوەی ئێمـەش خێـری تێـدابێت تـۆ پشـكێكت بەردەكـەوێت ، خـوای گـەورە لەبارەیانەوە ئەم سورەتەی دابەزاند ﴿ قُلْ يَاأَيُّهَا الكَافِرُونَ، لاَأَعْبُدُ مَاتَعْبُدُونَ ﴾ الكافرون[3]، خوای گەورە بەم جیا بوونەوە یەكلاكەرەوەیە كۆتایی بەو دانوستانە پێكەنیناوییەی موشریكان هێنا ، لەوانەشە جیاوازیەكە لەوەدابێت كە موشریكان دوای ئەو هەوڵە هەوڵی تریشیان دابێت.

---

[1] / تفهیم القرآن ٩/٤ .
[2] / تفهیم القرآن ٢٠٥,٥٠١/٦.
[3] / إبن هشام ٣٦٢/١.

ئـەشكـەنجـەدان

موشریكان لە سەرەتای ساڵی چوارەمی پێغەمبەرێتیەوە وردە وردە زیاتر كاریان كرد لەسەر ئەو شێوازانەی پێشتر باسمان كرد بۆ وەستاندنی بانگەواز ، هەتا تێپەڕبوونی چەند هەفتەو مانگێك لەسەری بەردەوام بوون ، هێشتا سەریان نەكردبووە چەوساندنەوەو ئەشكەنجەدان ، بەڵام كاتێك بینیان ئەو شێوازانە ڕێگە لەبانگەوازی ئیسلامی ناگرێت ، جارێكی‌تر كۆبوونەوە، لیژنەیەكی (١٥) كەسیان دروستكرد لە گەورەكانی قورەیش، سەرۆكەكەیان (أبو لهب)ی مامی پێغەمبەر بوو ﷺ ، پاش ڕاوێژو بیركردنەوە ئەو لیژنەیە بڕیارێكی یەكلاكەرەوەی دژ بەپێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵەكانی دا ، ئەو لیژنەیە بڕیاریدا كەم و كووڕی نەكات لەدژایەتی كردنی ئیسلام و ئازاردانی پێغەمبەرەكەی و ئەشكەنجەدانی شوێنكەوتوانیداو بە چەندین شێوەو جۆر ئازارو ئەشكەنجەیان بدات[1].

بڕیاریانداو سووربوون لەسەر جێبەجێ كردنی، سەبارەت بە موسڵمانەكان . بەتایبەتی لاوازەكانیان . ئەشكەنجەدانیان ئاسان بوو، سەبارەت بەپێغەمبەریش ﷺ كەسێتیەكی سەربەرزو سەنگین و كەم وێنەبوو، لەبەرچاوی دۆست و دوژمنانیشدا گەورە بوو، بەچاوی ڕێزەوە سەیر دەكرا ، مەگەر مرۆڤە سووك و دەروون نزمەكان وەگەرنا كەس زاتی نەدەكردو نەیدەتوانی كاری ناشیرین و سوكایەتی بەرامبەر بكات ، لەگەڵ ئەوانەشدا لەپەنای ئەبوتاڵیبدا بوو ، (أبو طالب) یش یەكێك بوو لە پیاوە ماقوڵەكانی مەككە ، وەجاخزادە بوو ، لەنێوان خەڵكیدا ڕیش سپی و قسە بیسراو بوو ، كەس نەیدەتوانی قسەی بشكێنێت یان دەست بۆ سایەی درێژ بكات ، ئەم ڕەوشە قورەیشی بەدگومان و هەراسان كردبوو، بەڵام ئەو ئارامگرتنە هەتاكەی لەبەردەم بانگەوازێكدا كە چاوی لە دووی سەرۆكایەتی ئایینی و ، سەرمەشقەیەتی دونیاشیانە.

دەستیان كرد بەدەستدرێژ كردنە سەر پێغەمبەر ﷺ و، لەسەرو هەموویانەوە ئەبو لەهەب ، ئەم پیاوە هەر لەڕۆژی یەكەمەوەو پێش ئەوەی قورەیش ئەو نیازە بكات ئەم هەڵوێستەی هەبوو ، پێشتریش باسمان كرد كە پێغەمبەر ﷺ لە دیوەخانی بەنی هاشم و، سەركێوی سەفادا چی‌كرد ، لەهەندێك گێڕانەوەدا هاتووە – كاتێك پێغەمبەر ﷺ لەسەر سەفا بوو – (ئەبو لەهەب) بەردێكی هەڵگرت بۆ ئەوەی بیدا بە پێغەمبەردا ﷺ [2].

---

[1] / رحمة للعالمين ١/٥٩،٦٠.

[2] / تفهيم القرآن ٤/٩.

(أبو لهب) هەردوو کچەکەی پێغەمبەری خوا ﷺ، (رقیە) و (أم کلثوم)ی خواستبوو بۆ هەردوو کوڕەکەی خۆی ، (عتبە) و (عتیبە) لەپێش پێغەمبەرێتیدا ، لە دوای هاتنی پێغەمبەرێتی بەتوندوتیژیەوە هەردوکیانی بە (عتبە)و(عتیبە) تەلاقدا [1].

کاتێك عەبدوڵلاّ – کوڕی دووەمی پێغەمبەر ﷺ وەفاتی کرد – ئەبولەهەب قریوەی لێدەهات و ڕایدەکرد بۆلای هاوەڵانی و دەیوت ئەوە موحەممەدە ، تەمەنی دوابڕاو بووەو نەوەی نیە[2].

پێشتریش وتمان کە (أبو لهب) لە وەرزی حەج و نێو بازاڕەکاندا هەمیشە بە دوای پێغەمبەرەوە بوو ﷺ ، بۆ بە درۆخستنەوەی ، (طارق)ی کوڕی (عبدالله)ی (محاربی) دەگێڕێتەوە: کارەکانی (أبو لهب) لە بەدرۆخستنەوەدا نەوەستابوو بەڵکو بەرد بارانیشی دەکردو قاچی پیرۆزی بریندار دەکرد[3].

(أم جمیل)ی ژنی (أبو لهب) کە ناوی (أروی)ی کچی (حرب)ی کوڕی (أمیە) یەو خوشکی (أبو سفیان) ە . لە دژایەتی کردنی پێغەمبەردا ﷺ هیچی لە مێردەکەی کەمتر نەبوو ، دڕك و داڵی دەهێناو شەوانە لەسەرە ڕێگاو بەردەرکی ماڵەکەی پێغەمبەردا ﷺ دای دەنا، ژنێکی زمان سەڵیتەو دەم پیس بوو ، بوختان و درۆی زۆری بەدەم پێغەمبەری خواوە ﷺ دەکردو ئاگری شەڕی هەڵدەگیرساندو، جەنگی کوێرانەی دژ بە پێغەمبەر ﷺ دەوروژاند ، بۆیە قورئانی پیرۆز بە (حمالة الحطب) ناوی بردووە.

کاتێك (أم جمیل) بیستی کە لەبارەیەوە قورئان هاتۆتە خوارەوە هات بۆلای پێغەمبەر ﷺ لەناو مزگەوتەکەی کابەدا دانیشتبوو ، ئەبوبەکری صدیقیشی لەگەڵدا بوو ، پڕ بەدەستی بەردی پێ بوو ، هاتە سەرسەریان و وەستا چاوی دەگێڕا بۆ پێغەمبەرﷺ ، جگە لە ئەبوبەکر کەسی تری نەدەبینی، وتی: ئەبوبەکر: کوا هاوەڵەکەت ؟

بیستومە گوایە قسەی پێ وتووم، سوێندبێت ئەگەر بیدۆزمەوە ئەم بەردانە دەکێشم بەدەم و چاویدا، سوێندبێت شاعیریشم، ئەنجا ئەم شیعرەی وت:

مُذَمَّمــاً عصینـــا   و أمــرَهُ أبَینــــا   وَ دِینَـــهُ قَلــیْنــا

---

[1] / تفهیم القرآن ٦/٥٠١،٢٠٥.
[2] / إبن هشام١/٣٦٢.
[3] / رحمة للعالمین ١/٥٩،٦٠.

پاشان ڕۆشت ، ئەبوبەکر فەرمووی : پێغەمبەری خوا ئایا دەزانیت کە نەیبینیت ؟ فەرمووی: نەیبینیم ، خوای گەورە لەئاستی مندا کوێری کرد[1].

هەروەها (ئەبوبەکری بەززار) ئەم بەسەرهاتە دەگێڕێتەوە ، تیایدا هاتووە کاتێك بەسەر ئەبوبەکرەوە وەستا وتی: ئەرێ ئەبوبەکر هاوەڵەکەت هەجووی کردوین ، ئەبوبەکر فەرمووی: نا سوێندبێت بەپەروەردگاری ئەم خانووە ، نە شیعر دەبێژێت و نە لەدەمی دێتە دەرەوە ، (أم جمیل) وتی: تۆ کابرایەکی باوەڕ پێکراویت.

(ابو لهب) هەموو ئەوکارە خراپانەی دەکرد لەکاتێکدا مام و دراوسێی پێغەمبەر بوو ﷺ ، ماڵەکەی لکابوو بەماڵەکەی پێغەمبەرەوە ﷺ ، وەکو هەموو دراوسێکانی تری ئازاریان دەدا کاتێك لە ماڵەوە بوایە.

(إبن إسحاق) دەڵێت : ئەوانەی لەماڵەکەیدا ئازاری پێغەمبەری خوایان دەدا ﷺ بریتی بوون لە (ابولهب) و(الحکم)ی کوڕی (ابی العاص)ی کوڕی (أمیه) و ، (عقبه)ی کوڕی (ابی معیط) و، (عدی) کوڕی (حمراء الثقفی) و (إبن الأصداء الهذلی) ـ ئەمانە دراوسێی بوون . کەسیان لێ موسوڵمان نەبوو جگە لە (الحکم)ی کوڕی (ابی‌العاص)[2]، یەکێکیان پیسی ئاژەڵی لەکاتی نوێژکردندا دەکرد بە سەریدا ، یەکێکی تریان هەمووی دەخستە ماڵەکەیەوە، هەتا وای لێهات ژوورێکی تەرخان کردبوو بۆ نوێژکردن بۆئەوەی لێیانەوە دیارنەبێت ، پێغەمبەری خوا ﷺ هەر کاتێك ئەو پیسییەیان لەبەر ماڵەکەیدا فڕێدایە، بەسەرەدارێك دووری دەخستەوە و لەبەر دەرگاکەیدا دەوەستاو، پاشان دەیفەرموو: ئەرێ خێڵی (عبد مناف) ! ئەمە چۆن دراوسێیەتیەکە ؟ پاشان پیسیەکەی لەسەر ڕێگەکە لادەبرد[3].

(عقبە)ی کوڕی (ابی معیط) شتێکی زیاد کردبوو لەسەر سەختی و ناپوختیدا ، (بوخاری) دەگێڕێتەوە لە (إبن مسعود)ەوە ﷺ دەڵێت : کە پێغەمبەر ﷺ لەناو (بیت)دا نوێژی دەکرد (ابوجهل) و هاوڕێکانی دانیشتبوون ، هەندێکیان بەوانی تریان دەوت: کێ دەتوانێت پاشەڕۆی ئاژەڵ بهێنێت و لەکاتی سوژدەدا بیخاتە سەرپشتی موحەممەد ، سەرسەخترین کەسی خێڵەکە (عقبە)ی کوڕی (ابی معیط)[4] هەستاو سەیرێکی کرد ، هەتا پێغەمبەری خوا ﷺ سوژدەی برد پاشماوە

---

[1] / سەیری (سیرە إبن هشام) ١/٣٣٥،٣٣٦.

[2] / ئەو پیاوە باوکی خەلیفەی ئومەوی (مەروان)ی کوڕی (حەکەم)ە.

[3] / إبن هشام ١/٤١٦.

[4] / لە (صحیح البخاري)دا ئەمە بەڕاشکاوی هاتووە ١/٥٤٣.

سەروپێییەکەی لەنێوان هەردووشان و پشتی پیرۆزیدا دانا ، منیش سەیرم ئەکرد ، بریا دەسەلاتم هەبوایە ، دەڵێت: (أبوجهل) و تاقمەکەی دەستیان دەکردە پێکەنین و بەدەم گەمەو گاڵتەوە بەلای یەکتریدا لارئەبونەوە ، هێشتا پێغەمبەری خوا ﷺ لە سوژدەدا بوو، سەری بەرز نەکردبوەوە هەتا (فاطمة) هات و پیسیەکەی لەسەر پشتی لابرد ، پێغەمبەر ﷺ سەری بەرز کردەوە ، پاشان فەرمووی: (اللهم عليك بقريش) واتە: خوایە خۆت چارەی قورەیش بفەرموو ، ئەمەی سێ‌جار وتەوە ، ئەوان ئەم نزایەیان بەلاوە سەخت بوو ، (إبن مسعود) دەفەرموێت : قورەیش بڕوای وابوو کە دۆعا لەمەککەدا گیرادەبێت ، پاشان پێغەمبەر ﷺ لەنزاکەدا ناوی بردن فەرمووی خوایە خۆت چارەی ئەمانە بکە (أبو جهل) و (عتبە) کوڕی (ربیعە) و (شیبە) کوڕی (ربیعە) و (ولید) کوڕی (عتبە) و (أمیە) کوڕی (خلف) و (عقبە) کوڕی (أبی معیط) ناوی حەوتەمیشی بردبوو بەلام ڕاوی لەبەری نەکردووەو دەڵێت : سوێندم بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە هەموو ئەوانەی پێغەمبەری خوا ﷺ ناوی بردبوون بەکوژراوی لە (قلیب)ی بەدردا هەموویانم بینی[1].

(ئومەییە)ی کوڕی (خەلەف) هەرکاتێك پێغەمبەری خوای ببینیایە ﷺ لاقرتێی پێدەکردو خراپەی دەوت ، لەبارەیەوە ئایەت هاتە خوارەوە: ﴿ وَيلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ ﴾ (إبن هشام) دەڵێت: (الهمزە) ئەو کەسەیە کە بەئاشکرا جنێو بدات و ، چاوشۆڕی پێ بکات و لاقرتێی پێ بکات. (اللمزە)ش ئەوکەسەیە بەنهێنی کەسانی تر عەیبدار دەکات و ئازاریان دەدات[2].

خۆ (أبی) کوڕی (خلف)ی براشی لەگەڵ (عقبە)ی کوڕی (أبی معیط) دا یەك ڕیز بوون ، جارێکیان (عقبە) لای پێغەمبەری خوا ﷺ دانیشت و گوێی بۆ گرت ، کە ئەو هەواڵە گەشتەوە بە (أبی) سەرزەنشتی کردو ڕەخنەی لێگرت و داوای لێکرد کە تف بکات لە پێغەمبەر ﷺ . ئەویش تفی تێکرد . هەر خودی (أبی) جارێکیان پارچە ئێسقانێکی وردوخاش کردو پاشان بەرەو ڕووی پێغەمبەر ﷺ بەهەوادا فووی لێکرد[3].

(أخنس)ی کوڕی (شریق)ی (ثقفي) لەو کەسانە بوو ئازاری پێغەمبەریان دەدا ﷺ ، قورئانی پیرۆز بە نۆ خاڵ ئەم پیاوەی وەسف کرد ، کە بەڵگەن لەسەر ئەو

---

[1] / صحيح البخاري ، كتاب الوضوء ، باب إذا القى على المصلي قذر او جيفة ٣٧/١.
[2] / ابن هشام ٢٥٦/١ ،٢٥٧.
[3] / هەمان سەرچاوە ٣٦١/١ ،٣٦٢.

حاڵەتەی هەی بووە ، لەم ئایەتەدایە : ﴿ وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَّهِينٍ {١٠} هَمَّازٍ مَّشَّاءٍ بِنَمِيمٍ {١١} مَّنَّاعٍ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ {١٢} عُتُلٍّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ {١٣} ﴾ القلم .

هەندێ جار ئەبوجەهلیش دەهاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ گوێی لەقورئان دەگرت ، پاشان هەڵدەستا باوەڕی نەدەهێناو ملکەچیش نەدەبوو ، پیاوێکی بێ ئەدەب و بێ باك بوو، بەقسە ئازاری پێغەمبەری دەدا ﷺ ڕێگەی دەگرت لە ڕێبازی خوایی ، پاشان دەچوو فیزیدەکرد بەوکارەیەوە ، شانازیی دەکرد بەوکردە شەڕەنگێزەیەوە ، هەر وەکو شتێکی باشی کردبێت ، ئەم ئایەتە لەبارەی ئەوەوە هاتە خوارەوە: ﴿ فلا صدق ولا صلى ﴾ هتد[1].

هەر لەیەکەم ڕۆژەوە کە پێغەمبەری بینی ﷺ لەحەرەمدا نوێژی دەکرد ڕێگەی لێ دەگرت ، جارێکیان بەلای پێغەمبەردا تێپەڕی نوێژی دەکرد لەو شوێنەدا (أبو جهل) وتی: ئەی موحەممەد (من نەموت ئەمکارە نەکەیت ، هەڕەشەی لێکرد پێغەمبەری خواش ﷺ لەگەڵی توندبوو پیایدا هەڵشاخا، وتی: ئەی موحەممەد بەچی هەڕەشەم لێ دەکەیت ؟ سوێندبێت من لەمابەینی ئەم دووشیوەدا زۆرترین پیاوم بەدواوەیە ، ئایەت هاتە خوارەوە ﴿ فَلْيَدْعُ نَادِيَه ﴾[2] ، لەگێڕانەوەیەکی تریشدا پێغەمبەر ﷺ بەرۆکی (ئەبو جەهل) ی گرت و ڕایوەشاندو فەرمووی: ﴿أَوْلَى لَكَ فَأَوْلَى {٣٤} ثُمَّ أَوْلَى لَكَ فَأَوْلَى {٣٥}﴾ دوژمنی خوا وتی: هەڕەشەم لێ دەکەیت موحەممەد؟ سوێندبێت نە تۆ نە خواکەت ناتوانن هیچ شتێك بکەن ، منیش پایەدارترین کەسی نێوان ئەم دوو کێوەم[3].

(أبو جهل) بەم پیاهەڵشاخانە وەنەبێت هۆشی بەبەردا هاتبێتەوە، بەڵکو لە دوایدا زیاتر سەرسەخت بوو، (مسلم) لەئەبو هورەیرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە فەرمویەتی : ئەبوجەهل وتی: موحەممەد لەنێوان ئێوەدا نێوچەوانی دەخاتە سەر زەوی ؟ وترا: بەڵێ، وتی: سوێندم بەلات و عوززات ، ئەگەر بینیم پێی دەخەمە سەر گەردنی ، لە پڕێکدا (أبو جهل) هاتەوە ، دەستی بەدەموچاویەوە گرتبوو ، تاقمەکەی وتیان: ئەوە چیتە (أبو الحكم)؟ وتی: لەنێوان من و ئەودا چاڵێکی پڕ لە ئاگر پەیدابوو پریشکی ئەدا، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەگەر لێم نزیك ببوایەتەوە فریشتە پرزۆڵ پرزۆڵیان دەکرد[4].

---

[1] / في ظلال القرآن ٣١٢/٢٩.
[2] / هەمان سەرچاوە ٢٠٨/٣٠.
[3] / هەمان سەرچاوە ٣١٢/٢٩.
[4] / (مسلم) لە (صحيح) ەکەیدا گێراویەتەوە.

ئەم دەستدرێژیانە تایبەت بوون بەپێغەمبەرەوە ﷺ لەگەڵ کەم وێنەیەتی کەسێتی‌یە پڕ لە ڕێزو سامیەکەی لەناخی خەڵکانی گشتی و تایبەتیدا لەگەڵ ئەو بەرگریەی (ابو طالب) لێی دەکرد کە گەورەترین پیاوی ڕێزداری مەککە بوو، بەڵام ڕەوشەکە بۆ موسوڵمانان . بەتایبەتی لاوازەکانیان لێپێچانەوە بەرامبەریان سەخت ترو تاڵتر بوو، لەهەمان کاتدا هەرخێڵێك تاکە موسوڵمانبووەکانی خۆی بە چەندین جۆر ئەشکەنجە دەدا ، ئەو کەسەش خێڵی نەبوایە ئەوباش و ئاغاکان بەچەندین شێوە ئەشکەنجەیان دەدان، ئەوەندە ترسناك بوو دڵی ئارامگریش حەوسەڵەی بیستنی نیە.

ئەبو جەهل هەرکاتێك بیبیستایە یەکێك موسوڵمان بووە ئەگەر خاوەن پلەو پایەو بەرگری بوایە سەرزەنشتی دەکردو ڕەخنەی لێدەگرت و هەڕەشەی خەسارۆ مەندی ماڵ و سامان و پلەوپایەی لێ دەکردو، ئەگەر لاوازیش بوایە لێی دەداو هەڵی دەخەڵەتاند[1].

مامی (عثمان)ی کوڕی (عفان) ﷺ دەیپێچا لەحەسیرێکی دروستکراو لەگەڵای دار خورما پاشان لە ژێریەوە قانگی دەدا [2].

کاتێکی (أم مصعب)ی کوڕی (عمیر) بیستی کوڕەکەی موسوڵمان بووە ، بێ نان و ئاوی کردو لەماڵەوە دەری کرد ، لەکاتێکدا کە خۆشترین گوزەرانی هەبوو ، پێستی لەشی وەك کارژی مار هەڵی دابوو.[3]

(بیلال)یش کە کۆیلەی بەردەست (أمیە)ی کوڕی (خلف الجمحی) بوو ، ئومەییە پەتێکی دەخستە ملی‌و ، دەیدایە دەست منالان و، بەدەوری شاخەکانی مەککەدا دەیانگێڕا، بەشێوەیەك ئاسەواری پەتەکە لەسەر ملی دیاربوو ، ئومەییە هەموو جارێك دەیبەستەوە بەدار لێی ئەداو، ناچاری دەکرد لەبەر گەرمای خۆردا دانیشێت، هەندێك جاریش بەزۆر برسیی دەکرد لەوانەش سەختتر لەگەرمای نیوەڕۆدا کەخۆر گەرم دەبوو بیلالی دەهێنایە دەرەوە لەسارای مەککەدا پاڵی دەخست ، پاشان فەرمانی ئەدا بەردێکی گەورەیان دەخستە سەرسنگی، پاشان پێی دەوت: سوێندم بێت، ئەوە حاڵت دەبێت تادەمریت یان کافر دەبیت بە ئایینی موحەممەد ، لات و عوززا دەپەرستیت ، ئەویش دەیوت: (أحد ، أحد) ، هەتا

---

[1] / إبن هشام ١/٣٢٠.
[2] / رحمة للعالمين ١/٥٧.
[3] / هەمان سەرچاوە ١/٥٨، هەروەها (تلقيح فهوم اهل الأثر ل٦٠.

جارێکیان ئەبوبەکر ﷺ بەلایدا تێپەڕی و بینیی ئەوانە چی‌دەکەن لە بەرامبەر ئەو غولامە ڕەش پێستە کڕیەوە، گوتراویشە کڕیویەتیەوە بە حەوت یان پێنج ئۆقیە زیوو، پاشان ئازادی کردووە[1].

عەمماری کوڕی یاسریش ﷺ کۆیلەی (بنی مخزوم) بوو، خۆی و باوکی و دایکی موسڵمان بوون، موشریکان – لەسەروو هەموویانەوە أبوجهل– بەرەو (أبطح) دەیانبردنە دەرەوە کاتێك کە لمەکە سوور دەبوەوە ، بەو گەرمایە ئازاریان دەدان ، پێغەمبەری خوا ﷺ بەلایاندا تێپەڕی پێی فەرموون: ئال و بەیتی یاسر ئارام بگرن! ژوانی ئێوە بەهەشتە ، یاسر لەژێر ئەشکەنجەدا وەفاتی کرد ، ئەبو جەهلیش یەك نێزەی‌دا لەدامێنی سومەییە –دایکی عەممار– و شەهیدی کردو ، بووە یەکەم شەهیدی ئیسلام، سزاکەی لەسەر عەممار توندکرد ، جارێك بە گەرماو جارێکیش بەدانانی بەردێکی سورەوەبوو لەسەر سنگی و جارێکی تریش بە تەنگەنەفەس کردن سزایان دەدا ، دەیانوت: وازت لێناهێنین هەتا جنێونەدەی بە موحەممەد ، یان لەبارەی لات و عوززاوە قسەی باش بکەیت ، بەناچاری ڕازی بوو، پاشان بەدەم گریەو عوزر خواییەوە هاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، خوای گەورە ئایەتی ناردە خوارەوە ﴿ مَن كَفَرَ بِاللَّهِ مِن بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلاَّ مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالإِيمَانِ ﴾ النحل/ ١٠٦ [2].

هەروەها (ابو فكيهه) کە ناوی (أفلح) بوو ، کۆیلەی (بنی عبدالدار) بوو ، بە گوریس قاچیان دەبەستەوەو پاشان لەسەر دەم بەزەویدا ڕایان دەکێشا [3].

(خباب)ی کوڕی (أرت)یش کۆیلەی (أم انمار)ی کچی (سباع)ی خوزاعی بوو، موشریکان چەندین جۆری ئەشکەنجەیان دەدا ، قژی سەریان دەگرت و ڕایاندەکێشا ، ملیان بادەدا بەتوندی و چەندجارێك لەسەر سکڵی گەشکراو دایان دەنا، پاشان بەردێکیان لەسەر سنگی دانا ، بۆ ئەوەی نەتوانێت هەستێتەوە [4].

(زنیرە) و (نهدیە) و کچەکەیان و (أم عبیس) کۆیلە بوون و موسڵمان بوو بوون ، موشریکان بەهەمان ئەو شێوەیەی باسمان کرد سزای ئەمانیشیان دەدا ،

[1] / رحمة للعالمين ١/٥٧، تلقيح الفهوم ل٦١ ، إبن هشام ١/٣١٧،٣١٨.
[2] / إبن هشام ١ ٣١٩،٣١٢٠، فقه السيرة نوسيني محمد الغزالي ل٨٢ . (العوفي) هەندێ لەوانەی گێڕاوەتەوە لە (إبن عباس)ەوە . بڕوانە (مختصر السيره للشيخ عبدالله) ل٩٢.
[3] / رحمة للعالمين ١/٥٧ ، من إعجاز التنزيل ل ٥٣.
[4] / هەمان سەرچاوە ١/٥٧ ، تلقيح فهوم اهل الأثر ل٦٠.

کەنیزەکێکی (بنی مؤمل) . کەخێلێکن لە (بەنی عەدی) موسڵمان بووبوو ، (عومەر) ی کوڕی (خەتاب) – کە لەوکاتەدا هێشتا موشریك بوو– دەکەوتە لێدانی ، هەتا بێتاقەت ئەبوو، ئەنجا دەیوت : وازم لێ نەهێنا لەبەرئەوە نەبێت کە بێتاقەت بووم[1].

(ابوبکر) ئەو کەنیزەکانەشی کڕی و ڕزگاری کردن، هەروەکو چۆن (بلال) و (عامر)ی کوڕی (فهیرە)ی کڕیەوە [2].

هەندێك لەموشریکان چەند هاوەڵێکیان دەخستە ناو پێستی وشترو مانگاوەو، دوای ئەوە فڕێیان ئەدانە بەر گەرماکەوە ، زرێبەندی ئاسنینیان ئەکردە بەری هەندێکی ترو لەسەر گابەردی زۆر گەرم دایان دەنان[3].

لیستی ئەوانەی لە پێناوی خوادا ئەشکەنجەدەدران زۆرن ، بە هەرکەسێکیان بزانیایە کە موسڵمان بووە ڕێگەیان پێدەگرت و ئازاریان دەدا.

---

[1] / رحمة للعالمين ١/٥٧ ، ابن هشام ١/٣١٩.

[2] / إبن هشام ١/٣٠٩,٣١٨.

[3] / رحمة للعالمين ١/٥٨.

مـاڵـەکـەی ئـەرقـەم

لەبەردەم ئەو هەموو چەوساندنەوەیەدا پێغەمبەر ﷺ بەدانایانە نەیدەهێشت بەگوتارو کردار شوێنکەوتوانی ئیعلانی خۆیان بکەن و ، بەنهێنی نەبوایە لەگەڵیان کۆ نەدەبوەوە، چونکە ئەگەر بەئاشکرا لەگەڵیان کۆببوایەتەوە موشریکان نەیاندەهێشت پرۆسەی خۆپاککرنەوەو فێرکردنی کیتاب و داناییان لەگەڵدا ئەنجام بدات ، کە لەوانەبوو ئەوە ببێتە هۆی پێکدادانی هەردوولا، ئەو ئاشکرا کردنە لەساڵی چوارەمی پێغەمبەرێتیدا بەکردەیی ڕوویدا ، لەکاتێکدا کە هاوەڵان لە (شیعاب) کۆببوونەوەو، بەنهێنی نوێژیان دەکرد ، هەندێك لە بێ باوەڕانی قوڕەیش بەدیانکردن، جنێویان پێدان و شەڕیان لەگەڵدا کردن، (سعد) ی کوڕی (أبی وقاص) دای لە یەکێکیان و خوێنی لەسەری هێنا ، ئەوە یەکەم خوێنێك بوو کە لەپێناوی ئیسلامدا ڕژێنرا [1].

گومانی تێدانیە کە ئەگەر پێکدادانەکە زۆر ببوایەو درێژەی پێدرایە دەبووە هۆی تێکشکاندنی موسڵمانەکان و تەفروتونا کردنیان ، بۆیە خۆلادان کارێکی ژیرانە بوو، زۆرینەی هاوەڵان ئیسلامەتی و خواپەرستی و بانگەوازو کۆ بونەوەکانی خۆیان بەنهێنی دەکرد، بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ لەناو موشریکاندا بەئاشکرا بانگەشەی و خواپەرستی خۆی دەکرد ، هیچ شتێك بەری پێنەدەگرت ، بەڵام بە نهێنی کۆبوونەوەی لەگەڵ موسوڵمانەکاندا دەکرد ، ئەوەش بۆ بەرژەوەندی ئەوان و ئیسلامیش بوو، خانوەکەی (أرقم)ی کوڕی (أبی الأرقم)ی مەخزومی لەسەر گردی (سەفا) بوو ، لەبەرچاوی زاڵمان و دیوەخانەکانیان دوور بوو ، پێغەمبەر ﷺ لە ساڵی پێنجەمی پێغەمبەرێتیەوە کردبوویە مەڵبەندێك بۆ بانگەوازەکەی و ، کۆبوونەوەی لەگەڵ موسوڵمانەکاندا [2].

---

[1] / إبن هشام ٢٦٢/١، مختصر سيرة الرسول . لمحمد بن عبد الوهاب . ل٦٠.
[2] / هەمان سەرچاوەی دوایین ل٦١.

کـۆچی یـەکـەم بـەرەو حـەبـەشـە

سەرەتای چەوساندنەوەکان لە ناوەندو کۆتایی ساڵی چوارەمی پێغەمبەرێتیدا بەکزی دەستی پێکرد ، پاشان ڕۆژ لەدوای ڕۆژو مانگ لەدوای مانگ زیاتر بوو هەتا لەناوەڕاستی ساڵی پێنجەمدا توندو تیژتر بوو ، هەتا جێگەیان لە مەککەدا پیێ لەق بوو ، ناچاری کردن بیر لەکارێك بکەنەوە کە لەو سزا سەختە ڕزگاریان بکات ، ئا لەوساتە پڕ لە نەهامەتیە تاریکەدا سورەتی (الكهف) هاتە خوارەوە، وەکو وەلاًمێك بۆ هەموو ئەو پرسیارانەی موشریکان لە پێغەمبەریان کردبوو ﷺ ، سورەتەکە سێ چیرۆکی تێدابوو ، چەند ئاماژەیەکی کاریگەری تێدابوو لەلایەنی خواوەندی گەورەوە بۆ بەندە ئیماندارەکانی ، بەسەرهاتی هاوەڵانی ئەشکەوتەکە ڕێنومایی دەکات بۆ کۆچکردن و وازهێنان لە شوێنی کوفرو دەست درێژی لەئایین و مەترسی لەسەر ئایینەوە بەپشت بەستن بە خوای گەورە ﴿وَإِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأْوُوا إِلَى الْكَهْفِ يَنشُرْ لَكُمْ رَبُّكُم مِّن رَّحْمَته وَيُهَيِّئْ لَكُم مِّنْ أَمْرِكُم مِّرْفَقًا﴾ الكهف /١٦.

چیرۆکی (خضر) و(موسا)ش عليه السلام ، ئەوە دەگەیەنێت کە هەموو جارێك بارودۆخ بەپێی ڕووکاری دەرەوە بەرێوە ناچێت و بەهەمان شێوە نایەتە دی ، لەوانەیە ئەنجامەکە بەتەواوی پێچەوانەی ڕووکارەکە بێت ، ئەمەش ئاماژەیەکی نهێنی تێدایە بۆ ئەو جەنگەی کە دژ بەموسڵمانەکان دەکرێت کە لەداهاتودا ئاکامەکەی هەڵدەگەڕێتەوەو ، ئەو زاڵمە موشریکانەش . ئەگەر باوەڕ نەهێنن . لەبەردەم ئەو مرۆڤە لاوازە تێکشکاوانەدا شکست دەهێنن .

هەروەها چیرۆکی (ذی القرنین) ئەوە دەگەیەنێت خوای گەورە سەرزەمین دەکاتە میراتگری ئەو بەندانەی خۆی دەیەوێت ، ڕزگاربوونی ڕاستەقینەش لە پێناوی ئیماندایە نەك کوفر، خوای گەورەیش هەمیشە – سات ناساتێك– یەکێك لەو بەندانەی خۆی دەنێرێت بۆ ڕزگارکردنی ژێردەستەکان لە (یأجوج)و (مأجوج) ی ئەو ڕۆژگارە، ئەوانەش کە شایستەی میراتگریی سەرزەمینن بریتین لە بەندە ساڵحەکانی خوا، پاشان سورەتی (الزمر) هاتەخوارەوە ئاماژەیەکی تێدایە بۆ کۆچ کردن و، ئەوەش ڕادەگەیەنێت کە سەرزەمین بەر تەسك نیە : ﴿لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ

الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُم بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ الزمر/١٠

پێغەمبەری خوا ﷺ دەیزانی (أصحمە)ی (نەجاشی) مەلیکی حەبەشە مەلیکێکی دادپەروەرە، لەسایەیدا زوڵم لەکەس ناکرێت ، بۆیە فەرمانیدا بە موسوڵمانەکان بەخۆیان و ئایینەکەیانەوە هەڵێن بەرەو حەبەشە.

لە رەجەبی ساڵی پێنجەمی پێغەمبەرایەتیدا یەکەم پۆلی هاوەڵانی نارد بەرەو حەبەشە ، کە پێکهاتبوو لە (١٢) پیاوو چوار ژن ، سەرۆکەکەیان (عثمان)ی کوڕی (عفان) بوو ، خاتوو (رقیە)ی کچی پێغەمبەر ﷺ و هاوسەری لەگەڵدا بوو ، پێغەمبەر ﷺ لەبارەیانەوە فەرمووی : (ئەوە یەکەمماڵە لەدوای ماڵەکەی ئیبراهیم و لوط ، (سەلامی خوایان لەسەر) کۆچی کردبێت)[1].

ئەو پۆلە بەشێوەی دزەکردنێکی شەوانە بەڕێ کەوتن هەتا قوڕەیش پێیان نەزانێت . بەرەو دەریا ڕۆشتن ، ڕوویان کردە کەناری (شعیبە) ، قەدەر دوو کەشتی بازرگانی بۆ ژێر بارخستن بەرەو حەبەشە هەڵی گرتن و قوڕەیش پێی نەزانین ، بەدوایاندا بەڕێ کەوتن ، بەڵام کاتێك قوڕەیش گەیشتە کەناری دەریا ، موسوڵمانەکان گەیشتبونە شوێنی ئارامیی و ، لەناو حەبەشەدا بەجوانترین شێوە میوانداریان کرابوو[2].

لە ڕەمەزانی هەمان ساڵدا پێغەمبەر ﷺ بەرەو حەرەم دەرچوو ، لەوێدا ژمارەیەکی زۆری قوڕەیش وەستا بوون ، ئاغاو قسەبیسراوەکانیان تێدابوو، لە ناویاندا مایەوە ، دەستی کرد بەخوێندی سورەتی (النجم) ، ئەو بێباوەڕانەش پێشتر هیچیان لەبارەی کەلامی خوداوەندەوە نەبیستبوو ، چونکە شێوازی بەردەوامیان بریتی بوو لەو قسەیەی کە بەگوێی یەکدا چرپاندبوویان ، دەیانوت : ﴿ لا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ ﴾ فصلت/ ٢٦ ، کاتێك کە لەناکاودا ئەم سورەتەی بەسەردا خوێندنەوەو ، بۆ یەکەمجار وتەیەکی خودایی قەشەنگ و سەرنج ڕاکێش بەر گوێیان کەوت – کە زمان و دەربڕین دەستەوسان بوو لە پەی بردن بەجوانی و گەورەییەکەی – سەراسیمەی بوون و هەریەکەیان کەوتنە گوێ بۆ هەڵخستنی و،

---

[1] / مختصر سیرة الرسول . نوسینی شێخ عبدالله ی نەجدی ل ٩٢،٩٣، هەروەها (زادالمعاد)١/٢٤، رحمة للعالمین١/٦١.
[2] / رحمة للعالمین١/٦١، زاد المعاد ١/٢٤.

جگە لەواق ورمان هیچی دییان بەبیردا نەدەهات، هەتا لەکۆتایی سورەتەکەدا کۆمەڵێك زەنگی خەتەرناکی دڵهەژێنی دا بەگوێیانداو پاشان فەرمووی : ﴿ فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا ﴾ النجم/ ٦٢، پاشان کڕنووشی برد ، کەس خۆی پێنەگیراو هەموو سوژدەیان برد ، لەڕاستیدا ئەوە کاریگەریی جوانبێژی هەق بوو کە سەرسەختی و لوت بەرزی ملهوڕان و گاڵتەجاڕانی هێنا بەچۆکدا ، ئەوە بوو خۆیان پێنەگیراو سوژدەیان بۆ خواوەندی گەورە برد[1] .

کاتێك هەستیان کرد بەقورسیی کەلامی خودا زمانیان لووڵی خواردو لەدەستیان دەرچوو ، ئەوکارەیان کرد کەهەموو توانایان خەرج کردبوو بۆ سڕینەوە و لەناوبردنی ، لەهەموولایەکەوە لۆمەو سەرزەنشت ڕووی تێکردن، لەو کەسە موشریکانەوە کە دیمەنەکەیان نەدیبوو ، ئیدی موشریکان کەوتنە هەڵبەستنی درۆ بەدەم پێغەمبەرەوە ﷺ کە گوایە بەوشەی ڕێزلێنان باسی بتەکانی ئەوانی کردووەو ، لە بارەیانەوە فەرموویەتی: (تلك الغرانقةُ العلى ، وإنَّ شَفاعَتَهُنَّ لَتُرتَجى) ، ئەم هەڵبەستراوە ڕوونەیان هێنا ، بۆ ئەوەی عوزر خواهی بهێننەوە لە بەرامبەر ئەو سوژدەیەدا کە لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ بردبوویان ، ئەمەش لەبارەی خێڵێکی درۆزنەوە هیچ سەیر نیە کە فێری تێچاندن و درۆ هەڵبەستن بووبن[2] .

ئەم هەواڵە گەیشەوە بەکۆچکردوەکانی حەبەشە ، بەڵام بەشێوەیەکی جیا لە شێوە ڕاستەقینەکەی وایان پێگەیشتبوو کە قورەیش موسوڵمان بووە ، بۆیە لە شەوالی هەمان ساڵدا گەڕانەوە بۆمەککە ، ماوەی یەك سەعات پێش گەیشتنە مەککە ، ڕاستیی مەسەلەکەیان زانی ، هەندێکیان جارێکیدی گەڕانەوە بۆ حەبەشە ، ئەوانی دیکەش یان بەنهێنی ، یان لەپەنای پیاوێکی قورەیشدا چوونەوە مەککە[3].

پاشان بەڵاو چەوساندنەوەی قورەیشیەکان لەسەریان توندبوو ، خێڵەکانیان هەڵیان کوتایە سەریان ، قورەیش میوانداریی کردنی نەجاشیان بەلاوە گران بوو ، پێغەمبەر ﷺ چارێکی تری نەبوو جگە لەوەی ئاماژە بکات بەکۆچێکی تر بۆ حەبەشە ، ئەم کۆچەی دووەم زۆر لەکۆچی یەکەم سەختتر بوو، چونکە

---

[1] / (بخاری) بەسەرهاتی سوژدە بردنەکە بەکورتی لە (إبن مسعود) و (إبن عباس) وەرگێڕاوەتەوە ، بڕوانە باب سجدة النجم، باب سجود المسلمين والمشركين١/١٤٦، باب ما لقي النبي ﷺ وأصحابه في المشركين بمكة ١/ ٥٤٣.

[2] / تفهيم القرآن ٥/١٨٨، لێکۆڵەروان لە مەسەلەی بەسەرهاتی (غرانقە) دا ئەم بۆچوونەیان هەیە.

[3] / هەمان سەرچاوە ٥/١٨٨، زاد المعاد ١/٣٤، ٢/٤٤، ابن هشام١/٣٦٤.

قورەیش بەئاگا هاتبوەوەو بڕیاری ڕێگەگرتنی دابوو، بەڵام موسوڵمانەکان خێراتر دەرچوون ، ئەم جارەش خوای گەورە سەفەرەکەی بۆ ئاسان کردن، پێش ئەوەی دەستی قورەیشیان پێ بگات ، خۆیان گەیاندە نەجاشی.

لەم جارەشدا لەپیاوان هەشتاو سێ کەس کە (عمار) یان تێدابوو (هەر چەندە گومانیشی تێدایە) لەگەڵ دوانزە یان نۆزدە ژندا کۆچیان کرد[1] ، عەللامە (محمد سلیمان المنصور فوری) جەخت لەسەر ڕای یەکەم دەکاتەوە[2].

داوێکــی قورەیــش بۆ کــۆچکــەرانی حــەبــەشــە

موشریکان لەسەر دڵیان زۆرگران بوو کە کۆچکەران پەناگەیەکیان دەست کەوێت بۆ خۆیان و ئایینەکەیان ، بۆیە دوو پیاوی زیری ژیریان هەڵبژارد کە بریتی بوون لە: عەمری کوڕی عاص و عەبدوڵڵای کوڕی ئەبی ڕەبیعە – پێش ئەوەی موسوڵمان بن – چەندین دیاری جوانیان پێدا ناردن بۆ نەجاشی و بەتریکەکانی دەوروبەری ، پاش ئەوەی ئەم دوو پیاوە دیاریەکانیان دایە دەست بەتریکەکان ، ڕێککەوتن لەسەرئەوەی داوابکەن لەنەجاشی کە ئەو موسوڵمانانە دوور بخاتەوە ، هەردوکیان هاتنە لای نەجاشی ، دیاریان پێشکەش بەویش کردو پاشان قسەیان لەگەڵدا کردو وتیان:

(ئەی مەلیك ، چەند گەنجێکی سەرلێشێواو هاتونەتە ولاتەکەت ، ئەوانە لە ئایینی گەلەکەیان جیابونەتەوە ، نەهاتوونەتە نێو ئایینەکەی تۆ ، ئایینێکی داهێنراوی خۆیان هێناوە ، نە ئێمە نە تۆ نایزانین ، ئێمە پیاوماقوڵانی خێڵەکانی خۆیانمان بەدوادا ناردوون لەباوان و مام و خێڵەکانی خۆیان، بۆئەوە بیاندەیتەوە دەستیان ، ئەوان باشتر دەیانناسن و چاکتر دەزانن لەسەر چی ڕەخنەیان لێدەگرن و سەرزەنشتیان دەکەن :

بەتریکەکان وتیان : ئەی مەلیك ئەم دوانە ڕاست ئەکەن!

بیاندەرەوە دەستیان ، با بیانگێڕنەوە بۆ لای خێڵ و ولاتی خۆیان ،

بەڵام نەجاشی پێی وابوو کەدەبێت کێشەکە تاوتوێ بکرێت و گوێ لە هەموولایەك بگیرێت، ناردی بەشوێن موسوڵمانەکاندا، بانگێشتی کردن ، هەموویان

---

[1] / بڕوانە (زاد المعاد) ٢٤/١، رحمە للعالمین ٦١/١.

[2] / بڕوانە دوا سەرچاوە .

هاتن ، هەموویان لەسەر ڕاستی گوتن ڕێککەوتبوون ئاکامەکەی هەرچییەك بێت ، نەجاشی پێی وتن: ئەم ئایینە چیە کەئێوە خۆتان لە گەلەکەتان پێ جیا کردۆتەوەو بەو پێیە نەهاتوونەتە نێو ئایینەکەی من و ئاینی هیچ میللەتێك ؟

جەعفەری کوڕی ئەبو تالیب کە ـ قسەکەری موسوڵمانەکان بوو ـ وتی:

ئەی مەلیك ، ئێمە خەڵکێکی نەفام بووین ، مردوومان دەخواردو بتمان دەپەرست ، کردەوەی خراپمان دەکرد ، پەیوەندی خزمایەتیمان دەپچڕاندو ، لەگەڵ دراوسێدا خراپ بووین ، بەهێزەکانمان لاوازەکانمانی دەخوارد، لەسەر ئەوحاڵەتە بووین ، هەتا خوای گەورە لەخۆمان پێغەمبەرێکی بۆ ناردین ، باوان و ڕاستگۆیی سپاردە ناسێتیی و داوێن پاکیەکەی دەناسین ، بانگی کردین بۆ پەرستنی خوداو یەکتاپەرستیو ، وازهێنان لەو داروبەردانەی خۆمان و باوو باپیرانمان دەمانپەرست و فەرمانی پێداین ڕاستگۆیین ، سپاردە پارێزیین و، پەیوەندی خزمایەتی بەجێ بهێنین و ، چاك بین لەگەڵ دراوسێداو ، دەست هەڵگرین لە حورمەت شکێنی و خوێن ڕشتن و، وازبهێنین لەفاحیشەو، قسەی ناڕاست و، خواردنی ماڵی بێباوك و، تۆمەتبارکردنی ئافرەتانی داوێن پاك و ، فەرمانی پێداین تەنها خودا بپەرستین و، هاوبەشی بۆ پەیدا نەکەین و نوێژ بکەین و زەکات بدەین و ڕۆژو بگرین . لەسەر ئەو ئایینە خواییە کە بۆی هێناین شوێنی کەوتین و، هاوبەشمان بۆ خوا دانەناو هەرچییەکمان لەسەر حەرامکرا حەراممان کردو ، هەرچییەکیشمان بۆ حەڵاڵکرا حەڵاڵمان کرد ، کەچی خێڵەکەمان بە گژماندا هاتن ، خێڵەکەمان تووشی بەڵایان کردین ، بۆئەوەی بمانگێڕنەوە بۆ سەر بتپەرستی و حەڵاڵ کردنەوەی ئەو شتە پیسانەی حەراممان کرد بوو ، کاتێك زۆریان بۆ هێناین تەنگەتاویان کردین و زوڵمیان بەرامبەر کردین و نەیانهێشت ئایینداریی خۆمان بکەین ، ئیدی دەرچوین بەرەو وڵاتەکەت ، تۆمان بەسەر خەڵکی تردا پەسەند کردو ، حەزمان لەنزیکی تۆ کردو ، ئاواتمان خواست کە لای تۆ ستەممان لێ نەکرێت.

نەجاشی پێی وت: ئایا شتێکت لەبەرە لەوەی خودا بۆ پێغەمبەرەکەتانی ناردووە ؟ **جەعفەر** فەرمووی : بەڵێ !

نەجاشی پێی وت : بۆم بخوێنە .

سەرەتای (سوورەتی مەریەم)ی بۆ خوێندەوە ، سوێندبێت نەجاشی ئەوەندە گریا هەتا ڕیشی تەڕبوو، کەشیشەکانیش ئەوەندە گریان هەتا سەحیفەکانی بەردەمیان تەڕبوو ، پاشان **نەجاشی** پێی وتن : سوێند بێت ئەمەو ئەوەی عیسا

هێناویەتی لەیەك چاوگەوە هاتوە ، بەنوێنەرەکانی قورەیشی وت: بڕۆنەوە ، سوێند بێت هەرگیز ئەمانەتان پێ نادەمەوە ڕووی کردە (عەمر)ی کوڕی (عاص) و هاوەڵەکەی . هەتا چوونە دەرەوە ، (عەمر) بە (عبدالله)ی وت : سوێند بەخوا سبەینێ وابۆیان دێمەوە لە ڕەگەوە دەریانکێشم ، (عبدالله) پێی وت: شتی وانەکەیت ، ئەوانە خزمن با لەگەڵ ئێمەشدا جیاواز بن ، بەڵام (عەمر) لەسەر ڕاکەی سوور بوو ، بۆ سبەینێ وتی بە نەجاشی : ئەی مەلیك . ئەمانە لەبارەی عیسای کوڕی مەریەمەوە شتی خراپ دەڵێن ، نەجاشی ناردیەوە بەشوێنیانداو لەبارەی مەسیحەوە پرسیاری لێ کردن ، موسوڵمانەکان ترسان ، بەڵام بە یەکدەنگی بڕیاریاندا ڕاستگۆبن و هەرچیەکیش ڕوبدات گوێ نەدەنێ ، کە چوونە لای و پرسیاری لێکردن ،

جەعفەر وتی : ئەوە دەڵێین کە پێغەمبەرەکەمان ﷺ بۆی هێناوین ، عیسا بەندەو پەیامبەرەو ڕوح و وتەی خوداوەندە ، داویەتی بەمەریەمی داوێن پاك .

نەجاشی دارێکی لەسەر زەوی هەڵگرت ، پاشان وتی: سوێند بەخودا ئەوەی عیسای کوڕی مەریەم گوتویەتی لەم دارە تێنەپەڕیوە ، بەتریکەکانی کەوتنە مقۆ مقۆ ، وتی : سوێند بەخوا هەرچیەك بکەن ئەوە هەڵوێستی منە.

پاشان وتی بەموسوڵمانەکان : ئێوە لەخاکی مندا لە ئەماندان ، هەر کەسێك قسەتان پێ بڵێت باجی لێ دەسەنرێت ، ئەمەی سێ جار وتەوە ، پێم خۆش نیە بەئەندازەی شاخێك ئاڵتوونم هەبێت و ئازاری ئێوە بدەم.

پاشان وتی بەدەست و پێوەندەکانی : دیاریەکان بدەنەوە بەو دوانە ، پێویستم پێیان نیە ، وەڵڵاهی کە خوا موڵکەکەی پێدامەوە بەرتیلی لێ وەرنەگرتم ، تامنیش بەرتیلی تێدا وەربگرم ، لەبارەی بەگوێی کەسی نەکرد ، تامنیش لە فەرمانی ئەودا بەگوێی خەڵکی بکەم ، (ام سلمه) کە ئەم چیرۆکە دەگێڕێتەوە دەڵێت : ئەو دوانە بە سەرشۆڕیەوە دیاریەکانیان درایەوە بەسەریاندا، ئێمەش لە باشترین جێگەو لەنزیك چاکترین دراوسێوە بوین[1].

ئەمە گێڕانەوەکەی (إبن إسحاق)ە، کەسیتر دەڵێن: ناردنی شاندەکەی (عەمر) بۆلای نەجاشی دوای بەدر بووە ، هەندێکی تر دەڵێن دووجار بووە بە وەفد[2] بەڵام ئەو پرسیارو وەڵامانەی لەگفتوگۆی نێوان نەجاشیو جەعفەردا ڕوویدا لە وەفدەکەی

---

[1] / إبن هشام . بەکورت کراوەیی ١/٣٣٤، ٣٣٥، ٣٣٨،٣٣٧.

[2] / کورتکراوەی (سیره) نوسینی شێخ عبدالله نەجدی ل٩٦ـ ٩٨ ، لەو لاپەڕانەدا وردو درشتی پرسیارەکانی تێدایە.

دووەمدا هەمان ئەو پرسیارو وەڵامانەیە کە (إبن إسحاق) باسی کردون ، پاشانیش ناوەرۆکی ئەو پرسیارانە دەڵێت :- کە لەیەکەم چاوپێکەوتندا بووە لەگەڵ نەجاشیدا – فێڵی موشریکان شکستی هێنا ، داوەکەیان دۆڕاو ، بۆیان دەرکەوت کەناتوانن داخی دڵی خۆیان هەڵڕێژن ، مەگەر لەژێر دەسەڵاتی خۆیاندا، بۆیە بیرۆکەیەکی ترسناکیان بۆ هات، پێیان وابوو ڕزگاربوون لەو مرۆڤە بلیمەتە بەدەست کۆتاکردنی دەبێت ، یان کوشتنی بەڵام چی بکەن (أبو طالب) دەوری داوە ناهێڵێت دەستیان بیگاتێت ؟ بڕیاریاندا لەو بارەیەوە قسە لەگەڵ (أبو طالب) دا بکەن .

قــورەیش هـەڕەشــە لە (أبو طالب) دەکــات

ئاغاکانی قورەیش هاتنە لای ئەبوتالیب و پێیان وت : (أبو طالب) تۆ پیاوێکی بەتەمەنیت و خاوەن پلەوپایەیت لەناو ئێمەدا ، داوامان لێ کردیت دەستی برازاکەت بگریت نەتگرت ، سوێندبێت ئێمە ئارامیمان لێبڕا ، لەقسەوتن بە باوانمان و، گاڵتەکردن بەعەقڵمان و، لەکەدارکردنی خواکانمان، وازناهێنین تادەستی نەگریت ، یان دانەبەزینە مەیدانی تۆو ئەویش ، تایەکێکمان لەناو دەچین.

(أبو طالب) ئەو هەڕەشە نواندنەی قورەیشیی بەلاوە گەورە بوو، ناردی بەشوێن پێغەمبەردا ﷺ و پێی وت: ئەریّ برازاکەم خزمەکانت هاتنە لام ، ئەوەو ئەوەیان پێ وتم ، منیش و خۆیشت بهێڵە کارێکم پێ مەکە نەتوانم هەڵی بگرم ، پێغەمبەری خوا ﷺ وایزانی مامی پشتی تێ کردوەو، لەلاوازیدا پشتیوانی ئەوی پێ ناکرێت ، فەرموی: مامەکەم! سوێند بێت بەخوا ئەگەر لەسەر دەستی ڕاستم خۆرو لەسەر دەستی چەپم مانگ دابنێن لەپای ئەوەدا واز لەم کارە بهێنم ، ئەوە هەرگیز دەست بەرداری نابم . هەتا خوای گەورە سەری دەخات یان لەپێناویدا دەڕۆم . پاشان دڵی گەرم بوو گریاو، هەستا، کە ڕۆشت (أبو طالب) بانگی کرد، کە گەڕایەوە پێی وت : برازاکەم بڕۆ حەز بەچی دەکەیت بیڵێ ، سوێندم بەخوا ناتدەم بە دەست کەسەوە[1] ، ئەنجا ئەم بەیتەی وت:

والله لن يصلــوا إليك بجمعهم	حتى أوسد في التراب دفينــا
فأصدع بأمرك ماعليك غضاضة	وأبشر وقر بذاك منك عيوناً [2]

---

[1] / إبن هشام ١/٢٦٥،٢٦٦.

[2] / مختصر سيرة الرسول نوسينى (شێخ محمد عبدالوهاب) ى نەجدى ل٦٨.

جارێکی تر قورەیش لەبەردەم (أبو طالب) دا

کاتێك قورەیش بینیان پێغەمبەر ﷺ بەردەوامە لەسەر کارەکەی و ، زانیان کە (أبو طالب)یش ئامادەنیە پشتی بەر بدات و، بڕیاریداوە کە لێیان جیابێتەوەو دژایەتیان بکات لەسەرئەوە ، (عمارە)ی کوڕی (وەلید)ی کوڕی (مغیرە)یان بردە لای و پێیان وت: ئەم کوڕە پێکەوتووترین گەنجی قورەیش و جوانترینیانە ، بیبە بۆخۆت لای خۆت ڕاگیری بکەو پشتیوانی بکە ، بیکە بە کوڕی خۆت ، برازاکەی خۆتمان بدەرە دەست چونکە دژی ئایینی تۆو ئایینەکەی باوو باپیرانی تۆیەو ، یەکدەنگی خێڵەکەتی شێواندوەو بە بێعەقڵیان دەزانێت ، ئێمەش دەیکوژین ، ئەوجا دەبێتە پیاوێك بەپیاوێك (أبوطالب) وتی: ئای کە سەودایەکی خراپم لەگەڵدا دەکەن ، کوڕەکەتانم دەدەنێ بۆ ئەوەی بەخێوی بکەم بۆتان ، منیش کوڕەکەمتان بدەمێ بۆ ئەوەی بیکوژن ، سوێندم بەخوا هەرگیز شتی وانابێت . (مطعم) ی کوڕی (عدی) کوڕی (نوفل)ی کوڕی (عبدمناف) وتی: سوێندبێ (أبو طالب) خێڵەکەت لەگەڵتدا بەویژدان بوون و، هەوڵیشیاندا بۆ ڕزگاربونت لەو شتەی حەزت لێی نیە، وادەبینم کە تۆ ناتەوێ هیچیان قەبوڵ بکەیت ، (أبوطالب) وتی: وەڵڵاهی ئێوە هەرگیز لەم کارەدا لەگەڵ من بەویژدان نەبوون . بەڵام تۆ بڕیارت داوە من سەرشۆڕ بکەیت وخێڵەکەم بهێنیتە سەرم ، برۆ چیت لەدەست دێ بیکە[1].

سەرچاوە مێژووییەکان کاتی ئەو دووشاندەیان دیاریی نەکردووە ، بەڵام پاش ڕامان لە بەڵگە بەردەستەکان دەردەکەوێت کە هەردووکیان لە ناوەڕاستی ساڵی شەشەمی پێغەمبەرێتیدا بوون و ، ماوەی نێوان هەردوو شاندەکەش زۆر کەم بوە.

پیرۆکەی ستەمکاران بۆ لەناو بردنی پێغەمبەر ﷺ

پاش شکستهێنانی دووشاندەکەی قورەیش کەوتنەوە سەر توندوتیژیی دڕندەیەتی خۆیان بەشێوەیەکی توندتر لەپێشوو، لەماوەی ئەوچەند ڕۆژەشدا بیرۆکەی لەناو بردنی پێغەمبەر ﷺ بەشێوازێکی تر پەیدا بوو ، ئەم بیرۆکەیەو ئەو دڕندەیەتیەبوو کەبووە هۆی بەهێزبوونی ئیسلام بەدوو پاڵەوانی شکۆداری خەڵکی مەککە، ئەوانیش:(حمزە)ی کوڕی (عبدالمطلب) و(عمر)ی کوڕی (خطاب) بوو رضي الله عنهما.

لە نموونەی ئەو دڕندەیەتیە جارێکیان (عتیبە)ی کوڕی (أبی لهب) هاتە لای پێغەمبەر ﷺ و وتی: من باوەڕم نیە بە ﴿ وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَى ﴾ و ﴿ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى﴾ ، ئەنجا کەوتە ئازاردانی و ، کراسەکەی دڕاندو، تفی لێکرد، بەڵام تفەکەی بەر

---

[1] / إبن هشام ٢٦٧،٢٦٦/١.

نەکەوت ، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ دۆعای لێکردو فەرمووی: خوایە سەگێك لە سەگەکانی خۆتی تێبەردە ، ئەوەبوو دۆعاکەی پێغەمبەر ﷺ گیرابوو، جارێکیان (عتيبه) لەگەڵ چەند کەسێکی قورەیشدا چووبوونە دەرەوە تاگەیشتبوونە شوێنێك لە شامدا پێی دەڵێن (زرقاء) ، لە شەودا شێرێك بەسەریاندا دەگەڕێت ، ئنجا (عتيبه) دەڵێت: ماڵوێران خۆم ، وەڵلاهی ئێستا ئەو شێرە دەمخوات ، هەروەکو موحەممەد دۆعاکەی لێکردم ، کوشتمی لەکاتێکدا کە ئەو لە مەککەیەو، منیش لە شام ، شێرەکە هەڵمەتی بردە سەری لەناو ئەوانی تردا سەری لێکردەوەو کوشتی[1].

نموونەی تریش دەگێڕنەوە کە (عقبه)ی کوڕی (ابى معيط) لەکاتی سوژدە بردندا پێی نایە سەر ملی پیرۆزی هەتا چاوەکانی ئاویان لێ تکایە خوارەوە[2].

بەڵگەش لەسەر ئەوەی سەرانی ستەمکار نیازی کوشتنیان هەبوو ، ئەو گێڕانەوەی (إبن إسحاق)ە ، کە لەفەرمودەیەکی درێژدا دەیگێڕێتەوە ، دەڵێت: ئەبو جەهل وتی: ئەری خێڵی قورەیش، ئەو موحەممەدە جگە لە لەکەدارکردنی ئایینەکەمان و، قسەوتن بە باپیرانمان و، گاڵتەکردن بەعەقڵمان و، سووکایەتی کردن بەخواکانمان هیچی تر ناکات ، من پەیمان دەدەم بەخوا بەبەردێکەوە بۆی دادەنیشم پێم هەڵنەگیرێت، لەگەڵ سوژدە بردنیدا دەیدەم بەسەریدا ، ئەوجا یان لەگەڵمدا بێن یان دەستم بگرن ، با ئیتر دوای ئەوە (بنو عبدمناف) چی دەکات بیکات ، وتیان: وەڵلاهی هیچت لێ ناکەین ، برۆ چیت لەوێت بیکە.

کە ڕۆژ بووەوە (أبوجهل) هەروەکو باسی کردبوو بەردێکی هەڵگرت ، دانیشت و چاوەڕوانی پێغەمبەری دەکرد ﷺ ، پێغەمبەر ﷺ وەك هەموو ڕۆژێك بەرەبەیان هات ، دەستی کرد بەنوێژ ، قورەیشییش لەیانەکانیاندا دانیشتبون ، چاوەڕوانی کارەکەی (أبوجهل) یان دەکرد ، کە پێغەمبەر ﷺ سوژدەی برد ، (أبو جهل) بەردەکەی هەڵگرت ، پاشان بەرەو ڕووی پێغەمبەر چوو ﷺ ، هەر کەلێی نزیك بووەوە سەری شۆڕ کردو بە زەردهەڵگەڕاوی گەڕایەوە ، لەترساندا دەستی بە بەردەکەوە ڕەق بوو بوو ، تا بەردەکەی فڕێدا ، چەند پیاوێکی قورەیش چوونە لای پێیان وت : (أبا الحكم) ئەوە چیتە ؟ وتی: هەستام ئەوەی پێ بکەم کە دوێنێ بە ئێوەم وت ، کە لێی نزیك بوومەوە نێرە وشترێکی گەورە بەری ڕێگەکەی لێگرتم ، شتی وەك ئەوە گەردن بەرزم نەدیبوو ، وێنەی ئەو قەدو کەڵبەو دەم و ددانەم بەرچاو نەکەوتبوو ، خەریك بوو بمخوات .

---

[1] / تفهيم القرآن ٦/٥٢٢ . من الإستيعاب . والإصابة ، دلائل النبوة ، الروض الأنف ، مختصر سيرة الرسول نوسينی (شێخ عەبدوڵلای نەجدی) ل١٣٥.

[2] / هەمان سەرچاوەی دوایی ل١١٣.

(إبن إسحاق) دەڵێت: پێغەمبەر ﷺ بۆی باس کردم و فەرمووی ئەوە جبریل بوو عليه السلام ئەگەر نزیك تر ببوایەتەوە دەیبرد[1].

دوای ئەوە ، ئەوەی ئەبوجەهل کردی بەپێغەمبەر ﷺ ، بوە هۆی موسوڵمان بوونی (حەمزە) رضي الله عنه کە باسەکەی دێت.

سەرانی قوڕەیشیش هێشتا خەریك بوو بیرۆکەی لەناوبردنەکە لەدڵیاندا دەگەیشت ، (إبن إسحاق) لە (عبدالله)ی کوڕی (عەمر)ە وە دەگێڕێتەوە ، دەڵێت: چوومە لایان لە (حجر) کۆببوونەوە ، باسی پێغەمبەری خوایان کرد ﷺ وتیان : هەرگیز نەماندیوە ئەوەندەی ئەو پیاوە لەگەڵ کەسی تردا دان بەخۆدا بگرین ، لەسەر کارێکی زۆر گەورەش ئاراممان گرتوە ، لەوکاتەدا پێغەمبەری خوا ﷺ دەرکەوت ، هات هەتا رووکنی وەرگرت ، پاشان بەلایاندا گوزەراو تەوافی کرد ، بەهەندێك قسەی بێ تام لاقرتێیان پێکرد ، ئەوەم لەنێوچەوانی پێغەمبەردا ﷺ بەدی کرد ، کەجارێکیتر بە بەریەمیاندا هاتەوە ، هەمان شتیان کردەوە ، دیسان و لەدەموچاویدا هەستم پێکردەوە ، پاشان بۆ جاری سێیەم تێپەڕیەوە بەهەمان شێوەیان کردەوە ، هەستاو پاشان فەرمووی : (ئەی تاقمی قوڕەیشیان ئایا گوێ دەگرن ، سوێندم بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە ، قوربانیم هێناوە بۆ سەر بڕین) قوڕەیش قسەکەیان بەجددی وەرگرت، هەتا وایان لێ هات هەروەکو باڵندە لەسەر سەریان نیشتبێتەوە نەدەجولان ، بەشێوەیەك توندوتیژترینیان لە باشترین جێگەدا داینا و وتی: (أبو القاسم) تکایە بلاوەی لێ بکەن سوێند بێت بە خوا تۆ پیاوێکی نەزان نیت.

بۆ سبەینێ کۆبوونەوە باسیان دەکرد ، لەپڕ لێیانەوە دەرکەوتەوە ، بە هەموویانەوە هەڵیانکوتایە سەری ، چواردەوریان گرت ، یەکێکیان یەخەی کراسەکەی گرت ، ئەبوبەکر نەیهێشت ، دەگریاو دەیوت: ئایا پیاوێك دەکوژن کە تەنها دەڵێت خوا پەروەردگارمە؟ ئەنجا بلاوەیان لێ کرد.(إبن عمرو) دەڵێت: ئەمە سەختترین هەڵوێست بوو من لە قوڕەیشم بینی ، کە لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ کردبێتیان[2]. (بەکورتی کۆتایی هات).

لەگێڕانەوەکەی بوخاریدا لە عروەی کوڕی زوبێرەوە هاتوە ، دەڵێت: ووتم بە (عمرو)ی کوڕی (عاص) هەواڵم بدەرێ لەبارەی توندترین کاری موشریکانەوە کە لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ کردبێتیان وتی: کاتێك پێغەمبەر ﷺ لە ژووری کابەدا نوێژی دەکرد (عقبە)ی کوڕی (ابی معیط) هات ، کراسەکەی ئالآند لە ملی ، توند گرێیدا ،

---

[1] / إبن هشام ١/٢٩٨، ٢٩٩.
[2] / إبن هشام ١/٢٨٩، ٢٢٩٠.

ئەبوبەکر پەیدابوو هەردوو شانی (عقبە)ی گرت و، لە پێغەمبەری دوورخستەوە ﷺ و فەرمووی: ئایا ئێوە پیاوێك دەکوژن کە تەنها دەڵێت خوا پەروەردگارمە؟ [1].

لە فەرموودەکەی (اسماء)یشدا: دەنگێك کەوتە بەرگوێی ئەبوبەکر ، وتی: ئەبوبەکر بگە بە هاوڕێکەت ، ئەنجا لای ئێمە خێرا دەرچوو ، چوار پرچی شۆڕی بەسەرەوە بوو ، لەگەڵ دەرچوونەکەیدا هاواری ئەکرد : ئایا پیاوێك ئەکوژن : تەنها لەبەر ئەوەی ئەڵێت خوا پەروەردگارمە ؟ ئەنجا قورەیشیەکان سەرقاڵی بوون و هاتن بەرەو ڕووی ئەبوبەکر ، کەهاتەوە لامان هیچی بەسەرەوە نەمابوو ، پێمان نەزانی تاهاتەوە لامان [2] .

موسوڵمـان بوونی (حـەمزە ﷺ)

لەناو ئەو کەشوهەوا پڕ لە هەوری ستەم و دەستدرێژیەدا بروسکە چەخماخەی داو ڕێگەی ژێر دەستەکانی ڕۆشن کردەوە، ئەو ڕووداوەش بریتی بوو لەموسڵمانبوونی حەمزە ﷺ، لەکۆتاییەکانی ساڵی شەشەمی پێغەمبەرێتیدا موسوڵمان بوو، زیاتر پێدەچێت لەمانگی (ذی الحجة) دا موسوڵمان بووبێت.

هۆی موسوڵمان بونیشی ئەوەیە جارێکیان (أبوجهل) بەلای پێغەمبەردا ﷺ تێپەڕی لە (سەفا) بوو ، دەستی بۆ بردو ئازاریدا ، پێغەمبەری خوا ﷺ بێ دەنگ بوو هیچی نەوت ، پاشان (أبوجهل) بەردێکی کێشا بەسەری پیرۆزیدا بریندار کرد، هەتا خوێنی لێهات، ئەنجا وازی لێ هێناو چوەوە یانەی قورەیشیان لەناو کابەداو ، لەگەڵیان دانیشت ، کەنیزەکێکی (عبدالله)ی کوڕی (جدعان) ماڵەکەیان لەسەر (سەفا) بوو چاوی لێبوو، حەمزە لە ڕاو دەگەڕایەوە تیروکەوانەکەی لەملدا بوو، کەنیزەکە چوو بەدەمیەوەو چی لە (ابو جهل) دی بوو بۆی گێڕایەوە ، حەمزە تووڕە بوو – نەبەردترین و ئازاترین گەنجی قورەیشیی بوو – بەپەلە ڕۆشت ، لەگەڵ کەس نەوەستا ، خۆی ئامادە کردبوو بۆ (أبو جهل) کە پێی گەیشت لێی بدا ، کەچووە مزگەوتەوە لەسەر سەری وەستاو ، پێی وت: وەستای فیتنە ، ئایا جنێو بە برازاکەم دەدەیت لەکاتێکدا من لەسەر ئایینی ئەوم ؟ پاشان بە کەوانەکەی کێشای بەسەریدا بە خراپی بریندار کرد ، چەند پیاوێك لەخێڵی (بنی مخزوم) – خێڵەکەی أبو جهل– وروژان و، (بنو هاشم) – خێڵی حەمزە –

---

[1] / صحيح البخاري ، باب ماذكر مالقي النبي ﷺ وأصحابه من المشركين بمكة ١/٥٤٤.

[2] / مختصر سيرة الرسول ، نوسينى شێخ عبدالله ی نەجدی ل ١١٣ .

ووروژان ، (أبو جهل) هاواری کرد: واز له (أبو عماره) – واته حەمزه – بهێنن ، چونکه جنێوی خراپم به برازاکەی داوه[1].

له سەرەتا موسوڵمان بوونی حەمزه بریتی بوو له تووڕه بوونی پیاوێك لەبەر سوکایەتی کردن بەکەسەکەی ، پاشان خوای گەوره دڵی گوشاد کردو دەستی گرت بەم پەیامه پیرۆزەوه[2] ، موسوڵمانەکانیش زۆر شانازیان پێوه دەکرد.

موسوڵمان بوونی (عومەر) ی کوڕی (خەطاب) ﷺ

هەر لەو کەش و هەوا پڕ له جەورو ستەمەدا بروسکەیەکی‌تر چەخماخەی‌داو ، ڕووناکیەکی زۆرتری هەبوو له چەخماخەی یەکەم ، ئەویش موسوڵمان بوونی عومەری کوڕی خەتاب بوو ﷺ ، لەمانگی (ذی‌الحجة)ی ساڵی شەشەمی پێغەمبەرێتیدا موسوڵمان بوو[3]، ئەمەش پاش سێ ڕۆژ بوو له موسوڵمان بوونی حەمزه ﷺ[4] ، پێشتر پێغەمبەر ﷺ نزای کرد بوو بۆ موسوڵمان بوونی: (ترمذی) له (إبن عمر)ەوه ئەری هێناوەو بەڕاستی‌ دەزانێت ، هەروەها (طبرانی) له (إبن مسعود) و (أنس)ە وه دەگێڕنەوه پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (خوایه به خۆشەویسترینی یەکێك لەم دوو پیاوه ئیسلام سەربخەیت : به عومەری کوڕی خەتاب یان به (أبی جهل)ی کوڕی هشام) دەرکەوت خۆشەویسترینیان عومەری کوڕی خەتابه ﷺ[5].

پاش چاوگێڕانیش بەهەموو ڕیوایەتەکاندا که لەبارەی موسوڵمان بونیەوه گێڕاونەتەوه دەردەکەوێت که بەشێوەیەکی لەسەرخۆ ئیسلامەتی چووەته دڵیەوه ، پێش ئەوەی باسی کورتەی بەسەرهاتەکه بکەین پێمان باشه ئاماژه به سیفاته سۆزداریی و پڕ له هەستەکانی بکەین ﷺ.

عومەر ﷺ بەتەبیعەت تیژیی و ئازایەتی ناسراو بوو، چەندین جار موسوڵمانەکان ئازاریان بەدەستی چەشتبوو، دیاره که لەناخیدا هەستێکی دژبەیەك له کێشەدا بوو ، ڕێزگرتنی لەو نەریتانەی باووباپیران دایان نابوو ، ئالوودەبوونی لەگەڵ ئارەزووەکانی سەرخۆش و ڕابواردنیشدا ، پاشان سەرسوڕمانی بەرەقی موسوڵمانەکان و بەرگه گرتنیان لەبەردەم بەلاکاندا لەپێناو بیروباوەڕدا ، پاشان ئەو هەموو گومانەی ڕووی کردبووه دڵی – وەك هەموو بیرمەندێك – لەوەدا که لەوانەیه ئەوەی ئیسلام

---

[1] / مختصر سیرة الرسول ﷺ نوسینی (شێخ محمد بن عبد الوهاب) ل٦٦، رحمه للعالمین ٦٨/١، إبن هشام ٢٩١/١.
[2] / ریوایەتێك بەڵگەیه لەسەری شێخ عەبدوڵلای نەجدی باسی کردوه له (مختصر السیره)دا ل١٠١.
[3] / تاریخ عمر بن خطاب نوسینی (إبن الجوزي) ل١١.
[4] / باسی ئەوەش دێت .
[5] / الترمذي ، أبواب المناقب ، مناقب ابی حفص ، عمر بن الخطاب ٢٠٩/٢.

خەڵکی بۆ بانگ دەکات گەورەترو پاکتربێت لەهی تر ، بۆیە کەهەڵدەچوو بەزوویش خاو دەبووەوە . (وتەی محمد غەزالی‌یە)[1].

کورتەی گێڕانەوەکان پاش کۆکردنەوەی هەموویان – لەبارەی موسوڵمان بونیەوە ئەوەیە شەوێکیان بەناچاری لە ماڵ دەچێتە دەرەوە– دەچێتە ناو حەرەم و ، دەڕواتە ناو سیتری کابەوە ، لەوێدا پێغەمبەر ﷺ نوێژدەکات و تازە دەستی کرد بوو بە خوێندنی سورەتی (الحاقە) . عومەر گوێی لێ دەگرێت ، دەکەوێتە ژێر کاریگەری وشەکانیەوە ، دەڵێت: لەدڵی خۆمدا وتم : وەڵلاهی هەروەکو قورەیش دەڵێن ، ئەمە شاعیرە ، ئەنجا ئەمەی خوێندەوە : ﴿ إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ {٤٠} وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ {٤١} ﴾ الحاقە ، دەڵێت: وتم فاڵگرە ، فەرموی : ﴿ وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ {٤٢} تَنزِيلٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ {٤٣} ﴾ هەتا کۆتایی سورەتەکە دەڵێت : ئیدی ئیسلام چووە دڵمەوە[2].

ئەوە کەوتنی یەکەم تۆوی ئیسلام بوو لەدڵی عومەردا ﷺ ، بەڵام توێکڵی ڕەوتە جاهیلیەکەو، دەمارگیریە باوەکەو، شانازی کردن بەئایینی باپیرانەوە بەسەریدا زاڵ بوو بوو، هەمیشە دەی چرپاند بەگوێ‌ی دڵیدا ، شێلگیرانە دژ بە ئیسلام کاری دەکردو ، گوێی نەئەدایە ئەو هەستەی لەپشت ئەو توێکڵەوە خۆی حەشار دابوو.

هەر لەبەر ئەو تەبیعەت توندی و دژایەتی کردنەی بۆ پێغەمبەر ﷺ ، جارێکیان شمشێری هەڵگرت و بەنیازی لەناو بردنی پێغەمبەر ﷺ چووە دەرەوە ، لە ڕێگەدا (نعیم)ی کوڕی (عبداللە النحام العدوی) بینی[3]، یان پیاوێك لەخێڵی (بنی زهرە)[4] . یان پیاوێك لەخێڵی (بنی مخزوم)[5]، پێی وت: نیازی کوێت هەیە (عومەر)؟ وتی : ئەمەوێت موحەممەد بکوژم ، کابرا وتی: ئیدی چۆن لەدەست (بنی هاشم) و (بنی زهرە) قوتارت دەبێت ئەگەر موحەممەد بکوژیت؟ عومەر پێی وت: هەرچی سەیرت دەکەم تۆش وازت

---

[1] / فقە السیرة ل ٩٢،٩٣.

[2] / تاریخ عمرین الخطاب نوسینی (ابن الجوزی) ل٦، ریوایەتێکی (ابن إسحاق) کە لە (مجاهد) و (عطاء)ەوە دەیگێڕێتەوە لەمەوە نزیکە ، بەڵام لەکۆتاییەکەیدا لەو جیایە ، سەیرکە (سیرە إبن هشام) ١/٣٤٦–٣٤٨، هەروەها ئەوەی (إبن الجوزی) لە(جابر)ەوە هێناویەتی لەمەوە نزیکە، ئەویش لەکۆتاییدا جیادەبێتەوە، بڕوانە (تاریخ عمرین الخطاب) ل٩ ـ ١٠.

[3] / ئەمە لەسەر ریوایەتەکەی (إبن إسحاق)ە ، سەیرکە (إبن هشام)١/٣٤٤.

[4] / ئەمەي لە(انس)ی کوڕی (مالیك)ەوە گێڕاوەتەوە، بڕوانە (تاریخ عمرین الخگاب) ل١٠ و، مختصر سیرە الرسول نوسینی شێخ عبداللە ی نەجدی ل١٠٣.

[5] / ئەوەی لە (إبن عباس)ەوە گێڕاوەتەوە ، بڕوانە دوا سەرچاوە ل١٠٢.

لەو ئایینە هێناوە کە لەسەری بویت ، کابرا پێی وت: ئەریٚ عومەر هەواڵێکی سەیرترت پیٚ بڵێم ! خوشکەکەت و زاواکەت وازیان هێناوەو چوونە سەر ئایینی موحەممەد ، عومەر بەڕەقی و توڕەییەوە هەستا چوو بۆماڵی خوشکەکەی ، خەبابی کوڕی ئەرەتیان لەلابوو هەردووکیانی فێری قورئان دەکرد ، لاپەڕەیەکیش لە سورەتی (طـه) پیٚ بوو بۆی دەخوێندنەوە ، لەپشتیانەوە بۆی دەخوێندنەوە ، کە خەباب هەستی کرد بەهاتنی عومەر لەماڵەکەدا خۆی حەشاردا ، (فاطمة)ش ، خوشکەکەی عومەر ، لاپەڕەکەی شاردەوە ، کاتێکیش عومەر لە دەرگای ماڵەکە نزیك بووبوەوە گوێی لەدەنگی خەباب بوو بۆی دەخوێندەوە ، کە هاتە ژوورەوە وتی: ئەو دەنگە چی بوو کە لەئێوەم دەبیست؟ وتیان: تەنها قسەوباسێکی نێوان خۆمان بوو ، وتی: لەوە دەچێت لەئایینی خۆتان هەڵگەڕابنەوە ، زاواکەی پێی وت: ڕات چییە ئەگەر ڕاستی لەئایینەکەی تۆدا نەبێت؟ عومەر هەر ئەمەی بیست هەڵی کوتایە سەری و بەتوندی لێیدا ، (فاطمة)ی خوشکی ویستی لەژێر دەستیدا مێردەکەی دەربهێنێت ، زللەیەکی توندی کێشا بەدەم و چاوی ئەویشدا خوێنی لێهات . لە گێڕانەوەکەی (ابن إسحاق)دا دەڵێت: لێیداو برینداری کرد . ئەنجا (فاطمة) بە توڕەییەوە پێی وت: ئەریٚ عومەر چیت دەوێت ئەوەتا هەق لە ئایینەکەی تۆدا نییە ، شایەتیدا جگە لە خوا هیچ پەرستراوێکی تر مافی پەرستنیان نیەو ، شایەتی بدە کە موحەممەد پێغەمبەری خوایە.

کە عومەر نائومێد بوو ، بینی خوێن لە دەم و چاوی خوشکەکەی دێتە خوارەوە پەشیمان بوەوەو شەرم دایگرت ، وتی: ئەو نوسراوەم بدەنیٚ کە لاتانە با بیخوێنمەوە ، خوشکەکەی وتی: تۆ پیسی ، تەنها پاکان دەستی لیٚدەدەن ، هەستە خۆت بشۆ ، هەستاو خۆی شۆرد ، ئەنجا نوسراوەکەی بەدەستەوە گرت ، خوێندیەوە :﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴾ وتی: ئەمانە کۆمەڵێك ناوی پاك و پیرۆزن ، پاشان (طــه)ی خوێند ، هەتا گەیشتە ﴿ إِنَّنِي أَنَا اللَّهُ لا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلاةَ لِذِكْرِي ﴾ طــه : ١٤، وتی: ئای ئەم گوتانە کە جوان و شکۆدارن ، ئادەی موحەممەدم نیشان بدەن.

کە (خباب) قسەکەی عومەری گویٚ لیٚ بوو هاتە دەرەوە ، وتی: مژدە بێت عومەر ، لە خوا داواکارم کەنزاکەی پێغەمبەر ﷺ بیٚ بۆت کە شەوی پێنج شەممە فەرموی: (خوایە ئیسلام سەربخە بەعومەری کوڕی خەتاب یان بەئەبوجەهلی کوڕی هشام) پێغەمبەری ﷺ خواش لەناو ئەو خانوەدایە کە لەناو قەدی (سەفا) دایە.

عومەر شمشێرەکەی بەدەستەوە گرت ، چووە ماڵەکە ، دای لە دەرگا ، پیاوێك لە کونی دەرگاکەوە سەیری کرد ، بینی عومەرە شمشێرەکەی بەدەستەوەیە ، خێرا

هەواڵی‌دا بە پێغەمبەر ﷺ ، هەموویان کۆبوونەوە ، حەمزە پێی وتن: چیتانە ؟ وتیان: عومەرە ، وتی: جابا عومەر بێت ، ئادەی دەرگاکەی بۆ بکەنەوە ، ئەگەر خێری بوێت بۆی دەکەین ، ئەگەر بۆ شەڕیش هاتبێت بە شمشێرەکەی خۆی دەیکوژین ، پێغەمبەری خوا ﷺ وەحی بۆ دەهات ئەنجا هاتە دەرەوە لە ژوورەکەدا عومەری بینی ، بەرۆك و تاقمەکەی عومەری گرت و بەتوندی ڕای وەشاند ، پێی فەرموو: هێشتا واز ناهێنیت (عومەر) هەتا سەرشۆڕییەکەی (وەلید)ی کوڕی (موغەیرە)ت بەسەردا نەیەت ؟ خوایە ! ئەوە عومەری کوڕی خەتابە ، خوایە بە عومەری کوڕی خەتاب ئیسلامەکەت سەر بڵند بکە ، عومەر دەستبەجێ فەرموی: (أشهد أن لا إله إلا الله ، وأنك رسول الله) موسوڵمان بوو موسوڵمانەکانی ناو ماڵەکە دەستیان کرد بەگوتنی (الله أكبر) بەشێوەیەك خەڵکی مزگەوت گوێیان لێیان بوو[1].

بەڕاستی عومەر خاوەنی ئازایەتیەکی کەم وێنە بوو ، موسوڵمان بوونی هەرایەکی لەناو موشریکاندا دروست کرد سەرشۆڕو زەلیلی کردن و ، پۆشاکی سەر بڵندی و پایە بەرزی و ئاسوودەیی بەموسوڵمانانیش بەخشی.

(إبن إسحاق) بە سەنەدێکی خۆی لە (عمر)ە وە دەگێڕێتەوە ، عومەر فەرموی: کە موسوڵمان بووم توندو تیژیی و دوژمنایەتی خەڵکی مەککەم کەوتەوە بیر بۆ پێغەمبەر ﷺ ، دەڵێت : وتم : ئای ئەبوجەهل ، خێرا چووم تەقەمدا لە دەرگاکەیان هاتە دەرەوە ، وتی: بەخێر بێیت ، چی تۆی هێناوە بۆ ئێرە ؟ وتی: هاتووم پێت بڵێم کە باوەڕم هێناوە بە خواو موحەممەدی پێغەمبەری و، متمانەشم داوە بەو پەیامەی هێناویەتی ، دەڵێت : دەرگاکەی بەسەردا داخستم و، وتی : خوا لەناوت بەرێت ، بەڕاستی شتێکی خراپت هێنا[2].

(إبن جوزی) دەڵێت: عومەر فەرمووی : هەرپیاوێك موسڵمان ببوایە پیاوانی لێ کۆ دەبوەوە لێیان دەداو ئەویش لێی دەدان ، کاتێك موسڵمان بووم چووم بۆ لای خاڵم . کە (عاصی) کوڕی (هاشم)ە . هەواڵم دایە چووە ژورەوە ، دەفەرموێت چووم بۆ لای گەورە پیاوێکی قورەیش . کە لەوانەیە ئەبوجەهل بێت . هەواڵم دایە ، ئەویش لە داخاندا چووە ژوورەوە[3].

هەروەها (إبن هشام) و (إبن الجوزی)یش بەکورتی دەگێڕنەوە، کە عومەر ﷺ موسوڵمان بوو هات بۆ لای (جمیل)ی کوڕی (معمر الجمحی) – دەم نەوێستاوترین

---

[1] / تاريخ عمر بن الخطاب ل٧،١٠،١١.، مختصر سيره الرسول نوسینی شێخ عبدالله ی نەجدی ل١٠٢،١٠٣، إبن هشام ١/٣٤٤-٣٤٦.

[2] / دوا سەرضاوە ١/٣٤٩،٣٥٠.

[3] / تاريخ عمر بن الخطاب . نوسینی (إبن الجوزی) ل٨.

پیاوی قوڕەیش بوو – عومەر هەواڵی دایە کە موسوڵمان بوە ، (جميل) بەدەنگی بەرز هاواری کرد (إبن الخطاب)یش لە ئایین هەڵگەڕایەوە ، عومەر بەدوایەوە بوو دەیوت: درۆ ئەکا من موسوڵمان بووم ، لێی ووروژان ، کەوتە شەڕ لەگەڵیاندا هەتا خۆر لەسەریان گەرم بوو ، ئیدی عومەر ماندوو بوو دانیشت ، هاتنە سەری ، پێی وتن : چیتان لە دەست دێت بیکەن ، سوێند بەخوا دەخۆم ئەگەر سێ سەد پیاو بوینایە یان بۆمان بەجێ دەهێشتن یان دەبوایە بەجێتان بهێلآیە[1].

دوای ئەوە موشریکان چون بۆ ماڵەکەی ویستیان بیکوژن ، (بوخاری) لە (عبدالله)ی کوڕی (عمر)ە وە دەگێڕێتەوە فەرمووی: لەکاتێکدا عومەر بەترسەوە لە ماڵەکەیدا بوو، (عاص)ی کوڕی (وائل السهمي) . (أبو عمرو) هات بۆ لای ملوانکەیەکی جوان و کراسێکی ڕووپۆش بە ئاوریشمی لەبەردا بوو ، لەخێڵی (بني سهم) بوو ، ئەمانە لە جاهیلیەتدا پشتیوانی ئێمە بوون ، پێی وت: چیتە؟ فەرموی: خێڵەکەت ئەڵێن : ئەگەر موسوڵمان بوبم دەمکوژن ، وتی ڕێگەیان پێ نادرێت بگەنە لات . پاش ئەوەی ئەم قسەیەی کرد ئیتر دڵنیا بووم . (عاص) چووە دەرەوە ، بینی خەڵکی ناو دۆڵەکەیان پڕکردوە ، پێی وتن : بۆ کوێ ئەچن ؟ وتیان: ئەوە عومەری کوڕی خەتابە لە ئایین هەڵگەڕاوەتەوە ، وتی: ڕێگە نیە ، ئیدی خەڵکەکە بیرێکیان کردەوە[2]، لەگێڕانەوەیەکی (إبن إسحاق) دا: وەڵلآهی وەکو پۆشاکێك وابوون لەسەری لاچووبن[3].

ئەمە سەبارەت بە موشریکان ، سەبارەت بە موسوڵمانەکانیش ، موجاهید لە (إبن عباس)ەوە ئەگێڕێتەوە : دەڵێت: پرسیارم کرد لە عومەری کوڕی خەتاب ، بەهۆی چییەوە ناونرایت (الفاروق) فەرمووی: حەمزە پێش من بە سێ ڕۆژ موسوڵمان بوو . پاشان بەسەرهاتی موسوڵمانبوونەکەی بۆ گێڕایەوەو لەکۆتاییدا فەرموی : وتم : واتە دوای ئەوەی موسوڵمان بووم . پێغەمبەری خودا ئایا ئێمە بژین و بمرین لەسەر هەق نین ؟ فەرموی : بەڵێ ! سوێندم بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە ، ئێوە بژین و بمرن لەسەر هەقن ، فەرمووی ، منیش وتم : ئیتر بۆچی خۆمان بشارینەوە ؟ وتم : سوێندم بەو کەسەی تۆی بەهەق ناردووە دەڕۆینە دەرەوە ، بردمانە دەرەوە لە دوو ڕیزدا ، حەمزە لەیەکێکیاندا بوو ، منیش لەوی تریاندا بووم دەنگی پێمان لە خرمەی هاڕینی باراش دەچوو، هەتا چووینە مزگەوتەوە ، دەفەرموێت: قوڕەیش سەیری من و

---

[1] / هەمان سەرچاوە ل٨ ، إبن هشام ١/٣٤٨،٣٤٩.
[2] / إبن هشام ٣٤٩/١.
[3] / صحيح البخاري ، باب إسلام عمر بن الخطاب ، ٥٤٥/١.

حەمزەیان دەکرد ، تووشی خەمۆکیەك بوون پێشتر شتی وایان بەسەردا نەهاتبوو ، لەو رۆژەوە پێغەمبەر ﷺ ناوی نام (الفاروق)[1].

(إبن مسعود) یش ﷺ دەیفەرموو: نەماندەتوانی لەپاڵ کابەدا نوێژ بکەین هەتا عومەر موسوڵمان بوو[2].

لە (صهیب)ی کوڕی (سنان الرومی)یەوە ﷺ فەرموی: کە عومەر موسوڵمان بوو ئیسلامەتی دەرکەوت و، بەئاشکرا بانگی بۆ دەکراو، لە دەوری کابە بەئەڵقە دادەنیشتین ، تەوافی بەیتمان دەکرد ، هاوتاییمان دەکرد لەگەڵ ئەوانەدا کە لەگەڵماندا توند بوون و ، ڕەدی هەندێك لەوانەشمان دەدایەوە کە قسەیان دەکرد[3].

هەروەها لە (إبن مسعود)ەوە فەرمووی: لەو کاتەوە عومەر موسوڵمان بوو سەرمان بڵند بوو[4].

نوێنــەری قوڕەیش لەبــەردەمی پێغــەمبــەری خــوادا ﷺ

پاش موسوڵمان بوونی ئەو دووپاڵەوانە ڕێزدارە – حەمزەی کوڕی عەبدول موتەلیب و عومەری کوڕی خەطاب ﷺ – هەوری خەمەکان دەڕەوینەوە موشریکانیش بۆ سزادان و ئەشکەنجەدانی موسوڵمانەکان بەئاگا هاتنەوەو ، هەوڵیاندا سەودایەك لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ بکەن بەرشتنی هەر نازو نیعمەتێك پێویست بکات بەسەریدا ، هەتا وازی پێ بهێنن لە بانگەوازەکەی ، ئەو هەژارانە بەوەیان نەدەزانی هەرچیەك خۆری لەسەر هەڵدێت لەبەردەم بانگەوازەکەیدا بەهای باڵی مێشولەیەکی نیە ، هەرچییەکیان ویست نائومێد بوون و شکستیان هێنا.

(إبن إسحاق) دەڵێت: (یزید)ی کوڕی (زیاد) لە (محمد)ی کوڕی (کعب القرظی) یەوە بۆی گێڕایەوە وتی: (عتیبە)ی کوڕی (ربیعە) ، پیاوماقوڵێك بوو، جارێکیان لەیانەکەی قوڕەیشدا وتی: ئەری خێڵی قوڕەیش بۆ نەچم بۆلای موحەممەدو قسەی لەگەڵدا بکەم ؟. لەوکاتەدا پێغەمبەر ﷺ بەتەنها لە مزگەوتەکەدا بوو. (عتیبە) وتی: دەچم هەندێك پێشنیار دەخەمە بەردەستی لەوانەیە بەهەندێکیان ڕازی بێت ، چی ویست دەیدەینێ و ، وازمان لێ بێنێت ؟ ئەمە کاتێك بوو حەمزە موسوڵمان بوو بوو، هاوەڵانی پێغەمبەریش ﷺ زیاترو

---

[1] / تاریخ عمر بن الخطاب نوسینی إبن الجوزی ٦-٧.
[2] / مختصر سیرة الرسول. نوسینی شێخ عبدالله ی نەجدی ل١٠٣.
[3] / تاریخ عمر بن الخطاب ، نوسینی (إبن الجوزی) ل١٣.
[4] / صحیح البخاری. باب إسلام عمر بن الخطاب ١/٥٤٥.

زۆرتر دەبوون ، وتیان : ئەی بۆ نا ، (ابو الولید) هەستە برۆ بۆلای ، قسەی لەگەڵدا بکە ، (عتبە) چوو بۆلای ، هەتا لەنزیکیەوە دانیشت ، وتی: ئەریّ برازا ، تۆ خۆت دەزانی چ پلەو پایەیەکت لەناو خێڵ و چ ریّزێکت لەناو خزماندا هەیە ، ئەوەی تۆ هیّناوتە بۆ کەسەکانت کارێکی گەورەیەو بەهۆیەوە دوبەرەکیت تیّخستوون ، گاڵتە بەعەقڵیان دەکەیت ، ئایینی باووباپیرانت عەیبدار کردووە ، هەرچیەکیش باپیرانیان کردویانە تۆ بە کوفری دەزانیت ، گویّم لیّ بگرە هەندیّك کاروبار دەخەمە بەردەستت بیریّکی لیّبکەیتەوە ، لەوانەیە هەندیّکیان قەبوڵ بکەیت ، دەڵیّ ، پیّغەمبەر ﷺ فەرمووی : (ابو الولید) هەر چیەکت هەیە بیڵیّ گویّم لیّتە ، وتی : برازا ، ئەو شتەی تۆ هیّناوتە ئەگەر ماڵت پیّی دەویّت ، هەموومان ماڵ و سامانی خۆمانت بۆ کۆدەکەینەوە هەتا دەبیتە دەوڵەمەندترینمان ، ئەگەر گەورەییت دەویّت دەتکەینە سەرۆکی خۆمان ، هیچ کاریّك بە بیّ تۆ ناکەین ، ئەگەر مەلیکایەتیت دەویّت دەتکەینە مەلیکی خۆمان ، ئەگەر ئەوەش بۆت دیّت رِیئیەکە و ناتوانیت دووری بخەیتەوە لە خۆت ئەوا حەکیمت بۆ بانگ دەکەین ، ماڵ و سامان خەرج دەکەین هەتا چاك دەبیتەوە ، چونکە لەوانەیە تووشی شتیّك هاتبیت یان هەروەکو ئەوەی پیّ وت : هەتا (عتبە) لە قسەکانی بوەوە ، پیّغەمبەر ﷺ بە تەواوی گویّی لیّ گرتبوو ، فەرمووی : (ابو الولید) لیّ بویتەوە ؟ وتی : بەڵیّ ، فەرموی : تۆش گویّ لە من بگرە ، وتی: باشە ، پیّغەمبەر ﷺ فەرمووی: ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ، حم (١) تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (٢) كِتَابٌ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآناً عَرَبِيّاً لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (٣) بَشِيراً وَنَذِيراً فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لا يَسْمَعُونَ (٤) وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ﴾ فصلت ، پاشان پیّغەمبەر ﷺ لەسەر خویّندنەوەکەی بەردەوام بوو ، (عتبە) گویّی لیّ گرتبوو ، دەستی خستبوە پشتی و پاڵی پیّوە دابوەوە ، گویّی لیّ دەگرت ، پاشان پیّغەمبەر ﷺ گەیشتە سوژدە کە سوژدەی برد ، پاشان فەرموی (ابو الولید) ئەوەیە کە بیستت ، ئەوە تۆو ئەو ، (عتبە) هەستاو چوو بۆلای هاوەڵەکانی ، هەندیّکیان بەیەکتریان وت : سویّند دەخۆین بەخوا ئەو رەنگ و رووەی (ابو الولید) هەیەتی ئەوەنە بوو کە پیّی رۆیشت ، کە هاتەوە لایان دانیشت ، وتیان : ئەوە چیتە (ابو الولید) ؟ وتی: من گویّم لەقسەیەك بوو ، سویّند بەخوا هەرگیز لەو جۆرەم گویّ لیّ نەبوە ، وەڵلاهی ئەوە نە شیعرە ، نە جادووە ، نە فاڵە ، ئەی خیّڵی قورەیش بەگویّم بکەن و ئەمە بخەنە گەردنی من ، واز لەو کابرایە بهیّنن و خۆتانی لیّ کەنار بگرن ، وەڵلاهی ئەو قسەیەی من لیّم بیست لە داهاتوودا شەوکەتیّکی گەورەی دەبیّت ، ئەگەر عەرەب

لەناوی بەرن ئەوا بە غەیری خۆتان لەكۆڵتان دەبێتەوە ، ئەگەر بەسەر عەرەبیشدا زاڵ بێت ئەوا موڵكی ئەو موڵكی ئێوەشە ، سەربەرزی ئەو هی ئێوەیە و ، دڵخۆشترین كەس دەبن بە ئەو ، وتیان : وەڵڵاهی (أبو الولید) ئەڵێی بە زمانی سیحری لە تۆش كردوە ؟ (عتبە) وتی: ئەوە ڕای منە لەبارەی ئەو پیاوەوە ، چیتان پێ باشە ئەوە بكەن [1].

لە ریوایەتێكی تردا (عتبە) گوێی گرتبوو هەتا پێغەمبەر گەیشتە ئایەتی: ﴿ فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنذَرْتُكُم صاعِقَةً مِثْلَ صاعِقَةِ عادٍ وَ ثَمُود ﴾ ئیدی (عتبە) بەترس و لەرزەوە هەستاو، دەستی خستە سەردەمی و دەیوت: بیكە بەخاتری خوداو خزمایەتی! لەترسی هەڕەشەكە هەستابوو ، ئەوەی وتبوو بەقوڕەیش كە وتبووی.[2]

(ئەبو طالب)

(بەنی هاشم) و (بەنی عبد المطلب) كۆ دەكاتەوە

ئاڕاستەی بارودۆخ و ڕەوشەكە گۆڕانی بەسەردا هات ، بەلاَم هێشتا (أبو طالب) ترسی لە برازاكەی هەبوو كە موشریكان شتێكی لێ بكەن ، كە سەیری ڕووداوەكانی پێشتری دەكرد . كاتێك موشریكان هەڕەشەی شەڕیان لەگەڵدا كردبوو، پاشان هەوڵی سەودایاندا لەگەڵیدا بە (عمارە)ی كوڕی (ولید) هەتا پێغەمبەریان بداتێ بیكوژن ، هەروەها ڕۆشتنی (أبوجهل) بۆلای بەبەردێك بیكوژێت و، هەوڵی (عقبە) بۆ خنكاندنی برازاكەی بەجلەكانی خۆی و خەریك بوو بیخنكێنێت و هەروەها دەرچوونی (إبن الخطاب) بەشمشێرەكەیەوە بۆ كوشتنی برازاكەی . ئەبوطالب بیری لەو ڕووداوانە دەكردەوەو ، بۆنی شەڕێكی دەكرد دڵی هێنایە لەرزە ، بۆی ساغ بوبوەوە كە موشریكان بڕیاری شاردنەوەی تۆباڵی ئەم دەدەن و، برازاكەی دەكوژن ، ئەوجا (حەمزە) یان (عومەر) یان هەر كەسێكی تر هیچ دادێكی نادەن ئەگەر كەسێك هەڵی كوتایە سەر برازاكەی و لە ناكاودا كوشتی.

(أبوطالب) لەمە دڵنیابوو، لەسەر هەقیش بوو، ئەوان بەئاشكرا كۆبوونەوە بۆ كوشتنی پێغەمبەر ﷺ ، قورئان ئاماژەی كردووە بەو بڕیارەی قوڕەیش و فەرمویەتی : ﴿أم أَبْرَموا أمْراً فإنا مُبْرِمونْ﴾ الزخرف/٧٩ كەواتە دەبێت (أبو طالب) چی بكات !

---

[1] / إبن هشام ١/٢٩٣، ٢٩٤.
[2] / تفسير ابن كثير ٦/١٥٩ ، ١٦١.

که بینی قورەیش گردبونەتەوە دژ بەبرازاکەی ، هەستا لەناو بنەماڵەکەیدا لە (بنی هاشم) و بنی (عبد المطلب) کە هەردوو ڕۆڵەی (عبد مناف) بوون ، بانگی کردن بۆ بەرگری کردن لە برازاکەی و پشتیوانی کردنی ، ئەوانیش بە موسوڵمان و کافرەوە وەك دەمارگیریی هاوسێیەتی عەرەبی هاتن بەدەمیەوە ، تەنها (أبو لهب)ی برای نەبێت ، کە لەوان جیابووەوەو لەگەڵ قورەیشدا بوو[1].

پەیوەندی دابڕینی گشتی

سەبارەت بەموشریکان ، چوار ڕووداوی گەورە لەماوەی چوار هەفتەدا ، یان لە کەمترین ماوەدا ڕوویاندا ، لەوانە ، موسوڵمان بوونی حەمزە ، پاشان عومەرو ، پاشان ڕەتکردنەوەی سازشی پێغەمبەر ﷺ لەگەڵیانداو، پاشان یەکگرتنی (بنو مطلب) بە موسوڵمان و کافرەوە بۆ پاراستنی ژیانی پێغەمبەرو بەرگریی لێ کردنی ، موشریکان سەرسام بووبوون ، ناهەقیشیان نەبوو ، ئەوان دەزانن ئەگەر موحەممەد بکوژن خوێنی هەموویان لەشیوی مەککەدا دەڕژێت ، لەوانەشە ببێتە هۆی لە ڕەگەوە دەرکێشانیان ، ئەوەیان دەزانی بۆیە بیریان لەزوڵمێکی تر دەکردەوە جگە لە کوشتن ، بەڵام کاریگەرتر لەوەی دوایی کردیان.

پەیماننامەی ستەم و دەست درێژی

هەموو قورەیش لە (ضیف)ی (بنی کنانه) لە شیوی (المحصب) کۆبونەوەو پەیمانیاندا دژ بە (بنی هاشم) و (بنی عبد المطلب) کە ئیتر لەمەودوا نە ژن و ژنخوازی و، نە کڕین و فرۆشتن و ، هاودەمیی کردن و، تێکەڵاوی و، هاتوچۆو ، قسەیان لەگەڵدا نەکەن ، هەتا پێغەمبەریان تەسلیم نەکەن بۆ کوشتنی ، لەو بارەیەوە پەیماننامەیەکیان نووسی چەند بەڵێن و پەیمانێکی تێدابوو کە (هەرگیز هیچ جۆرە سوڵحێکیان لەگەڵدا نەکرێت و ، بەزەییان پیایاندا نەیەتەوە ، هەتا پێغەمبەریان تەسلیم دەکەن بۆ کوشتنی)

(إبن القیم) دەڵێت گوتراوە: کە (منصور)ی کوڕی (عکرمه)ی کوڕی (هاشم) نوسیویەتی ، گوتراویشە کە (نضر)ی کوڕی (حارث) نوسیویەتی ، بەڵام قسەی ڕاست ئەوەیە کە (بغیض)ی کوڕی (عامر)ی کوڕی (هاشم) نوسیویەتی ، پێغەمبەر ﷺ نزای لێ کردوە هەردوو دەستی ئیفلیج بوون[2].

---

1 / إبن هشام ٢٦٩/١، مختصر سیرة الرسول ، نوسینی عبدالله ی نەجدی ل ١٠٦.

2 / زاد المعاد ٤٦/٢.

ئەو پەیمانە تەواوبوو بەسترا ، نووسخەکە بەدیواری ناوەوەی کابەدا هەڵواسرا ، هەموو (بنو هاشم) و(بنو عبدالمطلب) بە کافرو موسوڵمانەوە لایەنگر بوون جگە لە (ابو لهب) بۆیە هەموویان لە شیوی (ابوطالب) دا سەرەتای شەوی مانگی (المحرم) ساڵی حەوتەمی پێغەمبەرێتی بەندی کران.

سێ ساڵ لە شیوی (أبو طالب) دا

ئابڵوقەکە توندبوو ، هەموو ئاوو خۆراکێکیان نەما ، موشریکان نەیان دەهێشت هیچ خۆراك و کڕین و فرۆشتن و بازرگانیەك بێتە مەککەو نەیکڕن ، هەتا وای لێهات زۆریان بۆهات کەوتنە خواردنی گەڵای دارو چەرم ، بەشێوەیەك لەپشت شیوەکەوە دەنگی ئاهوحەسرەتی ژن و منداڵەکانیان دەبیسرا کە لەبرساندا هاواریان دەکرد ، مەگەر بە - نهێنی- وەگەرنا هیچ شتێکیان پێ نەدەگەیشت ، لە ڕۆژانی مانگە حەرامکراوەکاندا نەبێت نەیاندەتوانی هیچ ڕۆژێك بۆ شت کڕینیش بێنە دەرەوە ، ئەو کاتانە شمەکیان لەو کاروانانە دەکڕی کە لە دەرەوە دەهاتنە ناو مەککە ، خەڵکی مەککەش نرخی شتەکانیان بەکڕین بەرز دەکردەوە بۆ ئەوەی پێیان نەکڕدرێت.

حەکیمی کوڕی حوزام پێدەچوو گەنمی پێ بێت بۆ خەدیجەی پوری ، ڕ. جارێکیان (أبوجهل) هاتە سەر ڕێ و لێی نەدەبووەوە نەیدەهێشت تا (أبو البختری) کەوتە نێوانیان و ، یارمەتیدا گەنمەکە بۆ پوری بەرێت.

(أبو طالب) زۆر لەگیانی پێغەمبەر ﷺ دەترسا ، بۆیە کاتێك خەڵك بەرەو خەوتن دەڕۆشتن فەرمانی دەدا بە پێغەمبەر ﷺ لە جێگەکەیدا بنوێت ، هەتا ئەو کەسەی نیازی کوشتنی هەیە ئەوە ببینێت ، کە خەڵك دەخەوتن فەرمانی دەدا بەیەکێك لە کوڕەکانی یان براکانی یان ئامۆزاکانی تا لەسەر جێگاکەی پێغەمبەر ﷺ بخەون ، ئەنجا دەی وت بە پێغەمبەر ﷺ کە لەسەر جێگای یەکێکیان بخەوێت.

پێغەمبەری خوا ﷺ و موسوڵمانەکان لە ڕۆژانی وەرزی حەجدا دەچوونە دەرەوە ، بەخەڵك دەگەیشتن بانگیان دەکردن بۆ ئیسلامەتی ، پێشتریش وتمان کە (أبولهب) چی دەکرد.

هەڵوەشاندنەوەی پەڕەی پەیمانەکە

سێ ساڵی ڕەبەق تێپەڕی کرد ڕەوشەکە وەکو خۆی بوو ، لەمانگی موحەڕڕەمی[1] ساڵی دەیەمی پێغەمبەرێتیدا ڕووداوی هەڵوەشاندنەوەی پەڕەکەو دڕاندنی پەیمان نامەکە ڕوویدا ، ئەمەش لەبەرئەوە بوو کەهەندێك لەقورەیش پێی ڕازی بوون و هەندێکێشیان پێی ڕازی نەبوون ، بۆیە هەوڵی هەڵوەشاندنەوەیان ئەدا.

ئەوەی بەوکارە هەستا (هشام)ی کوڕی (عمرو) لە (بنی عامر بن لؤی) بوو. شەوانە بەنهێنی خواردنی دەبرد بۆ شیوەکە. ئەم پیاوە چوو بۆلای (زهیر)ی کوڕی (أبی أمیه المخزومی). دایکی (عاتکە)ی کچی (عبد المطلب) بوو، پێی وت: ئەی زوهەیر ، من بەتەنها چی بکەم ؟ وەڵڵاهی یەك پیاوی ترم لەگەڵدا بوایە ئەو پەیماننامەیەم ئەدڕاند ، وتی: من پیاوێکم دۆزیەوە ، وتی کێیە ؟ وتی: منم ، زوهەیر وتی: کەواتە پیاوی سێیەمم بۆ بدۆزەرەوە.

چوو بۆ لای (أبو البختری)ی کوڕی (هشام) ، چی وتبوو بە (مطعم) بەویشیی وت ، وتی: جا کەس هەیە هاوکاری ئەم کارە بکات ؟

وتی: بەڵێ ، وتی: کێیە ؟

وتی: (زهیر)ی کوڕی (أمیه)و، (مطعم)ی کوڕی (عدی) و، منیش لەگەڵتدام،

وتی: پێنجەممان بۆ پەیدا بکە.

چوو بۆ لای (زمعه)ی کوڕی (أسود)ی کوڕی (المطلب)ی کوڕی (أسد) ، قسەی لەگەڵدا کردو ، باسی خزمایەتی و مافەکانی بۆ کرد ، پێی وت: ئایا بۆ ئەو کارەی منی بۆ بانگ دەکەی کەسی تر هەیە ؟

وتی: بەڵێ و ناوی ئەوانی تریشی وت، ئەنجا لە (الحجون) کۆبوونەوەو، پەیمانیان بەست لەسەر هەڵوەشاندنەوەی پەڕەی پەیماننامەکەو ، زوهەیر وتی: من دەست پێ دەکەم و یەکەم کەستان دەبم بۆ ئەو کارە.

بۆ ڕۆژی سبەینێ کەچوونە یانەکانی خۆیان ، زوهەیر هاتەدەرەوە ملوانکەیەکی لەملدا بوو ، حەوت جار تەوافی کرد بەدەوری کابەدا ، پاشان ڕووی کردە خەڵك و، وتی: ئەی خەڵکی مەککە ڕەوایە ئێمە نان بخۆین و، جل لەبەر بکەین و، کەچی (بەنی هاشم)یش بەرەو فەوتان بڕۆن و ، نەکەس شتیان پێ بفرۆشێت و نەکەس شتیان لێ بکڕێت ؟

[1] / بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە(ابوطالب) پاش هەڵوەشاندنەوەی لاپەڕەکە بەشەش مانگ مردووە، ڕاستترینیش ئەوەیە لەبارەی مردنی (ابو طالب)ەوە کە لەمانگی (رەجەب) دا بوە، ئەوەش دەڵێ : لە ڕەمەزاندا مردوە، مانای وایە پاش هەڵوەشاندنەوەی لاپەڕەکە بە هەشت مانگ و چەند ڕۆژێ مردوە.

وەڵلاهی دانانیشم هەتاکو ئەو پەڕە ستەمکارە دوابڕاوە نەدڕێنرێت.

(ابو جهل) – کە لە گۆشەی مزگەوتەکەدا دانیشتبوو – وتی: درۆ ئەکەیت ، وەڵلاهی نابێت بدڕێت ، (زومعە) هەڵیدایەو وتی: وەڵلاهی (ابو جهل) تۆ درۆ ئەکەیت ، ئێمە ڕازی نەبووین بەنووسینی ئەو پەیماننامەیە کاتێك نوسراوە ، ئەنجا (ابو البختری) وتی: (زمعە) ڕاست ئەکا . ئێمە ڕازی نابین بەوەی تێیدا نوسراوەو دانی پێدا نانێین.

(مطعم)ی کوڕی (عدی) وتی: ئێوە ڕاست ئەکەن هەرکەسێکیش وەك ئێوە نەڵێت خۆی و ئەوەی نوسیویەتی دەدەینە دەست خوا.

ئەنجا (هشام)ی کوڕی (عمرو)یش بەو شێوەیەی وت.

ئەبوجەهل وتی: ئەمە کارێکە بەشەو تەگبیری بۆ کراوە ، لەشوێنێکی تردا پرس و ڕای لەسەر کراوە ، (ابوطالب)یش لەلایەکی مزگەوتەکەدا دانیشتبوو ، هات بۆ لایان چونکە خوای گەورە هەواڵی دابوو بەپێغەمبەر ﷺ کە پەڕەی پەیماننامەکە چی لێهاتووەو ، چۆن خۆرەی بۆ ناردووەو ، هەرچی باسێکی تێدایە لە ستەم و دابڕینی پەیوەندی خزمایەتی و زۆرداریی خواردوویەتی جگە لە باسی خودای گەورە ، ئەم هەواڵەی‌دا بەمامی، (ابو طالب) هەستاو چوو بۆلای قوڕەیش و هەواڵی پێدان کە برازاکەی ئەوەو ئەوەی فەرمووە ، ئەگەر درۆی کرد ئێمە لادەچین خۆتان چاری بکەن ، ئەگەر ڕاستیشی کرد دەبێت لەو ستەم و دابڕینە پاشگەز ببنەوە ، وتیان: بەڕاستی بە ویژدانیت.

پاش ئەوەی گفتوگۆ لەنێوان ئەو کۆمەڵەو (ابوجهل)دا بەردەوام بوو، (مطعم) هەستا پەڕەکە بدڕێنێت ، سەیری کرد خۆرە هەمووی خواردووە جگە لە وشەی پیرۆزی (باسمك اللهم) و، هەرچیەك ناوی خودای تێدا بووبێت نەیخوارد بوو.

پاشان پەڕەی پەیماننامەکە هەڵوەشێنرایەوەو ، پێغەمبەر ﷺ و ئەوانەی لە شیوەکەدا لەگەڵی بوون هاتنە دەرەوە ، موشریکان نیشانەیەکی گەورەی پێغەمبەرێتی موحەممەدیان بینی ﷺ ، بەڵام هەروەکو خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ﴾ القمر/٢ ، بەو نیشانە گەورەیەش ملیان نەداو کوفرەکەیان خەستتر بووەوە[1].

[1] / وردو درشتی ئەم دابڕینە لە (صحيح البخاري)دا کۆکردەوە، باب نزول النبی بمکه ٢١٦/١، باب تقاسم المشركين على النبی ٥٤٨/١، هەروەها (زاد المعاد) ٤٦/٢، وە ابن هشام ٣٥١,٢٧٤/١ – ٣٧٧، هەروەها (رحمه للعالمين) ٧٠,٦٩/١، هەروەها (مختصر سيره الرسول) (نوسینی عەبدوڵلای نەجدی) ل ١٠٦-١١٠، هەروەها (مختصرالسيره) نوسینی (شيخ محمد بن عبدالوهاب النجدی) ل٦٨-٧٣، لەنێوان ئەو سەرچاوانەشدا جیاوازیەکی زۆرکەم دەبینریٚ، ئێمەش ئەو ڕایەمان پەسەند کردووە، کە پاش تێڕامان بە لامانەوە باشتربوە.

دواین شاندی قورەیش بۆ لای (أبو طالب)

پێغەمبەری خوا ﷺ لە شیوەکە هاتە دەرەوەو ، دەستی کردەوە بەکارەکەی خۆی ، قورەیشیش هەرچەندە وازیان لەدابڕینەکە هێنابوو، بەلاّم هێشتا کاریان دەکرد بۆ فشار خستنەسەر موسلّمانەکان و رێگەگرتن لەرێبازی خودا، (أبو طالب)یش بەردەوام چوار دەوری برازاکەی دابوو ، بەلاّم تەمەنی لە هەشتا تێپەڕی بوو ، ئازارو ئەشکەنجەو ڕووداوە گەورە یەك لەدوای یەکەکانی ئەو چەند ساڵە – بەتایبەتی ئابلّوقەی شیوەکە – جومگەکانی لاوازو بێ هێز کردبوو ، پشتی چەماندبووەوە ، هێشتا چەند مانگێك بەسەر هاتنە دەرەوەیدا نەڕۆشتبوو لە شیوەکە ، نەخۆشی بەرۆکی گرتبوو لێی نە ئەبوەوە . ئیدی موشریکان لە شۆرەتی خۆیان دەترسان لەناو عەرەبدا کەئەگەر دوای مردنی (أبو طالب) شتێکی لێ بکەن حورمەتیان دەشکێت ، بۆیە جارێکی تر هەوڵیاندا بە ئامادەبوونی (أبو طالب) شاندێکی تر بنێرن بۆ قسەکردن لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ و ئەوەی بدەنێ کە پێشتر رازی نەبوون بیدەنێ ، شاندێکیان نارد کە دادەنرێت بەدواین شاند بۆلای (أبو طالب).

(إبن إسحاق) و هەندێکی تر دەڵێن: کە (أبوطالب) کەوتە جێگەو ، هەواڵی کەفتەکاربوونی گەیشتەوە بەقورەیش هەندێکیان بەیەکتریان دەوت: (حمزە) و (عمر) موسوڵمان بوون ، هەواڵی موحەممەدیش بەناو هەموو تیرەکانی قورەیشدا بلاّوبۆتەوە ، با بڕۆین بۆ لای (أبو طالب) ، بەڵکو دەستی ئەو بگرێت و ، خاتری ئێمەش بگرێت ، وەڵلاّهی هیچ متمانەیەکمان نیە کە لە دواڕۆژدا هەموو شتێکمان زەوت نەکەن ، لە دەربڕینێکی تردا : بەڕاستی ئەترسین ئەم پیرە پیاوە بمرێت و ، ئەو پیاوە (موحەممەد ﷺ) شتێکی لێ بێت و عەرەبیش ئێمەی پێ عەیبدار بکات و پێمان بڵێن : وازیان لێ هێنا تا مامی مرد ئەنجا دەستیان بۆ برد.

چوون بۆلای (أبوطالب) و قسەیان لەگەڵدا کرد ، شاندەکە پیاوماقولاّنی قورەیش بوون بریتی بوون لە: (عتبە بن ربیعە) و (شیبە بن ربیعە) و (أبو جهل بن هشام) و (امیە بن خلف) و (أبوسفیان بن حرب) لەگەڵ چەند پیاوماقوڵێکی تریاندا – نزیکەی بیست و پێنج کەس دەبوون – وتیان : (أبو طالب) خۆت دەزانیت کە لەناو ئێمەدا چ پلەوپایەیەکەت هەیە ، خۆشت دەبینیت کە چیت لێ هاتووە ، دەترسین شتێکت لێ بێت و دەزانی کێ لەنێوان ئێمەو برازاکەتدایە ، بانگی بکە ، چی لەلای ئێمەیە بیدەرێ ، چ مافێکی ئێمەش لای ئەوە بۆمان وەرگرە ، باوازمان لێ بهێنێت و ئێمەش وازی لێ دەهێنین ، واز لە ئایینەکەمان بهێنێت ، ئێمەش واز لە

ئایینەکەی ئەو دەهێنین ، (أبوطالب) ناردی بەشوێنیدا ، هات بۆلای ، پێی وت: برازاکەم ، ئەمانە پیاوماقوڵانی خێڵەکەتن ، لەبەر تۆ کۆبوونەتەوە ، تا هەق و حساب لەگەڵ یەکتریدا بکەن ، پاشان هەواڵی ئەوەی پێدا کە ئەوانە بۆچی هاتوون ، لەگەڵ دەست نەهێنانە رێگە لەلایەن هیچ لایەکەوە بۆ لاکەی تر.

پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموون: پێتان چۆنە ئەگەر گفتێکتان بدەمێ باسی بکەن ، بەو گوتەیە دەبنە خاوەنی هەموو عەرەب و، عەجەمیش ملتان بۆ دەدەن ، لە دەربڕینێکی تردا ، پێغەمبەر ﷺ ڕووی کردە (أبو طالب)و فەرمووی: ئەمەوێت ئەوان لەسەر وشەیەك ڕێك بکەون ، کە عەرەب ملیان بۆ کەچ بکات و، بەو پێیەی عەجەمیش جزیەیان بداتێ ، لەدەربڕینێکی تریشدا فەرمووی: مامە ، بۆچی بانگیان ناکەیت بۆ شتێك باشترە بۆیان؟ وتی: تۆ بۆ چیان بانگ دەکەیت؟ فەرمووی: بانگەشەیان دەکەم بۆ ووشەیەك بیڵێن تا بەووشەیە عەرەب ملیان بۆ بدات و، ببنە خاوەنی عەجەمیش ، دەربڕینێکیش هەیە، لە ڕیوایەتەکەی (إبن إسحاق) دا دەڵێت ، فەرمووی: یەك وشە هەیە بیڵێن ، دەبنە خاوەن هەموو عەرەب و، عەجەمیش ملتان بۆ کەچ دەکەن ، کە ئەم وتەیەی فەرموو ، هەموویان وەستان و سەرسام بوون ، نەیاندەزانی چۆن ئەو تەنها قسە بەسوودە ڕەت بکەنەوە تائەو ئاست و سنوورە ؟ پاشان (أبو جهل) وتی: ئەو وشەیە چیە؟ بەسەری باوکت دە وشەیشت دەدەینێ ، فەرمووی: بڵێن (لاإله إلا الله) و، واز لەوەبهێنن کە دەیپەرستن ، دەستیان کرد بەچەپڵەلێدان و، وتیان: ئەرێ موحەممەد تۆ ئەتەوێت هەموو خواکان بکەینە یەك خواوەند؟ بەڕاستی تۆ شتێکی سەیر ئەڵێیت.

پاشان هەندێکیان بەیەکتریان دەوت: سوێند بەخوا ئەو پیاوە هیچ شتێکتان ناداتێ لەوەی نێوە دەتانەوێت ، بڕۆن بەدەم ئایینی باوو باپیرانتانەوە ، هەتا خوا ئەم کێشەیەتان بۆ یەکلا دەکاتەوە ، پاشان بڵاوەیان لێ کرد.

لەبارەی ئەوانەوە ئایەت هاتە خوارەوە: ﴿ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ، ص وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ {١} بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ {٢} كَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَبْلِهِم مِّن قَرْنٍ فَنَادَوْا وَّلَاتَ حِينَ مَنَاصٍ {٣} وَعَجِبُوا أَن جَاءَهُم مُّنذِرٌ مِّنْهُمْ وَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا سَاحِرٌ كَذَّابٌ {٤} أَجَعَلَ الْآلِهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ {٥} وَانطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنِ امْشُوا وَاصْبِرُوا عَلَى آلِهَتِكُمْ إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ {٦} مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ إِنْ هَذَا إِلَّا اخْتِلَاقٌ {٧} ﴾ ص[1].

[1] / إبن هشام ٤١٧/١ ـ ٤١٩، تفهيم القرآن ٣١٦/٤ – ٣١٨، (مختصر سيرة الرسول) نوسينى (شێخ عبدالله ى نەجدى) ل٩١.

ساڵی ماتەمینی

کۆچی دوایی ئەبو طالب

نەخۆشی بەرۆکی (ابو طالب)ی بەرنەدا ، زۆری پێ نەچوو وەفاتی کرد لە مانگی ڕەجەبی[1] ساڵی دەیەمی پێغەمبەرێتیدا ، پاش شەش مانگ لەهاتنە دەرەوەیان لەشیوی ئەبو طالب[2]، وتراویشە: لەمانگی ڕەمەزانداو پێش وەفاتی خەدیجە . ڕ . بە سێ ڕۆژ وەفاتی کردوە.

لە (صحیح)یشدا هاتووە لە (المسیب)ەوە: کاتێك (أبو طالب) کەوتە گیانەلاّ ، پێغەمبەر چووە لای ، (ابوجهل)یش لەلای دانیشتبوو ، فەرمووی: مامە ، بڵێ (لاإله إلاالله) ، بەم وشەیە داوای لێخۆش بونت بۆ بکەم لەلای خودا ، (أبوجهل) و (عبدالله)ی کوڕی (أمیه)ش دەیانوت: (ابو طالب) ، ئایا لە ئایینی (عبد المطلب) پەشیمان دەبیتەوە؟ وازیان لێ نەهێنا هەر قسەیان لەگەڵدا دەکرد تا دواوشەی پێ وتن: لەسەر ئایینی (عبد المطلب)م ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: داوای لێخۆش بونت لێ دەکەم هەتا لێم قەدەغە نەکرێت ، ئایەت هاتە خوارەوە: ﴿ مَاكَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُواْ أَن يَسْتَغْفِرُواْ لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُواْ أُوْلِي قُرْبَى مِن بَعْدِمَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴾ التوبة/ ١١٣، هەروەها ئایەت هاتە خوارەوە: ﴿ إِنَّكَ لَاتَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ ﴾[3].

پێویستیش ناکات باس لەدەست ڕۆیشتوویی (أبو طالب) بکەین ، بە ڕاستی ئەو قەلاّیەبوو کە بانگەوازی ئیسلامی خۆیی پێ دەپاراست لەشالاّوی گەورەو بێعەقڵەکانی قوڕەیش ، بەلاّم لەسەر ئایینی پیرەکانی پێش خۆی مایەوە ، بەتەواوەتی ڕزگاری نەبوو ، لە (صحیح) داهاتووە لە (عباس)ی کوڕی (عبد المطلب) ەوە بەپێغەمبەری ووت ﷺ: نەتتوانی هیچ بۆ مامت بکەیت ، لەکاتێکدا ئەو پەرژینی تۆ بوو ، بۆ تۆو لەبەر تۆش تووڕە دەبوو؟ فەرمووی: (ابو طالب) لە تەنکاوی ئاگردا دایانناوە ، ئەگەر من نەبومایە ئەوا لەپلەی خوارەوەی دۆزەخدا دەبوو[4].

[1] / تاریخ الإسلام، نوسینی (شا ئەکبەرخان نەجیب ئابادی ١٢٠/١، لەسەرچاوەکانیشدا جیاوازیەکی زۆرهەیە سەبارەت بەومانگەی (ابوطالب)ی تێدا مردووە، ئەم ڕایەمان بەلاوە پەسەندترە چونکە زۆرینەی سەرچاوەکان لەسەرئەوە کۆکن کە شەش مانگ پاش ڕزگاربوون لەشیوەکی (ابو طالب) وەفاتی کردووەو، ئابلۆقەکەش سێ ساڵ بوە، ئەگەر ئابلۆقەکە شەوی بەدری موحەڕڕەمی ساڵی حەوت دەستی پێکردبێ ، ئەوا لەڕەجەبی ساڵی دەیەمی پێغەمبەرێتیدا کۆچی دوایی کردوە.

[2] / مختصر سیره الرسول ، نوسینی شێخ عبدالله ی نەجدی ل١١١.

[3] / صحیح البخاری ، باب قصة ابی طالب ٥٤٨/١.

[4] / صحیح البخاری ، باب قصة ابي طالب ٥٤٨/١.

هەروەها لە (أبی سعید الخدری)یەوە ، دەڵێت کە گوێی لێ بوو پێغەمبەر ﷺ – باسی مامی لەلادا کرا – فەرمووی: بەڵکو تکا کردنم بۆی لە ڕۆژی قیامەتدا سوودی پێ ببەخشێت ، لە تەنکاوی ئاگردا دادەنرێت تا دەگاتە هەردوو قولە پێی[1].

دوا ماڵئاوایی خەدیجە - ڕ -

پاش کۆچی دوایی (ابوطالب) بەدوومانگ یان سێ مانگ – لەگەڵ بونی جیاوازی لەڕاکاندا – دایکی ئیمانداران خاتوو خەدیجەی گەورەژن (ڕەزای خوای لێ بێت) وەفاتی کرد ، کۆچی دواییەکەی لەمانگی ڕەمەزانی ساڵی دەیەمی پێغەمبەرێتیدا بوو ، لەو کاتەدا تەمەنی (٦٥) ساڵ بوو ، پێغەمبەریش ﷺ تەمەنی پەنجا ساڵ بوو[2].

خاتوو خەدیجە (ڕەزای خوای لێ بێت) یەکێك بوو لە نیعمەتە چاکەکانی خودا بەسەر پێغەمبەرەوە ﷺ ، بۆ ماوەی چارەکە سەدەیەك لەگەڵیدا مایەوەو هەمیشە لە ساتەکانی دڵەڕاوکێدا سۆزی بۆ دەنواندو لەکاتە سەختەکانیدا پشتیوانی دەکردو، لە گەیاندنی پەیامەکەیدا هاوکاریی دەکردو، لەقۆناغەکانی جیهادی سەختدا هاوبەشی دەکردو بەخۆیی و ماڵ و سامانی دڵنەوایی دەکرد ، پێغەمبەری خوا ﷺ لەبارەیەوە فەرمویەتی: (لە کاتێکدا کە خەڵك باوەڕیان پێ نەدەکردم ئەو باوەڕی پێهێنام ، کاتێك خەڵك بەدرۆیان دەخستمەوە ئەو متمانەی پێدەبەخشیم ، کاتێك خەڵك لە یارمەتی خۆیان بێ بەشیان کردم ، ئەو کردمیە هاوبەشی سامانەکەی خۆی، خوای مەزن منداڵەکانی ئەوی بۆ هێشتمەوەو ، لە غەیری ئەو نەیهێشتەوە)[3].

لە (صحیح)یشدا هاتووە لە (أبی هریرە)وە ؓ فەرمووی: جبریل ؑ هاتە لای پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوە خەدیجەیە ، بەڕێوەیە ، دەفرێکی پێیە یان پێخۆری تێدایە یان خواردن یان شەراب ، ئەگەر هاتەلات سڵاوی پەروەردگاری پێبگەیەنەو ، مژدەی بدەرێ بە بەهەشتێك کە نە دەنگە دەنگی تێدایە نە ماندوو بوون[4].

---

[1] / هەمان سەرچاوە.
[2] / (إبن الجوزی) لە (التلقیح)دا جەخت دەکاتەوە لەسەر مردنی (خەدیجە - ڕ- لە ڕەمەزانی ئەو ساڵەدا ل٧، هەروەها عەلامە (المنصور فوری) لە (رحمە للعالمین) ٢/١٦٤، چەندینی تر هەمان ڕایان هەیە.
[3] / لە (مسند)ەکەیدا گێڕاویتیەوە ٦/١١٨.
[4] / صحیح البخاری ، باب ترویج النبی ﷺ خدیجة وفضلها ١/٥٣٩.

دابارینی خەمەکان

لەچەند ڕۆژێکدا ئەو دووڕووداوە خەمناکە ڕوویاندا ، هەستی خەم و ئازارەکان دڵی پێغەمبەریان ﷺ هێنایە لەرزە ، پاشان قورەیش کەوتنە داباراندنی کارەساتەکان ، زاتی زیاتریان دەکرد بەسەریدا ، پاش مردنی (أبو طالب) بە ئاشکرا ئازارو نارەحەتیان بۆ دروست دەکرد، خەمەکانی ڕۆژ لەدوای ڕۆژ کەڵەکە دەبوون ، هەتا بێئومێد بوو لێیان و کەوتەڕێ بەرەو (طائف) بەئومێدی بەدەمەوە هاتنی بانگەوازەکەی یان پەنادانی و پشتیوانی کردنی دژ بەخێڵەکەی، کەسی نەبینی جێگەی بکاتەوەو کەسیش پشتیوانی نەکرد، لەگەڵ ئەوەشدا زۆر ئازاریاندا ، کارێکیان پێکرد خێڵی قورەیش پێیان نەکردبوو.

چەند قورسایی ئازارەکانی خەڵکی مەککە بۆ سەر پێغەمبەر بوایە ، ئەوەندە لەسەر هاوەڵانی توند ئەبوو، هەتا جارێکیان ئەبوبەکری صدیق ﷺ پەنای برد بۆ کۆچکردن لە مەککە ، لەشار دەرچوو هەتا گەیشتە (برد الغماد)و دەیویست بەرەو حەبەشە بڕوات ، (إبن الدغنه) گەڕاندیەوەو پەنای‌دا[1].

(إبن إسحاق) دەڵێت: کاتێك (ابوطالب) وەفاتی کرد ، قورەیش ئەوەندە ئازاری پێغەمبەریان ﷺ ئەدا لەژیانی (أبو طالب)یشدا هەرگیز ئەو زاتەیان نەدەکرد ، هەتا بێ عەقڵێك لە بێ عەقڵەکانی قورەیش ڕێگەی پێگرت و، خۆڵی کرد بەسەری پیرۆزیدا ، کە گەڕایەوە ماڵەوە ، خۆڵەکە هەر بە سەریەوە بوو ، یەکێك لەکچەکانی هەستا چوو بۆ لای و بەدەم گریانەوە سەرو دەم وچاوی سڕی ، پێغەمبەری خواش ﷺ پێی وت: کچم مەگری ، خوای گەورە باوکت دەپارێزێت ، لەبەر خۆیەوە دەیفەرموو: قورەیش کارێکیان نەکرد زۆر ئازارم بدات ، هەتا (أبو طالب) وەفاتی کرد[2].

بەهۆی بەدوای یەکدا هاتنی ئێش و ئازارەکان لەو ساڵەدا ، پێغەمبەر ﷺ ئەو ساڵەی ناونا ساڵی خەمەکان ، هەر بەو شۆرەتەشەوە لە مێژوودا ناسرا.

---

[1] / شا ئەکبەرخان نەجیب ئابادی ڕێشکاوانە وتویەتی ئەم ڕوداوە لەوساڵەدا بوە، بڕوانە (تاریخ الإسلام) ١/١٢٠، بەسەرهاتەکە بە درێژی لە (إبن هشام) دا هاتوە ١/٣٧٢-٣٧٤، (صحیح البخاری) داهاتوە ١/٥٥٢,٥٥٣.

[2] / إبن هشام /١/٤١٦.

خوازبێنی سەودە - ر -

لە (شەوال)ی ئەو ساڵەدا - واتە ساڵی (١٠)ی پێغەمبەرێتی- پێغەمبەری خوا (سودە)ی کچی (زمعە)ی خواست ، لەو ئافرەتانە بوو کە دەمێك بوو موسوڵمان بوو بوو ، کۆچی دووەمیشی کردبوو بۆ حەبەشە ، هاوسەرەکەی (سکران)ی کوڕی (عمرو) موسوڵمان بوو بوو لەگەڵیدا کۆچی کردبوو ، لەخاکی حەبەشە وەفاتی کردبوو، یان پاش گەڕانەوە بۆ مەککە ، کەگەیشتنەوە جێ ، پێغەمبەری خوا ﷺ خوازبێنی کرد ، ئەوە یەکەم ژنهێنانی پێغەمبەر بوو ﷺ دوای وەفاتی خەدیجە ، پاش چەند ساڵێك سەرەکەی خۆی بەخشی بە عائشە[1].

هۆیەکانی دان بەخۆدا گرتن و دڵ قایم بوون

لێرەدا عاقڵ حەیران دەبێت و، مرۆڤە ژیرەکان لەنێوان خۆیاندا دەپرسن:

ئەو هۆکارانە چی بوون وایان لە موسوڵمانەکان کردبوو بگەنە ئەو ئاستە بەرزو سنوورە سەر سوڕهێنەرە لەدڵ قایمیدا؟

چۆن ئارامیان گرت لەژێر ئەو چەوساندنەوەیەدا کە موچوڕك بە جەستەی مرۆڤدا دەهێنێت و، ولآت دەهێنێتە لەرزە؟

بەدەر لە ئەو هەستەی بەناخی دڵەکاندا دێت و دەچێت ، باشتر وایە کە ئاماژە بکەین بەهەندێك لەو هۆکارانە ، با بەشێوەیەکی خێراش بێت :

١. هۆی سەرەکی لەو مەسەلەیەدا بەپلەی یەکەم ، باوەڕبوونە بەخوای تاك و تەنهاو بەڕاستی ناسینی ، چونکە باوەڕی تەواو ئەگەر لەدڵەکاندا بچەسپێت لەشاخەکان قورستر دەبێت ، خاوەنی ئەو ئیمانە پتەوو ئەو یەکلابوونەوە تەواوە - زەحمەتەکانی دونیا هەرچەندە زۆرو گەورەو زەبەللاح بن - لەپاڵ باوەڕەکەیدا . وەك قەوزەیەکی سەر سێلآوێکی توند دەیانبینێت کە هاتبێت بەنداوە پتەوو قەلآ سەختەکان برمێنێت ، ئیدی گوێ نادا بەهەموو ئەو زەحمەتانە ، لەبەردەم شیرینی ئیمان و لەزەتی مل کەچی و خۆشی باوەڕەکەیدا خۆی دەگرێت ﴿ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاء وَأَمَّا مَا يَنفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللّهُ الأَمْثَالَ ﴾ الرعد/١٧.

لەم هۆکارە چەند هۆیەکی تریش دەکەونەوە کە ئەم دڵ قایمی و ئارامگریە بەهێز تر دەکەن ئەویش :

---

[1] / رحمة للعالمين ٢/١٦٥. تلقيح فهوم اهل الأثر ل١٠.

٢. سەرکردایەتیەك دڵان کەمەندکێشی خۆی دەکات، پێغەمبەری خوا ﷺ سەرکردەی باڵای هەموو ئوممەتی ئیسلامیی بەڵکو هەموو مرۆڤایەتی بوو. مەزنترین سیفەتی لەجوانیی ڕەوشت و بەرزیی نەفس و ڕەوشت بەرزیی و پیاوەتی و سیفاتی ڕێزدارانەی تێدابوو، بەشێوەیەك دڵەکانی بۆلای خۆی کەمەندکێش دەکردو، نەفسەکان خۆیان دەکردە قوربانی ، لە گەورەییدا مرۆڤی ئاشوفتە دەبوو، بەجۆرێك هیچ کەسێك ئەو شانو شەوکەتەی نەبوو ، لە چڵە پۆپەی ڕێزو چاکەخوازی و خێرو شکۆداریدا بوو، ئەوەندە داوێنپاك و سپاردەناس و ڕاستگۆ بوو ، لەهەموو ڕووەکانی خێروچاکەوە بە شێوەیەك بوو تەنها ساتێك دوژمنەکانی گومانیان لێی نەبوو، چ جای دۆست و هاوەڵەکانی، وشەیەکی لەدەم دەرنەئەچوو لێی بێگومان نەبوونایە.

سێ کەسی قوڕەیش کۆبوونەوە، پێشتریش هەریەکێکیان بەنهێنیەوە گوێی گرتبوو بۆ قورئان خوێندنی پێغەمبەرو ﷺ پاشان نهێنیەکەیان ئاشکرا بوو ، یەکێکیان پرسیاری کرد لە (أبو جهل) – کە یەکێك بوو لەو سێ کەسە – ڕات چۆنە سەبارەت بەوەی لە موحەممەدت بیست ؟ وتی: چیم بیست ؟ ئێمەو خێڵی (بنو عبدمناف) لەسەر پلەو پایە کێشەمان هەبوو ، نان بدەییان کرد ئێمەش کردمان ، کاروانیان بارکرد ئێمەش کردمان ، بەخشندەییان کرد ئێمەش کردمان ، هەتا لەکۆتایی کێبڕکێکەدا یەکسان بووین ، ئێمە وەکو ئەسپی پێشبڕکێ وابووین ، ئەنجا ئەوان وتیان: ئێمە پێغەمبەرمان هەیە لەئاسمانەوە وەحی بۆدێت ، ئیدی چۆن بەوەدا بگەین ؟ وەڵڵاهی هەرگیز باوەڕی پێ ناهێنین و متمانەی پێ نادەین[1].

(أبو جهل) هەمووجارێك دەیوت: ئەی موحەممەد ئێمە تۆ بەدرۆ ناخەینەوە بەڵکو ئەو پەیامە بەدرۆ دەخەینەوە کە هێناوتە خوای مەزن ئایەتی ناردە خوارەوە: ﴿ فَإِنَّهُمْ لاَ يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللّهِ يَجْحَدُونَ ﴾ الأنعام/ ٣٣ [2].

ڕۆژێکیان بێ باوەڕەکان سێ جار لاقرتێیان پێکرد ، لە سێیەمدا فەرمووی : خێڵی قوڕەیش ، پەیامی لەناو بردنتانم پێیە ، ئیدی ئەو قسەیە هەموویانی گرت ، وای لێ هێنان سەرسەختترینیان بەجوانترین شێوە ڕووبەڕووی دەهات.

---

[1] / إبن هشام ٣١٦/١.

[2] / (ترمذي) ریوایەتی کردوە لە ڕاڤەی سورەتی (الأنعام) دا ١٣٢/٢.

کاتێك که پاشماوەی سەروپێی ئاژەڵیان کرد بەسەریدا لەکاتی سوژدەدا نزای لێ کردن ، دوای ئەوە پێکەنینیان نەما ، تووشی دڵەڕاوکێ و خەفەت هاتن و ، دڵنیا بوون لەوەی کە تیادەچن.

پێغەمبەر ﷺ نزای کردبوو لە (عتبە)ی کوڕی (أبی لهب) باوەڕی تەواوی هەبوو ئەو دۆعایە گیرا دەبێت ، لەکاتێکدا کە شێرەکەی بینی وتی: سوێند بێت هەر ئەوکاتە . موحەممەد . کە لە مەککە بوو کوشتمی.

(ابی) کوڕی (خلف)یش هەڕەشەی کوشتنی لێکرد ، فەرمووی: بەڵکو (إنشاء الله) من ئەتکوژم ، کە لە ڕۆژی (ئوحود)دا (ابی) ملی بریندار بوو - برینەکەشی سەخت نەبوو - (ابی) ئەیوت: موحەممەد هەر لە مەککە پێی وتم: من تۆ ئەکوژم ، وەڵڵاهی ئەگەر تفیشم تێ بکات ئەمکوژێت[1]. ئەوا دێت.

(سعد)ی کوڕی (معاذ) - کاتێك لەمەککە بوو - بە (أمیە)ی کوڕی (خلف)ی وت: گوێم لێبوو پێغەمبەری خوا فەرموویەتی: موسوڵمانەکان ئەتکوژن ، بەتەواوی زەندەقی چوو بوو، بڕیاری دابوو لەمەککە نەچێتە دەرەوە ، کاتێك (أبوجهل) لە ڕۆژی بەدردا ناچاری کرد بڕواتە دەرەوە چوو باشترین وشتری لەمەککەدا کڕی تا بتوانێت پێی هەڵبێت ، ژنەکەی پێی وت: ئەبو سەفوان ، ئەرێ لەبیرت چوو کەبرا یەثریبییەکە چی پێ وتی؟ وتی: نەوەڵڵا لەبیرم نەچووە نامەوێت لەگەڵیدا دەرچم مەگەر لە نزیکەوە[2].

ئەوە حاڵی دوژمنەکانی بوو ، خۆ هاوەڵەکانی ، ئەوە وەکو گیان و ڕۆح چوو بووە جەستەیانەوە ، بوو بووە دڵ و چاو بۆیان ، خۆشەویستی ڕاستەقینە وەکو ئاوی خوڕ بەرەو لای دەڕژا ، وەکو موگناتیس چۆن ووردە ئاسن بۆ خۆی ڕادەکێشێت بەو شێوەیە دڵ و دەروونی ئەوانی بەلای خۆیدا کەمەندکێش کردبوو.

فَصُورَتُــهُ هَيولى كُلِّ جِسْمٍ وَمِغنــاطِيسُ أفئدة الرِّجالِ

لەئاکامی ئەو خۆشەویستیە بێوێنەیەدا وایان لێ هاتبوو ، پێیان خۆش بوو لەگەردنیان بدرێت نەك نینۆکێکی پێغەمبەر ﷺ بریندار ببێت یان دڕکێك بە پێیدا بچێت.

---

1 / إبن هشام ٢/٨٤.

2 / بروانة (صحيح البخاري) ٢/٥٦٣.

ڕۆژێکیان لە مەککە ئەبوبەکری کوڕی (أبی قحافە) بە توندی لێی درا ، جا (عتبە)ی کوڕی (ربیعە) لیی نزیك بوەوەو ، بە دوو نەعلی زبر کەوتە لێدانی و، دەیهێنان بەدەم و چاویداو ، چووە سەر سکی و، وای لێهات دەم و چاوی نەدەناسرایەوە ، خێڵی (بنو تمیم) ئەبوبەکریان لەناو پارچە قوماشێکدا هەڵگرت ، تا بردیانەوە ماڵەکەی ، هیچ گومانێکیان نەمابوو کە دەمرێت ، سەر لەئێوارە کە هۆشی هاتەوە وتی: ئەریٚ پێغەمبەری خوا ﷺ چی لیٚ بەسەر هاتووە ، جا بە زمانی بەدو هەرزەیانە کەوتنە گیانی و تانەیان لێدا ، پاشان هەستان و وتیان بە (أم الخیر)ی دایکی: بزانە بەڵکو شتێکی بدەیتیٚ بیخوات یان قومێك ئاوی بدەریٚ ، کە دایکی چووە لای زۆری لیٚ پاڕایەوە شتێك بخوات ، کەچی ئەو دەیوت: ئەریٚ پێغەمبەری خوا چی لێهات ؟ دایکی وتی: وەڵڵاهی نازانم هاوەڵەکەت چی لیٚ هاتووە ، پێی وت: برۆ بۆ لای (أم جمیل)ی کچی خەتاب و پرسیار لەو بکە ، دایکی چووە دەرەوە تاگەیشتە لای (أم جمیل) پێی وت: ئەبوبەکر هەواڵی موحەممەدی کوڕی عەبدوڵڵا ئەپرسێت ، (أم جمیل) وتی: من نە ئەبوبەکر ئەناسم و نە موحەممەدی کوڕی عەبدوڵڵا ، ئەگەر پێت خۆشە لەگەڵت دێم بۆلای کوڕەکەت ، وتی: بەڵیٚ ، ئیدی پێکەوە ڕۆشتن تاگەیشتنە لای ئەبوبەکر سەیریان کرد نیوە گیانە ، (أم جمیل) نزیك بوەوەو ، هاواری لیٚ هەستاو ، وتی: وەڵڵاهی ئەو کەسانەی وایان لە تۆ کردووە تاقمێکی بیٚ باوەڕو لە سنوور دەرچوون و ، لە خوا دەپاڕێمەوە کە تۆڵەت بسێنێت ، (ئەبوبەکر) وتی: ئەریٚ پێغەمبەری خوا چی کرد؟ وتی: ئەوە دایکت وەستاوە گوێی لێیە، ئەبوبەکر وتی: گویٚ مەدەریٚ لێی مەترسە.

(أم جمیل) وتی: لەش ساغەو هیچی نیە ، ئەبوبەکر وتی: لەکوێیە ؟ وتی: لە ماڵی (إبن الأرقم) ە ، ئەبوبەکر وتی: ئاهم کردووە کە نەخواردن بخۆم و نە ئاو بخۆمەوە هەتا نەڕۆمە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ ، چاوەڕوانیان کرد ، هەتا ئەبوبەکر ئێشەکەی هێور بوەوەو ، خەڵك بیٚدەنگ بوون ، بردیانە دەرەوە ، چوونە ژێربالیەوە هەتا بردیانە ژوورەوە بۆلای پێغەمبەری خوا ﷺ [1].

لەچەند جێگەیەکی ئەم باسەدا قسە لەسەر دیمەنێکی خۆشەویستی و قوربانیدان دەکەین ، بەتایبەتی ئەو ڕووداوانەی کە لە ڕۆژی ئوحوددا ڕوویانداو ، کارەساتی خوبەیب و چەندین نموونەی تر.

---

[1] / البدایة والنهایة ٣/٣٠.

٣. هەست کردن بەبەرپرسیاریێتی . هاوەڵانی ڕێزدار بەتەواوی هەستیان دەکرد بەوبارە گەورەیەی کە لەسەرشانی مرۆڤایەتی دانراوە، ئەم بەرپرسیارێتیە هەرگیز بێلایەن وەستان و خۆلێ کەناردانی نیە ، ئەو کارەساتەی لەئەنجامی ڕاکردن و خۆ قوتارکردنەوە پەیدا دەبێت گەلێك زیاترن لەوانەی کە لەئەنجامی ئەو چەوساندنەوەیە تووشی دەبن و ئەو خەسارۆمەندیەی بەدوایاندا دێت – و بەدوای مرۆڤایەتیشدا دێت – ئەمەش هەرگیز ناپێوڕێت بەو زەحمەت و ماندوو بوونەی کە تووشیان دەبوو لە چوونە ژێرباری ئەو ئازارانەدا.

٤. باوەڕبوون بەڕۆژی دوایی – ئەمەش ئەو هەستەی تێدا بەهێز دەکردن – واتە هەست کردن بە بەرپرسیارێتی ، ئەوان لەسەر بڕوایەکی تەواوبوون بەوەی ڕۆژێك لە ڕۆژان هەڵدەستنەوە بۆ بەردەم بارەگای پەروەردگاری هەموو جیهان ، لەسەر هەموو کارە وردو گەورەکانیان لێپرسینەوەیان لەگەڵدا دەکرێت یان ئەوەیە بەرەو دۆزەخ دەڕۆن ، یان بەرەو بەهەشتێکی نەبڕاوە ، ئیدی ژیانیان لەنێوان ترس و ئومێددا بەسەر دەبرد ، ئومێدیان بەڕەحمەتی خودایان زۆربوو ، لەسزاکەشی دەترسان و، بەم شێوەیە بوون: ﴿ وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوا وَّقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ ﴾ المؤمنون/٦٠، دەشیانزانی کە دونیا بەخۆشی و ناخۆشیەکانیەوە لای خودا باڵی مێشوولەیەك ناهێنێت لە بەرامبەر ئاخیرەتدا ، ئەم مەعریفە قووڵ و بەهێزە هەموو زەحمەتەکانی دونیاو تاڵی و سوێریەکانی لەسەر ئاسان کردبوون ، بەشێوەیەك زۆرگوێیان نەئەدایە.

٥. قورئانی پیرۆز لەوماوە ناخۆشە ترسناکەدا ئایەت و سورەتەکانی دەهاتنە خوارەوەو بەڵگەسازیان دەکرد بۆ ڕاستیەکانی ئیسلام – ئەو ڕاستیانەی کە لەسەری دەڕۆشتن – بەچەند شێوازێکی سەرسوڕهێنەرو سەرنج ڕاکێش و ، ڕێنومایی موسوڵمانەکانی دەکرد بۆ کۆمەڵێك بنەما کە قەدەری خوا وابووە گەورەترین و جوانترین کۆمەڵگای مرۆڤیی لەسەر دروست ببێت لەهەموو دونیادا – ئەویش کۆمەڵگای ئیسلامیە – و هەست و نەست و ڕەوتی موسوڵمانەکان لەسەر ئارامیی و خۆ ڕاگریی ڕادەهێنێت ، نموونەت بۆ دەهێنێتەوەو، باس حوکمەکەت بۆ روون دەکاتەوە: ﴿ أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُواْ الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُم مَّثَلُ الَّذِينَ خَلَوْاْ مِن قَبْلِكُم مَّسَّتْهُمُ الْبَأْسَاء وَ الضَّرَّاء وَزُلْزِلُواْ حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللّهِ أَلا إِنَّ نَصْرَ اللّهِ قَرِيبٌ ﴾ البقرة/٢١٤ ،

هەروەها ئایەتی :﴿ الم {١} أَحَسِبَ النَّاسُ أَن يُتْرَكُوا أَن يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ {٢} وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ {٣}﴾ العنكبوت.

ئەو ئایەتانە دادەبەزینە خوارەوە وەلأمی بێدەنگکەری بیٚباوەڕو سەر سەختەکانی دەدایەوەو، هیچ بوارێکی فڕوفێڵی بۆ نەدەهێشتنەوە ، پاشان جارێکی تر لەئاکامی خراپ ئاگاداری ئەکردنەوە کە ئەگەر بێت و لەسەر لادان و سەرسەختی خۆیان بەردەوام بن ، هەندێك جار بەشێوەیەکی ڕوون وئاشکراو ، بە بەڵگە هێنانەوە لەسەر ڕۆژگارە یەك لەدوای یەکەکانی خوداوەند ، ڕووداوە مێژووییەکان کەبەڵگەن لەسەر یاسانوێنی خوداوەند سەبارەت بەپاڵگرو دوژمنەکانی خودا قسەی لەگەڵدا دەکردن ، هەندێك جاریش بەمیهرەبانی لەگەڵیان دەدواو ، مافی تێگەیاندن و ڕێنوێنی و ئاڕاستەکردنی پیٚدەبەخشین ، تا وازبهێنن لەو سەر لێشێواویە ئاشکرایەی تێیدا دەژین.

قورئانی پیرۆز دەستی موسوڵمانانی بەرەو جیهانێکی تر گرتبوو ، لە چەشمەندازەکانی گەردوون و، جوانیی پەروەردگارێتی و ، تەواوێتی خوداوەندو ، ئاسەواری بەزەیی و میهرەبانیی ، درەوشانەوەی ڕەزامەندی ئەوەندەی پیشان دەدان ئاواتی پیٚ بخوازن و هیچ لەبەردەمیاندا نەوەستێت.

لەدوو توێی ئەو ئایەتانەدا چەندین گوتاری تێدایە بۆ موسوڵمانەکان ، تیایدا مژدەیان دەداتیٚ بەڕەحمەت و، ڕەزامەندیی و بەهەشتی پڕ لە نازونیعمەتی نەبڕاوەو ، وێنەی دوژمنە بیٚباوەڕو ستەمکارەکانی پیٚ نیشان دەدان ، کە دادگایی دەکرێن و، سەروماڵیان تیایدا دەچێت و، لەسەر ڕوو بەرەو دۆزەخ پەلکێش دەکرێن گڕەی دۆزەخیان بەردەکەوێت.

٦. مژدەدان بەسەرکەوتن – لەگەڵ ئەوەشدا موسوڵمانەکان هەر لە یەکەم ڕۆژەوە کە توشی توندوتیژیی و چەوساندنەوە بوون – بەڵکو پێشتریش ، دەیانزانی کە هاتنە ناو ئیسلام مانای هێنانی بەڵاو مردن نیە ، بەڵکو بانگەوازی ئیسلامی – هەر لەیەکەم ڕۆژیەوە – ئامانجی سەرکوتکردنی جاهیلییەتی نەفامان و سیستمە زاڵمەکەیان بوو ، یەکێك لە ئامانجە سەرەکیەکانیشیی بریتی بوو لە بالأدەست کردنەی هەژموونی خۆی بەسەر زەمین و هەڵوێستی سیاسیی لەجیهاندا ، بۆ ئەوەی پێشڕەوێتی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی بکات بەرەو ڕەزامەندی خوداو ، لە بەندەیی کردنی بەندەکانەوە دەریان بهێنێت بەرەو بەندەیی کردنی پەروەردگار ڕزگاریان بکات.

قورئانی پیرۆز بەم مژدانەوە دادەبەزی - جارێك بەڕاستەوخۆو جارێك بە لاوەکی - لەوکاتە سەختو کەمەرشکێنانەی دەستی ناوە بینی موسوڵمانەکانەوە ، خەریکبوو دەیخنکاندن و، لەناوی دەبردن ، ئایەتەکانی قورئان دادەبەزین باسی ڕووداوی پێغەمبەرە پێشینەکان و گەلەکانی پێشووی بۆ دەکردن کە هەڵدەستان بەدژایەتی کردن و بەدرۆخستنەوەیان ، ئەو ئایەتانە باسی لە ئەو حاڵەتانەی دەکرد کە هاوشێوەی تەواوی بارودۆخی موسوڵمانەکانی مەککە بوو لەگەڵ کافراندا ، پاشان باسی لەو ژانە دەکرد کە لەئەنجامی ئەو بارودۆخەدا تەفروتونا بوونی بێباوەڕان و ستەمکارانی لێ هاتە کایەوەو ، لەئاکامیدا بەندەکانی خوا بوونە میراتگری ماڵ و حاڵیان ، ئەو بەسەرهات و چیرۆکانە ئاماژەیەکی ئاشکرای تێدابوو بۆ شکستهێنانی خەڵکی مەککە لە داهاتووداو ، سەرکەوتنی موسوڵمانەکان و بانگەوازی ئیسلامیی.

لەو ماوەیەدا چەند ئایەتێك هاتە خوارەوە مژدەی سەرکەوتنی ئیماندارانی تێدا بوو:

﴿ وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ {١٧١} إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنصُورُونَ {١٧٢} وَإِنَّ جُندَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ {١٧٣} فَتَوَلَّ عَنْهُمْ حَتَّى حِينٍ {١٧٤} وَأَبْصِرْهُمْ فَسَوْفَ يُبْصِرُونَ {١٧٥} أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ {١٧٦} ﴾ الصافات ، هەروەها فەرمووی: ﴿ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ{٤٥} ﴾ ، وە فەرمووی: ﴿ جُندٌ مَّا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِّنَ الْأَحْزَابِ {١١} ﴾ ص ،

لەبارەی ئەوانەشەوە کە کۆچیان کرد بۆ حەبەشە

﴿ وَالَّذِينَ هَاجَرُواْ فِي اللَّهِ مِن بَعْدِ مَا ظُلِمُواْ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَأَجْرُ الآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُواْيَعْلَمُونَ {٤١} ﴾ النحل ،

هەروەها لەبارەی چیرۆکی یوسفەوە پرسیاریان لێکرد، ئایەت هاتە خوارەوە :

﴿ لَّقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِّلسَّائِلِينَ {٧} ﴾ یوسف ،

واتە: پرسیارکەران کە خەڵکی مەککەن هەموو شکستی براکانی یوسف دەبینن و، وەکو ئەوان ملکەچ دەبن ، لەباسی پێغەمبەرانی تردا فەرمووی:

﴿ وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُواْ لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّـكُم مِّنْ أَرْضِنَآ أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ {١٣} وَلَنُسْكِنَنَّـكُمُ الأَرْضَ مِن بَعْدِهِمْ ذَلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ {١٤} ﴾ ابراهیم .

لەکاتێکدا شەڕی نێوان فارسەکان و ڕۆمەکان هەڵگیرسابوو، موشریکان حەزیان بەسەرکەوتنی فارسەکان دەکرد چونکە موشریکبوون، موسوڵمانەکانیش حەزیان

بەسەرکەوتنی رۆمەکان بوو، بەو پێیەی باوەڕیان بەخوداو پێغەمبەران و وەحی و کتێبە ئاسمانیەکان و ڕۆژیی دوایی هەبوو ، ئاکامەکە بەسەرکەوتنی فارسەکان کۆتایی هات ، خوای مەزن مژدەی سەرکەوتنی ڕۆمەکانی نارده خوارەوە لەچەند سالێ داهاتوودا ، هەرچەندە تەنها ئەو مژدەیەی تێدا نەبوو، بەڵکو مژدەی سەرکەوتنی ئیماندارانیشیی تێدابوو کاتێك فەرمووی : ﴿ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ {٤} بِنَصْرِ اللَّهِ ﴾ الروم.

خودی پێغەمبەر ﷺ بۆخۆی ناویەناو لەو جۆرە مژدانەی دەدا، کە کاتێك وەرزی حەجیش دەهات و، لە بازاڕی (عکاظ) و (ذي المجاز)دا لەناو خەڵکیدا هەڵدەستایەوە بۆ گەیاندنی پەیامەکەی تەنها مژدەی بەهەشتی پێ نەئەدان و بەس، بەڵکو ڕاشکاوانە پێی دەوتن: خەڵکینە بڵێن : (﴿ لا إله إلاّ الله ﴾ ڕزگار دەبن ، دەبنە خاوەنی هەموو عەرەب ، عەجەمیش ملتان بۆ دەدەن ، کە مردیشن دەبنە میرو مەلیکی بەهەشت)[1].

پێشتریش زانیمان کەپێغەمبەر ﷺ چۆن وەڵامی (عتبە)ی کوڕی (ربیعە)ی دایەوە کاتێك ویستی سەودای دونیایی لەگەڵدا بکات و ، ئەو تکاو ڕجایەی (عتبە) کردی پاش دەرکەوتنی ڕاستێتی پێغەمبەر ﷺ .

هەروەها دوا وەڵامی پێغەمبەر ﷺ بۆ دواشاندی قوڕەیش کەهاتنە لای (ابو طالب) ، ئەوەبوو پێی وتن کە تەنها یەك وشەیان لێ داوا دەکات بیلێن بۆ ئەوەی عەرەب ملیان بۆ کەچ بکات و ببنە خاوەنی عەجەمیش.

خەبابی کوڕی ئەرەت دەڵێت: چوومە خزمەت پێغەمبەر ﷺ بوردەکەی لە خۆی ئالاند بوو، لەژێر سێبەری کابەدا بوو، بەدەست موشریکانەوە ئازاری زۆرمان چەشتبوو، وتم: لەخوا ناپاڕێیتەوە بۆمان؟ دەموچاوی پیرۆزی سوور بووەوەو دانیشت، فەرمووی: گەلانی پێش ئێوە بەشانەی ئاسن گۆشت و ماسوولکەیان لە گۆشتیان جیادەکردەوە کەچی ئەوە لەدینەکەیان پەشیمانی نەدەکردنەوە ، خوای گەورەش ئەم دینەی خۆی سەردەخات ، هەتا وای لێدێت سوار لە (صنعاء)ەوە بەرەو (حضرموت) دەڕوات لەهیچ ناترسێك جگە لەخوا – ڕوونکردنەوەی ڕاوی ئەوەشی زیادکردوە – هەروەها گورگیش بۆسەر مەڕەکانی[2]، لەگێڕانەوەیەکیشدا هاتووە ، (بەڵام ئێوە پەلە دەکەن)[3].

---

[1] / (ترمذي) ریوایەتی کردوە ، پێشتریش چەند جارێك باس کرا.

[2] / صحيح البخاري ١/٥٤٣.

[3] / هەمان سەرچاوە ١/٥١٠.

ئەم مژدانە نهێنی و شاراوە نەبوون ، بەڵکو ئاشکراوو بلاْوبوون ، بێ باوەڕان پێیان دەزانی ، هەروەکو موسوڵمانەکانیش دەیانزانی ، هەتا (أسود)ی کوڕی (مطلب) و هاونشینانی کە هاوەڵانی پێغەمبەریان دەبینی ﷺ لەسەر ئەوە لاقرتێیان پێدەکردن و دەیانوت: ئەوا مەلیکەکانی سەرزەمین بۆتان هات ، ئەوانە زاڵ دەبن بەسەر مەلیکەکانی کیسراو قەیسەردا ، پاشان فیکەیان دەکێشاو چەپڵەیان لێ دەدا[1].

لەبەردەم ئەم هەموو مژدانەدا بەداهاتوویەکی ڕووناك و پرشنگدار لە دونیادا ، لەگەڵ بوونی ئەو ئومێدە چاکە گەورەیە کە هەبووە لەو مژدانەداو تاپلەی گەیشتنە بەهەشت ڕۆشتووە ، هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ پێیان وابوو کە ئەو چەوساندنەوانەی بەسەریاندا دادەبارێت و ئەو کارەسات و بەلاْیانەی لە هەموو لایەکەوە چواردەوری گرتوون ، هیچ نین جگە لە (هەورێکی تەنکی هاوینەو پاش ماوەیەکی تر دەڕەوێتەوە).

بەو شێوەیە پێغەمبەر ﷺ هەمیشە گیانی ئیمانداارانی بەخۆشیەکانی ئیمان ئاو دەداو ، دڵ و دەروونیانی بەفێرکردنی دانایی و قورئانی پیرۆزو بە پەروەردەیەکی قووڵ ڕای دەهێنان ، دەروونەکانی بۆ پلەکانی بڵندیی ڕۆح و بێگەردیی دڵ و خاوێنی ڕەوشت و خۆ ئازادکردن لەدەسەلاْتی ماددیگەرایی و بەرەنگاریی ئارەزووخوازی و گەڕانەوە بۆلای خاوەنی ئاسمانەکان و زەمین بەرز دەکردەوە کڵپەی دڵەکانی گەش دەکردەوەو لە تاریکستانەکانەوە دەری دەهێنان بۆ نێو نووری خودا فێری ئارامیی لەسەر ئازارو لێبوردنی جوان و ڕامکردنی دەروونی دەکردن ، بۆیە زیاتر دڵی هاوەڵان بەئایینەکەدا دەچەسپاو لە ئارەزوو بازی دوردەکەوتنەوە لەپێناوی خودا دەسوتان و حەزوشەوقیان بۆ بەهەشت زیاترو سووربوونیان لەسەر زانست و تێگەیشتن لە ئایین و خۆ سەرزەنشت کردن و نەفس پەروەردەکردن و زاڵبوون بەسەر سۆزداریداو جڵەوکردنی هەڵچوون و داچوون و خۆبەستنەوە بەئارامیی و هێمنی و لەسەرخۆیی ، تیایاندا زیاتر دەبوو.

---

[1] / فقه السيرة ل ٨٤.

قــۆنــاغی ســێیــەم

﴿ بانگەوازی ئیسلام لە دەرەوەی مەککەدا ﴾

پێغەمبەر ﷺ لە (طائف) دا

لە (شەوال)ی[1] ساڵی (١٠)ی پێغەمبەرێتی (واتە لەکۆتایی مانگی (مەی) یان سەرەتایی یۆنیوی ساڵی ٦١٩ی زایین)دا ، پێغەمبەر ﷺ بەرەو (طائف) دەرچوو، ئەم شارۆچکەیە (٦٠) میل لەمەککەوە دوورە، بەپێ لەهەردوو سەرەوە ماوەکەی بڕی ، (زید)ی کوڕی (حارثة)ی غولامی لەگەڵدابوو ، لەڕێگەدا بەلای هەرخێڵێکیدا بگوزەرایە بانگی دەکردن بۆ ئیسلام ، کەسیان بەدەمیەوە نەهاتن ، کە گەیشتە (طائف) چووە لای سێ برا لەخێڵی (ثقیف) ، ئەوانە بریتی بوون لە (عبد یالیل) و (مسعود) و (حبیب) کوڕی (عمرو)ی کوڕی (عمر)ی (ثقفي) بوون لەگەڵیان دانیشت و بانگی کردن بۆلای خوداو سەرخستنی ئیسلام ، یەکێکیان وتی: ئەگەر خوا تۆی ناردبێت شەرت بێت پۆشاکی کابە بدڕێنم ، ئەوی تریان وتی: جگە لە تۆ خوا کەسی نەدۆزیوەتەوە؟

سێیەمیشیان وتی: وەڵلاهی هەرگیز قسەت لەگەڵدا ناکەم ، ئەگەر تۆ پێغەمبەریت لەوە ترسناکتریت کە من ڕەتی قسەی تۆ بدەمەوە ، ئەگەر لەگەڵ خواشدا درۆ بکەیت پێویست ناکا قسەت لەگەڵدا بکەم ، ئیدی پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموی : ئەگەر ئەوەی دەتانەوێت بیکەن ئەوا تکاتان لێ دەکەم ئاشکرام مەکەن.

پێغەمبەرﷺ لەناو خەڵکی (طائف) دا (دە ڕۆژ) مایەوە ، پیاوماقوڵ نەما نەڕواتە لای و قسەی لەگەڵدا نەکات ، پێیان وت : لێرە بڕۆ دەرەوە ، ئەنجا گەنج و بێعەقڵەکانیان لێهاندا ، کەویستی بڕواتە دەرەوە ، کاڵ فام و کۆیلەکان کەوتنە دوای بەجنێودان و هاوار لێ کردن ، هەتا خەڵکی لەدەور کۆبوەوە ، بەدوو ڕیز بە دەوریدا وەستان و کەوتنە بەردباران کردنی و قسەی ناشیرینیان پێدەوت ، قاچیان دایە بەربەرد ، هەتا نەعلەکانی پڕبوون لەخوێن ، (زید)ی کوڕی (حارثة) ش خۆی دەدایە بەری ، هەتا بەردێك بەر سەری کەوت و شکاندی ، بەشوێنیەوە بوون هەتا ناچاربوو خۆی بکات بەباخێکی (عتبە) و (شیبە)ی کوڕانی (ربیعە)دا ، کە سێ میل لە (طائف)ەوە دوورە ، کە چووە ناو باخەکەوە ئەوان گەڕانەوە ، پێغەمبەر ﷺ چووە ژێر دارمێوێك ، لەژێر سێبەرێکدا پاڵیدا بە دیوارێکەوە ، کە هێورو ئارام بوەوە ، نزا بەناوبانگەکەی کرد کە پڕیەتی لە خەمی دڵ و بێتاقەتی دەرهەق ئەو مامەڵە خراپەی تووشی هات و، بێزاربوونی لەدەست باوەڕ نەهێنانی هیچ کەسێك پێی ، ئەنجا فەرمووی:

---

[1] / (النجیب آبادي) لە (تاریخ الإسلام) دا ١/١٢٢، ڕاشکاوانە ئەم ڕایەی وتووە ، ئەمەش لای من پەسەندە.

(خوایه ، لاوازی هێزو کەم توانایی و بێ دەسەڵاتیم بەدەست خەڵکەوە بۆ لای تۆ دەهێنم ، ئەی بەبەزەیترینی هەموو بە بەزەییەکان ـ تۆ پەروەردگاری ژێردەستەکانی ، تۆ خاوەنی منی ، بەکێم دەسپێریت ؟ بەدووره کەسێك ئازارم بدات ؟ یان بە دوژمنێك کارت داوەتە دەست ؟ ئەگەر تۆ تووڕە نەبوبیت من باکم نیە ، بەلام بێ وەیی کردنی تۆ بۆ من دلگوشاد ترە ، پەنا دەگرم بەنووری ڕووی پیرۆزی تۆ کە هەموو تاریکستانەکانی ڕووناك کردۆتەوەو ، کاروباری دونیاو ئاخیرەتی لەسەر دامەزراوە لەوەی تووڕەیی خۆتم بەسەردا داباریێنیت ، یان خەشمت بم گرێت ، ڕازو نیاز هەر بۆ لای تۆیە هەتا ڕازی دەبیت ، (وَلاَ حَوْلَ وَلاَ قُوَّةَ إِلاَّ بِكَ) .

که هەردوو کوڕەکەی ڕەبیعە بەو شێوەیە بینیان بەزەییان پێیدا هاتەوە ، غولامێکی نەسرانیان هەبوو ، ناوی (عداس) بوو ، بانگیان کرد ، پێیان وت: بڕۆ بۆشکێك لەو ترێیە ببە بۆ ئەو پیاوە ، کە بردی و داینا لەبەردەم پێغەمبەری خوادا ﷺ دەستی بۆ درێژ کردو فەرمووی: (بِسْمِ اللهِ) پاشان دەستی کرد بە خواردنی.

عەدداس وتی: خەڵکی ئەم شوێنە ئەو وتەیە بەکار ناهێنن ،

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: تۆ خەڵکی چ شوێنێکیت ؟

چ ئایینێکت هەیە؟

وتی: من نەسرانیم ، خەڵکی (نینوی)م ،

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خەڵکی شاری پیاوە چاکەکەیت (یونس)ی کوڕی (مەتی) !

پێی وت : تۆ چوزانیت (یونس)ی کوڕی (مەتی) کێیە؟

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەو برای منە ، پێغەمبەر بوو، منیش پێغەمبەرم ،

ئەنجا (عداس) کەوت بەسەر دەست و قاچیداو کەوتە ماچ کردنی.

کوڕەکانی (ربیعە)ش یەکێکیان بەوی تریانی وت: ئەوە غولامەکەشی لێ هەڵگێڕایتەوە، کە (عداس) هاتەوە پێیان وت: دایکت ڕۆڵە ڕۆت بۆ بکات ئەوە چیە؟

وتی : گەورەم ، لەسەر زەمیندا لەم پیاوە باشتر نیە ، بەڕاستی هەواڵێکی پێداوم جگە لە پێغەمبەر کەس نایزانێت ،

پێیان وت: دایکت ڕۆڵە ڕۆت بۆ بکات (عداس) ، نەکەیت لە ئایینەکەت وەرت بگێڕێت ، ئایینەکەی خۆت باشترە لە ئایینەکەی ئەو.

پێغەمبەری خوا ﷺ پاش دەرچوونی لەباخەکە بەدڵشکاوی و خەمباریەوە بەرەو مەککە گەڕایەوە ، کە گەیشتە (قرن المنازل) خودای گەورە (جبریل)ی نارد بۆ لای ، فریشتەی شاخەکانی لەگەڵدا بوو ، داوای لێ کرد کە ڕێگەی بدات ئەو دوو کێوە بەسەر خەڵکی مەککەدا بهێنێتەوە یەك.

(بوخاری) ووردو درشتی چیرۆکەکە – بەسەنەدی خۆی – دەگێڕێتەوە:

لە (عروە)ی کوڕی (زبیر)ەوە ، جارێکیان عائشە (خوا لێی ڕازی بێت) بۆی گێڕاوەتەوە کە فەرموویەتی بە پێغەمبەر ﷺ : ئایا ڕۆژی خراپتر لە (أحد) ت بەسەردا هاتوە؟

فەرمووی: ئەوەی بینیم لەخێڵەکەت کە بینیم ، خراپترین شتێك لێم بینین ڕۆژی (عقبە) بوو ، کە خۆم پیشانی (عبد یا لیل)ی کوڕی (عبد کلال) داو ، بە هیچ شێوەیەك بەدەممەوە نەهات ، ئیتر بە کۆڵێك خەم و خەفەتەوە دەرچووم ، لە (قرن الثعالب) نەبێت هۆشم نەهاتەوە – کە ناسراویشە بە (قرن المنازل) – سەرم بەرزکردەوە بینیم هەورێك سێبەری بۆ کردووم لێی وورد بوومەوە ، سەیر دەکەم (جبریل)ی تێدایە ، بانگی لێکردم ، فەرمووی : خوای گەورە گوێی لە گوتەکانی گەلەکەت بوو کەپێیان وتی: ئەوە خودای گەورە فریشتەی بۆ ناردویت بۆ ئەوەی بەخواستی خۆت فەرمانی بەسەردا بدەیت ، ئەنجا فریشتەی شاخەکان بانگی کردم و سڵاوی لێکردم ، پاشان فەرمووی : ئەی موحەممەد ئەوە منم ، چیت دەوێت ، ئەگەر دەتەوێت ئێستا ئەو دووشاخەیان بەسەردا دەهێنمەوە ، دوو شاخەکەش (أبو قبیس) و (قیقعان) بوون، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: (بەڵکو ئومێد دەکەم خوای گەورە لەپشتی ئەمانە نەوەیەك بخاتەوە بەتەنها خودای گەورە بپەرستێت و هیچ هاوبەشێکی بۆ بڕیار نەدات)[1].

لەو وەڵامەدا کە پێغەمبەر ﷺ دەیداتەوە کەسێتی بێ وێنەی دەردەکەوێت ، کە ئەوەندە لەسەر ڕەوشتێکی بەرز بوە دەرك بە سنوورەکەی ناکرێت.

پێغەمبەر ﷺ لە ئاقار ئەو سەرکەوتنە غەیبییەدا هۆشی بەبەردا هاتەوەو دڵی ئارام بوەوە، کەخوای گەورە لەسەروی حەوت ئاسمانەوە بۆی ناردبوو، پاشان بە ڕێ کەوت بەرەو مەککە، هەتا گەیشتە شیوی (النخلە)و چەند ڕۆژێك لەوێدا مایەوە

---

[1] / صحيح البخاري ، كتاب بدء الخلق ١/٤٥٨ ، مسلم ، باب ما لقي النبي ﷺ من أذى المشركين والمنافقين ١٠٩/٢.

، لەشیوی (النخلە) دووجێگە هەیە بۆ هەوارگە خستن باشە کە بریتین لە (السیل الکبیر) و (الزیمە) ، بەهۆی ئەو ئاوو لەوەڕە زۆرەوە کە تیایاندایە ، بەڵام سەرچاوەیەکمان نەبینی شوێنی هەوارگە خستنەکەی پێغەمبەرمان پێ بڵێت ﷺ.

لەو ماوەیەدا کە لەوێدا بوو ، خوای گەورە چەند کەسێکی لە پەرییان بۆ نارد ، خوای گەورە لە دوو شوێنی قورئاندا باسی کردوون ، لە سورەتی (الأحقاف) دا ﴿ وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّاحَضَرُوهُ قَالُواأَنصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَى قَوْمِهِم مُّنذِرِينَ {٢٩} قَالُوا يَاقَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنزِلَ مِن بَعْدِ مُوسَىمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُّسْتَقِيمٍ {٣٠} يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ {٣١} ﴾ .

هەروەها لە سورەتی (الجن) دا: ﴿ قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا {١} يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَن نُّشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا {٢}﴾ هەتا تەواوی ئایەتی ژمارە (١٥).

لە ڕەوتی ئەو ئایەتانەو . هەروەها ڕەوتی ئەو گێڕانەوانەدا کە لەڕاڤەی ئەم ڕووداوەدا هاتووە . ڕوون دەبێتەوە کە پێغەمبەر ﷺ ئاگای لە ئامادەبوونی ئەو پەریانە نەبوەو، کاتێك پێی زانیوە کەخوای گەورە بەو ئایەتانە ئاگاداری کردۆتەوە ، ئەو ئامادەبوونەشیان یەکەم جار بووە ، ڕەوتی گێڕانەوەکانیش ئەوە دەخوازێت کە چەند جارێکی تریش هاتبنەوە.

بەڕاستی ئەو ڕووداوەش سەرکەوتنێکیتر بوو کەخوای گەورە لەگەنجینە شاراوەکانی خۆی ئەو سەربازانەی بەخشی بەپێغەمبەرﷺ کەکەس نازانێت ژمارەیان چەندە، پاشان ئەو ئایەتانەی لەوبارەیەوە هاتنەخوارەوە لە دووتوێیاندا چەندین مژدەی سەرکەوتنی بانگەوازەکەی پێغەمبەری تێدابووﷺ، کەهیچ هێزێکی گەردونیش ناتوانێت ڕێ لە سەرکەوتنی بگرێت: ﴿ وَمَن لَّا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُ مِن دُونِهِ أَولِيَاء أُوْلَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ {٣٢} ﴾ الأحقاف ، هەروەها ﴿ وَأَنَّا ظَنَنَّا أَن لَّن نُّعجِزَاللَّهَ فِي الْأَرْضِ وَلَن نُّعْجِزَهُ هَرَبًا {١٢}﴾ الجن.

لەبەردەم ئەم سەرکەوتن و مژدانەدا ، هەوری خەم و نائومێدیەکان ڕەوینەوە ، کە ماوەیەك بوو هەر لە ڕۆژی دەرچونیەوە لە (طائف) لاسەریان گرتبوو ، هەتا بڕیاریدا بگەڕێتەوە بۆ مەککەو ، دەست بکات بە تێهەڵچونەوەی پیشاندانی ئیسلام و گەیاندنی پەیامی نەمری خودای بەچالاکی و دڵ گەرمیەکی زۆرەوە.

لەوێدا (زید)ی کوڕی (حارثة) پێی وت: چۆن دەڕۆیتەوە بۆ ناویان لەکاتێکدا کە ئەوان دەریان کردویت ؟ مەبەستی قورەیش بوو، فەرمووی : ئەی زەید ، ئەوەی تۆ دەیبینی خوای گەورە دەرووی خێری لێ دەکاتەوەو ، پێغەمبەرو ئایینەکەشی سەر دەخات.

پێغەمبەری خوا ﷺ بەرەو مەککە کەوتەڕێ هەتا لەمەککە نزیك بوەوە ، لە (حراء) مایەوە ، پیاوێکی خێڵی (خزاعە)ی نارد بۆلای (اخنس)ی کوڕی (شریق) تا پەنای بدات ، وتبوی : من پەیمانم داوە ، پەیماندەریش ناتوانێت پەنای کەسی تر بدات ، ئەنجا ناردی بۆ لای (سهیل)ی کوڕی (عمرو) ، (سهیل) وتبوی: (بنی عارم) هەرگیز بەسەر (بنی کعب)دا پەنای کەس نادەن ، ناردی بۆلای (مطعم)ی کوڕی (عدی) ، (مطعم) وتبوی : بەڵێ من پەنای دەدەم ، پاشان چەکی بەست و کوڕان و خێڵەکەی بانگ کردو پێی وتن: چەك ببەستن ، لەسەر ڕوکنەکانی (بیت) دا بوەستن ، ئەوە من موحەممەدم پەنا داوە ، پاشان ناردی بەشوێن پێغەمبەردا ﷺ کە بێتە ناو مەککەوە ، تەشریفی هاتە ژورەوە زەیدیشیی لەگەڵدا بوو نەوەستا تاچوە (بیت الحرام) ، (مطعم)ی کوڕی (عدی) چوە سەرپشتی وشترەکەی و هاواری کرد: ئەی خێڵی قورەیش ، من موحەممەدم پەناداوە ، هیچ کەسێك لە ئێوە هەڵنەکوتێتە سەری ، ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ گەیشتە ڕوکنی کابەو وەری گرت و پاشان دوو ڕکات نوێژی کردو، گەڕایەوە بۆماڵەوە ، (مطعم)ی کوڕی (عدی) و کوڕەکانی بەچەکەوە چوار دەوریان گرتبوو ، هەتا چووە ماڵەکەیەوە.

وتراویشە: کە (ابوجهل) یش دەڵێت: ئێمەش پەنای کەسێك دەدەین کە تۆ پەنای بدەیت[1].

پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم پیاوەتیەی (مطعم)ی لەبەرچاو بوو، لەبارەی دیلەکانی بەدرەوە فەرموی: ئەگەر (مطعم)ی کوڕی (عدی) لەژیاندا بوایەو لەبارەی ئەم دیلانەوە قسەی بکردایە هەموویانم بۆ بەردەدا [2].

[1] / طولضنی وردو درشتی روداوەکەی (طائف) مان لەم سەرضاوانە نەکردوە ، إبن هشام ١/٤١٩– ٤٢٢ ، زاد المعاد ٢/٤٧،٤٦، هەروەها (مختصر سیرة الرسول ﷺ) نوسینی شیخ عەبدوللا نەجدی ل ١٤١، ١٤٣، هەروەها (رحمة للعالمین) ١/٧١–٧٤، هەروەها (تاریخ الإسلام) نوسینی (نجیب ئابادی) ١/١٢٤،١٢٣.
[2] / صحیح البخاری ٢/٥٧٣.

بانگ کردنی خێڵ و تاکەکان بۆ ئیسلام

لە مانگی (ذی القعدة)ی ساڵی (١٠) ی پێغەمبەرێتیدا . لەکۆتاییەکانی یۆنیۆ یان سەرەتاکانی یۆلیۆی ساڵی ٦١٩ی زایینیدا ، پێغەمبەری خوا ﷺ گەڕایەوە مەککە ، بۆ ئەوەی سەر لەنوێ خێڵ و تاکەکانی قورەیش بۆ ئیسلامەتی بانگ بکات و، بەهۆی نزیکبوونەوەی وەرزی حەجەوە خەڵك بەپێ و سواری وشتری لەرەوە لە هەموولایەکەوە دەهاتن بۆ بەجێهێنانی ئەرکی حەج و، بۆئەوەی سوودیان دەستکەوێت و ، لەچەند رۆژێکی دیاری کراودا یادی خوا بکەن ، پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم دەرفەتەی قۆستەوە ، خێڵ بەخێڵ دەچووە لایان و باسی ئیسلامی بۆ دەکردن ، هەروەکو چۆن لە ساڵی چوارەمی پێغەمبەرێتیدا بانگی دەکردن.

ئەو خێڵانەی باسی ئیسلامی بۆکردن

(زهری) دەڵێت: ئەو خێڵانەی کە ناوەکانیان هەیەو پێغەمبەری خوا ﷺ بانگی کردون بۆ ئیسلام و خۆی تەشریفی چوەتە لایان بریتین لە (بنو عامربن صعصعة) و (محارب بن خصفة) و (فزارة) و (غسان) و (مرّة) و (حنيفة) و (سليم) و (عبس) و (بني نصر) و (بنو البكاء) و (كندة) و (كلب) و (الحارث بن كعب) و (عذرة) و (حضارمة) ، کەسیان نەهاتن بە دەمیەوە[1].

ئەو خێڵانەی (زهری) باسیان دەکات ، باس کردنی ئیسلام بۆیان لە یەك ساڵدا نەبوەو، لەیەك وەرزیشدا نەبووە ، بەڵکو لەنێوان ساڵی چوارەمی پێغەمبەرێتی تا دوا وەرزی پێش کۆچ کردن بووە ، ساڵێکی دیاری کراو نییە بۆ باسکردنی ئیسلام لەگەڵ خێڵێکی دیاریکراودا ، بەڵێ هەندێك خێڵ هەبووە (عەلامە المنصورفوری) دەڵێت: لە ساڵی (١٠)[2]ی پێغەمبەرێتیدا باسی ئیسلامی بۆکراوە، ئەمەش کورت کراوەکەیەتی:

١. خێڵی (بنو كلب) ، پێغەمبەر ﷺ چوەلای تیرەیەکیان ، پێی دەڵێن (بنو عبدالله) بۆلای خوا بانگی کردن و خۆی پێناساندن ، هەتا پێی دەگوتن: ئەی خێڵی (بني عبدالله) خوای گەورە ناوێکی جوانی ناوە لەباوکتان ، کەچی هیچیان لێ وەرنەگرت.

٢. (بنو حنيفه) ، چووە ناو ماڵەکانیان بانگی کردن بۆلای خواو ، خۆی پێ ناساندن ، هیچ کەسێکی عەرەب لەمان خراپتر وەڵامیان نەدایەوە.

---

[1] / (ترمذي) ئەمەی گێراوەتەوە، بڕوانە (مختصر سيره الرسول) نوسینی (شێخ عبدالله ی نەجدی) ل١٤٩.

[2] / رحمة للعالمين ٧٤/١، ئەجیب ئابادیش پێی لەسەر دادەگرێ ، بڕوانە (تاريخ الإسلام) ١٢٥/١.

٣. چوو بۆلای (بنی عامر بن صعصعه) . بانگی کردن بۆ لای خوا . خۆی پێ ناساندن . (بحیره)ی کوڕی (فراس) که یەکێك بوو لەپیاوەکانیان وتی: وەڵڵاهی ئەگەر دەستی ئەم کوڕەی قوڕەیش بگرم ، هەموو عەرەبی پێ قووت دەدەم ، پاشان وتی: ڕات چییە ئەگەر ئێمە بەلێنت بدەینێ و، پاشان ئەگەر خوا سەری خستی بەسەر نەیارەکانتدا ، ئایا کارو باری دوای تۆ بۆ ئێمە دەبێت ؟ فەرمووی : کاروبار بۆ خودایە ، ویستی لەسەر کێ بوو لەسەر ئەوی دادەنێت ، ئەنجا (بحیره) وتی بە پێغەمبەر ﷺ ، پێویستمان بەم کارەی تۆ نیە ، گوێیان پێنەدا.

که (بنو عامر) گەڕابوونەوە بۆ شوێنی خۆیان ، قسەیان کردبوو بۆ ڕیش سپیەکی خۆیان که لەبەر پیریی نەیتوانی بوو بڕوات بۆ حەج ، پێیان وت: کوڕێکی قوڕەیشی له (بنی عبدالمطلب) هاتە لامان ، دەیوت من پێغەمبەرم ، بانگی کردین بۆ ئەوەی پشتی بگرین و لەگەڵیدا بین و، بیهێنین بۆ شوێنی خۆمان ، کابرای پیرەساڵ کێشای بەسەری خۆیداو، پاشان وتی: ئەی خێڵی (بنی عامر) ئەرێ ناکرێت فریای کەون؟ ئەو پیاوە پەل و پۆکەی له (مطلب)ە؟ سوێندم بەو کەسەی گیانی فلانە کەسی بەدەستە ، هیچ نەوەیەکی (إسماعیل) ئەوە هەڵنابەستێت ، ئەوەش وتوویەتی هەقە ، ئەرێ لەوکاتەدا عەقڵتان لەکوێ بوو؟

ئیماندارانی دەرەوەی مەککە

هەروەکو پێغەمبەر ﷺ باسی ئیسلامی بۆ خێڵ و شاندەکان دەکرد ، خۆی بەتاکە تاکەی خەڵکیش دەناساند لەلای هەندێکیان وەلامی باشی دەستکەوت ، چەندپیاوێکیش پاش ماوەیەکیکەم لەو وەرزە باوەڕیان پێهێنا، ئەمەش دیمەنێکی ئەوانە:

١. (سوید بن صامت) شاعیرێکی ژیری خەڵکی (یثرب) بوو ، بەهۆی ئازایەتی و شاعیریتی و پلەوپایەو بنەماڵەکەیەوە ناویان نابوو (الکامل) ، بۆ (حەج) یان (عومرە) هاتبوە مەککە ، پێغەمبەری خوا ﷺ بانگی کرد بۆ ئیسلام ، پێی وت: لەوانەیە ئەوەی لای تۆیە لەوەبێت که لەلای منە ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموی تۆ چیت پێیە؟ وتی: دانایی لوقمان، فەرمووی: بۆم باس بکە، باسی کرد، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەمە گوتەی جوانە، بەڵام ئەوەی لای منە جوانترە لەوە، ئەوەش قورئانێکە خوای گەورە بۆمی ناردۆتە خوارەوە ، نوورو ڕێنوێنیە ، ئەنجا هەندێك قورئانی بەسەردا خوێندەوەو ، بانگی کرد بۆ ئیسلام بوون ، موسوڵمان بوو ، وتی:

بەڕاستی ئەمە گوتەیەکی جوانە، کەڕۆیشتەوە بۆ مەدینە زۆری پێ‌نەچوو لەڕۆژی (بعاث)دا کوژرا[1]، موسوڵمان بوونەکەی سەرەتای ساڵی (١١)ی پێغەمبەرێتی بوو[2].

٢. (إياس)ی کوڕی (معاذ)، کوڕێکی گەنجی (يثرب)ی بوو، لەگەڵ شاندێکی خێڵی (اوس) دا هاتبوون بۆ ئەوەی پەیمان ببەستن لەگەڵ قوڕەیشدا دژ بە خزمانیان لە (خزرج)، ئەمەش پێش جەنگی (بعاث) بوو کە لەسەرەتای ساڵی (١١)ی پێغەمبەرێتیدا ڕوویدا ، چونکە ئاگری شەڕ لەنێوان هەردوو خێڵەکەی (يثرب)دا هەڵگیرسابوو. ئەوسیەکان لە خەزرەجیەکان کەمتر بوون . کە پێغەمبەری خوا زانی هاتوون بۆ مەککە چووە لایان و لەگەڵیاندا دانیشت و، پێی وتن: ئایا لەم هاتنەتاندا حەزتان لە چاکە هەیە ؟ وتیان: ئەوە چاکەیە چی‌یە؟ فەرمووی: من پێغەمبەری خوام ، خوای گەورە منی ناردووە بۆ لای عەبدەکانی ، بانگیان دەکەم بۆ خوداپەرستی و وازهێنان لە (شيرك)و ، (قورئان)ی بۆ ناردووم ، پاشان باسی ئیسلامی بۆ کردن و ، قورئانی بۆ خوێندنەوە ، (إياس) ی کوڕی (معاذ) وتی: خزمینە وەڵڵاهی ئەمە باشترە لەوەی بۆی هاتوون ، (أبو الحيسر) . (أنس بن رافع) . کە پیاوێك بوو لە شاندەکەدا . مشتێك خۆڵی (بطحاء)ی هەڵگرت و کردی بەدەم و چاوی (إياس)دا و ، وتی: وازمان لێ بێنە ، ئێمە بۆ کارێکی‌تر هاتووین ، (إياس) بێ‌دەنگ بوو پێغەمبەری خوداش ﷺ هەستاو ، ئەوانیش بەبێ ئەوەی هیچ پەیمانێك لەگەڵ قوڕەیشدا ببەستن گەڕانەوە بۆ مەدینە.

پاش گەڕانەوەیان بۆ مەدینە زۆری پێ نەچوو (إياس) مرد ، لەکاتی سەرە مەرگدا زیکری (لاإله إلا الله) و (الله أكبر) و (الحمد لله) و (سبحان الله)ی دەکرد ، کەس گومانی نەبوو لەوەی کە بە موسوڵمانی مردووە)[3].

٣. (أبوذر الغفاري) . خەڵکی دەوروبەری (يثرب) بوو ، کاتێك هەواڵی وەحی بۆ هاتنی پێغەمبەر بەرگوێی کەوت (سويد)ی کوڕی (صامت) و (إياس)ی کوڕی (معاذ) بەهەمان شێوە کەوتە بەرگوێی (أبوذر)یش ئەمەش بووە هۆی موسوڵمان بوونی[4].

(بخاری) لە (إبن عباس)ە وە دەگێڕێتەوە:

---

[1] / هەمان سەرچاوە ١/٤٢٥-٤٢٧، هەروەها (رحمه للعالمين) ١/٧٤.
[2] / تاريخ الإسلام ، نوسينی (نجيب ئابادي) ١/١٢٥.
[3] / (إبن هشام) ١/٤٢٧-٤٢٨، هەروەها (تاريخ الإسلام) نوسينی (نجيب ئابادي) ١/١٢٦.
[4] / هەمان سەرچاوەی کۆتایی ١/١٢٨.

ئەبوذەڕ وتی: من پیاوێکی (غەفاری) بووم ، هەواڵمان پێگەیشت کە پیاوێك لە مەککە دەرکەوتوە ، دەڵێت من پێغەمبەرم ، وتم بە براکەم: بڕۆ بۆلای ئەو پیاوەو قسەی لەگەڵدا بکەو، هەواڵەکەیم پێ بدەرەوە ، پێی گەیشتبوو ، پاشان گەڕایەوە ، وتم چیت پێیە؟

وتی : وەڵلاهی پیاوێکم دی فەرمان بەکاری چاك دەکات و نادەکات لە هەموو خراپەیەك ،

پێم وت : دڵم ئاو ناخواتەوە ، هەستام توێشەبەرەو دارێکم گرت بە دەستمەوە، بەرەو مەککە کەوتمەڕێ ، خۆم والێکرد کە نایناسم و ، حەزم لەچارەی نیە ، لەئاوی زەمزەمم خواردەوەو چوومە مزگەوت ، عەلی بەلامدا تێپەڕی کرد ،

وتی: پێدەچێت تۆ پیاوێکی نامۆ بیت؟

دەڵێت : وتم: بەڵێ ،

وتی: کەوتە ڕێ بۆماڵەوە ، منیش لەگەڵیدا ڕۆیشتم ، نە ئەو پرسیاری لە من کرد نە منیش هیچ پرسیارێکم لەو کرد ، کە ڕۆژ بوەوە چووم بۆ مزگەوتەکەو ، هەواڵم نەپرسی ، کەسیش نیە هەواڵی ئەوم بداتێ ،

دەڵێت: عەلی بەلامدا تێپەڕی وتی: ئایا هێشتا ماڵی کابرات نەدۆزیوەتەوە؟

دەڵێت وتم : نەء ،

وتی: کەواتە وەرە لەگەڵم ،

دەڵێت: پێی وتم: کابرا چیت ئەوێت ؟

چی تۆی هێناوە بۆ ئەم شارە؟

دەڵێت : پێم وت : ئەگەر لای کەس قسە نەکەی پێت ئەڵێم ،

وتی: باشە وادەکەم ،

دەڵێت : وتم : هەواڵمان پێگەیشتوە کەپیاوێك لێرە هەڵکەوتووە دەڵێت من پێغەمبەری خودام ، براکەم نارد بۆ لای قسەی لەگەڵدا بکات ، گەڕایەوەو ئاوی دڵی نەدام ، حەزم کرد خۆم بیبینم.

عەلی پێی وت ﷺ : ڕێگەت دۆزیوەتەوە ، ڕووی منیش لەوێیە ، چۆن من چوومە ژورەوە تۆش بڕۆ ژورەوە ، ئەگەر کەسێکم دی جێگەی مەترسی بێت بۆ تۆ

دەچمە پاڵ دیوارەکەو خۆم بەچاککردنی نەعلەکانمەوە خەریك دەکەم و ، تۆ بەڕێی خۆتەوە برۆ ، ئەو ڕۆشت ، لەگەڵیدا ڕۆشتم هەتا چووە ژورەوە ، لەگەڵیدا چوومە ژورەوە بۆ لای پێغەمبەر ﷺ ، عەرزم کرد: باسی ئیسلامم بۆ بکە ، بۆی باس کردم ، دەستبەجێ موسوڵمان بووم ، پێی فەرمووم: ئەبوذەڕ، ئەم کارە بپۆشەو بانهێنی بێت ، بگەڕێرەوە بۆ شارەکەت ، کە هەواڵی سەرکەوتنی ئێمەت پێگەیشت ئەوجا وەرەوە ، منیش وتم: سوێند بەو کەسەی تۆی بەهەق ناردوە لەناویاندا بەدەنگی بەرز هاوار ئەکەم ، ئەنجا چوومە مزگەوت قورەیشی لێ بوو ، وتم: ئەی خێڵی قورەیش ، من شایەتی دەدەم (أشهد أن لا إله إلاّ الله) و (أنّ محمداً عبده ورسوله) وتیان : ئادەی بڕۆنە گیانی ئەو هەڵگەڕاوەیە ، بۆم هەستان ، لێدانێك لێ درام کە بمرم ، عەباس فریام کەوت ، خۆیدا بەسەرمدا ، پاشان ڕووی تێکردن و فەرمووی :

دایك ڕۆڵە رۆتان بۆ بکات ئایا پیاوێکی غەفاری دەکوژن؟ لەکاتێکدا کە ڕێگەی بازرگانی و هاتوچۆتان بەسەر خێڵی غەفارەوەیە؟ ئیدی وازیان لێ هێنام ، کە رۆژ بوەوە ، گەڕامەوە ، ئەنجا هەمان وشەکەی دوێنێم وتەوە ، وتیان: ئادەی هەستن بۆ ئەو هەڵگەڕاوەیە ، وەکو دوێنێیان لێ کردمەوە ، عەبباس فریامکەوت ، خۆیدایەوە بەسەرمداو وەکو قسەکانی دوێنێی فەرمووەوە[1].

٤. (طفیل)ی کوڕی (عمرو)ی (دوس)ی . پیاوماقوڵێکی شاعیرو ژیرو سەرۆکی تیرەی (دوس) بوو ، تیرەکەی لە هەندێ ناوچەی (یەمەن)دا میرنشینیەکی هەبوو ، لە ساڵی (١١)ی پێغەمبەرێتیدا هات بۆ مەککە ، خەڵکەکەی پێش ئەوە بگات بەخێرهاتنیان کرد ، جوانترین سڵاویان لێکردو بەشکۆدارترین شێوە ڕێزیان گرت و ، پێیان وت: ئەی (طفیل) ، تۆ هاتویتە وڵاتی ئێمە ، ئەم پیاوەی لەناوماندا دەرکەوتوە گێچەڵمان پێدەگێرێت و، جیاوازی تێخستوین، کاروبارمانی پەرتەوازە کردووە، گوتەکانی لەجادوو ئەچن ، کوڕ لەباوك و ، لەبراکەی و، هاوسەر لە یەکتری جیادەکاتەوە ، ئێمە بەهۆی ئەو پیاوەوە ترسمان هەیە لەسەر خۆت و خێڵەکەت ، لەبەرئەوە قسەی لەگەڵدا مەکەو گوێیشی لێ مەگرە.

(طفیل) دەڵێت: وەڵڵاهی وازیان لێ نەهێنام هەتا بڕیارمدا کە نەقسەی لەگەڵدا بکەم و نەبیدوێنم ، هەتا وام لێ هات کە چووم بۆ مزگەوت گوێم بەشتێك

[1] / صحيح البخاري . باب قصة زمزم ١/٤٩٩–٥٠٠ ، باب إسلام ابى ذر ١/٥٤٤،٥٤٥.

ئاخنی ، نه بادا شتێك له قسەكانیم بەرگوێ بكەوێت ، دەڵێت: چوومە مزگەوت ، دەبینم لەپاڵ كابەدا نوێژ دەكات ، له نزیكیەوە ڕاوەستام ، خوا ویستی گوێم له هەندێك قسەی بێت ، بەڕاستی گوێم له وتەیەكی شیرین بوو . لەدڵی خۆمدا وتم: دایك ڕۆڵە ڕۆم بۆ بكات ، من پیاوێكی خاوەن عەقڵم و شاعیرم ، چاك و خراپ له من ون نابن، چی ڕێگەم لێ دەگرێ كه گوێ له قسەی ئەم پیاوە بگرم ؟ ئەگەر پێم باش بوو وەری دەگرم ، خۆ ئەگەر خراپیش بوو ڕەتی دەكەمەوە ، وەستام هەتا گەڕایەوە بۆ ماڵەكەی ، شوێنی كەوتم تاچوە ژورەوەو چووم بۆلای و باسی هاتنی خۆمم بۆ كردو ، باسی ترساندنی خەڵك لەوو، ئاخنینی گوێم بەپارچە پەڕۆیەك پاشان گوێ گرتنم بۆ هەندێ لەگوتەكانی بۆ گێڕایەوەو ، پێم وت: باسی ئەم كارەی خۆتم بۆ بكە ، باسی ئیسلامی بۆ كردم ، قورئانی بەسەردا خوێندمەوە ، وەڵڵاهی هەرگیز گوێم لەقسەی لەوە جوانتر نەبوو بوو ، كارنەبوو لەوە دادپەروەرانەتر . دەست بەجێ باوەڕم هێناو شایەتی هەقم داو ، پێم وت: من لەناو تیرەكەمدا قسەبیسراوم و، دەگەڕێمەوە بۆ لایان و، بانگیان دەكەم بۆ ئیسلامەتی ، دۆعام بۆ بكە بەڵگەیەكم هەبێت ، پێغەمبەری خوا ﷺ دۆعای كرد بەڵگەكەش ئەوەبوو خوای گەورە نورێكی وەك گڵۆپی لەنێوچەوانیدا خولقاند ، وتی: خوایە بائەم بەڵگەیە له دەم وچاومدا نەبێت ، چونكی دەترسم بڵێن: ئەوە خوا پێی نواندوە ، ئیتر نوورەكە چووە ناو قامچیەكەی ، باوك و هاوسەرەكەی بانگ كرد بۆ ئیسلام هەردووكیان موسوڵمان بوون ، خێڵەكەی لەموسوڵمان بووندا درەنگ هاتن بەدەمیەوە ، بەڵام هەر وازی لێ نەهێنان هەتا له دوای (خەندەق)[1]ە وە كۆچی كرد بۆ مەدینەو حەفتا یان هەشتا بنەماڵەی خێڵەكەی لەگەڵدا بوو ، له ئیسلامدا هەوڵ و خەباتێكی باشی كرد ، له جەنگی ڕۆژی (یەمامە)دا شەهید بوو[2].

٥. (ضماد الأزدي) : لەخێڵی (ازد شنوءة) ی یەمەن بوو، خەریكی نوشتە كردن بوو ، گەیشتە مەككە گوێ لەبێ عەقڵەكانیان بوو دەیانوت: موحەممەد شێتە ، وتی: ئەگەر من بڕۆمەوە لای ئەو كابرایە بەڵكو خودا لەسەر دەستی مندا شیفای بدات ، پێی گەیشت ، پێی وت: ئەی موحەممەد ، من نوشتە دەكەم ، ئایا پێت

[1] / بەڵكو دوای (حديبية) ش هاتە مەدینەو خزمەت پێغەمبەریش ﷺ، سەیرکە (إبن هشام) ١/٣٨٥.
[2] / إبن هشام ١/٣٨٢-٣٨٥، رحمةللعالمين ١/٨١،٨٢، مختصر سيرة الرسول ، نوسینی شێخ عبدالله ی نەجدی ل١٤٤ ، تاريخ الإسلام نوسینی (نجیب ئابادی) ١/١٢٧.

باشە بۆت بکەم ؟ پێغەمبەر ی خوا ﷺ فەرمووی: ((إن الحمد لله نحمده ونستعينه ، من يهد الله فلا مضل له ، ومن يضلله فلا هادي له ، وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لاشريك له ، وأشهد أن محمداً عبده ورسوله ، أما بعد)).

وتی: ئەو وشانەم جارێکی تر بۆ بلێرەوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ سێ‌جار بۆی وتەوە ، کابرا وتی: من گوێم لەقسەی فاڵگرو جادوگەرو گوتەی شاعیران بووە ، هەرگیز گوێم لە هاوێنەی ئەم قسانەی تۆ نەبووە، بەڕاستی گەشتونەتە فەرهەنگی دەریاکان ، دەستت بێنە با لەسەر ئیسلام بەیعەتت بدەمێ ، بەیعەتی دا بەپێغەمبەر ﷺ[1].

شەش شنەبای فێنك لە خاکی (يثرب)ەوە

لە وەرزی حەجی ساڵی (١١) ی پێغەمبەرێتیدا . یۆلیۆی ساڵی ٦٢٠ی زایینی . بانگەوازی ئیسلامیی چەند تۆوێکی چاکی بەدی کرد ، خێرا بوونە چەند درەختێکی بالآبەرز ، موسوڵمانان خۆیان خستە ژێرسێبەری فێنکی لەدەست گڕەی ستەم و ستەمی ساڵانی پێشوو.

یەکێك لە داناییەکانی پێغەمبەر ﷺ ئەوەبوو، کاتێك تووشی بەدرۆ خستنەوەو ڕێگە لێگرتن دەبوەوە ، لەلایەن خەڵکی مەککەوە ، لەتاریکایی شەودا بەسەر خێڵەکاندا دەگەڕا ، هەتا هیچ کەسێك لەموشریکەکانی مەککە نەتوانن ڕێگەی لێ بگرن[2].

بەو شێوەیە شەوێکیان دەرچوو ، ئەبوبەکرو عەلی لەگەڵدا بوو ، بەسەر ماڵەکانی (ذهل) و (شيبان) و (بن ثعلبة)دا گوزەراو لەبارەی ئیسلامەوە قسەی لەگەڵدا کردن . لەنێوان ئەبوبەکرو پیاوێکی خێڵی (ذهل)دا پرسیارو وەلآمێکی خۆش ڕوویدا ، (بنو شيبان) یش وەلآمێکی ئومێد بەخشانەیان دایەوە ، بەلآم لە قەبوڵ کردنی ئیسلامدا وەستان[3].

پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ بە(عقبە)ی (منى) دا تێپەڕی ، گوێی لەدەنگی چەند پیاوێك بوو قسەیان دەکرد[4]، چووە لایان ، شەش گەنجی (يثرب) یی بوون ، هەموویان لە (خزرج) بوون ، بریتی بوون لە:

---

[1] / (موسلیم) ریوایەتی کردوە ، مشكاة المصابيح ، باب علامات النبوة ٥٢٥/٢.
[2] / تاريخ الإسلام نوسینی (نجيب ئابادى) ١٢٩/١.
[3] / بروانە ، مختصر سيرة الرسول ، نوسینی (شێخ عەبدوڵلآی نەجدی) ل١٥٠ –١٥٢.
[4] / رحمة للعالمين ٨٤/١.

(اسعد بن زراره) له خێڵی (بنی النجار)

(عوف بن الحارث بن رفاعة ، إبن عفراء) لەخێڵی (بنی‌النجار)

(رافع بن مالك بن العجلان) له خێڵی (بنی زریق)

(قطبة بن عامر بن جديدة) له خێڵی (بنی سلمه)

(عقبه بن عامر بن نابی) لەخێڵی (بنی حرام بن کعب)

(جابر بن عبدالله بن رئاب) لەخێڵی (بنی عبيد بن غنم)

یەکێك لەخۆشیەکانی خەڵکی (یثرب) ئەوەبوو، کە لە جوولەکە هاوپەیمانەکانیان دەبیست لە مەدینەدا کە یەکێك لە پێغەمبەران لەو ڕۆژگارانەدا دەردەکەوێت ، ئەوجا شوێنی دەکەوین ، ئەوجا ئێمە (جولەکە) لەگەڵ ئەو پێغەمبەرەدا دەبین ئێوە دەکوژین وەکو (عاد) و (إرم)[1].

کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ پێیان گەیشت ، پێی فەرموون : ئێوە کێن ؟ وتیان: ئێمە چەند کەسێکی خەزرەجین ، فەرمووی: هاوپەیمانەکانی جولەکە؟ وتیان: بەڵێ ، فەرمووی: دادەنیشن قسەتان لەگەڵدا بکەم؟ وتیان: بەڵێ، لەگەڵیدا دانیشتن ، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ کرۆکی ئیسلام و بانگەوازەکەی بۆ باس کردن و، بانگی کردن بۆلای خوای گەورە ، هەروەها قورئانی بۆخوێندنەوە . هەندێکیان بەئەوانی تریان وت: ئەرێ دەزانن وەڵڵاهی خەڵکینە ، ئەمە ئەو پێغەمبەرەیە کە جولەکە هەڕەشەیان پێی لە ئێوە دەکرد ، نەکەن بهێڵن پێشتان بکەون ، دەستبەجێ وەڵامی بدەنەوەو موسوڵمان بن.

ئەوانە پیاوە ژیرەکانی (یثرب) بوون ، دووبەرەکی و شەڕی ناوخۆ ماندووی کردبوون ، کە زۆر نەبوو گوزەرا بوو ، هەتا ئەو کاتەش کڵپەکەی بەهەڵگیرساوەیی مابوەوە ، ئومێدیان وابوو کە بانگەوازە ببێتە هۆیەك بۆ وەستاندنی شەڕ ، وتیان: ئێمە لەحاڵێکدا خێڵەکەمان بەجێهێشتوە هیچ خێڵێك لەوناوەدا بەئەندازەی ئەوان دوژمنایەتیان لەناودا نیە ، لەخودا داواکارین کە بەهۆی تۆوە کۆیان بکاتەوە ، دەچینەوە لایان ، بانگیان دەکەین بۆ لای تۆ ، ئەگەر لەسەر دەستی تۆدا یەك بگرن ، هەرگیز ڕێیان لەکەسێك ناکەوێت پایە بڵندتر بێت لە تۆ .

ئەو کۆمەڵە خەڵکە گەڕانەوە بۆ مەدینە پەیامی ئیسلامیان بۆ بردن ، وای لێهات ماڵێك لە ماڵەکانی (انصار)دا نەما باسی پێغەمبەری تێدا نەبێت ﷺ[2].

---

[1] / زاد المعاد ٢/٥٠، إبن هشام ١/٤٢٩،٥٢١.

[2] / هەمان سەرچاوە ١/٤٢٨–٤٣٠.

خواستنی عائشە لە لایەن پێغەمبەرەوە ﷺ

لەشەوالی ئەو ساڵەدا . ساڵی (١١)ی پێغەمبەرێتی . پێغەمبەری خوا ﷺ عائشەی (صدّیقە)ی خوازبێنی کردو (ر) ، لە شەوالی ساڵی یەکەمی کۆچیدا گواستیەوە[1].

شەوڕەوی و بڵند بوونەوە

لەو قۆناغەدا بانگەوازەکەی پێغەمبەر ﷺ لەنێوان سەرکەوتن و چەوساندنەوەدا بێ وچان ڕێگەی دەبڕی ، چەند ئەستێرەیکی کز لە ئاسۆیەکی دورەوە وەدیار دەکەوتن ، ئەوە بوو ڕووداوی شەوڕەوی و بڵند بوونەوە ڕووی‌دا.

بەچەند وتەیەکی جیاواز کاتی دیاری کردنەکەی قسەی لەسەرە:

١. وتراوە: شەوڕەوی لەیەکەم ساڵی پێغەمبەرێتیدا ڕوویداوە، ڕای (طبری)یە.

٢. وتراوە: پێنج ساڵ دوای پێغەمبەرێتی بووە ، (نەوەوی) و (قرطبی) ئەمەیان بە لاوە پەسەندترە.

٣. وتراویشە: لە شەوی (٢٧)ی مانگی رەجەبی ساڵی (١٠)ی پێغەمبەرێتیدا بوە ، (عەللامە المنصور فوری) ئەم ڕایەی پەسەند کردوە.

٤. وتراوە: پێش کۆچ بە (١٦) مانگ بووە ، واتە لە ڕەمەزانی ساڵی (١٢)ی پێغەمبەرێتیدا.

٥. وتراوە: پێش کۆچ کردن بەساڵێك و دوومانگ بووە ، واتە لە (محرم)ی ساڵی (١٣)ی پێغەمبەرێتیدا.

٦. وتراوە: ساڵێك پێش کۆچ کردن بووە ، واتە لە (ربیع الأول) ی ساڵی (١٣)ی پێغەمبەرێتیدا.

سێ گوتەی یەکەم بەوە ڕەت کراوەتەوە کە (خەدیجە) (ر) لە ڕەمەزانی ساڵی (١٠) پێغەمبەرێتیدا وەفاتی کردوە ، وەفات کردنەکەشی پێش فەرز کردنی (٥) نوێژەکە بووە ، ڕای جیاواز نیە لەوەدا کە فەرز کردنی پێنج نوێژەکە لە شەوی (إسراء)دا بووە[2].

بەڵام هەر سێ وتەکەی دواوە بەڵگەیەکم نەدی پەسەندی بکەم ، هەرچەندە ڕەوتی سورەتی (الإسراء) بەڵگەیە لەسەر ئەوەی شەوڕەوی دواتر ڕوویداوە.

---

[1] / تلقیح فهوم اهل الأثر ل١٠، صحیح البخاري ٥٥١/١.

[2] / بۆ ئەم ڕایانە بڕوانە، زادالمعاد ٤٩/٢، مختصر سیرەالرسول ، شێخ عەبدوڵلای نەجدی ل ١٤٨-١٤٩، رحمە للعالمین ٧٦/١، (تأریخ الإسلام) نوسینی (نجیب ئابادی) ١٢٤/١.

هەروەها پێشەوایانی (فەرمووده) وردو درشتی ئەم ڕووداوە دەگێڕنەوە ، ئێمەش زۆر بەکورتی دەیخەینە ڕوو:

(إبن القيّم) دەڵێت: ڕاست وەهایە کەپێغەمبەری خوا ﷺ بەجەستەی شەوڕەوی پێکراوە ، لەمزگەوتی حەرامەوە بۆ (بيت المقدس) ، بەسواری بوراق و بەهاوڕێیەتی (جبريل) ﷺ لە (بيت المقدس) دابەزیوە ، نوێژی بەئیمامەت بۆ پێغەمبەران کردوەو، جڵەوی بوراقیشی بەئەڵقەی دەرگاکەی مزگەوتەوە بەستۆتەوە.

پاشان هەر لەو شەوەدا لە (بيت المقدس)ەوە بۆ ئاسمانی دونیا بڵند کرایەوە ، (جبريل) ﷺ داوای کردنەوەی ئاسمانی یەکەمی کرد ، بۆی کرایەوە ، لەوێدا باوکی مرۆڤایەتی (ئادەم)ی بینی سڵاوی لێ کرد ، بەخێرهاتنی کردو ، وەڵامی دایەوە ، دانی نا بە پێغەمبەرێتیەکەیدا ، لەلای ڕاستیەوە خوای گەورە گیانی هەموو پێغەمبەرانی نیشانداو ، لەلای چەپیشیەوە گیانی تاوانبارانی نیشاندا.

پاشان بەرزکرایەوە بۆ ئاسمانی دووەم ، بۆی کرایەوە ، تیایدا یەحیای کوڕی زەکەریاو عیسای کوڕی مەریەمی بینی ﷺ ، پێیان گەیشت و سڵاوی لێ کردن ، وەڵامیان دایەوەو، بەخێرهاتنیان لێ کردو ، دانیان نا بە پێغەمبەرێتیەکەیدا.

پاشان بڵند کرایەوە بۆ ئاسمانی سێیەم ، یوسفی تێدا بینی ﷺ ، سڵاوی لێ کرد ، وەڵامی دایەوەو بەخێرهاتنی لێ کردو ، دانی نا بە پێغەمبەرێتیەکەیدا.

پاشان بەرز کرایەوە بۆ ئاسمانی چوارەم ، ئیدریسی تێدا بینی ﷺ ، سڵاوی لێ کردو ، بەخێرهاتنی لێ کردو، دانی نا بە پێغەمبەرێتیەکەیدا.

پاشان بەرز کرایەوزە بۆ ئاسمانی پێنجەم ، هاروونی کوڕی عمرانی تێدا بینی ﷺ ، سڵاوی لێکردو ، بەخێرهاتنی کردو ، دانی نا بە پێغەمبەرێتیەکەیدا.

پاشان بڵند کرایەوە بۆ ئاسمانی شەشەم ، بە موسای کوڕی عمران گەیشت ﷺ ، سڵاوی لێکردو ، بەخێرهاتنی کردو ، دانی نا بە پێغەمبەرێتیەکەیدا.

کە موسای بەجێهێشت ﷺ گریا ، پێی وترا: بۆچی دەگریت ؟ فەرمووی : دەگریم چونکە کوڕێك نێرراوە لەدوای منەوە ، ئەوانەی لەئوممەتی ئەو دەڕۆنە بەهەشتەوە لە ژمارەی ئەوانەی ئومەتی من زیاترن.

پاشان بەرزکرایەوە بۆ ئاسمانی حەوتەم ، گەیشت بە ئیبراهیم ﷺ ، سڵاوی لێکردو ، بەخێرهاتنی کردو ، دانی نا بە پێغەمبەرێتیەکەیدا.

پاشان بەرز کرایەوە بۆ (سدرة المنتهى) و، ئەنجا بڵند کرایەوە بۆ (البيت المعمور).

پاشان بەرز کرایەوە بۆ لای (الجبّار ﷻ) ، ئەوەندە لێی نزیك بوەوە هەتا بەئەندازەی دووکەوان یان کەمتری مابوەوە ، ئەنجا ئەوەی ویستی (وەحی) کرد بۆ پێغەمبەر ﷺ ، (٥٠) نوێژی لەسەر کردە ئەرك ، گەڕایەوە هەتا بەلای موسادا تێپەڕی ﷺ ، پێی فەرموو : بەچی فەرمانی پێکردی ؟ فەرمووی بەپەنجا نوێژ ، فەرمووی : ئوممەتەکەت بەرگەی ئەوە ناگرێت ، بگەڕێرەوە بۆلای پەروەردگارت داوای لێ بکە سووکی بکات لەسەر ئوممەتەکەت ، لای کردەوە بەلای جبریلدا ، وەکو بیەوێت ڕای ئەو وەربگرێت ، ئاماژەی فەرموو: بەڵێ، ئەگەر حەزت لێ بێت ، جبریل بەرزی کردەوە هەتا چوە خزمەت خوای گەورە ، لەجێگەی خۆیدابوو . ئەمە قسەی بوخاریە لەچەند ڕێگەیەکەوە . ئەنجا دە نوێژی لەسەر کەمکردەوە، پاشان دابەزیەوە هەتا بەلای موسادا ﷺ تیێپەڕی، هەواڵی پێدا، فەرموی: بگەڕێرەوە لای پەروەردگارت و داوای سووك کردنی لێ بکە ، بەردەوام لەهاتوچۆدا بوو لەنێوان موسا ﷺ و خوای گەورەدا، هەتا بۆی کرد بەپێنج نوێژ، موسا ﷺ فەرمانیپێدا کەداوای سووککردن بکاتەوە ، فەرمووی: شەرم دەکەم لەپەروەردگارم بەڵام ڕازی دەبم و ملکەچم ، کە دورکەوتەوە بانگ وێژێك هاواری کرد: من بڕیاری فەریزەکەم داو سەرشانی بەندەکانم سووك کرد . تەواو[1] .

پاشان (إبن القیم) باس لە ڕاجیاوازیەك دەکات سەبارەت بەچاوپێکەوتنی پێغەمبەر ﷺ بۆ پەروەردگاری گەورە ، پاشان باسی قسەیەکی (إبن القیم)ی کردوە لەو بارەیەوە ، پوختەی قسەکە ئەوەیە کە بینین بەچاو لەبنەڕەتدا نەسەلماوەو ئەمە قسەیەکە هیچ یەکێك لەهاوەڵان نەیان فەرمووە ، ئەوەش باس دەکرێت لە (إبن عباس)ەوە کە بە ڕەهایی و بە دڵی بینیویەتی ، ئەوا یەکەم دژ بە دووەم نیە.

پاشان دەڵێت: ئایەتی ﴿ ثم دنا فتدلى ﴾ النجم/٨ ، ئەم نزیکبوونەوەیە ئەو نزیکبوونەوە نیە لە سورەتی (الإسراء)دا هاتووە ، ئەوەی لەسوورەتی (النجم)دا هاتوە نزیکبوونەوەی (جبریل)ە ﷺ نزیکبوونەوەکەش ، هەروەکو عائشەو (إبن مسعود) دەڵێن : ڕەوتی ئایەتە بەڵگەیە لەسەری ، نزیك بوونەوەکە لەسورەتی (الإسراء)دا ڕوونە کەمەبەست پێی نزیکبوونەوەی پەروەردگاری گەورەو، لە سورەتی (النجم)دا باس لەوە ناکات ، بەڵکو ئەوەی تێدایە کە جارێکی تر لە (سدرە

---

[1] / زاد المعاد ٢/٤٧، ٤٨.

المنتهى) بینیویەتیەوە ، ئەوەش (جبریل)ە ، پێغەمبەر ﷺ دووجار لەسەر شێوەی پیرۆزی جبریلی بینیوە: جارێك لەسەر زەمین ، جارێکیش لە (سدرە المنتهى) ، (والله اعلم) . تەواو.[1]

ڕووداوی سنگ لەت کردنەکەش جارێکی تر لێی ڕووی دایەوە ، لەو سەفەرەدا کۆمەڵێك شتی جۆراو جۆری بینی:

شیرومەی خرایە بەردەستی ، شیرەکەی هەڵبژارد ، پێی وترا: ڕێگەی فیترەتت هەڵبژارد یان فیترەتت پێکا ، خۆ ئەگەر مەیەکەی هەڵبژاردایە ئوممەتەکەت سەری لێ تێکدەچوو.

هەروەها چوار ڕووباری بینی لە بەهەشتدا : دوو ڕووباری دیارو ، دوو ڕووباری نادیار ، دوو دیارەکە بریتی بوون لە نیل و فورات ، ماناکەشی ئەوەیە کە پەیامەکەی نیشتەجێی ئەو دوو شیوە بەپیتە دەبێت لە نیل و فوراتداو ، خەڵکەکەی دەبنە هەڵگرانی ئیسلام نەوە لەدوای نەوە ، ماناکەی ئەوە نیە کە ئاوی ئەو دوو ڕووبارە لە بەهەشتەوە هەڵدەقوڵێت.

هەروەها مالیکی دەرگاوانی دۆزەخی بینی ، پێنەدەکەنی ، لە ڕووکاریدا گەشی و خۆشی دیار نەبوو ، هەروەها بەهەشت و دۆزەخی بینی.

هەروەها بخۆرانی ماڵی هەتیوانی بینی قاپۆڵەیان هەبوو وەك وشتر ، پارچە ئاگری وەك مشتە بەرد دەکرا بە دەمیانداو ، لە دەرچەیانەوە دەچووە دەرەوە.

سووخۆرەکانیشیی دەبینی سکیان گەورە بووبوو ، نەیاندەتوانی لە جێگەی خۆیان بجوڵێن، بۆ پیشاندانی دۆزەخ ئال و بەیتی فیرعەون بەلایاندا تێدەپەرین و پێیان پێدادەنان.

زیناکارەکانیشیی بینی گۆشتێکی پاکو قەڵەوو گۆشتێکی هەڵاوساوی بۆگەنیان لەبەردەستدا بوو ، لەگۆشتە پیسە بۆگەنەکەیان دەخواردو ، وازیان لە گۆشتە پاکە قەڵەوەکە هێنا بوو.

هەروەها ئەو ژنانەشی بینی کە منالی زۆڵ دەخەنەوە ، بە مەمکەکانیان هەڵواسرا بوون.

[1] /زادالمعاد ٢/ ٤٧ ، ٤٨ . هەروەهاسەیرکە(صحیح البخاری)١/ ٥٠.. ٤٥٥ ، ٤٥٦ ، ٤٧٠ ، ٤٧١ ، ٤٨١ ، ٥٤٨ ، ٥٤٩ ، ٥٥٠ ... ٢/ ٦٨٤ ، (صحیح مسلم) ١/ ٩١ ، ٩٢ ، ٩٣ ، ٩٤ ، ٩٥ ، ٩٦.

هەروەها کاروانێکی خەڵکی مەککەی بینی لەچوون و گەڕانەوەدا بوو، وشترێکیان لەپێشەوە بوو دیاریی کرد، لەسەریان وەستا ئاوی لەدەفرێکی سەر داپۆشراویان خواردەوە ئەوان نووستبوون ، پاشان دەفرەکەی بە سەرداپۆشراوی هێشتەوەو ڕۆشت ، ئەوەش بوو بەبەڵگەی بانگەوازەکەی لە بەرەبەیانی شەوی شەو ڕەیدا[1].

(إبن القيم) دەڵێت: کاتێك پێغەمبەر ﷺ ڕۆژی کردەوە لەناو قورەیشدا هەواڵی پێدان ، کە خودا چی لە ئایەتە گەورەکانی خۆی نیشانداوە ، ئیدی بەدرۆخستنەوەو ئازاردان و زیان پێگەیاندنیان زیاتری کرد ، داوایان لێ کرد وەسفێکی (بيت المقدس) یان بۆ بکات ، خوای گەورە هێنایە پێش چاوی ، تا بەباشی دیاری کرد ، ئەنجا هەواڵی نیشانەکانی پێدان ، ئەوانیش نەیاندەتوانی بەرپەرچی یەك وشەی بدەنەوە ، ئەنجا هەواڵی ڕێگەی هاتن و چونی کاروانەکەشی پێدان و ، پێشیی وتن کە چ کاتێك دەگاتە جێ ، هەواڵیشی پێدان سەبارەت بە یەکەم وشتری پێش کاروانەکە ، هەواڵەکەش بەڕاستی وادەرچوو کە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی ، کەچی ئەو هەواڵە زیاتر تووڕەی کردن و ، زیاتر لە کوفرو بێباوەڕیدا نغرۆی کردن[2].

گوتراوە: بۆیە (أبوبکر) ﷺ ناونراوە (صدّيق) چونکە دەستبەجێ ئەم ڕووداوەی بەڕاست زانی ، لەکاتێکدا بەدرۆیان خستەوە[3].

کورترین و گەورەترین وشە لەبارەی هۆو حیکمەتی ئەو گەشتەوە وترابێت ئەم ئایەتە پیرۆزەیە ﴿ لنريه من آياتنا ﴾ الأسراء (١) واتە: بۆ ئەوەی ئایەتی خۆمانی نیشان بدەین ، ئەمەش سوننەتی پێغەمبەرانە (س) فەرمویەتی : ﴿ وَكَذَٰلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ {٧٥} ﴾ الأنعام ، واتە : بەو شێوەیە مەلەکوتی ئاسمانەکان و زەمینمان نیشانی ئیبراهیم داو ، بۆ ئەوەی یەقین پەیدا بکات ، هەروەها بە (موسا)ی فەرموو: ﴿ لِنُرِيَكَ مِنْ آيَاتِنَا الْكُبْرَى {٢٣}﴾ واتە : بۆ ئەوەی ئایەتە گەورەکانی خۆمانت نیشان بدەین ، مەبەستی ئەو (إرادە) یەشی ڕوون کردەوەو فەرمووی: ﴿ وليكون من الموقنين ﴾ ، پاش ئەوەی کە پێغەمبەران (س) پشت بەبینینی

---

[1] / سەرچاوەکانی پێشوو ، ابن هشام ١/٤٠٦،٤٠٤،٤٠٣،٤٠٢،٣٩٧.

[2] / زاد المعاد/٤٨، هەروەها سەیرکە (صحيح البخاري) ، ٢/٦٨٤، و(صحيح المسلم) ١/٩٦، (إبن هشام) ١/٤٠٢,٤٠٣.

[3] / هەمان دوا سەرچاوە ١/٣٩٩.

ئایەتە خواییەکان نەبەستن ئەوەندەیان زانیاری یەقین دەست دەکەوێت ئەندازەی نیە ، هەواڵیش وەك دیاری کردن نیە ، ئەوانە ئەوەندە ئازار نەنۆشن کەس بەرگەی ناگرێت ، هەموو هێزەکانی دونیا لەبەردەمیاندا باڵی مێشوولەیەو باکیان لێی نیە با بەسزاو ئازاریش تاو بدرێن.

ئەو حیکمەت و نهێنیانەی لەپشت وردەکاری ئەم گەشتەوەن ، بواری باس لێکردنیان بریتیە لەپەرتووکی نهێنیەکانی شەریعەت ، بەلاّم هەندێك ڕاستی سادە هەن کە لەکانیاوی ئەم گەشتەوە هەڵدەقوڵێن و بەقوڵپ دێنە دەرەوە بەرەو باخچەکانی سیرەتی پێغەمبەر ﷺ .

پێم باش کە بەکورتی هەندێکیان تۆمار بکەم :

خوێنەر لە سورەتی (الأسراء)دا دەبینێت کە خوای گەورە باسی بەسەرهاتی شەوڕەوی لەیەك ئایەتدا کردوە ، پاشان دەستی کردوە بەباسی ئابڕوچوون و تاوانەکانی جولەکەو ، پاشان ئاگاداری کردنەوە کە ئەم قورئانە بۆ ئەو میللەتەیە کە شیاوترە لەوانەشە خوێنەر واهەست بکات کە هیچ پەیوەندیەك لەنێوان دوو ئایەتەکەدا نەبێت ، لەڕاستیدا مەسەلەکە وانیە ، خوای گەورە بەم شێوازە ئاماژە دەکات بەوەی کە شەوڕەوی بەرەو (بیت المقدس) بوە ، چونکە جولەکە لە سەرکردایەتی کۆمەڵگای مرۆڤیی وەلا دەخرێن ، بەهۆی ئەو تاوانانەوە کە هیچ بوارێکی بۆ مانەوەیان لەسەر ئەو پلەوپایە نەهێشتۆتەوە ، لە داهاتویەکی نزیکیشدا خوای گەورە ئەو پلەیە بە کردەیی دەبەخشێت بەپێغەمبەرەکەی ﷺ و، هەردوو پلەوپایەی بانگەوازی ئیبراهیمی بۆ کۆدەکاتەوە ، ئیدی کاتی گواستنەوەی سەرکردایەتی ڕۆحی هاتوە لە ئوممەتێکەوە بۆ ئوممەتێکی تر ، لە ئوممەتێکەوە کە مێژووی خۆی پڕکردووە لەناپاکی و فێڵ و تاوان و دەست درێژی ، بۆ ئوممەتێك کەچاکەو خێروبێری لێ دەڕژێت و پێغەمبەرەکەی ﷺ ڕۆژانە وەحی بۆ دادەبەزێت.

بەلاّم ئەم سەرکردایەتیە چۆن دەگوازرێتەوە ، لەکاتێکدا کە پێغەمبەر ﷺ بە لانەوازی لەناو شاخەکانی مەککەدا خۆی حەشارداوە ، ئەم پرسیارە پەردە لە ڕووی ڕاستیەکی تریشدا هەڵدەماڵێت ، کە ئەوەیە ڕۆڵی ئەم بانگەوازە ئیسلامیە خەریکە بەرەو کۆتایی و تەواو بوون دەڕوات ، ئیدی ڕۆڵێکی تر دەست پێ دەکات کە لە ڕەوگەیدا جیایە لە ڕۆڵی یەکەم ، لەبەرئەوەیە کە دەبینین هەندێك لە ئایەتەکان

ئاگاداركردنەوەيەكی ڕوون و هەڕەشەيەكی سەختی تێدایە سەبارەت بە موشریكان ﴿وَإِذَا أَرَدْنَا أَن نُّهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُواْ فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا {١٦}﴾ الأسراء ، واتە : ئەگەر ویستمان بڕیار بدەین بەفەوتاندنی هەر شارێك وا لە خۆشگوزەرانەكانیان دەكەین لە سنوور دەرچن ئەوسا بڕیاری خوایان بەسەردا دەچەسپێت و ماڵ وحاڵیان وێران دەكەین . ﴿ وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ مِن بَعْدِ نُوحٍ وَكَفَى بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا {١٧}﴾ الأسراء ، واتە: پاش نوح چەندین گەلی ترمان لەناو برد ، خوای تۆ بەسە بۆ ناسین و بینینی گوناهی بەندەكانی ، بەپاڵ ئەم ئایەتانە كۆمەڵێك ئایەتی تریش هەیە كە بنەماو بەندو پرەنسیپەكانی ژیار بۆ موسوڵمانان ڕوون دەكاتەوە كە كۆمەڵگای ئیسلامیانی لەسەر بنیات دەنرێت ، هەروەكو هاتبنە سەر زەویەك تیایدا كاروبار لە هەموو ڕوویەكەوە بەدەستی خۆیان بێت و، یەكەیەكی یەكگرتویان دروست كردبێت كە كاروباری كۆمەڵی لەسەر بەرێوە بچێت ، هەروەها ئاماژەیەكی تێدایە بۆ ئەوەی كە پێغەمبەر لەداهاتویەكی نزیكدا شوێن و پەناگەیەك دەدۆزێتەوە كە تیایدا نیشتەجێ ببێت و، ببێتە مەڵبەندێك بۆ بڵاوكردنەوەی بانگەوازەكەی لە هەموو جیهاندا ، ئەمەش یەكێكە لەنهێنیەكانی ئەم قۆناغە پیرۆزە ، پەیوەستە بە باسەكەمانەوە ، بۆیە بەباشمان زانی باسی بكەین.

هەر لەبەرئەم حیكمەتەو هاووێنەكانیەتی پێمان وایە كەدیاردەی شەو ڕەوی پێش بەڵێنی عەقەبەی یەكەم یان لەنێوان هەردوو بەڵێنی عەقەبەدا ڕووی داوە، (والله أعلم).

بەیعەتی عەقەبەی یەکەم

پێشتر وتمان کە شەش کەس لە خەڵکی (یثرب) لە وەرزی حەجی ساڵی (١١)ی پێغەمبەرێتیدا موسوڵمان بوون ، بەڵێنیاندا بەپێغەمبەر ﷺ کە پەیامەکەی بە کەسوکاریان بگەیەنن.

لەئاکامی ئەوەدا کە وەرزی داهاتوو هاتە پێشەوە . لە وەرزی حەجی ساڵی (١٢)ی پێغەمبەرێتیدا ، بەرامبەر بە ساڵی (٦١٢)ی زایین بوونە (١٢) پیاو ، پێنج کەسیان لەو شەش کەسە بوون کە پێشتر پەیوەندیان کردبوو بە پێغەمبەرەوە لە ساڵی رابوردوودا . شەشەمیان کە ئامادە نەبوو (جابر)ی کوڕی (عبدالله)ی کوڕی (رئاب) بوو . لەگەڵ حەوت کەسی تر کە بریتی بوون لە :

١. (معاذ)ی کوڕی (الحارث) ، (إبن العفراء) لە (بنی النجار) خەزرەجی
٢. (ذکوان)ی کوڕی (عبد القیس) لە (بنی زریق) خەزرەجی
٣. (عبادە)ی کوڕی (صامت) لە (بنی غنم) خەزرەجی
٤. (یزید)ی کوڕی (ثعلبة) هاوپەیمانی (بنی غنم) خەزرەجی
٥. (العباس)ی کوڕی (عبادە)ی کوڕی (حنظلة) لە (بنی سالم) خەزرەجی
٦. (أبوالهیثم)ی کوڕی (التیهانی) لە(بنی عبد الأشهل) ئەوسی
٧. (عویم)ی کوڕی (ساعدە) لە (عمرو بن عوف) ئەوسی

دوانەکەی کۆتایی لە (ئەوس) و ئەوانی تریش لە خێڵی (خەزرەج) بوون[1].

ئەمانە لە (عەقەبە)ی (مینا)دا وەك بەیعەتی ژنان کە لەفەتحی مەککەدا دابەزی ، بەیعەتیان دا بە پێغەمبەر ﷺ.

بوخاری لە(عبادە)ی کوڕی (صامت)ەوە دەگێڕێتەوە لە پێغەمبەرەوە ﷺ فەرمووی: وەرن ، بەیعەتم بدەنێ کە هاوەڵ بۆ خودا پەیدا نەکەن و دزی نەکەن و زینا نەکەن و ڕۆڵەکانتان نەکوژن و بوختانی دەست و داوێن هەڵنەبەستن و لەهیچ چاکەیەکدا سەرپێچیم نەکەن ، هەرکەسێك لەئێوە وادەی خۆی بردەسەر ئەوە پاداشتی لەسەرخوایە ، هەرکەسێکیش سنووری یەکێك لەوانە ببەزێنێت و لە دونیادا سزابدرێت دەبێتە مایەی سڕینەوەی گوناهەکەی ، هەرکەسێکیش سنووری بەزاندو خودا بۆی

[1] / رحمة للعالمین ٨٥/١ . إبن هشام ٤٣١/١،٤٣٢،٤٣٣.

پۆشی ئەوا کاروبارو سەرەنجامی بۆلای خوا دەبێت ، ئەگەر ویستی سزای دەدات ، ئەگەر ویستیشیی لەسەر بوو لێی خۆش دەبێت ، فەرمووی : بەیعەتیان پێدا . لە ڕوو نوسێکی تردا دەڵێت : . لەسەر ئەوە بەیعەتمان پێدا[1] .

نوێنەری ئیسلام لە مەدینەدا

پاش ئەوەی بەیعەت تەواوبوو وەرزی حەجیش کۆتایی هات ، پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ ئەو بەیعەتدەرانەدا یەکەم نوێنەری خۆی نارد بۆ (یثرب) ، بۆ ئەوەی شەریعەتی ئیسلام فێری موسوڵمانەکانی (یثرب) بکات و لەئایینددا شارەزایان بکات و هەستێت بە بلاّو کردنەوەی ئیسلام لەنێوان ئەو کەسانەدا کەهێشتا لەسەر شیرك مابوونەوە ، بۆ ئەو مەبەستەش گەنجێك لە گەنجە موسوڵمانە سەرەتاییەکانی نارد ، ئەویش (مصعب) ی کوڕی (عمیر)ی (عبدری) بوو رضي الله عنه.

سەرکەوتنێکی کەم وێنە

(مصعب)ی کوڕی (عمیر) لەماڵی (اسعد)ی کوڕی (زرارە) دابەزی ، بە لێبڕانێکی زۆرەوە دەستی کرد بەبلاّوکردنەوەی ئیسلامەتی لەناو خەڵکی (یثرب) دا ، تا بە پیاوە قورئان خوێنەکە ناسرا.

یەکێك لەجوانترین ئەوحاڵەتە سەرکەوتوانەی لەبانگەوازەکەیدا دەیگێڕنەوە ئەوەیە ، جارێکیان (اسعد)ی کوڕی (زرارە) بردیە دەرەوە بەرەو ماڵی (بنی عبدالأشهل) و (بنی ظفر)، چوونە ناوباخێکی (بنی ظفر)ەوە ، لەسەرلێوی بیرێك دانیشتن ناوی بیری (مرّە) بوو، چەند پیاوێکی موسوڵمانیان لەدەور خڕ بوەوە . (سعد)ی کوڕی (معاذ) و (اسعد)ی کوڕی (حضیر) کە لەوکاتەدا لەسەر باوەڕی شیرك بوون . کە ئەم دووانە بەمەیان زانی (سعد) بە (اسید)ی وت: ئادەی بڕۆ بۆلای ئەو دوو پیاوە کە هاتوون لاوازو کەم دەستەکانمان گێل بکەن و پیایاندا هەڵبشاخێ و ، ڕێگەیان مەدە جارێکی بێنەوە ماڵەکەمان ، (اسعد)ی کوڕی (زرارە) کوڕی پورمە لەبەر ئەو ناتوانم ، ئەگەر وانەبوایە خۆم دەڕۆشتم.

(اسید) ڕمەکەی هەڵگرت بەرەو ڕوویان چوو ، کاتێك (اسعد) بەدی کرد وتی بە (مصعب): ئەوە گەورەی هۆزەکەیەتی دێتەلات ڕاستگۆیانە هەمووشتێکی پێ بڵێ .

---

[1] / صحیح البخاري ، باب بعد حلاوة الإیمان ٧/١، باب وفود الأنصار ٥٥١،٥٥٠/١، واللفظ من هذا الباب ، وباب قوله تعالی: إذا جاءك المؤمنات ٧٢٧/٢، باب الحدود کفارة١٠٠٣/٢.

(مصعب) وتی: ئەگەر دانیشت قسەی لەگەڵدا دەکەم ، (أسید) هات و بەسەریانەوە وەستاو دەستی کرد بەقسە پیّوتنیان و وتی : چی ئێوەی هێناوەتە ئێرە؟ دەتانەوێت لاوازەکانمان فریو بدەن ؟ ئەگەر خۆتان خۆشدەوێت دور کەونەوە ، (مصعب) پێی وت : دانیشەو گوێمان لیٚ بگرە ، ئەگەر بەدڵت بوو وەری بگرە ، ئەگەر بەدڵیشت نەبوو چی دەکەیت بیکە، (أسید) وتی: باشت وت ، پاشان ڕمەکەی چەقاند بەزەیداو دانیشت، (مصعب) لەبارەی ئیسلامەوە قسەی بۆ کردو ، قورئانی بۆ خوێندەوە ، دەڵێت : سوێند بەخودا . پێش ئەوەی قسە بکات ئیسلاممان لە ڕواڵەت و گەشی و بەدەمەوە هاتنیدا دەبینی . پاشان وتی: ئەم وتانە چەند جوان و شیرینن ؟ ئەگەر مرۆڤ بیەوێت بڕواتە ناو ئەم ئایینەوە چی دەکات ؟

پێیان وت : خۆت بشۆ ، جلەکانت پاکژکەرەوە ، پاشان شایەتومانی هەق بهێنە ، پاشان دووڕکات نوێژ بکە ، هەستا خۆی شۆردو ، جلەکانی پاك کردەوەو ، شایەتومانی هێناو ، دووڕکات نوێژی کردو ، پاشان وتی: پیاوێکی ترم لەگەڵدایە ئەگەر شوێناتن بکەوێت ، یەك کەسی خێڵەکەی نامێنێت شوێنتان نەکەوێت ، ئێستا ڕێگەتان نیشان دەدەم بۆ لای ئەو پیاوە . (سعد بن معاذ) ە . ڕمەکەی هەڵگرت و چوو بۆلای (سعد) لەناو خێڵەکەیدا بوو ، لەناو کۆڕیاندا دانیشتبوون، (سعد) وتی: سوێندبێت ئەم ڕەنگ و ڕووەی (أسید) ئەوە نەبوو کەپێیەوە ڕۆشت لای ئێوە.

کاتێك (أسید) گەیشتەوە کۆڕەکە (سعد) پێی وت: ئەریٚ چیت کرد؟ وتی: قسەم کرد لەگەڵ هەردووکیاندا ، هیچ شتێکی وەهام لیٚ نەبینین ، ڕێگەم لیٚ گرتن وتیان : چی دەڵێیت وادەکەین .

بۆیان گێڕامەوە کە (بنی حارثة) چوون بۆ (أسعد)ی کوڕی (زرارە) تا بیکوژن . لەبەر ئەوەی دەیانزانی کە ئەو پورزای تۆیە . تا تۆڵەت لیٚ بکەنەوە ، ئیدی (سعد) هەستاو توڕە بوو ، ڕمەکەی هەڵگرت و ، چوو بۆیان ، کاتێك کە هەردووکیان بینی بەئارامیی دانیشتبوون ، زانیی کە (أسید) ویستویەتی گوێیان لیٚ بگرێت ، بەسەر سەریانەوە وەستاو دەستیکرد بەقسە پیّوتنیان ، پاشان وتی: بە (أسعد)ی کوڕی (زرارە): (أبو أمامة) ، سوێند بێت بەخوا ئەگەر خزمایەتی نێوانمان نەبوایە ئەوەم لیٚ قەبوڵ نەدەکردی ، ئایا تۆ کەسێك دەهێنیتە ماڵمان کە ئێمە پێمان خۆش نیە ؟

پێشتریش (أسعد) بە (مصعب)ی وتبوو: سوێند بە خوا ، پیاوێك بەڕێوەیە خێڵێك شوێنی کەوتون ، ئەگەر ئەمە شوێنت بکەوێت هیچ کەسێکی خێڵەکەی دوا ناکەوێت ، (مصعب) وتی بە (سعد)ی کوڕی (معاذ): دادەنیشی قسەت بۆ بکەین ؟

ئەگەر پێت خۆش بوو قایل بە ، ئەگەر پێشت خۆش نەبوو ڕەتی کەرەوە ، (سعد) وتی: قسەیەکی باشت کرد ، پاشان دەستی خستە سەر ڕمەکەی و دانیشت و ، (مصعب) باسی ئیسلامی بۆ کردو ، قورئانی بەسەردا خوێندەوە ، دەڵێت: سوێند بە خوا پێش ئەوەی بێتە گۆ ئیسلامەتیمان لە ڕواڵەت و بەدەمەوە هاتنیدا بینی ، پاشان وتی: ئەری ئێوە چی‌دەکەن ئەگەر موسوڵمان ببن وتیان: خۆت دەشۆریت و ، جلەکانت پاکژ دەکەیتەوە پاشان شایەتومانی هەق دەهێنیت ، پاشان دوو ڕکات نوێژ دەکەیت ، ئەویش وەهای کرد.

پاشان ڕمەکەی هەڵگرت و چووەوە بەرەو کۆڕەکەی ، کە بینیان وتیان : سوێند دەخۆین بەخوا ئەم ڕەنگ و ڕووەی ئەوە نەبوو کە پێیەوە ڕۆشت.

کە وەستا بەسەریانەوە وتی : ئەی خێڵی (عبد الأشهل) ، ئایا ئێوە ڕاتان بەرامبەر بە من چۆنە لەناو خۆماندا ؟ وتیان : تۆ گەورەی ئێمەیت و ڕاوبۆچونت لە هەمووومان باشترەو لە هەمووومان قسە ڕۆشتووتریت ، وتی: گوتەی ژن و پیاوتان لەسەر من حەرامە هەتاکو باوەڕ دەهێنن بە خوداو پێغەمبەرەکەی ، ئیدی پیاوو ژنیان تێدا نەما موسوڵمان نەبن ، تەنها یەك پیاو نەبێت . ئەویش (أصیرم) بوو ، کە لە ڕۆژی ئوحوددا موسوڵمان بوو ، شەڕێکی باشی کردو شەهید بوو ، یەك سوژدەی بۆ خوا نەبرد بوو ، پێغەمبەر ﷺ لە بارەیەوە فەرمووی: ﴿ (أصیرم) ئەو پیاوە بوو کاری کەمی کردو پاداشتی زۆری پێ برا ﴾.

(مصعب) لە ماڵەکەی (اسعد)ی کوڕی (زرارە)دا مایەوەو خەڵکی بانگ دەکرد بۆ ئایینی ئیسلام ، تا وای لێهات ماڵی (انصار)ەکان نەما پیاوو ژنی موسوڵمانی تێدا نەبێت ، جگە لەماڵی (بنی امیە)ی کوڕی (زید) و (خطمة) و (وائل) ، کە (قیس)ی کوڕی (أسلت)ی شاعیریان تێدا بوو . هەموویان بەگوێیان دەکرد . نەیهێڵا موسوڵمان ببن هەتا ساڵی شەڕی خەندەق کە ساڵی پێنجەمی کۆچییە.

پێش هاتنی وەرزی حەجی داهاتوو . واتە حەجی ساڵی سیانزەهەم . (مصعب) ی کوڕی (عمیر) گەڕایەوە بۆ مەککە ، مژدەی سەرکەوتنی دا بە پێغەمبەر ﷺ و بەسەرهاتی خێڵەکانی (یثرب)ی بۆ گێڕایەوەو باسی بەهرەی چاك و هێزو لێهاتنی خەڵکی شارەکەی بۆ کرد[1].

---

[1] / إبن هشام ١/٤٣٥ ، ٤٣٦ ، ٤٣٧ .. ٢ / ٩٠، هەروەها (زاد المعاد) ٢/٥١.

بەیعەتی عەقەبەی دووەم

لەوەرزی حەجی ساڵی سیانزەهەمی پێغەمبەرێتیدا – یۆنیۆی ساڵی ٦٢٢ زایین – حەفتاو ئەوەندە کەس لەموسوڵمانەکانی (یثرب) هاتن بۆ حەج، لەگەڵ حاجیە موشریکەکانی خێڵەکانیاندا هاتبوون ، ئەو موسوڵمانانە لەنێوان خۆیاندا پرسیاریان دەکرد . کاتێك کە لە (یثرب) بوو یان هێشتا لە ڕێگەدا بوون . داخۆ تاکەی بێدەنگ بین لەوەی پێغەمبەر ﷺ بەناو شاخەکانی مەککەدا بگەڕێت و دەربکرێت و بترسێت ؟

کە گەیشتنە مەککە لەنێوان ئەوان و پێغەمبەردا ﷺ چەند پەیوەندیەکی نهێنی ئەنجامدرا، بووەهۆی ڕێککەوتنی هەردوولا لەسەرئەوەی لەڕۆژانی (تشریق) دا لەو شیوەدا کۆببنەوە کە دەکەوێتە (عەقەبە) لای (حجرە)ی یەکەمی (مینا)وە ، بەمەرجێك ئەو دانیشتنە لەتاریکی شەوداو بەنهێنیەکی تەواو ئەنجام بدرێت.

بالیگەڕێین سەرکردەیەکی ئەنساریی وەسفی ئەو کۆبوونەوە مێژووییەمان بۆ بکات ، کە ڕەوگەی خۆی لە ڕۆژانی ململانێی نێوان بتپەرستی و ئیسلامدا گۆڕی ، (کعب)ی کوڕی (مالك)ی ئەنساری ﷺ دەڵێت:

{چووین بۆ حەج کردن ، ژوانمان بەست لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ لە عەقەبەدا لە ناوەندی ڕۆژانی (تشریق)دا ئەوشەوە هاتە پێشەوە کە بەڵێنمان دابوو تیایدا بە پێغەمبەر ﷺ بگەین ، (عبدالله)ی کوڕی (عمرو)ی کوڕی (حرام)مان لەگەڵدابوو ، کە یەکێك بوو لە گەورەو پیاوماقوڵەکانمان ، لەگەڵ خۆماندا بردمان . ئێمە ئەم مەسەلەیەمان لە هەموو موشریکانی خێڵەکەمان شاردبۆوە . قسەمان لەگەڵیدا کردو پێمان وت: (ابو جابر): تۆ یەکێکیت لە گەورەکانی ئێمەو، پیاوماقوڵێکی ناوماني ، پێمان خۆش نیە بەو حاڵەتەییت و ببیتە سووتەمەنی دۆزەخ ، پاشان بانگمان کرد بۆ ئایینی ئیسلام و هەواڵی پێگەیشتنمان دایە لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ لە عەقەبە ، دەستبەجێ موسوڵمان بوو، لەگەڵمان هات بۆ عەقەبەو، یەکێك بوو لە نەقیبەکان }.

(کعب) دەڵێت: ئەو شەوە لەگەڵ خێڵەکەماندا لەناو کاروانەکەدا نوستین ، تاسێیەکی شەو تێپەڕی لەکاروان دەرهاتین بەرەو ژوانەکەی پێغەمبەر ﷺ بەڕێ کەوتین، بەدزیەوە وەك پشیلە دەربازبووین ، تاهەمووومان لەشیوەکەی (عەقەبە)دا کۆ بووینەوە ، ئێمە حەفتاو سێ پیاوو دوو ژنیشمان لەگەڵدابوو ، کەبریتی بوون لە (نسیبە)ی کچی (کعب) – دایکی عەمارە – لەخێڵی (مازن)ی کوڕی (نجار)و (اسماء)ی کچی (عمرو) – دایکی منیع – لەخێڵی (سلمە).

له شیوەکەدا کۆبووینەوە و چاوەڕوانی پێغەمبەرمان دەکرد ، هەتا تەشریفی هێناو، (عباس)ی کوڕی (عبد المطلب)ی مامی لەگەڵدابوو ، کە هەتا ئەوکاتە لەسەر ئایینی شیرك بوو . بەڵام حەزی دەکرد کە ئامادە ببێت بۆ کاری برازاکەی و ، لێی دڵنیابێت و ، یەکەم کەسیش بوو قسەی کرد[1] .

سەرەتـای گفتوگۆ و لێکدانەوەکەی (العباس) بۆ مەتـرسی بەرپرسیارێتیەکە

پاش ئەوەی ژمارەی ئامادەبوان تەواوبوو قسەوباسەکان بۆ بەستنی هاوپەیمانی ئایینی و سەربازیی دەستی پێکرد، یەکەم کەسێك قسەی کرد (العباس)ی کوڕی (عبد المطلب) بوو ، کە مامی پێغەمبەرە ﷺ ، دەستی کرد بە قسەکردن بۆ ئەوەی ڕاشکاوانە . باسی مەترسیێتی ئەو بەر پرسیارێتیە بکات ، کە دەخرێتە سەرشانیان لە ئاکامی ئەم هاوپەیمانێتیەدا ، وتی :

{ ئەی گرۆی خەزرەج – لەو کاتەدا بە (أنصار)مان دەوت (خزرج) – بە (خەزەج) و (اوس)یشەوە ، ئێوە دەزانن کە موحەممەد کەسی ئێمەیە ، نەمانهێڵاوە کەسێك لەوانەی لەسەر ئەم بیروباوەڕەی ئێمەیە دەستدرێژی بکاتە سەری ، ئەم لەناو خێڵەکەیدا سەربەرز پارێزراوە ، ئەم بۆ خۆی حەزی بەهاتنە لای ئێوەیە ، ئەگەر ئێوە دەزانن کە دەتوانن ئەو بەڵێنەی پێتانداوە بیبەنە سەرو، ڕێ لە نەیارەکانی بگرن و، ئەوە فەرموو بەرپرسیارێتی لەسەر شانی خۆتانە ، ئەگەر دەشزانن کە تەسلیمی دەکەن و پاش دەرچوونتان لێرە سەری شۆڕدەکەن ئەوا هەر لەئێستاوە وازی لێبهێنن ، چونکە لەناو خزم وحاڵی خۆیدا سەربڵندو پارێزراوە }.

(کعب) وتی: پێمان وت : هەرچیەکت وت گوێمان لێ بوو، پێغەمبەری خوا ئێستا جەنابت بفەرموو ، بۆ خۆت و خودای خۆت چیت پێ خۆشە ئەوە بکە[2].

ئەم وەڵامە بەڵگەیە لەسەرئەو بڕیارو لێبڕان و ئازایەتی و باوەڕو دڵسۆزیەی ئەنسار لە بەرگەگرتنی ئەو بەرپرسیارێتیە گەورەیەو، چونە ژێرباری ئاکامە ترسناکەکەیدا هەیانبوە

پاش ئەوە پێغەمبەر ﷺ ڕونکردنەوەی خۆی بۆدان و، بەیعەت ئەنجامدرا.

---

[1] / إبن هشام ١/ ٤٤٠،٤٤١.
[2] / هەمان سەرچاوە ١/ ٤٤١،٤٤٢.

بەندەکانی بەیعەتەکە

پێشەوا ئەحمەد لە (جابر)ەوە بەدووروودرێژی دەگێڕێتەوە ،
جابر دەڵێت: وتمان: پێغەمبەری خودا ، لەسەر چی بەیعەتت پێ بدەین ؟
فەرمووی :

١. لەسەر بەگوێ کردن لە خۆشی و ناخۆشیدا .
٢. لەسەر خەرجی کێشان لە بوون و نەبونیدا.
٣. لەسەر فەرمان کردن بەچاکە و نا کردن لە خراپە.
٤. لەسەر ئەوەی کار بۆ خودا بکەن و ، گوێ لە قسەی لۆمەکاران نەگرن.
٥. لەسەر ئەوەی ئەگەر هاتمە لاتان پشتیوانیم لێ بکەن ، بەرگریم لێبکەن لەوەدا کە بەرگری دەکەن لەخۆتان و هاوسەرانتان و ڕۆڵەکانتان ، لەپای ئەوەدا بەهەشت هی ئێوەیە}[1].

لەگێڕانەوەکەی (کعب)دا – کە (إبن إسحاق) دەیگێڕێتەوە – لە بەندی کۆتاییدا (کعب) دەڵێت : پێغەمبەری خوا ﷺ قسەی کرد ، قورئانی خوێندەوەو ، بانگەشەی کرد بۆ لای خودا ، خەڵکی هاندا بۆ ئیسلامەتی ، پاشان فەرمووی: لەسەر ئەوە بەیعەتتان لەگەڵ دەبەستم کە بەرگریم بکەن لەوەدا بەرگریی لە ماڵ و منالی خۆتان دەکەن ، دەستبەجێ (البراء)ی کوڕی (معرور) دەستی هێناو وتی: بەڵێ، بەو کەسەی تۆی بەڕاستی کردووە بەپێغەمبەر بەرگریت لێ دەکەین وەك چۆن بەرگری لەخۆمان دەکەین ، ئەی پێغەمبەر بەیعەتمان لەگەڵ ببەستە ، سوێند بەخوا ئێمە پشتاوپشت کوڕانی جەنگ و شەڕ بوین.

(أبو الهیثم)ی کوڕی (التیهان) قسەکەی بە (البراء) بڕی و وتی: پێغەمبەری خودا ، لەنێوان ئێمەو جولەکەدا بەڵێننامەیەك هەیە ، ئەگەر ئەوان پچڕاندیان و ئێمەش لەگەڵ تۆداین ، ئایا وازمان لێ ناهێنیت و بگەڕێیتەوە بۆ ناو خزمەکانت؟

دەڵێت: پێغەمبەری خوا ﷺ زەردەخەنەیەکی کرد ، پاشان فەرمووی: خوێن بە خوێنە ، وێرانکاری بەوێرانکاریە ، من لەئێوەم و ئێوەش لە منن ، جەنگ دەکەم لەگەڵ ئەو کەسەدا کە ئێوە جەنگی لەگەڵدا دەکەن ، ئاشتی دەکەم لەگەڵ ئەو کەسەدا کە ئێوە ئاشتی لەگەڵدا دەکەن[2].

---

[1] / ئیمامی ئەحمەد بە (إسناد)ێکی (حسن) ڕیوایەتی کردوە، (الحاکم) و (إبن حبان) بەڕاستیان زانیوە. بڕوانە (مختصر سیرە الرسول): شێخ عەبدوڵلای نەجدی ل١٥٥، هەروەها (إبن إسحاق) ڕیوایەتێکی لەو شێوەیە لە (عبادە بن صامت)ەوە دەگێڕێتەوە، دێڕێکی زیادەی تێدایە، (وهو أن لا ننازع الأمر أهله) بڕوانە (إبن هشام) ١/٤٥٤.
[2] / إبن هشام ١/٤٤٢.

جەختکردنەوە لەسەر مەترسیداریێتی بەیعەتەکە

پاش ئەوەی قسەوباس کرا لەسەر مەرجەکانی بەیعەتەکەو بڕیاریاندا لەسەر مۆرکردنی ، دوو پیاو هەستان لەوانەی کە ئەوەی یەکەمی موسوڵمانەتی بوون و لەساڵی (١١) و (١٢)ی پێغەمبەرێتیدا موسوڵمان بووبوون ، یەك لەدوای یەك هەستان ، بۆئەوەی هەریەکەیان ترسناکێتی مەسەلەکە بۆ ئەو خەڵکە ڕوون بکەنەوە ، تا بەبەرچاو ڕوونیەکی تەواو نەبێت بەیعەتی پێنەدەن و هەتا بشزانن کە ڕادەی قوربانی دانی ئەو خەڵکە چەندێکەو لەوەش دڵنیا بن.

(إبن إسحاق) دەڵێت : کاتێك کۆبوونەوە بۆ بەیعەتدان (العباس)ی کوڕی (نضلة) وتی: ئەرێ ئێوە دەزانن لەسەر چی بەیعەت دەدەن بەو پیاوە ؟

وتیان : بەڵێ ، وتی: ئێوە بەیعەتی دەدەنێ لەسەر شەڕکردن لەگەڵ ڕەش و بۆری خەڵك ، ئێوە ئەگەر وادەزانن تالأنکردنی ماڵتان کارەساتەو بەکوژرانی پیاوماقولأنتان دەستبەجێ دەیدەنەوە دەست کافران ، ئەوە سوێند بەخوا ئەگەر وابکەن سەر شۆڕیی دونیاو قیامەت دەبینن ، خۆ ئەگەر وادەزانن بەڵێن دەبەنەسەر سەرباری لەناوچونی ماڵ و سامان و کوژرانی پیاوماقولأن . ئەوا دەست بدەنە دەستی ، چونکە بەڕاستی سوێندم بەخودا خێری دونیاو ئاخیرەتی تێدایە.

وتیان: ئێمە سەرباری کارەساتی ماڵ و سامان و کوژرانی پیاوماقولأن بەیعەت دەدەین ، ئەی پێغەمبەر ، ئەگەر ئێمە وەفاداریمان هەبێت چیمان بە چارەنووس دەبێت ؟

فەرمووی: (بەهەشت) ، وتیان دەستت بهێنە ، دەستی درێژ کرد ، هەموویان بەیعەتیان پێدا[1].

لەگێڕانەوەکەی (جابر)دا هاتوە ، فەرمووی : هەستاین بەیعەتی بدەینێ ، (أسعد)ی کوڕی (زرارە) کە لەو حەفتا کەسە کەم تەمەنتر بوو دەستی پێغەمبەری گرت ﷺ و وتی: خەڵکی (یثرب) بە کاوەخۆ ، ئێمە پشتی وشترەکانمان نەشکاندوە کەچوین بۆلای مەگەر زانیومانە کە ئەو پێغەمبەری خوایە ، دەرکردنی ئەو لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا خۆ جیا کردنەوەیە لە هەموو عەرەب و ، کوژرانی باشەکانتان و ، شمشێرەکان دەتانبڕن و ، ئەگەر دان بەخۆدا دەگرن لەسەر ئەوانە فەرمون بەیعەتی بدەنێ و ، پاداشتان لای خودایە ، یان ئەوەیە لەخۆتان دەترسن ئەوە وازی لێ بهێنن ، ئەمە دەبێتە دەرفەت بۆتان لە لای خوا[2].

---

[1] / هەمان سەرچاوە ١/٤٤٦.

[2] / ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی کردوە لە فەرموودەیەکی (جابر)ەوە.

بەستنی بەیعەتەکە

پاش دانپێدانانی بەندەکانی بەیعەتەکەو ، پاش ئەو جەختکردنەوەو دڵنیا بوونە ، ئیدی بەستنی بەیعەتەکە بە تەوقە دەستی پێکرد – (جابر) – پاش ئەوەی قسەکەی (سعد)ی کوڕی (زرارە)ی گێڕایەوە، وتیان : ئەی (أسعد) دەستتمان لەسەر لابدە . سوێند بەخوا واز لەم بەیعەتە ناهێنین و ، بەجێی ناهێڵین[١].

ئیدی (أسعد) زانی کەڕانەی ئامادەیی خەڵکەکە چەندە بۆ قوربانیدان لەو ڕێگەیەیەداو لەوە دڵنیابوو ، . ئەم بۆخۆی بانگخوازێکی گەورەبوو ، لەگەڵ (مصعب)ی کوڕی (عمیر)دا بوو ، بێگومان سەرۆکی ئایینی ئەو بەیعەتدەرانە بوو . یەکەم کەس بوو بەیعەتیدا . (إبن إسحاق) دەڵێت : (بنو النجار) دەڵێن (ابو امامه) واتە (أسعد)ی کوڕی (زرارە) یەکەم کەس بوو دەستی هێنا بۆ بەیعەت[٢].

پاش ئەوەش بەیعەتە گشتیەکە دەستی پێ‌کرد ، (جابر) دەڵێت : پیاو لەدوای پیاو هەڵدەستاین و بەیعەتمان لێ وەردەگیرا پێغەمبەریش ﷺ لەپای ئەوەدا بەڵێنی بەهەشتی پێدەداین[٣].

بەڵام بەیعەتی هەردوو ژنەکە کە ئەو ڕووداوەیان بینی تەنها بەگفت بوو، پێغەمبەری خوا ﷺ هەرگیز تەوقەی لەگەڵ هیچ ژنێکی بێگانەدا نەکردوە[٤].

دوانزە نەقیبەکە

پاش ئەوەی بەیعەت تەواوبوو پێغەمبەر ﷺ داوای هەڵبژاردنی (١٢) سەرۆکی کرد بۆ ئەوەی ببنە نەقیب بەسەر کەسەکانیانەوەو، بۆ ئەوەی لەجیاتی ئەوان بەندەکانی ئەم بەیعەتە جێبەجێ بکەن ، وتی بەخەڵکەکە: ئادەی دوانزە کەسم لە خۆتان بۆ بهێننە دەرەوە تا ببنە نەقیب بەسەرتانەوە.

دەستبەجێ هەڵبژێرران ، بریتی بوون لە (٩) کەسی خەزرەجی و (٣) کەسی ئەوسی ، ئەمەش ناوەکانیانە:

نەقیبەکانی خەزرەج

١. (أسعد)ی کوڕی (زرارە)ی کوڕی (عدس).
٢. (سعد)ی کوڕی (ربیع)ی کوڕی (عمر).

---

[1] / هەمان سەرچاوە.
[2] / (إبن إسحاق) دەڵێ: (بنو عبدالأشهل) دەڵێن: بەڵکو (ابوالهیثم بن التیهان) بوە، هەروەها (کعب)ی کوڕی (مالك) دەڵێ: بەڵکو(البراء)ی کوڕی (معرور) (إبن هشام١/٤٤٧) دەڵێم: لەوانەیە ئەوان ئەو گفتوگۆی بەیعەتەیان حلێب کردبێ ، وەگەرنا باشترین کەسێ بۆ پێش خستن لەو شوێنەدا (اسعد)ی کوڕی (زرارە)یە، (والله أعلم).
[3] / (مسند) ی ئیمامی ئەحمەد.
[4] / سەیرکە (صحیح مسلم) باب (کیفیة بیعة النساء) ٢/١٣١.

٣. (عبدالله)ی کوڕی (رواحه)ی کوڕی (ثعلبة).
٤. (رافع)ی کوڕی (مالك)ی کوڕی (عجلان).
٥. (البراو)ی کوڕی (معرور)ی کوڕی (صخر).
٦. (عبدالله)ی کوڕی (عمرو)ی کوڕی (حرام).
٧. (عباده)ی کوڕی (الصامت)ی کوڕی (قیس).
٨. (سعد)ی کوڕی (عباده)ی کوڕی (دلیم).
٩. (المنذر)ی کوڕی (عمرو)ی کوڕی (خنیس)

نەقیبەکـانی ئەوس

١. (أسید)ی کوڕی (حضیر)ی کوڕی (سماك).
٢. (سعد)ی کوڕی (خیثمة)ی کوڕی (حارث).
٣. (رفاعه)ی کوڕی (عبد المنذر)ی کوڕی (زبیـر)[1].

کاتێك ئەم نەقیبانە هەڵبژێرران پێغەمبەر ﷺ بەڵێننامەیەکی تری لێ وەرگرتن ، بەو سیفەتەی کە سەرۆك و بەرپرسن.

هەروەها پێی فەرموون : ئێوە وەك کەفالەتیی حەوارییەکانی (عیسا)ی کوڕی (مەریەم) دەبنە کەفیلی سەر گەلەکەتان ، منیش کەفیلی ئوممەتەکەی خۆمم . واتە موسوڵمانەکان . وتیان : بەڵێ وایە[2].

فێڵبازێك پەیماننامەکە ئاشکرا دەکات

کاتێك کە پەیماننامەکە بەسترا ، خەڵکەکە خەریك بوو بڵاوەیان لێ دەکرد ، فێڵبازێك قاوی لێدان ، ئەو ئاشکرا کردنە لە کاتی دواساتی دانیشتنەکەدا بوو ، نەدەکرا هەموو سەرکردەکانی قورەیشیی بەنهێنی پێ ئاگاداربکرێت تا لەناکاودا لەناو شێوەکەدا بدەن بەسەر موسوڵمانەکاندا ، ئەو فێڵبازە چووە سەرگردۆلکەیەك و بەدەنگێکی بەرز هاواری کرد: ئەرێ خەڵکی شار ، بۆ نایەن بۆ سەیری موحەممەدو شوێنکەوتوانی ؟ ئەوەتا بۆ جەنگی ئێوە کۆبوونەتەوە.

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : { ئەوە دڕندەکەی عەقەبەیە ، سوێندم بەخودا کە دەستم بەتاڵ بوو ئەوجا دەزانم چیت بەسەردەهێنم } پاشان فەرمانیدا بە پەیماندەرەکان بڵاوەی لێ بکەن بەرەو کاروانەکانیان[1].

---

[1] / وتراوە لە جیاتی (رفاعه) ، (ابو الهیثم)ی کوڕی (التیهان) بوە.
[2] / إبن هشام ١/٤٤٣، ٤٤٤، ٤٤٦ .

ئامادەگی ئەنسارەکان بۆ لێدانی قورەیش

کاتێك دەنگی ئەم فێڵبازە کەوتە بەرگوێ، (عباس)ی کوڕی (عبادە)ی کوڕی (نضلة) وتی: سوێندم بەو کەسەی تۆی بەهەق ناردووە ، ئەگەر ئارەزوو بکەیت سبەینێ بە شمشێرەکانمان ئەدەین بەسەر خەڵکی (منی)دا ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: {ئێمە هێشتا فەرمانی ئەوەمان پێ نەدراوە ، بەڵام ئێوە بگەڕێنەوە بۆ مەنزڵگاکانتان} ئیدی ئەوانیش گەڕانەوەو نووستن هەتا بەیانی[2].

قورەیش نارەزایی دەردەبڕێت بۆ سەرۆکەکانی (یثرب)

کاتێك ئەم هەواڵە کەوتە بەرگوێی قورەیشەکان ، تووڕەی کردن و تووشی خەم و خەفەت و دڵەڕاوکێی کردن ، چونکە ئەوان دەیانزانی کە ئاکامی ئەوجۆرە بەیعەتانە چی دەبێت ، دەشیانزانی ئەنجامەکانی بۆ ماڵ و گیانیان چەندە خراپ دەبێت ، بۆیە هەر کەڕۆژ بووەوە شاندێکی گەورەی سەرکردەو لەخوا یاخیەکانی مەککە بەرەو خێوەتگاکانی (یثرب) بەڕێ کەوتن ، بۆ ئەوەی نارەزایی توندی خۆی لەسەر ئەو پەیماننامەیە بخاتە ڕوو بۆیان ، شاندەکە وتی :

خێڵی خەزرەج ، هەواڵمان پێگەیشتوە کە ئێوە هاتوون بۆلای ئەو پیاوەی خزمی ئێمە ، بۆ ئەوەی لەژێر دەستی ئێمە دەری بکەن و بەیعەتی بدەنێ بۆ جەنگ کردن لەگەڵماندا ، ئێمەش سوێندتان بۆ دەخۆین کام خێڵی عەرەب هەیە حەز ناکەین بەئەندازەی ئێوە ناخۆشیی بکەوێتە نێوانمانەوە[3]، لەکاتێکدا موشریکە خەزرەجیەکان هیچیان لەبارەی ئەم بەیعەتەوە نەدەزانی ، چونکە لەکەشێکی نهێنی تەواوداو لەنێوە شەودا ئەنجام درابوو ، ئەو موشریکانە کەوتنە سوێند خواردن: کە هەرگیز شتی وانەبوە و، ئێمە پێمان نەزانیوە ، هەتا هاتنە لای (عبدالله)ی کوڕی (ابی)ی کوڕی (سلول) ، ئەو وتی: ئەمە قسەیەکی پووچە ، شتی وانەبوە ، خێڵەکەی من ناکرێت شتی وەها بکەن ، ئەگەر من لە (یثرب) بومایە خێڵەکەم بەبێ پرسی من شتی وەهایان نەدەکرد.

موسوڵمانەکانیش سەیری یەکتریان دەکردو ، خۆیان بێدەنگ کرد ، هیچ یەکێکیان بە بەڵێ یان نەو وەڵامیان نەدانەوە.

ئیدی سەرکردەکانی قورەیش باوەڕیان کرد بەموشریکان و بە نائومێدی گەڕانەوە.

---

1 / زاد المعاد ٢/٥١.
2 / إبن هشام ٤٤٨/١.
3 / هەمان سەرچاوە ٤٤٨/١.

دڵنیابوونی هەواڵەکە لای قورەیش و
ڕاوەدونانی بەیعەتدەران

سەرکردەکانی قورەیش خەریکبوو تەواو باوەڕیان دەکرد کە هەواڵەکە درۆیە ، گەڕانەوە بۆ مەککە ، بەڵام هەر سوسەیان دەکردو بەشوێنیدا دەچوون و لێی ورد دەبونەوە . تابۆیان ساغ بوەوە کەهەواڵەکە ڕاستەو بەیعەتەکەش بەکرداری ڕووی داوە ، ئەمەش لەکاتێکدا بوو کە حاجیان بەرەو شوێنی خۆیان گەڕابوونەوە ، ئیدی سوارەکانیان کەوتنە شوێن (یپرب)ی‌یەکان ، بەڵام پاش ئەوەی لەدەست دەرچوو بوون ، بەڵام توانیان (سعد)ی کوڕی (عبادە) و (المنذر)ی کوڕی (عمرو) بەدی بکەن ، شوێنیان کەوتن ، (المنذر) هەڵات ، بەڵام (سعد) یان گرت ، بەقەیتانی نەعلەکانی دەستیان بەگەردنیەوە بەستەوە ، دەستیانکرد بەلێدانی و بەقژی سەری ڕایانکێشا تا کردیان بەناو مەککەدا ، لەو کاتەدا (مطعم)ی کوڕی (عدی) و (الحارث)ی کوڕی (حرب)ی کوڕی (امیە) هاتن و ڕزگاریان کرد لەدەستیان . چونکە (سعد) کاروانەکانی ڕێگەی مەدینەی بۆ پەنادەگرتن کاتێك ئەنساریەکان سەیریان دەکرد وا (سعد) دیار نیە پرس و ڕایان کرد کە بەدوایدا بگەڕێنەوە ، لەم کاتەدا لێیانەوە دەرکەوت ، ئیتر بە یەکەوە گەیشتنەوە مەدینە[1].

ئەمە بەیعەتی عەقەبەی دووەم بوو . کە بەبەیعەتی عەقەبەی گەورە ناسراوە، لە کەش و هەوایەکدا سازدرا کە پڕی بوو لە سۆزی خۆشەویستی و بۆ یەکتربوون و سەرجەم گردکردنی پارچەکانی تری موسوڵمانان و ، متمانەو ئازایەتی و نەبەردی لەو ڕێگەیەدا ، ئیمانداریکی خەڵکی مەدینە سۆزی دەجولاَ بۆ برا ئیمانداره لاوازە مەککەییەکەی و لەسەری دەکردەوەو لە ستەمکارەکەی تووڕە دەبوو ، لەبەر خوا خۆشەویستی بۆی دەجولاَ.

ئەم هەست و سۆزە بەرەنجامی ڕەوتێکی بەرگوزاری نەبوو کە پاش چەند ڕۆژێك دامرکێتەوە ، بەڵکو سەرچاوەکەی بریتی بوو لەباوەڕ بەخوداو پێغەمبەران و کتێبەکانی ، باوەڕێك لەبەردەم هەرهێزێکی زاڵم و ستەمکاردا نەجوڵێت ، بیرو باوەڕێك کە ڕەشەباکەی هەڵی کرد شتی سەیر بهێنێتە کایەوە ، بەو باوەڕە ئیمانداران توانیان لەسەر لاپەڕەکانی مێژوو چەندین پرۆسە ئەنجام بدەن، چەندین شوێنەواری وەهای تێدا جێ بهێڵن ، کە لە کۆن و نوێدا هاووێنەی نەبوو بێت و، لە داهاتووشدا مەحاڵ بێت شتی وەها ڕوو بدات.

---

[1] / زاد المعاد ٢/٥١، (إبن هشام) ١/٤٤٨، ٤٤٩، ٤٥٠.

سەرەتاکانی کۆچ

پاش ئەوەی کە بەیعەتی عەقەبەی دووەم تەواوبوو ، ئیسلامیش سەرکەوتنی بەدەست هێنا لەدامەزراندنی نیشتمانێکدا بۆ خۆی لەناوەندی بیابانێکدا کە شەپۆلی دەخوارد لە کوفرو نەفامیدا . ئەویش پڕ مەترسیترین دەستکەوت بوو کە لەسەرەتای بانگەوازدا دەست ئیسلام کەوت . ئیدی پێغەمبەری خوا مۆڵەتیدا بە موسوڵمانەکان کۆچ بکەن بۆ ئەو نیشتمانە.

مانای کۆچ جگە لە بەفیڕۆدانی بەرژەوەندی و قوربانیدان بەماڵ و رزگاربوونی گیان چیدی نەبوو ، لەگەڵ هەست بەوەی کە هەموو ئەو ماڵ و سامانە تاڵان دەکرێت ، سەرباری ئەگەری تیاچوون لەسەرەتا یان کۆتایی ڕێگەداو ، دەیانزانی کە بەرەو چارەنووسێکی نادیار دەڕۆن و ، لێیان ڕوون نیە کە چ دڵەڕاوکێ و ناخۆشیەك دێتە ڕێگەیان.

موسوڵمانەکان کەدەستیان کرد بەکۆچ کردن و ، ئەمانەشیان دەزانی ، موشریکانیش هەر کاتێك هەستیان بەمەترسی بکردایە هەوڵیان دەدا نەهێڵن بڕۆنە دەرەوە ، ئەمەش چەند نموونەیەکە لەوە :

١. (ابو سلمە)و هاوسەرو کوڕەکەی یەکەم کۆچکەر بوون . ساڵێك پێش عەقەبەی هەرە گەورە بەپێی ڕاوو بۆچونی (ابن إسحاق) کۆچی کرد . کەویستی لە مەدینە دەریچێت ژن براکانی پێیان وت : هەقمان نیە بەخۆتەوە ، بەلاَم چۆن ڕێگە دەدەین خوشکەکەمان بەریت بەرەو وڵاتێکی تر؟ بۆیە ژنەکەیان لێ سەندەوە ، کەسوکاری (أبوسلمە) تووڕە بوون ، وتیان: ئێمەش ڕێگە نادەین کوڕەزاکەمان لەگەڵ ژنەکەدا بێت کە ئێوە نەهێڵن لەگەڵ کوڕەکەماندا بڕوات ، هەریەکە پەلی کوڕەکەی بەلای خۆیدا ڕاکێش دەکرد ، ئەوە بوو لە ژنەکەیان سەندو بردیان ، (ابو سلمە)ش بە تەنها بەرەو مەدینە بەڕێ کەوت ، (ام سلمە)ش دوای کۆچکردنی هاوسەرەکەی و وون بونی کوڕەکەی هەموو بەیانیانێك دەچوە سارای (ابطح) تێر دەگریا تا ئێوارێ ، حاڵ و گوزەرانی بەم شێوەیە تا یەك ساڵ گوزەراند ، تا دڵی یەکێك لە خزمانی نەرم بوو ، وتی: ئەرێ ناکرێت ئەم ژنە هەژارە دەرکەن بەرەو لای مێردەکەی ؟ ئێوە جیاتان کردەوە لە مێردو منداڵەکەشی ، ئەوانیش وتیان پێی : ئەگەر پێت خۆشە بڕۆ بۆلای مێردەکەت ، (ام سلمە) هەستا کوڕەکەی لە خزمانی مێردەکەی سەندەوەو ، کەوتەڕێ بەرەو مەدینە . کۆچێك ماوەکەی پێنج سەد کیلۆمەترە . یەك بەندەی خوای لەگەڵدا

نەبوو ، تا گەیشتە ناوچەی (التنعیم) لەوێدا (عثمان)ی کوڕی (طلحة)ی کوڕی (أبی طلحة)ی بینی ، کە لەحاڵی تێگەیشت بەڕێی کرد تا گەیاندیە مەدینە ، کاتێك سەیرێکی (قباء)ی کرد پێی وت: پیاوەکەت لەو گوندەدایە، پشت بەخوا بڕۆ ناویەوە ، ئنجا خۆی بەرەو مەککە گەڕایەوە[1].

٢. کاتێك (صهیب) ویستی کۆچ بکات ، کافرانی قورەیش پێیان وت: کەهاتیتە ناومان خزمەتکارێکی کەم دەست بویت ، لەناو ئێمەدا ماڵ و سامانەکەت زۆر بوو ، گەیشتیتە ئەم حاڵەت ، پاشان دەتەوێت بەخێزان و ماڵەوە دەرچیت؟ سوێند بێت هەرگیز شتی وانابێت . (صهیب) پێی وتن: ئەگەر ماڵەکەتان بدەمێ وازم لێ دەهێنن ؟ وتیان: بەڵێ ، وتی: ئەوە منیش ماڵ و سامانەکەم بەخشی بەئێوە . ئەو هەواڵە گەیشتەوە بە پێغەمبەر ﷺ فەرموو بووی: بەڕاستی (صهیب) قازانجی کرد ، بەڕاستی (صهیب) قازانجی کرد[2].

٣. (عمر) ی کوڕی (خطاب) و (عیاش)ی کوڕی (أبی ربیعە) و ، (هشام) ی کوڕی (عاصی) کوڕی (وائل) ئەوانیان دانا لە شوێنێك بەیەکتری بگەن لەبەرەبەیاندا ، پاشان لەوێوە کۆچ بکەن بەرەو مەدینە ، (عمر) و (عیاش) لەکات و شوێنی دیاری کراودا بەیەکگەیشتن کەچی (هشام) دیار نەبوو.

کە گەیشتنە مەدینەو لە (قباء) دابەزین ، (أبو جهل) و (حارث)ی برای چوون بۆ لای (عیاش) کە دایکی هەرسێکیان یەکێکە . پێیان وت: دایکت ئاهی کردوە کە شانە بەر سەری نەکەوێت و نەچێتە بەر سێبەر هەتا تۆ دەبینێت ، (عیاش) دڵی نەرم بوو ، (عمر) ﷺ فەرمووی: (عیاش) سوێندم بەخوا ئەوانە دەیانەوێت لەسەر ئایینەکەت هەڵت بگێڕنەوە وریایان بە ، سوێندم بەخوا ئەگەر ئەسپێك بداتە سەری دایکت شانە هەڵدەگرێت ، سوێند بێت ئەگەر گەرمای مەککە لێی بدا ڕادەکاتە بەر سێبەر ، (عیاش) بەگوێی (عمر)ی نەکردو لەبەر سوێندەکەی دایکی لەگەڵیاندا گەڕایەوە ، (عمر) پێی وت: مادامەکی دەڕۆیتەوە ئەو وشترە هێمنە چاکەی من بەرە ، پشتی بەرنەدەیت ، ئەگەر گومانت بەشتێك برد خۆت پێ دەرباز بکە . بەسواری وشترەکە گەڕایەوە ، تاگەیشتنە نیوەی ڕێگە ، (أبو جهل) پێی وت: ئەرێ (عیاش) بەڕاستی لەسەر پشتی ئەم وشترە بێ تاقەت بووم ، سوارم ناکەیت لە پشت خۆتەوە؟

---

[1] / إبن هشام ٤٦٨/١، ٤٦٩، ٤٧٠.
[2] / هەمان سەرچاوە ٤٧٧/١.

(عیاش) وتی: بەڵێ باشە ، وشترەکەی دانیشاند ویستی لەسەری دابەزێت ، کە نزیکی زەوی بوەوە پەلاماریاندایەو دەست و قاچیان بەست ، دوای ئەوە بەڕۆژی ڕووناك کردیان بەناو شاری مەککەدا ئەیانوت بە خەڵك : خەڵکی مەککە ، سەرلێشێواوەکانتان ئاوا لێ بکەن ، هەروەکو ئێمە کردمان[1].

ئەمە سێ حاڵەت بوون بۆ هەرکەسێك موشریکان پێیان بزانیایە کە دەیەوێت کۆچ بکات بۆ مەدینە ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا خەڵك پۆل پۆل بەدوای یەکدا کۆچیان دەکرد ، پاش دوومانگ و چەند ڕۆژێك لەدوای بەیعەتی عەقەبەی گەورەوە لەناو مەککەدا جگە لە (پێغەمبەر ﷺ) و (ابوبکر) و (علی) کەس نەمابۆوە ، کە بەفەرمانی پێغەمبەر ﷺ بە کارەکان هەڵدەستان ، مەگەر کەسێك موشریکان بیانگرتایە ، پێغەمبەریش ﷺ یاتاخ و کەل و پەلی پێچابوەوە چاوەڕوانی دەکرد تا فەرمانی پێ بکرێت بەدەرچوون ، (ابوبکر) یش کەل و پەلی ئامادە کرد[2].

(بخاری) لە (عائشە)وە دەگێڕێتەوە ، فەرموویەتی : پێغەمبەر ﷺ فەرمووی بە موسوڵمانەکان من ماڵی کۆچەکەتانم دیوە باخی خورمای زۆری تێدایە ، هەندێك کۆچیان کرد بەرەو مەدینە ، زۆرینەی ئەوانەش کۆچیان کردبوو بەرەو حەبەشە گەڕانەوە بۆ مەدینە ، (ابوبکر)یش خۆی ئامادە کرد بەرەو مەدینە بەڕێ بکەوێت ، پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموو ، جارێ پەلە مەکە ، تکادەکەم مۆڵەتم بدرێت، (أبوبکر) پێی فەرموو: دایك و بابم بە قوربانت بێت ، ئایا ئومێد دەکەیت کە مۆڵەت بدرێیت ؟ فەرمووی: بەڵێ ، ئیتر (ابوبکر) خۆی هێشتەوە بەدیار پێغەمبەرەوە ﷺ بۆ ئەوەی هاوڕێیەتی بکات ، پێشتریش بۆ ماوەی چوار مانگ دوو وشتری چاکی دابەستبوو بەگەڵای (سمر)[3].

[1] / (هشام) و (عیاض) لەکۆت و زنجیری کافراندا مابوونەوە، تا پێغەمبەر ﷺ کۆچی کرد، جارێکیان فەرمووی:- کێ دەتوانێ (عیاض) و (هشام) م بۆ بهێنێ؟ وەلیدی کوڕی وەلید وتی: من دەیانهێنم بۆت پێغەمبەری خوا ، وەلید بە پەنامەکی هاتەوە ناو مەککە، ژنێکی بینی خۆراکی بۆ دەبردن شوێنی کەوت تا جێگەکەیانی دۆزیەوە، لەخانویەکی بێ بنمیچدا گیرابوون، کە ئێوارە داهات بەسەر دیوارەکەیدا سەرکەوت کۆت و زنجیرەکانی پچڕاندو سواری وشترەکەی خۆی کردن تامەدینە ، سەیرکە (إبن هشام)٤٧٤/١، ٤٧٥، ٤٧٦، هاتنی (عمر) یش بۆ مەدینە لەگەڵ (٢٠) هاوەڵی تردا بوو.(صحیح البخاری) ٥٥٨/١.

[2] / زاد المعاد ٥٢٥/٢.

[3] / صحسیح البخاری ، باب هجرە النبی ﷺ و اصحابە ٥٥٣/١.

له (دار الندوه) دا ﴿ پەرلەمانی قورەیش ﴾

کاتێك موشریکان هاوەڵانی پێغەمبەریان دەبینی ﷺ خۆیان ئامادە کردووە دەرئەچن و، ماڵ و منداڵ سامانەکەیان بەرەو ئەوس و خەزرەج دەبەن، خەم و دڵەڕاوکێیەکی دایگرتن، تووشی خەمۆکییەك بوون شتی وەهایان بەخۆیانەوە نەدیبوو ، مەترسیەکی گەورە هاتبوە پێشیان، کەهەڕەشەی لەقەوارە ئابووری و بتپەرستیەکەیان دەکرد، دەرکیان کردبوو بەگەورەیەتی کەسێتی پێغەمبەر ﷺ و کاریگەرێتی لەسەر خەڵك و تێروتەواوێتی سەرکردەیی ڕێنومایی مرۆڤەکانداو، ئەو لێهاتن و هیممەت و ڕاساڵیو گیان فیداییەی هاوەڵانی هەیانبوو لەڕێگاکەیداو ، ئەو تواناو هێزو دەسەڵاتەی (أوس) و (خزرج) هەیانەو، ئەو حەزی ئاشتی و چاکسازیەی ژیرەکانی هەردوو خێڵەکە هەیانە بۆ نەهێشتنی جیاوازی نێوانیان ، پاش ئەوەی چەندین ساڵی پێشتر شەڕی ناوخۆیان دی بوو.

هەروەها دەیانزانی کە مەدینە چ جێگەوتەیەکی ستراتیژی گرنگی هەیە سەبارەت بەو ڕێگە بازرگانیەی کە بەکەناری دەریای سووردا لە یەمەنەوە بەرەو شام دەڕوات ، خەڵکی مەککەش ساڵانە بڕی چارەکە ملیۆنێك دیناری ئاڵتون بازرگانییان بەرەو شام دەبرد، ئەمە جگە لەو بڕەی دەستی خەڵکی (طائف) و شوێنەکانی تر دەکەوت ، دیاریشە کەبنەڕەتی بازرگانی لەوشوێنەدا پشتی بە ئاسایشی ئەوڕێگەیە بەستبوو.

شاراوەش نەبوو لای قورەیشیەکان کەبانگەوازی ئیسلامی لە(یثرب)دا چڕ دەبێتەوە ، ئەوجا چ مەترسیەکی دەبێت و خەڵکەکەیان چ ڕووبەڕوو بوونەوەیەکیان لەگەڵدا دەکەن.

ئیدی موشریکان بەتەواوی هەستیان کرد بەو مەترسیەی هەڕەشە دەکات لەقەوارەیان، دەگەڕان بەشوێن باشترین ئامرازدا کەئەو مەترسیە لەخۆیان دور بخەنەوە، کە هۆ سەرەکیەکەی هەڵگری ئاڵاکەیەتی ئەویش پێغەمبەری ئیسلامە ﷺ.

لە ڕۆژی (٥) شەممەی (٢٦)ی مانگی (صفر) ساڵی (١٤) هەمی پێغەمبەرێتیدا ، هاوڕێك لەگەڵ (١٢)ی مانگی دیسەمبەری ساڵی (٥٧٠)ی زایینی[1] واتە پاش نزیکەی

---

[1] / ئەم مێژوەمان پاش لێکۆڵینەوەیەك وەرگرت کە (عەلامە) (محمد سليمان المنصور فوری) لە (رحمه للعالمين) دا تۆماری کردوە ، ١/٩٥، ٩٧، ١٠٢، ٤٧١/٢.

دوومانگ و نیو لەبەیعەتی عەقەبەی گەورە . پەرلەمانی مەککە (دارالندوە) لەسەرەتای ڕۆژەکەیدا[1] ترسناکترین کۆبوونەوەیان ئەنجامدا لەمێژووی خۆیاندا ، لەو کۆبوونەوەیەدا نوێنەری هەمووتیرە قوڕەیشیەکان ئامادەبوون ، بۆ ئەوەی بکۆڵنەوە لەنەخشەیەکی یەکلا کەرەوە کە هەڵگری ئالأی بانگەوازە ئیسلامیەکە لەناو بەرێت و ، بۆ هەتا هەتایی نووری تیشکەکەی بکوژێننەوە.

سەرە زۆر دیارەکانی ئەو کۆبوونەوە ترسناکە لە نوێنەرانی قوڕەیش بوون کە بریتی بوون لە :

(١) (ابو جهل)ی کوڕی (هشام) لەجیاتی تیرەی (بنی مخزوم).

(٢) (جبیر)ی کوڕی (مطعم) و(طعمیة)ی کوڕی (عدی) و (الحارث)ی کوڕی (عامر) ، لەجیاتی (بنی نوفل) کوڕی (عبد مناف).

(٣) (شیبه) و (عتبه) کوڕانی (ربیعه) بوون، (ابو سفیان)ی کوڕی (حرب)، لە جیاتی (بنی عبد الشمس)ی کوڕی (عبد مناف).

(٤) (النضر)ی کوڕی (حارث) ئەو کەسە بوو کە سەروپێی ئاژەڵی کرد بەسەری پێغەمبەردا ﷺ ، لەجیاتی (بنی عبد الدار).

(٥) (ابو البختری) کوڕی (هشام) ، (زمعه)ی کوڕی (اسود) و ، (حکیم)ی کوڕی (حزام) لەجیاتی (بنی أسد)ی کوڕی (عبد العزی).

(٦) (نبیه) و (منبه) هەردوو کوڕەکەی (الحجاج) . لەجیاتی (بنی سهم).

(٧) (أمیه)ی کوڕی (خلف) ، لەجیاتی (بنی جمح).

کاتێك هاتن بۆ (دار الندوە) شەیتان لەشێوەی پیاوێکی شکۆداردا هاتە ڕێگەیان ، تاجە گوڵینەیەکی بەسەرەوە بوو، لەبەردەکەیدا وەستابوو ، وتیان: ئەم پیاوە پیرە کێیە ؟ وتی: پیرە پیاوێکی نەجدیم بیستم کە خۆتان بۆچی ئامادە دەکەن، ئامادەبووم تاگوێم لەگوتەکانتان بێت، بەڵکو لەئامۆژگاری و بۆچوونەکانی خۆی بێبەشتان نەکات، وتیان: قەیدی نیە وەرە ژوورەوە، لەگەڵیاندا چوە ژوورەوە.

---

[1] / ئەوەی بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە کۆبوونەوەکە لە سەرەتای ڕۆژدا ئەنجام دراوە ، ئەو ریوایەتەیە کە (إبن إسحاق) دەیگێڕێتەوەو دەڵێ: جبریل هەواڵی ئەو پیلانەیدا بەپێغەمبەرﷺ و مۆڵەتی پێدا کەکۆچ بکات، پاشان ئەو ریوایەتەش کە (بوخاری) دەیگێڕێتەوە لە فەرموودەیەکی (عائشە)وە کەپێغەمبەرﷺ لە قرچەی نیوەڕۆدا هات بۆ لای (ابوبکر) و پێی فەرموو

قسەوباسی پەرلەمانیی و
کۆدەنگی لەسەر بڕیارێکی زاڵمانە بۆ شەهیدکردنی پێغەمبەر ﷺ

هەرئەوەندەی ئەندامانی کۆبوونەوەکە تەواوبوون دەستکرا بەپێشنیارو چارەسەرەکان ، گفتوگۆ درێژەی کێشا ، (أبو الأسود) وتی: لەم شارەدا دەری دەکەین و لێرە نایهێڵین ، گوێ نادەینێ بۆکوێ دەڕوات ، یان لەکوێدا دەگیرسێتەوە ، ئەو کاتە بارودۆخمان چاك دەبێت و وەك جارانمان لێ دێت.

پیرە پیاوە نەجدیەکە وتی: نەخێر ئەوە ڕایەکی باش نی یە ، ئەدی نابینن قسەی چەند شیرین و کاریگەرە ، چەندە بەتوانایە لە کەمەندکێش کردنی دڵی مرۆڤەکاندا ؟ سوێند بێت ئەگەر وابکەن بڕواتە ناو هەرخێڵێکی تری عەرەب ئەوجا حاڵتان خراپتر دەبێت ، پاشان پێش خۆیان دەدات بۆ سەر ئێوە ، هەتاکو پێتان پێدا دەنێت لە وڵاتی خۆتاندا ، ئەوجا چی بوێت پێتان دەکات ، ڕایەکی تر بڵێن.

(أبو البختري) وتی: لە زنجیرە بەندی ئاسنیدا بیبەستنەوەو ، لەژوورێکدا دایبنێن ، پاشان چاوەڕێی بکەن تاوەکو چارەنووسی شاعیران ـ زهیرو نابغە ـ ی لێ دێت ، هەر کەسێك بەو توونی مەرگەدا بڕوات تووشی دەردەسەری ئەوان ئەبێت.

پیرە نەجدیەکە وتی : نا نا سوێندتان بۆ دەخۆم کە ئەوە ڕایەکی پەسەند نیە ، سوێندبێت ئەگەر ـ وەکو خۆتان دەڵێن ـ بیبەستنەوە ـ ئەوا لە پشت دەرگاوە خۆی قوتار دەکات بۆلای هاوەڵەکانی و، لەوانەیە بدەن بەسەرتانداو لە دەستانی بسێنن ، پاشان بەهۆیەوە زۆر بن و بەسەرتاندا زاڵ بن، بەڕاستی ئەمەیان ڕا نی یە ، ڕایەکی تر بڵێن.

پاش ئەوەی پەرلەمانی قوڕەیش ئەم دوو پێشنیارەی ڕەتکردەوە ، پێشنیارێکی گوناهکارانەی خراپە بەردەست هەموو ئەندامەکانی ڕەزامەندیان نواند لەسەری ، ئەو پێشنیارە سەرکردەی تاوانبارەکانی مەککە (أبو جهل)ی کوڕی (هشام) خستیە ڕوو، (أبو جهل) وتی: سوێندم بەخودا من ڕایەکم هەیە باوەڕ ناکەم هێشتا ئێوە ڕێتان لێی کەوتبێت ، وتیان چی‌یە (أبا الحكم)؟ وتی: پێم وایە لە هەر تیرەیەك گەنجێکی ئازای جوامێری بەجەرگ بهێنین و ، هەریەکەیان شمشێرێکی بڕندەی بدەینە دەست ، ئەوانە بڕۆنە سەری و ، بەیەکەوە بیدەنە بەر شمشێرو بیکوژن ، ئەوجا ڕزگارمان دەبێت ، ئەگەر وایانکرد خوێنەکەی بەناوخێڵ و تیرەکاندا بڵاودەکات، ئەوجا (بنو عبدمناف) ناتوانن شەڕ لەگەڵ هەموو تیرەکاندا بکەن و، داوای (فدیە)مان لێدەکەن ئێمەش دەیاندەینێ.

پیره نەجدیەکە وتی: ئەمە قسەی تەواوە ، منیش تەنها ئەم رایەم پێ پەسەندە ، ئیدی پەرلەمانی مەککە یەك دەنگیاندا بەو بڕیارە تاوانکاریەو، نوێنەرەکان گەڕانەوە بۆماڵەکانیان ، دەستبەجێ دەستیان کرد بەجێبەجێ کردنی ئەم بڕیارە[1].

کۆچ کردنی پێغەمبەر ﷺ

کاتێك کە بڕیارە تاوانکاریەکە دەرچوو بەکوشتنی پێغەمبەر ﷺ ، جبریل ﷺ بە (وەحی) خوای گەورەوە دابەزیە خوارەوە بۆلای و هەواڵی پیلانەکەی قوڕەیشیی پێ ڕاگەیاندو ، هەواڵیشیی دایە کەخوای گەورە مۆڵەتی پێداوە کۆچ بکات و کاتی کۆچەکەشی بۆ دیاری کردوەو پێی فەرموو: ئەمشەو لەناو ئەو جێگەیەتدا مەمێنە کە شەوانی تر تیایدا دەمایتەوە [2].

بۆ نیوەڕۆ پێغەمبەر ﷺ چوو بۆ لای (أبوبکر) ﷺ . بۆ ئەوە ڕێك بکەوێت لەگەڵیدا لەسەر قۆناغەکانی کۆچەکەیان ، (عائشە) (ڕ) دەگێڕێتەوەو دەڵێت: لەماڵەکەی (أبوبکر)دا دانیشتبوین ، لە قرچەی نیوەڕۆدا بوو کەسێك هات و وتی بە (أبوبکر) : ئەوە پێغەمبەری خوایە ، سەروچاوی پۆشیوە ، ئەمە لەکاتێکدا بوو کە هەرگیز لەو کاتەدا نەدەهات بۆلامان ، خێرا (أبوبکر) هەستاو فەرمووی: دایکم و بابم بەقوربانی بێت ، سوێند بێت دیارە شتێکی گرنگ هێناویەتی لەم کاتەدا.

(عائشە) دەڵێت: پێغەمبەری خوا ﷺ هات ، داوای مۆڵەتی هاتنە ژورەوەی کرد ، (أبوبکر) فەرمووی: ئەوانە هەموو کەسی خۆتن ، دایك و بابم بەقوربانت بێت ، پێغەمبەری خوا فەرمووی : مۆڵەتی دەرچوونم پێدراوە ، (أبوبکر) فەرمووی : کەواتە هاوڕێیەتی سەفەرت دەکەم ، دایك و باوکم قوربانت بێت ؟ پێغەمبەری خوا فەرمووی : بەڵێ[3].

پاش ڕێککەوتن لەسەر پلانی کۆچکردنەکە ، پێغەمبەری خوا ﷺ گەڕایەوە بۆ ماڵەکەی خۆی ، چاوەڕوانی هاتنی شەوی دەکرد.

---

[1] / سةيركة (إبن هشام) ٤٨٠/١، ٤٨١، ٤٨٢.

[2] / إبن هشام ٤٨٢/١ ، زاد المعاد ٥٢/٢.

[3] / صحيح البخاري ، باب هجرة النبي ﷺ واصحابه ٥٥٣/١.

گەمارۆدانی ماڵەکەی پێغەمبەر ﷺ

گەورە تاوانبارانی قورەیش رۆژەکەیان بەخۆسازدان بۆ نەخشە داڕێژاوەکەوە بەسەربرد کە پەرلەمانی مەککە (دارالندوە) سەرلەبەیانیەکەی پەیمانی لەسەردابوو، بۆ ئەو مەبەستەش یانزە سەرۆك لەو گەورە تاوانبارانە دانرابوون کە بریتی بوون لە:

١. (ابو جهل) کوڕی (هشام).

٢. (الحکم) کوڕی (ابی العاص).

٣. (عقبه) کوڕی (ابی معیط).

٤. (النضر) کوڕی (حارث).

٥. (أمیه) کوڕی (خلف).

٦. (زمعه) کوڕی (اسود).

٧. (طعیمة) کوڕی (عدی).

٨. (ابو لهب).

٩. (ابی) کوڕی (خلف).

١٠. (نبیه) کوڕی (الحجاج).

١١. براکەی (منبه) کوڕی (الحجاج)[1].

(إبن إسحاق) دەڵێت: کاتێك کە تاریکایی شەوداهات چاودێری دەرگای ماڵەکەیان کرد تا بخەوێت ، ئەوجا بدەن بەسەر ماڵەکەیدا [2].

متمانەو بڕوای تەواویان هەبوو بەسەرکەوتنی ئەم پیلانە خراپەیان ، تاوای لێ هات (ابوجهل) بەشێوەیەکی لەخۆبایی بوون و گاڵتەجاڕییەوە بەهاوەڵەکانی بڵێت: موحەممەد دەڵێت ئەگەر لەسەر ئەوکارە شوێنی بکەون دەبنە مەلیکی عەرەب و عەجەم ، پاشان زیندوو دەکرێنەوە دوای مردن ، ئەوجا باخچەی هاووێنەی باخچەکانی ئوردنتان پێ دەدرێت ، ئەگەر وانەکەن لەناودەچن ، پاش مردنیش زیندوو دەکرێنەوە پاشان ئاگرتان بۆ داخ دەکرێت و تیایدا دەسوتێنرێن[3].

کاتی جێبەجێ کردنی ئەو پیلانە دوای نیوەشەو بوو، بەبێداریی مانەوە چاوەڕوانی سەعاتی سفریان دەکرد ، بەڵام خودا باڵادەستە بەسەر هەمووشتێکدا ، موڵکی ئاسمانەکان و زەمینی بەدەستە ، هەرچییەکی خواست دەیکات ، ئەو پەنای مرۆڤان دەدات بەبێ ئەو کەس ناتوانێت پەنا بدات ، ئەوجا ئەو کارەی کرد کە پێشتر پێغەمبەرەکەی پێ دواند بوو ﴿ وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُواْ لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللّهُ وَاللّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ﴾ الأنفال/ ٣٠.

---

[1] / زاد المعاد ٥٢/٢.

[2] / إبن هشام ٤٨٢/١.

[3] / هەمان سەرچاوە ٤٨٣/١.

پێغەمبەر ماڵەکەی بەجێ دەهێڵێت

لەگەڵ ئەوەدا کە قورەیش بەتەواوی خۆیان بۆ پیلانەکە سازکردبوو کەچی بەتەواوی شکستیان هێنا، لەوکاتە تەنگەتاوەدا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی بە (علی) کوڕی (أبی طالب): { لەجێگاکەی مندا بنوو، خۆت بەم بوردەیەی من داپۆشە کە (حضرمی) یەکی سەوزە ، لە ژێریدا بنوو ، دڵنیابە شتێکت تووش نابێت کە پێت ناخۆش بێت } پێغەمبەر ﷺ نەریتی وابوو کە بخەوتایە لەژێر ئەو بوردەیەدا دەنووست [1].

پاشان پێغەمبەر ﷺ چووە دەرەوە ، بەنێوان ڕیزەکانیاندا تێپەڕی ، مشتێك خۆڵی هەڵگرت پژاندی بەسەریاندا ، ئیدی خوای گەورە لەئاستیدا هەموویانی کوێر کردو نەیانبینی ، ئەم ئایەتەی دەخوێند: ﴿ وَجَعَلْنَا مِن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لاَ يُبْصِرُونَ ﴾ يس/٩، پیاویان تێدا نەبوو کەخۆڵ بەسەریەوە نەبێت ، پێغەمبەر ﷺ چوو بۆ ماڵی (أبوبکر) . لەکوخێکی ماڵی (أبوبکر)ەوە . بەشەو دەرچوون هەتا گەیشتنە ئەشکەوتی (ثــور) بەرەو ڕووی (یەمەن)[2].

جەنگاوەرە ئابڵوقەدەرەکانیش چاوەڕێی سەعاتی سفر دەکەن ، پێش هاتنی کاتی دیاریکراو نیشانەی بێ ئومێدی و شکستیان تێدا دەرکەوت . پیاوێك کەلەوێدا لەگەڵیان نەبوو هاتەلایان و کەبینی لەبەردەم دەرگاکەی ماڵی پێغەمبەردا ﷺ وەستاون ، پێی وتن: چاوەڕێی چی دەکەن ؟ وتیان: موحەممەد ، کابرا وتی: دەك داوەشێن و خوا لەناوتان بەرێت ، وەڵڵاهی ئێستە بەبەردەمتاندا دەرچوو ، خۆڵی کردوە بەسەر هەموتانداو ، چوو بەدەم کاری خۆیەوە ، وتیان: وەڵڵاهی نەمانبینیوە ، ئنجا هەستان و تەپوتۆزەکەی سەریان تەکاند.

بەڵام لەکونی دەرگاکەوە سەیرێکیان کرد (علی) یان بینی ، وتیان : سوێندبێت ئەوە موحەممەدە نووستووەو بوردەکەی داوە بەخۆیدا ، بەو شێوەیە نەجوڵان تارۆژ بوەوە ، ئنجا (علی) لەجێگەکە هەستاو هاتەدەرەوە، کەوتە بەردەستیان، لەبارەی پێغەمبەرەوە ﷺ پرسیاریان لێکرد ، وتی: هیچ لەو بارەیەوە نازانم[3].

---

[1] / هەمان سەرچاوە ١/٤٨٢ ، ٤٨٣.

[2] / هەمان سەرچاوە ١/٤٨٣ ، زاد المعاد ٢/٥٢ .

[3] / هەمان دوو سەرچاوەی پێشوو .

له ماڵەکەوە بۆ ئەشکەوت

پێغەمبەری خوا ﷺ له شەوی (٢٧)ی مانگی(صفر)ی ساڵی (١٤)ی پێغەمبەرێتی بەرامبەر بە ١٢-١٣ی سێبتێمبەری ساڵی ٦٢٢ی [1] زایینی ماڵەکەی بەجێ هێشت و چوو بۆ ماڵی هاوەڵەکەی (ئبوبکر) کە خەڵك له هاوڕێیەتی و ماڵ و سامانی ئەمین بوون ، پاشان لەدەرگایەکی پشتەوە ماڵەکەیان بەجێهێشت ، تا بەپەلە لەمەککە دەربچن پێش ئەوەی بەرەبەیان هەڵبێت.

لەکاتێکدا کە پێغەمبەر ﷺ دەیزانی قورەیش سەروەرانە بەشوێنیدا دەگەڕێن و ، یەکەم ڕێگاش کە زەینی ئەوانی بەلادا بچێت لەسەرەتادا ڕێگەی سەرەکییە کە بەرەو باکوورو مەدینە دەچێت ، کەچی ئەم ڕێگەیەکی تەواو پێچەوانەی هەڵبژارد ، کە ڕێگەی باشووری مەککەیەو ، بەرەو یەمەن دەچێت ، بەدرێژی (٥) میل ڕێگەی گرتەبەر ، تاگەیشتە شاخێك ناسرابوو بەشاخی (ثور) ، شاخێکی بەرزە ، ڕێگاکەی زۆرسەخت و ناخۆشە ، تاشە بەردی زۆرەو سەرکەوتن پیایدا زەحمەتە ، لەبەرئەوە پێیەکانی پێغەمبەر ﷺ بریندار بوون - گوتراویشە : لەسەر لاپێ دەرۆیشت تا شوێنەوارەکەی بسڕێتەوە بۆیە قاچی پیرۆزی داماڵرابوو ، هەرکامیان بێت ، (ئبوبکر) لەکۆڵی گرت کەگەیشتە شاخەکەو ، خۆی لێ توند کردەوە تاگەیاندیە ئەشکەوتێك له لوتکەی شاخەکەدا ، ئەو ئەشکەوتە له مێژوودا بە ئەشکەوتی (ثور) ناسراوە [2].

لەناو ئەشکەوتەکەدا

کە گەیشتە نزیك ئەشکەوتەکە ، (ئبوبکر) وتی: سوێند بەخوا ناڕۆیتە ژوورەوە دەبێت لەپێشدا من بڕۆم ، نەبادا شتێکی تێدابێت با بەرمن بکەوێت ، چووە ناوی دەستێکی پێداهێنا ، دیوارەکەی کونێکی تێدابوو کراسەکەی دڕاندو کونبڕی کرد ، دووکونی تری تێدا مابوو هەردووقاچی خستە سەریان ، پاشان وتی بەپێغەمبەر بفەرموو بۆ ژوورەوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ چووە ژوورەوە ، سەری خستە سەرکۆشی ئەبوبەکرو نوست ، قاچێکی ئەبوبەکر کە لەکونەکەدا بوو شتێك پێوەیدا ، له جێگەی خۆی نەجولا نەبادا خەبەری بێتەوە ، لەتاو ئازار دڵۆپێك فرمێسکی چاوی کەوتە سەردەموچاوی پێغەمبەر ﷺ ، فەرمووی: چیە (ئبوبکر) وتی: گەزراوم ، دایك و باوم بەقوربانت بێت ، پێغەمبەر ﷺ تفی کردە سەری چاك بووەوەو ئازاری نەما [3].

---

[1] / رحمە للعالمین ١/٩٥، سەرەتا ئەو مانگی (صفر)ە لەساڵی چواردەمی پێغەمبەرێتیەوە دەست پێ دەکات ئەگەر سەرەتایی ساڵی بەمانگی (محرم) دابنێین ، خۆ ئەگەر سەرەتایی ساڵ لەوێوە دابنێین کە خوای گەورە (وەحی) نارد بۆ پێغەمبەر ﷺ بەبێگومان ئەو مانگی (صفر)ە لەساڵی سیانزەهەمەوە دەست پێ دەکات ، زۆرینەی ئەوانەی لە سیرەدا دەنوسن کە لەوانەیە ئەم ڕایە پەسەند بکەن ، زۆرجار هەڵەدەکەن لە ڕێکخستنی ڕووداوەکاندا ، ئێمە لێرەدا سەرەتای ساڵمان بەمانگی (محرم) داناوە .

[2] / رحمە للعالمین ١/٩٥ ، مختصر سیرە الرسول نوسینی شێخ عەبدوڵلای نەجدی ل ١٦٧.

[3] / (رزین) لەعومەری کوڕی خەتابەوە ﷺ ڕیوایەتی کردوە، دوای ئەوە ژاری مارەکە گەڕایەوەو ئاوسکی لەکاتی وەفاتیدا و ئەوەش هۆی مردنی بوو ، بڕوانە (مشکاة المصابیح) ، باب مناقب (ابی بکر) ٢/٥٥٦.

سێ شەو لە ئەشکەوتەکەدا مانەوە ، شەوی هەینی و شەوی شەممەو شەوی یەك شەممە[1] ، (عبدالله)ی کوڕی (ابوبکر) لەلایان دەمایەوە ، عائشە دەڵێت: (عبدالله) کوڕێکی گەنجی وریای ژیر بوو ، لە سەحەردا لای ئێمە دەردەچوون لە مەککە ڕۆژی دەکردەوە ، هەرچی هەواڵێکی ببیستایە کە شەو داهات دەیهێنایەوە بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ ، (عامر)ی کوڕی (فهیرە)ش غولامی (ابوبکر) بوو مێگەلێکی لەو دەوروبەرەدا دەلەوەڕاند ، کاتی خەوتنان مێگەلەکەی لێ نزیك دەکردنەوە تا شیریان دەخوارد ، ئەنجا پێش تاریك و ڕوونی بەیانی دەگەڕایەوە بەرەو مەککە ، (عامر) هەموو شەوێکی ئەو سێ شەوە بەم شێوەیەی دەکرد ، هەمووجارێکیش (عامر)ی کوڕی (فهیرە) بە مێگەلەکەیەوە شوێنی (عبدالله)ی کوڕی (أبوبکر) دەکەوت کە لەمەککە دەرئەچوو بۆئەوەی جێگە پێیەکانی بسڕێتەوە[2].

کاتێك قوڕەیش دڵنیابوو لەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ لەدەست دەرچوو لە شەوی جێبەجێ کردنی پیلانەکەدا شێت بوون ، یەکەم شتێك کردیان لێدانی (علی) بوو، ڕاپێچیان کرد بەرەو مەککە ، ماوەیەك بەندیان کرد ، بەئومێدی ئەوەی هەواڵێکی لێوە وەربگرن لەبارەی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵەکەیەوە[3].

کاتێك کە هیچیان لە (علی) دەستنەکەوت ڕۆشتن بۆ ماڵی (ابوبکر) ، لە دەرگایاندا ، (أسماء)ی کچی (ابوبکر) هاتە دەرەوە ، پێیان وت: کوا باوکت ؟ وتی: سوێند بەخوا نازانم باوکم لە کوێیە ؟ (ابوجهل) . کە پیاوێکی دەم پیسی هەرزەگۆ بوو . دەستی بەرز کردەوە شەپازلەیەکی لێدا گوارەکەی گوێی کەوتە خوارەوە[4].

لەدانیشتنێکی خێرای نائاساییدا قوڕەیش بڕیاری بەکارهێنانی هەموو ئامرازێکی‌دا بۆ گرتنی ئەو دوو پیاوە ، بۆیە هەموو ئەو ڕێگانەی لەهەر چوارلاوە دێنە سەر مەککە ، خستیانە ژێر چاودێریەکی توندی چەکدارەوە ، هەروەها بڕیاری خەلاتێکی گەورەی‌دا کە بریتی بوو لە دیاریی (١٠٠) وشتر بۆ هەریەکێك کە بتوانێت یەکێك لەو دوانە بەزیندوویی یان بەمردوویی تەسلیم بە قوڕەیش بکاتەوە[5].

ئیدی هەرچی سوارچاك و پیادەو پێهەڵگریان هەیە کەوتنە گەڕان ، بەشاخ و دۆڵ و دەشت و گردۆلکەدا ، بەلام بێ هوودە بوو.

---

[1] / سەیری (فتح الباری) بکە ٣٢٦/٧.
[2] / (إبن هشام) ٤٨٦/١.
[3] / رحمە للعالمین ٩٦/١.
[4] / (إبن هشام) ٤٨٦/١.
[5] / بڕوانە (صحیح البخاری) ٥٥٤/١.

موشریکان هەتا دەمی ئەشکەوتەکەش هاتن ، بەلأم خودا بالأدەستە ، (بوخاری) دەگێڕێتەوە لە (انس)ەوە لە (ابوبکر)ەوە ﷺ دەڵێت: لە ئەشکەوتەکەدا لەگەڵ پێغەمبەردا بووم ﷺ . سەرم بەرز کردەوە قاچ و قولی موشریکەکانم بینی، وتم: پێغەمبەری خوا ﷺ خۆ ئەگەر یەکێکیان سەیری خوارەوە بکات دەمانبینێت ، فەرمووی : بێدەنگ بە (ابوبکر) ، ئێمە دوانین خودا سێهەممانە ، لە دەربڕینێکی تردا : (ابوبکر) چی دەڵێیت لەبارەی دووکەسەوە کە سێیەمیان خودا بێت !![1]

بەڕاستی موعجیزەیەك بوو کەخودا پێغەمبەرەکەی پێ شکۆدارکرد ﷺ ، لە کاتێکدا کەچەند هەنگاوێکیان مابوو بگەنە پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵەکەی کەچی گەڕانەوە.

کەوتنە ڕێ بەرەو مەدینە

کاتێك کەکەف و کوڵی گەڕانی موشریکان دامرکایەوە، کاری مەفرەزەکانی گەڕان کۆتایی هات ، ورووژانی قورەیش پاش ئەو ڕاونانە سێ ڕۆژە سەرسەختانەیە هێور بوەوە بەبێ هیچ ئەنجامێك ، ئیدی پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵەکەی خۆیان ئامادە کرد بۆ دەرچوون بەرەو مەدینە.

(عبدالله)ی کوڕی (اريقط الليثي)ی بەکرێ گرتبوو ، کە ڕێبەرو شارەزای ڕێگە بوو . تا ئەوکاتە موشریك بوو، ئەمان متمانەیان پێی هەبوو ، هەردوو وشترەکەی خۆیان دابوو بەدەستی و بەڵێنیان بەیەکتری دابوو کە دوای سێ شەوو بە هەردوو وشترەکەوە بێتە بەردەم ئەشکەوتەکە ، کاتێك کە شەوی دووشەممە هات ، سەرەتای ڕەبیعی یەکەمی ساڵی (١)ی کۆچی / بەرامبەر بە (١٦)ی سێبتێمبەری ساڵی (٦٢٢)ی زایینی ، (عبدالله)ی کوڕی (أريقط) بەخۆی و وشترەکەوە هات بۆلایان ، لەوێدا (ابوبکر) وتی بەپێغەمبەر ﷺ: دایك و بابم بەقوربانت بێت ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ، یەکێك لەو دوو وشترە هەڵبژێرە ، ئەنجا باشترینیانی لێ نزیك کردەوە ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بە نرخی خۆی.

(أسماء)ی کچی (ابوبکر)یش (ڕ) خۆراکەکەی بۆ هێنان و ، بیری چووبوو بیخاتە توێشە بەرەیەکەوە، کەبەڕێ کەوتن، چوو ویستی خۆراکەکە بخاتە کەشکۆڵێکەوە ، سەیری کرد توێشە بەرەی نییە ، ئیدی پشتێنەکەی کرد بەدوو پارچەوە خۆراکەکەی

[1] / (صحيح البخاري) ١/٥١٦، ٥٥٨، ترسەکەی (ابوبکر) لەبەرخۆی نەبوو، بەڵکو ئەو گێڕانەوەیە کە دەڵێ : کاتێ ئەبوبەکر پێهەڵگرانی بینی خەمی پێغەمبەری لێنیشت ﷺ و پێی فەرموو: ئەگەر من بکوژرێم یەك پیاوم ، بەلأم ئەگەر تۆ بکوژرێیت یەك ئوممەت دەفەوتێت ، لەوێدا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ﴿ لاتحزن إن اللــــه معنـــــا ﴾ ، بڕوانە مختصر سيرە الرسول نووسینی شێخ عەبدوڵلأی نەجدی ل١٦٨.

کردە یەکێکیان و وەك کەشکۆڵ هەڵی واسی ، پارچەکەی تریشی کردەوە بە پشتوێن ، لەوێدا ناونرا بە (ذات النطاقین)[1].

پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ و (ابوبکر) ﷺ بەڕێ کەوتن ، (عامر)ی کوڕی (فهیرە)یش لەگەڵیاندا کەوتەڕێ ، ڕێبەرەکە ، (عبداللە)ی کوڕی (اریقط) ، ڕێگەی کەنار دەریای پێگرتن.

یەکەمجار کە لەئەشکەوتەکەوە دەرکەوتن ڕووی کردە باشوور بەرەو یەمەن و ، پاشان ڕووی کردە ڕۆژئاوا بەرەو کەنار دەریا ، تاگەیشتە ڕێگەیەك کەسی پێدا نەچوو بوو ، لەنزیکی کەناری دەریای سورەوە ڕووی کردەوە باکورر ، بەڕێیەکدا ڕۆشت ـ مەگەر بەکەمیی ـ وەگەرنا کەس ڕێی لێ نەکەوتبوو.

(إبن إسحاق) باسی ئەو شوێنانەی کردوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ لەو ڕێگەیەدا پیایدا گوزەراوەو دەڵێت : کاتێك ڕێبەرەکە دەریکردن بەرەو خواروی مەککە کەوتنەڕێ ، پاشان بەڕێی کردن بەرەو کەنار دەریا تا لەڕێگە لایاندا لە خواروی (عسفان)ە وە ، پاشان خستنیە ڕێ بەرەو خواروی (أمج) ، پاشان بەڕێی خستن تا لە ڕێگە لای دایەوە پاش ئەوەی کە لە (قدید) گوزەرا ، ئەنجا لەوێش دەری کردن کەوتنە ڕێ بەرەو (خرار) ، ئەنجا بەرەو (ثنیة المرة) ، پاشان بەرەو (لقف) ، ئەنجا لە دەروازەی (لقف) دەرچوون و ، چوونە ناو دەروازەی (مجاج) ، پاشان بەرەو (مرجح مجاج) پاشان چوونە (مرجح ذی العضوین) ، پاشان بۆ (بطن ذی الکشر) ، پاشان بەرەو (جداجد) ئەنجا بەرەو (الأجرد) ، پاشان بۆ (ذا سلّم) ، لە (بطن اعداء مدلجة تعهن)ە وە بەرەو (عبابید) ، پاشان لە (الفاجه) تێپەڕین ، پاشان دابەزینە ناو (العرج) ، پاشان بەڕێ کەوتن بەرەو (ثنیة العائر) ـ لەلای ڕاستی ڕەکوبەوە ـ هەتاکو دابەزینە ناو (بطن رئم) و پاشان گەیاندنیە (قباء)[2]، ئەمەش نموونەیەکە لەو ڕووداوانەی لەڕێگەدا بەسەریاندا هات :

١ـ (بوخاری) دەگێڕێتەوە لە (ابوبکر)ی (صدّیق)ەوە ﷺ دەڵێت: ئەو شەوە بەڕێ کەوتین تاسبەینێ گەرمای نیوەڕۆ بەڕێوە بوین ، ڕێگە چۆڵ و هۆڵ ، کەسی بە سەرەوە نەبوو ، بەردێکی درێژمان بینی سێبەرێکی هەبوو هێشتا خۆر نەچوو بووە سەری ، دابەزین ، لەژێریدا شوێنێکم چاککرد بۆ پێغەمبەر ﷺ تا لەسەری بخەوێت ، فەروەیەکم لەسەری داخست و ، وتم : لێرە بخەوە پێغەمبەری خوا ﷺ ،

[1] / صحیح البخاری ١/٥٥٣ ، ٥٥٥ ، هەروەها إبن هشام ١/٤٨٦.
[2] / إبن هشام ١/٤٩١ ، ٤٩٢.

من باوەشێنت دەکەم ، نوست ، هەستام باوەشێنی بکەم ، بینیم وا شوانێك مێگەلەکەی داوەتە بەرو بەرەو بەردەکە دێت ، دەیویست وەك ئێمە بحەوێتەوە ، پێم وت : تۆ شوانی کێیت ؟ وتی : شوانی پیاوێکی مەککەیی یان مەدینەییم ، وتم : ئایا مێگەلەکەت شیریان تێدایە ؟ وتی: بەڵێ ، وتم : ئایا دەیاندۆشیت ؟ وتی : بەڵێ ، مێیەکی گرت ، وتم: گوانی مێیەکە لە خۆڵ و موو پیسیی بتەکێنە ، کەمێك شیری دۆشیە ناو دەفرێکی پێستەوە ، خۆشم دەفرێکی ئاوم پێبوو ، بردم بۆ پێغەمبەر ﷺ تالێی تێراوبێت دەستنوێژی لێ هەڵبگرێت ، هاتمەوە بۆلای پێغەمبەر ﷺ پێم ناخۆش بوو هەڵی بسێنم ، وەستام تاخۆی هەستا ، ئاوەکەم کرد بەسەر شیرەکە تا بەشی خوارەوەی سارد بوەوە ، وتم: بخۆرەوە پێغەمبەری خوا ﷺ ، ئەوەندەی خواردەوە تا تێر بوو ، پاشان فەرمووی : ئایا کاتی ئەوە نەهاتوە کە برۆین ؟ وتم : بەڵێ ، دەڵێت: ئیدی بەرێ کەوتین[1].

٢. ئەریتی (أبوبكر) ﷺ وابوو لە پشت پێغەمبەرەوە دەڕۆشت ﷺ ، پیر دەهاتە بەر چاوو دەناسرا ، بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ گەنج دیاربوو نەدەناسرا ، کەسێك کە بە (أبوبكر) دەگەیشت پێی دەوت: ئەو پیاوە کێیە لەگەڵتدایە؟ دەیوت: ئەم پیاوە ڕێنومایی ڕێگەم بۆ دەکات ، پرسیارکەر وایدەزانی مەبەستی ڕێگەیە، مەبەستیشی ڕێگەی ڕێنومایی چاکە بوو[2].

٣. (سراقە)ی کوڕی (مالك) شوێنیان کەوتبوو ، سوراقە دەڵێت : لەکاتێکدا کە لەناو خێڵەکەمدا (بنی مدلج) دانیشتبووم ، پیاوێك هاتەلام وتی: (سراقە) ئێستە من لەکەنار دەریاوە تارمایی چەند پیاوێکم بینی ، وابزانم موحەممەدو هاوەڵەکانی بن ، (سراقە) دەڵێت: ئیتر زانیم کە ئەوانن ، پێم وت : نا ئەوان نین ، بەڵام تۆ فلان و فلانت بینی لەبەرچاوی خۆمانەوە دەرچوون ، پاش کەمێك مامەوە ، دوای هەستام ، فەرمانمدا بە کەنیزەکەکەم کە ئەسپەکەم بۆ دەرکات لە پشت گردێکەوە بۆم ڕاگرێت ، ئنجا ڕمەکەم هەڵگرت و لەپشتی ماڵەکەمەوە دەرچووم ، ڕمەکەم سەروخوار کردەوە ، تاگەیشتمە ئەسپەکەم سواری بووم ، بەرێ کەوتم زانیم کە نزیکی کردومەتەوە تاچەند هەنگاوێکم مابوو بگەمە لایان ، ئەسپەکەم سەرسمێکی‌داو لەسەری کەوتمە خوارەوە، جارێکی‌تر سوار بوومەوە، وامدەزانی نزیکم دەکاتەوە تاچەند هەنگاوێکم مابوو لێیانەوە، ئەسپەکەم سەرسمێکی تری‌داو

---

[1] / صحيح البخاري ١/٥١٠.

[2] / بوخاری ئەمەی لە (انس)ەوە گێڕاوەتەوە ١/٥٥٦.

کەوتمە خوارەوە، هەستام، دەستم برد بۆ هەگبەی تیرەکانم ، تیرەکانم دەرهێنا تیرو پشکم کرد، ئایا ئەوانە زیانم پێ دەگەیەنن یان نەء ؟ ئەوەم بۆ دەرچوو کەپێم ناخۆشە ، جارێکی تر سواربومەوەو گوێم نەدا بەتیروپشکەکە ، ئەسپەکە نزیکی کردمەوە تائەوەندەی گوێم لە خوێندنەوەکەی پێغەمبەر بوو ﷺ و لای نەدەکردەوە ، بەلاّم (ابوبکر) زۆرلای دەکردەوە . ئنجا هەردوو دەستی ئەسپەکەم بەناو لمەکەدا ڕۆچوون تا سەر ئەژنۆیان ، کەوتمە خوارەوە ، ئاوزەنگیم لێدا هەستایەوە ، خەریکبوو دەستەکانی لە لمەکە دەردەهێنا ، کە بەپێوە وەستا شوێن دەستەکەی لەسەر زەویەکە تەپو تۆزێکی پرشنگدار وەك دووکەڵی لێوە دەردەچوو ، دیسانەوە تیروپشکم کردەوە ، ئەوەم بۆ دەرچوو کە پێم ناخۆشە ، هاوارم لێ کردن کە پەنام بدەن ، وەستان ، سواری ئەسپەکەم بووم تاگەیشتمە لایان ، پاش ئەوەی کە بەسەرمدا هات گەشتمە ئەو بڕوایەی ، کە پێغەمبەر ﷺ و پەیامەکەی سەردەکەون ، عەرزم کرد: پێغەمبەری خوا خێڵەکە خەلاّتیان داناوە بۆ هەر کەسێك تۆ بدۆزێتەوە ، هەواڵی ئەوەم پێدان کە خەڵکی دەیانەوێت چییان لێ بکەن ، نان و خۆراکم خستە بەردەستیان گوێیان نەدایەو ، هیچ پرسیارێکیشیان لێ نەکردم ئەوەندە نەبێت : پێیان وتم : خەڵکمان لێ چەواشە بکە ، داوام لێ کرد کە نوسراوێکی دڵنیابوونم بۆ بنوسێت ، فەرمانی‌دا بە (عامر)ی کوڕی (فهیرە) ، ئەویش لەسەر پارچە قوڕێك بۆی نووسیم ، پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆشت [1] .

لە ڕیوایەتێکی تری (ابوبکر)ە وە دەڵێت: کەوتینە ڕێ ، خەڵکەکەش بەدواماندا دەگەڕان کەس لەوان نەیتوانی پێمان بگات جگە لە (سوراقە)ی کوڕی (مالك) کوڕی (جعشم) کە سواری ولاّخەکەی بوو بوو ، وتم : پێغەمبەری خوا ئەرێ ئەو ئەسپ سوارە خەریکە پێمان دەگات ، فەرمووی : ﴿ لاتَحْزَن إنَّ اللّهَ مَعَنا ﴾ [2].

(سوراقە) گەڕایەوە بینی خەڵك بەشوێن پێغەمبەردا دەگەڕێن ﷺ ، ئەویش پێی دەوتن کە تازە فریایان ناکەون و لە دەستیان دەرچوون ، ئەو پیاوە بەیانیەکەی بەدوایاندا دەگەڕا کەچی سەر لەئێوارە پاسەوانی دەکردن [3] .

---

[1] / هەمان سەرچاوە ١/٥٥٤، شوێنی خێڵی (بنی مدلج) لەنزیك (رابغ)ە وە بوو ، سوراقە لەو شوێنەوە شوێنیان کەوتبوو کە لە (قدید)ە وە سەردەکەوتن ، زاد المعاد ٢/٥٢ ، وا دەرئەکەوێت ڕۆژی سێیەم بوبێ.
[2] / صحیح البخاری ١/٥١٦.
[3] / زاد المعاد ٢/٥٢.

٤. لەو سەفەرەیدا پێغەمبەر ﷺ بەلای خێوەتەکەی (أم معبد)ی خوزاعیدا تێپەڕی کرد ، ژنێکی کەڵەگەتی بەتاقەت بوو لەناو خێوەتەکەیدا بوو، نان وئاوی دەدا بە هەرکەسێك بەوێدا بڕۆشتایە ، پرسیاریان لێ کرد ، ئایا هیچی لەلایە؟ وتی: سوێند بەخوا هەرچییەکم ببوایە پێم دەدان ، ئەوەتا مەڕەکانم لاوازن ، ئەم ساڵە ساڵی وشکیی بوو.

پێغەمبەری خوا ﷺ سەیری مەڕێکی کرد لە خوار خێوەتەکەوە ، پێی فەرموو: ئەریٚ (أم معبد) ئەی ئەو مەڕە چییە ؟ وتی: ئەوە لەبەر لەڕیی لەمێگەلەکە جێماوە ، فەرمووی : ئەی شیری تێدایە ؟ (أم معبد) وتی: بەخوا لەوە لاوازترە شیری تێدابێت ، فەرمووی : مۆڵەتم دەدەیت بیدۆشم .؟ وتی: بەڵێ بەقوربانت بم ، ئەگەر شیری تێدا دەبینی بیدۆشە ، پێغەمبەری خوا ﷺ دەستی پیرۆزی هێنا بەگوانەکەیدا ، ناوی خوای هێناو دۆعای کرد ، گوانەکەی پڕ بوو ، لێی دەچۆڕا ، داوای دەفرێکی کرد کە کۆمەڵێك تێر بکات ، ئەوەندەی تیٚ دۆشی سەر ڕێژ بوو، دای بە (أم معبد) لێی خواردەوە تا تێر بوو ، ئەنجا دای بەهاوەڵەکانی تا ئەوانیش تێر بوون ، پاشان خۆی خواردیەوە ، ئەنجا جارێکی تر گوانەکەی تێدا دۆشیەوە ، تا دەفرەکە پڕبوو ، ئەنجا (أم معبد) یان بەجیٚ هێشت و ڕۆشتن.

زۆری پێنەچوو (أبو معبد)ی مێردی گەڕایەوە چەن بزنێکی وشك هەڵاتوی لاوازی دابوە بەرخۆی ، کە شیرەکەی بینی سەری سوڕما ، وتی: ئەمەت لەکویٚ بوو؟ لەکاتێك دا کە مەڕەکە لاوازە ، هیچ شیریش لەماڵەکەدا نەبوو؟ (أم معبد) وتی: نەوەڵڵا ئەوەندە نەبێت پیاوێکی پیرۆز بەئێرەدا تێپەڕی کرد قسەی ئاواو ئاوای دەکرد ، ئەوە حاڵ و وەزعی بوو ، (أبو معبد) وتی: سوێند بەخوا ئەمە ئەو پیاوەیە کە قوڕەیش بەدوایدا دەگەڕێت ، ئەریٚ (أم معبد) بۆم وەسف بکە پیاوێکی چۆن بوو؟ بەپیاهەڵدانێکی جوان وەسفی کرد بەزمانێکی شیرین باسی کرد گوێگر وای دەزانی مرۆڤەکەی لەبەردەمدایە . ئەو وەسفانە لەکۆتایی باسەکە باس دەکەین ، (أبو معبد) وتی: وەڵڵاهی ئەمە پیاوەکەی ناو قوڕەیشە کە ئەوەیان وتوەو دەیڵێن لەبارەیەوە ، ئەڵێی بڕۆم لەگەڵیدا بم ، هەرکاتێك بوارم هەبوو مەرج بێت شوێنی بکەوم ، پاش ماوەیەك لەدەوروبەری مەککەدا ڕۆژانە گوێیان لەدەنگێك بوو بەدەنگی بەرز هاواری دەکرد قسەکەرەکەیان نەدەبینی دەیوت :

جزى اللّه رَبُّ العَرشِ خَيْرَ جزاءه رفيقـــين حلاّ خَيْمَتي أُمِّ مَعْبَدِ
هُما نَزَلا بــالبِرّ وارتَحَــلا بـــه وأفلح مـــن أمسىٰ رفيق محمَّدِ
فيا لقصَيٍّ مـــا زوى اللهُ عنكـــم به من فعـــالٍ لايُحاذى وسؤددِ
ليهن بني كعب مكـــانُ فتـــاقم ومقعدُها للمؤمنين بـــمرصَـــدِ
سلوا أختكم عن شاتِها وإنـــائها فإنكُم إنْ تسألوا الشـــاةَ تَشْهَدِ

(اسماء) دەڵێت: نەماندەزانی کە پێغەمبەر بەرەو کوێوە دەرچووە ، جنۆکەیەك لە خوارووی مەککەوە پەیدابوو ئەم دێرە شیعرانەی دەوتەوە ، خەڵکیش بەشوێنیدا دەڕۆشتن تەنها گوێیان لە دەنگەکە بوو کابرایان نەدەبینی ، تا لە سەرەوە بۆی دەردەچوو ، (اسماء) دەڵێت: کە گوێمان لەو شیعرە بوو ئیتر بۆمان دەرکەوت کە بەرەو مەدینە تەشریفی ڕۆشتوە[١].

٥- لەڕێگەدا پێغەمبەری خوا ﷺ گەیشت بە (أبا بريدة) ، کە سەرەك خێڵێك بوو ، بۆ گەڕان بەدوای پێغەمبەردا ﷺ دەرچوو بوو ، لەگەڵ (ابوبکر)دا ، بەو ئومێدەی ئەو خەڵاتە گەورەیەی دەستکەوێت کە قورەیش ڕایگەیاندبوو ، کە ڕووبەڕووی پێغەمبەر ﷺ بوەوە ، دەستبەجێ لەشوێنی خۆیدا لەگەڵ حەفتا پیاوی خۆیدا موسوڵمان بوون ، پاشان مێزەرەکەی داگرت و، بەستی لەڕمەکەی و کردی بەپەرچەم کەڕاگەیاندنێك بێت بۆ ئەوەی مەلیکی ئاسایش و ئاشتی هاتوە تا دونیا پڕبکات لە دادوەرادپەروەری[٢].

٦- هەر لە ڕێگادا پێغەمبەری خوا ﷺ گەیشت بە(الزبير) ، کە لەقافڵەیەکی موسوڵماناندا بوو ، بازرگان بوون تازە لە شام دەگەڕانەوە ، (الزبير) پێغەمبەری خواو ﷺ (ابوبکر)ی بە بەرگی سپی پۆشی [٣].

---

[1] / زاد المعاد ٢/ ٥٣ ، ٥٤.
[2] / رحمه للعالمين ١/ ١٠١.
[3] / بوخاری ئەوەی لە (عروه)ی کوڕی (الزبير)ەوە گێڕاوەتەوە.

دابەزین لە (قباء)

لە ڕۆژی دوو شەممەی (٨)ی ڕەبیعی یەکەمی ساڵی (١٤)ی پێغەمبەرێتی - کە ساڵی یەکەمی کۆچییەو بەرامبەرە لەگەڵ (٢٣)ی سێپتێمبەری ساڵی (٦٢٢)ی زایین - پێغەمبەری خوا ﷺ لە (قباء) دابەزی[1].

(عروە)ی کوڕی (الزبیر) دەڵێت : موسوڵمانەکان هەواڵیان بیستبوو کە پێغەمبەر ﷺ لە مەککە دەرچوە ، هەموو بەیانیانێ دەهاتنە دەرەوە ، چاوەڕوانیان دەکرد تا گەرمای نیوەڕۆ ، ڕۆژێکیان پاش چاوەڕوانیەکی زۆر گەڕانەوە بۆماڵەوە ، کاتێك کەچوونەوە ماڵەکانیان ، پیاوێکی جولەکە بەسەر یەکێك لە دار خورماکانیانەوە بوو ، سەیری دەکرد ، پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵەکانی بینی لەناو تراویلکەدا سپییان دەکردەوە ، کابرای جولەکە خۆی پێ نەگیراو بەدەنگی بەرز هاواری کرد ، ئەی خێڵەکانی عەرەب ، ئەوە باپیرەتانە کە چاوەڕوانیتان دەکرد ، موسوڵمانان هەموو بەرەو چەکەکانیان ورووژان[2].

(إبن القیم) دەڵێت: لەناو خێڵی (عمرو)ی کوڕی (عوف) سروودی (وجبت) و (الله اکبر) دەبیسرا ، موسوڵمانان بەهاتنی پێغەمبەر لەخۆشیدا تەکبیرەیان دەکردو ، چونە دەرەوە بۆ بەخێرهاتنی، چوونە خزمەتی و سڵاوی پێغەمبەرانەیان لێ کرد ، ئەڵقەیان بە دەوریدا بەست و لەدەوری خڕبوونەوە ، ئارامیی لێ نیشتبوو ، (وەحی) بۆ دابەزی : ﴿ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَٰلِكَ ظَهِيرٌ﴾ التحريم/٤[3].

(عروە)ی کوڕی (زبیر) دەڵێت : چوونە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، بەلای ڕاستدا لای دا ، تا لەناو خێڵی (بنی عمرو)ی کوڕی (عوف)دا دابەزی ، ئەمە لە ڕۆژی دوو شەممەی مانگی ڕەبیعی یەکەمدا بوو ، ئەنجا ئەبوبەکر هەستا بۆ خەڵکەکەو ، پێغەمبەری خواش ﷺ بەبێدەنگی دانیشتبوو ، هەندێك لەو ئەنساریانەی کە هێشتا

---

[1] / رحمە للعالمین ١٠٢/١ لەو ڕۆژەدا پێغەمبەر ﷺ تەمەنی پیرۆزی (٥٣) ساڵی تەواو بوو بێ زیادوکەم ، (١٣) ساڵی تەواویش گوزەرابوو بەسەر بەپێغەمبەر بونیدا بەپێی ڕای ئەوانەی دەڵێن: لە (٩)ی ڕەبیعی یەکەمی ساڵی (٤١)ی فیلدا ، شکۆدار بووە بەپێغەمبەرێتی، ئەوەش کە دەڵێت لە ڕەمەزانی ساڵی (٤١) ی فیلدا شکۆدار بووە بەپێغەمبەرێتی ، بەپێی ئەم ڕایە ، لەم ڕۆژەدا ، دوانزە ساڵ و پێنج مانگ و (١٨) ڕۆژ یان (٢٢) ڕۆژی تەواو تێپەڕ بووە بەسەر پێغەمبەرێتیەکەیدا ﷺ.

[2] / صحیح البخاری ٥٥٥/١.

[3] / زاد المعاد ٥٤/٢.

پێغەمبەری خودایان نەدیبوو ، دەهاتنە خزمەتی بۆ سڵاو لێکردنی – لە ڕوونوسێکدا – دەهاتنە لای (ابوبکر) ، تا خۆر بەر پێغەمبەر کەوت ﷺ ، ئەنجا بە کراسەکەی سێبەری کرد بۆ سەری ، ئیدی لەوێدا خەڵك زانیان کامەیان پێغەمبەری خوایە[1].

هەموو خەڵکی مەدینە هاتبوونە دەرەوەی شار بۆ پێشوازی ، ڕۆژێکی کەم وێنە بوو کە هەرگیز مەدینە لە مێژوودا شتی وای بەخۆوە نەدیبوو ، جولەکەش ڕاستگۆیی مژدەکەی (حبقوق) پێغەمبەریان بینی کە دەڵێت: (خودا لە تەیمانەوە هات و ، قدوسیش لە شاخی فارانەوە)[2].

پێغەمبەری خوا ﷺ لە (قباء) لە ماڵی (کلثوم)ی کوڕی (الهدم) دابەزی ، وتراویشە لە ماڵی: (سعد)ی کوڕی (خیثمة) دابەزیوە ، یەکەم ڕاستترە ، (علی) کوڕی (أبی طالب) یش لەمەککەدا بۆ ماوەی سێ ڕۆژ مایەوە ، هەتاکو سپاردەکانی پێغەمبەر ﷺ ی دایەوە کە خەڵك لەلای دایان نابوو ، پاشان بە پێ کۆچی کرد بۆ مەدینە ، لە (قباء) پێیان گەیشت ئەویش لە ماڵی (کلثوم)ی کوڕی (الهدم) دابەزی[3].

پێغەمبەری خوا ﷺ لە (قباء) چوار ڕۆژ مایەوە: دووشەممەو سێشەممەو چوار شەممەو پێنج شەممە[4]، مزگەوتی (قباء)ی دروست کردو نوێژی تێدا کرد ، ئەوە یەکەم مزگەوت بوو لە دوای پێغەمبەرێتیدا بنیاتنرا بێت لەسەر تەقوا ، کە ڕۆژی پێنجەم هات ڕۆژی هەینی بوو ، بەفەرمانی خوا سوار بوو ، (أبوبکر) یش لە پشتیەوە بوو ، ناردی بەشوێن ماڵی (بنی نجار)ی خاڵوانی ـ دا هەموویان بە چەکەوە هاتن ، بەرەو مەدینە کەوتەڕێ ، لەخێڵی (بنی سالم) کاتی جومعە هات ، هەموویانی کۆکردەوە لەناو مزگەوتی شیوەکەدا ـ نزیکەی سەد پیاو دەبوون[5].

---

[1] / صحیح البخاري ١/٥٥٥.

[2] / صحیفە (حبقوق) (٣:٣)

[3] / زاد المعاد ٢/٥٤ ، إبن هشام ١/٤٩٣ ، رحمه للعالمین ١/١٠٢.

[4] / ئەمە ریوایەتەکەی (إبن إسحاق)ە ، سەیرکە (إبن هشام) ١/٤٩٤ ، عەللامە (المنصور الفوری) ئەم ڕایەی پەسەند کردووە ، بڕوانە (رحمه للعالمین) ١/١٠٢ ، لە (صحیح البخاری) یشدا هاتوە کە (٢٤) شەو لە (قباء) دا ماوەتەووە ، ١/٦١ هەروەوەها دەڵێن لە دە شەو زیاتر ١/٥٥٥ ، چواردە شەو ١/٥٦٠ ، (إبن القیم) ئەم ڕایەی کۆتایی پەسەند کردوە ، لەکاتێك دا کەخۆی دەڵێت: ڕۆژی دابەزینی لە (قباء) ڕۆژی دووشەممە بوو ، ڕۆژی دەرچوونیشی ڕۆژی هەینی بوو ، بەیەکیشەوە لە (١٢) ڕۆژ تێناپەڕێت ئەگەر باسەکە دوو هەفتە بێت.

[5] / (صحیح البخاري) ١/٥٥٥ ، ٥٦٠، زاد المعاد ٢/٥٥ ، إبن هشام ١/٤٩٤ ، رحمه للعالمین ١/١٠٢.

چوونه ناو مەدینه

پاش ئەنجامدانی نوێژی هەینی پێغەمبەر ﷺ چووە ناو مەدینە ، لەو ڕۆژەوە (يثرب) ناونرا بە (مدينة الرسول) شارەکەی پێغەمبەر ﷺ، بەکورتی ناونرا (مدينة) بەڕاستی ڕۆژێکی پیرۆزبوو، هەموو ماڵ و ڕێگاوبانەکان دەزرنگایەوە بەدەنگی سوپاسگوزاری و تەسبیحات کردن ، کچانی ئەنساریش بەم دێرە شیعریە لەخۆشیدا گۆرانیان دەوت :[1]

أشرق البـدر علـينـا من ثنيـات الـوداع
وجب الشكـر علـينا مـا دعـا للّـه داع
أيهـا المبعـوث فينـا جئت بـالأمر المطـاع

ئەنساریەکان خاوەن سەروەت و سامانی زۆر نەبوون ، کەچی هەموو یەکێکیان حەزی دەکرد پێغەمبەر ﷺ لەماڵەکەی دابەزێت ، بەلای هەر ماڵێکی ئەنسارییدا دەگوزەرا جڵەوی وشترەکەیان دەگرت و پێیان دەوت: وەرە بۆلای ئەم هەموو حەشامات و تواناو چەك و هێزو دەسەلاتە ، ئەویش خۆش خۆش دەیفەرموو: وازی لێ بهێنن ئەوە فەرمانی پێدراوە ، وشترەکە ڕۆشت تاگەیشتە ئەم شوێنەی ئێستای مزگەوتی پێغەمبەر ﷺ و چۆکی دادا ، لەسەری دانەبەزی هەتا جارێکی هەستایەوەو کەمێکی تر ڕۆیشت ، ئەنجا گەڕایەوەو هاتەوە شوێنی یەکەم و چۆکی داو دانیشت .

ئەنجا پێغەمبەر ﷺ لەسەری دابەزی - ئەم شوێنەش لەناو خێڵی (بني النجار)ی خاڵوانیدا بوو.

ئەوەش ڕێنومایيەکی خوایی بوو ، چونکە خۆی حەزی دەکرد لەلای خاڵۆوانی دابەزێت بۆ ڕێز لێ گرتنیان ، خەڵك کەوتنە قسەوباس لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ بۆ ئەوەی لای ئەوان دابەزێت ، (أبوأيوب الأنصاري) خێرا دەست پێشخەری کرد بۆ جڵەوی وشترەکەو بردیە ماڵەکەی خۆیەوە ، پێغەمبەری خوداش ﷺ فەرمووی ، مرۆڤ دەبێت لەگەڵ ولاخ و کەل و پەلەکەی خۆیدا بێت ، (اسعد)ی کوڕی (زرارە)ش هات جڵەوی وشترەکەی گرت و بەلایەوە بوو[2].

---

[1] / (ابن القيم) دەڵێت: وتنی ئەو شیعرانە لە ڕۆژی گەڕانەوەی (تبوك) دابوە و بەهەڵەدا چووە ئەو کەسەی وا بزانێت لەڕۆژی تەشریف هێنانیدا بوە بۆ مەدینە (زادالمعاد٣/١٠)، بەلام (ابن القيم)یش بەڵگەیەکی دڵنیاکەری لەبارەیەوە نەهێناوە، عەللامە (المنصور فوري) دەڵێت ئەوە شیعری پێشوازی مەدینەیە، چەند بەڵگەیەکیشی هێناوە کە ناکرێت بدرێتەوە بەسەر خاوەنەکەیدا . بڕوانە (رحمه للعالمين) ١/١٠٦.

[2] / رحمة للعالمين ١/١٠٦ ، زاد المعاد ٢/٥٥.

لە ریوایەتەکەی (انس)دا کە لای (بوخاری)یە هاتووە ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: چ ماڵێك نزیکە ؟ (ابوأیوب) وتی: ماڵەکەی من پێغەمبەری خوا ﷺ ، ئەمەش دەرگاکەیەتی ، فەرمووی: کەواتە هەستە جێگەیەکمان بۆ ئامادە بکە ، وتی: کەواتە پشت بە خوا هەستن [1].

پاش چەند ڕۆژێکی تر (سودە)ی هاوسەری و هەردوو کچەکەی (فاطمة) و (أم کلثوم) و (اسامە)ی کوڕی (زید) و (أم ایمن) گەیشتن ، (عبدالله)ی کوڕی (ابوبکر) هەموویانی هێنابوو بەمناڵەکانی (ابوبکر)یشەوە ، هەروەها عائشەیان تێدا بوو ، بەڵام (زەینەب)ی کچی پێغەمبەر ﷺ کە ژنی (ابی العاص) بوو مێردەکەی نەیهێشتبوو تا لەدوای شەڕی (بدر)ەوە ئەویش کۆچی کرد [2].

(عائشە) دەڵێت : کە پێغەمبەری خوا ﷺ گەیشتە مەدینە ، (أبوبکر) و (بلال) نەخۆش کەوتن ، چوومە لایان وتم : بابە ، چیتە ؟ ئەریّ : (بیلال) چیتە ؟ عائیشە دەڵێت : هەر کاتێك (ابوبکر) (تا) بیگرتایە ئەم شیعرەی دەخوێندەوە :

کُــل إمرئٍ مصبّحٍ في أهله والموت أدنى من شراك نعله

(بیلال)یش کەنەخۆشیەکەی لەکۆڵ بوایەتەوە، سەری دەردەهێناو دەیوت:

ألا ليت شعري هل أبيتن ليلة بواد وحولي أذخر و جليلُ
وهَــل أرَدن يوماً ميــاه مجنّة وهل يَبْدونْ لي شامةٌ وطفيلُ

عائشە دەڵێت : هاتم بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ و هەواڵم پێدا ، ئەویش ئەم نزایەی کرد بۆ مەدینە : (اللهم حبب إلينا المدينة كحبنا مكة أو أشد حباً ، و صححها ، و بارك في صاعها ومدّها ، وأنقل حمّاها ، فأجعلها بالجحفة) [3] واتــە: "خوایە ، مەدینەشمان لەلا خۆشەویست بکە بەئەندازەی خۆشەویستی مەککەو زیاتریش و ، ڕاساڵیکە ، گەزو پێوانە و مامەڵەی پیرۆز بکە ، بیپارێزیت بیخەیتە (جحفە) وە .

تائێرە بەشێك لەژیانی پێغەمبەر ﷺ کۆتایی هات و ، خولێکی بانگەوازی ئیسلامی کۆتایی هات ، کە خولی بانگەوازی مەککەیە.

---

[1] / صحيح البخاري ١/٥٥٦.
[2] / زاد المعاد ٢/٥٥.
[3] / صحيح البخاري ١/٥٨٨ ، ٥٨٩.

﴿ ژیــان لەنــاو مــەدینــەدا ﴾

دەکرێت سەردەمی قۆناغی مەدینەیی بکەین بە سێ بەشەوە :

١. قۆناغێك کە چەند کێشەو ناشوێکی تێدا وروژێنراو لە ناوخۆوە چەندین کۆسپ و تەگەرە دانران و دوژمنان هەڵیانکوتایە سەر مەدینە بۆ لەڕیشە دەرهێنانی سەوزاییەکانی شار ، ئەم قۆناغە کۆتایی دێت بە سوڵحی (حودەیبیە) لە مانگی (ذی القعدة)ی ساڵی (٦) کۆچیدا .

٢. قۆناغی شەڕوەستان لەگەڵ سەرکردایەتی بتپەرستیداو ، لە ڕەمەزانی ساڵی (٨) کۆچیدا، کۆتایی دێت بەفەتحی مەککە ، ئەمەش قۆنـاغی بانگـەوازی مەلیکەکانە بۆ ئیـسلام.

٣. قۆناغی پۆل پۆل موسوڵمان بوونی خەڵك ، ئەمەش قۆناغی هاتنی شاندی خێڵ و تیرەکانە بۆ مەدینە ، ئەم قۆناغە تا کۆتایی ژیانی پێغەمبەر ﷺ درێژ دەبێتەوە لە ڕەبیعی یەکەمی ساڵی (١١) ی کۆچیدا.

قۆناغی یەکەم

بارودۆخی ئەو کاتەی مەدینە لەکاتی کۆچکردنەکەدا

کۆچ کردن تەنها مانای ئەوە نەبوو ، کە ڕزگاربوون بێت لە گۆبەنگ و گاڵتە جاڕی بتپەرستان و بەس ، بەڵکو لەگەڵ ئەوەشدا کۆچکردن بریتی بوو لەبنیاتنانی کۆمەڵگای نوێ لەوڵاتێکی هێمندا، لەبەرئەوە بوو بەئەرك لەسەر هەموو موسوڵمانێکی خاوەن توانا کە بەشداری بکات لە دروستکردنی ئەو نیشتمانە نوێیەداو هەوڵی پتەو کردن و بەرزکردنەوەی پلەوپایەی بدات .

گومانی تێدانیە کەپێغەمبەری خوا ﷺ تەنها پێشەواو سەرکردەو ڕێنوما بوو لە بنیاتنانی ئەو کۆمەڵگایەدا، هەموو مەسەلەکان بەبێ سێ‌ودوو بۆلای خۆی دەگەڕایەوە.

ئەو خەڵکانەی کە پێغەمبەر ﷺ لەمەدینەدا ڕووبەڕوویان دەبوەوە سێ جۆر بوون ، هەریەکێك لەو جۆرانە جیاوازیەکی ئاشکرای هەبوو لەگەڵ ئەوانی تردا ، هەر جۆرێك پرسیارو کێشەیەکی تایبەتی ڕووی تێ دەکرد کە جیا بوو لەوانی دی ، ئەو سێ جۆرەش بریتی بوون لە :

١ . مرۆڤە پوختە بەڕێزەکانی هاوەڵی (ڕ) .

٢ . ئەو موشریکانەی کە هێشتا باوەڕیان نەهێنا بوو ، ئەمانە تیرەو هۆزەکانی مەدینە بوون .

٣ . جولەکە ،

أ / ئەو مەسەلانەی ڕووبەڕووی هاوەڵەکانی دەبوەوە بریتی بوو لە بارو دۆخی شاری مەدینە ، کە سەبارەت بەئەوان جیابوو لەو بارودۆخەی کە لەمەککەدا بینیبوویان ، ئەوان لە مەککەدا با لەدەوری یەك وشەش کۆبوێتنەوەو ، بەدیهێنانی یەك ئامانجیش مەبەستیان بووبێت ، بەڵام بەچەند ماڵێکی جیاوازو دورلەیەك دابەش بووبوون ، ژێردەست و چەوساوە بوون ، هیچ کاروبارێکیان بەدەستەوە نەبوو ، بەڵکو کاروبار بەدەست دوژمنەکانیانەوە بوو ، لەبەرئەوە ئەو موسوڵمانانە نەیاندەتوانی کۆمەڵگایەکی ئیسلامی نوێ دروست بکەن بەو کەرەستانەی ، کە هەر کۆمەڵگایەکی مرۆڤی لە دونیادا ناتوانێت دەستبەرداری ببێت ، لەبەرئەوە دەبینین سورەتە مەککەییەکان باس لە وردو درشتی پرەنسیپە ئیسلامیەکان دەکەن ، لەگەڵ ئەو یاسایانەی کە لەسەر ئاستی تاك کاری پێ دەکرێت و ، هاندانی تاك بۆ چاکەو خێرو بنەماکانی ڕەوشت و ، دورکەوتنەوە لە خراپەو تاوانەکان .

بەلاّم لە مەدینەدا هەر لەیەکەم ڕۆژەوە کاروبارەکان بەدەست خۆیانەوە بوو ، هیچ کەس بالاّدەست نەبوو بەسەریانەوە ، پێویست بوو لەسەر شانیان کە ئیدی بە مەسەلەکانی ژیاریی و ئاوەدانی و ، گوزەران و ئابووری و سیاسەت و حکومەتداری و مەسەلەی شەڕو ئاشتی‌یەوە سەرقاڵ بین ، لەگەڵ پالاّوتنێکی تەواوی مەسەلەکانی حەلاڵ و حەرام و خواپەرستی و ڕەوشت و هەرچی مەسەلەیەکی‌تر کە پەیوەندیدار بێت بە مەسەلەکانی ژیانەوە .

کاتی ئەوە هاتبوو کەکۆمەڵگایەکی نوێ دروست بکەن، کۆمەڵگایەکی ئیسلامی ، لە هەموو قۆناغەکانی ژیاندا جیابێت لە کۆمەڵگای نەفامی‌و، ناوازە بێت لەناو هەر کۆمەڵگایەکی تری جیهانیداو ببێتە نوێنەری ئەو بانگەوازە ئیسلامیەی لەپێناویدا موسوڵمانەکان چەندین جۆری چەوساندنەوەو ئەشکەنجەیان چەشت لەماوەی (١٠) ساڵدا .

شاراوەش نیە کە پێکهێنانی هەر کۆمەڵگایەك لەسەر ئەو شێوازە ناکرێت بە ڕۆژێك ، یان مانگێك ، یان ساڵێکیش ئەنجام بدرێت ، بەڵکو پێویستی بەکاتێکی دوورو درێژ هەیە ، کە تیایدا یاسادانان و نوسینەوەو هۆشیارکردن و مەشق پێکردنی لەسەرخۆ ئەنجام بدرێت ، سەبارەت بەیاسا کە خودای گەورە خۆی ڕێکی خست ، پێغەمبەری خواش ﷺ جێبەجێی دەکردو ، ڕێنومایی بۆدەکردو ، عەقڵ و پەروەردەی موسوڵمانی لەسەر پێدەگەیاند ﴿ هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِّنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ ﴾ الجمعة/ ٢، واتە: خوای گەورە لەناوەندی نەخوێندەواراندا پێغەمبەرێکی لەخۆیان نارد ، ئایەتەکانی ئەویان بەسەردا دەخوێنێتەوەو پاکیان دەکاتەوەو فێری کیتابی خوداو داناییان دەکات ، هاوەڵانیش بە دڵ و گیان ڕوویان کردبوە خوای گەورە ، خۆیان بەئەحکامەکانی دەڕازاندەوەو مژدەیان پێدەدات : ﴿وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَاناً ﴾ الأنفال / ٢، واتە: کاتێك ئایەتەکانیان بەسەردا دەخوێنرایەوە باوەڕیان زیادی دەکرد ، ئەم باسانەش جێگەی قسەوباسی ئێمە نین ، بۆیە بەپێی پێویست ئاماژەی بۆ دەکەین .

گەورەترین شت سەبارەت بەموسوڵمانەکان کە پێغەمبەر ﷺ ڕووبەڕووی دەبووەوەو، هەرئەوەش لەسەر ئاستە بالاّکە جێگەی مەبەست بوو لە سەرووی بانگەوازی ئیسلامی و، پەیامی موحەممەدەوە ﷺ ، ئەمەش کێشەیەکی ناکاوی سەرپێی نەبوو ، جگە لەوانە چەندین کێشە هەبوو پێویستی بەچارەسەری پەلە هەبوو .

کۆمەڵی موسوڵمانان دووبەش بوون :

بەشێکیان لە خاك و ئاوو ماڵ و حاڵی خۆیاندا بوون ، ئەوەندەیان بەلاوە گرنگ بوو کە پیاو لەماڵی خۆیدا بێوەی بێت ، ئەوانە ئەنساریەکان بوون ، لەناو خۆیاندا دوژمنایەتیەکی هەمیشەیی و لێك دوریەکی تەواویان هەر لەدێر زەمانەوە هەبوو ، لەپاڵ ئەمانیشەوە بەشێکی تر هەبوون ، ئەمانیش کۆچکەران بوون . هەموو شتێکیان لەدەست چووبوو . تەنها خۆیان دەرچوو بوون بۆ مەدینە ، شوێن و پەناگەیەکیان نەبوو ، کارێکیشیان نەبوو گوزەرانی خۆیانی پێ بە ڕێ بکەن ، ماڵ و سامانێکی ئەوتۆشیان نەبوو حاڵی خۆیانی پێ ڕاست بکەنەوە ، ژمارەی ئەو پەنابەرانە کەم نەبوو رۆژ بە رۆژ زیادیان دەکرد ، پێشتریش مۆڵەتی کۆچ درابوو بەهەموو ئەو کەسانەی باوەڕیان بەخواو پێغەمبەرەکەی هێناوە ، زانراویشە کەشاری مەدینە سەروەت و سامانێکی زۆری نەبوو ، بەو کۆچ کردنە هاوسەنگی ئابووری شارەکە لاسەنگ بوو ، لەوکاتە تەنگانەیەشدا هێزە نەیارەکانی ئیسلام نیمچە ئابلۆقەیەکی ئابووریان لەسەر دانابوو ، بۆیە بارودۆخ خراپتر بوو، دەرامەتیش کەم بووەوە.

ب / کۆمەڵەیەکی تر . کە بریتی بوون لە موشریکانی ناو خێڵەکانی مەدینە ، هیچ دەسەڵاتێکیان بەسەر موسوڵمانەکاندا نەبوو ، تیایاندا هەبوو لەسەر گومان دەڕژیاو دوودڵ بوو لەوەی واز لەئاینی باوباپیرانی بهێنێت ، بەڵام هیچ جۆرە دژایەتی و ڕقەبەرایەتیەکی بەرامبەر بەئیسلام و موسوڵمانەکان نەبوو ، زۆریان پێ نەچوو موسوڵمان بوون مرۆڤی ئایین پەروەریان لێ دەرچوو .

تیایشیاندا هەبوو کەدوژمنایەتی و ڕقێکی زۆری لەدڵدا بوو بەرامبەر بە پێغەمبەر ﷺ و موسوڵمانان ، بەڵام کەسێکیان نەیدەتوانی دژ بەموسوڵمانەکان بوەستێت ، بەڵکو ناچاربوو خۆشەویستی و دڵسافی خۆی بەپێی بارودۆخەکە نیشان بدات، لەسەرووی ئەوانەوە (عبدالله)ی کوڕی (أبی) وەستابوو ، کەپاش جەنگی (بعاث) هەردوو خێڵی (أوس) و (خزرج) لەسەر سەرۆکایەتی ئەو رێك کەوتبوون و ، پێشتریش بەو شێوەیە لەسەر سەرۆکایەتی هیچ کەسێ کۆ نەبووبوونەوە ، جێگەو پلەوپایەیان بۆ ڕازاندبۆوە ، بۆ ئەوەی بیخەنە سەر کورسی و تاجی مەلیکایەتی لەسەر دابنێن ، خەریکبوو دەبوە مەلیکی مەدینە بەهۆی هاتنی ناکاوی پێغەمبەر ﷺ و لێتەکینەوەی خێڵەکەی لێی ، (عبدالله) پێی وابوو کە پێغەمبەر ﷺ مەلیکایەتی لێ زەوت کردوە، بۆیە لەناخەوە دژایەتی پێغەمبەری دەکرد ﷺ . کە بینی بارودۆخەکە ڕێگەی موشریك بونی نادات و بەرژەوەندیە دونیاییەکانی خۆی

له دهست دهدات ، دوای جهنگی بهدر ئیسلامهتی خۆی دهرخست، بهڵام لهدڵدا بهکافری مایهوه، دهرفهتی بۆ نهدهڕهخسا که فرتوفێڵێك بهکاربهێنێت دژ بهپێغهمبهر ﷺ و موسوڵمانهکان نهیکات ، . هاوڕێکانیشی لهو سهرانهی که بێبهش بووبوون لهگهڵ خۆیدا بهشداریان دهکردو پشتیوانی جێبهجێ کردنی پلانهکانی ئهویان دهکرد ، ههندێ جاریش ههرزهو دهروون نهخۆشه موسوڵمانهکانیان بهکاردههێنا وهك کرێگرتهی خۆیان ، بۆ جێبهجێ کردنی نهخشهکانیان.

ج / کۆمهڵی سێیهم بریتی بوون له – جولهکه – ههروهکو پێشتریش باسمان کرد ، ئهمانه لهرۆژگارهکانی چهوساندنهوهی ئاشووری و رۆمانیدا لایان دابوو بهلای (حجاز) داو، لهڕاستیدا عیبری بوون ، بهڵام پاش پاشه کشهکهیان بۆ حیجاز شهقڵی عهرهبیان وهرگرت له جلوبهرگ و زمان و ژیاریاندا، تاوای لێ هات ناوی خێڵ و کهسهکانیشان بوو بهعهرهبی، لهگهڵ عهرهبهکاندا پهیوهندی ژن ژنخوازی و خزمایهتیان دروستکرد ، بهڵام ههر به ڕهگهزه دهمارگیریهکهی خۆیان مانهوهو لهگهڵ توخمی عهرهبدا ههرگیز تێکهڵنهبوون، بهڵکو ههمیشه شانازیان به ڕهگهزه ئیسرائیلیه جولهکایهتیهکهی خۆیانهوه دهکردو بهچاوێکی سووکایهتی زۆرهوه سهیری عهرهبهکانیان دهکرد تا ڕادهیهك پێیان دهوتن (أمیّ) نهخوێندهوار ، بهمانای گهمژهیی و وهحشیگهری و دواکهوتوو ، پێیان وابوو ههموومالی عهرهب بۆ ئهوان ڕهوایهو ، چۆن پێیان خۆشه دهتوانن بیخۆن : ﴿ قَالُواْ لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ ﴾ آل عمران/٧٥، واته: (جولهکه دهیانوت ئێمه سهبارهت بهئوممیهکان دهربهستی هیچ نین، هیچ تاقهتێکی ئهوهیان نهمابوو ئایینهکهیان بڵاوبکهنهوه بهڵکو ئایینیان کردبوه ، فاڵگرتنهوه جادوگهری و فوپیاکردن و نوشتهو شتی لهو جۆرهو ، بهو شێوهیه خۆیان بهخاوهن زانست و رێزو پێشڕهویی رۆحانیی دهزانی ./

لهشێوازی کاسپی و گوزهراندا شارهزابوون ، بازرگانی دانهوێڵهو خورماو شهراب و کاڵایان بهدهستهوه بوو، دانهوێڵهو کاڵاو شهرابیان دههێناو خورماکهیان دهنارد ، جگه لهمانه کاری تریشیان ههبوو ، قازانجی دوو ئهوهندهیان له بهشێکی زۆری عهرهب وهردهگرت و ، بهوهشهوه نهدهوهستان ، بهڵکو سووخۆریشیان دهکرد ، قهرزیان دهدا به پیرو پیاوماقوڵانی عهرهب ، بۆ ئهوهی شاعیران پیایاندا ههڵدهن و ، لهناو خهڵکیدا بهپاره خهرجکردنی بێهودهو بێکهڵك شۆرهت و ناوبانگ پهیدا بکهن ، پاشان دهچوون زهوی وزارو مهزراو باخچهکانی ئهو سهره عهرهبانهیان به ڕههن دهگرت ، پاش ماوهی چهند ساڵێك تێدهپهڕی دهبووه موڵکی خۆیان .

جولەکە پیلانگێرو ئاژاوەچی و سەرسەخت و خراپەکار بوون ، لەنێوان خێڵە عەرەبە دراوسێکاندا دوژمنایەتی و کێشەیان دروست دەکرد، هانی هەندێکیان دەدا دژ بەوانی تریان بەفێڵی پەنامەکی وەها ئەو خێڵانە هەستیان پێ نەدەکردو ، دەکەوتنە جەنگی خوێناوی بەردەوام لەگەڵ یەکتریدا ، بەردەوام جێگە دەستی جولەکە بۆ ئاگری شەڕ ، ئاژاوەکەیان گەشتر دەکردەوە هەرکاتێك بینییان خەریکە دەکوژێتەوە ، پاش ئەم هەموو فێڵو تەڵەکەیە کە لەهەمووولایەکەوە دەست دابویە، لەئاستی ئەو ڕووداوانەدا کە بەسەر عەرەبدا دەهات بێدەنگ دەبوون، بەڵێ هەمیشە قەرزی سوداری زۆریان پێدەدان تاکو خەرجی شەڕیان بۆ ئاسان بکەن ، بەمکارە دوو سوودیان دەستدەکەوت ، کە لەلایەکەوە قەوارە جولەکەیتیەکەی خۆیان دەپاراست و لەلایەکی تریشەوە، بازاڕی سوودیان دەجولاندو، سوودەکەیان بە چەندین چەندانە دەخواردو ، سامانێکی زۆریان دەست دەکەوت .

لەناو (يثرب) دا سێ هۆزی جولەکەی بەناوبانگی تێدا بوو:

١. (**بنو قينقاع**) ، کە هاوپەیمانی (خەزرەج) یەکان بوون و دانیشتووی ناو شاری مەدینە بوون.

٢. (**بنو النضير**).

٣. (**بنو قريظة**) ، ئەم دوو هۆزەی دوایین هاوپەیمانی (أوس) بوون ، ماڵەکەیان لە قەراغ شاردا بوو ، ئەم هۆزانە بوون ، کە هەر لەدێر زەمانەوە جەنگی نێوان (أوس) و (خەزرەج) یان دەوروژاند ، بەخودی خۆشیان لە جەنگی (بعاث) دا بەشداریان کردبوو ، هەرلایەکیان لەگەڵ هاوپەیمانی خۆیاندا .

بێگومان چاوەڕوان دەکرا کە جولەکە بەچاوی ڕق و کینەوە نەبێت سەیری ئیسلام نەکەن ، پێغەمبەریش ﷺ لە ڕەگەزی ئەوان نەبوو تا سوکنایی دڵیان بێت و واز لەو دەمارگیریە بهێنن کە زاڵ بووبوو بەسەر دەروون و عەقڵیەتیاندا ، پاشان ئیسلامیش بانگەوازێك بوو بۆ ڕێکخستن و ئاشناکردنی دڵەکان بەیەکترو ، بۆ کوژاندنەوەی ئاگری دوژمنایەتی دووبەرەکیی و ، بانگەشەی دەکرد بۆ سپاردنە ئاسیی لەکاروبارو ، بۆ پابەندبوون بەخواردنی ماڵی حەڵاڵ ، ئەمانەش مانای ئەوەبوو، کە چیدی لەمەودوا هۆزە عەرەبەکان بەیەکتر ئاشنا دەبنەوە، ڕزگاریان دەبێت لە میکرۆبەکانی جولەکەو چالاکیە بازرگانیەکانیان دەوەستێتو لەو ماڵی سوودە بێبەش دەبن کەسەروەت و سامانەکەیانی لەسەر وەستاوە ، بەڵکو لەوانەیە ئەو هۆزانە بێداربنەوە، مەسەلەی ئەوماڵە سووانەی جولەکە وەریانگرتوەو ، هەستن بەگێڕانەوەی ئەو زەوی و باخ و بێستانەی لەدەستیان داوەو لەباتی سوودا داویانە بەجولەکە.

جولەکە ئەم هەموو لێکدانەوانەیان بۆخۆیان کردبوو، هەر لەوکاتەوە کە دەیانزانی ئیسلام دەیەوێت ئارامی لەناو (يثرب)دا بەرقەرار بکات ، لەبەرئەوە دوژمنایەتی و کینەیەکی زۆریان لە دڵدا هەڵگرتبوو بۆ ئیسلام و پێغەمبەر ﷺ لەو کاتەوە کە چوونە ناو (يثرب) ەوە ، هەرچەندە تاماوەیەك زاتی دەرخستنی ئەو ڕق و کینەیان نەکرد تا ماوەیەك .

ئەوەش لە ریوایەتێکی (إبن إسحاق) دا دەردەکەوێت کە دەڵێت:

لەدایکی ئیمانداران (صفية) وە (ڕەزای خوای لێبێ)، (إبن إسحاق) دەڵێت:

(صفية) کچی (حيي) کوڕی (أخطب) بۆی گێڕامەوەو وتی:

خۆشەویسترین منداڵی باوکم و، (ابو ياسر)ی مامم بووم ، هەرگیز نەمبینیون منداڵێکی تری خۆیان پێ بێت و من لەگەڵ خۆیاندا نەبەن ، دەڵێت : کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ هات بۆ مەدینە ، لە (قباء) لەماڵی (بني عمرو)ی کوڕی (عوف) دابەزی ، لە بەرەبەیانێکی تاریکدا باوکم (حيي) کوڕی (أخطب) و مامم (ابو ياسر)ی کوڕی (أخطب) چوون بۆلای ، (صفيه) دەڵێت : نەگەڕانەوە تا خۆرئاوابوون، دەڵێ : وەك دوو پەك کەوتەی تەمبەڵی بەسەریەکدا کەوتوو لەسەرخۆ دەهاتن ، (صفيه) دەڵێت : ئامبازیان بووم وەك جاران، سوێند بەخوا کەسیان لایان لێ نەکردمەوە ، لەگەڵ ئەو هەمووخەمەدا کەهەیانبوو، ئەنجا گوێم لێ بوو مامم بەباوکمی وت : ئەرێ ئەوە خۆی بوو ؟

وتی : ئەرێ وەڵلا خۆی بوو ، مامم وتی : تۆ دەیناسیت و دڵنیاییت ؟

باوکم وتی : بەڵێ ، مامم وتی : چی لەدڵتایە بۆی ؟

باوکم وتی : سوێند بێت تا لە ژیاندا بم دژایەتی دەکەم [1] .

ریوایەتەکەی (بوخاری) یش بە هەمان شێوە بەڵگەیە کە لەبارەی ئیسلام بوونی (عبدالله)ی کوڕی (سلام) وە ﷺ دەیگێڕێتەوە ، ئەم پیاوە یەکێك بوو لە زانا بلیمەتەکانی جولەکە ، کاتێك کەلە (بني النجار) بیستبووی بەتەشریف هێنانی پێغەمبەر ﷺ بۆ مەدینە بەخێرایی هاتبوو، چەند پرسیارێکی لێکردبوو کە جگە لەپێغەمبەر کەس ناتوانێت وەڵامی بداتەوە ، کاتێك وەڵامی پرسیارەکانی بیست دەستبەجێ باوەڕی پێ هێنابوو ، پاشان وتبووی بەپێغەمبەر ﷺ: جولەکە گەلێکی بوختانکەرن ، ئەگەر بزانن موسوڵمان بووم پێش ئەوەی تۆ پرسیاریان لێ بکەیت

---

[1] / (إبن هشام) ١ / ٥١٨ ، ٥١٩ .

ئەوا لای جەنابت درۆم بەدەمەوە هەڵدەبەستن ، بۆیە پێغەمبەر ﷺ ناردی بەشوێن جولەکەدا هاتن ، ئەنجا (عبدالله)ی کوڕی (سلام) هاتە ژوورەوە ، پێغەمبەر ﷺ ڕووی کردە جوەکان و فەرمووی : (عبدالله)ی کوڕی (سلام) لەناوتاندا پیاوێکی چۆنە ؟

وتیان زاناترین کەسی ئێمەیەو کوڕی زاناترین کەسمانە ، باشترینمانەو کوڕی باشترینمانە . (لەگێڕانەوەیەکی تردا) گەورەمانەو کوڕی گەورەمانە (لە گێڕانەوەیەکی تردا) باشترینمانەو کوڕی باشترینمانە ، ڕێزدارترینمانەو کوڕی ڕێزدارترینمانە ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەی ئەگەر زانیتان کە موسوڵمان بوە ؟

وتیان : پەنا دەگرین بە خوا لە شتی وەها (دووجار تا سێجار ئەمەیان وتەوە) . ئەنجا (عبدالله)ی کوڕی (سلام) هاتە دەرەوە ، وتی: (أشهد أن لا إله ألاّ اللّه وأشهد أنّ محمداً رسول الله) ، هەموویان وتیان : خراپترینمانە کوڕی خراپترینمانەو ، دەستیان کرد بەجنێو پێدانی. لە (دەربڕینێکیشدا) وتی: خێڵی جولەکە لەخوا بترسن، سوێندم بەو خودایەی کەجگە لەئەو کەسیتر خودانیە ئێوە دەزانن کە ئەو پیاوە پێغەمبەری خوایەو، بەڕاستی هاتووە، کەچی پێیان وت: تۆ درۆ دەکەیت[1] .

ئەمە یەکەم ئەزموون بوو ، کە لە یەکەم ڕۆژی چوونە مەدینەوە پێغەمبەری خوا ﷺ لە جولەکەی وەرگرت .

ئەمە سەبارەت بەناوخۆ ، لە ڕووی دەرەکیشەوە ، دیارە کە سەرسەختترین هێزی دژ بەئیسلام بریتی بوو لە قورەیش ، کە لەماوەی دە ساڵدا ، لەو کاتەوە کە موسوڵمانەکان لەبن دەستیاندا بوون . هەموو جۆرەکانی تۆقاندن و هەڕەشەو تەنگەتاو کردن و سیاسەتی برسیی کردن و ئابڵوقەدانی دژ بەئەوان تاقیکردەوە ، چەندین جۆری ئەشکەنجەو ئازاروبەلاّیان بەسەرداهێنان و، جەنگێکی دەروونی سەروەڕو پڕو پاگەندەیەکی بەرفراوانی بەرنامە بۆ داڕێژراویان لەگەڵدا ئەنجامدان و ، پاشانیش کە موسوڵمانەکان کۆچیان کرد بەرەو مەدینە (قورەیش) هەستا بە دەست بەسەراگرتنی ماڵ و سامانیان و نەیهێشت ژن و منداڵەکانیان لەگەڵ خۆیاندا ببەن و هەستا بەسزادان و گرتنی ئەو کەسانەی توانایان بەسەریاندا هەبوو ، بەوەشەوە نەوەستان ، بەڵکو پیلانیان دانا بۆ کوشتنی پێشڕەوی بانگەوازەکە ﷺ و لەناوبردنی بانگەوازەکەو ، هیچ کەم تەرخەمیەکی نەکرد لە جێبەجێ کردنی ئەم پیلانەدا . پاش

---

[1] / سەیرکە (صحيح البخاري) ٤٥٩/١ ، ٥٥٦ ، ٥٦١ .

ئەمانە . کە موسوڵمانەکان خۆیان ڕزگارکرد بەرەو شوێنێك کە پێنج سەد کیلۆمەتر لە مەککەوە دوورە . بەحوکمی ئەو پلەوپایە سەرکردایەتیە دونیایی و سەرمەشقییە ئایینیەی هەیانبوو لەناو عەرەبدا هەستان بەڕۆڵی سیاسیانەی خۆیان، بەو سیفەتەی کەنیشتەجیێ حەرەم و دراوسێی ماڵی خواو سادینەکانیشن ، بۆیە موشریکەکانی تری ناودورگەی عەرەبیان فریودا دژ بەخەڵکی مەدینە ، تا شاری مەدینە وای لێهات ، بوو بەنیمچە دابڕاوێکی مەحکەم ، داهاتی کەم بوەوە ، لەکاتێکدا کە ژمارەی پەنابەران ڕۆژ بە ڕۆژ زۆرتر دەبوو ، گومان نیە کە (حاڵەتی جەنگ) دەبێت ڕوویدات لەنێوان زاڵمانی خەڵکی مەککەو موسوڵمانەکانی نێو نیشتمانە نوێیەکەیاندا ، بۆیە گێلیە کە ئۆباڵی خەتای ئەو جەنگە بخرێتە ئەستۆی موسوڵمانەکانەوە [1] .

موسوڵمانەکان مافی خۆیان بوو کەدەست بەسەر ماڵ و سامانی موشریکەکاندا بگرن ، هەروەکو ئەوان ماڵ و سامانی ئەمانیان تالاَن کردو ، بەربەرچی ئازارو ئەشکەنجەکانیان بدەنەوەو ، کۆسپ لەڕێی ژیانیاندا دروست بکەن هەروەکو موشریکان وایانکرد لە موسوڵمانەکان و هەوڵیاندەدا ڕێگەیەك بدۆزنەوە بۆ تەفروتونا کردنی موسوڵمانەکان و لەبن هێنانی بەرو بومیان .

ئەمانە ئەو کێشەو ئۆزانە بوون کە پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ هاتنیدا بۆ مەدینە ڕووبەڕوویان دەبووەوە .

پێغەمبەری خوا ﷺ هەستا بەڕۆڵی پەیامدارێتی و سەرکردایەتی لە مەدینەدا ، بەئەندازەی شایستەیی هەر کۆمەڵێك بەزەیی و ڕەحمەت یان توندی و هەق لێ کردنەوەی پێدان . گومان نیە کە ڕەحمەت زۆرتربوو لەتوندو تیژیەکانی . هەتا لەماوەی چەند ساڵێکدا جڵەوی کاروبار گەڕایەوە دەست ئیسلام و هەڵگرانی ، خوێنەرانی بەڕێزیش ئەم ڕاستیانە لەم لاپەڕانەدا دەبینن :

بنیاتنانی کۆمەڵگەیەکی نوێ

وەکو وتمان هاتنی پێغەمبەر ﷺ بۆ شاری مەدینە ، لەناو (خێڵی بنی النجار)دا لە ڕۆژی هەینی (١٢)ی ڕەبیعی یەکەمی ساڵی (١)ی کۆچیدا بوو بەرامبەر بە (٢٧) سێپتێمبەری ساڵی (٦٢٢)ی زایین ، لە زەویەکی بەردەم ماڵی (ابو ایوب)دا دابەزی و فەرمووی: خوایاربێت ئێرە مەنزڵگایە، پاشان چووە ماڵی (ابی ایوب).

---

[1] / دوا وتە لێرەدا هی (محمد الغزالي) یە لە (فقه السيرة) ١- ل١٦٢ .

بنیاتنانی مزگەوتی پێغەمبەر ﷺ

دوای ئەوە ، یەکەم هەنگاوی پێغەمبەر ﷺ ، بریتی بوو لە دروست کردنی مزگەوتی پێغەمبەر ﷺ لە ئەو جێگەیەدا کە وشترەکەی چۆکی دادا ، فەرمانی دا بە بنیاتنانی مزگەوت ، زەویەکەی لە دوو کوڕی بێ باوك کڕی ، خۆشیی بەشداری کرد لە بنیاتنانەکەداو ، خشت و بەردی دەهێنا و دەیفەرموو :

اللهم لاعيش إلا عيش الآخرة   فـــاغفر للأنصـــار والمهاجرة

هەروەها دەیفەرموو :

هـــذا الحمـــال لاحمـــال خيبر   هـــذا أبـــرُّ ربنـــا و أطهـــر

ئەمەش بوبوە هۆی زیاتر چالاك کردنی هاوەڵان لە بینا کردنەکەداو، هەیانبوو دەیوت:

لَئِـــن قَعَدنـــا والنـــَّبيُّ يعمَل   لـــذاك منـــّا العملُ المضلّلُ

لەو شوێنەدا گۆڕی موشریکان و کەلاوەی کۆن و خورماو درەختی غەرقەی تێدابوو ، پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا، گۆڕەکان دەرهێنرانەوەو، کەلاوەکان تەختکران و، دارودرەختەکانیش بڕران ڕیزکران لەبەردەم قیبلەی مزگەوتەکەدا، ئەوکاتە (بیت المقدس) قیبلە بوو ، هەردوو پایەکەی لەبەرد بوو ، دیوارەکانیشی لەخشت و قوڕو ، سەرەکەیشی بەگەڵای دارخورما گیرابوو، ستونەکانیشی ساقی دارخورما بوو، زەمینەی مزگەوتەکەش لم و چەو بوو، سێ دەرگای بۆکرا، درێژییەکەی لە قیبلەگاکەوە بۆ کۆتاییەکەی سەد باڵ دەبوو ، هەردوولاکەشی بەو ئەندازەیە یان کەمتر ، بناغەکەی نزیکەی سێ باڵ دەبوو .

بەپەنایەوە چەند ماڵێك دروست کران ، ماڵەکانی (الحجر) ، کە لەخشت بوون و سەریشیان بە لق و پۆپ و گەڵاو ساقی دارخورما گیرابوو ، ئەمانە (حجر) ژووری هاوسەرەکانی بوو ﷺ ، پاش تەواوبوونی ژوورەکان ، ئیدی پێغەمبەر ﷺ لە ماڵی (أبو أيوب) ەوە گواستیەوە بۆ ئەوێ [1] .

مزگەوتیش تەنها بۆ بەجێهێنانی نوێژەکان نەبوو بەس ، بەڵکو زانکۆیەك بوو ، موسوڵمانەکان تیایدا فەرمایشت ئامۆژگاریەکانی ئیسلامیان تێدا وەردەگرت و ببوە سەکۆیەك بۆ بەیەك گەیشتن و هۆگریی و یەکترناسینی هەموو توخمە جیاوازە خێڵەکیەکان ، کەدەمێك بوو جەنگ و ڕەوتی دەمارگیری نەفامیانەی ناوخۆیان دووبەرەکیی خستبوە ناویانەوە ، هەروەها مزگەوت بوو بووە بنکەیەك

[1] / صحيح البخاري ٧١/١ ، ٥٥٥ ، ٥٦٠ ، زاد المعاد ٥٦/٢.

بۆ بەڕێوەبردنی هەموو کاروبارەکان و دەرچوونی بڕیارەکان و پەرلەمانێك بۆ بەستنی ئەنجومەنی ڕاوێژو جێبەجێ کاری .

لەگەڵ ئەوەشداماڵێك بوو بۆ نیشتەجێ بوونی ژمارەیەکی زۆر لەو کۆچکەرە پەنابەرە هەژارانەی لەناو شاری مەدینەدا نە ماڵیان هەبوو نە کەس و کارو نە کوروکاڵ.

هەر لەسەرەتای کۆچەوە بانگ دانرا ، ئەو ئاوازە بڵندە جوانەی ڕۆژانە پێنج جار ئاسۆکانی دەورووبەری دەهەژاندو ، هەموو جیهانی بوونەوەری پێدەزرنگایەوە ، بەسەرهاتی خەونەکەی (عبدالله)ی کوڕی (زید)ی کوڕی (عبد ربه)ش لەو بارەیەوە زانراوە، (ترمذی) و (أبو داود) و(احمد) (إبن خزیمه) ڕیوایەتیان کردوە[1] .

بە برا کردنی موسوڵمانەکان

هەروەکو پێغەمبەر ﷺ هەستا بەبنیاتنانی مزگەوت وەکو مەڵبەندێکی کۆ بونەوەو پێك ئاشنابوون ، هەستا بەکارێکی تریش کە لەجوانترین ئاسەوارەکانی مێژووە ، ئەویش بریتیە لە برایی کردنی نێوان کۆچەرو ئەنسارییەکان ، (إبن القیم) دەڵێت : پاشان لە ماڵی (انس)ی کوڕی (مالك)دا ، کۆچکەران و ئەنسارییەکانی کرد بە برا ، نەوەد کەس دەبوون ، نیوەیان کۆچکەرو نیوەکەی تریشیان ئەنسار بوون ، لەسەر بەدەمەوەچونی یەکتری کردنی بەبراو ، بەدەر لەخزمانیش دوای مردن میراتگری یەکتربن ، تا جەنگی بەدر هات و ، ئایەت هاتە خوارەوە فەرمووی : ﴿وَأُوْلُواْ الأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ﴾ الأنفال / ٧٥ ، کە میرات بردنی ڕەتکردەوە بەبێ پەیوەندی برایەتی ، گوتراویشە کە برایەتی دروست کرد لەنێوان کۆچکەران و ئەنسارەکاندا بۆ جاری دووەم ، بەڵام دیارە ڕای یەکەم پەسەندە ، کۆچکەرانیش برایەتی ئیسلام و برایەتی هاوماڵی و خزمایەتی و کەسایەتییان پێ باشتر بوو لە دروست کردنی هەر برایەتیەکی جیا لە کۆچکەران لەگەڵ ئەنسارییەکاندا[2] .

مانای ئەو برایەتیەش بریتی بوو لەوەی - هەروەکو موحەممەد غەزالی وتویەتی - کە پێویستە دەمارگیریی جاهیلیەت بتوێتەوە ، دەمارگرژی نەمێنێت مەگەر بۆ ئیسلام و جیاوازی و هەڵاواردنی باوان و ڕەنگ و نیشتمان وەلانرێت و کەس پێشی کەسێکی تر نەکەوێت مەگەر بە پیاوەتی و لە خوا ترسان .

پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم برایەتیەی کرد بە عەقدێکی کارا ، نەك قسەیەکی بێ بناغە ، کردی بەکارێك وابەستەی خوێن و ماڵ و ببێت نەك تەنها سڵاوێك بێت و زمان ئاڵ و وێری پێ بکات و هیچ شوێنەوارێکی نەبێت .

---

[1] / بڕوانە (بلوغ المرام) نوسینی (إبن حجر العسقلانی) ل١٥ .
[2] / زاد المعاد ٢/٥٦.

بەڕاستی سۆزی خۆبەخت کردن و بەدەم یەکەوە چون و هۆگری کردن تێکەڵاو بوو بوو لەگەڵ ئەو برایەتیەداو کۆمەڵگای نوێی پڕ کردبوو لەجوانترین نموونەی هەڵس وکەوت [1].

(بوخاری) دەگێڕێتەوە ، کاتێك ئەو کۆچکەرانە هاتنە مەدینە ، پێغەمبەری خوا ﷺ برایەتی دروست کرد لەنێوان (عبد الرحمن) و (سعد)ی کوڕی (الربیع)دا . وتی بە (عبد الرحمن) من لە هەموو ئەنسارەکان زیاتر ماڵ و سامانم هەیە ، ماڵەکەم دابەش دەکەم نیوەی بۆ من و نیوەکەی تریشی بۆ تۆ ، دوو ژنیشم هەیە سەیریان بکە کامەیانت پێ باشە بۆت تەلاق دەدەم ، کە عیددەی بەسەرچوو بیخوازە ، (عبد الرحمن) پێی وت: خوا کەس و خێزان و ماڵ و منداڵت لێ پیرۆز بکات ، ئەرێ بازاڕەکەتان لە کوێیە ؟ بازاڕەکەی (بنو قینقاع) یان پێ نیشاندا ، کە گەڕایەوە لە بازاڕ گوارەو ئاڵتونێکی باشی پێ بوو ، پاشان بەردەوام بوو ، پاشان جارێکیان هاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ زەرد هەڵگەڕا بوو ، پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموو : ئەرێ چیتە ؟ وتی: ژنم هێناوە، پێی فەرموو: چیت بۆ کردووە بەمارەیی؟ وتی: گوڵێکی ئاڵتون [2].

هەروەها (أبو هريرە) دەڵێت: ئەنسارەکان وتیان بە پێغەمبەر ﷺ ، دار خورماکانمان بۆ دابەش بکە لەنێوان ئێمەو براکانماندا ، فەرمووی: نەخێر ، وتیان : کەواتە یارمەتیمان بدەن ، ئێمەش لەبەروبوومدا هاوبەشتان دەکەین ، وتیان: گوێڕایەڵین [3].

ئەمەش بەڵگەیە لەسەرئەو خۆشحاڵیو رێزلێنانەی ئەنسارەکان کردوویانە بۆ برا کۆچکەرەکانیان ، لە قوربانیدان و خۆبەختکردن و خۆشەویستی و دڵپاکی ، ئەوەش دەردەخات کە کۆچکەران چەندە پێزان بوون بۆ ئەو رێزلێنانەو ، چۆن خراپ بەکاریان نەهێناوەو، هەر ئەوەندەیان بردوە بەشیان بکات و ڕاگیریان بکات.

بەڕاستی ئەو برایەتی کردنە دانایییەکی کەم وێنەو ، چارەسەرێکی جوان بوو بۆ زۆرێك لەو کێشانەی کە موسوڵمانان ڕووبەڕووی دەبوونەوە ، کە پێشتریش ئاماژەمان بۆ کردن .

---

[1] / فقه السيرة ل ١٤٠ – ١٤١ .

[2] / صحيح البخاري / باب إخاء النبي ﷺ المهاجرين والأنصار ٥٥٣/١.

[3] / صحيح البخاري ٣١٢/١.

بەڵگەنامەی هاوپەیمانێتی ئیسلامی

هەروەکو پێغەمبەری خوا ﷺ هەستا بەبەستنی برایەتی نێوان ئیمانداران ، هەستا بەبەستنی پەیماننامەیەکیش کە هەموو جۆرەکانی هەستی نەفامی و ڕەوتی خێڵگەری تێدا وەلانان و، بواری نەهێشتەوە بۆنەریتی نەفامی ، ئەمەش چەند بەندێکە بە کورتی:

ئەمە نوسراوێکە لە موحەممەدی پێغەمبەرەوە ﷺ لەنێوان ئیمانداران و موسڵمانانی قورەیش و (یثرب)و شوێنکەوتوەکانیانو ئەوانەی جیهادیان لەگەڵدا دەکەن:

١. هەموویان یەك ئوممەتن .
٢. کۆچکەرانی قورەیش لەسەر ماڵی خۆیان دەبن ، خوێنی یەك دەدەن ، فیدیەی ئەسیرەکانی خۆیان دەدەن بەچاکەو ، دادپەروەریش لەنێوان ئیمانداراندا ، هەر تیرەیەکی ئەنساریەکانیش لەسەرحاڵی خۆیان دەبن خوێنی کوشتنە یەکەمینەکان دەدەن بەیەك ، هەرتایەفەیەکی ئەوانیش دەبێت فیدیەی ئەسیرەکانیان بدەن بەچاکە ودادپەروەریش بکەن لە نێوان ئیمانداراندا .
٣. دەبێت ئیمانداران هەرکەسێکی قەرزارو خاوەن منداڵیان لەناوخۆیاندا بینی فیدیەی بۆ بدەن یان یارمەتی بدەن بە چاکە.
٤. دەبێت ئیمانداران دژ بەوکەسانە ببنەوە کە دەست درێژی دەکەنە سەریان ، یان کەسێك داوای بەرگری و لابردنی زوڵمێك یان تاوانێك بکات یان دەست درێژیەك یان خراپەیەك لەگەڵ ئیمانداراندا بکات و هاوکاریی بکرێت.
٥. دەست لەناو دەستە بۆ هەرکەسێك دژ بەکۆمەڵ بێت ، بامناڵی یەکێکیشیان بێت.
٦. نابێت ئیماندارێك ئیماندارێکی تر بکوژێت لەبەر کافرێك .
٧. نابێت ئیماندار پشتیوانی کافرێك بکات دژ بە موسوڵمانێك .
٨. زیممەتی خودایی مافێکە پەنای بچوکترین کەسیان دەدات .
٩. هەرکەسێك سەر بەئێمە بێت لە جولەکە ، ئەوا پشتیوانی و پێشڕەوێتی دەکەین، زوڵمیان لێ ناکرێت و کەسیش گەلەکۆمەکیان دژ ناکات.
١٠. ئاشتیی موسوڵمانەکان یەکێکەو، نابێت ئیماندارێك ئاشتی بکات و ئەوی دی نەیکات ، لەکاتی شەڕکردنیش لەپێناوی خوادا هەمان شتە ، مەگەر بە یەکەوەو بەدادپەروەرانە لەنێوان هەمولایەکدا ئەنجامی بدەن.

١١. ئیمانداران وەکو یەکن لەوەدا کە خوێنیان ڕشتوە لە پێناوی خوادا .

١٢. نابێت هیچ موشریکێك ماڵ و سامانێك یان کەسێکی قوڕەیشی پەنا بدات ، نابێت ڕێ بگرێت لە ئیماندارێك .

١٣. هەرکەسێك بەناهەق وبێگوناه بەقەستی ئیماندارێك بکوژێت ئەکوژرێتەوە ، مەگەر کەس و کاری کوژراوەکە ڕازی بن بە سوڵح کردن لێی خۆش بن.

١٤. هەموو ئیماداران لەسەر ئەم دەستورەن بۆیان نیە دژی بوەستنەوە.

١٥. هیچ ئیماندارێك بۆی نیە پشتیوانی پەیمانشکێنێك بکات و ڕێگەی بکاتەوە ، هەر کەسێك پشتیوانی بکات یان ڕێگەی بکاتەوە ئەوا نەفرەت و تووڕەیی خودای بەسەردا ببارێت لە ڕۆژی قیامەتدا ، هیچ گوتەو شایەتێکی لێ وەرناگیرێت .

١٦. ئێوە ئەگەر لە هەر شتێکدا جیاواز بوون ، ئەوا دەبێت بیگێڕنەوە بۆ خودای گەورەو پێغەمبەرەکەی (محمد ﷺ) [١] .

---

[١] / (إبن هشام) ١/٥٠٢ ، ٥٠٣.

کاریگەری هۆ دەروونیەکان لە کۆمەڵگادا

بەم دانایی و زیرەکیە بێ وێنەیە ، پێغەمبەر ﷺ بنەماکانی کۆمەڵگایەکی نوێی دامەزراند ، ئەم دیاردەیەش شوێنەوارێکی تری ئەو مانا جوانانە بوو کە ئەو مرۆڤە بەرزانە بەهۆی ڕێزو شکۆداری پێغەمبەرەوە ﷺ هەیانبوو .

پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەر زانست و پەروەردەو دەروون پاکی و ڕەوشتە جوانەکان ڕای هێنابوون ، بەئەدەبی خۆشەویستی و برایەتی و بەرزی و شکۆداری و خواپەرستی و ملکەچی بۆ خوا پەروەردەی دەکردن .

جارێکیان پیاوێك پرسیاری لێ کرد : کام جۆری ئیسلامەتی چاکە ؟

فەرمووی: نان بدەیت ، سلاو بکەیت لەو کەسەی دەیناسیت و لەوەش نایناسیت[1] .

(عبداللە)ی کوڕی (سلام) دەڵێت : کاتێك پێغەمبەر ﷺ تەشریفی هێنا بۆ مەدینە چوم بۆ خزمەتی ، کە دەم و چاویم بینی ، دەستبەجێ زانیم کە ئەوە دەم وچاوی مرۆڤی درۆزن نیە ، یەکەم شت کە فەرمووی : خەڵکینە سلاوبکەن ، نان بدەن ، پەیوەندی خزمایەتی پتەوبکەن ، بەشەواندا کاتی خەوتنی خەڵك نوێژبکەن ، ئەوجا بەباشی دەڕۆنە بەهەشتەوە[2] .

هەروەها دەیفەرموو: (هەر کەسێك دراوسێیەکەی لە خراپەکانی بێوەی نەبێت ناڕواتە بەهەشتەوە)[3] .

هەروەها دەیفەرموو: (موسوڵمان ئەو کەسەیە کە موسوڵمانان بێوەی بن لە دەست و زوبانی)[4] .

هەروەها فەرموویەتی: (هیچ یەکێك لە ئێوە باوەڕەکەی تەواونیە هەتا ئەوەی بۆخۆی پێی خۆشە بۆ براکەشی پێی خۆشبێت)[5] .

فەرمووشیەتی: (ئیمانداران وەکو یەك پیاو وەهان ، ئەگەر چاوێکی گل بکات هەمووگیانی ئێش دەکات ، خۆ ئەگەر سەریشی ئێشی کرد ئەوا هەمووگیانی دەداتە ئازار)[6] .

---

[1] / (صحیح البخاري) ١/٦ ، ٩ .
[2] / (ترمذي) ریوایەتی کردوە لەگەڵ (إبن ماجة) و (الدارمي) . مشکاة المصابیح ١/١٦٨.
[3] / (مسلم) ریوایەتی کردوە ، مشکاه المصابیح ٢/٤٢٢.
[4] / (صحیح البخاری) ١/٦.
[5] / (صحیح البخاری) ١/٦.
[6] / (مسلم) ریوایەتی کردوە ، مشکاه المصابیح ٢/٤٢٢.

هەروەها دەیفەرموو: (ئیماندار بۆ ئیماندار وەك خشتی دیوار وەهایە کە یەکتریان گرتبێت)[1] .

فەرمووشیەتی: (کینەو ڕقەبەرایەتی یەکتری مەکەن ، چاوچنۆکی بەیەك مەبەن ، چاڵ بۆیەك هەڵمەکەنن ، ببنە بەندەی خوداو برای یەکتری و بۆ هیچ موسوڵمانێك ڕەوا نیە زیاتر لە سێ ڕۆژ قسە لە براکەی دابڕێت)[2] .

هەروەها دەیفەرموو: (موسوڵمان برای موسوڵمانە ، نە زوڵمی لێ دەکات و نە سەری شۆڕدەکات ، هەرکەسێك بەدەم پێداویستی برا موسوڵمانەکەیەوە بڕوات خودای گەورەش بەدەم پێداویستی ئەوەوە دەڕوات ، هەرکەسێکیش ناخۆشیەك لەسەر موسوڵمانێك نەهێڵێت خوای گەورە ناخۆشیەکی قیامەتی لەسەر لادەبات ، هەر کەسێکیش لەکەی موسوڵمانێك بپۆشێت خوای گەورە لە ڕۆژی قیامەتدا لەکەکانی ئەو دەپۆشێت)[3] .

هەروەها دەیفەرموو: (بەزەییتان بەخەڵکی زەویدا بێتەوە تا ئەو کەسەی لە ئاسماندایە ڕەحمتان پێ بکات)[4] .

هەروەها دەیفەرموو: (ئیمانداران ئەو کەسە نیە کە خۆی تێر دەبێت و ئاگای لێیە کە دراوسێیەکەشی برسیە)[5] .

دیسان دەیفەرموو: (جنێودان بەئیماندار فاسق بوونەو، شەڕ لەگەڵ کردنیشی کوفرە)[6] .

پێغەمبەری خوا ﷺ ، لادانی کۆسپەکانی ڕێگەی بە سەدەقە دادەناو ، وەکو بەشێك لە بەشەکانی ئیمان سەیری دەکرد[7] .

هەروەها هانی دەدان لەسەر خەرجی کێشان و، ئەوەندە باسی لایەنە باشەکانی دەکرد لەخۆشیدا دڵی گەشکەی دەکردو دەیفەرموو . سەدەقە گوناهەکان دەسڕێتەوە، هەروەکو ئاو ئاگر خامۆش دەکات[8] .

هەروەها فەرموویەتی : (هەر موسوڵمانێك موسوڵمانێکی تر لەسەر ڕووتی بپۆشێت ، خوای گەورە بەسەوزیی بەهەشت دەیپۆشێت ، هەر موسوڵمانێکیش

---

1 / (متفق عليه) مشكاة المصابيح ٤٢٢/٢ ، صحيح البخاري ٨٩٠/٢.
2 / صحيح البخاري ٨٩٦/٢.
3 / (متفق عليه) ، (مشكاة المصابيح) ٤٢٢/٢.
4 / (سنن ابي داود) ٣٣٥/٢ ، (جامع الترمذي) ١٤/٢.
5 / (البيهقي) لە (شعب الإيمان) دا ڕیوایەتی کردوە ، (مشكاة المصابيح) ١٢/١ ، ١٦٧.
6 / صحيح البخاري ٨٩٢/٢
7 / فەرمودەکە لەو بارەوە لە (صحیحین) دا ڕیوایەت کراوە ، بڕوانە (مشكاة المصابيح) ١٢/١، ١٦٧.
8 / (احمد)و(ترمذی) و (إبن ماجة) ڕیوایەتیان کردوە ، مشكاة المصابيح ١٤/١.

لەسەر برسێتی موسوڵمانێك تێر بكات ، خوای گەورە لە ڕۆژی قیامەتدا لە (رحیق المختوم) تێراوی دەكات)[1] .

هەروەها فەرموویەتی: (خۆتان لەئاگر بپارێزن ، با بەلەتە خورمایەكیش بێت ، ئەگەر نەبوو بەوشەیەكی جوان)[2] .

بەپاڵ ئەوەشەوە بەگەرمی هانی دەروون بەرزیی دەداو ، باسی شكۆداری ئارامگری و قایل بوونی دەكردو ، سواڵ كردنی بەڕووزەردی و ئابڕووچوون و شێوانی دەم و چاوی سواڵكەر دادەنا [3] . مەگەر كەسێك زۆر ناچاربێت ، هەروەكو چۆن لەبارەی چاكەو پاداشتی حاڵەتەكانی عیباداتەوە قسەی بۆ دەكردن ، هەروەها بەشێوەیەكی تۆكمە پابەندی نیگای ئاسمانی دەكردن قورئانی دەخوێندەوە بەسەریانداو ، ئەوانیش دەیانخوێندەوە ، تائەم پێوتنەوەیە ببێتە مایەی بێداركرنەوەیان سەبارەت بەو مافانەی كە لەسەریانە ، وەكو ئەركی بانگەوازو ، گەیاندنی پەیام.

بەو شێوەیە ورەو وزەكانیانی بەرز كردەوەو ، بە بەرزترین بەهاو پلەو نمونەی جوان دەوڵەمەندی كردن ، تاوای لێهات بوونە وێنەیەك لە چڵەپۆپەیەكدا وەستان كە هێشتا مرۆڤایەتی بەخۆیەوە نەیدیوە .

(عبدالله)ی كوڕی (مسعود) (ڕ) فەرمویەتی: هەركەسێك دەیەوێت ڕەویە وەربگرێت بارەویەی كەسێك وەربگرێت كەمردووە، چونكە زیندوو متمانەی سەر لێنەشێوانی پێ ناكرێت ، ئەوە هاوەڵانی موحەممەد ﷺ ، باشترین مرۆڤی ئوممەت بوون ، ساغترین دڵ و ، قوڵترین زانست و ، كەمترین ئەركیان هەبوو ، خوای گەورە هەڵی بژاردن بۆ هاوەڵێتی پێغەمبەرەكەی و سەرخستنی ئایینەكەی ، كەواتە ئێوەش ڕێزیان بگرن و شوێنیان بكەون ، چەندە دەتوانن دەست بگرن بە ڕەوشت و سیرەتیانەوە ، چونكە ئەوانە لەسەر ڕێنومایی ڕاست و ڕەوا بوون [4].

پاشان ئەو پێغەمبەرە سەركردە گەورەیە ﷺ ئەوەندە خەسڵەتی مەعنەوی و دیارو ، تێرو تەواوی و بەهرەو گەورەیی و فەزیلەت ڕەوشت بەرزی و كردەوەی چاكی تێدابوو ، دڵانی بەلای خۆیدا كەمەندكێش دەكردو ، گیانی مرۆڤەكانی ئاشوفتەی خۆی كردبوو ، وتەیەكی لەدەم دەرنەچوو خێرا هاوەڵەكانی ﷺ

---

[1] / (سنن ابي داود)و(جامع الترمذي)،(مشكاة المصابيح) ١٦٩/١.
[2] / (صحيح البخاري) ١/١٩٠، ٨٩٠/٢.
[3] / لەو ڕووەوە سەیركە (ابو داود) و(ترمذي) و(نەسائي) و(إبن ماجة) و(دارمي) ، بڕوانە مشكاة المصابيح ١٦٣/١.
[4] / (رزين) ریوایەتی كردوە ، (مشكاه المصابيح) ٣٢/١.

دەستبەجێ فەرمان بەردارییان دەکردو ، هەر ڕێنومایی و ئامۆژگاریەکی بکردنایە خۆیان پێ دەڕازاندەوە .

بەو جۆرە کارانە پێغەمبەر ﷺ توانی لەمەدینەدا کۆمەڵگەیەکی نوێ بنیات بنێت ، کە جوانترین و شکۆدارترین کۆمەڵگا بێت لەمێژوودا، چارەسەرێك دابنێت بۆ کێشەکانی ئەو کۆمەڵگایە ، تا لەسایەیدا مرۆڤایەتی ئاهێك هەڵبکێشێت، پاش ئەوەی کە لەناو تاریکستان و ئاڵو وێرەکانی ڕۆژگاردا شکستەو ماندووبوو.

بەم جۆرە وورەبەرزیەوە توخمە سەرەکیەکانی کۆمەڵگا گەشتنە پلەی تەواوێتی و ڕووبەڕووی هەموو تەوژمەکانی ڕۆژگار بوونەوەو ئاڕاستە پێ گۆڕین و ڕەوگەی مێژووشی لەگەڵ خۆیدا وەرچەرخاند.

پەیماننامەیەك لەگەڵ جولەکەدا

پاش ئەوەی کە پێغەمبەر ﷺ کۆچی کرد بۆ مەدینەو ، دڵنیابوو لە چەسپاندنی بناغەکانی کۆمەڵگای نوێ ، کەبریتی بوو لەدامەزراندنی یەکێتیەکی عەقیدەیی سیاسیی و نیزامی لەنێوان موسوڵمانەکاندا ، پێی وابوو کە دەبێت هەستێت بەڕێکخستنی پەیوەندیەکانی خۆی لەگەڵ ناموسوڵمانەکانیشدا ، لەو بوارەشدا خەمێکی هەبوو کە بریتی بوو لەدابینکردنی ئاسایش و ئاشتی و ئاسوودەیی و خێروچاکە بۆ هەموو مرۆڤایەتی ، لەگەڵ یەکخستنی ناوچەکە لەیەك پەیماننامەدا ، بۆیە لەو بوارەدا یاسای لێبوردن و لێخۆشبونی هێنایە کایەوە کە پێشتر لەو جهانی پڕ لەدەمارگیری و خۆسەپاندنەدا باونەبوو .

نزیکترین کەسانێکی لەو جۆرەش کەدراوسێی مەدینە بوون لە ناموسوڵمانەکان ، بریتی بوون لە جوولەکە ـ هەروەکو پێشتر باسمان کرد ـ ئەمانە هەرچەندە لە دڵەوە دژایەتی موسوڵمانەکانیان دەکرد ، بەڵام هێشتا هیچ جۆرە بەرەنگاری و دژایەتیەکیان دەرنەخستبوو ، پێغەمبەری خوا ﷺ پەیماننامەیەکی لەگەڵدا مۆرکردن و تەواوی ئازادی پێدان لەماڵ پەیداکردن و ئاییندارى خۆیانداو ، هیچ پەنای نەبردە بەر سیاسەتی دورخستنەوە یان دەست بەسەرا گرتن یان ڕکابەرێتی.

ئەم پەیماننامەیە وەکو بەشێك لەو پەیماننامەیە هاتە گۆڕێ کە لەنێوان موسوڵماناندا بەسترا بوو، هەروەکو پێشتر باسی لێوەکرا ، ئەمەش گرنگترین بەندەکانی ئەو پەیماننامەیە : ـ

بەندەکانی پەیماننامەکە

١. جولەکەکانی (بنی عوف) ئوممەتێکن لەگەڵ ئیمانداراندا ، جولەکە ئاینی خۆیان هەیەو موسوڵمانەکانیش ئاینی خۆیان هەیە ، موسوڵمانەکان و هاوپەیمانەکانیشیان ئایینی خۆیان هەیە ، غەیری خێڵی (بنی عوف) یش هەمان حاڵەتیان هەیە .

٢. جولەکە خەرجی خۆیان لەسەر خۆیانە ، موسوڵمانەکانیش خەرجی خۆیان لەسەر خۆیانە.

٣. هەموویان پشتگیری یەکتری دەکەن دژ بە هەرکەسێك دژایەتی ئەو پەیماننامەیە بکات .

٤. لەنێواندا مۆچیاری و ئامۆژگاری و چاکەکردن هەیە بەبێ هیچ جۆرە خراپەکاریەك.

٥. هەموو کەسێکی ستەملێکراو پشتیوانی لێ دەکرێت .

٦. جولەکە لەگەڵ ئیمانداراندا یەکدەنگ دەبن چەندە جەنگیان لەگەڵدا بکرێت.

٧. زەوی ناو شاری (یثرب) حەرامە لەپێناو بەرقەرارکردنی ئەم پەیماننامەیەدا.

٨. هەرچیەك ڕوودات لەنێوان مۆرکەرانی ئەم پەیماننامەیەدا لە شەڕو دەمەقاڵێ کەترسی لێکەوتنەوەی خراپەی لێ بکرێت ، ئەوا ڕووبەڕووی پەڕاوی خودای گەورەو، پێغەمبەری خودا ﷺ دەکرێتەوە بۆ چارەسەر کردنی .

٩. هیچ قورەیشیەك و هاوپەیمانێکیان نابێ لە مەدینەدا پەنا بدرێن.

١٠. هەموویان دەبێت پشتیوانی یەکتری بکەن دژ بەوانەی هەڵدەکوتنە سەر (یثرب) ، هەرکەسە بەپێی بوون و توانای خۆی.

١١. ئەم پەینماننامەیە چاوپۆشی ناکات لە زاڵم و تاوانبار [١] .

بەبەستنی ئەم پەیماننامەیە مەدینە و دەوروبەری بووە دەوڵەتێکی یەکگرتوو کە پایتەختەکەی شاری مەدینەیەو سەرۆکەکەیشی - ئەگەر دروست بێت بڵێین - پێغەمبەر بوو ﷺ، بڕیاری یەکلایی و دەسەڵاتی بالأدەست تیایدا کەوتە دەست موسوڵمانەکان و ، بەو شێوەیە مەدینە بووە پایتەختێکی ڕاستەقینەی ئیسلام.

بۆ فراوانکردنی ناوچەی ئاشتی و ئاسایش ، پێغەمبەری خوا ﷺ بەڵێنیدا لە داهاتوودا هاوشێوەی ئەم پەیماننامەیە بەپێی بارودۆخەکە لەگەڵ هۆزەکانی تردا ببەستێت ، باسی ئەوەش لەدواییدا دێت .

---

[١] / بڕوانە إبن هشام ١/٥٠٣ ، ٥٠٤.

خەباتی خوێناوی

(شەڕ فرۆشتنی قورەیش بە موسوڵمانەکان لەدوای کۆچەوەو پەیوەندی کردنیان بە (عبدالله)ی کوڕی (أبی) یەوە)

وەکو وتمان ئەوەی کافرەکانی مەککە کردیان بەموسوڵمانەکان لە بەلاَو ئازارو ئەشکەنجەدان دژ بەموسوڵمانەکان و ئەوەش کە لەکاتی کۆچکەردنیدا پێیان کردن و ، شایستەی ئەوەی کردن کە دەستیان لێ بکرێتەوە و شەڕیان لەگەڵدا بکرێت ، سەرباری ئەوە هێشتا هۆشیان نەهاتبوەوەو وازیان لە دەستدرێژی نەدەهێنا ، بەڵکو هەرکە زانیان موسوڵمانەکان دەربازبوون و ڕێ و شوێنێکی نیشتەجێ بوونیان لە مەدینەدا دۆزیوەتەوە ، ئەوەندەی تر ڕقیان هەستاو ، نامەیان نووسی بۆ (عبدالله)ی کوڕی (ابی) کوڕی (سلول) ، لەوکاتەدا موشریك بوو بەسیفەتی ئەوەی سەرۆکی ئەنسار بوو پێش کۆچ کردنی پێغەمبەر ﷺ بۆ مەدینە ـ دیارە کە هەموویان پێش ڕۆیشتنی پێغەمبەر ﷺ لە دەوری خڕبوونەوەو خەریك بوو دەیانکردە سەرۆکی خۆیان ، بە تەشریف بردنی پێغەمبەر ﷺ ئەو هەلەی لەدەست چوو ـ لەنامەکەدا ڕاشکاوانە بەخۆی و هاوڕێکانیان وتبوو: ـ

ئێوە ڕێگەی ئەو پیاوەی لای ئێمەتان کردۆتەوە ، ئێمەش سوێند دەخۆین یان دەبێت شەڕی لەگەڵدا بکەین یان دەبێت دەری بکەن ، یان بە هەموومانەوە دێینە سەرتان ، هەتا دەتانکوژین و، ژن و ماڵتان حەلاڵ دەکەین[1].

لەگەڵ گەیشتنی ئەو نامەکەدا (عبدالله)ی کوڕی (أبی) دەستی کرد بەجێبەجێ کردنی فەرمانی برا موشریکە مەکەییەکانی ، داخی زۆریشی لە دڵدا بوو بۆ پێغەمبەر ﷺ ، کە دەیبینی بەهاتنی موڵك و دەسەلاَتی نەما ـ (عبد الرحمن)ی کوڕی (کعب) دەڵێت : کاتێك ئەو نامەیە گەیشتە دەست (عبدالله)ی کوڕی (أبی) ، ئەو بتپەرستانەی لەگەڵیدا بوون خێرا کۆبوونەوە بۆ شەڕکردن لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ ، کە ئەو هەواڵە گەیشت بە پێغەمبەر ﷺ بینینی و فەرمووی پێیان : (هەڕەشەکانی قورەیش ئەوەندە کاری تێ کردوون ، ئەوەندەی بەخۆتانی دەکەن ئەوان ئەوەندەیان پێ ناکرێت ، دەتانەوێت شەڕ لەگەڵ ڕۆڵەو براکانی خۆتاندا بکەن ، کە ئەوەیان لە دەمی پێغەمبەر ﷺ بیست بڵاوەیان لێکرد)[2].

---

[1] / (ابو داود) باب خبر النضير.

[2] /(ابو داود) باب خبر النضير.

(عبدالله)ی کوڕی (ابی) کوڕی (سلول) کە بینی هاوڕێیەکانی خاوو خلیچك بەدەمیەوە هاتن شەڕی نەکرد ، بەڵام دیارە کەدەستی تێکەڵاو کردبوو لەگەڵ قورەیشدا، هەر دەرفەتێکی ببینیایە دەیقۆستەوە بۆ ئاژاوەنانەوە لەنێوان موسوڵمانان و موشریکانداو ، جولەکەکانیشی لەخۆ گرتبوو ، بۆئەوەی لەسەر ئەو خراپەکاریە یارمەتی بدەن ، بەڵام دانایی پێغەمبەر ﷺ لەئاستێکدا بوو نەخشەکانی پووچەڵ دەکردنەوە [1] .

ڕاگەیاندنی ڕێگە گرتن لە زیارەتی کابە

پاش ماوەیەك (سعد)ی کوڕی (معاذ) بۆ عومرە کردن بەرەو مەککە کەوتە ڕێ ، لە ماڵی (امیە)ی کوڕی (خلف) لە مەککە لایدا ، وتی بە ئومەییە : بەڵکو دەرفەتێکم بۆ وەربگری تەوافێکی کابە بکەم ، بە ڕۆژی ڕووناك بردیە دەرەوە ، (أبو جهل) یان پێگەیشت وتی : ئەرێ (ابو صفوان) ئەوە کێیە لەگەڵتدا ؟ وتی: ئەوە (سعد)ە ، (ابو جهل) وتی: کە دەتبینم ئەو پیاوە لادەرانەتان پەنا داوەو ئێستاش تەواف دەکەیت خەریکە کوێراییم دابێت و ، وتوشتانە پشتیوانیان دەکەن و یارمەتیان دەدەن ، سوێند بەخوا ئەگەر لەگەڵ (ابو صفوان)دا نەبوویتایە بەسەلامەتی نەدەگەیشتیتەوە بۆ مەدینە ، (سعد)یش بەدەنگی بەرز پێی وت و نەڕاندی بەسەریا: سوێندم بەخودا ئەگەر ڕێگەم لێ بگریت ، منیش ڕێگەی هاتوچۆی مەدینەت لێ دەگرم کە زۆر لەوە سەختترە بۆت [2] .

قورەیش هەڕەشــە لــە کۆچکــەران دەکــات

پاشان قورەیش هەواڵیان نارد بۆ موسوڵمانەکان و پێیان وتن : وانەزانن کە چوونەتە (یثرب) لە دەستمان قوتارتان بوە ، دێینە سەرتان ڕیشە کێشتان دەکەین لەناو ماڵەکانتاندا وشك و تەڕتان قات و قڕ دەکەین [3] .

ئەوە تەنها هەڕەشەیەکی ڕووت نەبوو ، پێغەمبەری خوا ﷺ دڵنیابوو کە قورەیش شتێك دەکەن بۆیە خۆی شەونخونی دەکرد ، یان هاوەڵان پاسەوانیان دەکرد ، (مسلم) لە (صحیح)ە کەیدا دەگێڕێتەوە لە (عائشە)ە وە (ڕ)کە فەرموویەتی:

---

[1] / لەو بارەیەوە بڕوانە (صحیح البخاري) ٢/٦٥٥ ، ٦٥٦ ، ٩١٦ ، ٦٢٤.
[2] / (صحیح البخاري) ، کتاب المغازي ، ٢/٥٦٣.
[3] / رحمة للعالمین ١/١١٦.

پێغەمبەر ﷺ خۆی لەدەروازەی چوونە ژوورەوەی مەدینەدا ئێشکگری دەکرد، ئەنجا فەرمووی : خۆزگە پیاوچاکێك ئەمشەو پاسەوانیی دەکردم ، (عائشە) دەڵێت: لەم قسانەدا بووین ، گوێمان لەدەنگی ڕاکێشانی چەك بوو ، فەرمووی: ئەوە کێیە ؟ وتی: (سعد)ی کوڕی (أبی وقاص) ە ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی بەم شەوە چی تۆی هێناوەتە ئێرە ؟ وتی: دڵم ترسی لێ نیشت بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ ، هاتم پاسەوانیی بکەم ، پێغەمبەری خوا ﷺ نزای خێری بۆ کرد ، ئەنجا نووست [1].

ئەم پاسەوانێتیە تەنها چەند شەوێك نەبوو ، بەڵکو شەوانە بەردەوام بوو ، لە (عائشە) ەوە (ڕ) دەڵێت: پێغەمبەری خوا ﷺ شەو پاسەوانیی دەکرد ، هەتا ئایەت هاتە خوارەوە : ﴿ والله يعصمك من الناس ﴾ ئیدی پێغەمبەری خوا ﷺ سەری لە کلاوڕۆژنەکە هێنایە دەرەوەو فەرمووی بەخەڵك: (خەڵکینە بلاوەی لێ بکەن و بڕۆنەوە خوای گەورە من دەپارێزێت) [2].

مەترسیەکە تەنها لەسەر پێغەمبەر نەبوو ﷺ ، بەڵکو موسوڵمانەکانیشی گرتبووەوە ، (أبی) کوڕی (کعب) (ڕ) دەگێڕێتەوە: کە پێغەمبەری خوا ﷺ هاوەڵەکانی هاتنە مەدینەو ئەنساریەکان پەنایاندان ، ئیدی عەرەب چوار دەوریان گرتن ، موسوڵمانەکان بەچەك و تفاقی شەڕەوە نەبوایە نەدەنوستن.

مۆڵەتدان بە شەڕ کردن

لە ئەم بارودۆخە پڕ مەترسیەدا کە هەڕەشەی لە قەوارەی موسوڵمانەکان دەکرد لەناو مەدینەدا ، ئەوەشی دەگەیاند کە قوڕەیشیەکان نایەنەوە بەهۆشی خۆیانداو ، واز لەو سەرسەختیەی خۆیان ناهێنن ، خوای گەورە مۆڵەتی شەڕکردنیدا بەموسوڵمانەکان و ، نەیکردە ئەرك بەسەریانەوەو فەرمووی : ﴿ أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴾ الحج/٣٩ ، واتە : مۆڵەت درا بە ئەوانەی ماوەیەکە شەڕیان لەگەڵ دەکرێت و ستەملێکراون ، خوای گەورە بالادەستە بۆ سەرخستنیان .

خوای گەورە ئەم ئایەتەی لەناو کۆمەڵە ئایەتێکی تردا ناردە خوارەوە کە ئەم مۆڵەت پێدانە بۆ لابردنی ناهەقیی و بەرقەرار کردنی دروشمە گەورەکانی

---

[1] / (مسلم) باب فضل (سعد) کوڕی (أبي وقاص) ٢/٢٨٠ دەقەکە هی ئەوە ، هەروەها (صحيح البخاري) - باب الحراسة في الغزو في سبيل الله ٦/٤٠٤.

[2] / جامع الترمذي ـ ابواب التفسير ٢/١٣٠.

خودا بوو ، خوای گەورە فەرمووی : ﴿ الَّذِينَ إِن مَّكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنكَرِ ﴾ الحج/٤١ ، واتە : ئەو ئیماندارانە کەسانێکن ئەگەر لەسەر زەمیندا سەریان بخەین نوێژ دەکەن و زەکات دەدەن و فەرمان بەچاکە دەکەن و نا لە خراپەکاری دەکەن .

ڕاستیەکەو گومانی تێدانیە کە ئەو مۆڵەتدانە لەمەدینەداو دوای کۆچ هاتۆتە خوارەوە، نەك مەککە ، بەلاّم بەتەواوی ناتوانین کاتی هاتنە خوارەوەکەی دیاریی بکەین.

مۆڵەتی شەڕکردن هاتە خوارەوە . بەلاّم لەو بارودۆخەدا کە قوڕەیش بەدەسەلاّت و هێزی خۆیدا زۆری دەنازی ، پێویست بوو کە دەست بگرن بەسەر ڕێگەی بازرگانی مەککەو شامداو ، بۆیە پێغەمبەر ﷺ بۆ ئەو دەست بەسەرا گرتنە دوو نەخشەی دانا :

یەکەم / بەستنی پەیماننامەی هاوپەیمانێتی یان دەست درێژی نەکردن لەگەڵ هۆزەکانی نزیك ئەو ڕێگەیەدا ، یان ئەوانەدا کە لە نێوان ئەو ڕێگەیەو مەدینەدا نیشتەجێ بووبوون ، پێشتر باسی پەیماننامەکەیمان کرد لەگەڵ جولەکەدا ، هەروەها پەیماننامەی هاوپەیمانەی یان دەستدرێژی نەکردنی بەست لەگەڵ خێڵی (جهینە) ، پێش دەست پێکردنی چالاکی سەربازیی ، ئەو مالأنە جێگەو ماڵەکانیان بەسێ قۆناغ لە مەدینەوە دووربوون ، لەکاتی ناردنی مەفرەزە سەربازیەکاندا پەیماننامەی لەگەڵ ئەوانەدا بەست .

دووەم / ناردنی چاودێری یەك لە دوای یەك بۆ سەر ئەو ڕێگەیە .

غەزاو سریەکانی پێش بەدر[1]

بۆ جێبەجێ کردنی ئەو دوو نەخشەیە لەناو موسوڵمانەکاندا چالاکی سەربازیی کرداریی دوای هاتنە خوارەوەی ئایەتی مۆڵەتەکە دەستی پێکرد ، دەستیان کرد بەچەند جوڵانەوەیەکی سەربازیی وەك دەوریەی چاودێری کردن ، ئەو دەوریانە کاریان بریتی بوو لە دۆزینەوەو زانینی ڕێگاکانی دەوروبەری مەدینەو ، ئەو تولە ڕێگانەی کە دەچوونەوە سەر مەککەو ، بەستنی پەیماننامە لەگەڵ ئەو هۆزانەی لەسەر ئەو ڕێگەیە بوون و ، خۆدەرخستن بەڕووی موشریکانی (یثرب) و جولەکەکانی و عەرەبە دەشتەکیەکانی دەوروبەریدا ، کە موسوڵمانەکان بەهێزن و ، وەکو جاران کەمدەست و لاوازنین و ، پەیامێکی ئاگادار کردنەوەش بێت بۆ قورەیش لەسەر ئەو ملهوڕیەی هەیەتی ، تا بە ئاگا بێتەوە لەو بێباکی و لەخۆبایی بونەی خۆی و هەست بکات بەگەورە بوونی ئەو مەترسیەی ڕووی کردۆتە ئابووریەکەی و شێوازی گوزەرانی و مل بدات بۆ ئاشتی و وازبهێنێت لە شەڕ فرۆشتن بەموسوڵمانەکان لەناو خانەو لانەی خۆیانداو، وازبهێنێت لەدژایەتی کردنی ئایینی خوداو ، ئەشکەنجەدانی ئیماندارانی ناو مەککە ، بۆ ئەوەش موسڵمانەکان ئازادبن لەگەیاندنی پەیامی خوداوەند بە هەموولایەکی دورگەی عەرەبیدا .

ئەمەش چالاکی ئەو سریانەیە بە کورتی:

١. سریەی (سیف البحر) ، لە ڕەمەزانی ساڵی (١)ی کۆچیدا بوو ـ بەرامبەر بە مارتی ساڵی (٦٢٣)ز ـ پێغەمبەر ﷺ حەمزەی مامی کردە سەرۆکی ئەم سریەیە ، سی کەسی لە کۆچکەران نارد لەگەڵیدا ؛ بۆ ڕێگەگرتن لە کاروانێکی قورەیش کە لە شامەوە دەهاتەوە ، کاروانەکە (أبو جهل)ی کوڕی (هشام) ی لەگەڵدا بوو بە سێ سەد چەکدارەوە ، گەیشتنە (سیف البحر) لە ناوچەی (العیص) دا [2] ، هەردوولا بە یەکگەیشتن ڕیز بوون بۆ شەڕ ، (مجدی) کوڕی (عمرو الجهنی) کە هاوپەیمانی هەردوولا بوو کەوتە بەینەوە ، لەنێوانیاندا وەستا ، بەو هۆیەوە شەڕ ڕووی نەدا .

ئاڵاکەی (حەمزە) یەکەم ئاڵابوو کە پێغەمبەر ﷺ بەستبووی ، ئاڵایەکی سپی بوو ، بەدەست (أبو مرثد کناز) کوڕی (حصین الغنوی) یەوە بوو.

---

[1] / مێژووناسان بەو دەرچونانە دەڵێن (غزو) (غزا) کەپێغەمبەر ﷺ خۆیی تێدا چووبێتە دەرەوە ، جا جەنگی تێدا کردبێ یان نەء، هەردەرچونێکیش یەکێك لە سەرکردەکانی دەرچوبێ پێیان وتوە (سریە).

[2] / العیص ـ بەکەسرە ـ شوێنێکە دەکەوێتە نێوان (ینبع)و(مروە) بە ڕووی دەریای سوردا.

٢. سریەکەی (رابغ) ، لە شەوالی ساڵی (١) ی کۆچیدا ـ ئەپریلی ساڵی (٦٢٣ز) ـ پێغەمبەری خوا ﷺ، (عبیدە)ی کوڕی (حارث)ی کوڕی (المطلب) نارد بەشەست سواری کۆچکەرانەوە ، گەیشت بە (ابو سفیان) . بە دووسەد کەسەوە . لەناو (رابغ) دا . هەردوولا بەرامبەریەك وەستان دەستیان کرد بە شەڕەتیر . بەڵام جەنگی ڕووبەڕوو بوونـەوە ڕووی نەدا .

لەو (سریە) دا دووکەس لەسوپای مەککە هاتنە ناو موسوڵمانەکان ، ئەوانیش بریتی بوون لە (مقداد)ی کوڕی (عمرو البهرانی) و (عتبە)ی کوڕی (غزوان المازنی) ، پێشتریش موسوڵمان بوو بوون ، لەگەڵ کافراندا چووبوونە دەرەوە تا دەستیان لە شوێنێك گیر بێت بۆ گەیشتن بە موسوڵمانەکان ، ئاڵاکەی (عبیدە) سپی بوو ، (مسطح)ی کوڕی (أثاثة)ی کوڕی (المطلب)ی کوڕی (عبد مناف) هەڵی گرتبوو .

٣. سریەی (الخرّار) ، لە (ذی القعدة)ی ساڵی (١)ی کۆچیدا ـ بەرامبەرە لەگەڵ مایۆی ساڵی (٦٢٢ز) ـ پێغەمبەر ﷺ ، (سعد)ی کوڕی (أبی وقاص)ی لەگەڵ بیست سواردا نارد بۆ ڕێگەگرتن لە کاروانێکی قورەیش ، بەڵێنی لێ وەرگرتن کە لە (الخرّار) نەگوزەرێن ، کەوتنەڕێ بە شەو دەڕۆشتن و بە ڕۆژ کەمینیان دادەنا ، تا لە ڕۆژی پێنجەمدا گەیشتنە (الخرّار) ، هەواڵیان پرسی کاروانەکە ڕۆژێك پێش ئەمان دەرچوو بوو .

ئاڵاکەی (سعد) (ڕ) سپی بوو ، (مقداد) ی کوڕی (عمرو) هەڵی گرتبوو.

٤. غەزای (أبواء) یان (ودّان) [1] ، لە (صفر)ی ساڵی (٢)ی کۆچیدا ـ بەرامبەر بە ئۆگستۆسی ساڵی (٦٢٣ز) ـ پێغەمبەر ﷺ خودی خۆی چووە دەرەوە ، پاش ئەوەی (سعد)ی کوڕی (عبادە)ی لەدوای خۆی لە مەدینە بەجێهێشت ، لەگەڵ (حەفتا) پیاوی تایبەتی کۆچکەراندا چوە دەرەوە ، بۆ ڕێگە گرتن لە کاروانێکی قورەیش کە گەیشتبوە (ودّان) ، بەڵام پێیان نەگەیشت لەو غەزایەدا پێغەمبەری خوا ﷺ پەیماننامەیەکی هاوپەیمانی لەگەڵ (عمرو)ی کوڕی (مخشی الضمری) دا بەست کە لەو ڕۆژگارەدا سەرۆکی خێڵی (بنی ضمرة) بوو ، ئەمەش دەقی پەیماننامەکەیە :

---

[1] / (ودّان) . شەدە لەسەر دالەکە بێت . شوێنێکە لەنێوان مەککەو مەدینەدا ، لەنێوان (ودّان) و (رابغ) دایە بەدیوی مەدینەدا (٢٧) میلە دوورە ، (أبواء) یش شوێنێکە لە نزیك (ودّان) ەوە .

(ئەمە نووسراوی موحەممەد پێغەمبەری خودایە بۆ (بنی ضمرة) . ئەوان بێوەی دەبن لە ماڵ و حاڵی خۆیاندا تا دەریای صوفە ئاوی تێدابێت . پشتیوانی دەکرێن دژ بە هەر کەسێك لەگەڵیاندا بجەنگێت جگە لە دژایەتی ئایینی خودا ، ئەگەر پێغەمبەریش ﷺ ئەوانی بانگکرد بۆ پشتیوانی لێ کردنی دەبێت هاوکاریی بکەن)[1] .

ئەمە یەکەم غەزایە کە پێغەمبەر ﷺ خۆی پێی هەستابێت ، ماوەی (١٥) شەوی پێچوو ، ئاڵاکەی سپی بوو ، (حمزە)ی کوڕی (عبد المطلب) هەڵی گرتبوو.

٥. غەزای (بواط) ، لە مانگی ڕەبیعی یەکەمی ساڵی (٢)ی کۆچیدا - بەرامبەر بەمانگی سێپتێمبەری ساڵی (٦٢٣ ز) - پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ دووسەد هاوەڵیدا چووە دەرەوە بەمەبەستی ڕێگە گرتن لە کاروانێکی قوڕەیشی کە (أمیە)ی کوڕی (خلف)ی تێدا بوو ، لەگەڵ سەد پیاوی قوڕەیشی و ، دوو هەزارو پێنج سەد وشتر ، پێغەمبەر ﷺ لەلایەکی ترەوە گەیشتە (بواط) لەڕێگەی (رضوی)[2] وەو لەئەنجامدا بەکاروانەکە نەگەیشتن .

لەو غەزایەدا پێغەمبەر ﷺ، (سعد)ی کوڕی (معاذ)ی بەسەر مەدینەوە بەجێهێشت، ئاڵاکەی سپی بوو، بەدەست (سعد)ی کوڕی (أبی وقاص)ەوە بوو رضي الله عنه.

٦. غەزای (صفوان) . لەمانگی ڕبیعی یەکەمی ساڵی (٢) ی کۆچیدا - بەرامبەر بە ساڵی (٦٢٣) ز - (کرز)ی کوڕی (جابر الفهری) بەهێزێکی سووکەڵەی موشریکانەوە هێرشێکی هێنایە سەر لەوەڕگەکانی مەدینەو ، هەندێك مەڕو ماڵاتی بەتاڵانی برد . پێغەمبەری خوا ﷺ حەفتا پیاوی لەگەڵ خۆیدا بردو کەوتە ڕاوەدونانی ، تاگەیشتە شیوێك پێی دەڵێن: (صفوان) بەڕووی بەدردا ، بەڵام بە (کرز)و تاقمەکەی نەگەیشت ، ئەوەبوو بەبێ شەڕ گەڕایەوە ، ئەم غەزایە بە ناوی غەزای بەدری یەکەمیش ناوی دەبرێت .

لەم جەنگەدا (زید)ی کوڕی (حارثة)ی بەسەر مەدینەوە دانا ، ئاڵاکە سپی بوو ، (علی) کوڕی (ابو طالب) هەڵی گرتبوو (ر) .

---

[1] / بڕوانە (المواهب اللدنیه) ١/٧٥ . و شەرحەکەی نوسینی / زەرقانی .
[2] / (بُواط) . (ضمة) لەسەر بائەکە بێت . لەگەڵ (رضوی) دوو گردە شاخن بەشێکن لە شاخی (جهینة) ، بەرەو ڕێگەی شام ، لە نێوان (بواط) و (مدینة) دا چوار شەو و ڕۆژ ڕێگەیە .

٧. غەزای (ذي العشيرة) . لە جەمادی یەکەم و ، جەمادی ئاخیرەتی ساڵی (٢) ی کۆچیدا - بەرامبەر بە نۆڤەمبەرو دیسەمبەری ساڵی (٦٢٣)ز - پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ (١٥٠) کەس ، هەندێك دەڵێن (٢٠٠) کەسی کۆچکەراندا چوە دەرەوەو ، بە زۆر کەسی نەبرد ، بە نۆرە سواری نۆ وشتر دەبوون ، دەیانویست ڕێگە لە کاروانێکی تری قورەیش بگرن ، کە بەرەو شام دەچوو ، هەواڵی دەرچوونی لە مەککەوە هات کە بڕێکی زۆر پارەی قورەیشی تێدایە ، کە پێغەمبەر ﷺ گەیشتە (ذي العشيرة)[1] ، بینی بەچەند ڕۆژێك پێشتر تێپەڕ بوون ، هەر ئەم کاروانە بوو ، کە بۆی چووە دەرەوەو کاتێکیش گەڕایەوە بووە هۆی ڕوودانی غەزای بەدری گەورە .

دەرچوونی پێغەمبەر ﷺ لەکۆتاییەکانی مانگی جەمادی یەکەمدا بوو ، گەڕانەوەشی لە سەرەتای مانگی جەمادی ئاخیرەدا بوو . هەروەکو (إبن إسحاق) دەڵێت . لەوانەیە هەرئەمەش بووبێتە هۆی جیاوازی ڕاوبۆچوونی سیرەت نووسەکان لەبارەی دیاریکردنی ئەو مانگەوە.

لەم غەزایەدا پێغەمبەر (ابو سلمه)ی کوڕی (عبد الأسد المخزومي) دانا بەسەر مەدینەوە ، ئاڵاکە لەم جەنگەشدا سپی بوو ، (حمزه)ی کوڕی (عبد المطلب) هەڵی گرتبوو (ڕ) .

٨. سریەی (نخلە)، لەمانگی ڕەجەبی ساڵی (٢)ی کۆچیدا - بەرامبەر بە یەنایەری ساڵی (٦٢٣ز) - پێغەمبەر (عبد الله)ی کوڕی (جحش الأسدي) نارد بۆ (نخله) لەگەڵ (١٢) پیاوی کۆچکەردا، هەر دووکەسەو بەنۆرە سواری وشترێك دەبوون .

پێغەمبەری خوا ﷺ نوسراوێکی بۆ نووسیی و ، فەرمانی پێدا ، تا ماوەی دوو ڕۆژە ڕێ نەیکاتەوە ، پاشان سەیرێکی بکات ، (عبدالله) ڕۆشت ، پاش دوو ڕۆژەڕێ نامەکەی کردەوە ، ئەمەی تێدا نوسرا بوو :

(هەرکاتێك سەیری ئەم نووسراوەی منت کرد ، برۆ هەتا دەگەیتە (نخله) لەنێوان مەککەو تائیفدا ، چاودێریەکی کاروانەکەی قورەیش بکەو ، هەواڵمان بۆ بهێنەرەوە، (عبدالله) پاش خوێندنەوەی نامەکە وتی: بەسەرچاوان) ، ئینجا هەواڵەکەیدا بەهاوڕێکانی ، زۆری لەکەسیان نەکرد ، وتی : هەرکەسێك حەزی لە شەهید بوونە باهەستێت ، هەرکەسێکیش لە مردن دەترسێت بانەیەت ، بەڵام خۆم هەڵدەستم ، ئیدی هەموویان هەستان ، لەکاتی ڕێگە ڕۆشتندا (سعد)ی کوڕی (لبي وقاص) و (عتبه)ی

[1] / (العشيره) ناوچەیەکە لە نزیك (ينبع)ەوە.

کوڕی (غزوان) وشترەکەیان لێ ون بوو بە دوایدا دەگەڕان ، بەو هۆیەوە دواکەوتن ، (عبدالله)ی کوڕی (جحش) کەوتەڕێ تا گەیشتە (نخله) لەوێ دابەزی ، کاروانێکی قوڕەیش بەوێدا تێپەڕی ، شەراب و بەردی بەنرخ و شمەکی بازرگانی پێبوو ، (عمرو)ی کوڕی (الحضرمی) و (عثمان) و (نوفل)ی هەردوو کوڕی (عبدالله)ی کوڕی (مغیره) و (الحکم)ی کوڕی (کیان) غوڵامی (بنی المغیره) یان لەگەڵدا بوو ، موسوڵمانەکان کەوتنە مشتومڕ لەنێوان خۆیانداو وتیان : ئێستا ئێمە لەدوایین ڕۆژی ڕەجەبداین کە مانگێکی حەرامە ، ئەگەر شەڕی تێدا بکەین ئەوا سنووری مانگەکەمان بەزاندووە ، ئەگەر ئەمشەویش وازیان لێ بهێنین ئەوا دەگەنەوە حەرەم ، بۆیە بڕیاریاندا کە لێیان بدەن ، یەکێکیان تیرێکی دا لە (عمرو)ی کوڕی (الخضرمی) و کوشتی ، ئەنجا (عثمان) و (الحکم) یشیان بەدیلی گرت و ، (نوفل) ڕای کرد ، پاشان بەکاروانەکەی (عمرو) و دوو دیلەوە گەڕانەوە بۆ مەدینە ، پێنجیەکیان لێ جیاکردەوە ئەوە یەکەم پێنجیەك بوو لەئیسلامدا . هەروەها یەکەم کوژراو بوو لە ئیسلامداو ، یەکەم دیلیش بوو لە ئیسلامدا .

پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو کارەی پێ ناخۆش بوو ، فەرمووی : من فەرمانم پێ نەدابوون بە شەڕکردن لەمانگی حەرامدا ، سەبارەت بەکاروان و هەردوو دیلەکەوە وەستاو هیچی نەکرد.

موشریکانیش لەو ڕووداوەدا دەرفەتێکی باشیان دەستکەوت بۆ تاوانبار کردنی موسوڵمانەکان بەوەی گوایە شتێکیان حەڵاڵ کرد کەخوا حەرامی کردوە ، قسەو قسەلۆکی زۆری تێداکرد ، تا وەحی هاتەخوارەوەو ئەو قسەو قسەلۆکانەی یەکلاکردەوەو جەختی لەسەرئەوە کرد ، کەئەوەی موشریکان دەیکەن زۆر گەورەترە لەوەی موسوڵمانەکان کردوویانە ....

﴿ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِندَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ ﴾ البقرة / ٢١٧ ، واتە : پرسیارت لێدەکەن لەبارەی مانگی حەرامەوە کە ئایا شەڕ تێیدا حەرامە یان نەء ، بڵێ : کوشتار تێیدا تاوانێکی گەورەیە ، هەروەها دژایەتی کردنی ڕێبازی خوداو و کافر بوون پێی و دەرکردنی خەڵکەکەی لە مزگەوتی حەرام گەورەترە لەو تاوانەی موسوڵمانەکان کردویانە ، ئاشووب و ئاژاوەگێڕیی لە کوشتن خراپترە .

وەحی لێرەدا بەئاشکرا دەڵێت ئەو گۆبەنگەی موشریکان ناویانەتەوە بۆ ورووژاندنی گومان و دڵەڕاوکێ لەسیرەتی ژیانی چەکدارە موسوڵمانەکاندا هیچ بەهانەیەکی نیە ، چونکە حورمەتە پیرۆزەکان لە دژایەتی کردنی ئیسلامدا هەموو

شكێنراون و ، خەڵكەكەی چەوسێنراونەتەوە ، ئایا كە موسوڵمانەكان بڕیار درا لەسەر بەسەراگرتن و زەوت كردنی ماڵ و موڵكیان وكوشتنی پێغەمبەرەكەیان لەناو مزگەوتی حەرامدا تاوان نەبوون ؟ كەواتە ئەو هۆیە چیە ئێستاكێ پیرۆزی گێڕاوەتەوە بۆ ئەو حورمەتانە و شكاندنیان لە ئەمڕۆ دا بوەتە تاوان ؟

گومانی تێدانیە كە ئەو پڕوپاگەندەیە موشریكان بڵاویان كردەوە جۆرێك بوو لە بێ مێشكی و ڕووهەڵماڵراوی ، دوای ئەوە پێغەمبەر ﷺ هەردوو دیلەكەی بەرەڵلاّ كردو ، خوێنی كوژراوەكەشی دا بە كەس و كارەكەی [1] .

ئەمانە گرنگترین سریەو غەزاكانی پێش جەنگی بەدر بوون ، لەهیچ یەكێكیاندا ماڵ تالاّنكردن و پیاوكوشتن ڕووی نەدابوو ، مەگەر دوای ئەو تاوانانەی كە موشریكان لە ژێر سەرۆكایەتی (كرز)ی كوڕی (جابر الفهری)دا ئەنجامیاندا ، كەواتە دەست پێشخەریەكە لەموشریكانەوە بوو لەگەڵ ئەو هەموو كاروكردەوە ناشیرینانەی كە پێشتریش ئەنجامیان دابوو .

پاش ئەو دەست وەشاندنەی سریەكەی (عبدالله)ی كوڕی (جحش) ترسی موشریكان زیادی كردو ، لە بەردەمیاندا مەترسیەكی گەورەو ڕاستەقینە بەرجەستە بوو ، ئەوەی لێی ترسابوون هاتەدی ، بۆیان دەركەوت كە شاری مەدینە لە وریایی و بۆسەیەكی مەحكەمدان و ، چاودێری هەموو جموجوڵێكی بازرگانیان دەكەن و ، دەتوانن تا ماوەی (٣٠٠) میل داكشێن بەرەو مەككەو ، لێیان بكوژن و دیلیان لێ ببەن و ، ماڵیان تالاّن بكەن و ، بەبێ‌وەیی بگەڕێنەوە شوێنی خۆیان ، موشریكان هەستیان كرد كە بازرگانیەكەی بەرەو شامیان لەبەردەم مەترسیەكی هەمیشەییدایە ، بەلاّم لەجیاتی ئەوەی بەئاگاییەوەو ڕێگەیەكی نەرم نیانی بگرن ، وەكو چۆن خێڵی (جهینە) و (بنو ضمرة) ئەو ڕێگەیان گرت ـ كەچی زیاتر ڕق ئەستوور بوون و ، گەورە و سەركردەكانیان بڕیاری جێبەجێ كردنی هەڕەشەكانی خۆیاندا بە قڕ كردنی موسوڵمانەكان لەخانەی خۆیاندا ، هەر ئەم كەللە شەقیە بوو ڕاپێچی كردن بۆ بەدر، خوای گەورە دوای سریەكەی (عبدالله)ی كوڕی (جحش) مۆڵەتی شەڕ كردنی پێدا بوون لە شەعبانی ساڵی (٢) ی كۆچیدا پێدا بوون ، لەو بارەیەوە چەند ئایەتێكی ناردە خوارەوە ﴿ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُم مِّنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلاَ

---

[1] / درێژەی باسی ئەم سریە و غەزایانەمان لە (زاد المعاد) ٨٣/٢ ، ٨٤ ، ٨٥ ، هەروەها (إبن هشام) ٥٦١/١ ، تا ٦٠٥، هەروەها (رحمە للعالمین)ەوە وەرگرت /١١٥، ١١٦، ٢/٢١٥، ٢١٦، ٤٦٨، ٤٦٩، ٤٧٠، لە سەرچاوەكانیشدا جیاوازیەك هەیە لە ریزكردنی ئەو غەزاو سریانەدا ، دیاریكردنی ئەوانەش كە لەدەرەوەیدان ، لەوەشدا پشتمان بەلێكۆڵینەوەكەی (عەللامە إبن القیم) و (عەللامە المنصور فوری) بەست.

تُقَاتِلُوهُمْ عِندَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِن قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاء الْكَافِرِينَ {١٩١} فَإِنِ انتَهَوْاْ فَإِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ {١٩٢} وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لاَ تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلّهِ فَإِنِ انتَهَواْ فَلاَ عُدْوَانَ إِلاَّ عَلَى الظَّالِمِينَ {١٩٣} وَقَاتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلاَ تَعْتَدُواْ إِنَّ اللّهَ لاَ يُحِبِّ الْمُعْتَدِينَ {١٩٠} ﴾ واتە: لەپێناوی خودا شەڕ بکەن لەگەڵ ئەو کەسانەدا کە شەڕتان لەگەڵدا دەکەن ، دەست درێژی مەکەن ، خوای گەورە دەست درێژکارانی خۆش ناوێت ، لەکوێدا بەدیتان کردن بیانکوژن ، وەدەریان بنێن هەروەکو ئێوەیان دەرکرد ، ئاشوب لە کوشتن خراپترە ، لەپاڵ مزگەوتی حەرامدا شەڕیان لەگەڵ مەکەن ئەگەر ئەوان شەڕیان کرد بیانکوژن ، ئەوە سزای کافرانە ، ئەگەر وازیان هێنا ئەوە خودای گەورە لێبوردەو بەبەزەییە ، شەڕیان لەگەڵدا بکەن تا ئاشووب دروست نەبێت و ملکەچ بوون تەنها بۆ خودا بێت ، ئەگەر ئەوان وازیان هێنا ئەوا دەست درێژی ڕەوا نیە ، مەگەر بۆ سەر زاڵمان .

پاشان زۆری پێ نەچوو خوای گەورە چەند ئایەتێکی لە جۆری تر بۆ ناردنە خوارەوە ، کە فێری شێوازی شەڕیان دەکات و ، هانیان دەدات ، هەندێك لە ئەحکامەکانیان بۆ ڕوون دەکاتەوە ﴿ فَإِذا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّى إِذَا أَثْخَنتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاء حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَلِكَ وَلَوْ يَشَاء اللَّهُ لَانتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِن لِّيَبْلُوَ بَعْضَكُم بِبَعْضٍ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَن يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ {٤} سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ {٥} وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ {٦} يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ {٧} ﴾ محمد[1] ، واتە : ئەگەر کافرانتان بینی بدەن لەملیان تا زاڵ دەبن بەسەریاندا بیانبەستنەوە ، جا یان بەریان بدەن یان خوێن باییان لێ وەربگرن لە فیدیەدا بیاندەن تا ئەو کاتەی جەنگ کۆتایی دێت ، بەو شێوەیە گەر خودا بیەوێت سەرتان دەخات بەسەریاندا ، بۆ ئەوەی بە هەندێکیان ئەوانی دی تاقی بکاتەوە ، ئەوانەش کە لەپێناوی خوادا شەهید بوون خودا پاداشتیان زایە ناکات ، ڕێنومایيان دەکات و کاروباریان چاك دەکات و ، دەیانخاتە ئەو بەهەشتەوە کە بۆی باس کردوون ، ئەی ئیمانداران ئەگەر ئایینی خودا سەربخەن ، خودای گەورەیش ئێوە سەر دەخات و پێەکانتان دەچەسپێنێت .

پاشان کەوتە سەرکۆنەکردنی ئەو کەسانەی بەبیستنی فەرمانی شەڕ دڵیان کەوتە لەرزەو هەڵلەرزین : ﴿ فَإِذَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ مُّحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي

[1] / مامۆستا سەیید (ابو الاعلی المودودی) لێکۆڵینەوەیەکی بەبەڵگەی نەنجامداوە ، تیایدا دەڵێت : کە سورەتی (محمد) پێش جەنگی بەدر هاتۆتە خوارەوە ، بڕوانە (تفهیم القرآن) ٥/ ١١ ، ١٢ .

قُلُوبِهِم مَّرَضٌ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ ﴾ محمد ، واتە: ئەگەر سورەتێکی موحکەم بهاتایە خوارەوەو باسی شەڕی تێدابوایە ، دەتبینی ئەوانەی دڵیان نەخۆشە بەشێوەیەك سەیرت دەکەن ، دەڵێتی زەندەقیان چووە .

واجب بوونی جەنگ و خۆ بۆ ئامادەکردنی بەپێی بارودۆخی ئەوکاتە زۆر جێگەی خۆی بوو ، ئەگەر سەرکردەیەك هەبوایە کوڕی ڕۆژگار بێت فەرمانی دەدا بە سەربازەکانی کەئامادەباشی وەربگرن بۆ هەموو بارێکی نائاسایی ، بارو دۆخەکە دەیخواست کەشەڕێکی خوێناویی لەنێوان هەق و ناهەقدا ڕووبدات، قورسایی ڕووداوەکە سریەی (عبدالله)ی کوڕی (جحش) لێدانێکی سەختبوو حورمەت و لووت بەرزی موشریکانی شکاندو ، ئازاری پێگەیاندن و ، وای لێکردن دەتوت لەسەر سکڵ دەژین.

ئایەتەکانی فەرمان بەشەڕیش لەناوەڕۆکدا شەیپوری نزیك بوونەوەی شەڕیان لێدەداو، نیشانیان دەدا کە سەرکەوتن و زاڵبوونی کۆتایی بۆ موسوڵمانەکانە ، سەیرکە چۆن خوای گەورە فەرماندەدا بەدەرکردنی موشریکان هەروەکو چۆن ئەوان ئەمانیان دەرکردو ، فێریشان دەکات کە ئەحکامەکانی سوپای سەرکەوتوو لەگەڵ دیلەکاندا چۆنە ، چۆن دوژمن کەفتەکار دەکەن و زاڵ دەبن بەسەریاندا ، تا ئەوکاتەی جەنگ کۆتایی دێت، ئەمانە هەموو ئاماژەی سەرکەوتنی کۆتایی موسوڵمانەکانی تێدایە، بەڵام ئەمانە هەموو بەشاراوەیی مانەوە، بۆ ئەوەی هەموو کەسێك بەئەندازەی دڵگەرمی خۆی لەپێناو خوادا بجەنگێت .

لەو ڕۆژانەدا – لە شەعبانی ساڵی (٢)ی کۆچیدا – بەرامبەر بە فەبرایەری ساڵی (٦٢٤ز) – خوای گەورە فەرمانیدا بەوەرچەرخاندنی ڕووگە (قیبلە) لە (بیت المقدس)ەوە بۆ (بیت الحرام) ، ئەمەش سوودەکەی ئەوەبوو ئەو دڵ نەخۆش و دووڕووە جولەکانەی هاتبوونە ناو ڕیزەکانی موسوڵمانانەوە بۆ نانەوەی پشێوی هەموویان دەرکەوتن و ئاشکرابوون وگەڕانەوە سەردۆخی جارانی خۆیان و، بەو شێوەیە ڕیزەکانی موسوڵمانان لە بەشێکی زۆری تاقمی خیانەتکارو خراپەکار ڕزگاری بوو پاك بوەوە .

لە وەرچەرخانی قیبلەشدا ئاماژەیەکی نهێنی تێدایە بۆ دەست پێکردنی قۆناغێکی نوێ ، کە بەگرتنە دەستی ئەو قیبلەیە کۆتایی دێت ، سەیر نیە کە قیبلەی کۆمەڵێك بەدەست کۆمەڵێکی ترەوە بێت ! خۆ ئەگەر بە دەستیشیانەوە بێت دەبێت ڕۆژێك لە ڕۆژان لەدەستیان دەربهێنرێت و ڕزگار بکرێت .

پاش ئەم فەرمان و ئاماژانە چالاکی موسوڵمانەکان پەرەی سەند، ئارەزوویان بۆ جیهاد کردن لەپێناوی خواو گەیشتن بەدوژمندا لەشەڕێکی یەکلاکەرەوەدا ، زیادی کرد.

غـەزای گـــەورەی بـــەدر

یەکەم جەنگی یەکلاکەرەوەی ئیسلام

هۆیەکانی غەزاکە

هەروەکو لەباسی غەزای (العُشیرە)دا باسمان کرد کاروانێکی قورەیش لە مەککەوە بۆ شام لەدەست پێغەمبەر ﷺ قوتار بوو ، کە کاتی گەڕانەوەی لە شامەوە بۆ مەککە نزیك بووەوە . پێغەمبەری خوا ﷺ (طلحة)ی کوڕی (عبدالله) و (سعید)ی کوڕی (زید)ی نارد بەرەو باکور ، بۆئەوەی سوسەیەکی ئەو ناوچەیە بکەن ، گەیشتنە ناوچەی (حوراء) لەوێ مانەوە هەتا (ابو سفیان) بەکاروانەکەوە بەویدا تێپەڕی کرد ، خێرا گەڕانەوە بۆ مەدینەو ، هەواڵەکەیاندا بە پێغەمبەر ﷺ ، کاروانەکە پێکهاتبوو لە سامانێکی زۆر گەورەی خەڵکی مەککە ، هەزار وشتری بارکراو بە ماڵ ، بەهایان لە پەنجا هەزار دینار ئاڵتوون کەمتر نەدەبوو ، تەنها چل پاسەوانیشیان لەگەڵدا بوو.

دەرفەتێکی زێڕین بوو بۆ سەربازگەی مەدینەو دەست وەشاندنیش لەو کاروانە لە ڕووی سەربازی و سیاسیی و ئابووریەوە گورزێکی کەمەرشکێن دەبوو ، ئەگەر موشریکان ئەو سامانەیان لەکیس بچوایە ، لەبەرئەوە پێغەمبەر ﷺ لەناو موسوڵماناندا بانگی کردو فەرمووی: ئەوە کاروانەکەی قورەیشە ماڵ و سامانی ئەوانی تێدایە ، بڕۆنە دەرێ بۆیان سابەڵکو خودا بیکات بەدەستکەوتتان .

هیچ کەسێکی بەدەرچوون ناچار نەکرد ، بەڵکو وازی لێهێنان بۆ حەزی خۆیان ، چونکە چاوەڕوانی نەدەکرد بەو شێوەیە هەڵتەقێت بەڕووی سوپای مەککەدا . لەجیاتی دەست بەسەراگرتنی کاروانەکە . ئەو پێکدادانە توندوتیژە لە شەڕی بەدردا بقەومێت ، هەروەها زۆرێك لە مەدینە مانەوە چونکە پێیان وابوو ئەم دەرچوونە وەکو دەرچوونی سریەکانی تری پێغەمبەرە ﷺ ، بۆیە پێغەمبەریش ﷺ سەرزەنشتی هیچ کەسێکی نەکرد کە نەهاتبێت بۆ ئەو غەزایە.

هێزی سوپای ئیسلام و دابەشکردنی سەرکردایەتیەکان

پێغەمبەری خوا ﷺ خۆی ئامادەکرد بۆ دەرچوون ، سێ‌سەدو چواردە تا (١٧) کەسی لەگەڵ خۆیدا برد (٣١٣ ، ٣١٤ پیاو) ٨٢ یان ٨٣ یان ٨٦ کەس لە کۆچکەران و ، (٦١) کەس لە (ئەوسیەکان) و (١٧٠) کەسیش لە خەزرەجییەکان ،

ئەو دەرچوونەیان ، ئەوەندە بەهەند وەرنەگرت و ، ئامادەگی باشیان بۆ نەکرد ، تەنها دوو ئەسپ سواریان لەگەڵدا بوو ، (زبیر)ی کوڕی (عوام) و (مقداد)ی کوڕی (أسود الکندی) و حەفتا وشتریان پیّ بوو هەردوو تا سیّ پیاو بەنۆرە سواریان دەبوون ، پێغەمبەری خودا ﷺ لەگەڵ (علی) و (مرثد)ی کوڕی (أبي مرثد)ی (غنوی)دا بە نۆرە سواری یەك وشتر دەبوون .

(ابن أم مکتوم)ی بۆ نوێژو ئیمامەت بەسەر مەدینەوە بەجیّ هێشت ، کە گەیشتنە (الروحاء) ئەوجا (أبو لبابە)ی کوڕی (عبد المنذر)ی ناردەوەو ، کردیە سەرداری مەدینە .

ئاڵا گشتیەکەشی کە ڕەنگی سپی بوو دایە دەست (مصعب)ی کوڕی (عمیر)ی (القرشی العبدری).

سوپاکەشی کرد بەدوو کەتیبەی سەرەکیەوە :

١. کەتیبەی کۆچکەران، ئاڵاکەیانی دایەدەست (علی) کوڕی (أبي طالب) (ر).

٢. کەتبەی ئەنسار ، ئاڵاکەیانی دایە دەست (سعد)ی کوڕی (معاذ).

(زبیر)ی کوڕی (عوام)ی کردە سەرۆکی بەشی ڕاست ، (مقداد)ی کوڕی (عمرو) یشی کردە سەرۆکی بەشی لای چەپ ئەم دوانە هەروەکو وتمان تەنها دوو ئەسپ سواری ناو سوپاکەی پێغەمبەر بوون ﷺ . لەناوەڕاستیشدا (قیس)ی کوڕی (أبی صعصعە)ی دانا ، سەرکردایەتی گشتیش وەك سەرۆکی باڵادەست خۆیەوە بوو ﷺ .

سوپای ئیسلام بەرەو بەدر دەجوڵێت

پێغەمبەری خوا ﷺ بەو سوپا نائامادەوە کەوتەڕێ ، لە(نقب)ی مەدینە دەرچوو ، بەسەر ئەو ڕێگە سەرەکیەدا ڕۆشت کە بەرەو مەککە دەچێت ، تاگەیشتە بیری (الروحاء) کەمێك لەویّ مایەوەو ، ڕێگەی مەککەی خستەلای دەستی چەپیەوە لایدا بەلای ڕاستدا لەسەر (نازیە ـ مەبەستی گەیشتن بوو بە بەدر ـ لایەکی گرت ، هەتا گەیشتە شیوێك پێی دەڵێن : (رهقان) لەنێوان (نازیە) و تەنگەبەری (صفراء) دا ، پاشان بەناو تەنگەبەرەکەدا تێپەڕی تا نزیك بووەوە لە (الصفراء) ، لەوێدا (بسبس)ی کوڕی (عمر الجهینی) و (عدی) کوڕی (أبي الزغباء الجهني)ی نارد بۆ بەدر تا هەواڵگۆیەکی لەبارەی کاروانەکەی قورەیشەوە بۆ بکەن .

چاردەرێك لە مەككەدا

سەبارەت بەهەواڵی کاروانەکە ـ کە (ابو سفیان) بەرپرسی بوو ـ زۆر خۆی دەپاراست ، (ابو سفیان) دەیزانی کە ڕێگەی مەککە پڕیەتی لە مەترسی و زوو زوو گوێی هەڵدەخست بۆ هەواڵ و، پرسیاری دەکرد لەهەر ئەسپ سوارێك کەپێی بگەشتایە، زۆری پێنەچوو هەواڵگرەکانی هەواڵیان پێدا کەموحەممەد ﷺ هاوەڵەکانی کۆکردۆتەوە تادەستێ لەکاروانەکە بوەشێنن، دەستبەجێ کابرایەکی بەکرێ گرت ناوی (ضمضم)ی کوڕی (عمرو الغفاری) بوو ناردی بۆ مەککە، تا لەوێ دەست بکات بەهاوار هاوار کەفریای کاروانەکەیان بکەون و، نەهێڵن دەست موحەممەد ﷺ و ، هاوەڵەکانی بکەوێت ، (ضمضم) بەسواری وشترەکەیەوە هەر لە دۆڵەکەی سەرەتای مەککەوە بەپێوە وەستاو، لوتی وشترەکەی قلیشاندبوو ، جلەوی وولاخەکەی بەرەڵلا کرد بوو، یەخەی دادڕیبوو ، هاواری دەکرد ، خێڵی قورەیش ، قوڕ بپێون ، قوڕ بپێون ، ماڵ و سامانەکەتان کە لەگەڵ (ابو سفیان) دایە ، موحەممەدو هاوەڵەکانی ڕێگەیان پێگرتوە ، بڕوا ناکەم پێیان بگەن ـ فریاکەون ، فریاکەون .

خەڵکی مەککە خۆیان ساز دەکەن بۆ شەڕ

دەستبەجێ خەڵك بەپەلە هاتنەدەرەوەو وتیان: لەموحەممەدو هاوەڵەکانی وایە ئەمەش کاروانی (حضرمی) یەکەیە ؟ شتی وانابێت ، دەبێت بزانێت کەوانیە ، یەك یەك و دوودوو هاتنە دەرەوە ، ئەو کەسەش خۆی نەهاتایە کەسێکی دەنارد ، خۆیان ئامادەکرد بۆ دەرچوون ، جگە لە (ابی لهب) هیچ کەس لە سەرانی قورەیش دوانەکەوت ، لەجیاتی خۆی پیاوێکی نارد کە قەرزاری بوو ، هەرچی هۆزو تیرەی دەوری خۆیان هەیە کۆیان کردەوە ، هەموو تیرەکانی قورەیش کەوتنە ڕێ جگە لە (بنی عدی) کە هیچ کەسێکیان ئامادە نەبوو.

ژمارەی سوپای مەککە

ئەم سوپایە لە سەرەتای بەرێکەوتنیدا هەزارو سێسەد کەس بوو ، سەد ئەسپ سوارو شەش سەد زنجیربەندیان لەگەڵدابوو، ژمارەی وشترەکانیان ئەوەندە زۆر بوو بەتەواوی نەدەزانران ، سەرکردەی گشتیان (ابو جهل)ی کوڕی (هشام) بوو ، ئەوانەی پێداویستیان بۆ سوپاکە ئامادەکردبوو نۆکەس بوون لەسەرانی قورەیش ، ڕۆژێك نۆ وشترو ڕۆژێکیش دە وشتریان بۆ سوپاکە سەردەبڕی.

گیروگرفتی هۆزەکانی (بنی بکر)

کاتێك ئەم سوپایە کەوتەڕێ ، قورەیش وەبیری کەوتەوە کە لەگەڵ (بنی بکر)دا دوژمنایەتی و شەڕیان هەیە ، لەوە دەترسان کە لەپشتەوە لێیان بدەن و ، بکەونە نێوان دوو ئاگرەوە ، خەریکبوو ئەوە پەشیمانیان بکاتەوە ، بەڵام لەوکاتەدا ئیبلیس لە شێوەی (سراقە)ی کوڕی (مالك)ی کوڕی (جعشم المدلجی)دا ـ کە سەرۆکی خێڵی (کنانە)یە ـ هاتە لایان و پێی وتن: من دڵنیاتان دەکەم لەوەی کە (کنانە) لە پشتەوە بێت بۆتان و شتێکتان لێ بکات کە پێتان ناخۆش بێت .

سوپای مەککە دەکەوێتە جووڵە

ئیدی لە ماڵ دەرچوون ، هەروەکو خودای گەورە دەفەرموێت : ﴿ بَطَراً ورئاءَ الناسِ وَيَصُدُّون عَن سَبيلِ الله ﴾ ، کەوتنە ڕێ هەروەکو پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێت : (بەچەك و تفاقیانەوە بۆ جەنگان لەگەڵ خوداو پێغەمبەرەکەیدا کەوتنە ڕێ) ، ﴿وَغَدَوا على حرد قادرين ﴾ ، دەستیان کردە جووڵە بەرەو لایی پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵەکانی ، چونکە زانی ئەوەیان کردوە پەلاماری کاروانەکەیان بدەن ، بەشێوەیەکی زۆر خێرا سوپاکە بەرەو باکوورو ئاڕاستەی بەدر کەوتەڕێ ، ڕێچکەی شیوی (عسفان) یان گرتەبەر ، پاشان (قدید) و (جحفە) و لەوێدا لەلایەن (ابو سفیان)ەوە نامەیەکیان پێگەیشت کە تیایدا پێیان دەڵێت: ئێوە بۆ ئەمە دەرچوون کە کاروانەکەو پیاوەکانتان و ماڵ و سامانەکەتان ڕزگار بکەن ، ئەوە خودا ڕزگاری کرد کەواتە بگەڕێنەوە.

کاروانەکە دەرباز دەبێـت

(ابو سفیان) کاروانەکەی بەڕێگەی سەرەکیدا دەبرد ، بەڵام بەوریایی و خۆ پارێزیەوە ، چالاکیەکی زۆری دیدەوانیانەی ئەنجام دەدا ، کە لەبەدر نزیکبوەوە کەوتەپێش کاروانەکەوە، تالەوێدا (مجدی) کوڕی (عمرو)ی بینی ، لەبارەی سوپاکەی مەدینەوە پرسیاری لێکرد ، وتی : کەسێکم نەدیتوە نەیناسم ، لەپشت ئەو گردەو دوو وشترسوارم بینی وشترەکانیان لەپشت ئەو گردەوە یخ دابوو ، پاشان کەمێك ئاویان بردو ڕۆشتن ، دەستبەجێ (ابو سفیان) چووە شوێنی یخ دانەکەیان و ، کەمێك لە پشقلی وشترەکانی هەڵگرت و تێکیدا ، بینی ناوکی تێدایە ، وتی : وەڵڵاهی ئەمە ئالفی شاری (یثرب)ە ، خێرا گەڕایەوە بۆ لای کاروانەکەو ، ئاڕاستەی کاروانەکەی کردە ڕووەو ڕۆژئاواو ڕێگەی کەنار دەریا ، ئیدی لە ڕێگە سەرەکیەکە لای داو خستیە لای چەپیەوە ، بەو شێوەیە کاروانەکەی لە دەست سوپای موسوڵمانەکان قوتارکرد ، دوای ئەوە ئەو نامەیەی نووسی بۆ مەککەییەکان کە لە ناوچەی (الجحفە)دا بارگەیان خستبوو.

بڕیاردانی سوپای مەککە بە گەڕانەوە و
دروست بوونی دووبەرەکی تیایدا

کە سوپای مەککە نامەکەی پێگەیشت خەریکبوو بگەڕێتەوە ، لەوێدا (ابو جهل) بە لووت بەرزی و لەخۆبایی بونێکەوە هەستایە سەرپێ‌و وتی : سوێند بەخوا ناگەڕێینەوە تا نەچینە سەر ئاوی بەدر ، سێ ڕۆژ تیایدا دەمێنینەوەو ئاژەڵ سەر دەبڕین و ، مەی دەخۆینەوە ، کەنیزەکەکان گۆرانیمان بۆ دەڵێن و سەمادەکەن و هەموو عەرەب هەواڵی ئەم هاتن و کۆبوونەوەیەمان ببیستن و بەبەردەوامی لێمان بترسن.

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا (أخنس)ی کوڕی (شریق) داوای کرد بگەڕێنەوە کەچی کەسیان بەگوێیان نەکرد ، خۆی و کوڕەکانی و (بنی زهره) گەڕانەوە چونکە هاوپەیمان و سەرۆکیان بوو لەم خۆ ئامادەکردنەدا ـ بۆیە یەك کەسی خێڵی (زهره) شەڕی بەدری نەدی و نزیکەی سێ سەد پیاو دەبوون ، (بنو زهره) ڕاوبۆچوونەکانی (اخنس)ی کوڕی (شریق) یان پێ خۆش بوو ، بۆیە بەبەردەوامی قسە بیسراو شکۆدار بوو لەناویاندا .

(بنوهاشم) یش ویستیان بگەڕێنەوە ، (ابو جهل) پیایاندا هەڵشاخاو وتی : ئەم تاقمەمان لێ جیا نابێتەوە تا دەگەڕێنەوە بۆ مەککە .

سوپای مەککە دوای گەڕانەوەی (بنو زهره) ژمارەیان هەزار چەکدار دەبوو ـ بەرەو بەدر کەوتە ڕێ ـ بەردەوام بوو تا گەیشتە نزیکی بەدرو لەوێ دابەزین ، لە پشت گردێکەوە کە دەکەوێتە (العدوه القصوی) لەسەر سنووری شیوی بەدر دابەزین.

تەنگـاویی هەڵـوێستی سوپـای ئیسلامـی

هەواڵگریی سوپای مەدینە هەواڵێکیان هێنا بۆ پێغەمبەر ﷺ ـ کە هێشتا لە شیوی (ذفران) دابوو ـ سەبارەت بە دەربازبوونی کاروانەکەو هاتنی سوپاکەی مەککە ، پاش وورد بوونەوە لەو هەواڵانە تەواو دڵنیابوو کە هیچ بوارێك نەماوە بۆ خۆ لادان لەجەنگێکی خوێناوی و پێویستە لەو شەڕە بەگیانێکی لەخۆ بوردوانەو ئازایانەو بەغیرەتانەوە بڕۆنە پێشەوە ، چونکە گومانی تێدانیە کە ئەگەر واز لە سوپای مەککە بهێنرێت بەو ناوچەیەدا بگەڕێت ئەو مەسەلەیە پلەوپایەی سەربازیی قورەیش بەهێز دەکات و دەسەڵاتی سیاسیانەی بەرفراوانتر دەکات و ، هەڵوێست و بڕیاری موسوڵمانەکانیش لاوازو سووك دەکات ، بەڵکو لەوانەش لەوەودوا بزاڤی ئیسلامیی ببێتە جەستەیەکی بێ گیان و، هەرکەسێك ڕقی لە ئیسلام بێت لە ناوچەکەدا زاتی ئەوە بکات شەڕی پێ بفرۆشێت .

پاش هەموو ئەوانەش ، چ کەسێك دەتوانێت دەستی سوپاکەی مەککە بگرێت لە هەڵکوتانە سەر شاری مەدینەو شەڕەکە نەگوێزرێتەوە بۆ پاڵ قەڵاو قوللەکانی مەدینەو ، هەڵنەکوتێتە سەر خەڵکی مەدینە لە شارەکەی خۆیاندا ؟ نەخێر ، ئەگەر سوپای مەدینە هیچ جۆرە پەشیمانیەکی نیشان بدایە ، گەورەترین کاریکەری خراپی دەبوو لەسەر سام و هەیبەت و ناوبانگی موسوڵمانەکان.

ئەنجوومەنی ڕاوێژکاریی

بەهۆی ئەو گۆڕانکاریە ترسناکە ناکاوەوە پێغەمبەری خوا ﷺ ئەنجوومەنێکی ڕاوێژکاریی سەربازیی باڵای دامەزراند ، تیایدا ئاماژەی کرد بۆ ڕەوشە دروست بوەکە ، ڕا گۆڕینەوەی لەگەڵ سەرکردەکانیدا ئەنجامدا ، لەوێدا دڵەلەرزە کەوتە دڵی هەندێك خەڵکەوەو ، لەو شەڕە خوێناویە ترسان ، ئەمانە ئەو کەسانە بوون کەخودا لە بارەیانەوە فەرمووی : ﴿ كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِن بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقاً مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ {٥} يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَمَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنظُرُونَ {٦}﴾ الأنفال ، سەبارەت بەسەرکردەکانی سوپاکەش ، ئەبوبەکر (ڕ) لەناویاندا هەستاو کۆمەڵێك قسەی باشی کرد ، پاشان (عمر)ی کوڕی (خطاب) هەستاو قسەی باشی کرد ، پاشان (مقداد)ی کوڕی (عمرو) وتی : پێغەمبەری خوا بڕۆ بەدەم ئەو کارەوە کە خودا نیشانی داویت ، ئێمە لەگەڵتدا دەبین ، وەڵڵاهی ئەوەت پێ ناڵێین کە (بنو إسرائیل) بە موسایان وت : بڕۆ تۆو خوداکەت شەڕبکەن ئێمەش لەگەڵتان شەڕدەکەین، سوێندم بەوکەسەی تۆی بەهەق ناردوە ئەگەر بمانبەیت بۆ (برك الرماد)یش ئەوا سەرسەختانە لەگەڵت دێین هەتا دەیگەیتێ ، ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ گوتەیەکی جوانی پێ فەرموو دۆعای خێری بۆ کرد، ئەو سێ سەرکردەیە لە کۆچکەران بوون ، کۆچکەرانیش کەمینەی سوپاکە بوون ، پێغەمبەری خوا ﷺ حەزی دەکرد ڕای سەرکردە ئەنسارییەکان بزانێت ، چونکە ئەوان زۆرینەی سوپاکەی بوون و ، قوورسایی شەڕەکەش دەکەوتە سەرشانی ئەوان ، لەگەڵ ئەوەشدا دەقەکانی پەیماننامەی عەقەبە نەیکردبووە ئەرك لە سەریان کە شەڕ لەدەرەوەی شارەکەیاندا بکەن ، پاش گوتەی ئەو سێ سەرکردەیە فەرمووی: (خەڵکینە ڕای خۆتانم پێ بڵێن) مەبەستی ئەنسارییەکان بوو ، ئیدی (سعد)ی کوڕی (معاذ) سەرکردەو هەڵگری ئاڵای ئەنسارییەکان دەرکی پێکرد کە مەبەستی ئەوانە ، وتی: وەڵڵاهی دەڵێی مەبەستت ئێمەیە پێغەمبەری خوا ؟ فەرمووی : بەڵێ .

(سعد) وتی: ئێمە باوەڕمان پێت هێناوە ، متمانەمان پێداویت ، شایەتیمان داوە ئەوەی تۆ هێناوتە ڕاستیە ، لەسەر ئەو بنەمایە پەیمان و بەڵێنمانداوە کە گوێڕایەڵت بین پێغەمبەری خوا ، بڕۆ بۆ ئەو مەبەستە خۆت دەتەوێت ، سوێندم بەو کەسەی تۆی بەهەق ناردوە ، بماندەیت بە گژ ئەو دەریایەدا لەگەڵت دێین و ، یەك پیاومان دواناکەوێت و، ناترسین لەوەی سبەینێ بچین بەگژ دوژمندا ، ئێمە لەم جەنگەدا دان بەخۆدا دەگرین ، ڕاستگۆین لە ڕووبەڕوو بونەوەدا ، بەڵکو خوای گەورە بەهۆی ئێمەوە شتێکت نیشان بدات کە دڵ و چاوتی پێ خۆشنوود بێت ، بمانخەرە ڕێ لەسەر بەرەکەتی یەزدان .

لە ریوایەتێکشدا (سعد)ی کوڕی (معاذ) وتی بەپێغەمبەری خوا ﷺ : لەوانەیە ترست لەوە هەبێت کە ئەنساریەکان تەنها ئەوە بە ئەرك دەزانن کە لە ماڵ و حاڵی خۆیاندا پشتت بگرن ، ئەوە من لەجیاتی ئەوان قسە دەکەم و وەڵام دەدەمەوە ، بڕۆ بۆ ئەو کارەی خۆت پێت باشە ، ئەوەی کە تۆ بیبەیت بەلامانەوە خۆشترە تا ئەوەی بەجێی دەهێڵیت ، فەرمایشت بفەرموو بەهەر شتێك کاری ئێمەش بەدوای فەرمانی تۆوەیە ، سوێندم بەخوا ئەگەر بڕۆیت هەتا دەگەیتە (برك الرماد)ی (غمدان) یش لەگەڵت دێین ، وەڵڵاهی ئەگەر بچیتە ئەو دەریایەوە لەگەڵت دێین .

ئیدی پێغەمبەرﷺ بەو قسانەی (سعد) زۆر دڵخۆش بوو ، پاشان فەرمووی: (بکەونە ڕێ مژدەتان لێ بێت ، خوای گەورە مژدەی تێکشکاندنی یەکێك لەو دوو تاقمەی پێداوم - وەڵڵاهی دەڵێی دیمەنی کوشتارگەی ئەو تاقمەم لە پێش چاوە) .

سوپای ئیسلام درێژە بە ڕۆشتنی دەدات

پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ لە (ذفران) ڕۆشت ، بە لاپاڵێکدا ڕۆشت پێی دەڵێن (الأصافر) ، پاشان بەرەو خوار بوەوە بۆ شوێنێك پێی دەڵێن (الدیە) ، ئەنجا (الحنان)ی خستە لای دەستی ڕاستیەوە - کە بریتییە لە گردێکی لماوی گەورەی بەقەد شاخێك - پاشان لە نزیك چاوگەکانی (بدر)ە وە دابەزین .

پێغەمبەر ﷺ هەڵدەستێت بە پرۆسەیەکی دیدەوانی

لەوێدا پێغەمبەر ﷺ خۆی و هاوەڵەکەی ئەشکەوتی (ابوبکر الصدیق)(ر) ، هەستان بەئەنجامدانی کارێکی دیدەوانی و چاودێری کردن ، لەکاتێکدا کە دەسوڕانەوە بەدەوری سەربازگەکەدا پیاوێکی پیری دەشتەکیان بینی ، پێغەمبەری خوا ﷺ پرسیاری لێ کرد لەبارەی قورەیش و موحەممەدو هاوەڵەکانیەوە پرسیاری لەبارەی هەردوو سوپاکەوە لێ کرد لەبەر نهێنی پاراستن . بەلام کابرای پیر وتی : هەواڵتان پێ نادەم هەتا پێم نەڵێن ئێوە کێن ؟ پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : ئەگەر هەواڵمان بدەیتێ پێت دەڵێن ، کابرا وتی : مانای وایە ئەمەیان بەوەیان ؟ فەرمووی : بەڵێ .

پیاوە پیرەکە وتی : هەواڵم زانیوە کە پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵەکانی فلانە رۆژو فلانە رۆژ دەرچوون ، ئەگەر ئەم هەواڵە راست بێت کە پێم گەیشتوە ئێستا ئەو لە فلانە شوێن و فلانە شوێندایە . ئەو شوێنەی وت کە سوپاکەی مەدینەی تێدا بوو . هەروەها هەواڵم پێگەیشتوە قورەیش رۆژی ئەوەندەو ئەوەندە لە مەککە دەرچوون ، ئەگەر ئەو هەواڵە راست بێ کە بە من گەیشتوە ئەوا ئێستا لە فلانە شوێن و فلانە شوێندان . دەقاو دەق ئەو شوێنەی وت کە سوپاکەی مەککەی تێدا بوو .

کە کابرا لە قسەکانی بوەوە ئەنجا وتی : ئەی ئێوە کێن ؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : (ئێمە لە ئاوەوە هاتوین) ، پاشان کابرایان بەجێ هێشت ، کابرای پیرەیش لەبەر خۆیەوە دەیوت : ئاو ؟ تۆ بڵێی ئاوی عێراق بێت ؟

به دەست خستنی گرنگترین زانیاریی

لە بارەی سوپاکەی مەککەوە

لەئێوارەی ئەو ڕۆژەدا پێغەمبەر ﷺ سەرلەنوێ هەواڵگرەکانی ناردەوە بۆ زانینی هەواڵەکانی دوژمن ، سیٚکەسی کۆچکەران هەستان بەئەنجامدانی ئەوکارە ، (علی) کوڕی (ابی‌طالب) و، (الزبیر)ی کوڕی (عوام) و، (سعد)ی کوڕی (ابی وقاص) لەگەڵ چەند هاوەڵێکی تردا ، چوونە سەر ئاوەکەی بەدر ، دوو غولامیان بینی ئاویان دەبرد بۆ سوپاکەی مەککە ، هەردوکیان گرتن و ، هێنایانن بۆ لای پێغەمبەر ﷺ لەو کاتە نوێژی دەکرد ، لێکۆڵینەوەیان لەگەڵدا کردن بۆ قسە لێدەرهێنان ، دوو غولامەکە وتیان: ئێمە ئاوگێڕی قورەیشین ناردویانین بۆ ئاو هێنان ، ئەوانەی لێیان دەپرسینەوە ، باوەڕیان بەم قسانە نەکرد حەزیان دەکرد خزمەتکاری (ابو سفیان) بن ، بۆئەوەی دەست بەسەر کاروانەدا بگرن - بۆیە زۆر بەتوندی لێیاندا ، تا ناچاریان کردن کە بڵێن: ئێمە خزمەتکاری (ابو سفیان) ین، ئیتر بەرەڵلایان کردن.

کە پێغەمبەر ﷺ لە نوێژەکەی بووەوە سەرزەنشتی کردن و فەرمووی: کە ڕاستیان وت لێتاندان کە درۆیان لەگەڵدا کردن بەرەڵلاتان کردن ، سوێند بەخودا ڕاستیان وت ، ئەوانە خزمەتکاری قورەیش بوون .

پاشان هەردوو غولامەکەی بانگ کردوو فەرمووی پێیان : هەواڵی قورەیشم پێ بڵێن ، وتیان : ئەوان لە پشتی ئەو گردەوەن کە لە (العدوه القصوی) وەدیارە ، فەرمووی : ژمارەیان چەندە ؟ وتیان : زۆرن ، فەرمووی : ژمارەیان چەندە ؟ وتیان نازانین، فەرمووی: ڕۆژی چەند وشتر سەردەبڕن؟ وتیان: ڕۆژێك (٩) دانەو ڕۆژێکیش (١٠) دانە ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : سوپای قورەیش لەنێوان نۆ سەد تا هەزار کەسن ، پاشان پێی فەرموون ، لە پیاو ماقوڵانی قورەیش کێیان لەگەڵدایە ؟ وتیان : (عتبە) و (شیبە) هەردوو کوڕەکەی (ربیعە) و، (أبو البختری) کوڕی (هشام) و(حکیم)ی کوڕی (حزام) و (نوفل) ی کوڕی (خویلد) و، (الحارث)ی کوڕی (عامر) و ، (طعیمة)ی کوڕی (عدی) و ، (النضر)ی کوڕی (الحارث)و (زمعە)ی کوڕی (الأسود) و، (ابو جهل)ی کوڕی (هشام) و، (أمیە)ی کوڕی (خلف) و، چەندین پیاوی تر کە ناویان بردن .

پێغەمبەری خوا ﷺ ڕووی کردە سوپاکەی خۆی و فەرمووی پێیان : (ئەوە مەککەیە جگەرگۆشەکانی خۆی فڕێداوەتە بەر دەستتان) .

بـاران بـارين

لەو شەوەدا خودای گەورە بارانێکی باراند ، بوو بە ڕەهێڵەو تۆف بۆ موشریکان و نەیهێڵا بێنە پێشەوە، بۆ موسوڵمانەکانیش بووە نەرمە بارانێك و پاکی کردنەوەو پیسی و چەپەڵی شەیتانی لێ دورخستنەوەو زەوی بۆ پتەو کردن لمەکەی بۆ سفت و ساف کردن و پێیانی پێ جێگیرکردن و ڕێگەی بۆ خۆشکردن و دڵەکانی پێ ڕاگیرکردن.

سوپای ئیسلام پێشڕەوی دەکات بۆ گرنگترین خاڵە سەربازیەکان

پێغەمبەری خوا ﷺ سوپاکەی جولاند ، بۆ ئەوەی پێش موشریکان بگەنە ئاوی بەدرو نەهێڵن ئەوان دەستی بەسەردا بگرن ، لەگەڵ کاتی خەوتناندا چووە بەشی خوارەوەی ئاوەکانی بەدر ، لێرەدا (الحباب)ی کوڕی (المنذر) وەکو شارەزایەکی سەربازیی هەستاو وتی : پێغەمبەری خوا ، ئایا ئەم شوێنە کەهەڵت بژاردووە ، بە وەحی بۆت هاتۆتە خوارەوەو ، ئێمە بۆمان نیە کەقسەی تێدا بکەین ؟ یان ڕاو بۆچوون وفێڵیکی سەربازیەو بەس ؟ فەرمووی: ئەمە ڕاوبۆچوون و تەکنیکی سەربازیەو پلانی شەڕە ، ئەنجا وتی: کەواتە پێغەمبەری خوا ئەم شوێنە گونجاو نیە ، بفەرموو خەڵکەکە هەسێنە تا دەڕۆینە نزیکترین ئاو لە قوڕەیشەوە لەوێ دادەبەزین و هەموو چاڵگەکانی تر پڕ دەکەینەوەو دەیڕوخێنین و ، لەسەر ئەوەی خۆشمان ئەستێڵێك دروست دەکەین و پڕی دەکەین لە ئاو ، ئەنجا شەڕ دەکەین لەگەڵیان ، ئێمە ئاو دەخۆینەوەو ئەوان ناتوانن بیخۆنەوەو شەکەت ئەبن ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئاماژەت بۆ ڕایەکی باش کرد .

ئیدی پێغەمبەری خوا ﷺ سوپاکەی هەستاند ، تاهاتنە نزیکترین چاڵاو لە دوژمنەوە ، لەنیوە شەودا لەوێ دابەزین ، پاشان ئەستێڵەکەیان دروست کردو ، هەموو چاڵگەکانی تریان پڕ کردەوە .

بنکەی سەرکردایەتی

پاش ئەوەی موسوڵمانەکان لەسەر ئاوەکە دابەزین ، (سعد)ی کوڕی (معاذ) پێشنیاری ئەوەیکرد بۆ پێغەمبەر ﷺ ، کە موسوڵمانەکان بنکەیەکی سەرکردایەتی بۆ دروست بکەن ، بۆ حاڵەتی ناکاوی و ئەگەریی ڕووداني هەر تێکشکانێك بەر لە سەرکەوتن ، وتی بەپێغەمبەر ﷺ: (پێغەمبەری خوا، پێت چۆنە کوخێکت بۆ دروست بکەین و کەلوپەل و تفاقەکەت بۆ ئامادەبکەین، پاشان ڕووبەڕووی دوژمنەکەمان

دەبینەوە، ئەگەر خوا کردی و سەرکەوتین بەسەر دوژمنەکەماندا ، ئەوە بەدڵی خۆمانە ، خۆ ئەگەر سەریش نەکەوتین ئەوا کەلوپەلەکەت بپێچەرەوەو سواری وڵاخەکەت ببەو بگەڕێرەوە بۆلای ئەوانی ترمان کە بەجێمان هێشتن ، سوێندبێت بەخوا چەند کەسێکمان لەدوا بەجێماوە لەئێمە زیاتر تۆیان خۆش دەوێت و ئەگەر بیانزانیبایە تۆ تووشی شەڕدەبیت هەرگیز دوا نەدەکەوتن ، خوای گەورە بەهۆی ئەوانەوە دەتپارێزێت ، ئەوان گوێڕایەڵیت دەکەن و ، لەگەڵتدا خەبات دەکەن .

پێغەمبەری خوا ﷺ زۆری پێ خۆش بوو ، دۆعای خێری بۆکردن ئیدی موسوڵمانەکان کوخێکیان لەسەر گردێکی بەرز بۆ دروست کردو ، کەوتە باکووری ڕۆژهەلاتی مەیدانی شەڕەکەوەو بەسەر گۆڕەپانی شەڕەکەدا دەیڕوانی ، هەروەها چەند گەنجێکیان هەڵبژارد لە ئەنساریەکان بەسەرپەرشتی (سعد)ی کوڕی (معاذ) بۆ چوار دەوری کوخەکەو پاراستنی پێغەمبەری خوا ﷺ .

سازدانی سوپاکەو بەسەر بردنی شەو

پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ سوپاکەی سازکردو[1] چووە شوێنی شەڕەکەو بە دەستی ئاماژەی دەکرد بۆ چەند جێیەك دەیفەرموو : خوا یار بێت سبەینێ ئەوە شوێنی کوژرانی فلانە کەسە ، خوا یاربێت سبەینێ ئەوەش شوێنی کوژرانی فلانە کەسە[2] ، پاشان لە بن ساقی درەختێکدا دەستی کرد بە نوێژ کردن ، موسوڵمانەکانیش ئەو شەوەیان بەشێوەیەکی هێمن و بێخەم بەسەر برد ، تەواو ئارام بوونەوە ، پشووی تەواویاندا ، ئاواتەخواز بوون سبەینێ مژدەکانی پەروەردگار بەچاوی خۆیان ببینن : ﴿ إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِّنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُم مِّن السَّمَاء مَاء لِّيُطَهِّرَكُم بِهِ وَيُذْهِبَ عَنكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَى قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الأَقْدَامَ {١١} ﴾ الأنفال ، واتە: کاتێك کە خەوەنوچکە دەیبردنەوەو شلی کردن و بەتەواوی پشوتانداو باران دەباری بەسەرتاندا ، بۆ ئەوەی پاکتان بکاتەوەو پیسی شەیتانتان لێ دور بخاتەوەو دڵەکانتان دامەزراو بکات و پێیەکانتان دامەزرێنێت .

ئەو شەوە شەوی هەینی بوو، بەرواری حەڤدەی ڕەمەزانی ساڵی دووەمی کۆچی ، پێغەمبەری خوا ﷺ لە (٨) یان (١٢) ی ئەو مانگەدا لەشاری مەدینە دەرچوو بوو.

---

[1] / بڕوانە (جامع الترمذي) لە (باب الجهاد) ، (باب ما جاء في الصف والتعبئة) ٢٠١/١.
[2] / (مسلم) ڕیوایەتی کردوە لە (انس) ، بڕوانە (مشكاة المصابيح ٥٤٣/٢ .

سوپاکەی مەککە لە مەیدانی شەڕدا و کەوتنەوەی دووبەرەکی لەناویاندا

قورەیشیش ، شەویان لە (العدوە القصوی) کردەوە ، کە ڕۆژ بوەوە پۆلەکانیان کەوتنە ڕێ و لەڕێی (الکثیب)وە دابەزینە شیوەکەی (بدر) ، چەند کەسێکیان هاتن لە ئەستێڵکەکەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئاو بخۆنەوە ، فەرمووی: وازیان لێ بهێنن ، هەرچیەکیان هاتە سەرئاوەکە کوژراو نەگەڕایەوە ، جگە لە (حکیم)ی کوڕی (حزام) کە نەکوژراو دوای ئەوە موسوڵمان بوو ، موسڵمانێکی باشی لێ دەرچوو ، ئەم پیاوە کە زۆری بۆ بهاتایەو سوێندی بخواردایە ، دەیوت : سوێندم بەو کەسەی کە ڕۆژی بەدر رزگاری کردم ، کە قورەیش هێور بوەوە (عمیر)ی کوڕی (وهب)ی (جمحی) بۆ ئەوەی ژمارەی سوپاکەی مەدینە بزانن ، لە دوورەوە (عمیر) بەدەوری سوپاکەدا هات و چوو ، پاشان گەڕایەوە بۆلایان و پێی وتن: موسوڵمانەکان سێ سەد کەسن ، کەمتر یان زۆرترن لەو ژمارەیە ، بەڵام کەمێك لەسەرم بوەستن تا بزانم لەشوێنی دیکەوە بۆسەیان نیە یان کۆمەکیان بۆ نەهاتوە ؟ بەناو شیوەکەدا ڕۆشت هەتا دورکەوتەوە ، هیچی بەدی نەکرد ، گەڕایەوە بۆ لایان وتی: هیچم نەدی ، بەڵام خێڵی قورەیش بەڵاو کارەساتێکم دی مەرگیان هەڵگرتبوو ، (یثرب) مەرگی ناکاویان هەڵگرتوە، کۆمەڵێکم دی جگە لە شمشێرەکان هیچ پشت و پەناگەیەکیان نیە ، وە دەزانم هەتا هەریەکێکیان کەسێك لە ئێوە نەکوژێت ناکوژرێت ، خۆ ئەگەر ژمارەیەکتان لێ بکوژن ئیدی ژیان هیچ مانایەکی نیە ، ئێوەش پرس و ڕایەکی خۆتان بکەن .

لەوێدا چەند نەیارێکی تریش دژ بە (أبو جهل) ڕاستبوونەوە ـ کە بەرگرییەکی سەرسەختی لەسەرکردنی شەڕەکە دەکرد ـ ئەو نەیارانە داوایان دەکرد سوپاکە بگەڕێتەوە بۆ مەککە بەبێ شەڕکردن ، (حکیم)ی کوڕی (حزام) بەناو خەڵکیدا دەگەڕاو ، هاتە لای (عتبە)ی کوڕی (ربیعە) و پێی وت : (أبو الولید) تۆ ریش سپی قورەیشیت ، گوێ لە قسەت دەگرن ، ئەگەر ڕێگایەکی خێرت نیشاندەم بەگوێم دەکەیت ؟ وتی : ئەو ڕایە چی‌یە (حکیم) ؟

(حکیم) وتی: ئەو خەڵکە بگەڕێنیتەوە بۆ مەککە ، خوێنی هاوپەیمانەکەشت (عمرو)ی کوڕی (الحضرمی) لەئەستۆ بگریت ـ کە لە سریەکەی (النخلە) دا کوژرا ـ (عتبە) وتی: وامنیش ئەوەم کردو تۆ زامنی من بویت، کێشەکەم لە هاوپەیمانەکەمدایە کە دەبێت من خوێنەکەی بدەم و هەرچی زیانێکی ماددیشی لێکەوتووە بۆی ببژێرم.

پاشان (عتبه) بە(حکیم)ی وت: برۆلای (ابا الحنظلیة) - (ابا جهل) - (الحنظلیة) مەبەستی دایکی بوو، بەڕاستی جگە لەئەو ترسی کەسم نیە مەسەلەکە تێك بدات.

پاشان (عتبە)ی کوڕی (ربیعە) هەستاو وتارێکیداو وتی : ئەرێ خێلی قوڕەیش ، ئەگەر ئێوە بگەن بە موحەممەدو هاوەڵەکانیشی هیچی ئەوتۆتان دەست ناکەوێت ، سوێند بێت ئەگەر لێیان بکوژن ، بەدڵێك سەیرتان دەكات وەکو ئامۆزای یان خاڵۆزایەکی یان کەسێکی عەشرەتەکەیتان کوشتبێت ، داواتان لێدەکەم بگەڕێنەوە وازبهێنن لە موحەممەدو بزانن لەگەڵ عەرەبدا چی دەکات ، ئەگەر ئەوان لەناویان برد ئەو خواستی ئێوەیە ، ئەگەر واش نەبوو ئەوا پێتان دەگاتەوەو شتێکتان پێ ناکرێت لەگەڵیدا .

(حکیم)ی کوڕی (حزام) ڕایکرد بەرەو لای (أبو جهل) - و قەڵغانەکەی هەڵگرتبوو - وتی (أبو جهل) : (أبو الحکم) (عتبە) منی نارد بۆلای تۆ ئەمەو ئەوەت پێ بڵێم ، (أبو جهل) فووی تێکراو وتی: وەڵڵاهی ئەم پیاوە هەر لەگەڵ موحەممەدو هاوەڵەکانی بینی چاوبەستی لێکرا ، نەخێر شتی وانیە ، وەڵڵاهی ناگەڕێینەوە تا خوا بەلایەکماندا دەیخات ، (عتبە) هیچی نیە ، ئەوەندە نەبێت کە موحەممەدو ڕەش و ڕووتەکانی دەوروبەری بینیوەو . کوڕەکەی ئەویشیان لەگەڵدایە کە ناوی (حذیفة) یە ، کاتێك موسوڵمان بوەو کۆچی کردوە لەگەڵ موحەممەددا ـ لە لەناوچوونی کوڕەکەی دەترسێت و بەوە دەتانترسێنێت .

کاتێك کە قسەکەی (أبو جهل)ی پێگەیشت کە وتبوی : جادوەکەی هەڵاوساوە ، (عتبە) وتی : دەبێت (أبو جهل) بزانێت کێ جادوەکەی هەڵاوساوە ، من یان ئەو ؟ (أبو جهل) دەست و بردی کرد نەبادا ئەم ناڕەزاییە گەورەتر ببێت ، لە دوای ئەم قسەوباسە ناردی بەشوێن (عامر)ی کوڕی (الحضرمی) دا . کە برای (عمرو)ی کوڕی (الحضرمی) بوو ، ئەو پیاوەی کە لە سریەکەی (عبدالله)ی کوڕی (جحش) دا کوژرابوو - پێی وت : - عوتبە - ئەوە هاوپەیمانەکەتە دەیەوێت خەڵکی بگێڕێتەوە ، خۆشت بەچاوی خۆت تۆڵەی خۆتت بینی ، هەستە مردوەکەت بلاوێنەوە ، بۆ مەرگی براکەت بگری ، (عامر) هەستا ، سەری پەتی کردو ، هاواری کرد : ئەی هاوار بۆ عەمر ، ئەی هاوار بۆ عەمر ، خەڵکەکەی گەرم کردو ، دڵنیابوون لەو شەڕەی ڕووی تێ کردوون ، هەموو بیرکردنەوەیەکی ئاسایی لێ تێکدان کە پێشتر (عتبە) بانگەشەی بۆ دەکردن و ، دەنگی ناڕەزایی کپ بوەوەو سوودی نەبوو .

هەردوو سوپاکە لە یەکتر دەرکەوتن

کاتێك کە موشریکەکان دەرکەوتن و ، هەردوو کۆمەکەکە یەکتریان بینی ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : (خوایە ، ئەوە قورەیشە بەفیزو شانازیەوە بەرەو ئێرە دێت ، بەرەنگاری تۆ دەبێتەوەو پێغەمبەرەکەت بەدرۆ دەخاتەوە ، خوایە چاوەڕوانی ئەو سەرکەوتنەم کە بەڵێنت پێداوم ، خوایە ئەم سەرلەبەیانیە سەریان شۆڕکە) ، پێغەمبەر ﷺ لەدورەوە - (عتبە)ی کوڕی (ربیعە)ی بینی لەناو سوپاکە بەسەر وشترێکی سورباوەوە بوو ، فەرمووی : (ئەگەر لەناو ئەو خەڵکەدا خێر هەبێت لەو پیاوەدایە ، کە بەسەر ئەو وشترە سورباوەوەیە ، خۆ ئەگەر بەگوێی بکەن ڕزگاریان دەبێت).

پێغەمبەری خوا ﷺ ریزەکانی موسوڵمانەکانی ڕێککردو ، لەو کاتی ڕێککردنەدا شتێکی سەیر ڕوویدا ، پێغەمبەری خوا ﷺ تیرێکی بەدەستەوە بوو بەکلکی تیرەکە ریزەکانی ڕێك دەکرد ، (سواد)ی کوڕی (غزیە) لە ریزەکە کەمێك هاتبوە پێشەوە ، پێغەمبەر ﷺ بەکلکی تیرەکە دای لە سکی و پێی فەرموو: (سواد) ڕێك بوەستە ، (سواد) وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ بەڕاستی ئازارت دام ، تۆڵەم دەوێت ، پێغەمبەری خوا ﷺ کراسەکەی هەڵدایەوەو سکی پیرۆزی بۆ دەرخست و فەرمووی: فەرموو هەقی خۆت بکەرەوە . (سواد) باوەشی پێداکردو ، سکی پیرۆزی پێغەمبەری ماچ کرد ﷺ، فەرمووی: (سواد) چی وای لێ کردی ئەم کارە بکەیت ؟ وتی : پێغەمبەری خوا ، ئەوە دەبینیت کە هەردوو سوپاکە بەرامبەر یەك وەستاون ، ویستم دوا هەڵوێستم ئەوە بێت کە پێستم بەر پێستت بکەوێت ، پێغەمبەری خوا ﷺ دوعای خێری بۆ کرد .

کە ریزەکان ڕێك بوون فەرمانیدا بەسوپاکەی کە شەڕ دەست پێنەکەن ، تا دوا فەرمانی لێ وەرنەگرن ، پاشان فەرمانێکی تایبەتی سەبارەت بەشەڕ بۆ دەرکردن، فەرمووی: ئەگەر زۆریان بۆ هێنان تیربارانیان بکەن، تیرەکانتان بهێڵنەوە[1] ، شیر هەڵمەکێشن تادێنە سەرتان[2] ، ئەنجا گەڕایەوە بۆ ناو کوخەکە، خۆی و ئەبوبەکر بوون، (سعد)ی کوڕی (معاذ) بەمەفرەزەکەیەوە لەسەر دەرگای کوخەکەدا وەستان بۆ پاراستن.

---

[1] / صحيح البخاري ٥٦٨/٢.

[2] / سنن أبي داود له (سل السيوف عند اللقاء) ١٢/٢.

لەناو موشریکەکانیشدا (أبو جهل) لەو رۆژەدا نوقلانەی لێدەداو دەیوت: خوایە کامەیان سیلەی خزمایەتی دەپچڕێنی و ، شتێکی بۆ هێناوین کە نایزانین ، ئەم بەرەبەیانە لە ناوی بەریت ، خوایە کێمان لای تۆ خۆشەویسترەو زیاتر تۆ لێی ڕازیت ئەمڕۆ سەری بخە ، لەبارەی ئەم نوقلانە لێدانەی (أبو جهل)ە وە بوو ، ئایەت هاتە خوارەوە ﴿ إِن تَسْتَفْتِحُواْ فَقَدْ جَاءكُمُ الْفَتْحُ وَإِن تَنتَهُواْ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَإِن تَعُودُواْ نَعُدْ وَلَن تُغْنِيَ عَنكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئاً وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ اللّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ {١٩}﴾ الأنفال، واتە موشریکان ـ ئەگەر ئێوە نوقلانەی سەرکەوتنی خۆتان لێبدەن ئەوا سەرکەوتن و ڕزگاربوون بەڕێوەیە ، ئەگەر وازبهێنن ئەوە باشترە بۆتان ، خۆ ئەگەر بگەڕێنەوە ئێمەش دێینەوە بۆتان ، ئەوسا ئەو کۆمەڵەشتان ناتوانێت هیچتان بۆ بکات با زۆریش بێت ، خوای گەورەش لەگەڵ ئیمانداراندایە.

کاتی سفر و یەکەمین سووتەمەنی جەنگ :

یەکەم قوربانی جەنگەکە (اسود)ی کوڕی (عبدالاسد المخزومی) بوو- کابرایەکی دڕندەی بێ ڕەوشت بوو . لەناو سوپاکەدا هاتە دەرەوەو وتی: ئاهم کردووە یان دەبێت لەو ئەستێڵکە ئاو بخۆمەوە ، یان دەبێت تێکی بدەم ، یان دەبێت لەو پێناوەدا بمرم .(حەمزە) بۆی چووە دەرەوە کە بەیەکگەیشتن (حەمزە) شمشێرێکی لێدا لاقی لەڕانی کردەوە بەو حاڵەوە خەریکبوو دەگەیشتە ئەستێڵکەکە ، لەسەر گازی پشت کەوت و خوێنی لاقی ڕووەو هاوەڵەکانی فیچقەی کرد ، ئەنجا لەسەر دەست بەرەو ئەستێڵکە ڕۆشت دەیویست سوێندەکەی بەجێ بهێنێت بەڵام (حەمزە) کەوتە سەری شمشێرێکی لێداو خستیە ناو ئەو ستێڵکەکەوەو کوشتی.

شەڕە شمشێر

ئەمە یەکەم کوشتن بوو کە ئاگری شەڕەکەی هەڵگیرساند ، دوای ئەو سێ کەس لەچاکترین سوارچاکانی قوڕەیش هاتنە دەرەوە ، هەرسێکیان لەیەك بنەماڵە بوون ، بریتی بوون لە (عتبە) و (شیبە)ی برای هەردووکیان کوڕی (ربیعە) بوون ، لەگەڵ (ولید)ی کوڕی (عتبە)دا ، کە لەریزەکە هاتنە دەرەوە داوای شەڕە شمشێریان کرد ، سێ گەنجی ئەنساری بۆیان چوونە دەرەوە، (عوف) و(معوذ) و هەردوو کورەکەی (الحارث) و (عفراء) ناوی دایکیان بوو ـ لەگەڵ (عبدالله)ی کوڕی

(رواحه) دا ، پێیان وتن : ئێوه کێن ؟ وتیان : چەند کەسێکی ئەنسارین وتیان : ئێوه هاوشانی ڕێزداری ئێمەن ، کارمان بەئێوه نیه ، ئامۆزاکانی خۆمانمان دەوێت ، پاشان یەکێکیان هاواری کرد : موحەممەد ، لەناو خزمانی خۆماندا هاوشانمان بۆ بنێره دەرەوه ، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : (عبیده)ی کوڕی (حارث) هەستە ، (حمزة) هەستە ، (علی) هەستە ، کاتێك هەستان و لێیان نزیك بوونەوه پێیان وتن : ئێوه کێن ؟ هەواڵیان پێدان . وتیان : بەڕاستی ئێوه هاوشانی ڕێزدارن ، ئەنجا (عبیده) کە بەتەمەنترینی هەرسێکیان بوو کەوتە شەڕ لەگەڵ (عتبه)ی کوڕی (ربیعه) و (حمزه) ش لەگەڵ (شیبه) و (علی)یش لەگەڵ (ولید)دا [1] ، (حمزه) و(علی) زۆریان پێنەچوو بەرامبەرەکانی خۆیان کوشت ، بەڵام (عبیده) و بەرامبەرەکەی دوو شمشێریان دا لەیەکتر هەریەکەیان بەرامبەرەکەی خوێناوی کرد ، پاشان (علی) و (حمزه) هەڵیان کوتایە سەر (عتبه) و کوشتیان و (عبیده) یان هەڵگرت ، قاچی برابووەوه ، زمانی شکاو بێدەنگ بوو ، چوار تا پێنج ڕۆژ لە ڕووداوی بەدر لە (الصفراء) وەفاتی کرد ، لەکاتێکدا کە موسڵمانەکان لە ڕێگەی گەڕانەوەدا بوون بەرەو (مدینه) .

(علی) سوێندی بەخودا دەخوارد کە ئەم ئایەتە لەبارەی ئەوانەوە هاتۆتە خوارەوە: ﴿ هذان خصمان اختصموا في ربهم ﴾ ئایەتەکە . واتە : ئەمانە دوو ڕکابەر بوون لەسەر خودای خۆیان ململانێی یەکتریان کرد .

شالاوی گشتی

کۆتایی ئەم شەڕە شمشێرە سەرەتایەکی خراپ بوو بۆ موشریکان ، هەر لێرەوە باشترین شۆڕە سوارو سەرکردەی خۆیان لەدەستدا ، تەواو شێت و هار بوون ، بەیەك جارەکی شالاویان هێنایە سەر موسڵمانەکان ، موسوڵمانەکانیش پاش داوای یارمەتی لە پەروەردگاریان ، هانایان بۆ برد ، دڵیان بۆ یەکلایی کردەوەو ، لە هەڵوێستی بەرگریدا بوون ، بەدەم وتنی (احد) (احد)ە وە زیانی باشیان گەیاند بەبێ باوەڕان .

---

[1] ئەمە گوتەی (ابن اسحاق)ەو، لەگێڕانەوەیەکی (احمد) و (ابی داود)دا ،(عبیده) لەگەڵ (ولید) دا شەڕی کردووه ، (علی)یش لەگەڵ (شیبه) و (حمزه)ش لەگەڵ (عتبه)دا ، بڕوانه (مشكاة المصابيح) ٢/ ٣٤٣.

پێغەمبەر ﷺ لەخوا دەپاڕێتەوە

پێغەمبەری خوا ﷺ هەر لەکاتی گەڕانەوەیەوە دوای ڕێککردنی ڕیزەکانی سوپاکەی لە پەروەردگاری دەپاڕایەوە کە ئەو بەڵێنەی بۆ بهێنێتە دی وادەی پێداوەو دەیفەرموو : (خوایە ئەو داخوازیەم بۆ بهێنەجێ، خوایە داوای وادەو بەڵێنەکەت لێدەکەم) . دۆعای کرد تاشەڕ گەرم بوو، بگرەو بەردەو سەداو شەپپوری شەڕ بەرز بوووەوە ، بەیەکدا هاتن ، دەنگی شەڕ گەیشتە گومبەدی ئاسمان ، ئەنجا فەرمووی : (خوایە ئەگەر ئەمڕۆ ئەم کۆمەڵە ئیمانداره لەناو بچن ئیدی تۆ ناپەرسترێیت ، خوایە ئەگەر ویستت لەسەر بێت لەمەودوا هەرگیز ناپەرسترێت) . زۆر لەخوا پاڕایەوە تا بوورەکەی لەسەر شانی پیرۆزی کەوتە خوارەوە ، (ابوبکر) جارێکی دی خستیەوە سەرشانی و فەرمووی : ئیتر بەسە پێغەمبەری خوا ، بەڕاستی زۆر لە خودای خۆت پاڕایتەوە .

خوای گەورە نیگای نارد بۆ فریشتەکانی و فەرمووی : ﴿أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ ﴾ الأنفال/١٢، واتە : من (خوداوەند) لەگەڵتانم ئێوەش ئیمانداران قایمکەن ، ترس و بیم دەخەمە دڵی بێ باوەڕانەوە ، هەروەها بە پێغەمبەری فەرموو : ﴿ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ ﴾ الأنفال/٩ ، من (پەروەردگار) بەهەزار فریشە پشتیوانیتان لێ دەکەم ، واتە فریشتەکان پۆل بەدوای پۆلدا دێن بۆ پشتیوانیتان .

دابەزینی فریشتەکان

پێغەمبەری خوا ﷺ وەنەوزێك بردیەوەو، پاشان سەری بەرزکردەوە ، فەرمووی: (ابوبکر) مژدە بێت ، ئەوە سەرکەوتنی خوایی بەرێوەیە ، ئەوە جبریلە جڵەوی ئەسپەکەی گرتووە ، سەرشانی تۆزی بەسەرەوەیە .

پاشان پێغمبەری خوا ﷺ لە کوخەکە هاتە دەرەوە بەچەك و قەڵغانەوە ، بە پەلە هەنگاوی ناو فەرمووی : ﴿ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ ﴾ القمر:٤٥، واتە: خوا یار بێت ئەو تاقمە دەبەزن و ڕادەکەن، پاشان مشتێ خۆڵی هەڵگرت و ڕووەو سوپاکەی قورەیش فڕێدا، موشریك نەما هەندێك لەو تەپوتۆزە نەچێت بەدەم و لوت وچاویدا ، لەو بارەوە ئایەت هاتە خوارەوە ﴿ فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى﴾ الانفال /١٧، واتە : تۆ فڕێت نەدا ، ئەوە خودا بوو فڕێیدا.

هێرشی دژەوانە

ئیدی پێغەمبەر ﷺ فەرمانی بەسوپاکەی کە پەرچە هێرش دژەوانە بکەن ، فەرمووی : دەستیان لەسەر توندبکەن و ، هانیدان بۆ جەنگ و فەرمووی : سوێندم بەو کەسەی گیانی موحەممەدی بەدەستە هەر یەکێك لە ئێوە ، ئەمڕۆ شەڕ بکات و ڕوو بە ڕوویان بوەستێت ، ڕانەکات و بکوژرێت خوای گەورە دەیخاتە بەهەشتەوە ، لەکاتێکدا کەمانی دەدان بۆ شەڕکردن لەگەڵ کافران، فەرمووی : هەستن بڕۆن بەدەم بەهەشتێکەوە کە پانتاییەکەی بەئەندازەی ئاسمانەکان و زەمینە ، (لەوێدا) (عمر)ی کوڕی (حمام) وتی : بەخ بەخ ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : چی وای لێکردی کە بڵێیت بەخ بەخ ؟ وتی : سوێند بێت بەخوا تەنها ئەوەپاڵی پێوەنام کەئومێدم وایە لەو کەسانەبم، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : تۆ لەو کەسانەیت ، (عمیر) چەند دەنکە خورمایەکی لەمشتدا بوو، دەستی کردبوو بە خواردنیان ئەنجا دەیوت ئەگەر من بمێنم تا ئەم هەموو دەنکە خورمایە دەخۆم ئەوە ژیانێکی درێژخایانە هەمووی فڕێداو ، چووە ناو شەڕەکە شەڕی کرد هەتا کوژرا [١] .

بەهەمان شێوە (عوف)ی کوڕی (الحارس) ـ ابن عفراء ـ پرسیاری لێکرد وتی : پێغەمبەری خوا ، چ شتێکی بەندە خوای گەورە دەخەنێنێت !

فەرمووی : خۆ فڕێدانە ناو دوژمن بەسەری ڕووتەوە ، ئەنجا زرێبەندەکەی داکەندو فڕێیدا ، شمشێری دەرهێنا دەستی کرد بەشەڕ هەتا کوژرا .

کاتێك کە پێغەمبەر ﷺ فەرمانی بەپەرچە هێرش ، شاڵەوەکانی دوژمن گەرم و گوڕیان نەمابوو ، خاوبووبوونەوە ، ئەم نەخشە ژیرانە ڕۆڵی زۆری هەبوو لە بەرز کردنەوەی هەڵوێستی موسڵمانەکاندا ، کاتێك کەفەرمانی توندکردنەوەو دەست لێداگرتنیان بۆ دەرچوو چالاکی و گوڕی شەڕکردینان هێشتا لە سەرەتادا بوو ، بۆیە هەستان بەشالاوێکی ڕاماڵەری ترسناك ، شمشێریان بەهەموولایەکدا ڕادەوەشاندو هەر سەر بوو دەپەڕی ، جموجوڵیان زیاترو توندتربوو کەبینیان پێغەمبەری خوا بە زرێبەندەکەیەوە قەڵەمبازی داو فەرمووی : ﴿سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ﴾ موسڵمانەکان شەڕێکی بەهێزیان کرد ، فریشتەکانیش پشتیوانیان کردن ، لەگێڕانەوەکەی (ابن سعد) داهاتووە لە(عکرمە)ە وە دەڵێت : لەو شەڕەدا

---

[١] مسلم ریوایەتی کردووە ٢/ ١٩٢ ، مشكاة المصابيح ٢/ ٣٣١ .

سەری خەڵك دەپەڕی کەس نەیدەزانی کێ لێی داوە ، دەستی مرۆڤ دەقرتاو نەدەزانرا کێ لێیداوە، (ابن عباس) یش فەرمویەتی: لەکاتێکدا کە موسڵمانێك بەشوێن موشریکێکدا ڕای دەکرد گوێی لە وەشاندنی دەنگی قامچی بوو بەسەر سەریەوە هاواری دەکرد : حەیزوم هات ، سەیرێکی کابرای موشوریکی کرد لە بەردەمیدا کەوتووە ، ئەنجا پیاوە ئەنساریەکە چووە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و ڕووداوەکەی بۆ گێڕایەوە، فەرمووی: ڕاست دەکەیت ، ئەوە کۆمەکی ئاسمانی سێیەم بوو هات [٢] . (ابوداود المازنی) دەڵێت : لەناو شەڕەکەدا شوێن کابرایەکی موشریك کەوتم تاشمشێرێکی لێبدەم ، کەچی پێش ئەوەی من شمشێرەی لێبدەم سەری کابرا پەڕی ، ئیدی زانیم کە شمشێرەکەی من نەیکوشت ، پیاوێکی ئەنساریش (عباس)ی بەدیلی دابویە بەری خۆی و هێنایە بەردەم پێغەمبەر ﷺ ، (عباس) وتی : وەڵلاهی ئەم کابرایە منی ئەسیر نەکردووە ، بەڵکو پیاوێکی قژ کورتی جوان خاس بەسەر ئەسپێکی مارۆوە بوو ئەسیری کردم ، ئێستا ئەو کابرایە لەناو سوپاکەدا نابینم ، کابرای ئەنساری وتی: پێغەمبەری خوا من خۆم دیلم کردووە ، پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموو : بێدەنگبە خوای گەورە بەفریشتیەکی ڕێزدار پشتیوانی کردویت .

ئیبلیس لە گۆڕەپانی شەڕ پاشەکشە دەکات

کاتێك ئیبلیس بینی فریشتەکان چی بەموشریکەکان دەکەن بەرودوا تێی تەقاند تا ئەوکاتەش لەشێوەی (سراقە)ی کوڕی (مالك الجعشم المدلجی)دا لەگەڵ موشریکاندا مابوەوە ، (الحرس)ی کوڕی (هشام) وایدەزانی کە خودی (سراقە)یە بۆیە دەستەودامێنی بوو، نەیدەهێشت بڕوات ، ئەویش بۆکسێکی‌دا لەسەر سنگی (الحارس) خستی‌و ڕایکرد، موشریکەکانی پێیان وت : سوراقە بۆ کوێ ڕائەکەیت ، ئەی تۆ نەبووی کە دەتوت من پەنادەری ئێوەم و بەجێتان ناهێڵم ؟ وتی ئەوەی من ئەبینم ئێوە نایبینن ، من لەخودا دەترسم ، بەڕاستی خوا خاوەن سزای توندە ، پاشان ڕای کردو هەتا خۆی فڕێدایە ناو دەریاوە .

---

[٢] مسلم هاوشێوەی ئەمەی گێڕاوەتەوە ٢/ ٩٣ لەگەڵ هی تریش .

شکستی کەمەرشکێن

ئیدی شپرزەیی و نیشانەکانی ژێرکەوتن لەناو موشریکاندا دەرکەوت و ، ریزەکانیان لەبەردەم ئەم شالاوە توندو تۆڵەکانی موسڵمانانەدا هەرەسی هێناو شەڕ لەکۆتایی نزیکبووەوەو موشریکان کەوتنە خۆ قوتارکردن و هەلاتنی بێ بەرنامەو موسڵمانەکانیش کەوتنە سەریان هەندێکیان لێکوشتن و هەندێکیشیان بەدیلی گرت تا بەتەواوی تێکیان شکاندن .

مانەوەی (ابو جهل)

ستەمکاری هەرە گەورە (ابوجهل) ، کە لە سەرەتادا نیشانەی شپرزەیی و بێ سەروبەری لەریزەکانیدا بینی هەوڵیدا لەسەرەتاوە ڕای بگرێت ، دەستی کرد بە هاندانی سوپاکەی ، بەدڕندەیەتی و لەخۆبایی بوونێکەوە پێی وتن : گوێ مەدەنە ڕاکردنی سوراقە ، ئەو لەگەڵ موحەممەددا وادەی هەبوو ، تەنانەت کوژرانی (عتبە) و (شیبە) و (ولید)یش نەتانترسێنێت ئەوانە پەلەیان کرد، سوێندبێت بە(لات) و (عزی) ناگەڕێینەوە تا هەموویان دەسبەست نەکەین ، نامەوێت بیانکوژن ، بەڵکو دەبێت بیانگرن ، تا پیشانیان بدەین چ کارێکی خراپیان کردووە .

بەلام زۆری پێنەچوو ڕاستی ئەو لەخۆبایی بوونەی ئاشکرابوو، ئەوەندەی نەبرد ریزەکانیان لەبەردەم شالاوی بەجەرگانەی موسڵمانەکاندا تێکشکاو خۆی نەگرت ، بەڵێ چەند کەسێکی موشریکی بەدەورا مایەوە ، بە شمشێرو ڕمەکانیان پەرژینێکیان بۆ دروست کرد ، بەلام گەردەلوولی شالاوەکە ئەوەشی تێکشکاند بەسەریەکداو لەبنەوە دەریانکێشان ، ئەنجا (ابوجهل) خۆی تەنها مایەوە ، موسڵمانەکان بینیان بەسەر ئەسپەکەیەوە دەهات ودەچوو، دوو غولامی ئەنساری چاوەڕوانی ڕژاندنی خوێنی بوون.

کوژرانی (ابو جهل)

(عبدالرحمن) ی کوڕی (عوف) دەڵێت : لەناو ریزەکاندا شەڕم دەکرد ، بەلای ڕاست و چەپی خۆمدا لام کردەوە ، دوو کوڕی مناڵکارم بینی و ترسام لەوێدا شتێکیان لێبێت ، یەکێکیان بەدزی هاوەڵەکەیەوە پێی وتم : ئەرێ مامە ، ئەبو جەهل کامەیە ؟ وتم : کوڕم چی لێ ئەکەیت ؟ مناڵەکە وتی : بیستومە جنێوی داوە بە پێغەمبەر ﷺ ، سوێندم بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە تارماییەکەی

ببینم یان دەیکوژم یان دەبێت بمکوژێت ، بەڕاستی سەرم سوڕما لەو ئازایەتیە ، دەڵێت : ئەنجا ئەوی تریشیان ئیشارەتێکی لێکردم ، هەمان شتی هاوەڵەکەی پێ وتم : منیش (ابوجهل) م بینی بەناو خەڵکەکەدا دەهات و دەچوو ، پێم وتن : ئەوەتا دەبینن ؟ ئەوە (ابوجهل) ە ، دەڵێت : هەڵیان کوتایە سەری و دایانە بەر شمشێرو کوشتیان ، ئەنجا ڕۆشتنەوە بۆلای پێغەمبەر ﷺ ، پێی فەرموون: کامتان کوشتان ؟ هەریەکەیان وتی : من کوشتومە فەرمووی: شمشێرەکانتان سڕیوە؟ وتیان: نەخێر، پێغەمبەری خوا ﷺ سەیری هەردوو شمشێرەکەی کرد، فەرمووی : هەردووکتان کوشتوتانە. پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا بەداڕشتنی کەل و پەلەکەی (ابوجهل) بۆ (معاذ)ی کوڕی (عمرو)ی کوڕی (جموح) ، دوو کەسەکەش (معاذ)ی کوڕی (عمرو)ی کوڕی (الجموح) و (معوذ) کوڕی (عفراء) بوون [1].

(ابن اسحاق) دەڵێت : (معاذ)ی کوڕی (عمرو) کوڕی (جموح) وتی : گوێم لێ بوو دەیانوت : (ابوجهل) لە بن درەختێکی دڕکاویدایە ، شمشێر بەدەستەکانیان چواندبوو بەدڕکی دەوری درەختەکەو وەدەیانوت : (ابوالحکم) کەس نایگاتێ ، کە ئەوەم بیست ، بوو بە خەمم بۆیە بۆی چووم ، کە لێی نزیك بوومەوە شمشێرێکم دا لە قاچی پەڕاندم ، قاچی بەو شێوەیە لەبەرچاوم وەکو دەنکۆڵەیەك وابوو لەژێر لێدانێکدا دەرپەڕێت . دەڵێت : (عکرمە)ی کوڕی شمشێرێکیدا لە لاشانم قۆڵم پەڕی بەپێستی لاتەنیشتمەوە مایەوە ئەو برینە ماندووی کردم ، ئەو ڕۆژە بەو شێوەیە لەگەڵ شەڕکردندا بەدوای خۆمدا ڕام دەکێشا ، کە زۆر ئازاری دام خستمە ژێر پێم و ڕامکێشا تا لێبوەوە و فڕێمدا [2] ، بەو حاڵەوە (معوذ)ی کوڕی (عفراء) بەلای (ابوجهل)دا تێپەڕی ، شمشێرێکی لێدا خستی ، بەنیوە گیانی بەجێی هێشت ، (معوذ) بەردەوام بوو لەشەڕ تا شەهید کرا .

کە شەڕ تەواوبوو پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموی : کێ دەتوانێت هەواڵێکی (ابوجهل) بزانێت کە چی لێ بەسەر هاتووە ؟ خەڵك بڵاوەیان لێکرد بەدوای (ابو جهل) دا ، (عبدالله)ی کوڕی (مسعود) ڕەزای خوای لێ بێت ، چووە سەری لە دوا هەناسەیدا بوو ، پێی نا بەسەر گەردنیدا ڕیشی گرت ، بۆ ئەوەی سەری لە لاشەی

---

[1] صحیح البخاري ١/٤٤٤/ ، ٥٦٨/٢٢ مشكاة المصابیح ٢/٢٣٥ دیارە کەپێغەمبەر داڕنینی کەلوپەلەکانی (ابو جهل)ی بەیەکێکیان سپاردوە ، چونکە ئەوی تر لە جەنگەکەدا شەهید کراوە .

[2] ئەو (معاذ) تاوە (ڕەزای خوای لێ بێت) تا سەردەمی خەلیفە (عوسمان) ی کوڕی (عەففان) (ڕەزای خوای لێبێت) ژیا .

جیا بکاتەوە ، وتی: خوا سەری شۆڕ کردیت ئەی دوژمنی خوا ، وتی : بە چی سەری شۆڕکردم؟ من جگە لەپیاوێك کە قەومەکەی کوشتویانە چیدی هیچ لەکەیەکم لەسەر نی‌یە ، یان سەرباری ئەوەی پیاوێکتان کوشتوە ؟ هەروەها وتی : خۆزگە کردەیەك بیکوشتمایە پاشان وتی: پێم بڵێ کێ سەرکەوتووە ؟ وتی : خوداو پێغەمبەرەکەی ﷺ ، لەوکاتەدا کە (ابن مسعود) قاچی خستبووە سەر گەردنی وتی: بە(ابن مسعود) هەی شوانی مێگەل لە شوێنێکی بەرزدا راوەستاویت - (عبدالله)ی کوڕی (مسعود) لە مەککەدا شوانی مێگەل بوو - پاش ئەم قسانە (ابن مسعود) سەری لەلاشەی جیاکردەوەو ، بردی بۆلای پێغەمبەری خوا ﷺ و وتی : پێغەمبەری خوا ، ئەوە سەری دوژمنەکەی خوایە ، پێغەمبەری خوا ﷺ سێجار فەرمووی: (هو الله الذي لا اله الا هو) ؟ پاشان فەرمووی : (الله اكبر ، الحمد لله الذي صدق وعده ، ونصر عبده ، وهزم الاحزاب وحده) ئادەی نیشانم بدەن ، دەڵێت : ڕۆشتین لاشەکەیمان پیشاندا فەرمووی : ئەمە فیرعەونی ئەم ئوممەتە بوو .

چەند دیمەنێکی ئیمانیی لەم جەنگەدا

پێشتر باسی دوونمونەی جوانمان کرد لەلایەن (عمیر)ی کوڕی (الحمام) و (عوف)ی کوڕی (الحارث) - ابن الفراء - ، لەو جەنگەدا چەند دیمەنێکی سەرنج ڕاکێش وەدەرکەوت ، کە تیایدا هێزی بیروباوەڕ خۆی دەنوێنێت ، لەو جەنگەدا باوکان بە ڕۆڵەکانیان گەیشتن ، برا بە برا دەگەیشت بیروباوەڕیان یەك نەبوو ، شمشێر یەکلایی کردنەوە ، ژێردەستەکان ڕووبەڕووی سەردەستەکانیان بوونەوەو ، داخی دڵی خۆیان پێ ڕشتن.

١. (ابن اسحاق) لە (ابن عباس)ەوە دەگێڕێتەوە ، کە پێغەمبەر ﷺ بەیارانی فەرمووو : من دەزانم هەندێك لە پیاوەکانی (بنی هاشم) و هی تریش بەزۆرە ملێ لەگەڵ ئەوانەدا هێنراون ، هیچ کارێکیان نیە بە شەڕکردن لەگەڵ ئێمەدا ، هەر کەسێك لەخێڵی (بنی هاشم)ی بینی نەیکوژێت ، هەرکەسێك (ابو البختری) کوڕی (هشام)ی بینی نەیکوژێت ، هەرکەسێك (عباس)ی کوڕی (عبدالمطلب)ی بینی با نەیکوژێت ، ئەو پیاوە بە زۆر هێنراوەتە دەرەوە . (ابو حذیفة)ی کوڕی(عتبة) وتی : ئایا ئێمە باوان و ڕۆڵەو براو خێڵەکەی خۆمان بکوژین و ، واز لە (عباس) بهێنین ؟ وەڵڵاهی ئەگەر پێی بگەم

بەشمشێر لەتی دەکەم ، ئەم قسەیە گەیشتووە بەپێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : بە (عمر)ی کوڕی (خطاب) : (ابو حفص) ئەرێ دەکرێت مامی پێغەمبەر بەشمشێر لە دەم و چاوی بدرێت؟ (عمر) فەرمووی : پێغەمبەری خوا ، رێگەم بدە بدەم لە گەردنی ، وەڵڵاهی دووڕوو بوەتەوە .

(ابو حذیفة) هەمووجارێك دەیووت: زۆر لەو قسەیە دەترسام كە لەكاتی خۆیدا كردم ، پێم وایە مەگەر شەهیدی وەگەرنا هیچ شتێك نایسڕێتەوە ، ئەوەبوو لەشەڕی (یمامە)دا بەشەهیدی سەری نایەوە .

٢. قەدەغە كردنی كوشتنی (ابو البختری)یش لەبەر ئەوەبوو كە لەمەككەدا لە هەموو قوڕەیشیەكان زیاتر ئازاردانی پێغەمبەری پێ ناخۆش بوو، هیچ ئازاری نەدەداو، پێغەمبەری خوا ﷺ هیچ شتێكی خراپی پێنەگەیشتوە لەلایەن (ابو البختری)یەوە ، ئەو پیاوە یەكێك بوو لەو كەسانەی كە هەستان بۆ دڕاندنی پەیماننامەی پەیوەندی بڕین لەگەڵ (بنی هاشم) و (بنی عبد المطلب) دا.

كەچی لەگەڵ ئەوەشدا لە شەڕەكەدا (ابوالبختری) كوژرا ، هۆكەشی ئەوەبوو كە (مجذر)ی كوڕی (زیاد)ی (بلوی) لەناو شەرەكەدا پێی گەیشتبوو ، هاورێیەكی لەگەڵدا بوو ، پێكەوە شەڕیان دەكرد ، (مجذر) پێی دەڵێت : ئەی (ابو البختری) پێغەمبەری خوا لێی قەدەغە كردوین تۆ بكوژین ، (ابوالبختری) وتی : ئەی هارێكەم ؟ (مجذر) وتی : نەخێر واز لەهاورێكەت ناهێنین ، ئیدی (ابوالبختری) وتی : وەڵڵاهی دەبێت هەردووكمان پێكەوە بمرین ، پاشان دەستیان دایە شەڕ لەگەڵ یەكتردا ، (مجذر) ناچاربوو بیكوژێت .

٣. (عبدالرحمن)ی كوڕی (عوف) و (امیە)ی كوڕی (خلف) لەسەردەمی جاهیلیدا لە مەككە هاورێی یەك بوون ، لە رۆژی شەڕی بەدرا (عبدالرحمن) بەلایدا تێپەڕی لەگەڵ (علی) كوڕیدا وەستابوو، دەستی گرتبوو، (عبدالرحمن) یش چەند قەڵغانێكی دەستكەوتی پێبوو ، وتی بە(عبدالرحمن) : هیچت پێیە بۆ من ؟ خۆ من لەهەموو ئەو قەڵغانانەی دەستت باشترم ، بەڕاستی هەرگیز رۆژی وەك ئەمڕۆم نەدیوە ، ئایا پێویستتان بە شیر نیە ؟ مەبەستی ئەوەبوو كە هەر كەسێك دیلی كردووە بە وشترێكی شیردەری چاك فیدیەی دەداتێ - (عبدالرحمن) قەڵغانەكانی فرێداو پاشان وتی : ئومەییە پێی وتم : لەوكاتەدا من لەنێوان ئومەییەو كوڕەكەیدا وەستابووم : ئەو پیاوەتان كێ بوو كە

پەری سیمرغی دابوو لە بەرۆکی ؟ وتم : ئەوە (حزە)ی کوڕی (عبدالمطلب) بوو ، وتی : هەرچیمان بەسەردا هات ئەو پیاوە پێی کردین.

(عبدالرحمن) دەڵێت: هەردووکیانم دایەبەرخۆم لەدوورەوە بیلال هەردووکیانی بینی کە لەگەڵمدا بوون، ئومەییە لەمەککەدا بەبەردەوامی ئەشکەنجەی بیلالی دەدا ، بیلال هاواری کرد : هەی سەری کوفرو بێباوەڕی (ئومەییە)ی کوڕی (خلف) خوا بمکوژێت ئەگەر نەیکوژم ، وتم : کورە بیلال نەکەی ، ئەوە دیلی منە ، وتی : خوا بمکوژێت ئەگەر نەیکوژم ، وتم : ئەریّ کوڕی ژنە ڕەشەکە گوێت لێمە ؟ ئەو هەر وتی : خوا بمکوژێت ئەگەر نەیکوژم ، پاشان بەدەنگی بەرز هاواری کرد ، ئەی ئەنسارەکانی خودا ، ئەمە سەری کوفر (امیە)ی کوڕی(خلف) ە ، بمرم ئەگەر نیکوژم ، دەڵێت : چوار دەوریان گرتین و خستیانە نێوکەوانەوە . من بەرگریم لێ‌دەکرد ، دەڵێت : پیاوێکیان لەناکاو شمشێرێکی‌دا لە قاچی کوڕەکەی خستی ، (امیە) هاوارێکی وای کرد شتی وام هەرگیز گویّ لیّ نەبووبوو ، منیش وتم : خۆت قوتارکە ئێمە ناتوانین رزگارت بکەین ، ئەنجا ئەوان هەڵیان کوتایە سەریان دانیانە بەر شمشێر هەتا ساردیان کردنەوە ، هەموو جاریّ (عبدالرحمن) دەیوت : خوا ڕەحم بە بیلال بکات ، بیّ قەزابێت ، من قەڵغانەکانیشم لەکیس چوو ، لە دیلەکانیشمدا دڵی ئێشاندم .

لە(زاد المعاد) یشدا هاتووە ، کە(عبدالرحمن)ی کوڕی (عوف) بە(امیە)ی وت : دانیشە ئەویش دانیشت (عبد الرحمن) خۆیدا بەسەریدا ، لەژێر (عبد الرحمن) یشەوە دایانە بەر شمشێر هەتا کوشتیان لەهەندێك شوێنەوە قاچ و قۆڵی (عبد الرحمن) یشیان بریندار کرد [1] .

٤. (عمر) کوڕی (خطاب) ﷺ لەو ڕۆژەدا خاڵی خۆی کوشت ، کە ناوی (العاص) کوڕی (هشام)ی کوڕی (المغیرە) بوو.

٥. (ابوبکر)ی (الصدیق) (ر) لەناو شەڕەکەدا هاواری کرد لە کوڕەکەی (عبد الرحمن) کە لەو کاتەدا لەگەڵ موشریکاندا بوو . وتی : پیسی خراپ چیت کرد لە ماڵ و سامانەکەم ؟ (عبدالرحمن) یش وتی :

لـــم یبق غـــیر شکـــة و یعبوب   وصـــارم یقتـــل ضلال الشیب

٦. کە موشریکان دەستیان هەڵگرت و تەسلیم بوون ، پێغەمبەری خوا ﷺ لە کوخەکەی‌دا بوو، (سعد)ی کوڕی (معاذ)یش بەشمشێرەکەی دەستی

---

[1] زاد المعاد ٣/ ٨٩ .

پاسەوانیی بەردەرگاکەی دەکرد ، پێغەمبەری خوا ﷺ لەڕەنگ و ڕووی (سعد) دا ئەوەی دەخوێندەوە کە پێی ناخۆشە ئەوانەیان دیل کردووە، پێی فەرموو: ئەرێ (سعد) دەڵێی ئەو بارو دۆخەت پێ‌ناخۆشە ؟ وتی : بەڵێ پێغەمبەری خوا. ئەمە یەکەم کارەساتە کە بەسەر موشریکاندا هاتبێت ، کوشتنیانم بەلاوە چاکتر لە هێشتنەوەیان .

٧. شمشێرەکەی (عکاشە)ی کوڕی (محصن الاسدی) لەو ڕۆژەدا قرتا ، هاتە لای پێغەمبەر ﷺ ئەویش کۆتەرە دارێکی دایەو فەرمووی : (عکاشە) بەمە شەڕ بکە ، کە لەپێغەمبەری خوای وەرگرت ﷺ ڕای وەشاند ، بەدەستیەوە بوو بەشمشێرێکی درێژی، ڕەقی بڕندە ، شەڕی پێ‌کرد تا خودای گەورە فەتحی نارد بۆ موسڵمانەکان ، ئەو شمشێرە ناونرا بوو (العون) ، پاشانیش لەلای مایەوە شەڕی پێدەکرد ، تا لە جەنگەکانی هەڵگەڕاوەکاندا شەهید کرا.

٨. پاش تەواوبوونی شەڕەکە (مصعب)ی کوڕی (عمیر العبدری) بەلای براکەیدا تێپەری کە ناوی (ابو عزیز) بوو ، بەدەست یەکێك لە ئەنساریەکانەوە دیل کرابوو، (مصعب) بە ئەنسارییەکەی وت: توند دەستی بگرە ، دایکی دەوڵەمەندە، بەڵکو لەباتی ئەودا خوێنباییت بداتێ ، (ابو عزیز) وتی بە (مصعب) ئەمەیە وەسێتی تۆ بۆ من ؟
(مصعب) وتی : ئەو کابرا ئەنسارییە برای منە نەك تۆ .

٩. کاتێك کە پێغەمبەر ﷺ فەرمانی‌دا بە ئەسپەردەکردنی لاشەی موشریکان لە (قلیب)داو لاشەی (عتبە)ی کوڕی (ربیعە) یان ڕاکێشا بەرەو (قلیب) ، پێغەمبەر ﷺ سەیرێکی دەم و چاوی (ابو حذیفة)ی کوڕی کرد ، بینی زەرد هەڵگەرابوو فەرمووی: (ابو حذیفة) ئەڵێی لەبارەی باوکتەوە شتێکت لەدڵدایە ؟ وتی: نەخێر پێغەمبەری خوا ، سوێند بەخوا هەرگیز بەدگومانیم بۆ دروست نەبووە لەکوژرانی باوکمدا ، بەڵام سەیرم دەکرد ، کە باوکم خاوەن عەقڵ ئاغری و ئازایی و ڕێزێکی تایبەتیە ، ئاواتم و خواست کە ئەوە ڕێنومایی بکردایە بۆ ئیسلام ، کاتێك کەبینیم کوژرا ، ئەوەم بیرکەوتەوە کە ئەو لەسەر کوفرو مردوە ئەوە زۆر ناڕەحەتی کردم ، پێغەمبەری خوا ﷺ گوتەیەکی جوانی پێ فەرموو ، دۆعای فێری بۆ کرد .

تەرمەکانی هەردوولا

شەڕەکە بەشکاندنێکی خراپی موشریکان و سەرکەوتنێکی گەورەی موسڵمانان کۆتایی هات لەموسڵمانەکان (١٤) چواردەکەس شەهیدبوون ، شەش کۆچەری و هەشت ئەنساریی.

موشریکانیش تووشی زیانێکی گەورە هاتن ، حەفتایان لێکوژراو حەفتاشیان لێ بەدیل گیرا ، زۆرینەشیان سەرکردەو فەرماندەو پاڵەوانەکانی قورەیش بوون .

کەجەنگەکە کۆتایی هات پێغەمبەری خوا ﷺ بەسەر کوژراوەکانەوە وەستاو پێی فەرموون: بەراستی ئێوە خراپترین کەسی پێغەمبەرەکەتان بوون ، بەدرۆتان خستمەوە لەکاتێکدا خەڵك هات بەدەممەوە، سەرتان شۆڕکردم لە کاتێکدا کە خەڵك پشتیوانیان لێکردم ، دەرتان کردم کەچی خەڵك جێگەی کردمەوە ، پاشان فەرمانیدا - رایان کێشان و خستنیانە یەکێك لە چاڵەکانی بەدرەوە .

لە (ابي طلحة)ە وە ، پێغەمبەر ﷺ لە رۆژی بەدردا فەرمانیدا ، بیست و چوار فەرماندەی قورەیشیان فڕێدایە ناو پەنا شیوێکی بەدرەوە ، نەریتی وابووە بەسەر هەر کۆمەڵێکدا سەربکەوتایە لە ساراکەدا سێشەو دەمایەوە ، لە ڕۆژی سێیەمدا کەلە بەدر بوون فەرمانیدا کاروانەکەی رێکخەن، پاشان رۆشت هاوەڵەکانی بەدواییدا رۆشتن، چووە سەرچاڵی گۆڕەکان و، دەستی کرد بە بانگ کردنیان هەریەکەیان بەناوی خۆیان و باوکیانەوە ، فلانی کوڕی فلان ، فلانی کوڕی فلان ، ئایا باشتر نەبوو ئەگەر بەگوێی خوداو پێغەمبەرەکەیتان بکردایە ؟ ئەوە ئێمە بەمە گەیشتین کە خودا بەڵێنی پێدابووین ، ئایا بەڕاستی ئێوەش بەوە گەیشتن کەخودا وادەی پێدابوون؟ (عمر) ﷺ وتی: پێغەمبەری خوا چ جەستەیەکی بێ گیان قسەی کردووە ؟ پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : سوێندم بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە ئێوە باشتر لەوان ئەو قسانەی من نابیستن ، لەگێڕانەوەیەکی تردا ، بەڕاستی ئێوە زیاتر لەوان نابیستن ، بەڵام ئەوەیە کەناتوانن وەڵام بدەنەوە [1] .

---

[1] متفق عليه ، مشكاة المصابيح ٢/٣٤٥.

(مەككە) هەواڵی ژێركەوتنەكەی پێدەگات

موشریكان لەمەیدانی بەدردا بەشێوەیەكی ناڕێك هەڵاتن و بەشێوو دۆڵەكاندا پەرش و بڵاوبوونەوەو بەترسەوە بەرەو مەككە ڕایاندەكردو لە شەرماندا نەیاندەزانی چۆن بڕۆنە مەككەوە .

(ابن اسحاق) دەڵێت : یەكەم كەسێك هەواڵی كارەساتەكەی گەیاندە مەككە (الحسیمان)ی كوڕی (عبدالله الخزامی) بوو ، وتیان: چ هەواڵێكت پێیە ؟ وتی: (عتبە)ی كوڕی (ربیعە) و (شیبە)ی كوڕی (ربیعە) و (ابوالحكم) كوڕی (هشام) و (امیە)ی كوڕی (خلف) كوژراون لەگەڵ چەند پیاوێكی تردا كە - ناوی بردن - كەدەستی كرد بەژماردنی سەركردە كوژراوەكانی قورەیش ، (صفوان)ی كوڕی (امیە) كە لە (الحجر)دا دانیشتبوو ، وتی : وەڵڵاهی عەقڵ نایگرێت ئادەی هەواڵی منی لێ بپرسن ، وتیان : ئەی (صفوان)ی كوڕی (امیە) چی لێهات ؟ وتی : ئەوەتا لە (حجر)دا دانیشتووە ، وەڵڵاهی چاوم لێ بوو باوك و براكەی بەیەكەوە كوژران .

(ابو رافع) غوڵامەكەی پێغەمبەر ﷺ دەڵێت : خزمەتكاری (عباس) بووم ، هاتبوە ناومانەوە بۆ ئەهل و بەیت ، (عباس) موسڵمان بوو ، (ام الفضل)و منیش موسڵمان بووین ، (عباس) ئیسلام بوونەكەی شاردبۆوە (ابولهب) نەچوو بوو بۆ شەڕی بەدر ، كە هەواڵەكەی بەدر هات دەمكوت بوو سەری شۆڕ كرد ، هەستمان بەخۆشی و سەربەرزی دەكرد ، من پیاوێكی لاوازبووم دەفرم دروست دەكرد ، لە ژوورەكەی زەمزەمدا هەڵم دەكۆڵی ، سوێندبێت لەوێدا دانیشتبووم خەریكی هەڵكۆڵینی دەفرەكانم بوو (ام الفضل) یش لەپاڵمدا دانیشتبوو ، ئەو هەواڵەی پێمان گەیشت زۆر دڵی خۆش كردبوین ، (ابو لهب) بەبێزاری و بێتاقەتیەكی زۆرو داخ لەدڵیەوە بەرەو لای ئێمە دەهات ، هات و لەپاڵ (حجر)دا دانیشت ، پشتی كردە من ، لەوحاڵەدا دانیشتبووم ، خەڵك وتیان: ئەوە (ابوسفیان)ی كوڕی (حارث) ی كوڕی (عبدالمطلب) هات ، (ابولهب) پێی وت : ئادەی وەرە بۆلام ، سوێند دەخۆم هەموو هەواڵەكەت لەلایە ، دەڵێت : لەلای دانیشت ، خەڵك لەدەوری كۆ بوونەوەوە ، وتی : برازا هەواڵم بدەرێ بزانم بارودۆخەكە چۆن بوو؟ (ابو سفیان) وتی : وەڵڵاهی هەر ئەوەندەمان خۆش بوو چووینە شەڕەكەوە خێرا شانمان بۆ شل كردن ، بەئارەزووی خۆیان لێیان كوشتین و بەدیل گرتین ، وەڵڵاهی سەرباری ئەوەش من لۆمەی كەس ناكەم ، هەندێك پیاومان پێگەیشت سەرتاپا سپی بەسواری ئەسپی ماڕۆوە لەنێوان ئاسمان و زەمیندا وەستابوون ، وەڵڵاهی ئەوانە هیچیان نەهێشت ، هیچ كەسیش نەیدەتوانی بەرامبەریان بوەستێت .

(ابو رافع) دەڵێت : چمکێکی (حجر)م بەرز کردەوەو وتم : وەڵلأهی ئەوانە فریشتە بوون ، دەڵێت: (ابولهب) دەستی بەرزکردەوەو یەك زللەی توندی لێدام ، منیش ڕەتم دایەوە ، هاتە گیانم دامی بەزەویدا ئەنجا کەوتە لێدانم ، من پیاوێکی لاواز بووم ، (ام الفضل) هەستا کوڵەکەیەکی هەڵگرت و کێشای بەسەریدا ، خوێنی لێهێناو پێی وت: کە زانیت ئاغای لێرەنیە بێکەس کوژت کرد ، (ابو لهب) سەری شۆڕکردو لێیدا ڕۆیشت ، سوێند بەخوا تەنها حەوت شەوی تر ژیاو ، خوای گەورە گەڕو گولی کردو کوشتی ، (ئەوەش دەردێکە عەرەب نوقلأنەی شەڕی پێ لێدەدەن ، بۆیە کوڕەکانیشی وازیان لێهێنا ، تاماوەی سێ ڕۆژ کەس نزیکی تەرمەکەی نەدەکەوتەوەو کەسیش هەوڵی نەدەدا بینێژێت کەکوڕەکانی لەقسەو باسی خەڵك ترسان ، ئیتر هەستان چاڵێکیان بۆ هەڵکەند بەدار پاڵیان پێوەنا بۆناو چاڵەکەو لەدورەوە خۆڵیان بۆ فرێدا تابەتەواوی دایانپۆشی).

بەم شێوەیە ، خەڵکی ، هەواڵی شکستەکەی مەیدانی بەدریان پێگەیشت ، ئەم هەواڵە کاریگەریەکی زۆرخراپی کردە سەریان ، گەشتە ڕادەیەك شین و واوەیلایان قەدەغە کرد بۆ مردوەکانیان ، نەبادا موسڵمانەکان ئۆخەی بکەن .

یەکێك لەو نوکتە خۆشانە کە ڕوویدا ئەوەبوو ، (اسود)ی کوڕی (عبدالمطلب) سێ کوڕی لە شەڕی بەدرا بەرکەوتبوون و کوژرا بوون ، زۆر حەزی دەکرد بۆیان بگری ، چاوی کوێر بوو ، شەوێك گوێی لەلاوانەوەیەك بوو ، غولأمەکەی نارد؟ وتی بەڵکو ئەمە خوایە ڕێگەی لاواندنەوەیان دابێت ، ئەرێ تۆ بڵێی ئەمە قورەیش بن و بۆ کوژراوەکانیان بگرین؟ بەڵکو ساخوا ڕێگەم بدەن بگریم بۆ (ابي حكمية)ی کوڕم . خەریکە جەرگم دەسوتێت ، غولأمەکەکە گەڕایەوەو وتی : ئەو لاوانەوەیە شینی ژنێکە بۆ وشترە ونبوەکەی دەگری، ئیتر (اسود) خۆی پێنەگیراو ئەم شیعرەی وت:

اتبكـــي أن تضـــل لهـــا بعير	ويمنعهـــا من النوم السهود
فـــلا تبكي على بكر ولكن	على بدر تقـــاصرت الجدود
علـــى بدر سراة بني هصيص	ومخـــزوم ورهط أبي الوليد
وبكي ان بكيت علـــى عقيل	وبكي حارثـــاً أسد الاسود
وبكـــيهم ، ولا تسمي جميعاً	ومـــالأبي حيكمة من نديد
ألا قد ســـاد بعدهم رجـــال	ولولا يوم بدر لـــم يسودوا

(مەدینە) هەواڵی سەرکەوتنەکەی پێدەگات

که خودای گەورە سەرکەوتنی بەخشی بەموسڵمانان ، پێغەمبەری خوا ﷺ دوو مژدەدەری نارد بۆ خەڵکی مەدینە، بۆئەوەی بەخێرایی مژدەکە یان پیّ بگەیەنێت ، (عبدالله)ی کوڕی (رواحه)ی نارد بۆ خەڵکی سەرەوەو (زید)ی کوڕی (حارثة) یشی نارد بۆ خەڵکی خوارەوە .

جولەکەو دووڕووەکان کەوتبوونە جموجووڵ لەناومەدینەدا بە بڵاو کردنەوەی پڕوپاگەندەی درۆ ، زیاد لەوەش هەواڵی شەهید بوونی پێغەمبەریان بڵاوکردەوە ﷺ کاتێك کە یەکێك لە دووڕوان (زید)ی کوڕی (حارثة)ی بینی بە سواری ((القصوراء) وشترەکەی پێغەمبەرەوە بوو ، وتی : ئەریّ وەڵلاّ موحەممەد کوژراوە ، ئەوەش (قصوراء)ەو دەیناسینەوە ، ئەوەش (زید) ە لە ترساندا نازانێت چی بڵێت و سەری شۆڕ کردەوەو شکاوە .

که هەردوو پیاوە کە گەیشتنە مەدینە موسڵمانان دەورەیان دان ، گوێیان گرت بۆ بیستنی هەواڵەکە ، تا بەتەواوی دڵنیابوون لە سەرکەوتنی موسوڵمانان ، ئیتر خۆشی هەموولایەکی گرتەوە ، هەمووڵایەکی مەدینە پڕ بوو لە دەنگی (لاالەالاالله و اللەاکبر) سەرانی ئیماندران - ئەوانەی لەمەدینەدا بوون - هاتنە دەرەوە بۆ سەر رێگاکانی شار بە مەبەستی پێشوازی کردن و پیرۆزبایی کردن لە پێغەمبەری خوا ﷺ ، بەبۆنەی ئەو سەرکەوتنە گەورەیەوە .

(اسامە)ی کوڕی (زید) دەڵێت: لەکاتێکدا کە تازە (رقیە)ی کچی پێغەمبەری خوامان ﷺ ئەسپەردە دەکرد کە خێزانی (عفان)ی کوڕی (عفان) بوو ، هەواڵی سەرکەوتنەکەمان پێگەیشت ، ئەوکاتە پێغەمبەری خوا ﷺ من و (عثمان)ی هاوسەری بەدیارییەوە دانابوو .

سوپاکەی پێغەمبەر ﷺ بەرەو مەدینە بەرێ دەکەویت

پێغەمبەری خوا ﷺ سێ ڕۆژ دوای کۆتایی هاتنی جەنگەکە لە بەدر مایەوە ، پێش بەرێکەوتنی لەشوێنی مەیدانی شەڕەکە ڕاجیاوازی لەنێوان سوپاکەدا لەسەر مەسەلەی دەستکەوتی شەڕ دروست بوو ، کە جیاوازیەکە توندتر بوو پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانیدا هەرچی کۆکراوەتەوە بیگێڕنەوە ، هەموو دەستکەوتەکانیان هێنایەوە . پاشان وەحی هاتە خوارەوە بۆ چارەسەرکردنی ئەم کێشەیە :

لە (عبادە)ی کوڕی (صامت)ە وە دەڵێت : لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ دەرچووم ، شەڕی بەدرم لەگەڵدا بینی ، خوای گەورە کافرانی ژێرخست ، هەندێك لە موسڵمانەکان ڕاودویان کەوتن هەندێکیان لێ کوشتن و هەندێکیان بەدیلی لێگرتن ، کۆمەڵێکی تریش چوون بۆ کۆکردنەوەی دەستکەوت و تالانی ، هەندێکی تریش چواردەوری پێغەمبەریان دابوو ﷺ نەبادا دوژمن پەلاماری بدەن لەناکاودا ، هەتا شەو داهات ، ئەوانەی کە تالانی شەڕەکەیان کۆ کردبووەوە ، لەبەینی خۆیاندا دەیانوت : خۆمان کۆمان کردۆتەوەو ، بەش کەسی پێوە نیە ، ئەوانەش کە بەدوای دوژمندا ڕایان کردبوو هەڵیاندایەو وتیان : ئێوە لەئێمە شیاوترنین ، ئێمە بووین دوژمنمان دوورخستەوەو ڕاوماننان ، ئەوانەش کە چواردەوری پێغەمبەریان گرتبوو ﷺ وتیان : ئێمەش لەوە دەترساین کە لەناکاودا بێنە سەر پێغەمبەر ﷺ بۆیە بەوەوە سەرقاڵ بووین، خوای گەورە ئایەتی ناردەخوارەوە: ﴿ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنفَالِ قُلِ الْأَنفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴾ الانفال:١، واتە: پرسیارت لێدەکەن ئەی موحەممەد لەبارەی ئەنفالەوە ، تۆش بڵێ : ئەنفال بۆ خوداو پێغەمبەرەکەیەتی لەخودای گەورە بترسن و نێوەندی خۆتان چاك بکەن و، بەگوێی خواو پێغەمبەرەکەی بکەن ، ئەگەر بەڕاستی ئیماندارن ، ئیدی پێغەمبەری خوا ﷺ لەنێوان موسڵماناندا دابەشی کرد [1].

پاش سێ ڕۆژەکەی بەدر پێغەمبەر ﷺ سوپاکەی جوڵاند بەرەو مەدینەو ، دیلە موشریکەکانیشی پێ بوو ، هەروەها ئەو برە ئەنفالەشی پێ بوو کە لەکافرانی شەڕی بەدردا دەستی کەوتبوو ، (عبداللە)ی کوڕی (کعب)ی کردبووە بەرپرس بەسەریەوە ، کە لەتەنگاوی (الصفراء) دەرچوون ، لەسەر گردۆڵکەیەکی نێوان تەنگاوەکەو (نازیە) پاش ئەوەی کە پێنجیەکی لێدەرکرد ئەنجا دەستکەوتەکەی

---

[1] (احمد) دەریهێناوە ٥/ ٣٢٣ ، ٣٢٤ ، هەروەها (حاکم) ٢/٣٢٦ .

بەیەکسانی دابەش کرد ، کە گەیشتنە ناوچەی (الصفراء) پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانیدا بەکوشتنی (نظر)ی کوڕی (حارث) ، ئەم کابرایە هەڵگری ئاڵای موشریکان بوو لە شەڕی بەدرا ، یەکێك بوو لە تاوانبارە هەرە گەورەکانی قورەیش و خراپترین هەڵوێستی هەبوو بەرامبەر بەئیسلام و زۆر ئازاری پێغەمبەری خوای دەدا ﷺ ، (علی) کوڕی (ابو طالب) دای لەگەردنی .

کە گەیشتنە ناوچەی (عرق الظبیة)ش فەرمانیدا بەکوشتنی (عقبە)ی کوڕی (ابي معیط) ، پێشتریش باسمان کرد کە چۆن ئازاری پێغەمبەری دەدا ﷺ ، هەر ئەم بوو لەکاتی نوێژدا سەروپێی ئاژەڵی کرد بەسەر سەری پیرۆزی پێغەمبەردا ﷺ ، ئەوەبوو عەباکەی لە ملی پێغەمبەری ئاڵاندو ویستی بیتاسێنێت و ، خەریك بوو بیکوژێت ئەگەر ئەبوبەکر نەبوایە ، کە فەرمانیدا بەکوشتنی وتی : کوڕەکانم کێیان هەیە ئەی موحەممەد ؟ فەرمووی : دۆزەخ [1] ، (عاصم)ی کوڕی (ثابت الانصاري) کوشتی ، گوتراویشە (علی) کوڕی (ابو طالب) .

کوشتنی ئەو دوو ستەمکارە لە ڕووی سەربازییەوە پێویست بوو ، ئەوانە تەنها دیلی جەنگ نەبوون ، بەڵکو بە زاراوەی نوێ تاوانباری جەنگ بوون .

شاندەکانی پیرۆزبایی

کە پێغەمبەر ﷺ گەیشتە (روحاء) سەرانی موسڵمانەکانی پێگەیشت ، ئەوانەی کە پێشتر لەگەڵ بیستنی مژدەی سەرکەوتنەکەدا بەهۆی دوونێرراوەکە هاتبوونە دەرەوەی شار - هاتنە خزمەتی بۆ پیرۆزبایی کردن ، لەوێدا (سلمە)ی کوڕی (سلامە) پێی وتن: لەسەرچی پیرۆزبایمان لێدەکەن ؟ وەڵڵاهی ئەوانەی شەڕمان لەگەڵداکردن چەند پیرە پیاوێکی سەرساف بوون وەك وشتر ، پێغەمبەری خوا ﷺ دەستی کرد بەپێکەنین ، پاشان فەرمووی: برازا ، خۆ ئەوانە ئەنجوومەنی قورەیش بوون.

(اسید)ی کوڕی (حضیر) یش وتی: پێغەمبەری خوا ، سوپاس بۆ ئەو خودایەی سەری خستیت ، دڵی ئارام کردیت ، وەڵڵاهی پێغەمبەری خوا ، هەرگیز دواکەوتنم لە بەدردا لەبەرئەوە نەبوو کە پێم وابووبێت شەڕ دەکەیت لەگەڵ دوژمندا ، بڕوام وابوو کە مەسەلە کاروانەکەیە بۆیە نەهاتم ، ئەگەر بمزانیبایە بەدوژمن دەگەیت هەرگیز دوا نەدەکەوتم ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : ڕاست دەکەیت .

---

[1] خاوەنی سەرچاوە (صحیح)ەکان ئەمەیان ریوایەت کردووە ، بڕوانە (سنن ابی داود) لەگەڵ پەراوێزەکەی

پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ بەسەرکەوتوویی و سەری بەرزەوە چووە ناو مەدینەوە، هەرچی دوژمنی ناوەوەو دەرەوە هەبوو زەندەقیان لێی چوو بوو ، ژمارەیەکی زۆری خەڵکی مەدینە موسڵمان بوون ، لەوکاتەوە (عبدالله)ی کوڕی (ابی) و تاقمەکەی بە ڕواڵەت و ئاشکرایی هاتنە ناو ئیسلامەوە .

دیلەکان دوای خۆی بەڕۆژێك گەیشتنەوە مەدینە، دابەشی کردن بەسەر هاوەڵانیداو وەسیەتی خێری بۆ کردن ، هاوەڵان خۆیان خورمایان دەخواردو ، لەبەر وەسیەتەکەی پێغەمبەر نانیان دەدا بەدیلەکان .

مەسەلەی دیلەكان

کە پێغەمبەری خوا ﷺ گەیشتەوە مەدینە ، لەبارەی دیلەکانەوە ڕاوێژی بە (ابوبکر)ی هاوەڵی کرد ﷺ، فەرمووی : پێغەمبەری خوا ، ئەوانە ئامۆزاو براو خزمانی عەشرەتن ، من پێم باشە فیدیەیان لێ وەربگریت ، بەو پارەیەی وەری دەگرین هێزمان دەبێت بەسەر کافراندا ، سا بەڵکو خوا هیدایەتیان بداو ببنە پشتیوانێك بۆ ئێمە.

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی بە (عمر)ی کوڕی(خطاب) تۆچی دەڵێیت ؟ (عمر) وتی : وەڵلاهی من لەگەڵ ڕایەکەی (ابوبکر) دانیم ، پێم وایە کە تۆ بوار بدەیت من فلانە کەسی خزمم بکوژم ، (علی)ش (عقیل)ی کوڕی (ابوطالب) بکوژێت و (حمزة)ش فلانە کەسی برای بکوژێت ، تاپیشانی بدەین لای خوای خۆمان کە هیچ دڵ نەرمیەکمان تێدا نییە بەرامبەر بەموشریکان ، ئەمانەش سەران و پێشڕەو سەرکردەکانی کوفرن.

(عمر) دەڵێت : پێغەمبەری خوا ﷺ مەیلی بەلای ڕایەکەی (ابوبکر)دا بوو ، قسەکەی منی بەدڵ نەبوو ، خوێنبایی لێ وەرگرتن ، بۆ ڕۆژی سەرلەبەیانی چوومە خزمەت پێغەمبەر ﷺ بینیم لەگەڵ ئەبوبەکردا دەگریان ـ وتم : پێغەمبەری خوا تۆو هاوەڵەکەت بۆچی دەگرین ؟ ئەگەر گریانم بۆ هات منیش دەگریم ، وەگەرنا خۆم دەگریەنم بۆ گریانی ئێوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : سەبارەت بە مەسەلەی دیلەکان کە هاوەڵەکانت ڕای خۆیان وت : بە وەرگرتنی خوێنبایی ، کەچی سزاکەیانم پێ نیشاندرا لە ئەو درەختە لێمانەوە نزیکتربوو . ئاماژەی بۆ درەختێکی نزیك کرد[1].

---

[1] تاریخ عمر بن الخطاب ، نوسینی (ابن الجوزي) ل ٣٦

خوای گەورە ئایەتی ناردە خوارەوە : ﴿ مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ، لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾ الانفال : ٦٧ ـ ٦٨ واتە: بۆ هیچ پێغەمبەرێك نیە کە دیل گل بداتەوە تاکاتێك پایەدارو جێگر دەبێت لە زەویدا ، مەگەر کەل و پەل و شمەکی دونیاتان دەوێت ؟ خۆ خوای گەورە ئەو جیهانی دەوێت بۆتان و سەرفرازی قیامەتی ئێوەی مەبەستە ، خوا بالآدەست و دانایە ، خۆ ئەگەر بڕیارداەی خودا نەبوایە لەسەر ئەو شتانەی کە وەرتانگرت لەبەرامبەر ئازادکردنی دیلەکانەوە ئەوە تووشی سزایەکی سەخت دەبوون.

ئەو (کتاب)ە ش کە لە ئایەتەدا دەڵێت : پێشتر هاتووە مەبەست پێی ئایەتی : ﴿فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً﴾ محمد : ٤ ، واتە : یان منەتیان بەسەردا بکەن بەریان بدەن ، یان فیدیەیان لێ بسێنن ، ئایەتەکە باسی مۆڵەتی وەرگرتنی فیدیەی تێدایە وەگەرنا سزا دەدران ، سەرزەنشتەکە بۆ ئەوە دابەزی ، چونکە ئەوان پێش جێگیر بوون و پایەداربوون دیلیان گلدایەوەو ، پاشان فیدیەیان وەرگرت لەو تاوانبارانەی کە دیلی شەڕ نەبوون ، بەڵکو تاوانباری جەنگ بوون ، ئەوانە یاسای نوێش وازیان لێناهێنێت و دادگاییان دەکات ، زۆرجاریش حوکمی دادگا لەبارەیانەوە کوشتن یان بەندیی کردن دەبێت هەتا مردن .

ئەوەبوو بڕیارەکە بەپێی بۆچوونەکەی (ابوبکر) (ڕ) جێگیربوو ، قسەیان لە دیلەکان وەرگرت ، هەر فیدیەیەکیش چوارهەزار درهەم بوو تا سێ هەزاردرهەم و تا هەزاردرهەم، خەڵکی مەککە خوێندەواریان هەبوو خەڵکی مەدینە خوێندەواریان نەبوو ، هەرکەسێکیان نەیتوانیایە فیدیە بدات، دە منالیان دەدایە دەست فێری خوێندەواریان بکەن ، کە فێری بکردنایە بەرەڵلأی دەکردن.

پێغەمبەری خوا ﷺ بەبێ بەرامبەر هەندێکی تر لەدیلەکانی ئازادکرد ، لەوانە (المطلب)ی کوڕی (حنطب) و(صیفی) کوڕی (ابی رفاعه) و (ابوعزه الجمحی) ئەمەی بە ئەسیری گرتەوە لە ئوحوددداو کوشتی و باسەکەی لەدواییدا دێت .

(ختنه ابی العاص) یشی بەرەڵلاَ کرد بەمەرجێك دەستبەرداری (زینب) ببێت، پێشتریش (زینب) پارەومالی ناردبوو بۆ بەردانی (ابی العاص) ملوانکەیەکی تێدانابوو کەلای خەدیجە بوو ، بەو ملوانکەیەوە شووی کردبوو (ابی العاص) کاتێك پێغەمبەر ﷺ ملوانکەکەی بینی دڵی نەرم بوو ، داوای کرد لەهاوەڵانی کە (ابی العاص) بەربدەن بەمەرجێك رێگە بدات کە (زینب) کۆچ بکات بۆ مەدینەو

دەستبەرداری ببێت ، (ابو العاص) ڕازی بوو ، پێغەمبەریش بەریدا و (زید)ی کوڕی (حارثة) و پیاوێکی تری ئەنساری نارد بەشوێن زەینەبی کچیداو پێی فەرموون : لە (بطن یأجج) بمێننەوە تا زەینەب بەویدا دەگوزەرێت لەگەڵ خۆتاندا بیهێننەوە. هەردووکیان دەرچوون و لەسەرەوە لەگەڵ خۆیاندا هێنایانەوە ، بەسەرهاتی کۆچەکەی زەینەب زۆرو دورو درێژو خەمناکە .

(سهیل)ی کوڕی (عمرو) لەناوو دیلەکاندا بوو ، وتاربێژێکی کارامەبوو ، (عمر) فەرمووی : پێغەمبەری خوا هەردوو دانی پێشەوەی (سهیل)ی کوڕی (عمرو) دەربهێنە بازمانی تێی بگیرێت و ، بۆ ئەوەی لەمەودوا لەهیچ شوێنێکدا نەبێتە هۆی شێواندنی دەم و چاوی مرۆڤ و ، خەشم و قینی خوا لە ڕۆژی قیامەتدا.

(سعد)ی کوڕی (النعمان) چوو بۆ (عومرە) لەوێ (ابو سفیان) گرتی و بەندی کرد ، (عمرو) کوڕی (ابوسفیان) لەناو دیلەکاندا بوو، ناردیانەوە بۆ (ابو سفیان) ئەویش لە بەرامبەریدا (سعد)ی بەرەڵلا کرد .

قورئان لەبارەی شەڕەکەوە دەدوێت

لەبارەی ئەو جەنگەوە سورەتی (الانفال) هاتە خوارەوە ، ئەم سورەتە قسە لێکردنێکی خوداییە - ئەگەر ڕاست بێت بڵێین - لەبارەی ئەو جەنگەوە ، ئەم شێوە لێدوانە زۆر جیایە لەو گوتانەی کە مەلیك و سەرکردەکان دوای سەرکەوتن لێی دەدوێن .

خوای گەورە باری سەرنجی موسڵمانەکان - یەکجار - ڕادەکێشێت بۆ ئەو کەم و کورتی و لاوازیە ڕەوشتیانەی کەهێشتا تیاندا مابووەوەو ، هەندێکیان لێوەشایەوە ، بۆئەوەی هەوڵبدەن خۆیان کامڵتر بکەن و دەروونیان پاکژ بکەنەوەو لەو کەم و کورتیانە.

پاشان باسی پشتیوانی خوداوەندو سەرخستنی خۆیی بۆ موسڵمانەکان کردو تا لەخۆیان بایی نەبن و بەنازایەتی و قارەمانێتی خۆیان بوغرا نەبن و تووشی فیزو دەمار زلی نەبن و ، پشت بەخودای گەورە ببەستن و ، ملکەچ بن بۆ فەرمانی خوداو پێغەمبەر ﷺ .

پاشان ئەو ئامانج و مەبەستە گەورەانەی ڕوون کردەوە کە لەپێناویدا پێغەمبەر ﷺ ئەم غەزا خوێناویە ترسناکەی ئەنجامداو ، ڕێنومایی کردن بۆ ناسینی ئەو خەسڵەت و ڕەوشتانەی بوونە هۆی سەرکەوتن لە شەڕەکاندا.

پاشان گوتاری ئاڕاستەی موشریکان و دووڕووان و جولەکەو دیلەکانی شەڕەکە کردو ، ئامۆژگاریەکی باشی کردن ، بەشێوەیەك کە ڕێنومایییان بکات بۆ ملکەچ بوون بۆ ڕاستی و وابەستە بوون پێیەوەوە .

پاشان لەبارەی دەستکەوتی شەڕەوە گوتاری ئاڕاستە کردن و ، پرەنسیپ و بنەما سەرەکیەکانی ئەم مەسەلەیەشی بۆ کردن بەیاسا .

پاشان هەموو ئەو یاسایانەی بۆ ڕوون کردنەوە کە تایبەتن بەجەنگ و ئاشتیو، لەو قۆناغەدا زۆر پێویست بوو کە بانگەوازی ئیسلامی پێدا دەگوزەرا ، تاجەنگی موسڵمانەکان جیاوازیەکی هەبێت لەگەڵ ئەو جەنگانەدا کەخەڵکی جاهیلیەت ئەنجامیان دەداو ، باڵادەستی و گەورەیتی ئەوان دەرکەوێت لە ڕەوشت و بەهاو نموونە جوانەکانداو ، بۆ دونیاش بسەلمێنێت کە ئیسلام تەنها بۆچوونێکی تیۆریی نیە و بەس ، بەڵکو بە شێوەیەکی کرداریی شوێنکەوتوانی ڕادەهێنێت لەسەر ئەو بنەماو پرەنسیپانەی بانگەشی بۆ دەکات .

پاشان لەسەر چەند بەندێکی یاساکانی دەوڵەتی ئیسلامی پەسەندکرد کە لەڕووی مافەوە جیاوازی دەکات لەنێوان دانیشتوانی نێو سنوورەکانی و نیشتەجێیانی دەرەوەی سنوری دەوڵەتی ئیسلامیدا.

لەساڵی دووەمی کۆچیشدا ڕۆژووی مانگی ڕەمەزان و سەرفیترە فەرز کران و ، پشکی جۆرەکانی تری زەکاتیش دیاریکران و ، بەو پێیە فەریزەی زەکات و پشکەکانی باسیان لێوەکراو بوونەهۆی بار سووککردنی بژێوی ئەو کۆچکەرە پەنابەرانەی کە نەیاندەتوانی هیچ جۆرە کاسبیەك بکەن .

یەکێك لەجوانترین هەڵوێستەکان ئەوەبوو کە یەکەم جەژنێك لە ژیانی موسڵماناندا بریتی بوو لەو جەژنەی کەوتە مانگی شەوالی ساڵی دووەمی کۆچی ، لەئاکامی ئەو سەرکەوتنە گەورەیەدا کە لەبەدردا بەدەستیان هێنا ، چەندە جوانە جەژنی لەو شێوەیە پڕ لەئاسوودەیی و خۆشی خودا بیهێنێت و نێوچەوانیان بەتاجی سەرکەوتن وسەربڵندی برازێنێتەوە .

چەند گەورەە ئەو دیمەنی نوێژانەی ئەنجامیان دەدا پاش دەرچوونیان لەماڵەکانیان ، بە ڕەزامەندی خودا پڕ دەبوو ، ئاشوفتەی بەزەیی و ڕەزامەندی ئەو دەبوون لەدوای ئەو نازو نیعمەتانەی بەسەریاندا ڕژاندی و ، سەری خستن و باسی کردن و فەرمووی : ﴿ وَاذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ أَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَآوَاكُمْ وَأَيَّدَكُمْ بِنَصْرِهِ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴾ الانفال : ٢٦ واتە : لە یادتان بێت ، کاتێك ئێوە کەمینەیەکی لاوازو ژێردەست بوون و لەوە دەترسان خەڵك لە زەوی خۆتاندا وەدەرتان بنێن ، کەچی خودای گەورە پەنای دان و سەری خستن و لە ڕۆزی جوان بەشی دان ، سا بەڵکو سوپاسی خودا بکەن .

چالاكی سەربازیی لەنێوان بەدر و ئوحوددا

غەزای بەدر یەكەم ڕووبەڕوو بوونەوەبوو لەنێوان موسڵمانان و موشریكاندا ، جەنگێكی یەكلاكەرەوە بوو ، دەسەلآت و سەركەوتنێكی وای بەخشی بە موسڵمانەكان كە هەموو عەرەب شایەتیان بۆ بدەن ، ئەوانەی كە زۆر بێ تاقەت بوون بەئەنجامی شەڕەكە بریتی بوون لەوانەی ڕاستەوخۆ شەڕەكەیان دۆڕاندبوو ، لە موشریكان ، یان ئەوانەی سەركەوتن و سەرفرازی موسوڵمانەكانیان بەگورزی كەمەرشكێن بۆ قەوارەی ئاستی و ئابووری خۆیان دەزانی كە ئەوانیش جولەكە بوون ، هەر لەوكاتەوە كە موسڵمانەكان لەجەنگی بەدرا سەركەوتنیان بەدەست هێنا ئەو دووتاقمە ڕق و كینە داخی دڵیان كەف و كوڵی دەدا دژ بە موسڵمانەكان : ﴿لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا﴾ المائدة :٨٢ واتە: دەبینیت كە داخ لەدڵترین كەس بەرامبەر بە ئیمانداران جولەكە و موشریكانن ، تاقمێكی كەش دروست بوون بۆ هاوپشتی ئەم دوو تاقمەی تر ئەمانە بەڕواڵەت هاتنە ناو ئیسلام ، لەناو مەدینەدا هیچ ڕێزو هەیبەتێكیان نەمابوو ئەوانیش (عبدالله)ی كوڕی (ابی) و تاقمەكەی بوون ، ئەم تاقمە ڕق و كینەیان لەوان كەمتر نەبوو .

تاقمی چوارەمین بریتی بوون لە عەرەبە دەشتەكیەكانی دەوروبەری مەدینە ، مەسەلەی كوفرو ئیمان بەلایانەوە زۆر گرنگ نەبوو ، بەلاّم خەڵكی تالآنی و فەرهود بوون ، ئەمانە دڵەڕاوكێیان پێ كەوتبوو، بەم سەركەوتنە شڵەژان ، لەوە دەترسان كەلە مەدینەدا دەوڵەتێكی بەهێزی وەها دروست ببێت ئەو هێزو دەسەلآتەیان نەهێڵێت كە لە ڕێگەی تالآنكارییەوە دەستیان دەكەوت ، بۆیە كەوتنە ڕقەبەرایەتی لەگەڵ موسڵمانەكانداو بوون بە دوژمنیان.

بەم شێوەیە لە هەموولایەكەوە مەترسی چواردەوری موسڵمانەكانی دابوو ، لە هەمووﻻیەكەوە ، بەلاّم لە شێوازی مامەڵەدا جیاوازیان هەبوو لەگەڵ موسڵماناندناو ، هەر كۆمەڵێكیان ڕێگەی تایبەتی خۆی گرت بۆگەیشتن بەئامانجەكانی خۆی ، لەكاتێكدا كە خەڵكی دەوروبەری مەدینە خۆیان بەموسڵمانی دەردەخست لە ژێریشەوە ڕێگەی پڕ لە پیلان و دەسیسەو شەڕ پێفرۆشتن و ڕقیان دەگرتەبەر، گروپێكی جولەكە دوژمنایەتی خۆیان ئاشكرا دەكردو، بێشەرمانە ڕقەبەرایەتیو كینەیان دەنواند، مەككەش هەڕەشەی لێدانێكی تۆڵەی كەمەرشكێنی دەكردو

بانگەشەی بۆ تۆڵەسەندنەوە دەکرد، خۆی ئامادە دەکردو شەیپوری جەنگی گشتی لێدەداو، زمانحاڵی دەنارد بۆ موسڵمانەکان تاپێیان بڵێت:

ولابـــد من يوم اغر محجل   يطول استمـــاعي بعده للنوادب

هەرواش بوو، قورەیش کەوتە پێش جەنگێکی ترسناک بەرەو قەڵاکانی مەدینە ، ئەو شەڕەش لە مێژوودا بە شەڕی (احد) ناسراوەو ، ڕۆڵێکی خراپی هەبوو لەسەر هەیبەت و ناوبانگ و سامی موسڵمانەکان.

موسڵمانەکان ڕۆڵی گرنگیان بینی لەزاڵ بوون بەسەر ئەو مەترسیانەدا کەتیایدا بلیمەتیی سەرکردایەتیی پێغەمبەر ﷺ لەحاڵەتی وریایی و پارێزی لەو مەترسیانەو بەرنامە دانان بۆ زاڵ بوون بەسەریدا دەرکەوت ، لەم چەند درێژەی دواییدا چەند دیمەنێکی بچوکیان دەخەینە ڕوو .

غەزای (بنی سليم) لە (كدر) دا

یەکەم هەواڵێکی هەواڵگرەکانی مەدینە گەیاندبێتیان بەپێغەمبەر ﷺ دوای جەنگی بەدر ئەوە بوو ، کە تیرەی (بني سليم) لەناو خێڵی (غطفان)دا هێزەکانیان کۆ دەکەنەوە بۆ هەڵکوتانە سەر مەدینە ، پێغەمبەر ﷺ بە دووسەد سوارەوە لەناکاو دای بەسەر ئەو تیرە خۆئامادەکردوانەداو لەناو جێگەکانی خۆیاندا شپرزەی کردن ، لە شوێنێکدا کەپێی دەڵێن (الكدر) جۆگە ئاوێکی (بني سليم) بوو لە (نجد) ، لەسەر ڕێگەی بازگرانی ڕۆژهەڵاتی نێوان مەککەو شام ، لەوێدا گەیشتە سەریان (بنو سليم) فریانەکەوتن و هەڵاتن و لە شیوەکەدا پێنج سەد وشتریان بەجێهێشت و دەست سوپای مەدینە کەوت ، پێغەمبەری خوا ﷺ پاش ئەوەی پێنجیەکی لێدەرکردو دابەشی کردن بەسەر موسڵمانانەکاندا ، هەر پیاوێکیان دوو وشتری بەرکەوت ، غولامێکیشیان دەستگیرکرد ناوی (سپار) بوو ، پێغەمبەری خوا ﷺ ئازادی کرد ، لەو جێگە و ماڵانەدا سێ ڕۆژ مایەوەو پاشان گەڕایەوە بۆ مەدینە.

ئەم غەزایە لەشەوالی ساڵی(٢)ی کۆچیدا بوو ، پاشگەڕانەوە لە بەدر بە حەوت ڕۆژ ، لەو شەڕەدا لەدوای خۆی (سباع)ی کوڕی (عرفظه)ی بەجێهێشت بەسەر شانی مەدینەوە دەشڵێن : (ابن ام مكتوم)ی بەجێهێشتووە [1].

---

[1] زاد المعاد ٢/٩٠ ، ابن هشام ٢/٤٣ ، ٤٤ ، مختصر سيرة الرسول ، نووسینی شێخ عەبدوڵڵای نەجدی ٢/٢٢٦ .

پیلانێك بۆ تیرۆركردنی پێغەمبەر ﷺ

لەئەنجامی شكستەكەی بێباوەڕاندا لەشەڕی بەدر ، زۆر ڕقیان هەستابوو ، مەككە وەكو ئاوی سەرئاگر كوڵ قوڵپی دەدا دژ بەپێغەمبەر ﷺ ، تا دوو پاڵەوانیان نەخشەیان دانا بۆ لەناوبردنی ئەوكەسەی جیاوازیی تێداناونەتەوەو ئەو شكستەی بەسەردا هێناون بەڕای ئەوان گوایە ئەوكەسە (پێغەمبەرە ﷺ)، پاش غەزای بەدر بە چەند ڕۆژێك (عمیر)ی كوڕی (وهب) الجمحی، لەگەڵ (صفوان)ی كوڕی (امیه) لەپاڵ دیواری كابەدا دانیشتبوون (عمیر) یەكێك بوو لەپیاوە شەیتان و فێڵبازەكانی قورەیش و لەناوشاری مەككە زۆر ئازاری پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵەكانی دەدا، (وهب) ی كوڕیشی لای موسڵمانەكان دیل بوو، باسی كوژراوەكانی قولەیب و كارەساتەكانی كرد، (صفوان) وتی: سوێندبێت دوای ئەوان ژیان هیچ مانایەكی نییە.

(عمیر) پێی وت: وەڵڵاهی ڕاست دەكەیت ، سوێندبەخوا منیش ئەگەر ئەوقەرزەم لەسەر نەبوایەو ماڵ و منداڵەكەم نەبوایە كە دەترسم بمرن ، ئێستا سوار دەبووم دەچووم موحەممەدم دەكوشت ، بەهانەشم هەیە ، كوڕەكەم لای ئەوان دیلە.

(صفوان) ئەمەی بەهەلزانی و وتی: من قەرزەكەت دەدەمەوە ، خاوو خێزانیشت لەگەڵ خاوو خێزانی خۆمدا دەبن ، تا لە ژیاندا بن و دڵیان دەدەمەوە ، هەرچیەكم هەبێت دەیاندەمێ.

(عمیر) پێی وت : با ئەم مەسەلەیە لەنێوان من و تۆدا بێت . وتی : باشە .

پاشان (عمیر) فەرمانیدا شمشێرەكەیان بۆ تیژو ژەهراوی كرد ، ئەنجا كەوتەڕێ بەرەو مەدینە ، گەیشتە مەدینە لە كاتێكدا كەلە (پاڵ دەرگای مزگەوتەكەدا بوو ، وشترەكەی ڕادەگرت ، (عومەر)ی كوڕی (الخطاب) ، لەگەڵ كۆمەڵە موسڵمانێكی تردا خەریكی باسی شەڕەكەی بەدر بوون لە دوورەوە بینی ، (عومەر) (ڕ) فەرمووی: ئەوە (عمیر)ە سەگی دوژمنی خودایە ، بۆ شەڕ نەبێت هیچی بەدەستەوە نیە ، پاشان چوو بۆلای پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوە دوژمنی خوایە شمشێری بەدەستەوەیە هاتووە بۆ مەدینە ، فەرمووی : بۆم بكەرە ژوورەوە ، كە (عمیر) هات ، عومەر (ڕ) بەقایشی شمشێرەكەی دەسبەستی كردو ، بەپیاوێكی ئەنساری وت: بڕۆنە ژوورەوە لای پێغەمبەری خودا بوەستن و ، ئاگاتان لەم پیاوە خراپە بێت ، دڵنیانەبن لێی ، پاشان بردیە ژوورەوە ، كە پێغەمبەری ﷺ بەو شێوە بینی فەرمووی : (عمر) دەستی بكەرەوە ، ئەنجا ڕووی

کرده (عمیر) و فەرمووی : نزیك بەرەوە ، نزیك بووەوە ، (عمیر) وتی: (انعموا صباحا) ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : خوای گەورە بەسلاوێکی تر فێری کردووین کە لەوەی تۆ باشترە ، بەسلاو فێری کردووین ، ئەمە مەرحەبایی خەڵکی بەهەشتە .

پاشان فەرمووی : (عمیر) چی تۆی هێناوە ؟ (عمیر) وتی: هاتووم بۆلای ئەو دیلەی لاتانە بەڵکو لەگەڵیدا چاك بن ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : ئەی ئەو شمشێرە چیە لەخۆت داوە ؟ وتی : خوا لەناوی بەرێت چ شمشێرێکە ، ئەمە چی بۆ ئێمە کردووە؟ فەرمووی : ڕاستم لەگەڵدا بڵێ بۆچی هاتویت ؟ عمیر وتی : تەنها بۆ ئەوە هاتووم.

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: نەخێر وانیە ، ڕۆژێکیان تۆو (صفوان) لەپاڵ دیواری کابەدا دانیشتبوون ، باسی کوژراوەکانی (قلیب) تان دەکرد ، پاشان تۆ وتت : ئەگەر قەرزم بەسەرەوە نەبوایەتەو لەماڵ و منالم نەترسامایە ئێستا دەچووم موحەممەدم دەکوشت ، ئەوەبوو (صفوان) قەرزو بژێوی ماڵ و منالەکانتی لە ئەستۆی گرت لەسەر ئەوەی تۆ من بکوژیت ، دڵنیاشبە خودا ناهێڵێت تۆ من بکوژیت .

(عمیر) وتی : شایەتی دەدەم کە تۆ پێغەمبەری خوایت ، پێغەمبەری خوا ئێمە هەموومان بەدرۆمان دەخستیتەوە کە تۆ هەواڵت لەئاسمانەوە پێدەگەیشت و نیگات بۆ دەهات ، ئەم مەسەلەیە تەنها لەنێوان من و (صفوان)دا بوو ، وەڵلاهی ئەم هەواڵە جگە لەخودا کەس بەتۆی نەگەیاندوە ، سوپاسی خوادەکەم کە ڕێنوێنی کردم بۆ ڕێبازی ئیسلامەتی و ، ملی ئەم ڕێیەی پێگرتم ، پاشان شایەتومانی بەهەقی هێنا ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: براکەتان تێبگەیەنن لە ئاینەکەیی و ، فێری قورئان خوێندنی بکەن و ، دیلەکەشی بۆ بەربدەن .

(صفوان) یش لەمەککە زوو زوو دەیوت بەخەڵکی مەککە : مژدە بێت هەواڵێکی ئەوەندە خۆش دەبیستن ڕووداوێك تۆڵەی بەدرتان لەبیر دەباتەوە ، هەمووجارێك پرسیاری لەرێبواران و ئەسپ سواران دەکرد لەبارەی (عمیر)ە وە ، تا یەکێکیان هەواڵی موسڵمان بوونەکەی دایە ، (صفوان) سوێندی خوارد کە قسەی لەگەڵدا نەکات و ، هیچی نەداتێ .

(عمیر) هاتەوە بۆ مەککەو مایەوەو خەڵکی بانگ دەکرد بۆ ئیسلامەتی ، لەسەر دەستیدا زۆرکەس موسڵمان بوو[١].

---

[١] ابن هشام ، ٦٦١/١ ، ٦٦٢ ، ٦٦٢ .

غەزای (بنو قینقاع)

پێشتر باسی ئەو پەیماننامەیەمان کرد کە پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ جولەکەدا بەستی ، زۆر سوور بوو ، لەسەر جێبەجێ کردنی ئەو خاڵانەی لەپەیماننامەکەدا هاتبوون ، هەرواش بوو هیچ موسڵمانێك کارێکی نەکرد پێچەوانەی دەقێکی پەیماننامەکە بێت . بەڵام جولەکە ، کە مێژووی خۆیان پڕکرد بوو لەخیانەت و ناپاکی و پەیمانشکێنی ، زۆری پێنەچوو چوونەوە سەرحاڵەتە کۆنەکانی خۆیان و ، دەستیان کرد بەپیلان و گۆبەنگنانەوەو شەڕ فرۆشتن و ئاژاوەگێڕی و شڵەقاندنی ریزەکانی موسڵمانان ، ئەمەش چەند نموونەیەکە :

نموونەیەك لە فرت و فێڵی جولەکە

(ابن اسحاق) دەڵێت : (شاس)ی کوڕی (قیس)* جولەکە بوو ، زۆر بە تەمەن بوو ، زۆریش بێباوەڕ بوو، رق و کینەی لەدڵدا بوو بەرامبەر بەموسڵمانان و، حەسوودی پێ دەبردن ، جارێکیان بەلای کۆمەڵێك لەهاوەڵانی پێغەمبەردا ﷺ تێپەڕی ، لە ئەوس و خەزرەجدا دانیشتبوون قسەوباسی خۆیان دەکرد، زۆری پێناخۆش بوو کە بەو شێوەیە ئەوانی بینی وەکو برا لەژێر سێبەری ئیسلامدا دەژیان، پاش ئەو دوژمنایەتیەی کە لەسەردەمی جاهیلیەتدا هەیانبوو ، وتی: ئەوە خێڵی (قیلە) لەم شارەدا پێکەوە دانیشتوون ، وەڵڵاهی ئەگەر ئاوابن ئێمە هیچ بریارێکمان بۆ جێبەجێ ناکرێت ، وتی بەگەنجێکی جولەکە کە لەگەڵیدا بوو ، بڕۆ بۆلایان ، لەگەڵیان دانیشە ، پاشان باسی ڕۆژی (بعاث) بکەو پێشتر چی ڕوویداوە ، هەندێك لەو شیعرانەی ئەو کاتانەیان بەسەردا بخوێنەرەوە ، گەنجە چی پێ وترا بوو ئەنجامیدا ، ئیدی ئەوان کەوتنە قسەوتن بەیەك و ، شانازی بەخۆوە کردن . تا دوو پیاویان ئامبازی یەکتری بوون و دەستیان کرد بەشەڕە قسە، پاشان یەکێکیان وتی بەئەوی تریان: ئەگەر حەزتان لێیە شەڕی ئەهلی هەڵدەگیرسێنینەوە، هەردوولا تووڕەبوون هەستانەوە بۆ یەکترو وتیان بەیەك : دەست بدەنە چەك ، چوونە دەرەوە بۆ شەڕ خەریك بوو شەڕ هەڵگیرسێت .

هەواڵ گەیشتەوە بەپێغەمبەر ﷺ لەگەڵ کۆچکەراندا چوو بۆ لایان، تا گەیشتە لایان ، فەرمووی : گرۆی موسڵمانان ، بۆ خاتری خوا ، تازە دەست دەکەنەوە بەقسەوباسی سەردەمی جاهیلیەت ؟ لەکاتێکدا کە من هێشتا لەناوتاندام ، پاش ئەوەی خودا ڕێنومایی کردن بۆ ئیسلام و ڕێزی لێنان و ، بەهاتینی ئیسلام پەیوەندی جاهیلیەتی بڕی و ، لەکوفر ڕزگاری کردن و ، دڵی هەمووتانی کرد بە یەك ؟

ئیدی خەڵکەکە زانیان کە ئەمە لەشەیتانەوە بووەو ، دەسیسەی دوژمنانیانە ، دەستیان کرد بەگریان ، پیاوانی هەردوولا دەستیان کردەوە ملی یەك، پاشان ملیان کەچ کردەوەو لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ بڵاوەیان لێکردو دڵ و دەروونیان پاك بوەوە لە فێڵی (شاس)ی کوڕی (قیس) [1].

ئەمە نمونەیەك بوو لەو کارانەی جوولەکە پێی هەڵدەستان و هەوڵیان دەدا بەهۆیەوە ئاژاوەو شەڕ لەناو موسڵماناندا دەست پێ بکەن و ، کۆسپ دابنێن لەبەردەم ڕێبازی بانگەوازی ئیسلامیدا ، هەر لەو ڕێگەیەوە چەندین پلان و نەخشەیان هەبوو ، پڕوپاگەندەی درۆیان بڵاودەکردەوەو ، ڕۆژی نیوەڕۆ باوەڕیان دەهێنا ، ئێوارەکەی کافر دەبوونەوە ، بۆئەوەی گومان لەدڵی مرۆڤە دڵ لاوازەکاندا بچێنن ، دەستیان دەنوقاند لە بەرامبەر ئەوانەدا کە باوەڕیان هێنابوو پەیوەندی دارایيان لەگەڵیاندا هەبوو ، قەرزیان لە لای هەر موسڵمانێك بوایە شەوو ڕۆژ دەچوونە سەری ، ئەگەر قەرزاریشیان بوونایە دەیانخواردو بە ناهەقی نەیاندەدایەوەو ، دەیانوت : کاتێك تۆ قەرزت لای ئێمە هەبوو کە لەسەر ئایینی باوو باپیرانی خۆت بویت ، ئێستاکە وازت هێناوە هەقمان نیە بەسەرتەوە [2].

ئەمە ڕەفتاریان بوو لە پێش شەڕی (بدر)دا ، سەرباری ئەو پەیماننامەیەی کە لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ بەستبوویان ، پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵەکانی ئارامیان لەسەری دەگرت ، نەبادا شتێك ڕوو بدات و مەبەستیان بوو کەمێنی و ئاشتی ناوچەکە بپارێزن.

---

[1] ابن هشام ١/٥٥٥ ، ٥٥٦ .

[2] زانایانی بواری تەفسیر چەندین نموونەیان باس کردوە لەکردەوەکانیان (تەفسیری سورەی (ال عمران) دا .

بنو قینقاع پەیمان دەشکێنن

کاتێك (بنو قینقاع) بینیان کەخودای گەورە سەرکەوتنێکی گەورەی‌دا بە موسڵمانان لەشەڕی بەدراو ، دەسەلآتیان پەیدا کردو سام و شەوکەتیان چووە دڵی گەورەو بچوکەوە ، ئاستی ڕق و کینەیان زیاتری کردو بەئاشکرا دوژمنایەتیان دەکردو دەستدرێژی ئازاردانیان کەوتە بەرچاوان.

لە هەموویان کینە لە دڵترو داخ لە دڵتر (کعب)ی کوڕی (اشرف) بوو ، دوایش باسەکەی دێت . هەروەها خراپترین و شەڕەنگێزترین تایەفەی جولەکە (بنو قینقاع) بوون ، نیشتەجێی ناو شاری مەدینە بوون . لە گەڕەکێکدا بوون بەناوی خۆیانەوە ناویان نابوو ، - زۆربەیان زەرەنگەرو ئاسنگەرو وەستای قاپ و قاچاخ بوون ، لەبەرە ئەم ڕەوشتەیان هەموو یەکێکیان چەکی جەنگی هەبوو ، ژمارەی شەڕکەرانیان حەوت سەد کەس دەبوون ، ئازاترین جولەکەی مەدینە بوون ، یەکەم تاقمیش بوون کە وادەو بەڵێنیان شکاند لەناو جولەکەدا.

کاتێك کەخودای گەورە موسڵمانەکانی لە شەڕی بەدرا سەرخست ، ملهوڕیی ئەمان زیادی کرد ، دەستیان کرد بەزیاتر شەڕفرۆشتن و ڕق هەستاندنی موسڵمانان ، ئاژاوەیان دەنایەوە ، گاڵتەیان پێدەکردن ، وای لێهات شەڕیان بە ژنە موسڵمانەکان دەفرۆشت.

کاتێك کە مەسەلەکە گەورە بوو دەست درێژیەکانیان توندتر بوو ، پێغەمبەری خوا ﷺ کۆی کردنەوەو ، وتاری بۆدان و بانگەشەی کردن بۆ مەنتیقی عەقڵ و ڕێنوێنی و ، ئاگاداری کردنەوە لە هەر دەست درێژی و دوژمنکاریەك ، بەلآم ئەوان لە شەڕەنگێزی و لووت بەرزیدا پێی زیاتریان لێ ڕاکێشا.

(ابوداود) و ئەوانی تر دەگێڕنەوە لە(ابن اسحاق)ە وە (ر) دەڵێت: کە پێغەمبەری خوا ﷺ لەشەڕی بەدردا سەرکەوت بەسەر قورەیشداو، گەڕایەوە بۆ مەدینە، جولەکەکانی لەبازاڕی (بنو قینقاع)دا کۆکردەوە، پێی فەرموون : خێڵی جولەکە ، ملکەچ بن پێش ئەوەی ڕووداوێکی وەك ئەوەی قورەیشتان بەسەردابێت . وتیان : ئەی موحەممەد ، لە خۆت بایی مەبە کەچەند پیاوێکت لەقورەیش کوشتوە ، ئەوانە هەرزەبوون شەڕیان نەدەزانی ، ئەگەر شەڕمان لەگەڵدا بکەیت ئەوجا دەزانیت کە خەڵکی شەڕکەر ئێمەین ، تۆ تا ئێستا شەڕت لەگەڵ خەڵکی وەك

ئێمەدا نەکردووە ، خوای گەورە ئایەتی ناردە خوارەوە : ﴿ قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَى جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصَارِ ﴾ آل عمران : ١٢،١٣ [١]. واتە : بڵێ بە بێباوەڕان ژێردەکەون و حەشر دەکرێن بەرەو دۆزەخ و خراپترین شوێن ، لەو دووکۆمەڵەدا کە بەیەککەیشتن بەڵگەو پەندێکی تەواوی تێدا بوو بۆ ئێوە ، کۆمەڵێکیان لەپێناوی خوادا جەنگی دەکردو ، کۆمەڵێکیشیان کافر بوون ، بەو ئەندازەیە کۆمەڵێکی تریان بەچاوی خۆیان دەبینی ، خوای گەورە خواستی لەسەر بێت پشتیوانی هەرکەسێك دەکات خۆی بیەوێت ، ئەمە پەندی تێدایە بۆ بینایان .

وەڵامی (بنو قینقاع) بۆ ئەم ئایەتانە ڕاگەیاندنی جەنگ بوو ، بەڵام پێغەمبەر ﷺ ڕقەکەی خواردەوەو موسڵمانیش دانایان بەخۆیاندا گرت ، چاوەڕوانی ڕۆژگار بوون ، زۆری پێنەچوو لەناو مەدینەدا (بنو قینقاع) ئاژاوەو پشێویان دروست کردو ، بە دەستی خۆیان چاڵی مەرگیان بۆ خۆیان هەڵکەندو، ڕێگاکانی ژیانیان لەخۆیان بڕی .

(ابن هشام) لە (ابی عون)ەوە دەگێڕێتەوە ، جارێکیان ژنە عەرەبێك شمەکی هێنابوو، لە بازاڕی (بنو قینقاع) فرۆشتی ، لای کابرایەکی زەڕەنگەر دانیشت ، چەند جولەکەیەك داوایان لێکرد کە دەموچاوی خۆی دەربخات ، ڕازی نەبوو ، زەڕنگەرەکە لایەکی کراسەکەی بەستەوە بەپشتیەوە ژنەکە ئاگای لێنەبوو . کە هەستا عەورەتی دەرکەوت ، جولەکەکانت کەوتنە گاڵتەو پێکەنین ، ژنەکە هاواری لێ هەستا ، پیاوێکی موسڵمان ئامبازی زەڕەنگەرە جولەکەکە بوو کوشتی ، جولەکەکانی تر هەڵیان کوتایە سەر پیاوە موسڵمانەکەو کوشتیان ، کەسوکاری پیاوە موسڵمانەکە هانای هێنا بۆ موسڵمانەکان دژ بە جولەکە شەڕ دەستی پێکرد لەنێوان ئەمان و جولەکەی (بنو قینقاع) دا [٢].

---

[١] سنن ابی داود لەگەڵ (عون المعبود) ٣/١١٥ ، ابن هشام ١/٥٥٢ .
[٢] ابن هشام ٢/٤٧ ، ٤٨ .

ئابڵوقەدان و خۆ بەدەستەوەدان و دەرکردن

ئیدی پێغەمبەر ﷺ ئارامی لێ بڕا ، (لبابە)ی کوڕی (عبد المنذر)ی بەسەر مەدینەوە داناوئالأی موسڵمانای‌دا بەدەست (حمزە)ی کوڕی (عبد المطلب)ە وە ﷺ سەربازانی خودای ڕێکخست بەرەو (بنو قینقاع) کەبینیان واسوپای موسڵمانەکان هات، ڕایانکردە ناو قەلأکانیانەوە، موسڵمانان بەتوندی ئابڵوقەیاندان، ئەم ڕووداوە لەڕۆژی شەممەی نیوەی مانگی شەوالی ساڵی (٢)ی کۆچیدا بوو، ئابڵوقەکەکە ماوەی (١٥) ڕۆژی خایاند تا شەوی یەکەمی مانگی (ذي القعدة) ترسێکی زۆر کەوتە دڵیانەوە ئەو ترسە بوو کە خودا بیویستایە هەر کۆمەڵێك سەر شۆڕ بکات دەیخستە دڵیانەوە . ئیدی ملیان کەچ کرد بۆ فەرمانی پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەردنی خۆیان و ماڵ و منالّ و ژنیاندا ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانیدا باڵبەست کران .

ئیدی (عبدالله)ی کوڕی (ابی) کوڕی (سلول) بەدەوری دووڕووانەی خۆی هەستا، زۆرلالأیەوە لەپێغەمبەر ﷺ کە چاوپۆشیان لێبکات ، وتی: ئەی موحەممەد" داوات لێدەکەم چاك بە لەگەڵ هاوپەیمانەکانم . (بنو قینقاع) هاوپەیمانی (خرزج) بوون . پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵی گەرم و گوڕ نەبوو ، (ابی) جارێکی تر وتیەوە ، پێغەمبەر ﷺ ڕووی لێ وەرچەرخاند ، دەستی گرت بەنەڵقەیەکی قەڵغانەکەیەوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : بەرم بدەو ، توڕە بوو هەتا دەموچاوی پیرۆزی ڕەش داگەڕا ، پاشان فەرمووی: دایکت ڕۆڵەڕۆت بۆ بکات بەرم بدە، بەلأم کابرای دووڕوو هەر سوور بوو ، وتی : نەوەڵلأ بەرت نادەم هەتا چاك نەبیت لەگەڵ دۆستەکانمدا ، چوارسەد کەس سەرپەتی و سێ سەدی کلأوپۆش لە هەموو حاڵەتێك بەرگریان لێکردووم ، ئێستا تۆ دەتەوێت لە بەرەبەیانێکدا درووێنەیان بکەیت؟ سوێند بێت من کابرایەکم دەترسم شتێکم بەسەردابێت .

ئەم پیاوە دووڕووەکە هێشتا مانگێك بەسەر موسڵمان بونیدا نەگوزەرا بوو . پێغەمبەری خوا ﷺ دڵی ڕاگیرکرد ، بەخشینی بە ئەوو فەرمانی پێدان کە لەمەدینە دەرچن و لەنزیکیەوە نیشتەجێ نەبن ، ئەوەبوو دەرچوون بەرەو (اذرعات)ی شام ، کەمێکیان لەوێ مانەوە ئەوانی تریان لەناوچوون .

پێغەمبەری خوا ﷺ ماڵ و سامانەکەیانی لێ سەندن و دووقەڵغان و سێ شمشێرو سێ ڕمی لێدەرهێنا لەگەڵ پێنجیەکی دەستکەوتەکانیان ، ئەوکەسەش هەستا بەکۆکردنەوەی دەستکەوتی شەڕەکە (محمد)ی کوڕی (مسلمە) بوو [١]

[١] زاد المعاد (٢/ ٧١ ، ٩١ ، ابن هشام ٢/ ٤٧ ، ٤٨ ، ٤٩) .

غەزای قاوت (سويق)

لەکاتێکدا کە (صفوان)ی کوڕی (اميه) و (جولەکە) و دووڕووان خەریکی دەسیسەو پیلانگێڕان بوون ، (ابو سفيان) بیری لەکارێکی کەم زیانی ناوبانگ زل دەکردەوە ، کە بەخێرایی بیکات ، تا پلەوپایەی خێڵەکەی پێ بپارێزێت و ، هێزی خۆی دەربخات ، ئاهی کردبوو کە ئاو بەرسەری نەکەوێت تا شەڕ لەگەڵ موحەممەددا نەکات ، دووسەد سواری لەگەڵ خۆیدا بردو تا سوێندەکەی بەجێ بهێنێت لەسەر جۆگە ئاوێکی ڕوو بەشاخی (نيب) دابەزی نزیك بوو لە مەدینە بەلاّم نەیوێرا بەڕۆژ هێرش بکاتە سەر مەدینە ، هەستا بەئەنجامدانی کارێك کە لەچەتەگەریی دەچوو ، بەشەو بەشێوەیەکی نهێنی نزیك قەراغی شار بۆوەو ، چووەلای (حيي) کوڕی (اخطب) دای لە دەرگا ، نەیوێرا بیکاتە ژوورەوە ، چوو بۆ لای (سلام)ی کوڕی (مشكم) سەرۆکی (بني النضير) و خاوەنی گەنجینەکەیان بوو لەوکاتەدا ، داوای هاتنە ژوورەوەی کرد ، فەرموویان لێکرد ، ڕێزی گرت و شەرابی پێشکەش کرد ، هەواڵەکەی لای کەس نەدرکاند ، دوای ئەوە (ابو سفيان) هاتەوە لای هاوڕێکانی و ، مەفرەزەیەکی ناردن و ، چوونە سەر شوێنێکی قەراغی شاری مەدینە پێیان دەوت (عەريق) لەوێدا باخێکی خورمایان سووتاندو ، پیاوێکی ئەنساری هاوپەیمانێکیان بینی هەردووکیان کوشت و ، ڕایان کردەوە بەرەو مەککە.

هەواڵەکە گەیشتەوە بەپێغەمبەر ﷺ دەسبەجێ بەدوایاندا چوو ، بەلاّم ئەوان خێرا تر ڕایان کردبوو ، لەڕێگە (قاوت) ێکی زۆریان فرێدا بوو لەگەڵ بڕێکی زۆر خۆراك و شمەك بۆ ئەوەی لە ڕاکردندا سووکەڵە بن ، ئەوەبوو دەربازبوو بوون لەدەستیان، پێغەمبەری خوا ﷺ گەیشتە (قرقره الكدر)، پاشان گەڕایەوە، موسڵمانان هەموو قاوەتەکەیان کۆکردەوە، ئەم بگرەو بەردەیان ناونا (غەزای قاوت)، ئەم غەزایە لە مانگی ذیالحجة ساڵی (٢) کۆچی دوای جەنگی بەدر بەدوو مانگ ڕوویدا ، پێغەمبەر ﷺ لەوشەڕەدا (ابا لبابه)ی کوڕی (عبدالمنذر)ی بەسەر مەدینەوە جێهێشت [١].

---

[١] زاد المعاد ٢/٩٠ ، ٩١ ، ابن هشام ٢/٤٤ ، ٤٥ .

غەزای (ذي امر)

ئەم غەزایە گەورەترین شالآوی سەربازیە کە پێغەمبەری خوا ﷺ پێش جەنگی ئوحودو سەرۆکایەتی کردبێت ، ئەم شالآوەی لە (محرم)ی سالّی (٣) ی کۆچیدا ئەنجامدا .

هۆیەکەی ئەوەبوو ، هەوالّگرەکانی مەدینە هەوالّیاندا بەپێغەمبەر ﷺ کە کۆمەڵێکی زۆری خێڵی (بني ثعلبة) و (محارب) کۆبوونەتەوەو، دەیانەوێت بدەن بەسەر شاری مەدینەدا پێغەمبەری خوا ﷺ، لەگەڵ چوارسەدو پەنجا جەنگاوەری پیادەو سوارو بەرێ کەوت، (عثمان)ی کوڕی (عفان)ی بەسەر مەدینەوە بەجێهێشت.

لە ڕێگەدا کابرایەکیان گرت ناوی (جبار) بوو لە خێڵی (بنی ثعلبة) کرایە ژوورەوە بۆ لای پێغەمبەر ﷺ پێغەمبەری خوا ﷺ بانگی کرد بۆ ئیسلام موسڵمان بوو ، کردی بە هاوەڵی بیلال و بو بەڕێبەری موسڵمانەکان بۆ سەر شوێنی دوژمن.

دوژمنان کە هەواڵی هاتنی سوپاکەی مەدینەیان بیست بە شاخ و داخەدا بلآوەیان لێکرد، پێغەمبەریش ﷺ بەخۆی و سوپاکەیەوە گەیشتە شوێنی کۆبوونەکەیان کە لەسەر ئاوێك بوو، پێیان دەوت (ذي امر) لەو شوێنەدا هەموو مانگی (صفر)ەکەی بەسەر برد ، لەساڵی (٣)ی کۆچیدا بوو، یان نزیکبوبوەوە لەو ساڵە، ئەم مانەوەیە بۆ ئەوەبوو عەرەبە دەشتەکیەکان هەست بەهێزو دەسەلآتی موسڵمانەکان بکەن و لێیان بترسن ، پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ گەڕایەوە بۆ مەدینە[٢].

کوشتنی (کعب) ی کوڕی (أشرف)

(کعب)ی کوڕی (اشرف) داخ لەدڵترین جولەکە بوو ، دژ بە ئیسلام و موسڵمانان ، زۆر ئازاری پێغەمبەری دەدا ﷺ و بە ئاشکرا دژایەتی دەکرد.

لەتیرەی (طيء)ی - بنی نبهان - بوو، دایکی لەخێڵی (بني النضير) بوو، کابرایەکی دەوڵەمەندی سەرومڕی قۆزی ناو خێڵەکانی عەرەب بوو، یەکێك بوو لە شاعیرەکانیان، قەلآکەی کەوتبوە باشووری ڕۆژهەلآتی مەدینە لە پشت ماڵەکانی (بني النضير)ەوە.

---

[١] ابن هشام ٢/٤٦ ، زاد المعاد ٢/٩١ ، دەڵێن هەوڵەکەی (دعثور) یان (غورث)ی (محارب)ی لەم غەزایەدا بووە ، بەلآم ڕاستتر ئەوەیە کە لە غەزایەکی تردا بووە ، بڕوانە صحیح البخاری ٢/ ٥٩٣

که هەواڵی یەکەم سەرکەوتنی موسڵمانەکان و کوشتنی پاڵەوانەکانی قورەیشی پێگەیشت لەبەدردا وتبوی : ئەریٚ ئەو هەواڵە ڕاستە؟ ئەوانە پیاوماقوڵ و شای خەڵکین ، وەڵڵاهی ئەگەر موحەممەد ئەوانەی کوشتبیٚ ژێرزەوی بۆ من باشترە لەسەر زەوی .

که هەواڵی سەرکەوتنی موسوڵمانەکانی بیست ، دەستی کرد بەجنێودان و خراپە وتنی پێغەمبەر ﷺ موسڵمانەکان و پیاهەڵدانی دوژمنەکانیان و ، هاندانیان دژ بە پێغەمبەر ، بەوەشەوە نەوەستا ، سواربوو بۆلای قورەیش لەلای (المطلب)ی کوڕی (ابی وداعه السهمی) دابەزی ، دەستی کرد بەخوێندنەوەی شیعرو گریان بۆ کوژراوە موشریکەکانی (قلیب) ، بۆ وروژاندنی غیرەتیان و قوڵترکردنەوەی ڕق و کینەیان دژ بە پێغەمبەرو ، بانگی دەکردن بۆ شەڕکردن لەگەڵیدا ، کاتێك لە مەککە بوو (ابو سفیان) و موشریکان پرسیاریان لێکرد : ئایا ئاینی ئێمەت بەلاوە خۆشەویستترە یان ئاینەکەی موحەممەدو هاوەڵەکانی ؟ کاممان لەسەر ڕێگەی هیدایەتە ؟ وتی : بەڕاستی ئێوە لەسەر ڕێگەی هیدایەتن ، باشترن ، لەم بارییەوە ئایەت دابەزی ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيباً مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلاءِ أَهْدَى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلاً﴾ النساء : ٥٠ واتە : ئایا سەیری کەسانێك ناکەیت کە بەهرەیەکیان لە کتێبی ئاسمانی پێدراوە ، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا باوەڕیان بەفاڵچی و جادووگەریی هەیە ، دەربارەی ئەوانەش کە کافرن دەڵێن : ئەوانە چاکترن و ڕێبازی ڕاستریان گرتووە لەوانەی کە باوەڕیان بە ئاینی ئیسلام هێناوە.

پاشان (کعب) بەو شێوەیە گەڕایەوە بۆ مەدینە ، دەستی کرد بە هەرزە گوێی کردن بەرامبەر بەژنانی هاوەڵانی پێغەمبەری خوا ﷺ بەو زمانە پیس و خراپەی ئازاری دەدان.

ئیدی پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : ((کیٚ دەتوانێت (کعب)ی کوڕی (اشرف) لەناو بەرێت ؟ چونکە بەڕاستی ئازاری خوداو پێغەمبەری داوە)) (محمد)ی کوڕی (مسلمه) و (عباد)ی کوڕی (بشر) و (ابو نائله) کە ناوی (سلکان)ی کوڕی (سلامه) بوو برای شیری (کعب) بوو ، هەروەها (الحارث)ی کوڕی (اوس) و (ابو عبس)ی کوڕی (حبر) خۆیان تەرخان کرد بۆ ئەو کارە . فەرماندەی مەفرەزەکە (محمد)ی کوڕی (مسلمه) بوو.

ریوایەتەکان لەبارەی کوشتنی (کعب)ی کوڕی (اشرف)ە وە دەڵێن :ـ کە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : کێ دەتوانێت (کعب) بکوژێت ، چونکە بەڕاستی ئازاری خوداو پێغەمبەرەکەی داوە؟ (محمد)ی کوڕی (مسلمە) وتی: من ئامادەم پێغەمبەری خوا ، ئایا حەز دەکەی بیکوژم؟ فەرمووی: بەڵێ ، وتی: مۆڵەتم بدەرێ با خۆم بڕۆم قسەیەکی لەگەڵدا بکەم ، فەرمووی: بڕۆ قسەی لەگەڵدا بکە.

(محمد)ی کوڕی (مسلمە) چوو بۆلای (کعب) و پێی وت : بەڕاستی ئەم پیاوە پێغەمبەر ﷺ هاتۆتە لامان وداوای سەدەقەمان لێ دەکات ، شکست وماندووی کردووین.

(کعب) وتی : بێگومان کە ئێوە لێی بێزارن .

(محمد)ی کوڕی (مسلمە) وتی : ئێمە بەم حاڵە شوێنی کەوتووین ، حەز ناکەین بەجێی بهێڵین تابزانین چی لێ بەسەر دێت ؟ ئێستا هاتووین بە قەرز هۆقەیەك یان چەند هۆقەیەککمان بدەیتێ.

(کعب) وتی : باشە ، بارمتەم دەوێت .

(ابن مسلمە) وتی : چیت دەوێت بۆت بارمتە بکەین ؟

وتی : ژنەکانتان.

(ابن مسلمە) وتی : چۆن ژنەکانمان دادەنێین ، لەکاتێکدا تۆ قۆزترین پیاوی عەرەبیت ؟

(کعب) وتی : کوڕەکانتانم لە لا دابنێن.

(ابن مسلمە) وتی : چۆن کوڕەکانمان لای تۆ بێت ، جنێو بە هەریەکێکیان بدرێت و پێیان بوترێت : ئەمە بارمتەی هۆقەیەك یان دوو هۆقەیە . بەڵام چەکت بۆ بارمتە دەکەین.

بەڵێنی پێدا کە بێتەوە بۆلای . (ابو نائلە)ش هەمان شێوەی (محمد)ی کوڕی (مسلمە)ی کرد ، چوە لای (کعب)و چەند ساتێك شیعریان بۆ یەکتریی خوێندەوە ، پاشان پێی وت : (ابن الْشرف) دایکت سنگت بۆ بکوتێت ، من بۆ شتێك هاتوومە لات ئەمەوێت بۆت باس بکەم ، بەمەرجێك نەیدرکێنیت.

(کعب) وتی : باشە.

(ابو نائلة) وتی : هاتنی ئەم کابرایە مەبەستی (پێغەمبەر بوو ﷺ) بوو بە بەڵا بۆ ئێمە ، عەرەب کەوتنە دژایەتی کردنمان و ، ئابلۆقەیان لەسەرداناین ،

هەموو ڕێگاکانیان لێگرتین ، تا ماڵ و منداڵمان زایەبوو ماندوو بووین ، خۆمان و ماڵ و مناڵمان تیاچووین ، قسەو گفتوگۆ بەردەوام بوو بەو شێوەیەی کە لەگەڵ (ابن مسلمە)دا ڕوویدا (ابو نائلە) لە قسەکانیدا وتی : چەند هاوەڵێکم لەگەڵدایە هەمان ڕاوبۆچوونی منیان هەیە ، حەزم کرد بیانهێنم شتیان پێ بفرۆشیت و چاك بیت لەگەڵیاندا.

(ابو نائلە) و (محمد بن مسلمە) لەوەدا کە مەبەستیان بوو سەرکەوتنیان بەدەست هێنا ، ئیدی (کعب) بەلایەوە ئاسایی بوو کە چەکی پێ بدینایەو لەگەڵ ئەوانی‌تریشدا بونایە.

لە شەوێکی مانگەشەوی چواردەی مانگی ڕەبیعی‌یەکەمی ساڵی (٣)ی کۆچی ، مەفرەزەکە لەگەڵ پێغەمبەردا کۆبوەوەوە لەگەڵیان چوو هەتا (بقیع الغرقد) و ڕەوانەی کردن و ، پاشان ئامۆژگاریی کردن و فەرمووی : (بڕۆن بە ناوی خواوە ، خوایە هاوکاریان بکە) ، پاشان گەڕایەوە ماڵ و دەستی کرد بەنوێژکردن و پاڕانەوە لە پەروەردگار.

مەفرەزەکە گەیشتە قەڵاکەی (کعب)ی کوڕی (اشرف) ، (ابو نائلە) بانگی لێکرد ، هەستا بێتەخوارەوە بۆلایان ژنەکەی کە هێشتا تازەبووك بوو پێی وت : لەم درەنگ وەختەدا بۆ کوێ دەچیت ؟ گوێم لە دەنگێکە دەڵێیت خوێنی لێ دەتکێت.

(کعب) وتی: ئەوە (محمد)ی کوڕی (مسلمە)ی برام و (ابونائلە)ی برای شیریمە ، پیاوی پایەدار ئەگەر بۆکوشتنیش بانگ بکرێت دەڕوات بەدەمیەوە ، پاشان هاتەدەرەوە بۆلایان بۆنی عەتری لەخۆی دابوو ، پرچی بەردابوەوە.

پێشتر (ابو نائلە) بەهاوەڵەکانی وت ، ئەگەر (کعب) هات من قژی دەگرم و بۆنی پێوە دەکەم ، کە بینیتان من بە تەواوی دەستم لەسەری گیربوو ، ئێوە بە شمشێر لێی بدەن ، کە (کعب) دابەزیە ناویان ساتێك قسەی لەگەڵدا کردن ، پاشان (ابو نائلە) پێی وت : (ابن الاشرف) دەکرێت بە شیوی (عجوز) دا کەمێك بچینە خوارەوەو قسەکانی ترمان لەوێ تەواو بکەین ؟ وتی : ئەگەر ئێوە پێتان خۆش بێت قەیدی نیە . دەرچوون و کەوتنە پیاسە کردن ، لە ڕێگەدا (ابو نائلە) وتی : شەو نییە لەم شەوە بۆنخۆشتر ، (کعب) کەیفی دەهات ، وتی : بۆنخۆشترین ژنی عەرەب لای منە ، (ابو نائلە) وتی : مۆڵەتم دەدەیت بۆنێکی سەرت بکەم ؟ وتی : بەڵێ دەستی خستە ناو قژی بۆنی کردو وتی : بە هاوەڵەکانی چەند بۆنی خۆشە.

پاشان کەمێکی تر ڕۆشتن ، ئەنجا (ابو نائلە) وتی : ئایا جارێکی تریش بۆنی بکەمەوە ؟ (کعب) وتی : بەڵێ : (ابو نائلە) دەستی خستە قژی (کعب) تا توندگرتی و دەستی لێی گیربوو ، وتی: دوژمنی خوا بکوژن ، دایانە بەر شمشێر ، هەرمابوو نەمرد ، ئەنجا (محمد)ی کوڕی (مسلمە) پاچێکی هەڵگرت لە پشتیەوە چەقاندیە سەر سێبەندەی و خۆیدا بەسەریدا تا نووکی پاچەکە لەبەرموسەلآنیەوە دەرچوو ، (کعب)ی دوژمنی خوا هاوارێکی ئەوەندە توندی لێ بەرز بووەوە ، هەموو قەڵاکەی بەخەبەر هێناو مرد ، خەڵکی ناو قەڵا هەموویان ئاگریان داگیرساند ، مەفرەزەکە گەڕایەوە لە کاتی لێدانەکەیدا (الحارث) کوڕی (اوس) سەرە نوکی هەندێك لە شمشێرەکان کەمێك بریندار کردبوو بوو ، خوێنی لەبەر دەچوو ، کاتێك مەفرەزەکە گەیشتەوە (حرة العرض) سەیریان کرد (الحارث) یان لەگەڵدا نیە ، کەمێك وەستان سەیریان کرد واهات ، شوێنی جێگە پێیەکانیی کەوتبوو ، هەڵیانگرت ، تاگەیشتە (بقیع الغرقد) (الله اکبر) یان کردو پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : یاخوا سەرفراز بن ، ئەوانیش وتیان : لەگەڵ تۆدا پێغەمبەری خوا ، ئەنجا سەری دوژمنی خوایان فڕێدایە بەردەمی ، سوپاسی خوای کرد لەسەر ناوبردنی (کعب) ، ئەنجا تفی کردە سەر برینەکەی (حارث) چاك بووەوەو ئازاری نەما [1].

کە جولەکە بەکوشتنی (کعب)ی ستەمکاریان زانی ترس و سام و نیشتە دڵە سەختەکانیان و ، تێگەیشتن کە ئیتر پێغەمبەر لە بەکارهێنانی هێزدا سڵ ناکات لە کەسێك کە ئامۆژگاری دادی نەدا ، ڕێز لە بەرژەوەندی کۆمەڵگای ئیسلامەتی و ئاسایش و پەیماننامەکان نەگرێت ، بۆیە کەسیان نەیوێرا ورتەی لە دەمەوە دەبێت لەسەر کوشتنی (کعب) ، بەڵکو بێدەنگ بوون و ، وایان نیشاندا کە پابەندی پەیماننامەکان دەبن و ، ملیان کەچ کردو ، مارە ژەهراویەکان خێرا خۆیان کردەوە بەکونەکانیاندا بۆ خۆشاردنەوە.

بەو شێوەیە پێغەمبەر ﷺ بۆ ماویەك یەکلابووەوە بۆ ڕووبەڕووبونەوەی ئەو مەترسیانەی پێشبینی دەکرد لەدەرەوەی مەدینەوە ڕووی تێ بکەن ، موسڵمانەکان بەو شێوەیە کەمێك باری سەرشانیان لەناوەوە سووك بوو ، کەدەمێك بوو ئەگەری ئەوەیان دانابوو لە پڕێکدا دەستێك بوەشێنینن .

---

[1] درێژەی ئەم بەسەر هاتەمان وەرگرتووە لە (ابن هشام) ٥١/٢ ،٥٢ ، ٥٣ ، ٥٤ ، ٥٥، ٥٦ـ ٥٧ ، هەروەها لە (صحیح البخاری) ١/ ٣٤١ ، ٤٢٥ ، ٢/ ٥٧٧ ، هەروەها لە (سنن ابی داود) هەروەها لە (سنن ابی داود) لەگەڵ (عون العبید) ٤٢/٢ ، ٤٣ ، و (زاد المعاد) ٩١/٢ .

غەزای (بحران)

ئەم غەزایە گروپێکی گەورەی گەڕۆك بوو سێ سەد جەنگاوەر دەبوون ، پێغەمبەری خوا ﷺ سەرۆکایەتی کردن لە مانگی (ربیعی دووەمی) ساڵی (٣)ی کۆچیدا بەرەو شوێنێك ناوی (بحران) بوو ، شوێنێکە لە (حیجان) سەر بە ناوچەی (نزع)ە مانگی رەبیعی دووەم و پاشان مانگی جەمادی یەکەمیشی لە (ساڵی سێی کۆچی) لەوێ بردە سەر ، پاشان گەڕایەوە بۆ مەدینە ، شەڕی تووش نەبوو[1].

سریەکەی (زید) ی کوڕی (حارثة)

ئەم سریەیە دواترین و سەرکەوتووترین سریەی گەرۆکی شەڕ بوون کە موسڵمانەکان پێش ئوحود پێی هەستابن ، لەمانگی جەمادی دووەمی ساڵی (٣)ی کۆچیدا ڕوویدا.

درێژەی باسەکەم بەم شێوەیە ، دوای جەنگی بەدر قوڕەیشیەکان کەوتبوونە دڵە ڕاوکێ و پشێوی ، هاوین هات و وەرزی کاروانی ڕوەو شام نزیکتر بوەوە ، خەمێکی کەیان بۆ دروست بوو.

(صفوان)ی کوڕی (امیه) کە بۆ سەرۆکایەتیی کاروانی ئەمساڵی قوڕەیشیەکان بەرەو شام هەڵبژێردرا بوو ، وتی بەقوڕەیش: موحەممەدو هاوەڵەکانی ڕێگەی بازرگانیان لێ تێکداوین ، نازانین چی بکەین لەهاوەڵەکانی و ، ئەوانە کەنار دەریا جێ ناهێڵن ؟ خەڵکی کەناری دەریاش لەگەڵیانن و زۆربەشیان چوونەتە ناویانەوە ، نازانین لەکوێوە بڕۆین؟ ئەگەر لێرە دانیشن و هیچ نەکەین ماڵەکەمان دەخوێن و، هیچی نامێنێت ، ژیانی مەککەش بەندە بەبازرگانی هاوینەوە بۆ شام و بەزستانەوە بۆ حەبەشە.

لە بارەی ئەم مەسەلەیەوە گفتوگۆی زۆر کرا ، (اسود)ی کوڕی (عبد المطلب) بە (صفوان)ی وت : لاشانی ڕێگەی کەنار دەریا بەردەو ڕێگەی عێراق بگرەبەر . ئەوە ڕێگەیەکی زۆر دوورو درێژەو دەبێت بەناو (نجد)دا بڕۆیت بەرەو شام و لە دووریەکی زۆرەوە لای ڕۆژهەڵاتی مەدینە بگریت ، قوڕەیش هیچیان لە بارەی ئەو ڕێگەیەوە نەدەزانی ، (اسود)ی کوڕی (عبد المطلب) ئامارەی کرد بۆ (صفوان) کە (فرات)ی کوڕی (حیان) لەخێڵی (بنی بکر بن وائل) بکاتە ڕێبەری و ڕێنوێنی بکات بۆ ئەو سەفەرە.

---

[1] ابن هشام ٢/ ٥٠ ، ٥١ ، زاد المعاد ٢/ ٩١ جیاوازی هەیە لەسەر هۆی ئەم جەنگە ، وتراوە کە هەواڵگرانی مەدینە ، هەواڵیان دا بە پێغەمبەر ﷺ کە (بنی سلیم) هێزێکی زۆریان کۆکردۆتەوە بۆ هەڵکوتانە سەر مەدینە و دەوروبەری ، وتراویشە: بەڵکو سوپاکەی بۆ قوڕەیش دەرچووە ، (ابن هشام) و (ابن القیم) باشی ئەم ڕایەیان کردووەو قسەیان لەسەر ڕای یەکەم نەکردوە ، چونکە ماڵەکانی (بنی سلیم) تا کەو ئەوناوچەی (نزع) بەڵکو دەکەونە (نجد) و زۆر دوورن لەناوچەی (نزع) ەوە .

کاروانەکەی قورەیش دەرچوو (صفوان)ی کوڕی (امیە) بەرپرسی بوو ، بەڕێگە تازەکەدا چوون ، بەڵام هەواڵی ئەم کاروانەو ئاراستەی ڕێگەکەش گەیشتەوە مەدینە ، ئەمەش بەشێوەیەك بوو ، (سلیط)ی کوڕی (نعمان) موسڵمان بوو بوو . لە دانیشتنێکی شەراب خواردنەوەدا دانیشتبوو ـ ئەوکاتە هێشتا شەراب حەرام نەکرابوو . لەگەڵ (نعیم)ی کوڕی (مسعود الاخصی) دا ئەوکاتە هێشتا موسڵمان نەبوو بوو کاتێك کە سەرخۆش دەبێت و ، وردو درشتی ڕێگەی کاروانەکەو نەخشەکەی لەدەم دەرئەچێت ، دەسبەجێ (سلیط) خۆی دەگەیەنێتە لای پێغەمبەر ﷺ بەسەرهاتەکەی بۆ دەگێڕێتەوە .

خێرا پێغەمبەری خوا ﷺ سەد سوارێك کۆدەکاتەوە بە سەرۆکایەتی (زید)ی کوڕی (حارثة الکلبي) سازیان دەکات و ، بەپەلەو لەناکاودا دەدەن بەسەر کاروانەکەدا . لەکاتێکدا کاروانچیان لەسەر کانیاوێکی خاکی (نجد) لایاندا بوو پێی دەڵێن (قردە) دایان بەسەر هەموو کاروانەکەدا ، (صفوان) و پاسەوانەکانی جگە لە ڕاکردن و خۆ قوتار کردن هیچیان بۆ نەمایەوە.

موسڵمانەکان ڕێبەری کاروانەکە (فرات)ی کوڕی (حیان) یان دەستگیر کرد ، وتراوە دوانی تریشی لەگەڵدابووە بڕێکی زۆر دەفری زیویان غەنیمەت کرد کە کاروانەکە هەڵی گرتبوو ، نرخی شتەکان بە سەدهەزار خەمڵێنرا ، پێغەمبەری خوا ﷺ پاش دەرکردنی پێنج یەك هەموو دەستکەوتەکەی دابەشکرد بەسەر بەشداربوانی سریەکەداو لەوێشدا لەسەر دەستی پێغەمبەردا ﷺ ، (فرات)ی کوڕی (حیان) موسڵمان بوو [1].

ئەمە کارەساتێکی سەخت و نەگبەتیەکی گەورەبوو لەدوای بەدر تووشی موشریکان بوو ، ئەوەندەی تر دڵەڕاوکێی قورەیش زیادی کردو خەم و پەژارە دڵی گرتن ، ئیدی لەبەردەمیاندا هیچ نەما جگە لەدوو ڕێگە ، یان ئەوەیە وازبهێنن لە ملهوڕی و لوتبەرزی خۆیان و ڕێگەی ئاشتی و ئاشتبوونەتەوە بگرنەبەر لەگەڵ موسڵمانەکاندا ، یان دەبێت هەستن بەجەنگێکی سەرانسەریی وەها کە ڕۆڵ و پلەوپایەی جارانیان بۆ بگێڕێتەوەو ، هێزی موسڵمانان سەرکوت بکەن ، بەشێوەیەکی دەسەڵاتیان نەهێڵێت لەم شوێن و ئەو شوێندا ، مەککە ڕێگەی دووەمی هەڵبژارد ، داواکاری تۆڵەکردنەوەو خۆ ئامادەکردن بۆ شەڕکردن لەگەڵ موسڵمانەکاندا زیادی کرد بە خۆسازدانێکی تەواوەتی و، بەنیازی هەڵکوتانە سەر موسڵمانەکان لەماڵەکانی خۆیاندا ، ئەمانەو ئەو ڕووداوانەی پێشتریش ڕێ خۆشکەرێکی بەهێزبوون بۆ هەڵگیرسانی شەڕی ئوحود.

---

[1] ابن هشام ٢/ ٥٠ ، ٥١ فقه السیرة ل ١٩٠ ، رحمة للعالمین ٢/ ٢١٩ .

(غەزای ئوحود) و

خۆ ئامادەکردنی قورەیش بۆ شـەڕی تۆڵەسێن

مەککە ئاگر لەجەرگ و هەناوی بەربوو بەهۆی کارەساتی جەنگی بەدرو ئەو شکستە گەورەو کوژرانی پیاوماقوڵان و پاڵەوانەکانیانەوە، ئارەزووی تۆڵەو هەق سەندنەوەیان لەناخدا دەجوڵاندن ، تاڕادەیەك گریانیان لەسەر کوژراوانی بەدر قەدەغە کردبوو ، بەخێرایش نەچوون بەدەم دیلەکانیانەوە نەبادا موسڵمانەکان هەست بکەن بەڕادەی خەم و پەژارەی دڵیان.

پاش غەزای بەدر قورەیشیەکان ڕێککەوتن لەسەر هەستان بەجەنگێکی سەرانسەری دژ بەموسڵمانەکان بەشێوەیەك شیفای دڵیان بدات و، ئاگری دەروونیان دامرکێنێتەوە دەستیان کرد بەخۆسازدان بۆ ئەو جەنگە .

(عکرمە)ی کوڕی (ابو جهل) و (صفوان)ی کوڕی (امیە) و (ابوسفیان)ی کوڕی (حرب) و (عبدالله)ی کوڕی (ابی ربیعە) لە هەموو سەرکردەکانی تری قورەیش زیاتر دڵیان گەرم بوو بۆ ئەنجامدانی ئەو شەڕە.

یەکەم کارێك کردیان ئەوەبوو ئەو کاروانەی بەهۆیەوە جەنگی بەدر ڕوویدا دەستیان بەسەراگرت و، وتیان بەو کەسانەی ماڵیانی تێدابوو، ئەی گرۆی قورەیش، موحەممەد تاقیکردونەتەوە چاکترینی کەسەکانی ئێوەی کوشت ، بەم سامانە یارمەتیمان بدەن با جەنگی پێ بکەین لەگەڵ موحەممەددا ، بەڵکو تۆڵەی لێبکەینەوەو ، بەدەمیانەوە هاتن و ، فرۆشتیان بریتی بوو لە هەزار وشترو پارەکەش بایی پەنجا هەزار درهەم بوو ، لەم بارەیەوە خوای گەورە ئایەتی ناردە خوارەوە : ﴿ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ ﴾ الانفال : ٣٦ واتە : بێباوەڕان پارەو ماڵی خۆیان خەرج دەکەن بۆلادان لەڕێگەی خودا ، ئەوانە پارەی خۆیان خەرج دەکەن و ، پاشان لە دواڕۆژدا دەبێتە پەشیمانی بۆیان و ژێریش دەکەون.

پاشان ڕێگەی خۆبەخشی کرایەوە بۆ هەرکەسێك حەزبکات ، لە حەبەشی و خێڵی کینانەو تیهامە بۆ شەڕ کردن لەگەڵ موسڵمانەکاندا ، بۆ ئەم مەبەستەش چەندین ڕێگەی هاندانیان گرتەبەر ، تاڕادەیەك (صفوان)ی کوڕی (امیە) هەستا بەفریودانی (اباغرە)ی شاعیر کە لە شەڕی بەدردا بەدیلی گیرا بوو ، پێغەمبەر ﷺ

بەبێ بەرامبەر بەری دابوو ، پەیمانی لێ وەرگرتبوو کە دژی نەوەستێتەوە (صفوان) کلاوی نابوە سەر ئەم پیاوەکە هەستێت بەهاندانی خێڵەکان دژ بەموسلمانەکان و ، بەڵێنی پێدابوو کە ئەگەر لە شەڕەکە بەزیندویی هاتەوە دەوڵەمەندی بکات ، ئەگەر مردیش کەفالەتی کچەکانی بکات ، ئیدی (ابو غرە) هەستا بەهاندانی تیرەکان بە شیعرەکانی و هەست و ناخی دەبزواندن ، هەروەها شاعیرێکی تریشیان هەڵبژارد بوو بۆ هەمان کار ناوی (مسافع)ی کوڕی (عبد مناف الجمحي) بوو.

(ابو سفيان) یش پاش گەڕانەوەی لە جەنگی (قاوت) و بێ ئومێد بوونی و زایەکردنی بڕێکی زۆر لە ئاڵف و قاوتی سوپاکەی لە هەموو کەسێك زیاتر هانی خەڵکی دەدا دژ بە موسڵمانەکان.

ئەوەی زیاتر قوڕەکەی خەست کردەوە ، ئەگەر ڕاست بێ بڵێین: ئەوەی بڵیسەی ئاگرەکەی زیاترکرد ئەو کارەساتە بوو کە لەم دواییدا بەسەر قوڕەیشدا هات لەڕێگەی سریەکەی (زید)ی کوڕی (حارث) و ئەو زیانە گەورەیە پشتی ئابووریی قوڕەیشی نوشتانەوە، ئەوەندە قاروخەفەتی خستبووە دڵیانەوە سنووری نەبێت ، ئیدی پەلە کردنی قوڕەیش بۆ یەکلایی کردنەوەی مەسەلەکە لەنێوان خۆیان و موسڵمانەکاندا زیاتری کرد.

ژمارە و سەرکردایەتی سوپای قوڕەیش

کەساڵ هاتەوە مەککەییەکان ئامادەیی تەواویان وەرگرتبوو ، سێهەزار جەنگاوەر لە قوڕەیش و هاوپەیمانەکانیان و حەبەشیە موشریکەکان کۆببونەوە ، سەرکردەکانی قوڕەیش پێیان وابوو کە ژنان لەگەڵ خۆیاندا بەرن ، تا ئەوە کاریگەری زیاتر بێت بۆ ڕاکێشانی پیاوان و بەرگری کردن لەحورمەت و شەرەفیان ، ژمارەی ژنان لە شەڕەکەدا (١٥) بوو، بەهۆی سێ هەزار وشترەوە سوپاکەیان گوێزایەوە، دووسەد سوارچاکیش [1] بەدرێژایی ڕێگاکە لەئەم لاولای سوپاکەوە دەڕۆشتن، حەوت سەد قەڵغانی خۆپارێزیشیان پێ بوو.

سوپای مەککە دەکەوێتە جوڵە

پاش ئەم ئامادەگییە ، سوپای مەککە کەوتەڕێ بەرەو مەککە، ئاهو حەسرەتە کۆنەکە ئاگری بەردابوو لەجەرگیان و، ئەم شەڕە سوکنایی بەدڵدا دەهێنان .

---

[1] زاد المعاد ٢/٩٢ باسکراوە لە (فتح الباري) یشدا باسی سەد ئەسپ هاتووە ٧/ ٣٤٦ .

هەواڵگریەکانی پێغەمبەر ﷺ

هەواڵی جووڵەی دوژمنیان پێدەگات

(عباس)ی کوڕی (عبدالمطلب) چاودێری جموجوڵ و ئامادەگی سەربازەکانی قورەیشی دەکرد هەرکە ئەم سوپایە کەوتە جووڵە، (عباس) نامەیەکی بەپەلەی نووسی بۆ پێغەمبەر ﷺ، درێژەی دەنگوباسی سوپاکەی تێدا بوو.

نێرراوەکەی (عباس) بەپەلە کەوتەڕێ ، ئەوەندە خێرا ڕۆشت ماوەی نێوان مەککەو مەدینەی بە سێ ڕۆژ بڕی کە پێنج سەد کیلۆمەتر دەبێت ، نامەکەی دایە دەست پێغەمبەر ﷺ لە مزگەوتی (قباء) بوو .

(ابی) کوڕی (کعب) نامەکەی بۆ خوێندەوە، فەرمانی پێدا کەنهێنی بپارێزێت و ، بەپەلە گەڕایەوە بۆ مەدینەو باسی مەسەلەکەی لای سەرکردەکانی کۆچکەران و ئەنساریەکان کرد.

خۆ ئامادەکردنی موسڵمانان بۆ حاڵەتی ناکاو

ئاگاهی لەمەدینەدا لێ درا ، پیاوان هەمیشە چەکیان پێ بوو ، لەکاتی نوێژیشدا لێیان نەدەکردەوە نە بادا شتێك ڕوو بدات .

مەفرەزەیەکی ئەنساریەکان کە (سعد)ی کوڕی (معاذ) و (اسید)ی کوڕی (حضیر)یان تێدا بوو هەستان بەپاسەوانی کردنی پێغەمبەر ﷺ بەچەکەوە تا بەرەبەیان لەبەر دەرکەکەیدا دەوەستان .

لەسەر هەموو ڕێگەکانی دەرەوەی مەدینە مەفرەزەی چەکدار دانرابوون ، بۆ حاڵەتی ناکاویش چەند گروپێکی موسڵمانەکان . بۆ زانینی جموجوڵی دوژمن . هەڵدەستان بە چاودێری کردنی ئەو ڕێگاوبانەی کە لەوانەبوو موشریکان لێیەوە هێرش بهێنن بۆ سەر موسڵمانەکان .

سوپای مەککە بەرەو قەلاَکانی مەدینە دەکەوێتە ڕێ

سوپاکەی قورەیش لەڕێگە سەرەکیە باوەکەی ڕۆژئاواوە کەوتەڕێ ، کەگەیشتنە ناوچەی (الابواء) ، لەوێدا (هند)ی کچی (عتبە) ، ژنی (ابو سفیان) پێشنیاری کرد گۆڕی دایکی پێغەمبەر ﷺ هەڵبدەنەوە ، بەڵام سەرکردەکانی قورەیش ڕێگەیان نەداو ، ترسان لە چارەنووسی خراپی هەستان بەو جۆرەکارانە .

پاشان سوپاکەی مەککە کەوتەوە ڕێ تا لە مەدینە نزیك بوەوە ، دۆڵی (العقیق)ی گرتەبەر پاشان لێیەوە لای‌دا بەرەو لای ڕاست، تا لەنزیك ئوحودەوە لەشوێنێکدا کاروانیان خست پێی دەڵێن (عینین) لە ناوەوەی (السبخة)دا ، لەسەر

جۆگە ئاوێکی دەمی دۆڵەکەدا کە دەکەوێتە باکوری مەدینەوە . رۆژی هەینی شەشی مانگی شەوالی ساڵی سێیەمی کۆچی لەم شوێنەدا ئۆردویان دروست کرد.

ئەنجوومەنی راوێژکاری پێکهات
بۆ دانانی نەخشەی بەرگری کردن

هەواڵگریەکانی مەدینە هەواڵەکانی مەککەیان یەك لە دوای یەك هێنا ، تادواین هەواڵ کە دروست کردنی سەربازگەکە بوو ، لەوێدا پێغەمبەری خوا ﷺ ئەنجومەنێکی باڵای راوێژکاری دانا ، ئاڵوویری راوبۆچونەکانی تێدا کرابوو ، بۆ هەڵوێست وەرگرتن و، هەواڵی خەونێکی خۆی پێراگەیاندن و، فەرمووی: (وەڵڵاهی خودا بەخێری بگێرێت ئەمشەو خەونێکم بینی ، مانگایەکی سەربڕاوم بینی و ، بینیم نوکی شمشێرەکەم کەلێکی تێکەوتبوو ، هەروەها سەیرم کرد دەستم چوو بوو بەقەڵغانێکی پتەودا، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ خەونەکەی والێکدایەوە ، کە لەسەر برینی مانگاکە بریتیە لە شەهیدبوونی هەندێك لە هاوەڵەکانی و، کەلبوونی شمشێرەکەش بەپێکرانی پیاوێکی ئال و بەیتی خۆی لێکدایەوە ، قەڵغانەکەشی بەشاری مەدینە لێکدایەوە.

پاشان رای خۆی خستە بەردەست هاوەڵەکانی و پێی وابوو کە باشتروایە لە مەدینە نەرۆنە دەرەوەو، خۆیان لەقەڵاکانیدا پەنابدەن، ئەگەر موشریکان لە سەربازگەکەیاندا مانەوە ئەوا جێگەو رێگەیان زۆرخراپ دەبێت و هیچ سوودێکیشی نابێت ، ئەگەر هاتنە ناو مەدینەیشەوە موسڵمانان شەڕی کۆڵان و کۆڵانیان لەگەڵدا دەکەن و ، ژنانیش لەسەر ماڵەکانەوە . ئەمە رای پێغەمبەر بوو (عبدالله)ی کوری (ابی) کوری (سلول) سەرکردەی دووڕوان کە بەسیفەتی یەکێك لە سەرکردەکانی خەزرەج لەوێدا ئامادە بوو، هەمان رای پێغەمبەری هەبوو ، وا دیاربوو هەماهەنگ بوونی رایەکەی لەگەڵ راوبۆچونەکەی پێغەمبەردا لەبەرئەوە نەبوو کە ئەو هەڵوێستە بەراست بزانێت ، بەڵکو بۆ ئەوەبوو تابتوانێت ژێر بەژێری خۆی لە شەڕەکە بدزێتەوەو کەس پێی نەزانێت ، ویستی خوای گەورەش وابوو کەخۆی و هاورێکانی بۆ یەکەمجار لەبەردەم موسڵمانەکاندا ئابروویان بچێت و ، ئەو دەمامکەیان بەسەرەوە لاچێت کە بێباوەڕی و دووڕووییەکەیانی حەشاردابوو ، موسڵمانەکانیشی لە تەنگەتاوترین ساتدا ئەو مارە ژاراویانە ببینن کە لەناو کارژو بەرگ و دەمامکەکانیاندا دەجوڵانەوە .

هەندێك لەو هاوەڵە دڵگەرمانەی کە ڕۆژی بەدریان لەکیس چوو بوو ، داوایان کرد لە پێغەمبەر ﷺ کە بچێتە دەرەوەو ، زۆریان لێکرد تا ڕازی بێت ، تاوای لێهات یەکێکیان وتی : پێغەمبەری خوا ئاواتمان دەخواست بۆ ئەم ڕۆژەو لە خوا دەپاڕاینەوە کە بێتە دی ، ئەوەتا خوای گەورە بۆی هێناوین و نزیك بۆتەوە ، بڕۆ دەرەوە بۆلای دوژمنەکانت ، باوانەزانن لێیان دەترسین.

(حمزە)ی کوڕی (عبد المطلب)ی مامی پێغەمبەر خوا ﷺ سەرمەشقی ئەو دڵگەرمانە بوو ، پێشتریش بڕندەی شمشێرەکەی خۆی لە غەزای بەدرا دیبوو . وتی: بە پێغەمبەری خوا ﷺ : سوێندم بەو کەسەی قورئانی بۆ تۆ ناردووە دەم لە نان نادەم هەتا لە دەرەوەی مەدینەدا شەڕیان لەگەڵدا نەکەم.

پێغەمبەریش ﷺ لەبەردەم ڕای زۆرینەدا ڕایەکەی کشانەوەو ، ڕای گشتی جێگیر بوو ، کە چوونە دەرەوە لە مەدینە ، ڕووبەڕوو بوونەوە لە مەیدانی جەنگدا.

بەش بەشکردنی سوپای ئیسلام و دەرچوونی بۆ مەیدانی جەنگ

پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ نوێژی هەینی بۆ خەڵکەکە کرد ، وتارێکی بۆدان و هانی دان بۆ خۆکۆکردنەوەو جیهاد کردن و ، هەواڵی پێدان کە ئەگەر ئارام بگرن سەردەکەون ، فەرمانی پێدان کە خۆیان ئامادە بکەن بۆ دوژمن ، خەڵکی بەوە دڵخۆش بوون .

پاشان نوێژی عەسری پێکردن ، خەڵکی لە هەموولایەکەوە کۆبووبوونەوە ، پاشان چووە ماڵەوە ، هەردوو هاوەڵەکەی (ابوبکر) و (عمر)ی لەگەڵدا بوو ، مێزەریان لەسەری پێچاو ، خۆشی چەکی بەست و ، دوو زنجیر بەستی لەبەر کردو شمشێری کردە مل و هاتە دەرەوە بۆ ناو خەڵك .

خەڵك چاوەڕوانی دەرچوونی پێغەمبەریان دەکرد ، (سعد)ی کوڕی (معاذ) و (اسید)ی کوڕی (حضیر)یش بە خەڵکەکەیان وتبوو : ئێوە پێغەمبەرتان ناچارکرد ﷺ بۆ دەرچوون لە مەدینە ، کارەکە بدەنەوە دەستی خۆی ، هەموویان پەشیمان بوونەوە لەو کارەی خۆیان ، کە پێغەمبەر ﷺ هاتە دەرەوە ، عەرزیان کرد : پێغەمبەری خوا بەڕاستی مەبەستمان سەرپێچی کردنی فەرمانی تۆ نەبوو ، چۆنت پێ خۆشە وابکە ، ئەگەر حەز دەکەیت لە مەدینە بمێنیتەوە بەو شێوەیە بکە ،

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : هەر پێغەمبەرێك جل و بەرگی شەڕی پۆشی نابێت لای بدات ، تا ئەو کاتەی خودا نێوان ئەوو دوژمنەکەی یەکلا دەکاتەوە[1] .

پێغەمبەر ﷺ سوپاکەی کرد بەسێ بەشەوە :

١. کەتیبەی کۆچکەران ، ئاڵاکەیانی دایەدەست (مصعب)ی کوڕی (عمیر)ی (العبدری)
٢. کەتیبەی خێڵی ئەوس لە ئەنسارییەکان ، ئاڵاکەیانی دایەدەست (اسید)ی کوڕی (حضیر)
٣. کەتیبەی خێڵی خەزرەج لەئەنسارییەکان، ئاڵاکەیانی دایەدەست (حباب)ی کوڕی (المنذر)

سوپاکە لەهەزار چەکدار پێکهاتبوو ، سەد زنجیربەست و پەنجا ئەسپ سوارایان تێدابوو[2] ، وتراویشە کەهیچ ئەسپ سواریان لەگەڵدا نەبوە، (ابن ام کتوم) ی بۆ نوێژکردن بەجێهێشت لە مەدینە بەسەر ئەوانەوە کەمابوونەوە ، ئەنجا فەرمانیدا بەڕێکەون ، سوپاکە بەرەو باکوور کەوتەڕێ ، هەردوو (سعد)ە کە بە زنجیربەندەوە بەبەردەم پێغەمبەردا ڕۆشتن کە لە (ثنیة الوداع) تێنەپەڕین پێغەمبەر ﷺ کەتیبەیەکی چەکداری پۆشتەو پەرداخی بینی بەجیا لەسوپاکە بەڕێوە دەهاتن ، فەرمووی : ئەوانە کێن ؟ هەواڵی درایە ئەوانە جولەکە هاوپەیمانەکانی خەزرەجن[3] ، حەزدەکەن لەگەڵتاندا بەشداری شەڕی موشریکان بکەن ، فەرمووی : ئایا ئەوانە موسڵمان بوون ؟ وتیان : نەخێر ، ئیدی پێغەمبەر ﷺ ڕازی نەبوو یارمەتی لە کافران وەربگرێت بۆ شەڕکردن لەگەڵ موشریکاندا.

نمایش کردنی سوپاکە

کاتێك گەیشتە شوێنێك پێی دەڵێن: (الشیخان) سەیرێکی سوپاکەی کرد ، هەرچیەکی بینی کەم تەمەن بوو کەبەرگەی ئەو شەڕە ناگرێت گێڕایەوە، ئەوانە ئەم کەسانەیان تێدابوو ، (عبدالله)ی کوڕی (عمر)ی کوڕی (خطاب) و (اسامە)ی کوڕی

---

[1] / ئەحمەدو نەسانی و حاکم و (ابن اسحاق) گێڕاویانەتەوە .
[2] / (ابن القیم) لە (الهدی ٢/٩٢) دا ئەمەی وتووە ، (ابن حجر) دەڵێت ئەمە هەڵەیەکی ئاشکرایە ، (موسى) کوڕی (عقبە) سوورە لەسەر ئەوەی هیچ سوارێکیان لەگەڵدا نەبووە ، (واقدی) یش دەڵێت پێغەمبەر ﷺ ئەسپەکەی (ابی بردە) یان لەگەڵدا بووە ، (فتح الباری) ٧/ ٣٥٠.
[3] / (ابن سعد) ریوایەتی کردووە ، تیایدا هاتووە ئەو تاقمە (بنی قینقاع) بوون ٢/٣٤ ، ڕوونیشە کەپێشتر (بنو قینقاع) لەناوچەکە دەرکرابوون.

(زید) و (اسید)ی کوڕی (ظهیر) و (زید)ی کوڕی (ارقم) و (عرابه)ی کوڕی (اوس) و (عمرو)ی کوڕی (حزم) و (ابوسعید الخدری) و (زید)ی کوڕی (حارثة)ی ئەنساری و (سعد)ی کوڕی (حبه)و، لەناویاندا باسی (براء) ی کوڕی (عازب)یش کراوە، بەڵام بوونی فەرموودەکەی لە بوخاریدا بەڵگەیە لەسەر بەشداری کردنی لەو غەزایەدا.

پێغەمبەر ﷺ ڕێگەی دابە (رافع)ی کوڕی (خدیج) و (سمرە)ی کوڕی (جندب) هەر چەندە منالیش بوون ، لەبەرئەوەی (رافع) لە تیر هاویشتندا کارامە بوو ، (سمرە) وتی : من بەهێزترم لە (رافع) و دەیدەم بە زەویدا ، کە ئەو هەواڵە درا بە پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێدان زۆرانبازیەك بگرن ، زۆرانبازیان گرت (سمرە) ، (رافع)ی دا بەزەویدا ، ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ مۆڵەتی بەویشدا بەشداری بکات .

مانەوە لەنێوان ئوحود و مەدینەدا

لەوێدا بوون ئێوارەیان بەسەرا هات ، نوێژی شێوانی کردو ، پاشان نوێژی خەوتنانیشی کردو ، لەوێدا مایەوە. پەنجا پیاوی هەڵبژارد بۆ پاسەوانی سەربازگەکەو ئەورو خولی بدەن ، (محمد)ی کوڕی (مسلمە)ی ئەنساری سەرکردەیان بوو ، پاڵەوانی سریەکەی کوشتنی (کعب)ی کوڕی (اشرف) ، (ذکوان)ی کوڕی (عبد قیس) یش بە تایبەتی پاسەوانیی پێغەمبەری دەکرد ﷺ .

یاخی بوونی (عبداللە) ی کوڕی (ابی) و هاوڕێکانی

پێش کەمێك لەهەڵهاتنی بەرەبەیان دەرچوو ، کە گەیشتە (شوط) نوێژی بەیانی کرد ، زۆر نزیکبوو لە دوژمنەوە، دەیبینین و ئەوانیش ئەمیان دەبینی ، لەوێدا (عبداللە)ی کوڕی (ابی) دووڕوو یاخیبوو، بەخۆی و سێسەد جەنگاوەرەوە پاشەکشەی کرد کە دەیکردە سێیەکی سوپاکەو پێیان وتن: نازانین لەسەرچی خۆمان بدەین بەکوشت ؟ خۆی واپیشاندا کە نارەزایە لەسەر ئەوەی پێغەمبەر ﷺ وازی لە ڕاکەی ئەو هێناوەو بەگوێی خەڵکی تری کردووە.

گومانیش نەبوو لەوەدا کەئەو خۆ تاککردنەوەیە لەبەرئەو هۆیە نەبوو پیشانی دا گوایە پێغەمبەر ﷺ وازی لەڕاکەی ئەو هێناوە ، وەگەرنا دەرچوونی لەگەڵ سوپاکەی پێغەمبەردا ﷺ هیچ مانایەکی نەبوو ، بگەرە ئەگەر هۆیەکەی ئەوە بوایە هەر لەسەرەتاوە لەسوپاکەی جیادەبووەوە، بەڵکو مەبەستی سەرەکی لەو یاخی بوونە – لەوکاتە هەستیارەدا – ئەوەبوو پشێوی و شپرزەیی لەناو سوپای

موسڵمانەکاندا بنێتەوەو لەبەرچاو گوێی دوژمنەکانیاندا زۆربەی سوپاکە لە پێغەمبەر ﷺ بتەکێنەوەو، ئەوەشی بەدەوریدا دەمێنێتەوە ورەیان بڕوخێت و ، دوژمنیش لەبەرامبەردا ورەی بەرزبێتەوەو، بەو دیمەنە سەریان بڵندبێت و زوو هەڵمەت بهێنن بۆ لەناوبردنی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵە دڵسۆزەکانی و ئنجا کەش و هەوا بڕەخسێتەوە بۆ گەڕانەوەی سەرۆکایەتی بۆ ئەو دووڕووەو هاوڕێکانی.

خەریکبوو کابرای دووڕوو لەکارەکەیدا سەرکەوتن بەدەست بهێنێت دوو کۆمەڵی ناو موسڵمانەکانیش (بنو حارثة) لەخێڵی (اوس) و (بنومسلمة)ش لە (خەزرەج) شکست بهێنن ، بەلاّم خوای گەورە ڕاگیری کردن ، پاش ئەو شپرزەییە کە خەریکبوو بگەڕێنەوەو پاشەکشە بکەن دڵیان دامەزرایەوە ، لەوێدا خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿ إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنكُمْ أَنْ تَفْشَلا وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴾ ال عمران:١٢٢ واتە : خەریکبوو دوو دەستە لەئێوە پەشیمان ببنەوە ، بەلاّم خوا یارو یاوەریان بوو ، دەبا ئیمانداران هەرپشت بەخوا ببەستن.

(عبدالله)ی کوڕی (حرام) یش - باوکی جابر - هەوڵیدا ئەو دووڕووانە بە ئەرکی خۆیان بیربخاتەوە لەو بارودۆخە ناسکەدا ، شوێنیان کەوت بەتانەو تەشەر لێدان و ، هانیدان بەگەڕانەوە بۆناو سوپاکەو پێی دەوتن : وەرن لەپێناوی خوادا شەڕ بکەن یان هیچ نەبێت بەرگری لەخۆتان بکەن ، وتیان: ئەگەر بمانزانیایە شەڕ دەکەن نەدەگەڕاینەوە ، ئەنجا (عبدالله)ی کوڕی (حرام) وازی لێهێنان و پێی وتن : خوا لەوەولاترتان ببات ، دوژمنانی خوا ، خوای گەورەیش هەرگیز پشتی پێغەمبەرەکەی بەرنادات.

خوای گەورە لەبارەی ئەو دووڕووانەوە فەرموویەتی: ﴿ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوِ ادْفَعُوا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالاً لَاتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكُفْرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ ﴾ ال عمران : ١٦٧ واتە : با ئەو دووڕووانە بزانن کەپێیان گوترا وەرن شەڕ بکەن لەپێناوی خوادا ، یان هیچ نەبێت بەرگری بکەن ، وتیان ئەگەر شەڕمان بزانیبایە شوێنتان دەکەوتین ، ئەوانە لەکوفرەوە زیاتر نزیکن تا لە باوەڕ ، ئەوەی بە دەمیان دەیڵێن ئەوە نیە کە لە دڵیاندایە ، خودای گەورە دەزانێت چیان لەناخدا حەشارداوە.

پاشماوەی سوپای ئیسلام بەرەو ئوحود

پاش ئەم یاخی بوون و کشانەوەیە پێغەمبەری خوا ﷺ سوپاکەی هەستاند ـ کە حەوت سەد جەنگاوەر دەبوون ـ بەڕێکەوتن بەرەو دوژمن ، سوپای دوژمن لەنێوان ئەمان وکێوی ئوحوددا لەچەند شوێنێکدا بارگەیان خستبوو، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: چ پیاوێك دەتوانێت لەم نزیکانەوە دەرمان کات لە ڕێگەیەکەوە بەسەریاندا نەڕۆین؟

(ابو خثیمة) وتی: من دەتوانم پێغەمبەری خوا ﷺ پاشان ڕێگەیەکی کورتی هەڵبژاردو بەرەو ئوحود بەناو (حرە)ی (بني حارثة)و مەزراکانیاندا تێدەپەڕیو ، سوپای موشریکانی دەخستە پشتی خۆیەوەو بەدیوی ڕۆژئاوادا.

سوپای موسڵمانەکان لەو ڕێگەیەدا تێپەڕی بەلای باخی (مربع)ی کوڕی (قیظي) کە دووڕوویەکی کوێر بوو ـ کە هەستی بەهاتنی سوپاکە کرد بەمشت خۆڵی هەوا دەدا بە ڕووی موسڵمانەکانداو ، دەیوت: ئەگەر تۆ پێغەمبەری خوایت ڕێگەت نادەم بچیتە ناو باخەکەمەوە ، چەند موسڵمانێك پەلاماریان دایە بیکوژن ، پێغەمبەر فەرمووی : مەیکوژن ئەو چاوو دڵی کوێر بۆتەوە.

پێغەمبەر ﷺ چووە ناوەوە ، تاگەیشتە شیوەکەی کێوی ئوحود ، بەو شێوەیە سوپای دوژمن کەوتە نێوان موسڵمانەکان و شاری مەدینەوە.

نەخشەی بەرگری

لەوێدا پێغەمبەر ﷺ هێزەکەی کۆکردەوە ، ڕیزی کردن بۆ شەڕ ، مەفرەزەیەکی تیرهاوێژی کارامەی لێ هەڵبژاردن ، پەنجا کەس دەبوون ، (عبدالله)ی کوڕی (جبیر)ی کوڕی (النعمان)ی ئەوسی بەدری کردە بەرپرسیان ، فەرمانی پێدان لەسەر گردێك کۆببنەوەو کەدەکەوێتە بەشی باشووری شیوی (قناة) لەدواییدا بەشاخی تیرهاوێژەکان ناوی دەرکرد ـ دەکەوتە باشووری سوپای موسڵمانەکانەوە ، نزیکەی سەدو پەنجا مەتر لە بارەگای سوپای موسڵمانەکانەوە دوور بوو .

مەبەست لەوەش ئەوچەند وشەیە بوو کەپێغەمبەر ﷺ ئاراستەی تیر هاوێژەکانی کردو فەرمووی بەسەرکردەکەیان : بەتیر هاوێشتن ئەسپ سوارەکانمان لێ دووربخەرەوە ، نەبادا لەپشتەوە بدەن بەسەرماندا ، شەڕمان بردەوە یان ژێرکەوتین شوێنی خۆت بەجێ مەهێڵە نەبادا لەڕێگەکەی تۆوە بدەن بەسەرماندا [1] ، پاشان فەرمووی بە تیر هاوێژەکان : پشتەوەمان بپارێزن ، ئەگەر بینیتان کوژراین مەیەن بەدەممانەوە ، ئەگەر بینیشتان دەستکەوت کۆدەکەینەوە بەشداری مەکەن

---

[1] ابن هشام ٢/٦٥ ، ٦٦ .

[2] لە ڕیوایەتێکی بوخاریدا هاتووە ، فەرموویەتی: ئەگەر ئێمەتان دی پەلەوەر سەری هەڵکەندین شوێنەکەتان جێ مەهێڵن تا دەنێرم بەشوێنتاندا ، خۆ ئەگەر ئێمەتان دی ئەوانمان فڕاندو چووین بەسەریاندا ، شوێنی خۆتان جێمەهێڵن تا دەنێرم بەدواتاندا [3].

بەدانانی ئەو گروپە لەسەر شاخەکەو پێدانی ئەو فەرمانە توندە سەربازیە ، پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو تەنها کەلێنەشی گرت کە لەوانەوە بوو ئەسپ سواری بێ باوەڕەکان دزەی لێوە بکەن بەرەو ڕیزی موسڵمانەکان و گەمارۆیان بدەن.

سەبارەت بەپاشماوەی سوپاکەی ، (منذر)ی کوڕی (عمرو) لەسەر باڵی ڕاست دانا ، (الزبیر)ی کوڕی (عوام) یشی لەسەر باڵی چەپ دانا بە هاوپشتی (مقداد)ی کوڕی (اسود) (الزبیر) کاری ڕووبەڕووبنەوەی ئەسپ سوارەکانی (خالد)ی کوڕی (ولید)ی پێ سپێرا بوو، لەپێشەنگی ڕیزەکانیشدا کۆمەڵێك پیاوی هەڵبژاردەی ئازای لە موسڵمانەکان دانا کەلەناو خەڵکدا بە زبری و پاڵەوانێتی ناویان دەرکردبوو ، ئەوانەی کە سەنگ و قورسایی سەربازییان هەبوو.

بەڕاستی نەخشەکەی پێغەمبەر ﷺ نەخشەیەکی دانایانەی وردبوو ، لێهاتوویی سەرکردەیەتی سەربازی پێغەمبەری تێدا دەرنەکەوت ﷺ کە هەرگیز ناکرێت بۆ هیچ سەرکردەیەك هەرچەندە شیاوو لێهاتووبێت بتوانێت نەخشەیەکی پتەوترو وردتر لەوەدا بنێت ، باشترین مەیدانی شەڕەکەی هەڵبژارد ، لەگەڵ ئەوەشدا کەدوای دوژمن چوە ئەوێ ، پشت و لای ڕاستی خۆی بەشاخەکە پاراست ، لای چەپ و پشتی خۆیشی بەوە پاراست . کاتێك کە شەڕ هەڵدەگیرسێت بە پڕکردنەوەی ئەو تەنها کەلێنەی کە لە ڕیزی موسڵمانەکاندا هەبوو ، سەربازگەکەیشی لە شوێنێکی بەرزدا دانا تاپاڵی پێوەبدا ئەگەر هات و توشی شکست بوون و ، پەنا نەبات بۆ هەڵاتن و بکەوێتە دەستی دوژمنەکانی و دیل بکرێن و ئەگەر دوژمنان بۆی سەرکەوتن زیانی گەورەیان پێ بگەیەنێت ، دوژمنەکانیشی ناچارکرد کە لەشوێنێکی نزمدا سەربازگە دابنێن بەشێوەیەك زۆرگران بێت کەهیچ تالانیەکی سەرکەوتنەکەیان دەستکەوێت ئەگەر سەرکەوتن و ، بەزەحمەت بتوانن دەربچن ئەگەر ژێرکەوتن ، کەمی ژمارەکەشی بە هەڵبژادنی کۆمەڵە پیاوێکی هەڵبژاردەی ئازاو دیار قەرەبوو کردەوە .

بەو شێوەیە سوپاکەی پێغەمبەر ﷺ لە ڕۆژی شەممە حەوتی مانگی شەوالی (٣)ی کۆچیدا ڕیزی بەست .

---

[2] (احمد) و (طبراني) و (حاكم) لە (بان عباس)ەوە گێڕاویانەتەوە ، بڕوانە (فتح الباري)٧/٣٥٠.
[3] صحيح البخاري ، كتاب الجهاد ١/ ٤٢٦ .

پێغەمبەر ﷺ گیانی ئازایەتی دەکا بەبەری سوپاکەیدا

پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا شەڕ نەکەن هەتا فەرمانیان دەداتێ ، دوو زنجیر بەندی پۆشی و هانی هاوەڵەکانیدا بۆ شەڕ کردن و دان بەخۆداگرتن و توندوتۆڵی لە ڕووبەڕوو بوونەوەداو دەستی کرد بەهاندانی هاوەڵەکانی بەگیانی دڵ گەرمی و ئازایەتی ، هەتا شمشێرە بڕندەکەی خۆی دەرهێناو بانگی کردە هاوەڵانی فەرمووی : کێ بەهەقی خۆی ئەم شمشێرە هەڵدەگرێت ؟ چەند پیاوێك هەستان وەری بگرن ، لەوانە (علی) کوڕی (ابي طالب) و (الزبیر)ی کوڕی (عوام) و (عمر)ی کوڕی (خطاب) ، هەتا (ابو دجانە)ی کوڕی (سماك)ی کوڕی (خرشە) بۆی هەستا ، وتی: پێغەمبەری خوا هەقەکەی چیە؟ فەرمووی: ئەوەندە بدەی لە دوژمنان تا لار دەبێتەوە ، وتی : من بەهەقی خۆی هەڵی دەگرم ، پێغەمبەری خوا ﷺ شمشێرەکەی دایە .

(ابو دجانە) پیاوێکی ئازابوو ، لەجەنگدا دزەی دەکرد ، پەڕۆیەکی سووری هەبوو هەرکاتێك لەسەری ببەستایە خەڵکی دەیزانی تامردن شەڕ دەکات، کە شمشێرەکەی وەرگرت بەو پەڕۆسوورە سەری بەست و، دەستیکرد بەخۆ ڕاوەشاندن لەنێوان هەردوو سوپاکەدا ، لەوێدا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەمە ئەو ڕۆشتنەیە کە خودا پێی ناخۆشە جگە لەم شوێنە.

ڕێکخستنی سوپاکەی مەککە

موشریکانیش بەپێی سیستمی ریزبەندی سوپاکەیان ڕێکخست سەرکردایەتی گشتی بەدەست (ابی سفیان)ی کوڕی (حرب)ەوە بوو ، کە لە ناوەڕاستی سوپاکەدا وەستابوو ، لای ڕاستەوە (خالد)ی کوڕی (ولید) یان دانا لەو کاتەدا موشریك بوو ـ لەلای چەپیشەوە (عکرمە)ی کوڕی (ابی جهل) یان دانابوو ، جەنگاوەرانی پیادەش (صفوان)ی کوڕی (امیە) سەرۆکیان بوو ، سەرکردەی تیر هاوێژەکانیشیان (عبداللە)ی کوڕی (ابی ربیعە) بوو.

ئاڵاکەش بەدەست مەفرەزەکەیەوە بوو لەخێڵی (بنی عبدالدار) ئەمەش پلەو پایەی ئەوان بوو هەر لەوکاتەوە (بنو عبد المناف) لەنێوان خۆیاندا ئەو پلەوپایەیان دابەشکرد کەلە (قصی) کوڕی (کلاب)ە وە بۆیان مابوەوە ـ هەروەکو لەسەرەتادا باسمان کرد ـ کەس لەوەدا ململانێی لەگەڵدا نەدەکردن ، وەکو پابەندبونێك بەمیراتێکەوە کە پشتاوپشت بۆیان مابوەوە ، بەڵام سەرکردەی گشتی ـ ابو سفیان ـ ئەوەی بیرخستنەوە کە لە بەدردا تووشی (قریش) بوو کاتێك کە هەڵگری ئاڵاکەیان (نضر)ی کوڕی (الحارث) بەدیل گیرا ، بۆ ڕق هەستاندن و

ورووژاندنیان وتی : خێڵی (بنی عبد الدار) لە ڕۆژی بەردا ئاڵاکەی ئێمەتان سەرشۆڕ کردو بینیتان چیمان بەسەرا هات ، خەڵك دەست لە ئاڵاکەی دەوەشێنرێت کە ئەما ئەوانیش نامێنن ، جا یان ئەوەیە ئاڵاکەمان بەرز ڕابگرن ، یان بیدەنەوە دەستی خۆمان ئێمە دەیپارێزین .

(ابو سفیان) لەئامانجەکەیدا سەرکەوتوو بوو ، خێڵی (بنو عبدالدار) زۆر بە توندی لەقسەکەی (ابو سفیان) سەغڵەت بوون خەریکبوو هەستن بۆی و هەڕەشەیان لێکردو، وتیان پێی: ئێمە ئاڵاکەمان دەدەینەوە دەست تۆ ؟ سبەینێ دەبینی لە کاتی شەڕدا چی دەکەین، ئەوەبوو لەشەڕەکەدا مانەوە هەتا تاك و تەرایان کوژرا.

مانۆڕێکی سیاسیانە لەلایەن قوڕەیشەوە

پێش دەست پێکردنی جەنگەکە قوڕەیش ویستی دووبەرەکی بخاتە ناو ریزی موسڵمانەکانەوە (ابو سفیان) پیاوێکی نارد بە ئەنساریەکانی وت : وازیان لێ بهێنن با شەڕ لەگەڵ کەس و کارەکانی خۆماندا بکەین و واز لە ئێوە دەهێنین و ، پێویستمان بەشەڕی ئێوە نیە، بەلاّم ئەم هەوڵە چ سوودێکی هەیە لەبەردەم باوەڕێکدا کێو بەچۆکدا دەهێنێت ، ئەنساریەکان بەتوندی ڕەتیان دایەوەو قسەی خراپیان پێ وت .

کاتژمێری سفر نزیك بوەوە هەردوولا لەیەکتر نزیك بوونەوە ، قوڕەیش بۆ هەمان مەبەست هەوڵێکی تریان دایەوە ، بەکرێگیراوێکی خیانەتکار هاتە دەرەوە بەناوی (ابا عامر الفاسق) ناوەکەی (عبد عمرو)ی کوڕی (صیفی) بوو ، بە (راهب) ناودەبرا ، پێغەمبەری خوا ﷺ ناوینا (فاسق) لەجاهلیەتدا سەرۆکی خێڵی (اوس) بوو، کە ئیسلام هات ئەم لێی هەڵگەڕایەوەو ، بەئاشکرا دژایەتی پێغەمبەری کرد ﷺ لەمەدینە چوە دەرەوە بۆلای قوڕەیش و دژ بە پێغەمبەری خوا ﷺ هانی دەدان بۆ ئەوەی شەڕی لەگەڵدا بکەن، وادەی دابوو بەقوڕەیشیەکان کە ئەگەر خێڵەکەی بینیان دەست بەجێ شوێنی دەکەون قوڕەیشیش مەیلیاندا بەلایدا .

یەکەم کەس کە هاتە دەرەوە بۆ موسڵمانەکان لەناو ئەحابیشدابوو لەگەڵ دوو کۆیلەی مەککەییدا ، (ابوعامر) خێڵەکەی ناسیەوەو هاواری لێکردن و ، وتی : ئەی خێڵی ئەوس ، من (ابو عامر)م ، وتیان : خوا لە ئێمەت بسێنێت هەی فاسق ، (ابو عامر) وتی : خێڵەکەم دوای من تووشی شەڕ بوون کە شەڕ دەستی پێکرد بە توندی شەڕی لەگەڵدا کردن و بەردبارانی کردن .

بەم شێوەیە قورەیش لەهەوڵی دووەمیشدا شکستی هێنا ، کەبتوانێت دوو بەرەکی بخاتە نێوان ئیماندارانەوەو ئەم کارەشیان بەڵگەبوو لەسەرئەو ترس وهەیبەتەی کە لەموسڵمانەکانیان دەکرد ، لەگەڵ زۆری و گەورەیی چەك و تفاقی جەنگیان.

هەوڵەکانی ژنانی قورەیش لە دڵ گەرم کردندا

ژنانی قورەیش بەئەندازەی خۆیان لەشەڕەکەدا بەشداریان کرد ، (هند)ی کچی (عتبە) هاوسەری (ابو سفیان) دەیجولاندن ، ژنان بەناو ریزەکاندا دەهاتن و دەچوون و دەفیان لێدەدا ، پیاوانیان دەوروژاند ، هانیان دەدان بۆ شەڕکردن ، باسی قارەمانێتیان بۆدەکردن ، خەڵکە کۆست کەوتوو دڵبریندارەکانیان دەبزواند ، جار جارەش ئالا هەڵگرەکانیان دەدواندو دەیانوت :

وَيهــا بَني عَبْــد الدار وَيهــا حُمَــاة الادبَـار

ضَربــاً بِكُــلِ بَتَّــار

جارێکیش هانی خێڵەکەی خۆیان دەدا بۆ شەڕکردن و شیعریان دەوت :

ان تُقبلــوا نعُــانق وَنَفــرِشُ النمَــارِق

او تُدبــروا نُفــارِق فِــراقَ غَيــر وامِق

یەکەم سووتەمەنی جەنگەکە

هەردوو سوپاکە لێك نزیك بوونەوە ، وردە وردە جەنگ دەستی پێکرد ، یەکەم سووتەمەنی شەڕەکە ئالا هەڵگری موشریکان (طلحة) کوڕی (ابي طلحة العبدري) بوو ، ئازاترین سوارچاکی قورەیش بوو ، موسڵمانەکان ناویان نابوو بەرانی کەتیبەکە ، سواری وشترێك بووبوو ، بانگەشەی کرد بۆ شەڕە شمشێر ، لەبەر ئازایەتی کەس نەیوێرا لێی نزیك ببێتەوە ، بەڵام (الزبیر) بۆی چووە پێشەوە ، نەیهێڵا دەست بکاتەوە وەك شێر هەڵی کوتایە سەری بۆ سەر وشترەکەی و ، فڕێدایە خوارەوە ، دای بەزەویدا بەشمشێرەکەی سەری بڕی .

پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم زۆرانبازیە کەم وێنەیەی بینی (الله اکبر)ی کردو موسڵمانەکانیش بەدوایدا وتیانەوەو ، دەست خۆشی کرد لە (الزبیر)و لەبارەیەوە فەرمووی : هەموو پێغەمبەرێك حەواریەکی هەیە ، حەواریەکەی من (زبیر)ە [1]

[1] خاوەنی (السیرە الحلبیە) باسی کردووە ٢/١٨.

گەرم بوونی جەنگ لە دەوری ئالاّ هەڵگرەکە و لەناوبردنی

پاشان جەنگ هەڵگیرسا ، شەڕ گەرم بوو لەنێوان هەردوولادا، لە هەموولایەکی مەیدانەکەوە هەرابوو ، قورسایی شەڕەکە بەدەوری ئالاّهەڵگەرەکەی موشریکەکاندا هەڵدەسوڕا ، دوای کوژرانی (طلحة)ی سەرکردەیان یەکێکی دیکە لە (بنو عبدالدار) کەناوی (عثمان) بوو ئالاّکەی هەڵگرت و هاتەناو مەیدانی جەنگەکەوە دەیوت :

ان على أهل اللواء حقــاً   ان تخضب الصعدة أوتندقــا

(حمزة) هەڵی کوتایە سەری ، شمشێرێکیدا لەشانی و دەستی پێوە قرتاند تا ناوکی هەڵدرێت و سیەکانی دەرکەوتن.

پاشان (ابو سعد)ی کوڕی (ابو طلحة) ئالاّکەی هەڵگرت (سعد)ی کوڕی (ابی وقاص) یەك تیری دا لە ملی ، زمانی دەرپەڕییە دەرەوەو دەسبەجێ مرد ، وتراویشە (ابو سعد) هاتۆتە دەرەوە بۆ زۆرانبازی (علی) کوڕی (ابي طالب) بۆی چووەتە دەرەوە ، پاش دوولێدان (علی) لێیداوەو کوشتویەتی .

پاشان (مسافع)ی کوڕی (طلحة)ی کوڕی (ابی طلحة) ئالاّکەی بەرزکردەوە ، (عاصم)ی کوڕی (ثابت)ی کوڕی ((ابي الافح) تیرێکی لێداو کوشتی ، پاش ئەوە (کلاب)ی برای ئالاّکەی هەڵگرت (الزبیر)ی کوڕی (عوام) هەڵی کوتایە سەری کوشتی ، پاشان (الجلاس)ی برایان ئالاّکەی هەڵگرت ، (طلحة)ی کوڕی (عبدالله) لێی داو کوشتی وتراویشە (عاصم)ی کوڕی (ثابت)ی کوڕی (ابی الافلح) یەك تیری لێداو کوشتی .

ئەوانە شەش کەس بوون لەیەك ماڵدا ، ماڵی (ابي طلحة) (عبدالله) کوڕی (عثمان) لەخێڵی (بنی عبدالدار) هەموویان بەدەوری ئالاّکەی بیّ باوەڕاند کوژران . پاشان (ارطأة) کوڕی (شرحبیل) لە (بنی عبدالدار) ئالاّکەی هەڵگرت ، (علی) کوڕی (ابي طالب) کوشتی ، وتراویشە: (حمزه) کوشتویەتی . پاشان (شریح)ی کوڕی (قارظ) هەڵی گرت ، ئەویش (قزمان) کوشتی ئەو پیاوە دووڕوو بوو لەبەر خێڵگەریی لەگەڵ موسڵمانەکاندا شەڕی دەکرد نەك بۆ ئیسلام ـ پاشان (ابو زید عمرو) کوڕی (عبد مناف العبدری) ئالاّکەی هەڵگرت ، (قزمان) ئەویشی کوشت ، پاشان کوڕێکی (شرحبیل) هەڵی گرت (قزمان) ئەویشی کوشت.

ئەوانە دە کەس بوون لە (بنی عبدالدار) ئاڵا هەڵگربوون - سەروبەر لەناوچوون - کەسیان نەما ئاڵاکە هەڵگرێت ، غوڵامێکی حەبەشی ناوی (صواب) بوو ئاڵاکەی هەڵگرت ، ئازایەتیەکی کەم وێنەو زیاتری نواند کە پێشتر هەڵیان گرت و کوژران ، شەڕی کرد تا هەردوو دەستی قرتێنرا ، خۆیدا بەسەر ئاڵاکەو بەمل گرتی نەبادا بکەوێت تا ئەوە بوو کوژرا ، ئەم غوڵامە لەوکاتەدا دەیوت : خوایە ئەریٚ هیچ بەهانەیەك ماوە ، بەڕاستی بەهانە نەما.

پاش ئەوەی غوڵامەکە کوژرا ، ئاڵاکە کەوتە سەرزەوی ، کەس نەما هەڵی بگرێت تاکۆتایی شەڕەکە لە زەویدا بوو.

شەڕ لە شوێنەکانی تردا

لەکاتێکدا کە قورسایی جەنگەکە بەدەوری ئاڵاکەدا بوو، شەڕ لە شوێنەکانی تریشدا گەرم بوو ، گیانی باوەڕ لەناو ئیمانداراندا جۆشی دەخوارد ، وەك شاڵاوی لافاو هەڵمەتیان دەبردو هیچ بەربەستێك لەبەردەمیاندا خۆی ڕانەدەگرت و دەیانوت : (بمرن ، بمرن) ئەمە دروشمیان بوو لەجەنگی ئوحوددا .

(ابو دجانە) بەپەڕۆ سوورەکەی سەریەوە هات ، شمشێرەکەی پێغەمبەری خوای بەدەستەوە بوو ﷺ سوور بوو لەسەر پێدانی هەقی شمشێرەکە ، ئەوەندە شەڕی کرد چوە ناویانەوە ، هەر موشرێکێکی پیٚ بگەیشتایە دەیکوشت ، درزو شڵۆقی خستە ناو ریزی موشریکانەوە ، (زبیر)* ی کوڕی (عوام) دەڵێت : شتێك لە دڵمدا دروست بوو کاتێك داوام کرد لەپێغەمبەر ﷺ شمشێرەکەم بداتیٚ و نەیدامیٚ ، کەچی دایە دەست (ابو دجانە) لەدڵی خۆمدا وتم : بەکوڕی (صفیە)ی پوریم و ، لە قورەیشم ، بۆشی هەستام ، پێش ئەویش داوام کرد دای بەو نەیدا بەمن ، وەڵلاهی دەبێت سەیر بکەم بزانم ئەم پیاوە چی دەکات ؟ شوێنی کەوتم ، پەڕۆ سوورەکەی دەرهێناو ، سەری پیٚبەست ، ئەنساریەکان وتیان : ئەریٚ وەڵلاٚ (ابو دجانە) پەرچەمی مردنی بەست (ابو دجانە) بەدەم چوونە ناو سوپاکەوە دەیوت :

انـــا الذي عـــاهدني خليلي ونحن بـــالسفح لدى النخيل

ان لا اقوم الدهر في الكيول اضرب بسيف الله والرسول

هەرچی پیٚ بگەیشتایە دەیکوشت ، کابرایەکی موشریك هەر برینداریٚکی موسڵمانی بدیایە دەچووە سەری و دەیکوشت لەگەڵ (ابو دجانە) لەیەك نزیك بوونەوە ، لەخوا پاڕامەوە لەگەڵ (ابو دجانە) شەڕ بکات ، شەڕیان کردو چەند

شمشێرێکیاندا لەیەکتر، کابرای موشریك شمشێرێکی‌دا لە(ابو دجانە) بە قەڵغانەکەی خۆی پاراست ، ئەنجا (ابو دجانە) یەك شمشێری لێداو کوشتی[1].

پاشان (ابو دجانە) کەوتە تێك و پێك شکاندنی ڕیزەکانی موشریکان ، تا گەیشتە سەرۆکی ژنانی قورەیش ، نەیناسی کە ژنە ، (ابو دجانە) دەڵێت : کەسێکم دی دەم و چاوی مردوەکانی دەڕنیەوە ، بۆی وەستام ، شمشێرێکم لێ ڕاست کردەوە بیکوژم ، قیژاندنی ، ژن بوو ، حەزم نەکرد بەشمشێری پێغەمبەری خوا ﷺ ژن بکوژم ، ئەو ژنە (هند)ی کچی (عتبە) بوو ، (زبیر)ی کوڕی (عوام) دەڵێت : (ابو دجانە)م بینی شمشێرەکەی لەسەرسەری (هند)ی کچی (عتبە) بەرز کردەوە لێ بدات، پاشان دەستی گێڕایەوە، منیش لەدڵی خۆمدا وتم : خوداو پێغەمبەرەکەی باشتر دەزانن[2].

(حمزة)ی کوڕی (عبدالمطلب) یش وەك شێری دڕ وروژابوو دەجەنگاو بێ باکانەو چاونەترسانە خۆی فڕێدایە ناوجەرگەی شەڕەکەو ، وەك چۆن پەرەپوش لەبەردەم هەوادا پەرش و بڵاو دەکات بەو شێوەیە پاڵەوانەکانی قورەیش لەبەردەم (حمزە)دا بە چواردەوردا بڵاوەیان لێ کرد ، لەگەڵ ئەو بەشداریە کاریگەریەی کردی لە تەفروتونا کردنی ئاڵا هەڵگرانی موشریکەکاندا ، پاڵەوانەکانی تریشی تەفروتونا کردن تا ئەوەبوو لە ڕیزی پێشەوە شەهید بوو ، بەڵام نەك لە ڕووبەڕوو بوونەوەی پاڵەوانان‌دا ، بەڵکو وەك لە تاریکی نیوە شەودا پایەداران دەکوژرێن ئاوا شەهید کرا.

کوژرانی شێری خودا (حمزە) ی کوڕی (عبدالمطلب)

بکوژی (حمزة) (وەحشی) کوڕی (حرب) دەڵێت : غوڵامی (جبیر)ی کوڕی (مطعم) بووم ، (طعیمة)ی کوڕی (عدی) مامی لەڕۆژی بەدردا کوژرا بوو ، کە قورەیش کەوتەڕێ بۆ ئوحود (جبیر) پێی وتم : ئەگەر تۆ (حمزە)ی مامی موحەممەدم بۆ بکوژیت ئازادت دەکەم ، دەڵێت : لەگەڵ خەڵکیدا دەرچووم ، من پیاوێکی حەبەشی بووم ڕمباز بووم کە ڕمم فڕێ بدایە کەمجار هەڵەم دەکرد . کە دووسوپاکە بە یەك گەیشتن گەڕام بەشوێن (حمزە)دا ، تا لەناو قەرەباڵغەیەکەدا بینیم وەك شۆڕە سوارێکی لێهاتوو دڕی ئەدا بەڕیزەکان و لەهەرچییەکی دەدا هەڵنەدەسایەوە ، خۆم ئامادەکرد لێی دەم ، خۆم لە پاڵ درەختێکدا یان بەردێکدا حەشاردا تا لێم نزیك بێتەوە پێش من

---

[1] ابن هشام ٢/ ٦٨ ، ٦٩ .

[2] هەمان سەرچاوە ٢/ ٦٩ .

(سباع)ی کوڕی (عبد العزی) لێی نزیك بووەوە ، کە (حمزە) بینی هاواری لێکرد : وەرە هەی کوڕی ژنە خەتەنەچییەکە - دایکی (سباع) ژنانی خەتەنە دەکرد - وەحشی دەڵێت : یەك شمشێری دا لەملی (سباع) ئەوندە خێرا بوو وامزانی بەری نەکەوت.

دەڵێت : ڕمەکەم ئامادەکرد ، کە قەرەوڵم بۆ گرت تێم گرت ، دای لە کەلەکەی ، هەناوی بڕی و لە پشتیەوە دەرچوو ، ویستی بەرەو ڕووم بێت نەیتوانی و کەوت ، وازم لێهێنا تا مرد ، پاشان چوومە سەری ڕمەکەم دەرهێناو گەڕامەوە نێو سەربازگە ، لەوێ دانیشتم کارم بەکەسی تر نەبوو ، بۆیە ئەویشم کوشت تا ڕزگاربم ، کە گەڕامەوە بۆ مەککە ئازاد کرام[1].

بالادەست بوون بەسەر ڕەوشەکەدا

لەگەڵ ئەو زیانە زۆرەی بەر موسڵمانان کەوت بە شەهیدبوونی شێری خوداو پێغەمبەرەکەی ﷺ (حمزە)ی کوڕی (عبد المطلب) ، موسڵمانەکان زاڵ بوون بەسەر شەڕەکەدا ، لەو ڕۆژەدا (ابوبکر) و(عمر)ی کوڕی (خطاب) و (علي) کوڕی (ابو طالب) و(الزبیر)ی کوڕی (عوام) و (مصعب)ی کوڕی (عمیر) و (طلحة)ی کوڕی (عبیدالله) و (عبدالله)ی کوڕی (جحش) و(سعد) کوڕی (معاذ) و(سعد)ی کوڕی (عبادە) و(سعد)ی کوڕ (الربیع) و (انس)ی کوڕی (النضر) و چەندینی تر شەڕێکیان دەکرد ورەی دوژمنانی خوای ڕووخاندبوو ، پەرتەوازەی کردبوون.

لە ئامێزی ژنەوە بۆ ناو بریسکەی شمشێرو ڕم

یەکێك لە پاڵەوانە کەم وێنەکانی ئەو ڕۆژە (حنظلة)ی شۆڕاو بوو - ناوی (حنظلة)ی کوڕی (ابی عامر)ە ، ئەم (ابو عامر)ە بریتی‌یە لە ڕاهیبە فاسقەکەی پێشتر باسی لێوە کرا ، (حنظلة) تازە ژنی گواستبوویەوە ، کە گوێی لەدەنگی جەنگ بوو ، لەو کاتەدا کەهێشتا تازە زاوا بوو ، دەستبەجێ ژنەکەی بەجێ هێڵاو چوو بۆ جیهاد ، کە گەیشت بەسوپای موشریکان لەمەیدانی جەنگدا ، خۆی کرد بەناو ڕیزەکانیاندا ، تا گەیشتە سەر سەرکردەی موشریکان (ابو سفیان)ی کوڕی (حرب) ، خەریکبوو لەناوی بەرێت ئەگەر خودا شەهید بوونی بەنسیب نەکردایە ، ئەوەبوو کەوتە سەر (ابو سفیان) و بەگیری هێنا تا (شداد)ی کوڕی (اسود) شمشێرێکی لێداو شەهیدی کرد.

[1] ابن هشام ٢/ ٦٩ ، ٧٠ ، ٧١ ، ٧٢ صحیح البخاری ٢/ ٥٨٣ . (وحشي) لەدوای جەنگی (طائف)ەوە موسڵمان بوو، هەربەو ڕمەی دەستی (مسیلمة)ی درۆزنی کوشت و، شەڕی (یرموك) یشی دژ بە ڕۆمەکان بینی.

پشکی تیر هاوێژەکان لە شەڕەکەدا

ئەو گروپەی پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەر شاخەکە دایانبوون دەستی بالأیان هەبوو لە پاراستنی هاوسەنگی شەڕەکە لە بەرژەوەندی موسڵمانان ، ئەسپ سوارەکانی مەککە بەیارمەتی (ابو عامر)ی فاسق سێ جار هێرشیان هێنا بۆ تێکشکاندنی باڵی چەپی سوپای موسڵمانەکان ، تابگەنەوە پشتی موسڵمانەکان و شپرزەو پەرتەوازەیان بکەن و، شکستیان پێ بهێنن ، بەڵام تیرهاوێژەکان تیر بارانیان کردن و نەیانهێلاٚ نزیك بکەونەوە [1].

شکست خواردنی سوپای موشریکان

بەو شێوەیە شەڕ بەقورسی بەردەوام بوو ، سوپا بچوکەکەی ئیسلام کۆنترۆڵی مەیدانەکەی کرد ، موشریکان ورەیان ڕووخا ، لە هەمووڵایەکەوە ڕیزەکانیان هەرەسی هێنار تێکشکا ، وەك ئەوە وەهابوو ئەو سێهەزار موشریکە رووبەرووی سیهەزار موسڵمان بووبنەوە، نەك چەند سەد جەنگاوەرێك ، موسڵمانەکان جوانترین وێنەی قارەمانێتیان نیشاندا.

هەرچی قوڕەیشیشە هەموو توانایەکی خۆی خستەگەڕ بۆ وەستاندنی هێرشی موسڵمانەکان هیچ سوودی نەبوو زیاتر سست دەبوون ، شەوکەتیان نەما ، تا وای لێهات کەس نەیدەوێرا لەئالأکە نزیك ببێتەوە دوای کوشتنی (صواب) بۆ ئەوەی هەڵی بگرێت و شەرکەرەکان بەدەوری خۆیدا کۆبکاتەوە، بۆیە دەستی کردە پاشەکشێ و، پاشان هەلاٚتن ئەوەی لەبیرچوو کە لەدڵی خۆیدا باس و خواسی تۆڵە سەندنەوەو ، گێڕانەوەی ئەمریی بۆ قوڕەیش دەکرد.

(ابن اسحاق) دەڵێت: پاشان خوایگەورە سەرکەوتنی خۆی بۆ ناردنە خوارەوەو ، بەڵێنەکەی بۆ هێنانەدی ، بەشمشێر ڕەدویان کەوتن هەتا لە سەربازگەشدا هەڵیان برین ، ئیتر سەرکەوتن هیچ گومانێکی تێدا نەما ، (عبدالله)ی کوڕی (زبیر) لە باوکیەوە دەگێڕێتەوەو، فەرموویەتی: وەڵڵاهی بەچاوی خۆم (هند) کچی (عتبه)و کارەکەرەکانیم بینی ڕایاندەکردو شپرزە بووبوون و هەرچیان هەبوو لە زۆرو لەکەم فرێیان دابوو... هتد [2] لەفەرموودەیەکی (براء) یشدا لە (صحیح

[1] بروانە (فتح الباري) ٧/ ٣٦٤ .
[2] ابن هشام ، ٢/ ٧٧ .

البخاري)دا هاتووه: کاتێك کەوتینە شەڕ رایانکرد، تاوای لێهات ژنەکانیانم بینی خۆیان بە گوریس بەستبۆوە ، قاچەکانیان بەرز دەکردەوە تا خڕخاڵەکانی پێیان دەرکەوت[٣]، موسڵمانەکان شوێنیان کەوتن ، بەچەك تێیان بەربوون و ،کەوتنە کۆکردنەوەی تالانی جەنگ.

هەڵە گەورەکەی تیرهاوێژان

لەکاتێکدا کە خەریك بوو سوپا خنجیلانەکەی ئیسلام سەرکەوتنێکی گەورەی تری تۆمار دەکرد بەسەر سوپاکەی مەککە کەهیچی کەمتر نەبوو، لەلایەن زۆرینەی تیر هاوێژەکانەوە هەڵەیەکی گەورە ڕوویدا ڕەوشەکەی تەواو سەرەو لێژ کردەوەو ، بووە هۆی گەیاندنی زیانێکی گەورە بەموسڵمانەکان ، خەریکبوو ببێتە هۆی شەهید کردنی پێغەمبەریش ﷺ و ، کارێکی خراپی کردە سەر ناوبانگیان و ، ئەو سام و بیمەی هەیانبوو لەدوای جەنگی بەدرەوە.

پێشتریش باسی ئەو فەرمانە توندوتیژانەمان کرد کە پێغەمبەری خوا ﷺ ئاڕاستەی ئەو تیرهاوێژانەی کرد ، بەمانەوە لەجێگەی خۆیاندا لە هەمووحاڵەتێکدا سەرکەوتن بێت یان ژێرکەوتن ، کەچی لەگەڵ ئەو فەرمانە توندو تیژانەشدا ، کاتێك بینیان موسڵمانەکان تالانی جەنگی بێباوەڕان دەماشنەوە ، خۆشەویستی دونیا سواری ملیان بوو ، هەندێکیان بەیەکتریان وت: فریاکەون تالانیتان لەدەست نەچێت. ئەوە هاورێکانتان سەرکەوتن ، چاوەڕێی چی دەکەن ؟

بەلام (عبیداللە)ی کوڕی (جبیر)ی سەرکردەیان ، گوتەکانی پێغەمبەری خودای بیر خستنەوەو پێی وتن : ئەرێ لە بیرتان چوو پێغەمبەری خوا ﷺ چیٚ پیٚ فەرموون ؟

بەلام زۆرینەیان گوێیان نەدایە ئەو بیرخستنەوەیەو ، وتیان : ئێمەش دەڕۆین بۆ لای ئەو خەڵکەو غەنیمەت کۆ ئەکەینەوە[١]. پاشان چل پیاو لەو تیر هاوێژانە کێوەکەیان چۆڵکردو، هاتنە خوارەوە بۆناو سوپاکە بۆ کۆکردنەوەی تالانی بەو شێوەیە پشتی موسڵمانەکان چۆڵ بوو ، جگە (ابن جبیر)و نۆ کەسی تری هاوەڵی کە لەوێدا مانەوەو بڕیارپاندا کەلەوێدا بمێننەوە تا لەناودەچن یان مۆڵەت دەدرێن، ئیدی ئەوانیتر کێوەکەیان بەجێهێشت و هاتنە خوارەوە.

---

[٣] صحیح البخاري ٢/ ٥٧٩ .
[١] (بخاري) ئەمەی گێڕاوەتەوە ، لە فەرموودەیەکی (براء) کوڕی (عازب) ەوە ١/ ٤٢٦ .

خالیدی کوڕی وەلید هەڵدەسێت بەئابلوقەدانی سوپای ئیسلامی

(خالد)ی کوڕی (ولید) ئەم دەرفەتە ئاڵتونیەی قۆستەوە ، بەخێراییەکی زۆر بە پشتی شاخەکە سوڕایەوە ، تا گەیشتەوە پشتەوەی سوپای ئیسلام ، زۆری پێنەچوو ، (عبیدالله)ی کوڕی (جبیر) و هاوەڵەکانی لەناوبردو ، پاشان هێرشی بردە سەر موسڵمانەکان لەپشتەوەو ، ئەسپ سوارەکانی هاوڕێی هاوارێکیان کرد موشریکە هەڵاتوەکان زانیان کەشتێکی نوێ ڕووی داوە ، هەڵگەڕانەوە بەڕووی موسڵمانەکانداو ، ژنێکیان کە (عمرة) کچی (علقمه)ی (حارثیة) بوو ئاڵا خۆڵاویەکەی لەسەر زەوی هەڵگرتەوەو ، موشریکانی بەدەوریدا خڕبوونەوەو هاتنەوە پەنایەوەو ، کەوتنە بانگ کردنی یەکتر تاکۆبوونەو بۆ موسڵمانەکان ، خۆیان گرتەوە بۆ شەڕ ، موسڵمانەکانیش لە بەرودواوە ڕێگەیان لێ گیرا ، کەوتنە نێوان ئەوان و دەستکەوانەکەوە .

هەڵوێستی نەبەردانەی پێغەمبەر ﷺ لەبەردەم ئابلوقەکەدا

پێغەمبەری خوا ﷺ لەوکاتەدا لەگەڵ مەفرەزەیەکی بچووکدا بوو ـ کە نۆ کەس بوون لەهاوەڵەکانی[٢] لەپشتەوە سوپای موسڵمانەکاندا بوون[٣] ، چاودێری ئازایەتی موسڵمانەکانی دەکرد کەچۆن موشریکان ڕاودەنێن، لەپڕێکدا لەلایەن ئەسپ سوارەکانی خالیدەوە بەتەواوی درا بەسەریاندا ، تەنها دووڕێگە چارەی لەبەردەمدا بوو، یان ڕزگاری بێت بەخێرایی ـ بەخۆی و هاوەڵەکانیەوە بەرەو پەناگە بێوەکەی خۆی و واز لە سوپا ئابلووقەدراوەکەی بهێنێت بەرەو چارەنووسی چاوەڕوانکراوی بڕوات، یان خۆی بخاتە بەرمەترسی و هاوەڵەکانی بانگبکات تا لەدەوری کۆببنەوەو بیانکاتە بەربەستێکی بەهێزو لەناو سوپاکەی قوڕەیشدا دڕیان پێ بدات بەرەو گردۆڵکەکانی ئوحود.

لێرەدا ئازایەتی و لێهاتوویی پێغەمبەر ﷺ دەرکەوت ، بەدەنگی بەرز هاواری کردە هاوەڵانیو فەرمووی: (بەندەکانی خوا) باش دەیزانی کەموشریکان پێش موسڵمانەکان گوێیان لەدەنگی دەبێت ، بەڵام خۆی خستە نێو مەترسیەکەو لەوکاتە ناسکەدا هاواری لێکردن .

---

[٢] لە (صحیح)ی (مسلم) داهاتووە (٢/١٠٧) پێغەمبەر ﷺ لەرۆژی (ئوحود) دا (٧) ئەنساری و (٢) قوڕەیشی هەڵبژارد لەگەڵیدا بن .

[٣] ئەم ئایەتە بەڵگەیە لەسەر ئەو حاڵەتە ﴿ والرسول یدعوکم فی اخراکم ﴾ ٣/ ١٥٣ .

پەرتەوازە بوونی موسڵمانەکان لە شەڕەکەدا

موسڵمانەکان کەوتنە ناو ئابڵوقەکەوە هەندێکیان عەقڵ لەکەللەیاندا نەما ، جگە لەخۆیان چی دیان مەبەست نەبوو ، کەوتنە هەڵاتن و ، مەیدانی شەڕەکەیان بەجێ هێشت و ، بێ ئەوەی بزانن چی لەدواوەیە ؟ هەندێك لەوانە تا ناو مەدینە بە ڕاکردن نەوەستابوون ، هەندێکی تریان بەرەو بەرزایی شاخەکە ڕایانکرد ، کۆمەڵێکی تریشیان گەڕانەوە ناو سوپای موشریکان ، لێك پژان و لەیەکتری جیا نەدەکرانەوە ، موسڵمانەکان بەهەڵە هەندێکیان لەیەکتری کوشت ، بوخاری لە عائشەوە دەگێڕێتەوە فەرموویەتی : لە ڕۆژی شەڕی ئوحوددا موشریکان بەئاشکرا شکان ، ئیبلیس هاواری کردە موشریکان خەڵکینە بگەڕێنەوە دواوە ، پێشەنگە هەڵاتووەکە گەڕایەوە ، لەگەڵ دواییینەکەدا یەکیان گرتەوەو هاتنەوە دەست (حذیفة) سەیری کرد باوکی بینی هاواری کردە موسڵمانەکان وتی: موسڵمانینە ئاگاتان لە باوکم بێت مەیکوژن ، موسڵمانەکان ئەوەندە شپرزە بوون پێیان نەزانی و کوشتیان ، (حذیفة) وتی : خوا لێتان خۆشبێت ، (عروە) دەڵێت : وەڵڵاهی دوای ئەوەش (حذیفة) هەر پیاوێکی چاك بوو تا وەفاتی کرد [1].

ئەم کۆمەڵەیان بەتەواوی بەیەکدا هاتن و ، پشێویان تێدا دروست بوو ، لە یەکتری وون بوون و ، نەیاندەزانی ڕوو لەکوێ بکەن ، لەو حاڵەتە ناخۆشەدا بوون ، یەکێك هاواری کرد (محمد) کوژرا ، ئیدی عەقڵیان لەسەردا نەماو ، چەکەکانیان فڕێدا ، هەندێکی تریان بیریان لەوە دەکردەوە خۆیان بدەن بە دەستەوە بۆ (عبدالله)ی کوڕی (ابی) سەرکردەی دووڕووەکان ، بۆ ئەوە لە دەست (ابو سفیان) پەنایان بدات.

(انس)ی کوڕی (نضر) بەلای ئەمانەدا تێپەڕی بینی چەکیان فڕێداوە ، پێی وتن : چاوەڕوانی چی دەکەن ؟

وتیان: پێغەمبەری خوا ﷺ شەهید کراوە ، وتی: ئیتر دوای ئەو ژیانتان بۆ چییە ؟

---

[1] صحیح البخاری ١/٥٣٩ ، ٢/٥٨١ فتح الباری ٧/٣٥١ ، ٣٦٢ ، ٣٦٣ ، ، جگە لەبوخاری ئەوانی دیکەش کوتویانە کە پێغەمبەر ﷺ ویستی خوێنەکەی بدات ، (حذیفە)وتی : خوێنەکەیم کرد بە سەدەقە بۆ موسڵمانان ، بەو هەڵوێستە (حذیفە)ئەوەندەیتر لای پێغەمبەر ﷺ خۆشەویست بوو ، بڕوانە (مختصر سیرة الرسول) نوسینی شێخ عەبدوڵڵای نەجدی ل ١٤٦ .

هەستن لەسەر ئەو ڕێگەیە بمرن کە ئەوی لەسەر مرد ، پاشان وتی : خوایە من داوای لێبوردنت لێ دەکەم لەسەر ئەوەی ئەمانە دەیکەن (مەبەستی ئەو کۆمەڵە موسڵمانە بوو) بێ بەریشم لەکاری ئەو موشریکانە ، پاشان چووە پێشەوە (سعد)ی کوڕی (معاذ)ی پێگەیشت ، وتی : بۆ کوێ دەچی (ابو عمر) ؟

(انس) وتی: هەست بەبۆنی بەهەشت دەکەم (سعد) ، لەپاڵ کێوی ئوحوددا هەستی پێ دەکەم ، پاشان خۆی فڕێدایە ناو شەڕەکە هەتا شەهیدکرا ، لەبەر زۆری برینەکانی نەناسرایەوە ، دوای شەڕەکە - تاخوشکەکەی بەسەری پەنجەکانیدا ناسیەوە، هەشتاو ئەوەندە برینی جێگەی لێدانی ڕم و شمشێرو تیری پێوەبوو [1].

(ثابت)ی کوڕی (دحدام) یش خێڵەکەی بانگ کردو وتی : ئەی خەڵکی ئەنسار ، کە موحەممەد مرد بێت ئەوە خودا زیندووەو نامرێت ، لەسەر دینەکەتان شەڕ بکەن ، خوا پشتیوانتانەو سەرتان دەخات ، چەند کەسێکی ئەنساری لەگەڵیدا هەستانەوەو هەڵیان کوتایە سەر کەتیبەکەی (خالد) کەوتنە جەنگ لەگەڵیان ، تا (خالد) بە ڕم کوشتی و دوای ئەو هاوەڵەکانیشی کوژران [2].

پیاوێکی کۆچکەران بەلای ئەنسارییەکدا تێپەڕی خەڵتانی خوێن بووبوو ، وتی: فلانەکەس زانیوتە کە موحەممەد شەهیدکراوە؟ کابرای ئەنساری وتی: ئەگەر موحەممەد ﷺ کوژرا بێت ئەوە بۆ خۆی پەیامەکەی گەیاندوە ، ئێوەش لە پێناوی ئایینەکەتاندا شەڕ بکەن [3].

بەم شێوە قارەمانێتیە موسڵمانەکان ورەیان بەرز بوەوەو هاتنەوە هۆش خۆیان و وازیان لە بیرۆکەی خۆ بەدەستەوەدان و پەیوەندی کردن بە (ابن ابی) یەوە هێناو دەستیان دایەوە چەك و شالاویان کردە سەر تەوژمی موشریکان لەکاتێکدا کە دەیانویست بگەنە بنکەی سەرکردایەتی موسڵمانەکان چونکە بیستبویان هەواڵی شەهید کردنی پێغەمبەر ﷺ درۆیە و هەڵبەستراوە ، ئەمەش هێزو تینی پێدانەوەو توانیان لەو ئابلۆقەیە خۆیان ڕزگار بکەن و ، بنکەیەکی پتەو لەمەیدانەکەدا دروست بکەن و شەڕێکی قارەمانانە تۆمار بکەن .

---

[1] زاد المعاد ٢/٩٦،٩٣ (صحيح البخاري) ٢/٥٧٩ .

[2] السيرة الحلبية ٢/٢٢ .

[3] زاد المعاد ٢/ ٩٦ .

کۆمەڵێکی تریش جگە لە پێغەمبەر ﷺ هیچ خەمێکی تریان نەبوو ، بەخێرایی لەدەوری خڕبوونەوەو لەهەر چوارلاوە پاراستیان ، لە سەرووی هەموویانەوە (ابوبکر)ی (صدیق) و (عمر)ی کوڕی (خطاب) و (علی) کوڕی (ابي طالب) و چەند کەسێکی دیکە بوون ئەمانە لەپێشەوەی شەڕکەراندا بوون ، بەڵام کە هەستیان کرد بەبوونی مەترسی لەسەر جەستەی پیرۆزی پێغەمبەر ﷺ کەوتنە ریزی پێشەوەی بەرگری کەران .

گەرم بوونی شەڕ بە دەوری پێغەمبەردا ﷺ

لەکاتێکدا کە کۆمەڵێ لەموسڵمانەکان کەوتبوونە ئابڵوقەکەو ، لە هەموو لایەکەوە لێیان دەدرا ، لەملاشەوە شەڕ بەدەوری پێغەمبەردا ﷺ گەرم بووبوو ، پێشتریش وتمان کاتێك موشریکان دەستیان کرد بەئابڵوقەدانی موسڵمانەکان ، پێغەمبەری خوا ﷺ ، جگە لە نۆ کەس کەسێکی دیکەی لەگەڵدا نەبوو ، کە بانگی کردە موسڵمانەکان و فەرمووی : ئادەی وەرن بۆ لام ، من پێغەمبەری خوام ، موشریکان گوێیان لەدەنگی بوو ناسیانەوە ، هاتنە سەری بەهەموو هێزێکیانەوە شاڵاویان بۆ هێنا پێش ئەوەی کەسێك لە موسڵمانەکان بگاتەوە لای ، لەنێوان موشریکان و ئەو نۆ کەسەدا شەڕێکی توند ڕوویدا کەتیایدا وێنەیەك لە پاڵەوانێتی و ئازایەتی و گیانی خۆبەخت کردن دەرکەوت.

(موسلیم) دەگێڕێتەوە لە (انس)ی کوڕی (مالك)ەوە دەڵێت : لە ڕۆژی ئوحوددا پێغەمبەری خوا لەگەڵ نۆ کەسی هاوەڵیدا مایەوە ، حەوتیان ئەنساری و دووانیان کۆچکەران بوون ، کە ئابڵوقەیاندان و زۆریان بۆ هێنان، فەرمووی : کێ دەتوانێت ئەمانەمان لێ دور بخاتەوە ، بەهەشتی بەنسیب دەبێت ؟ یان ئەو دەبێتە هاوڕێی من لە بەهەشتدا ؟ پیاوێکی ئەنساری چووە پێشەوە کەوتە شەڕ هەتا شەهید بوو ، پاشان هاتنەوە سەری بەم شێوەیە شەڕ بەردەوام بوو تا حەوت ئەنساریەکە شەهید بوون ، پێغەمبەری خوا ﷺ بە هەردوو هاوەڵە قورەیشیەکەی فەرموو : (بەڕاستی ویژدانمان نەبوو لەگەڵ هاوەڵەکانی ترماندا) [1].

دوایین شەهیدی ئەو حەوت کەسە (عمارە)ی کوڕی (یزید)ی کوڕی (سکن) بوو ، شەڕی کرد ، برینەکانی زۆریان بۆ هێناو کەوت [2].

---

[1] صحیح مسلم باب غزوە احد ٢/١٠٧ .

[2] پاش ساتێك کۆمەڵێ لەموسڵمانەکان گەڕانەوە بۆلای پێغەمبەر ﷺ و هەڵیان کوتایە سەر ئەو بێباوەڕانەی بەسەر (عمارە) هوە بوون ، دەریان هێناو بردیانە لای پێغەمبەر ﷺ قاچی بۆ کرد بەسەرین ، بەو حاڵەوە کاتێ سەری لەسەر ڕانی پێغەمبەر بوو ﷺ کۆچی دوایی کرد ، (ابن هشام) ٢/٨١ .

ناخۆشترین کات لەژیانی پێغەمبەردا ﷺ

پاش کەوتنی (عمارە)ی کوڕی (سکن) ، پێغەمبەری خوا ﷺ بەتەنها لەگەڵ دوو قورەیشییەکەدا مایەوە ، لە (صحیحین)دا هاتووە لە (ابی عثمان)ەوە ، دەڵێت: لەو ڕۆژەدا جگە لە (طلحة)ی کوڕی (عبید الله) و (سعد)ی کوڕی (ابی وقاص)[٣] کەس بەدەوری پێغەمبەردا ﷺ نەمابوو ، ئەو ساتەوەختە ناخۆشترین کات بوو لەژیانی پێغەمبەردا ﷺ تێپەڕێت و، دەرفەتێکی ڕەخساویش بوو بۆ موشریکان، موشریکانیش هیچ دوانەکەوتن لە قۆستنەوەی ئەو دەرفەتەدا ، هەڵگەڕانەوە سەر پێغەمبەر ﷺ و بەنیاز بوون لە ناوی بەرن ، (عتبە)ی کوڕی (ابی وقاص) بەردێکی تێگرت کێشای بە دانی پیرۆزیدا دانە خڕێنەکەی خوارەوەی شکاند ، (عبدالله)ی کوڕی (شهاب الزهری) یش نێو چەوانی پیرۆزی بریندار کرد ئەسپ سوارێکی سەرسەخت کە ناوی (عبدالله)ی کوڕی (قمئة) لە دوورەوە هات شمشێرێکیدا لەلا شانی پیرۆزی ، تاماوەی یەك مانگ ئازاری هەبوو، بەڵام نەیتوانی زنجیربەندەکانی شانی ببڕێت، پاشان شمشێرێکی تریدا لەسەر ڕوومەتی پیرۆزی توندبوو وەکو یەکەمیان بەشێوەیەك ئەڵقەبەندی زنجیرەکەی سەرسنگی پیرۆزی لە ڕوومەتی گیربوو، ئەنجا وتی: دەبخۆ ئەوە منم (ابن قمئة) پێغەمبەری خواش ﷺ لەکاتێکدا کە خوێنی نێوچاوانی دەسڕی فەرمووی : خوا لەت و پەتت بکات[١].

لە (صحیح)یشدا هاتووە ، دانە چوارینەکەی پێغەمبەر ﷺ شکاو ، سەری بریندار بوو ، خوێنی لێ دەچۆڕاو دەیفەرموو : چۆن گەلێك ڕزگاریان دەبێت ئاوا پێغەمبەرەکەیان بریندار بکەن و دانی بشکێنن ، لەکاتێکدا ئەو بۆ لای خوا بانگیان بکات ، خوای گەورە ئایەتی نارده خوارەوە : ﴿ لیس لك من الامر شيء أو يتوب عليهم أو يعذبهم فانهم ظالمون ﴾ [٢] واتە : تۆ هیچ شتێکت لەکاروباری بەندەکان بەدەست نیە ، هەموو شت بەدەستی خوا خۆیەتی ئەگەر تەوبە و پەشیمانی یان لێ وەربگرێت ، یان سزاو ئازاریان بدات (خوا سەربەست و بێباکە) چونکە ئەوانە ستەمکارن .

---

[٣] صحیح البخاری ١/٥٢٧ ، ٢/٥٨١ .

[١] خوای گەورە دۆعاکەی پێغەمبەری گیراکردو ﷺ لە (ابن عائذ)ەوە دەڵێت: جارێکیان (ابن قمئة) بۆ ماڵ دەچوو ، جێگەکەی برد بۆ سەرشاخێك ، مەڕێك شاخی لێ توند دەکات و لەبەرزایی شاخەکەوە فڕێی دەداتە خوارەوەو لەت و پەت دەبێت ، (فتح الباری) ٧/٣٧٣ ـ لای (طبراني یش هاتووە ، خوا بەرانە کێویەکی تێ بەرداو ، بەقۆچ لێیدا تا پارچە پارچەی کردو خستیە خوارەوە (فتح الباری ٧/ ٣٦٦)

[٢] صحیح البخاري ٢/ ٥٨٢ ، هەروەها (صحیح مسلم) ٢/ ١٠٨ .

لەگێڕانەوەیەکی (طبراني) یدا هاتووە پێغەمبەر ﷺ لەو ڕۆژەدا فەرمووی : خودای گەورە زۆر ڕقی هەستا لەو گەلەی دەم و چاوی پێغەمبەرەکەیان خوێناوی کرد ، پاش کەمێك وەستان فەرمووی : خوایە لە گەلەکەم خۆش ببەو چونکە هیچ نازانن [٣].

بەو شێوەیەش لە (صحیح)ی (مسلم)دا هاتووە فەرموویەتی : پەروەردگارم لە گەلەکەم ببورە چونکە هیچ نازانن [٤] هەروەها (الشفاء)ی قازی (العیاض)دا هاتووە فەرموویەتی : خوایە گەلەکەم هیدایەت بدە چونکە نازانن [٥].

گومانی تێدانیە کە موشریکان مەبەستیان لەناو بردنی پێغەمبەر بوو ، بەڵام هەردوو هاوەڵە قورەیشیەکەی (سعد)ی کوڕی (ابی وقاص) و (طلحة)ی کوڕی (عبید الله) قارەمانێتیەکی کەم وێنەیان نیشاندا ، بەهەردووکیانەوە یەك بواریان نەدا موشریکان بێنە پێشەوەو ، کارامەترین تیر هاوێژی عەرەب بوون ، زۆر هەوڵیاندا تا لە کۆتاییدا هەموو هەوڵەکانی موشریکانیان لەگەیشتندا بەپێغەمبەر پووچەڵ کردەوە .

پێغەمبەری خوا ﷺ تیرەکانی خۆی هەڵڕشت بۆ (سعد)ی کوڕی (ابی وقاص) و پێی فەرموو : تیربارانیان بکە دایك و باوکم بەقوربانت بێت [١] ئەمەش بەڵگەیە لەسەر شیاوێتی (سعد) ، چونکە پێغەمبەر دایك و بابی پێکەوە نەکردوە بە قوربانی کەس جگە لە (سعد) [٢] .

سەبارەت بە (طلحة)ش ، نەسائی لە(جابر)ە وە بەسەرهاتێك دەگێڕێتەوە ، باس لە کۆبوونەوەی موشریکان دەکات بە دەوری پێغەمبەردا ﷺ کاتێك کەچەند کەسێکی ئەنساری لەگەڵدا بوو ، (جابر) دەڵێت : موشریکان چاویان کەوت بە پێغەمبەری خوا ﷺ بۆی چوون ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : کێ دەتوانێت ئەوانە بگێڕێتەوە ؟ (طلحة) وتی: من ، پاشان (جابر) باسی هاتنە پێشەوەی ئەنساریەکان و یەك لەدوای یەك شەهیدبونیانی کرد بەو شێوەیەی لە ریوایەتەکەی (مسلم) دا هات ، کە هەموو ئەنساریەکان شەهید کران (طلحة) چووە پێشەوە ، (جابر) دەڵێت

---

[٣] فتح الباري ٣٧٣/٧ .
[٤] صحيح مسلم باب غزوة احد ٢/ ١٠٨ .
[٥] (كتاب الشفاء بتعريف حقوق المصطفى)٨١/١ .
[١] صحيح البخاري ٤١٧/١ ، ٢/ ٥٨٠ ، ٥٨١ .
[٢] هەمان سەرچاوەی پێشوو .

: (طلحة) بە ئەندازەی یانزە کەس شەڕی کرد تا شمشێرێك درا لە دەستی و پەنجەکانی قرتاند ، وتی : باشە پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموو : ئەگەر (بسم الله) ت بکردایە بە بەرچاوی خەڵکەوە فریشتەکان هەڵیان دەگرتی ، دەڵێت پاش ئەوەی خوای گەورە دەستی موشریکانی کۆتا کرد [٣] لەلای (حاکم) لە (الاکلیل) دا هاتووە دەڵێت : لە ڕۆژی (ئوحود) دا سی و نۆ کەس یان سی و پێنج کەس بریندار بوون ، پەنجەی شایەتومان و ناوەڕاستی (طلحە)ش لەکار کەوت [٤] .

(بخاری)یش دەگێڕێتەوە لە(قیس)ی کوڕی (ابی حازم)ەوە، دەڵێت: دەستی (طلحة)م بەئیفلیجی بینی لەڕۆژی ئوحوددا بەرگری پێکردبوو لە پێغەمبەری خوا ﷺ [٥] .

(ترمذي)یش دەگێڕێتەوە ، کە پێغەمبەر ﷺ لەوڕۆژەدا لە بارەیەوە فەرمووی : هەر کەسێك دەیەوێت سەیری شەهیدێك بکات کە بەسەر زەویدا دەڕوات باسەیری (طلحة)ی کوڕی (عبيد الله) بکات [٦] .

(ابو داود)ی (طیالیسي) دەگێڕێتەوە لە (عائشە)ە وە ، کە وتویەتی هەرکاتێك لای (ابوبکر) باسی ڕۆژی (احد) بکردایە دەیفەرموو : ئەو ڕۆژە ڕۆژی (طلحة) بوو [٧] .

هەروەها (ابوبکر) لەبارەیەوە فەرموویەتی :

یــا طلحة بن عبيد الله قد وجبت   لك الجنان وبوأت ألمها العينـــا [٨]

لەوکاتە ناسك و ساتەناخۆش و تەنگەدا خوای گەورە لەپشت پەردەوە سەرکەوتنی نارد ، لە (صحيحين)دا هاتووە لە (سعد)ە وە دەڵێت : ڕۆژی (احد) دوو پیاوی سەرتاپا سپیم بینی لە پاڵ پێغەمبەردا ﷺ شەڕیان دەکردو بەسەختی دەجەنگان . نە پێش و نە پاشی شەڕەکە نەم دیبوون ، لە ڕیوایەتێکدا بە مانا (جبريل) و (میکائیل) هاتوون [٩] .

---

[٣] فتح الباري ٧/ ٣٦١ ، هەروەها (سنن النسائی) ٢/ ٥٢ ، ٥٣ .
[٤] هەمان سەرچاوەی یەکەم ٧/ ٣٦١ .
[٥] صحيح البخاری ١ ٥٢٧ ، ٢/ ٥٨١ .
[٦] مشكاة المصابيح ٢/ ٥٦٦ / (چاپی دار الفكر) ، ابن هشام ٢/ ٨٦ .
[٧] فتح الباري ٧/ ٣٦٧ .
[٨] کورتەی (تاريخ دمشق) ٨٧/٧ لەپەراوێزی (نور النهب) هوە ٧ ١١٤ .
[٩] صحيح البخاري ٢/ ٥٨٠ .

سەرەتای کۆبوونەوەی هاوەلآن بەدەوری پێغەمبەردا ﷺ

ئەم ڕووداوانە بەخێراییەکی زۆرو لەیەك چاوتروکاندا ڕوویاندا ، هاوەڵە لێهاتوە لێوەشاوەکانی پێغەمبەر ﷺ کە لەپێشەوە دەجەنگان ، لەگەڵ بینیان ڕەوشەکە گۆڕا ، یان کەگوێیان لەدەنگی پێغەمبەر بوو ﷺ دەسبەجێ چوون بە دەمیەوە ، نەبادا پێش ئەمان تووشی شتێك ببێت ، بەلآم کاتێك گەیشتن ، پێغەمبەری خودایان بەو خوێن و برینەوە بینی و جەستەی شەش شەهیدە ئەنساریەکەشیان بەدی کرد سەیریان کرد حەوتەمیان بەسەختی بریندارەو ، (سعد) و (طلحة)ش قارەمانانە شەڕ دەکەن کەگەیشتن پەرژینێکی ئەستووریان بە چواردەوری پێغەمبەردا ﷺ کێشا بەلاشەو چەکەکانیان توندو تۆڵ لە شالآوەکانی دوژمن پاراستیان ، یەکەمین کەسێك کە گەڕایەوە لای ، هاوەڵەکەی غار (ابو بکر الصدیق) بوو ﷺ .

(ابن حبان) لە (عائشە)ە وە دەگێڕێتەوە کە فەرموویەتی : (ابوبکر الصدیق) فەرمووی : لە ڕۆژی جەنگی ئوحوددا خەڵك بەدەوری پێغەمبەردا نەمان ﷺ ، یەکەم کەس بووم گەڕامەوە بۆ خزمەتی ، پیاوێکم بینی لە نزیکیەوە شەڕی دەکردو پێغەمبەری دەپاراست ، وتم : لەوانەیە (طلحة) بێت ، دایك و بابم بەقوربانت بێت ، یاخوا (طلحة) بێت ، دایك و بابم بەقوربانت بێت ، هێشتا دەستم نەکردبوەوە (ابو عبیدە) گەیشتە لام ، وەك باڵدار باڵی گرتبۆوە ، پێم گەیشتەوە ، تەکانماندا بۆ لای پێغەمبەر ﷺ بینیمان (طلحة) کەوتووە ، گیانی یەکپارچە خوێنە ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بگەنە لای براکەتان ئەوا بەهەشتی مسۆگەرکرد، پێغەمبەر خۆشی ڕوومەتی پیرۆزی تیرێکی بەرکەوتبوو ، دوو ئەڵقەی زنجیر بەندەکەی سنگیشی لە ڕوومەتی پیرۆزیدا چەقی بوون ، چووم دەری بهێنم (ابو عبیدە) وتی : سوێندت دەدەم بەخوا ئەگەر وازم لێ نەهێنی باخۆم دەری بهێنم ، ئەنجا بەدەمی شیرەکەی دەری هێنا نەبادا پێغەمبەر ﷺ ئازاری زۆری پێ بگات . لەئەنجامدا دانێکی (ابو عبیدە) کەوت ، (ابوبکر) دەفەرموێت : چووم ئەڵقەی زنجیر بەندەکە دەربهێنم (ابو عبیدە) بۆ ئەویش سوێندی خوارد کەخۆی دەری بهێنێت ، بەدانی ئەڵقەکەی گرت ڕای کێشاو دەری هێنا، دانێکی تریشی کەوت، پاشان پێغەمبەر ﷺ فەرمووی فریای براکەتان بکەون ، دەسبەجێ چوینە لای (طلحة) تاچارەسەرێکی بکەین ، دە برین زیاتری پێوەبوو[1] ، ئەمەش

---
[1] زاد المعاد ٢/٩٥ .

بەڵگەیەکی ترە لەسەر ئازایەتی و شیاوێتی (طلحة) و ئەو بەرەنگاریەی کردوویەتی لە پێغەمبەر ﷺ .

لەو ئانوساتە دژوارەدا کۆمەڵێك لەموسڵمانە پاڵەوانەکان بەدەوری پێغەمبەردا ﷺ کۆبوونەوە، لەوانە (ابو دجانه) و (مصعب)ی کوڕی (عمیر)و (علی) کوڕی (ابي طالب) و (سهیل)ی کوڕی (حنیف)و (مالك)ی (سنان) باوکی (ابیسعید الخدری) و (ام عمارة نسیبیة)ی کچی (کعب المازنیه) و (قتادة)ی کوڕی (النعمان) و (عمر)ی کوڕی (الخطاب) و (حاطب)ی کوڕی (ابی بلتعه) و (سهیل)ی کوڕی (حنیف) و (ابو طلحة).

زیاد بوونی فشاری موشریکان

هەروەها ژمارەی موشریکان سات لەدوای سات زیاتری دەکردو ، فشارو زۆر بۆهێنانیان قورستر دەبوو ، فشاریان لەسەر موسڵمانەکان زیاتری دەکرد ، تاپێغەمبەر ﷺ کەوتە چاڵێکەوە لەو چاڵانەی (ابو عامر الفاسق) هەڵی کەندبوون ، ئەژنۆی پیرۆزی بریندار بوو ، (علی) دەستی گرت و هێنایە دەرەوەو (طلحة)ی کوڕی (عبید الله) باوەشی پێداکرد تا هەڵی ساندەوە ، (نافع)ی کوڕی (جبیر) دەڵێت: گوێم لێ بوو یەکێك لەکۆچکەران دەیوت : من جەنگی ئوحودم بینیوە ، چاوم لێبوو تیر وەك باران دادەباری بەسەر پێغەمبەردا ﷺ هیچی بەرنەکەوت ، (عبدالله)ی کوڕی (شهاب الزهری)یشم بینی لەو ڕۆژەدا هاواری دەکرد : ئەریێ موحەممەدم نیشاندەن خوا بمکوژێت ئەگەر بهێڵم دەربچێت ، پێغەمبەری خواش لەپاڵیدا بوو ، کەسی لەگەڵدا نەبوو ، پاشان تێپەڕی (صفوان) زۆر سەرزەنشتی کابرای کردو پێی وت : لە پاڵتدا بوو کابرا وتی : وەڵلاهی نەمبینی ، وەڵلاهی ئەو پیاوە دەستی ئێمەی ناگاتێ ، هەر چوارمان بۆی چووین ، بەڵێنماندا و ئاهو سوێندمان کرد کە دەبێت بیکوژین ، کەچی نەمانتوانی[1] .

[1] زاد المعاد ۲/ ۹۷ .

قارەمانێتی کەم وێنە

موسڵمانەکان لەو ڕۆژەدا قارەمانێتیەکی کەم وێنەو قوربانیەکی گەورەیان پێشکەش کرد ، کە لە مێژوودا ڕووی نەداوە ، (ابو طلحة) (خۆی کردبوو بەپەرژین بۆ پێغەمبەر ﷺ و سنگی بەرز دەکردەوە تا پێغەمبەر ﷺ لەتیری دوژمنان بپارێزێت . (انس) دەڵێت : لە ڕۆژی ئوحوددا خەڵك بەدەوری پێغەمبەردا ﷺ نەمان ، کەچی (طلحة) بە تیرو کەوانەکەی بەرگری لێدەکرد ، کابرایەکی تیرئەندازە بوو، لەو ڕۆژەدا دوو تا سێ کەوانی بەدەستەوە شکا هەرکەسێکی بەلادا بگوزەرایە ، پێغەمبەری خوا ﷺ پی‌ی دەفەرموو: تیرەکانت هەڵڕێژە بۆ (ابو طلحة) دەڵێت: پێغەمبەر ﷺ سەیری ناو شەڕەکەی دەکرد (ابو طلحة) دەیوت : دایك و بابم بە فیدات بێت سەرت نەوی کە نەبادا تیرێکت بەر بکەوێت ، گیانم پێش گیانت بە قوربان دەکەم .[٢]

هەر لە (انس)ەوە دەڵێت: (ابو طلحة) لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ بەیەك قەڵغان خۆیان دەپاراست ، (ابو طلحة) دەستی ڕاست بوو ، کە تیرێکی دەهاویشت پێغەمبەری خوا ﷺ سەری بەرز دەکردەوە بزانێت بەرکوێ دەکەوێت [٣].

(ابو دجانە)ش لەبەردەم پێغەمبەردا ﷺ وەستاو پشتی کردبوو بەقەڵغان ، ئەو هەموو تیرەی بەردەکەوت جوڵەی نەدەکرد.

(حاطب) کوڕی (ابي بلتعة)ش کەوتە سەر (عتبە)ی کوڕی (ابی وقاص) کە دانە خڕێیەکەی پێغەمبەری خوای شکاندبوو شمشێرێکی لێدا سەری لەلاشەی کردەوە، پاشان شمشێری هەڵگرت و ئەسپەکەشی هێنایەوە (سعد)ی کوڕی (ابی وقاص) زۆر دەگەڕا بەشوێن ئەو برایەیدا تابیکوژێت ، بەڵام دەستی نەکەوت ، ئەوەبوو (حاطب) کوشتی.

(سهل)ی کوڕی (حنيف) یش یەکێك بوو لە تیرهاوێژە پاڵەوانەکان ، پەیمانی‌دا بوو بەپێغەمبەر ﷺ هەتا مردن ، ئەویش ڕۆڵێکی کاریگەری بینی لە دوورخستنەوەی موشریکاندا.

پێغەمبەر ﷺ خۆیشی تیری دەهاویشت ، لە (قتادە)ی کوڕی (نعمان)ەوە ، دەڵێت: پێغەمبەر ئەوەندە تیری هاویشت تاجەمسەری کەوانەکەی شەقی‌برد ،

---

[٢] صحيح البخاري ٢/ ٩٨١ .
[٣] هەمان سەرچاوە ١/ ٤٠٦ .

ئەنجا (قتادە)ی کوڕی (نعمان) هەڵی گرت لەلای ئەوبوو ، لەو ڕۆژەدا چاوی بەسەختی بریندار بوو تا کەوتە بەر ڕوومەتی ، پێغەمبەری خوا ﷺ هەڵیگرتەوە گێڕایەوە شوێنی خۆی ، لە جاران چاکترو تیژتر دەیبینی.

(عبد الرحمن)ی کوڕی (عەوف) لەو ڕۆژەدا شەڕی کرد تا ناودەمی بریندار بوو دانەکانی دواوەی شکان ، زیاتر لە بیست شوێنەوە بریندار بوو ، هەندێك لەو برینانە بەقاچیەوە بوون شەلیان کردبوو.

(مالك)ی کوڕی (سنان) باوکی (ابی سعید الخدری) خوێنی سەر ڕوومەتی پێغەمبەری خوای مژی ﷺ تاپاکی کردەوە . پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموو: تفی کەرەوە وتی: وەڵلاهی تفی ناکەمەوە ، پاشان چوو بۆ شەڕ کردن ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : هەرکەسێك دەیەوێت سەیری مرۆڤێکی بەهەشتی بکات ، با سەیری ئەو پیاوە بکات ، (مالك) لەو شەڕەدا شەهید کرا .

(ام عمارە) ش شەڕی کرد ، لەگەڵ چەند موسڵمانێکی تردا چوونە ڕێگەی (ابن قمئة) ، (ابن قمئة) شمشێرێکیدا لەشانی (ام عمارە) بەسەختی برینداری کرد، ئەویش بەشمشێرەکەی چەند شمشێرێکیدا لە (ابن قمئة). بەلأم ئەو دوو زنجیربەندەی پێوەبوو هیچی لێنەهات. (ام عمارە) مایەوە هەرشەڕی دەکرد تا لەدوانزە شوێندا برینداربوو.

(مصعب)ی کوڕی (عمیر) جەسوورانە شەڕی دەکرد، بەرگری دەکرد لەپێغەمبەر ﷺ دژ بەهێرشەکانی (ابن قمئة) و هاوڕێکانی ، ئاڵای موسڵمانەکانی بەدەستەوە بوو ، دایان لەدەستی ڕاستی لێ بوەوە، ئەنجا بەدەستی چەپی ئاڵاکەی گرت ، لەڕووی بێ باوەڕاندا مایەوە تادەستی چەپیشی بڕا، پاشان خۆیدا بەسەریدا، بەسنگ و ملی ئاڵاکەی گرت تا شەهید کرا ، (ابن قمئة) شەهیدی کرد ، وایدەزانی پێغەمبەری خوایە ﷺ چونکە زۆر لەو دەچوو ، خێرا (ابن قمئة) ڕای کرد بەرەو لای موشریکان و هاواری کرد : موحەممەد کوژرا [1].

---

[1] بڕوانە (سیرة ابن هشام) ٢/٧٣ ، ٨٠ ، ٨١ ، ٨٢ ، ٨٣ ، و (زاد المعاد) ٢/ ٩٧ .

بڵاوبوونەوەی هەواڵی شەهید بوونی پێغەمبەر ﷺ و کاریگەریی لەسەر جەنگەکە

چەند ساتێك بەسەر ئەو هاوارەدا تێنەپەری بوو ، دەسبەجێ هەواڵی کوژرانی پێغەمبەر ﷺ لەناو هەردوولادا بڵاوبووەوە ، ئەمە ئەو ساتە بوو کە تیایدا ورەی هەندێك لە ئابلۆقەدراوەکان ڕووخا ، ئەوانەی دوور بوون لە پێغەمبەرەوە هێزی ئەژنۆیان شکا ، شڵەژان و شپرزەیی کەوتە ڕیزەکانیان و ، پشێوی تێدا دروست بوو هاوکات ئەو هاوارە ورەو جۆشی موشریکانیشی زیاتر بەرز کردەوە شاڵاوەکانی زیاتر کردن .

چونکە باوەڕیان وابوو گەیشتونەتە ئامانجی خۆیان ، هەندێکی تریشیان خەریکی شێواندنی جەستەی موسڵمانە شەهیدەکان بوون.

پێغەمبەر ﷺ بەردەوامە لەجەنگ و هەڵوێستەکەی وەرگرتەوە

کە (مصعب) شەهیدکرا ، پێغەمبەری خوا ﷺ ئاڵاکەی دایە دەست (علی) کوڕی (ابی طالب) شەڕێکی ئازایانەی کرد ، هاوەڵەکانی تریش شەڕی قارەمانانەیان کردو بەرگری سەختیان دەکرد .

ئیدی پێغەمبەر ﷺ توانی ڕێگە بە سوپاکەی ببڕێت و لەو گەمارۆدانە ڕزگاریان بکات ، ڕووی تێ کردن ، (کعب)ی کوڕی (مالك) یەکەم کەس بوو ناسیەوەو بەدەنگی بەرز هاواریکرد : موسڵمانینە مژدەبێت پێغەمبەری خوا زیندووە ، ئاماژەی بۆکرد بێ دەنگ بێت ، بۆئەوەی موشریکان بەشوێنەکەی نەزانن ، بەڵام دەنگەکە کەوتە بەر گوێی موسڵمانەکان و، خێراهاتن بۆلای و نزیکەی سی کەسێك دەبوون بەدەوریدا خڕبوونەوە.

پاش ئەو کۆبوونەوەیە پێغەمبەر ﷺ دەستی کرد بە پاشەکشەیەکی ڕێك بەرەو لاپاڵی شاخەکە ، ڕێگە بڕی دەکرد بەناو موشریکە هێرش بەرەکاندا ، موشریکان هێرشەکانیان توندتر دەکرد ، بۆ ڕێگە گرتن لەو پاشەکشێیە بەڵام لەبەر دەم بەرەنگاری شێرانەی سەربازانی ئیسلامدا هیچیان بۆ نەکرا .

یەکێك لە ئەسپ سوارە موشریکەکان بەناوی (عثمان)ی کوڕی (عبید الله)ی کوڕی (مغیره) هات بەرەو ڕووی پێغەمبەرو ﷺ وتی : خوا بمکوژێت گەر بهێڵم دەربازبێت ، پێغەمبەری خوا خۆی هەستا بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی بەڵام ئەسپەکەی کەوتە یەکێك لە چاڵەکانەوە، ئەنجا (حارث) کوڕی (ضمّة) چوو بۆی ، شمشێرێکیدا لەقاچی ئەسپەکەی خستیە خوارەوە ، دای بەزەویداو کوشتی و شمشێرەکەی بردو گەڕایەوە بۆلای پێغەمبەر ﷺ .

(عبدالله)ی کوڕی (جابر) کە ئەسپ سوارێکی موشریکان بوو هات بۆ (حارث)ی کوڕی (ضمّة) شمشێرێکیدا لە شانی و برینداری کرد ، موسڵمانەکان هەڵیان گرت ، بەڵام (ابو دجانە) بواری نەدایەوە هەڵی کوتایە سەر (عبدالله) و بەخۆی و پەرۆ سوورەکەی سەریەوە ، بۆی چوو شمشێرێکی لێداو سەری پەڕاند.

لەکاتی ئەم شەڕە سەختەدا ، موسڵمانان بۆ دڵ ئارام بوونەوەیان لەلایەن خواوە خەوەنوچکە دەیبردنەوە ، هەروەکو قورئانی پیرۆزیش باسی کردووە (ابو طلحة) دەڵێت : من یەکێك بووم لەوانەی لەڕۆژی ئوحوددا خەوەنوچکە دەیبردمەوە تاڕادەیەك چەند جارێك شمشێرەکەم لەدەست کەوتەخوارەوە دەکەوت و هەڵم دەگرتەوە، دەکەوت و هەڵم دەگرتەوە[1].

بەو قارەمانێتیە ئەو کەتیبەیە لە پاشەکشەیەکی ڕێکدا توانیان بگەنەوە لاپاڵی شاخەکەو ڕێگە بڕێکیش بکەن بۆ پاشماوەی سوپاکەیان بەرەو ئەو ڕێگە بێوەیە ، کە شاخەکەی بەپاڵەوەیە ، بەو شێوەیە زیرەکی (خالد) لەبەردەم لێهاتوویی پێغەمبەردا شکستی خوارد.

کوژرانی (ابی) کوڕی (خلف)

(ابن اسحاق) دەڵێت : کە پێغەمبەر ﷺ گەیشتەوە لاپاڵی شاخەکە ، (ابی) کوڕی (خلف)ی بەدی کردو وتی: کوا موحەممەد خوا بمکوژێت ئەگەر نەیکوژم ؟ هاوەڵان وتیان : پێغەمبەری خوا یەکێکمان بەری لێبگرین ؟ فەرمووی وازی لێ بهێنن . کە لێی نزیك بووەوە پێغەمبەری خوا ﷺ ڕمێکی لە (حارث)ی کوڕی (ضمّة) وەرگرت ، کە لێی وەرگرت ، تەکانێکی ئەوەندە توندیدا موچڕکی دەهێنا بەجەستەدا ، ئەنجا ڕووبەڕووی وەستا ، لەنێو دەفەی شانی و زنجیر بەندەکەیەوە کونێکی بەدی کرد ڕمەکەی تێگرت ، چەقیە شوێنی خۆی و لەسەر ئەسپەکە هەڵیدایە خوارەوەو لە خۆڵەکەدا گەوزاندی ، برینەکەی گەورە نەبوو تەنها ملی ڕووشاند بوو ، خوێنی زۆری تێزا ، وتی : وەڵڵاهی موحەممەد کوشتمی ، پێیان وت: وەڵڵاهی زەندەقت چووە لە موحەممەد ، برینەکەت باش نیە ، وتی : لەکاتی خۆیدا لە مەککە پێی وتوم : من دەتکوژم[2]. وەڵڵاهی ئەگەر تفی لێ بکردمایە دەیکوشتم ، دوژمنی خوا لەکاتی گەڕانەوەدا بەرەو مەککە لە (سرف) مرد [3]، لە

---

(1) / صحیح البخاي ١/٥٨٢.

(2) : ئەوە لەکاتێکدا بوو لەمەککەدا کە (ابی) پێی دەگەیشت دەیوت: ئەی موحەممەد ئەسپێکم هەیە هەموو ڕۆژێك ئالفی زەڕاتی دەدەمێ ، بەو ئەسپە ڕۆژێك دەتکوژم . پێغەمبەریش دەیفەرموو : بەڵکو انشاء الله من دەتکوژم .

(3) ابن هشام ٢/٨٤ ، (زاد المعاد) ٢/ ٩٧ .

ریوایەتەکەی (ابی اسود) لە (عروە)وە هاتووە دەڵێت : (ابی) وەکو گا دەیبۆڕاندو دەیوت : سوێند بێت ئەو ئازارەی بە منەوەیە ئەگەر بەهەموو خەڵکی (ذي المجاز) یشەوە بوایە دەمردن[1].

(طلحة) پێغەمبەری خوا هەڵدەسێنێتەوە

لەکاتی پاشە کشە کردنی پێغەمبەردا ﷺ بەرەو شاخەکە بەردێك کەوتە بەردەمی دەستی پێوەگرت بۆ ئەوەی بڕواتە سەری ، نەیتوانی چونکە کەمێك گۆشتی گرتبوو ، دوو زنجیر بەندیشی بەستبوو ، بەسەختیش بریندارکرابوو ، (طلحة)ی کوڕی (عبدالله) چووە ژێر باڵی پیرۆزی و ، هەڵی ساندەوە تا لەسەری وەستاو ، فەرمووی : بەڕاستی (طلحة) بەهەشتی حاسڵ کرد[2].

دوا هێرشی موشریکان

کەپێغەمبەری خوا ﷺ گەیشتەوە بنکەی سەرکردایەتیەکەی لەبناری شاخەکەدا ، موشریکان شاڵاوی خۆیان دەست پێکرد بۆ دەست وەشاندنی تەواو لە موسڵمانەکان (ابن اسحاق) دەڵێت : لەکاتێکدا کە پێغەمبەری خوا لەبناری شاخەکەدا بوو، چەند ئەسپ سوارێکی قوڕەیش کە (ابو سفیان) و(خالد)ی کوڕی (ولید) سەرۆکایەتیان دەکرد بەشاخەکەدا هەڵدەزنان ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : (خوایە مەهێڵە بچنە سەرمانەوە) ، ئەوەبوو (عمر)ی کوڕی (خطاب) لەگەڵ چەند پیاوێکی ئەنساریدا چوون بۆیان و بەرەو خوارەوە ڕاویان نانەوە[3].

لە (مغازی الاموی)دا هاتووە موشریکان چوونە سەر شاخەکە ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی (سعد) : دووریان بخەرەوەو . دەیفەرموو : بەرپەرچیان بدەرەوە - (سعد) وتی : پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : چۆن خۆم تەنها دووریان بخەمەوە ؟ سێجار ئەمەی وتەوە (سعد) لە هەگبەکەیدا تیرێکی دەرهێناو گرتیە پیاوێکیان و کوشتی ، (سعد) دەڵێت : پاشان تیرەکەی خۆشم وەشاند بۆ یەکێکیان و کوشتم ، پاشان چووم و دەرم هێناو گرتمەوە یەکێکی تریان ئەویشم کوشت ، ئیتر لە شاخەکە هاتنە خوارەوەو دابەزین، وتم : ئەمە تیرێکی پیرۆزە، خستمەوە هەگبەکەی خۆم ، ئەو تیرە لای (سعد) مایەوە هەتا مرد، پاشان کەوتەلای کوڕەکانی[4].

---

(١) مختصر سيرە الرسول ﷺ نووسینی شێخ عەبدوڵڵای نەجدی ل ٢٥ .
(٢) ابن هشام ٢/ ٨٦ .
(٣) هەمان سەرچاوە .
(٤) زاد المعاد ٢/٩٥ .

شێواندنی جەستەی شەهیدەکان

ئەوە دواین هێرش بوو موشریکان دژ بە پێغەمبەر ﷺ کردیان ، لەکاتێکدا کە ئەوان تەواو نەیاندەزانی پێغەمبەر ﷺ چی لێ بەسەرهاتووە ، نیمچە متمانەیەکیان هەبوو لەکوشتنی - بۆیە گەڕانەوە بۆ بنکەکانی خۆیان ، دەستیان کرد بە خۆئامادەکردن بۆ گەڕانەوە بەرەو مەککە ، هەریەکەیان سەرقاڵ بوو بەشتێکەوە بەهەمان شێوە ژنەکانیشیان سەرقاڵی شێواندنی جەستەی شەهیدەکان بوون ، گوێ و لوت و ئەندامەکانی لەشیان دەبڕین و سکیان هەڵدەدڕین ، (هند)ی کچی (عتبە) جگەری (حمزە)ی دەرهێنا . خستیە دەمیەوە بۆی قوت نەدەدرا ، تفی کردەوە ، لە پارچە لوت و گوێی کوژراوەکان تەزبیح و ملوانکەی هۆنیبووەوە [١] .

ڕادەی ئامادەیی پاڵەوانە موسوڵمانەکان
بۆ شەڕ کردن تا کۆتایی جەنگەکە

لەدوا ساتی جەنگەکەدا دوو شت ڕوویاندا، کە بەڵگەن لەسەر ڕادەی ئامادەگی پاڵەوانە موسڵمانەکان بۆ شەڕ کردن و ڕادەی بەرخۆدانیان لەپێناوی خوادا .

١. (کعب)ی کوڕی (مالك) دەڵێت : من یەکێك بووم لەوانەی دەرچووم و ڕزگارم بوو ، حاڵەتی شێواندنی موسڵمانەکانم لەلایەن موشریکانەوە بینی، خۆم پێنەگیراو گەڕامەوە ، بینیم کابرایەکی موشریك کەلوپەل کۆدەکاتەوەو بەسەر لاشەی موسڵمانەکاندا دەگوزەرێ و دەڵێت: سەری موسڵمانەکان وەك سەروپێ کۆبکەنەوە ، لەو لاشەوە پیاوێکی موسڵمان چاوەڕێی دەکرد دەماخی پۆشیبوو ، بەدوایدا ڕۆشتم ، پاشان سەیری موسڵمان و کافرەکەم کرد بینیم کافرەکە لە سیماو ئامادە باشیدا چاکتر بوو ، چاوەڕێم کردن تا بەیەکگەیشتن موسوڵمانەکە یەك شمشێری لێدا کردی بەدووکەرتەوە ، ئەنجا ڕووی هەڵماڵی و پێی وتم: پێت چۆن بوو (کعب) ؟ من (ابو دجانە)م [٢].

---

(١) ابن هشام ٢/ ٩٠ .

(٢) البداية والنهاية ١٧/٤ .

٢. چەند ژنە ئیمانداریك دوای كۆتایی جەنگەكە هاتبوونە ناو گۆڕەپانی شەڕەكە ، (انس) دەڵێت (عائشە)ی كچی (ابوبكر) و (ام سلیم)م بینی ڕوویان پۆشیبوو چاوم لە خزمەتكارەنیشیان بوو شەربەی ئاویان پڕدەكردو دەیانخستە سەرشانیان دەیانكرد بەدەمی براكانیانەوە ، پاشان دەگەڕانەوە پڕیان دەكردەوە ، جارێكیتر دەهاتنەوە دەیانكردەوە بەدەمیانەوە[1] (عمر) دەڵێت : (ام سلیم) لە ڕۆژی ئوحوددا شەربەی بۆ پڕ دەكردین لە ئاو[2] ، (ام ایمن) لەناو ئەو ژنانەدا بوو كاتێك بینی هەندێ موسوڵمانی هەڵاتوو دەیانەوێت بەرەو مەدینە بڕۆن ، مشتێك خۆڵ فڕێدەدا بەرەو ڕوویان و ، پێی دەوتن : ئەوە تیرەوكەوان و ئەوە شمشێرەكانتان ، پاشان خۆی دەسبەجێ گەڕایەوە بۆ مەیدانی جەنگ ، ئاوی دەكرد بەدەمی بریندارەكانەوە ، (حبان)ی كوڕی (عرفە) تیرێكی لێدا ، كەوت و گیانی دەركەوت ، دوژمنی خوا دەستی كرد بەپێكەنین ، پێغەمبەر ﷺ ئەوەی زۆر بەلاوە ناخۆش بوو ، تیرێكی بێنووكی دایەدەست (سعد)ی كوڕی (ابی وقاص)ە وە و پێی فەرموو: بیهاوێژە (سعد) تیرەكەی گرتە (حبان) و دای لە ملی، بەپشتاكەوت و گیان و عەورەتی دەركەوت . پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوەندە پێكەنی تا دانەخڕێكانی دواوەی دەركەوت ، پاشان فەرمووی بەڕاستی (سعد) تۆڵەی (ام ایمن)ی كردەوەو ، دۆعاكەی گیرا كرد[3] .

پاش گەیشتنی پێغەمبەر ﷺ بە لاپاڵی شاخەكە

كە پێغەمبەر ﷺلەبنكەكەی خۆی بە لاپاڵەكەوە ئارامی گرت ، (علی) كوڕی (ابو طالب) چووە دەرەوە قەڵغانەكەی پڕكرد لە ئاوی (مهراس) ، وتراویشە : بەردێكی كون بووە زۆر فراوان بووە ، وتراویشە : ناوی چاڵاوێكە لە (ئوحوددا) ، لەوێ ئاوی هێنا بۆ ئەوەی پێغەمبەر ﷺ لێی بخواتەوە ، بۆنێكی ناخۆشی هەبوو نەیخواردەوە ، خوێنەكەی دەم و چاوی پێ شۆردو ئاوی كرد بەسەری خۆیداو فەرمووی : تووڕەیی خودا بەر ئەو كەسە كەوت كە دەم و چاوی پێغەمبەرەكەی بریندار كرد[4] .

---

[1] / صحيح البخاري ٤٠٣/١ ، ٥٨١/٢ .
[2] / هەمان سەرچاوە ٤٠١/١ .
[3] / السيرة الحلبية ٢٢/٢ .
[4] / ابن هشام ٨٥/٢ .

(سهل) دەڵێت : وەڵڵاهی من دەزانم کێ بوو برینەکەی پێغەمبەری خوای شۆردو کێ ئاوی دەکرد بەدەستیداو بە چیش تیمارکرا؟ (فاطمه)ی کچی شۆردی (علی) کوڕی (ابی طالب)یش بەقەڵغانەکە ئاوی دەکرد بەدەستیدا کە (فاطمه) بینی ئاوەکە خوێنەکە لانابات و زیاتری دەکات پارچە حەسیرێکی هێناو سوتاندی و نوساندی بەبرینەکەی پێغەمبەرەوە ﷺ ئەنجا خوێنەکە وەستایەوە [1].

(محمد)ی کوڕی (مسلمه) ئاوێکی پاك و سازگاری هێنا ، پێغەمبەری خوا ﷺ تێری لێخواردەوەو نزای خێری بۆ کرد [2]، نوێژی نیوەڕۆشی لەبەرسەختی برینەکەی بەدانیشتنانەوە کردو موسڵمانەکانیش هەر بەدانیشتنەوە نوێژیان لەدوایەوە دابەست [3].

خۆشحاڵبوونی (ابو سفیان) دوای جەنگەکەو قسەکردنی لەگەڵ (عمر)دا

کە موشریکەکان خۆیان سازدا بۆ گەڕانەوە ، (ابو سفیان) هات بەرەو شاخەکە ، بانگی کرد : ئایا (محمد) تان لەناودایە ؟ وەڵامیان نەدایەوە . وتی: ئەی (ابی قحافه) تان لەگەڵدایە ؟ وەڵامیان نەدایەوە ، وتی: ئەی (عمر)ی کوڕی (خطاب) تان لەناودایە ؟ وەڵامیان نەدایەوە . پێغەمبەری خوا ﷺ نەیدەهێشت وەڵامی بدەنەوە ئەنجا (ابو سفیان) وتی : ئەوانەمان لەناو برد ،

(عمر) خۆی پێڕانەگیراو وتی: دوژمنی خوا ناوی هەرکەسێکت برد هەموویان زیندوون ، خوا هێشتوونی بۆ داخی دڵی تۆ ،

(ابو سفیان) وتی: لاشەکانی ئێوەیان شێواندوە من فەرمانم پێنەداون پێشم ناخۆش نەبووە.

پاشان وتی: بەرز بێت (هبل)

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : ئەرێ وەڵامی نادەنەوە ؟ وتیان: چی بڵێین ؟ فەرمووی: بڵێن : خودا گەورەترو بڵند ترە.

پاشان (ابو سفیان) وتی : ئێمە (عزی) مان هەیە و ئێوە نیتانە.

---

[1] / صحیح البخاري ٢/ ٢/٥٨٤ .
[2] / السيرة الحلبية ٢/ ٣٠ .
[3] / ابن هشام ٢/ ٨٧ .

پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی : ئایا وەڵامی نادەنەوە ؟ وتیان : چی بڵێین ؟ فەرمووی : بڵێن : خوا خاوەنمانەو ئێوە خاوەنتان نیە.

(ابو سفیان) وتی : لە نازونیعمەتداین و ئەوەمان زۆرباشە ، ئەم ڕۆژە بەڕۆژەکەی بەدر ، جەنگیش سەر بەسەرە ، (عمر) وەڵامی دایەوەو ، فەرمووی : هیچ وەکو یەك نین ، کوژراوەکانی ئێمە لە بەهەشتدان، کوژراوەکانی ئێوەش لە دۆزەخدان.

پاشان (ابو سفیان) وتی : ئەریٚ (عمر) گوێم بۆ ڕابگرە ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی بە (عمر) : برۆ بزانە چی دەڵێت ؟

(عمر) هات بۆلای (ابو سفیان) ، (ابو سفیان) پێی وت : ئەی (عمر) سوێندت دەدەم بە خوا ، ئەریٚ موحەممەدمان کوشتوە یان نەء؟ (عمر) فەرمووی : سوێندم بەخوا ، نەخێر ، ئێستا پێغەمبەری خوا ﷺ گوێی لە قسەکانتە ، (ابو سفیان) وتی : بەڕاستی بەلای منەوە تۆ ڕاستگۆترو چاکتری تا (ابن قمئە)[1] .

بەڵێنی بەیەکگەیشتنەوە لە بەدردا

ابن اسحاق دەڵێت: کە (ابو سفیان) و پیاوەکانی دەوروبەری بڵاوەیان لێکرد بانگی کردە موسڵمانەکان و وتی: وادەمانساڵی داهاتوو دەبێت لە بەدردا . پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی بەیەکێك لەهاوەڵەکانی ، بڵێ : باشە ، ئەوە لەنێوان ئێمەو ئێوەدا وادەیە[2] .

دڵنیابوون لە هەڵوێستی موشریکەکان

پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ (علی) کوڕی (ابی طالب)ی ناردو پێی فەرموو : دوا بەدوایان برۆ بزانە بەنیازی چین ؟ چی دەکەن ؟ ئەگەر سواری وشترەکانیان بوون و وازیان لە ئەسپەکانیان هێنا ئەوە بەرەو مەککە دەڕۆن ... خۆ ئەگەر سواری ئەسپەکانیان بوون و وشترەکانیان دایەبەر ئەوە بۆ مەدینە دەڕۆن ، سوێندم بەخوا ئەگەر بەرەو مەدینە بڕۆن ئەوا بەدوایاندا دەڕۆم و ، شەڕیان لەگەڵدا دەکەم ، (علی) دەفەرمووێت: بەدوایاندا دەرچووم و سەیرم کرد بزانم چی دەکەن ، ئەوەبوو لە ئەسپەکانیان دابەزین و سواری وشترەکانیان بوون و ، ڕوەو مەککە گەڕانەوە[3] .

---

[1] / ابن هشام /٩٣ ، ٩٤ ، زاد المعاد ٢/٩٤ ، صحيح البخاري ٢/٥٧٩ .

[2] ابن هشام ٢/٩٤ .

[3] / ابن هشام ٢/٩٤ ، لە (فتح الباری) یشدا هاتوە ، ئەو کەسەی بەدوای موشریکەکاندا چوو (سعد)ی کوڕی (ابی وقاص) ە ، (٧/٣٤٧) .

گەڕان بەدوای شەهیدو بریندارەکـاندا

پاش بلاوە لێکردنی قورەیش موسڵمانەکان کەوتنە گەڕان بەدوای شەهیدو بریندارەکاندا ، (زید)ی کوڕی (ثابت) دەڵێت : لەڕۆژی ئوحوددا پێغەمبەری خوا ﷺ ناردمی تا بگەڕێم بەشوێن (سعد)ی کوڕی (ربیع)دا پێی فەرمووم : ئەگەر بینیت سلاوی منی پێ بگەیەنەو پێی بڵێ : پێغەمبەری خوا ﷺ سلاوت لێدەکات و دەڵێت : حاڵی چۆنە ؟ (زید) دەڵێت : لەناو کوژراو بریندارەکاندا دەگەڕام ، بینیم کەوتوەو لەدوا ساتەکانی هەناسەیدایە ، زیاتر لە حەفتا برینی پێوەیە ، لەنێوان لێدانی ڕم و شمشێرو ، تیردا ، وتم : (سعد) پێغەمبەری خوا ﷺ سلاوت لێدەکات و پێت دەڵێت : حاڵت چۆنە ؟ وتی : سلاو لەپێغەمبەری خوا ﷺ دەکەم ، عەرزی بکە : پێغەمبەری خوا هەست بەبۆنی بەهەشت دەکەم ، بڵێ: بەخزمانی ئەنساریشم: ئەمڕۆ لەبەردەم خوادا هیچ بیانویەکتان نیە ئەگەر دەستی دوژمن بگاتە پێغەمبەرو ئێوەش بە بەرچاوەوە بن ، ئەمەی وت و گیانی پاکی سپارد(١).

لەنێو بریندارەکاندا (اصیرم) - (عمرو)ی کوڕی (ثابت)یشیان بینی نوزەیەکی تێدامابوو ، ئەم پیاوە پێشتر باسی ئیسلامیان بۆ دەکرد پشتی هەڵدەکرد، دەیانوت: ئەم (اصیرم)ە چی هێناویەتی بۆ شەڕ ؟ کە ئێمە بەجێمان هێشت حەزی بەم کارە نەبوو ، پاشان پرسیاریان لێکرد : چی تۆی هێناوە ؟ ئایا بۆ خێڵگەرایەتی هاتوویت ، یان بۆ بەگری لە ئیسلام ؟ وتی : بۆ بەرگری کردن لە ئیسلام هاتووم، باوەڕم هێنا بەخوداو پێغەمبەرەکەی و ، پاشان بەپاڵ پێغەمبەرەوە ﷺ دەجەنگام ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : ئەو پیاوە خەڵکی بەهەشتە ، (ابو هریرە) دەڵێت : ئەم پیاوە فریای یەك نوێژ نەکەوت بیکات بۆ خوا(٢).

هەر لەناو بریندارەکاندا (قزمان) یان بینی - وەك پاڵەوان لە شەڕەکەدا دەجەنگا ، بەتەنها خۆی ، حەوت تاهەشت موشریکی کوشت - بینیان برینە سەختەکانی خستویانە ، هەڵیانگرت و بردیانە ماڵی (بني ظفر) ، موسڵمانەکان مژدەیان دەدایە ، (قزمان) وتی : وەڵلاهی تەنها بۆ خێڵەکەم ئەمەم کردووە ، ئەگەر ئەوە نەبوایە هەرگیز شەڕم نەدەکرد ، کە برینەکەی زۆری بۆ هێنا خۆی کوشت .

---

(١) زاد المعاد ٢/٩٦ .

(٢) هەمان سەرچاوە ٢/٩٤ ، ابن هشام ٢/٩٠ .

که باسی ئەم پیاوە بکرایە لای پێغەمبەری خوادا ﷺ دەیفەرموو : خەڵکی دۆزەخە[1] . ئەمە چارەنووسی هەرکەسێکە لەپێناوی خوادا نەجەنگێت - با لەژێر ئاڵای ئیسلام و لەناو سوپاکەی پێغەمبەری خواداو هاوەڵانیشدا شەڕ بکات.

بەپێچەوانەی ئەوەشەوە لەناو کوژراوەکاندا پیاوێکی تێدابوو لە جولەکەی (بني ثعلبة) بوو ، ئەم پیاوە وتبوی بە جولەکە خزمەکانی : ئەی خێڵی جولەکە وەڵڵاهی ئێوە دەزانن کە سەرکەوتنی موحەممەد بەسەر ئێوەدا بەهەق بوو ، پێیان وتبوو : ئەمڕۆ ڕۆژی شەممەیە ، پێی وتبوون : خوا شەممەکەشتان ببڕێت ، ئەنجا شمشێری هەڵگرتبوو تاقمی لەخۆ بەستبوو ، وتبووی : ئەگەر کوژرام ماڵەکەم بۆ موحەممەدە ، چی لێدەکات بابیکات ، ئیتر لەگەڵ سوپای موسڵمانان دەرچوو ، شەڕی کرد تاکوژرا ، پێغەمبەری خوا ﷺ لە بارەیەوە فەرمووی : (مخيريق - کە ناوی جولەکەکەیە) باشترین کەسی جولەکە بوو[2] .

کۆکـردنەوەی شەهیدەکان و ئەسپەردەکردنیان

پێغەمبەری خوا ﷺ چووە سەر شەهیدەکان و فەرمووی : من شایەتم بەسەر ئەم شەهیدانەوە ، هیچ کەسێك بریندار نابێت لەپێناوی خوادا ، مەگەر خودا لە ڕۆژی دواییدا زیندووی دەکاتەوە ، خوێن لە برینەکەی دەچۆڕێت ڕەنگەکەشی ڕەنگی خوێنە ، بۆنەکەشی بۆنی (میسك) ە[3] .

هەندێك لە هاوەڵان ویستیان شەهیدەکانیان بگوازنەوە بۆ مەدینە ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانیدا بیانگێڕنەوە لەوێدا بیاننێژن کە شەهید کراون ، نە شۆرێن ، هەر بەو شێوەیە پاش لابردنی تاقم و زنجیربەستەکانیان بە جلەکانیانەوە بیاننێژن ، دوان و سیانی دەخستە یەك گۆڕەوە ، دوو شەهیدی دەخستە یەك جلەوەو ، دەیفەرموو : کامەیان قورئانی زیاتری لەبەربوو ؟ ئەگەر ئاماژەیان بکردایە بۆ هەرکەسێکیان لە گۆڕیچکەکەدا ئەوەیانی پێش دەخست دەیفەرموو : خوایە من شایەتم لە ڕۆژی قیامەتدا بەسەر ئەمانەوە ، (عبدالله)ی کوڕی (عمرو)ی کوڕی (حرام) و (عمرو)ی کوڕی (جموح)ی لەیەك گۆڕدا ناشت بەهۆی ئەو خۆشەویستیەوە کە لە نێوانیاندا هەبوو[4] .

---

[1] / هەمان سەرچاوەی یەکەم ٢/٩٧، ٩٨ ابن هشام ٢/٨٨ .
[2] / ابن هشام ٢/٨٨ ، ٨٩ .
[3] / هەمان سەرچاوە ٢/ ٩٨ .
[4] / زاد المعاد ٢/٩٨ ، صحيح البخاری ٢/٥٨٤ .

لاشەکەی (حنظلة) یان بۆ نەدەدۆزرایەوە ، بەدوایدا گەڕان ، لەشوێنێکی بەرزدا بینیان کەوتوەو ئاوی لێدەچۆڕێت ، هەواڵ درا بەپێغەمبەر ﷺ فەرمووی بەهاوەڵان ئەوە فریشتەکانن دەیشۆرن ، پاشان فەرمووی : پرسیار بکەن لەخێزانی بزانن چی‌یە ؟ پرسیاریان کرد لەخێزانی ، هەواڵی پێدان ، لێرەوە (حنظلة) ناونرا فریشتە شۆر (غسیل الملائکه).

کاتێك پێغەمبەر ﷺ حاڵی (حمزة)ی مامی بینی چی لێ هاتبوو - کە مامیەتی و برای شیریشیەتی - زۆر بێتاقەت بوو ، (صفیة)ی پوری کە خوشکی (حمزة)یە ویستی براکەی ببینێت ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی بە (زبیر)ی کوڕی ، بە (صفیة) بڵێ با بڕوات ، بابراکەی بەو شێوەیە نەبینێت ، (صفیة) وتی : بۆچی ؟ هەواڵم پی‌گەیشتوە کە لاشەی براکەمیان شێواندوە ، ئەوە لەپێناوی خوادایە ، ئێمە ڕازین کە لەبەر خوا ئەوەمان بەسەردا هاتوە ، ئارام دەگرم و چاوەڕوانی پاداشتم لەخوا ، پاشان هاتە سەری ، تێر سەیری کرد ، نوێژی لەسەر کردو ، دوعای خێری بۆ کرد - وتی (انا لله وانا الیه راجعون) و داوای لێبوردنی لەخوا بۆ کرد - پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی‌دا لەگەڵ (عبدالله)ی کوڕی (جحش)دا - کە خوشکەزاو برای شیریی بوو ئەسپەردە بکرێت.

(ابن مسعود) دەڵێت : هەرگیز پێغەمبەرمان نەدیوە ﷺ ئەوەندە بەکوڵ بگری بەئەندازەی ئەو ڕۆژەی کە بۆ (حمزة) ی کوڕی (عبد المطلب) گریا ، ئەنجا ڕوی کردە قیبلە و ، پاشان لەسەر تەرمەکەی وەستا ، دەستی کرد بەگریان و دەنگی لێ بەرز بوەوە فرمێسك بارانی کرد [1] .

بەڕاستی دیمەنی شەهیدەکان خەمناك و دڵتەزێن بوو ، (خباب) دەڵێت: (حمزة) کفنی نەبوو، بوردەیەکی گوڵەنگ سپی نەبێت ، کەدەدرا بەسەریدا قاچی دەردەکەوت ، کە دەدرا بەسەر قاچیدا سەری دەردەکەوت ، تادرا بەسەریداو قاچەکانیشی بە گەڵای (اذخر) داپۆشرا - گەڵایەکی سەوزی بۆن خۆشە [2] .

(عبد الرحمن) کوڕی (عوف) دەڵێت : (مصعب)ی کوڕی (عمیر) شەهید کرا ، ئەو لە من باشتر بوو ، لە بوردەیەکدا کفن پۆشکرا ، کە سەری پێدادەپۆشرا قاچەکانی دەردەکەوت . کە قاچەکانیان دادەپۆشی سەری دەردەکەوت ، (خباب) یش هەمان شتی گێڕاوەتەوەو ، ئەوەشی تێداهاتوە : پێغەمبەری خوا ﷺ پێمانی فەرموو : بەو بوردەیە سەری داپۆشن و قاچەکانیشی بە گەڵای (اذخر)[3] .

---

(١) (ابن شاذان) ریوایەتی کردوە، بڕوانە (مختصر سیرە الرسول ﷺ نوسینی شێخ عەبدوڵلای نەجدی ل٥٥ .

(٢) (احمد) ریوایەتی کردوە ، مشکاە المصابیح ١/ ١٤٠.

(٣) (صحیح البخاری) ٢/٥٧٩ ، ٥٨٤ .

پێغەمبەر ﷺ وەسف و سەنای خوا دەکات و دەپاڕێتەوە

ئیمامی ئەحمەد گێڕاویتیەوە ، لە ڕۆژی ئوحوددا کە موشریکان گەڕانەوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی بە ئیمانداران : ریز بن هەتا وەسف و سەنایەکی خودای خۆم بکەم ، هەموویان بەچەند ریزێك لە پشتیەوە وەستان . فەرمووی :

(خوایە سوپاسی تۆ دەکەم ، خوایە هەر تۆ دەست دەگریتەوە لەوەی واڵات کردوە، واڵاشی دەکەیت بۆئەوەی گرتووتە ، سەر لەهەرکەسێك بشێوێنیت تازە هیدایەت نادرێت ، گومڕاش نابێت ئەو کەسەی تۆ ڕێنومایی بکەیت ، بەری ناکەوێت ئەو کەسەی تۆ لێی قەدەغە بکەیت ، کەس ناتوانێت ڕێگە بگرێت لەشتێك تۆ بیبەخشیت ، نزیککەرەوە نیە بۆ هەرچیەك تۆ دووری بخەیتەوە ، دوور خەرەوەش نیە بۆ هەرچیەك تۆ بتەوێت نزیکی بخەیتەوە ، خوایە : بەرەکەت و بەزەیی و چاکە و ڕۆزی خۆتمان بەسەردا ببارێنە)).

((خوایە داوای بەهەشتی (نعیم)ی (مقیم)ت لێ دەکەم ، ئەو نیعمەتەی لاناچێت و فەنا نابێت، خوایە: داوای کۆمەکیت لێدەکەم لە ڕۆژی لێقەوماندا ، داوای هێمنایەتیت لێ دەکەم لە ترس و دڵەڕاوکێدا ، خوایە : من پەنادەگرم بەزاتی خۆت لەخراپەی ئەو شتەی پێت داوین یان خراپەی ئەوەی لێت قەدەغە کردووین ، خوایە : ئیمانمان لەلا خۆشەویست بکەو لەدڵەکانماندا بیڕازێنەرەوە ، کوفرو لەسنوور دەرچوون و یاخی بوونیشمان لەلا ناشیرین بکەو، ڕێنوێنیمان بکە، خوایە بەموسڵمانی بمانمرێنە، بە موسڵمانی بمانژێنە، بمانگەیەنە بەساڵحان با سەرشۆڕو سەرلێشێواونەبین ، خوایە: ئەی لەناوبەری ئەو کافرانەی پێغەمبەرەکەت بەدرۆ دەخەنەوەو، ڕێگە دەگرن لە ڕێبازەکەی تۆ ، خوایە سزاو خەشمی خۆتیان بەسەردا ببارێنە ، خوایە بکوژی کافران ئەوانەی ئەهلی کیتابن ، ئەی خوای هەق و ڕاستی ، نزامان قەبوڵ بفەرموو)

گەڕانەوە بۆ مەدینە و هەڵوێستی پڕ لە خۆشەویستی و بۆ خوا بوون

کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە ئەسپەردەکردنی شەهیدەکان و وەسف و سەنای خودا بووەوە گەڕایەوە بەرەو مەدینەو ، لەوێدا هەڵوێستە جوانەکانی خۆشەویستی و گیانفیدایی لە ئافرەتە ئیماندارەکانەوە دەرکەوت ، هەروەکو لە پیاوە ئیماندارەکانیشدا لەکاتی شەڕەکەدا دەرکەوت .

له ڕێگەدا (حمنة) کچی (جحش)ی پێگەیشت ، سەرە خۆشی لێکرا بە بۆنەی شەهید بوونی (عبدالله)ی کوڕی (جحش)ی برایەوە ، وتی: (انا لله وانا الیه راجعون) و داوای لێخۆشبوونی بۆکرد، پاشان سەرەخۆشیان لێکرد بەهۆی شەهیدبوونی (حمزة)ی خاڵیەوە ، هەمان شتی کرد، پاشان سەرەخۆشیان لێکرد بەهۆی شەهیدبوونی (مصعب) ی مێردیەوە ، ئەنجا هاواری کرد هەلهەلەی کێشا ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : هاوسەری ئەم ژنە لە شوێنێکی زۆر باشدایە [1].

بەلای ژنێکی تریشدا تێپەڕین لەخێڵی (بنی دینار) بوو ، لە ڕۆژی ئوحوددا مێردەکەی و براکەی و باوکی شەهید بووبوون ، کە سەرەخۆشیان لێکرد، وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ حاڵی چۆنە ؟ وتیان : حاڵی باشە (دایکی فلأنە کەس) ، سوپاس بۆ خوا بەو شێوەیە کە تۆ پێت خۆشە ، وتی :پیشانم بدەن باخۆم بیبینم ، نیشانیاندا ، کە بینی ئەنجا وتی : هەموو کارەساتێك دوای تۆ ئاسانە [2] .

دایکی (سعد)ی کوڕی (معاذ)یش بە ڕاکردن دەهات ، لەو کاتەدا (سعد) جڵەوی ئەسپەکەی گرتبوو، وتی بەپێغەمبەر ﷺ ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوە دایکمە ، فەرمووی : مەرحەبای لێ بێت ، بۆی وەستا ، کەنزیك بوەوە سەرە خۆشی لێکرد بەهۆی شەهید بوونی (عمرو)ی کوڕیەوە ، دایکی (سعد) وتی : ئەوەندە خەمم بوو کە تۆم بینی ، ئیتر هەربەلأیەك بێت ئاسانە ، پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ نزای کرد بۆ کەسوکاری شەهیدانی (ئوحود)و فەرمووی: دایکی (سعد) مژدەت لێبێت و مژدە بدە بە کەسوکاریان، دایکی (سعد) وتی: پێغەمبەری خوا ئێمە ڕەزامەندین، کێ دوای ئەم مژدە خۆشە بۆ مردووی خۆی دەگری ؟ پاشان وتی : پێغەمبەری خوا ، نزایش بکە بۆ ئەوانەی دوای ئەوان ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : خوایە خەمی دڵەکانیان مەهێڵەو کارەساتەکەیان بۆ قەرەبوو بفەرموو ، ئەوانەی دواوەش چاك و خێردار بکە [3].

---

[1] ابن هشام ٢/٩٨ .
[2] هەمان سەرچاوە ٢/ ٩٩ .
[3] السیرة الحلبیة ٢/٤٧ .

پێغەمبەری خوا ﷺ دەگاتەوە مەدینە

پێغەمبەری خوا ﷺ ئێوارەی ئەو ڕۆژە ، ڕۆژی شەممەی حەوتی مانگی شەوالی ساڵی سێی کۆچی گەیشتەوە مەدینە ، کە چووە ماڵەوە شمشێرەکەی دا بەدەست (فاطمة)ی کچی‌یەوە ، فەرمووی : ((کچم ئەو شمشێرە بشۆ باخوێنەکەی پێوە نەمێنێت ، وەڵڵاهی باش بەدەستمەوە هات)) ، هەروەها (علی)ی کوڕی (ابی طالب)یش فەرمووی : ئەم شمشێرەی منیش بشۆ ، بەڕاستی لەگەڵمدا ڕاستگۆ بوو ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : ڕاستە تۆ ڕاستگۆ بوویت لەو شەڕەدا ، بەڕاستی (سهل)ی کوڕی (حنیف) و (ابو دجانە) ش ڕاستگۆ بوون[1] .

ژمارەی کوژراوەکـانی هەردوولا

زۆرینەی سەرچاوەکان لەسەرئەوە ڕێکن کەکوژراوی موسڵمانەکان (٧٠) کەس بووەو ، زۆرینەیان لە ئەنسارەکان بوون ، شەست و پێنج پیاویان لێ شەهید کرا ، چل و یەك کەسیان لە خەزرەج و بیست و چواریان لە خێڵی ئەوس ، جولەکەیەکیش کوژرا ، لەکۆچکەرانیش تەنها چوار پیاو شەهید بوون .

سەبارەت بەکوژراوی موشریکان ، (ابن اسحاق) دەڵێت : بیست و دوو کەسن ، بەڵام پاش ئەنجامدانی ئامارێکی وردو وورد بونەوەیەکی تەواو لەسەر درێژەی شەڕەکەو باسی (مغازی)نووس و (اثر)ناسەکان ، کەئاماژە دەکەن بۆ ژمارەی کوژراوەکانی موشریکەکان لەهەموو قۆناغەکانی شەڕدا، ئەوە دەگەیەنێت ژمارەی کوژراوەکانی موشریکەکان لەجەنگی ئوحوددا سی و حەوت کەسن نەك بیست و دوو، (والله اعلم)[2] .

حاڵەتی نائاسایی لەناو مەدینەدا

شەوی یەك شەممە ، هەشتی شەوالی ساڵی سێ‌ی کۆچی ، موسڵمانەکان لەناو مەدینەدا بەشێوەیەکی نائاسایی ڕۆژیان کردەوە ، ماندوێتی تەواو شەکەتی کردبوون ، بەو شەکەتی و ماندوێتی‌یە ڕێگا دەرەکیەکانی شاری مەدینەیان لە دەرەوە گرتبوو بەتایبەتی پاسەوانێتی پێغەمبەری سەرکردەیان دەکرد ﷺ ، گومان و دڵەڕاوکێیان بوو، نەبادا موشریکەکان لەپڕێکدا بدەن بەسەر شاری مەدینەدا .

---

1 / ابن هشام ٢/١٠٠ .

2 / سەیرکە (سیرة ابن هشام) ٢/١٢٢ ، ١٢٤ ، ١٢٥ ، ١٢٦ ، ١٢٧ ، ١٢٨ ، ١٢٩ ، هەروەها (فتح الباري) ٣٥١/٧ و غەزای (احد) نوسینی (محمد احمد باشميل) ل ٢٧٨ ، ٢٧٩ ، ٢٨٠.

غەزای (حمـراء الأسـد)

پێغەمبەری خوا ﷺ بیری لە ڕەوشەکە دەکردەوە ، لەوە دەترسا کە موشریکان بیر لەوە بکەنەوە کە ئەوان سوودێکی ئەوتۆیان لەو سەرکەوتنە نەبینی کە لەمەیدانی شەڕدا بەدەستیان هێناو لەوانەیە پەشیمان ببنەوەو جارێکی دی بگەڕێنەوەو بدەن بەسەر شاری مەدینەدا ، بۆیە بڕیاریدا پرۆسەی ڕاوەدونانی سوپای مەککە دەست پێ بکات .

(مغازی) نووسان دەڵێن : پێغەمبەر ﷺ لەناو خەڵکیدا جاڕیداو ، هانیدان بۆ ڕۆشتن بەرەو ڕووبەڕووبوونەوەی دوژمن ، ئەمەش لەبەیانی ڕۆژی دوای جەنگی ئوحوددا بوو، واتە لەڕۆژی هەشتی مانگی شەوالی ساڵی سێی کۆچیدا ، فەرمووی : تەنها ئەو کەسانەمان لەگەڵدا دەرچن کە پێری بەشداری شەڕیان کردبوو ، (عبدالله)ی کوڕی (ابی) وتی : بێم لەگەڵت ؟ فەرمووی : نەخێر ، موسڵمانەکانیش لەگەڵ ئەوەدا برینداریکی زۆریان هەبوو، لەترس و دڵەڕاوکێدا بوون ، هاتن بەدەمیەوە ، وتیان: بەسەرچاوان پێغەمبەری خوا ، (جابر)ی کوڕی (عبدالله)ش داوای مۆڵەتی کرد، وتی: پێغەمبەری خوا، پێم خۆشە لەهەموو ڕووداوو هەڵوێستەکاندا لە خزمەتتدا بم ، ئەو ڕۆژە باوکم بەلای کچەکانەوە بەجێی هێشتم ، مۆڵەتم بدە ، با لەخزمەتتدا بێم ، پێغەمبەر ﷺ مۆڵەتی دا.

پێغەمبەری خوا ﷺ و موسڵمانەکان ڕۆشتن ، تاگەیشتنە (حمراء الاسد) ، کە (هەشت میل) لە مەدینەوە دوورە ، لەوێدا سەربازگەیان دانا.

لەوێدا (معبد)ی کوڕی (ابی معبد الخزاعی) هاتە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ و موسڵمان بوو ، دەشڵێن : لەسەر بت پەرستی مابووەوە ، بەڵام دڵسۆز بوو بۆ پێغەمبەر ﷺ بەهۆی ئەو هاوپەیمانێتیەوە کە لەنێوان (خزاعە) و (بنی هاشم)دا هەبوو ، وتی : ئەی موحەممەد ، بەڕاستی زۆرمان پێناخۆش بوو ، ئەو کارەساتە هات بەسەر تۆو هاوەڵەکانتدا ، دەخوازین کە خوا شیفات بدات ، پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموو : کە بڕوات (ابو سفیان) بەچە ترسێن بکات.

ئەو ترسەی پێغەمبەر ﷺ هەیبوو لە گەڕانەوەی موشریکان جارێکیتر بۆ مەدینە ڕاست دەرچوو ، سوپای موشریکان کاتێك لە (روحاء) دادەبەزن ، کە (سی و شەش میل) لەمەدینەوە دوورە، دەکەونە سەرزەنشت کردنی یەکتری ،

هەندێکیان بەوانی تریان دەڵێن : هیچتان نەکرد ، تەنها سامی ئەوانتان شکاند ، پاشان وازتان هێنا لە سەرە گەورەکانیان ، دەتوانن خۆیان کۆکەنەوە بۆتان ، بگەڕێنەوە با لەڕیشەوە دەریان بکێشین .

پێ دەچێت ئەم ڕایە سادە بوو بێت ، چونکە بێئاگا بووە لەهێزو توانای هەردوولا ، لەبەرئەوە لێپرسراوێکیان کە (صفوان)ی کوڕی (امیە)یە وتی : خەڵکینە شتی وانەکەن ، لەوە دەترسم ئەوانەش کە دەرنەچووبوون بۆ شەڕ ئەمجارە ئەوانیش بێنە دەرەوە ، بگەڕێنەوە ئەوە بردنەوەی ئەمجارە بۆ ئێوە بوو ، دڵنیانیم لەوەی ئەگەر بگەڕێنەوە سەربکەون ، بەلاَم پێش ئەوەی (ابو سفیان) لە بنکەکەی خۆی بجوڵێت (معبد)ی کوڕی (ابی معبد) گەیشتە سەری ، (ابو سفیان) ئەوکاتە نەیدەزانی کە موسڵمان بووە ، پێی وت : هەواڵی چیت پێیە ؟ (معبد) یش کە جەنگێکی دەروونی سەختی کرد لەگەڵ (ابو سفیان)دا وتی: موحەممەدو هاوەڵەکانی بە ژمارەیەکی زۆرەوە کە هەرگیز نەمدیوە بۆتان هاتوون ، داخیان لەدڵدایە بۆ شەڕکردن لەگەڵتاندا ، ئەوانەش کە ئەو ڕۆژە لەگەڵی نەچوو بوون ئەمڕۆ لەگەڵی هاتوونەتە دەرەوە بۆتان ، پەشیمانن لەوەی کە بەشداریان نەکردوە ، ئەوەندە ڕق ئەستوورن بەرامبەرتان شتی وەهام نەدیوە.

(ابوسفیان) وتی : دایك و ڕۆڵە ڕۆت بۆ بکات ، ئەوەچی دەڵێت ؟ (معبد) وتی: وەڵلاَهی حەزدەکەم پێش ئەوەی بڕۆیت سەیرێکی پێش و پاشی سوارەکان بکەیت ، یان لەپشتی ئەوگردەوە سەیرێکی پێشەنگی ئەسپەکانی بکەیت.(ابو سفیان) وتی: سوێند بێت ئێستا خۆمان کۆکردۆتەوە تا لە ڕەگ و ڕیشەوە دەریان بهێنین . (معبد) وتی : شتی وانەکەیت ، من بۆ تۆمە.

ئیدی لەوێدا سوپای مەککە وورەی ڕووخا ، ترس و بیمیان لێ نیشت ، کەوتنە سەر ئەوەی بەخێرایی بگەڕێنەوە بۆ مەککە ، بەلاَم (ابو سفیان) هەستا بەجەنگێکی پڕوپاگەندەیی دوژمنکارانەو دژ بەسوپای ئیسلامی ، سابەڵکو سوپای ئیسلام وازێ بکات شوێنیان نەکەون ، بێگومانیش کە خۆی لە ڕووبەڕوو بوونەوە لادەدا ، ئەوەبوو کاروانێکی (عبد القس) بەرەو مەدینە دەڕۆیشت ، پێی وتن : دەکرێت ئەم قسەیەم بگەیەنن بەموحەممەد؟ ئەگەر ئەمەتان کرد ، کە هاتن بۆ مەککە ، لە(عکاظ) کاروانەکەتان بۆ باردەکەم لە شەرابی (زبیب) ؟ وتیان : بەڵێ ، باشە.

وتی : بڵێن به موحەممەد ، كه ئێمه خۆمان كۆكردۆتەوه بۆیان ، بۆ ئەوەی ڕەگ و ڕیشەی خۆی و هاوڵەكانی لەبن دەركێشین.

كاروانەكه بەلای پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵەكانیدا گوزەران ، لەكاتێكدا كه له (حمراء الاسد) بوون ، ئەو قسانەیان پێ وتن كه (ابو سفیان) پێی وتبوون ، وتیان : خەڵكی بۆتان كۆبوونەتەوه ، خۆتان لادەن ، ئەم قسەیه ئیمانی موسڵمانەكانی زیاتر كردو ، وتیان : ﴿ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ ﴾ آل عمران : ١٧٣ - ١٧٤.

پێغەمبەری خوا ﷺ پاش هاتنی بۆ ئەو شوێنه (حمراء الاسد) له ڕۆژی یەك شەممەدا ڕۆژانی دووشەممەو سێ شەممەو چوارشەممەش مایەوه واته (٩- ١٠- ١١)ی مانگی شەوالی سێی كۆچی ، پاشان گەڕایەوه بۆ مەدینه ، پێش گەڕانەوه بۆ مەدینه (ابا عزه)ی (جحمی) یان گرت ـ ئەمه ئەو پیاوه بوو كه له ڕۆژی بەدردا گیراو ، بەهۆی هەژاریی و زۆریی كچەكانیەوه بەبێ بەرامبەر بەرەڵا كرابوو ، بەمەرجێك دوژمنایەتی موسڵمانەكان نەكات ، كەچی پەشیمان بوبوەوه و خیانەتی له پێغەمبەر كرد ﷺ ، به شیعر خوێندنەوه هانی خەڵكی دەدا دژ بەموسڵمانەكان هەروەكو پێشتریش باسمان كرد ، لەجەنگی ئوحودیشدا لەگەڵ موشریكاندا چووه دەرەوه بۆ شەڕی موسڵمانەكان ، كه پێغەمبەری خوا ﷺ گرتی ، وتی: موحەممەد بەرەڵاّم بكەو ، مەمكوژه لەبەر خاتری كچەكانم ، پەیمانت دەدەمێ كه جارێكیتر شتی لەو شێوەیه نەكەم ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بەرت نادەم بڕۆیتەوه بۆ مەككەو شان ڕاوەشێنێت و بڵێت : دووجار موحەممەدم فریودا ، هەرگیز نابێت مرۆڤی ئیماندار دووجار لەكونێكدا بگەزرێت ، پاشان فەرمانیدا به (زبیر) یان (عاصم)ی كوڕی (ثابت) و كوشتیان.

هەروەها فەرمانی كوشتنیدا بەسەر سیخوڕێكی مەككەدا ، كه (معاویه)ی كوڕی (مغیره)ی كوڕی (ابی العاص) بوو ، كه ئەكاته باپیرەی (عبد الملك)ی كوڕی (مروان) لەسەری دایكیەوه ، ئەمەیش لەكاتێكدا بوو كه ڕۆژی (ئوحود) موشریكان دەگەڕانەوه بۆ مەككه ، ئەم كابرایه هات بۆلای (عثمان) كوڕی (عفان)ی ئامۆزای (ڕ) ، (عثمان) له پێغەمبەری خوا پەنابەری بۆ وەرگرت ، بەمەرجێك ئەگەر دوای سێ ڕۆژ بینرا لەناو ببرێت ، كه شاری مەدینه سوپای ئیسلامی تێدا نەما ، ئەم كابرایه

هەرمایەوە ، لەوێ سیخوڕی دەکرد بۆ قورەیش و زیاتر لە سێ ڕۆژەکەشی بەسەردا چوو کە سوپاکە گەڕایەوە بۆ مەدینە ، (معاویە) ڕای کرد ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانیدا بە (زید)ی کوڕی (حارثة) و (عمار)ی کوڕی (یاسر) شوێنی بکەون ، ئەوانیش شوێنی کەوتن گرتیان و کوشتیان [1].

گومانیشی تێدایە نیە کە غەزای (حمراء الاسد) غەزایەکی سەربەخۆ نیە ، بەڵکو بەشێکە لەغەزای ئوحودو تەواوکەریەتی و لاپەڕەیەك لەلاپەڕەکانی ئەو جەنگە.

ئەوە جەنگی ئوحود بوو بەدوورو درێژی و هەموو قۆناغەکانیەوە ، توێژەرەوانیش چەندین جار بەدوای دوا چارەنووسی ئەو جەنگەدا چوون ، کە ئایا شکست بوە یان نەء؟ ئەوەش کە گومانی تێدا نیە ئەوەیە سەرکەوتنی سەربازیی بۆ موشریکان بوو ، کۆنترۆڵی تەواوی مەیدانی شەڕەکەشیان کرد ، زیانی گیانی ناو موسڵمانەکانیش زۆرترو گەورەتر بوون ، هەندێك لە ئیماندارانیش بەتەواوەتی شکستیان هێناو ، دەورانی شەڕ لە بەرژەوەندی سوپای مەککە بوو ، بەڵام هەندێك خاڵ هەیە وامان لێدەکات ، ئەو سەرکەوتنە ناو نەنێین (نصر) یان (فتح).

گومانی تێدانیە ، کەسوپای مەککە نەیتوانی سەربازگەی موسڵمانەکان بگرێت ، زۆرینەی سوپاکەی مەدینەش ڕایان نەکرد ـ لەگەڵ ئەو هەموو شپرزەیی و پشێویە گشتیەدا کە لەناویاندا کەوتەوە ـ بەڵکو شەڕی پاڵەوانانە یان کردو لە دەوروبەری سەرکردەیەتیەکەی خۆیاندا مانەوە ، حاڵیش نەگەیشتە ئەوەی سوپای مەککە ڕاویان بنێت ، تەنها سەربازێکی موسڵمان لەو شەڕەدا بەدیلی نەکەوتە دەست موشریکان ، سەرباری ئەوە بێباوەڕان نەیانتوانی دەست بگرن بەسەر تالانی و دەستکەوتەکانی موسڵماناندا، ئەنجا کافران نەیانتوانی لاپەڕەی سێیەمی جەنگەکە لەگەڵ موسڵمانەکاندا تەواو هەڵدەنەوە لەکاتێکدا کەهێشتا سوپای موسڵمانەکان لەشوێنی خۆیدا مابوەوەو ، لە مەیدانی شەڕەکەشدا ڕۆژێك یان دوو ڕۆژ یان سێ ڕۆژ نەمانەوە کە ئەمە نەریتی هەموو سەرکەوتوەکانی ئەو ڕۆژگارە بوو ، بەڵکو بەخێرایی مەیدانی شەڕەکەیان بەجێ هێڵاو پاشەکشەیان کرد ، پێش

---

[1] درێژەی غەزای ئوحود (حمراء الاسد)مان لەم سەرچاوانە وەرگرت: ابن هشام ٢/ ٦٠ تا١٢٩، زاد المعاد ٢/ ٩١ تا١٠٨، فتح الباری٧/ ٢٤٥ تا ٣٧٧ لەگەڵ (صحیح البخاری)دا، هەروەها (مختصرسیرەالرسول) نوسینی (شێخ عەبدوڵلای نەجدی ل٢٤٢ تا٢٥٧، لەشوێنی خۆیشیدا خوێنەرمان هەواڵەکەی سەرچاوەی تر کردووە.

ئەوەی موسڵمانەکان بەجێی بهێڵن ، زاتیشیان نەبوو بچنە ناو مەدینەوە بۆ تالآنکردنی ماڵ و کەنیزەك ، لەگەڵ ئەوەدا کە چەند هەنگاوێك لە مەیدانی شەڕەکەوە دوور بوو ، بگرە بە تەواوی چۆڵ و هۆڵ بوو .

ئەمانە هەموو ئەوەمان بۆ دەردەخەن کە ئەوەی بۆ قورەیش هەڵکەوت ، دەرفەتێك بوو، توانیان تیایدا زیانێکی گەورە بەموسڵمانەکان بگەیەنن، کەچی نەیاتوانی سوپای ئیسلام تەفروتوانا بکەن ، بەتایبەتی دوای گەمارۆدانەکە ، زۆرجاریش سەرکردەی دونیا تووشی زیانی لەو جۆرە دەبن کە موسڵمانەکان تووشیان بوو . بۆیە هەرگیز ناکرێت ئەوە ناو بنێین سەرکەوتن و فەتح.

بەڵکو پەلەکردنی (ابوسفیان) بۆ پاشەکشەو گەڕانەوە ، بەهۆی ئەوەوە بوو دەترسا ئەگەر لاپەڕەی کۆتایی شەڕەکە هەڵبداتەوە توشی شکست ببێت ، کەسەیری هەڵوێستی (ابوسفیان) دەکەین لەغەزای (حمراء الاسد)دا ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە.

کەواتە ئەو جەنگە بۆ خۆی جەنگێکی دابڕاو نەبوو، هەر دەستەیەکیان ئەندازەیەك بردنەوەو شکستی بەرکەوت ، پاش هەریەکەیان بەشێوەیەك لە شەڕ کشانەوە بێ‌ئەوەی لە گۆڕەپانی شەڕ رابکات و بنکەکەی بەجێ بهێڵێت بۆ داگیرکردنی دوژمن ، ئەمەیە مانای جەنگی دانەبڕاو ، ئایەتیش ئاماژە دەکات بۆ ئەوە دەفەرموێت ﴿وَلا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لا يَرْجُونَ﴾ النساء : ١٠٤ . واتە : کەم و کوڕی مەکەن لە داواکردنی دوژمندا ئەگەر ئێوە ئازارتان پێ بگات ئەوانیش وەك ئێوە ئازاریان پێ‌دەگات ، بەڵام ئێوە ئومێدێکتان بەخوا خۆتان هەیە کە ئەوان نیانە ، دەبینین ئایەتەکە هەردوو ئۆردوەکەی لەئێش پێ‌گەیشتن و ئازاردا بەیەك چواند ، ئەمەش ئەو مانایە دەدا بەدەستەوە کە هەردوو هەڵوێستەکە لە یەك دەچن و ، هەردوولا گەڕانەوە بەبێ سەرکەوتن.

قورئان لەبارەی جەنگەکەوە دەدوێت

قورئانی پیرۆز هاتەخوارەوە تیشکی دەخستەسەر هەموو قۆناغە گرنگەکانی ئەم جەنگەو ڕای خۆشی خستەڕوو سەبارەت بەوهۆیانەی ئەم شکستە گەورەیان لێ کەوتەوە ، ئەو لایەنە لاوازانەشی ڕوون کردەوە کە پێشتر لە هەر کۆمەڵێکی ئیمانداری ترداو لەمەڵویستی یەکلاکەرەوەی لەم جۆرەدا هەبوون ، هەروەها سەبارەت بەو ئامانجە بەرزە گەورانەی دانراون بۆ ئەوەی ئەم ئومەتە دەستی بکەوێت ، کە جیاوازی لەگەڵ ئەوانی دیکەدا ئەوەیە ﴿ كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ ﴾ آل عمران : ١١٠.

هەروەها قورئان باسی دووڕوانی کردو ئابڕووی بردن ، هەرچی لەناخیاندا بوو لە دژایەتی کردنی خوداو پێغەمبەر ﷺ هێنایە دەرەوە ، ئەو دڵەڕاوکێ و خوت خوتانەی دڵی هەندێك لەباوەڕ لاوازە موسڵمانەکانیشی گرتبوو هەڵمالی ، کە دووڕووان و خێڵی جولەکەی برایان ـ لەپیلان گێڕو فیتنەچیان ـ دەیانووروژاند ، هەروەها ئاماژەشی کرد بۆ حیکمەت و مەبەستە گرنگەکانی جەنگەکە.

لەبارەی شەڕەکەوە نزیکەی شەست ئایەت لە سورەتی ال عمران هاتە خوارەوە کە بە یەکەم قۆناغی جەنگەکە دەست پێ‌دەکات : ﴿ وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ ﴾ ال عمران : ١٢١ واتە : کە بەرەبەیان لای ماڵەکەت دەرچویت و جێگەو ڕیزەکانی ئیماندارنت دیاری کرد بۆ شەڕ ، لەکۆتایشدا لێدوانێکی هەمەلایەنە دەدات لەسەر ئاکام و حیکمەتەکانی ئەم جەنگە ، خوای گەورە فەرمویەتی : ﴿مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ﴾ ال عمران : ١٧٩ واتە : خوا واز لە ئیمانداران ناهێنێت هەر وەکو ئەوەی کە ئێستا ئێوە هەن ، تا پیس و پاك لەیەکتری جیا نەکاتەوە ، نەبوە کە خودای گەورە غەیبتان نیشان بدات ، بەڵکو خودا بەویستی خۆی لەپێغەمبەرەکان هەڵدەبژێرێت ، باوەڕبهێنن بەخواو پێغەمبەرەکەی ، ئەگەر ئیمان بهێنن و لەخوا بترسن پاداشتێکی گەورەتان هەیە.

حیکمەت و وانەکـانی جەنگی ئوحود

(ابن القیم) بەدرێژی باسێکی ئەم بابەتەی کردووە [1] (ابن حجر) یش دەڵێت : زانایان وتویانە : لە بەسەرهاتی ئوحودو ئەو زیانانەدا کە بەموسڵمانەکان گەیشت، دەیان پەندو ئامۆژگاری خودایی گەورەی تێدایە، لەوانە: ئاگادار کردنەوەی موسڵمانەکان لەچارەنووسی هەر یاخی بونێك و چارەڕەشی گوناهکردن و وەك چارەنووسی ئەو تیر هاوێژانەی پێغەمبەر ﷺ لەسەر شاخەکە دایناببوون و پێی فەرموو بوون کە بەجێی نەهێڵن ، لەوانەش نەریتی پێغەمبەران (س) وایە کە تاقی بکرێنەوەو بەڵام سەرەنجام هەر بۆ ئەوانە ، حیکمەتیش لەوەدا ئەوەیە ئەگەر هەمیشە سەرکەون ناحەزیان تێدەکەوێت و، راستگۆ لەدرۆزن جیاناکرێتەوە ، خۆئەگەر هەمیشە شکستیش بهێنن ئەوا مەبەستی ناردنی پێغەمبەران (س) نایەتە دی ، بۆیە حیکمەت وابوو کە هەردوو هەڵوێستەکە کۆبکرێتەوە بۆ جیا کردنەوەی ڕاستگۆ لە درۆزن ، چونکە دووڕوویی دووڕووان لە موسڵمانەکانەوە دیارنەبوو ، کە ئەو بەسەرهاتە ڕوویدا ، دووڕووان ناخی خۆیان دەرخست بەگوتارو کردار ، ئیدی هیچ بەنهێنی نەمایەوەو ئیمانداران تێگەیشتن کە لە خانوو ماڵەکانی خۆیاندا دوژمنیان بۆ پەیدابوو ، خۆیان بۆ ئامادەکردن و خۆپارێزیان لێ کردن ، لەو پەندانەی تریش خوای گەورە چەندین جێگەو پلەوپایەی لە دیوانی شکۆداری خۆیدا ئامادە کردووە بۆ ئیماندارانێك کە بەکردەوە نایگەنێ ، بەڵکو دەبێت تاقیکردنەوەو ئەزمونیش بکرێن تابگەنە ئەو شوێن و پلەوپایانە، هەر لەو پەندانەش شەهیدبوون بەرزترین پلەی ئەولیایە ئەوەتا خوای گەورە بۆی هێنانە پێشەوە ، لەو پەندانەش خوای گەورە دەیەوێت دوژمنانی لەناو بچن ، بۆیە ئەو هۆیانە دەهێنێتە کایەوە بۆ ئەوەی بەهۆی کوفرو دەستدرێژی ستەمکاریانەوە بەدەستی ئەولیاکانی خۆی لەناویان بەرێت بەو شێوەیەش گوناهی ئیماندارانی سڕی و کافرانیشی تەفرو توناکرد [2] .

---

[1] / بڕوانە (زاد المعاد) ٢/٩٩ تا /١٠٨ .

[2] / فتح الباري ٧/٣٤٧ .

سریە و نێرراوەکانی نێوان (ئوحود) و (ئەحزاب)

ئەو کارەساتە کاریگەرییەکی خراپی هەبوو لەسەر ناوبانگی ئیمانداران ، هەیبەتیان نەما لەناودلاّندا ، سەرئێشەو کێشەناوەکی و دەرەکیەکان بۆ سەر ئیمانداران زیاتری کرد ، مەترسی لە هەموولایەکەوە ڕووی کردە مەدینە ، جولەکەو دووڕووەکان و عەرەبە موشریکەکان بەئاشکرا دژایەتی پێغەمبەری خوایان دەکرد ﷺ ، هەندێکیان خەریك بوو دەست لەکۆمەڵی ئیمانداران بوەشێنن ، زیاد لەوەش بە نیاز بوون لەناویان بەرن و ، بنبڕیان بکەن.

هێشتا دوومانگ بەسەر ئەو جەنگەدا تێنەپەڕی بوو ، (بنو اسد) خۆیان سازدا بۆ هەڵکوتانە سەر شاری مەدینە ، پاشان تیرەی (عضل) و (قارە) لە مانگی سەفەری ساڵی چواری کۆچیدا هەستان بە فێڵێك ، بووە هۆی کوژرانی دە هاوەڵی پێغەمبەر ﷺ ، لەهەمان مانگدا (بنو عامر) یش هەستان بەهەمان فێڵ ، بووە هۆی کوژرانی حەفتا هاوەڵی تری پێغەمبەر ﷺ ، ئەو ڕووداوە بە کارەساتی بیری (مؤونة) ناسراوە ، هەر لەو ماوەیەدا (بنو نضیر)ی جولەکەش زاتیان کرد بەئاشکرا دوژمنایەتیان دەربڕی و لە ڕەبیعی یەکەمی ساڵی چواری کۆچیدا داوێکیان نایەوە بۆ شەهید کردنی پێغەمبەر ﷺ ، (بنو غطفان) یش زاتیان دایە بەرخۆیان ، بەنیازبوون لە (جمادی) یەکەمی ساڵی چوارەمی کۆچیدا بدەن بەسەر مەدینەدا .

هەیبەت و سامی موسڵمانەکان کە بەهۆی جەنگی ئوحودەوە ـ بۆ ماوەیەك ـ نەما بوو موسڵمانەکانی خستە بەر مەترسیەوە ، بەلاّم دانایی و گەورەیێتی پێغەمبەر ﷺ ، ڕووی ئەو تەوژمانەی وەرچەرخاندو جارێکیتر سام و بیمی بۆ موسڵمانەکان گێڕایەوەو سەرلەنوێ سەری بەرزو بڵندکردنەوە ، یەکەم کارێك کەپێی هەستا ڕاونانەکەی (حمراء الاسد) بوو ، بەمە ئەندازەیەکی زۆری لەناوبانگی سوپاکە پاراست ، ئەم کارە جولەکەو دووڕووەکانی سەرسام و سەرگەردان کرد، پاشان هەستان بەچەند مانۆڕێکی ترو سامی بۆ گێڕانەوە . بەڵکو زیاد لەوەش لەم چەند پەڕەیەی دواییدا چەند باسێکی لەو بارەیەوە تێدایە .

سریەی (ابی سلمە)

یەکەم کۆمەڵێك کە دوای نسکۆکەی ئوحود هەستان دژ بە موسڵمانەکان خێڵی (بنو اسد)ی کوڕی (خزیمە) بوون ، هەواڵگرەکانی مەدینە هەواڵیان هێنا ، کە (طلحة) و (سلمة) هەردوو کوڕەکەی (خویلد) لەگەڵ گوێ مشتەکانیان کۆبونەتەوەو بانگەشەی خێڵی (بنی اسد) دەکەن بۆ جەنگ کردن دژ بە پێغەمبەری خوا ﷺ.

خێرا پێغەمبەر ﷺ سریەیەکی نارد ژمارەیان ـ سەدو پەنجا کەس دەبوو لە کۆچکەران و ئەنسارەکان ، (ابو سلمە) ی کردە سەرۆکیان و ئالآکەی دایەدەستی ، (ابو سلمە) لە پڕێکدا دای بەسەر (بنی اسد)دا لەناو خانەو ماڵی خۆیاندا ، پێش ئەوەی ئەوان هێرشەکەیان دەست پێ بکەن پەرتەوازەیان کردن ، موسڵمانەکان ژمارەیەکی زۆر وشترو مەڕیان دەستکەوت و دانیانە بەرو گەڕانەوە بۆ مەدینە بێ ئەوەی تووشی هیچ شەڕێك ببن .

ناردنی ئەم سریەیە لە سەرەتای دەرکەوتنی هیلالی مانگی موحەڕەمی ساڵی چوارەمی کۆچیدا بوو ، کە (ابو سلمە) گەڕایەوە شوێنی خۆی ، شوێنی زامێکی کە لە ئوحوددا بریندار بوو بوو سەری هەڵدایەوەو لێی پیس کرد ماوەیەکی پێ چوو پاشان کوشتی [1].

ناردنی (عبداللە) ی کوڕی (انیس)

لەڕۆژی پێنجەمی هەمان مانگدا ـ موحەڕەمی ساڵی چوارەمی کۆچی ـ هەواڵ گرەکان هەواڵیان هێنا کە (خالد)ی کوڕی (سفیان)ی (هندی) خەڵك کۆ دەکاتەوە بۆ جەنگ لەگەڵ موسڵمانەکان ، پێغەمبەری خوا ﷺ (عبداللە) ی کوڕی (انیس)ی بۆ نارد تا لەناوی بەرێت .

(عبداللە) ماوەی هەژدە شەوی پێ چوو هەر نەهاتەوە بۆ مەدینە ، پاشان لە ڕۆژی شەممەدا کە مانگی موحەڕەم حەوت ڕۆژی مابوو گەڕایەوە (خالد)ی کوشتبوو [2]. کەللە سەرەکەی لەگەڵ خۆیدا هێنا بوو ، لەبەردەم پێغەمبەردا دایناو ، پێغەمبەری خوا گۆچانێکی دایە ، (عبداللە) وتی : پێغەمەری خوا ﷺ ئەمە نیشانە بێت لەنێوان من و تۆدا لە ڕۆژی قیامەتدا ، کە کاتی مردنیشی نزیك بوەوە وەسێتی کرد کە ئەو دارە بخرێتە نێو کفنەکەیەوە [3].

---

(1) زاد المعاد ۲/۱۰۸ .

(2) واتە (خالد) ی کوڕی (سفیان) ی (هذلي) .

(3) هەمان سەرچاوە ۲/۱۰۹ ، ابن هشام ۲/۶۰۹ ، ۶۲۰ .

شاندەکەی (رەجیع)

لە مانگی سەفەری هەمان ساڵدا ـ واتە ساڵی چوارەمی کۆچی ، چەند کەسێك لە خێڵی (عضل) و (قارە) هاتنە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ و ، وتیان ئیسلامەتیمان تێدایەو ، داوایان کرد کە چەند کەسێکیان بۆ بنێرێت تا فێری ئایینەکەیان بکات و قورئانیان پێ بخوێنێتەوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ شەش کەسی لەگەڵدا ناردن ، لە ریوایەتەکەی (ابن اسحاق) و لای (بوخاری) یش هاتووە کە بریتی بوون لە (١٠) کەس و (مرثد)ی کوڕی (ابی مرثد)ی (غنوی) دەکاتە ئەمیریان ، لەگوتەیەکی (ابن اسحاق) و (بخاری)یشدا هاتووە، کە ئەمیرەکەیان (عاصم)ی کوڕی (ثابت) بوە ، باپیرەی (عاصم)ی کوڕی (عمر)ی کوڕی (خطاب) بووە (لەگەڵ شاندەکەدا دەڕۆن ، تادەگەنە ناوچەی (رجیع) کە ئاوێکی خێڵی (هذیل)ە بە ڕووی (حجاز)دا لەنێوان (رابغ) و (جدە) دایە ، تیرەیەکی خێڵی (هذیل)ە بە ڕووی (حجاز)دا لەنێوان (رابغ) و (جدە) دایە ، تیرەیەکی خێڵی (هذیل) یان لێدەنگدان پێیان دەوتن (بنو لحیان) ، نزیکەی سەد کەسێکی تیر هاوێژ شوێنیان کەوتن ، بەشوێنیاندا چوون تاگەیشتنە سەریان ، لە هەموولایەکەوە چواردەوریان دان دە کەسە موسڵمانەکە پەنایان برد بووە لای (فدفد) پێیان وتن : وادەو پەیمانتان دەدەینێ ئەگەر خۆتان بەدەستەوە بدەن کەستان لێ نەکوژین . بەڵام (عاصم) دانەبەزی و شەڕی لەگەڵیاندا کرد ، بەتیر حەوت کەسیان لێ کوژرا ، تەنها (خبیب) و (زید)ی کوڕی (الدثنة) و پیاوێکی تریان لێمایەوە ، بێباوەڕان جارێکیتر وادەو پەیمانیان پێدان نەیانکوژن ، ئەنجا خۆیاندا بەدەستەوە ، بەڵام ئەوان بێ پەیمان دەرچوون ، بەپەتی وشترەکانیان هەرسێکیان بەستنەوە ، سێیەم پیاویان وتی : ئەمە سەرەتای پەیمان شکاندنە بەدوای خۆیاندا ڕایان کێشا ویستیان بیدەنە بەر ، لەگەڵیان نەڕۆیشت کوشتیان ، ئەنجا (خبیب) بە بەندەیی لە مەککە مایەوە ، پاشان بڕیاریاندا بیکوژن ، بۆیە لە (حرم) بەرەو (تنعیم) بردیانە دەرەوە کە ویستیان چوارمێخەی بکێشن ، فەرمووی : مۆڵەتم بدەن با دوو ڕکات نوێژ بکەم ، وازیان لێ هێناو دوو ڕکات نوێژەکەی کرد ، پاشان سڵاوی دایەوەو فەرمووی : وەڵڵاهی ئەگەر گومانتان وانەبوایە کە گوایە دەترسم نوێژی زیاترم دەکرد ، پاشان فەرمووی : خوایە قڕیان تێخەی ، کوشت و بڕیان بکەیت ، تاقیان نەهێڵیت لەسەر زەویدا ، پاشان ئەم شیعرەی خوێندەوە [1] .

---

[1] دەقی شیعرەکە بەعەرەبی بەم دێڕە دەست پێ دەکات ، (لقد اجمع الاحزاب حولي والبوا قبائلهم واستجمعوا كل مجمع) بۆ خوێنەری کوردی دڵسۆز دەقی شیعرەکەمان بەکوردی نوسیەوە ، کە ڕێزدار مامۆستا (نوری فارس حەمە خان) لەکتێبی (التاج الجامع للاصول) کوردیەکەی بەشی هەشتەمدا بڵاوی کردۆتەوە.

دەست و پـام بەکۆت لە لەشم بارە		بۆم هەڵخـــراوە پەتی سێدارە

دوژمن لەدەورم بەبێ شومـــــارە		لـێوە کرۆژەی چوون فیشکەی مارە

خاوخێزانی ئەو گورگە هـــــارە		هاتوون بۆ سەیری منی بێچـــارە

کەسی بێکەسان خۆی ئاگـــادارە		لەحاڵی دڵم چەندە زامــــــارە

بۆخۆم غەریبم لەم دوورە شــارە		ئەڵهـام بینینی ڕووخساری یارە !

هەمیشە دڵم لای کەس و کـــارە		دڵم لە زۆری زۆردار بێــــزارە !

وەلێ ئەبـــــــاتم لە زارا ژارە		لەجێی ڕووی ئازیز چارەی بەدکارە !

سکاڵام لەلای خوای کردگـــــارە		تۆڵەم بسێنێت لە چـــی زۆردارە

عەرشی تۆ خودا قیبلـەی هەژارە		تـاقە ڕوانگەی بەندەی بێچـــارە

بێچارەیی من لە عالەم دیـــارە		جـەستەم پڕ لە خار بوە ئەمجارە

ئەوەی ئاوی تۆی لە ئـــاوی زارە		لە سەرە مەرگـــــا شادو ڕزگارە

بۆ ڕەزامەندی تۆ ئەم ئــــازارە		دەکێشم ، باکم نىیە لەم بـــارە !

ئەگەر مەیلت بێ گوڵ و گوڵـزارە		کـــەلاوە کۆنیش کۆشك و تەلارە !

دەڵێن کافربە سەرت قوتــــارە		گەر وابێت مردن دەکرم بە پـــارە

چاوم بەوێنەی هەوری بەهـــارە		خونچەی گوڵ بەدەم شەونم لەزارە

لە مەرگ سڵناکەم مردن یەکجارە		سەرم شۆڕ ناکەم بۆ ئەو خوێنخوارە

مادەم بۆئیسلام دەمدەن لەم دارە		بە پێی خۆم دەچمە بەر پێی قەنارە

(ابوسفیان) وتی بە(خبیب) : ئایا حەزدەکەیت ئێستا لەگەردنی موحەممەد بدەین و ، تۆش بڕۆیتەوە بۆ ناو ماڵ و مناڵی خۆت ؟

فەرمووی : نەخێر سوێندم بەخوا حەز ناکەم لەناو ماڵ و مناڵی خۆمدا بم و ئەویش یەك دڕکی بەپێدا بچێت.

پاشان لەخاچیانداو پاسەوانیان دانا بەدیاریەوە ، (عمرو)ی کوڕی (امیە)ی (ضمری) هات و شەو بەفێڵێك لاشەکەی لێکردەوەو ، بردی ناشتی ، ئەوکەسەی (خبیب) ی شەهیدکرد (عقبة)ی کوڕی (حارث) بوو ، (خبیب) لەجەنگی بەدردا (حارث)ی باوکی کوشتبوو.

لە (صحیح) یشدا هاتوە کە (خبیب) یەکەم کەس بوو ، دوو ڕکات نوێژی پێش شەهید بوونی داهێنا ، دەڵێن لەکاتی بەند بونەکەیدا بینراوە کە بۆشکێ ترێ و خورمای خواردوە ، لەکاتێکدا ئەو دوو میوەیە لە هەموو مەککەدا نەبووە.

(زيد)ی کوڕی (دثنه)ش، (صفوان)ی‌کوڕی (امیه) له‌جیاتی باوکی کوشتیه‌وه.

قوڕه‌یش خه‌ڵکیان نارد بۆ هێنانی لاشه‌ی (عاصم) تا بیفرۆشن به قوڕه‌یش ، له شه‌ڕی به‌درا (عاصم) یه‌کێك له گه‌وره‌کانی قوڕه‌یشی کوشتبوو ، که چوونه سه‌ر لاشه‌که‌ی ده‌بینن کۆمه‌ڵێکی زۆر زه‌رده‌واڵه به‌سه‌ریه‌وه وه‌ستاون ، بواریان نه‌ده‌دا که‌س نزیك بێته‌وه ، خه‌ڵکه‌که هیچیان بۆ نه‌کراو گه‌ڕانه‌وه ، پێشتر (عاصم) نزای لای خوا کردبوو که‌ده‌ستی موشریك به‌رجه‌سته‌ی نه‌که‌وێت و ده‌ستی ئه‌ویش به‌موشریك نه‌که‌وێت که (عمر) ئه‌م هه‌واڵه‌ی (عاصم)ی پێگه‌یشت ، فه‌رمووی : خوای گه‌وره دوای مردنیش جه‌سته‌ی ئیماندار ده‌پارێزێت هه‌روه‌کو له ژیانیشدا ده‌یپارێزێت [1].

کاره‌ساتی بیری (معونه)

له‌و مانگه‌دا که ڕووداووی (رجیع) ڕووی‌دا ، کاره‌ساتێکی تریش ڕووی‌دا که خه‌مناکترو ترسناکتر بوو له‌یه‌که‌م ، ئه‌و کاره‌ساته به‌کاره‌ساتی بیری (معونة) ناسراوه.

پوخته‌که‌ی ئه‌وه‌یه که (ابو براء) (عامر)ی کوڕی (مالك) که به (ملاعب الاسنه) بانگ ده‌کرا ، هاته خزمه‌ت پێغه‌مبه‌ری خوا ﷺ بۆ مه‌دینه ، پێغه‌مبه‌ر ﷺ بانگی کرد بۆ ئیسلام موسڵمان نه‌بوو ناڕازیش نه‌بوو ، وتی: پێغه‌مبه‌ری خوا ﷺ ئه‌گه‌ر بکرێت هه‌ندێك له هاوه‌ڵه‌کانت بنێره بۆلای خه‌ڵکی (نجد) تاخه‌ڵکی بانگ بکه‌ن بۆ ئاینه‌که‌ت ، ئومێدم وایه که به‌ده‌مته‌وه بێن ، فه‌رمووی : ده‌ترسم خه‌ڵکی (نجد) شتێکیان لێ بکه‌ن ، (ابو براء) وتی : من په‌نایان ده‌ده‌م ، پێغه‌مبه‌ری خوا چل پیاوی له‌گه‌ڵیاندا نارد ـ له گوته‌یه‌کی (ابن اسحاق) داو له (صحیح) یشدا هاتووه که حه‌فتا که‌س بوون ئه‌وه‌ش که له (صحیح)دا هاتووه ڕاستتره (منذر)ی کوڕی (عمرو)ی کرده میریان که له خێڵی (بنی ساعده) بوو شۆره‌ته‌که‌ی (المعنق) بوو ئه‌وانه له پیاوه هه‌ڵبژارده‌و پیاوماقوڵ و قورئان خوێنه‌کان بوون ، له‌ناو مه‌دینه‌دا به ڕۆژ یان داریان ده‌هێنا ده‌یانفرۆشت و پاره‌که‌یان ده‌دا به‌موسڵمانه‌کانی خه‌ڵکی (صفه)و قورئانیان به‌وانه ده‌وته‌وه‌و ، شه‌ونوێژیان ده‌کرد ، ئه‌م کۆمه‌ڵه گه‌یشتنه بیری (معونه) ـ ناوچه‌یه‌که ده‌که‌وێته نێوان هه‌وارگه‌ی خێڵی (بنی عامر) و سارای (بنی سلیم) له‌وێ دابه‌زین ، پاشان به (حرام)ی کوڕی (ملحان)دا که برای (ام سلیم)ه نامه‌که‌ی پێغه‌مبه‌ری خوایان نارد بۆ دوژمنی خوا

---

[1] ابن هشام ١٦٩/٢ تا ١٧٩ (زاد المعاد) ١٠٩/٢ صحيح البخاری ٥٦٨/٢ ، ٥٦٩ ، ٥٨٥ .

(عامر)ی کوڕی (طفیل) سەیری نەکرد ، فەرمانیدا پیاوێك لەپشتەوە ڕمێکی لێداو شەهیدی کرد ، کە ڕمەکە لەسنگەیەوە دەرچوو ، خوێن فیچەقەی کرد ، (حرام) هاواری کرد : (الله اکبر) بە پەروەردگاری کابەی شەریف سەرکەوتم .

پاشان خێرا دوژمنی خوا داوای کرد لە (بنی عامر) دەست بکەن بەشەڕ لەگەڵ ئەوانی تریشدا ، ئەوان نەهاتن بەدەمیەوە لەبەر پەنادانی (ابو براء) ، داوای کرد لە خێڵی (بنی سلیم) لەو خێڵە تیرەی (عصفه) (رعل) و (ذکوان) چوون بەهانایەوە تا گەمارۆی هاوەڵەکانی پێغەمبەریاندا ﷺ دەستیان کرد بە شەڕ تا دواکەسیان شەهید کران. جگە لە (کعب)ی کوڕی (زید)ی کوڕی (نجار) بە برینداری خۆی کرد بوو بە مردوو لەنێوان کوژراوەکاندا ، ئەم پیاوە ژیا تا لە ڕۆژی (خندق) دا شەهید کرا.

(عمرو) کوڕی (امیه الضمری) و (منذر)ی کوڕی (عقبه) لە دەرەوەی سەربازگە بوون ، کەهاتنەوە لەدوورەوە داڵ و قەلەرەشیان بینی بەسەر سەربازگەوە دەسوڕانەوە ، ((منذر) دابەزی و کەوتە شەڕ لەگەڵ موشریکاندا تا لەگەڵ هاوەڵانی شەهیدکرا . (عمرو)ی کوڕی (امیه الضمری) یش بەدیل گیرا ، کە هەواڵ درا (عمرو) لە خێڵی (بنی مضر)ە (عامر) کێشای بەنێوچاوانی خۆیدا، ڕزگاری کرد لەپای ڕزگارکردنی بەندەیەکدا کە لەگەردنی دایکیدا بوو...

(عمرو)ی کوڕی (امیه الضمری) گەڕایەوە بۆلای پێغەمبەر ﷺ ، هەواڵی ئەو کارەساتە جەرگ بڕەی پێ بوو ، شەهید بوونی ئەو حەفتا هاوەڵە کارەساتی ئوحودی وەبیر هێنایەوە ، ئەوانەی ئوحود لە شەڕێکی ڕوون و ئاشکرادا شەهید بوون ، بەڵام ئەمانەی (معونه) بەهۆی ناپیاویی و پەیمانشکێنیەوە شەهید کران .

کە (عمرو)ی کوڕی (امیه) لە ڕێگەدا بوو گەیشتە (مرمره) لە سەرەوەی (قناة)دا ، لە ژێر سێبەری درەختێکدا دابەزی بحەوێتەوە ، دوو پیاوی خێڵی (بنی کلاب) یش دابەزین لە هەمان شوێندا ، کە نوستن (عمرو) هەردووکیانی کوشت ، پێی وابوو کە هەقی هاوەڵەکانی سەندۆتەوە ، کەچی لە ڕاستیدا ئەو دوانە پەیمانی پێغەمبەریان لە گەردندا بوو ﷺ ، (عمرو) بەوەی نەزانیبوو ، کە هاتەوە هەواڵیدا بە پێغەمبەر ﷺ کەچی کردووە ، فەرمووی : تۆ دوو کەست کوشتوە دەبێت خوێنەکەیان بدەم و سەرقاڵی کۆکردنەوەی فیدیەکەی بم لای موسڵمانان و جولەکە هاوپەیمانەکانیان [1] ، هەر ئەمەش بووە هۆی هەڵگیرسانی غەزای (بنو نضیر) .

---

[1] بڕوانە (سیرة ابن هشام) ٢/١٨٣ تا ١٨٨ ، (زاد المعاد) ٣/١٠٩ ، ١١٠ صحیح البخاری ٢/ ٥٨٤ ـ ٥٨٦ .

پێغەمبەری خوا ﷺ زۆر خەفەتی بەم کارەساتەو کارەساتی (رجیع)یش خوارد کە لە ماوەی چەند ڕۆژێکی کەمدا ڕوویاندا[2] ، بەتەواوی خەم و پەژارە دایگرت [3] ، تا گەیشتە نزاکردن لە ئەو خێڵ و تیرانەی ئەو ناپیاویی و پەیمانشکێنییەیان کردبوو بەرامبەر بەهاوەڵەکانی ، لە (صحیح) داهاتووە لە (انس)ەوە ، دەڵێت : پێغەمبەر ﷺ سی بەرەبەیانی لەسەر یەك نزای دەکرد لەو کەسانەی هاوەڵەکانیان شەهید کرد لە بیری (معونە)دا ، لەنوێژی بەیانیدا دۆعای دەکرد لەخێڵی (رعل) و (ذکوان) و (لحیان) و (عصبة)و دەیفەرموو : بەڕاستی (عصبة) لەخواو پێغەمبەرەکەی یاخیبوو، تا قورئانیش لەبارەیانەوە هاتە خوارەوە تا سڕایەوە بەو هەواڵەی لەلایەن خواوە درا بە پێغەمبەر ﷺ کە دەڵێت: شەهیدان وتیان: ئێمە بەخودای خۆمان گەیشتین لێمان ڕازی بوو ئێمە ڕەزامەند بووین ، ئیتر پێغەمبەر ﷺ وازی لە دۆعای (قنوت)ەکەی هێنا[4] .

غەزای (بنی النضیر)

پێشتر وتمان : کە جولەکە داخی زۆریان لەدڵدا بوو بەرامبەر بە موسڵمانەکان ، بەلأم نەیاندەوێرا شەڕو پێکدادان بکەن، بەڵکو پەنایان دەبردە بەر فێڵ و پیلانی ژێر بە ژێری ، بەئاشکرا ڕقە بەرایەتی و دوژمنایەتیان دەکرد ، چەندین جۆری فێڵ و تەڵەکەیان بەکاردەهێنا ، بۆ ئازاردانی موسڵمانەکان ، دوای ڕووداوی (بنی قینقاع) و کوژرانی (کعب)ی کوڕی (اشرف) زۆر لەخۆیان دەترسان، بێدەنگو سەرکز دانیشتبوون .

بەلأم دوای ڕووداوی (نوحود) زاتیان دایەبەرخۆیان دەستیان کردەوە بە دوژمنایەتی و پەیمانشکێنی و بەنهێنیش پەیوەندیان کرد بەدووڕوان و موشریکانی مەککەوەو بۆ بەرژەوەندی ئەوان کاریان دەکرد[1] .

پێغەمبەری خوا ﷺ دانی بەخۆدا گرت تادوای کارەساتی (رجیع) و (معونە) کە زاتیان دایەبەرخۆیان و هەستان بەپیلانێك بۆ شەهید کردنی خودی پێغەمبەر ﷺ .

---

(2) واقدی وتویەتی : هەواڵی هاوەڵەکانی (رجیع) و (معونە) لەیەك شەودا بە پێغەمبەر ﷺ گەیشت .

(3) (ابن سعد) لە (انس)ەوە دەگێڕێتەوە دەڵێت: هەرگیز نەمدیوە پێغەمبەر ﷺ بەئەندازەی هەواڵی هاوەڵانی بیری (معونە) خەم و پەژارە دڵی گرتبێت، بڕوانە: مختصرسیرە الرسول ﷺ نوسینی: شێخ عەبدوڵلای نەجدی.ل٢٦٠.

(4) (بخاری) ٢/٥٨٦ ، ٥٨٧ ، ٥٨٨ .

1 / ئەم باسە لەوێوە وەرگیراوە کە (ابو داود) لە (باب خبر النضیر)دا گێراویەتیەوە ٣/ ١١٦ ، ١١٧ . (عون المعبود ، شرح سنن ابی داود).

ڕووداوەکەش بەم شێوەیە ، پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ چەند هاوەڵێکدا چوو بۆ لایان تاقسەیان لەگەڵدا بکات بۆ خوێنبایی ئەو دووپیاوەی خێڵی (کیلاب) کە (عمرو) ی کوڕی (امیە) بەهەڵە کوشتبوونی، ئەمەش دەبووە ئەرك لەسەر جولەکە بەپێی بەندەکانی ڕێککەوتننامەکە ، جولەکەکان وتیان: باشە (ابو القاسم) ، لێرە دانیشە تا کارەکەت بۆ جێبەجێ دەکەین ، پێغەمبەری خوا ﷺ لەپاڵ دیوارێکی ماڵە جولەکەیەکدا دانیشت تا لەسەر وادەی خۆیان پارەکە بهێنن ، (ابوبکر) و (عمر) و (علی) و کۆمەڵێکی تریش لە هاوەڵان لەگەڵیدا دانیشتن.

جولەکەکانیش لەملاوە سەریان کرد بەیەکدا ، شەیتان سەرسەختیەکی تری پێکردن ، پیلانیان دانا بۆ شەهید کردنی پێغەمبەر ﷺ ، وتیان : کێ لە ئێوە دەتوانێت ئەم بەردە گەورەیە هەڵگرێت و بەری داتەوە بەسەر سەریداو بیکوژێت...؟ سەرسەختترینیان (عمرو)ی کوڕی (جحاش) وتی: من دەتوانم (سلام)ی کوڕی (مشکم) پێی وتن شتی وامەکەن ، وەڵڵاهی هەواڵی دەدرێتێ لەبارەی ئەم کارەتانەوە ، ئەمەش پەیمانشکێنیە لەنێوان ئێمەو ئەودا ، بەلام لەسەر خیانەتەکەیان سوور بوون .

(جبریل) (ع) لەلایەن پەروەردگارەوە دابەزی بۆ سەر پێغەمبەر ﷺ هەواڵی پیلانەکەی پێ فەرموو ، خێرا پێغەمبەر ﷺ لەجێگەکەی خۆی هەستاو چوو بەرەو مەدینە ، هاوەڵەکانی بەدوایدا ڕۆشتن ، وتیان ، پێغەمبەری خوا ﷺ نەمانزانی بۆ هەستایت ؟ ئەویش هەواڵی نیازە خراپەکەی جولەکەی پێدان .

زۆری پێ نەچوو پێغەمبەر ﷺ (محمد)ی کوڕی (مسلمە)ی نارد بۆلای (بنی النضیر) و پێی وتن : (لە مەدینە بڕۆنە دەرەوەو دراوسێیەتیم مەکەن ، دە ڕۆژ بوارتان دەدەمێ ، دوای ئەو ماوەیە هەرکەسێکتان ببینم دەدەم لە ملی) . ئیدی جولەکە جگە لە دەرچوون هیچ دەرفەتێکی تریان نەما ، چەند ڕۆژێك مانەوە بۆ خۆ سازکردن ، بەلام سەرۆکی دووڕووان (عبدالله)ی کوڕی (ابی) هەواڵی بۆ ناردن کە بمێننەوەو دەرنەچن و بڕۆنە ناو قەلاکانتانەوە ، دووهەزار کەسم لەگەڵدایە لەگەڵتان دێن بۆ ناو قەلاکەتان و خۆیان لەپێناوی ئێوەدا دەدەن بەکوشت : ﴿ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَداً أَبَداً وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنصُرَنَّكُمْ ﴾ الحشر: ١١، ئەنجا هاوپەیمانەکانتان (قریظة) و (غطفان) پشتتان دەگرن .

لێرەدا جولەکە ئاهێکیان هاتەوە بەبەرداو ، بڕیاریاندا دوژمنایەتی پێغەمبەر ﷺ بکەن ، (حی) کوڕی (ئەخطب)ی سەرکردەیان چاوی بڕیە ئەو قسانەی سەرکردەی دووڕوان بۆی دەکرد ، بۆیە هەواڵی نارد بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ و پێ وت : ئێمە لەماڵ و حاڵی خۆمان ناڕۆینە دەرەوە چیت لە دەست دێت بیکە.

بێگومان ڕەوشەکە سەبارەت بەموسڵمانەکان زۆرناخۆش بوو ، چونکە بەگژدا چوونی دوژمنان لەوماوە تەنگەتاوە هەڵایساوەدا ئاسان نەبوو ئەنجامەکەی دیار نەبوو ، بینیشمان کە چۆن عەرەب لێیان هەڵگەڕانەوەو ، هەموو شاندەکانی پێغەمبەریان شەهید کرد ، پاشان جولەکەی (بنی النضیر) بەهێزو پڕچەك بوون ، خۆ بەدەستەوە دانیان ئاسان نەبوو ، دەرفەتی شەڕکردنیش لەگەڵیاندا مەترسی تێدابوو ، ئەو گۆڕانکاریانەش کەدوای کارەساتی بیری (معونە)و پێش ئەوەش هاتبوونە کایەوە موسوڵمانەکانی زۆرتر هەستیار کرد بوو بەرامبەر بەتاوانی تیرۆرو پەیمانشکێنی دوژمنان کە ڕۆژانە بەکۆمەڵ و تاك تووشی دەبوون و ، ڕقیان بەرامبەر بەو تاوانبارانە ئەستوورتر دەبوو ، بۆیە بڕیاریان دابوو شەڕبکەن لەگەڵ جولەکەی (بنی النضیر)دا پاش ئەو نیاز خراپیەی کردیان دژ بە پێغەمبەر ﷺ ، کە ئەنجامەکەی هەرچییەك بێت کە پێغەمبەری خوا ﷺ وەڵامەکەی (حیی) کوڕی (ئەخطب)ی پێگەیشتەوەو خۆی و هاوەڵان بەیەك دەنگ وتیان : (الله اکبر) . پاشان هەستا بۆ تەمێ کردنی (بني النضير) و (ابن ام مکتوم)ی لەسەر مەدینە داناو چوو بۆیان (علی) کوڕی (ابی طالب) ئاڵای هەڵگرت کە گەیشتە ئەوێ ئابلۆقەی قەڵاکانیدان .

(بنو النضیر) خۆیان خزاندە نێو قەڵاکانیان ، تیایدا دانیشتن و لەوێوە بەردیان دەگرتە موسڵمانەکان ، باخە خورماو بێستانەکانیان کۆمەکی دەرەکیان بوو لەو پشت ئەستوریەدا ، بۆیە پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا بەبڕین و سوتاندنیان ، لەو بارەیەوە (حسان) وتویەتی :

وهان على بني سراة بني لؤي حريق بالبويرة مستطـيرُ

بویرە : لەو دێرە شیعریەدا ناوی باخە خورماکانی (بني نضيرة) ، لەو بارەیەوە ئایەت هاتە خوارەوە ﴿ مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَى أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ ﴾ الحشر : ٥ ، واتە : هەر ساقی دارخورمایەك دەبڕن یان دەیهێڵنەوە هەمووی بە ئیزنی خودایە .

(قريظة) نزيك نەكەوتنەوە ، (ابن ابی) و (غطفان) و هاوپەیمانەکانیشیان خیانەتیان لێکردن ، کەسیش هەوڵی نەدا خێرێکیان بۆ ببات ، یان بارێکیان لەسەر کەم بکات، لەبەرئەوە خوای گەورە ژیانی ئەوانەی چواند بەژیانی شەیتان و فەرمووی:﴿ كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنكَ ﴾ الحشر : ١٦ واتە : وەك شەیتانیان لێهات کە وتی بە مرۆڤ کافربە ، کە کافر بوو ئەنجا پێی وت: من بەدەرم لە تۆ.

گەمارۆدانەکە زۆری نەخایاند . تەنها شەش شەو بەردەوامی هەبوو ، وتراویشە پانزە شەوی خایاند . تاخوای گەورە دڵی پڕکردن لەترس و بیم ، ملیان کەچ کردو خۆیان ئامادە کرد بۆ خۆبەدەستەوەدان و چەك فرێدان ، هەواڵیان نارد بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ کە ئێمە لە مەدینە دەردەچین ، پێغەمبەریش ﷺ ڕازی بوو بەمەرجێك تەنها خۆیان و ژن و منداڵ دەربکەن ، هەرچییەکیش وشتر هەڵی بگرێت بیبەن جگە لەچەك .

بەوە ڕازی بوون و ، بەدەستی خۆیان ماڵەکانیان ڕووخاند ، بۆ ئەوەی دەرگاو پەنجەرەکانی لەگەڵ خۆیاندا ببەن ، زیادلەوەش هەندێکیان کوڵەکەو دارە ڕای ماڵەکانیان هەڵگرت و، منداڵ و ژنەکانیان لەگەڵ خۆیاندا برد، هەمووشتێکیان لە شەش سەد وشتر بارکرد، گەورەکانیان وەکو (حیی)ی کوڕی (اخطب) و (سلام)ی کوڕی (ابی الحقیق) بەرەو (خیبر) ڕۆشتن ، هەندێکیشیان چوون بەرەو شام ، تەنها دوو پیاویشیان موسڵمان بوون کە (یاسین)ی کوڕی (عمرو) و (ابو سعد)ی کوڕی (وهب) بوون ، ماڵەکانی خۆیان بردەوە .

پێغەمبەری خوا ﷺ دەستی گرت بەسەر چەکی (بنو نضیر)داو ، زەوی و ماڵ و موڵکی لێسەندن ، لەناو چەکەکاندا پەنجا قەڵغان و ، پەنجا زنجیر بەست و سێسەدو چل شمشێریان تێدابوو.

ماڵ و موڵکی (بنو نضیر) تایبەت بوو بۆ پێغەمبەر ﷺ لە کوێدا بخوازێت دایبنێت ، پێنجیەکی نەکرد چونکە خوا هەموویدا بەخۆی و دابەشی نەکرد بەسەر هەموو موسڵماناندا ، بەڵکو دابەشی کرد بەسەر کۆچکەرانی یەکەمداو ، سەرو پشکیدا بە (ابو دجانە) و (سهل)ی کوڕی (حنیف) لەبەر هەژارییان ، پێغەمبەر ﷺ خەرجیەك ماڵی خانەوادەی دەکێشاو ، ئەوەشی کە مایەوە لە چەك و تفاق و کەرەستەی شەڕ لەپێناوی خوادا دەیبەخشی .

غەزای (بنو النضیر) لە رەبیعی یەکەمی ساڵی چوارەمی کۆچیدا بوو ، بەرامبەر بە (ئۆگستۆس)ی ساڵی ٦٢٥ی زایین ، لەم غەزایەدا خودای گەورە سورەتی (الحشر)ی بە تەواوی نارده خوارەوەو ڕێبازی دووڕووانی ئابڕوو بردو ، ئەحکامەکانی (فـيء)ی ڕوونکردەوەو هەڵیدا بە بالآی کۆچکەران و ئەنساردا و رەوایەتی برین و سوتاندنی دارو زەوی دوژمنی ڕوونکردەوە لەحاڵەتی جەنگداو ئەو کارەی دانەنا بەبەشێك لە بلأو کردنەوەی خراپە لەزەویداو هەروەها ئیماندارانی ڕاسپارد کە پابەندی لە خوا ترسان و خۆ ئامادە کردن بن بۆ ئاخیرەت ، پاشان کۆتایی سورەتەکەی هێنا بەوەسف و سەنای زاتی خۆی و ناوو سیفەتە جوانەکانی .

(ابن عباس) بە سورەتی (الحشر)ی دەوت : سورەتی (النضیر)[1] .

غەزای (نەجد)

بەو سەرکەوتنەی موسڵمانەکان بەدەستیان هێنا بەبێ قوربانی لە غەزای (بنو نضیر)دا زیاتر دەسەلأتیان ڕەگ و ڕیشەی داکوتا ، دووڕووەکانیش سەریان کزکردو ئیتر نەیانوێرا بەئاشکرا دژایەتی بکەن ، ئەمەش بواری زیاتری ڕەخساند بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ کە یەکلابێتەوە بۆ سەرکوتکردنی ئەو دەشتەکیانەی هەمیشە ئازاری موسڵمانەکانیان دەداو فێری کوشتنی شاندی موسڵمانەکان بووبوون و پەیمانشکێنیان دەکرد[2] ، خەریك بوو زاتی ئەوە بکەن بدەن بەسەر مەدینەشدا.

پێش ئەوەی پێغەمبەر ﷺ هەستێت بە تەمێ کردنی ئەو ئەعرابانە ، هەواڵی بۆهات کە کۆمەڵێکی دەشتەکی لەخێڵی (بنی محارب) و (بنی ثعلبة)ی (غطفان) خۆیان کۆکردۆتەوە بۆ شەڕ ، پێغەمبەر ﷺ خێرا بۆیان چووە دەرەوە بە تانوپۆی نەجدا گەڕاو ، ترس و بیمێکی زۆری خستە دڵی ئەو عەرەبە دەشتەکیە سەرسەختانەوە ، تا جارێکی تر زاتی دەست وەشاندن نەکەن وەك ئەوەی پێشتر دەیانکرد لەگەڵ موسڵمانەکاندا .

---

[1] / ابن هشام ٢/١٩٠ ، ١٩١ ، ١٩٢ ، زاد المعاد ٢/٧١، ١١٠ ، صحيح البخاري ٢/ ٥٧٤ ، ٥٧٥ .
[2] / وتەیەکی (محمد الغزالی)یە لە (فقه السیره)دا هاتووە ، ل ٢١٤.

وای لێهات ئەو عەرەبە دەشتەکیانەی کە فێری تالآنی و چەتەگەری بووبوون لەگەڵ دەیانبیست موسڵمانەکان هاتوون دەترسان و خۆیان دەخزاندە کون و کەلەبەری شاخەکانەوە ، بەو شێوەیە موسڵمانەکان زەندەقی ئەو خێڵە عەرەبە چەتانەیان بردو ترسیان لەدڵیاندا ڕواندو خۆشیان بە بێ وەی گەڕانەوە .

(مغازی) نووس و (سیرەت) نووسەکان لەو بارەیەوە باسی شەڕێك دەکەن موسڵمانەکان لەخاکی (نجد)دا کردویانە لەمانگی ڕەبیعی دووەم یان جەمادی یەکەمی ساڵی چوارەمی کۆچیدا ، ئەو غەزایە ناودەنێن غەزای (ذات الرقاع) . ڕوودانی جەنگەکە لەو ماوەیەدا گومانی تێدانیە ئەمەش هەلومەرجی ڕەوشی مەدینە دەیخواست ، وەزری هاتنەوەی شەڕی بەدرو بەڵێنی (ابو سفیان) لەکاتی بلاّوە پێکردنی سوپاکەدا نزیك بووبووەوە ، بەجێهێشتنی مەدینە ، لەگەڵ وازهێنان لەعەرەبە دەشتەکەیان بەو هەموو ملهوڕی و سەرسەختیەی خۆیانەوە ، دەرچوون بۆ ئەو شەڕە ترسناکە هەرگیز لە بەرژەوەندی سیاسیانەی جەنگ نەبوو ، بەڵکو پێویست وابوو نینۆکی ئەوانە بقرتێنێت و پێش دەرچوون بۆ هەر شەڕێکی گەورە دەستیان کۆتا بکات .

سەبارەت بە ئەو جەنگەش کەپێغەمبەر ﷺ سەرۆکایەتی کردو، لەمانگی (ڕەبیع) یان (جەمادی یەکەمی) ساڵی چوارەمی کۆچیدا بوو ، بێگومان کە غەزای (ذات الرقاع) نیە چونکە (ابو هریرە) و (ابو موسی)ی (اشعری) هەردووکیان شەڕی (ذات الرقاع) یان دیوە ، (ابو هریرە) بۆ خۆی پێش جەنگی (خیبر) بەچەند ڕۆژێك موسوڵمان بوو ، هەروەها (ابو موسی)ی (اشعری) یش لەخەیبەردا موسڵمان بوو ، کەواتە غەزای (ذات الرقاع) دوای جەنگی خەیبەر ڕوویداوە ، بەڵگەش لەسەر دواکەوتنی ئەوەیە کە پێغەمبەر ﷺ نوێژی ترسی تێدا کردووە ، یەکەم نوێژێکی ترسیش کە ئەنجام درا لە غەزای (عسفان) دابوو ، گومانیشی تێدانیە کە غەزای (عسفان) دوای جەنگی (خەندەق) ە ، غەزای خەندەقیش لە کۆتاییەکانی ساڵی پێنجەمی کۆچیدا ڕوویداوە.

غەزای (بەدری دووەم)

کە موسڵمانەکان دڕکی عەرەبە دەشتەکیەکانیان دەرکێشاو دەستیان کۆتاکردن ، خۆیان ئامادەکرد بۆ شەڕکردن لەگەڵ دوژمنە هەرە گەورەکەیاندا ، ساڵ هاتەوە ، ژوانی دیاریکراو بۆ ڕووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ قورەیشدا هاتەوە کە لە غەزای ئوحوددا دیاری کرابوو ، مافی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵەکانی بوو کە بڕۆنە دەرەوە بۆیان تا ڕووبەڕووی (ابو سفیان) و خێڵەکەی ببنەوەو ، جارێکی‌تر شەیپۆری شەڕ لێبدەنەوە لەگەڵیاندا [1].

لە مانگی (شعبان)ی ساڵی (٤)ی (ینایر)ی ساڵی ٦٢٦ی زاینیدا ، پێغەمبەری خوا ﷺ بەخۆی و هەزارو پێنج سەد کەسەوە لە مەدینە دەرچوو ، دە سواری لەگەڵدا بوو (علی) کوڕی (ابو طالب) ئاڵاکەی هەڵگرتبوو ، (عبدالله)ی کوڕی (رواحە)ی بەسەر مەدینەوە بەجێهێشت ، گەیشتە بەدر ، لەوێ مایەوە چاوەڕوانی موشریکانی دەکرد.

(ابو سفیان)یش بەخۆی و (دوو هەزار) موشریکەوە لە مەککە دەرچوون پەنجا ئەسپ سواریان لەگەڵدا بوو ، تا گەیشتە (مر الظهران) کە قۆناغێك لە مەککەوە دوورە لە (مجنە) دابەزی کە شوێنێکی ئەو ناوچەیەیە .

(ابو سفیان) بەسستی و بێتاقەتی لە مەککەوە دەرچوو ، بیری لەئەنجامی شەڕکردن دەکردەوە لەگەڵ موسڵمانەکاندا ، ترسی لێ نیشتبوو ، سام دای گرتبوو ، کە لە (مر الظهران) دابەزی بەتەواوی ورەی ڕووخا ، فێڵێکی دۆزیەوە بۆ گەڕانەوە ، وتی بە هاوڕێکانی لەخەڵکی قورەیش ، ساڵێك بچن بۆ شەڕ باشە کە ساڵی تێراویی و سەوزایی بێت و درەختی تێدا ئاوبدەن و تێر شیرو ماست بخۆن ، ئەمساڵیشتان ساڵی ووشك و بێئاویە ، من دەگەڕێمەوە ئێوەش بگەڕێنەوە .

پێدەچێت سوپاکەش ترس و سام گرتبێتی ، هەموویان گەڕانەوە ، بێئەوەی یەك کەس ناڕەزایی بۆ ئەم هەڵوێستە نیشان بدات و سووربێت لەسەر شەڕکردن لەگەڵ موسڵمانەکاندا .

موسڵمانەکانیش بۆ ماوەی هەشت ڕۆژ لە بەدر مانەوە چاوەڕوانی دوژمنیان دەکرد ، هەرچی شمەکێکی بازرگانیان پێبوو فرۆشتیان بەدوو درهەم و

---

[1] / وتەیەکی (محمد الغزالی)یە لە (فقه السیرە)دا هاتووە ، ل ٣١٥.

یەك درهەمیان قازانج کرد ، پاشان گەڕانەوە بەرەو مەدینەو ئیدی جڵەوی دەسەڵات و دەست لەپێشی کەوتەوە دەست خۆیان ، سام و ترسیان لەدڵی خەڵکیدا زیاتری کردو بوونە باڵادەستی ناوچەکە .

ئەم غەزایە بەغەزای (بدر الموعد) یان (بەدری دووەم) یان (بدر الاخره) یان (بدر الصغری)ش ناوبانگی هەیە[1] .

غەزای (دومة الجندل)

کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە بەدر گەڕایەوە ، ناوچەکە هێمنی و ئاشتی تێدا بڵاو بوەوە ، دەستی بەتاڵ بوو بۆ ڕووکردنە سنوورەکانی عەرەب ، تاهەموو هەڵوێستەکان بۆ خۆی یەکلا بکاتەوەو دۆست و دوژمن دان بەوەدا بنێن .

دوای ڕووداوی بەدری بچووك لەمەدینەدا شەش مانگ مایەوە، پاشان هەواڵی بۆ هات ، کە خێڵەکانی دەوروبەری (دومە الجندل) کە ناوچەیەکی نزیکە لە شامەوە ڕێگریی و چەتەگەری لە کاروانەکان دەکەن و، هەرچیەك بەلایاندا تێپەڕێت ڕاوەڕووتی دەکەن ، خەریکی خۆ کۆکردنەوەن و دەیانەوێت بدەن بەسەر مەدینەدا ، پێغەمبەری خوا ﷺ (سباع)ی کوڕی (عرفطة) (غفاری) بەسەر مەدینەوە داناو، هێشتا مانگی ڕەبیعی یەکەم (٥) شەوی مابوو لەساڵی (٥)ی کۆچیدا بەهەزار سوارەوە بۆیان دەرچوو ، پیاوێکی ڕێبەری لەگەڵ خۆیدا برد لەخێڵی (بني عذرة) ، ناوی (مذکور) بوو.

بە شەو دەڕۆشت و بەڕۆژ خۆی پەنادەدا، بۆئەوەی لەپڕێکدا بدا بەسەر دوژمناندا ، دەمەو شێوان لێیان نزیکبوەوە، هێرشی کردە سەر مەڕومالاَت و موڵکەکانیان، دەستکەوتێکی زۆری دەستکەوت و هەندێکیشیان هەڵهاتن.

خەڵکی ناو (دومة الجندل) هەریەکەیان بەلایەکدا هەڵهاتن کە موسڵمانەکان چوونە سەر شوێنەکانیان کەسی تێدا نەمابوو ، پێغەمبەری خوا ﷺ چەند ڕۆژێك مایەوە . سریەو تیپی سەربازی بە هەموولایەکدا نارد، کەسی نەدیەوە پاشان گەڕایەوە بۆ مەدینە ، لەو غەزایەدا پێغەمبەر ﷺ ڕێککەوتنی ئاشتی مۆر کرد لەگەڵ (عینە)ی کوڕی (حصن) لە (دومە الجندل) کە شوێنێکی بەناوبانگە لەنزیك شامەوە ، هەتا دیمەشق بە پیادە ڕێ پێنج شەو دەبێت ، لە مەدینەش پانزە شەو دوورە .

---

[1] / بۆ درێژەی باسی ئەم غەزایە بڕوانە (ابن هشام) ٢/٩٠٢ ، ٢١٠ هەروەها (زاد المعاد) ٢/١١٢ .

بەم دەستپێشخەریە خێراو پلانە ژیرە دەست و بردانە ، پێغەمبەری خوا ﷺ سەرکەوتنی بەدەست هێنا لە بەرقەرارکرنی ئاسایش و کۆنترۆڵ کردنی ناوچەکەدا ، چەرخی ڕۆژگاریش جارێکی دی بە بەرژەوەندی موسڵمانان هەڵگەڕایەوە ، هەموو ئەو سەرئێشە ناوەکیانەش سووك بوون، دووڕووان بێدەنگ بوون و سەریان شۆڕکردو تیرەیەکی تری جولەکەش دەرکران ، ئەعرابە دەشتەکیەکانیش سەریان شۆڕکردو ئەوانی دیکەش خۆیان بەڕواڵەت کردە دۆست و پارێزەری بەڵێن و پەیماننامە ، کەفو کۆی هەڵچوونی قورەیشیش دامرکایەوە، دەرفەتێکی باش بوو بۆ موسڵمانەکان رەخسا تا پەیامی خوای جیهانیان بە دەوروبەردا بڵاوبکەنەوە.

غەزای (ئەحزاب)

پاش ئەو شەڕو سریانەی کە زیاتر لە ساڵێکی خایاند هێمنی و ئاسایش بڵاو بوەوەو دورگەی عەرەب هێور بوەوە ، بەڵام جولەکە هەمیشە لە ئاکامی پەیمانشکێنی و خیانەتکاری و پیلانگێرانی خراپی خۆیانەوە تووشی چەندین جۆری سەرشۆڕی و نەهامەتی دەبوون ـ ئەوانە هێشتا هۆشیان نەهاتبوەوە بەبەردا ، پەندیان وەرنەگرتبوو لە هەموو ئەوخیانەت و خراپەکاریانە ، ئەوە بوو پاش دوورخستنەوەیان بۆ خەیبەر چاوەڕوانی ئەنجامی بگرەو بەردەی نێوان موسڵمانەکان و بت پەرستەکانیان دەکرد ، کە ڕۆژگاریش بە بەرژەوەندی موسڵمانەکان وەرچەرخاو دەسەڵات و هەژموونی خۆیان بەسەر ناوچەکەدا سەپاند ، ئیتر جولەکە ناخیان جۆشی دەخوارد ، ڕق و کینەی دڵیان ئەوەندەی تر زیادی دەکرد .

دیسان دەستیان کردەوە بەپیلان گێران دژ بەموسڵمانەکان و خۆیان سازدا بۆ دەست وەشاندنێکی وەها لە موسڵمانەکان کە ئیتر ڕاست نەبنەوە ، بەڵام ئەوان زاتی ئەوەیان نەدەکرد ڕووبەڕوو ئەو کارە بکەن ، نەخشەو پیلانیان دانا بۆ ئەو مەبەستە.

بیست پیاو لەسەرکردەکانی جولەکەو پیاوانی (بنی النضیر) کەوتنەرێ بۆلای قورەیش لەمەککەو هانیاندان بۆ شەڕکردن دژ بەپێغەمبەر ﷺ و پشتیوانی خۆیان دەربڕی و بەڵێنی سەرکەوتنیان پێدان، قورەیشیش کەپێشتر بۆ وادەی ساڵانەکەی بەدر نەیوێرا بوو بڕواتە دەرەوە، لێرەدا دەرفەتێکی گونجاوی دەستکەوت بۆ کڕینەوەی ناوبانگی وونبووی خۆی ، بۆیە ڕازی بوون .

پاشان شاندە جولەکەکە چوون بۆلای (غطفان) چییان بە قورەیش وتبوو بە ئەمانیشیان وت ، ئەوانیش هاتن بەدەمیانەوە ، ئەنجا شاندەکە بەناو خێڵ و تیرەکانی عەرەبدا گەڕاو ژمارەیەکی تریشیان ڕازی کرد کەلەگەڵیان بن، بەو شێوەیە سەرکردەکانی جولەکە سەرکەوتنیان بەدەست هێنا لەجۆشدانی بێباوەڕاندا دژ بەبانگەوازەکەی پێغەمبەر ﷺ .

ئەوەبوو لەباشوورەوە (قورەیش) و (کنانە) و هاوپەیمانەکانیان لە (تهامە) بە سەرکردایەتی (ابو سفیان) لەگەڵ چوار هەزار کەسدا کەوتنەڕێ ، لە (مر الظهران) (بنو سلیم) یشیان پێگەیشت ، لە ڕۆژهەڵاتیشەوە خێڵەکانی (غطفان) (بنو فزارة) بەسەرکردایەتی (عینیە)ی کوڕی (حصن) و (بنی مرە)ش بە سەرکردایەتی (الحارث)ی کوڕی (عوف) و (بني اشجع) بە سەرکردایەتی (مسعر)ی کوڕی (رخيلة) و (بنو اسد) و چەندین خێڵی تریش لەگەڵیان دەرچوون بەرەو مەدینە.

ئەو هەموو خێڵ و گرۆهانە لەسەر وادەیەکی دیاریکراوی خۆیان بەرەو مەدینە کەوتنە جوڵە .

پاش چەند ڕۆژێك بە چواردەوری شاری مەدینەدا سوپایەکی زەبەلاحی دەهەزار کەسی کۆبوەوەو ژمارەی ئەو سوپایە لەوا نەبوو لە ژمارەی خەڵکی هەموو شاری مەدینە بەژن و پیاوو منداڵیشەوە زیاتر بووبێت .

خۆ ئەگەر ئەو سوپا گەورەیە لەناکاودا بیاندایە بەسەر قەڵاکانی مەدینەدا گەورەترین مەترسی دروست دەکرد لەسەر موسڵمانەکان و تەفروتونای دەکردن و لەوانەش بوو لە ڕەگوڕیشەوە دەریانبکێشێت، بەڵام سەرکردایەتی شاری مەدینە هۆشیاربوو، پێشتر چاوو ڕووی خۆی لەسەر هەموو ڕێگاکان دانابوو، چاوەڕوانی بارو دۆخەکەی دەکرد، داینابوو کەداهاتوو چی لەگۆڕێدایە هێشتا ئەو سوپایە لەجێگەی خۆی نەجوڵابوو، هەواڵ هات بۆ پێغەمبەر ﷺ دەربارەی ئەو سوپا زەبەللاحە ترسناکە.

دەستبەجێ پێغەمبەری خوا ﷺ ئەنجومەنێکی ڕاوێژکاری باڵای پێکهێنا بۆ باسی شێوەی بەرگری کردن لەشاری مەدینە، پاش گفتوگۆکردن لەنێوان سەرکردەو ئەندامانی شورادا، پێکهاتن لەسەر بڕیارێك کەهاوەڵی خۆشەویست (سەلمان - ر -) خستیەڕوو، سەلمان وتی: پێغەمبەری خوا، ئێمە لەوڵاتی فارسدا کە گەمارۆ بدراینایە بە چواردەوری خۆماندا یەغانمان لێدەدا . نەخشەی خەنەك هەڵکەندن پێشتر عەرەب نەیبیستبوو - .

دەستبەجێ پێغەمبەری خوا ﷺ دەستی کرد بەجێبەجێ کردنی نەخشەکە ، ڕای سپارد کە هەر دە پیاو دەبێت چل گەز لەو خەنەکە هەڵکەنن .

موسڵمانەکان بەخێرایی دەستیان کرد بەهەڵکەندنی خەنەك و، پێغەمبەری خواش ﷺ هانی‌دەدان و لەگەڵیاندا بەشداری دەکرد ، (بوخاری) دەگێڕێتەوە لە (سهل)ی کوڕی (سعد)ەوە، دەڵێت: لەخەنەکەکەدا لەگەڵ پێغەمبەری خوادا بووین ﷺ ئەوان هەڵیان دەکەندو ئێمەش بەکوڵ خۆڵەکەیمان دەبردە دەرەوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی :

اللهم لاعيش الا عيش الاخرة فاغفر للمهاجرين والانصار [1]

هەروەها لە(انس)ەوە: پێغەمبەری خوا ﷺ چوو بۆناو خەنەکەکە لە بەرە بەیانێکی ساردا سەیری کرد ئەوەتا (ئەنسار)و(کۆچکەران) خەریکی چاڵ هەڵکەندن ، هیچ کۆیلەیەکیان نەبوو ئەوەیان بۆ بکات ، کە بینی وا بەوشێوەیە شەکەت و ماندوو برسین فەرمووی :

اللهم لاعيش الا عيش الاخرة فــاغفر للانصار والمهاجرة

ئەوانیش وەڵامیان دایەوە وتیان :

نحن الذيــن بايعــوا محمداً على الجهــاد مابقينــا ابدا [2]

(براء)ی کوڕی (عازب)یش دەڵێت: چاوم لێ بوو پێغەمبەر ﷺ خۆڵی دەگواستەوە لەتاو تەپ و تۆز سنگی پێغەمبەرم نەدەبینی ، ئەو ڕۆژە ، پێغەمبەری خوا ﷺ قژی پیرۆزی زۆربوو ، گوێم لێ بوو جۆشی خواردبوو لەگەڵ شیعرێکی (ابن رواحە)دا کە لەکاتی خۆڵ بارکردندا دەیوت :

اللهم لولا انت مــاهتدينــا و لا تصدقنــا و لا صلينــا
فــانــزلن سكــينة علينــا وثبت الاقــدام ان لاقينــا
ان الالــى قــدبغــوا علينا وان ارادوا فتنــة ابيــنــا

دەڵێت : ئەم دێڕەی کۆتایی درێژ دەکردەوە ، لە ڕیوایەتێکیدا هاتووە کە ئەم دێڕە هاتوە:

ان الالى قد بغوا علينا وان ارادوا فتنة ابينا [3]

موسڵمانەکان لەگەڵ ئەوەدا کە بەم گورج و گۆڵیەوە کاریان دەکرد برسێتی هەناوی پێ نەهێشتبوون ، (انس) دەڵێت : خەڵکی خەنەك پڕ بەمشتێك جۆیان بۆ

---

[1] / صحيح البخاري (با غزوة الخندق) ٢/ ٥٨٨ .
[2] / هەمان سەرچاوە .
[3] / هەمان سەرچاوە ٢/ ٥٨٩ .

دەهێنرا کە کەمێك زەیت یان بەزیان تێکەڵاو دەکرد لەبەر کۆنی ڕەنگی دەگۆڕاو ، ئەوەندە ڕەق و بۆن ناخۆش بوو لەبەر بینیان دەگیرا [1] .

(ابو طلحة) دەڵێت : دەردەدڵی خۆمان بردە لای پێغەمبەر ﷺ و سکی خۆمان نیشاندا کەیەکی بەردێکمان پێوە بەستبوو لەتاو برسێتی کەچی ئەو کە سکی هەڵدایەوە دوو بەردی لەتاو برسێتی بەستبوو [2] .

لەکاتی هەڵکەندنی خەنەکەکەدا نیشانەیەکی پێغەمبەرێتی ڕوویدا ، (جابر)ی کوڕی (عبدالله) بینی وا پێغەمبەر ﷺ بەتەواوی لاوازو زەرد هەڵگەڕاوە ، چووەوە ماڵێ مەڕێکی سەربڕی بەژنەکەی وت جامێك جۆی کرد بە ئارد، ئەنجا بەپەنامەکی پێغەمبەری ﷺ ئاگادارکرد ، کە لەگەڵ چەند هاوەڵێکدا تەشریف بهێنن ، پێغەمبەری خواش ﷺ هەرچی کەسی ناو خەنەکەکە هەیە بانگی کرد ، کە هەزار کەس دەبوون ، هەموویان لەو خواردنەیان خواردو تێربوون هێشتا پارچە گۆشتەکە لەناو دەفرەکەدا مابوو ، نانەکەش وەك خۆی مابوەوە [3] .

خوشکەکەی (نعمان)ی کوڕی (بشیر) مشتێك خورمای هێنابوو بۆ خەنەکەکە تا باوك و خاڵۆکەی لێی بخۆن ، بەلای پێغەمبەری خوادا ﷺ تێپەڕیی داوای خورماکەی لێ کرد ئەویش هەمووی کردە توێشە بەرەیەکەوە ، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ خەڵکی خەنەکی بانگ کرد ، هەموویان لێیان خوارد ، خوارماکە لە زیادبوندا بوو ، هەموویان لێیان خواردو هەستان ، توێشە بەرەکە ئەوەندە پڕ بووبوو سەرو بەر لێی دەڕژا [4] .

موعجیزەیەکی لەودوانە گەورەتر لە خەنەکەکەدا ڕوویدا ، (بوخاری) لە (جابر)ەوە دەگێڕێتەوە ، دەڵێت : لە ڕۆژی هەڵکەندنی خەنەکەکەدا ، تاشە بەردێکی گەورە هاتە بەردەممان ، هاتنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ وتیان : ئەمە تاشە بەردێکی گەورەیە لە خەنەکەکەدا چی بکەین ؟ فەرمووی : من خۆم دادەبەزم ، لەو کاتەدا سکی پیرۆزی لەتاو برسێتی بە بەردێك بەستبوو ، سێ ڕۆژ بوو دەممان لە هیچ نەدابوو ، پێغەمبەری خوا ﷺ پاچێکی هەڵگرت ، یەك پاچی لێدا وردو خاشی کردو وەك لمی لێهات [5] .

(براء) دەڵێت : لەو ڕۆژەدا لە چاڵێکیاندا بەردێك هاتە ڕێگەمان هەرچییەکیان لێکرد دادی نەدا ، پاچ و چەکوش کاری تێ نەدەکرد ، سکالاْمان بردە لای پێغەمبەری

---

[1] / هەمان سەرچاوە ٢/٥٨٨ .
[2] / (ترمذي) ریوایەتی‌کردوە لە (مشكاة المصابيح) ٢/ ٤٤٨ .
[3] / بوخاری ئەم ڕوودواوەی گێڕاوەتەوە ٢/ ٥٨٨ ، ٥٨٩ .
[4] / (ابن هشام) ٢/٢١٨ .
[5] / صحيح البخاري ، ٢/٥٨٨ .

خوا ﷺ ، تەشریفی هێنا پاچێکی هەڵگرت و فەرمووی : (بسم الله) یەك پاچی لێدا ، پاشان فەرمووی (الله اکبر) ئەوا کلیلەکەی ولاَتی شامم پێدرا وەڵلاَهی چاوم لە کۆشکە سوورەکانیەتی ، پاشان جارێکی تر لێیدایەوە پارچەیەکی تری لێ شکاند ، فەرمووی (الله اکبر) موڵکی فارسم پێدرا ، وەڵلاَهی ئێستا چاوم لە کۆشك و تەلارەکانی شاری (مدائن) ە ، پاشان بۆ سێیەم جار لێیدایەوە ، فەرمووی : (بسم الله) ، ئەنجا ئەوی تریشی وردوخاش کردو فەرمووی (الله اکبر) ، کلیلەکانی ولاَتی یەمەنم درا بەدەست ، وەڵلاَهی لەم جێگەیەی خۆمەوە چاوم لە دەروازەکانی شاری (صنعاء)[1] .

(ابن اسحاق)یش هەمان ئەو ریوایەتە لە(سلمان)ی فارسیەوە دەگێڕێتەوە(ر)[2] .

شاری (مەدینە) جگە لە باکووری لە هەموولایەکەوە بەشاخ و بەردەلاَن و باخ و بێستانی دارخورما گیرابوو ، پێغەمبەری خوا ﷺ وەکو شارەزاییەکی سەربازیی لێهاتوو دەیزانی کە سوپایەکی زەبەللاحی لەو شێوەیە تەنها لە باکورەوە دەتوانێت هێرش بهێنێتە سەر شارەکە بۆیە خەنەکەکەی لە باکورەوە هەڵکەند .

موسڵمانەکان بەردەوام بوون لەسەر هەڵکەندنی خەنەکەکە ، بەدرێژایی ڕۆژەکە خەریك بوون ، ئێواران دەگەڕانەوە ماڵەوە ، تا بەپێی نەخشە دانراوەکەی پێغەمبەر ﷺ خەنەکەکە تەواوکرا ، پێش ئەوەی سوپا زەبەللاحەکەی موشریکان بگاتە قەراغ شاری مەدینە[3] .

قورەیش بەچوار هەزار کەسەوە گەیشتنە نزیك مەدینە ، بەکۆمەڵ لە (اسیال)ی ناوچەی (رومە) لەنێوان (جرف) و (زعابە)دا دابەزین ، (غطفان) و شوێنکەوتوانیان لەخەڵکی (نجد)یش بە شەش هەزار کەسەوە هاتن و بەرووی (ئوحود) دا لە (ذنب لقمي) دابەزین .

﴿ وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَاناً وَتَسْلِيماً ﴾ الاحزاب :٢٢ واتە : کاتێك ئیمانداران ئەو گرۆهانەیان بینی وتیان: ئەمە ئەو بەڵێنەبوو کە خوداو پێغەمبەرەکەی فەرموویان ، بەڕاستی خوداو پێغەمبەرەکەی ڕاستیان فەرموو : ئەمەش جگە لەباوەڕ بەرزبوونەوەو ملکەچ بوون بۆ خودا، هیچ کاریگەریەکی لێنەکردن.

---

[1] / سنن النسائي ٢/٥٦ ، هەروەها (احمد) لە (مسند) ە کەیدا دەستەواژەکە هی نسائی نیە ، تێیداهاتووە کە بەماوەڵێکەوە گێڕاوەتەوە .

[2] / ابن هشام ٢/ ٢١٩ .

[3] / هەمان سەرچاوە ٣/٢٢٠ ، ٢٢١ .

بەڵام دووڕوان و دڵ نەخۆشەکان ، دڵیان کەوتە لەرزە داخورپان لە ترسی ئەو سوپایە ﴿وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُوراً﴾ الاحزاب : ١٢ واتە : دووڕووەکان و ئەوانەی دڵەکانیان نەخۆشە وتیان: ئەوەی خوداو پێغەمبەرەکەی بە ئێمەیان وت جگە لە لەخۆبایی بوون چی دیکە نەبوو .

پێغەمبەری خوا ﷺ سێ‌هەزار چەکداری لەگەڵدا بوو ، پشتیان کردە شاخی (سلع) و خەنەکەکەیان خستە نێوان خۆیان و بێباوەڕان ، دروشمیان ئەوەبوو: (سەرناکەون) (ابن ام کتوم)ی بەسەر مەدینەوە بەجێهێشت و ، فەرمانیدا بەژن و منداڵ لە ماڵەکاندا بمێننەوە .

کە موشریکەکان ویستیان هێرش بهێنن و بدەن بەسەر مەدینەدا ، خەنەکێکی پانیان بینی لەبەردەمیاندا هەڵکەنرابوو ، بەناچاری گەمارۆی موسڵمانەکانیاندا ، ئەوان کاتێك دەرچوو بوون هیچ جۆرە خۆ ئامادەکردنێکیان نەکردبوو بۆ ئەو نەخشەیە ، چونکە ئەو پلانە وەکو دەیانوت - فێڵێکە پێشتر خێڵەکانی عەرەب نەیانزانیوەو ، بەهیچ شێوەیەك خۆیان بۆ ساز نەدابوو.

موشریکان لە داخ و ڕقی بێسنوریاندا بەچوار دەوری خەنەکەکەدا دەهاتن و دەچوون، بەدوای خاڵێکی لاوازدا دەگەڕان ، تالێوەی درزەبکەن ، موسڵمانەکانیش بە وردی چاودێری جموجوڵی موشریکەکانیان دەکرد ، تیربارانیان دەکردن بۆ ئەوەی لێی نزیك نەکەونەوەو ، لێیەوە بکەنە ئەم بەرەوە .

هەندێك لە سوارەکانی قوڕەیش زۆر بێتاقەت بوون بەوە کە بێسوود بەدەوری خەنەکەکەدا بێن و بچن و چاوەڕوانی ئەو گەمارۆیە بکەن ، ئەوە نەریتی ئەوان نەبوو ، بۆیە کۆمەڵێکیان خۆیان پێ ڕانەگیرا لەوانە (عمرو)ی کوڕی (عبدود) و (عکرمە)ی کوڕی (ابو جهل) و (ضرار)ی کوڕی (خطاب) چەند کەسێکی تریان تێدابوو ، ڕێگەیەکی بەرتەسکیان بەدی کرد لەو ڕێگەیەوە کردیانە ئەم بەرەوە ، ئەسپەکانیان کەوتە ناو قوڕاوێك لەنێوان شاخی (سلع)دا ، (علی) کوڕی (ابو طالب) و چەند موسڵمانێکیتر بۆیان چوون و دەرچەکەیان لێگرتن (عمرو) داوای شەڕە شمشێری کرد (علی) کوڕی (ابو طالب) چووە مەیدانی ، وتەیەکی لە دەم دەرچوو کابرای گەرم کرد (عمرو) یەکێك بوو لە پاڵەوانە ئازاکانی موشریکان ، هات ئەسپەکەی خستیە خوارەوە لەداخدا سکی هەڵدڕی و دای لە دەم و چاوی ، ئەنجا چوو بۆ (علی) دەستیان کرد بە شەڕ زۆر یەکتریان هێناو برد ، تا (علی) ﷺ کوشتی ، ئەوانەی کە لەگەڵیدا بوون لەترساندا لەهەمان دەرچەکەوە کەلێی هاتبوون هەڵهاتن ، ئەوەندە ترسان (عکرمە) لەکاتی ڕاکردندا ڕمەکەی لە بیرچوو .

لە ڕۆژەکانی تریشدا موشریکان چەند هەوڵێکی تریاندا بۆ پەڕینەوە لە خەنەکەیان بۆ کردنەوەی ڕێگەیەك بۆ پەڕینەوە ، بەڵام موسڵمانەکان بەرگریەکی ئازایانەیان دەکرد ، لەو دورەوە تیر بارانیان دەکردن و نەیاندەهێلاً لە خەنەکەکە بێنە ئەمبەرەوە تا شکسیتیان پێ هێنان .

بەهۆی سەرقاڵبوونی موسڵمانەکانەوە بەو شەڕە تیرەوە پێغەمبەری خواو ﷺ موسڵمانەکان هەندێك نوێژیان لە کیس چوو ، لە (صحيحين) داهاتووە لە (جابر)ە وە (ر) : (عمر)ی کوڕی (خطاب) لە ڕۆژی خەنەکدا هات و ، دەستی کرد بە قسە وتن بە کافرانی قورەیش وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوەندە نوێژەکەم دواکەوت خەریك بوو ڕۆژ ئاوابێت پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی : وەڵڵاهی منیش نوێژەکەم بۆ نەکرا ، (جابر) دەڵێت : لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ لە (طحان) دابەزین ، ئەنجا دەستنوێژی شۆردو ئێمەش دەستنوێژمان شوشت ، پاش خۆرئاوا بوون نوێژی عەسرمان کرد ، پاشان نوێژی شێوانیشمان کرد[1].

پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ لەدەست چوونی ئەم نوێژانە زۆر بێتاقەت بوو تا نزای کرد لە موشریکان ، لە (بخاری)دا هاتووە لە (علی) یەوە ﷺ دەڵێت: پێغەمبەر ﷺ لە ڕۆژی خەنەکدا فەرمووی : خوا ماڵ و گۆڕیان پڕبکات لەئاگر، هەروەکو چۆن سەریان قاڵکردین لە نوێژەکانمان تا خۆر ئاوابوو لەکیسمان چوو[2].

هەروەها لە(مسند)ی پێشەوا ئەحمەدو (شافعی)دا هاتووە، ئەو موشریکانە پێغەمبەری خوایان ﷺ سەرقاڵ کرد لە نوێژی نیوەڕۆو ئێوارەو شێوان و خەوتنان ، ئەوەبوو هەموویانی پێکەوە کرد ، پێشەوا (نووی) دەڵێت : شێوازی کۆکردنەوەی ئەو ڕیوایەتانە ، بەوەدەبێت کە غەزای خەنەك چەند ڕۆژێکی خایاندوە ، هەندێك نوێژی لە ڕۆژێکدا کردووەو هەندێکی تریشی لەچەند ڕۆژێکی تردا کردووە، تەواو[3].

لێرەوە تێدەگەین کە هەوڵدانی موشریکان بۆ پەڕینەوە بۆ ئەمبەری خەنەکەو بەرگری کردنی موسوڵمانەکان ماوەی چەند ڕۆژێکی خایاندوە ، بەڵام لەبەرئەوەی خەنەکەکە کەوتبوە نێوانیانەوە هیچ شەڕێکی خوێناوی و ڕاستەوخۆ لەنێوانیاندا ڕووی نەدا ، بەڵکو تەنها شەڕەشێرو تیرو ڕمبازی تاکەکەسی هەبوو .

---

(1) صحيح البخاري ٢/٥٩٠ .

(2) هەمان سەرچاوە .

(3) (مختصر سيرە الرسول) ﷺ نوسینی شێخ عەبدوڵڵای نەجدی ل٢٨٧ ، هەروەها شەرحی (مسلم) لەلایەن (نووی)یەوە ١/ ٢٢٧ .

لەو شەڕەتیرەدا چەند پیاوێك لەهەردوولا کوژران کە بەپەنجەکان دەژمێردرێن شەش کەس لە موسڵمانەکان و دە کەس لە موشریکەکان بە تیر کوژران یەکێك یان دوانیش بە شمشێر کوژران .

لەو تیرئەندازییەدا (سعد)ی کوڕی (معاذ) تیرێك بەربالّی کەوت شاڕەگێکی بڕی ، کابرایەکی قورەیشی بەناوی (حبان العرفه)وە لێیدا، بۆیە نزای لێکردو فەرمووی: خوایە تۆ دەزانیت هیچ شتێك لەلام ئەوەندە خۆشەویست نیە بەئەندازەی ئەوەی لە پێناوی تۆدا خەبات بکەم و دژ بەکەسانێك پێغەمبەرەکەی تۆیان بەدرۆ خستۆتەوەو شار بەدەریان کردووە ، خوایە وادەزانم کەبەم جەنگە لەنێوان ئێمەو ئەواندا شەڕ کۆتایی پێدێت ، خوایە ئەگەر شەڕێکمان لەگەڵ قورەیشدا ماوە بمهێڵە بۆیان ، تا لەپێناوی تۆدا لەگەڵیاندا بجەنگم ، خۆ ئەگەر شەڕ کۆتایی پێدەهێنیت ئەوا ئەم ڕەگی دەمارەم بتەقێنەو باپێیەوە بمرم[1] لەکۆتایی نزاکەیدا فەرمووی : خوایە نەمکوژی هەتا سەرشۆڕی (بنو قریظة) بەچاوی خۆم دەبینم[2] .

لەکاتێکدا کەموسڵمانەکان لەناو بەرەکانی جەنگدا ڕووبەڕووی سەرسەختیەکان دەبونەوە ، لەملاشەوە مارو دوپشکی پیلانگێڕیی لەکونەکانی خۆیدا گێنگڵی دەداو دەیویست بدا بەجەستەی موسڵمانەکانەوە ، بۆیە گەورە تاوانباری (بني نضير) (حيى) کوڕی (اخطب) چووە ماڵەکانی (بنو قريظة) و سەریدا لە (كعب)ی کوڕی (اسد القرظي) کە سەرۆکی (بني قريظة) بوو ، مۆرکەری گرێبەندو پەیمانی جولەکەی (بنو قريظة) بوو لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ ، پەیمانی دابوو بەپێغەمبەر ﷺ ، کە ئەگەر هاتوو تووشی شەڕهات پشتی بگرێت هەروەکو پێشتر باسکرا ، (حيى) دای لەدەرگای ماڵەکەی، (كعب) لەسەری داخست، وازی لێ نەهێنا تا دەرگاکەی پیکردەوە ، (حيى) وتی : من سەر بەرزیی هەتا هەتایی و دەریای (طام) م بۆهێناوی ، هەموو قورەیشم بە پیاوماقوڵ و سەرکردەیانەوە هێناوەتە (مجمع الاسيال) لە (رومه) ، (غطفان) و هەموو سەرکردەو پیاو ماقوڵەکانی ئەوانیشم لە (ذنب نقمي) دابەزاندوە بەتەنیشت (ئوحود)ەوە، بەڵێن و پەیمانیان پێداوم کەتا لە ڕەگ و ڕیشەوە موحەممەد دەرنەکێشن وازنەهێنن.

(كعب) پێی وت: وەڵڵاهی تۆ زەلیلیی ڕۆژگارو دەریایەکی بێئاوت بۆ هێناوم ، تەنها دەنگی هەیەو ڕەنگی نیە، خوا لەناوت بەرێت (حيى) ! وازم لێبهێنە

---

[1] / صحيح البخاري ٣/ ٥٩١ .
[2] / ابن هشام ٣/٢٢٧ .

بائەم حاڵەم لێ تێك نەچێت ، من جگە لەڕاستگۆیی و ئەمەکداریی هیچی ترم لە موحەممەد نەدیوە.

(حیی) هەر وازی لێ نەهێناو لەکۆڵی نەبۆوە ، تا(کعب) ڕێگەیدا ، بەمەرجێك پەیمانی بداتێ ئەگەر هاتوو قوڕەیش و غەطفان گەڕانەوە، لەگەڵ موحەممەددا هیچیان پیێنەکرا ئەوا (حیی)یش لەگەڵ (کعب)دا بچێتە قەڵاکانی ئەوانەوە بۆ ئەوەی وەکو یەك زیانیان بەربکەوێت (کعب)یش خۆی بێلایەن کرد لەو بەڵێن و پەیمانەی کە هەیبوو لەگەڵ موسڵمانەکانداو هەڵیوەشاندەوەو ئیتر چووە ڕیزی موشریکان و بەرەی دژ بە موسڵمانەکانی گرت[1] .

بەکردەیش (بنو قریظة) هەستان بەچەند کارێکی سەربازیی ، (ابن اسحاق) دەڵێت : (صفیە)ی کچی (عبدالمطلب) لەناو قەڵایەکدا بوو (حسان)ی کوڕی (ثابت) یشیان لەگەڵدا بوو، (حسان) لەو قەڵایەدا لەگەڵ ژن و منداڵەکاندا دانرابوو ، (صفیة) دەڵێت : پیاوێکی جولەکە بەلاماندا تێپەڕی و بەدەوری قەڵاکەدا هاتوچۆی دەکرد ، (بنو قریظة) کەوتبوونە جەنگ و پەیمانیان شکاندبوو، کەسێکیش نەبوو لەو ناوەدا بەرگریمان لێ بکات ، پێغەمبەری خوا ﷺ و موسڵمانەکان لە سەنگەرەکاندا بەرامبەر دوژمن وەستابوون و ، هەرکەسێك بیدایە بەسەرماندا کەس نەیدەتوانی بیگێڕێتەوە ، وتم بە (حسان) کوڕە ئەوە جولەکەیە بەدەوری قەڵاکەدا دێت و دەچێت دڵنیانیم کە پشتەوەی موسڵمانان ئاشکرا نەکات بۆ بێباوەڕان ، دەبینی کە پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵان سەرقاڵن و لێرەنین ، ئادەی (حسان) دابەزە بیکوژە ، کەچی (حسان) وتی : وەڵلاهی تۆ دەزانی ئەوە بەمن ناکرێت ، (صفیة) دەڵێت : کۆڵەکەیەکم هەڵگرت لە قەڵاکە دابەزیمە خوارەوە ، کێشام بەسەریدا کوشتم پاشان گەڕامەوە ناو قەڵاکەو ، وتم (حسان) دابەزە چەك و تفاقەکەی لێبکەرەوە ، لەبەرئەوە پیاوە من نەمتوانی لێی بکەمەوە ، کەچی (حسان) وتی : پێویستم پێی نیە[2] .

ئەم کارە گەورەیەی پوری پێغەمبەر ﷺ ڕۆڵێکی گەورەی هەبوو لە پاراستنی ژن و منداڵی موسڵمانان‌دا ، پێدەچێت جولەکەکان وایان زانیبێت کە ئەو قەڵایە پڕە لە

---

[1] / ابن هشام ٢/٢٢٠ ، ٢٢١ .

[2] / ابن هشام ٢/٢٢٨، ئەم فەرموودەیە وا لێکدەدرێتەوە کە(حسان) پیاوێکی ترسنۆك بووبێ، هەندێك لەزانایان ئەو بۆچوونەیان بەرپەرچ داوەتەوەو بەهەڵەی دەزانن، چونکە فەرموودەکە بچڕان لە (اسناد)ەکەیدا هەیە ئەگەر ڕاست بوایە(حسان)ی پێئاشرین دەبوو، خۆ ئەگەر ڕاستیش بێ ئەوە پێدەچێ (حسان) لەو ڕۆژەدا نەخۆش بو بێ، ئەمە باشترین لێکدانەوەیە.

چەکداری سوپای ئیسلام و زەحمەتە کەس بتوانێت بچێتە سەریان . لەکاتێکدا کە هیچ پیاوێکی چەکداری تێدا نەبوو بۆیە نەیانوێرا جارێکی تر ئەوکارە دووبارە بکەنەوە ، بەلاّم بە بەردەوامی نامەو قسەیان دەنارد بۆ بت پەرستەکان وەك بەلّگەیەکی کردبێت بۆ دانەپالّی موشریکان، تاڕادەیەك موسلّمانەکان بیست وشتری ئازوقەی جولەکەیان گرت کە بۆ سوپای موشریکانیان ناردبوو .

هەوالّی پەیمانشکێنیەکە گەیشتە پێغەمبەری خوا ﷺ و موسلّمانەکان ، بۆیە دەستبەجێ دەستی کرد بەلێکۆلّینەوە تاهەلّوێستی (بنو قریظة)ی بۆ ڕوون بێتەوە ، لە ڕووی سەربازییەوە حسابی بۆ بکات ، بۆ لێکۆلّینەوەی هەوالّەکە هەردوو (سعد) ە کە ، (سعد)ی کوڕی (معاذ) و (سعد)ی کوڕی (عبادە)و (عبدالله)ی کوڕی (رواحە)و (خوات)ی کوڕی (جبیر)ی ناردو پێیانی فەرموو : بڕۆن بزانن ئەو هەوالّە ڕاستە ، کە لەبارەی ئەوانەوە پێمان گەیشتوە ؟ ئەگەر ڕاست بوو بە ئیشارەتێك تێم بگەیەنن کەلێی حالّی ببم و هەوالّەکە لەناو خەلّکدا بلاّومەکەنەوە ، خۆ ئەگەر لەسەر بەلّێن و پەیمانی خۆیان مابوونەوە ئەوا ئاشکرای بکەن بۆ خەلّك . کەمەفرەزەکە نزیکبوونەوە لەجولەکە ، هەلّوێستیان زۆر ناشیرین و بێڕێز بوو، بەئاشکرا دوژمنایەتیان کردن و جنێویاندا بە خۆیان و بە پێغەمبەری خوا ﷺ ، هەروەها وتیان: پێغەمبەری خوا کێیە؟ هیچ بەلّێن و پەیمانێك لەنێوان ئێمەو موحەممەددا نیە، موسلّمانەکان گەڕانەوەو بەئیشارەت تێیان گەیاند کە جولەکە پەشیمان بونەتەوەو پەیمانیان شکاندووە ، وتیان : وەکو (عضل) و (قارە)ن ، واتە پەیمانشکێنیان کردووە (عضل) و (قارە) ئەوانە بوون کە خیانەتکاریەکەی (رجیع) یان ئەنجامدا.

لەگەلّ ئەوەدا کە ویستیان هەوالّەکە بشارنەوە بەلاّم خەلّك بەدەمودویاندا تێگەیشتن کە مەسەلەکە چۆنە، هەستیان کرد ڕووبەڕووی مەترسیەکی گەورە دەبنەوە.

بەڕاستی ساتە وەختێکی ترسناك بوو بۆ موسلّمانەکان ، هیچ بەربەستێك نەبوو لەنێوان موسلّمانەکان و جولەکەی (بنو قریظة)دا کە لەپشتەوە لێیان بدەن ، لەبەردەمیشەوە سوپایەکی زەبەللاحی ئەوەندە گەورە وەستابوو ئەستەم بوو بتوانن خۆیانی لێ لابدەن ، ژن و منالّەکانیشیان لەبەردەم ئەو پەیمانشکێنانەدا بوو بەبێ هیچ بەربەستێك ، بەشێوەیەك بوون هەروەکو خودای گەورە دەفەرموێت : ﴿وَإِذْ زَاغَتْ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ

وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا ﴾ الاحزاب : ١٠،١١ واته : چاوەکان ئەبڵەق بوون و ، دڵەکانتان هاتبوە گەروو ، گومانی جۆراو جۆرتان هەبوو لە بەرامبەر بەڵێنەکانی خوا بە سەرخستنی ئیمانداران ، ئا لەو کاتەدا ئیمانداران تووشی تاقیکردنەوە بوون و زەمین لەرزەیان پێکەوت، تاهەندێکیان دەیانوت: موحەممەد بەڵێنی گەنجینەی کیسراو قەیسەرمان دەداتێ ، کەچی کەسمان ناوێرێت بڕوات بۆ سەرئاو ، هەندێکی تریشیان لەبەردەم کۆمەڵێك خەڵکی خزمیاندا وتیان : ماڵمان بەدەرەوەیە مۆڵەتمان بدە بابڕۆینەوە ماڵێ ، چونکە لەدەرەوەی مەدینەدان ، هەتا خێڵی (بنو سلمە) خەریکبوو بگەڕێنەوەو شکست بهێنن ، لەبارەی دووڕووەکانەوە ئایەت هاتە خوارەوە : ﴿وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُوراً وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا وَيَسْتَأْذِنُ فَرِيقٌ مِنْهُمُ النَّبِيَّ يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِيَ بِعَوْرَةٍ إِنْ يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَاراً﴾ الاحزاب : ١٢ ، ١٣ واتە : ئا لەوکاتەدا دووڕووەکان و دڵ نەخۆشەکان دەیانوت: بەڕاستی بەڵێنی خواو پێغەمبەرەکەی تەنها لەخۆبایی بوون بوو ، دەستەیەکیش لە دووڕووەکان وتیان : خەڵکی (يثرب) ئەمە شوێنی مانەوەتان نیە ، بگەڕێنەوە بۆ ناوشار ، دەستەیەکیشیان مۆڵەتیان لە پێغەمبەر ﷺ دەخواست و دەیانوت ماڵەکانمان بەدەرەوەیە لەڕاستیدا وانەبوو ، ئەوانە تەنها دەیانەوێت لە مەیدانی جەنگەکە هەڵبێن.

پێغەمبەریش ﷺ کە هەواڵی پەیمانشکێنی (بنو قريظة)ی پێگەیشت جلەکانیدا بەسەر خۆیداو بۆ ماوەیەك پاڵکەوت ، تا بەڵاو کارەساتەکە تەواو لەسەر موسڵمانان سەخت بوو ، پاشان هیوای هاتەوە بەبەرداو ، هەستایەوەو فەرمووی : (الله اكبر ، مژدەی سەرکەوتنتان لێ بێت موسڵمانان) پاشان دەستی کرد بەنەخشە دانان بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی بارودۆخەکە ، وەکو بەشێکیش لەو نەخشەیە ، مەفرەزەی پاسەوانی دەناردەوە بۆ مەدینە نەبادا لەناکاوداو لەپشتەوە شاڵاو بکرێتە سەرژن و منداڵەکان ، بەڵام هەڵوێستەکە پێویستی بەهاتنە پێشەوەیەکی یەکلاکەرەوە هەبوو ، کە هەموو گرۆهەکانی پێ سەرشۆڕ بکات ، بۆ ئەو مەبەستە ویستی سوڵحێك بکات لەگەڵ (عینیە) کوڕی (حصن) و (حارث)ی کوڕی (عوف) کە هەردووکیان سەرکردەی (غطفان) بوون ، لەسەر سێیەکی بەروبومەکانی مەدینە ، لە بەرامبەر ئەوەدا بەخۆیان و سوپاکەیانەوە بگەڕێنەوە ، موسڵمانەکانیش یەکلابنەوە بۆ سوپاکەی قورەیش ، کە هێزو زەبرو زەنگیان دەناسی و باش تاقیان کردبۆوەو لەناویان بەرن .

پێغەمبەری خوا ﷺ پرسی بەهەردوو (سعد)ەکە کرد، ئەوان وتیان : پێغەمبەری خوا ﷺ (ئەگەر خوا ئەم فەرمانەی پێداویت ئەوا قسەمان نیە ، ئێمە کاتێك خەڵکێکی بت پەرست و گومڕابووین ، ئەوانە نەیانتوانیوە دەنکە خورمایەکی ئێمە بخۆن مەگەر بەئاڵ و وێریان فرۆشتن ، ئێستا پاش ئەوەی خوا بەئیسلام ڕێزی گرتین و هیدایەتی داین و بەتۆوە سەری بەرز کردینەوە ، تازە بچین ماڵی خۆمانیان بدەینێ ؟ وەڵلاهی جگە لە شمشێر هیچی تریان نادەینێ ، پێغەمبەری خوا ﷺ هەڵوێستەکەیانی پێ چاك بوو ، فەرمووی : ئەمە ڕاوێژێکە بەئێوەی دەکەم بۆ ئەوەم کرد ، کەبینیم عەرەب لە هەموو لایەکەوە هاتونەتە سەرمان وتم : بەم پێشنیارە کەمێك بارەکە سووك بکەین .

پاشان خوای گەورە کارێکی ڕەخساندو دوژمنی پێ سەرشۆڕ کردو دایمرکاندنەوە ، خودا کردی ئەوەبوو پیاوێکی (غطفان)ی بەناوی (نعیم)ی کوڕی (مسعود)ی کوڕی (عامر)ی (اشجعی) (ر) هاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و وتی : پێغەمبەری خوا ﷺ من موسڵمان بووم ، کەسوکارم بەموسڵمان بونم نازانن ، فەرمانم پێ بدە بەئارەزووی خۆت بۆت جێبەجێ دەکەم ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی تۆ تەنها پیاوێکی ، دەتوانی کێ پەشیمان بکەیتەوە بیکە ، چونکە شەڕ تەکتیك و فێڵە ، خێرا (نعیم) چوو بۆلای (بنی قریظة) کە لەسەردەمی نەفامیدا دۆستیان بوو . چووە ناویان وتی: خەڵکینە ئێوە دەزانن من ئێوەم چەندە خۆش دەوێت ، دەشزانن چەندە نێوانمان خۆشە ، وتیان : ڕاست دەکەیت ، وتی : حاڵی قوڕەیش وەکو ئێوە نیە ، ئەم شوێنە شوێنی ئێوەیەو ماڵ و موڵك و منداڵی ئێوەی تێدایە ، ناتوانن بەجێی بهێڵن و بڕۆن بۆ شوێنێکیتر ، قوڕەیش و (غطفان)یش هاتوون بۆ شەڕی موحەممەدو هاوەڵەکانی ئێوەش پشتتان گرتوون ، لەکاتێکدا کەشوێن و ماڵ و ژن و منداڵیان لە شوێنێکی دیکەیە ، ئەگەر دەرفەتێکیان دەست بکەوێت دەی قۆزنەوە ، ئەگەر هیچیان پێنەکرا ئەوا بەجێتان دەهێڵن و دەڕۆنەوە بۆ شوێن و مەنزڵگای خۆیان ، ئەنجا موحەممەد لەپای ئەوەدا تۆڵەتان لێدەکاتەوە ، وتیان : (نعیم) چی بکەین باشە ؟ (نعیم) وتی : لەگەڵیاندا شەڕ مەکەن تا بارمتەیان لێ وەرنەگرن ، وتیان : ئەمە ڕایەکی زۆر باشە .

پاشان (نعیم) چوو بۆلای (قوڕەیش) ، پێی وتن : خۆتان دەزانن کەمن چەندە ئێوەم خۆشدەوێت ؟ وتیان: بەڵێ، وتی: جولەکە پەشیمان بونەتەوە لەو پەیمانشکێنیەی کردیان بەرامبەر بەموحەممەدو هاوەڵەکانی ، بۆیە هەواڵیان داوە

بە موحەممەد کە چەند بارمتەیەك لە ئێوە وەربگرن و بیدەن بە موحەممەد ، پاشان دەڕۆنەوە پاڵ ئەو دژ بە ئێوە شەڕ دەکەن ، ئەگەر داوای بارمتە یان لێ کردن نەیاندەنێ ، پاشان چوو بۆ لای (غطفان) و هەمان شتی پێوتن .

شەوی شەممە بوو ، لەمانگی شەوالی ساڵی پێنجەمی کۆچیدا، سوپای قورەیش و غەتەفان ناردیان بەشوێن جولەکەی (بنو قریظة)داو پێیان وتن: ئەمە جێگەو مەنزڵگای ئێمە نیە ، هیچمان بەدەستەوە نەما ، هەستن بابدەین بەسەر موحەممەددا ، جولەکە وەڵامیان ناردەوە کە ئەمڕۆ ڕۆژی شەممەیە ، ئێوە باش دەزانن کە پێشینەکانی ئێمە لەو ڕۆژەدا شەڕیان کرد چیان بەسەرهات ، زیاد لەوەش ئێمە شەڕتان لەگەڵ ناکەین تا بارمتەمان بۆ نەنێرن ، کە پەیامنێرەکانی جولەکە ئەم هەواڵەیان هێنا ، قورەیش و (غطفان) وتیان : وەڵڵاهی (نعیم) ڕاستی پێگوتین ، وەڵامیان ناردەوە بۆ جولەکە کە وەڵڵاهی ئێمە کەستان بۆ نانێرین ، وەرنە دەرەوە با شەڕ بکەین لەگەڵ موحەممەد ، (بنو قریظة)ش وتیان : وەڵڵاهی (نعیم) ڕاستی پێ وتین ، ئیتر هەردوولا پشتی یەکتریان بەردا ، دووبەرەکی کەوتە نێوانیانەوە و ورەیان ڕووخا .

موسڵمانەکانیش لەخوا دەپاڕانەوەو دەیانوت : خوایە لەکەمان بپۆشەو دڵمان ئارام بکەرەوە ، پێغەمبەری خواش ﷺ نزای کرد لە ئەحزاب و فەرمووی : خوایە ، ئەی نێرەری قورئان ، دادگەری خێرا ، خوایە ، ئەحزابەکان سەر شۆڕ بکەیت ، خوایە ژێریان بخەیت و جێگەیان پێ لێژ بکەیت .

خوای گەورە نزای پێغەمبەر ﷺ و موسڵمانەکانی گیرا کرد ، پاش ئەوەی کە دووبەرەکی کەوتە نێو ڕیزی موشریکەکانەوە ، پشتیان لە یەکتری کردو ، خوای گەورە ڕەشەبایەکی توندی بۆ ناردن ، دەوارو خێمەکانی لێ هەڵپێکان و شپرزەی کردن ، هەموو ئاگرەکانی کوژاندنەوەو ، ئارامی لێ هەڵگرتن چەندین سەربازی لە فریشتەکان بۆ ناردن جێگە پێیەکانی پێ لەق کردن و ترس کەوتە دڵیانەوە .

لەو شەوە تاریکە سەرمایەدا ، پێغەمبەری خوا ﷺ (حذیفە)ی کوڕی (یمان) ی نارد هەواڵی سوپای موشریکانی بۆ بهێنێت ، کەچوو بەو حاڵە شپرزەیەوە بەدی کردن ، سەرنجیدا خەریکی خۆسازدانن بۆ ڕۆیشتن ، گەڕایەوە بۆلای پێغەمبەر ﷺ ، هەواڵی ڕۆیشتنی سوپاکەی پێدا ، خودای گەورە بە ڕق و کینەی خۆیانەوە ناچاری گەڕانەوەی کردن وهیچیشیان دەستکەوت نەبوو ، خودای گەورە نەیهێشت موسڵمانان تووشی شەڕ ببن ، ئەوەبوو بەڵێنی خۆی بەجێهێناو سەری

سەربازەکانی خۆی بڵندکردەوە ، پێغەمبەرەکەی سەرخست و ئەحزابەکانی ژێرخست و پێغەمبەریش ﷺ گەڕایەوە بۆ مەدینە .

غەزای خەنەك لەساڵی پێنجەمی کۆچی لەمانگی شەوالدا ڕوویدا بەپێی ڕاستترین گێڕانەوە ، موشریکان لەو شەڕەدا بۆ ماوەی یەك مانگ یان نزیکەی مانگێك گەمارۆی موسڵمانەکانیانداو ، بەکۆکردنەوەو لێك نزیك کردنەوەی ریوایەتەکانیش دەردەکەوێت کە لەسەرەتای دەستپێکردنی ئابلۆقەکە لە مانگی شەوالدا بوەو کۆتاییەکەشی کەوتۆتە مانگی (ذي القعدة)ەوە ، لای (ابن سعد)یش هاتوە ، کە پێغەمبەر ﷺ لەڕۆژی چوارشەممەی هەفتەی سێیەمی مانگی (ذي القعدة) دا لە خەنەکەکە گەڕایەوە بۆ مەدینە .

غەزای ئەحزاب غەزای کوشتارو زیان نەبوو ، بەڵکو شەڕی دەروونی بوو ، کوشتارێکی خوێناوی ئەوتۆ تێدا ڕووی نەدا ، بەلاَم یەکلاکەرەوەترین جەنگیش بوو لە مێژووی ئیسلامیدا ، بەسەر شۆڕیی موشریکان کۆتایی هات و پەیامێکیدا بەگوێی دونیادا کە هەموو عەرەب چیتر ناتوانێت ئەو هێزە بچوکە چالاکەی مەدینە لەناو بەرێت ، چونکە هەموو عەرەب نەیاندەتوانی کۆمەڵێکی گەورەتر کۆبکەنەوە کە لە شەڕی ئەحزابدا کۆیان کردبوەوە ، لەبەرئەوە پێغەمبەر ﷺ دوای ئەوەی خوای گەورە بلاَوەی کرد بە سوپای ئەحزاب فەرمووی : ئیتر لەمەودوا ناتوانن بێنە سەرمان بەڵکو ئێمە دەچینە سەریان)[1].

---

[1] صحيح البخاري ٢/٥٩٠ .

غەزای (بني قريظة)

لەو ڕۆژەدا کە پێغەمبەر ﷺ تەشریفی گەڕایەوە بۆ مەدینە ، لە نیوەڕۆدا (جبریل ﷺ) هاتەلای لەو کاتەدا لەماڵی (ام سلمه) خۆی دەشۆرد، پێی فەرموو : دەڵێی چەکت داناوە؟ خۆ هێشتا فریشتەکان چەکیان دانەناوە ، منیش لەسەر داوای ئەوان هاتمەوە لات ، خۆت و هەرکەسێکت لەگەڵدایە هەر ئێستە بکەونە ڕێ بەرەو (بنو قريظة) ، ئەوا منیش لەپێشتەوە دەڕۆم قەڵاکانیان لەژێر پێدا دەلەرزێنم و ، ترس و بیم دەخەمە دڵەکانیانەوە ، جبریل لەکەژاوەیەکی فریشتەییدا بەڕێ کەوت .

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانیدا بانگکەرێك بانگ بدا بەگوێ خەڵکیداو بڵێ هەرچی گوێی لێیەو گوێڕایەڵە با لە (بنو قريظة) نەبێت نوێژی عەسر نەکات ، (ابن ام كتوم)ی بەسەر مەدینەوە بەجێهێشت و ئاڵاکەی دایەدەست (علی) کوڕی (ابی طالب) و بەرەو (بنو قريظة) پێشی خست ، (علی) کەوتە پێشەوە هەتا لە قەڵاکانیان نزیك بوەوە گوێی لە وتەیەکی ناشیرین بوو وترا بەپێغەمبەری خوا ﷺ .

پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ کاروانێکی کۆچکەران و ئەنساردا کەوتەڕێ ، تا لەسەر بیرێکی (بنی قريظة) دابەزی پێیان دەوت بیری (انا) ، موسوڵمانەکان دەستەو تەزەر لە خزمەتیدا بوون ، کەوتنە ڕێ ، لە ڕێگەدا بوون کاتی نوێژی عەسر هات ، هەندێکیان وتیان : لە (بنو قريظة) نەبێت نوێژ ناکەین ، هەندێکی تریشیان وتیان : مەبەست لەو فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ ئەوە نەبووە کە نوێژ لە (بنو قريظة) بکرێت بەڵکو مەبەستی پەلە کردن بووە بەرەو (بنو قريظة) بۆیە لە ڕێگە نوێژەکەیان کرد ، پێغەمبەری خوا ﷺ سەرزەنشی هیچ کۆمەڵێکیانی نەکرد .

بەو شێوەیە سوپای ئیسلام بەڕێ کەوت بەرەو (بنو قريظة) ، پۆل پۆل بە پێغەمبەری خوا گەیشتن ﷺ ، بریتی بوون لە سێ هەزار چەکدار ، سی ئەسپ سواریان لەگەڵدا بوو ، لەقەڵاکانی (بنو قريظة) نزیك بوونەوەو گەمارۆیاندان.

کە ئابڵوقەکەیان لەسەر توند بوو ، (کعب)ی کوڕی (اسد)ی سەرکردەیان سێ پێشنیاری خستە بەردەستیان یان موسڵمان بن و بڕۆنە سەر ئاینەکەی موحەممەد ﷺ ، ئەوجا خوێن و ماڵ و ژن و منداڵیان سەلامەت دەبن ، پێشی وتن : دەزانن کە موحەممەد ﷺ پێغەمبەری خوایە ، ئەمە ئەو کەسەیە ئێوە لەکتێبەکەی

خۆتاندا بەدی دەکەن ، یان ئەوەیە بەدەستی خۆیان ژن و منداڵی خۆیان بکوژن و بەشمشێری ئەستەوە بێنە دەرەوە بۆ محەممەد ﷺ یان بەسەریدا زاڵ دەبن ، یان سەرلەبەریان دەکوژرێن ، یان ئەوەیە هێرش بکەنە سەر پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵەکانی و لە ڕۆژی شەممەدا لێیان بدەن ، چونکە ئەوان دڵنیان کە ئێمە لە ڕۆژی شەممەدا شەڕ ناکەین ، کەچی ئەوان بەدەم هیچ پێشنیارێکی (کعب)ە وە نەهاتن ، ئیتر (کعب)ی سەرۆکیان بە تووڕەیی و بێزاریەکەوە پێی وتن : لەوەتی لە دایک بوون پیاوتان تێدا هەڵنەکەوتووە بتوانێت بڕیارێك بدات .

پاش بەرپەرچ دانەوەی هەر سێ پێشنیارەکە (بنو قريظة) هیچی بۆ نەمایەوە ئەوە نەبێت کە لە قەڵاکانیان دابەزن بۆ حوکم و بڕیاری پێغەمبەری خوا ﷺ ، بەڵام ویستیان پەیوەندیەك بکەن بەهەندێك لە هاوپەیمانە موسڵمانەکانیانەوە ، سا بەڵکو بزانن ئەگەر دابەزین بۆ حوکمی پێغەمبەر ﷺ چیان لێ بەسەردێت ، داوایان کرد لەپێغەمبەر ﷺ ، کە (ابو لبابە) یان بۆ بنێرێت قسەیەکی لەگەڵدا بکەن و ڕاوێژی پێ بکەن ، (ابو لبابە) بەحوکمی ئەوەی ماڵ و منداڵەکەی کەوتبوە ناوچەی ئەوانەوە ، هاوپەیمانیان بووە ، (ابو لبابە) چوو بۆلایان کە بینیان ژن و منداڵەکانیان دەستیان کرد بە هاوارو شین و گریان ، دڵی نەرم بوو بۆیان ، وتیان (ابا لبابە) پێت وایە کە ملکەچ بین بۆ حوکمی موحەممەد ؟ وتی : بەڵێ بەدەستی ئیشارەتی کرد بۆ گەردنی - مەبەستی ئەوەبوو کە سەرتان دەبڕێت . یەکسەر (ابو لبابە) پەشیمان بوەوەو زانی کە خیانەتی کردووە لە خوداو پێغەمبەرەکەی ﷺ ، بۆیە خێرا ئەوێی بەجێهێشت و نەگەڕایەوە بۆ لای پێغەمبەر ﷺ ، چوو بۆ مزگەوتی مەدینە ، خۆی بەکۆڵەکەی مزگەوتەوەکەوە بەستەوەو سوێندی خوارد کە خۆی نەکاتەوە هەتا خودی پێغەمبەر ﷺ بەدەستی خۆی دەیکاتەوە ، سوێندیشی خوارد هەرگیز نەڕواتە خاکی (بنی قريظة) ، کە هەواڵی بەسەرهاتەکەی گەیشتەوە بەپێغەمبەر ﷺ پێشتریش چاوەڕوانی زۆری (ابو لبابە)ی کردبوو . فەرمووی : ئەگەر بهاتایە بۆ لام لێی خۆش دەبوم ، بەڵام مادام ئەو کارەی کردووە من ئەو کەسە نیم کە بەرەڵڵای بکەم تا خوا تەوبەی لێ قەبوڵ نەکات .

لەگەڵ ئەوەشدا کە (ابو لبابە) پێی وتبوون کەچی (بنو قريظة) بە ناچاریی ملکەچ بوون بۆ فەرمانی پێغەمبەر ﷺ ، لەکاتێکدا کە دەیانتوانی بۆ ماوەیەکی

دوورو درێژ بەرگەی گەمارۆکەش بگرن ، چونکە ئازووقەیان زۆر بوو کانیاو کارێز لە قەڵاکەدا هەبوو ، سەرباری پتەوی قەڵاکەیان و، سەرباری ئەوەش دونیا ساردبوو موسڵمانەکان بەبەر ئەو سەرماوسۆڵەیەوە بوون و شەڕی خەندەق شەکەتی کردبوون و، نەیان دەتوانی درێژە بەکارە جەنگیەکان بدەن ، بەڵام جەنگی (بنی قریظة) جەنگێکی دەروونی بوو ، خوا ترسی خستبوە دڵەکانیانەوە ، ورەیان بە تەواوی ڕووخا بوو ، گەیشتە ڕادەیەك (علی) کوڕی (ابی طالب) و (الزبیر)ی کوڕی (عوام) چوونە پێشەوە ، (علی) ڕووی کردە ئیمانداران و هاواری کرد: ئەی گرۆهی ئیمانداران وەڵاهی یان دەبێت وەکو حەمزە شەهیدم بکەن یان قەڵاکەیان دەکەمەوە.

ئیتر جولەکە خۆیان پێڕانەگیراو لە قەڵاکەیان هاتنە خوارەوە بۆ حوکمی پێغەمبەر ﷺ ، دەسبەجێ فەرمانیدا بە گرتنی پیاوەکانیان ، بەسەرپەرشتی (محمد)ی کوڕی (مسلمە) کۆت و زنجیرکران ، ژن و منداڵەکانیش بەجیا لە جێیەکی تردا دانران ، خێڵی (اوس) چوونە خزمەت پێغەمبەر ﷺ وتیان : پێغەمبەری خوا ﷺ خۆت دەزانی چیت کرد بە (بنو قینقاع) ئەوان هاوپەیمانی خێڵی خەزرەجی برامان بوون ، ئەمانیش دۆستی ئێمەن ، چاك بە لەگەڵیاندا ، فەرمووی : ئایا ئێوە ڕازین پیاوێك لەخۆتان فەرمان بدا بەسەریاندا ؟ وتیان : بەڵێ :ـ فەرمووی : ئەوە بڕیارم دایە دەستی (سعد)ی کوڕی (معاذ) وتیان: ئێمەش ڕازین .

پێغەمبەر ﷺ ناردی بە شوێن (سعد) کوڕی (معاذ)دا ، لە مەدینە بوو ، بەهۆی ئەو برینەوە کە دەماری دەستی بڕی بوو نەیتوانی بوو لەگەڵ موسڵمانان بڕواتە دەرەوە بۆ ئەم جەنگە ، سواری گوێدرێژێك کراو ، هات بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، خزمەکانی چوونە لای و پێیان وت : چاك بە لەگەڵ دۆستەکانت ، پێغەمبەری خوا ﷺ تۆی کردووە بە ناوبژیوان تا چاکەیان لەگەڵدا بکەیت ، (سعد) یش بێدەنگ بوو وەڵامی کەسی نەدەدایەوە کە زۆریان بۆ هێنا (سعد) وتی: بەڕاستی کاتی ئەوە هاتوە ئیتر (سعد) گوێ نەداتە لۆمەی لۆمەکاران ، کە گوێیان لەو قسانە بو هەندێکیان بە غەمباری گەڕانەوە بۆ مەدینە .

کە (سعد) گەیشتە لای پێغەمبەر ﷺ فەرمووی بەهاوەڵان : ئادەی هەستن بڕۆن بەدەم گەورەکەتانەوە ، کە دایانبەزاند وتیان : (سعد) (بنو قریظة) بۆ

فەرمانی تۆ هاتنە خوارەوە ، وتی : ئایا حوکم و بڕیاری منیان بەسەردا جێبەجێ دەکرێت ؟ وتیان : بەڵێ ، وتی : بەسەر موسڵمانەکانیشدا؟ وتیان : بەڵێ ، وتی : بەسەر ئەو کەسەشدا کە لێرەیە ؟ لەوێدا ڕووی وەرچەرخاندو بەدەست ئیشارەتی کرد بۆ ئەو ڕوەی پێغەمبەری لێ وەستا بوو ، لەبەر ڕێزو گەورەیی پێغەمبەر ﷺ وای کرد ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : بەڵێ ، فەرمانت جێبەجێ دەکرێت بەسەر منیشدا ، (سعد) وتی: من فەرمان دەدەم بەکوشتنی پیاوەکانیان و ئەسیر کردنی ژن و منداڵەکانیان و دابەش کردنی ماڵ و سامانەکەیان ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: بەڕاستی (سعد) بە حوکمی خودا کارت کرد لە سەرووی حەوت چینی ئاسمانەوە.

حوکمەکەی (سعد) دادپەروەری تێدابوو ، (بني قريظة) زیاد لەوەی کە خیانەتی گەورەیان کرد لە پێغەمبەری خوا ﷺ ، هەزارو پێنج سەد شمشێرو دووهەزار ڕم و سێ سەد قەڵغان و پێنج سەد زنجیر بەست و خودەی سەریان کۆ کردبوەوە بۆ جەنگی موسڵمانەکان ، ئەم شتانە دوای گرتنی قەڵاکەیان کەوتە دەست موسڵمانەکانەوە.

ئەنجا پێغەمبەر ﷺ فەرمانی‌دا (بنو قريظة) بەندکران لەماڵی کچی (الحارث)دا کە ژنێك بوو لە (بني النجار) لەبازاری مەدینەداو چاڵیان بۆ هەڵکەنرا ، پاشان فەرمانی‌دا پۆل پۆل نێرران بۆ خەنەکەکان ، لەوێدا درا لەملی هەموویان . ئەوانەیان کە هێشتا مابوونەوەو سەرەیان نەهاتبوو بە (کعب)ی کوڕی (اسد)ی سەرکردەیان دەوت : تۆ بڵێی لەم خەنەکەدا چیمان لێ بکرێت ؟

(کعب) وتی : ئێوە بەهەموو تەمەنتان عاقڵ نابن ، ئەی نابینن بەسەرە بانگتان دەکەن و ئیتر ناگەڕێنەوە ؟ وەڵڵاهی هەمووتان دەکوژن . ژمارەیان شەش سەد تا حەوت سەد پیاو دەبوون درا لەملی هەموویان .

بەو شێوەیە سەری ماری ژاراوی پەیمانشکێنی و خیانەتکاری پان کرایەوە ، ئەوانە پەیمانیان شکاندو لەکاتێکی زۆر ناخۆش و تەنگدا ئەو چەند هەزار کەسەیان هێنایە سەر موسڵمانەکان و بەوکارە بوونە گەورەترین تاوانباری جەنگ و خۆیان شایستەی دادگای کردن و لەناوبردن کرد.

لەناو کوژراوەکاندا شەیتانەکەی (بنو نضير) و یەکێك لە گەورەترین تاوانبارەکانی جەنگی تێدابوو کە (حيي) کوڕی (اخطب) باوکی (صفية)ی خێزانی

پێغەمبەر بووە ﷺ. ئەوەبوو لەگەڵ (بنو قریظة)دا چووبوە ناو قەڵاکەیانەوە ، وەك وەفاداریەك بۆ (کعب)ی کوڕی (اسد) کە لە سەرەتادا هاتەلای و پەیمانشکێنیەکەی جەنگی ئەحزابی پێکرد کەهێنرا بۆ کوشتن ، ملوانکەیەکی لەملدا بوو پارچە پارچەی کردبوو بۆ ئەوەی دەست موسڵمانەکان نەکەوێت ، دەستی بەگەردنیەوە پێچرابوو ، وتی بەپێغەمبەری خوا ﷺ : وەڵڵاهی هەرگیز لەسەر دوژمنایەتی تۆ پەشیمان نیم ، بەلاّم هەر کەسێك ململانێ لەگەڵ خوادا بکات ژێردەکەوێت ، پاشان بەدەنگی بەرز وتی : خەڵکینە بۆ فەرمانی خوا قەیدی نیە ، ئەمەش قەزاو قەدەرێکی نوسراوەو ، خوا لەسەر (بنو اسرائیل)ی نوسیوە ، پاشان ملی کەچ کردو درا لە ملی.

لەناو (بنو قریظة) تەنها یەك ژنیان لێ کوژرا ، لەبەر ئەوەی لەسەربانەوە جەنجەرێکی فڕێدابوو بەسەر (حلاد)ی کوڕی (سوید)داو کوشتبووی ، لەبەرامبەر ئەوەدا کوژرایەوە.

پێغەمبەر خوا ﷺ فەرمانیدا بەکوشتنی هەرپیاوێکیان کە مووی لێ هاتبێت و ، هەرچیەك مووی لێنەهاتبایە وازی لێدەهێنا ، (عطیة القرظي) یەکێك بوو لەوانەی مووی لێنەهاتبوو ، وازی لێهێنراو موسڵمان بوو ، ماوەیەکیش لە خزمەت پێغەمبەردا بوو ﷺ.

(ثابت)ی کوڕی (قیس)یش (زبیر)ی کوڕی (باطا)و منداڵەکەی بەخشی ، زبیر چاکەیەکی لای (ثابت) هەبوو ، (ثابت) پێی بەخشیەوەو ، پێی وت : پێغەمبەری خوا ﷺ تۆی لەبەر من بەخشی و ماڵ و منداڵەکەشی بە من بەخشی ، ئەوا دەیاندەمەوە دەست خۆت . بەلاّم (زبیر) کەزانی هەموو پیاوەکانی (بنو قریظة) کوژران (ثابت) لەدەستم دامێنت منیش بگەیەنە بەخزمە کوژراوەکانی ترم ، ئەویش دای لەملی و گەیاندی بە خۆشەویستانی خۆی لە خزمە جولەکەکانی ، (ثابت) کوڕێکی (زبیر)ی لای خۆی هێشتەوە ناوی (عبدالرحمن) بوو ، پاشان موسڵمان بوو ، ماوەیەکیش لە خزمەت پێغەمبەری خوادا بوو ، (ام منذر) (سلمی) کچی (قیس)ی (نجاری) داوای بەخشینی (رفاعه) کوڕی (صموئیل)ی (قرظي) کرد لە پێغەمبەر ﷺ ئەویش بەخشی ، ماوەیەك مایەوەو دوایی موسڵمان بوو، ماوەیەکیش لە خزمەت پێغەمبەری خوادا بوو ﷺ.

جولەکە لە شەوی دابەزینەکەیاندا چەند کەسێکی تریشیان موسڵمان بوون ، گیانی خۆیان و ماڵ و منداڵیان پاراست ، لەو شەوەدا (عمرو) لە قەڵاکە هاتە دەرەوە ، ئەم پیاوە لە پەیمانشکێنیەکەی (بني قريظة)دا بەشداری نەکردبوو لە دژی پێغەمبەری خوا ﷺ ، بۆیە لەکاتی هاتنە دەرەوەدا (محمد)ی کوڕی (مسلمه) سەرکردەی پاسەوانەکانی پێغەمبەر بینی کەناسیەوە بەریدا ، پاشان دیار نەما نازانرێت چی لیّ بەسەرهات .

پێغەمبەری خوا ﷺ ماڵ و سامانەکەی (بنو قريظة)ی دوای دەرهێنانی پێنجیەك دابەش کرد ، بۆ ئەسپ سوار سیّ پشکی دانا ، دوو پشك بۆ ئەسپەکە یەك پشکیش بۆ سوارەکە ، بۆ پیادەش یەك پشکی دانا ، دیلەکانیشی نارد بۆ (نجد) بەسەر پەرشتی (سعد)ی کوڕی (زيد) (انصاری) و لەجیاتیاندا ئەسپ و چەکی هێنا.

لە ژنەکانیان پێغەمبەری خوا ﷺ (ريحانه)ی کچی (عمرو)ی کوڕی (خناقه)ی هەڵبژاردو لەلای بوو هەتا کۆچی دوایی کرد ، ئەمە گوتەی (ابن اسحاق)ە[1] . (کلبی)یش دەڵێت : پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم ژنەی ئازاد کردو لە ساڵی (٦)ی کۆچیدا مارەی کرد ، لەکاتی گەڕانەوەی پێغەمبەردا ﷺ لە حەجی ماڵئاوایی کۆچی دوایی کردو لە گۆڕستانی (بقيع) ئەسپەردە کرا[2] .

کە شەڕی (بنو قريظة) کۆتایی هات نزاکەی (سعد)ی کوڕی (معاذ) (ر) هاتە دی ، کە پێشتر لە باسی غەزای ئەحزابدا باسمان لێوە کرد . پێغەمبەری خوا چادێرێکی بۆ هەڵدا لە نزیك مزگەوتەوە بۆ ئەوەی زوو زوو سەری لیّ بدا ، کە کێشەی (قريظة) تەواو بوو برینەکەی (سعد) کولایەوە ، (عائشه) دەڵێت : کە خوێنی لێهات خوێنی دەستی ڕۆیشت بۆ ناو خێوەتەکەی (بنی غفار) کە لەناو مزگەوتەکەدا بوو ، (بنی غفار) هاواریان لێهەستا و ، وتیان : ئەریّ خەڵکی ناوخێوەت ، ئەو خوێنە چیە لای ئێوەوە بەرەو خێوەتەکەی ئێمە دێت ، سەیریان کرد خوێنی (سعد)ە و لە برینەکەی دەچۆڕێت ، لە ئەنجامی ئەم خوێن بەر بوونە (سعد) کۆچی دوایی کرد[3] .

---

1 / بروانه (ابن هشام) ٢/٢٤٥.
2 / تلقيح فهوم اهل الاثر ل ٢.
3 / صحيح البخاري ٢/ ٥٩١ .

له (صحيحين) يشدا هاتوه له (جابر)ه وه ، له پێغەمبەری خواوه ﷺ فەرمووی : بەڕاستی عەرشی خوا بەمردنی (سعد)ی کوڕی (معاذ) هاتەلەرزە[1]. (ترمذي) فەرموودیەکی (صحيح)ی لە (انس)ە وە هێناوە دەفەرمووی : کە تەرمەکەی (سعد)ی کوڕی (معاذ)یان خستە سەرشان ، دووڕوەکان وتیان : ئەم تەرمە چەندە سووکەڵەیە ! پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی : فریشتەکان هەڵیان گرتبوو[2].

لە ئابڵوقەدانەکەی (بنو قريظة)دا پیاوێکی موسڵمان شەهید کرا ، ئەویش (خلاد)ی کوڕی (سويد) بوو کە لەسەر قەڵاکەوە ژنە جولەکەیەك جەنجەڕێکی فڕێدابوە خوارەوە بەسەریدا ، هەر لەو ئابڵوقەیەدا (ابو سنان) کوڕی (محصن) برای (عكاشه)ش وەفاتی کرد.

(ابو لبابه)ش شەش شەو بەکۆڵەکەکەی مزگەوتەوە مایەوە ، لەکاتی نوێژەکاندا ژنەکەی دەهاتە لای و دەیکردەوە بۆ نوێژ ، پاشان دەگەڕایەوە خۆی دەبەستەوە بەکۆڵەکەکەوە ، پاشان لە پارشێوێکدا هەواڵی وەرگتنی تەوبەکەی (ابو لبابه) درا بە پێغەمبەر ﷺ لەکاتێکدا کە لە ماڵی (ام سلمه) بوو ، لەبەردەم ژوورەکەیدا وەستابوو ، وتی بە (ابا لبابه) : مژدەت لێ بێت خوای گەورە تەوبەی لێ قەبوڵ کردیت ، خەڵکی ووڕژان بۆ بەردانی (ابو لبابه) ، ڕازی نەبوو وتی: دەبێت پێغەمبەری خوا ﷺ خۆی بمکاتەوە ، کاتێك کە پێغەمبەر ﷺ خۆی تەشریفی چوو بۆ نوێژی بەیانی کردیەوەو بەڕەڵڵای کرد .

غەزای (بنو قريظة) لە مانگی (ذي القعدة)ی ساڵی (٥)ی کۆچیدا ڕوویدا ، ئابڵوقەدانەکەش ماوەی (٢٥) بیست و پێنج شەوی خایاند[3].

لەغەزای ئەحزاب و (بنو قريظة)دا خوای گەورە چەندین ئایەتی لە سورەتی ئەحزاب ناردەخوارەوە ، تیایدا باسی گرنگترین لایەنی حاڵەتی ئیمانداران و دووڕووان و سەرشۆڕیی ئەحزاب و ئاکامەکانی پەیمانشکێنی جولەکەی کرد بوو.

---

[1] / صحيح البخاري ١/ ٥٣٦ ، صحيح مسلم ٢/ ٢٩٤ ، جامعه الترمذي ٢/٢٢٥ .

[2] / جامع الترمذي ٢/٢٢٥ .

[3] / ابن هشام ، ٢/٢٢٧ ، ٢٢٨ ، لەبارەی درێژەی ئەم باسەوە بڕوانە (ابن هشام) ٢/٢٢٢ تا ٢٧٣و (صحيح البخاري) ٢/ ٥٩٠ ، ٥٩١ ، (زاد المعاد) ٢/٧٢، ٧٣ ، ٧٤ (مختصر سيرة الرسول) نوسینی شێخ عەبدوڵڵای نەجدی ل ٢٨٧ .

چالاکی سەربازیی دوای ئەو جەنگە

کوژرانی (سلام)ی کوڕی (ابی الحقیق)

(سلامی کوڕی ابی الحقیق) کە شۆرەتەکەی (ابو رافع)ە ، یەکێك بوو لە گەورە تاوانبارەکانی جولەکەو ئەوانەی ئەحزابیان دژ بەموسڵمانەکان کۆکردەوەو بە ئازوقەو ماڵ وسامان کۆمەکی دەکردن[1] ، ئازاری زۆری پێغەمبەری دەدا ﷺ ، کە موسڵمانەکان لە غەزای (بنو قريظة) بوونەوە ، خێڵی (خەزرەج) مۆڵەتیان لە پێغەمبەری خوا ﷺ وەرگرت بۆ کوشتنی.

پێشتریش چەند پیاوێکی ئەوسی (کعبی کوڕی اشرف) یان کوشت . خەزرەجیش پێیان خۆش بوو شکۆمەندیان وەکو ئەوەی (ئەوس) دەست بکەوێت. بۆیە پەلەیان بوو لە وەرگرتنی ئەو مۆڵەتە.

پێغەمبەری خوا ﷺ مۆڵەتی پێدان کە بیکوژن و ڕێگەی نەدان دەست لە ژن و منداڵ بکەنەوە، مەفرەزەیەکی خەزرەجی کەبریتی بوو لە (٥) کەس دەرچوون، هەموویان لە تیرەی (بني سلمه)ی (خەزرەجی) بوون ، (عبدالله)ی کوڕی (عتيك) سەرۆکیان بوو.

مەفرەزەکە دەرچوون بەرەو خەیبەرو ڕوویان کردە قەڵای (ئەبو ڕافع) ، کاتێك خۆر ئاوا بوو کە نزیك بوونەوە لە قەڵاکە ، خەڵك بەرەو حەوانەوەو خەوتن دەچوون ، (عبدالله)ی کوڕی (عتيك) بەهاوەڵەکانی وت: لەشوێنی خۆتان دانیشن ، من ئەڕۆم ، قسەی خۆش لەگەڵ کابرای دەرگاواندا دەکەم و دەڕۆمە ژوورەوە . لە دەرگاکە نزیك بووەوە ، پاشان جلەکانی بەخۆیەوە ئاڵاند وەکو بیەوێت سەر ئاوێك بکات ، لەو کاتەدا خەڵك چووبوونە ژوورەوە ، کابرای دەرگەوان هاواری لێکرد: ئەرێ کابرا گەر دەتەوێت وەرە ژوورەوە چونکە من دەرگاکە دادەخەم.

(عبدالله)ی کوڕی (عتيك) وتی: چوومە ژوورەوەو خۆم حەشاردا ، کە خەڵك هەموو چوونە ژوورەوە ، کابرا دەرگاکەی داخست و کلیلەکانی بەدارێکدا هەڵواسی ، دەڵێت: هەستام کلیلەکانم هێناو ، دەرگاکەم کردەوە ، (ئەبو ڕافع) لەوێ شەوی بەسەر ئەبرد ، لەگەڵ پێڕێکی هاوخوانی خۆیا بوو ، کە پێڕەکەی بەجێیان هێشت بۆی چوومە سەرەوە ، لە ژوورێکی سەرەوەیا بوو ، ئەچوومە هەر ژوورێك دەرگاکەم لەسەر دائەخرا ، وتم لەدڵی خۆما: ئەوانەی لەگەڵمان چاوەڕوانی دەستی منن تابیکوژم ، چووم و گەیشتمەلای ، لەگەڵ ژنەکەیدا لەژوورێکی تاریکابوون ،

---

(١) بڕوانە (فتح الباري) ٣٤٢/٧.

ئەمدەزانی لەکوێی ژوورەکەدایە ، بانگم کرد: (ئەبا ڕافع) ، وتی: ئەوە کێیە ؟ هەڵمەتم برد بەرەو شوێنی دەنگەکەو بێئەوەی بزانم لەکوێدایە شمشێرێکم لێدا ، سوودی نەبوو ، هاواری لێ هەستا ، لە ژوورەکە چوومە دەرەوەو کەمێك لە نزیکەوە وەستام ، پاشان چوومەوە ژوورەوە بۆ سەرەوە ، وتم: ئەو دەنگە چی بوو (ئەبو ڕافع)؟ وتی: دایکت بە دۆزەخ چێ ، پیاوێك لەماڵەکەدا شمشێرێکی لێدام، (عبدالله) وتی: یەك شمشێری ترم لێدا خستم ، هێشتا نەمردبوو ، ئەنجا نوکی شمشێرەکەم خستە سەرسکی‌و خۆمدا بەسەریدا تا نوکەکەی لە پشتیەوە دەرچوو ئیتر زانیم کوشتومە، خێرا گەڕامەوە دەرگاکانم یەك یەك کردەوە تاگەیشتمە پلیکانەیەك قاچم دانا ، وامزانی گەیشتومەتە سەر زەوی ، شەوێکی مانگەشەو بوو کەوتم ، لاقم شکا ، بەمێزەرێك بەستم ، پاشان دەرچووم بەرەو دەرگای دەرەوەو لەوێ وەستام ، وتم: ئەمشەو ناچمە دەرەوەو هەتا نەزانم کوشتومە یان نە؟

لەگەڵ خوێندنی کەڵەشێری بەیانیدا لەسەر دیواری قەڵاکەوە باوکەڕۆو براڕۆ بۆ (ئەبو رافیع) دەستی پێکرد ، ئەیانوت: بازرگانەکەی ڕێی (حیجاز)م ڕۆ ، خێرا گەڕامەوە بۆ لای هاوەڵەکانم ، وتم: ڕزگارمان بوو ، (ئەبا ڕافیع)یش کوژرا ، گەڕاینەوە تاچووینە خزمەت پێغەمبەر ﷺ قسەم لەگەڵدا کردو باسی قاچە شکاوەکەشم بۆ کرد . فەرمووی: قاچت ڕاکێشە ، قاچم درێژ کرد ، دەستی پیرۆزی پێدا هێنا ، ئازاری تیادا نەما.[1]

ئەمە گێڕانەوەی (بخاری)یە ، لە (ابن اسحاق)یشەوە ، ئەڵێت: هەموو ئەندامانی مەفرەزەکە چوونە سەر (ئەبو ڕافع)و بەشدار بوون لەکوشتنیداو ئەو کەسەی بە شمشێرەکەیەوە خۆیدا بەسەریداو کوشتی (عبدالله)ی کوڕی (انیس) بووە، ئەوەشی تێدا هاتووە کە بەشەو کوشتویانەو، لاقی (عبدالله)ی کوڕی (عتیك)یش شکاوەو هەڵیان گرتووەو خۆیان فڕێ داوەتە جۆبارێك تا لێیانەوە دیارنەبن ، جولەکەش مەشخەڵی ئاگرەکانیان دادەگیرسێنن‌و بەدوایاندا دەگەڕێن ، کە نائومێدنەبن‌و دەگەڕێنەوە بۆلای (ئەبو ڕافع)، تاقمی مەفرەزەکەش کە دەگەڕێنەوەو (عبدالله)ی کوڕی (عتیك) هەڵدەگرن‌و دێنەوە بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ[2].

دەرچونی ئەم سریەیە لەمانگی (ذي القعدة) یان (ذي الحجة) ی ساڵی (٥)ی کۆچیدا بوو[3].

(١) صحیح البخاري ٢/٥٧٧
(٢) ابن هشام ٢/٢٧٥،٢٧٣
(٣) رحمة للعالمین ٢/٢٢٣، لەگەڵ ئەو باسانەیا کەلە سەرچاوەکانی تر وەرگیراون لە غەزای ئەحزاب و (قریظة).

سریەی (محمد) ی کوڕی (مسلمه)

دوای تەواوبونی جەنگی (ئەحزاب) و (قریظة) ، ئەم سریەیە کە بریتی بوو لە (٣٠) ئەسپ سوار یەکەم سریە بوو دەرچوو. ئەم سریەیە بەرەو (قرطاء) دەرچوو ، بەلای (ضرية)ی ناوچەی (بكرات)ی خاکی (نجد) تێپەڕی ، ماوەی نێوان (ضرية) و (مەدینە) حەوت شەو ڕێگەیە ، دە شەو لە مانگی (محرم)ی ساڵی (٦)ی کۆچی کەوتنە ڕێ بەرەو ناوەوەی خێڵی (بكر بن كلاب) کە دایان بەسەریاندا خێڵەکە هەڵات ، موسڵمانەکان مەڕو وشترو ماڵاتەکەیان دانەبەر، مانگی (محرم) یەك شەوی مابوو لە شەوەکەیدا گەیشتنەوە مەدینەو (ثمامة)ی کوڕی (أثال) گەورەی (بنی حنيفه) یان لەگەڵ خۆیاندا هێنا بوو، کە بەنیاز بوو بوو بە فەرمانی (مسیلمە)ی درۆزن پێغەمبەری خوا ﷺ شەهید بکات[1].

موسڵمانەکان گرتبویان کەمێنایان بەیەکێك لەپایەکانی مزگەوتەوە بەستیانەوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموو: چیت ئەوێت ؟ وتی: چاکەم پێیە ، ئەگەر بمکوژیت خاوەن خوێنم هەیە ، خۆ ئەگەر بەرەڵام بکەیت سوپاسگوزارت دەبم ، ئەگەر ماڵ و سامانت ئەوێت ، داوا بکە چەندت ئەوێت پێت ئەدرێت . پێغەمبەری خوا ﷺ بەجێی هێشت ، جارێکی تر پێغەمبەر ﷺ بەلایدا تێپەڕی‌و هەمان شتی پێ فەرموو ، ئەویش وەك جاری یەکەم وەڵامیدایەوە ، پاشان جاری سێیەمیش لێدوانەکە دووبارە بووەوە ، ئەمنجا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (ثمامة) بەرەڵا بکەن. بەرەڵایان کرد ، چوو بۆ باخە خورمایەکی نزیك مزگەوت خۆی شۆرد ، پاشان هاتەوەو موسوڵمان بوو ، وتی: وەڵاهی لە هەموو دنیادا کەسێك نەبوو لە تۆ زیاتر ڕقم لێی بێت ، ئێستا دەمو چاوو ڕووی تۆ بەلامەوە لە هەموو دنیا خۆشەویسترە ، وەڵڵاهی هیچ ئاینێکیش لە دنیایا نەبووە بەئەندازەی ئاینەکەی تۆ ڕقم لێی بوو بێت ، ئێستا بووە خۆشەویسترین ئاین لەلام ، کاتێکیش ئەسپ سوارەکانی تۆ گرتمیان بەنیازی عومرە بووم. پێغەمبەری خوا ﷺ مژدەی پێداو، فەرمانی دایە عومرەکەی بکات ، کە (ثمامة) هات بۆ مەککە ، قوڕەیش پێیان وت: (ثمامة) تۆ لەئاینی باپیرانت هەڵگەڕاویتەوە ، وتی: نەخێر وەڵڵاهی لەگەڵ موحەممەدا بووم‌و موسوڵمان بووم ، سوێند بێت بەخوا لە (يمامة) وە یەك دەنکە

---

(١) السيرة الحلبية ٢/٢٩٧

گەنم ناگاتە لای ئێوە هەتا پێغەمبەر ﷺ فەرمانم پێ نەدات . لە یەمامەوە گەنم دەهات بۆ مەککە ، (ثمامة) گەڕایەوە بۆ وڵاتی خۆی ، ڕێگەی گرت لە ناردنی گەنم بۆ مەککە ، تا قورەیشی ماندوو بێ تاقەت کرد ، نامەیان نووسی بۆ پێغەمبەر ﷺ ، داوایان لێ کرد لەبەر خاتری خزمایەتی نامە بنووسێت بۆ (ثمامة) ، تا ڕێگە بدات خواردن بڕوات بۆ مەککە ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی پێدا کە ڕێگە بدات.[1]

غەزای (بنو لحیان)

(بنو لحیان) ئەو خێڵەبوون کە خیانەتیان کرد لە دە هاوەڵەکەی پێغەمبەر ﷺ لە (الرجیع) داو بوونە هۆی شەهید کردنیان ، شوێن و مەنزڵگاکانیان لەناو (حجان)دا بوو ، بەرەو سنوری مەککە ، هێشتا بگرەو بەرەی نێوان موسڵمانەکان و (قریش) و (اعراب) لەگەرمەیدا بوو ، پێغەمبەر ﷺ پێی باش نەبوو کە زۆر بڕۆنە ناوەوەو لەگەڵ دوژمنە هەرە گەورەکە نزیك ببنەوە کاتێك کە شەڕی ئەحزاب کۆتایی هات ، سوپاکە بە سەرشۆڕی گەڕایەوە ، ورەیان دابەزی بوو ، بزێوی و جموجۆڵیان نەمابوو ، تارادەیەك ملکەچی ئەمری واقع بوون ، پێغەمبەر ﷺ لەو قۆناغەدا پێی باش بوو کە کاتی ئەوە هاتووە تۆڵەی ئەو هاوەڵە شەهیدانەی خۆی لە (بنو لحیان) بکاتەوە ، لە مانگی (ربیع الاول)ی ساڵی (٦)ی کۆچیدا بە دووسەد کەسەوە بۆیان چووە دەرەوە ، (ابن ام مکتوم)ی بەسەر مەدینەوە بەجێهێشت ، وای نیشاندا کەبەرەو شام دەڕۆن ، پاشان بەخێرایی ڕۆیشتن تا گەیشتنە ناوجەرگەی (غران) کە دۆڵێکە لەنێوان (امج) و (عسفان)دا ، ئەو شوێنەی هاوەڵەکانی تێدا شەهید بوو ، لەوێدا نزای لێخۆشبوونی بۆ کردن ، (بنو لحیان) بەمەیان زانیو بەرەو شاخ ڕایانکرد ، کەسیان دەست نەکەوت ، دوو ڕۆژ لەوێ مانەوەو بە چوارلادا سریەیان نارد ، کەسیان دەستگیر نەبوو ، ئەنجا ڕۆیشتن بەرەو (عسفان) ، پێغەمبەر ﷺ دە ئەسپ سواری نارد بۆ (کراع الغمیم) تا قورەیش بەر گوێی بکەوێت ، پاشان گەڕانەوە بۆ مەدینە ، چواردە شەویان پێ چوو.

(١) زاد المعاد ٢/١١٩، مختصر سیرة الرسول، نووسینی شێخ عەبدوڵلای نەجدی ل٢/٢٩/٢٩٣.

به بەردەوامی ناردنی مەفرەزەو سریەکان

پاشان پێغەمبەر ﷺ به بەردەوامی کەوتە ناردنی مەفرەزەو سریە بە هەر چوارلادا ، ئەمەش چەند حاڵەتێکە ، لەوانە:

١. سریەی (عکاشە)ی کوڕی (محصن) بە چل کەسەوە دەرچوو بەرەو (غمر) ، کە کانیاوێکی (بنی ئەسەد) ە ، خێڵەکە ڕایانکرد ، لەو سریەیەدا موسڵمانەکان دووسەد وشتریان دەستکەوت و گەڕانەوە بۆ مەدینە.

٢. سریەی (محمد)ی کوڕی (مسلمە) بەرەو (ذی القصة) ، لەمانگی (ربیع)ی یەکەم یان دووەمی ساڵی (٦) کۆچیدا. (ابن مسلمە) لەگەڵ دە پیاودا دەرچوون بەرەو (قصە)و مەنزڵگاکانی (بنی ثعلبة) سەد کەس دەبوون ، ئەوان پێشتر زانیبوویان بۆسەیان دانا بۆ سریەکە ، لەکاتی نوستندا هەموویان شەهیدکردن جگە لە (محمد)ی کوڕی (مسلمە) کە بەبریندار هەڵهاتبوو.

٣. سریەی (ابی عبیدە)ی کوڕی (جراح) بەرەو (ذي القصة) لە مانگی (ربیع)ی دووەمی ساڵی (٦)ی کۆچیدا. پێغەمبەری خوا ﷺ بەدوای شەهید بوونی مەفرەزەکەی (محمد)ی کوڕی (مسلمە)دا ناردنی. چل پیاوی لەگەڵدا بوو ، ڕۆیشتن گەیشتنە شوێنی ڕووداوەکە ، بە شەو دەڕۆشتن ، لەگەڵ بەرەبەیاندا دایان بەسەر (بنی ثعلبة) دا ، ناچاریان کردن هەڵبێن بەرەو شاخ ، پیاوێکیان لێ گرتن لەدوایدا موسڵمان بوو ، وشترو مەڕو ماڵاتەکەیان لەگەڵ خۆیاندا هێنایەوە بۆ مەدینە.

٤. سریەی (زید)ی کوڕی (حارثة) بەرەو (جموم) ، لە مانگی (ربیع)ی دووەمی ساڵی (٦)ی کۆچیدا ، (جموم) ئاوێکی (بنی سلیم)ە ، لە (مر الظهران) ، (زید) ژنێکی خێڵی (مزینە)ی گرت ناوی (حلیمە) بوو ، شوێنی (بنی سلیم)ی نیشاندان ، چوونە سەری و دیل و وشترو مەڕوماڵاتێکی زۆریان دەستکەوت ، کە (زید) گەڕایەوە پێغەمبەری خوا ﷺ ژنە (مزینە) یەکەی ئازاد کردو دای بەشوو.

٥. سریەی (زید) بەرەو (عیص) ، لە مانگی (جمادی الاولی)ی ساڵی (٦)ی کۆچیدا ، بە سەدو حەفتا سوارەوە ، لەو سریەیەدا ماڵ و سامانی قوڕەیش گیرا ، سەرۆکی کاروانەکە (ابو العاص)ی زاوای پێغەمبەر بوو ﷺ ، (ابو

العاص) دەرباز بوو ، هاتە لای (زینب)ی هاوسەری کە کچی پێغەمبەرە ﷺ هانای بۆ برد ، کە داوای ماڵو سامانەکەی بۆ بکات لە پێغەمبەر ﷺ ، ئەویش هەواڵی نارد بۆ پێغەمبەر ﷺ ، پێغەمبەریش ﷺ بەخەڵکی وت ماڵو سامانەکە بگێڕنەوە بۆ (ابو العاصی) بێ ئەوەی زۆر بکات لە هیچ کەسێك ، زۆروکەم و گەورەوبچوکیان دایەوە ، (ابو العاصی) گەڕایەوە بۆ مەککە ، هەموو سپاردەکانی دایەوە بەخاوەنەکانیان ، ئەنجا موسڵمان بوو ، پاشان کۆچی کرد ، دوای ئەوە پێغەمبەر ﷺ زەینەبی بەپێی نیکاحی یەکەم کە سێ ساڵ و نیوی خایاند ، پێدایەوە هەروەکو لە فەرموودەی (صحیح) دا [1] هاتووە ، بەپێی نیکاحی یەکەم پێی دایەوە ، چونکە هێشتا ئایەتی حەرامکردنی ژنی موسڵمان لە کافران نەهاتبووە خوارەوە سەبارەت بەوەش گوایە فەرموودە هەیە دەڵێت: بە نیکاحێکی نوێ (زینب)ی پێدرایەوە ، یان پاش شەش ساڵ پێی درایەوە ، ئەوە ڕاست نییە ، سەرباری ئەوەی لە ڕووی (سند) یشەوە ڕاست نیە[2]، سەبارەت بەو کەسانەی دەست دەگرن بەو فەرموودە لاوازانەوەو، دەڵێن: (ابو العاص) لەکۆتایی ساڵی هەشتی کۆچیدا پێش فەتح موسڵمان بووە ، پاشان دژەوانەی خۆیان دەبنەوەو ، دەڵێن: زەینەب لەکۆتایی ساڵی هەشتەمی کۆچیدا وەفاتی کرد ، پێشتریش کە بە بەڵگەوە قسەمان کرد لەسەر کتێبی (بلوغ المرام) ، (موسای کوڕی عەقەبە) بۆچوونی وایە کە ئەو ڕووداوە لەساڵی (٧)ی پێش مەسەلەی (ابو بصیرە)و هاوەڵەکانی ڕووی داوە ، بەڵام ئەمە لەگەڵ فەرموودە ڕاست و لاوازەکەشدا یەك ناگرێتەوە.

٦. دیسان سریەیەکی تری (زید) بۆ (طرف) یان (طرق) لە (جمادي الآخرة)ی ساڵی (٦)ی کۆچیدا. (زید) بە (١٥) کەسەوە دەرچوو بۆ (بني ثعلبة) ، کە گەیشتنە سەریان ڕایان کرد ، لەوە ترسان کە پێغەمبەری خوا ﷺ خۆی دابێتی بەسەریاندا ، (زید) لەو سریەیەدا بیست وشتری دەست کەوت ، چوار شەوی پێ چوو.

---

[1] / بڕوانە (سنن ابی داود) لەگەڵ شەرحەکەیدا (عون المعبود) (باب /الى متى ترد عليه إمرائة اذا اسلم بعدها).
[2] / بۆ قسە کردن لەسەر هەردوو فەرموودەکە بڕوانە (تحفة الأحوذي) ٢/١٩٥،١٩٦.

٧. دیسانەوە سریەیەکی تری (زید) بۆ (وادی القری) لە (رجب)ی ساڵی (٦)ی کۆچیدا . (زید) (١٢) پیادەی بردو ڕۆیشت بەرەو (وادی القری) بۆ پەیدۆزی جمو جوڵی دوژمن ئەگەر لەوێ بن ، خەڵکی (وادی القری) هێرشیان کردە سەریان ، نۆ کەسیان لێ شەهید کردن ، سیانیان ڕزگاریان بوو (زید) یەکێك بوو لەو سیانە[1].

٨. سریەی (خبط) کە لە (رجب)ی ساڵی (٨)ی کۆچیدا باسی دەکرێت ، بەلاّم ڕەوتی ڕووداوەکە وایپیشان دەدات کە پێش سوڵحی حودەیبیە بووە ، (جابر) دەڵێت: پێغەمبەری خوا ﷺ بەسەرۆکایەتی (ابو عبیدة)ی کوڕی (الجراح) لەگەڵ سێسەد سواردا ئێمەی نارد تاچاوەڕوانی کاروانێکی قوڕەیش بکەین ، تووشی برسێتیەکی زۆر بووین ناچاربووین گەڵای (خبط)مان خوارد ، بۆیە سوپاکە ناونرا سوپای (خبط) سێسەر وشتر سەربڕا ، پاشان سیانی ترو ، پاشان سیانی تر ، پاشان (ابو عبیدة) قەدەغەی کرد ، لەناو دەریادا گیاندارێکمان ڕاو کرد ، پێی دەڵێن (عنبر) ، بۆ ماوەی پانزە ڕۆژ لێمان خوارد ، لێی تێر بووین و گیان و جەستەمان هاتە سەر خۆو چاك بووینەوە ، پاشان (ابو عبیدة) باڵی یەکێك لەو گیاندارانەی هەڵگرت ، سەیری کەڵەگەترین پیاو و بەرزترین وشتری کرد ، خستیە سەری و ، لێمان خوارد ، تاگەیشتینە مەدینە ، چوینە خزمەت پێغەمبەر و ﷺ باسی ئەو گیاندارەمان بۆ کرد ، فەرمووی: (ئەوە ڕۆزی خودایە بۆ ئێوەی ناردووە ، ئەگەر پارچەی گۆشتەکەتان پێماوە بەشمان بدەن ، ئێمەش پارچەیەکمان ناردە خزمەتی.[2] لەبەرئەوە بوو وتمان : کە ڕەوتی ئەم سریەیە وانیشان دەدات کە پێش (حدیبیة) بوو بێت ، چونکە موسڵمانەکان دوای پەیمانی حودیبیە ڕێیان نەگرت لە کاروانەکانی قوڕەیش.

[1] / رحمة العالمین ٢/٢٢٦،سەبارەت بە سریەکانیش سەیری سەرچاوەی ناو براو بکە، لەگەڵ (زاد المعاد) ٢/١٢٠، ١٢١، ١٢٢، هەروەها پەراوێزی (تلقیم فهوم اهل الاثر) / لاپەڕە ٢٩،٢٨.

[2] / صحیح البخاری ٢/٦٢٥، ٦٢٦، (صحیح مسلم) ، ٢/١٤٥، ١٤٦.

غەزای (بنو المصطلق) یان غەزای (مريسيع)
لە شەعبانی ساڵی (٦) ی کۆچیدا

ئەم غەزایە هەرچەندە پەلو پۆی زۆری نەبووە ، لەلایەنی سەربازییەوە ، بەڵام چەند ڕووداوێکی تێدا ڕوویدا ، پشێوی خستە ناو کۆمەڵگای ئیسلامییەوە ، بووە هۆی ئابڕوچوونی دووڕوان ، دانانی چەند دەقێکی یاسایی تەعزیری کە وێنەیەکی تایبەتی شکۆداری و دەروون پاکی بەخشیە کۆمەڵگای ئیسلامی ، با لە سەرەتاوە باسی ئەم غەزایە بکەین ، پاشان باسی ئەو ڕووداوانە دەکەین.

ئەو غەزایە لەمانگی (شعبان)ی ساڵی شەشی کۆچیدا ڕویداوە (بەپێی ڕاسترین گێڕانەوە)[1]، هۆیەکەشی ئەوە بوو ، هەواڵ گەیشت بەپێغەمبەر ﷺ کە گەورەی خێڵی (بنی المصطلق) (حارث)ی کوڕی (ابی ضرار) خۆی و خێڵەکەی و هەرچیەکی پێ کۆکرابێتەوە لەگەڵ خۆیدا بەڕێی کردون بۆ شەڕکردن لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ ، پێغەمبەریش ﷺ (بریدە)ی کوڕی (حصیب)ی (اسلمی) نارد بۆ هەواڵ زانین ، چوو بۆلایان ، (حارث)ی کوڕی (ابی ضرار)ی بەدی کردن‌و گەڕایەوە بۆ لای پێغەمبەری خودا ﷺ ، هەواڵەکەی پێدا.

پاش ئەوەی لە ڕاستی هەواڵەکە دڵنیا بوو، هاوەڵانی کۆکردەوەو ، بەخێرایی بۆیان دەرچوو ، دوو شەو لە مانگی شەعبان تێپەڕی بوو ، ئەمجارەیان کۆمەڵێك دووڕوو لەگەڵیدا دەرچوون کە پێشتر لە هیچ غەزایەکدا لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ دەرنەچوو بوون ، (زید)ی کوڕی (حارث)ی بەسەر مەدینەوە دانا (وتراویشە

---

[1] / بەڵگە لەسەر ئەو گێڕانەوەیە کە لەڕووداوی (افك)دا هاتوەو دەڵێت" ڕووداوەکە دوای واجب بوونی حیجاب بووە، ئایەتی حیجابیش لەبارەی زەینەبەوە دابەزی ، لەوکاتەدا زەینەب خێزانی پێغەمبەربوو ﷺ، پێغەمبەری خودا لەبارەی (عائیشە) وە پرسیاری لێ کردووە ؟ زەینەب وتی: چاووگوێی خۆم دەپارێزم هیچ ناڵێم، (عائیشە) دەڵێت: لەناو هاوسەرەکانی‌پێغەمبەردا ﷺ تەنها (زەینەب) لە من خانوماتر بوو، سەبارەت بەوەش کە لە ڕووداوی (افك) هەڵبەستنەکەدا هاتووە گوایە (سعدی کوڕی معاذ)و (سعدی کوڕی عبادة) بووە بەکێشەیان لەبارەی درۆ بەستەکانی ڕووداوەکە ، زانراوە کە (سعدی کوڕی معاذ) دوای غەزای (بنوقریظة) وەفاتی کرد، پێدەچێت ئەمە هەڵەی ڕاوی بێت، (ابن اسحاق) ڕووداوی بوختان هەڵبەستنەکە دەگێڕێتەوە لە (زهری)یەوە لە (عبداللەی کوڕی عبداللەی کوڕی عتبە) وە لە (عائیشە)وە، باسی (سعدی کوڕی معاذ)ی نەکردووە بەڵکو باسی (اسدی کوڕی حضیر) لەئارادایە، (ابومحمدی کوڕی حزم) دەڵێت: ئەمە ڕاستەو هیچ گومانی تێدا نیەو، باسی (سعدی کوڕی معاذ)یشی کردووە. (بڕوانە (زادالمعاد ١١٥/٢)). جێگەی سەرسوڕمانە کە (محمد الغزالی) ئەوە دەداتە پاڵ (ابن قیم) کە غەزای (مریسیع)ی بەیەکێك لەغەزاکانی سەدەی پێنجەم داناوە (فقه السیرة ل٢٢٢) لەکاتێکدا کە گوتەکانی لە (الهدی) دا (١١٥/٢) دژ بەوە دەوەستێتەوە.

(ابوذر)ی دانا)و ، وتراویشه (ثمیلة)ی کوڕی (عبدالله)ی (لیثی) دانا. (حارث)ی کوڕی (ضرار) سیخوڕێکی دانا بوو ، بۆ ئەوەی هەواڵی سوپای ئیسلامی بۆ بهێنن ، موسوڵمانەکان گرتیان و کوشتیان.

کاتێك هەواڵی هاتنەکەی پێغەمبەر ﷺ و کوشتنی سیخوڕەکە گەیشتەوە بە (حارث) و هاورێکانی ، زەندەقیان چوو زۆر ترسان هەرچی عەرەبێکی دەشتییەکان لەگەڵدا بوو بلاوەیان لێ کرد ، پێغەمبەری خودا ﷺ گەیشتە ناوچەی (مریسیع) کە ناوی ئاوێکە لە ئاوەکانی (بني المصطلق) لە ناوچەی (قدید)دا بەرەو کەناری دەریا ، خێرا خۆیان ئامادە کرد بۆ شەڕ پێغەمبەر ﷺ هاوەڵەکانی ڕیز کرد ، ئالآی کۆچەرانی دایە دەست (ابوبکر الصدیق) ، ئالآی ئەنسارەکانیشی دایە دەست (سعد)ی کوڕی (عبادة) ، چەند ساتێك تیربارانی یەکتریان کرد ، پاشان پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا بەهێرش کردنێکی تەواو ، سەرکەوتنیان بەدەست هێنا. موشریکان شکستیان هێنا ، ئەوەی کوژرا کوژراو ژن و منالّ و سامان و وشترو مەڕومالآتیان کەوتە دەست موسوڵمانەکان ، لە موسوڵمانەکانیش تەنها یەك پیاو شەهید بوو ، ئەویش پیاوێکی ئەنساری بە هەڵە کوشتی وایزانی لە ڕیزی موشریکەکاندایە.

(مغازی) نووس‌و (سیرەت) ناسەکان دەڵێن ، (ابن قیم) دەڵێت: ئەوە هەڵەیە ، شەڕو کوشتار ڕووی نەداوە ، دای بەسەریاندا لەسەر ئاوەکەو دەستی گرت بەسەر ژن و منالّو مالّو سامانیاندا ، هەروەکو لە (صحیح)دا هاتووە: پێغەمبەری خودا ﷺ دای بەسەریانداو ئەوان ڕایانکرد ، ئەنجا فەرموودەکەی باس کرد[١]. کۆتایی.

یەکێك لە کۆیلەکراوەکان (جویریه)ی کچی (الحارث) بوو ، کەوتە پشکی (ثابت)ی کوڕی (قیس) ، وە ئەویش بە (مکاتبة) ئازادی کرد ، پێغەمبەری خوا ﷺ پارەی (مکاتبة) کەی بۆداو مارەی کرد ، بەو ژنهێنانە هەموو موسوڵمانەکان و هەرچی کەسیان لە خزم و کەس و کاری (جویریه)و (بنی المصطلق) ئازاد کرد کە موسوڵمان بوون وتیان: تازە ئەوانە بوونە خزمی پێغەمبەر ﷺ[٢].

سەبارەت بەو ڕووداوانەش کە لەو شەڕەدا ڕوویاندا ، لەبەرئەوەی کە سەرچاوەکانیان سەرکردەی دووڕوان (عبدالله)ی کوڕی (ابی)ی و هاوڕێکانی بوون ، واباشە کە سەرەتا باسی کردەوەکانیان بکەین لەکۆمەڵگای ئیسلامیدا.

---

[١] / بروانه (صحیح البخاری) ، (الکتاب عتق) ١/٣٤٥ ، هەروەها بروانه (فتح الباری) ٣٤١/٧.
[٢] / زاد المعاد ١١٢/٣ ـ ابن هشام ، ٢٨٩/٢، ٢٩٠، ٢٩٤، ٢٩٥.

ڕۆڵی دووڕوان پێش غەزای (بني المصطلق)

پێشتر وتمان کە (عبدالله)ی کوڕی (ابی) زۆر ڕقی لەئیسلام و موسوڵمانان دەبووەوە ، بەتایبەتی زۆر ڕقی لە پێغەمبەری خودا بووە ﷺ ، چونکە (ئەوس) و (خەزرەج) لەسەر سەرۆکایەتی ئەم ڕێکەوتبوون و یەك دەست بوون بۆ کردنی مەلیکی خۆیان ، لەو کاتەدا ئیسلام چووە ناویانەوەو ، ڕوویان لە (ابن ابی) وەرچەرخاندو ڕوویان کردە پێغەمبەر ﷺ ، بۆیە پێی وابوو ، کە پێغەمبەر ﷺ موڵکەکەی لێ داگیر کردوە.

ئەم ڕق و کینەیەی (ابن ابی) هەر لەسەرەتای کۆچەوە دەرکەوت پێش ئەوەی کە واپیشانی بدات موسوڵمانەو ، پاش ئەوەش کە خۆی وەك موسوڵمانێك نیشادا. جارێکیان پێغەمبەر ﷺ سواری گوێدرێژێك بووبوو ، بۆ زیارەی (سعد)ی کوڕی (عبادة) دەچوو ، بەلای مەجلیسەکەی (عبدالله)ی کوڕی (ابی)دا تێپەڕی (عبدالله) لووتی سوور هەڵگەڕاو وتی: مەیەنە سەرمان ، کە پێغەمبەر ﷺ لە مەجلیسەکەدا قورئانی خوێند ، (عبدالله) وتی: لەماڵەکەی خۆت دانیشەو ، ئەم مەجلیسانەمان لێ مەشێوێنە.[1]

ئەم هەڵوێستەی (عبدالله) پێش ئاشکرا کردنی ئیسلامەتییەکەی بوو ، کە دوای شەڕی بەدریش بەڕواڵەت خۆی وەك موسوڵمان خستە ڕوو ، بەبەردەوامی دوژمنایەتی خوداو پێغەمبەر ﷺ و ئیماندارانی دەکردو تەنها بیری لەلای پەرتەوازە کردن و تێکدانی کۆمەڵگای ئیسلامیو سووککردنی گوتاری ئیسلام بوو ، دۆستایەتی لەگەڵ دوژمنانی خوادا دەکرد ، وەك پێشتریش وتمان دەستی وەردایە مەسەلەکەی (بنو قینقاع)ە وە ، بەهەمان شێوە لە شەڕی ئوحوددا ئەو پەیمانشکێنی و خیانەتەی ئاشکرا کرد دژ بەموسوڵمانانو ، هەوڵی ئاژاوەو پشێوی نانەوەیدا لەناو موسوڵمانەکاندا.

یەکێك لەفێڵ و تەڵەکە خراپەکانی ئەم دووڕووە ئەوەبوو، پاش خۆدەرخستنی بەموسوڵمان ، هەموو ڕۆژێکی هەینی کەپێغەمبەری خودا ﷺ دادەنیشت بۆ وتار خوێندنەوە ، دەیووت: خەڵکینە ئەوە پێغەمبەری خودایە لەنێوان ئێوەدا ، ڕێزدارترین و شکۆدارترین کەسە لەلای خوا ، پشتیوانی بکەن ،

---

[1] / ابن هشام ٥٨٤/١ ، ٥٨٧ ، صحيح البخاري ٩٢٤/٢ ،(صحيح مسلم) ٩/٣

پشتگیری لیٚ بکەن ، گوێڕایەڵی بکەن. ئەنجا پێغەمبەری خودا ﷺ هەڵدەساو وتاری دەخوێندەوە. یەکێك لە ڕەفتارە بیٚ ئەقڵیەکانی ئەم پیاوە ئەوە بوو کە لەڕۆژی هەینی دوای جەنگی ئوحودداو پاش ئەو خیانەتو پەیمانشکێنیەی ئەنجامی دابوو، هەستاو شتەکانی پێشتری وتەوە ، موسوڵمانەکان لە چوارلاوە چمکی جلەکانیان ڕاکێشاو پێیان وت: دانیشە دوژمنی خوا ، تۆ پیاوی ئەو قسانە نیت ، تۆ ئەو کەسەیت کە ئەو خیانەتو پەیمانشکێنیەت کرد. کابرا بەسەر شان و ملی خەڵکیدا هەنگاوی ناو چووە دەرەوەو بەدەم ڕێگەوە دەیووت: دەڵێی من شتی خراپم وتووە ، من وتوومە پشتی بگرن. کابرایەکی ئەنساری لەبەر دەرگاکەی مزگەوتدا یەخەی گرتو پێی وت: دایك ڕۆڵە ڕۆت بۆ بکات ، بگەڕێوە تا پێغەمبەری خوا ﷺ داوای لیٚ خۆشبوونت بۆ بکات. کەچی وتی: وەڵاهی هیچ پێویستیم بەداوای لیٚ خۆشبوونی ئەو نییە.[1]

پەیوەندی هەبوو لەگەڵ (بني نضير)داو پیلانی دەگێڕا لەگەڵیاندا دژ بەموسوڵمانەکان ، تا جارێکیان پێی وتن: ئەگەر ئێوە دەربکرێن ئێمەش لەگەڵتاندا دەردەچین ، ئەگەر شەڕتان لەگەڵدا بکرێت ئێمەش پشتیوانیتان لیٚ دەکەین ، لە شەڕی (ئەحزاب)یشدا خۆیو هاوڕێکانی دەستیان کرد بەپشێوی نانەوە ، ترسو دڵەڕاوکێی خستە ناودڵی موسوڵمانەکانەوە بەشێوەیەك کە خوای گەورە باسی لێوە دەکات لە سورەی (احزاب)دا: ﴿ وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلاَّ غُرُورًا ﴾ تا ئایەتی ﴿ يَحْسَبُونَ الأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا وَإِنْ يَأْتِ الأَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بَادُونَ فِي الأَعْرَابِ يَسْأَلُونَ عَنْ أَنْبَائِكُمْ وَلَوْ كَانُوا فِيكُمْ مَا قَاتَلُوا إِلاَّ قَلِيلاً ﴾، واتە: ئەوانە وایاندەزانی کە ئەحزاب ئەویٚ بەجیٚ ناهێڵن ، خۆ ئەگەر بگەڕێنەوە ، ئەو دووڕووانە حەزیان دەکرد لە بیابانو دەوارنشینەکان بونایەو لەوێوە هەواڵی ئێوەیان بزانیایە ، خۆ ئەگەر لەناوتاندا بوونایە ، مەگەر بە کەمی وەگەرنا شەڕیشیان نەدەکرد.

سەرباری ئەوە هەموو دوژمنانی ئیسلام جولەکەو دووڕووان و موشریکان باش دەیانزانی کە هۆی سەرەکی سەرکەوتنەکانی سوپای ئیسلام بریتی نییە لەهۆی ماددی و ، زۆری چەك و جبەخانەو ژمارەی سەرباز ، بەڵکو هۆیەکەی ئەو

[1] ابن هشام ٢/١٠٥.

بەهاو ڕەوشت هەڵس و کەوت و جوانانە بوو کەسەراپای کۆمەڵگای ئیسلامی و هەموو کەسێکی پەیوەندیداری بەم ئاینەوە جاوان کرد بوو ، دەیزانی کە چاوگەی ئەو جوانیانە پێغەمبەری خوایە ﷺ کە بەرزترین نمونەی ڕەوشت بوو ، بە بەهاو ڕەوشتی جوانی خۆی دونیای سەراسام کرد بوو.

دەیانزانی کە پاش ئیدارەکردنی جەنگەکان لە ماوەدای پێنج ساڵدا ، زاڵ بوون بەسەر ئەو ئایینەدا بەرێگای چەك شتێکی ئاستەمە ، بۆیە بڕیاریاندا شاڵاوی جەنگێکی پڕو پاگەندەیی بەرفراوان دژ بەرەوشت و نەریتی ئەم ئاینە بەرپابکەن و کەسێتی پێغەمبەریان ﷺ کردە یەکەم ئامانجی ئەو شاڵاوە پڕوپاگەندەیە ، دووڕووەکانیش تابووری پێنجەمی ئەو شاڵاوە بوون لەناو ڕیزی موسوڵمانەکاندا ، بەحوکمی ئەوەی دانیشتووی مەدینە بوون ، هەرکاتێکیان بویستایە دەیانتوانی تەماس بکەن بە موسوڵمانەکانەوەو گەمە بەهەست و سۆزی ئاینیان بکەن . (ابن ابی) سەرۆکی دووڕووان و هاوڕێکانی ئەو ئەرکەیان لەئەستۆ گرت. ئەم پیلانە لەدوای جەنگی ئەحزابەوە دەرکەوت ، کاتێك کە پێغەمبەر ﷺ دایکی ئیمانداران (زینب)ی کچی (جحش)ی مارە کرد ، پاش ئەوەی (زید) تەڵاقیدا ، نەریتی عەرەب وەهابوو کوڕی بە کوڕکراو (تبنی) وەکو کوڕی باوك و دایکی سەیریان دەکرد ، پێیان وابوو کە ژنی کوڕی بە کوڕکراو حەرامە لەسەر ئەو کەسەی کە کردویەتی بە کوڕی خۆی ، کە پێغەمبەر ﷺ زەینەبی مارە کرد ، دووڕووان دوو کەلێنیان بەدی کرد. کە بۆ ئاژاوەنانەوە دژ بە پێغەمبەر ﷺ ، دەست بدات.

یەکەم / ئەم ژنە پێنجەم ژنی پێغەمبەرە ﷺ. لەکاتێکدا قورئان مۆڵەتی نەداوە بە چوار ژن زیاتر، چۆن ئەم ژنهێنانە ڕاست دەردەچێت؟

دووەم / زەینەب خێزانی بە کوڕکراوەکەی پێغەمبەرە ﷺ ئەمە گوناهێکی هەرە گەورەیە ، بەپێی داب و نەریتی عەرەب ، بۆیە لەو بارەیەوە کەوتنە پڕوپاگەندەو وتی وتی ، دەیان بەسەرهات و قسەی پڕوپوچیان ڕێکخست و ، وتیان : موحەمەد لەپڕێکدا دیویەتی دڵی پێدا چووەو عاشقی بووە ، کە (زید)ی کوڕیشی بەمەی زانیوە تەڵاقی داوە بۆ موحەمەد ئەو پڕوپاگەندەیان بەشێوەیەکی قووڵ و بەر بڵاو بلاو کردۆتەوە تائێستاش ئاسەواری لەناو کتێبەکانی تەفسیرو فەرموودەی ئەمڕۆشدا هەر ماوە ، ئەم پڕوپاگەندەیە کاریگەری خراپی هەبووە

لەسەر دڵ و دەروونی دەروون نەخۆشەکان تا ئایەت هاتەخوارەوەو ڕوونی کردەوە ، ئاوی بەسەر کەف و کوڵی دڵەکاندا کردو ، ئامارەشی کرد بە بەر فراوانی ئەو پڕوپاگەندەیەی دژ بەپێغەمبەری خوا ﷺ ئەنجام درا ، بەشێوەیەك سەرەتای سورەتی ئەحزابی پێدەکاتەوەو دەفەرموێت: ﴿ يَاأَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلاَ تُطِعْ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴾ الأحزاب. واتە: ئەی پێغەمبەر ﷺ ، لەخوا بترسەو بەگوێی کافران و دووڕووان مەکە ، خودای گەورە خۆی زاناو دانایە.

ئەمە چەند ئامارەیەکی سەرپێی و، وردە هەڵوێستە لەو کارە دزێوانەی دووڕووان پێش جەنگی (بني المصطلق) پێی هەڵدەسان ، پێغەمبەریش ﷺ بەدانبەخۆدا گرتن و ئارام گرتن و نەرمی ڕووبەڕوویان دەبۆوە ، بەگشتی موسوڵمانەکانیش بەئارام گرتن خۆیان لە شەڕی نیاز خراپان دەپاراست ، چونکە ڕۆژ لەدوای ڕۆژ بەهۆی ئابڕو چوونییانەوە زیاتر ئاشکرا دەبوون ، هەروەکو خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿ أَوَلاَ يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لاَ يَتُوبُونَ وَلاَ هُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴾ التوبة/ ١٢٦. واتە: ئایا ئەو دووڕووانە نابینن کە هەموو ساڵێك یەك جار یان دووجار تاقی دەکرێنەوەو ئابڕوویان دەچێت و کەچی هەر تەوبەش ناکەن و، بیر ناکەنەوە؟

ڕۆڵی دووڕووان له غهزای (بني المصطلق) دا

له شهڕی (بني المصطلق)دا ، دووڕووان لهگهڵ موسوڵمانهکان چوونه دهرهوه ، ههروهکو خوای گهوره فهرموویهتی ﴿ لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلاَّ خَبَالاً وَلَأَوْضَعُوا خِلاَلَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ ﴾ لهو دهرچوونهدا بوارێكی تری گۆبهنگ‌و ئاژاوهگێڕیان بۆ كرایهوه ، پشێوی‌و ئاژاوهیهكی ترسناكیان له ڕیزی موسوڵمانهكاندا نایهوهو ، دهستیان كرد بهئاژاوه دژی خودی پێغهمبهر ﷺ ، ئهمهش درێژهی ئهو باسانهیه:

١ـ دووڕووان وتیان: ﴿ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الأَعَزُّ مِنْهَا الأَذَلَّ ﴾ المنافقون /٨ پاش لێبوونهوه له جهنگی (مريسيع) ، پێغهمبهر ﷺ لهسهر ئاوهكهی (مريسيع) خێوهتی ههڵدا ، خهڵك هاتن بۆ ئاو بردن ، (عمر)ی كوڕی (خهتاب) ، كابرایهكی كرێگرتهی لهگهڵدا بوو ناوی (جهجاه)ی غهفاری بوو، ئهم پیاوه لهسهر ئاوهكه لهگهڵ (سنان)ی كوڕی (وبر)ی (جهنی)دا بوو به دهمهقاڵێیان وه شهڕ دروست بوو، كابرای (جهنی) هاواری كرده ئهنسارییهكان ، (جهجاه)یش هاواری كرده كۆچهران ، پێغهمبهر ﷺ پێی فهرموون: ئایا بانگهشه بهدروشمی جاهلی دهكهن ، لهكاتێكدا هێشتا من لهناوتاندام؟ وازی لێ بهێنن ئهمه بۆگهنهو خراپه. ئهم ههواڵه گهیشتهوه به (عبدالله)ی كوڕی (ابی). لهناو خزمانیدا خۆی تووڕه كرد ، (زيد)ی كوڕی (ارقم) كه كوڕێكی مێرد منداڵ بوو لهوێدا دانیشتبوو ، (عبدالله) وتی: ئهمهشیان كرد؟ هاتنه سهرمان‌و ماڵ‌و حاڵیان لێ داگیر كردین ، وهڵلاهی ئێمهو ئهوان وهك ئهوه وایه ، یهكهم بڵێت: سهگهكهت تێر بكه با بتخوات ، سوێندهخۆم بهخوا كهگهڕاینهوه بۆ مهدینه دهبێت ڕێزدارهكهمان بێ ڕێزهكهمان شاربهدهر بكات. پاشان ڕووی كرده ئهوانهی دهوروبهری‌و پێی وتن: دهبخۆن دهی ، ئهمه خۆتان بهخۆتان كرد ، هێناتانن بۆ سهر خاك‌و ئاوی خۆتان ، ماڵتان لهگهڵ بهش كردن ، وهڵلاهی ئهگهر نانیان نهدهنێ لهوێ بار دهكهن‌و دهڕۆن ، (زيد)ی كوڕی (ارقم) ههواڵی ئهم قسانهی دا بهمامی ، مامیشی گوتهكانی گێڕایهوه بۆ پێغهمبهر ﷺ لهو كاتهدا (عمر) دانیشتبوو ، (عمر) وتی: پێغهمبهری خودا فهرمان بده به (عباد)ی كوڕی (بشير) با بیكوژێت. فهرمووی: (عمر) چی بڵێین ، ئهگهر خهڵكی وتیان محهمهد هاوهڵهكانی خۆی دهكوژێت؟ نا نهخێر شتی وا ناكهم ، فهرمان بده با بڕۆین و بار بكهین. ئهم بڕیاره لهكاتێكدا بوو كه ههرگیز پێغهمبهری خوا ﷺ تیایدا كۆچ و ڕهوی نهدهكرد ، خهڵكیش لهگهڵیدا ههستان ، (اسيد)ی كوڕی (حضير)ی پێگهیشت سڵاوی لێ كردو عهرزی كرد: قوربان ههرگیز لهم كاتانهدا سهفهر ناكهیت ، خێره؟ فهرمووی: ئهی پێت نهگهیشتوه ئهو برادهرهتان چی دهڵێت؟ ـ مهبهستی (ابن

ابی) بوو ـ وتی: چی بووه؟ فەرمووی: (ابن ابی) وتویەتی: کە گەڕاینەوە بۆ مەدینە سوێند بێت ڕێزدارەکەمان بێ ڕێزەکەمان شار بەدەر بکەین ، (اسد) وتی: پێغەمبەری خودا ﷺ تۆ ڕێزداریت ، ئەگەر حەز دەکەیت شار بەدەری بکە ، پاشان وتی: پێغەمبەری خودا ﷺ لەگەڵی نەرم‌و نیان بە ، وەڵڵاهی کە خوا تۆی بۆ ناردین خەڵکی خەریکی تاج‌و کورسی دروست کردن بوون بۆ ئەوەی بیکەینە سەرۆکی مەدینە ، ئەو پێی وایە تۆ موڵکەکەت لەو زەوت کردووە.

پاشان ئەو ڕۆژە ، پێغەمبەر ﷺ خەڵکەکەی جوڵاند تا سەر لە ئێوارەو شەوەکەشی تا ڕۆژ بووەوەو بۆ سبەینێ خەویان لێ کەوت ، پاشان دابەزین‌و ماندوو شەکەت بوون‌و نوستن ، ئەمەش بۆ ئەوە بوو خەڵکی سەرقاڵ بکات لەو قسەو باسانەو وازبهێنن لە وتی وتی.

(ابن ابی)یش کەزانی (زید)ی کوڕی (ارقم) قسەکانی گێڕاوەتەوە بۆ پێغەمبەر ﷺ ، هات سوێندی خوارد بۆ پێغەمبەر ﷺ وتی: من شتی وەهام نەگوتووەو ، شتی‌وا بەدەمی مندا نەهاتوە. هەندێك لەو ئەنسارانەی لەوێدا دانیشتبوون وتیان: پێغەمبەری خوا ، لەوانەیە منداڵە بەهەڵەدا چووبێت ، باش قسەکەی بەگوێدا نەچووبێت و ، هەروا گێڕابێتیەوە ، (زید) وتی: دوای ئەو قسەیە توشی خەمێکی زۆر بووم ، لە ماڵەوە دانیشتم خوای گەورە ئایەتی ناردە خوارەوە: ﴿ إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ... ﴾ تا ئایەتی ﴿ هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لاَ تُنفِقُوا عَلَى مَنْ عِندَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنفَضُّوا... ﴾ تائایەتی ﴿لَيُخْرِجَنَّ الأَعَزُّ مِنْهَا الأَذَلَّ ﴾، (زید) دەڵێت: پێغەمبەری خوا ﷺ ناردی بەشوێنمداو چوومە خزمەتی ، ئایەتەکانی بۆ خوێندمەوە ، فەرمووی: خوای گەورە ڕاستیی قسەکەی تۆی دەرخست.[1]

(عبدالله)ی کوڕی (ابی) دووڕوو. کە یەکێك بوو لە هاوڕێ چاکەکانی پێغەمبەر ﷺ خۆی بێ گوناه کرد لە تاوانەکانی باوکی‌و ، لە دەروازەی شاری مەدینەدا وەستا، شمشێرەکەی دەرهێنا، کە باوکی هات پێی وت: وەڵڵاهی ڕێگەت نادەم بڕۆی هەتا پێغەمبەری خوا ئیزنت نەدات، ئەوە تۆ زەلیل‌و سەرشۆڕیت‌و پێغەمبەریش ڕێزدارو شکۆدارە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ تەشریفی هێناو ئیزنی دا بە (عبدالله) کە ڕێگەی باوکی بکات تا بڕواتە شارەوە ، ئەویش ڕێگەی دا بڕوات ، پێشتریش (عبدالله)ی کوڕی (ابن ابی) مۆڵەتی وەرگرتبوو لە پێغەمبەری خوا ﷺ و عەرزی کردبوو: پێغەمبەری خوا ئەگەر ئەتەوێت بیکوژێت فەرمانم پێ بدە ، وەڵڵاهی سەریت بۆ دەهێنم.[2]

---

[1] / بڕوانە (صحیح البخاری) ٤٩٩/١ ، ٧٢٧/٢ ، ٧٢٨ ، ٧٢٩ ، (ابن هشام) ٢٩٠/٢ ، ٢٩١ ، ٢٩٢.
[2] / هەمان سەرچاوە. (مختصر سیرە الرسول) نوسینی (شیخ عبد الله) ی نەجدی ل ٢٧٧.

ڕووداوی هەڵبەستنەکە (حادثة الأفك)

هەر لەو غەزایەدا بوو ڕووداوی هەڵبەستنەکە سەری هەڵدا ، کورتەکەی ئەوەیە (عائشە) لەو سەفەرەدا لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ دەرچوو بەهۆی تیروپشکەوە ، پێغەمبەر ﷺ نەریتی وابوو کە دەرچوایە تیروپشکی بۆ هاوسەرەکانی دەکرد. کە لە غەزاکە گەڕانەوە لە چەند شوێنێك دابەزین ، عائیشە بۆ کارێکی پێویستی خۆی چووە دەرەوە ، ملوانکەیەکی خوشکەکەی ون کرد کە لەو سەفەرەدا لە ملی کردبوو ، گەڕایەوە بۆ ئەوەی بیدۆزێتەوە ، ئەوانەش کە کەژاوەکەیان هەڵگرتبوو لەبەر سوکەڵەیی عائیشە ، هەستیان نەکردبوو کە لەناو کەژاوەکەدا نییەو بردبوویانەوە ، چونکە عائیشە لاوازو کەم کێش بوو ، ئەوانەش کەژاوەکەیان هەڵگرتبوو چەند کەسێك بوون ، ئەگەر یەك یان دوو کەسێك بوونایە هەستیان پێدەکرد ، لەم لاشەوە عائیشە گەڕایەوە بۆ مەنزڵگای کەژاوەکەی خۆی ، پاش دۆزینەوەی ملوانکەکە ، سەیری کرد کەسی لێ نەماوە ، لە شوێنی خۆیدا دانیشت ، دەیزانی کە پاش ئەوەی زانیان هەڵیان نەگرتووە دەگەڕێنەوە بۆی ، بەڵام خوا بەخواست و ویستی خۆی کاروباری دونیا هەڵدەسوڕێنێت ، بەسەر عەرشی خۆیەوە. ئەوە بوو (عائیشە) کە گەڕایەوە خەو زۆری بۆهێناو نوست ، بەدەنگە دەنگی (صفوان)ی کوڕی (معطل) خەبەری بۆوە کە دەیووت: (انا لله وانا الیه راجعون) ئەوە ژنەکەی پێغەمبەرە؟ (صفوان) لەکاروانی سوپاکە دواکەوتبوو چونکە پیاوێکی خەواڵو بوو ، کە (عائیشە) ی بینی ناسییەوە ، پێشتر پێش دابەزینی ئایەتی حیجاب بینیبوی ، ئیرتجاعی کردو چۆکی بەحوشترەکەی داداو ، لێی نزیك کردەوە ، (عائیشە) سواری وشترەکە بوو ، بێ ئەوەی یەك گوتەی لەگەڵدا بڵێت، (عائیشە)ش جگە لە وشەی (انا لله وانا الیه راجعون) هیچی تری لێ نەبیست ، پاشان (صفوان) جڵەوی وشترەکەی گرت‌و بردیەوە بۆلای سوپاکە ، کەلە (نحر الظهیرة) لای دابوو ، کە خەڵك ئەوەیان بینی هەرکەس بەویستی خۆی قسەی کرد، دوژمنی خوا (عبدالله)ی کوڕی (ابی)ی دڵ نەخۆش کەلێنێکی دەستکەوت کەلێیەوە ڕق‌وکینەی پڕ لەدووڕوویی خۆی لێوە بڕژێنێت ، دەستی کرد بەهۆنینەوەی چیرۆکی هەڵبەستراوو ، بڵاوکردنەوەی لەشوێنە قەرەباڵغەکاندا هەرجارەی بەشێوەیەك دەیگێڕایەوە ، هاوڕێکانیشی لێی جەم بوو بوون ، کە گەیشتنەوە شاری مەدینە دووڕووان تەواو دەستیاندایە بڵاوکردنەوەی پڕوپاگەندەو بوختانی ناشیرین ، پێغەمبەریش ﷺ بێدەنگ بوو هیچی

نەهوت ، پاشان ڕاوێژی کرد بە هاوەڵەکانی ـ کە وەحی دواکەوت ـ (علی) وتی: تەڵاقی بدەو ، ژنێکیتر بهێنە ، ئەمەی بە ئاماژە وت نەك بەئاشکرا ، (اسامه)و چەند کەسێکی تر وتیان: تەڵاقی مەدەو ، گوێ مەدەرە قسەوباسی دوژمنان. پێغەمبەری خوا ﷺ چووە سەر مینبەرو چاوی ئەگێڕا بۆ (عبدالله)ی کوڕی (ابی) نەیبینی. (اسید)ی کوڕی (حضیر) دەردەدڵی خۆی بۆ ڕشت ، (سعد)ی کوڕی (عبادە)ش ـ کە گەورەی خەزرەج و خێڵەکەی (ابن ابی) بوو ـ دەمارگیری خێڵایەتی گرتیو بوو بەدەمەقاڵێیان ، پێغەمبەری خوا ﷺ بێدەنگی کردن و پاشان خۆشی بێدەنگ بوو.

(عائیشە) کە گەڕایەوە نەخۆشیەکی سەختی گرت ، بێ ئەوەی لەبارەی ڕووداوی هەڵبەستنەوە (افك) هیچ بزانێت ، ئەوە نەبێت کە کەم لوتفیەکی لە پێغەمبەر هەست پێکرد بوو ، کە ئەگەر جاران بەو شێوەیە نەخۆش بوایە وانەدەبوو ، کە چاك بوەوە لەگەڵ دایکی (مسطح) شەو چوونە دەرەوە بۆ دەست بە ئاوگەیاندن ، دایکی (مسطح) ساتمەیەکی کرد ، دوعایەکی شەڕی کرد لە کوڕەکەی ، (عائیشە) ئەوەی پێ ناخۆش بوو ، دایکی (مسطح) هەواڵەکەی گێڕایەوە بۆ (عائیشە) ، (عائیشە) گەڕایەوەو مۆڵەتی خواست لە پێغەمبەر ﷺ تا بڕواتەوە ماڵی باوکیو لەوێ هەواڵەکە بزانێت ، پاشان هات بۆ ماڵی باوکیو مەسەلەکەی بۆ ڕوون بۆوە ، دەستی کرد بەگریان ، دوو شەوو ڕۆژێك دەگریا ، خەو نەدەچووە چاوی ، فرمێسکەکانی وشك نەدەبونەوە وایدەزانی ئەو گریانە جەرگی دەبڕێت ، پێغەمبەری خوا ﷺ هات بۆ لای (عائیشە)و پاش شایەتمان ، فەرمووی: (عائیشە ، لەبارەی تۆوە ئەوەو ئەوەم پێگەیشتوە ، ئەگەر بێ گوناه بیت ئەوا خوا بێ گوناهیت دەردەخات ، خۆ ئەگەر بەنیازی تاوانێکیش بوو بیت ئەوا داوای لێ خۆش بوون بکەو بگەڕێوە بۆ لای خوای خۆت ، چونکە ئەگەر عەبد گوناهێکی کردو دانی نا بەگوناهەکەی‌داو گەڕایەوە بۆ لای خوا ، ئەوا خوا تۆبەی لێ گیرا دەکات . ئیدی فرمێسکەکانی (عائیشە) کەم بووە ، وتی بە باوك و دایکی وەڵام بدەنەوە ، نەیاندەزانی چی بڵێن ، (عائیشە) وتی: وەڵڵاهی دەزانم ، کە ئەو قسەیە چووە بەگوێتانداو ئێستا لەدڵتاندا جێگیر بووەو باوەڕتان پێ کردوە ، ئەگەر پێتان بڵێم " بێگوناهم ـ خوا دەزانێت کە بێگوناهم ـ ئێوە باوەڕم پێ ناکەن ، خۆ ئەگەر دان بنێم بەهەرشتێکدا ـ خوا ئەزانێت کە من بێگوناهم ـ ئەو کاتە ئێوە باوەڕم پێ دەکەن ، وەڵڵاهی هیچ وتەیەکم نییە بەئێوەی بڵێم جگە لەگوتەکەی باوکی یوسف ، کە فەرمووی: ﴿ فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى

مَا تَصِفُونَ ﴾ واتە: ئارام گرتنێکی جوان ، ئارام دەگرم ، خوا یارمەتی دەرم بێت ، بەسەر ئەوەدا ئێوە باسی دەکەن . پاشان ڕۆیشتو نوست . لەو کاتەدا وەحی هاتە خوارەوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ دڵی خۆش بوو پێدەکەنی ، یەکەم وشە لە دەمی پیرۆزی دەرچوو فەرمووی: عائیشە ، خوای گەورە بێگوناهیی تۆی ڕاگەیاند . دایکی (عائیشە) پێی وت: هەستە بڕۆ بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ . (عائیشە)ش بە نازی بێ گوناهیو بەمتمانەی تەواوی خۆشەویستی پێغەمبەرەوە وتی: وەڵلاهی ناچم بە دەمیەوە ، جگە لە خوا سوپاسی کەس ناکەم.

ئەو ئایەتانەی لە بارەی (افك)ە وە هاتنە خوارەوە بریتی بوون لە ﴿ إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ ﴾... تا دە ئایەت.

ئەوانەی بەشداریان کردبوو لە هەڵبەستنی تۆمەتەکەدا ، جەڵدیان لێدرا ، کە بریتی بوون (مسطح)ی کوڕی (اثاثة)و (حسن)ی کوڕی (ثابت)و (حمنه)ی کچی (جحش) ، یەکی هەشتا جەڵدەیان لێدرا ، بەڵام (عبدالله)ی کوڕی (ابی) کە ڕۆڵی گەورەی بینی لە تۆمەتە ترسناکەکەداو قورئان پێی فەرموو: ﴿ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ ﴾ هیچ جەڵدەی لێ نەدرا چونکە جەڵدە لێدان کەمکەرەوەی سزای دۆزەخ بوو بۆ ئەو ، خوای گەورەیش هەڕەشەی سزای سەختی کرد لە (ابن ابی) لە قیامەتدا ، یان پێدەچێت لەبەر هەمان هۆی نەکوشتنەکەشی بوو بێت.[1]

بەو شێوەیە پاش یەك مانگ ، هەوری گومان و دڵەڕاوکێ و پشێوی لەئاسمانی شاری مەدینەدا ڕەوییەوە ، سەرکردەی دووڕووان بەشێوەیەك ئابڕووی چوو دوای ئەوە نەیتوانی لەهیچ جێگەیەك سەر بەرزبکاتەوە ، (ابن ابی) دەڵێت: دوای ئەوە هەرچیەك ڕووی بدایەو قسەیەکی بکردایە هاوڕێ و خزمانی پێش هەمووکەس لۆمەو سەرزەنشتیان دەکردو پێیدا هەڵدەشاخان. پێغەمبەری خوا ﷺ بەعومەری فەرموو: ئێستا بارودۆخەکەت پێ چۆنە؟ وەڵڵاهی ئەو ڕۆژەی تۆ وتت بمانکوشتایە دەیان کەسمان لێ ڕاست دەبۆوە ، ئەگەر ئەوانە ئێستا فەرمانیان پێبدرێت خۆیان دەیکوژن . عومەر فەرمووی: پێغەمبەری خوا ﷺ وەڵلاهی فەرمانی پێغەمبەری خوا ﷺ گەورەترە لە فەرمانی من [2].

(١) صحيح البخاري ٣٦٤/١ ، ٦٩٦/٢ ، ٦٩٧ ، ٦٩٨، (زاد المعاد) ١١٣/٢ ، ١١٤، ١١٥، (ابن هشام) ٢٩٧/٢ ، تا ٣٠٧.

(٢) ابن هشام ٢٩٣/٢.

ناردنی مەفرەزەو (سریه) دوای غەزای (مریسیع)

١. سریەی (عبدالرحمان)ی کوڕی (عوف) بەرەو ماڵەکانی (بني کلب) لە (دومة الجندل) ، لە (شەعبانی ساڵی ٦ی کۆچی)دا ، پێغەمبەری خوا ﷺ (عبد الرحمن)ی دانیشاندو پێی فەرموو: ئەگەر بەگوێیان کردی ئەوا کچی مەلیکەکەیان مارەبکە. (عبدالرحمن) بۆ ماوەی سێ ڕۆژ لەناویاندا مایەوەو بانگی کردن بۆ ئیسلام ، خەڵکەکە ئیسلام بوون و (عبدالرحمن) کچی سەرۆکەکەیانی مارەکرد کە ناوی (تماضر)ی کچی (اصبغ) بوو ، ئەم ژنە بە دایکی (ابو سلمة) ناسرا.

٢. سریەی (علی) کوڕی (ابی طالب) بۆ (بني سعد)ی کوڕی (بکر) لە ناوچەی (فدك) ، لە مانگی (شعبانی ساڵی ٦ی کۆچی)دا ، ئەوەش بەو شێوەیە بوو، هەواڵ هات بۆ پێغەمبەر ﷺ کە لەو شوێنەدا کۆمەڵێك کۆبوونەتەوەو دەیانەوێت یارمەتی جولەکە بدەن ، پێغەمبەریش ﷺ (علی) بۆ ناردن بە دووسەد پیاوەوە . (علی) بە شەو دەڕۆیشت و بە ڕۆژ خۆی پەنا دەدا ، پیاوێکی سیخوڕی ئەوانیان گرت ، دانی‌نا بەوەدا کە ئەمان ناردوویانە بۆلای جولەکەی خەیبەر تاپێیان بڵێت پشتیوانیان لێ دەکەین بەمەرجێك خورمای خەیبەریان بدەنێ. سیخوڕەکە شوێنی کۆبونەوەی خێڵی (بنی سعد)ی پێ وتن ، (علی) لەناکاودا دای بەسەریاندا ، پێنج سەد وشترو هەزار سەر مەڕی دەستکەوت و ، (بني سعد)یش بەکەژاوەی ژنەکانیانەوە ڕایان کرد ، سەرۆکەکەیان (وبرا)ی کوڕی (علیم) بوو.

٣. سریەی (ابی‌بکر الصدیق) یان (زید)ی کوڕی (حارثة) بۆ (وادی القری) ، لە (ڕەمەزانی ساڵی ٦ی کۆچی)دا. تیرەی (فزارە) بەنیازی تیرۆر کردنی پێغەمبەر بوون ﷺ (ئەبوبەکری صدیق)ی بۆ ناردن. (سلمة)ی کوڕی (اکوع) دەڵێت: لەگەڵیدا چوومە دەرەوە ، نوێژی بەیانیمان کردو دامان بەسەریاندا ، چوینە سەر ئاوەکە ، (ابوبکر) چەند کەسێکی لێ کوشتن ، کۆمەڵێکم تێدا بینین کە ژن‌و منداڵەکانیان لەگەڵدا بوو ، ترسام کە پێش من بگەنە شاخەکە ، تیرێکم هاویشتە بەردەمیان ، کە تیرەکەیان بینی لە پێش خۆیانەوە وەستان ، ژنێکیان لەناودا بوو ناوی (ام قرفة) بوو ، پارچە پێستێکی ناسکی بەسەرەوە بوو ، کچێکی

لەگەڵدا بوو ، هەموویانم دایە بەرو هێنامنن بۆلای (ابوبکر) ، ئەو کچە لە دابەشکردنەکەدا بەر من کەوت ، من دەستم بۆ جلەکانیشی نەبرد ، پێغەمبەر ﷺ هەواڵی کچەکەی (ام قرفة)ی پرسی ، ناردی بۆ مەککەو لەگەڵ دیلێکی موسوڵماندا گۆڕییەوە.[1]

ئەم (ام قرفة)یە شەیتانێکی فێڵباز بوو دەیویست پێغەمبەری خوا ﷺ شەهید بکات ، سی کەسی سوارچاکی خزم و خۆیشی خۆی ساز کردبوو بۆ کوشتنی پێغەمبەر ﷺ ، ئەوەبوو خۆی و هەر سی سوارەکە کوژران و بەسزای خۆیان گەیشتن.

٤. سریەی (کرز)ی کوڕی (جابر)ی (فهری)[2] بۆ (عرنیین) ، لە مانگی (شەوالی ساڵی ٦ی کۆچی)دا ، ئەوەش لەبەرئەوە بوو کۆمەڵێك لەخێڵی (عگل) و (عرینە) خۆیان بەموسوڵمان نیشاندا ، هاتنە مەدینەوەو حاڵیان باش نەبوو پێغەمبەری خوا ﷺ ، ناردنی بۆلای وشترگەلێكو ، پێی فەرموون: کە لەشیرەکەی بخۆنەوە ، کە چاك بوونەوە شوانەکەی پێغەمبەریان کوشت ﷺ ، ئەنجا هەڵگەڕانەوەو وشترەکانیان دایەبەرو ڕایانکرد ، پێغەمبەریش ﷺ (کرز)ی (فهری) نارد بەشوێنیاندا لەگەڵ (٢٠) هاوەڵدا، ئەنجا نزای کرد لە (عرنی)یەکانو فەرمووی: خوایە سەریان لێ تێك بدەیتو ، دنیایان لێ بەرتەسك بکەیتەوە . خوای گەورە سەری لێتێکدان. دۆزرانەوەو ، دەستو قاچیان بڕراو ، چاویان دەرهێنرا ، لە تۆڵەی ئەو تاوانە گەورەیەی کە کردبوویان ، پاشان فڕێدرانە بەر گەرماکە تا مردن[3]. ڕووداوەکەیان لە (صحیح)دا هاتووە لە (انس)ەوە.[4]

سیرەتناسەکان دوای ئەوە باسی سریەی (عمرو)ی کوڕی (امیة)ی (ضمری) دەکەن لەگەڵ (سلمة)ی کوڕی (أبي سلمة)دا ، لە مانگی (شەوالی ساڵی ٦ی کۆچی)دا ، ئەو سریەیە ڕۆشتووە بۆ مەککە بەمەبەستی کوشتنی (أبو سفیان) ، چونکە (ابو سفیان) عەرەبێکی دەشتەکی نارد بوو بۆ شەهید کردنی پێغەمبەر ﷺ ، بەڵام هەردوو نوێنەرەکە سەرکەوتوو نەبوون لەبەجێهێنانی کارەکەیاندا . دەڵێن: لە ڕێگا (عمرو) سێ کەسی کوشتووە. هەروەها دەڵێن : کە (عمرو) لەو سەفەرەیدا لاشەکەی (خبیب)ی

---

[1] / (صحیح البخاری)دا هاتووە ٢/٨٩ ، وتراوە کە ئەو سریە لە ساڵی حەوتی کۆچیدا دەرچووە.
[2] / ئەمە ئەوکەسە بوو کە شاڵاوە تاکارەکەی کردە سەرمەدینە لەغەزای (صفوان)دا پێش جەنگی بەدر، پاشان موسوڵمان بوو لە ڕۆژی فەتحی مەککەدا شەهید بوو.
[3] / زاد المعاد ٢/١٢٢.
[4] / صحیح البخاری ٢/٦٠٢.

بردۆتەوە . لەڕاستیدا زانراوە کە (خبیب) دوای ڕووداوی (رجیع) بەچەند ڕۆژێك یان چەند مانگێك شەهیدکراوە ، ڕووداوی (رجیع)یش لەمانگی (صفری ساڵی ٤ی کۆچی)دا ڕووی داوە. نازانم تۆبڵێیت ئەو دووسەفەرە لەسیرەتنوسەکان تێکەڵ بووبێت، یان هەردوو مەسەلەکە لەیەك سەفەردا بووە لەساڵی (٤ی کۆچی)دا ، عەللامە (المنصورفوری) نکۆڵی لەوە دەکات کە ئەو سریەیە سریەی شەڕ یان سریەی شەڕەتیر بووبێت (والله أعلم).

ئەمە ئەو (سریە)و (غەزا)یانە بوون کە لەدوای غەزای (أحزاب)و (بني قريظة)وە ڕوویان داوە ، لەهیچ غەزایەکیاندا شەڕی خوێناوی سەخت ڕووی نەداوە ، ئەوەی ڕووی داوە پێکدادانێکی سووك بووە ، ئەو دەوریاتانەش تەنها بۆ پەیدۆزیو چاودێری دوژمن بووە ، یان بۆ دەرس دادانی خێڵێك بووە ، بۆ ترساندنی عەرەبی دەشتەکی و ئەو دوژمنانەی کەهێشتا لە دەرفەت دەگەڕان و جموجۆڵیان دەکرد، پاش تێڕامانیش لە بارو دۆخەکە دەردەکەوێت کەچەرخی ڕۆژگار دوای جەنگی (ئەحزاب) پێشکەوتنی بەخۆوە بینیو، دوژمنانی ئیسلام لەوورەبەردانو ڕووخانی یەکجارەکیدا بوون ، هیچ ئومێدێکیان نەمابوو بۆ لێدانو ئازاردانی بانگەوازی ئیسلامی، ئەم پێشکەوتنە بەڕوونتر لەپەیمانی حودەیبیەدا دەردەکەوێت ، شەڕ وەستانەکە بۆ خۆی داننان بوو بەهێزو دەستەڵاتی ئیسلامیداو ، ڕازی بوون بەمانەوەی لەخاکی دوورگەی عەرەبیدا.

(ڕووداوی حودەیبیە)

لە مانگی (ذی القعدة) ی ساڵی ٦ی کۆچیدا

هۆی عەمرە کردنی حودیبیە

که ئەو هەموو گۆڕانە ڕوویدا لە بەرژەوەندی موسوڵمانەکان ، وردە وردە سەرەتاکانی فەتحی گەورەو سەرکەوتنی ئیسلام دەرکەوتن ، ڕێخۆشکەری کرا بۆ ئەوەی موسوڵمانەکان مافی خۆیان لەخودا پەرستیدا بەجێ بهێنن و بڕۆنە ناو ئەو مزگەوتە پیرۆزەی کە موشریکان شەش ساڵ دەبوو لەموسوڵمانەکانیان حەرام کردبوو.

پێغەمبەری خوا ﷺ خەوێکی بینی ، لەمەدینەدا بوو ، خۆی و هاوەڵەکانی چوونە ناو (بیت الحرام) ، کلیلی کابەی پیرۆزی وەرگرتو تەواف و عەمرەیان کردو هەندێکیان قژەسەری هەندێکی تریان کەمکردەوە ، ئەم هەواڵەی فەرموو بە هاوەڵەکانی زۆر دڵیان خۆشبوو، وایانزانی ئەم ساڵ دەڕۆنەوە ناو مەککەوە ، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ هەواڵی فەرموو بەهاوەڵەکانی خۆیان سازبدەن بۆ سەفەری عومرە.

خۆ کـۆکردنەوەی موسوڵمانەکـان

خێڵە عەرەبەکانی دەوروبەریش خۆیان سازدا بۆ ئەوەی لەگەڵیاندا بڕۆن ، زۆریشیان دواکەوتن ، پێغەمبەری خوا ﷺ جلەکانی شوشت و سواری (قصواء) بوو ، (ابن ام مکتوم) یان (نمیلة)ی (لیثی) بەسەر مەدینەوە بەجێهێشت ، لەسەری مانگی (ذي القعدة)ی ساڵی٦ی کۆچیدا تەشریفی دەرچوو لەمەدینە، (ام سلمة)ی هاوسەری و هەزارو چوارسەد کەس ، یان هەزارو پێنج سەد کەسی لەگەڵدا بوو ، چەکی جەنگ کردنی بەتەواوی نەبرد ، مەگەر تفاقی ڕێبواران ، شمشێریش لە کێلان ناخنرا.

موسوڵمانەکان بەرەو مەککـە دەجوڵێن

پێغەمبەر ﷺ بەرەو ڕووی مەککە کەوتە جوڵە ، کەگەیشتە (ذي الحليفة)، (هدی) یەکەی دیاریکردو ، بەرگی ئیحرامی پۆشی بۆ ئەوەی خەڵك دڵنیابن لەوەی کە جەنگ ناکات، پێش خۆی چاودێرێکی ناردبوو لەخێڵی (خزاعه) تاهەواڵی قورەیشی بۆ بهێنێت ، کەگەیشتە (عسفان) چاودێرەکەی گەڕایەوەو وتی: کە من لەوێ هاتمەوە (کعبی) کوڕی (لۆی) حەبەشیەکانی بۆ کۆکردویتەوەو، کۆمەڵێکی تریشی خڕکردۆتەوەو دەیانەوێت شەڕت لەگەڵدابکەن و نەهێڵن بچنە (بیت)ەوە .

پێغەمبەریش ﷺ ڕاوێژی کرد بە هاوەڵەکانی و فەرمووی: ئایا پێتان وایە کەبدەین بەسەر حاڵ و ماڵی ئەوانەدا کە یارمەتی ئەوانەیان داوەو دەستیان لێ بوەشێنین؟ ئەوجا دەستەو ئەژنۆ دادەنیشن بەخەم و خەفەتەوە دەژین ، خۆ ئەگەر ڕزگاریشیان بێت ئەوا خوا بیانکوژێت ، یان دەتانەوێت ڕووبکەینە (بیت)ە وە ، هەرکەسێك هاتە ڕێمان شەڕی لەگەڵدا بکەین؟ (ابوبکر) فەرمووی : خواو پێغەمبەرەکەی باشتر لێی دەزانن ، ئێمە بۆ عومرە هاتووین ، نەهاتوین بۆ شەڕی کەس . پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئیدی سەری لێ بنێنەوەو دڵئارام بن. ئەوانیش هێواش بوونەوە.

هەوڵدانی قورەیش بۆ ڕێگەگرتن لە موسوڵمانەکان

که قورەیش هەواڵی دەرچوونی پێغەمبەریان بیست ﷺ کۆبوونەوەیەکیان بەست و بڕیاریاندا کە هەرچۆنێك بووە ، ڕێگە بگرن لەوەی کە موسوڵمانەکان بڕۆنە (بیت)ە وە. پاش ئەوەی پێغەمبەر ﷺ پشتی کردە حەبەشیەکان ، کابرایەکی خێڵی (بنی کعب) هەواڵی هێنا کە قورەیش لە (ذي طوی) دابەزیوە ، دووسەد سواری (خالد)ی کوڕی (ولید)یش ، لە (کراع الغمیم)دا خۆیان ئامادە کردوە ، لەسەر ئەو ڕێگا سەرەکیەی کە دەڕواتەوە بۆ مەککە ، (خالد) ویستی ڕێ لە موسوڵمانەکان بگرێت ، بەخۆی و دوو سەد سوارەکەیەوە بەرامبەریان ڕاوەستا، کاتێك بینی لە نوێژی نیوەڕۆدا کڕنوش و سوژدە دەبەن ، وتی: بەڕاستی بێئاگا بوون ، ئەگەر بماندایە بەسەریاندا لەناومان دەبردن ، پاشان بڕیاریدا کە لەکاتی نوێژی عەسردا بدات بەسەریاندا ، بەڵام خوای گەورە حوکمی نوێژی ترسی ناردە خوارەوە . (خالد) ئەو دەرفەتەشی لەکیس چوو.

ڕێگە گۆڕین و هەوڵی خۆلادان لە شەڕی خوێناوی

پێغەمبەری خوا ﷺ ڕێگەیەکی خراپ و سەختی گرتەبەر بەناو شیوو دۆڵەکاندا ، بەلای ڕاستداو بەپشت (الخمش) دا لەڕێگەیەکەوە کەوتەڕێ لەسەر (ثنية المرار) جێگەوتەی (حودەیبیە) لە خوارووی مەککەوەو ، لەو ڕێگە سەرەکیە لایدا کە لە (تنعیم)ە وە ڕاستەخۆ دەڕواتە ناو حەرەم ، ئەو ڕێگەی خستەلای چەپی خۆی ، کە (خالد) بینی سوپای ئیسلام لەڕێگە سەرەکیەکەی لای داوە بەرەو لای قورەیش دایە غارو ئاگاداری کردن.

پێغەمبەری خوا ﷺ کەوتەڕێ تاگەیشتە (ثنیة المرار) لەوێدا وشترەکەی چۆکی دادا ، خەڵکی وتیان: (قصواء) مانی گرتوە نارِوات. پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (قصواء) مانی نەگرتوە ئەوە خوی ئەو نیە ، بەڵام ڕووداوی ساڵی فیلەکە گرتویەتی. پاشان فەرمووی: سوێندم بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە داوای هەر شتێکم لێ بکەن کە ڕێزی تێدا بێت بۆ پیرۆزیەکانی خواوەند دەیاندەمێ. پاشان خوڕیە (قصواء) هەستایەوە ، کەوتەڕێ تاگەیشتە حودەیبیە ، لەسەر ئاوێکی کەم دابەزین و موسوڵمانەکان بەمشت کەم کەم ئاویان لێ دەخواردەوە ، زۆری پێنەچوو هەستان ، خەڵکەکە لەبەر تینوێتی هانایان برد بۆلای پێغەمبەر ﷺ پێغەمبەریش ﷺ تیرێکی لەهەگبەی تیرەکانی دەرهێناو فەرمانی پێدان بیخەنە نێو ئاوەکە ، ئەوەندە ئاوی تێهات تا هەموویانی تێر ئاو کرد ئەنجا ڕۆشتن.

(بدیل) دەکەوێتە نێوان پێغەمبەری خوا ﷺ و قوڕەیشەوە.

کە پێغەمبەری خوا ﷺ سەقامگیر بوو ، (بدیل)ی کوڕی (ورقاێ)ی (خزاعی) لەگەڵ چەند کەسێکی (خزاعە)بیدا هاتنە خزمەتی و، خێڵی (خزاعە) نهێنی پۆشی پێغەمبەر بوون ﷺ لەناو خەڵکی (تهامە)دا. (بدیل) وتی: کە هاتم (کعب)ی کوڕی (لؤی) بەژمارەیەکی زۆرەوە هاتوونەتە سەر ئاوی حودەیبیەو گروگاڵیشیان لەگەڵ خۆیاندا هێناوە، بەنیازن شەڕت لەگەڵدا بکەن و نەهێڵن بڕۆیتە مەککەوە ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئێمە بۆ شەڕ نەهاتووین، بەڵکو هاتووین عومرە بکەین ، شەڕو کوشتاریش قوڕەیشی شەکەت وماندوو کردووە، ئەگەر بیانەوێت وادەیەکیان لەگەڵدا دادەنێم بۆ گفتوگۆ ، با وازبهێنن لە پەیوەندی نێوان من و خێڵە عەرەبەکان ، با ئەوان بەخواستی خۆیان بێت چوونە پەیمانی هەرکەسێك بابڕۆن ، وەگەرنا با کۆبن، خۆ ئەگەر بەوەش ڕازی نەبوون سوێندم بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە، لەسەر ئەم کارە شەڕیان لەگەڵدا ئەکەم تا لەڕێیدا لەناوئەچم ، یان خوا سەری دەخات.

(بدیل) وتی: ئەم وتەیەی تۆیان پێ دەگەیێنم ، هات بۆ لای قوڕەیش و پێی وتن: من لای موحەممەدەوە هاتووم بۆلاتان ، گوێم لێ گرت گوتەیەکی وت ، ئەگەر پێتان باشە بۆتان باس دەکەم . گەمژەو هەرزەکارەکانیان وتیان: پێویستمان بەگوێگرتن نیە لە قسەکانی ئەو ، ڕیش سپی و پیاو ماقوڵەکانیان وتیان: پێمان بڵێ چی وت؟ (بدیل) وتی: ئاوای وت و ئاوای وت ، ئیدی (قوڕەیش) (مکرز)ی نارد

بۆ لای پێغەمبەر ﷺ ، کە پێغەمبەر بینی لە دوورەوە فەرمووی: ئەوە کابرایەکی پەیمان شکێنە. کە هات دەستی کرد بەقسە کردن ، پێغەمبەر ﷺ هەمان ئەو شتانەی پێ فەرموو کە بە (بدیل) و هاوەڵەکانی فەرموو بوو ، (مکرز)یش گەڕایەوە بۆ لای (قوڕیش)و هەواڵەکەی پێدان.

شاندەکانی قورەیش

پاشان کابرایەکی خێڵی (کنانه) ناوی (حلیس)ی کوڕی (علقمه) بوو. وتی: ڕێگەم بدەن بامن بڕۆم بۆلای ، وتیان: بڕۆ. کە هاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵەکانی ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەوە فلان کەسە لەخێڵێکە زۆر حەزیان لە وشترە ، وشترەکانی نیشاندەن ، نیشانیانداو خەڵکەکە بەدەم هاتنەوە (تلبیه)یان دەکرد ، کە (حلیس) ئەو حاڵەی بینی وتی: (سبحان الله) هیچ مانای نیە ئەمانە نەهێڵرێت بچنە بەیتەوە. ئەنجا گەڕایەوە بۆلای هاوڕێکانی و پێی وتن: ئەو هەموو وشترە قەڵەوو دابەستانەم بینی ، پێم باش نیە ڕێگەیان لێ بگیرێت ، دوای ئەوە گفتوگۆو قسەو باسێك لەو نێوانەدا دەستی پێ کرد.

(عروه)ی کوڕی (مسعود)ی (ثقفی) وتی: ئەو پیاوە ـ واتە پێغەمبەر ﷺ ـ ڕایەکی ژیرانەی خستۆتە بەردەستان پێی ڕازی بن ، ڕێگەی منیش بدەن باقسەیەکی لەگەڵدا بکەم، وتیان: بڕۆ. چووە خزمەتی و قسەی لەگەڵدا کرد ، پێغەمبەری خوا ﷺ قسەیەکی لەجۆری قسەکانی (بدیل)ی پێ وت، (عروه) وتی بە پێغەمبەر ﷺ: موحەممەد ، چۆن مرۆڤ کەسوکاری خۆی ڕیشە کێش دەکات ، ئایا پێش خۆت بیستوتە هیچ کەسێك خزم‌وخوێشی خۆی ڕامالێت؟ خۆ ئەگەر ئەوی تریشیان بێت وەڵلاهی من کۆمەڵێك دەم‌و چاوو هەرچی‌و پەرچی دەبینم لە پشتتەوەن هەر کە لێت قەوما ڕادەکەن‌و بێ‌کەس دەمێنیتەوە ، ئەبوبەکر هەڵدایەو وتی: قوڕ بەسەر عەقڵی تۆو (لات)یش ، ئێمە هەڵدێین‌و ڕادەکەین؟ (عروه) وتی: ئەوە کێ بوو وەڵامی دایەوە؟ وتیان: ئەبوبەکرە. وتی: وەڵلاهی چاکەت بەسەرمەوە نەبوایە دەمزانی چۆن وەڵامت دەدەمەوە. ئەنجا دەستی کرد بە قسە کردن لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ ، کەقسەی دەکرد دەستی دەبرد بۆ ڕیشی پیرۆزی پێغەمبەر ﷺ ، (مغیره)ی کوڕی (شعبه)ش بەپشت سەری پێغەمبەرەوە ﷺ وەستابوو، شمشێرێکی بەدەستەوە گرتبوو ، شتێکی دابوو بەسەریدا، لەگەڵ دەست بردنی (عروه) دا بۆ

ڕیشی پێغەمبەر ﷺ ، خێرا (مغیرە) بەکلکی شمشێرەکەی دەیدا بەسەر دەستی (عروە)داو پێی دەوت: دەستت دوور خەرەوە لە ڕیشی پێغەمبەر ﷺ . (عروە) سەری بەرز کردەوەو وتی: ئەوە کێیە؟ وتیان: (مغیرە)ی کوڕی (شعبە)یە، (عروە) وتی: هەی پەیمانشکێن، ئەریٰ من نەبووم پینەو پەڕۆم بۆ دەکردی بۆ پەیمانشکێنیەکەت؟ (مغیرە) لەسەردەمی نەفامی خۆیدا ببوە هاوڕێی چەند کەسێك هەموویانی کوشتبوو ، ماڵو سامانەکەشی بردبوون ، پاشان چووە خزمەت پێغەمبەر ﷺو موسوڵمان بوو ، پێغەمبەریش ﷺ پێی فەرموو: ئێمە ئیسلامەتیەکەت قبوڵ دەکەین ، بەڵام ماڵ و سامانەکەتمان ناوێت . (مغیرە) برازای (عروە) بوو.

﴿ وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ ﴾

کاتێك کە گەنجە هەڵەشەو تینو بە جەنگەکانی قورەیش بینیان گەورەکانیان حەزیان لە ئاشتیە، بیریان لە نەخشەیەك کردەوە ئەو سوڵحە هەرەس پێ بێنین ، بڕیاریاندا شەو بەدزیەوە بڕۆن و ئاگر بەردەنە سەربازگەی موسوڵمانەکانو ، ئاگری شەڕ هەڵگیرسێنن ، ئەوەبوو هەستان بەجێبەجێ کردنی بڕیارەکەیان ، حەفتا تا هەشتا کەسیان شەو چوون لەشاخی (تنعیم) دابەزین، هەوڵیاندا دزە بکەنە ناو سەربازگەی موسوڵمانەکان، بەڵام (محمد)ی کوڕی (مسلمە) سەرۆکی پاسەوانەکانی پێغەمبەر ﷺ هەموویانی قۆڵ بەست کرد ، پێغەمبەر ﷺ لەبەر مەسەلەی سوڵح کردن لێیان خۆش بوو بەرەڵای کردن، لەوبارەیەوە ئایەت هاتە خوارەوە: ﴿ وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ ﴾ الفتح/٢٤. واتە : هەر خوای گەورە بوو ، کە نەیهێشت کافرەکان دەستتان لێ بکەنەوە ، دەستی ئێوەشی گرتەوە لەوان ، دوای ئەوەی کە لەناو جەرگەی مەککەدا سەری خستن بەسەریاندا.

شاندی (عثمان)ی کوڕی (عفان) بۆ لای قوڕەیش

لەوێدا پێغەمبەر ﷺ پێی باش بوو کە نێرراوێکی خۆی بنێرێت بۆلای قوڕەیش ، تا ئامانج و مەبەستی خۆیان بۆ قوڕەیش ڕوون بکاتەوە لەو سەفەرە ، (عومەر)ی بانگ کرد تابینێرێت بۆلایان ، پۆزشی هێنایەوەو وتی پێغەمبەری خوا ﷺ من کەسێکم نیە لەناو خێڵی (بنی کعب)دا لەسەرم بکەنەوە ، ئەگەر ئازار بدرێم لەبەرئەوە (عثمان)ی کوڕی (عفان) بنێرە ، خێڵەکەی لەوێیە ، تۆ هەرچیەك بفەرموویت دەتوانێت بیگەێنێت . ئەوەبوو پێغەمبەر ﷺ (عثمان)ی نارد بۆلای قوڕەیش ، فەرمووی: پێیان بڵێ ئێمە نەهاتووین بۆ جەنگ ، بەڵکو هاتوین بۆ عومرە ، بانگەشەیان بکە بۆ سەر ئیسلامەتی ، ئەنجا فەرمانی پێدا کە سەردانی ژن و پیاوە ئیماندارەکانی ناو شاری مەککە بکات و مژدەی فەتحیان بداتێ و پێیان بڵێت کە خوا ئاینەکەی خۆی لە مەککەدا سەردەخات ، تاوای لێ دێت کەس باوەڕەکەی خۆی لەناو شاردا نەشارێتەوە.

(عثمان) دەرچوو لە (بلدح) بەقوڕەیشیەکان گەیشت وتیان: بۆ کوێ دەڕۆیت ؟ وتی: پێغەمبەر ﷺ بەوەو بەوە ناردومی. وتیان: تێگەیشتین چی دەڵێیت ، بڕۆ بەدەم کارەکەتەوە ، (أبان)ی کوڕی (سعید)ی کوڕی (عاص) چوو بە دەمیەوە ، بەخێرهاتنی کردو ئەسپەکەی بۆ زین کردو سواری کردو پەنایداو خستیە پشت خۆی تاگەیشتنە مەککە ، پەیامەکەی پێغەمبەری ﷺ گەیاند بەسەرکردەکانی قوڕەیش ، کە لێبوومەوە پێیان وت: دەتوانی تەواف بکەیت بە دەوری کابەدا ، بەلاّم (عثمان) ئەو داوایەی ڕەت کردەوەو وتی: تەواف ناکەم تا پێغەمبەری خوا ﷺ تەواف نەکات.

هەواڵی شەهیدکردنی (عثمان) و بەیعەتی (رضوان)

قوڕەیش (عثمان) یان لای خۆیان گل دایەوە . لەوانەیە بۆ ئەوە بوو بێت کە لەنێوان خۆیاندا پرس وڕا بکەن لەسەر ڕەوشەکەو بڕیارێك بدەن و بە(عثمان)دا وەلاّمی نامەکە بنێرنەوە بەلاّم گیرخواردنەکە زۆری خایاند. لەناو موسوڵمانەکاندا هەواڵی شەهید بوونی (عثمان) بلاّوبووەوە، پێغەمبەر ﷺ کەئەو هەواڵەی پێگەیشت فەرمووی: ئێرە بەجێ ناهێڵین تا ڕووبەڕووی قوڕەیش دەبینەوە . پاشان موسوڵمانانی بانگ کرد بۆ بەیعەتدان ، هەموویان بەیعەتیاندا بە پێغەمبەر ﷺ کە لە

دوژمن ڕانەکەن ، هەندێکیشیان بەیعەتی مردنیاندا بەپێغەمبەر ﷺ ، یەکەم کەس بەیعەتی‌دا (ابو سنان)ی (اسدی) بوو ، (سلمة)ی کوڕی (اکوع)یش سێ جار بەیعەتی مردنی‌دا بە پێغەمبەر ﷺ ، جارێکیان لە سەرەتاو جارێکیان لەناوەڕستداو دواجاریش لەکۆتاییدا. ئەنجا پێغەمبەر ﷺ دەستی پیرۆزی خۆیشی گرت و فەرمووی: ئەمەش لەجیاتی (عثمان). کە بەیعەتەکە تەواوبوو (عثمان)یش گەڕایەوەو بەیعەتی‌دا بەپێغەمبەر ﷺ ، کەس لەم بەیعەتە دوانەکەوت جگە لە کابرایەکی دووڕوو، ناوی (جدی) کوڕی (قیس) بوو. پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم بەیعەتەی لە ژێر درەختێکدا لەموسوڵمانەکان وەرگرت ، (عمر)ی کوڕی (خطاب) دەستی گرتبوو ، (معقل)ی کوڕی (یسار) یش لق‌وپۆپی درەختەکەی بەرزدەکردەوە ، بۆ ئەوەی ئازاری پێغەمبەر نەدات ، ئەمەیە بەیعەتی ڕیزوان (بیعة الرضوان) ، کەخودای گەورە لە بارەیەوە ئایەتی ناردە خوارەوە: ﴿ لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ ﴾ الفتح/١٨. واتە: خودای گەورە ڕازی بوو لە ئیمانداران کاتێك لەژێر درەختەکەدا بەیعەتیان بەتۆدا.

بەستنی پەیمانی ئاشتبوونەوەو بەندەکانی

قوڕەیش هەستی بەتەنگەتاوی ڕەوشەکە کرد ، بەپەلە (سهیل)ی کوڕی (عمرو) یان نارد بۆ بەستنی پەیمانەکە ، جەختیان لێ کردەوە کە دەبێت ساڵێکی‌تر بێنەوە بۆ ناو مەککە ، بۆئەوەی خێڵە عەرەبەکان نەڵێن بە زۆرە ملی خۆیان کرد بەمەککەدا. (سهیل) هات ، کە پێغەمبەر ﷺ بینی فەرمووی: ئەم پیاوە هات کار ئاسانیتان بۆ بکات ، مادامەکی ئەمەیان ناردبێت کەواتە قوڕەیش سوڵحی پێ خۆشە. (سهیل) هات‌و قسەی زۆری کرد ، هەردوولا ڕێکەوتن لەسەر ڕێسا سەرەکییەکانی پەیمانەکە ، کە بریتین لە:

١. پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ موسوڵمانەکاندا ئەمساڵ دەگەڕێنەوەو ناڕۆنە مەککەوە ، ساڵی داهاتوو دێنەوە دەڕۆنەوە مەککەو سێ ڕۆژ دەمێننەوە ، چەکی سواریان پێبێت و شمشێر لەکێلاندا بێت ، نابێت قوڕەیش بەهیچ شێوەیەك ڕێگەیان پێ بگرێت.

٢. وەستاندنی جەنگ لەنێوان هەردوولادا بۆماوەی دە ساڵ ، ژیان و ماڵی خەڵکی تیایدا پارێزراو بێت و کەس دەست درێژی نەکاتە سەر کەسی تر.

٣. هەرکەسێك دەیەوێت ببێتە هاوپەیمانی محەممەد ئازادە هەر کەسێکیش دەیەوێت ببێتە هاوپەیمانی قورەیش ئازادە ، هەرخێڵێکیش پاڵ دەدات بە هەر لایەکەوە دەبێتە بەشێك لەو لایەنە، توشی هەر دەستدرێژیەك ببێت دادەنرێت بەدەست درێژی بۆ لایەنە گەورەکە.

٤. هەر پیاوێك بەبێ پرسی خاوەنەکەی بڕواتە لای محەممەد ـ واتە هەڵبێت ـ دەبێت محەممەد بیداتەوە بە قورەیش ، هەرکەسێکیش لای محەممەدەوە رابکات بۆ لای قورەیش ئەوا نادرێتەوە بە محەممەد.

پاشان پێغەمبەر ﷺ (علی) بانگ کرد بۆ ئەوەی پەیمانەکە بنوسێت .

پێی فەرموو بنووسە: (بسم الله الرحمن الرحيم).

(سهیل) وتی: ئێمە نازانین مانای (رحمن) چیە ، بنوسە (باسمك اللهم) .

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی بە (علی): بنوسە (باسمك اللهم) .

پاشان علی نووسی: لەسەر ئەم پەیمانە محەممەدی پێغەمبەری خوا رێکەوت لەگەڵ (سهیل)دا.

(سهیل) وتی: ئەگەر باوەڕمان وابویە کە تۆ پێغەمبەری خوایت ، ڕێگەمان لێ نەدەگرتی بۆ چوونە ناو بەیتەوەو شەڕمان لەگەڵدا نەدەکردیت ، بنووسە (موحەممەد)ی کوڕی (عبدالله).

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: با ئێوەش بەدرۆم بخەنەوە من هەر پێغەمبەری خوام . بەڵام فەرمانی فەرموو بە (علی) کە بنوسێت (موحەممەد)ی کوڕی (عبدالله)و وشەی (رسول الله) بکوژێنێتەوە ، (علی) نەیکوژاندەوە ، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ بەدەستی خۆی کوژاندیەوە.

پاشان پەیمانەکە تەواوکرا کە مۆرکرا خێڵی (خزاعة) چوونە ناو هاوپەیمانی پێغەمبەرەوە ﷺ، لەسەردەمی (عبد المطلب)یشەوە هاوپەیمانی (بنی هاشم) بوون، هەروەکو لە سەرەتا ئاماژەمان پێکرد ، بۆیە هاتنە ناو ئەم هاوپەیمانێتیە ، ئەمەش درێژەپێدانی ئەو پەیمانە کۆنە بوو، خێڵی (بنوبکر)یش چوونە هاوپەیمانیی قورەیشەوە.

گێڕانەوەی (أبی جندل)

لەکاتی نوسینی نوسراوەکەدا (أبوجندل)ی کوڕی (سهیل) بەکۆت‌و زنجیرەکەیەوە خۆی کرد بەناو موسوڵماناندا ، لەبەشی خوارووی مەککەوە دەرچوو بوو ڕای کردبوو هەتا مەدینە نەوەستابوو ، (سهیل) کە (ابوجندل)ی بینی . وتی بە پێغەمبەر ﷺ ئەمە یەکەم کەس دەبێت کەداوای دەکەمەوە بەپێی پەیمانەکە. پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: هێشتا تەواومان نەکردوە. (سهیل) وتی: وەڵڵاهی هەرگیز دادبینیت لەلا ناکەم ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: مۆڵەتم بدەرێ بابێتە ناومانەوە. (سهیل) وتی: وەڵڵاهی ڕێگەی نادەم بێتە ناوتانەوە. فەرمووی: داوات لێ دەکەم بماندەرەوە. وتی: شتی‌وا ناکەم

ئەنجا (سهیل) شەپازلەیەکی کێشا بەدەم‌و چاوی (ابا جندل)دا ، بەرۆکی گرت و بەدوای خۆییدا ڕایکێشا تا بیباتەوە بۆلای موشریکان ، (ابو جندل) بەدەنگی بەرز هاواری کرد: ئەرێ موسوڵمانینە ئێوە ڕازین من بگێڕرێمەوە بۆ ناو موشریکان و لە ئاینەکەم وەرمگێڕنەوە؟! پێغەمبەری خوا ﷺ هەستاو فەرمووی: (ابا جندل) ئارام بگرەو چاوەڕوانی پاداشتی خوابە ، خوا یاربێت ، خوای گەورە چارەسەرێك بۆ تۆو هاورێکانت دەدۆزێتەوە . ئێمە تازە بەڵێن‌و پەیمانمان بەستووە لەگەڵ ئەواندا پەیمانی ئاشت بوونەوەمان بەستوە ، ئێمە ئەو وادەیەمان پێداون ، ئەوانیش بەڵێنیان بەئێمە داوە ، نابێت پەیمانشکێنیان لەگەڵدا بکەین.

(عمر) هەستایە سەرپێ‌و بەپاڵ (ابی جندل)ەوە دەرۆیشت‌و پێی دەوت: (ابو جندل) ئارام بگرە، ئەوانە موشریکن، خوێنیان وەك خوێنی سەگ وایە. کلکی شمشێرەکەی لێ نزیك کردەوە ، (عمر) دەڵێت: ئاواتم دەخواست شمشێرەکەی منی بفڕاندایەو بیدایە لەملی باوکی ، (ابوجندل) بەزەیی بەباوکیدا هاتەوەو ، ئەو ئاواتەی (عمر)یش نەهاتە دی.

قوربانی کردن و سەرتاشین بۆ خۆکردنەوە لە عومرە

کە پێغەمبەر ﷺ لە نووسینی پەیمانەکە بووەوە فەرمووی: هەستن ، قوربانی بکەن . دوای سێ جار دووبارە کردنەوەش هەر هەڵنەستان ، کە کەس هەڵنەستا ئەنجا تەشریفی چووە ژوورەوە بۆ لای (أم سلمه) باسەکەی بۆ گێڕایەوە کە خەڵك چیدەکەن ، (أم سلمه) فەرمووی: پێغەمبەری خوا ئەگەر تۆ ئەوەت پێ خۆشە ، هەستە بچۆ دەرەوە ، لەگەڵ کەسدا قسە مەکە تا قوربانیەکەی خۆت سەردەبڕیت ،

ئەنجا بانگ بکە با سەرت بۆ چاك بکەن . پێغەمبەری خوا ﷺ تەشریفی هەستاو چووە دەرەوە قسەی لەگەڵ کەسدا نەکرد تا ئەو کارەی کرد ، قوربانیەکەی سەربڕی و سەرتاشەکەی بانگ کرد سەری تاشی ، کە موسوڵمانەکان ئەوەیان بینی هەموویان هەستان قوربانیان کردو دەستیان کرد بەتاشینی سەری یەکتری ، خەریکبوو لە خەمو پەژارەدا یەکتری خوێناوی بکەن ، وشترو مانگای حەوت ساڵەیان سەربڕی ، پێغەمبەر ﷺ وشترێکی سەربڕی کاتی خۆی هی (ابا جهل) بوو لوتەوانەیەکی زیوی لە لوتدا بوو ، بۆ ئەوەی ڕقی موشریکەکان هەستێنێت ، ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ سێ جار دوعای خێری کرد بۆ ئەوانەی سەریان تاشیو یەکجاریش بۆ ئەوانەی کورتیان کردەوە ، هەر لەو سەفەرەدا بوو خوای گەورە ئایەتی سەبارەت بە (کعب)ی کوڕی (عجرە) ناردە خوارەوە کە تایبەتە بەفیدیەی ئازار (أذي)، بۆ ئەو کەسانەی بەهۆی (ڕۆژوو) یان (سەدەقە) یان (نسك) سەریان تاشی .

نەگێڕانەوەی ژنانی ئیمانداری کۆچکەر

پاشان چەند ژنێکی ئیماندار هاتن بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ و کەسوکاریان لەسەر دەقی پەیمانەکە هاتن بەدوایاندا تایبیاندەنەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ ڕازی نەبوو، بە بەڵگەی بوونی وشەیەك کە لەپەیماننامەکەدا نوسرابوو دەڵێت: (بەمەرجێك هەر پیاوێکی ئێمە هات بۆلای تۆ ، با لەسەر ئاینەکەی تۆش بێت دەبێت بۆمان بگێڕیتەوە)[1]. بۆیە ڕاستەوخۆ ژنان نەکەوتنە بەردەقی ڕێکەوتننامەکە. ئایەتیش لەبارەیانەوە هاتەخوارەوە ﴿ يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ ﴾ تاگەیشتە ئایەتی ﴿ بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ ﴾ ، ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو ژنانەی تاقیکردەوە تابزانێت ئیماندارن یان نەء ، بەم ئایەتە ﴿ يَاأَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لاَيُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا ﴾... هتد. هەرژنێك دانی بنایە بەم مەرجانەدا ، پێغەمبەر ﷺ پێی دەفەرموو: ئەوا بەیعەتم پێدایت. پاشان نەیدەگێڕانەوە بۆ موشریکان. بەوجۆرە پیاوە موسوڵمانەکان ژنە کافرەکانی خۆیان تەڵاقدا، لەو ڕۆژەدا (عمر) دووژنی هەبوو موشریك بوون هەردووکیانی تەڵاقدا ، (معاویە) یەکێکیانی خواست و، ئەویشیان شووی کرد بە (صفوان)ی کوڕی (أمیە).

---

[1] / صحیح البخاری ١/٣٨٠

چی لە بەندەکانی پەیماننامەکە هاتە کایەوە

ئەمە بریتی بوو لە پەیمانی حودەیبیە ، بە لێکدانەوەی بەندەکانیو ورد کردنەوەی پێشینەی ئەو پەیمانە فەتحێکی گەورە دەردەکەوێت بۆ موسوڵمانەکان ، چونکە پێشتر قورەیشیەکان دانیان نەدەنا بەموسوڵمانەکاندا ، بەڵکو ئامانجیان ریشە کێش کردنی موسوڵمانەکان بوو ، چاوەڕوان بوون ڕۆژێك لە ڕۆژان کۆتایی تەمەنیان ببینن‌و ، بە هەموو توانایەکەوە هەوڵیاندەدا بانگەوازی ئیسلام شکست پێ بهێنن‌و لەخەڵکی دووربخەنەوە بەو سیفەتەی کە خۆیان بەنوێنەری سەرمەشقەیەتی ئایینیو تەختی دونیایی لەدورگەی عەرەبدا، تەنها بادانەوەیەکیش بەلای ئاشتبوونەوەدا مانای دانپیانان دەگەیێنێت بەموسوڵمانەکانداو ، ئەومانایە دەبەخشێت کە قورەیش ناتوانێت بەرەنگاری موسوڵمانەکان بکات ، پاشان بەندی سێیەمی پەیماننامەکە ئەوە دەگەیەنێت کە قورەیش سەر دەستەیەتی دونیاییو دەستەڵاتە ئاینیەکەی لەبیر چووەو جگە لە بەرژەوەندی خۆی هیچی تری مەبەست نیە ، خۆ ئەگەر خەڵکانی ترو پاشماوەی خەڵکی دوورگەی عەرەبی هەموویان موسوڵمان بن قورەیش بەلایەوە گرنگ نیە ، بەهیچ جۆرێك خۆی لەوە ناگەیەنێت. ئایا ئەمە شکستێکی تەواو نیە بۆ قورەیش؟ سەرکەوتنێکی گەورەو ڕوون نیە بۆ موسوڵمانەکانیش؟ ئەو جەنگە خوێناویانەی لەنێوان موسوڵمانانو بێباوەڕاندا ڕوویان دابوو- سەبارەت بە موسوڵمانەکان - ئامانج تیایدا ماڵ تالان کردن و مرۆڤ کوشتن‌و خەڵك لەناو بردن نەبوو ، یان بۆ زۆر بۆ هێنانی دوژمن نەبوو تا موسوڵمان ببێت ، بەڵکو مەبەست لەو جەنگانە بریتی بوو لە دابینکردنی ئازادی تەواو بۆ خەڵك لە هەڵبژاردنی بیروباوەڕو ئایندا ﴿ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ ﴾ واتە: کێ باوەڕ دەهێنێت با باوەڕ بهێنێت و کێ نایەوێت با کافر بێت. بۆ ئەوەی هیچ هێزێك نەکەوێتە نێوان ئەوان و بیروباوەڕەکەیانەوە، ئەو ئامانجەش بەهەموو پێداویستیەکانەوە هاتەدی و بەڕێگەیەکیش کە هەرگیز ناکرێت لە ڕێگەی شەڕو شۆڕەوە ئەو سەرکەوتنە گەورەیە تۆمار بکرێت موسوڵمانەکانیش بە دابین کردنی ئەو ئازادیە سەرکەوتنی گەورەیان لەبواری بانگەوازدا بەدەست هێنا ، لەکاتێکدا پێش وەستانی شەڕ ژمارەی موسوڵمانەکان نەدەگەیشتە سێ هەزار کەس ، کەچی لە ماوەی دوو ساڵدا لەو کاتەدا کە فەتحی مەککە کرا ژمارەی موسوڵمانەکان دە هەزار کەس بوون.

بەندی دووەمی پەیمان نامەکەش بریتی بوو لە بەشی دووەمی ئەو فەتحە گەورەیە، خوای گەورە فەرمووی: ﴿ وَهُمْ بَدَءُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ ﴾ دەرچوونی مەفرەزەی موسوڵمانەکانیش بۆ بەئاگا هێنانەوەی قورەیش بوو لەملهوڕیی و دژایەتی کردنی ئایینی خوداو ئاکامی خراپی ئەو ڕێبازەیان ، موسوڵمانەکانیش هەوڵیاندەدا وەکو یەك بن ، هەریەکەیان بەپێی تواناو لێهاتنی خۆی کاربکات چونکە ڕێکەوتن لەسەر وەستانی جەنگ بۆماوەی دە ساڵ سنوور دانانێکە بۆ ئەو سەرسەختیی و سنوور شکێنیەو بەڵگەیە لەسەر شکست هێنانی ئەو لایەنەی شەڕی دەستپێکرد.

خۆ ئەوە بەندی یەکەمیش سنووردانانە بۆ ڕێگەگرتنی قورەیش لە چوونە ناو (بيت الحرام) . ئەوەش شکستێکی تر بوو بۆ قورەیش ، لە پەیمانەکەدا شتێکی تێدا نەبوو ئاوی دڵی قورەیش بدا جگە لەوەی کە سەرکەوتوو بوو لەوەدا کە نەیهێشت موسوڵمانەکان بۆ ئەو ساڵە بڕۆنە (بيت الحرام)ە وە.

قوڕیش ئەو سێ کەلێنەی‌دا بەدەستەوە بۆ موسوڵمانەکان و لە بەرابەریدا یەك کەلێنی دەستکەوت ، ئەویش خاڵێکە لە بەندی چوارەمدا هاتووەو زۆر بێ نرخەو بەهایەکی وای نیەو زیانێکی ئەوتۆی بە موسوڵمانان نەدەگەیاند ، دیارە کە موسوڵمان مادامێکی بەموسوڵمانەتی مابێتەوە هەرگیز لە خوداو پێغەمبەرەکەی ڕاناکاتو ، لە شاری ئیسلامەتی هەڵنایەت ، لەکاتێکدا ڕادەکات کە بەنهێنی یان ئاشکرا هەڵگەڕابێتەوە لە ئیسلام ، خۆ ئەگەر هەڵگەڕابێتەوە ئەوە موسوڵمانان پێویستییان پێی نیە، جیابوونەوەشی لە کۆمەڵگای ئیسلامی باشترە لە مانەوەی تیایدا ، ئەمەش ئەوخاڵە بوو پێغەمبەر ﷺ ئاماژەی بۆ کرد بە فەرموودەی: هەرکەسێك لە ئێمە بڕواتە لای ئەوان خوا لەوەولاتری ببات[1]. ئەو کەسەش خەڵکی مەککەیەو موسوڵمان دەبێت با نەشتوانێت پەنا بهێنێت بۆ شاری مەدینە. خۆ زەوی خوا بەرفراوانە ، ئایا خاکی حەبەشە بەرفراوان نەبوو بۆ موسوڵمانەکان لەو کاتەشدا کە حەبەشیەکان هیچیان لە ئیسلام نەدەزانی؟ ئەمە ئەو فەرمایشتە بوو کە پێغەمبەر ﷺ ئاماژەی پێدا: هەرکەسێکیش لای ئەوانەوە بێت بۆلای ئێمە ئەوە خوا دەرووی لێ دەکاتەوە[2].

---

[1] / صحيح مسلم (باب صلح الحديبية) ٢/١٠٥.
[2] / هەمان سەرچاوە.

وەرگرتنەوەی نۆ موسوڵمانەکان ئەگەر بەڕواڵەت سەروەریەکی تێدا بێت بۆ قورەیش ، بەڵام لەناخدا بەڵگەیە لەسەر بێزاریی و ساردبوونەوەو وەڕەس بوونی قورەیش و ترسی زۆریان لەو قەوارە بتپەرستییەی هەیانبوو ، هەروەکو هەستیان بەوە کردبێت کە خەریکە دەکەونە لێواری هەرەسێکی چاوەڕوانکراو ، پێویستە خۆیانی لێ لادەن. لەولاشەوە ڕێگەدانی پێغەمبەر ﷺ بەوەرنەگرتنەوەی نۆ موسوڵمانەکان بەڵگەیە لەسەر ئەوەی دەیەوێت جێگە پێی خۆی زیاتر قایم بکات و متمانەی تەواوی بەخۆی هەیەو لەو جۆرە مەرجانە ناترسێت.

خەمداگرتنی موسوڵمانەکان و گفتوگۆی (عمر) لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ

ئەمە کرۆکی ڕاستەقینەی بەندەکانی شەڕ وەستانە، بەڵام دوو دیاردە هەبوون ، بوونە هۆی خەمو پەژارەیەکی زۆر بۆ موسوڵمانەکان ، یەکەمیان: پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : ئێمە دەڕۆینە (بیت)و تەوافی تێدا دەکەین . ئەی بۆچی ئێستا دەگەڕێتەوەو تەوافیش ناکات؟ دووەمیان: ئەو پێغەمبەری خوایە ﷺ و لەسەر ڕاستیە ، خوای گەورەش بەڵێنی سەرخستنی ئاینەکەی داوە ، ئەی بۆچی فشارەکانی قورەیشی قبوڵ کردو ، موسوڵمانەکانیشی ملکەچی خاڵەکانی قورەیش کرد؟

ئەم دوو دیاردەیە گومان و دڵەڕاوکێیان لە دڵی موسوڵمانەکاندا پەیدا کرد. هەستی ئیماندارانی پێ بریندار بوو، بەشێوەیەك خەمی دواڕۆژی پەیماننامەکە موسوڵمانەکانی داگرت. لەوانەیە لەهەموویان غەمبارتر (عمر)ی کوڕی (خطاب) بووبێت ، ئەوەبوو هاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ وتی: پێغەمبەری خوا ، ئایا ئێمە لەسەر ڕاستی نین و ئەوانیش لەسەر ناهەق؟ فەرمووی: بەڵێ. وتی: ئایا کوژراوەکانی ئێمە لە بەهەشتدا نین و هی ئەوانیش لە دۆزەخدا؟ فەرمووی: بەڵێ. وتی: کەواتە ئیتر بۆچی ملکەچی لەئاینی خۆماندا بکەین؟ بۆچی بگەڕێینەوە کە هێشتا خودا حوکمی نێوانمانی نەکردووە؟ فەرمووی: کوڕی (خطاب) من پێغەمبەری خودام و سەرپێچی فەرمانەکانی خواناکەم ، خوای گەورە پشتیوانیم دەکات و ، هەرگیز دەستبەردارم نابێت . وتی: ئەی بەڕێزت نەتفەرموو کە ئێمە دەڕۆینە (بیت)وەو تەوافیشی بە دەوردا دەکەین؟ فەرمووی: بەڵێ، بەڵام ئایا من پێم وتیت کەئەمساڵ ئەڕۆینە بەیتەوە؟ عومەر وتی: نەخێر. فەرمووی: دڵنیابە دێیتەوە (بیت)و تەوافیشی بەدەوردا دەکەیت.

پاشان (عمر) هەستاو چوو بۆلای (ابوبكر) ، هەرچی وتبوو بە پێغەمبەر ﷺ بەویشی وت ، (ابوبكر)یش هەمان وەڵامی پێغەمبەری دایەوە ، ئەمەیشی بۆ زیاد كرد: ئەی (عومەر) دەست بگرە بەچمكی كراسەكەیەوە تا دەمریت ، وەڵڵاهی پێغەمبەر ﷺ لەسەر هەق و ڕاستیە.

پاشان ئایەت هاتە خوارەوە ﴿ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ﴾ واتە: بەڕاستی ئێمە فەتحێكی گەورەو ڕوونمان بۆ تۆ ئەنجامدا. ئەنجا پێغەمبەر ﷺ ناردی بەشوێن (عومەر)داو ئایەتەكانی بۆ خوێندەوە. وتی: پێغەمبەری خوا بەڕاستی ئەوە فەتحە؟ فەرمووی: بەڵێ. دڵی ئارام بوەوەو گەڕایەوە.

پاشان (عمر) لە هەڵچوونەكەی خۆی پەشیمان بووە. جا دەڵێت: چەندین كارم كرد بۆ سڕینەوەی ئەو كارەم ، بەردەوام خێرم دەكردو ڕۆژووم دەگرت و نوێژم دەكردو بەندەم ئازاد دەكرد لە پای ئەو كارەدا كە لێم وەشایەوەو لە ترسی ئەو قسانەدا كردبووم ، تائاواتم خواست خێری بەدواوە بێت.[1]

چارەسەربوونی قەیرانی ژێردەستەكان

كە پێغەمبەری خوا ﷺ گەڕایەوە بۆ مەدینەو ، سەقامگیر بوو تیایدا ، پیاوێكی موسوڵمان لەوانەی كە لە مەككەدا ئازاردەدران هەڵهات بۆ مەدینە ، ئەویش (ابو بصیر) ی خێڵی (سیف)ی هاوپەیمانی قوڕەیش بوو ، موشریكان دووپیاویان نارد بەشوێنیدا بۆ لای پێغەمبەر ﷺو پێیان وت: كە لەسەر پەیمانەكە هاتووین بماندەیتەوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ (ابو بصیر)ی پێدانەوە ، دوو پیاوەكە (ابو بصیر)یان بردو گەڕانەوە تاگەیشتنە (ذي الحليفة) ، لەوێ دابەزین بۆ حەوانەوەو خورماخواردن ، (ابو بصیر) بەیەكێكیانی وت: وەڵڵاهی سەیر ئەكەم شمشێرەكەت زۆرچاكە ، ئەوی تریان لەكێلانەكە دەری هێناو ، وتی: بەڵێ زۆر چاكە ، من چەند جارێك تاقیم كردۆتەوە. (ابوبصیر) وتی: ئادەی پیشانم بدە باسەیرێكی بكەم. كابرای پێ خستە ژێرو بە شمشێرەكە كوشتی. ئەوی تریشیان ڕایكردو گەڕایەوە بۆ مەدینە ، بەڕاكردن خۆی كرد بەناو مزگەوتدا ، كە پێغەمبەر

[1] بۆ درێژەی ئەم باسە بڕوانە ، فتح الباري ٤٣٩/٧ تا ٤٥٨ ، صحيح البخاري ٢٧٨/١ ، ٢٧٩ ، ٢٨٠، ٢٨١ ، ٢٩٨/٢، ٦٠٠، ٧١٧، صحيح مسلم ١٠٤/٢ ، ١٠٥ ، ١٠٦ ، ابن هشام ٢٨٠/٢ تا ٣٢٢ ، زاد المعاد ١٢٢/٢ ، ١٢٣ ، ١٢٤ ، ١٢٥ ، ١٢٦ ، ١٢٧ ، مختصر سيرة الرسول ﷺ شێخ عەبدوڵلای نەجدی ل٢٠٧ ، تا٣٠٥، تاريخ عمر بن الخطاب، نوسینی (ابن الجوزي) ل٣٩،٤٠.

ﷺ له دوورەوە بینی فەرمووی: ئەو کابرایە شتێکی لێ بەسەر هاتوە. کە گەیشتە لای پێغەمبەر ﷺ وتی: هاوڕێکەمی کوشت ، منیش ئەکوژرێم. ئەنجا (ابو بصیر) پەیدابوو وتی: پێغەمبەری خوا ، ئیدی خوا ئێمەی لەسەر ئەستۆی تۆدا لابرد ، ئەوە ئێمەت گێرایەوە بۆ لایان‌و خوای گەورە لە دەستیان ڕزگاری کردم. پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: دایك ڕۆڵە ڕۆی بۆ بکات ، ئەم پیاوە کەسێکی تری لەگەڵدا بێت شەڕ هەڵئەگیرسێنێت. کە (ابو بصیر) گوێی لەم قسەیە بوو تێگەیشت کە دەیداتەوە دەست مەککەیەکان ، بۆیە لەوێ دەرچوو تاگەیشتە (سیف البحر). لەولاشەوە (ابوجندل)ی کوڕی (سهیل) لە دەست موشریکەکان هەڵهات‌و پەیوەندی کرد بە (ابو بصیر)ە وە ، وای لێهات هەر کەسێك لەناو قورەیشدا موسوڵمان بوایە خۆی دەگەیاندە (ابو بصیر) ، تا گروپێکیان لێ دروست بوو ، هەر بیانبیستایە کاروانێکی قورەیش بەرەو شام بەڕێوەیە ئەمان ڕێگەیان پێ دەگرت‌و دەیانکوشتن‌و ماڵ‌و سامانەکەیان بەتالانی دەبرد ، قورەیش بە ناچاری خەڵکیان نارد بۆ لای پێغەمبەر ﷺ و تکای خزمانەیان لێ کرد کە ئەوانە بهێنێتەوە ژێر ڕکێفی خۆی‌و هەر کەسێك پەیوەندی پێیانەوە کرد نەگەڕێتەوە ژیانی سەلامەت دەبێت. ئیتر پێغەمبەر ﷺ ناردی بەدوایانداو هەموویان گەڕانەوە بۆ مەدینە.[1]

موسوڵمان بوونی پاڵەوانەکانی قورەیش

له سەرەتاکانی ساڵی (٧)ی کۆچیدا پاش ئەم شەڕ وەستانە (عمرو)ی کوڕی (عاص)و (خالد)ی کوڕی (ولید) و (عثمان)ی کوڕی (طلحة) موسوڵمان بوون ، کە هاتنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : ئەوە مەککەیە جگەرگۆشەکانی خۆی خستە بەردەستان[2].

١/ هەمان سەرچاوەی پێشوو.

٢/ ڕاوبۆچوونی جیاواز هەیە لەسەر ساڵی موسوڵمان بوونی ئەو هاوەڵانە، زۆرینەی سەرچاوەکانی تایبەت بەناوی کەسێتییەکان ئەڵێن ساڵی هەشتەمە، بەڵام بەسەرهاتی موسوڵمانبوونی (عمرو)ی کوڕی (عاص) لای نەجاشی دیارەو ئەزانرێت، (خالد) و (طلحة)ش کاتێك موسوڵمان بوون کە (عمرو) لە حەبەشە گەڕایەوە دوای ئەو گەڕانەوەیە کەوتەڕێ بەرەو مەدینەو ئەمان لەڕێگەدا بینییان‌و، هەرسێکیان چوونە خزمەت پێغەمبەر ﷺ موسوڵمان بوون ، ئەوەش ئەو مانایە ئەگەیێنێت کە لە سەرەتاکانی ساڵی (٧)ی کۆچیدا موسوڵمان بوون . (والله اعلم).

قـۆنـــاغـــی دووەم

هـــەنگـــــاوێکـــــی نـــــوێ

پەیمانی حودەیبیە لەسەرەتادا هەنگاوێکی نوێ بوو لەژیانی ئیسلامەتیو موسوڵمانەکاندا ، قورەیش کە بەهێزترین دەسەڵاتو سەرسەخترین دوژمنی ئیسلام بوو ، بە پاشەکشە کردنی ئەو هێزە گەورەیە لە مەیدانی شەڕو ئامێز گرتنەوەی بۆ هێمنییو ئاشتی ، بەهێزترین باڵ لە هەر سێ باڵی ئەحزاب تێکشکا ـ (قورەیش) و (غطفان) و (جولەکە) ـ کە قورەیش نوێنەری بتپەرستان بوو ، توندوتیژی بتپەرستانی پێ کەم بووە لە دورگەی عەرەبیداو ورەیان ڕووخا ، بۆیە دوای ئەو پەیمانە نابینین (غطفان) شەڕ فرۆشی بکات ، ئەوەی هەبوو تەنها لەلایەنی جولەکەی خەیبەرەوە دەکرا.

جولەکەش لەدوای دەرکردنیان لە(یثرب) خەیبەریان کردە حەشارگەی فێڵو تەڵەکەو پیلانگێڕی ، شەیتانەکانیان لەو قەڵایەدا زاووزێیان دەکردو ئاگری شەڕیان هەڵدەگیرساندو عەرەبە دەشتەکیەکانی دەوری مەدینەیان لە پێغەمبەری خوا ﷺ هەڵدەگێڕایەوەو بەنیازی لەناوبردنی پێغەمبەر ﷺو موسوڵمانەکان بوون ، یان هیچ نەبێت زیانێکی گەورەیان پێ بگەێنن ، لەبەرئەوە یەکەم هەنگاوێکی یەکلاکەرەوە کە پێغەمبەر ﷺ بردیە پێشەوە ، بریتی بوو لە ئەنجامدانی شەڕێکی یەکلاکەرەوە دژ بە ئەو حەشارگەی پیلان و ئاشووبگێڕیە.

ئەم قۆناغی شەڕوەستانو پەیمان بەستنەش دەرفەتێکی باشی دا بە موسوڵمانەکان ، بۆ بڵاو کردنەوەو گەیاندنی بانگەوازی ئیسلامیی ، بۆیە چالاکی موسوڵمانەکانیش دوو ئەوەندە زیادی کرد ، چالاکیەکانیشیان لەم ڕووەوە زیاتر خستە سەر لایەنی سەربازی ، بۆیە ئەم قۆناغە دەکەین بە دوو بەشەوە:

١. چالاکی لەبواری بانگەوازدا ، یان نامە نوسین بۆ پاشاو میرەکان.

٢. چالاکی سەربازیی.

پێش ئەوەی باسی چالاکیە سەبازییەکان بکەین لەم قۆناغەدا ، دەچینە سەر باسی نامە نوسین بۆ پاشاو میرەکان ، چونکە بانگەوازی ئیسلامیی لە پێشترە ، بگرە ئەمە ئەو مەبەستو ئامانجەیە کە موسوڵمانەکان لەپێناویدا توشی ئەو هەموو ئازارو چەرمەسەریە بوون.

نامه نووسین بۆ پادشاو میرەکان

لەکۆتاییەکانی ساڵی شەشەمدا کاتێك پێغەمبەر ﷺ لە حودەیبیە گەڕایەوە نامەی نوسی بۆ پاشاکان‌و تیایدا بانگی کردن بۆ ئیسلامەتی.

کە ویستی نامە بنوسێت بۆ ئەو پاشایانە عەرزی کرا:

هەر نامەیەك مۆری لەسەر نەبێت ئەوان وەری ناگرن ، بۆیە پێغەمبەر ﷺ موستیلەیەکی زیوی لە دەست کردو ئەم نەخشەی لەسەر هەڵکەند : (مُحَمَّدٌ رَسُول الله) ، نەخشەکەش سێ دێڕ بوو، (محمد) یەك دێڕ ، (رسول) یەك دێڕ ، (اللــه) یەك دێڕ ، بەم شێوەیە: (مُحَمَّدٌ رَسُول اللّــه) .[1]

لەنێو هاوەڵەکانیدا چەند کەسێکی شارەزاو وریای هەڵبژارد بۆ ناردنی نامەکان‌و ، ناردنی بۆلای پاشاکانی دونیا ، عەلامە شێخ (المنصور فوری) لەسەر ئەوەیە کە پێغەمبەر ﷺ ئەو نێرراوانەی لەسەرەتای مانگی (موحەڕەمی ساڵی حەوتەمی کۆچی) دا ناردووە پێش دەرچوونی بۆ خەیبەر بەچەند ڕۆژێك[2]. ئەمەش دەقی ئەو نامانەو ئاکامەکانیشیانە.

١ـ نامە بۆ (نەجاشی) پادشای حەبەشە

نەجاشی ناوی (أصحمە)ی کوڕی (ابجر) بوو ، پێغەمبەر ﷺ بە(عمرو)ی کوڕی (امیة)ی (ضمیری)دا نامەیەکی لە(کۆتایی ساڵی شەشەم) یان (موحەڕەمی ساڵی حەوتەمی کۆچی)دا بۆ نووسی. (طبري) دەقی نامەکەی باسکردوە، بەڵام سەیر کردنێکی وردی نامەکە دەردەکەوێت کەئەوە دەقی ئەو نامەیە نیە کە لەدوای سوڵحی حودەیبیە نووسیویەتی، پێدەچێت ئەو نامەیە بێت کە بە (جعفر)دا ناردویەتی ئەو کاتەی خۆی‌و هاوەڵەکانی کۆچیان کرد بەرەو حەبەشە لە سەردەمی مەککەدا ، چونکە لەکۆتایی نامەکەدا باسی ئەو کۆچەرانەی بەم دستەواژەیە کردووە : (ئەوا (جعفر)ی ئامۆزام‌و چەند کەسێکی ترم لە موسوڵمانان نارد بۆ لاتان ، ئەگەر هاتنە لات داڵدەیان بدەو ئازاریان مەدە) . (بیهقی)یش لە (ابن اسحاق)ەوە باسی دەقی نامەیەك دەکات کە پێغەمبەر ﷺ بۆ (نەجاشی) نوسیوەو دەڵێت: (ئەمە نامەیەکە لەموحەمەدی پێغەمبەرەوە بۆ نەجاشی (اصحم) گەورەی حەبەشە، سڵاو لەو کەسەی شوێنی هیدایەت دەکەوێت، باوەڕ بهێنە بەخواو پێغەمبەرەکەی ، شایەتومان بهێنە کەخودا

---

[1] / صحيح البخاري ٢/٨٧٢ ، ٨٧٣.

[2] / رحمة للعالمين ١/١٧١.

یەکەو هاوەڵی نیە ، نە هاوڕێی هەیەو نە ڕۆڵە ، هەروەها شایەتی بدە کە موحەممەد بەندەو پێغەمبەری خوایە ، بەبانگەوازی ئیسلام بانگت دەکەم ، من پێغەمبەری خودام موسوڵمانبە سەلامەت دەبیت ، ﴿ قُلْ يَاأَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلاَّ نَعْبُدَ إِلاَّ اللَّهَ وَلاَ نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلاَ يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴾ خۆ ئەگەر ملکەچ نەکەیت ئەوا گوناهی هەموو نەسرانیەکانی گەلەکەت لە ئەستۆی تۆدایە.

توێژەری پایەبەرز دکتۆر (حميدالله باريس) دەقی نوسراوێکی هێناوە ، کە پێش ماوەیەك دەستی کەوتوە ـ هەروەکو (ابن قيم)یش هێناویەتی بەجیاوازی تەنها یەك وشە ـ دکتۆر ئەرکی زۆری کێشاوە تاگەیشتوە بەو ئەنجامەو سوودی لەداهێنانە نوێیەکانیش وەرگرتووە ، وێنەی نامەکەشی لەکتێبەکەیدا هێناوە بەم شێوەیە:

﴿ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ ﴾

لە موحەممەدی پێغەمبەری خواوە بۆ نەجاشی گەورەی حەبەشە ، سلاو لەو کەسەی شوێنی هیدایەت کەوتووە ، پاشان: سوپاسگوزاری خودا دەکەم ، ئەو خوایەی کە (مَلِك) و (قُدّوس) و (مُؤمن) و (مُهَيمن) ەوە. هیچ هاوەڵی نیە ، شایەتی دەدەم کە (عیسا)ی کوڕی (مریم) (روح) و (کلمە)ی خوایەو بەخشیوویەتی بە (مریم)ی پاکداوێنی ڕەوشت بەرزو دووگیان بە (عیسی) ، هەروەکو ئادەمی بەدی هێنا ، من ئەم بانگەوازە دەکەم بۆلای یەکتایی خوداو سووربوون لەسەر گوێڕایەڵی کردنی، داوات لێدەکەم شوێنم بکەوە ، باوەڕ بهێنە بەو پەیامەی بۆ من هاتووە ، من پێغەمبەری خوام ﷺ ، ئەوە من خۆت و سەربازەکانت بانگ دەکەم بۆلای خوا ، من پەیامەکەم گەیاندو ئامۆژگاریم کرد ، مۆچیاریم قەبوڵ بکە ، سلاو لەو کەسەی شوێنی هیدایەت دەکەوێت.[1]

دکتۆری ڕێزدار جەخت دەکاتەوە کە ئەمە دەقی ئەو نوسراوەیە پێغەمبەر ﷺ بۆ نەجاشی نووسیوە لە پاش سوڵحی حودەیبیە ، دەقەکەش پاش لێوردبوونەوە گومانی تێدانیە کەبەڵگەیە ، بەلام بەڵگەیەك نیە لەسەر ئەوەی ئەو نوسراوە دوای سوڵحی حودەیبیە نوسرا بێت ، ئەوەش کە (بيهقي) لە (ابن اسحاق)ەوە هێناویەتی لەو نوسینانە دەچێت کە پێغەمبەر ﷺ نوسیویەتی بۆ پادشاو میرە نەسرانیەکان لەدوای

[1] / بڕوانە کتێبی (رسول اکرم کی سیاسی زندگی) بەزمانی (ئوردو). ل١٠٨ ، ١٠٩، ١٢٢، ١٢٣، ١٢٤ ، ١٢٥. لە (زاد المعاد)یشدا هاتووە دەقەکە دەڵێت: (أسلم انت بدل والسلام على من اتبع الهدى) بڕوانە (زاد المعاد) ٣/٦٠.

حودیبیەوەو ئەم ئایەتەی تێدایە ﴿ قُلْ يَاأَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ ﴾ هتد ، هەروەها نەریتی وابوو کە لەو نووسراوانەدا ناوی (اصحمه) بەڕاشکاوی بهێنێت ، سەبارەت بەو دەقەش دکتۆر (حمیدالله) هێناویەتی ، پێم وایە دەقی ئەو نوسراوە بێت پێغەمبەر ﷺ پاش مردنی (أصحمه) نوسیویەتی بۆ جێنشینەکەی ، ئەمەش هۆی سەرەکی نەنووسینی ناوەکەی (اصحمه)یە. ئەم شێوە ڕیزکردنەش لای من بەڵگەیەکی یەکلاکەرەوەی لەسەرنیە جگە لەو شایەتیە ناوەکیانەی مانای دەقی نوسراوەکان دەیدات بەدەستەوە. سەیر ئەوەیە دکتۆر (حمیدالله) جەخت دەکات لەسەر ئەوەی گوایە ئەو دەقەی (بیهقی) هێناویەتی لە (ابن عباس)ەوە، دەقی ئەو نامەیەیە کە پێغەمبەر ﷺ دوای مردنی (اصحمه) نوسیویەتی بۆ جێنشینەکەی ، لەکاتێکدا کە ناوی (اصحمه) بەڕوونی لەدەقی نامەکەدا هاتووە (والعلم عند الله)[1]. کە (عمرو)ی کوڕی (امیة)ی (ضمری) نامەکەی پێغەمبەر ﷺ ی دایە دەست نەجاشی ، لێی وەرگرت و خستیە سەر چاوانی و لەسەر تەخت هاتە خوارەوە بۆ سەر زەویەکە ، لەسەر دەستی (جعفر)ی کوڕی (ابو طالب)دا موسوڵمان بوو ، بەو بۆنەیەوە نامەی نوسی بۆ پێغەمبەر ﷺ ئەمەش دەقەکەیەتی:

﴿ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيم ﴾

بۆ پێغەمبەری خوا ، لە نەجاشی (اصحمه)ەوە سڵاوو ڕەحمەت و بەرەکاتی خوات لێ بێت ئەی پێغەمبەری خوا ، سڵاو لەو خوایەی کە هیچ خوایەکی تری نیە ، پاشان:

ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو نامەیەتم پێگەیشت کە بۆت ناردبوووەو باسی (عیسی)ت تێدا کرد بوو ، بە پەروەردگاری ئاسمان و زەمین ، بەئەندازەی تاڵە موویەك باسی (عیسا) جیاوازی نیە لەوەی تۆ ، ئەو بەو شێوەیە کەتۆ فەرمووتە ، لەوە تێگەیشتین کە بۆت ناردوین ، ئێمەش ئامۆزاکەت و هاوەڵەکانی تۆمان داڵدەداو لەنزیك خۆمانەوە نیشتەجێمان کردن ، بەڕاستگۆیانەو متمانەوە شایەتی ئەدەم : تۆ پێغەمبەری خوایت ، بەیعەتم داوە بەئامۆزاکەت و لەسەر دەستی ئەودا خۆم دایەدەست پەروەردگاری جیهانیان.[2]

---

[1] / بۆ درێژەی ئەم باسانە بڕوانە کتێبی دکتۆر (حمیدالله) (رسول اکرم کی سیاسی زیندگی) ل١٠٨ تا١١٤، لە لاپەڕە ١٢١ تا ١٣١.

[2] / زاد المعاد ٦١/٣.

پێغەمبەری خوا ﷺ داوای کردبوو لە نەجاشی کە (جعفر) و کۆچکەرەکانی بۆ بنێرێتەوە ، ئەویش دوو کەشتی بۆ گرتن و لەگەڵ (عمر)ی کوڕی (امیة)ی (ضمری)دا ناردنیەوە ، کە گەیشتنەوە مەدینە پێغەمبەر ﷺ لە خەیبەر بوو.[1]

نەجاشی لە (رەجەبی ساڵی نۆی کۆچە)دا دوای جەنگی (تەبوك) کۆچی دوایی کرد ، پێغەمبەر ﷺ خەمی بۆ خواردو نوێژی (غائب)ی بۆ کرد. کە مرد پادشایەکی تر هاتە جێگای ، پێغەمبەر ﷺ نامەی بۆ ئەویش نارد بەڵام نازانرێت موسوڵمان بوو یان نەء ؟[2]

٢ـ نامە بۆ (مقوقس)ی پادشای مصر

پێغەمبەری خوا ﷺ نامەی نووسی بۆ (جریج)ی کوڕی (متی)[3] کە شۆرەتەکەی (مقوقس)ە ، پادشای میسرو ئەسکەندەریە بوو ، بەم شێوەیە:

﴿ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحيم ﴾

لە موحەمەدی بەندەی خوداو پێغەمبەریەوە بۆ (مقوقس) گەورەی قیبتیەکان ، سڵاو لەوکەسەی لەسەر هیدایەتە، پاشان ، بەبانگەوازی ئیسلام بانگت ئەکەم، موسوڵمانبە سەلامەت دەبیت ، موسوڵمانبە ، خودای گەورە دووجار پاداشتت دەداتەوە ، خۆ ئەگەر ملکەچ نەبوویت ئەوا ئۆباڵی هەموو قیبتیەکان لەگەردنی تۆدایە ﴿ قُلْ يَاأَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلاَّ نَعْبُدَ إِلاَّ اللَّهَ وَلاَ نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلاَ يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴾.[4]

(حاطب)ی کوڕی (ابي بلتعة)ی هەڵبژارد بۆ گەیاندنی ئەم نامەیە ، کە (حاطب) چووە لای (مقوقس) پێی وت: پێش تۆ کابرایەك لەم وڵاتەدا بانگەشەی خوایەتی دەکرد ، خوا کردنی بەپەندی دونیاو ئاخیرەت ، تۆڵەی پێسەندو تۆڵەشی لێسەندنەوە ، تۆش پەند لەوە وەربگرە ، باکەس پەند لە تۆ وەرنەگرێت.

---

[1] / ابن هشام ٢/٢٥٩.

[2] / لەوانەیە ئەمە لەوەوە وەرگیرابێ کە (مسلم) لە (انس) هوە ڕیوایەتی کردووە ٢/٩٩

[3] / ئەمە لەسەر ڕاو بۆچوونی عەللامە (المنصور فوری) لە کتێبی (رحمة للعالمين)دا ١/١٧٨ ، دکتۆر (حميدالله) دەڵێت: ئەو کابرایە ناوی (بنيامين) بووە، بڕوانە (رسول اكرم كی سياسی زندگی) ل١٤١.

[4] / ئەم دەقە (ابن القيم) لە (زاد المعاد)دا باسی کردووە ٣/٦١، ئەوەش دکتۆر (حميدالله) باسی کردووە کەوێنەی ئەو کتێبەیە ڕوونی کردوە لەهەندێك وشەدا لەگەڵ ئەم دەقەدا جیاوازی هەیە ، دەقەکە دەڵێت: (اسلم تسلم يؤتيك الله) هەروەها تێدا هاتووە (إثم القبط) لەجیاتی (إثم اهل القبط)، بڕوانە: (رسول اكرم كی سياسی زندگی) ل١٣٦.

(مقوقس) وتی: ئێمە ئاینی خۆمان هەیە ، وازی لێ ناهێنین مەگەر بۆ ئاینێکی لەوە باشتر.

(حاطب) وتی: ئێمە بەبانگەوازی ئیسلام بانگت ئەکەین کە لەجێگەی هەموو ئاینەکانی ترە ، پێغەمبەری خوا ﷺ خەڵکی بانگ کرد بۆ ئەم ئاینە قورەیش لە هەموو کەس توندتر بەرپەرچیان دایەوە ، جولەکە لە هەمووکەس زیاتر دوژمنی بوون ، نەسرانیەکان لە هەمووکەس نزیکتر بوون لێیانەوە ، سوێند دەخۆم کە مژدەدانی (موسا) بەهاتنی (عیسی) وەك مژدەدانی (عیسی) وەهایە بەهاتنی (محەمەد). بانگ کردنی تۆ بۆ لای قورئان وەکو بانگکردنی شوێنکەوتوانی تەورات وەهایە بۆ ئینجیل. هەر پێغەمبەرێکیش بەگەلێك گەیشتبێت بووە بەمیللەتی ئەو پێغەمبەرە ، پێویست بووە کە گوێڕایەڵی بکەن ، تۆش یەکێکیت لەو کەسانە بەرۆژگاری ئەم پێغەمبەرە گەیشتویت . ئێمە لە ئاینی مەسیح قەدەغەت ناکەین ، بەڵکو فەرمانت پێ دەکەین.

(مقوقس) وتی: من وردبوومەتەوە لەپەیامی ئەم پێغەمبەرە ، بینیوومە فەرمان نادات بەشتی خراپ، ڕێگەیش ناگرێت لەهیچ کارێکی باش ، نەساحیرەو نەجادووگەری درۆزن ، لەپاڵ ئەوەشدا من بەڵگەی پێغەمبەرایەتیم تێدا بینیوە بە دەرخستنی نهێنیەکانو هەواڵدان بە شتە پەنامەکیەکان ، لێم بوەستە بیرێکی لێ دەکەمەوە.

ئەنجا نامەکەی لێ وەرگرتوخستیە ناو دەفرێکی عاجەوە، مۆری کردو دایە دەست کەنیزەکێکی خۆیو پاشان نوسەرێکی بانگ کردو بە عەرەبی نووسی بۆ پێغەمبەر ﷺ :

﴿ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيم ﴾

بۆ محەممەدی کوڕی عبدالله لە (مقوقس) گەورەی (قبط)ە وە ، سڵاوت لێ بێت ، پاشان ، نوسراوەکەتم خوێندەوە ، لەوە تێگەیشتم کە تێیدا باست کردووەو بانگی بۆ دەکەیت، دەشزانم کە پێغەمبەرێك ماوەو بەڕێوەیە ، پێم وابوو کە لەشامەوە دەربکەوێت. ڕێزم گرت لەنێرراوەکەت . دوو کەنیزەکت بۆ دەنێرم ، کە لەناو قیبتیەکاندا پلەوپایەیان هەیە ، لەگەڵ جل و بەرگدا ، هێسترێکیشم بۆ ناردیت تاسواری بیت ، جارێکیتر سڵاوت لێ بێت.

لەوە زیاتر هیچی نەوت و موسوڵمانیش نەبوو، دوو کەنیزەکەکەش (ماریە)و (سیرین) بوون ، هێسترەکەش ناوی (دلدل) بوو ، تا سەردەمی (معاویە)ش هەر مابوو[1] ، پێغەمبەریش ﷺ (ماریە)ی کردە کەنیزەکی خۆی و هاوسەری و (ابراهیم)ی لێ بوو ، (سیرین)شی دا بە (حسان)ی کوڕی (ثابت)ی (انصاري).

٣ـ نامە بۆ (کیسرا) ی پادشای فارسەکان

هەروەها پێغەمبەر ﷺ نامەی نووسی بۆ کیسرای پادشای فارسەکان ، بەم شێوەیە:

﴿ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحيم ﴾

لە موحەممەد پێغەمبەری خوداوە بۆ کیسرای گەورەی فارسەکان ، سڵاو لەو کەسەی شوێنی هیدایەت دەکەوێت و باوەڕدەهێنێت بە خوداو پێغەمبەرەکەی و شایەتیدەدا کە جگە لە (الله) خودایەکی تر نیەو موحەممەدیش بەندەو پێغەمبەریتی ، من بەبانگەوازی خودایی بانگت دەکەم ، من پێغەمبەری خودام بۆ هەموو خەڵك ، تا زیندوان بێدار بکەمەوەو بەهانەش بەدەست کافرانەوە نەهێڵێت ، موسوڵمانبە سەلامەت دەبیت ، خۆ ئەگەر ملکەچ نەکەیت ئۆباڵی گوناهی هەموو ئاگرپەرستان لە ئەستۆی تۆدایە.

ئەم نامەیەشی دایەدەست (عبدالله)ی کوڕی (حذافة)ی (سهمی) ، دایەدەست لێپرسراوی (بحرین) ، جانازانین لێپرسراوی (بحرین) بەیەکێك لە پیاوەکانی خۆیدا ناردی یان (عبدالله)ی (سهمی) نارد ، هەرکامێکیان بێت کە نامەکە خوێنرایەوە بۆ کیسرا دڕاندی ، بە لەخۆبایی بونێکەوە وتی: چۆن دەبێت بەندەیەکی بێبەها لە ڕەعیەتەکەی خۆم ناوی خۆی لەپێش ناوی منەوە بنووسێت ؟

کە ئەو هەواڵە گەیشتەوە بەپێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خوا موڵك و دەسەڵاتی لەناو بەرێت. هەرواش بوو ، کیسرا نامەیەکی نوسی بۆ (بازان)ی سەرکاری لە یەمەن و پێی وت: دوو پیاوی جەربەزەی خۆت بنێرە بۆ ئەو پیاوەی لە حیجازەو بۆم بهێنە. (بازان) دوو پیاوی خۆی ناردو نامەیەکیشی پێدا ناردن بۆ پێغەمبەر ﷺ و تیایدا فەرمانی دابوو بەپێغەمبەر ﷺ کە لەگەڵ هەردوو پیاوەکەیدا بڕوات بۆلای کیسرا. کە گەیشتنە مەدینەو بەپێغەمبەر ﷺ گەیشتن یەکێکیان وتی: شاهانشاه (پادشای شاهان) نامەی نووسیوە بۆ شابازان و فەرمانی پێداوە کەتۆی بۆ بەرێت،

---

[1] / زادالمعاد ٦١/٣.

ئێمەشی ناردوە تا لەگەڵمان بێیتو، هەڕەشەشیان کرد پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی پێدان سبەینێ بێنەوە.

لەو کاتەدا ئاشووبێك هەستابوو دژ بە کیسرا لەناو بنەماڵەکەی خۆیدا پاش ئەوەی سەربازەکانی کیسرا لەبەردەم سوپای قەیسەردا تێك شکابوون (شیرەوەیهی) کوڕی کیسرا باوکی خۆی کوشت و دەستی گرت بەسەر موڵکەکەیدا بۆ خۆی، ئەم ڕووداوە لەشەوی سێشەممە پاش تێپەڕبوونی دە ڕۆژدا بوو بەسەر مانگی (جماد الاولی) ی ساڵی حەوتەمی کۆچی)دا.[1]

پێغەمبەری خوا ﷺ هەواڵەکەی بە وەحی پێگەیشت ، کە سبەینێ هاتنەوە ئەم هەواڵەی پێدان ، وتیان: تۆ دەزانی چی دەڵێیت؟ ئێمە کەمتر لەم قسەیەشمان پێ قەبوڵ نەدەکرا ، ئایا ئەمەشت لەبارەوە بنووسین و بیدەین بەپادشای گەورە؟ فەرمووی : بەڵێ ئەم هەواڵەی لەبارەی منەوە پێبدەن و پێی بڵێن: ئەم ئاینو دەسەلاتەی من دەگاتە ئەو شوێنەی کیسرای پێگەیشتوە! لەو شوێنەدا کۆتایی دێت کە سم و ناڵی ئەسپی نەگاتێ و پێیشی بڵێن: ئەگەر موسڵمان ببێت هەرچییەك لەژێر دەستیدایە دەیدەمەوە بەخۆتو دەتکەمەوە بەمیری ڕۆڵەکانی گەلەکەت ، هەردوو پیاوەکە بەبیستنی ئەو وتانە گەڕانەوە و هەواڵەکەیان دا بە(بازان) ، زۆری پێنەچوو هەواڵی کوژرانی (کیسرا) گەیشت ، لە نامەیەکدا کە (شیرەوەیهی) نووسیبوی بۆ بازان تیایدا وتبووی: چاوەڕوانی ئەو پیاوە بکە کە پێشتر باوکم نامەی لەبارەوە بۆ نووسیبویت ، جارێ لەسەری بوەستە هەتا فەرمانی منت پێ دەگات . ئەمە بووە هۆی موسڵمان بوونی بازان و ئەوانەی لەگەڵیدا بوون لە فارسەکانی وڵاتی یەمەن.[2]

٤ ـ نامە بۆ قەیسەری پادشای ڕۆمەکان

بوخاری لەمیانەی فەرموودەیەکی درێژدا دەقی ئەو نامەیەی گێڕاوەتەوە کە پێغەمبەر ﷺ ناردویەتی بۆ (هەرقل)ی پادشای ڕۆمەکان، ئەمەش دەقەکەیەتی:

﴿ بِسْمِ اللــهِ الرَّحْمنِ الرَّحيم ﴾

لە موحەممەد بەندەو پێغەمبەری خوداوە بۆ (هەرقل) گەورەی ڕۆمەکان ، سڵاو لەو کەسەی شوێنی هیدایەت دەکەوێت، موسوڵمانبە سەلامەت دەبیت،

---

[1] / فتح الباری ٨/١٢٧.

[2] / محاضرات تاریخ الامم الاسلامیة للخضری ١/١٤٧ ـ فتح الباری ٨/١٢٧، ١٢٨ ، هەروەها بڕوانە : (رحمة للعالمین)

موسڵمانبە خودای گەورە دووچەندانە پاداشتت دەداتەوە، ئەگەر ملت نەدا ئەوا گوناهی هەموو ئەریسییەکان لەگەردنتایە ﴿ قُلْ يَاأَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلاَّنَعْبُدَ إِلاَّاللَّهَ وَلاَ نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلاَ يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴾[٢].

بۆ گەیاندنی ئەم نامەیە (دحیە)ی کوڕی (خلیفە)ی (کلبی) هەڵبژارد ، فەرمانی پێدا کە بیداتە دەست گەورەی (بصری) تائەویش بیداتە دەست (هرقل) ، بوخاری لە (ابن عباس)ەوە دەگێڕێتەوە کە (ابو سفیان)ی کوڕی (حرب) هەواڵی پێداوە جارێکیان (هرقل) دەنێرێت بە شوێنیاندا ، ئەمان لەکاروانێکی بازرگانی‌دا دەبن لەشام ، ئەوکاتە بووە کەموڵەتی وەستانی شەڕەکە والأکرابوو، (ابو سفیان)و گرۆهەکەی چوون بۆلای (هرقل) لە(ئیلیاء) بوو[٣] (هەرقل) بانگی کرد بۆ دیوەخانی خۆی‌و هەموو گەورەکانی ڕۆمی بەدەوردا بوو، بانگی کردن‌و وەرگێڕێکی بانگ کرد و وتی: کێ لەئێوە لەهەمووتان خزمایەتی نزیکترە لەو پیاوەوە کە دەڵێت من پێغەمبەرم؟

(ابو سفیان) وتی : من ، وتم : من لە هەموویان نزیکترم .

(هەرقل) وتی : خۆی و هاوەڵەکانیم لێ نزیك بکەنەوە ، با لەپشتیەوە بوەستن ، پاشان وتی بە وەرگێڕەکەی: من دەمەوێت پرسیار لەو پیاوە بکەم لەبارەی ئەو پیاوەوە کە دەڵێت من پێغەمبەرم ، ئەگەر درۆی لەگەڵدا کردم بەدرۆی بخەنەوە ، (ابو سفیان) دەڵێت: لە شەرمی ئەوەدا نەبوایە کە دەترسام بەدرۆم بخەنەوە درۆم بەدەمەوە دەکرد.

پاشان وتی: یەکەم پرسیار لێی کردم ئەوە بوو: ئەم پیاوە ڕەچەڵەك‌و بنەماڵەی لەناوتاندا چۆنە؟ وتم : خاوەن بنەماڵەیەکی خانەدانە .

وتی : پێش ئەو کەسی تر لەناوتاندا لەم جۆرە قسانەی ئەوی کردوە؟

وتم : نەخێر .

وتی : ئایا هیچ یەکێك لە باووباپیرانی پادشا بوون؟ وتم: نەخێر.

---

[٢] صحیح البخاری ١ /٤ ،٥

[٣] قەیسەر لەوکاتەدا لە (حمص)ەوە هاتبوو بۆ (ئیلیاء) . بیت المقدس . بۆ سوپاسکردنی خوداوەند لەسەر ئەو شکستەی بەسەر فارسەکاندا هێنابووی (بڕوانە صحیح المسلم ٩٩/٢). پێشتر فارسەکان (پەروێز)ی کیسرایان کوشتبو، سوڵحیان لەگەڵ ڕۆمەکاندا کردبوو لەسەر پێدانەوەی هەموو ئەوخاکوزەویانەی لەولاتی قەیسەردا داگیریان کردبوو، ئەوخاچەشیان بۆگێڕابونەوە کەنەسرانیەکان دەڵێن گوایە (مەسیح)ی لەسەر خاچ دراوە ، قەیسەر هاتبوو بۆ ئیلیاو(بیت المقدس) لەساڵی (٦٢٩)ی زاینیدا واتە (ساڵی حەوتی کۆچی) بۆئەوەی خاچەکە لەشوێنی خۆیدا دابنێتەوەو سوپاسی خوابکات لەسەرئەو سەرکەوتنە گەورەیە.

وتی : ئایا سەردەستەو گەورەکانتان شوێنی کەوتوون یان ژێردەست و لاوازەکانتان ؟ وتم: ژێردەستەکان.

وتی : ئایا زیاد ئەکەن یان کەم دەکەن؟ وتم: زیاد ئەکەن .

وتی : ئایا دوای باوەڕهێنان بەئایینەکەی کەس لێی وەڕس دەبێت و پەشیمان ببێتەوە؟ وتم : نەخێر .

وتی: ئایا پێش ئەم حاڵەتەی پێشتر ئێوە درۆتان لێ دیوە؟ وتم: نەء .

وتی: ئایا پەیمانشکێنی دەکات؟

وتم: نەء . ئێمە ئێستا لەگەڵیدا شەڕمان وەستاندوەو ناشزانین چی دەکات تیایدا .

وتی: هیچ وشەیەکی دیکەم نەدی غەیری ئەم وشەیە شتی لەدڵدا دروست بکات

وتی: شەڕتان لەگەڵدا کردوە؟ وتم: بەڵێ

وتی: چۆن شەڕتان لەگەڵدا کردووە ؟

ابو سفیان دەڵێت وتم : شەڕ بە نۆبە بووە جارێك ئێمە سەرکەوتوین و جارێکیش ئەو

وتی: بەچی فەرمانتان پێ دەدات؟

وتم: دەڵێت تەنها خوداپەرستن ، هاوەڵی بۆ پەیدامەکەن ، واز لە قسەی باوو باپیرانتان بهێنن ، فەرمانمان پێدەدات بەنوێژو دەستو دەم پاکی و پەیوەندی خزمایەتی.

(هرقل) وتی بەوەرگێڕەکە: پێی بڵێ لەبارەی باوان و ڕەچەڵەکیەوە پرسیارم لێ کردیت وتت: خاوەن بنەماڵەو خانەدانە ، پێغەمبەرانیش لەناو خانەوادەوە بنەماڵەو گەلەکانیاندا دەنێرێن ، پرسیارم لێ کردیت ئایا پێشتر کەس ئەم قسانەی ئەوی گوتوە وتت: نەخێر ، وتم: ئەگەر پێشتر کەسێکی دیکە ئەم قسەیەی پێشتر کردبێت ئەوا ئەم لاسایی ئەودەکاتەوە ، پرسیارم کرد ئایا کەسێك هەیە لە باپیرانی ئەم پیاوە پادشا بووبێت ، ئەگەر لەباوو باپیرانیدا پادشا هەبوایە دەموت: ئەم کابرایە داوای تەختی باووباپیرانی خۆی دەکات ، پرسیارم لێ کردیت ئایا پێشتر درۆتان لێ دیوە ، وتتان: نەخێر ، منیش لەدڵی خۆمدا وتم: مەحاڵە درۆ بەدەم خەڵکیەوە نەکات و بچێت درۆ بەدەم خواوە بکات، پرسیارم لێکردیت ئایا گەورەو سەردەستەکانتان شوێنی دەکەون

یان ژێر دەستەکانتان ، وتت: ژێردەستەکان شوێنی دەکەون ، هەمیشە شوێنکەوتوانی پێغەمبەران ژێردەستەکان بوون ، پرسیارم لێ کردیت: ئایا زۆرتر دەبن یان کەم دەبنەوە ، تۆ وتت: زۆر دەبن ، ئیمانیش بەو شێوەیە هەتا تێرو تەواو دەبێت ، پرسیارم لێ کردیت ئایا پاش چوونە ناو ئایینەکەی کەسی لێ وەڕس دەبێت و پەشیمان بینەوە؟ وتت: نەخێر، ئیمانیش بەو شێوەیەیە هەتا بەتەواوی خۆشیەکەی دەچێتە دڵەوە ، پرسیاریشم لێکردیت فەرمان بەچی دەدات؟ وتت: فەرمانمان پێ دەدات بە یەك خوا پەرستیو هاوەڵدانەنان بۆ خوداو وازهێنان لە بتپەرستیو فەرمانمان دەدا بە نوێژ کردن و دەم ودەست پاکی و خۆنەگەر ئەم قسانە ڕاست بن ئەوا ڕۆژێك لە ڕۆژان دەگاتە ئەم جێگە پێیەی منیش ، وامدەزانی لەناو ئێوەدا نەبێت ، نەمدەزانی کە لەناو ئێوەدا دەرکەوتوە ، خۆ ئەگەر بمزانیایە دەتوانم بچمەلای هەڵپەم دەکرد بۆ بینینی ، ئەگەر لەگەڵیدا بومایە قاچەکانیم بۆ دەشۆرد. پاشان بانگی کرد نامەکەی پێغەمبەریان بۆهێنا ﷺ و خوێندیەوە ، کە لەخوێندنەوەی نامەکە بوەوە ، بوو بەدەنگە دەنگو گەڕەلاوژێ ، فەرمانیدا کراینە دەرەوە ، لەکاتی کردنەدەرەوەیاندا وتم بەپیاوەکانی: بەڕاستی فەرمانی (ابن ابی کبشە) ی بەجێ هێنا ، ئەو پیاوە پادشای (بنی الأصفر)یش لێی دەترسێت ، متمانەی تەواوم پەیدا کرد بەکارەکەی پێغەمبەر ﷺ و گومانم نەبوو کە سەردەکەوێت تاخوای گەورە ئیسلامەتی خستە دڵمەوە.[1]

(ابو سفیان) ئەم کاریگەریەی نامەکەی پێغەمبەرمان ﷺ بەسەر (هەرقل)ەوە بۆ دەگێڕێتەوە ، کاریگەریەکە ئەوەندە زۆر بوو خەڵاتی (دحیە)ی کوڕی (خلیفە)ی (کلبی) کرد بەپارەو جلوبەرگ ، کە (دحیە) گەڕایەوە گەیشتە (مسمی) لە ڕێگەدا چەند کەسێکی خێڵی (جذام) ڕوتیان کردەوەو هیچیان پێ نەهێشت ، (دحیە)ش پێش ئەوەی بڕواتەماڵێ چووە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و هەواڵەکەی پێدا ، پێغەمبەر ﷺ خێرا (زید)ی کوڕی (حارثة)ی بە پێنج سەد پیاوەوە نارد بۆ (حسمی) لەپشت (وادی القری) وەیە ، (زید) دای بەسەر خێڵی (حزام)دا ، کوشتارێکی زۆری لێ کردن و مەڕو ماڵاتو ژنەکانی هێنان، هەزار وشترو پێنج هەزار سەر مەڕ بوو لەگەڵ سەد کەنیزەکدا.

لەنێوان پێغەمبەر ﷺ و خێڵی (جذام)دا دۆستایەتی هەبوو ، خێرا (زید)ی کوڕی (رفاعە)ی (جذام)یی کە یەکێك بوو لەسەرانی ئەو خێڵە نارەزایی دەربڕی لای پێغەمبەر ﷺ ، چونکە پێشتر خۆی و چەند پیاوێکی تری خێڵەکە موسڵمان بوو

[1] / صحیح البخاری ۱/ ٤ ، صحیح مسلم ۲/ ۹۷، ۹۸، ۹۹.

بوون و لەکاتی ڕاووڕووت کردنەکەشدا پشتیوانیان لە (دحیە) کردبوو ، پێغەمبەر ﷺ نارەزاییەکەی وەرگرت و فەرمانیدا بەگێڕانەوەی دەستکەوت و کەنیزەکەکان.

زۆرینەی (سیرەت) نووسەکان پێش سوڵحی حودەیبیە باسی ئەم سریەیە دەکەن ، ئەمەش هەڵەیەکی ڕوونە ، گومانی تێدانیە کە ناردنی نامە بۆ قەیسەر دوای سوڵحی حودەیبیە بوو ، لەبەرئەوە (ابن قیم)یش دەڵێت: بێ گومان کە ئەم ڕووداوە دوای سوڵحی حودەیبیە بووە.[1]

٥ ـ نامە بۆ (منـذر) ی کوڕی (ساوی)

پێغەمبەر ﷺ نامەیەکی نووسی بۆ (منذر)ی کوڕی (ساوی) فەرمانڕەوای (بحرین)و تیایدا بانگی کرد بوو بۆ ئیسلام ، نامەکەشی بە (علاء)ی کوڕی (حضرمي)دا بۆ نارد ، (منذر)یش نامەیەکی نووسی بۆ پێغەمبەر ﷺئەمە دەقەکەیەتی: (پاشان ، پێغەمبەری خوا ، من نامەکەی بەڕێزتانم خوێندەوە بەسەر خەڵکی بەحرەیندا ، هەندێکیان حەزیان لەئیسلام کردو پێیان خۆش بوو باوەڕیان پیْهێنا ، هەندێکیشیان حەزیان لێی نەبوو ، لەخاکی مندا ئاگر پەرست و جولەکە هەن ، لەو بارەیەوە فەرمانی خۆتم پێ بفەرموو). ئەنجا پێغەمبەر ﷺ نامەی بۆ نووسی:

﴿ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ ﴾ ،

لە موحەممەد پێغەمبەری خواوە بۆ (منذر)ی کوڕی (ساوی) ، سڵاوت لێ بێت ، سوپاسی ئەو خودایە دەکەم کە جگە لە خۆی کەس خودا نیە ، شایەتی دەدەم موحەممەد بەندەو پێغەمبەری خوایە ، پاشان من یادی خودات وەبیر دەخەمەوە ، هەرکەسێك ئامۆژگاری بکات ئەوە بۆ خۆیەتی ، هەرکەسێکیش گوێڕایەڵی نێراوەکانم بێت ئەوە گوێڕایەڵی فەرمانی منی کردوە ، هەرکەسێك وتەی باشیان لەگەڵدا بڵێت ئەوە باشی لەگەڵ منیشدا گوتوە ، نێرراوەکانم بەچاکی باسی تۆیان بۆ کردوم ، من تۆم کرد بەتکاکاری گەلەکەت ، واز لە موسڵمانەکان بهێنە با لەسەر ئیسلامەتی خۆیان بمێنەوە ، لە گوناهکارەکانیشیان خۆش بووم لێیان قەبوڵ بکەو تاکو چاکەی زیاتر بکەیت ئێمە لەسەرکاری خۆت دەتهێڵینەوە ، هەرکەسێکیش لەسەر ئایینی جولەکە یان ئاگرپەرستی دەمێنێتەوە ئەوە پێویستە لەسەری (جزیە) بدات.[2]

---

[1] / بڕوانە (زاد المعاد) ٢/١٢٢ ،پەراوێزی (تلقیح مفهوم اهل الأثر) ل ٢٩.

[2] / زاد المعاد ٣ / ٦١ ،٦٢ ئەو دەقەش (د. حمیدالله) هێناویەتی لە وێنەی ئەو کتێبەوە کەدەستی کەوتوە ، لەیەك وشەدا جیاوازە ، تیایدا هاتوە (لا اله غیره) لەجیاتی (لا اله الا هو).

٦ـ نامە بۆ (هوذة)ی کوڕی (علی) سەرۆکی (یەمامە)

پێغەمبەری خوا ﷺ نامەی نووسی بۆ (هوذة)ی کوڕی (علی) سەرۆکی یەمامە ، ئەمە دەقەکەیەتی:

﴿ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيم ﴾

لە موحەممەدی پێغەمبەری خواوە بۆ (هوذة)ی کوڕی (علی) سڵاو لەو کەسەی شوێنی هیدایەت دەکەوێت ، بزانە کە ئەم ئایینە تا سمو ناڵی ئەسپ بڕ بکات دەڕوات ، موسڵمانبە سەلامەت دەبیت ، موڵکو دەسەڵاتی خۆتت بۆ دەهێڵمەوە.

(سلیط)ی کوڕی (عمرو)ی (عامری) هەڵبژارد بۆ گەیاندنی ئەم نامەیە ، کە (سلیط) نامە مۆرکراوەکەی پێغەمبەری دایە دەستی ، میوانداری کردو ڕێزی لێ گرت ، نامەکەی بۆ خوێندەوە ، وەلامی دایەوەو نامەی نووسی بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ و تیایدا وتبووی: (ئەمەی تۆ بانگی بۆدەکەیت چەندە جوان و شیرینە ، منیش هەموو عەرەب لە پلەوپایەکەم سڵ دەکاتەوە ، هەندێك دەسکەوتم بدەرێ شوێنت دەکەوم) . خەلاتێکیشی دا بە (سلیط)و لە ڕستو چنینی (هجر)یش جلوبەرگی دایە ، ئەمانەی هێنایەوە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ و هەواڵەکەی پێدایەوە ، پێغەمبەر ﷺ نامەکەی خوێندەوەو فەرمووی : ئەگەر داوای بستێك زەویشم لێ بکات نایدەمێ ، موڵكو ماڵی لەناو دەچێت . کە پێغەمبەر ﷺ لە (فەتح) بووەوە ، (جبریل) هەواڵی دایە کە (هوذة) مردوە . پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : لەم یەمامەیەدا کابرایەکی درۆزن پەیدا دەبێت بانگەشەی پێغەمبەرێتی دەکات ، دوای من دەکوژرێت. یەکێك وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ کێ دەیکوژێت ؟ فەرمووی : تۆو هاوەڵەکانت ، هەرواش بوو.[1]

[1] / زادالمعاد ٦٢/٣.

٧ـ نامە بۆ (حارث) ی کوڕی (أبی شمر) ی (غسانی) گەورەی (دیمەشق)

پێغەمبەر ﷺ نامەی بۆ نووسی:

﴿ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحيم ﴾

لە موحوممەدی پێغەمبەری خواوە بۆ (حارث)ی کوڕی (أبی شمر) ، سڵاو لەو کەسەی شوێنی هیدایەت کەوتوەو ئیمانی پیٚهێناوەو متمانەی پێکردوە ، بانگت دەکەم کە باوەڕ بهێنی بە تاکو تەنهایی خودای بێ هاوتا ، موڵکو دەسەڵاتەکەت بۆ دەمێنێتەوە.

(شجاع)ی کوڕی (وهب)ی هەڵبژارد لەخێڵی (بنی اسد)ی کوڕی (خزیمة) بۆ ناردنی ئەم نامەیە ، کە نامەکەی گەیاندبووە دەستی وتبووی: کێ دەتوانێت موڵکو دەسەڵات لە من بسێنێت؟ من دەڕۆمە سەر ئەو ، موسڵمان نەبوو.[1]

٨ ـ نـامە بۆ پادشـای عومـان

پێغەمبەر ﷺ نامەیەکی نوسی بۆ پادشای عومان (جیفر)و (عبد) هەردوو کوڕی (جلند) ئەمەش دەقەکەیەتی:

﴿ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحيم ﴾

لە موحەممەدی کوڕی عبداللە وە بۆ (جیفر)و (عبد) هەردوو کوڕی (جلند) ، سڵاو لەو کەسەی شوێنی هیدایەت دەکەوێت ، پاش ئەوە ، من بانگتان دەکەم بۆ سەر ئایینی ئیسلام ، هەردوکتان موسڵمان بن سەلامەت دەبن ، من پێغەمبەری خودام بۆ هەموو مرۆڤایەتی ، بۆ ئەوەی زیندوان بێدار بکەمەوەو کافرانیش بەدەردی خۆیان بچن ، ئێوە ئەگەر دان بەئیسلامدا بنێن لەشوێنی خۆتان دەتانهێڵمەوە ، ئەگەر ملکەچ نەکەن بۆ ئیسلام ئەوا موڵك و دەسەڵاتتان لەناو دەچێت و ئەسپ سوار دێتە سەرتان بۆ ئێرەو پێغەمبەرێتی منتان بۆ دەردەکەوێت.

(عمرو)ی کوڕی (عاص)ی هەڵبژارد بۆ گەیاندنی ئەم نامەیە ، (عمرو) وتی: دەرچووم تا گەیشتمە (عومان) ، مەبەستم گەیشتن بوو بە (عبد) ، چونکە ئەو لە براکەی ژیرترو هێمنتر بوو ، وتم: من نێرراوی پێغەمبەری خوام ﷺ بۆ لای تۆو براکەت ، وتی: براکەم لە من گەورەترە لە تەمەن و دەسەڵاتیشدا ، من دەتگەیەنمە لای ئەو هەتاکو نامەکەت دەخوێنێتەوە.

---

[1] / هەمان سەرچاوە ٦٢/٣ ، محاضرات تاریخ الامم الاسلامیة للخضری ١٤٦/١.

پاشان وتی: بانگەواز بۆچی دەکەیت؟

وتم : بانگەواز دەکەم بۆ یەکتایی خودای بێ شەریكو وازهێنان لە بتپەرستیی و شایەتی بدەیت کە موحەممەد بەندەو پێغەمبەری خوایە.

وتی: ئەی (عمرو) تۆ کوڕی پیاو ماقوڵی گەلەکەتی، باوکی تۆ چیکرد؟

ئێمە ئەو دەکەینە دەم ڕاستی خۆمان .

وتم: مردو باوەڕی نەهێنا بە ئایینەکەی پێغەمبەر ﷺ ، حەزم دەکرد باوەڕی پێ بهێنایەو موسڵمان ببوایە ، منیش لەسەر باوەڕەکەی ئەو بووم ، تاخوا هیدایەتی دام .

وتی: لەکەیەوە شوێنی کەوتی؟ وتم: ماوەیەکی کەمە . پرسیاری لێکردم لەکوێ موسڵمان بویت ؟ وتم: لەلای نەجاشی موسڵمان بووم ، هەواڵیشم دایە کە نەجاشی موسڵمان بووە . وتی: کە نەجاشی موسڵمان بوو گەلەکەی چیان لێکرد.

وتم: پێی ڕازی بوون و شوێنی کەوتن .

وتی: ئەی کەشیش و چلەکێشەکانیان شوێنی کەوتن ؟

وتم : بەڵێ .

وتی: (عمرو) بزانە چی دەڵێیت ، چونکە لە درۆ خراپتر نیە لە دنیادا.

وتم: درۆم نەکردوەو درۆکردنیش لەئاییني ئێمەدا گوناهە .

پاشان وتی: وابزانم (هەرقل) بە موسڵمانبوونی نەجاشی نەزانیوە .

وتم: بەڵێ زانیویەتی . وتی: بەچیدا دەزانیت؟

وتم: نەجاشی باجی دەدا بە (هەرقل)، کە موسڵمان بوو، باوەڕی هێنا بە موحەممەد ﷺ، وتی: وەڵڵاهی لەمەودوا یەك درهەم نانێرم بۆ (هەرقل)، قسەکە گەیشتەوە بە (هەرقل) ، (نیاق)ی برای پێی وت: ئاوا بەم ئاسانیە وازدەهێنیت لە کۆیلەیەکی خۆت کە باجت بۆ نانێرێت و باوەڕی بەئایینێکی نوێ هێناوە؟

(هەرقل) وتی: کابرایەکەو حەزی لەو ئایینە کردوەو بۆ خۆی هەڵیبژاردوە ، چی لێ بکەم؟ وەڵڵاهی ترسی لەدەستچوونی دەسەڵاتەکەم نەبوایە منیش وەکو ئەوم دەکرد. (عبد) وتی: ئەی (عمرو) بزانە چی دەڵێیت؟

منیش وتم: وەڵڵاهی ڕاستگۆم لەگەڵتدا .

پاشان وتی ئەو پیاوە فەرمانی چیتان پێدەدات؟

وتم: فەرمان دەدا بەگوێڕایەڵی خواو یاخی نەبوون لێی و فەرمان دەدا بەچاکەو پەیوەندی خزمایەتیو ڕێگە نادا بەزوڵمو دەستدرێژیو شەرواڵ پیسییو مەی خواردنەوەو بتپەرستیو خاچپەرستی.

وتی: ئەمە چەند جوانە بانگی بۆ دەکات ، ئەگەر براکەم بەگوێی بکردمایە ئێستا سواردەبووینو باوەڕمان بەموحەممەد ﷺ دەهێنا، بەڵام جێگەی داخە براکەم ترسی لە دەستچوونی موڵکەکەی هەیەو حەزیش ناکات بەدوای کەسەوە بێت .

وتم: ئەگەر ئەو موسڵمان ببێت ، پێغەمبەری خوا ﷺ دەیکاتەوە پادشای گەلەکەی خۆی . بۆئەوەی سەدەقە لەدەوڵەمەندەکان وەربگرێتو بیداتەوە بەهەژارەکانی ، وتی: ئەم ڕەوشتە چەندە جوانە ، ئەی سەدەقە چیە؟

منیش هەواڵم پیدا ، کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە خێرو بێر چی سەپاندوە بەسەر ساماندا تاگەیشتمە باسی وشتر.

وتی: ئەریٚ (عمرو) لەو ئاژەڵانەشمان کە دەلەوەڕێنرێن و تێر ئاو دەکرێن؟

وتم: بەڵیٚ .

وتی: وەڵڵاهی باوەڕناکەم گەلەکەم بەهۆی دووریماڵەکانیان و زۆریانەوە بەرگەی ئەو داوایە بگرن .

(عمرو) دەڵێت: چەند ڕۆژێك چاوەڕوانیم کرد، ئەم پیاوە هەواڵی منی دەگەیاند بەبراکەی، پاشان ڕۆژێکیان داوای کردم چوومە ژوورەوە بۆلای سەیرم کرد.

وتی: چیت دەوێت ، منیش نامەیەکی مۆر کراوم دایەو کردیەوە ، هەمووی خوێندەوە تاگەیشتە کۆتاییەکەی ، پاشان دایە دەست براکەی ئەویش تاکۆتاییەکەی خوێندەوە ، بەڵام تێبینیم کرد براکەی نەرمو نیانتر بوو .

وتی: هەواڵم بدەریٚ بزانم قورەیش چیان کرد؟

وتم: شوێنی کەوتون ، هەندێکیان بەحەزی خۆیان و هەندێکیشیان لە ترسی شمشێر .

وتی:کێی لەگەڵدایە؟ وتم: خەڵك شوێنی کەوتون و ئەویان پیٚ باشترە لە هەرکەسێکی تر، بە عەقڵ زانیان کە لەپێشتر لە گومڕایی و سەرلێشێواویدا بوون و باوەڕیان پیٚ هێناوە ، نابینم جگە لە تۆ کەسێکی دیکە لێرەدا مابێتەوە ، خۆ ئەگەر

تۆش موسڵمان نەبیت و شوێنی نەکەویت ، بەخوا ئەسپ سوار دەگەنە سەرت و تەڕو وشکت کاول دەکەن ، بۆیە موسڵمانبە تا سەلامەت بیت ، دەتخاتەوە سەرکارەکەی خۆت و ئەسپ و وڵاخیش نایەنە سەرت .

وتی: وازم لێ بهێنە ، سبەینێ وەرەوە.

گەڕامەوە بۆلای براکەی وتی: (عمرو) ئومێدەوارم موسڵمان ببێت ، ئەگەر لە موڵکەکەی نەترسێت ، بۆ سبەینێ هاتمەوە چوومەوە لای ، ڕێگەی نەدا بڕۆمە ژورەوە ، چووم براکەییم هێنا . وتم: نەمتوانیوە بڕۆمە ژورەوە بەڵکو بمگەیەنیتەوە لای .

وتی: بیرم کردەوە لەوەی بانگت بۆ کردم ، ئەگەر من لاوازترین کەسی عەرەبیش بم یەك پیاویشم بەدەوردا نەمێنێت ، ئەسپ سواری ئەو ناتوانێت بگاتە من ، ئەگەر بگەنە ئێرە شەڕێکی وای لەگەڵدا دەکەین کە نەی دی بێت .

وتم: باشە من سبەینێ دەردەچم ، کە دڵنیابوو دەرئەچم و ئەگەڕێمەوە ، لەگەڵ براکەیدا کۆبوەوە .

وتی: ئێمە چین لەچاو ئەوانەدا کە ئەو سەرکەوتوە بەسەریاندا ، نامەشی بۆ هەرکەسێك ناردبێت بەدەمیەوە چووە ، کە ڕۆژ بوەوە ناردیەوە بەشوێنمدا ، هەردووکیان موسڵمان بوون و باوەڕیان هێنا بەپێغەمبەر ﷺ و ڕێگەشیاندا سەدەقە کۆبکەمەوەو بکەومە نێوانیان و یارمەتیەکی زۆریشیان دام دژ بە سەرپێچی کەران.[1]

ڕەوتی ئەم بەسەر هاتە ئەوە دەگەیەنێت کە ناردنی ئەو نامەیە بۆ ئەم دوانە زۆر دواتر بووە لەنامەی پادشاکانی تر ، ڕاستریشە بڵێین دوای فەتح بوە.

بەم نامانە پێغەمبەر ﷺ بانگەوازەکەی خۆی گەیاند بەپادشاکانی سەرزەمین ، هەندێکیان باوەڕیان پێ هێناو هەندێکیشیان بێ باوەڕ بوون ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا سەری ئەو بێباوەڕانەی قاڵکردو ناوی خۆی و ئایینەکەشی ناسرا لە لایان.

---

[1] زاد المعاد ٢/٦٢، ٦٣

چالاکی سەربازیی پاش پەیمانی حودەیبیە

غەزای (غابە) یان غەزای (ذی القرد)

ئەم غەزایە بریتی بوو لە ڕاونانی پۆلێك خێڵی (فزارة) کە خەریکی چەتەگەرێتی بوون لە سەرە ڕێگەی پێغەمبەری خوادا ﷺ .

ئەمە یەکەم غەزایە کە پێغەمبەر ﷺ ئەنجامی دابێت دوای سوڵحی حودەیبیەو پێش جەنگی خەیبەر ، (بخاري) لەباسێکدا دەڵێت ئەم غەزایە پێش خەیبەر بووە بە سێ ساڵ ، (مسلم)یش ئەوەی گێڕاوەتەوە بە (مسند)ی خۆی لە فەرموودەیەکی (سلمة)ی کوڕی (اکوع)ە وە ، زۆرینەی (سیرەت) نووسان دەڵێن پێش سوڵحی حودەیبیە بووە ، لە (صحیح) یشدا شتێك نیە ڕاستتر بێت لەوەی (سیرەت)ناسان دەیڵێن[1] .

پوختەی ڕیوایەتەکان لە (سلمة)ی کوڕی (اکوع)ەوەیە ، کە پاڵەوانی ئەم غەزایەیەو وتویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ وشترگەلێکی لەگەڵ (رباح)ی غولامیدا ناردە دەرەوە ، منیش ئەسپەکەی (ابو طلحة)م پێبوو لەگەڵیدا بووم ، کە ڕۆژمان کردەوە سەیر دەکەین (عبدالرحمن الفزاري) داویەتی بەسەر وشترگەلەکەداو هەموویانی داوەتە بەرخۆی و شوانەکەشی کوشتوە ، وتم: (رباح) ئەو ئەسپە ببەو بیگەیەنە بە (طلحة)و هەواڵیش بدە بەپێغەمبەر ﷺ. پاشان لەسەر گردێك نووستم و ڕووم لە مەدینە بوو سێجار هاوارم کرد (یا صباحاه) پاشان چووم بەدوای ئاسەواری فەزاریەکاندا و تیرم تێدەگرتن و خۆم کەنار دەداو دەم وت:

أنا ابن الأكــوع والیوم یوم الرضــع

بەردەوام بووم لە تیر هاویشتن و بریندارکردنیان ، هەر کە ئەسپ سوارێکیان بیویستایە بگەڕێتەوە دەچوومە بن درەختەکەو تیرم تێدەگرت و دەم گەڕانەوە ، تاخۆیان کرد بەناو تەنگە بەری شاخێکدا چوومە سەرشاخەکە بۆیان و بەردم بەسەردا گلۆر کردنەوە ، بەم شێوەیە بەردەوام بووم تا وشتر نەما لە وشتر گەلەکەی پێغەمبەر ﷺ نەیخەمە پشتی خۆمەوە ، ئەوان وازیان هێنا ، من هەردوایان کەوتم ، تیرم تێگرتن تا سی بوردەیان لێ بەجێماو سی ڕمیشیان لەبەر بارسووکی

---

[1] / بڕوانە (صحیح البخاري)، (باب غزوة ذات قرد)٢/٦٠٣ ، هەروەها (صحیح مسلم) باب غزوه (ذی قرد)و میتیرش ٢ /١١٣، ١١٤ ، ١١٥ ، (فتح الباري) ٧/ ٤٦٠ ، ٤٦١ ، ٤٦٢.

بەجێ هێشت، هەرچیەکیشیان بەجێ دەهێلا کۆم دەکردەوەو کەڵەکە بەردم بەسەرەوە هەڵدەچنی تا پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵان بیناسنەوە ، ئەوان ڕایان کرد تاگەیشتنە تەنگەبەرێك دابەزین بۆ نان خواردن منیش بەسەر لوتکەکەیەوە دانیشتم ، چوارکەسیان بۆم سەرکەوتن ، وتم: ئێوە من دەناسن؟ من (سلمە)ی کوڕی (أکوع)م ، هەرکامێکتانم بوێت دەیکوژم، کەستان من نابینن . لە ترساندا گەڕانەوە ، لەشوێنی خۆم نەجولام تا ئەسپ سوارەکانی پێغەمبەرم دی ﷺ گەیشتنە ناو درەختەکان . یەکەمیان (أخرم) بوو ، بەدوای ئەودا (قتادة)و بەدوای ئەویشدا (مقداد)ی کوڕی (أسود) هاتن ، (عبدالرحمن)ی (فزاری)و (أخرم) بوو بە شەڕیان ، ئەسپەکەی (عبدالرحمن) بریندار‌بوو ، (عبدالرحمن) کوشتی ، ئەنجا چووە سەر ئەسپێکی‌تر (قتادة) فریای‌کەوت‌و کوشتی ، ئەوانی‌تر هەموویان ڕایانکرد ، ئێمەش بەدوایاندا من بەپێ ڕامدەکرد ، تادەمەو ڕۆژئاوا بوون لەشیوێك لایاندا ، ئاوێکی تێدابوو پێی دەوترا (ذا القرد) بۆ ئەوەی لێی بخۆنەوە ، زۆر تینوویان بوو ، لەسەری هەڵم برین نەمهێلا دڵۆپێکی لێ بخۆنەوە ، کاتی خەوتنان پێغەمبەر ﷺ و ئەسپ سوارەکانم پێگەیشتەوە ، وتم: پێغەمبەری خوا ئەوانە ئێستا تینوو شەکەتن ، ئەگەر سەد پیاوم لەگەڵدا بنێریت زینی هەموو ئەسپەکانیان لێ دەستێنم‌و پەت دەخەمە ملیانەوە ، فەرمووی: (ابن الاکوع) زاڵ بویت وازیان لێ بهێنە. پاشان فەرمووی: ئێستا لە (غطفان) تۆز ئەکەن.

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی چاکترین ئەسپ سوارمان (قتادة) بوو ، باشترین پیادەشمان (سلمة) بوو ، دووپشکی پێبەخشیم ، پشکی پیادەیەك و پشکی سوارێك ، لەسەر (عضباء) لە پشتی خۆیەوە دایناوم و گەڕاینەوە بۆ مەدینە.

لەو غەزایەدا پێغەمبەری خوا ﷺ (ابن أم مکتوم)ی بەسەر مەدینەوە دانا ، ئاڵاکەشی دایە دەست (مقداد)ی کوڕی (عمرو).[1]

---

[1] بڕوانە دوو سەرچاوەکەی پێشوو ، هەروەها (زاد المعاد) ٢/١٢٠.

غەزای (خەیبەر) و (وادی القری)

لە موحەڕەمی ساڵی (٧) کۆچیدا

خەیبەر شارێکی گەورەی پڕ لەقەڵاو باخی خورماو مەزراو کشتوکاڵ بوو، لە دووری شەست یان هەشتا میلەوەیە لە شاری مەدینەو کەوتۆتە بەشی باکوریەوە ، ئێستا گوندێکەو کەش و هەوایەکی بۆگەنی هەیە.

هـۆی غـەزاکـە

کە پێغەمبەر ﷺ دڵنیابوو لە بەهێزترین باڵەکانی سێ حیزبە پیلانگێڕەکە ، بە تەواوی پشتێنی لێیان کردەوە لە دوای شەڕ وەستانەکەوە ، ئەنجا ویستی تەمێیەکی دوو باڵەکەی تریش بکات ، کە بریتی بوون لە جولەکەو خێڵەکانی نەجد ، تا هێمنایەتیو ئاشتی بەتەواوی بەرقەرار بێت لەناوچەکەداو موسڵمانەکانیش دەستیان بێتەوە لە شەڕی خوێناوی و یەکلاببنەوە بۆ گەیاندنی پەیامی خوایی.

خەیبەریش کە حەشارگەی پیلان و نەخشەی ترسناکو مەڵبەندی شەڕ فرۆشی سەربازیی و کوانوی ئاژاوەو ئاشووبگێڕیی بوو بەلای موسڵمانەکانەوە گرنگی زیاتری هەبوو.

ئەمە حاڵی خەیبەر بوو ، لەبیریشمان نەچێت کە جولەکەی خەیبەر بوون هەموو ئەحزابیان دژ بە موسڵمانەکان کۆ کردەوەو هانی (بنو قریظة)شیاندا بۆ خیانەت کردن و پەیمانشکێنی ، پاشان دەستیان کردە پەیوەندی کردن بە دووڕووەکانی تابووری پێنجەمی کۆمەڵگای ئیسلامی غەتەفان و عەرەبە دەشتەکیەکانەوە ، کە باڵی سێیەمی هەرسێ حیزبەکە بوون ، سەرباری ئەوە خۆشیان سازدا بوو بۆ شەڕو کوشتارو بەو کارانەیان لەچەند لایەکەوە موسڵمانانیان تووشی ناڕەحەتیو کارەساتی خوێناوی کرد ، تانەوەی نەخشەیان داڕشت بۆ تیرۆرکردنی خودی پێغەمبەر ﷺ، لەو ئاقارەدا موسڵمانەکانیش ناچاربوون جارناجارە سریەو مەفرەزە بنێرنە سەریانو دەستیان لێ بوەشێننو سەری پیلانگێڕان پان بکەنەوە ، وەکو (سلام)ی کوڕی (ابی الحقیق)و (أسیر)ی کوڕی (زارم). بەلام گرنگی پێدانی موسڵمانەکان بە جولەکە زۆرلەوانە گەورەتر بووە بۆیە دەستیان لێ نەدەوەشاندن چونکە دوژمنێکی سەرسەختتر لە ئارادا هەبوو کە بریتی بوو لە قوڕەیش بەرامبەر موسڵمانان وەستابوو ، کە ئەو بەرامبەر کێیە کۆتایی هات کەش و هەوا ساز بوو بۆ تەمێ کردنی ئەو تاوانبارانەو کاتی لێپرسینەوەیان نزیک بوو بووەوە.

دەرچوون بەرەو خەیبەر

(ابن اسحاق) دەڵێت: پێغەمبەری خوا ﷺ دوای گەڕانەوەی لە حودەیبییە مانگی (ذی الحجة)و هەندێك لە مانگی موحەڕەمیش تێپەڕی لە مەدینەدا مایەوە ، هەر لە مانگی موحەڕەمدا بەرەو خەیبەر کەوتە ڕێ.

زانایانی تەفسیر دەڵێن: فەتح کردنی خەیبەر بەڵێنێکی خودایی بوو لە ئایەتدا باسکراوە ﴿ وَعَدَكُمْ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ ﴾ الفتح/٢٠. واتە : خودای گەورە بەڵێنی دەستکەوتێکی زۆری پێداون کە لەدوژمنانی دەستێنن، بەڵام ئەمەی بۆ پێشخستن. (واتە سوڵحی حودەیبیە)، مەبەست لەدەستکەوتە گەورەکەش خەیبەرە.

ژمارەی سوپای ئیسلامیی

کاتێك کە دووڕووان و دەروون نەخۆشەکان لە سوڵحی حودەیبییەدا لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ دواکەوتن ، خوای گەورە لەبارەیانەوە فەرمانیدا بە پێغەمبەر ﷺ و فەرمووی: ﴿ سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذَلِكُمْ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لاَ يَفْقَهُونَ إِلاَّ قَلِيلاً ﴾ الفتح/١٥. واتە: دواکەوتەکان دەڵێن ئەگەر دەرچوون بۆ سەندنی دەستکەوت ڕێگەمان بدەن باشوێنتان بکەوین ، ئەوانە دەیانەوێت کەلامی خودا بگۆڕن ، پێیان بڵێ هەرگیز بەدواماندا نایەن ، خوای گەورەیش پێشتر وای فەرمووە ، ئەوانە دەڵێن ئێوە حەسوودیمان پێ دەبەن ، بەڵام لەڕاستیدا ئەوانە کەمێك نەبێت لە هیچ تێناگەن.

کە پێغەمبەر ﷺ ویستی بڕوات بۆ خەیبەر ، ڕایگەیاند کە شەیدایانی جیهاد نەبێت نابێت کەس لەگەڵیدا بڕواتە دەرەوە ، بۆیە جگە لەو هەزارو چوارسەد کەسەی ژێر درەختەکە کەس لەگەڵیدا نەکەوتە ڕێ.

(سباع)ی کوڕی (عرفطة)ی (غفاری)ی بەسەر مەدینەوە دانا ، بەڵام (ابن اسحاق) دەڵێت : (نمیلة)ی کوڕی (عبدالله) ی (لیثی) داناوە ، پێدەچێت ڕای یەکەم لای لێکۆڵەرەوان ڕاستتر بێت.

---

[1] بڕوانە (فتح الباری) ٧/٤٦٥. (زاد المعاد) ٢/١٢٣.

لەوکاتەدا بوو (أبو هريرة) هات بۆ مەدینەو موسڵمان بوو ، چووە لای (سباع)ی کوڕی (عرفطة)ی (غفاری) لە نوێژی بەیانیدا ، کە لە نوێژەکەی بوەوە چووە لای و توێشووی ڕێگەی لێ وەرگرت ، ئەنجا چوو بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ و قسەی لەگەڵ موسوڵمانەکاندا کردو لەپشکی دەستکەوت بەشیاندا.

پەیوەندی کردنی دووڕووان بە جولەکەوە

دووڕووان کاریان بۆ جولەکە دەکرد ، سەرکردەی دووڕووان (عبدالله)ی کوڕی (أبی) هەواڵیدا بەجولەکەی خەیبەر کە موحوممەد بەرەو ئێوە دێ ، ئاگاداربن و هیچ لێی مەترسن ، ئێوە ژمارەتان زۆرەو چەكو تفاقی باشتان هەیە ، کۆمەڵەکەی موحەممەدیش چەند کەسێکی پەرتەوازەی کەمن ، چەكو تفاقێکی کەمیان پێیە. کە خەڵکی خەیبەر بەوەیانزانی (کنانە)ی کوڕی (أبی الحقیق)و (هوذة)ی کوڕی (قیس)یان نارد بۆلای (غطفان) بۆ داوای کۆمەك ، چونکە هاوپەیمانی جولەکەی خەیبەر بوون ، دژ بە موسوڵمانەکان هەموو پیشتیوانیەکیان دەکردن . (غطفان) ئەو مەرجەیان لەسەر جولەکەی خەیبەر دانا کە ئەگەر هاتوو سەرکەوتن بەسەر موسوڵمانەکاندا نیوەی بەروبوومی خەیبەریان بدەنێ.

ڕێگەی چوون بەرەو خەیبەر

پێغەمبەر ﷺ لە رۆشتنیدا بەرەو خەیبەر شاخی (عصر)ی گرتەبەر ، پاشان بەرەو (صهباء)و پاشان چووە چەقێك پێی دەڵێن (رجیع) ، لەو شوێنەوە تا (غطفان) ماوەی شەوو ڕۆژێك پیادە رێیە ، کە (غطفان) هەواڵیان پێگەیشت ، کەوتنە رێ بەرەو خەیبەر بۆ یارمەتیدانی جولەکە ، کە گەیشتنە نیوەی ڕێگە دەنگوباسێك کەوتە بەرگوێیان وایان زانی موسوڵمانەکان داویانە بەسەر ماڵ و منداڵ و سەروەت و سامانەکەیاندا ، بۆیە خێرا گەڕانەوەو نەیانتوانی هیچ کۆمەکیەکی جولەکەی خەیبەر بکەن.

پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ هەردوو ڕێبەری سوپاکەی بانگکرد ، یەکێکیان ناوی (حسیل) بوو ، تا گونجاوترین ڕێگەیان نیشان بدەن ، لە ڕێگەی باکورەوە ـ واتە لە ڕووی شامەوە ـ خۆیان بکەن بە خەیبەرداو نەهێڵن جولەکەی خەیبەر بەرەو شام یان خێڵی (غطفان) هەڵبێن.

یەکێك لە دوو ڕێبەرەکە وتی: من ڕێگەت نیشان دەدەم پێغەمبەری خوا ﷺ کەوتەڕێ تا گەیشتە چەند ریانێك وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ هەریەکێك لەم ڕێگایانە دەکرێت بمانگەیەنێتە شوێنی مەبەست . پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێدا کە

ناوی سەرە ڕێگاکانی پێ بڵێت ، ڕێبەرەکە وتی : یەکێکیان ناوی ڕێگای (حزن) ە ، پێغەمبەری خوا ﷺ ڕێگەی نەدا لەوێوە بڕۆن. کابرا وتی: ڕێگەیەکی تریان ناوی (شاش)ە. ئەویشی ڕەت کردەوە. وتی: یەکێکی تریان ناوی (حاطب)ە. لەوێشەوە نەڕۆشت. ئەنجا (حسیل) وتی: تەنها یەك ڕێگەیان ماوە. (عمر) فەرمووی: ناوی چی‌یە؟ کابرا وتی: ناوی (مرحب)ە. پێغەمبەر ﷺ لەو ڕێگەیەوە ڕۆشت.

چەند ڕووداوێك لە ڕێگەدا

[1]. لە (سلمە)ی کوڕی (أکوع)ەوە دەڵێت: لەگەڵ پێغەمبەردا بەشەو دەرچووین بەرەو خەیبەر ، پیاوێکی ناو سوپاکە بە (عامر)ی شاعیری وت: ئەرێ شیعرێکی خۆتمان نادەی بەگوێدا ؟ (عامر) بەدەنگەوە کەوتە شیعر خوێندنەوەو وتی:

اللهم لولا أنت ما اهتدينا ولا تصدقنـــا ولاصلينا
فاغفر فداء لك ما اتقينا وثبت الأقدام إن لاقينـــا
وألقـــين سكـــينة علينا إنا إذا صيح بنا أبينـــا
وبالصياح عولوا علينا

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەوە کێیە ئەو شیعرە دەخوێنێتەوە؟ وتیان: (عامر)ی کوڕی (اکواع)ە. فەرمووی: خوا ڕەحمی پێ بکات. کابرایەك وتی: بەڕاستی ئەو دوعایە بووە ماڵ بەسەریەوە ، خۆزگە زیاتر لەناوماندا بوایە . هاوەڵان دەیانزانی کە پێغەمبەر ﷺ دوعای لێخۆشبوونی تایبەتی کرد بۆ هەرکەسێك شەهید دەکرێت ، ئەوەبوو لە جەنگی خەیبەردا (عامر) شەهید بوو.

[2]. لە ڕێگەدا خەڵکەکە گەیشتنە سەر دۆڵێك بەدەنگی بەرز دەستیان کرد بەوتنی (الله اکبر، الله اکبر، لا إله إلا الله). پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: کەمێك لەسەرخۆ بن ، ئێوە کەسێك بانگ دەکەن کە چاوو گوێی لێتانەو زۆر نزیکە .

[3]. لە (صهباء)ی نزیك خەیبەریشەوە نوێژی (عصر)ی کردو ، بانگی کرد توێشووی خواردنەکە بهێنن ، جگە لە (قاوت) شتێکی دیکەیان پێنەبوو ، فەرمانی دا دانرێت ، خۆی لێی خوارد ، موسوڵمانانیش لێیان خوارد. پاشان تەشریفی هەستاو نوێژی مەغریبی کردو کەمێك وەستا ، خەڵکەکەش وەستان ، پاشان هەستاو بێ دووبارە کردنەوەی دەست نوێژ نوێژی عیشای بۆ کردن.

---

[1] / صحيح البخاري، باب (غزوة خيبر) ٦٠٣/٢. صحيح مسلم، باب غزوة (ذي قرد)و هي‌تریش ١١٥/٢.
[2] / هەمان دوا سەرچاوە.
[3] / صحيح البخاري ٦٠٥/٢.
[4] / هەمان سەرچاوە ٦٠٣/٢.
[5] / مغازي الواقدي (غزوة خيبر) ل١١٢.

سوپای ئیسلام بەرەو شوراکانی خەیبەر

ئەو شەوە کە بۆ سبەینێ شەڕی خەیبەری تێدا قەوما ، موسوڵمانەکان لە نزیك خەیبەرەوە شەویان کردەوە ، جولەکە هیچ هەستیان پێنەکردن ، پێغەمبەری خوا ﷺ ئەگەر بچوایە سەر هەر کۆمەڵێك تا بەرەبەیان نزیکیان نەدەکەوتەوە ، کە بەرەبەیان بوو نوێژی بەیانی بەتاریکی کرد ، موسوڵمانان سوار بوون ، کە ڕۆژ بووەوە خەڵکی خەیبەر بەبێ ئاگایی بەپاچ و خاکەنازەوە بەرەو مەزراکانیان دەچوون ، کە سوپاکەیان بینی هاواریان کرد: ئەرێ وەڵڵا ئەوە موحەممەدە هاتە سەرمان. بەڕاکردن گەڕانەوە بەرەو شار. پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (الله أكبر ، خەیبەر وێران بوو ، الله أكبر ، خەیبەر وێران بوو ، هەرکاتێك چووینە مەیدانی کۆمەڵێك ، خوایە ڕۆژێکی خراپیان بەسەردا بهێنێت)[1].

پێغەمبەری خوا ﷺ شوێنێکی دیاری کرد بوو بۆ سەربازگەکەی ، (حباب)ی کوڕی (منذر) وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم دابەزینەت لێرەدا فەرمانی خودایە ، یان هەڵوێستێکی سەربازیە؟ فەرمووی: بەڵکو ئەمە ڕاو هەڵوێستێکی سەربازییە دەکرێت قسەی تێدا بکەین . وتی: پێغەمبەری خوا ، ئەم جێگەیە لە قەڵای (نطاة)ەوە نزیکە. هەموو جەنگاوەرەکانی خەیبەر لەوێدان ، ئەوان ئێمە دەبینن و دەڕوانن بەسەرماندا ، لەکاتێکدا ئێمە ئەوان نابینین ، تیریان دەگاتە ئێمە ، بەڵام تیرەکانی ئێمە ناگاتە ئەوان. دڵنیاش نابین لەوان ، زیاد لەوە ئێمە لەناو ئەم دارخورمایانەدا بوار دەدەین شەو بدەن بەسەرماندا. ئینجا ئێرە زەویەکی فشەڵە ، ئەگەر فەرمان بدەیت لەم شوێنە خراپەوە بڕۆینە شوێنێکیتر. فەرمووی: ڕایەکەت پێ باشە. ئەوەبوو چوونە شوێنێکی ترەوە.

کە نزیکبوونەوە لە خەیبەرو ڕوانیان بەسەر شارەکەدا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : بوەستن . سوپاکە وەستا. ئەم نزایەی خوێند:

﴿ اللَّهُمَّ رَبَّ السَّمَوَاتِ السَّبْعِ وَمَا أَظْلَلْنَ ، وَرَبَّ الأَرْضِينَ السَّبْعِ وَمَا أَقْلَلْنَ ، وَرَبَّ الشَّيَاطِينِ وَمَا أَضْلَلْنَ ، فَإِنَّا نَسْأَلُكَ خَيْرَ هَذِهِ القَرْيَةِ ، وَخَيْرَ أَهْلِهَا ، وَخَيْرَ مَا فِيهَا ، وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ هَذِهِ القَرْيَةِ ، وَشَرِّ أَهْلِهَا ، وَشَرِّ مَا فِيهَا ، أَقْدِمُوا بِاسْمِ اللهِ ﴾ .

---

[1] / صحيح البخاري، باب (غزوة خيبر) ٢/٦٠٣، ٦٠٤.

خۆ سازدان بۆ شەڕو قەڵاکانی خەیبەر

کە شەوی پێکدادانەکە هات ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەم ئاڵایە ئەدەمە دەست کەسێك خوداو پێغەمبەری خۆش بوێت و خوداو پێغەمبەریش ئەویان خۆش بوێت. کە ڕۆژ بوەوە هەموو هاوەڵان لە خزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ وەستان ، هەموویان ئاواتیان دەخواست ئاڵاکەی بدرێتە دەست ، فەرمووی: کوا (علی) کوڕی (أبی طالب). وتیان: پێغەمبەری خوا ، چاوی دەئێشێت . فەرمووی: بنێرن بەشوێنیدا. هێنایان. پێغەمبەری خوا ﷺ تفی‌دا لەچاوی‌و دوعای بەسەردا خوێند چاك بوەوە ، وەکو هیچ ئازارێکی نەبووبێت ، ئەنجا ئاڵاکەی دایەدەست، (علی) فەرمووی: پێغەمبەری خوا ﷺ شەڕیان لەگەڵدا دەکەم تا دەیانشکێنین. فەرمووی: لەسەرخۆ بڕۆ ، تادەڕۆیتە مەیدانیان ، پاشان بانگیان بکە بۆ ئیسلام و پێیان بڵێ ئەگەر موسوڵمان ببن ماف‌و ئەرکەکانیان چی و چۆن دەبێت ، وەڵڵاهی ئەگەر خودا بەهۆی تۆوە هیدایەتی یەك کەس بدات بۆ تۆ باشترە لە موڵکی (حمر النعم).

شاری خەیبەر دوو بەش بوو ، بەشێکیان پێنج قەڵای تێدا بوو:

١. قـەڵای (ناعم).
٢. قـەڵای (صعب)ی کوڕی (معاذ).
٣. قـەڵای (زبیر).
٤. قـەڵای (أبی).
٥. قـەڵای (نزار).

سێ قەڵای یەکەم دەکەوتنە شوێنێکەوە پێی دەوترا (نطاة) ، دوو قەڵاکەی تریش دەکەوتنە شوێنێکەوە پێی دەوترا (شق).

بەشی دووەمیش بە (کتیبە) ناودەبرا ، سێ قەڵای تێدا بوو:

١. قـەڵای (قموص) ، کەبریتی بوو لەقەڵاکەی (بنی ابی‌الحقیق) لەخێڵی (بنی النضیر).
٢. قـەڵای (وطیح).
٣. قـەڵای (سلالم).

لەناو خەیبەردا جگە لەو قەڵاو شۆرایانە هی‌تریش هەبوو، بەڵام بچوك بوون و نەدەگەیشتنە ئاستی قەڵاکانی تر ، لە پتەوی و بەرزیدا.

شەڕە خوێناویەکە لەبەشی یەکەمی قەڵاکاندا بوو، سەبارەت بەبەشی دووەمیش لەگەڵ بوونی ژمارەیەکی زۆری چەکدار لەناویاندا ، کەچی بەبێ شەڕ خۆیاندا بەدەستەوە.

---

١ / هەرلەبەر ئەو ئازارە بوو کەلەسەرەتادا نەیتوانی لەگەڵ سوپاکەدا بکەرێتە ڕێ‌و، دوایی پێیان گەیشتەوە.

٢ /صـحیح البخـاری (بـاب غـزوة خیـبر) ٢/٥٠٥، ٦٠٦. لەهەنـدێ ڕیوایەتـدا هـاتووە کەدوای ئـەوەی چـەندجارێ هێرشـی موسوڵمانەکان شکست دەهێنێت ئەنجا ئاڵاکە دەدرێتە دەست (علی). بەڵام ڕاڕبۆچوونی یەکەم لای لێکۆڵەروان پەسەندترە.

دەستپێکردنی شەڕو ڕزگارکردنی قەڵای (ناعم)

یەکەم قەڵایەك لەنێوەندی هەموو قەڵاکاندا ، کە موسوڵمانەکان هێرشیان کردە سەری قەڵای (ناعم) بوو، چونکە ئەو قەڵایە هێڵی بەرگریی ستراتیژی یەکەمی جولەکە بوو، ئەم قەڵایە ، قەڵای (مرحب)ی پاڵەوان بوو کەزیاتر لەهەزار کەسی تێدا بوو.

(علی) کوڕی (أبی طالب) چووە بەردەم ئەو قەڵایەو بانگی جولەکەی کرد بۆ ئیسلامەتی ، ڕەتیان دایەوەو ، لەگەڵ (مرحب)ی سەرۆکیاندا کەوتنە سنگ دەرپەڕاندن ، کە هاتەدەرەوە چووە مەیدانی شەڕو بانگی کرد بۆ شەڕی یەك بەیەك. (سلمە)ی کوڕی (أکواع) وتی: کە چووینە خەیبەر (مرحب)ی سەرۆکیان شمشێرەکەی گرت بەدەستەوەو ڕای دەوەشاندو دەیوت:

قد علمت خيـــبر أني مـــرحب　　　شـــاكي السلاح بطـــل مـــجرب

اذا الحـــروب أقبـــلت تلـــهب

ئەوجا (عامر)ی مامم بۆی چوو دەیوت:

قد علمت خيـــبر أنـــي عـــامر　　　شـــاكي السلاح بطـــل مغـــامر

کەوتنە شەڕ لەگەڵ یەکدا ، شمشێرەکەی (مرحب) چوو بەناو قەڵغانەکەی (عامر)دا ، (عامر) ویستی شمشێرێکی لێبدا ، شمشێرەکەی کورت بوو نەیگەشتێ ، ویستی بیدا لە قاچی کابرای جولەکە بەری نەکەوت ، دەستی هەڵگەڕایەوەو نوکی شمشێرەکەی بەر کڵاوەی ئەژنۆی کەوت‌و وەفاتی کرد . پێغەمبەر ﷺ لەبارەیەوە فەرمووی : ئەو پیاوە دوو پاداشتی هەیە ـ لەگەڵ وتنی ئەم ڕستەیەدا هەردوو پەنجەی پێکەوە لکاند ـ ئەو پیاوە (جاهد)و (مجاهد)ەو کەم کەسی عەرەب هەیە ئەو شەرەفەی وەرگرتبێت.

دوای ئەوە جارێکی‌تر (مرحب) بانگەشەی کردەوە بۆ شەڕی یەك بەیەك‌و دەستی کرد بە خۆڕاوەشاندن‌و شیعر خوێندنەوە:

قد علمت خيـــبر أني مـــرحب ... هتد.

(علی) کوڕی (أبی طالب) بۆی چووە دەرەوە ، (سلمە)ی کوڕی (أکوع) دەڵێت: (علی) فەرمووی:

أنا الذي ســـمتني أمي حيـــدره　　　كليث غـــابات كـــريه المنظـــره

أو فيـــم بالصاع كيـــل السنـــدره

[1] / صحيح مسلم ، باب (غزوة خيبر) ٢/١٢٢، باب (ذي قرد وغيرها) ٢/١١٥، صحيح البخاري (باب غزوة خيبر) ٢/٦٠٣.

(علی) شمشێرێکی‌دا لەسەری (مرحب)و کوشتی‌و فەتح‌و ڕزگاری لەسەر دەستیدا پەیدابوو.

کە (علی) لەقەڵاکانیان نزیکبوەوە جولەکەیەك لەسەر قەڵاکەوە سەری دەرکێشاو وتی: تۆ کێیت؟ فەرمووی: من (علی) کوڕی (ابی طالب)م. کابرای جولەکە وتی: سوێندم بەو پەڕاوەی دابەزیوە بۆ سەر موسا ، ئێوە سەرکەوتن بەسەرماندا.

پاشان (یاسر)ی کوڕی (مرحب) هاتە دەرەوەو هاواری کرد: کێ دێتە مەیدانم؟

(زبیر) چووە مەیدانی.

(صفیة)ی دایکی (زبیر) خەم دایگرت‌و وتی بە پێغەمبەر ﷺ : پێغەمبەری خوا کوڕەکەم ، ئەو کوڕەکەم دەکوژێت.پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : بەڵکو کوڕەکەی تۆ ئەو دەکوژێت ، ئەوە بوو (زبیر) (یاسر)ی کوشت.

ئیدی شەڕێکی خوێناوی بەدەوری قەڵای (ناعم)دا بەرپابوو ، چەندین سەرکردەی جولەکەی تێدا کوژراو بەهۆیەوە ورەی جولەکە ڕووخاو نەیان دەتوانی بەری شاڵاوی موسوڵمانەکان بگرن. سەرچاوەکان دەڵێن کە موسوڵمانان لەو ڕۆژەدا بەرەنگاریەکی زۆر توند کراون ، بەڵام لەکۆتاییدا جولەکە نائومێد بوون لە وەستاندنی هێرشی موسوڵمانەکان ، وردە وردە لەم قەڵاوە بۆ قەڵای (صعب) کەوتنە ڕاکردن و هەڵاتن ، ئیتر موسوڵمانەکان قەڵای (ناعم)یان گرت.

ڕزگارکردنی قەڵای (صعب) ی کوڕی (معاذ)

لە ڕووی هێزو پتەویەوە قەڵای (صعب) دووەمین قەڵابوو ، موسوڵمانەکان شاڵاویان بردە سەری بە سەرکردایەتی (حباب)ی کوڕی (منذر)ی (انصاری)و بۆ ماوەی سێ ڕۆژ ئابڵوقەیاندا ، لە ڕۆژی سێیەمدا پێغەمبەر ﷺ نزایەکی تایبەتی کرد بۆ گرتنی ئەو قەڵایە.

(ابن اسحاق) دەگێڕێتەوە: کە خێڵی (بنی سهم) هاتنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و عەرزیان کرد: بەڕاستی ماندووبووین و هیچمان بەدەستەوە نەماوە چی بکەین ؟ ئەنجا پێغەمبەری خوا نزای کرد فەرمووی: (خوای گەورە ، تۆ بە حاڵیان

---

(١) لەنێو سەرچاوەکاندا جیاوازی هەیە لەسەر ئەو کەسەی (مرحب)ی کوشتووەو ئەو ڕۆژەی کەتیایدا کوژراو ڕۆژی گرتنی قەڵاکە، هەندێ لەجیاوازیەکن کەتوونەتە دەقە (صحیح)ەکانیشەوە، ئەم بۆچوونەمان پاش هەڵسەنگاندنی ڕاکان لە ڕیوایەتێکی بوخاریەوە وەرگرتووە.

دەزانی ، ئەمانە هێزیان لەبەر براوە ، منیش هیچم لەدەستدا نی‌یە ، بۆیان بکەم ، خوایە گەورەترین قەڵایان بدەیتە دەست موسوڵمانان ، ئەو قەڵایەیان کە دەوڵەمەند ترینیانەو زۆرترین خۆراكو گۆشتی تێدایە). ئەو ڕۆژە شاڵاویان بردە سەر قەڵاکەو گرتیان ، لە هەموو خەیبەردا قەڵای تێدا نەبوو بەئەندازەی قەڵای (صعب) خۆراكو گۆشتی تێدا بێت.

کە پێغەمبەر ﷺ هانی موسوڵمانانی‌دا بۆ هێرش کردنە سەر ئەو قەڵایە پاش خوێندنی نزاکەی ، (بنو أسلم) لەپێشەوەی هێرش بەرەکاندا بوون ، لەبەردەم قەڵاکەدا شەڕو کوشتارێکی خویناوی ڕوویدا ، پاشان هەر لەو ڕۆژەدا پێش خۆرئاوا بوون قەڵاکە گیرا ، موسوڵمانەکان لەو قەڵایەدا چەندین مەنجەنیقو ئاگرڕێژێنو کەرەستەی جەنگیان گرت.

بەهۆی برسێتی ئەو ڕۆژەوە کە لە ریوایەتەکەی (ابن اسحاق)دا هاتووە هەندێك لە ئەندامانی سوپاکەی پێغەمبەر ﷺ گوێدرێژیان سەربڕی و خستیانە سەر مەنجەڵ بۆ خواردن ، کە پێغەمبەر ﷺ بەوەی زانی قەدەغەی کرد گۆشتی گوێدرێژ بخۆن.

فەتح کردنی قەڵای (زبیر)

پاش ڕزگارکردنی هەردوو قەڵای (ناعم)و (صعب) ، جولەکە لە هەموو قەڵاکانی (نطاة) ڕایانکرد بۆقەڵای (زبیر) ، ئەم قەڵایە قەڵایەکی پتەوی سەختە لەسەر قوللەیەکە ، مرۆڤو ئەسپ ناتوانن بەهۆی سەختیەوە پێیدا سەربکەون ، پێغەمبەری خوا ﷺ ئابڵۆقەیدان ، ئابڵووقەکە سێ ڕۆژی خایاند ، ئەنجا کابرایەکی جولەکە هاتو وتی: (أبو القاسم) ئەگەر تۆ لێرەدا یەك مانگی تریش ئابڵوقەیان بدەیت هیچ باکیان نی‌یەو گوێ نادەنێ ، چونکە ڕێچکەی ئاوو کانیاویان هەیە لەژێر زەویداو ، شەوانە دەردەچن و لێی دەخۆنەوەو ، دەگەڕێنەوە بۆناو قەڵاکەو بەرگریی دەکەن ، خۆ ئەگەر ئەو سەرچاوەی ئاوەیان لێ ببڕیت چۆك دادەدەن و بۆت دێنە دەرەوە. ئاوەکەیان بڕین ، هاتنە دەرەوەو شەڕێکی سەختیان کردو هەندێك لە موسوڵمانەکانیشیان شەهید کرد ، دە کەسیش لە جولەکە کوژرانو لەئاکامدا پێغەمبەر ﷺ ئەو قەڵایەشی ڕزگار کرد.

[1] / ابن هشام (بە پوختەیی) ٢/٣٣٢.

فەتح كردنی قەڵای (أبــي)

پاش فەتحكردنی قەڵای (زبیر) جولەكە خۆیان كرد بە قەڵای (أبي)داو خۆیان تێدا حەشاردا ، موسوڵمانەكان ئابڵوقەی ئەویشیاندا ، دوو پیاوی جولەكە بەدوای یەكدا هاتنە مەیدانی شەڕی یەك بەیەك ، دوو پیاوی موسوڵمانیان بۆ چوو هەردووكیان كوشتن ، ئەو كەسەی پیاوە جولەكەكەی دووەمی كوشت پاڵەوانی ناودار (أبو دجانە) (سماك)ی كوڕی (خرشە)ی (أنصاری) بوو كە هەموو جارێك پەڕۆ سوورەكەی بەسەریەوە دەبەست ، دوای كوشتنی ئەو جولەكەیە (أبو دجانە) بەرەو قەڵاكە ڕایكرد بۆ فەتحكردنی ، موسوڵمانەكانیش بەدوایدا هێرشیان برد ، لەناو قەڵاكە شەڕێكی خوێناویی ڕوویدا ، لەوێش هەڵیانكەندن‌و ڕایانكرد بەرەو قەڵای (نزار) كەدوا قەڵاگەی بەشی یەكەمی قەڵاكانی خەیبەر بوو.

فەتح كردنی قەڵای (نــزار)

ئەم قەڵایە پتەوترین قەڵای بەشی یەكەم بوو ، جولەكە متمانەی تەواویان هەبوو ، كە هەرگیز ئەو قەڵایە ناگیرێت ، باهەموو توانایەكیشیان بخەنەگەڕ لەو ڕێگەیەدا ، لەبەرئەوە لەو قەڵایەدا لەگەڵ ژن و منداڵەكانیان دانیشتن ، پێشتر قەڵاكانی دیكەیان لە ژن‌و منداڵ چۆڵ كردبوو.

موسوڵمانەكان ئابڵوقەیەكی زۆر توندیان بەسەر قەڵاكەوە دانا ، بەتوندی فشاریان دەخستە سەریان بەڵام لەبەر ئەوەی قەڵاكە بەشاخێكی بەرزەوە بوو هیچ بوارێك نەبوو بۆ هێرش كردنە سەری ، جولەكەش نەیاندەوێرا لە قەڵاكە بێنە خوارەوە بۆ شەڕكردن لەگەڵ هێزە ئیسلامیەكەدا ، بەڵام بە تیر هاوێشتن‌و بەرد باران بەرەنگاریان دەكرد.

كە موسوڵمانەكان نەیانتوانی قەڵاكەی (نزار) بگرن ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی‌دا ئاگرپرژێنەكان ئامادەو ساز بكرێن ، پێدەچێت چەند ئاگركۆیەكیان هەڵدابێتە ئەو دیو قەڵاكەوەو دیوارو پایەكانیان لەرزاندبێت و چووبنە ناویەوەو، لەناو قەڵاكەدا شەڕێكی قورس ڕوویدا، جولەكە لەوێدا توشی شكستێكی خراپ هاتن، چونكە نەیان توانی لەو قەڵایە ڕاكەن بۆ قەڵایەكی‌تر، هەروەكو لە قەڵاكانی تردا ئەوەیان دەكرد، بەڵكو ئەوەی كەبۆی كرا ڕابكات هەڵات لەو قەڵایەو ژن‌و منداڵەكانی بەجێهێشت بەدوای خۆیدا.

پاش فەتحكردنی ئەو قەڵایەش بەشی یەكەمی قەڵاكانی خەیبەر فەتح كرا ، كە بریتی بوو لە دیوی (نطاة)و (شق) هەر لەو جێگەیەدا چەند قەڵایەكی بچووكی تری

تێدابوو، بەڵام جولەکە کەبینیان ئەو قەڵاسەختە گیرا ، دەستبەجێ ئەو قەڵایانەشیان بەجێهێشت ، هەڵاتن بەرەو بەشی دووەمی خەیبەر.

فەتح کردنی بەشی دووەمی قەڵاکانی خەیبەر

کە هەردووبەشی (نطاة)و(شق) فەتح کران، پێغەمبەری خوا ﷺ بە سوپاکەیەوە ڕووی کردە خەڵکی کەتیبەو (وطیح) و (سلالم) لە قەڵاکەی (ابی الحقیق) ی خێڵی (بنی نظیر) دا ، هەرچی هەڵاتووەکانی بەشی (نطاة)و (شق) هەبوو ڕایان کردبووە ئەوێ و لەو قەڵایەدا خۆیان توند کردبوو.

(سیرەت)نووسان جیاوازیان هەیە لەوەدا ئایا لەو قەڵایانەدا شەڕ ڕووی دابێت یان نا، چونکە ڕەوتی گێڕانەوەکەی (ابن اسحاق) ڕوونە لەبارەی گرتنی قەڵای (حموص) ەوە. بگرە لەڕەوتی گێڕانەوەکەدا ئەوە دەردەکەوێت کە بەشەڕ گیرابێت و هیچ دانوستان و سوڵحێك نەبووبێت بۆ خۆبەدەستەوەدان .

(واقدی)یش ڕاشکاوانە دەڵێت: قەڵاکانی ئەم سێ بەشە پاش دانوستان گیراون، دەکرێت دانوستانەکە بۆ بە دەستەوەدانی قەڵای (حموص) بووبێت پاش ئەوجەنگە خوێناویە ، دووقەڵاکەی تریش بەبێ شەڕ دراونەتە دەست موسوڵمانان.

هەرچۆنێك بێت کە پێغەمبەر ﷺ هات بۆ ئەم بەشە ـ کەتیبە ـ ئابلۆقەیەکی توندی سەپاند بەسەریاندا ، چواردە ڕۆژی خایاند ، جولەکە لە قەڵاکانیان نەهاتنە دەرەوە ، تاگەیشتە ئەوەی پێغەمبەر ﷺ بەئاگرپژێن لێیان بدات ، کە دڵنیا بوون لە تیاچوون داوایان کرد لە پێغەمبەر ﷺ سوڵحیان لەگەڵدا بکات.

دانــوستـــان

(ابن ابی الحقیق) نامەی نارد بۆ پێغەمبەر ﷺ و تیایدا وتبوی: دەکرێت دابەزم و قسەت لەگەڵدا بکەم؟ فەرمووی: بەڵێ. سوڵحیان کرد لەسەر نەڕشتنی خوێنی ئەوانەی لەناو قەڵاکەدان و دەستبەردار بوونی ژن و منداڵەکان تا لەگەڵیان بڕۆن و ، خۆیان و ماڵ ومناڵیان دەبێت لەخەیبەر دەرچن و جگە لەبارێك بەئەندازەی کۆڵە پشتێکی مرۆڤ هەرچی ماڵ و سامان و خاك و زێڕو زیویان هەیە ، بەجێبهێڵن بۆ پێغەمبەر ﷺ .

---

[1] / ابن هشام ٢/٣٣١، ٣٣٦، ٣٣٧.

[2] / بەڵام لەگێڕانەوەکەی (ابی داود)دا موسوڵمانەکان بەڵێنیاندا ڕێگە بدەن جولەکە لەخەیبەر دەربچێت و هەرچی ماڵ و سامانێك بە سواری وشتر دەڕوات لەگەڵ خۆیاندا ببەن . (بڕوانە . سنن ابی داود . باب ماجاء في حکم أرض خیبر ٢/٧٦).

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەگەر هەرچییەکم لێ بشارنەوە لە وادەو پەیمانی خوداو پێغەمبەرەکەی بێبەش بن. ئەوانیش لەسەرئەوە سوڵحیان لەگەڵدا کرد ، پاش ئەو سوڵحکردنە هەموو قەڵاکان درانە دەست پێغەمبەر ﷺ و بەو شێوەیە قەڵای خەیبەر فەتح کرا.

کوشتنی (إبن أبی الحقیق) لەسەر پەیمانشکێنی

لەگەڵ بەستنی ئەو رێککەوتنەشدا هەردوو کوڕەکەی (ابی الحقیق) ماڵ و سامانێکی زۆریان شاردبووەوە ، بڕێکی زۆر ماڵ و خشڵی (حیی) کوڕی (أخطب) یان حەشاردابوو کە پێشتر لە دەرکردنی (بنو النضیر)دا لەگەڵ خۆیدا هێنابووی بۆ خەیبەر.

(ابن اسحاق) دەڵێت: (کنانة)ی کوڕی (ربیع)یان هێنایە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، کە گەنجینەکەی (بنو نضیر)ی لەلا بوو ، پێغەمبەر ﷺ داوای کرد ، نکوڵی کرد کە بزانێت شوێنەکەی لەکوێدایە ، کابرایەکی جولەکە هات وتی: من (کنانة)م چەند جارێك دیوە بە دەوری ئەو کەلاوەیەدا بەیانیان دەهات و دەچوو ، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی بە (کنانة): ئەگەر لەلای تۆ دۆزیمانەوە بتکوژین؟ وتی: بەڵێ. ئەنجا پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا بە هەڵکەندنی شوێنەکە. هەڵکەنرا ، هەندێك لەگەنجینەکەی تێدا دۆزرایەوە ، پاشان هەواڵی بەشەکەی تری لێ پرسی. (کنانة) هیچی نەوت. ئەنجا دایەدەست (زبیر)و فەرمووی: ئازاری بدە تا قسە دەکات و شوێنی ئەوەکەی ترمان پێدەڵێت. (زبیر) ئەڵقەیەکی کردە ملی (کنانة)و چووە سەرسنگی تەنگە نەفەسی کرد ، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ دایەدەست (محمد)ی کوڕی (سلمە)و لەجیاتی (محمود)ی کوڕی (مسلمە)دا دای لە ملی (ئەم محمودە لەژێر قەڵای ناعمدا لەپاڵ دیوارێکدا وەستا بوو جولەکە جەنجەرێکیان دابوو بەسەریدا وەفاتی کردبوو).

(ابن قیم)یش دەڵێت: پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا بەکوشتنی هەردوو کوڕەکەی (ابی الحقیق) ئەو کەسەش دانی‌نا بەدەستی ئەم دووانەدا لە شاردنەوەی گەنجینەکەدا ئامۆزای (کنانة) بوو.

(صفية)ی کچی (حیی) کوڕی (اخطب) بەکۆیلەیی هێنرا بۆ پێغەمبەر ﷺ ژنی (کنانة)ی کوڕی (أبی الحقیق) بوو، تازە بووك بوو.

[1] / زاد المعاد ٢/١٣٦.

دابەشکردنی دەستکەوتەکانی شەڕ

پێغەمبەری خوا ﷺ ویستی جولەکە لە خەیبەریش دەربکات ، وتیان: ئەی موحەممەد، ڕێگەمان بدە با لەم زەویەدا بمێنینەوەو چاکی بکەین و ، سەروکاری دەکەین ، ئێمە لە ئێوە باشتر زەویەکە دەناسین. پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵانیش کوڕانێکی وەهایان نەبوو سەروکاری ئەو زەویانە بکات ، بۆیە خەیبەری دایەوە بەجولەکە بە مەرجێك لەهەر زەویەکدا نیوەی بەروبومەکەیان هەبێت ، (عبدالله)ی کوڕی (رواحة)ی کردە سەرپەرشتیار بەسەریەوە.

پێغەمبەری خوا ﷺ خەیبەری کرد بە سی‌وشەش پشکەوە ، هەرپشکێك سەد بەش بوو ، بۆیە بەشەکان بوونە سێ هەزارو شەش سەد پشك ، نیوەی ئەوە دانرا بۆ پێغەمبەر ﷺ و موسوڵمانەکان کە بریتی بوو لەهەزارو هەشت سەد پشك ، پێغەمبەری خوا ﷺ وەکو یەکێك لە موسوڵمانان یەك پشکی بەرکەوت ، نیوەکەی تری جیاکردەوە کە بریتی بوو لەهەزارو هەشت سەد پشك، پشکێك بۆ لێقەوماوی‌و پێویستیی موسوڵمانان ، چونکە دابەشکرا بوو بەسەر هەزارو هەشت سەد پشکداو ، نازو نیعمەتێك بوو ڕژا بوو بەسەر خەڵکی حودەیبیەدا ئەوانەی لەوێدا بوون و ئەوانەش نەهاتبوون ، بۆ خۆیان هەزارو چوارسەد کەس بوون ، دووسەد سواریشیان لەگەڵدابوو هەر ئەسپێکیش دوو پشکی بەردەکەوت ، بۆیە دابەشکرا بەسەر هەزارو هەشت سەد پشکدا ، ئەسپ سوار سێ پشك‌و ، پیادەکانیش یەکی یەك پشکیان بەرکەوت.

ریوایەتەکەی (بخاری) لەبارەی زۆریی دەستکەوتەکانی خەیبەرەوە دیارە ، کە (ابن عمر) فەرموویەتی: پێشتر تێر بەسکی خۆمان نەبووین هەتا خەیبەرمان فەتح کرد ، هەروەها ئەو ریوایەتەی بوخاری لە (عائیشە)وە دەگێڕێتەوە کە فەرموویەتی: کاتێك فەتحی قەڵاکانی خەیبەر کرا، وتمان: ئیتر لەمەودوا تێر خورما دەخۆین . کە پێغەمبەری خوا ﷺ تەشریفی گەڕایەوە بۆ مەدینە ، کۆچکەران پاش ئەوەی کە لەخەیبەردا ماڵ و باخی خورمایان دەستکەوت هەموو ئەو بەخششانەیان گێڕایەوە بۆ ئەنسارەکان کە پێشتر لە دارخورماو باخ پێیان دابوون.

---

[1] / زاد المعاد ١٣٧/٢، ١٣٨.

[2] / صحيح البخاري ٦٠٩/٢.

[3] / زاد المعاد ١٤٨/٢، صحيح مسلم ٩٦/٢.

گەڕانەوەی

(جعفر)ی کوڕی (أبي طالب) و ئەشعەریەکان

لەم غەزایەدا بوو کە (جعفر)ی کوڕی (ابو طالب)ی ئامۆزای پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵەکانی و (ابو موسی)و ئەشعەریەکانی تریش گەڕانەوە بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ.

(ابو موسی) دەڵێت: ئێمە لە یەمەن بووین کە هەواڵی دەرچوونی پێغەمبەرمان پێگەیشت، بەکۆچەریی چووینە ئەوێ - منو دوو برای ترم بووین - لەگەڵ پەنجاو ئەوەندە کەسی خزمی خۆمدا، سواری کەشتی بووین، کەشتیەکە لای نەجاشی دایبەزاندین، لەوێ گەیشتین بە (جعفر)و هاوەڵەکانی، (جعفر) وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ ئێمەی ناردووە کە لێرە نیشتەجێ ببین، ئێوەش لەگەڵ ئێمەدا بن. لەگەڵیان ماینەوە تا لەفەتحی خەیبەردا گەڕاینەوە بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ، پشکی بەئێمەشدا، لەکاتێکدا پشکی نەدا بەهیچ کەسێك کە لەفەتحی خەیبەردا بەشداریی نەکردبێت، ئەوە تەنها بۆ سەرنشینانی کەشتیەکە بوو.[1]

کە جەعفەر گەیشت بەخزمەت پێغەمبەر ﷺ پێشوازی لێکردو ماچی کردو فەرمووی: وەڵڵاهی نازانم بەکامیان دڵم خۆش بێت؟ بەهاتنەوەی (جعفر) یان بە فەتح کردنی (خیبر).[2]

هاتنەوەی ئەوانە دوای ناردنی (عمرو)ی کوڕی (امیە)ی (ضمیری) بوو لە لایەن پێغەمبەرەوە ﷺ بۆ نەجاشیو، داوای فەرموو بوو کە بیان نێرێتەوە بۆی. نەجاشی بە دوو کەشتیدا هەموویانی ناردەوە، ژمارەیان شانزە پیاو بوو لەگەڵ ئەو ژن و منالأنەی لەوێ مابوونەوە، پێشتریش هەندێکیان گەڕابوونەوە بۆ مەدینە.[3]

---

[1] / صحیح البخاری ١/٤٤٣، هەروەها بڕوانە (فتح الباری) ٧/ ٤٨٤، ٤٨٥، ٤٨٦، ٤٨٧.

[2] / زاد المعاد ٢/١٣٩.

[3] / محاظرات تاریخ الامم الإسلامیة للخضري ١/١٢٨.

ماره كردنی (صفيه)

پاش كوژرانی (كنانة)ی كوڕی (أبی الحقيق)ی هاوسەری (صفية) بەهۆی پەيمانشكێنييەوە ، كەنيزەكەكان كۆكرانەوە ، بەپێی سيستمی جەنگی ئەوكاتە (دحيە) داوای كرد لەپێغەمبەر ﷺ كەنيزەكێكی پێ ببەخشێت ، فەرمووی: ئەو كەنيزەكە بۆ تۆ. (دحيە)ش (صفيە)ی كچی (اخطب)ی هەڵبژارد ، پياوێك هاتە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ (صفية)ی كچی (حيی) كە خانمی (بني قريظة)و (بنی نضير)ە بەخشيوتە بە(دحية)ی كوڕی (خليفة)، ئەو خانمە بۆ تۆ باشترە، فەرمووی: پێی بڵێن بايهێنێتەوە. هێنايەوە، كەپێغەمبەر ﷺ بينی فەرمووی كەنيزەكێكی تر ببە ، ئەنجا ڕووی كردە (صفيە)و بانگیكرد بۆ ئيسلام ، لەوێدا (صفية) موسوڵمان بوو، پێغەمبەری خوا ﷺ ئازادی كردو مارەی كرد ، ئازادكردنەكەشی كردە مارەيی بۆی ، كەگەيشتنە بەنداوی (صهباء) بۆی حەڵاڵ بوو ، (أم سليم) جيازيی بۆ كردو، شەو بۆيان گواستەوەو بوو بەژنی پێغەمبەر ﷺ . وەليمەيەكی بۆ كرد بەهەندێك خورماو ڕۆن و قاوت و لە ڕێگە سێ ڕۆژ لەلای مايەوە.[1]

نيشانەيەكی سەوزی بەدەموچاوی (صفيە)وە بينی پرسياری كرد: ئەوە چی‌يە؟ وتی: پێغەمبەری خوا پێش تەشريف هێنانی بەرێزتان بۆ لای ئێمە ، لە خەومدا مانگم بينی وەكو لەجێگەی خۆی لاچوبێت كەوتە كۆشمەوە ، هيچم لەبارەی تۆشەوە نەدەزانی ، خەونەكەم گێڕايەوە بۆ مێردەكەم ، زللەيەكیدا لە دەموچاوم‌و وتی: خەون بەو پادشايەوە دەبينيت كە لە مەدينەيە.[2]

باسی مەڕە ژەهراويەكە

كە پێغەمبەر ﷺ لە خەيبەر سەقامگير بوو ، (زينب)ی كچی (حارث) ـ هاوسەری (سلام)ی كوڕی (مشكم) مەڕێكی سورەوەكراوی بەدياری بۆ هێنا ، پرسياری كرد بوو پێغەمبەری خوا ﷺ حەزی لەكام بەشيەتی؟ پێيان وتبوو: باڵەكەی . ژەهرێكی زۆری پێوە كردبوو ، پاشان پارچەكانی تريشی ژەهراوی كردبوو ، ئەنجا هێنابووی بۆ بەردەم پێغەمبەر ﷺ ، كە هێنرايە بەردەمی پێغەمبەر ﷺ يەكەم شت دەستی برد بۆ باڵەكەی ، خستيە دەمی جووی و بۆی قووت نەدراو تفی كردەوە. پاشان فەرمووی: ئەم پارچە

---

[1] / صحيح البخاري ١/٥٤، ٢/٦٠٤، ٦٠٦. زاد المعاد ٢/١٣٧.

[2] / هەمان سەرچاوەی كۆتايی، (ابن هشام) ٢/٢٣٦.

ئێسقانه پێم دەڵێت ژەهراویه. پاشان بانگکراو دانی‌نا بەتاوانەکەیدا ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: چی وای لێکردیت ئەوکارە بکەیت؟ ژنەکە وتی: لەدڵی خۆمدا وتم: ئەگەر ئەم پیاوە پادشایەکی دونیایی بێت ڕزگارم دەبێت لەدەستی ، ئەگەر پێغەمبەریش بێت هەواڵی پێدەدرێت ، پێغەمبەری خوا ﷺ لێی خۆش بوو.

لەکاتی خواردنەکەدا (بشر)ی کوڕی (براء)ی کوڕی (معرور) ، پارچەیەکی لێخواردو قوتی‌دا، لەئەنجامدا وەفاتی کرد. گێڕانەوەکان جیاوازن سەبارەت بە بەرەڵلاّ کردن یان کوشتنی ژنەکە ، لەسەرئەوە یەکدەنگن کە یەکەمجار چاوپۆشی لێکردوە ، بەلاّم کە (بشر) وەفاتی کرد لە تۆڵەیدا کوژرایەوە.[1]

کوژراوانی هەردوولا

لە شەڕەکانی خەیبەردا

کۆی شەهیدانی موسڵمانان لە شەڕەکانی خەیبەردا شانزە پیاو بوو ، چوار لە قوڕەیش و یەکێك لە (أشجع)و یەکێك لە (أسلم) ، یەکێك لەخەڵکی خەیبەرو ئەوانی تریش لەئەنسارەکان بوون.

هەروەها دەگوترێت کە شەهیدی موسڵمانەکان لەو شەڕانەدا (٨) پیاو بووە ، عەللامە (منصور فوری) باسی (١٩) کوژراوی کردوە ، پاشان دەڵێت: پاش بەدوادا گەڕانی زیاتر ناوی (٢٣) کەسم دۆزیوەتەوە ، یەکێکیش بەهۆی خواردنی مەڕە ژاراویەکەوەو لەیەکێکیشدا جیاوازیان هەیە لەوەدا ئایا لە (بدر) یان (خیبر) شەهید کراوە ، ڕاست وایە کە لە (بدر) شەهید کراوە[2] .

ژمارەی کوژراوەکانی جولەکەش (٩٣) کەس بوە .

فەدەك

کە پێغەمبەر ﷺ گەیشتە خەیبەر، (محیصه)ی کوڕی (مسعود)ی نارد بۆ ناو جولەکەی فەدەك ، تا بانگیان بکات بۆ ڕێبازی ئیسلام ، دەستی دەستیان پێ کردبوو ، کە خوای گەورە فەتحی خەیبەری بەخشی بە موسڵمانەکان ، ترس کەوتە

---

[1] / بڕوانە (زاد المعاد) ٢/١٣٩، ١٤٠ ، فتح الباری ٧/٤٩٧ ، بنەڕەتی ئەو بەسەرهاتە بە درێژی لە بوخاریدا باسکراوە ، ١/٤٤٩ ، ٢/٦١٠ ، هەروەها لە (ابن هاشم)دا ٢/٣٣٧، ٣٣٨.

[2] / رحمة للعالمین ٢/٢٦٨ ، ٢٦٩ ، ٢٧٠

دڵیانەوە خێرا شاندێکیان نارد بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ تاسوڵحیان لەگەڵدا بکات لەسەر نیوەی فەدەك ، بەو شێوەیەی کە لەگەڵ خەڵکی خەیبەردا ڕێککەوت ، پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵیاندا ڕێکەوت ، لەسەر ئەوەی فەدەك تایبەت بێ بۆ خۆی ، چونکە ئەسپ سوارو چەکداری موسڵمانەکان نەیانگرت[1].

وادی القری

کە پێغەمبەر ﷺ لە خەیبەر بوەوە ، ڕووی کردە (وادی القری) ، کۆمەڵێك جولەکەی تێدابوو ، پاشان هەندێك عەرەبی موشرکیش پاڵیان پێوە دابوون.

کە لێیان نزیك بونەوە ، لە دورەوە جولەکە لە ئامادەباشیدا بوون و تیر بارانیان کردن، (مدعم) غولامێکی پێغەمبەری کوشت ، خەڵکی وتیان: مژدەی لێبێت چووە بەهەشت ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی ، نەخێر ، سوێندم بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە ئەو هەندەشتەی لەڕۆژی خەیبەردا لە غەنیمەت لایدا بۆ خۆی ، کە لەدابەشکردنەکەدا بەری نەکەوتبو ، ئێستا بۆتە ئەڵقەی ئاگر لەگەردنیدایە ، کە خەڵکی ئەوەیان گوێ لێ بوو پیاوێك تاکە نەعلێك یان جوتێك نەعلی هێنا بۆ پێغەمبەر ﷺ ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: نەعلێك یان دوونەعل لە دۆزەخ[2].

پاشان پێغەمبەر ﷺ هاوەڵەکانی سازدا بۆ شەڕو ڕیزی کردن ، ئاڵاکەی خۆی دایەدەست (سعد)ی کوڕی (عبادە) ئاڵایەکی تری دایەدەست (حباب)ی کوڕی (منذر)و یەکێکیش بۆ (سهل)ی کوڕی (حنیف)و یەکێکی تریش بۆ (عبادە)ی کوڕی (بشر) ، ئەنجا بانگی جولەکەیان کرد بۆ ئیسلام ، ڕازی نەبوون ، پیاوێکیان هاتە دەرەوە بۆ شەڕ (زبیر)ی کوڕی (عوام) بۆی چوو کوشتی ، یەکێکی تریش هاتە دەرەوە ئەویشی کوشت ، پاشان یەکێکی دیکە هاتەدەرەوە (علی) کوڕی (ابوطالب) بۆی چوو کوشتی، بەو شێوەیە شەڕی ڕووبەڕوو بەردەوام بوو تا یانزە پیاویان لێ کوشتن ، دوای کوشتنی هەر پیاوێك بانگی ئەوانی تری دەکرد بۆ ئەوەی ئیقامەی بەڵگەی لەسەر بکات.

لەو ڕۆژەدا کاتی نوێژ هات ، نوێژی بەهاوەڵەکانی کرد پاشان دەگەڕایەوە بۆ لای جولەکەو بانگی دەکردن بۆلای خوداو پێغەمبەرو ئایینی پیرۆزی ئیسلام ،

---

[1] / ابن هاشم ٢/٣٣٧، ٣٥٢.

[2] / صحيح البخاري ٢/٦٠٨.

شەڕ شەوی بەسەردا هاتووو ڕۆژ بووەوە ، دیسان شەڕیان لەگەڵدا کردنەوە ، هێشتا خۆر بە ئەندازەی ڕمێك بەرز نەبوبوەوە خۆیاندا بەدەستەوە ، بێشەڕ گیران ، ماڵو سامانیان بووە دەسکەوت بۆ موسڵمانانو کەلوپەلو کەرەستەیەکی زۆریان گرت.

پێغەمبەر ﷺ چوار ڕۆژ لە(ذی القری) مایەوە ، دەستکەوتەکانی دابەشکرد بەسەر هاوەڵەکانیداو زەوی خورماکانی هێشتەوە بۆ جولەکە، کردنیە سەرکار بەسەر دار خورماکانەوە[1] وەکو حاڵەتی خەڵکی خەیبەری لێکردن.

تـەیمـاء

که هەواڵی خۆ بەدەستەوەدانی خەڵکی (خەیبەر) و (فەدەك) و (وادی القری) گەیشتە گوێی جولەکەی (تەیماء) ، هیچ بەرەنگاریەکی موسڵمانەکانیان نەکردو نوێنەری خۆیان نارد بۆ سوڵح کردن لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ ، پێغەمبەر ﷺ ئەوەی لێ قەبوڵ کردنو لەسەر ماڵ و حاڵی خۆیان مانەوە[2] ، لەو بارەیەوە نوسراوێکی بۆ نووسین ، ئەمە دەقەکەیەتی: (ئەمە نووسراوی موحەمەدی پێغەمبەری خودایە بۆ (بنی عادیا) ، ئەوان بەڵێن و پەیمانیان لەگەڵدنی ئێمە دایە ، جزیەیان لەسەرە ، نە دوژمنایەتیتان دەکرێت و نە دەردەکرێن ، بەدرێژای ژیانتان لێرە دەمێننەوە.) ئەم نوسراوە (خالد)ی کوڕی (سعید) نووسی[3].

گەڕانەوە بۆ مەدینە

پاشان پێغەمبەر ﷺ گەڕایەوە بۆ مەدینەو، لەشەوەکەیدا درەنگ وەخت بوو لە ڕێگە نوستن فەرمووی بە بیلال: ئێشکگری ئەمشەومان بۆ بکە ، کەچی بیلال لەبەر ماندویی زۆر بەپاڵ وشترەکەیەوە خەوی لێ کەوتبوو ، کەس خەبەری نەبوەوە ، تاخۆر لە هەموویانیدا ، یەکەم کەس کە خەبەری بوەوە پێغەمبەر ﷺ بوو ، پاشان لە شیوەکە چوونە دەرەوە ، چووە پێشەوە ، نوێژی بەیانی بۆ کردن ، وتراوە: کە ئەو بەسەر هاتە لەو سەفەرەدا نەبووە[4].

---

[1] / زاد المعاد ٢/ ١٤٦ ، ١٤٧.

[2] / هەمان سەرچاوە٢ /١٤٧.

[3] / ابن سعد

[4] / ابن هشام٢/ ٣٤٠ . بەسەرهاتەکە بلاوە و لەزۆرینەی کتێبەکانی فەرمودودا باسی کراوە . بڕوانە (زادالمعاد) ٢/١٤٧.

سریەی (أبان)ی کوڕی (سعید)

پێغەمبەری خوا ﷺ لە هەموو سەرکردەیەکی سەربازی دیکە باشتر دەیزانی کە چۆڵکردنی شاری مەدینە پاش کۆتای هاتنی مانگە حەرامەکان کارێکی گونجاو نیە ، لەکاتێکدا کە دەوروبەری شار بەعەرەبی دەشتەکی گیرابێت و لەوانەیە لەپڕێکدا بدەن بەسەر موسڵمانەکاندا بەمەبەستی تاڵانی و چەتەگەرێتی ، لەبەرئەوە سریەیەکی نارد بۆ تۆقاندنی عەرەبە دەشتەکیەکان بەسەرۆکایەتی (أبان)ی کوڕی (سعید) لەوکاتەدا کە هێشتا لە خەیبەر بوو ، (ابان)ی کوڕی (سعید) پاش بەجێهێنانی فەرمانەکەی پێغەمبەر ﷺ گەڕایەوە خزمەتی لە خەیبەر ، کە پێی گەیشتەوە فەتح کرابوو.

ڕای تەواو ئەوەیە کە ئەم سریەیە لە مانگی (صفر)ی ساڵی حەوتەمی کۆچیدا دەرچووە ، باسی ئەم سریەیە لە (بوخاری)دا هاتووە[1] ، (ابن حجر) دەڵێت: من باسی ئەم سریەیەم نەبیستوە[2] .

---

[1] / بروانە (صحیح البخاری) ، (باب غزوە خیبر) ٢/٦٠٨، ٦٠٩.

[2] / فتح الباری ٧/٤٩١ .

پاشماوەی سریەو غەزاکانی ساڵی حەوتەم

غەزای (ذات الرقاع)

کە پێغەمبەر ﷺ لەشکاندنی هەردووباڵی سەرەکی و بەهێزی سێ حیزبەکە بووەوە ، تەواو یەکلابووەوە بۆ باڵی سێیەم ، واتە عەرەبە کەللە شەقەکانی قولایی دەشتی نەجد، ئەوانەی کەبەردەوام خەریکی ڕاوەدونان و چەتەگەریی و تالانکاریی بوون.

لەبەرئەوەی کە ئەو عەرەبە دەشتەکیانە لەشوێنێکی دیاری کراودا نەبوون ، لە قەڵاو شووورای بەرزدا نەبوون ، بۆیە زاڵ بوون بەسەریانداو سەرکوتکردنیان زۆر گرانتر بوو بەپێوەری شەڕی خەیبەرو مەککەییەکان ، بۆیە جگە لەهەڵمەتی تەمێکردن و ترساندن و ڕاوەدونان هیچ شتێك کاریگەری نەبوو ، موسڵمانەکانیش ساتەو سات لەم جۆرە هەڵمەتانەیان دەبردە سەریان.

بۆ خۆسەپاندنیش بەسەر ئەو کۆمەڵە دەشتەکیانەی خۆیان کۆکردبووەوە بۆ هەڵکوتانە سەر دەوروبەری مەدینە ، پێغەمبەری خوا ﷺ هەڵمەتێکی تەمێ کردنی کردە سەریان ئەو هەڵمەتە ناسراوە بە غەزای (ذات الرقاع).

زۆرینەی (سیرەت)ناسەکان لەساڵی چوارەمدا باسی ئەم غەزایە دەکەن بەلام بەشداری کردنی (ابو موسی)ی (اشعری) و (ابو هریره) لەم غەزایەدا بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە لەدوای خەیبەردا ڕوی دابێت ، ڕاستر وایە کە ئەو غەزایە لە مانگی (رەبیعی یەکەم)ی ساڵی ٧ی کۆچیدا ڕووی داوە.

پوختەی ڕووداوەکە بەو شێوەیەی کە (سیرەت)ناسان باسی دەکەن ئەوەیە ، پێغەمبەر ﷺ هەواڵی کۆبونەوەیەکی (أنمار) یان (بنی ثعلبة) و (بنی محارب)ی سەر بە (غطفان)ی کەوتە بەرگوێ ، بەخێرایی لەگەڵ چوارسەد کەس یان حەوت سەد کەسی هاوەڵیدا بۆیان دەرچوو ، (ابو ذر) یان (عثمان)ی کوڕی (عفان)ی بەسەر مەدینەوە بەجێهێشت ، چووە ناوەوە بۆ خاكو ئاویانو گەیشتە شوێنێك پێی دەوترێت (نخل) ، دوو ڕۆژ لە مەدینەوە دوورە ، گەیشت بەکۆمەڵێکی (غطفان) بەرامبەر یەك وەستان بەلام شەڕ ڕووی نەدا ، پێغەمبەر ﷺ لەو ڕۆژەدا نوێژی ترسی بۆ کردن.

لە (بوخاری)یشدا هاتووە لە (ابو موسی)ی (اشعری)ە وە دەڵێت : لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ چوینە دەرەوە ئێمە شەش کەس بوین وشترێکمان پێ بوو

بەسەرە سواری دەبووین ، قاچەکانمان هەڵقلیشابوو ، قاچی من قلیشابوو نینۆکەکانم کەوتن ، پەڕۆمان لە قاچ و قولمان دەبەست ، لەبەر ئەو پەڕۆ زۆرەی لە قاچمان دەبەست غەزاکە ناونرا (ذات الرقاع)[1].

هەروەها تێیدا هاتوە لە (جابر)ەوە: دەڵێت لەگەڵ پێغەمبەردا بوین ﷺ لە غەزای (ذات الرقاع)دا ، گەیشتینە لای درەختێکی سێبەردار جێمان هێشت بۆ پێغەمبەر ﷺ ، پێغەمبەر ﷺ دابەزیو خەڵکەکەی تریش بڵاوەیان لێکرد بەو ناوەداو دەچوونە ژێر سێبەری دارو درەختەوە ، پێغەمبەریش لەژێر درەختێکدا پاڵی دایەوەو شمشێرەکەی پێدا هەڵواسی ، (جابر) دەڵێت: خەومان لێکەوت ، کابرایەکی موشریك هات ، شمشێرەکەی پێغەمبەری ﷺ دەرهێناو گرتی بەدەستیەوەو وتی بەپێغەمبەر ﷺ: لێم دەترسی؟ فەرمووی: نەخێر ، وتی: چی دەستم دەگرێت ئەگەر بتکوژم؟ فەرمووی: (ﷲ).

(جابر) دەڵێت: پێغەمبەر ﷺ بانگی کردین ، چووینە خزمەتی دەبینین عەرەبێکی دەشتەکی لەپاڵیدا دانیشتوە ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەم کابرایە شمشێرەکەی منی دەرهێنا لەکاتێکدا من نوستبووم ، کە هەستام شمشێرەکەی بەدەستەوە گرتبوو ، پێی وتم: چی دەستم دەگرێت ئەگەر بتکوژم ؟ وتم: (ﷲ) ، ئەوە دەبینن دانیشتوە. پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ هیچ سەرزەنشتێکی نەکرد.

لە ریوایەتێکی تردا هاتوە ، نوێژ دابەستراو دووڕکاتی پێکردن ، پاشان دواکەوتن ، دوو ڕکاتی کرد بۆ کۆمەڵەکەی تریش ، پێغەمبەری خوا ﷺ چوار ڕکاتی کردوو دوو کۆمەڵەکەش یەکی دوو ڕکاتی بۆ کردن[2].

لە ڕیوایەتەکەی (ابی عوانه)شدا هاتوە: شمشێرەکە لەدەست کابرا کەوتە خوارەوە ، ئەنجا پێغەمبەری ﷺ هەڵی گرت ، فەرمووی: چی ڕێگریت دەکا لە من؟ کابرا وتی: مەردی خودابە ڕەحمم پێ بکە ، فەرمووی: شایەتی دەدەی کە جگە لە (ﷲ) خودای تر نیەو منیش پێغەمبەری خودام؟ کابرای ئەعرابی وتی: پەیمانت پێ دەدەم شەڕت لەگەڵدا نەکەمو لەناو کۆمەڵێکیشدا نەبم دژایەتی تۆ بکەن. دەڵێت: بەڕەڵای کرد ، ئەنجا دەشتەکیەکە چوەوە بۆلای خزمانیو وتی: لای پیاوێك بووم باشترین مرۆڤە لە دونیادا[3].

[1] / صحيح البخاري باب (غزوة ذات الرقاع) ٥٩٢/٢ ، (صحيح المسلم)باب (غزوة ذات الرقاع) ١١٨/٢.
[2] / صحيح البخاري ٤٠٧/١ ، ٥٩٢
[3] / مختصر سيرة الرسول ، نووسینی شێخ عبدوڵلای نەجدی ل ٢٦٤ -- بڕوانە (فتح الباري) ٧ / ٤١٦ .

لە ڕیوایەتەکەی (بخاری)یشدا هاتوە: لە (مسدد)ەوە لە (أبی عوانە)و ئەویش لە (أبی بشیر)ەوە دەڵێت: ئەو کابرایە ناوی (غورث)ی کوڕی (حارث) بوو [1]، (أبی حجر) دەڵێت: بەسەرهاتەکە لای (واقدی) واهاتوە ، کە کابرا ناوی (دعثور)ە و دوایش موسڵمان بووە ، بەڵام پێ دەچێت دوو بەسەرهاتەکە لە دوو غەزای جیاوازدا ڕوویان دابێت ، (والله أعلم).[2]

لەگەڕانەوەیاندا لەو شەڕە کابرایەکی موشریك سوێندو ئاهی کرد کە نەگەڕێتەوە تاخوێنی یەکێك لە هاوەڵانی پێغەمبەری ﷺ نەڕژێت ، شەوهات پێغەمبەر ﷺ دوو پیاوی دانا بەچاودێری شەو بۆ ئاگابوون لەجموجوڵی دوژمن، کەبریتی بوون (عباد)ی کوڕی (بشر)و (عمار)ی کوڕی (یاسر) ، کابرا تیرێکی گرتە (عباد) لەکاتی نوێژدا بوو ، ئەو تیرەی دەرهێناو نوێژەکەی نەبڕی ، تا سێ تیری لێدا ، نوێژەکەی نەبڕی تا سڵاوی دایەوە ، ئەنجا هاوەڵەکەی هەستاند ، (عمار) وتی: (سبحان الله) ئەی بۆچی بێدارت نەکردمەوە. (عباد) وتی: بەڕاستی لە سورەتێکدا بووم دەم خوێند حەزم نەکرد بیبڕم.[3]

ئەم غەزایە دەورێکی گەورەی هەبوو لەترس خستنە ناودڵی عەرەبە دەشتەکیەکاندا ، ئەگەر سەیرێکی درێژی ئەو سریانە بکەین لەدوای ئەو غەزایەوە ڕوویانداوە ، دەبینین هیچ یەکێك لە تیرەکانی (غطفان) زاتیان نەکرد کە دوای ئەو غەزایە سەر بەرز بکەنەوە ، بگرە سەریان شۆڕکردو وردە وردە خۆیان دەدا بەدەستەوەو موسڵمان دەبوون ، بەڵکو دەبینین چەندین تیرەی ئەو خێڵە لەفەتح کردنی مەککەدا بەشدارییان کرد لەگەڵ موسڵمانەکانداو شەڕی (حنین)یشیان کردو غەنیمەشیان بەرکەوت ، دوای ئەوەش پیاویان بۆ نێررا بۆ کۆکردنەوەی سەدەقە لەدوای فەتحیشەوە دەیاندا ، بەو شێوەیە هەرسێ باڵەکە تێکشکان و هێمنایەتی و ئاشتی لەناوچەکەدا بەرقەرار بوو ، موسڵمانەکان دوای ئەوە توانیان بەئاسانی هەرچی کەلێن و کەمو کووڕی هەیە بیگرن ، لەپاش ئەو غەزایەوە ڕێخۆشکەری کرا بۆ فەتح کردنی ناوچەکانی ترو شوێنە گەورەکان ، چونکە ناوخۆی وڵات بەرەو ئاڕاستەی بەرژەوەندی موسڵمانەکان دەچوو.

---

[1] / صحیح البخاری ۲ / ۵۹۳ .
[2] / فتح الباری ۷ / ٤۲۸ .
[3] / زاد المعاد ۲ / ۱۱۲ ، بۆ درێژەی ئەم غەزایە بڕوانە (ابن هشام) ۲ / ۲۰۳ تا ۲۰۹ ، زاد المعاد ۲ / ۱۱۰ و ۱۱۱ و ۱۱۲ ، فتح الباری ۷ /٤۱۷، ٤۲۸.

پاش گەڕانەوە لەو غەزایە پێغەمبەری ﷺ بۆماوەی مانگی (شەوال)ی ساڵی (٧) ی کۆچی دانیشت ، لەو ماوەیەدا چەند سریەیەکی بە ئەملاو ئەولادا نارد ، ئەمەش درێژەیەتی:

١. سریەی (غالب)ی کوڕی (عبدالله)ی (لیثی) بەرەو (بنی ملوح) لە (قدید) ، لە مانگی (صفر) یان (ڕەبیعی یەکەم)ی ساڵی (٧)کۆچیدا. (بنو ملوح) ئەو خێڵە بوون کە هاوەڵەکانی (بشیر)ی کوڕی (سوید)یان شەهید کرد بوو ، ئەم سریەیەی نارد بۆ تۆڵەکردنەوە لێیان ، بەشەودا دایان بەسەریاندا ئەوەی کوژرا کوژراو مەڕو ماڵاتەکەیان دانەبەر ، سوپایەکی گەورە کەوتنە دوای موسڵمانەکان نزیکبونەوە بارانێکی زۆرباری ، لافاوێکی گەورەی هەستاندو نەیهێڵا بگەنە سەر موسڵمانەکان ، موسڵمانەکان بەبێوەیی گەیشتنەوە جێ.

٢. سریەی (حسمی) لە (جمادی دووەم)ی ساڵی (٧)ی کۆچیدا ، باسی لەنامەی پادشاکاندا هات.

٣. سریەی (عمر)ی کوڕی (خطاب) بۆ (تربة) لە مانگی (شعبان)ی ساڵی (٧)ی کۆچیدا ، سی پیاوی لەگەڵدا بوو ، بە شەو دەڕۆشتن‌و بە ڕۆژ خۆیان حەشار دەدا ، هەواڵ گەیشتە (هوازن) هەڵاتن ، (عمر) هاتە سەر ماڵ‌و حاڵەکانیان کەسی نەبینی و گەڕایەوە بۆ مەدینە.

٤. سریەی (بشیر)ی کوڕی (سعد)ی (أنصاری) بۆ (بنی مرة) لە ناوچەی (فدك) لە (شعبان)ی ساڵی (٧)ی کۆچیدا ، لەگەڵ سی پیاودا ، بۆیان دەرچوو مەڕو ماڵاتەکەی هێنان ، شەو ئەوان دایان بەسەریانداو تیربارانیان کردن تا هیچ تیریان پێ نەما ، هەموویان کوژران جگە لە (بشیر) لەلای جولەکەیەك خۆی حەشاردا تا چاك بوەوە ، ئەنجا گەڕایەوە بۆ مەدینە.

٥. سریەی (غالب)ی کوڕی (عبدالله)ی (لیثی) لە (ڕەمەزان)ی ساڵی (٧)ی کۆچیدا بۆ (بنی عوال) و (بنی عبد)ی کوڕی (بنی کلبە) لە (میفعە) ، وتراویشە کە بۆ (حرقات) بووە لەناوچەی (جحیفە) لەگەڵ سەدو سی پیاودا، هێرش دەکەنە سەریان‌و هەرچی بەرەنگار دەبێتەوە دەیکوژن‌و مەڕو ماڵاتەکەیان دێنن، لەو سریەیەدا (أسامەی کوڕی زید) (مرداس)ی کوڕی (نهیك)ی کوشت پاش ئەوەش کە وتی (لااله الا الله) ، پێغەمبەری خوا ﷺ سەر زەنشتی کردو پێی فەرموو: ئەریٚ تۆ دڵت لەت کردبوو تا بزانی ڕاست دەکات یان درۆ؟

٦. سریەی (عبدالله)ی کوڕی (رواحە) بەرەو (خیبر) لە مانگی (شەوال)ی ساڵی (٧)ی کۆچیدا لەگەڵ (٣٠) ئەسپ سواردا ، لەبەرئەوەی (أسیر) یان (بشیر)ی کوڕی (رزام) خەریکی کۆکردنەوەی خێڵی (غطفان) بوو بۆ هێرش کردنە سەر موسڵمانەکان ، هەرچۆنێك بوو (أسیر)یان لەناو هاوەڵەکانیدا لەگەڵ سی کەسدا هێنایە دەرەوەو هانیاندا کەئەگەر بێتو موسڵمان ببێت پێغەمبەری خوا ﷺ دەیکاتە سەرکاری خەیبەر ، کە گەیشتە (قرقرەنیار) لەنێوان هەردوو لادا جیاوازی و دووبەرەکی و گومان خراپی دروست بوو ، بووە هۆی هەڵگیرسانی شەڕو کوژرانی (أسیر)و هەموو هاوڕێکانی.

٧. سریەی (بشیر)ی کوڕی (سعد)ی (انصاری) بەرەو (یەمەن)و (جبار) کە دوو ناوچەی سەر بە (غطفان) یان (فزارة) و(عذرة) بوون، لە مانگی (شەوال)ی ساڵی (٧)ی کۆچیدا، لەگەڵ سێ سەد چەکداری موسڵماندا ، بۆ ڕووبەڕوو بونەوە لەگەڵ کۆمەڵێك کە خەریك بوون دەیاندا بەسەر شاری مەدینەدا ، شەو دەڕۆشتن و ڕۆژیش خۆیان حەشاردەدا ، خێڵەکە هەواڵی هاتنی (بشیر)یان پێگەیشت هەڵاتن ، مەڕو ماڵاتێکی زۆریان لێ بەجێماو کەوتە دەست موسڵمانەکان ، دوو پیاویشیان لێ بەدیل گیراو (بشیر) هەردووکیانی هێنا بۆ مەدینەو بردنیە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ ، لەوێ موسڵمان بوون.

٨. سریەی (أبی حدرد)ی (أسلمی) بەرەو (غابة) ، (ابن قیم) لەنێوەندی سریەکانی ساڵی حەوتی پێش عومرەی قەزا کردنەوەدا باسی کردوە ، پوختەکەی ئەوەیە کەپیاوێکی خێڵی (جشم)ی کوڕی (معاویە) بەژمارەیەك چەکداری زۆرەوە هاتبوە (غابة)و دەیویست خێڵی (قیس) ڕازی بکات بۆ شەڕی موسڵمانەکان . پێغەمبەری خوا ﷺ (أبا حدرد)ی لەگەڵ دوو پیاوی تردا بۆ ناردن ، (أبو حدرد) نەخشەیەکی جەنگی زۆر مەحکەمی داڕشت بۆ ئەوشەڕە ، بەشێوەیەکی خراپ دوژمنی تێکشکاندو ژمارەیەکی زۆری لە وشترو مەڕوماڵات پێ بەجێهێشتن.[1]

---

[1] / زاد المعاد ٢ / ١٤٩، ١٥٠ بۆ درێژەی باسی ئەو سریانە بڕوانە (رحمة للعالمین) ٢/ ٢٢٩، ٢٣٠، ٢٣١، (زاد المعاد) ٢/ ١٤٨، ١٤٩، ١٥٠، هەروەها (فهوم أهل الاثر) لەگەڵ پەراوێزەکانی ل٣١، (مختصر سیرة الرسول) نوسینی (شیخ عەبدوڵلای نەجدی) ل٣٢٢، ٣٢٣، ٣٢٤.

عومرەی قەزا کردنەوە

حاکم دەڵێت: هەواڵەکان دەماودەم دەڵێن: لەمانگی (ذو العقدة)دا پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی‌دا بەهاوەڵەکانی بەرگی عومرە بپۆشن بەمەبەستی قەزاکردنەوەی عومرە ، فەرمانیشی پێدان ئەو کەسەی پەیمانی حودەیبییەی دیوە دوانەکەوێت ، جگە لە شەهیدەکان کەس دوانەکەوت ، چەندین کەسی تریش بەنیازی عومرە کردن لەگەڵیدا بەڕێ کەوتن ، ژمارەیان جگە لە ژن‌و مناڵ دووهەزار کەس دەبوو.[1]

(عویف)ی (أبا رهم)ی (غفاری) بەسەر مەدینەوە بەجێهێشت ، شەست وشتریشی دایە بەرخۆی ، (ناجیه)ی کوڕی (جندب)ی (أسلمی) کردە سەروکاریان ، هەر لە (ذي الحليفة)وە ئیحرامی عومرەیان کرد ، دەستیان کرد بەوتنی (لبيك اللهم لبيك) ، هەموو موسڵمانان دەیانوتەوە ، بەتەواوی چەك‌وتفاقی شەڕیان پی‌بوو، نەبادا قورەیش پەیمانشکێنیەکیان لەگەڵدا بکەن ، کە گەیشتە (يأجج) هەموو کەل و پەلی جەنگی دانا لە شیرو تیرو ڕم‌و گورزو ، (أوس)ی کوڕی (خول)ی (أنصاری) لەگەڵ دووسەد سواردا بەلایەوە بەجێهێشت ئەنجا بەشمشێری ئەسپ سوارو لە کێلاندا خۆی کرد بەناو شاری مەککەدا.[2]

پێغەمبەری ﷺ بەسواری وشترەکەی (قصواء)ەوە چووە مەککە ، موسڵمانەکان دەوریانداو شمشێرەکانیان هەڵکێشاو (لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ) یان دەوت.

موشریکەکان چوونە دەرەوە بۆ شاخی (قعيقعان) ـ ئەو شاخەی دەکەوێتە باکووری کابەوە ، بۆ ئەوەی موسڵمانەکان ببینن ، لەبەینی خۆیاندا دەیانوت: سەیرکەن کە هاتن هەموویان قەیەغەی شاری (يثرب) قەڵەوی کردون. پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی‌دا بەهاوەڵەکانی هەرسێ قۆناغەکە بڕن‌و ئەمسەرو ئەوسەری (رکن) بکەن ، بۆیە فەرمانی بڕینی هەموو قۆناغەکانی پێنەدان لەبەرمانەوە ، بۆیە ئەمەی کرد تا موشریکان هێزەکەی ببینن[3] ، هەروەها فەرمانی پێدان شانی ڕاستیان ڕووت بکەن و بەرگەکە بدەن بەسەر شانی چەپیاندا.

---

[1] / فتح الباري ٧ / ٧٠٠.

[2] / هەمان سەرچاوە ، هەروەها (زاد المعاد) ٢ / ١٥١.

[3] /صحيح البخاري ٢١٨/١، ٦١٠/٢، ٦١١ ، صحيح المسلم ٤١٢/١.

پێغەمبەری خوا ﷺ لە (ثنية) چووە ناو مەككە كە دەڕوانێت بەسەر (حجون)دا ، موشریكان ڕیز بوو بوون سەیریان دەكرد ، بەردەوام بوو لە (تلبية) تادەستی گرت بە (ركن)ەوە لە (محجنة)دا ، پاشان تەوافی كرد ، موسڵمانانیش بەدوایدا تەوافیان كرد ، (عبدالله)ی كوڕی (رواحه) لەبەردەم پێغەمبەری خوا ﷺ دەڕۆشت و شمشێرەكەی هەڵكێشابوو دەیوت:

خلــو بــني الكفــار عن سبيلــه   خلــوا فكــل الخير في رسولــه

قد انــزل الرحمــن فــي تنــزيله   فــي صحف تتلــى على رسوله

يـــارب انــي مؤمــن بقيــلــه   انــي رأيــت الحقَّ في قبولـــه

بـــان خــير القتل فــي سبيلــه   الــيوم نضــربكم على تنــزيله

ضربـــا يزيــل الهــام عن مَقيله   ويذهــلُ الخليــل عن خليلــه[1]

لە فەرمودەكەی (انس)دا ، (عمر) فەرمووی: ئەریْ (ابن رواحه) تۆ شەرم ناكەیت لەبەردەم پێغەمبەری خواداو لەناو حەرەمی خوادا شیعر دەخوێنیتەوە؟ پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: عومەر وازی لیْ بهێنە ، ئەو شیعرەی (عبدالله) لە تیر هاویشتن خێراترە بۆ سەردڵ و دەروونیان.[2]

ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ و موسڵمانەكان سیْ قۆناغەكەیان بڕی ، كە موشریكان بەو گورج و گۆڵیە بینیانن بە یەكتریان وت: بەئەمانەتان دەوت قەڵەوبون و هیچیان پیْ ناكرێت ، وەڵلا هەر ئەوانە لە فلانە كەس و فیسارە كەس بەهێزترن.[3]

كە لە تەواف كردن بوەوە ، كەوتە ڕاكردنی نێوان (صفا) و (مروة) ، كە لێبوەوە لە (مروە)دا (هدی)ە كەی وەستان ، فەرمووی: (ئەمە قوربانیەكەیە ، هەموو شوێنێكی تری دەوروبەری مەككەش قوربانیگەیە) ، لە (مروە)دا قوربانیەكەی سەربڕی و سەری چاك كرد ، موسڵمانەكانیش بەهەمان شێوەیان كرد ، پاشان چەند كەسێكی نارد بۆ (يأجج) بۆ ئەوەی بەسەر چەك و تفاقەكانەوە بن و ئەوانی تریش بێن و دروشمی خۆیان ئەنجام بدەن ، ئەوانیش هاتن.

پێغەمبەری خوا ﷺ سیْ ڕۆژ لەمەككەدا مایەوە ، كە ڕۆژی چوارەم هات ، موشریكان هاتن بۆ لای (علی) وتیان: بڵیْ بەهاوەڵەكەت ، وادەكەی تەواو بوو

---

[1] / بەیتی شیعرەكان پەرتەوازەن و لەچەند شوێنێكدا كۆمان كردنەوە.
[2] / (ترمذی) ریوایەتی كردوە ،(باب الاستئذان)و (الادب) و (انشاء الشعر)١٠٧/٢.
[3] / صحيح المسلم ٤١٢/١.

بابرواته دەردوه ، پێغەمبەری خوا ﷺ چووه دەرەوه لە مەککەوه لە (سرف) دابەزی و لەوێدا ماوەیەك مایەوه.

کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە مەککە دەرچوو کچۆڵەکەی (حمزه) (ڕ) بە مامە مامە شوێنیان کەوت ، (علی) هەڵیگرت ، لەوێدا لەسەر ئەو کچۆڵەیە (علی) و (جعفر) و (زید) بوو بەقسەو باسیان ، پێغەمبەری خوا ﷺ دای بە (جعفر) ، چونکە پوری هاوسەری (جعفر) بوو.

لەرێگەی ئەم عومرەیەدا بوو ، پێغەمبەر ﷺ (میمونه)ی کچی (الحارث)ی (عامری) خوازبێنی کرد ، پێغەمبەر ﷺ پێش چوونە ناو مەککە (جعفر)ی کوڕی (ابی طالب)ی نارد بۆ خوازبێنی ، (میمونه) کاری خۆی دایەدەست (عباس) چونکە (أم الفضل)ی خوشکی ، خێزانی (عباس) بوو ، ئەویش ڕازی بوو ، کە لە مەککە دەرچوو (أبا رافع)ی بەجێ هێشت بۆ ئەوەی (میمونه)ی بۆ بگوازێتەوە کە دەڕوات ، لە (سرف) پێغەمبەری خوا ﷺ (میمونه)ی گواستەوه.[1]

ئەم عومرەیە ناونرا عومرەی قەزا، لەبەرئەوەی لەجیاتی عومرەکەی حودەیبیە بوو، یان لەبەرئەوەی بەو پێیە بوو قەزاگەریی یان ئاشتبوونەوەی لەسەرکرا لە حودەیبیەدا ، لێکۆڵەران ڕای دووەم پەسەند دەکەن[2] ، ئەم عومرەیە چوار ناوی هەیە: (عومرەی قەزا ، عومرەی قەزیە ، عومرەی (قصاص) ، عومرەی سوڵح).[3]

دوای گەڕانەوە لە عومرەی قەزا چەند سریەیەکی بە چواردەوردا نارد ، ئەمەش پوختەیانە:

١. سریەی (ابن أبی العوجاء) لەمانگی (ذی الحجة)ی ساڵی (٧)ی کۆچیدا ، لەگەڵ (٥٠) پیاودا ، پێغەمبەری خوا ﷺ ناردنی بۆ خێڵی (بني سلیم) ، بۆ ئەوەی بانگیان بکەن بۆ ئیسلامەتی ، وتیان: پێویستمان نیە بەو بانگەوازەی تۆ ، پاشان شەڕێکی سەختیان کرد لەگەڵ موسڵمانەکاندا ، (ابو العوجاء)ی تێدا بریندار بوو ، دوو کەسیش لە دوژمن بەدیلی گیران.

٢. سریەی (غالب)ی کوڕی (عبدالله) بۆ ئەو شوێنەی هاوەڵەکانی (بشیر)یان تێدا شەهید کرا لە (فدك) ، لەمانگی (صفر)ی ساڵی (٨)ی کۆچی‌دا لەگەڵ دوو سەد پیاودا ، چەند پیاوێکیان لێ کوشت و ژمارەیەك وشتریشیان دەستکەوت.

---

[1] / زاد المعاد ٢/١٥٢.

[2] / بڕوان (زاد المعاد) ١/١٧٢ و فتح الباری ٧/٥٠٠.

[3] / بڕوانە هەمان سەرچاوه.

٣. سریەی (ذات أطلح) لەمانگی (ڕەبیعی یەکەم)ی ساڵی (٨)ی کۆچیدا ، خێڵی (بنو قضاعة) کۆمەڵێکی زۆریان کۆکردبوەوە بۆ هەڵکوتانە سەر موسڵمانەکان ، پێغەمبەری خوا ﷺ (کعب)ی کوڕی (عمیر)ی (انصاری) لەگەڵ پانزە پیاودا بۆ ناردن ، بەدوژمن گەیشتن ، بانگیان کردن بۆ ئیسلامەتی ، گوێیان پێ نەدابوون و تیر بارانیان کردبوون و جگە لەپیاوێك هەموویان شەهید کردبوون ، ئەو کەسەش لەنێوان کوژراوەکاندا خۆی کردبوو بە مردوو.[1]

٤. سریەی (ذات عرق) بۆ (بني هوازن) لەمانگی (ڕەبیعی یەکەم)ی ساڵی (٨)ی کۆچیدا ، خێڵی (هوازن) جارێکی تریش نیازی کۆکردنەوەی دوژمنانیان هەبوو ، (شجاع)ی کوڕی (وهب)ی (أسد)ی بۆ ناردن لەگەڵ بیست و پێنج پیاودا ، کەمینیان نەدیبوو ، بەڵام ژمارەیەك وشتریان دەست کەوتبوو.[2]

جەنگی (مُؤتـة)

ئەم جەنگە گەورەترین ڕووبەڕووبونەوەی جەنگییە ، گەورەترین شەڕی خوێناویە موسڵمانەکان لە ژیانی پێغەمبەری خوا ﷺدا ئەنجامیان دابێت ، ئەم جەنگە بووە پێشەکی و دەستپێکێك بۆ فەتح کردنی ناوچەکانی نەسرانی نشین ، ئەم جەنگە لە (جەمادی یەکەم)ی ساڵی (٨)ی کۆچیدا ڕووی داوە ، بەرامبەر بەمانگی (ئۆگستۆس) یان (سێپتێمبەر)ی ساڵی (٦٢٩)ی زایین.

(مؤتة) گوندێکە دەکەوێتە خوارووی شامەوە ، نێوان (مؤتة) و (بیت المقدس) دوو فەرسەخ ڕێیە.

هۆی جەنگەکە

هۆی ئەم جەنگە ئەوەیە، پێغەمبەری خوا ﷺ بە (حارث)ی کوڕی (عمیر)ی (أزدي)دا نامەیەکی نارد بۆ گەورەی (بصری) ، لەڕێگەدا (شرحبیل)ی کوڕی (عمرو)ی (غسان)ی کە سەرکار بوو بەسەر خاکی (بلقاء)ی شامەوە لەلایەن (قیصر)ەوە دانرابوو، ئەم پیاوە چووە ڕێگەی نێرراوەکەی پێغەمبەر ﷺ ، گرتی و بەستیەوە و کوشتی.

---

[1] / رحمة للعالمین٢/٢٣١.
[2] / هەمان سەرچاوە لەگەڵ (تلقیح فهوم اهل الأثر) نوسینی (ابن الجوزي) ل٣٢.

لەوکاتەدا کوشتنی فروستادەو نێرراو یەکێك بوو لەتاوانە گەورەکان ، وەکو لێدانی شەیپوری شەڕ وابوو ، پێغەمبەر ﷺ ئەمەی زۆر بەلاوە سەخت‌و ناخۆش بوو ، بۆیە کە هەواڵەکەی پێگەیشت سوپایەکی سێ هەزار کەسی بۆ سازدان[1] ئەمەش گەورەترین سوپای ئیسلامیی بوو جگە لەجەنگی ئەحزاب پێشتر موسڵمانان بەو شێوەیە ژمارەیان زۆر نەبوو.

میرەکانی سوپاو ڕاسپاردەی پێغەمبەر ﷺ بۆیان

پێغەمبەر ﷺ (زید)ی کوڕی (حارثة)ی کرد بەسەرکردەی سوپاو فەرمووی: ئەگەر شەهید بوو (جعفر) دابنێن ، ئەگەر ئەویش کوژرا (عبدالله)ی کوڕی (رواحة) دابنێن[2] ، ئاڵایەکی سپی بۆ دانان‌و دایە دەست (زید)ی کوڕی (حارثة).[3]

ڕای سپاردن کە بڕۆنە سەرشوێنی شەهید بوونی (حارث)ی کوڕی (عمیر) ، ئەوانەی لەوێدان بانگیان بکەن بۆ ئیسلام ، ئەگەر وەڵامیان دایەوەو هاتن بەدەمتانەوە ئەوە باشە ، وەگەرنا پاش پشت بەستن بەخودا لێیان بدەن و شەڕیان لەگەڵدا بکەن و پێی فەرموون: (بە ناوی خوداوەو لە پێناوی خوادا غەزا بکەن لەگەڵ ئەوانەدا بێ باوەڕن ، پەیمان مەشکێنن و مەدەن بەسەریاندا ، مناڵی شیرەخۆرەو ژن‌و پیاوی بە تەمەن و بێچەك‌و خواپەرستانی ناو کڵێساکان مەکوژن ، دارخورماو هیچ دارێکی تر مەبڕن ، هیچ بینایەك مەڕوخێنن).[4]

ماڵئاوایی کردن لە سوپای ئیسلامیی‌و گریانی (ابن رواحه)

کە سوپای ئیسلامی خۆی ئامادەکرد بۆ بەڕێکەوتن، خەڵکی ئامادەبوون و خوا حافیزیان کرد لە میرەکان ، پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵان سڵاویان لێکردن ، لەوێدا یەکێك لە سەرکردەکانی سوپا دەستی کرد بەگریان ، ئەویش (عبدالله)ی کوڕی (رواحة) بوو، پێیان وت: چی دەتگریەنێت؟ وتی: سوێندم بەخوا مەسەلەکە خۆشەویستی دنیا نیەو دورکەوتنەوەش نیە لەئێوە، بەڵکو هۆکەی ئەوەیە گوێم لێ بوو جارێکیان پێغەمبەر ﷺ ئایەتێکی خوێندەوە باسی ئاگری دۆزەخی تێدابوو: ﴿وَإِنْ مِنكُمْ إِلاَّ وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا﴾ مريم /٧١ (واتە: هیچ یەکێك نیە لە

---

[1] / زاد المعاد ٢/١٥٥ ، فتح الباری ٧/٥١١.
٢ / صحيح البخاری (باب غزوة مؤتة من ارض الشام).
٣ / (مختصر سيرة الرسول) نوسينى شێخ عەبدوڵڵای نەجدی).
٤ / هەمان سەرچاوە ، (رحمة للعالمين)٢/٢٧١.

ئێوه بەدۆزەخدا گوزەر نەکات، ئەمە بڕیارێکی یەکلایی خودایە) منیش بیر دەکەمەوە پاش گوزەرکردن چۆن دەتوانم دەربازبم؟

موسڵمانان وتیان: خوا بتانپارێزێتو لەشەڕ لاتان بدات و بەبێوەیی‌و سەلامەتی‌و دەسکەوتەوە بتانگێڕێتەوە، (عبدالله)ی کوڕی (رواحة) وتی:

لكنّني أسألُ الرحمـــَنَ مغفـــرةً　　وضربةً ذات فَرْغٍ[1] تَقْذِفُ الزَّبـــدا

أو طعنةً بيدى حَـــرَّانَ مُجْهِزَةً　　بحربةٍ تنفذُ الاحشاءَ و الكَبِـــــداً

حتى يقالَ اذا مرّوا على جَدَثي[2]　　أرشده اللهُ من غازٍ ، وقد رَشَـــدا

دوای ئەوە سوپاکە کەوتەڕێ ، پێغەمبەریش ﷺ لەگەڵیان بەڕێکەوت بۆ خوا حافیزی لێ کردن ، تاگەیشتە (ثنية الوداع) ئەنجا وەستاو ، خواحافیزی لێ کردن .[3]

بە جوڵەکەوتنی سوپای ئیسلامیی ،
لەپڕدا کەوتن بەسەر بارێکی ترسناکدا

سوپای ئیسلامیی جوڵا بەرەو باکور هەتا گەیشتە (معان) لەخاکی شامدا ، کە پاڵی داوە بە حیجازی باکورەوە ، لەوێدا هەواڵیان بۆ هات کە (هەرقل) بە سەد هەزار چەکداری ڕۆمەوە لە (مآب)ی خاکی (بلقاء) دابەزیوە ، خێڵەکانی (لخم) و (جزام) و (بلقين) و (بهراء) و (بلي) بە سەد هەزاری ترەوە پاڵیان پێوە داوە.

ئەنجوومەنی ڕاوێژکاری (معان)

موسڵمانەکان هیچ جۆرە ئەژمارێکیان بۆ سوپایەکی زەبەللاحی لەو جۆرە نەکرد بوو ، کە لە زەویەکی دوورە وڵاتدا لەپڕێکدا لێیان پەیدا بێت ، ئایا دەکرێت سوپایەکی بچوکی سێ‌هەزار کەسی هێرش بکاتە سەر سوپایەکی بێ شوماری لەبن نەهاتوو کە دووسەد هەزار کەس دەبێت؟ موسڵمانەکان سەریان سوڕمابوو ، بۆیە دووشەو لە (معان)دا مانەوە بۆ بیرکردنەوە لە ڕەوشەکەو ڕاوێژکردن بەیەکتر لەبارەی بارودۆخەکەوە ، وتیان با نامە بنووسین بۆ پێغەمبەر ﷺ ئەویش یان کەسی ترمان بۆ دەنێرێت یان فەرمانێکمان پێدەدات.

---

١ / الفرغ: ناواخن ، بۆشایی.
٢ / الجدث : گۆڕ.
٣ / ابن هشام ، ٢/٢٧٣ ، ٢٧٤ ، زاد المعاد ٢/١٥٦ ، مختصر سيرة الرسول ،نووسینی شێخ عبدوڵلای نەجدی ، ل٣٢٧.

بەلام (عبدالله)ی کوڕی (رواحة) دژی ئەم بۆچوونە بوو ، هانی خەڵکیدا بۆ شەڕو پێی وتن: ئێوە بۆ ئەو مەبەستە دەرچوون کە ئێستا لەسەر دڵتان گرانە ، ئەویش شەهادەتە ، ئێمە بەژمارە شەڕناکەین لەگەڵ دوژمن ، بەم ئایینە شەڕیان لەگەڵدا دەکەین کە خوا بەهۆیەوە ڕێزی لێ گرتووین ، بەڕێکەون ، یان سەرکەوتنە یان شەهید بوون . لەکۆتاییدا ڕا هاتە سەر ڕایەکەی (عبدالله)ی کوڕی (رواحة).

سوپای ئیسلام بەرەو لای دوژمن دەجوڵێت

پاش ئەوەی کە سوپای ئیسلام دووشەوی لە (معان)دا بەسەر برد ، بەرەو خاکی دوژمن کەوتنە جوڵە ، هەتا سوپاکەی (هرقل) یان لە گوندێکی (بلقاء)دا پێگەیشت پێی دەڵێن (مشارف) ، دوژمن نزیك بووەوە ، موسڵمانەکان لایاندا بەلای (مؤتة)دا لەوێ سەربازگەیان داناو ، خۆیان سازکرد بۆ شەڕ ، لای ڕاستەوە (قطبة)ی کوڕی (قتادة)ی (عذری)و لای چەپیشەوە (عبادة)ی کوڕی (مالك)ی (انصاری) یان دانا.

سەرەتای جەنگو بەدوای یەکداهاتنی سەرکردەکان

لە (مؤتة)دا هەردوولا پێکداهاتن ، شەڕێکی سەخت ڕوویدا ، (سێ هەزار) شەڕکەر دژ بە(دووسەد هەزار) چەکدار وەستاونەتەوە ، شەڕێکی سەرسورهێنەرەو دونیا بەسەرسامیەوە چاوەڕوانی دەکات ، بەلام کەگەردەلولی باوەڕ هەڵی کرد ئاکامی سەر سوڕهێنەر دەهێنێتە کایەوە.

ئالاکە بەدەست (زید)ی کوڕی (حارثة)ەی پیاوە خۆشەویستەکەی پێغەمبەرەوە ﷺ بوو، بەسەختی شەڕی دەکرد ، شەڕێك کەم کەس لە سەربازانی تر دەتوانن ئەو جەنگە بکەن ، مەگەر سەربازانی ئیسلام ، بەردەوام شەڕی کرد تاکەوتە نێو ڕمو تیری دوژمنانەوەو شەهید کرا.

دوای ئەو (جعفر)ی کوڕی (ابو طالب) ئالاکەی هەڵگرت ، شەڕێکی قارەمانانەی کرد ، تا شەڕ شەکەتی کرد لەسەر ئەسپەکەی (شقراء) کەوتە خوارەوە ، پاشان دەستی کردەوە بەجەنگ تادەستی ڕاستی قرتا ، ئەنجا ئالاکەی بە دەستی چەپی هەڵگرت ، دەستی چەپیشیان قرتاند ، ئەنجا خۆیدا بەسەر ئالاکەدا ڕای گرت هەتا دوا هەناسەو شەهید کرا ، دەڵێن: کابرایەکی ڕۆمی شیرێکی لێداوە لەتی کردوە ئەنجا مردوە ، خوای مەزن لەجیاتی هەردوو باڵیدا دووباڵی پێ بەخشی لەبەهەشتدا پێی بفڕێت بۆ هەر شوێنێك خۆی دەیەوێت ، لەبەرئەوە ناونرا:(جعفر الطیار) جەعفەری باڵدار ، جەعفەری دووباڵ.

(بخاری) دەگێڕێتەوە لە (نافع)ەوە دەڵێت: (ابن عمر) چووە سەرلاشەکەی بینی نزیکەی پەنجا برینی پێوەیە بە ڕەو شیر، هیچ کامیان لەپشتەوە بەری نەکەوتوە.[1]

لە ڕیوایەتێکی تریشدا هاتوە، (ابن عمر) دەڵێت: لەو شەڕەدا لەگەڵیاندا بووم، گەڕاین بۆ (جعفر)ی کوڕی (ابو طالب) لەنێو کوژراوەکاندا دۆزیمانەوە، شەست و ئەوەندە برین و شوێنی بەرکەوتنمان بینی بەجەستەیەوە کە ڕەو شمشێر لێیدا بوو[2]. لەڕیوایەتەکەی (العمری)شدا لە (نافع)ەوە ئەم بەشەی لەسەرە: (هەموو ئەو برینانە بەر پێشەوەی جەستەی کەوتبوو).[3]

کە (جعفر)یش شەهید کرا ئیتر (عبدالله)ی کوڕی (رواحة) بەهەمان جۆری قارەمانێتی خۆی فڕێدایەوە ناو گەرمەی شەڕەکەو ئالاکەی بردە پێشەوە، بەسواری ئەسپەکەوە دەیویست لە ئەسپەکەی دابەزێت، هاواری دەکردو ئەم شیعرەی دەخوێندەوە:

أَقْسَمْتُ يـــانفسُ لَتَنْزِلَنَّـــــهْ كارهةً أو لَتُطــــاوِعَنَّــهْ
إنْ أجلبَ الناسُ وشدُّوا الرنَّةْ مالى أراكِ تكرهينَ الجَنَّةْ ؟!

پاشان لە ئەسپەکەی دابەزی، ئامۆزایەکی پارچەیەك گۆشتی بۆ هێناو پێی وت: ئەمە بخۆ بابەرگەی ئەو شەڕە بگریت، ئەوە چەند ڕۆژە تۆ هیچت نەخواردوە، لێی وەرگرت یەك پارچەی لێکردەوە، ئەنجا فڕێی داو شمشێرەکەی هەڵگرت و چووەوە ناو شەڕەکە، جەنگا هەتا شەهید کرا.

ئالاکە بەدەستی شمشێرێکی خوداوە

لەوێدا ئالاکە کەوتە دەست پیاوێکی خێڵی (بنی عجلان) ناوی (ثابت)ی کوڕی (ارقم) بوو ئالاکەی بەرز کردەوەو وتی: موسڵمانینە، ڕێکەون لەسەر پیاوێك ئەم ئالایە هەڵگرێت، وتیان: تۆ هەڵی بگرە، وتی: من ناتوانم. موسڵمانان بڕیاریاندا لەسەر ئەوەی (خالد)ی کوڕی (وەلید) هەڵی بگرێت، بەرزی کردەوەو شەڕێکی ئازایانەی کرد. (بخاری) لە (خالد)ی کوڕی (ولید)ەوە دەیگێڕێتەوە، وتویەتی: لە ڕۆژی (مۆتە)دا نۆ شمشێر بەدەستمەوە شکاوە لەکۆتاییدا شمشێرێکی یەمانیم بە

[1] / صحیح البخاری (باب غزوة مؤتة من ارض الشام ٢/٦١١.
[2] / هەمان سەرچاوە ٢/٦١١.
[3] / بڕوانە (فتح الباری) ٧/٥١٢، ڕواڵەتی فەرموبە جیاوازی تەنها لەژمارەکەدایە، هەردوو ڕیوایەتەکە کراون بەیەك بەپێی ژمارەی ئەو تیرانەی بەری کەوتون، بڕوانە هەمان سەرچاوە.

دەستەوە مایەوە[1]. لەدەربڕینێکی تردا هاتووە: لە ڕۆژی (مؤتة)دا نۆ شمشێر بە دەستمەوە شەقی برد، تەنها شمشێرێکی یەمانی بەرگەی گرت بەدەستمەوە.[2]

پێغەمبەر ﷺ لە ڕۆژی (مؤتة)دا بە(وەحی) هەواڵی شەهیدبوونی هاوەڵەکانی پێگەیشت لەمەدینە، پێش ئەوەی خەڵك هەواڵی شەڕەکە بهێنن، فەرمووی: ئەوە(زید) ئالاکەی هەڵگرت و شەهید بوو، پاشان (جعفر) هەڵی گرت و ئەویش شەهید بوو، پاشان (عبدالله)ی کوڕی (رواحة) هەڵی گرت و ئەویش شەهید بوو ـ کە ئەمەی دەوت چاوی پیرۆزی فرمێسکی دەباراند ـ تا شمشێرێکی خودا ئالاکەی هەڵگرت و ڕزگاریان بوو.[3]

کۆتـــایی جەنگەکـــە

لەگەڵ نواندنی ئەو ئازایەتیە کەم وێنەیەدا زۆر سەیر بوو کە سوپایەکی وابچوك لەبەر دەم شالاوی یەك لەدوای یەکی ئەو سوپا گەورەیەدا بوەستێت. بۆیە لەو هەڵوێستەدا (خالد)ی کوڕی (ولید) لێهاتویی خۆیی دەرخست لە ڕزگارکردنی موسڵمانەکاندا لەو شەڕە قورسەی خۆیان تێئالاندبوو.

ریوایەتەکان جیاوازن لەسەر چارەنووسی شەڕەکە، پاش تێڕامان لە سەرجەم ریواتەکان وادەردەکەوێت، کە (خالد)ی کوڕی (ولید) بەدرێژایی ئەو ڕۆژە توانیویەتی بەرەنگاری ڕۆمەکان بکات، لە یەکەم ڕۆژی شەڕدا هەستی کردوە کە پێویستە فێڵێکی جەنگی بەکار بهێنێت دژ بەڕۆمەکان و ترس بخاتە دڵیانەوە، تابتوانێت موسڵمانەکان کەنار بدات بەبێ ئەوەی بوار هەبێت ڕۆمەکان هێرشی بەرامبەرو ڕاوەدونان بکەن، چونکە زۆرباش دەیزانی قوتار بوون لەو سوپا زەبەلاحە ئەستەمە ئەگەر موسڵمانەکان پاشە کشە بکەن، بەدوایاندا ڕۆمەکان هێرش دەهێنن و تەفرو تونایان دەکەن.

شـــەڕی پاشەکشە

کە ڕۆژی دووەم هات، باری سوپاکە گۆڕا، جارێکی تر سازی دانەوە، شوێنی ڕاستو چەپو ناوەڕاستی جێ گۆڕکێ پێ کرد، کە ڕۆمەکان سەیریان کردن نەیانناسینەوە وایانزانی یارمەتیو کۆمەکی نوێیان بۆ هاتووە، ترسیان لێ نیشت، ئەنجا (خالد) وردە وردە دەستی کرد بەپاشەکشەیەکی ڕێکوپێكو لەسەرخۆ، لەگەڵ

---

[1] / صحيح البخاري، باب غزوة مؤتة من أرض الشام ٢/٦١١.
[2] / هەمان سەرچاوە ٢/٦١١.
[3] / هەمان سەرچاوە ٢/٦١١.

پاراستنی ڕێکی ڕیزەکاندا ، ڕۆمەکان شوێنیان نەکەوتن ، چونکە وایانزانی کە ئەمە فێڵی موسڵمانەکانەو بۆ بۆسەنانەوەیە تا بیانخەنە قوڵایی بیابان و تەفروتونایان بکەن.

بەو شێوەیە سوپای دوژمن بەرەو خاکی خۆی گەڕایەوەو شوێنی موسڵمانەکان نەکەوت ، موسڵمانەکانیش توانیان بەسەلامەتی خۆیان کەناربدەن و بگەڕێنەوە بۆ مەدینە [1].

کوژراوانی هەردوولا

لەو شەڕەدا موسڵمانەکان دوانزە کەسیان لێ شەهید کرا ، ڕۆمەکانیش ژمارەی کوژراوەکانیان نازانرێت ، بەڵام باسی درێژەی شەڕەکە بەڵگەیە لەسەر زۆریی کوژراوەکانیان.

کاریگەریی جەنگەکە

لەو شەڕەدا هەرچەندە موسڵمانەکان نەیانتوانی تۆڵەی خۆیان بکەنەوە ، بەڵام کاریگەریەکی گەورەی هەبوو بۆ ناوبانگی موسڵمانەکان ، هەموو عەرەبی خستە حاڵەتی سەرسوڕمان ئەبڵەق بوونەوە ، چونکە لەو ڕۆژگارەدا ڕۆمەکان گەورەترین و تاکە دەسەڵاتداری سەربازیی دونیا بوون، عەرەب پێیان وابوو کە جەنگ کردن لەگەڵ ڕۆمەکاندا مانای خۆکوشتن و فەوتانە ، بۆیە جەنگکردنی ئەو سوپا بچوکە لەگەڵ ئەو سوپا زەبەلاحەی سەر زەویدا ، کە دووسەد هەزارسوار دەبوون و پاشان گەڕانەوەش بە بێ زیانێکی ئەوتۆ ، بوو بەیەکێك لە شتە سەرسوڕهێنەرەکانی ڕۆژگارو ئەوەی دەردەخست کە سوپای موسڵمانەکان تەرزێکی نوێیە لە سوپاو لەو جۆرە ئاساییە نیە ، کە عەرەب پێی ڕاهاتووە، بێگومان ئەوانە خوا سەریان دەخات و سەرکردەکەیان پێغەمبەری خوایە، بۆیە دەبینین دوای ئەو ڕووداوە ئەو خێڵە سەرسەختانەی کە هەمیشەو هەردەم هەڵدەگژان بەڕووی موسڵمانەکاندا ، موسڵمان بوون ، ئەوەبوو خێڵی (بنو سليم)و (اشجع)و (غطفان)و (ذبيان)و (فزارة)و چەندینی تریش موسڵمان بوون .

ئەو جەنگە سەرەتای دەست پێکردنی شەڕی خوێناوی بوو لەگەڵ ڕۆمەکاندا ، ڕێ خۆشکردن و سەرەتایەك بوو بۆ فەتح کردنی وڵاتەکانی ڕۆم و گرتنی زەویە دورەکان لەلایەن موسڵمانەکانەوە.

---

[1] بڕوانە (فتح الباري) ٧/٥١٣ ، ٥١٤ و (زاد المعاد) ٢/١٥٦ و درێژەی شەڕەکە لەو دوو سەرچاوەیەوە وەرگیراوە لەگەڵ دوو سەرچاوەکەی پێشتر.

سریەی (ذات السلاسل)

که پێغەمبەر ﷺ هەڵوێستی ئەو خێڵە عەرەبانەی بۆ دەرکەوت کە لە دەورو بەری شامدان و هاوکاری و پشتیوانی ڕۆمەکان دەکەن دژ بەموسڵمانەکان ، هەستی کرد کە پێویستە دانایییەکی تەواو بەکاربهێنێت بۆ تێکدانی نێوان ئەو گرۆهانەو ڕۆمەکان و ببێتە هۆی ئەوەی تا ناچاربن یەکبگرن لەگەڵ موسڵمانەکاندا دژ بە ڕۆمەکان و جارێکی تر کۆمەڵی لەو شێوەیە دژ بە موسڵمانەکان گرد نەکەنەوە.

(عمرو)ی کوڕی (عاصی)ی هەڵبژارد بۆ جێبەجێ کردنی ئەم نەخشەیە ، چونکە نەنکی (دایکی باوکی) سەر بە خێڵی (بلي) بوو ، لە مانگی (جەمادی دوو)ی ساڵی (٨)ی کۆچی‌دا ناردی بۆ ناویان لەدوای جەنگی (مؤتة)ەوە بۆ ئەوەی ڕایانکێشێت ، لەبارەی ئەم ڕۆشتنەی (عمرو)وە دەڵێت: پێدەچێت کە هەواڵگرەکان هەواڵیان هێنابێت گوایە کۆمەڵێکی خێڵی (قضاعة) کۆبونەتەوە تابدەن بەسەر مەدینەدا ، پێغەمبەریش ﷺ (عمرو)ی ناردووە بۆیان ، لەوانەشە هەردوو هۆیەکە پێکەوە بووبێت.

پێغەمبەری خوا ﷺ ئالآیەکی سپی دایە دەست (عمرو)ی کوڕی (عاص)و ، هاوڕا ئالآیەکی ڕەشیشی لەگەڵدا ناردو لەگەڵ سێ‌سەد کەسی کۆچکەرو ئەنساریدا بەڕێی کردن ، سی ئەسپ سواریان لەگەڵدابوو ، فەرمانی پێدا کە یارمەتی وەربگرێت لە هەر کەسێکی خێڵی (بلي) و (عزرة) و (بلقین) کە بەلایدا بگوزەرێن ، شەو دەجولاو بە ڕۆژ خۆی کەنار دەدا ، کە لەکۆمەڵەکە نزیك بووەوە هەواڵی بۆ هات کە ژمارەیان زۆر زۆرە ، ئەنجا (رافع)ی کوڕی (مکیث)ی (جهنی) نارد بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ و داوای کۆمەکی تری لێکرد ، پێغەمبەریش ﷺ بەسەرکردایەتی (ابو عبیدة)ی کوڕی (جراح) دووسەد سواری تری نارد لە کۆچکەران و ئەنسارەکان کە (ابوبکر)و (عمر) یان تێدابوو ، ئالآی دایەدەستیان و فەرمانی پێدان کۆبن و ڕا جیاواز نەبن ، کە (ابو عبیدة) گەیشتە (عمرو) ویستی ئیمامەت بکا بۆ خەڵك ، (عمرو) وتی: تۆ کۆمەکیت بۆ من هێناوە ، من میری سوپاکەم ، (ابو عبیدة) دەستبەجێ بەگوێی کردو، (عمرو) نوێژی بۆ خەڵکەکە دەکرد.

ڕۆشتن هەتا گەیشتنە ناوچەی (قضاعة) ، چوە ناویو ئەوپەڕی شوێنەکەی گرت ، لەکۆتاییدا کۆمەڵێکی بینی ، هێرشیان کردە سەریان ، ئەوانیش ڕایانکردو شوێنەکەیان بەجێ هێشتو بڵاوەیان لێ کرد.

ئەنجا (عەوف)ی کوڕی (مالك)ی (أشجعی) وەك فروستادەیەك نارد بۆلای پێغەمبەر ﷺ و هەواڵەکەی گەڕانەوەو سەلامەتی سوپاکەی پێڕاگەیاندو هەواڵی جەنگەکەی بۆ گێڕایەوە.

(ذات السلاسل) شوێنێکە کەوتۆتە پشت (وادی القری) لەو شوێنەوە بۆ مەدینە (١٠) ڕۆژ پیادەیە ، (ابن اسحاق) یش دەڵێت: موسڵمانەکان لەسەر ئاوێك لایاندا لە خاکی (جذام)دا ، پێی دەڵێن (السلسل) بەو بۆنەیەوە ناونرا بە (ذات السلاسل).[1]

سریەی (أبی قتادة) بۆ (خضرة)

ئەم سریەیە لەمانگی (شعبان)ی ساڵی ٨ی کۆچیدا بوو، چونکە (بنیغطفان) لە ناوچەی (خضرة)دا خۆیان مۆڵدا بوو (خضرة) زەوی (محارب)ە لەناو نەجددا ، پێغەمبەری خوا ﷺ (ابا قتادة)ی بۆناردن لەگەڵ (١٥) پیاودا ، ئەوەبوو هەندێکیان لێ کوشتنو چەند کەسێکیشیان لێ گرتن و مەڕومالاتێکی زۆریان گرت ، سریەکە (١٥) شەوی پێچوو.[2]

---

[1] / بڕوانە (سیرة ابن هشام) ٦٢٣/٢، ٦٢٤، ٦٢٥، ٦٢٦ و (زاد المعاد) ١٥٧/٢.

[2] / رحمة للعالمین ٢٣٣/٢ ، (تلقیح فهوم اهل الأثر) ل ٣٣.

غەزای فەتح کردنی مەککە

(ابن قیم) دەڵێت: ڕزگارکردنی مەککە ئەو فەتحە گەورەیە بوو ، کە خودای مەزن بەهۆیەوە ئایین و پێغەمبەرەکەی و سەربازو کۆمەڵەکەی سەرخست و ماڵەکەی خۆی پێ پاککردەوەو کردیە سەکۆی هیدایەتی هەموو جیهانیان و ڕزگارکرد لە دەست موشریکان ، ڕزگارکردنی مەککە ئەو فەتحە بوو کە فریشتەکانی ئاسمان مژدەیان پێدەداو ورشەو جوانی بەئەستێرەکانی ئاسمانیش بەخشی و بەهۆیەوە پۆل پۆل خەڵکان هاتنە سەر ئاینی پیرۆزی ئیسلام و زەوی پێ ڕووناک بەوەوە.[1]

هۆی غەزاکە

پێشتر لە ڕووداوی (حديبية)دا وتمان کە یەکێك لە بەندەکان ئەوەبوو هەر کەسێك ویستی ، بابڕواتە هاوپەیمانی موحەممەدەوە ﷺ ، هەرکەسێکیش ویستی با بڕواتە هاوپەیمانی قورەیشەوە ، هەر تیرەیەکیش دەڕواتە ناو هاوپەیمانێتی هەر لایەنێك ئەوا دەبێتە بەشێك لەولایەنەو هەردەست درێژیەك بۆ سەری دادەنرێت بە دەستدرێژی بۆ سەر لایەنی سەرەکیی هاوپەیمانێك.

بەپێی ئەو بەندە خێڵی (خزاعه) چوونە ناو هاوپەیمانی پێغەمبەرەوە ﷺ و (بنو بكر)یش چوونە ناو هاوپەیمانیی قورەیشەوە ، هەریەکێك لەو دوو تیرە چوونە پەنای یەکێك لە دوولایەنەکە ، لەنێوان ئەو دوو تیرەیەشدا پێشتر دوژمنایەتی جاهیلیەت هەبوو ، جاروبار دەیاندا بەسەر یەکتریدا ، کە ئیسلام هات و ئەم پەیماننامەیە نوسرا ، هەر یەکێکیان بەئارامی دانیشت ، بەڵام (بنو بكر) ئەم دەرفەتەیان قۆستەوە بۆ سەندنەوەی کۆنە تۆڵەیەك ، (نوفل)ی کوڕی (معاويه)ی (دیلی) لەگەڵ کۆمەڵێك کەسی تیرەی (بنو بكر)دا لە مانگی (شەعبان)ی ساڵی (٨)ی کۆچیدا بە شەو دایان بەسەر (خزاعه)دا کە لەکاتێکدا بۆ حەوانەوە لەسەر ئاوێك لایان دابوو ناوی (وتير) بوو ، چەند پیاوێکیان لێ کوشتن و دەستیان لەیەکتر وەشاند ، قورەیش (بنو بكر)یان پڕ چەك کردبوو ، هەندێك چەکداری تری خێڵی قورەیش تاریکی شەویان بە هەل زانیبوو لەگەڵیاندا بەشدارییان کردبوو ، تا ناچاریان کرد بوون بەرەو (حەرەم) هەڵبێن ، کە گەیشتبونە (حەرەم) ، خێڵی (بنو بكر) هاواریان کردە (نوفل) ، وتیان : (نوفل) نەکەیت ئەوا گەیشتینە (حەرەم) ، لە خوا بێ ئاگا مەبە. (نوفل) قسەیەکی زۆر خراپی لەدەم دەرچوو ، وتی: (بني بكر) لەمڕۆ

---

[1] / زاد المعاد ٢/١٦٠.

بەدواوە ئیتر خوا نیە ، بڕۆن تۆڵەی کۆنە قینی خۆتان بکەنەوە ، سوێند دەخۆم ئێوە لە حەرەمدا دزیش دەکەن ، چۆن ئێستە تۆڵەی خۆتانی تێدا ناکەنەوە؟

کە (خزاعە) گەیشتنە مەککە پەنایان برد بۆ ماڵەکەی (بدیل)ی کوڕی (ورقاء)ی (خزاعی) لەگەڵ ماڵی دۆستێکیدا کە ناوی (رافع) بوو.

(عمرو)ی کوڕی (سالم)ی (خوزاعی) بە پەلە خۆی گەیاندە مەدینەو چووە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و لەبەردەمیدا وەستا ، پێغەمبەر ﷺ لەناو مزگەوتدا دانیشتبوو کۆمەڵێك لە موسڵمانانی بەدەوردا بوو ، (عمرو) دەستی کرد بە گوتار خوێندنەوە:

یـــا ربِّ إني نـاشدٌ محمَّـداً ... حلفَنـا وحلفَ أبيه الأ تـلَدا[1]

قد كنتـمُ ولداً وكنـا والداً[2] ... ثَـمَّةَ أسلمنا ولم ننـزِعْ يَـدا

فـانصُرْ هداكَ الله نصراً أيِّـدا ... وادعُ عبادَ الله يـأتوا مَـدَداً

فيهـم رسـولُ الله قد تجرَّدا ... ابيضَ مثلَ البدرِ يسموا صُعُدا

ان سِيْمَ خسفـاً وجهُهُ تَرَبَّـدا ... فى فريق كالبحر يجرى مُزْبِـدا

ان قـريشاً أخلـفوك الموعدا ... ونقضـوا ميثـاقَكَ المـؤكَّدا

وجعلُوا لـي في كـداءٍ رَصَدا ... وزعموا أن لستُ ادعوا أحَدَا

وهم أذلُّ ، وأقـلُّ عـددا ... هم بَيَّـتونـا بـالوتير هُجَدا

وقتلـونـا رُكَّعـاً وسُجَّـداً[3]

پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموو: خەمت نەبێت پشتیوانیت لێ دەکرێت.

پاشان هەورێك کەوتە ڕووی ئاسمان ، فەرمووی : ئەو هەورەش سەرەتای سەرکەوتنی (بنی کعب)ە.

پاشان (بدیل)ی کوڕی (ورقاء)ی (خزاعی) لەگەڵ چەندپیاوێکی خێڵی (خزاعە) دا کەوتنەڕێ بەرەو مەدینە ، نەوەستان هەتا گەیشتنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ لە مەدینەوە هەواڵی ڕووداوەکەو کوژراوەکانی خۆیاندایە ، ئەوەشیان پێوت: کە قوڕەیش یارمەتی (بنی بکر)ی داوە لەو هێرشەدا، ئەنجا وەفدەکەی گەڕانەوە بۆ مەککە.

---

[1] / اتلد: واتە: کۆن ، ئاماژەدەکات بۆ نوێیەیمانەی لەکۆندا لەنێوان (خزاعە) و (بنی هاشم)دا لەسەردەمی (عبد المطلب) دا ڕووی داوە.

[2] / ئاماژەیە بۆ دایکی(عبد المناف) کەناوی (حبی)یەو هاوسەری (قصی)یە ، لە خێڵی خزاعە بە.

[3] / لەبەیتێکی تردا دەڵێت : قتلنا وقد اسلمنا.

(أبو سفيان) دەچێت بۆ مەدینە
بۆ تازەکردنەوەی سوڵحەکە

گومانی تێدانیە ئەو تاوانەی قورەیش‌و هاوپەیمانەکانی ئەنجامیاندا ، پەیمان شکێنیەکی تەواوو پێشێلکردنی پەیماننامەکەی نێوانیان بوو، بی‌ئەوەی هیچ بەهانەیەك هەبێت ، لەبەرئەوە کە قوریش هەستی بەو پەیمانشکێنیە کرد ، لە چارەنووسی کارەکەو دەستبەجێ ئەنجوومەنێکی ڕاوێژکاریان بەست‌و بڕیاریاندا کە (ابوسفیان)ی سەرکردەیان وەك نوێنەر بنێرن بۆ تازەکردنەوەی سوڵحەکە لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ.

پێغەمبەری خوا ﷺ هەواڵی‌دا بەهاوەڵانی خۆی ، کە لەدوای ئەم پەیمانشکێنیە قورەیش چی دەکات ، فەرمووی: دەبینن (أبو سفیان) خۆی دەگەیەنێتە ئێرە بۆ توند کردنەوەی عەقدەکەو درێژکردنەوەی ماوەی سوڵحەکە .

(ابو سفیان) بەو پێیەی قورەیش بڕیاری‌دا دەرچوو ، لە (غطفان) گەیشت بە (بدیل)ی کوڕی (ورقاء) لەو سەرەوە بەرەو مەککە دەگەڕایەوە ،

پێی وت: (بدیل) لە کوێوە دێیت ؟

(أبو سفیان) دەیزانی کە چووەتە لای پێغەمبەر ﷺ.

(بدیل) وتی: لەناو ئەو شیوەدا بەرەو کەناری دەریا سەردانی (خزاعه)م کرد.

(أبو سفیان) وتی: سەردانی (محمد)ت کردوە؟

(بدیل) وتی: نەخێر.

کە لێك جیابونەوەو (بدیل) چوو بەرەو مەککە ، (أبو سفیان) لەدڵی خۆیدا وتی: ئەگەر (بدیل) گەیشتبێتە مەدینە ئەوا لەئاڵفەکەیدا ناوکی تێدایە ، چوو لەلایەکەوە پشقلی وشترەکەی (بدیل)ی پشکنی سەیری کرد ناوکی تێدایە ،

وتی: سوێند دەخۆم بەخوا چووەتە لای (محمد)و تێی گەیاندووە.

(أبو سفیان) گەیشتە مەدینە ، چووە ماڵی (أم حبیبە)ی کچی ، ویستی لەسەر ڕاخەرەکەی پێغەمبەر ﷺ دابنیشێت ، لەژێریدا دەری کێشا ،

وتی: ئەریٚ کچیٚ بۆ وادەکەیت؟

وتی: ئەوە ڕاخەری پێغەمبەری خوایە ﷺ تۆ پیاوێکی موشریکی پیسی.

(ابو سفیان) وتی: وەڵلاهی دوای من ، تووشی خراپە بوویت.

پاشان دەرچوو ، هەتا گەیشتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ قسەی لەگەڵدا کرد ، وەڵامی نەدایەوە ، پاشان چوو قسەی کرد لەگەڵ (ابوبکر)دا ، بەڵکو تکا بکات لای پێغەمبەر ﷺ قسەی لەگەڵدا بکات . وتی: من شتی واناکەم .

پاشان چووە لای (عمر)ی کوڕی (خطاب) قسەی لەگەڵدا کرد ، (عمر) پێی وت: من تکاتان بۆ بکەم لای پێغەمبەر ﷺ ؟ وەڵلاهی ئەگەر دەنکە زەڕاتێکیش مابێت ، لەسەری ، شەڕتان لەگەڵدا دەکەم .

پاشان چووە لای (علی) کوڕی (ابی طالب) (فاطمة) لای دانیشتبوو، (حسن) یش منداڵێکی بچوك بوو گەمەو یاری دەکرد لەو ناوەدا ،

وتی: (علی) تۆ لەهەموویان زیاتر لە من نزیکتری ، بۆ کارێك هاتووم ، نامەوێت بەنائومێدی بگەڕێمەوە ، تکام بۆ بکە لای موحەممەد با قسەم لەگەڵدا بکات ،

(علی) پێی وت: دایکت ڕۆڵە ڕۆت بۆ بکات (ابو سفیان) ، پێغەمبەر ﷺ بڕیاری لەسەر شتێك داوە ، کەسمان ناتوانین قسەی تێدا بکەین ،

ئەنجا لای کردەوە بەلای (فاطمة)دا وتی: ئایا تۆ دەتوانیت کوڕەکەت وا لێ بکەیت پەنای خەڵکی بدات و تا دواڕۆژیش سەرکردەی هەموو عەرەب بێت؟

(فاطمة) وتی: وەڵلا کوڕەکەی من ناگاتە ئەوە کە بتوانێت پەنای خەڵکی بدات ، کەسیش ناتوانێت بێ فەرمانی بەسەر پێغەمبەر ﷺ پەنای کەس بدات.

لەوێدا هەموو دونیا لەبەرچاوی (ابو سفیان) تاریك بوو ، بە (علی) کوڕی (ابو طالب)ی وت: بەترس و لەرزو بێتاقەتیو نائومێدیەکی زۆرەوە: (ابو الحسن) وادەبینم سەری دونیام لێ هاتۆتەوە یەك ، تکایە ئامۆژگاریم بکەو چی بکەم باشە؟

وتی: وەڵلاهی نازانم چیت پێبڵێم بەکەڵکت بێت، بەڵام تۆ گەورەی (بنی کنانە) یت هەستە بڕۆ خۆت پەنابدە لەناوخەڵکیداو خۆت بگەیەنەوە بە خاك و ئاوی خۆت.

وتی: جائەوە هیچ سوودێکی هەیە؟

(علی) وتی: نەوەڵلا باوەڕناکەم، بەڵام جگە لەو قسەیە هیچیتر شك نابەم.

(أبو سفيان) هاتەوە بۆ مزگەوت ، وتی: خەڵکینە ئەوا من خۆم پەناداوە لەناو خەڵکدا . پاشان سواری وشترەکەی بوو ، گەڕایەوە بۆ مەککە.

کەچووە ناو خێڵی قورەیش ، وتیان: چیت کرد؟

وتی: چووم بۆ لای (محمد)و قسەم لەگەڵدا کرد ، وەڵڵاهی وەڵامی نەدامەوە ، چووم بۆ لای (ابن أبی قحافە) لای ئەویش هیچم پێ نەکرا ، پاشان چووم بۆ لای (عمر)ی کوڕی (خطاب) بینیم لەهەموویان توندتر بوو ، پاشان چوومە لای (علی) لە هەموویان نەرم و نیانتر بوو ، شتێکی پێ وتم بەگوێم کرد ، وەڵڵاهی نازانم ئەوە دادم ئەدات یان نا؟

وتیان: ئەی چی پێ وتی؟

وتی: پێی وتم: کە خۆم حەشار بدەم لەناو خەڵکیدا ، منیش وام کرد.

وتیان: ئایا موحەمەد ڕێگەی ئەوەی پێدایت؟

وتی: نەخێر ،

وتیان: نەگبەت ، بەخوا موحەمەد گاڵتەی بەعەقڵت هاتووە ،

وتی: نەوەڵڵا ، جگە لەوە هیچی ترم بەدەستەوە نەبوو.

خۆ سازدان بۆ غەزاکەو
هەوڵی ئاشکرا نەکردنی

لە ڕیوایەتەکەی (طبراني)دا هاتوە ، کە پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا بەعائیشە ، سێ ڕۆژ پێش هاتنی هەواڵی پەیمان شکێنیەکە ، فەرمانی پێدا کە کەلوپەلی بۆ بپێچێتەوە ، کەس بەمەی نەدەزانی ، (أبوبکر) چووە لای (عائیشە) وتی: کچێ ئەم خۆ پێچانەوەیە چییە؟

(عائشە) وتی: وەڵڵاهی نازانم.

(أبوبکر) وتی: خۆ ئەمڕۆ ڕۆژی غەزای (بنو الاصفر)یش نیە.

ئەنجا وتی: پێغەمبەر ﷺ دەیەوێت بۆ کوێ تەشریف ببات؟

وتی: وەڵڵاهی هیچ نازانم.

لە بەرەبەیانی ڕۆژی سێیەمدا (عمرو)ی کوڕی (سالم)ی (خزاعي) لەگەڵ چل ئەسپ سواردا گەیشتنە مەدینە ، هەستاو شیعرەکەی خوێندەوە (یارب اني ناشد محمداً...) ، ئیتر خەڵکەکە بەپەیمانشکێنیەکەیان زانی ، پاش (عمرو) یش ، کە (بدیل) هات و پاشان (أبو سفیان)یش گەیشتە مەدینە ، ئیتر خەڵکەکە بڕوای تەواوی سەبارەت بە پەیمانشکێنیەکە بۆ دروست بوو ، پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا بەخەڵکەکە خۆیان ئامادە بکەن و پێی ڕاگەیاندن کە بۆ مەککە دەڕوات . دوعای کردو فەرمووی: خوایە چاو و دڵیان لە ئاستماندا کوێر بکەیت تا دەدەین بەسەریاندا.

بۆ زیاتر چەواشەکردن و شاردنەوەی حاڵەتەکە ، پێغەمبەر ﷺ سریەیەکی هەشت کەسی نارد بە سەرۆکایەتی (أبي قتادە)ی (ربعي) بۆ ناو (أضم) لەنێوان (ذي خشب)و (ذي مروة)دا کە سێ قۆناغ لە مەدینەوە دوورە ، لەمانگی (ڕەمەزان)ی ساڵی(٨)ی کۆچیدا ، بۆ ئەوەی بۆچونێك لای خەڵك دروست بکات کە بەرەو ئەو شوێنە دەڕوات ، هەواڵەکان بەو شێوازە بگاتەوە بە مەککە ، سریەکە کەوتەڕێ ، تاگەیشتە ئەو شوێنەی فەرمانی پێدرابوو ، ئەنجا هەواڵی پێگەیشت کە پێغەمبەر ﷺ بەرەو مەککە ڕۆشتوە ، گەڕانەوەو خۆیان گەیاندەوە بەکاروانەکەی پێغەمبەر ﷺ.[1]

---

[1] / ئەم سریە دەگەن بە(عامر)ی کوڕی (اضبط)، بەسڵاوی ئیسلامەتی سڵاویان لێ دەکات ، کەچی (محلم)ی کوڕی (جثامة) لەبەرشتێکی نێوانیان لێیداو کوشتی، وشترەکەی برد لەگەڵ خۆیدا ، خوای مەزن ئایەتی ناردە خوارەوە ﴿ وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَىٰ إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا ﴾ ئایەتەکە ، ئەوەبوو (محلم) یان هێنا تاپێغەمبەر ﷺ داوای لێخۆشبوونی بۆ بکات ، کە هاتە بەردەستی فەرمووی: خوایە لە (محلم) خۆش نەبیت, ئەمەی سێجار وتەوە ، کە هەستا پێنەچوو بەچمکی کراسەکەی فرمێسکەکانی بسڕێت ، (ابن اسحاق) دەڵێت: کەسوکارەکەی دەڵێن: دوای ئەوە داوای لێخۆشبوونی بۆ کردوە ، بڕوانە (زاد المعاد ٢/ ١٥٠) هەروەها ابن هاشم ٢/٦٢٧، ٦٢٨.

(حاطب)ی کوڕی (ابی بلتعة)یش بەنهێنی نامەیەکی بۆ قوڕەیش نووسی بوو ، تێیگەیاندبوون کە پێغەمبەر ﷺ بەرەو مەککە دێت ، نامەکەی دا بە ژنێك ناوی (ظعینة) بوو بەڵێنی بەخشیشێکی پێدا بوو ئەگەر بیگەیەنێتە دەست قوڕەیش ، ژنەکە نامەکەی خستە ناو پرچییەوە ، پاشان دەرچوو بەوەحی هەواڵدرا بە پێغەمبەر ﷺ کە (حاطب) چی کردوە، خێرا (علی) و (مقداد)ی نارد بەشوێن ژنەکەداو پێی فەرموون: بڕۆن تا دەگەنە باخچەی (خاخ) ، (ظعینة) لەوێیە نامەیەکی پێیە بۆ قوڕەیشی دەبات ، بە ئەسپ سواری دوای کەوتن تا لە شوێنی دیاریکراودا ژنەکەیان بینی ، پێیان وت: نامەیەکت پێیە؟

ژنەکە وتی: نەخێر، هیچ نامەیەکم پێ نیە. کەلوپەلەکەی گەڕان هیچی تێدا نەبوو.

(علی) پێی وت: سوێند دەخۆم بەخوا نە پێغەمبەر ﷺ درۆ دەکات و نە ئێمەش ، یان ئەوەیە ئێستا نامەکە دەردەهێنیت و دەماندەیتێ یان بەزۆر لێتدەسێنین ، کە ژنەکە بینی زۆر سوورن لەسەر لێسەندنی نامەکە ،

پێی وتن: ڕوو وەرگێڕە.

(علی) ڕووی وەرگێڕا ، گرێی پرچەکەی کردەوەو نامەکەی تێدا دەرهێناو دایەدەستیان ، ئەوانیش نامەکەیان هێنایەوە بۆ پێغەمبەر ﷺ ، تیایدا نووسرا بوو: لە (حاطب)ی کوڕی (ابی بلتعة)وە بۆ قوڕەیش)، لە نامەکەدا هەواڵی ڕووگەی کەوتنە ڕێی پێغەمبەری ﷺ پێ ڕاگەیاندبوون ، پێغەمبەری خودا ﷺ (حاطب)ی بانگ کرد ، فەرمووی: ئەمە چییە (حاطب)؟

(حاطب) وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ داوات لێ دەکەم پەلەم لێمەکە ، وەڵڵاهی باوەڕم بەخواو پێغەمبەرەکەی هەیە ، نە هەڵگەڕاومەتەوەو نە دڵم گۆڕاوە ، بەڵام من کابرایەکی بێگانەم لەناو قوڕەیشدا ، کەسوکارو منداڵەکانم لەناویاندان ، کەسێکم نیە پەنایان بداتو لەدەست قوڕەیش بیانپارێزێت ، ئەوانیتر کە لەگەڵتدان هەموویان لە مەککەدا کەسوکاریان هەیە دەیانپارێزن ، پێم وابوو کە ئەو پشتو پەنایەم نەبێت ئەم کارە بکەم بۆ ئەوەی دەست نەبەن بۆ ژنو منداڵەکانم .

(عمر)ی کوڕی (خطاب) وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ ڕێگەم بدە با لە ملی بدەم ، چونکە ئەوە خیانەتی کردوە لە خواو پێغەمبەرەکەی ﷺو هەڵگەڕاوەتەوە.

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: وازبهێنە عومەر ئەمە یەکێکە لەوانەی شەڕی بەدری دیوە ، لەوانەیە خودا لوتفی زۆری لەگەڵ خەڵکی بەدردا کردبێت و فەرموویێتی: چی دەکەن بیکەن ئەوا من لێتان خۆش بووم.

ئەنجا چاوانی (عمر) فرمێسکیان پێدا هاتە خوارەوەو فەرمووی: خوداو پێغەمبەرەکەی ﷺ باشتر دەزانن.[1]

بەو شێوەیە خوای مەزن چاوانی دوژمنانی لەئاستدا کوێر کرد ، هیچ هەواڵێکی خۆسازدانی سوپای موسڵمانان بۆ چوونە سەر مەککەو شەڕکردن نەگەیشتە گوێی قورەیش.

سوپای ئیسلام بەرەو مەککە دەڕوات

دە ڕۆژ لە مانگی ڕەمەزان تێپەڕی بوو لە ساڵی (٨)ی کۆچی ، پێغەمبەری خوا ﷺ مەدینەی بەجێهێشت و بەرەو مەککە کەوتەڕێ ، لەگەڵ دەهەزار هاوەڵی خۆیدا ، بەسەر (مەدینە) شەوە (أبو رهم)ی (غفاری) بەجێهێشت.

کە گەیشتنە (جحفة)یان سەرووی (جحفة) ، (عباس)ی مامی پێگەیشت بەخۆی و ژن و منالیەوە موسڵمان بوو بوون و کۆچیان دەکرد ، کە گەیشتنە (أبواء)یش (ابو سفیان)ی کوڕی (حارث)ی ئامۆزای و (عبدالله)ی کوڕی (أبی امیه)ی پورزای پێگەیشت پشتی تێکردن ، بەهۆی ئەو هەموو جنێوو سوکایەتی و قسە ناشیرینانەوە کە دەیانکرد دژ بە پێغەمبەر ﷺ ، (أم سلمه)ی هاوسەری عەرزی کرد: بائامۆزاکەت و پورزاکەت لە خەڵکی دڵڕەقتر نەبن لەگەڵتدا ، (علی)یش بە (ابو سفیان)ی کوڕی (حارث)ی وت: لە ڕووەوە بچۆ بەرەو ڕووی پێغەمبەر ﷺو وەکو براکانی (یوسف) چیان وت بە (یوسف) تۆش عەرزی بکەو بڵێ: ﴿ قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ آثَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ ﴾ یوسف/٩١. کەسیش نیە لە دونیا وتار شیرین تر بێت لە پێغەمبەر ﷺ . (ابو سفیان) چوو بەرەوڕووی و بەگوێی (علی) کرد، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ﴿ قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴾ یوسف/٩٢.

لەوێدا (ابو سفیان) چەند بەیتێکی شیعری خوێندەوە کە دەڵێت:

لَعَمْرُكَ إني حين أحملُ رايةً ... لتغلبَ خيلُ اللاتِ خيلَ مُحَمَّد

لَكَالمُدلجِ الحيرانِ أظلَم ليلُهُ ... فهذا أواني حينَ أُهدى فأهتَدي

هداني هادٍ غيرُ نفسي ودلَّني ... على الله مَنْ طردتُه كُلَّ مُطَّرَدِ

---

[1] / بڕوانە (صحيح البخاري) ٤٢٢/١، ٦١٢.

لەم بەیتەی کۆتاییدا دەڵێت: کەسێك ڕێنومایی منی کردو ڕێی نیشاندام بۆ لای خوا ، کە پێشتر من شاربەدەرم کرد ، پێغەمبەریش ﷺ دەستی خستە سەر سنگی (أبو سفیان)و فەرمووی: أنْتَ طَرَدْتَني كلَّ مَطْرَد [1].

سوپای ئیسلام لە (مر الظهران) دادەبەزێ

پێغەمبەری خوا ﷺ بەڕێگە ڕۆشتنیشەوە بە ڕۆژوو بوو ، خەڵکەکەش بەڕۆژوو بوون ، تاگەیشتنە ئاوی (کدید) ئاوێکە لەنێوان (عسفان) و (قدید)دا ڕۆژووەکەی شکاند خەڵکیش ڕۆژوویان شکاند [2] ، پاشان لە ڕۆشتن بەردەوام بوو تاگەیشتە (مر الظهران) شیوی (فاطمة) لەخەوتناندا گەیشتە ئەوێ ، فەرمانیدا بەسوپاکە ، لە هەموولایەکەوە ئاگر هەڵکەن ، دەهەزار مەشخەڵی ئاگر هەڵکرا ، ئەنجا پێغەمبەری خوا ﷺ (عمر)ی کوڕی (خطاب)ی کردە سەرکردەی پاسەوانەکان.

(أبو سفیان) لەبەردەم پێغەمبەری خوادا ﷺ

(عباس)ی مامی پێغەمبەر ﷺ پاش دابەزینی موسڵمانان لە (مر الظهران) سواری هێسترە سپیەکەی پێغەمبەر ﷺ بوو بوو ، دەرچوو بووە دەرەوە سابەڵکو داربڕێك ببینێت یا کەسێك بەدی بکات هەواڵ بدات بەقورەیش بۆئەوەی خەڵك بنێرن و داوای پەنادان بکەن ، پێش ئەوەی پێغەمبەر ﷺ بڕواتە ناو مەککەوە.

خوای مەزن چاوی قورەیشی کوێرکردو هیچ هەواڵێکیان پێ نەگەیشت ، لە حاڵەتی دڵەڕاوکێ و چاوەڕوانیدا بوون ، (ابو سفیان) دەرچووە دەرەوە هەواڵێك ببیسێت ، (حکیم)ی کوڕی (حزام)ی لەگەڵدا بوو ، لەگەڵ (بدیل)ی کوڕی (ورقاء)دا.

(عباس) دەڵێت: بەسواری وشترەکەی پێغەمبەرەوە بووم ﷺ گوێم لێ بوو (أبو سفیان) بە (بدیل)ی کوڕی (ورقاء)ی وت لەکاتی گەڕانەوەدا: لە تەمەنمدا چاوم بەئەوەندە ئاگر نەکەوتوەو ئەوەندە سەربازم نەدیوە. دەڵێت: (بدیل) وتی: وەڵڵاهی ئەوە (خزاعە)یە شەڕ چووەتە بنکڵیشەیان . (أبو سفیان)یش وتی: خێڵی خوزاعە زۆر لەوە بچوکترو کەمترن کە ئەو سەربازگەو ئاگرەیان هەبێت.

---

[1] / ئەم (ابو سفیانە) دوای ئەوە موسڵمانەتیەکی باشی دەکرد ، دەڵێن دوای موسڵمانبوونی ، لە شەرم و شکۆدا ، سەری بەرز نەدەکردەوە لە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، پێغەمبەر ﷺ زۆری خۆشدەویست ، شایەتی بەهەشتی بۆداو فەرمووی: لەخوا داواکارم ببێتە میراتگری حەمزە ، کەکاتی مردنی هات ، وتی: بە سەرمەوە مەگرین وەڵڵاهی لەوەتەی موسوڵمان بووم وشەیەکی هەڵەم لەدەم دەرنەچوە . (زاد المعاد ٢/ ١٦٢، ١٦٣).

[2] / صحیح البخاري ٢/ ٦١٢.

(عباس) دەڵێت: دەنگیم ناسی ، هاوارم لێ کرد: (ابا حنظلة) ئەوە تۆی؟ ئەویش دەنگی ناسیم ، وتی: ئەوە تۆی (ابا الفضل)؟ وتم: بەڵێ. وتی: چیتە؟ دایكو بابم بەقوربانت بن ، وتم: ئەوە پێغەمبەری خوایە لەناو خەڵكیدا ، سبەینێ بەرەبەیان لەناو قورەیشدا ڕۆژ دەکاتەوە.

(ابو سفیان) وتی: چارە چییە؟ دایكو بابم بەقوربانت بن. وتم: وەڵڵاهی ئەگەر زاڵ بێت بەسەرتدا دەدا لە ملت ، وەرە لە پشتمەوە سواری ئەم هێسترە ببە ، تا بتبەمە خزمەت پێغەمبەرﷺ و داوای پەنات بۆ بکەم . لە دوامەوە سواربوو ، دوو هاوەڵەکەشی گەڕانەوە بۆ مەککە.

(عباس) دەڵێت: بردم لەگەڵ خۆمدا ، بەلای هەرئاگرێکی موسڵماناندا تێدەپەڕین ، دەیانپرسی: ئەوە کێیە؟ کە منیان دەبینی بەسەر هێسترەکەی پێغەمبەرەوە ﷺ دەیانوت: ئەوە مامی پێغەمبەرە بەسەر هێسترەکەیەوە. تا بەلای ئاگرەکەی (عمر)ی کوڕی (خطاب)دا تێپەڕیم ، وتی: ئەوە کێیە؟ ئەمەی وت و هات بۆ لام ، کە (ابو سفیان)ی بینی بەسەر پشتی هێسترەکەوە بوو ، وتی: ئەوە (ابو سفیان) ە هەی دوژمنی خوا؟ سوپاس بۆ ئەو خوایەی بەبێ وادەو پەیمان تۆی هێنایە بەردەستمان . ئەنجا بەڕاکردن چوو بەرەو ڕووی پێغەمبەر ﷺ ، هێسترەکەم دایە غارو پێشکەوت ، لەسەری کەوتمە خوارەوە ، چوومە ژوورەوە بۆ خزمەت پێغەمبەرﷺ و بەدوای منیشدا عومەر خۆی کرد بە ژووردا. وتی: پێغەمبەری خوا ، ئەوە (ابو سفیان)ە ڕێگەم بدە با بدەم لە ملی ، دەڵێت: وتم: پێغەمبەری خوا ﷺ من پەنام داوە. پاشان لەخزمەتیدا دانیشتمو دەستم گرت بەسەری (ابو سفیان)ەوەو وتم: دەبێت ئەمشەو ئەم پیاوە ڕزگار بکەم. کە (عمر) لەسەری ڕۆیشت ، وتم: (عمر) لەسەرخۆت بە ، وەڵڵاهی ئەگەر ئەم پیاوە کەسێکی (بني كعب) بوایە ئەم قسەیەت نەدەکرد، وتی: تۆش لەسەرخۆ بە (عباس) ، وەڵڵاهی موسڵمانبوونی تۆم بەلاوە خۆشتر بوو تا موسڵمان بوونی (خطاب)ی باوکم ، ئەگەر موسڵمان ببوایە ، ئەمەش تەنها لەبەرئەوە بوو چونکە دەزانم کە موسڵمان بوونی تۆلای پێغەمبەر ﷺ خۆشترە لە موسڵمان بوونی (خطاب).

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: (عباس) لەگەڵ خۆتدا ببە بۆ ناو خێوەتگەکەی خۆت ، سبەینێ بیهێنەرەوە بۆ لام. دەڵێت: ڕۆشتم. کە ڕۆژ بووەوە بۆ

سبەینێ بردمەوە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، کە بینی فەرمووی: دایکت ڕۆڵە ڕۆت بۆ بکات (ابو سفیان) کاتی ئەوە نەهاتوە ، کە بزانی هیچ خودایەك نیە جگە لە (ﷲ) ؟ وتی: دایكو بابم بە قوربانت بن ، چەندە بەحەوسەڵەو ڕێزدارو خزم دۆستیت؟ پێم وایە ئەگەر جگە لە خودا خوایەکی تر هەبوایە دەستبەرداری من نەدەبوو.

فەرمووی: (ابا سفیان) ئەی کاتی ئەوە نەهاتوە کە بزانیت من پێغەمبەری خودام؟ وتی: دایكو باوکم بەقوربانت بێت ، چەندە بەحەوسەڵەو ڕێزدارو خزم دۆستیت؟ سەبارەت بەمەیان هێشتا لەدڵمدا شتێك ماوە. (عباس) پێی وت: دایکت ڕۆڵەڕۆت بۆ بکات موسڵمان بە ، شایەتومان بهێنە ، پێش ئەوەی بدرێت لە گەردنت . لەوێدا (أبو سفیان) شایەتومانی هێنا.

(عباس) وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ (ئەبو سفیان) کابرایەکە حەزی لە ناوبانگە ، پشکێکی بدەرێ . فەرمووی: بەڵێ باشە، هەرکەسێك بڕواتە ماڵی (أبو سفیان) بێوەی دەبێت ، هەرکەسێك دەرگای ماڵەکەی لەسەر خۆی دابخات بێوەی دەبێت ، هەرکەسێك بڕواتە (بیت الحرام) ئەویش بێوەی دەبێت.

سوپای ئیسلام (مر الظهران) بەجێ دەهێڵێت بەرەو مەککە

لەو بەیانیەدا ، سەرلەبەیانی (ڕۆژی چوارشەمە (١٧)ی مانگی ڕەمەزانی ساڵی هەشتەمی کۆچی) ، پێغەمبەر ﷺ (مر الظهران)ی بەجێهێشت بەرەو مەککە ، فەرمووی بە (عباس)ی مامی کە (أبو سفیان) بهێڵێتەوە لە تەنگەبەری شێوەکەی نێو شاخەکەدا تا بەچاوی خۆی سەربازانی خودا ببینێت . (عباس) بەو شێوەیەی کرد کە پێغەمبەر ﷺ فەرموو بووی ، خێڵو تیرەکان هەریەکەیان بەئاڵای خۆیان تێپەڕین هەر لەگەڵ تیرەیەك بەبەردەمیدا تێدەپەڕین (أبو سفیان) دەیپرسی: ئەرێ (عباس) ئەمانە کێن؟

ئەویش بۆ نمونە دەیوت ئەوە : (سلیم) ە .

(ابو سفیان)یش دەیوت : ئاخر من چیم داوە لە (سلیم)؟

پاشان تیرەیەکی تر تێدەپەڕی ، دەیوت: (عباس) ئەی ئەوانە کێن؟

(عباس) دەیوت : (مزینة)ن . ئەویش دەیوت: من چیم داوە لە (مزینە)؟

تا هەموو تیرەکان تێپەڕین ، هیچ تیرەیەك تێنەدەپەڕی (أبو سفیان) پرسیاری لە (عباس) نەکات ئەوان کێن ؟

که هەواڵی دەدایە ، دەیوت : ئاخر من چیم داوە لەفلانەو فیسارە تیرە، من چۆن دەرەقەتی ئەم هەمووە دێم؟

تا پێغەمبەری خوا ﷺ بەکەتیبە سەوزەکەی خۆیەوە گوزەران ، کۆچەران و ئەنسارییەکانی تێدابوو، لە ناو زنجیربەندو شمشێری زۆر بریسكو ورشە بەرچاوی دەبرد ، (ابو سفیان) وتی: (سبحان الله) ئەریٚ (عباس) ئەوانە کێن؟

(عباس) وتی: ئەوە پێغەمبەری خودایە ﷺ لەناو کۆچەرانو ئەنسارەکاندا ، (ابو سفیان) وتی: باوەڕ ناکەم کەس بەرگەی ئەمانە بگرێت .

پاشان وتی: (ابا الفضل) بەڕاستی برازاکەت ئەمڕۆ زۆرگەورە بووە.

(عباس) وتی: (ابا سفیان) ئەوە نازونیعمەتی پێغەمبەرێتیە .

(ابو سفیان) وتی: بەڕاستی وایە.

ئالأی ئەنسار بەدەستی (سعد)ی کوڕی (عبادە)وە بوو ، کە بەلای (ابو سفیان) دا تێپەڕی ، (سعد) وتی بە (ابو سفیان): ئەمڕۆ ڕۆژی داستان و شەڕە ، ئەمڕۆ موڵكو ماڵتان حەلأڵ دەکەین ، ئەمڕۆ خودا قوڕەیشی زەلیلو داماو کرد.

کە پێغەمبەر ﷺ بەلای (ابو سفیان)دا تێپەڕی (ابو سفیان) وتی: پێغەمبەری خودا گوێت لیٚ بوو کە (سعد) چی وت ؟

فەرمووی: چی وت؟

وتی: ئەوەو ئەوەی وت .

(عثمان) و (عبدالرحمن)ی کوڕی (عوف) وتیان: پێغەمبەری خوا ﷺ ، پێدەچێت ئەم پیاوە شتێك بقەومێنێت لەناو قوڕەیشدا.

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بەڵکو ئەمڕۆ کابەی پیرۆز گەورە ڕادەگیرێت ، لە ئەمڕۆدا خوای مەزن قوڕەیشی سەربەرز کرد.

پاشان ناردی بە شوێن (سعد) داو ئالأکەی لێسەندەوەو دایەدەست (قیس)ی کوڕی .

پێم وایە کە ئالأکە لە دەست (سعد) دەرنەچووبێت ، وتراویشە: داویەتیە دەست (زبیر)ەوە.

قورەیش لەناكاودا بەهاتنی سوپای ئیسلام دەزانێت

كە پێغەمبەر ﷺ بەلای (أبو سفيان)دا تێپەڕی ، (عباس) وتی: (أبو سفيان) بڕۆ فریای خزمەكانت بكەوە. (أبو سفيان) بەخێرایی گەڕایەوە بۆ مەككە ، بەدەنگی بەرز هاواری كرد: ئەی خێڵی قورەیش ، ئەوە موحەممەدە سوپایەكی بۆ هێناون ئێوە دەرەقەتی نایەن ، هەركەسێك بڕواتە ماڵی (أبو سفيان) بێوەی دەبێت. (هند)ی هاوسەری بۆ دەرچوە دەرەوە ، سمێڵی گرت و وتی: ئەم كابرا ڕووهەڵماڵراوە پێپەتیە بكوژن ، خوا لەناوت بەرێت چ پیاوێكیت.

(أبو سفيان) وتی: دایك ڕۆڵە ڕۆتان بۆ بكات ، لەخۆتان بایی مەبن ، سوپایەكی هێناوە ئێوە چاری ناكەن بۆیە هەركەسێك بڕواتە ماڵی (أبو سفيان) بێوەی دەبێت. وتیان: خوا بتكوژێت ، ماڵەكەی تۆ ئەتوانێت كێ پەنا بدات؟ وتی: هەركەسێكیش دەرگای ماڵەكەی خۆی دابخات بێوەی دەبێت ، هەركەسێكیش بڕواتە مزگەوتی (حەرام) بێوەی دەبێت. خەڵكی بڵاوەیان لێ كرد بۆ مزگەوت و ماڵەكانی خۆیان . چەند گەنجێكی هەرزەو بێ عەقڵیان هێشتەوەو وتیان: ئەوانە دەنێرینە پێشەوە ئەگەر شتێكیان كرد بۆ قورەیش ئێمەش دەچینە پاڵیان ، ئەگەر هیچیان پێنەكراو گیران ، چیان لێ داوا بكرێت دەیدەین ، ئەنجا گێل و عەقڵ سووكەكانی قورەیش لە دەوری (عكرمە)ی كوڕی (أبو جهل)و (صفوان)ی كوڕی (أمیە)و (سهیل)ی كوڕی (عمرو) لە (خندمە)دا كۆبونەوە بۆ شەڕكردن لەگەڵ موسڵمانەكاندا ، كابرایەكی خێڵی (بنی بكر)یان لەناودا بوو ناوی (حماس)ی كوڕی (قیس) بوو ، پێشتر خەریكی ئاسنگەری بوو ، شمشێری دروست دەكرد ، ژنەكەی كە بینی خۆی ئامادە دەكات پێی وت: ئەرێ ئەوە بۆچی خۆت ئامادە دەكەیت؟ (حماس) وتی: بۆ شەڕكردن لەگەڵ موحەممەدو هاوەڵەكانی. ژنەكەی وتی: وەڵڵاهی ئەمڕۆ هیچ هێزێك نیە بتوانێت بەرگە بگرێت لەبەردەم سوپاكەی موحەممەدو هاوەڵەكانی. (حماس) وتی: وەڵڵاهی ئاوات ئەخوازم كە هەندێكیان بكەمە خزمەتكاری تۆ. پاشان وتی:

إنْ يقبلوا اليومَ فمالي علـــةٌ هذا سلاح كـــاملٌ وألـــةٌ

وذو غرارين سريعُ السَّلـــةٌ[1]

ئەم پیاوە یەكێك بوو لەو كەسانەی لە (خندمە)دا كۆبووبووە لەگەڵ (عكرمە) و تاقمەكەیدا.

---

[1] / سرع السلة: بەخێرای لەكێلان دەركێشان . ذو غرارين: دوو نوك.

سوپای ئیسلام دەگاتە (ذي طوى)

پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕۆشتن بەردەوام بوو تا گەیشتە (ذي طوى) ، کە نازو ڕێزی سەرکەوتن و فەتحی بینی سەری دانەواند بۆ خودای تاك و تەنها ، بە شێوەیەك خەریك بوو ڕیشی پیرۆزی بەر پشتی وشترەکەی دەکەوت ، لەوێدا سوپاکەی دابەشکرد ، (خالد)ی کوڕی (ولید) بۆ لای ڕاست ، کە خێڵەکانی (سليم) و (أسلم) و (غفار) و (مزينە) و (جهينە) و چەند تیرەیەکی تری عەرەبی تێدابوو ، فەرمانی پێدا کە لەبەشی خوارەوەی مەککەوە بڕواتە ناو مەککەوەو پێی فەرموو: ئەگەر هەرکەسێکی قورەیش هاتە ڕێگەتان و شەڕی لەگەڵ کردن لێیان دەن و دروێنەیان بکەن ، تا لە (صفا) پێم دەگەنەوە.

(زبیر)ی کوڕی (عوام)یش لەلای چەپەوە بوو ، ئالاکەی پێغەمبەری خوای ﷺ پێبوو ، فەرمانی پێدا کە لەبەشی سەرەوە بڕواتە ناو مەککەوە، لەڕێگەی (كداء)ەوە ، ئالاکەی لە (حجون)دا بچەقێنێت و نەجوڵێت هەتا خۆی پێی دەگاتەوە.

(أبو عبيدە)ش دانرابوو بە سەرکردەی پیادەو بێچەکەکان ، فەرمانی پێدا کە بەناو دۆڵەکەدا بڕوات تا دەڕواتە ناو مەککەو لەوێ دەگاتەوە بە پێغەمبەری خوا ﷺ.

سوپای ئیسلام دەڕواتە ناو مەککەوە

هەریەکێك لە کەتیبە سەربازیەکان لەشوێنی دیاری کراوی خۆیانەوە چوونە ژوورەوە ، خالیدیش هەرکەسێك بهاتایەتە ڕێگەیان و بەرەنگاری بکردنایە دەیان کوشت ، دووکەسیش لە هاوەڵەکانی (كرز)ی کوڕی (جابر)ی (فهری) و (خنيس)ی کوڕی (خالد)ی کوڕی (ربيعە) بەهۆی جیابونەوەیان لە سوپاکە کوژران ، هەرزەو عەقڵ ساویلکەکانی قورەیشیش ڕووبەڕووی (خالد)و هاوەڵەکانی بوونەوەو بوو بەشەڕی دوراودور ، دوانزە کەسیان لە موشریکان پێکاو لەئەنجامدا موشریکان ڕایانکردو هەڵاتن ، (حماس)ی کوڕی (قيس)یش کە پێشتر چەکی دروست دەکرد بۆ شەڕکردن دژ بەموسڵمانەکان ، هەڵات و خۆی کرد بە ماڵەکەیدا ، وتی بەژنەکەی: دەرگاکە دابخە. ژنەکەی وتی: ئەی ئەو ڕۆژەت لە چی کە شیعرت دەخوێندەوەو خۆت بادەدا ؟ ئەویش وتی:

إنك لو شهدتَ يومَ الخندمة ... إذ فرّ صفوانٌ وفرَّ عكرمَهْ
واستقبلتنا بالسيوف المسلمه ... يقطعن كلَّ ساعدٍ وجُمْجُمَهْ
ضرباً فلا يسمع إلاَّ غمغمه ... لهم نَهيتٌ خلْفنا وهَمْهَمَه [1]
لم تنطقي في اللوم أدنى كلمة

[1] / همهمة : دەنگ و زرنگانەوە .

(خالد) بەناو مەككەدا گەڕا تا لە کۆتاییدا لەسەر (صفا) گەیشتەوە بە پێغەمبەر ﷺ .

(زبیر)یش پێشڕەوی کرد ، تا لە مزگەوتی (فەتح)دا ئاڵاکەی لە (حجون)دا چەقاند ، دوای ئەوە کرایە گومەز ، لە شوێنی خۆی نەجولا تا پێغەمبەری خوا ﷺ تەشریفی هێناو پێی گەیشتەوە.

پێغەمبەر ﷺ دەڕواتە مزگەوتی حەرام و لە بت پاکی دەکاتەوە

ئەنجا پێغەمبەر ﷺ تەشریفی هەستاو ; کۆچکەران و ئەنسارەکانیش بەدەوریدا خۆیان سازدا ، تا چووە ناو مزگەوتەکەوە ، بەرەو (حجر الأسود) چوو ، دەستی پێوەگرت و تەوافی بەیتی کرد ، کەوانێکی بەدەستەوە بوو لە دەوروبەرو سەرو ناوەوەی کابەی پیرۆزدا سێسەدو شەست بتی تێدابوو ، بەکەوانەکەی پێیدا دەکێشان و دەیفەرموو : ﴿ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا ﴾ الإسراء/٨١. هەروەها دەیفەرموو: ﴿ قُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ ﴾ سبأ/٩٤. بتەکانیش یەکەبەیەکە بەم لاولاداو بەرەو ڕوو دەکەوتن.

بەسەر وشترەکەیەوە تەوافی دەکرد ، هێشتا ئیحرامی نەکردبوو ، تەنها تەوافی دەکرد ، کە تەواوی کرد (عثمان) ی کوڕی (طلحة)ی بانگ کردو کلیلی کابەی لێ وەرگرت ، فەرمانیدا کرایەوە ، چووە ژوورەوە ، چەندین وێنەی تێدا بینی ، وێنەی (ابراهیم)و (أسماعیل)ی تێدا بینی خەریکی تیروپشك بوون ، فەرمووی: خوا ئەمانە بکوژێت ، وەڵلاهی هەرگیز ئەوان ئەم تیرو پشکەیان نەکردوە ، هەرلەناو کابەدا کۆترێکی بینی لە مۆم دروست کرابوو ، بەدەستی خۆی شکاندی، فەرمانیدا وێنەکانیشیان لابرد.

پێغەمبەر ﷺ لەکابەدا نوێژ دەکات و لەبەردەم قورەیشدا وتار دەخوێنێتەوە

پاشان دەرگاکەی بەسەرخۆیو (أسامە)و (بلال)دا داخست ، ئەنجا ڕووی کردە ئەو دیوارەی ڕووی لە دەرگاکەیەو تائەوەندەی سێ باڵی مابوو بۆ دەرگاکە وەستا ، دوو ستونی ناو کابەی خستەلای دەستی چەپیو یەکێکیشی خستەلای دەستی ڕاستیو سێ شوێنیشی خستە پشتەوەی خۆی و لەو ڕۆژگارەدا کابە

لەسەر شەش ستون ڕاوەستابوون ، پاشان نوێژی کردو بەدەوری (بیت)دا سوڕایەوە ، لە هەموو ڕووەکانیدا (الله أکبر)ی کرد (لا اله الا الله)ی دەخوێندەوە ، ئەنجا دەرگاکەی کردەوە ، مزگەوت پڕبوو لە خەڵك ڕیزبوون و چاوەڕوانیان دەکرد بزانن پێغەمبەر ﷺ چی دەکات ، هەردوو لاشیپانی دەرگاکەی گرت ، ئەوانیش لە خوارەوە دابوون فەرمووی:

جگە لەخوا هیچ پەرستراوێکی تر نیە ، بێ شەریکە ، بەڵێنی خۆی بردە سەر ، بەندەکەی خۆی سەرخست ، هەموو گرۆهەکانی ژێرخست ، هەموو هەق‌و حسابێك لە ژێر ئەم دوو پێیەی مندایە ، جگە لە زێوانی بەیت و ئاودانی حاجیان ، کوژراوی هەڵەو نیمچە قەستی - قامچی و دار - خوێنباییەکی قورسی لەسەرە ، کە بریتیە لە سەد وشتر بەمەرجێك چل دانەیان دووگیان بن.

ئەی خەڵکی قورەیش ، خوای گەورە نەریتی نەفامی و شانازیی باوو باپیرانی هەڵپێچایەوە ، هەموو خەڵك نەوەی ئادەمن ، ئادەمیش لەگڵ دروست بووە ، پاشان ئەم ئایەتەی خوێندەوە ﴿ يَاأَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴾ الحجرات /١٣.

﴿ لا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ ﴾

پاشان فەرمووی: خەڵکی قورەیش ، ئێوە پێتان وایە من چیتان لێ دەکەم؟ وتیان: خێروچاکە ، برایەکی بەڕێزو برازایەکی بەڕێزیت. فەرمووی: من ئەوەتان پێدەڵێم کە یوسف بەبراکانی خۆی گوت: ﴿ لاَ تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ ﴾ بڕۆن هەمووتان ئازاد بن.

کلیلی بەیت دەدرێتەوە بە خەڵکەکەی

پاشان پێغەمبەر ﷺ لە مزگەوتدا دانیشت ، (علی) چووە خزمەتی ، کلیلەکەی کابەی بەدەستەوە بوو ، وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ دەرگاوانی و ئاودانی حاجیانمان بدەرێ ، خوای مەزن سەلأواتت لێ بدات .

لە ڕیوایەتێکی تریشدا هاتوە: ئەو کەسەی ئەو قسەیەی وت (عباس) بوو. پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: (عثمان)ی کوڕی (طلحة) لە کوێیە؟ بانگ کرا ، پێی فەرموو: کلیلەکەی دەستم بدەرێ (عثمان) ، ئەمڕۆ ڕۆژی چاکەو وەفاداریە.

له ڕیوایەتەکەی (ابن سعد)یشدا هاتووە لە (الطبقات)دا ، دەڵێت:

لەو کاتەدا کە کلیلەکەی پێدا فەرمووی : وەری بگرن تا هەتاهەتایە ، مەگەر زاڵم وەگەرنا کەس بۆی نیە لێتان بسێنێت ، ئەی (عثمان) ، خوای مەزن ئێوەی کردوە بەئەمینداری سەر ماڵەکەی خۆی ، بەچاکەو حەڵاڵ لەو پشکە بخۆن کە لە ڕێگەی ئەم (بیت)ە پیرۆزەوە پێتان دەگات.

(بیلال) لە سەربانی کابەی پیرۆز بانگ دەدات

کاتی نوێژ هات ، پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا بە (بیلال) کە بچێتە سەر کابەی پیرۆزو بانگ بدات ، لەو کاتەدا (أبو سفیان)ی کوڕی (حرب)و (عتاب)ی کوڕی (أسید)و (حارث)ی کوڕی (هشام) لە دەرەوەی کابەدا دانیشتبوون

(عتاب) وتی: خوا ڕێزی لە (أسید)ی باوکم گرت کە زوو مردو گوێی لەم قسە ناخۆشانە نەبوو ،

(حارث)یش وتی: وەڵڵاهی ئەگەر بمزانیایە ئەوە هەقە شوێنی دەکەوتم.

(أبو سفیان)یش وتی: وەڵڵاهی من ورتەم لە دەمەوە نایەت ، چونکە ئەگەر قسە بکەم پێم وایە کە ئەو دەنکە زیخە بۆی دەگێڕێتەوە.

پێغەمبەر ﷺ چووە دەرەوە بۆ لایان و پێی فەرموون: هەرچیەکتان گوت گوێم لێ بوو. پاشان پێی وتن کە چیان وتووە ،

(حارث) و (عتاب) وتیان: بەڕاستی شایەتی ئەدەین تۆ پێغەمبەری خودایت ، چونکە کەس لەوێدا نەبوو ئەم هەواڵەت بداتێ ، جگە لە خودای مەزن.

نوێژی سەرکەوتن یان نوێژی شوکرانە

ئەو ڕۆژە پێغەمبەر ﷺ چووە ماڵی (أم هانی) کچی (أبو طالب) ، خۆی شۆرد ، هەشت ڕکات نوێژی لە ماڵی (أم هانی)دا کرد ، چێشتەنگاو بوو ، (أم هانی) وایزانی نوێژی چێشتەنگاوە بەڵام نوێژی فەتح بوو ، (أم هانی) لە ماڵەکەیدا پەنای دوو هێوەری خۆی دابوو ، پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموو: (أم هانی) تۆ پەنای هەرکەسێك بدەیت ئێمەش پەنای ئەدەین ، لەکاتێکدا کە (علی) کوڕی (أبو طالب)ی برای ویستبووی هەردوکیان بکوژێت ، (أم هانی)یش دەرگاکەی بەسەردا داخستبوون ، ئەو پرسیاری لە پێغەمبەر ﷺ کرد بوو ، پێغەمبەریش ﷺ ئەو وەڵامەی دابوەوە.

حەلاڵ کردنی خوێنی چەند پیاوێکی تاوانبار

پێغەمبەر ﷺ خوێنی نۆکەسی گەورە تاوانباری حەلاڵ کردبوو، فەرمانیدا بەکوشتنیان ئەگەر خۆشیان بەدیواری کابەدا هەڵواسن، ئەوانەش بریتی بوون لە:

١. (عبد العزى) کوڕی (خطل)و
٢. (عبدالله)ی کوڕی (أبی سرح)و
٣. (عکرمه)ی کوڕی (أبو جهل)و
٤. (حارث)ی کوڕی (نفیل)و
٥. (مقیس)ی کوڕی (صبابه)و
٦. (هبار)ی کوڕی (أسود)و

٧ ـ ٨ . دوو کەنیزەکی (ابن خطل)یش کە بە شیعری ناشیرین هەجوی پێغەمبەریان دەکرد ﷺ ،

٩. هەروەها (سارە)ی کەنیزەکی تیرەیەك لەخێڵی (عبد المطلب) کە نامەکەی (حاطب)ی هەڵگرتبوو.

سەبارەت بە (ابن أبی سرح) ، (عثمان) هێنایە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و ، تکای بۆکرد ئەویش چاوپۆشی لێکردو خوێنی نەڕشت و ئیسلامبونەکەی لێ قەبوڵ کرد ، پێشتر لێی وەرنەدەگرت سا بەڵکو یەکێك لە هاوەڵانی بیکوژن ، چونکە پێش ئەوەی موسڵمان بوو کۆچی کرد ، پاشان هەڵگەڕایەوە و گەڕایەوە بۆ مەککە.

(عکرمة)ی کوڕی (أبو جهل)یش هەڵات بەرەو یەمەن ، ژنەکەی داوای پەنادانی بۆ کرد لە پێغەمبەر ﷺ ، پێغەمبەریش ﷺ پەنایداو دڵنیای کرد ، ئەنجا چوو بۆلای بۆ یەمەن موسڵمان بوو گەڕایەوەو موسڵمانیەتیەکەشی زۆر باش بوو.

(ابن خطل)یش خۆی هەڵواسیبوو بەدیواری کابەدا ، پیاوێك هات هەواڵی دا بە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : بیکوژە ، چوو کوشتی.

(نمیله)ی کوڕی (عبدالله)ش (مقیس)ی کوڕی (صبابه)ی کوشت ، (مقیس) پێشتر موسڵمان بوو بوو ، پاشان بەناهەق پیاوێکی ئەنساری کوشتبوو ، ئەنجا هەڵگەڕابوەوەو پەیوەندی کرد بە موشریکەکانەوە.

(حارث)یش لە مەککەدا زۆر ئازاری پێغەمبەری دەدا ﷺ (علی) کوشتی.

(هبار)ی کوڕی (أسود) ئەوکەسە بوو کە لەکاتی کۆچکردنی (زینب)ی کچی پێغەمبەردا ﷺ چوو بووە ڕێگەی ، ئەویش لەدەستی ڕای کردبوو لەسەر بەردێك کەوتبووە خوارەوەو سکەکەی لەبارچوو بوو ، لە ڕۆژی فەتحی مەککەدا (هبار) هەڵات ، پاشان موسڵمان بوو موسڵمانێکی باشی لێ دەرچوو.

دوو کەنیزەکەکەش یەکێکیان کوژراو ، ئەوی تریشیان پەنادراو موسڵمان بوو ، هەروەها (سارە)ش پەنادراو لەدواییدا موسڵمان بوو.

(ابن حجر) دەڵێت: (أبو معشر) لەناو خوێن حەڵاڵکراوەکاندا باسی (حارث)ی کوڕی (طلاطل)ی (خزاعی)یشی کردوە، (علی) کوشتویەتی ، (حاکم)یش دەڵێت: (کعب) ی کوڕی (زهیر)یش یەکێك بووە لەوانە ، بەسەرهاتەکەشی بەناوبانگە ، دوای ئەوە هات و موسڵمان بوو ، (أرنب)ی کەنیزەکی (ابن خطل)یش کوژرا ، بەپێی ڕیوایەتەکەی (ابن اسحاق) (أم سعد)یش کوژراوە ، ژمارەکە بەتەواوی هەشت پیاوو شەش ژنن ، پێدەچێت (أرنب) و (أم سعد) دوو کەنیزەکەکە بن ، جوداوازی هەیە لە ناوەکانیاندا یان بەپێی شورەت و ناوبانگ ناونرا بن.[1]

موسڵمان بوونی (صفوان)ی کوڕی (أمیه) و (فضالة)ی کوڕی (عمیر)

(صفوان) یەکێك نەبوو لەو کەسانەی خوێنیان حەڵاڵ کرابوو ، بەڵام بەو سیفەتەی کە یەکێك بوو لە سەرکردەکانی قوڕەیش لەخۆی ترساو هەڵات ، (عمیر)ی کوڕی (وهب)ی (جمحی) لای پێغەمبەر ﷺ تکای بۆ کرد تکاکەی لێ قەبوڵ کراو پێغەمبەر ﷺ ئەو مێزەرەی پێ بەخشی کە لەکاتی فتحی مەککەدا بەسەریەوە بوو. کە ڕای کرد (عمیر) چوو بەدوایدا ، دەیویست سواری کەشتی بێت لە (جدە)وە بەرەو (یمن) بڕوات گێڕایەوە ، کە هاتەوە عەرزی پێغەمبەری کرد ﷺ کە دوومانگ مۆڵەتی بداتێ ، فەرمووی: چوارمانگ مۆڵەتت دەدەمێ ، پاشان موسڵمان بوو ، پێشتر ژنەکەی پێش خۆی موسوڵمان بوو بوو ، ئەنجا لەسەر نیکاحی یەکەم دایمەزراندنەوە.

(فضالة)ش پیاوێکی بەغیرەت بوو ، لەکاتێکدا کە پێغەمبەر ﷺ تەوافی دەکرد ، هات بۆ کوشتنی ، پێغەمبەریش ﷺ هەواڵی نیازەکەی دڵی پێ وت ، کابرا دەست بەجێ موسڵمان بوو.

---

[1] / فتح الباری ٨/١١و١٢.

وتارەکەی پێغەمبەر ﷺ لە ڕۆژی دووەمی فەتحدا

بۆ سبەینێ ڕۆژی دووەمی فەتحی مەککە ، پێغەمبەر ﷺ وتاریدا ، وەسف و سوپاسی خودای کرد بەو وەسفەی شایستەی بێت ، فەرمووی: خەڵکینە ، خودای مەزن خاکی مەککەی حەرامکردوە لەو ڕۆژەوە ئاسمانەکان و زەمینی بەدیهێناوە ، لەبەرئەوە تاڕۆژی قیامەت بەحەرامی دەمێنێتەوە ، بۆ هیچ کەسێکی ئیماندار نیە خوێنی تێدا بڕژێت ، یان درەختێکی تێدا ببڕێت ، ئەگەر کەسێك ئەوکارەی کردو وتی پێغەمبەریش لەناو مەککەدا کوشتاری کردوە ، بڵێن: خودا ئیزنی داوە بەپێغەمبەر ﷺ و ئیزنی نەداوە بەئێوە. منیش کاتێکێ ڕۆژم بۆ حەڵاڵکرا ، دوای ئەوە مەککە وەك جاران حەرام کرایەوە ، با ئەو کەسەی ئامادەیە ئەم هەواڵە بگەیەنێت بەو کەسەی لێرە نیە.

لەڕیوایەتێکیشدا هاتووە: نابێت دڕکێکیشی تێدا دەربهێنرێت و ڕاوی تێدا بکرێت و ونبووی هەڵگیرێتەوە مەگەر کەسێك بیناسێتەوەو داری سەوزی ببڕێتەوە. (عباس) وتی: پێغەمبەری خودا جگە لەگیای (أذخر) چونکە ماڵ‌وحاڵیان بەو گیایە دادەپۆشن. پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: کەواتە جگە لە (أذخر).

خێڵی (خزاعة) پیاوێکی خێڵی (بني ليث) یان کوشتبوو لە بەرامبەر خوێنێکی سەردەمی جاهیلیدا ، لەو بارەیەوە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خێڵی (خزاعة) ئیدی کەس مەکوژن پێشتر خەڵکی زۆر کوژراوە ، یەکێکتان کوشتوە دەبێت هەقی بدەم ، لەدوای ئەم ساتە وەختەوە هەرکەسێك کوژرا ، کەس و کاری دوو مافیان هەیە ، یان بکوژەکەی دەکوژرێتەوە یان خوێنەکەی دەدرێت.

لەڕیوایەتێکی تریشدا هاتوە ، کابرایەکی یەمەنی ناوی (أبو شاة) بوو ، هەستاو وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ ئەمەم بۆ بنووسە ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بینووسن بۆ (أبو شاة).[1]

خەمخواردنی ئەنساریەکان بۆ مانەوەی پێغەمبەر ﷺ لە مەککدا

کە بەتەواوی مەککە ڕزگارکرا ، کە خاك و ئاوو نیشتیمانی پێغەمبەرە ﷺ ، ئەنساریەکان لەناو خۆیاندا بوو بەمقۆ مقۆیان وتیان: پێتان وایە دوای ڕزگارکردنی مەککە ئیتر پێغەمبەر ﷺ لە شارەکەی خۆیدا بمێنێتەوە؟

---

[1] / بۆ ڕاستی ئەم ڕیوایەتانە بڕوانە (صحیح البخاري) ١/٢٠٢،٢٢٩،٢٢٨؛٢٤٧،٢١٦،٢٢/٦١٧،٦١٥ ، صحیح مسلم ١/٤٣٩،٤٣٨،٤٣٧ ، (ابن هشام) ٢/٤١٦،٤١٥ ، هەروەها (ابو داود) ١/٢٧٦.

لەو کاتەدا پێغەمبەر ﷺ بەسەر کێوی (صفا)وە بوو دۆعای دەکرد ، کە لێبوەوە پێی فەرموون: ئەوە چیتان دەوت؟ وتیان: هیچمان نەدەوت پێغەمبەری خوا. وازی لێ نەهێنان تا پێیان وت ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: پەنا بەخوا ژیان ئەو ژیانەیە کە لەناو ئێوەدا بێت ، مردنیش ئەو مردنەیە کە لەناو ئێوەدا بێت.

بەیعەت وەرگرتن

کە مەککە فەتح کرا ، ڕاستی دەرکەوت بۆ خەڵکی مەککەو زانیان کە سەرکەوتوو نابن ئەگەر موسڵمان نەبن ، بۆیە ملیان بۆ کەچ کردو کۆبونەوە بۆ بەیعەتدان ، پێغەمبەر ﷺ لەسەر (صفا) دانیشت بۆ وەرگرتنی بەیعەت لەخەڵك ، (عمر)ی کوڕی (خطاب)یش لە خواریەوە بوو ، خەڵکەکەی ڕێك دەکرد لەسەر گوێڕایەڵی و بەگوێکردن بەگوێرەی توانا بەیعەتیاندا بە پێغەمبەر ﷺ.

لە (المدارك)یشدا هاتووە[1]: دەگێڕنەوە کە پێغەمبەر ﷺ لە بەیعەتی پیاوان بوەوە دەستی کرد بە بەیعەت وەرگرتن لە ژنان ، هێشتا هەر لەسەر (صفا) بوو (عمر)یش لە خواریەوە بوو بەفەرمانی پێغەمبەر ﷺ بەیعەتیاندا بە(عمر): ئەویش لەجیاتی پێغەمبەر ﷺ لەفەرمانەکان ئاگاداری دەکردن ، (هند)ی کچی (عتبة) هاوسەرەکەی (ابو سفیان) کە هات لە ترسی پێغەمبەرو ﷺ ئەو کارەی کردبووی بە (حمزة) ، سەری خۆی داپۆشی بوو بۆ ئەوەی نەناسرێتەوە ،

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بەیعەتتان لەگەڵدا دەبەستم لەسەر ئەوەی هاوەڵ بۆ خودا پەیدانەکەن. (عمر) بەیعەتی‌دا بەژنەکان کە هاوەڵ بۆ خودا پەیدا نەکەن،

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: دزیش نەکەن.

(هند) وتی: (ابو سفیان) پیاوێکی ڕژدە، ئەگەر کەمێك لەماڵەکەی ببەم ڕەوایە ؟

(ابو سفیان) وەستابوو ، وتی: ئەوەش کە بردوتە هەر حەلاڵە ،

پێغەمبەر ﷺ دەستی کرد بەپێکەنین و (هند)ی ناسیەوە ،

فەرمووی: ئەوە تۆ (هند)یت؟

---

[1] / بڕوانە (مدارك التنزیل) نوسینی (النسفی) تەفسیری ئایەتی بەیعەت.

وتی: بەڵێ ، پێغەمبەری خوا تکات لێ دەکەم لە کارەکانی پێشووم بمبورە ، خوا لێت خۆش بێت.

فەرمووی: لەسەر ئەوەش نابێت زینا بکەن ،

(هند) وتی: بۆچی ژنی (حر) زینا دەکات ؟

فەرمووی: نابێت ڕۆڵەکانیان لەناوبەرن ،

. (هند) وتی: بەمناڵی پەروەردەمان کردن ، کەچی بەگەورەیی ئێوە هەموویتان کوشت ، ئێوەو ئەوان باش دەزانن ، شایانی باسە کە (حنظلة)ی کوڕی (ابو سفیان) لە جەنگی بەدردا کوژرا بوو.

بەم قسەیە (عمر) ئەوەندە پێکەنی لەسەر گازی پشت کەوت ، پێغەمبەر ﷺ زەردەخەنەیەکی کرد.

فەرمووی: نابێت بوختان دروست بکەن ،

(هند) وتی: وەڵلاهی قسە هەڵبەستن‌و بوختان کاری ناڕەوایە تۆ تەنها بە کاری باش‌و ڕەوشتی بەرز فەرمانمان پێدەدەیت.

فەرمووی: نابێت لە فەرمانی چاکی پێغەمبەر ﷺ سەرپێچی بکەن.

(هند) وتی: وەڵلاهی کەهاتین بۆ خزمەتت وانەهاتین کە سەرپێچیت بکەین.

کە هند گەڕایەوە ماڵەوە بەدەستی خۆی بتەکەی شکاندو وتی: بەهۆی تۆوە بوغرا بوو بوین.

مانەوەی لە مەککەو کارکردنی تێیدا

پێغەمبەر ﷺ ماوەی نۆزدە ڕۆژ لە مەککەدا مایەوەو دروشمەکانی ئیسلامی بۆ نوێ دەکردنەوەو ڕێنومایی خەڵکی دەکرد بۆ هیدایەت‌و خواپەرستی ، لەو ماوەیەدا فەرمانی‌دا بە (أبا سعید)ی (خزاعی) کە پایەکانی حەرەم تازە بکاتەوەو سریە بە هەر چوارلادا بنێرێت تاخەڵکی بانگ بکەن بۆ ئیسلامەتی و هەموو بتەکانی دەوروبەری مەککە بشکێنێت ، هەموویان شکێنران و بانگخوازێك لەناو مەککەدا بانگی کرد ، با هەرچی بتێکی هەیە لە ماڵەکەیدا بیشکێنێت.

سریەو نێرراوەکان

١. کە پێغەمبەر ﷺ دوای فەتح دڵنیابوو (خالد)ی کوڕی (ولید)ی نارد بۆ شکاندنی پەیکەری (عزی) ، (ئەو کاتە مانگی ڕەمەزان پێنج ڕۆژی مابوو لە ساڵی (٨)ی کۆچیدا) بۆ ئەوەی بیشکێنێت ، پەیکەری (عزی) لە (نخلە) بوو ، ئەم بتە موڵکی (قریش) و هەموو خێڵی (بنی کنانە) بوو ، گەورەترینیان بوو ، خێڵی (بنو شیبان) زێوانی بوون ، (خالد) بە سی ئەسپ سوارەوە بۆی دەرچوو تاگەیشتە سەری و شکاندی ، کە گەڕایەوە پێغەمبەر ﷺ پرسیاری لێکرد ئایا هیچت بینی؟ وتی: نەخێر. فەرمووی: تۆ بتەکەت بەتەواوی نەشکاندوە بگەڕێوە جارێکیتر بیشکێنە ، ئەمجارە (خالد) بە توڕەییەوە شمشێرەکەی هەڵکێشاو گەڕایەوە ، لەوێ ژنێکی ڕەش پێستی ڕووتی سەرپەتی ، هاتە دەرەوە ، (زێوانەکە) هاواری لێ کرد ، (خالد) شمشێرێکی لێدا کردی بەدوو کەرتەوە ، پاشان گەڕایەوە بۆ لای پێغەمبەر ﷺ هەواڵەکەی پێدا. فەرمووی: بەڵێ ئەوە (عزی) بوو ، ئیتر نائومێد بوو لەوەی لەمەودوا لە وڵاتی ئێوەدا بپەرسترێت.

٢. پاشان (عمرو)ی کوڕی (عاص)ی نارد بۆ ڕووخاندنی پەیکەری (سواع)یش ، (سواع) بتێکی (هزیل) بوو لە (رهاط) ، سێ میل لە مەککەوە دوورە ، کە (عمرو) گەیشتە سەر بتەکە ، زێوانەکە پێی وت: چیت دەوێت ؟ وتی: پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێداوم کە بیشکێنم. کابرا وتی: ناتوانیت شتی وابکەیت. (عمر) وتی: بۆچی؟ زێوانەکە وتی: چونکە ڕێگەت نادرێت. (عمر) وتی: سەیرە تۆ هێشتا لەسەر بت پەرستیت؟ دایك ڕۆڵەڕۆت بکات ، ئەو بتە ئەتوانێت ببینێت و ببیستێت؟ پاشان لێی نزیکبوەوەو تێکی شکاند، ئەنجا فەرمانیدا بە هاوەڵەکانی ژووری بتەکەش بڕوخێنن ، هیچیان تێدا نەبینیەوە ، پاشان وتی بە زێوانەکە: ئێستا ڕات چۆنە؟ زێوانەکە وتی: ئەوا منیش ملم کەچ کرد بۆ خودا.

٣. لەهەمان مانگدا (سعد)ی کوڕی (زید)ی (أشهلی) لەگەڵ بیست ئەسپ سواردا نارد بۆ شکاندنی پەیکەری (مناة) لە (مشلل) سەر بەناوچەی (قدید) بوو ، بتی (أوس) و (خزرج) و (غسان) و چەند خێڵێکیتر بوو، کە (سعد) گەشتە لای بتەکە زێوانەکانی وتیان: چیت دەوێت؟ وتی: دەمەوێت پەیکەری (مناة) بڕوخێنم ، وتیان: ئەوە تۆو ئەوە (مناة) ، (سعد) چوو بۆ بتەکە ، ژنێکی ڕووتی ڕەش پێستی قژ گژو بژ بەناوی (ویل)ەوە، لە ژوورەکە هاتە دەرەوەو

سنگی دەکوتا، زێوانەکە پێی وت: خەمت نەبێت (مناة) بۆ خۆی تەمێی یاخی بوانی دەکات . (سعد) لێیداو کوشتی، ئەنجا بتەکەشی ڕوخاندو تێك و پێکی شکاند ، لە ژوورەکەیدا هیچیان نەبینی.

٤. کە (خالد)ی کوڕی (ولید) لە ڕووخاندنی پەیکەری (عزی) هاتەوە ، پێغەمبەر ﷺ لە مانگی (شعبان)ی هەمان ساڵدا (٨ی کۆچی) ناردی بۆ خێڵی (بنی جذیمة) بۆ ئەوەی بانگیان بکات بۆ ئاییني ئیسلام نەك شەڕ بکات ، لەگەڵ سێ سەدو پەنجا پیاوی کۆچەرو ئەنساری خێڵی (بنی سلیم)دا نارد ، کە گەیشتنە لایان ، بانگیان کردن بۆ ئاییني ئیسلام ، بەڵام ئەوان نەیانزانی بەڕێکوپێکی وەڵامیان بدەنەوە لەجیاتی ئەوەی بڵێن (اسلمنا) واتە: موسڵمان بووین ، کەچی وتیان: (صبأنا صبأنا) واتە: بووین بە سابیئە. (خالد) کە لەبارودۆخەکە حاڵی نەبوو کەوتە کوشتو کوشتاریان و هەندێکیانی لێ بەدیل گرتن. هەر دیلێکی دایەدەست پیاوێك و ڕۆژێکیان فەرمانیدا کە هەرکەسەو دیلەکەی خۆی بکوژێت (ابن عمر)و هاوڕێکانی زۆریان پێناخۆش بوو ڕێگەیان نەدا ئەوکارە بکرێت هەتا هاتنەوە خزمەت پێغەمبەر ﷺو بۆیان باسکرد ، پێغەمبەر ﷺ دەستی نزای بەرز کردەوەو فەرمووی: خوایە من بێگوناهم لەوەی خالد کردویەتی. دووجار ئەم نزایەی وتەوە.[1]

پیاوەکانی خێڵی (بنو سلیم) بوون کە دیلەکانی خۆیان کوشت نەك کۆچەرو ئەنسارەکان ، پێغەمبەر ﷺ (علی) نارد قەرەبووی هەموو زیانەکانی بۆ کردنەوەو خوێنی هەموو کوژراوەکانیشیدا ، لەکاتی خۆیدا لەنێوان (خالد) و (عبدالرحمن)ی کوڕی (عوف)دا دەمەدەمێ و دەنگ هەڵبڕین ڕوویدا لەسەر ئەوە ، باسەکە گەیشتەوە گوێی پێغەمبەر ﷺ ، بە (خالد)ی فەرموو: خالد ، گوێ بگرە ، وازبهێنە لە هاوەڵەکانم و هەقت نەبێت بەسەریانەوە ، وەڵڵاهی هەموو کێوی ئوحود ئاڵتون بێت و تۆ لەپێناوی خوادا بیبەخشیت ، ناتوانی بگەیت بەتۆزی پێی هاتوچۆی یەکێك لە هاوەڵەکانم.[2]

---

[1] / صحيح البخاري ١/ ٤٥٠ ، ٢/٦٢٢.

[2] / درێژەی باسی ئەم غەزایەمان وەرگرتوە لە (ابن هشام) ٢/٣٨٩ تا ٤٣٧ و صحيح البخاري ١/ كتاب الجهادو كتاب المناسك ٢/٦١٢ تا ٦١٥، ٦٢٢ و فتح الباري ٨/٣ تا ٣٧ و صحيح مسلم ١/٤٢٧، ٤٢٨، ٤٣٩ ، ٢/١٠٢، ١٠٣ ، ١٣٠ وزاد المعاد ٢/١٦٠ تا ١٦٨، هەروەها (مختصر سيرة الرسول ﷺ) نوسینی (عبدالله النجدي) ل٣٢٢ تا ٣٥١.

ئەوە غەزای فەتحی مەککە بوو ، ئەمەش جەنگی یەکلاکەرەوەو فەتحی هەرەگەورەی موسڵمانان بوو بەسەر قەوارەی بتپەرستیدا ، هیچ بوارو بەهانەیەکی نەهێشت بۆ بتپەرستی لەهەموو دورگەی عەرەبیدا، بەگشتی خێڵە عەرەبەکان چاوەڕوانی ئەوجەنگە سەختەی نێوان موسڵمانانو بتپەرستانیان دەکردو دەیانزانی لە جەنگدا کەسێك لەسەر هەق نەبێت ناتوانێت دەورانی شەڕەکە بباتەوە لەکۆتاییدا ، پێشتریش ئەم بڕوایە لەناخیاندا چەسپابوو پێش نیو سەدەو ئەو ڕۆژگارەی خاوەن فیلەکان هاتن بۆ تێکدانی بەیت و هەموویان وەکو کای خوراو تەفروتونا بوون.

سوڵحی حودەیبیە سەرەتای ئەو فەتحە گەورەیە بوو ، لەو قۆناغەدا خەڵك بەئارامیو دڵنیاییەوە کەوتنە گفتوگۆ لەگەڵ یەکتریدا ، ئیسلامیان بەیەکتری ناساند ، ئەو ژێردەستانەی ناو مەککەش توانیان بیروباوەڕی خۆیان دەربخەن و بانگەشەی بۆ بکەن ، بەو هۆیەوە زۆرێك لەخەڵك هاتنە ناو ئایینی ئیسلامەوە ، تا ڕادەیەك ئەو سوپا ئیسلامیەی لە غەزاو جەنگەکانی پێشودا ژمارەی نەدەگەیشتە سێ هەزار کەس لەم فەتحەدا بوو بە دە هەزار چەکدار

ئەم غەزا یەکلاکەرەوەیە بوو چاوی خەڵکی کردەوەو پەردەی سەرچاویانی لابرد بۆ بیستنی ئیسلام و بەو هەڵوێستە موسڵمانەکان بەتەواوی کۆنترۆڵی هەڵوێستە سیاسی و ئایینیەکەیان کرد لەپانتایی دورگەی عەرەبیداو بوونە دەسەڵاتداری ئایینی و دونیایی لە ناوچەکەدا.

ئەو ڕەوشەی کە لەدوای سوڵحی حودەیبیەوە دەستی پێ کرد تێرو تەواو بوو گەیشتە ئەنجام ، بەم فەتحە گەورەیە کامڵ بوو ، دوای ئەوە ڕەوشێکی کە دەستی پێ کرد کە بەتەواوی لە بەرژەوەندی موسڵمانەکان بوو. بۆیە لەبەردەم خێڵ و تیرە عەرەبەکاندا هیچ بوارێك نەما ئەوە نەبێت پۆل پۆل بێنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و موسڵمان ببن و بانگەوازەکەشی هەڵگرن بۆ هەموو جیهان ، ئەمەش لە دووساڵی داهاتودا ئامادەگی بۆ کرا.

قۆناغی سێ هەم

دوا قۆناغی ژیانی پێغەمبەری مەزنە ﷺ

ئەم قۆناغە دوا قۆناغی ژیانی پێغەمبەری مەزنە ﷺ ، کە بریتیە لەو ئەنجامانەی بانگەوازە ئیسلامیەکە بەدەستی هێنا پاش جیهادێکی دوورو درێژو دەردەسەری و زەحمەتکێشان و خەم و پەژارەو ئاشووب و چەندین شەڕی خوێناویی ، کە لەماوەدای بیست و ئەوەندە ساڵدا تووشی بوو.

فەتح کردنی مەککە مەترسیدارترین دستکەوت بوو موسڵمانەکان لەو ساڵانەدا بەدەستیان هێنا ، بوو بەخاڵی وەرچەرخان ، کەش و هەوای باری عەرەب گۆڕا ، فەتح کردنی مەککە خاڵی جیاکەرەوەی نێوان قۆناغی پێش خۆی و قۆناغی پاش خۆی بوو ، قورەیش لەدیدی عەرەبدا پاسدارو پشتیوانی ئایین بوون و دەبوایە هەموو عەرەب شوێنی قورەیش بکەوتایە ، بۆیە ملکەچکردنی قورەیش دواهەناسەی ئایینی بت پەرستی بوو لە دورگەی عەرەبیدا .

دەکرێت ئەم دوو قۆناغە ، بکەین بە دوو ڕووەوە :

- ❖ ڕووی کێبڕکێ و شەڕ کردن.
- ❖ ڕووی پێشبڕکێی هاتنی گەل و تیرەکان بەرەو ئیسلام.

ئەم دوو دیوە دوو دیوی پێکەوە گرێدراوی ئەم قۆناغەن ، هەرجارەی یەکێکیان پێش ئەوی تریان دەکەوێت ، بەلآم ئێمە ڕیزبەندی بابەتیمان هەڵبژاردو لەبەر ئەوەش بوو کە دیوی شەڕو جەنگ کردن نزیکترە بەقۆناغەکانی پێشوو ، هەروەها گونجاوترە لەوی تر ، بۆیە لە ڕیز بەندیەکەدا پێشمان خست.

غەزای حونەین

فەتح کردنی مەککە گورز وەشاندنێك بوو عەرەبی ڕاچڵەکان و تیرە عەرەبەکانی خستە بەردەم واقیعی حاڵەوەو نەیاندەتوانی بیگۆڕن ، لەبەرئەوە جگە لە چەند تیرەیەکی ملهوڕی سەرسەخت هیچیان بۆ نەمایەوە جگە لەخۆ بەدەستەوەدان لەسەرو هەموویانەوە لق و پۆپەکانی (هوازن) و(ثقیف) ، ئەنجا خێڵەکانی (نصر) و (جشم) و (سعد)ی کوڕی (بكر)و چەند خەڵکێکی (بنی هلال) کە هەموویان لە (قیس عیلان)ن ، ئەم لق و پۆپانە بە لووت بەرزی خۆیاندا دەنازی و پێیان شوورەیی بوو ملکەچی بکەن ، بۆیە چوونە پاڵ (مالك)ی کوڕی (عوف)ی (نصری)و بڕیاریاندا بڕۆن بۆ شەڕی موسڵمانەکان.

کەوتنە ڕێی دوژمن و دابەزینیان لە (أوطاس)

کە فەرماندەی گشتی (مالك)ی کوڕی (عوف) بڕیاری دەرچوونیدا بۆ جەنگی موسڵمانەکان ، هەموو ژن و منداڵ و سەروەت و سامان و مەڕومالآتی دایەبەر لەگەڵ خۆیدا ، ڕۆشت تاگەیشتە (اوطاس) ـ أوطاس شوێنێکە لە ناوچەی (هوازن)ەو نزیکە لە (حنین)ەوە ، (حنین)یش شیوێکە بەتەنیشت (ذي مجان)ەوە ، لە ڕووی (عرفات)ەوە یانزە میل لە مەککە دوورە ـ[1].

شارەزایەکی جەنگ ڕای فەرماندەی گشتی پەسەند ناکات

کە (مالك) لە (أوطاس) دابەزی خەڵکی بەدەوریدا کۆبونەوەو (درید)ی کوڕی (صمه)شیان لەگەڵدا بوو ، ئەم کابرایە پیاوێکی ئازاو شارەزا بوو ،

(درید) پرسی : ئەرێ ئێرە کوێیە؟

وتیان : (أوطاس)ە.

وتی: بەڕاستی بوارێکی باشە بۆ ڕمبازێنی ئەسپ ، نە ئەوەیە سەخت بێت و نە ئەوەشە چاڵ و چۆڵ بێت ، ئەی ئەوە چیە گوێم لە پرمەی وشترو سەرەی گوێدرێژەو گریانی منداڵ و بارەی مێگەلە؟

وتیان (مالك)ی کوڕی (عوف) لەگەڵ ئەم خەڵکەدا ژن و منداڵ و ماڵ و سامانەکەشی هێناون ، (مالك)ی بانگکردو پرسیاری لێکرد کە بۆچی ئەم بەزمەی ناوەتەوە ،

---

[1] بڕوانە فتح الباري.

وتی: ویستم لە پشت هەموو پیاوێکەوە خاوو خێزانەکەی دابنێم ، بۆ ئەوەی غیرەتی بجوڵێت و شەڕ بکات.

وتی: وەڵڵاهی تۆ بۆ شوانی باشیت ، ئەریٚ هەرگیز بووە دۆڕاو هیچی پیٚ بکرێت ؟ ئەگەر ئەمڕۆ سەرکەویت تەنها پیاوێك بەکەڵکت دێت شمشێری بەدەستەوە بێت ، ئەگەر بشدۆڕێیت حەیاو ئابڕووت دەچێت . پاشان هەواڵی تیرو سەرۆك خێڵەکانی پرسی ،

ئەنجا وتی: (مالك) تۆ بەم کارەت هیچت پیٚ ناکرێت ، ئەمانە دوور بخەرەوە بۆ شوێنی دوور لە قەڵای مەحکەمدا دایانبنیٚ ، منداڵەکانیش بخەرە سەرپشتی ئەسپ و بیاننێرەوە ، ئەگەر سەرکەوتیت ئەوانیش پێت دەگەنەوە ، خۆ ئەگەر ژێریش کەوتیت ئەوا بەلایەنی کەمەوە ژن و منداڵەکانت پارێزراو دەبن.

بەڵام (مالك) کە سەرکردەی گشتی بوو ئەم داوایەی ڕەتکردەوەو وتی: وەڵڵاهی شتی واناکەم ، تۆ کابرایەکی پیرو خەڵەفاویت ، وەڵڵاهی یان ئەوەیە هەموو (هوازن) لەگەڵم دێن یان سنگ دەخەمە سەر نوکی ئەم شمشێرەو خۆم دەدەم بەسەریدا تا لە پشتمەوە دەردەچێت ، ئیتر حەزی نەدەکرد باس و خواسی (درید) لە مەسەلەکەدا بمێنێت ، بۆیە خەڵکەکە وتیان: ئێمە گوێڕایەڵی تۆین ،

(درید) وتی: بەڕاستی ئەمە ڕۆژێکە من نەمدیوەو لێشم دەرناچێت .

ئەنجا وتی:

یـــا لَيْتَــني فيهـــا جَــذَعْ   أَخُــبُّ فــيهـــا وأضَــعْ
أقــودُ وطـــفـــاءَ الــزمَعْ   كَــأنّهـــا شـــاةٌ صـــدعْ

سیخوڕەکانی دوژمن

سیخوڕەکانی (مالك) هەواڵی موسڵمانەکانیان بۆ هێنا ، کە گەیشتنەوە قەڵەمی ئەژنۆیان شکابوو ، وتی: کوڕە ئەوە چیتانە ، چیتان لیٚ بەسەر هاتووە؟

وتیان: چەندین پیاوی سەرتاسپیمان بینی بەسواری ئەسپی ڕەنگ تێرەوە بوون ، کە ئەوەمان بینی هێزو تینمان تێدا نەماو ئەوە دەبینی چیمان لیٚ هاتووە.

چاودێرەکانی پێغەمبەر ﷺ

هەواڵ هات بۆ پێغەمبەر ﷺ لەبارەی جموجوڵی دوژمنەوە ، (ابا حدرد الاسلمی) نارد بۆ لایان و فەرمانی پێدا ، کە درە بکاتە ناویان و لەناویاندا بمێنێتەوە تا هەواڵیان دەزانێت و پاشان دەنگوباسیان بهێنێتەوە ، ئەویش وایکرد.

پێغەمبەر ﷺ مەککە بەجێ دەهێڵێت و دەڕوات بۆ (حنين)

(ڕۆژی شەممە شەشی مانگی شەوال ساڵی ٨ی کۆچی) ، پێغەمبەر ﷺ مەککەی بەجێ هێشت ئەوە نۆزدەهەم ڕۆژ بوو کە تەشریفی هاتبووە ناو مەککەوە ، کە دەرچوو دوانزە هەزار موسڵمانی لەگەڵدا بوو ، دە هەزاریان لەوانە بوون کە لەگەڵی دەرچوون بۆ فەتحی مەککە ، دوو هەزاریشیان مەککەیی بوون ، کە زۆرینەیان نۆ موسڵمان بوون پێغەمبەر ﷺ سەد قەڵغانی بەتاقمەکانیانەوە وەرگرت لە (صفوان) و (عتاب)ی کوڕی (أسيد) دانا بەسەر مەککەوە.

کاتی خەوتنان بوو ئەسپ سوارێك هات ، وتی: من سەیری فلاّنە شاخ و فیسارە دۆڵم کردو بینیم خێڵی (هوازن) هەڵیان داوەو بە ژن و منداڵ و ماڵ و سامانەوە لەوێ خێوەتیان هەڵداوەو دابەزیون . پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : خوا یاربێت سبەینێ ئەوە دەبێتە دەسکەوتی موسڵمانان . بۆ پاسەوانێتی ئەو شەوەش (انس)ی کوڕی (ابي مرثد) ی (غنوي) خۆی ئێشکگریێ کرد.[1]

لەڕێگەدا کە بەرەو (حنين) دەچوون درەختێکی سەوزی گەورەیان بینی ، پێی دەوترا (ذات انواط) واتە نیشانەدار، عەرەبە دەشتەکیەکان چەك و تفاقی خۆیان پێدا هەڵدەواسی و ئاژەڵیان لەبەردەمدا سەردەبڕی و لەژێر سێبەرەکەیدا خواپەرستیان دەکرد ، هەندێك لە موسڵمانانی ناو سوپاکە وتیان: پێغەمبەری خوا ﷺ تۆش درەختێك بۆ ئێمە نیشانە بکە هەروەکو ئەوانە درەختێکی نیشانەداری خۆیان هەیە. فەرمووی: (الله اکبر) ، سوێندم بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە ئێوەش قسەکانی شوینکەوتوانی موسا دەڵێنەوە کە دەیانوت: تۆش لە زەویدا خودایەك بۆ ئێمە دروست بکە ، هەروەکو ئەوان خودایان هەیە لە زەویدا. ئەنجا فەرمووی: ئێوە خەڵکێکی نەزانن ، ئەوەی ئێوە دەیڵێن شوێن پێ هەڵگرتنی خەڵکانی ترە ، وەڵلاّهی واتان لێ دێت شوێن هەنگاوەکانی میللەتانی پێش خۆتان دەکەون و گوێ نادەنێ.[2]

هەندێکی تریان کە لایەکی کردەوە بەلای سوپاکە سەریان سوڕما لە زۆری ژمارەی سوپاکەو وتیان: ئیتر لەمەودوا لەبەرکەمی ژمارە شکست ناهێنین ، کە پێغەمبەر ﷺ ئەمەی بەرگوێ کەوت ، زۆری پێ ناخۆش بوو.

---

[1] / بڕوانە (سنن ابي داود).

[2] / (ترمزي) ئەمەی ڕیوایەت کردوە .

تیرهاوێژان شالاوی ناکاو دەهێنن

ده شەو لەمانگی (شوال) تێپەڕی بوو سوپای ئیسلام گەیشتە حنین لە شەوی سیٚشەممەدا ، بەلاَم (مالك)ی کوڕی (عوف) پێش ئەمان گەیشتبووە شوێنەکەو بەشەودا هەموو چەکدارەکانی لەو شیوەدا حەشار دابوو و کەمین و مەفرەزەکانی بەر دەورو بەردا بلاَوە پیٚ کردبوو ، فەرمانی پێدابوون لەگەڵ دەرکەوتنی موسڵمانەکاندا تیر بارانیان بکەن ، ئەنجا یەك دەستەیی شالاَوێکی خێرا بکەنە سەریان.

لە بەرەبەیاندا پێغەمبەر ﷺ سوپاکەی ڕێکخست ، ئالاَو پەرچەمەکانی دابەش کرد بەسەر سوپادا ، لەگەڵ تاریك و ڕووندا موسڵمانان چوونە ناو شیوی (حنین)ەوەو پێیدا شۆڕ بونەوە ، بیٚئەوەی بزانن لەناو تەنگەبەری شیوەکەدا کەمین هەیە ، کە بەرەو خوار دەبونەوە لە هەموولایەکەوە تیرباران کران و کەتیبەو پۆلەکانی دوژمن یەکدەستەیی دایان بەسەریاندا ، موسڵمانەکان شپرزە بوون و گەڕانەوە دواوە کەس ئاگای لە کەس نەبوو ، شپرزە بونێکی سەخت بوو (أبو سفیان)ی کوڕی (حرب) کە هێشتا نۆ موسڵمان بوو وتبووی: وەڵلاَهی وابڕوا لە دەریاش ناگرسێنەوە ـ مەبەستی دەریای سوور بوو ـ. ئەنجا (جبله) یان (کلده)ی کوڕی (جنید) لەناو موشریکاندا هاواری دەکرد: ئەوە جادووەکە بەتاڵ بووەوە.

پێغەمبەری خوا ﷺ لای ڕاستی گرت هاواری کرد: خەڵکینە وەرن لە دەورم کۆببنەوە ، من پێغەمبەری خودام ، من (موحەممەد)ی کوڕی (عەبدوڵلاَ)م. لەوکاتەدا جگە لەچەند کەسێکی کۆچکەران و ئال و بەیتەکەی کەسی بەدەوردا نەمایەوە ، هەمووی ڕای کرد.

ئیتر لەوێدا ئازایەتی بێوێنەی پێغەمبەر ﷺ دەرکەوت ، بەسواری هێسترەکەیەوە بەتوندی بەرەو کافران دەڕۆیشت و دەیفەرموو:

أنــا النبي لا كذب　　أنــا ابن عبد المطلب

(ابو سفیان)ی کوڕی (حارث)یش جڵەوی هێسترەکەی گرتبوو ، (عباس) پشتی گرتبوو نەیاندەهێشت پێغەمبەر ﷺ بڕواتە ناو جەنگەکەو عەرزیان کرد: پێغەمبەری خوا ﷺ تکایە پەلە مەکە ، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ لە هێسترەکەی دابەزی و پاڕایەوە فەرمووی: خوایە سەرخستنی خۆت بنێرە.

گەڕانەوەی موسڵمانەکان و گەرم بوونەوەی شەڕ

پێغەمبەر ﷺ فەرمانی‌دا بە (عباس) زۆر دەنگی گەورەبوو ، هاوەڵەکانی بانگ بکاتەوە . (عباس) دەڵێت: بەهەموو تواناەم هاوارم کرد: ئەریٚ کوان کوڕانی (سمرە)؟

دەڵێت: وەڵلاهی چۆن ئاژەڵێك سۆزی بۆ بێچووەکەی دەجوڵێت ، کە گوێیان لە دەنگم بوو وتیان: ئەوە هاتینەوە ، ئەوە هاتینەوە.[1]

پیاوی وایان تێدا بوو دەیویست سواری وشترەکەی بێت‌و بگەڕێتەوە نەیدەتوانی ، خێرا قەڵغانەکەی دەکردەوە ملی و شیرەکەی دەگرتەوە بەدەستەوەو وازی لە وشترەکە دەهێناو بەڕەلاّی دەکردو بەرەو دەنگەکە دەهات ، تا سەد کەسێکیان لیٚ هاتەوە ئەنجا دەستیان کردەوە بە شەڕ.

ئەنجا بانگەکە ڕووی کردە ئەنسار ، وتی: ئەریٚ خێڵی ئەنسار ، ئەریٚ خێڵی ئەنسار ، کەوتە بانگکردنی (بنی الحارث)ی (خزرجی) ئیتر کەتیبەی موسڵمانەکان پۆل پۆل هاتنەوەو گەیشتنەوە ئەو شوێنانەی بەجێیان هێشتبوو ، ئەنجا شەڕ دەستی پیٚ کردەوە . پێغەمبەر ﷺ سەیری مەیدانی جەنگەکەی کرد کەبینی شەڕ هەڵگیرساوە فەرمووی: (ئێستا شەڕ گەرم بووە). ئەنجا مشتێك خۆڵی هەڵگرت و بەڕووی کافراندا فڕێی‌داو فەرمووی: (خوایە چاوانیان کوێر بێت). لەو ڕۆژەدا چەکداریان نەبوو گەردو تۆزی ئەو مشتەخۆڵە بەچاویاندا نەچووبێت ، بۆیە شکستیان هێناو بەرەودوا کەوتنە هەلاّتن.

شکست هێنان و ڕووخانی دوژمن

هێندەی نەبرد ـ دوای فڕێدانی مشتە خۆڵەکە ـ دوژمن شکستی هێنا ، شکستێکی خراپ ، خێڵی (ثقیف) حەفتایان لیٚکوژرا ، وەموسوڵمانەکان دەسکەوتێکی زۆریان دەستکەوت ، لە مەڕو ماڵاَت و چەك .

وە قورئان ئاماژەی بۆ ئەم شەڕە کرد ، دەفەرموێت : ﴿ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُم مُّدْبِرِينَ {٢٥} ثُمَّ أَنَزلَ اللّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنزَلَ جُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا وَعذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُواْ وَذَلِكَ جَزَاء الْكَافِرِينَ {٢٦} ﴾ التوبة .

---

[1] / صحيح المسلم ٢/١٠٠.

که دوژمن شکستی هێنا هەندێکیان چوونە (طائف) ، هەندێکیشیان چوونە (نخلە) ، هەندێکی تریشیان خۆیان گەیاندە (أوطاس) ، پێغەمبەر ﷺ چەند هاوەڵێکی نارد بۆ ڕاوەدونانی ئەوانەی (أوطاس) بەفەرماندەی (أبو عامر الأشعری) ، هەردوولا بوو بە شەڕیان ، جارێکی تر موشریکان ڕایانکرد ، لەو بگرەو بەردەیەدا (أبو عامر)ی فەرماندە شەهید کرا.

کۆمەڵێکی تر کەوتنە ڕاوەدونانی ئەو موشریکانەی هەڵاتن بۆ (نخلة) لەوێ (ربیعة)ی کوڕی (رفیع) (درید)ی کوڕی (صمة)ی کوشت.

بەڵام زۆرینەی سوپا تێکشکاوەکە پەنایان برد بۆ (طائف) ، پێغەمبەر ﷺ پاش کۆکردنەوەی دەسکەوتەکان بە خودی خۆی چوو بەدوایاندا.

دەسکەوتەکان

دەسکەوتەکان بەم شێوەیە بوون : شەش هەزار دیل ، بیست و چوار هەزار سەر وشتر ، زیاتر لە چل هەزار سەر مەڕ ، چوار هەزار هۆقە زیو. پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا بەکۆکردنەوەیان و لە (جعرانة) مەڵۆی کردن و (مسعود)ی کوڕی (عمر)ی (غفاری) کرد بەچاودێر بەسەریەوە ، دابەشی نەکرد تا لە غەزای (طائف) گەڕایەوە.

لەناو ژنە دیلەکاندا (شیماء)ی کچی (حارث)ی (سعد)ی یان تێدا بوو کە خوشکی شیری پێغەمبەرە ﷺ ، کە هێنرایە بەردەم پێغەمبەر ﷺ ، خۆی پێناساندو بەنیشانەیەکدا ناسیەوەو ڕێزی لێ گرت و کراسەکەی خۆی بۆ ڕاخست و دای نیشاند لەسەری ، پاشان ئازادی کردو گێڕایەوە بۆ لای کەسوکاری.

غەزای (طائف)

لەڕاستیدا ئەم غەزایە درێژکراوەی غەزای (حنین)ە ، چونکە زۆرینەی خێڵی (هوازن) و (ثقیف) لەوانەی لەگەڵ (مالك)ی سەرکردەیاندا بون بەرەو (طائف) چوون و لەوێ خۆیان حەشاردا ، پێغەمبەر ﷺ دوای دەست بەتاڵ بوون لە شەڕی (حنین)و کۆکردنەوەی غەنیمەتەکان لە (جعرانة)دا ، لە هەمان مانگی ساڵی (٨)ی کۆچیدا چوو بۆیان.

(خالد)ی بەهەزار سوارەوە خستە پێشی سوپاکە ، پاشان بەرەو (طائف) کەوتە ڕێ ، لەڕێگەدا بەلای (النخلة اليمانية) تێپەڕی و پاشان بۆ (قرن المنازل)و پاشان بۆ (لية)و لەوێدا قەڵایەکی (مالك)ی کوڕی (عوف)ی لێ بوو پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا ڕوخاندیان ، پاشان بەردەوام بوو لەسەر ڕۆیشتن تاگەیشتە (طائف)و لەنزیك قەڵاکانیانەوە ئۆردوی وەستاندو سەربازگەی داناو ئابلۆوقەی خەڵکی ناو قەڵاکەیدا.

گەمارۆکە ماوەیەکی درێژی خایەند، لە ڕیوایەتێکی (أنس)دا هاتوە لە (مسلم)ە وە دەڵێت : ماوەی گەمارۆکە چل ڕۆژ بووە ، لای (سیرەت)ناسەکانیش ماوەکە جیاوازی لەسەرە ، وتراوە : بیست ڕۆژ ، وتراوە : چەند مانگێك ، وتراوە : هەژدە ڕۆژ ، وتراوە : پانزە ڕۆژ..[1]

لەو ماوەیەدا لەنێوان هەردوولادا شەڕەتیرو ڕمبازیی ڕوویدا ، کە یەکەمجار موسڵمانەکان گەمارۆیاندان ، خەڵکی ناو قەڵاکە وەکو لێشاوی کوللە تیربارانیان کردن ، هەندێك لە موسڵمانەکان بریندار بوونو دوانزە کەسیشیان لێ شەهید بوو ، ناچاربوون کەمێك لە قەڵاکان دور بکەونەوە تا ئەو شوێنەی دەکەوێتە نزیکی (طائف)ی ئێستاوە لەوێدا سەربازگەیان هەڵدا.

پێغەمبەر ﷺ ئاگرپڕێنی دابەست بۆ خەڵکی (طائف)و چەند دانەیەك ئاگر کۆیان تێگرتن ، هەتا درزی خستە نێو دیواری قەڵاکەوە ، چەند موسڵمانێك بەژێر دەبابەیەکی تەختەدا چوونە ژوورەوە[2] بۆ ئەوەی دیوارەکە بسوتێنن ، دوژمنیش چەندین پارچە ئاسنی گەرمی سوتێنەریان بۆ هەڵدان ، بەناچاری لە ژێر دەبابە تەختەکەدا هاتنە دەرەوە ئەنجا تیر بارانیان کردن و چەند پیاوێکیان لێ شەهید کردن.

پێغەمبەر ﷺ وەکو بەشێك لەسیاسەتی ناچارکردنی دوژمن بۆ خۆ بەدەستەوە دان ، فەرمانیدا بە بڕینو سوتاندنی دارو ڕەزە مێوەکانیان ، موسڵمانەکان بەشێوەیەکی سەخت زۆربەیان بڕی ، (ثقيف) تکای خزمایەتیو لە خوا ترسانیان لێ کردن کە نەیانبڕن ، پێغەمبەر ﷺ وازی لەوە هێنا.

---

[1] / فتح الباري ٨/٤٥.

[2] / ئەو دەبابەیەی باسی هاتووە لێرەدا وەك دەبابەکانی ئەمڕۆ نەبوە ، بەڵکو لەدارو دروست کراوە . خەڵك دەچونە ناویەوە پاشان پاڵیان پێوەدەنا بۆ بنی قەڵاکە تا بنکەنی بکەن ، یان لە ڕێگەی کونەکانەوە بڕۆنە ژوورەوە.

ئەنجا یەکێك لە بانگخوازانی هاواری کرد: هەرکەسێك لەخەڵکی ناو قەڵاکە دابەزێت ئازادە ، بیست و سێ پیاویان[1] لێ هاتە دەرەوە کە (ابو بکرة)یان تێ دابوو ، ئەم پیاوە خۆی دابوو بەسەر قەڵاکەی (طائف)دا ، بەخڕۆکەیەکی بازنەیی خۆی شۆڕ کردبووەوە ناوی دەهێنا . بۆیە پێغەمبەر ﷺ ناوی (أبو بکرة)ی لێنا ، هەریەکێك لەو پیاوانەشی‌دا بەدەست موسڵمانێك کە نان و ئاوی بداتێ ، ئەمە بەلای خەڵکی ناو قەڵاکەوە زۆر سەخت و ناخۆش بوو.

کە ئابڵوقەکە درێژەی کێشاو قەڵاکەش خۆی نەدا بەدەستەوە ، لەو ئاکامەدا موسڵمانەکان بەهۆی تیرباران و ڕمبازی و فڕێدانی پارچە ئاسنەوە تووشی ئەو زیانانە هاتن ، لەڕاستیدا خەڵکی ناو قەڵاکە بەشی بەرگەگرتنی یەك ساڵی گەمارۆدان ئازوقە یان لەلابوو ، پێغەمبەر ﷺ ڕاوێژی کرد بە (نوفل)ی کوڕی (معاویە)ی (دیلی) ، (نوفل) وتی: ئەوانە وەك ڕێوی وەهان لەکونەکانیاندا ، ئەگەر درێژە بە گەمارۆکە بدەیت دەیگریت ، ئەگەر وازیان لێ بهێنیت زیانێکی ئەو تۆت پێناگەیەنن، ئیدی پێغەمبەر ﷺ نیازی کرد کە وازیان لێ بهێنێت و بڕوات، فەرمانیدایە (عمر)ی کوڕی (خطاب) کەبڵێت بەخەڵك: ئێمە سبەینێ خوا یاربێت دەگەڕێینەوە . ئەو بڕیارە لەسەر دڵی موسڵمانەکان زۆر قورس بوو ، وتیان : بگەڕێینەوەو قەڵاکە فەتح نەکەین؟ ئەنجا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : کەواتە سبەینێ پەلامارێکی‌تر بدەن . کە پەلاماریاندا برینداریکی زۆریان هەبوو، ئەنجا کە پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (انشاء الله) سبەینێ دەگەڕێینەوە. پێیان خۆش بوو ملیانداو گەڕانەوە ، پێغەمبەریش ﷺ پێدەکەنی. .

کە بارو بارگەیان پێچایەوەو کەوتنە ڕێ ، فەرمووی: بڵێن (آیبون تائبون عابدون ، لربنا حامدون) ، واتە (ئێمە سەر لە نوێ گەڕاینەوەو تەوبەمان کردو خواپەرستیمان کردو سوپاسی خوا دەکەین).

کۆمەڵێك وتیان: پێغەمبەر ﷺ دۆعا بکە لە (ثقیف) . فەرمووی : خوایە ڕێنومایی (ثقیف) بکەیت و بیانهێنیت بۆ لامان .

---

[1] / صحیح البخاري ٢/٦٢٠.

دابەشکردنی غەنیمەت لە (جعرانە)

پاش هەڵگرتنی گەمارۆکە ، پێغەمبەر ﷺ گەڕایەوە چەند شەوێك لە (جعرانة) مایەوە ، غەنیمەتەکەی دابەش نەدەکرد دەستی پێدەکرد ، سا بەڵکو وەفدی (هوازن) تەوبە بکەن و بێنەوە بەدەم ماڵ و سامانەکەیانەوەو وەری بگرنەوە ، بەڵام کەس نەهات ، ئەنجا دەستی کرد بە دابەش کردنی ماڵ و سامانەکە ، بەمەبەستی بێدەنگ کردنی سەرۆك خێڵ و گەورەکانی مەککە ، بۆیە دڵە ڕاگیرکراوەکان پشکی هەرە گەورەیان بەرکەوت لەو دەست کەوتەدا. (أبو سفیان) چل هۆقەو سەد وشتری پێدرا .

وتی: ئەی یەزیدی کوڕم؟ ئەوەندەشی دا بە یەزیدی کوڕی ،

وتی: ئەی معاویە کوڕم؟ ئەوەندەشی دا بە (معاویە) ،

سەد وشتریشی دا بە (حکیم)ی کوڕی (حزام) ، پاشان (حزام) داوای سەد وشتری تری لێکرد پێیدا .

پاشان دووسەد وشتری دا بە (صفوان)ی کوڕی (أمیة) بەم شێوەیە لە کتێبی (الشفاء)دا هاتووە[1]

سەد وشتریشی دا بە (حارث)ی کوڕی (کلدة) ،

بەهەمان شێوە سەرکردەکانی قوڕەیش و گەورەی خێڵەکانی تریش هەریەکەو سەد وشتری پێدان ،

بەخەڵکانی تریش پەنجاو چل چلی دەبەخشی تا بڵاو بووەوە لەناو خەڵکیدا کە موحەممەد ﷺ ئەوەندە دەبەخشێت لە هەژاری ناترسێت ، عەرەبی دەشتەکی بە سەریدا دابارین و داوای موڵك‌و سامانیان دەکرد ، تا ناچاریان کرد بڕواتە ژێر درەختێکەوە لەوێشدا بوردەکەی سەرشانی پیرۆزی کەوتە خوارەوە ،

فەرمووی : خەڵکینە بوردەکەم بدەنەوە ، سوێندم بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە ، ئەگەر بەئەندازەی دارو درەختی هەموو (تهامة) وشترم هەبێت ، دابەشی دەکەم بەسەرتاندا ، پاشان دەشبینن کە من نە چرووکم و نە ترسنۆك و نە درۆزن .

پاشان چووە پاڵ وشترەکەی چەند تاڵەموویەکی لەپشت ملی وشترەکەی کردەوەو خستیە نێو پەنجەکانیو بەرزی کردەوەو فەرمووی : خەڵکینە من چیمە بەسەر دەستکەوتی ئێوەو بەسەر ئەم تاڵە موانەوە جگە لە پێنجیەك ، ئەوە پێنجیەکەشم دایەوە بە ئێوە.

---

[1] (الشفاء تعریف حقوق المصطفی) نوسینی قازی (عیاض) ١/ ٨٦.

پاش پێدانی پشکی دڵە ڕاگیرکراوەکان ، پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا بە (زید)ی کوڕی (ثابت) کە دەسکەوتەکان و خەڵك کۆبکاتەوە ، ئەنجا دابەشی کردن بەسەر خەڵکیدا ، پشکەکانیان وابوو کە هەر پیاوێك چوار وشترو چل سەر مەڕی پێ ببڕێت ، ئەگەر ئەسپ سواریش بوو دوانزە وشترو سەد سەر مەڕی پێ ببڕێت.

ئەم دابەشکردنە لەسەر سیاسەتێکی ژیرانە داڕێژرا بوو ، چونکە لە دونیادا چەندین کەس هەن بە ورگیان بەرەو ڕاستی دەهێنرێن ، نەك بە عەقڵیان . هەروەکو چۆن ئاژەڵ چەپکێك سێپەڕەی بۆ دەگری تا دەیکەیت بە تەویلەکەی خۆیدا ، بۆیە لەم جۆرە کەسانە پێویستیان بەجۆرێك لە شێوازی چاوچنۆکی خستنەبەر هەیە ، تا هۆگری ئیمان و بیروباوەڕ بن و لە دەوری خڕببنەوە.[1]

ئەنسارەکان دەڕۆنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ

ئەم سیاسەتە لە سەرەتادا لای هەندێك کەس ڕوون نەبوو ، بۆیە لە زۆرلاوە گلەیی و قسەو باس دروست بوو ، ئەنسارەکان لەو کەسانە بوون کە ئەم حاڵەتە کاری تێ کردبوون و بێتاقەت بوون ، چونکە هیچ کەسێکیان غەنیمەی (حنین)یان بەرنەکەوت ، هەر ئەمانیش بوون کە لە کاتی نارەحەتی و لێقەوماندا هاواریان لێ کراو هاتن بەدەم پێغەمبەر ﷺوەو هاوکێشەی هەموو شەڕەکەیان لە هەڵاتنەوە گۆڕی بۆ سەرکەوتن ، ئەوە ئێستا دەبینن مشتی هەڵاتوان پڕەو ئەمانیش دەستیان بەتاڵەو هیچیان پێ نەبڕاوە.[2]

(ابن اسحاق) لە (ابو سعید)ی (خدری)یەوە دەگێڕێتەوە ، دەڵێت: کە پێغەمبەر ﷺ ئەو هەموو دیاریی و بەخشیشەی دا بەقورەیش و خێڵەعەرەبەکان و هیچ بەرئەنصارەکان نەکەوت ، لەناو ئەنصارەکاندا مقۆمقۆو دڵگرانی دروست بوو تا ئاستی دەنگە دەنگیش بەرزبووەوە ، تا یەکێکیان وتی: وەڵڵاهی ئەوەتا پێغەمبەر ﷺ بە کەس و کارەکەی خۆی گەیشتەوەو ئیتر لا بە لای ئێمەدا ناکاتەوە. (سعد)ی کوڕی (عبادە) چووە خزمەتیی و عەرزی کرد: پێغەمبەری خوا ئەنصارەکان لەبەردڵیان گرانە کەتۆ لەو دەستکەوتە تەنها بەشی خزمانی خۆتت داو بەخشیشێکی زۆریشتدا بەخێڵە عەرەبەکان و لەوە هیچ بەر ئەنصارەکان نەکەوت .

---

[1] ئەمە وتەیەکی شێخ موحەممەدی غەزالیە لە (فقه السيرة)دا هاتووە ل٢٩٨/٢٩٩.

[2] وتەیەکی (الغزالي)یە لە (فقه السيرة) داهاتووە ل٢٩٨/٢٩٩.

فەرمووی : ئەی (سعد) ئەوە تۆ قسەی وەها دەکەیت؟

(سعد) وتی : پێغەمبەری خوا ﷺ منیش مرۆڤم و یەکێکم لەخێڵەکەم.

فەرمووی : ئادەی خزمو خێڵەکەتم بۆ کۆبکەرەوە لەشوێنێکدا.

(سعد) چووە دەرەوە هەموو ئەنسارەکانی لەو شوێنەدا کۆکردەوە ، چەند پیاوێکی کۆچەر هاتن ڕێگەیدان بێنەناو ئەنصارەکانەوە ، چەند کەسێکی دیکە هاتن ڕێگەی نەدان ، کە کۆبونەوە (سعد) هات بۆ خزمەتی و وتی: ئەوە خەڵکی ئەنصارەکانت بۆ کۆبۆتەوە ، بفەرموو.

پێغەمبەر ﷺ هاتەلایان ، سوپاسی خودای کردو وەسف و سەنای کرد ، پاشان فەرمووی:

(ئەی کۆمەڵی ئەنصار ، شتێکم لەبارەی ئێوەوە پێگەیشتوە ، کە ئێوە بەرامبەر بە من شتێکتان لەدڵدا بۆ دروست بووە ، وانیە؟

ئایا کە من هاتم ئێوە سەر لێ تێکچوو نەبوون و خوا هیدایەتیدان ؟

هەژار نەبوون و خوا دەوڵەمەندی کردن ؟

دوژمنی یەك نەبوون بەڵام خوا هەمووتانی کردە براو دۆستی یەکتر؟

وتیان : بەڵێ ، خواو پێغەمبەرەکەی خاوەن فەزڵی زیاترو چاکترن.

پاشان فەرمووی: ئەرێ خەڵکی ئەنسار وەڵامم نادەنەوە؟

وتیان : بەچی وەڵامت بدەینەوە؟

وتمان : منەت و ڕێز بۆ خواو پێغەمبەرەکەیەتی.

فەرمووی : وەڵڵاهی ئەگەر بتانەوێت دەڵێن و ڕاستیش دەکەن ،

کە دەڵێن : پێغەمبەر ﷺ تۆ کەهاتیت دوورخرابویتەوە ئێمە متمانەمان پێدایت و باوەڕمان پێهێنایت ، لاوازو زەبوون بویت ، ئێمە سەرمان خستیت ، پەراگەندە بویت ئێمە جێمان کردیتەوە ، هەژار بویت دڵمان دایتەوە .

ئەی خەڵکی ئەنسار ئێوە لە دڵتاندا خەفەت بۆ ماڵی دونیا دروست بووە ، ماڵێك کە خەڵك بەدوایدا ڕادەکەن ، تاموسڵمان بن ئەی چۆنە ئێوە بدەمەوە دەست ئیسلامەکەتان ؟

ئەی خەڵکی ئەنسار ئایا ڕازی دەبن کە ئەوان بە وشترو مەڕوماڵاتەوە بڕۆنەوە بۆ ماڵەوەو ئێوەش بە پێغەمبەرەوە بڕۆنەوە بۆ ماڵ و حاڵی خۆتان؟

سوێندم بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە ، ئەگەر هیجرەت نەبوایە حەزم دەکرد یەکێك بم لە ئەنصارەکان ئەگەر هەموو خەڵك ڕوو لە شوێنێك بکەن‌و ئەنصاریش ڕوو لە شوێنێکی تر بکات ، سوێند بێت کە ڕێگەکەی ئەنصارم هەڵدەبژارد ، خوا ڕەحم بکەیت بە ئەنصارەکان ، بە ڕۆڵەکانیان ، بە ڕۆڵەی ڕۆڵەکانیان).

بە بیستنی ئەم وتە شیرینانە هەموویان دەستیان کرد بەگریان تا فرمێسك ڕیشی شۆردنەوەو وتیان: ئێمە پشکی پێغەمبەرمان دەوێت.

پاشان پێغەمبەری خودا ﷺ هەستاو ئەوانیش بلاوەیان لێ کرد.[1]

هاتنەوەی وەفدی (هوازن)

پاش دابەشکردنی غەنیمەتەکان وەفدی (هوازن) بەموسڵمانی هاتن ، دوانزە پیاو بوون ، (زەهد)ی کوڕی (ابن صرد) سەرۆکیان بوو ، (أبو برقان)یش کە مامی شیری پێغەمبەر بوو ﷺ لەگەڵیاندا بوو. داوایان لێ کرد کە ژن‌و منداڵ‌و ماڵ‌و سامانەکەیان بداتەوە ، هەندێك قسەی نەرم‌و دڵتەزێنیان بۆ کرد ،

فەرمووی: ئێوە دەزانن چی لای منە ، باشترین قسە لای من ڕاسترینیانە ، ئایا حەز دەکەن ژن‌و منداڵەکانتان وەربگرنەوە یان ماڵ‌و سامانەکانتان؟

وتیان: لای ئێمە هیچ شتێك بەئەندازەی ژن‌و منداڵ خۆشەویست نیە.

فەرمووی: کە نوێژی نیوەڕۆ کرا هەستن‌و بڵێن: خەڵکینە ئێمە پێغەمبەر ﷺ دەکەینە تکاکاری لای ئیمانداران ، ئیماندارانیش دەکەینە تکاکار لای پێغەمبەر ﷺ کە ژن و منداڵەکانمان بدەنەوە ، کە نوێژی نیوەڕۆ کرا ، وەفدەکە قسەکانی پێغەمبەریان ﷺ کرد ، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی : ئەوەی پشکی من و (بني عبدالمطلب)ە بۆ ئێوە ، بۆ خەڵکیش من داوایان لێ دەکەم ، کۆچکەران و ئەنصارەکان وتیان : ئەوەش هی ئێمەیە بۆ پێغەمبەری خوا دەبێت ﷺ ،

بەڵام (اقرع)ی کوڕی (حابس) وتی: من و (بنو تميم) نایدەینەوە.

(عيينە)ی کوڕی (حصن)یش وتی: من‌و (بنو خزارة)ش نایدەینەوە.

(عباس)ی کوڕی (مرداس)یش وتی: من و (بنو سليم)یش نایدەینەوە.

---

[1] ابن هاشم ٢/ ٤٤٩،٥٠٠ . (بخاري)یش لەوشێوەیەی ڕیوایەتی کردوە ٢/ ٦٢٠و٦٢١.

بەلاَم (بنو سليم) وتيان: ئەوەی هی ئێمەیە دەیدەین بە پێغەمبەر ﷺ.

(عباس)ی کوڕی (مرداس) پێی وتن: بەڕاستی ڕووی منتان زەرد کرد.

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: خەڵکینە ئەمانەی هاتوون بەموسڵمانی هاتوون ، من لە کاتی خۆیدا زۆر لەسەر ژن و منداڵەکانیان وەستاموو چاوەڕێم کردن ، ئیختیارم دایە دەست خۆیان کە ئایا ماڵیان دەوێت یان ژنو منداڵەکانیان وتیان: هیچ شتێك ناگۆڕینەوە بە ژنو منداڵەکانمان ، هەرکەسێك لە ئێوە کەسێکی ئەمانی لەلایە با بەڕەزامەندی دڵی خۆی بیداتەوە ، هەرکەسێکیش دەست دەگرێت بەمافی خۆیەوەو نایداتەوە ئەوا با بیداتەوە ، بۆ هەرکەسێکیان شەش پشك دادەنێم بۆ ئەو کەسەی دەیداتەوە لەو ماڵ و دەستکەوتەی لەداهاتودا دەستمان دەکەوێت ،

خەڵك وتیان: بەڕاستی دڵی پێغەمبەر ﷺ ڕازی دەکەین .

فەرمووی: من نازانم کێ لە ئێوە ڕازیەو کێ ناڕازیە ، بگەڕێنەوە تا میرەکانتان ڕاوبۆچونەکانی ئێوەمان بۆ دەهێننەوە ، هەموویان بڕیاریاندا ژنو منداڵەکان بدەنەوە ، جگە لە (عیینە)ی کوڕی (حصن) کە پیرەژنێکی لەلابوو نەیدەدایەوە ، ئەویش لەدواییدا دایەوە ، پێغەمبەریش ﷺ دەستێك جلی کەتانی بۆ کردو ناردیەوە.

عومرە کردن و گەڕانەوە بۆ مەدینە

کە پێغەمبەر ﷺ لە دابەشکردنی غەنیمەتی (جعرانة) بوەوە خۆی سازدا بۆ عومرە کردن ، عومرەی ئەنجامدا ، دوای ئەوە تەشریفی چوەوە بۆ مەدینە پاش ئەوەی (عتاب)ی کوڕی (أسید)ی دانا بەسەر مەککەوە ، کە گەڕایەوە بۆ مەدینە مانگی (ذي القعدة) شەش ڕۆژی مابوو ، لە ساڵی (٨)ی کۆچیدا.

(محمد الغزالی) دەڵێت:خوایە ، ماوەی نێوان ئەو چەندە ساتە چەندە زۆرە کە تیایدا خودا سەرکەوتنی بەخشی بە موسڵمانەکان و تاجی سەرکەوتنی نایەسەر سەری پیرۆزی ، لەگەڵ ئەو کاتەدا کە پێش هەشت ساڵ تەشریفی بردە ناو ئەو شارە شکۆدارەوە؟

بەڕاستی کە تەشریفی برد بۆ مەدینە جێی نەدەبوەوە بەدوای ئارامیدا دەگەڕا ، بێ کەس و قەلەندەر بەدوای ماڵێکی ئارام و هۆگرێکی دڵسۆزدا دەگەڕا ، لەو شوێنەدا ڕێز لە خۆی و کەسوکاری گیرا ، پشتیوانیان کرد ، شوێن ئەو نووری هیدایتەی ئەو کەوتن ، لەو پێناوەدا دوژمنایەتی هەموو دونیایان بەهیچ نەزانی، ئەوەتا دوای هەشت ساڵی ڕەبەق لەمەوبەر کە بەترس و لەرزەوە خۆی کرد بەو شارەدا ئێستاکە پێشوازی لێ دەکەن ، سەری بەرزەو شاری مەککەش نوچی داوە لەبەردەمیداو سەریان لەبەردەم قاچەکانیدا شۆڕ کردوەو جاهیلیەتیان فڕێداوە ، بۆ ئەوەی بە بانگەوازی ئیسلامەتی بەرزو بڵند بێتەوە ، لە بەرامبەر ئەوەدا ئەویش لە سەرە ڕۆییەکانیان خۆشبوو ﴿ إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لاَ يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴾ یوسف/٩٠.[1]

---

[1] / فقه السیرة ل ٣٠٢ . بۆ درێژەی ئەم غەزایە (فەتحی مەککە و حنین و طائف)و هەرچیەك ڕوی داوە تیایدا ، بڕوانە : زاد المعاد ج٢ ل ١٦٠ تا(٢٠) هەروەها (ابن هشام) و(وطاوس و الطائق و هیتریش ج٢ ل ٦١٢ تا ٦٢٢ ، هەروەها فتح الباری ج ٨ ل ٣ تا ٥٨ .

ناردنی سریەکان دوای گەڕانەوەی لە غەزای فە تحی مەککە

پاش گەڕانەوە لەو سەفەرە دوورو درێژە سەرکەوتوە ، پێغەمبەر ﷺ لە مەدینەدا دانیشت ، پێشوازی لە شاندەکان دەکردو سەرکارەکانی خۆی دەنارد بە چواردەورداو بانگخوازنی دەنارد بۆ بڵاوکردنەوەی ئیسلامەتی و بێدەنگ کردنی ئەو کەسانەی کە هێشتا سەرسەختی و خۆبەزلزانی نەیدەهێشت ملکەچی دینی خودا بن و تەسلیم بن بەو واقعی حاڵەی عەرەبی تێدا دەژی ، ئەوەش نموونەیەکی بچوکە:

بــــڕواداران

پێشتر وتمان کە پێغەمبەر ﷺ لەکۆتای ڕۆژانی ساڵی هەشتەمی کۆچییدا گەڕایەوە بۆ مەدینە ، لەگەڵ دەست پێکردنی مانگی (محرەم)ی ساڵی (٩)ی کۆچیدا ، پێغەمبەر ﷺ بڕوادارانی نارد بۆ لای خێڵ و تیرەکان ، ئەمەش لیستی ناوەکانیانە:

(عیینة)ی	کوڕی	(حصن)	بۆ	(بنی تمیم)
(یزید)ی	کوڕی	(حصین)	بۆ	(أسلم) و (غفار)
(عباد)ی	کوڕی	(بشیر)ی (الأشهلي)	بۆ	(سلیم) و (مزینة)
(رافع)ی	کوڕی	(مکیث)	بۆ	(جهینة)
(عمرو)ی	کوڕی	(عاص)	بۆ	(بنی خزارة)
(ضحاك)ی	کوڕی	(سفیان)	بۆ	(کلاب)
(بشیر)ی	کوڕی	(سفیان)	بۆ	(بەنی کعب)
(ابن اللتبیة)ی		(أزدی)	بۆ	(بنی ذبیان)
(مهاجر)ی	کوڕی	(ابی امیة)	بۆ	(صنعاء) لەوێدا (أسود)ی (عنسی) بۆ دەرچوو کە ئەم لەوێ بوو
(زیاد)ی	کوڕی	(لبید)	بۆ	(حضرموت)
(عدی)ی	کوڕی	(حاتم)	بۆ	(طيء) و (بنی أسد)
(مالك)ی	کوڕی	(نویرة)	بۆ	(بنی حنظلة)
(زبرقان)ی	کوڕی	(بدر)	بۆ	(بنی سعد) بۆ هەندێکیان
(قیس)ی	کوڕی	(عاصم)	بۆ	(بنی سعد) بۆ هەندێکی تریان
(علاء)ی	کوڕی	(حضرمی)	بۆ	(بحرین)
(علی)	کوڕی	(أبی طالب)	بۆ	(نجران)(بەمەبەستی کۆکردنەوەی (صدقة) و (جزیة)

هەموو ئەو سەرکارانە لەمانگی (محرم)ی ساڵی(٩)ی کۆچیدا نەنێرراون، بەڵکو هەندێکیان کەوتونەتە دوای موسڵمان بوونی ئەو خێڵانە ، بەڵێ سەرەتای گەرماوگەرمی ناردنەکە لەمانگی (محرم)ی ساڵی(٩)ی کۆچی‌دا بووە ئەمەش بەڵگەیە لەسەر سەرکەوتنی بانگەوازی ئیسلامیی لەدوای سوڵحی حودەیبییەوە ، بەڵام دوای فەتحی مەککە پۆل پۆل خەڵکی دەهاتنە ناو ئاییینی پیرۆزی ئیسلامەوە.

سریەکان

لەگەڵ ناردنی بریاداراندا بۆ ئەو شوێنانە ، زۆر پێویست بوو کەچەند سریەیەکی ئیسلامی بەمەبەستی بەرقەرارکردنی هێمنی و ئاسایش لەو شوێنەدا بنێرێت ، ئەمەش لیستی ناردنی سریەکانە:

١. سریەی (عیینە)ی کوڕی (حصن)ی (خزاری) لە مانگی (موحەرەم)ی ساڵی (٩)ی کۆچی‌دا ، بۆ (بنی تمیم) لەگەڵ پەنجا ئەسپ سواردا ، هیچ کەسێکی کۆچەرو ئەنساریان لەگەڵدا نەبوو ، هۆیەکەشی ئەوە بوو (بنی تمیم) تیرەو خێڵە عەرەبەکانیان فریودا بوو کە (جزیە) نەدەن.

(عیینە) کە دەرچو شەوڕەوی دەکردو بەڕۆژ خۆی حەشاردەدا تا لەسارادا دای بەسەریاندا ، هەموویان هەڵاتن یانزە پیاوو بیست و یەك ژن و سی منالیان لێ بەجێما ، (عیینە) هەموویانی هێنا بۆ مەدینە ، لە ماڵی (رملة)ی کچی (حارث) دایبەزاندن.

دە پیاوی سەرکردەیان هاتن بۆ مەدینەو چونە بەردەرکی پێغەمبەر ﷺو هاواریان کرد: ئەی موحەممەد وەرە دەرەوە بۆ لامان ، کەهاتە دەرەوە لێی نەدەبونەوە ، قسەیان لەگەڵدا دەکرد ، لەگەڵیاندا وەستا ، پاشان چوو هەتا نوێژی نیوەڕۆی کرد پاشان لەناو مزگەوتدا دانیشت ، ئەوان ئامادەیی خۆیان پیشاندا لە خۆهەڵکێشان و شانازی کردن بەخودا ، ئەنجا (عطارد)ی کوڕی (حاصب)ی گوتارخوێنی خۆیان خستە پێشەوە دەستی کرد بە قسەکردن ، پێغەمبەر ﷺ فەرمانی‌دا بە (قیس)ی کوڕی (شماس) کە گوتار خوێنی ئیسلام بوو. وەڵامی دایەوە ، پاشان شاعیرێکی تریان پێش خست کە ناوی (زبرقان)ی کوڕی (بدر) بوو دەستی کرد بەخوێندنەوەی شیعری شانازی ، ئەنجا شاعیری ئیسلام (حسان)ی کوڕی (ثابت) دەم و دەست وەڵامی دایەوە.

که هەردوو گوتارخوێن و شاعیرەکە لێبونەوە (أقرع)ی کوڕی (حابس) وتی: گوتارخوێنەکەی ئەوان لە گوتار خوێنەکەی ئێمە کارامەتر بوو ، شاعیرەکەشیان لە شاعیرەکەی ئێمە شاعیرتر بوو ، دەنگیشیان لەدەنگی ئێمە دلێرتر بوو ، وتەیان لە وتەی ئێمە بەرزترە ، پاشان هەموویان موسڵمان بوون پێغەمبەر ﷺ خەلاَتی بەنرخی پێدان و ژن و منالەکانیشی پێدانەوە.[1]

٢. سریەی (قطبة)ی کوڕی (عامر) بۆ تیرەیەکی (خثعم) لە ناوچەی (تبالة) لە نزیك (تربة)وە ، (لە مانگی (صفر)ی ساڵی (٩)ی کۆچی)دا. (قطبة) لەگەڵ بیست پیاودا دەرچوون بە دە وشترەوە بە نۆرە سواریان دەبوون ، هێرشیان بردە سەریان ، شەڕێکی سەختیان کرد لەگەڵیاندا تا لە هەردوولا کوژراو بریندارێکی زۆر کەوتن ، (قطبة) خۆی یەکێك بوو لە کوژراوەکان ، موسڵمانەکان وشترو مەڕو ماڵاَتەکەیان دایە بەرو هێنایانەوە بۆ مەدینە.

٣. سریەی (ضحاك)ی کوڕی (سفیان) بۆلای (بني كلاب) لەمانگی (ڕەبیعی یەکەم)ی ساڵی (٩)ی کۆچیدا بۆ ئەوەی ئەو خێڵە بانگ بکەن بۆ ئاییني ئیسلام ، ملیان نەداو شەڕ ڕوویدا ، موسڵمانەکان ڕاویان نان و پیاوێکیان لێ کوشتن.

٤. سریەی (علقمة)ی کوڕی (مجزز)ی (مدلجی) بۆ کەنارەکانی (جدة) لەمانگی (ڕەبیعی دووەم)ی ساڵی (٩)ی کۆچیدا بە سێسەد سوارەوە ، پێغەمبەر ﷺ ناردنی بۆسەر کۆمەڵێك پیاوی حەبەشی کە لەنزیك کەنارەکانی (جدة) کۆ بوو بونەوە بۆ چەتەگەری و ڕێگری دژ بەخەڵکی مەککە ، (علقمە) بۆیان چووە ناوەوە ، تاگەیشتە (جزیرة) کە ئەحباشەکان هەواڵی هاتنی موسڵمانەکانیان بیست ، خێرا ڕایان کرد بوو.[2]

٥. سریەی (علی) کوڕی (ابو طالب) بۆ شکاندنی پەیکەرێکی بتی خێڵی (طیء) ، کە ناوی (قلس) بوو ، لەمانگی (ڕەبیعی یەکەم)ی ساڵی (٩)ی کۆچی ، پێغەمبەر ﷺ بە سەدو پەنجا کەسەوە ناردی بەسواری سەد وشترو

---

[1] / بەو شێوەیە (سیرەت) نووسەکان دەڵێن: ئەو سریەی لە مانگی موحەڕەمی ساڵی (٩)ی کۆچیدا بوە ، ئەمەش بەڕونی قسەی لەسەرە ، ڕەوتی ڕووداوە ئەوە ئەچەسپێنێت بەگوێدا کە (اقرع)ی کوڕی (حابس) پێشئەوە لەئارادا نەبووە . بەتایبەتی کەباسی ئەوەیان کردوە (اقرع)ی کوڕی (حابس) ئەوکەسەبوو لەکاتی پێدانەوەی دیلە ژنەکانی (هوازن)دا وتی: من و(بنوتمیم) نایدەینەوە. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە موسڵمان بوونی (اقرع) لە پێش ناردنی ئەم سریەیەدا بووە.
[2] / فتح الباري ٨/٥٩.

پەنجا ئەسپەوە ، ئالآیەکی (سپی) و ئالآیەکی (ڕەش)ی پێ بوو ، لەگەڵ بەرەبەیاندا دای بەسەر ماڵ و حاڵی (حاتەم)داو ڕووخاندیانو ماڵو سامانێکی زۆریان دەستکەوت ، لەناو دیلەکاندا خوشکێکی (عدی) کوڕی (حاتم)یان تێدابوو ، (عدی)یش بەرەو شام ڕایکرد ، موسڵمانەکان لە خەزێنەی (قلس)دا سێ‌هەزار شمشێرو سێ‌هەزار قەڵغانیان دۆزییەوە ، لەسەر ڕێگە غەنیمەتەکانیان دابەشکرد، پێنج یەکەکەی پێغەمبەریان جیاکردەوەو بەشەکەی ئال‌وبەیتی حاتەمیشیان دابەش نەکرد.

که هاتنەوە بۆ مەدینە خوشکەکەی (عدی) کوڕی (حاتم) داوای کرد لە پێغەمبەر ﷺ و وتی : پێغەمبەری خوا ﷺ کەسم دیارنیە هەواڵێك نازانم ، منیش پیرەژنێکی بە تەمەنم ناتوانم خزمەتی کەس بکەم ، ڕزگارم بکە ، خوای گەورە ڕزگارت بکات . پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : کەسەکانت کێن؟

وتی: (عدی) کوڕی (حاتم)ە .

فەرمووی : ئەو کەسەیە کە لەخوداو پێغەمبەرەکەی هەڵاتوە؟

پاشان ڕۆشت ، بۆ سبەینێ هاتەوەو هەمان شتی وتەوە ، پێغەمبەر ﷺ هەمان وەڵامی دایەوە ، بۆ ڕۆژی سێیەم هاتەوە هەمان شتی وتەوە ، پێغەمبەر ﷺ ئازادی کرد ، لە تەنیشتیەوە پیاوێك وەستابوو ، ژنەکە زانی کە (علی)یە ، (علی) پێی وت : دووبارە داوای وشترەکەی لێ بکە ، ژنەکە داوای کردو پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا پێی بدەنەوە.

خوشکەکەی (عدی) کوڕی (حاتم) گەڕایەوە بۆلای براکەی لە شام ، کە بەرەو پیری چوو لەبارەی پێغەمبەرەوە ﷺ پرسیاری لێکرد، ژنەکە وتی: کارێکی لەگەڵدا کردوم باوکیشت بوایە شتی وای نەدەکرد بەخۆشی خۆت بێ یان ناحەزی دڵ برۆ بۆ خزمەتی . (عدی)یش بە بێ پەناو بێ نوسراو چوو بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ

هێنایان بۆ ماڵەکەی پێغەمبەر ﷺ کە لەبەردەمیدا دانیشت ، پێغەمبەر ﷺ سوپاسو وەسفو سەنای خوای کرد ، پاشان فەرمووی : چیە پاڵت پێوە دەنێت هەڵبێیت ؟

لەوە هەڵدێیت کە بڵێیت : لااله الا الله ؟

ئایا تۆ خوایەکی دیکە جگە لەخوا دەناسیت؟

وتی: نەخێر.

کەمێکی کە قسەی کرد ، پاشان فەرمووی : لەوە ڕادەکەیت کە دەوترێت (الله اکبر) ؟

ئایا هیچ هێزێك هەیە لەخوا گەورەتر بێت؟

وتی: نەخێر.

فەرمووی : جولەکە تورەیی خوایان بەسەرەوەیە نەسرانییەکانیش گومڕان ، وتی: من موسڵمانێکی حەنیفیم ، ڕووی پێغەمبەر ﷺ گەشایەوە فەرمانیدا لای پیاوێکی ئەنساری دابەزێت ، ئەنجا ڕۆژانە بەیانی و ئێوارە دەهاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ.[1]

لە ڕیوایەتەکەی (ابن اسحاق)یشدا لە (عدی)ەوە هاتووە : پێغەمبەر ﷺ کاتێك لەبەردەم خۆیدا داینا لەماڵەکەی خۆیدا پێی فەرموو: ئەی (عدی) کوڕی (حاتەم) ئایا تۆ ڕەکوسی نەبویت؟

عدی دەڵێت : وتم بەریٚ وەڵلا ،

فەرمووی : ئایا تۆ چواریەکی غەنیمەت وەرنەدەگرت ؟

دەڵێت : وتم : بەڵێ.

فەرمووی : لەکاتێکدا کە ئەوە لەئایینەکەی تۆشدا حەلاڵ نەبوو.

دەڵێت : وتم ئەریٚ وەڵلا. ئەنجا دەڵێت : ئیتر زانیم کە ئەمە پێغەمبەرە چونکە هەر چیەك ئێمە نایزانین ئەو دەیزانی.[2]

لە ڕیوایەتەکەی (احمد)یشدا هاتووە ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : ئەی (عدی) موسڵمانبە سەلامەت دەبیت ،

وتم : من شوێنکەوتوی ئایینم ،

فەرمووی : من لە تۆ باشتر لە ئایینەکەت شارەزایم هەیە ،

وتم: تۆ لە من شارەزاتری لە ئایینەکەمدا ؟

وتم : بەڵێ ،

---

[1] / زاد المعاد ٢/٢٠٥.

[2] / ابن هاشم ٢/٥٨١.

فەرمووی: ئەوە لە ئایینەکەتدا حەلاڵ نیە ، کە ئەمەی وت چارم نەما ملم کەچ کرد بۆی .[1]

(بخار)یش لە (عدی)ەوە دەگەڕێتەوە دەڵێت : (عدی) وتی: لە خزمەت پێغەمبەر ﷺ دا دانیشتبووم کابرایەك هاتە خزمەتی سکاڵای هەژاری کرد ، یەکێکی‌تر هات سکاڵای ڕیگرو چەتەی کرد ،

فەرمووی : ئەی (عدی) ، ئایا تۆ هەرگیز (حیرە)ت دیوە؟

ئەگەر خوا تەمەنت درێژ بکات دەیبینی سوار کە لەوێوە دێت تەوافی کابە دەکات و جگە لەخوا لەهیچ شتێك ناترسێت ، خۆ ئەگەر تەمەنت درێژتربێت ، دەبینیت کە گەنجینەکانی کیسرا دەکەیتەوە ، ئەگەر تەمەنت درێژبێت مرۆڤ دەگاتە ئاستێك مشتی پڕ لە ئاڵتون یان زیوی خۆی دەکاتەوەو داوا دەکات کێ هەژارە؟ کەچی کەسێك نیە لێی وەربگرێت ... لەکۆتایی فەرموودەکەدا (عدی) دەڵێت : سوارم دەبینی لە حیرەوە دەهات و دەچوو تەوافی کابەی دەکرد جگە لەخوا لەهیچ کەسێك نەدەترسا ، هەروەها یەکێك بووم لەو کەسانەی گەنجینەکانی کیسرامان کردەوە ، خۆ ئەگەر تەمەنتان درێژبێت ئەوەش دەبینن کە پێغەمبەر ﷺ (أبو القاسم) فەرمووی : پڕ بە مشتی زێڕو زیو هەڵدەگرێت .[2]

---

[1] مسند الامام احمد.

[2] صحيح البخاری ، بروان (شكاه المصابيح) ٢/٥٢٤.

غەزای تەبوك

لە (ڕەجەب)ی ساڵی (٩) ی كۆچیدا

غەزای ڕزگارکردنی مەککە بریتی بوو لەغەزای یەکلاکەرەوەی هەق و ناهەق: ئیدی دوای ئەوە هیچ بوارێکی گومانکردنی عەرەب نەما بۆ پەیامەکەی موحەممەد ﷺ ، لەبەرئەوە ڕەوتی ڕووداوەکان بەتەواوی گۆڕان و خەڵك پۆل پۆل دەهاتن و موسڵمان دەبوون ، هەروەکو لەباسی (شاندەکان)دا ئەم ڕاستیە دەردەکەوێت . هەروەها لەو ژمارەیەشدا دیارە کە بەو زۆرییە لە حەجی ماڵ ئاواییدا ئامادە دەبن ، بۆیە دوای ئەو ڕووداوە موسڵمانان ڕزگاریان بوو لەدەست کێشە ناوەکیەکان و یەکلابونەوە بۆ ناساندنی شەریعەتی خودا بەخەڵك و بڵاوکردنەوەی بانگەوازی ئیسلامی.

هـۆی غـەزاكـە

بەڵام هێزێك هەبوو بێ هیچ بەهانەیەك شەڕی دەفرۆشت بە موسڵمانەکان، ئەوەش هێزی ڕۆمەکان بوو، بریتی بوو لەگەورەترین هێزی ئەوکاتەی دونیا. پێشتریش زانیمان کە سەرەتای شەڕ فرۆشتنەکە لە کوشتنی فروستادەکەی پێغەمبەرەوە ﷺ دەستی پێکرد، کە ناوی (حارث)ی کوڕی (عمیر)ی (ازدی) بوو بەدەستی (شرحبیل)ی کوڕی (عمرو)ی (غسانی)، لەو کاتەدا کە فروستادەکە نامەیەکی پێغەمبەری پێ بوو ﷺ بۆ گەورەی (بصری)و بەدوای ئەو ڕووداوەدا پێغەمبەر ﷺ سریەکەی (زید)ی کوڕی (حارثة)ی ناردو ڕووبەڕووبوونەوەیەکی خوێناویان کرد لەگەڵ سوپای ڕۆمەکاندا لە (مؤتة) و نەیانتوانی ئەو تۆڵەیە لەو زاڵمە ملهوڕانە بکەنەوە. هەرچەندە گەورەترین کاریگەری بەجێهێشت لە دڵ ودەروونی عەرەبدا لە دورو نزیکەوە.

(قیصر)یش چاوپۆشی نەدەکرد لەو کاریگەریەی جەنگی (مؤتة) بەجێی هێشت بۆ بەرژەوەندی موسڵمانەکان و ئەو خەون و ئاواتەی خێڵە عەرەبەکان هەیان بوو بۆ جیابونەوە لەدەسەڵاتی (قیصر)و ڕێکەوتن لەگەڵ موسڵمانەکاندا ، چونکە ئەو مەترسیە ڕۆژ لەدوای ڕۆژ لەسنوورەکانی نزیکدەبوەوەو هەڕەشەی دەکرد لەو سنوورانەی شام ، کەهاوسنوری عەرەب بوون، بۆیە (قیصر) پێی وابوو دەبێ موسڵمانەکان سەرکوت بکرێن پێش ئەوەی گۆبەنگەو ئاشوبێك دروست بکەن لە ناوچە عەرەبیە هاوسنورەکانی ڕۆمدا.

بەڕەچاوکردنی ئەو بەرژەوەندیانە (قیصر) یەك ساڵی پێنەچوو ، دوای شەڕی (مؤتة) دەستی کرد بەسازدانی سوپای ڕۆم و عەرەبە شوێنکەوتوەکانی لە (آل غسان)و چەندینی تریش و ، خۆی ئامادە دەکرد بۆ شەڕێکی خوێناوی یەکلاکەرەوە.

هەواڵی خۆسازدانی ڕۆم و (غسان)یەکان

هەواڵی یەك لەدوای یەك دەهات لەبارەی خۆ ئامادەکردنی ڕۆمەکانەوە بۆ ئەنجامدانی شەڕێکی یەکلاکەرەوە دژ بەموسڵمانەکان. بەشێوەیەك دڵەڕاوکێیەکی هەمیشەیی بۆ دروست کردبوون ، هەردەنگێکی نائاساییان بەرگوێ دەکەوت وایاندەزانی ڕۆمەکانەو دایان بەسەریاندا ، ئەو ڕووداوەش بەسەر (عمر)ی کوڕی (خطاب)دا هات ، ئەم ڕاستیە نیشان دەدات. ئەوەبوو پێغەمبەر ﷺ بۆماوەی یەك مانگ لە ساڵی (٩)ی کۆچیدا جێگەی جیاکردەوە لەخێزانەکانیو نان و ئاوی لەگەڵدا نە دەخواردن ، هاوەڵان وایاندەزانی کە ژنەکانی تەڵاقداوەو لەڕاستی مەسەلەکە حاڵی نەدەبون ، بۆیە خەمو خەفەت هەموویانی داگرتبوو. (عمر)ی کوڕی (خطاب) ئەم بەسەرهاتەمان بۆ دەگێڕێتەوەو دەڵێت: هاوەڵێکی ئەنصارییم هەبوو ئەگەر من دیار نەبوومایە ئەو هەواڵەکانی دەهێنا بۆ من ، ئەگەر ئەو دیارنەبوایە من هەواڵ و دەنگ و باسم بۆ دەبرد ـ ئەم دووانە ماڵەکانیان لەبەشی سەرووی مەدینەوە بوو ـ بەنۆبە دەچوونە خزمەت پێغەمبەر ﷺ. (عمر) دەڵێت: باسی مەلیکێکی غەسانیمان بۆ دەکرا کە دەیەوێت لەناکاودا هێرش بهێنێتە سەر شاری مەدینە ، بەتەواوی ڕقمان لێی هەستابوو لێی پڕ بووبووین ، جارێکیان لەپڕێکدا هاوڕێ ئەنصاریەکەم دای لە دەرگا ، وتی: بیکەرەوە، وتم ئەوەچیە مەلیکی غەسانیەکان هاتە سەرمان؟ وتی: کورە خراپتر لەوە ڕووی داوە ، پێغەمبەر ﷺ وازی هێناوە لە ژنەکانی. (فەرموودەکە)[1].

لەدەربڕینێکی تردا هاتووە ، فەرموویەتی: جارێکیان باسی (آل غسان)مان دەکردو دەمانوت ئەم مەلیکە هەرچی پێپەتی هەیە دەیهێنێتە سەرمان، شەوێ سەرەی هاوڕێکەم بوو بێت بەڵام ئەو شەوە لەپڕێکدا زۆر بەتوندی دای لە دەرگاو وتی: (عمر) نوستوە؟ زەندەقم چوو، خێرا چوومە دەرەوە بەدەمیەوە وتی: شتێکی زۆر خراپ ڕووی داوە ، وتم: چی ڕووی داوە؟ غەسانیەکان هاتوون؟ وتی: نەخێر . شتێکی لەوە گەورەترو خراپتر ڕووی داوە، پێغەمبەر ﷺ وازی لەهاوسەرەکانی هێناوە (فەرموودەکە)[2].

---

[1] صحیح البخاری ٢/ ٧٣٠.

[2] / هەمان سەرچاوە ١ / ٢٣٤.

ئەم گێڕانەوەیە بەڵگەیە لەسەر ترسناکێتی ئەو قۆناغەی موسڵمانەکانی پێدا تێدەپەڕین ، سەبارەت بە ڕۆمەکان ، ئەوەی زیاتر ئەم حاڵەتەی قورستر دەکرد هەواڵی خۆئامادە کردنی ڕۆمەکان بوو بۆ هەڵکوتانە سەر مەدینە کە لەلایەن دووڕووەکانەوە بلاَو دەکرایەوە. لەگەڵ ئەو سەرکەوتنانەدا کە پێغەمبەر ﷺ لە هەموو بوارەکاندا بەدەستی هێنابوو ، بڕواشیان بەوەی کە دەسەلاَتێك نیە لە دونیا دەرەقەتی بێت بەڵکو هەموو شتێك لەبەردەمیدا دەتوێتەوەو هەرەس دەهێنێت ، لەگەڵ ئەوانەشدا دووڕوان ئومێدیان وابوو کە ئەوەی لە دڵە نەخۆشەکانیاندایە دێتەدی و نیازە شەڕەنگێزیەکان جێبەجێ دەبێت دژ بە ئیسلام و موسڵمانان ، لەبەرئەوەی بەلێکدانەوەی خۆیان هاتنەدی ئەو خەونە نزیك بۆتەوە تۆڕێکی نەخشەو پیلان و سیخوڕیان دروست کرد بوو لە شێوەی مزگەوتێکدا ئەویش مزگەوتی (ضرار) بوو، بۆ ئەوە بنیاتیان نابوو کە جوداوازی و ڕقەبەرێتی بخەنە نێو ڕیزی موسڵمانەکانەوەو پێگەیەك بێ بۆ دوژمنانی خوداو پێغەمبەر ﷺ.

داوایان کرد لە پێغەمبەر ﷺ کە نوێژی تێدا بکات ، مەبەستیان چەواشە کردنی موسڵمانان بوو کە هەست نەکەن بەو پیلان و دەسیسە خراپانەی لەو مزگەوتەدا دژیان دەکێشرێت و ئاگایان نەبێت کەچی لەو مزگەوتەدا دەکرێت و ببێتە پەیکەی کۆبونەوەی دووڕووەکان لە هەموو شوێنێکەوە ، بەلاَم پێغەمبەر ﷺ نوێژکردنی لەو مزگەوتەدا دواخست بۆ دوای گەڕانەوەی لەم شەڕە لەبەر سەرقاڵی بەخۆئامادە کردنەوە بۆیە دووڕوان لەم پیلانە شکستیان هێناو ئابڕوویان چوو ، تائەوە بوو دوای گەڕانەوەشی لەجیاتی ئەوەی نوێژی تێدا بکات ڕووخاندی.

هەواڵە تایبەتیەکان

لەبارەی خۆ ئامادەکردنی ڕۆم و غەسانیەکانەوە

هەواڵەکان بەو شێوەیە دەگەیشتنە موسڵمانەکان ، لەو کەسانەشەوە کە زەیتیان دەهێنا لەشامەوە بۆ مەدینە هەواڵیان پێگەیشت کە (هەرقل) سوپایەکی گەورەی ئامادە کردووە چل هەزار کەس دەبن و سەرکردایەتی داوەتە دەست گەورەیەکی ڕۆمی ، لەگەڵ خۆشیدا خێڵەکانی (لخم)و (جزام) ئەو تیرەو خێلاَنەی هێناوە کە بوون بە نەصرانی لەگەڵیدا ، سەرەتای سوپاکە گەیشتۆتە (بلقاء) بەم شێوەیە قەوارەی تەواوی مەترسیەکە لەبەرچاوی موسڵمانەکاندا بەرجەستە بوو.

زیاتربوونی مەترسی هەڵوێستەکە

ئەوەی کە بارودۆخەکەی مەترسیدارتر کردبوو هاتنی وەرزی گەرما بوو ، خەڵك لەحاڵەتێکی ووشکە ساڵی بێ‌ناویدا بوون ، میوەو بەروبومی باغ‌و بێستان تازە پێدەگەیشت . خەڵکی حەزی لەژێر سێبەری درەخت و باخە بەردارەکانی دەکرد ، پێیان ناخۆش بوو بێنە دەرەوە ، لەگەڵ ئەوەشدا ماوەکە زۆر دوور بوو ، ڕێگاکەش سەخت و پڕ لە کۆسپ بوو.

پێغەمبەر ﷺ بڕیارێکی یەکلاکەرەوە دەدات

بەڵام پێغەمبەر ﷺ وردتر سەیری بارودۆخ‌و گۆڕانکاریەکانی ناوچەکەی دەکرد ، پێی وابوو کە ئەگەر بێت لەم قۆناغەدا سستی بکات لە غەزاکردنی ڕۆمەکان ، وازیان لێ بهێنێت ڕۆمەکان بەئارەزووی خۆیان بێن و بچن لەو ناوچانەدا ، کە لەژێر سایەی هەژموونی ئیسلامی‌دا بوون ، ئەوا هەڵدەکشێن بەرەو مەدینەو ئەوجا خراپترین کاریگەری دەبێت لەسەر بانگەوازی ئیسلامی و ناوبانگی سەربازی موسڵمانانی پێ بچوك دەبێتەوە . لەوانەشە جاهیلیەت ، کە لەغەزای (حنین)دا دواهەناسەی‌دا جارێکی‌تر ئاهی بێتەوە بەبەرداو لەم لاشەوە دووڕووەکان ئاوات دەخوازن بەلێدانی موسڵمانەکان و لەڕێگەی (ابو عامری فاسق)ەوە پەیوەندی دەکەن بە ڕۆمەکانەوە ، لەوانەیە لە پشتەوە خەنجەری ژاراوی بدەن لە پشتی موسڵمانەکان ، لەو کاتەدا کە ڕۆمەکان لە پێشەوە هێرشە گەورەکەی خۆیان دەهێنن ، بەو شێوەیە هەرچی هەوڵ و کۆششی خۆی و هاوەڵەکانی هەیە شکست دەهێنێت کە لەبڵاوکردنەوەی بانگەوازی ئیسلامدا بەکاریان هێناوەو هەموو ئەو دەسکەوتانەشیان لەکیس دەچێت کە لەچەندین شەڕی خوێناوی هەڵوێستی سەربازی و بەدواداچونی سریەکان و سەربازەکاندا بەدەستیان هێناوەو هەمووی دەبێت بە پرزۆڵ .

پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوەی زۆرچاك دەزانی ، لەبەرئەوە لەگەڵ ئەو هەموو زەحمەت‌و نارەحتییەی تێیدا دەژیا، بڕیاری‌دا هەستێت بەغەزایەکی یەکلاکەرەوە کە موسڵمانەکان لەسەر سنووری ڕۆمەکان ئەنجامی بدەن و بواریان نەدەنێ ئەوان هەڵکشێن بەرەو ماڵ و حاڵی موسڵمانەکان.

ڕاگەیاندنی خۆسازدان
بۆ شەڕی ڕۆم

که پێغەمبەری خوا ﷺ بڕیاریدا لەسەر غەزاکە لەناو هاوەڵاندا ڕای گەیاند کە خۆیان ئامادە بکەن بۆ شەڕ ، ناردی بەشوێن خێڵە عەرەبەکان و خەڵکی مەککەدا ، بۆ هەر شەڕێك بچوایە کەمجار هەواڵی پێشتری دەدا کە بۆ کوێ دەچێت ، بەڵام ئەمجارە لەبەر ترسناکێتی بارودۆخەکەو سەختی هەلومەرجەکە ، ڕای گەیاند کە دەیەوێت بڕوا بۆ شەڕی ڕۆمەکان و بەڕوونی خەڵکی تێگەیاند ، بۆ ئەوەی بەتەواوی خۆیان ئامادەبکەن‌و هانی دان بۆ جیهاد کردن ، بەشێکیش لە سورەتی (براءة) دابەزی بۆ هاندانیان و خۆڕاگرتن لە جەنگدا. پێغەمبەری خوا ﷺ هانیدان کە خێرو صەدەقە بکەن و باشترین ماڵ وسامان خەرج بکەن بۆ ئامادە کردنی سوپاکە.

موسڵمانان پێشبڕکێ دەکەن لە خۆئامادەکردندا

هەرکە موسڵمانەکان گوێیان لێ بوو پێغەمبەری خوا ﷺ بانگی جیهادی لێدا ، دەستبەجێ چوونە خزمەتی بۆ جێبەجێ کردنی فەرمانەکانی ، بەخێراییەکی سەیر دەستیان کرد بەخۆ ئامادەکردن بۆ شەڕ ، لە هەموولایەکەوە خێڵ و تیرەکان دادەبارین بەسەر مەدینەدا ، هیچ موسڵمانێك ڕازی نەبوو لەم شەڕە دوابکەوێت جگە لە دڵ نەخۆشەکان‌و سێ هاوەڵ، تاڕادەیەك هەژارەکان دەهاتنە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺو داوایان لێدەکرد لەسەر ولاخێك هەڵیان بگرێت بۆ شەڕی ڕۆمەکان ، ئەویش دەیفەرموو ﴿ لاَ أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوا وَّأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلاَّ يَجِدُوا مَا يُنفِقُونَ ﴾ التوبة/٩٢. واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ دەیفەرموو: هیچ نیە ئێوەی پێ بگوازمەوە بۆ ئەو شەڕە ، ئەوانیش بەچاوی فرمێسکاوییەوە دەگەڕانەوە لە خەفەتدا ، چونکە هیچیان نەبوو لە پێناوی خوادا بیبەخشن.

هەروەها لەبواری خەرجکردن و سەدەقەو خێریشدا ، موسڵمانەکان پێشبڕکێیان دەکرد ، (عثمان)ی کوڕی (عفان) کاروانێکی لە شامەوە گەڕابوەوە بریتی بوو لە دوو سەد وشتر بەهەموو بارەکانیانەوەو دووسەد ئۆقیە ، هەمووی کرد بەخێرو ئەنجا وشتری بەبارو بارگەیانەوە کرد بەخێر ، پاشان هەزاردیناری هێنا خستیە کۆشی پێغەمبەری خوا ﷺ. پێغەمبەری خوا ﷺ هەڵی دەدایەوەو

دەیفەرموو: (عثمان) لەمەودوا هەرچییەك بكات زیانی پێ ناگات[1] پاشان سەدەقەو خێری تری كردوو بەردەوام بوو تائەندازەی سەدەقەكەی گەیشتە نۆسەد وشترو سەد ئەسپ ، جگە لە پارە . (عبد الرحمن)ی كوڕی (عوف)یش دووسەد ئۆقیە زیوی هێنا ، (ابوبكر)یش هەموو ماڵ و سامانەكەی هێناو جگە لە مافی خوداو پێغەمبەری خوا ﷺ هیچی نەهێشتەوە بۆ ماڵی خۆی. سامانەكەی چوارهەزار درهەم بوو. (ابوبكر) یەكەم كەس بوو كە سەدەقەكەی خۆی هێنا ، (عمر)یش نیوەی ماڵەكەی خۆی هێنا ، (عباس)یش ماڵ و سامانێكی زۆری هێنا ، (طلحة) و (سعد)ی كوڕی (عبادة) و (محمد)ی كوڕی (مسلمة) ، هەموویان ماڵ و سامانیان هێنا ، (عاصم)ی كوڕی (عمر)یش نەوەد وەسەق خورمای هێنا ، خەڵك كەوتنە بەخشین و خێركردن لەزۆر زۆرو لەكەمیش كەم ، كەسی واهەبوو جگە لە مشتێك یان دوومشت گەنم ، هیچی نەبوو ، ئەوەی دەبەخشی ، ژنانیش هەرچییەكیان هەبوو لە بازن و ملوانكەو گوارەو خرخاڵ و پارچەی ئاڵتون و زیو بەپێی توانا بەخشیان .

كەس دەستی نەگرتەوە ، جگە لەدووڕوان كەس لەو ڕۆژەدا چروك نەبوو: ﴿ الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لاَ يَجِدُونَ إِلاَّ جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ ﴾ التوبة/٧٩. واتە: ئەو دووڕوانە لاقرتێ دەكەن بەئیمانداران ، لەو سەدەقەو خێرانەدا كە دەیبەخشن و گاڵتە دەكەن بەوانەی ، كە جگە لەتواناى خۆیان چیدیان نیە بیبەخشن لە پێناوی خوادا.

سوپای ئیسلام بەرەو تەبوك دەڕوات

بەو شێوەیە سوپاكە ئامادەو سازكرا، پێغەمبەری خوا ﷺ (محمد)ی كوڕی (مسلمە)ی بەسەر مەدینەوە بەجێهێشت ، دەڵێن (سباع)ی كوڕی (عرفطە) بووە ، (علی)یشی بەلای ماڵ و منداڵەكەی خۆیەوە بەجێهێشتو فەرمانی پێدا لەناویاندا بێت ، دووڕوان كردیانە قسەوباس ، بۆیە (علی) كەوتەڕێ ، تابگاتەوە بەپێغەمبەر ﷺ ئەویش گێڕایەوە بۆ مەدینەو پێی فەرموو: ئەی (علی) ، ئایا تۆ ڕازی نابیت بەوەی لە پلەی (هارون)دا بی بۆ (موسی)؟ بەلام بزانە كە دوای من پێغەمبەری تر نابێت.

---

[1] / جامع الترمذي ، مكاتب عثمان بن عفان ٢/٢١١.

پاشان پێغەمبەر ﷺ بەرەو باکووری تەبوك کەوتە ڕێ ، سوپاکە زۆر گەورە بوو سی هەزار شەڕکەر ، هەرگیز پێشتر موسڵمانان بە ژمارەی وەها نەچوونەتە دەرەوە ، لەگەڵ ئەو هەموو سەدەقەو بەخشینەشدا نەیانتوانی بە تێرو تەواوی سوپاکە ساز بکەن ، لەناو سوپاکەدا کێشەی کەمی لەتوێش‌و ئازوقەو ئەسپ‌و وڵاخ سواریدا هەبوو ، هەژدە کەس بەنۆرە سواری یەك وشتر دەبون ، لەڕێگە گەڵای دارودرەختیان دەخواردو لێوەکانیان وشك هەڵاتبوو ، ناچاربوون بکەونە سەربڕینی وشترەکانیان لەگەڵ کەمییاندا بۆ ئەوەی ئاوی ناو سکیان بخۆنەوە ، لەبەرئەوە ئەو سوپایە ناونرا بە سوپای تەنگانە (جیش العسرة).

سوپای ئیسلام لە ڕێگەدا بەلای ئاسەواری (حجر)دا گوزەران ، کە شوێنەواری کەلاوەی خەڵکی (ثمود)ە ﴿ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ ﴾ واتە (وادی القری) ، خەڵکی لە بیرەکەی ئاویان هەڵگۆزی ، کە ڕۆشتن پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: لەو ئاوە مەخۆنەوەو دەست نوێژیشی لێ هەڵمەگرن ، ئەوەشی تێکەڵاوی هەویرتان کردوە بیدەن بەوشترەکانتان و هیچی لێ مەخۆن ، بۆیە فەرمانی پێدان لەو بیرە بخۆنەوە ، کە وشترەکەی (صالح) لێی دەخواردەوە.

لە (صحیحین)یشدا هاتوە ، لە (ابن عمر)ەوە فەرموویەتی: کە پێغەمبەر ﷺ بەلای (حجر)دا تێپەڕی ، فەرمووی: هەرگیز مەچنە ناو ماڵ و حاڵی کەسانێك زوڵمیان لەخۆیان کردوە ، نەبادا تووشی سزای ئەوان بن ، مەگەر بەگریانەوە بڕۆن ، پاشان سەری خۆی داپۆشی و بەپەلە ڕۆیی تا لە شیوەکە دەرباز بوون.[1]

لە ڕێگادا تینوێتی زۆری بۆ خەڵکەکە هێنا ، سکاڵایان بردە لای پێغەمبەر ﷺ ئەویش دەستی کرد بەپاڕانەوە ، پاش کەمێك خوای مەزن هەورێکی نارد ، باران باری و خەڵکەکە فێنك بونەوەو تێراو بوون‌و هەموو شتەکانیان پڕکرد لە ئاو.

کە لە تەبوك نزیکبوەوە ، فەرمووی: خوا یاربێت سبەینێ دەچینە سەر ئاوی تەبوك ، ئێوە ناچنە سەری تا چێشتەنگاو دەبێت و هەرکەسێك گەیشتە سەری بادەست نەخاتە ناوی تاخۆم دێم.

(معاذ) دەڵێت : کەچووین پێش ئێمە دووپیاو چوونەسەر ئاوەکە ڕێچکەیەکی زۆر بچوك ئاوی لێ دەهات . پێغەمبەر ﷺ پرسیاری لێ کردن ئایا دەستتان داوە لەو ئاوە؟

وتیان: بەڵێ .

---

[1] صحيح البخاري. باب نزول النبي (ﷺ) بالحجر ٦٣٧/٢.

پێغەمبەر ﷺ ئەوەندەی خواویستی سەرزەنشتی کردن ، پاشان مشت بە مشت ئاوەکەی کۆکردەوە تاگۆماوێکی بچوکی لەبەردەم کانیاوەکەدا دروست کرد ، ئەنجا دەمو چاوو دەستی شت ، پاشان ئاوەکەی گێڕایەوە کانیەکە لەپڕێکدا تەقیو ئاوێکی زۆری لێ هاتە دەرەوە خەڵکی ئاویان دەرهێنا ،

پاشان پێغەمبەر ﷺ فەرمووی بە (معاذ) ، ئەگەر تەمەنت درێژبێت خەریکە بڵێم دەبینیت باخو بێستانێکی زۆر لێرەدا سەوز دەبێتو ئەم ناوە پڕ دەبێت لە سەوزایی.[1]

لەرێگەدا یان کە گەیشتە (تبوك) - بەپێی جیاوازی ریوایەتەکان - پێغەمبەر ﷺ فەرمووی : ئەمشەو ڕەشەبایەکی سەخت هەڵدەکات ، با کەس لەئێوە هەڵنەستێت ، هەرکەسێکتان وشتری پێیە بەتوندی بیبەستێتەوە . هەروا بوو شەو ڕەشەبایەکی زۆر توند هەڵی کرد پیاوێك هەستایەوە ڕەشەباکە بردی و لە شاخی (طیء)دا فڕێیدابوو.[2]

نەریتی پێغەمبەر ﷺ لەو سەفەرەدا وابوو کە نوێژی نیوەڕۆو عەسر پێکەوە ، هەروەها نوێژی مەغریبو عیشای پێکەوە کورتو کۆدەکردەوە ، بەپێشو پاش خستن دەیکردن.

سوپای ئیسلام لەناو تەبوكدا

سوپای ئیسلام لە تەبوك دابەزی ، لەوێدا سەربازگەی دامەزراندو خۆی ئامادە کرد بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی دوژمن ، پێغەمبەر ﷺ وتارێکی کاریگەری بۆ خوێندنەوە ، کورتو کرمانج بوو ، هانیدان بۆ خێرو بێری دونیاو قیامەت ، مژدەو ئاگاداری پێدان ، ورەی بەرز کردنەوە ، هەرچی کەلێن و کەم و کووڕیان هەبوو ، پڕی کردەوە لە ڕووی ئازووقەو توێشووەوە. لەولاشەوە کە ڕۆمەکان هەواڵی هاتنی سوپاکەی پێغەمبەریان بیستن ﷺ زەندەقیان چوو زاتیان نەکرد بێنە پێشەوە بۆ شەڕ کشانەوە دواوە بەناوچەکانی سنووری خۆیاندا بڵاوەیان لێ کرد ، ئەمەش بۆ بەرز کردنەوەی ناوبانگی سەربازی موسڵمانەکان لەناو دورگەی عەرەب و دەورو بەریدا ڕۆڵی گەورەی هەبوو ، بەو شێوەیە موسڵمانان چەندین دەسکەوتی سیاسی گەورەیان دەستکەوت ، کە ئەگەر شەڕ ببوایە لەوانە بوو دەستیان نەکەوتایە.

---

[1] مسلم / ریوایەتی کردوە لە (معاذ)ی کوڕی (جبل)ەوە ٢٤٦/٢.
[2] هەرهەمان سەرچاوە.

(يحنة)ى كوڕى (روية) هاوەڵى (ايلة) هاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ سوڵحى لەگەڵدا كردو جزيەىدا بەپێغەمبەر ﷺ ، دواى ئەو خەڵكى (جرباء) و (أزرح)يش هاتن‌و جزيەيان دا . پێغەمبەر ﷺ نووسراوێكى پێدان لايان مايەوە ، هەروەها نوسراوێكى نووسى بۆ هاوەڵەكەى (ايلة) دەڵێت:

﴿ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ ﴾

ئەمە نامەى دڵنياكەرەوەيە لەخوداى مەزن و محەممەدى پێغەمبەريەوە بۆ (يحنة)ى كوڕى (روية)و كەس و كارى (أيلة) ، كاروان و هاتوچۆو كەشتيەكانيان لە وشكانى و ئاودا لە ژێر پاراستنى خوداو پێغەمبەرەكەيدايە ، ئەم پاراستنە هەموو ئەو كەسانەى شام و كەنارى دەرياش دەگرێتەوە كە لەگەڵيدان ، هەركەسێكيان لابدەن ئەوا ماڵەكەى فرياى ناكەوێت ، ماڵەكەيان حەلاڵ دەبێت بۆ خەڵك ، هەروەها نابێت ڕێگەيان لێبگيرێت ئەگەر بيانەوێت بچنە سەر هەرئاوێك يان هيچ ڕێگەيەكيان لێ ناگيرێت بيانباتە سەر وشكاييەك يان دەرياييەك.

پێغەمبەر ﷺ (خالد)ى كوڕى (وليد)ى لەگەڵ چوارسەدو بيست كەسدا نارد بۆ لاى (اكيدر) لە (دومة الجندل) و پێى فەرموو: لەكاتێكدا پێى دەگەيت ، گاكێوى ڕاو دەكات . (خالد) چوەلاى كە بەدوريى ديتنى چاو لەقەڵاكە نزيكبوەوە ، مانگايەك هاتە دەرەوە ، بەشاخەكانى قۆچى دەدا لە دەرگاى قەڵاكە ، (أكيد) بۆى هاتە دەرەوە بۆ ڕاوكردنى ـ شەوێكى مانگە شەو بوو ـ لە پەنايەكدا (خالد) گرتى ، هێنايە خزمەت پێغەمبەر ﷺ سوڵحى لەگەڵدا كرد لەسەر دووهەزار وشترو هەشت سەد سەر مەڕو چوارسەد قەڵغان و چوارسەد ڕم ، دانيشى نا بەپێدانى (جزيە) ، سەبارەت بە كێشەى (دوحة) و (تبوك) و (ايلة) و (يماء) يش لەگەڵ (يحنة) سوڵحى پێكردن.

ئيتر خێڵ و تيرەكان بەتەواوى دڵنيابوون ، كەپشت بەستن بەدەسەلاتە كۆنەكان كاتى بەسەرچوو باوى نەما ، بۆيە بايان دايەوە بەلاى موسڵمانەكاندا ، بەو شێوەيە سنوورەكانى دەوڵەتى ئيسلامى زياديان كردو پاڵياندا بە سنوورەكانى ڕۆمەكانەوە تا ڕادەيەكى زۆر كۆتاى هات بە چالاكى سيخوڕەكانى ڕۆم.

گەڕانەوە بۆ مەدینە

سوپای ئیسلام بەسەری بەرزو بڵندەوە گەڕایەوە بۆ مەدینە ، بێئەوەی تووشی شەڕ ببێت ، لە ڕێگەی گەڕانەوەدا لە ناوچەی (عقبة) دوانزە کەسی دووڕوو ویستیان زەفەرێك بەپێغەمبەر ﷺ ببەن ، ئەمەش لەکاتێکدا بوو کە پێغەمبەر ﷺ بەسواری وشترەکەیەوە بوو (عمار) جڵەوی وشترەکەی بۆ گرتبوو ، (حذیفة)ی کوڕی (یمان)یش دابویە بەرخۆی ، گەیشتنە (عقبة) خەڵکەکەش گەیشتنە ناو شیوەکە ، دووڕوان ئەمەیان بەهەلزانی، لەکاتێکدا کە پێغەمبەر ﷺو دوو هاوەڵەکەی بەڕێگەدا دەڕۆیشتن گوێیان لەدەنگە دەنگی خەڵك بوو لە پشتیانەوە دەهاتن و دەم وچاویان هەڵبەستبوو ، (حذیفة) بەگۆچانەکەی دەستی کێشای بە دەم و چاوی ولأخەکانیداو ترساندنی و بەرەولای خەڵکەکە ڕاوی نان وەگەڕنا پێغەمبەریان ﷺ دەشێلا ، پێغەمبەر ﷺ ناوی هەردوانزە کەسەکەی‌دا بە (حذیفة)و ئاگاداریشی کرد کە نیازیان چی بووە ، بۆیە بە (حذیفة) دەوترا نهێنی ڕازگری نهێنیەکانی پێغەمبەر ﷺ. لەو بارەیەوە خوای مەزن فەرمووی ﴿وَهَمّوا بِما لَم يَنالوا﴾ واتە: دووڕوان بەنیازی کارێك بوون بۆیان نەچووە سەر.

کە لەدورەوە سیمای شاری مەدینە لە پێغەمبەر ﷺ دەرکەوت فەرمووی: ئای ئەوە (طابة)یەو ئەوەش ئوحودە ، ئەو شاخەیە کە ئێمەی خۆش دەوێت و ئێمەش ئەومان خۆش دەوێت. کەخەڵك بیستیان پێغەمبەر ﷺ گەڕایەوە ژن و مناڵو کوڕوکاڵ لەشار هاتنە دەرەوەو بەجارێك پێشوازیان دەکردو شیعریان دەخوێندەوە دەیانوت:[1]

طلع البدر علينـــا من ثنيـــات الوداع

وجب الشكـــر علينـــا مادعى لله داع

پێغەمبەر ﷺ لە مانگی ڕەجەبدا دەرچو بۆ تەبوك‌و لەمانگی ڕەمەزاندا گەڕایەوە. ئەم غەزایە پەنجا ڕۆژی پێچوو بیست ڕۆژیان لە تەبوك مایەوە ، باقی ڕۆژەکانیش لە ڕۆشتن و هاتنەوەدا بەسەری برد ، ئەم غەزایە دوایین غەزای پێغەمبەر بوو ﷺ.

---

[1] / ئەمە ڕای (ابن قیم)ەو پێشتریش باسمان لێوە کرد.

دواکەوتوەکان

ئەم غەزایە بەهۆی هەلومەرجی تایبەتی خۆیەوە تاقی کردنەوەیەکی سەخت بوو بۆ موسڵمانان ، ئیماندارانی لە بێ باوەڕان جیا دەکردەوە ، هەروەکو خوای مەزن هەمیشە مرۆڤی واراهێناوە ، ئەوەتا دەفەرموێت: ﴿ مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنْ الطَّيِّبِ ﴾ آل عمران /١٧٩. واتە: هەرگیز نەبووەو ناشبێت ، خودا وازتان لێ بهێنێت بێ جیاکردنەوەی خراپ لە باش. ئەوەی بۆ ئەم شەڕە دەرچوو تەنها ئیماندارە ڕاستگۆکان بوون ، تاڕادەیەك دەرنەچوون بوو بەنیشانەی دووڕوویی ، هەرکەسێك لەدواکەوتوەکان بوایە باسیان دەکرد بۆ پێغەمبەر ﷺ لە سەفەرەکەدا ئەویش دەیفەرموو: وازی لێ بهێنن ئەگەر خێری تێدابێت خوا پێیانی دەگەیەنێت ، ئەگەر بێ‌خێریش بێت ئەوە خوا ڕزگاری کردون لەدەستی. جگە لەبەهانە بەدەستەکان کەس دوانەکەوت یان ئەوانەی دووڕوو بوون ، ئەوانە بەدرۆوە داوای مۆڵەتیان کرد کە دەرفەتیان بداتێ دانیشن و نەڕۆن ، هەندێکیشیان باکیان نەبوو ، مۆڵەتیشیان وەرنەگرت و دانیشتن لە مەدینەو نەچوون بۆ ئەو غەزایە ، سێ‌کەسی ئیمانداریش کە مرۆڤی ڕاستگۆبوون ، بەشداریان نەکردو بێ هیچ هۆیەك دواکەوتن ، ئەم سیانەش ئەو کەسانە بوون کە خودا تاقی کردنەوەو پاشان تەوبەی لێ وەرگرتن و لێیان خۆش بوو.

کە پێغەمبەر ﷺ گەیشتە مەدینە تەشریفی بردە مزگەوت ، دوو ڕکات نوێژی کرد ، ئەنجا دانیشت و خەڵك دەورەیان دا ، دووڕوەکان کە ژمارەیان هەشتاو ئەوەندە کەس بوو[1] هاتن و بەچەندین جۆر بەهانەیان دەهێنایەوەو سوێندی درۆیان دەخواردو پاکانەیان دەکرد بۆ پێغەمبەر ﷺ ، ئەویش بەڕو قسەکانی لێ وەردەگرتن و بەیعەتی دەدانێ و داوای لێ بوردنی بۆ دەکردن و نهێنی دڵەکانیشی دەدایە دەست خودا.

بەڵام لە سێ‌کەسە ئیماندارە ڕاستگۆکە کە بریتی بوون لە (کعب)ی کوڕی (مالك)و (مرارە)ی کوڕی (ربیع) و (هلال)ی کوڕی (امیە) بڕیاریاندا ڕاستگۆبن و

---

[1] (واقدی) دەڵێت: ئەوانە کۆمەڵێك دووڕوی ئەنساری بوون ، بەهانە بەدەستەکانی ئەعرابی خێڵی (بنی غفار)و ئەوانی تریش ژمارەیان (٨٢) کەس بوو، (عبداللە)ی کوڕی (ابی) و شوێنکەوتوەکانی لەوانەدا نین ، کە لێرە دا باسیان دەکرێت (بڕوانە فتح الباری) ١١٩/٨.

هیچ بەهانەیەکی درۆ هەڵنەبەستن ، پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدایە یارانی کەس قسەیان لەگەڵدا نەکات ، قسە دابڕینێکی زۆر توندیان لەگەڵدا کراو خەڵکی مامەڵەیان نەدەکرد لەگەڵیاندا . بەرچاویان تەسك بوبووەو لەزەویدا جێگەیان بەخۆیان نەدەگرت و بەتەواوی هەناسەیان سوار بوو بوو ، بێ تاقەتیەکەیان زیاتری کرد کاتێك کە چل ڕۆژ بەسەر قسە دابڕینەکەدا تێپەڕی فەرمانیان پێ درا کە لەگەڵ ژنەکانیاندا جێگە جیابکەنەوە ، تا دابڕانەکە پەنجا ڕۆژی تەواوی خایاند پاشان خودای مەزن لێیان خۆش بوو بەئایەتی ﴿وَعَلَى الثَّلاَثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لاَّ مَلْجَأَ مِنَ اللّهِ إِلاَّ إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾ التوبة/١١٨. واتە: خودا لەو سێ کەسەش خۆش بوو کە دواکەوتن تاوایان لێ هات زەویان لەبەرچاودا بەرتەسك بووەو تەواو تەنگە نەفەس بوون ، زانیان کە هیچ پەنایەك نیە جگە لە پەنای خوا ، پاشان خودا تەوبەی لێ وەرگرتن ، بەڕاستی خودا تەوبە لە بەندەکانی وەردەگرێت و بەبەزەییە.

موسڵمانان دڵیان خۆشبوو بەو لێخۆشبونە ، سیانەکەش ئەوەندە دڵخۆش بوون ، پێیان نەدەکەوتە زەوی ، مژدەیان دەداو ڕوویان خۆشیی لێ دەباری و دەستیان کرد بەخێرکردن و دیاری بەخشینەوە ، ئەو ڕۆژە خۆشترین ڕۆژی ژیانیان بوو.

ئەوانەش کە لەبەر بەهانەیەك نەهاتبوون خوای مەزن لەبارەیانەوە فەرموی ﴿لَّيْسَ عَلَى الضُّعَفَاء وَلاَ عَلَى الْمَرْضَى وَلاَ عَلَى الَّذِينَ لاَ يَجِدُونَ مَا يُنفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلّهِ وَرَسُولِهِ﴾ هەردوو ئایەتی سورەتی التوبة/٩١، ٩٢. واتە: لاوازەکان و نەخۆشەکان و ئەوانەی هیچیان نییە لەپێناوی خوادا خەرجی بکەن گوناهیان لەسەرنیە، بەمەرجێك ئەگەر لەبەر خوداو پێغەمبەرەکەی ئامۆژگار بن. کە پێغەمبەر ﷺ لە مەدینە نزیك بووەوە لە بارەیانەوە فەرمووی: لەناو شاری مەدینەدا کۆمەڵێك پیاوهەن چەند هەنگاو ڕۆشتبن ، چەند شیوو دۆڵتان کردبێت بەدڵ لەگەڵتان بوون، بەڵام ئەوان بەهانەیان هەبوو نەیانتوانی بێن . وتیان : ئەوان لە مەدینەشدان؟ فەرمووی: بەڵێ لەو کاتەدا کە لە مەدینە بوون .

ئاسەواری غەزاكە

ئەم غەزایە گەورەترین كاریگەریی هەبوو لەسەر بەر والاكردن و بەهێز كردنی هەژمونی موسڵمانەكان لە دورگەی عەرەبیدا ، ئیدی بۆ خەڵك دەركەوت كە لەدورگەی عەرەبدا جگە لە هێزی ئیسلام هیچ هێزێكی‌تر نیەو ئەو كەمە ئومێدەش كە لەناخی نەفامو دووڕووەكاندا مابوو چاوەڕوانیان دەكرد بێتەدی ئەویش كوژایەوەو بۆ هەتا هەتایی نائومێد بوون ، چونكە هەموو خەونێكی خۆیان بەهاتنی ڕۆمەكانەوە هەڵواسی بوو ، بەڵام دوای ئەم غەزایە سەریان شۆڕ كرد ، ملكەچی ئەمری واقیع بوون و هیچ چارەیەكیان نەما.

بۆیە ئیتر ئەوەش نەما كە موسڵمانەكان بە نەرم ونیانی مامەڵە لەگەڵ دوو ڕووەكاندا بكەن ، خوای مەزن فەرمانی‌دا دەستیان لێ توند بكرێتەوە ، تا ئەوەی سەدەقەیان لێ وەرنەدەگیراو نوێژیان لەسەر نەدەكراو لەسەر گۆڕیان كەس نەدەوەستاو نزایان بۆ نەدەكرا ، فەرمانیش درا بەڕووخاندنی شوێنی پیلان و نەخشە گلاوەكانیان كە مزگەوتی كوێرەوەری بوو ، دروستیان كردبوو بۆ سەر لێ تێكدانی موسڵمانان ، چەند ئایەتێك لەبارەیانەوە دابەزی و بەتەواوی ئابڕووی تكاندن و لەدوای ئەوەوە هیچ شتێكیان بەنهێنی نەمایەوە ، خەریكبوو كە ئایەتەكان ناویشیان بهێنێت.

دەكرێت لەوەشدا كاریگەری ئەم غەزایە تێبگەین ، كە عەرەب هەرچەندە پۆل پۆل دەهاتن و لە هەموولایەكەوە موسڵمان دەبوون بەڵام دوای ئەم غەزایە ، بەدوای یەكدا هاتنی وەفدی خێڵە عەرەبەكان گەیشتە چڵە پۆپە.[1]

دابەزینی قورئان لەبارەی ناوەڕۆكی غەزاكەوە

ژمارەیەكی زۆر ئایەتی سورەتی (براءة) لەبارەی ناوەڕۆكی غەزاكەوە هاتە خوارەوە ، هەندێكیان پێش دەرچونەكە هاتنە خوارەوە ، هەندێكی تریشیان پاش دەرچوونەكە ، لەو كاتەدا كە لە سەفەردا بوو هەندێكی تریشیان دوای گەڕانەوە بۆ مەدینە ، سورەتەكە باس لە بارودۆخی غەزاكە دەكات و ئابڕووی دووڕووەكان

---

[1] / درێژی ئەم غەزایەمان وەرگرتوە لە (ابن هاشم)٢/٥١٥ ـ ٥٣٧، (زادالمعاد)٣/٢ (صحیح البخاری)٢/ ٦٣٢. ٦٣٤. ٦٣٦. ٦٣٦ ٦٣٧ ١/٢٥٢ ٤١٤ هیتریش، هەروەها (صحیح المسلم) لەگەڵ شەرحی نەوەوی ٢/٢٤٦ ، (فتح الباری) ٨/١١٠ تا ١٣٦، هەروەها(مختصر سیرە) نوسینی شیخ عبدوڵڵای نەجدی لە لاپەڕە ٣٩١ تا ٤٠٧.

دەبات و ڕێزو قەدری موجاهیدان و دڵسۆزان باس دەكات و تیشك دەخاتە سەر وەرگرتنی تەوبە لە ئیمانداره ڕاستگۆكان ، ئەوانەش كە دەرچون و ئەوانەش كە دواكەوتن ، لەگەڵ چەندین باسی تر.

هەندێ لە ڕووداوە گرنگەكانی ئەو ساڵە

لەو ساڵەدا چەندین ڕووداوی مێژویی ڕوویاندا كە گرنگی خۆیان هەیە:

١. پاش هاتنەوەی پێغەمبەر ﷺ لە تەبوك (لعان) لەنێوان (عویمر)ی (عجلانی) و ژنەكەیدا ڕوویدا.

٢. ژنە غامدیەكە ڕەجم كرا پاش ئەوەی هاتوەدانی نا بەزیناكەیدا ، كاتێك ڕەجم كرا كە كوڕەكەی لە شیر بڕی بوەوە.

٣. (اصحمە)ی (نجاشی) مەلیكی حەبەشە وەفاتی كرد ، پێغەمبەر ﷺ نوێژی غائبی لەسەر كرد.

٤. (ام كلثوم)ی كچی پێغەمبەر ﷺ وەفاتی كرد ، زۆر خەفەتی پێ خواردو فەرمووی بە (عثمان): ئەگەر سێ كچیشم هەبوایە بەدوای یەكدا مارەم دەكردن لێت.

٥. سەرۆكی دووڕوان (عبدالله)ی كوری (ابی) كوڕی (سلول) دوابەدوای هاتنەوەی پێغەمبەر ﷺ لە تەبوك مرد ، پێغەمبەر ﷺ داوای لێ خۆشبونی بۆ كردو نوێژی لەسەركرد پاش ئەوەی كە (عمر) زۆر هەوڵیدا كەنوێژی لەسەر نەكات ، دوایش قورئان هاتە خوارەوە پشتیوانی ڕایەكەی (عمر)ی كرد.

حەج كردنی ئەبوبەكر (ڕەزای خوای لێ بێت)

لەمانگی (ذي القعدة) یان (ذي الحجة)ی هەمان ساڵی (٩)ی كۆچیدا ، پێغەمبەری خوا ﷺ (ئەبوبەكری صدیق)ی نارد ﷺ وەك میرێك بۆ حەج . بۆ ئەوەی (مناسك) بۆ موسوڵمانان دابنێت .

پاشان سەرەتاكانی سورەتی (براءة) دابەزی بۆ هەڵوەشاندنەوەی پەیماننامەكان ، پێغەمبەر ﷺ (علی) كوڕی (ابو طالب)ی نارد ئەوەی بۆ بكات ، ئەمەش بۆ هاوڕایی كردن بوو لەگەڵ نەریتێكی كۆنی عەرەبدا سەبارەت بە ماڵو خوێن ڕژان ، (علی) لە (عرج) یان (جینان) گەیشت بە (ئەبوبەكر).

(ئەبوبەکر) وتی: یان میر بە یان گوێڕایەڵ ،

علی وتی: نەخێر من گوێڕایەڵ دەبم پاشان دەرچوون .

(ئەبوبەکر) حەجی کرد بۆ موسوڵمانان ، تا ڕۆژی قوربانی هات ، ئەنجا (علی) کوڕی (ابوطالب) لە (حجرة) وەستا ، بانگی کرد لەناو خەڵکیدا بەوەی پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێدابوو ، وادەو پەیمانی پەیماندەرانی دایەوە ، ماوەی چوارمانگ مۆڵەتی پێدان ، چوار مانگیش مۆڵەتی‌دا بەوانەی بەڵێن‌و پەیمانیان لەگەڕدندا نەبوو ، مۆڵەتی ئەوانەش کە هیچ زیانێکیان لە موسوڵمانەکان نەدا بوو کەسیشیان هان نەدابوو دژ بە موسوڵمانەکان ، وەکو خۆیان هێشتەوە.

(ئەبوبەکر)یش ﷺ چەند پیاوێکی نارد بەناو خەڵکیدا جاڕ بدەن: کە ئیتر لە ساڵی داهاتوودا هیچ موشریك و کەسێك بەڕووتی تەواف ناکەن بەدەوری کابەدا.

ئەم بانگەوازە کۆتایی و مەرگی بتپەرستی بوو لەناو دورگەی عەرەبیداو ، نابێت ئیدی لەساڵی داهاتووەوە بوونیان هەبێت [1].

---

[1] / (صحيح البخاري) ١/٢٢٠، ٤٥١، ٢/٦٣٦، ٦٧١، (زاد المعاد) ٣/٢٥، ٢٦، (ابن هشام) ٢/٥٤٢، ٥٤٤، ٥٤٥، ٥٤٦.

سەربوردێك بەسەر غەزاكاندا

کاتێك سەیرێکی غەزاو ناردەکانی پێغەمبەر ﷺ دەکەین ، نە ئێمەو نە هیچ کەسێکی دیکە کە سەیری باروودۆخی شەڕو ئاسەوارەکانی دەکات ناتوانێت نەڵێت: کە پێغەمبەر ﷺ مەزنترین سەرکردەی سەربازی بووەو ، لە هەموویان ژیر ترو قوڵترو وورياتر بووە ، بەڕاستی پێغەمبەر ﷺ لەم ڕووەوە بلیمەتێکی جەنگ بووە ، هەروەکو لە نبوەت و پەیامداریدا سەرکردەی پێغەمبەرانە (علیهم السلام). هەمیشە لەو جێگەیەوە جەنگی کردووە کە عەقڵیەت و لێکدانەوەو بەرنامەی سەربازی مەحکەم بیخوازێت ، لەبەرئەوە لە هیچ جەنگێکدا بەهۆی نەخشەی مەیدانی جەنگەوە نەیدۆڕاندووە ، یان بەهۆی نەخشەیەکی ستراتیژییەوە شکستی نەهێناوە ، بەڵکو لەهەموو ئەوانەدا جۆرێکی تر لە سەرکردەیی پیشانی دونیادا ، کە ئەدونیاو ئەسەرکردە سەربازیەکان نەیاندیبێت . ئەوەش کە لە (حنین)دا ڕوویدا لاوازی هەندێك کەس بوو، ئەوەی (احد)یش بەهۆی شکاندنی فەرمانەکانیەوە بوو ، کە تیرئەندازەکان شوێنی خۆیان بەجێ هێشت و لە ڕووی سەربازیەوە کەلێنیان کردە سوپاکەوە.

لەهەردوو جەنگەکەشدا (أحد) و (حنین) ، لەکاتی شکستەکەدا بلیمەتی پێغەمبەر ﷺ دەرکەوت ، ڕووی لە دوژمن وەرنەگێڕا ، بەحیکمەت و دانایی خۆی توانی بێئومێدیان بکات و ڕەوتی شەڕەکە بگۆڕێت بۆ سەرکەوتن ، هەروەکو لە (حنین)دا ڕوویدا ، سەرباری ئەو شکستەی کە لەسەرەتادا هات بەسەریاندا ، کە مەحاڵە هیچ سەرکردەیەکی سەربازیی لەبەردەم شکستی وەهادا نەڕوخێت و هەڵنەیەت.

ئەمە پێغەمبەرە ﷺ لە ڕووی سەربازیەوە لە ڕووەکانی تریشەوە پێغەمبەر ﷺ بەو غەزایانە هێمنی و ئاشتی چەسپاند لەناوچەکەداو ، ئاگری ئاشووبی کوژاندەوە ، لووتی دوژمنانی شکاند ، ناچاری سوڵحی کردن و ڕێگەی خۆشکرد بۆ بڵاوکردنەوەی بانگەوازیی ئیسلامیی ، هەروەها توانی هاوەڵە دڵسۆزو بە وەفاکانی خۆی بناسێت و جیایان بکاتەوە لەوانەی بەڕوو موسوڵمانن و بەدڵیش دووڕوو بێوەفان و هەرخەریکی پەیمانشکێنیی و خیانەتکارین.

لەدوای خۆیشی کۆمەڵێك سەرکردەی چاك و شارەزای پێگەیاند کە لە دواییدا لەناوچەی عێراق و فارس ڕۆمەکانیان لەو خاك و ئاوە دەرپەڕاندو بە نەخشەو پلانی سەربازی پتەو هەڵیانکەندن.

هەروەها پێغەمبەر ﷺ بەهۆی ئەم غەزایانەوە توانی شوێن و جێگەو زەوی و کاروپیشە بۆ موسوڵمانەکان بدۆزێتەوە ، تا ڕزگاریان بێت لەگێروگرفتێکی زۆر کە ماڵ و حاڵ و شوێنیان نەبوو بۆ نیشتەجێ بوون ، چەك و جبەخانەو تفاقێکی زۆری بۆ دابین کردن ، ئەمانەی هەموو دەستکەوت بێ‌ئەوەی بەئەندازەی تۆزێك زوڵم و ستەم بکات لە بەندەکانی خوا.

بەڕاستی پێغەمبەر ﷺ ئامانجی لە هەموو شەڕەکاندا گۆڕی ، جەنگ لە جاهیلیەتدا بریتی بوو لە تالآنی و کوشت و بڕو هەڵکوتانە سەر زوڵم و دەستدرێژیی و ستەمکردن و تۆڵەسەندنەوەو خۆسەپاندن و تاساندنی لاوازو ماڵ وێران کردن و بینا ڕووخاندن و حورمەت شکێنی و وێرانکردنی کێڵگەو مەزراو چەوساندنەوەی ژن و منال و پەککەوتەکان ، لە ئیسلامدا ئەو جەنگانە بوونە جیهاد کردن لەپێناو چەندین ئامانجی شکۆدارو ، مەبەستی بەرزو ڕێزداری وەهادا کە مرۆڤایەتی لە هەموو کات و شوێنێکدا شانازی پێوە بکات. جەنگ بوو بەو جیهادەی کە مەبەستی ڕزگارکردنی مرۆڤ بوو لە ستەم و دەستدرێژیی، بۆ سیستەمی دادپەروەری و ویژدان ، لە سیستمێکەوە کە بەهێزبێت هێزی ژێرپێ دەخست بۆ سیستمێك کە بەهێز تیایدا لاوازبوو تا مافی وەردەگیرێت ، بوو بەجیهادێك لەپێناو ڕزگارکردنی پیاوان و ژنان و منالآنی ژێردەست ئەوانەی دەڵێن: خوای ئێمە لەم شارە پڕ لەجەورو ستەمە دەرمان بهێنەو فریاد ڕەسێکمان بۆ بنێرەو ، پشتیوانمان بۆ پەیداکە. ئەو جەنگانە بوون بەجیهادێك بۆ پاککردنەوەی زەوی لە پەیمان شکێنی و خیانەتکاریی و گوناهو دەستدرێژیی ، بۆ بەرقەرار کردنی ئاسایش و ئاشتی و بەزەیی و ڕەچاو کردنی ماف و پیاوەتی.

هەروەها چەندین بنەمای شکۆداری دانا بۆ شەڕ ، کە دەبێت سەرکردەو سەرباز پابەندی بن و لێی دەرنەچن . (سلیمان)ی کوڕی (بریدە) لە باوکیەوە دەگێڕێتەوە ، دەڵێت: هەرکەسێکی بکردایە بەمیری هەر سوپایەك یا سریەیەك بە تایبەتی ئامۆژگاری دەکرد کە لە خوا بترسێت ، خاتری موسوڵمانەکانی برای بگرێت و پاشان دەیفەرموو: بەناوی خواوە غەزا بکەن ، لەپێناوی خوادا ، شەڕ لەگەڵ ئەو کەسانەدا بکەن کە باوەڕی بەخودا نی‌یە ، غەزا بکەن ، زیادەڕەوی مەکەن ، پەیمانشکێنی مەکەن ، مردوو مەشێوێنن ، منال مەکوژن ، ... (فەرمووده‌کە).

ئەنجا فەرمانی دەدا بە ئاسانکاریی و دەیفەرموو: ئاسانکار بن قورسکار مەبن ، هێورکەرەوە بن ، ڕەتێنەر مەبن[1]. کە شەو بچوایەتە سەر هەرخێڵێك دەوەستا تا ڕۆژ دەبووەوە ئەنجا هێرشی بۆ دەبردن ، بەتوندی نەهی دەکرد لە (سوتاندن و ، کوشتنی بێچەك و کوشتنی ژنان و لێدانیان و تالآن کردن) ، تا فەرمووی: (مالّی تالآنی حەلاّل تر نی یە لە گۆشتی مردوو) ، هەروەها نەهی دەکرد لە وێران کردنی مەزراو کێڵگەو ڕەزو بڕینی درەخت ، مەگەر لە زۆر پێویستیدا کە هیچ ڕێگەیەکی تر نەبێت. هەروەها لە ڕۆژی فەتحی مەککەدا فەرمووی: مەدەن بەسەر بریندارەکانیاندا ، کەسێك ڕایکرد شوێنی مەکەون ، هیچ دیلێك مەکوژن ، سوننەتی واداهێنا کە نابێت فروستادەو نێرراوەکان بکوژرێن .. نەهی کرد لەکوشتنی هاوپەیمانەکان و فەرمووی: هەرکەسێك هاوپەیمانێك بکوژێت هەرگیز بۆنی بەهەشت ناکات ، لەکاتێکدا کە بۆنی بەهەشت تا چل ساڵ پێ دەڕوات.

ئەمانەو چەندین بنەمای گەورەی تر ، کەمنێوەندی شەڕەکانی لە ئاسەوارە جاهیلیەکان پاك کردەوەو کردی بە جیهادێکی پیرۆز !

[1] / بڕوانە بۆ درێژی ئەم باسە (زاد المعاد) ٢/٦٤، ٦٥، ٦٦، ٦٧، ٦٨ ، هەروەها (الجهاد في الإسلام) نووسینی (ابو الأعلی المودودي) ل٢١٦ تا ٢٦٢.

خەڵك بە كۆمەڵ دێنە ناو ئاینی خوداوە

هەروەكو وتمان غەزای فەتحی مەككە شەڕی یەكلاكەرەوە بوو ، بەتەواوی بت پەرستی لەناوبرد ، بەهۆی ئەو فەتحەوە ئیتر عەرەب حەقی لە ناحەق جیا كردەوە ، گومان و دڵەڕاوكێی نەما ، بەخێرایی هاتنە ناوئاینی پیرۆزی ئیسلامەوە. (عمرو)ی كوڕی (سلمة) دەڵێت: لەسەر ئاوێك بووین شوێنی هاتوچۆی خەڵك بوو ، ئەسپ سوارەكان بەلاماندا تێدەپەڕین و پرسیارمان لێدەكردن: ئەوە خەڵكی چیانە؟ ئەو پیاوە كێیە؟ - واتە پێغەمبەر ﷺ - ئەوانیش دەیانوت: كابرایەكە دەڵێت من خودا ناردوومیو وەحی بۆ هێناوم. خودا ئەوی ناردووە ، ئەم قسەیەم لە زەینی خۆمدا لەبەردەكرد ، هەروەكو لەسەر سنگم بخوێنرێتەوە ، عەرەب بە فەتح موسوڵمان بوون ، دەیانوت: وازی لێبهێنن بزانن خۆی و گەلەكەی چیدەكەن، ئەگەر سەركەوت بە سەریاندا ئەوە پێغەمبەرێكی راستگۆیە ، كە فەتحی مەككە كرا هەموویان هاتنو موسوڵمان بوون ، باوكم پێش خزمەكانم موسوڵمان بوو ، كە لەوێ هاتەوە وتی: وەڵڵاهی بەڕاستی لای پێغەمبەر بووم ﷺ ، فەرموی: نوێژەكانتان لەو كاتەو ئەوكاتەدا بكەن ، نوێژی فلان لەكاتی فلاندا ، كە كاتی نوێژ هات با یەكێكتان بانگ بدات ، ئەوەتان كە زۆرترین قورئانی لەبەرە پێش بكەوێت.. - فەرموودەكە -.[1]

ئەم فەرموودەیە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی فەتحی مەككە چەندە كاریگەریی هەبووە لەسەر پێشخستنی باروذۆخەكە لە بەرژەوەندی موسوڵمانان و بەهێزكردنی ئیسلام و بواردان بە عەرەب بۆ دیاریكردنی هەڵوێستی خۆیانو ملكەچ كردنیان بۆ ئیسلام ، لەدوای جەنگی (تەبوك)یش ئەم خاڵە جەختی زیاتری لەسەر كرایەوە.. بۆیە دەبینین لەو دوو ساڵەدا وەفدەكان بەكۆمەڵ ڕوویان دەكردە مەدینەو خەڵك بەكۆمەڵ كۆمەڵ موسوڵمان دەبوون ، تاڕادەیەك سوپای ئیسلامیی لە غەزای فەتحدا (١٠) هەزار كەس بوو ، لە غەزای تەبوكدا گەیشتە (٣٠) هەزار كەس ، پێش ئەوەی ساڵێك بگوزەرێت بەسەر ئەو فەتحەدا ، پاشان دەبینین لە حەجیماڵئاواییدا یەك عەشاماتی گەورەی بەئەندازەی دەریایەك خەڵك كە دەگەنە (١٠٠) هەزار یان (١٤٠) هەزار موسوڵمان لە دەوری كۆدەبنەوەو لەخزمەتیدا دەوەستن و تەلبیەو تەكبیرو تەسبیحات و حەمدی خوا دەكەن و هەموو دونیا بەجوڵەیان شەپۆل دەدات و ، دەنگو سەدایان دەگاتە ئاسۆگەكان .

---

[1] / صحیح البخاري ٢/٦١٥، ٦١٦.

وەفدەكــان

ژمارەی ئەو شاندانەی (سیرەت)ناسان باسی دەكەن لە حەفتا وەفد تێ دەپەڕن ، ئێمەش ناتوانین بەدرێژی باسیان لێوە بكەین ، درێژەپێدانیشی سوودێكی ئەوتۆی نی‌یە ، بەڵام بەسەرجەمی ئەوەی پێویستەو گرنگیەكی مێژوویی هەیە باسی دەكەین ، بۆ ئەوەی لە زەینی خوێنەراندا ئەو ڕاستیە تۆمار بكەین ، دەبێت بڵێین كە بەشی زۆری وەفدەكان لە دوای فەتحدا هاتوونەتە مەدینە ، بەڵام چەندین تیرەی تریش هەیە پێش فەتح هاتوون لەوانە:

١. وەفدی (عبدالقیس) ـ ئەم تیرەیە دوو وەفدی هەبوو: یەكەمیان ساڵی پێنجەمی كۆچی یان پێشتر ، پیاوێكیان تێدابوو ناوی (منقذ)ی كوڕی (حیّان) بوو ، بۆ بازرگانی دەهاتە مەدینە ، دوای گەیشتنی پێغەمبەر ﷺ چوو بۆ مەدینە، ئیسلامی ناسی‌و موسوڵمان بوو، نووسراوێكی پێغەمبەری برد بۆ خزم‌و خێڵەكەی ئەوانیش موسوڵمان بوون ، لە مانگی حەرامدا بەسیانزە یان چواردە پیاوەوە هاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، لەو سەردانەدا پرسیاریان لەبارەی ئیمان‌و خواردنەوەكانەوە كرد ، گەورەكەیان (اشجعی عصری) بوو كە پێغەمبەر ﷺ لە بارەیەوە فەرمووی: (ئەی (أشجع) بەڕاستی تۆ دوو خەسڵەتی جوانت تێدایە بەئارام‌و لەسەرخۆیت). شاندی دووەمیشیان لەساڵی وەفدەكاندا بوو، ژمارەیان لەو كاتەدا چل پیاو بوو، (جارود)ی كوڕی (علاء)ی (عبیدی) یان تێدابوو ، پیاوێكی نەسرانی بوو موسوڵمان بوو موسوڵمانێكی باشی لێدەرچوو.[١]

٢. وەفدی (دوس) ـ هاتنی ئەم وەفدە لە سەرەتای ساڵی حەوتەمی كۆچیدا بوو ، ئەوكاتە پێغەمبەر ﷺ لە خەیبەر بوو ، پێشتریش باسی موسوڵمان بوونی (طفیل) ی كوڕی (عمرو)ی (دوسی)مان كرد كە هێشتا پێغەمبەر ﷺ لە مەككەدا بوو ئەم پیاوە چووە خزمەتی و موسوڵمان بوو، پاشان گەڕایەوە بۆ ناو كەس‌و كاری‌و بانگی دەكردن بۆ موسڵمان بوون ئەوانیش دەستی دەستیان پێدەكردن ، تا لێیان نائومێد بوو ، گەڕایەوە بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ و داوای لێكرد نزا بكات لە (دوسی)یەكان ، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: (خوایە هیدایەتی دوسیەكان بدەیت) ، پاشان ئەوانە هەموویان موسوڵمان بوون ، ئەنجا (طفیل) لەگەڵ هەشتا كەسی بنەماڵەی خێڵەكەیدا ، لە سەرەتای ساڵی حەوتەمی كۆچیدا هاتنە مەدینەو چوونە خزمەت پێغەمبەر ﷺ لە خەیبەر.

---

[١] / شرح صحیح مسلم . نووسینی النووی ١/٣٣، فتح الباری ٨/٨٥ ، ٨٦.

٣. فروستادەی (فروە)ی کوڕی (عمرو)ی (جزامی) ، ئەم پیاوە سەرکردەیەکی عەرەبی سەر بە ڕۆمەکان بوو ، سەرکاری ئەوان بوو بەسەر هەندێك خێڵی عەرەبەوە ، مەنزڵگای لە (معان)و ناوچەکانی دەوروبەری بوو لەخاکی شامدا ، پاش ئەوەی ئازایەتیی و نەبەردییی و ڕاستگۆیی موسوڵمانەکانی بینی لە جەنگی (مؤتة)دا ، ساڵی (٨)ی کۆچی موسوڵمان بوو ، کە موسوڵمانیش بوو نێرراوێکی خۆی نارده خزمەت پێغەمبەر ﷺ بۆ هەواڵی موسوڵمانبونەکەی و لەگەڵیدا بە دیاری هێسترێکی سپی بۆ نارد ، کە ڕۆمەکان زانیان موسوڵمان بووە گرتیانو بەندیان کرد ، پاشان بڕیاری هەڵگەڕانەوە یان مردنیان دایە دەستی ، بڕیاری دا بمرێت و پەشیمان نەبێتەوە ، بۆیە لە (فلسطین)دا لەسەر ئاوێك پێی دەڵێن (عفراء) لە خاچیانداو سەریان پەڕاند.[1]

٤. وەفدی (صداء) ـ ئەم وەفدە دوای گەڕانەوەی پێغەمبەر ﷺ لە (جعفرانة) هاتنە خزمەتی لەساڵی (٨)ی کۆچیدا ، ئەمەش بەهۆی ئەوەوە بوو کە پێغەمبەری خوا ﷺ سریەیەکی چوار سەد کەسی بۆ ناردنو ، فەرمانی پێدان بچنە شوێنێکەوە لە (یەمەن) ناوی (صداء)ە ، لەکاتێکدا کە ئەو سریەیە ئۆردوی دامەزراند بوو لە سەرەدەمی (قناة)دا ، (زیاد)ی کوڕی (حارث)ی (صدائی) خێرا خۆی گەیاندە لای پێغەمبەر ﷺ و عەرزی کرد: من نوێنەری هەموو خێڵەکەمم ، ئەو سوپایە بگێڕەوە من خێڵەکەم دەهێنمەوە خزمەتت. پێغەمبەریش ﷺ سوپاکەی لە (قناة) گێڕایەوە. کابرای (صدائي)یش چوو هانی خێڵەکەیدا کە بچنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، پانزە پیاویان چوونە خزمەتیو بەیعەتی ئیسلامەتیان پێدا ، پاشان گەڕانەوە بۆناو خێڵەکەیانو بانگیان کردن بۆ ئایینی ئیسلامو ئیسلامەتیان تێدا بڵاوبوەوە. لە حەجیماڵئاواییشدا سەد پیاویان هاتنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ.

٥. هاتنەوەی (کعب)ی کوڕی (زهیر)ی کوڕی (أبی سلمی) ـ کە یەکێك بوو لە بنەماڵەی شاعیرانو هونەرترین کەسی عەرەب بوو ، هەجوی پێغەمبەری دەکرد ﷺ ، کە پێغەمبەر ﷺ لە غەزای (طائف) گەڕایەوە ساڵی (٨)ی کۆچیدا ، (بجیر)ی برای نامەیەکی نووسی بۆ (کعب)و تیایدا وتبوی: پێغەمبەر ﷺ هەندێك پیاوی کوشتوە لەو کەسانەی هەجویان کردووەو ئازاریانداوە ، ئەو شاعیرانەی تریش

[1] زاد المعاد ٣/٤٥ ، تفهيم القرآن ٢/١٦٩.

که ماون بەچوارلادا راپانکردووە ، ئەگەر لەدڵتدا شتێك هەیە بگەڕێرەوە بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، چونکە هەر کەسێك بەپەشیمانی بگەڕێتەوە پێغەمبەر ﷺ نایکوژێت ، وەگەرنا بڕۆ سەری خۆت هەڵبگرە . دوای ئەوەش چەندین جار نامەیان بۆ یەکتری نوسی تاوای لێهات (کعب) دونیای لەبەر چاودا تەنگ بوەوە ، بەزەیی بەخۆیدا هاتەوە ، گەڕایەوە بۆ مەدینە ، لای کابرایەکی خەڵکی (جهنیة) دابەزی ، نوێژی بەیانی کرد لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ ، کە نوێژ تەواوبوو، کابرای (جهنی) ئیشارەتی دایەو وتی: هەستە بڕۆ بۆ خزمەتی ، (کعب) هەستاو لەبەردەمی پێغەمبەردا ﷺ دانیشت ، دەستی خستە ناودەستی پێغەمبەری خوا ﷺ نەیدەناسی ، وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ (کعب)ی کوڕی (زهیر)ە هاتۆتە خزمەتت تا بەپەشیمانیو موسوڵمانەتی پەنای بدەیت ، ئەگەر بێتە خزمەتت ئەو پەشیمانیەی لێ قبوڵ دەکەیت ؟ فەرمووی: بەڵێ. وتی: من (کعب)ی کوڕی (زهیر)م. کابرایەکی ئەنساری ئامبازی بوو تا مۆڵەت لە پێغەمبەر ﷺ وەربگرێت و بیکوژێت ، فەرمووی: وازی لێبهێنە ، ئەوە بە پەشیمانی هاتوەو وازی لە هەموو ئەو قسانەی پێشوو هێناوە.

ئیتر لەوێدا (کعب) هۆنراوە بەناوبانگەکەی خوێندەوە کە سەرەتاکەی دەڵێت:

بانَتْ سعادُ فقلبي اليومَ متبولُ   مُتَيَّمٌ إثْرَها ، لم يُفْدَ ، مكبولُ

لەهۆنراوەکەیدا پۆزشو عوزرخواهی دەهێنێتەوە بۆ پێغەمبەر ﷺ و مەدحی دەکاتو دەڵێت:

نُبِّئتُ أنَّ رسولَ الله أوعـــدَنــيْ   والعفوُ عِنْدَ رَسولِ الله مَأمولُ
مهلاً هداكَ الذي أعْطاكَ نافلةَ الـــ   قرآنِ فيها مَواعيظٌ وتفصيلُ
لا تأخُذَنّي بأقوالِ الوُشاة ولــم   أُذْنِبْ ، ولو كَثُرَتْ فيَّ الأقاويلُ
لَقَـــدْ أقـــومُ مقاماً لو يقومُ به   أرى وأسمعُ ما لو يسمع الفيلُ
لظلَّ يُرْعِدُ ، إلاّ أن يكون لـــهُ   منَ الرسولِ بـــإذنِ اللهِ تنويلُ
حتى وضَعْتُ يميـــني ما أنازعــه   في كَفِّ ذي نقمات قيلُه القيلُ
فلهو أخوفُ عندي إذْ أكلِّمــــه   وقيلَ: إنّكَ منسوبٌ و مسؤولُ
من ضَيْغَمٍ بضَراءِ الأرضِ مخدَرهُ   في بطنِ عثَّرَ غيلٌ دونَهُ غيـــلُ
إنَّ الرسولَ لنورٌ يُسْتضـــاءُ به   مهنَّدٌ منْ سيوفِ اللهِ مسلـــولُ

پاشان کەوتە پیاهەڵدانی کۆچەرانی قورەیش ، چونکە لەکاتی هاتنیدا ئەمان هیچیان نەوت بەرامبەری ، لە میانەی پیاهەڵدانی کۆچەرەکانیشدا ئاماژە دەکات بۆ ئەنساریەکان و هەڵوێستی ئەوەیان کەداوای مۆڵەتی کرد بۆ کوشتنی و ، وتی:

يَمشونَ مَشيَ الجمالِ الزُّهْرِ يعصمُهُم ضربٌ إذا عَرَّدَ السودُ التنابيلُ

کە موسڵمان بوو موسوڵمانێکی باشی لێ دەرچوو لە قەسیدەیەکی خۆیدا هەڵیدا بە ئەنسارەکانداو، ئەرکی بەو کەم لوتفیەی خۆی کردبوو ، کە لەبارەیانەوە لێی دەرچوو بوو ، لە قەسیدەکەدا دەڵێت:

مَنْ سَرَّهُ كرمُ الحياة فلا يـزلْ في مقنب من صالحي الأنصارِ

ورثوا المكارم كابراً عن كابرٍ إن الخيـارَ هم بنـو الأخيارِ

٦. وەفدی (غذرە) ـ لە مانگی (صفر)ی ساڵی (٩)ی کۆچیدا هاتن ، دوانزە پیاو بوون (حمزە)ی کوڕی (نعمان) یشیان تێدا بوو ، کاتێك کە پرسیاریان لێکرا ئێوە کێن ، قسەکەرەکەیان وتی: ئێمە خێڵی (بنو غدرة)ین ، برای (قصی) ین لەسەری دایکیەوە ، ئێمە ئەو کەسانەین کەپشتی (قصی)مان گرتو لەناو مەککەدا (خزاعة)و (بنی بکر)مان دەرکرد ، خزمایەتیمان هەیە. پێغەمبەری خوا ﷺ پێشوازی لێکردن‌و مژدەی ڕزگارکردنی شامی پێدان‌و، نەهی لێکردن داوای کەهانەت بکەن‌و ئەو قوربانیانە بکەنەوە کە لەسەردەمی جاهیلیدا دەیانکرد. هەموویان موسوڵمان بوون‌و ماوەیك مانەوەو پاشان گەڕانەوە.

٧. وەفدی (بلی) ـ لە مانگی ڕەبیعی یەکەمی ساڵی (٩) کۆچیدا بوو ، هاتنە مەدینەو موسوڵمان بوون‌و سێ ڕۆژ مانەوە ، (أبو الضبیب)ی سەرکردەیان پرسیاری کرد ، ئایا میوانداری کردن پاداشتی تێدایە؟ پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: بەڵێ ، هەروەها چاکەیەك بکەیت لەگەڵ هەژارێك یان دەوڵەمەندێك سەدەقەیە. لەبارەی کاتی میوانداریشەوە پرسیاری کرد ، فەرمووی: میوانداری سێ ڕۆژە. پرسیاری لەبارەی مەڕوماڵاتی وێڵەوە کرد. فەرمووی: یان بۆ تۆیە یان بۆ براکەت یان بۆ گورگ. لەبارەی وشتری وێڵیشەوە پرسیاری کرد. فەرمووی چیتە بەسەر وشترەوە؟ وازی لێبهێنە تا خاوەنەکەی دەیدۆزێتەوە.

٨. وەفدی (ثقیف) ـ هاتنیان لەمانگی ڕەمەزانی ساڵی (٩)ی کۆچیدا بوو، پاش گەڕانەوەی پێغەمبەر بوو ﷺ لە جەنگی (تبوك) . بەسەرهاتی موسوڵمان

بوونەکەشیان بەم شێوەیە بووە: (عروة)ی کوڕی (مسعود)ی (ثقفي) سەرۆکیان پاش گەڕانەوەی پێغەمبەر ﷺ لە غەزای (طائف) لە مانگی (ذي القعدة)ی ساڵی (٨)ی کۆچیدا هاتە خزمەتی پێش ئەوەی بگاتە مەدینە ، (عروة) موسوڵمان بوو ، گەڕایەوە بۆلای کەسوکاری ، بانگی کردن بۆ ئیسلامەتی ، وایدەزانی گوێڕایەڵی دەبن ، چونکە پیاوماقوڵێکی قسە بیسراوبوو لەناویاندا ، لە ڕۆڵەکانیان خۆشەویستتر بوو لەدڵیاندا ، کەچی کەبانگی کردن بۆ ئیسلام، لە هەموولایەکەوە تیربارانیان کرد تا شەهیدبوو، پاش کوشتنی بەمانگێك مانەوە ، دوایی کۆبونەوەیەکیان کرد لەناو خۆیاندا ، بینیان کە تواناو وزەی ئەوەیان نیە شەڕ بکەن لەگەڵ هەموو عەرەبدا ـ بەتایبەتی ئەوانەی کە بەیعەتیان داوەو موسوڵمان بوون ـ بڕیاریاندا پیاوێك بنێرن بۆ لای پێغەمبەر ﷺ ، بۆ ئەو مەبەستە قسەیان کرد لەگەڵ (عبد یالیل)ی کوڕی (عمرو)دا ، پێیان وت کە ئەو بچێت ، وتی: من ناچم. چونکە دەترسا ئەگەر گەڕایەوە چیان کرد بە (عروة) بەمیشی بکەن ، وتی: شتی واناکەم تاچەند پیاوێکم لەگەڵدا نەنێرن ، دوو پیاویان لە (أحلاف)و سیانیش لە (بني مالك) لەگەڵدا نارد ، بوون بە شەش کەس‌و (عثمان)ی کوڕی (أبی العاص)ی (ثقفي)یان لەگەڵدا بوو ، لە هەموویان گەنجتر بوو.

کە گەیشتنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ کەپرێکی بۆ دروست کردن لەلایەکی مزگەوتەکەوە تا کەمێك گوێیان لە قورئان خوێندن بێت‌و چاویان لەخەڵکی بێت کە نوێژ دەکەن ، مانەوەو گفتوگۆیان بوو لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ ، جیاوازیان بوو لەگەڵیدا ئەویش بانگی دەکردن بۆ ئیسلام ، تا سەرۆکەکەیان داوای کرد لە پێغەمبەر ﷺ کە نوسراوێکیان بۆ بنوسێت بۆ سوڵحی نێوان خۆی و (ثقیف). لەسەرئەوەی مۆڵەتیان بداتێ زینا بکەن و مەی بخۆنەوەو ریبا بخۆن‌و پەیکەرەکەی (لات)یان بۆ بهێڵێتەوەو نەیشکێنێت ، نوێژیان لەسەر لابات ، بەدەستی خۆیان بتەکانیان نەشکێنن. پێغەمبەری خوا ﷺ هیچ یەکێك لەو داوایانەی قەبوڵ نەکرد. چوونەوە کەوتنەوە راوێژکردن بەیەکتر ، جگە لە ملکەچ بوون بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ چارەیەکی تریان نەبوو ، ملیانداو موسوڵمان بوون ، مەرجیان دانا کە پێغەمبەر ﷺ بۆ خۆی پەیکەری (لات) بشکێنێت و (ثقیف) خۆیان ئەوکارە نەکەن. پێغەمبەر ﷺ ئەوەی لێ وەرگرتن ، نووسراوێکی بۆ نووسین ، (عثمان)ی کوڕی (أبی العاص)ی (ثقفي) کرد بەسەرۆکیان ، چونکە لە هەموویان زیاتر

هەوڵی فێربوون لە ئیسلامو ئاییندارییو قورئانی ئەداو، هەموو جارێك وەفدەكە ، كە بەیانیان دەهاتنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ (عثمان)یان لەلای كەلوپەلو كاروانەكە بەجێ دەهێشت ، كە دەگەڕانەوە لە نیوەڕۆدا (عثمان)ی كوڕی (أبی العاص) دەچووە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، فێری قورئان دەبوو، پرسیاری لەسەر ئایین لێ دەكرد ، ئەگەر بیزانیایە پێغەمبەر ﷺ تەشریفی نووستوە ، دەچووە خزمەت (ابوبكر) بۆ هەمان مەبەست . (ئەم پیاوە (عثمان)ی كوڕی (أبی العاص) لە ڕۆژگارەكانی هەڵگەڕانەوەی عەرەبە دەشتەكیەكاندا زۆر بەبەرەكەت بوو ، كە خێڵی (ثقیف) ویستی هەڵگەڕێنەوە لە ئیسلام پێی وتن: ئەی خێڵی (ثقیف) ئێوە دواین كەس بوون كە موسوڵمان بوون ، تكاتان لێدەكەم یەكەم كەس مەبن بۆ هەڵگەڕانەوە لە ئایین ، ئەم قسانە كاری تێكردن و هەڵنەگەڕانەوەو ، لەسەر ئیسلامەتی خۆیان مانەوە).

وەفدەكە گەڕایەوە بۆلای خێڵەكەیان و ڕاستی مەسەلەكەیان ڕانەگەیاند ، بە شەڕی هاتو نەهات زەندەقیان بردن ، خەمو پەژارەیان نیشاندا ، وتیان پێغەمبەر ﷺ داوای لێ كردوین واز لە زیناو مەی خواردنەوەو ریباو چەندین شتی تر بهێنین وەگەرنا شەڕیان لەگەڵدا دەكات ، غیرەتی جاهیلیان تێدا زیندوو بووەوە ، چەند ڕۆژێك مانەوە بە تەمای شەڕ بوون ، پاشان ترس كەوتە دڵیانەوە ، وتیان بە وەفدەكە: بڕۆنەوە بۆلای موحەممەد چی دەوێت بۆی بكەن ، ئیدی وەفدەكە ڕاستی مەسەلەكەیان تێگەیاندن و پێیان وتن ، كە لەسەرچی ڕێكەوتوون لەگەڵیداو خێڵی (ثقیف)یش موسوڵمان بوو.

پێغەمبەریش ﷺ چەند پیاوێكی نارد بۆ شكاندنی پەیكەری (لات)و (خالد)ی كرد بە فەرماندەیان ، (مغیرة)ی كوڕی (شعبة) تەورێكی گرت بەدەستیەوەو وتی: بە هاوەڵەكانی: وەڵڵاهی ئەمڕۆ دەتانخەمە پێكەنین بەدەست (ثقیف)ە وە ، بە تەورەكە دای لە پەیكەرەكە ، ئەنجا خۆی خستە خوارەوەو وەك شێت ڕای كرد ـ گوایە بتەكە دەستی لێوەشاندوە ـ هەموو خەڵكی (طائف) وروژانو وتیان: خوا (مغیرة) بكوژێت ، ئەری وەڵڵا دەستی لێوەشاندو كوشتی . ئەنجا (مغیرة) بازێكیداو قنج هەستایەوەو كەوتە لاقرتێ پێكردنیانو وتی: خوا لەناوتان بەرێت ، ئەمە جگە لە قوڕو بەرد هیچی تر نیە ، ئەنجا دای لەدەرگای ژووری پەیكەرەكەو شكاندی ، چووە سەر دیوارەكەی ، پیاوەكانی تریش لەگەڵیدا سەركەوتنو پەیكەرەكەو دارو دیواری بتخانەكەیان لەگەڵ زەویەكەدا تەخت كرد ، بەردی بناغەكەشیان لەبن دەرهێناو هەرچی خشڵو زێڕو زیوو كاڵا هەیە هێنایانە

نەرەوە ، (ثقیف)یەکان ئەبڵەق بوو بوون. (خالد)و مەفرەزەکەی گەڕانەوە بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ بە خشڵ و زێڕو زیوی بتخانەکەوە ، هەر ئەو ڕۆژە دابەشی کرد ، سوپاسی خوای کرد لە سەرخستنی پێغەمبەرەکەی و سەرخستنی ئایینەکەی.[1]

٩. نامەکانی پادشاکانی یەمەن ـ پاش گەڕانەوەی پێغەمبەر ﷺ لە تەبوك نامە هەڵگری پادشاکانی (حمیر) گەیشتن ، بریتی بوون لە (حارث)ی کوڕی (هلال)و (نعیم)ی کوڕی (عبد الکلال)و (نعمان)ی کوڕی (ذی رعین) و (همدان)و (معافر)و فروستادەکەی ئەوان بۆ لای پێغەمبەر ﷺ کە بریتی بوو لە (مالك)ی کوڕی (مرة)ی (رهاوی) ، بە موسوڵمانی و وازهێنان لە کوفرەوە ناردبوونیان ، پێغەمبەریش ﷺ نامەیەکی بۆ نووسین تیایدا ماف و ئەرکی ئیماندارانی ڕوون کردبووەوە، بەڵێنی پاراستنی دابوو بەهاوپەیمانان ئەگەر جزیە بدەن ، چەند پیاوێکی هاوەڵی خۆیشی بۆ ناردن کە (معاذ)ی کوڕی (جبل) میریان بوو.

١٠. وەفدی (همدان) ـ ساڵی (٩)ی کۆچی هاتن پاشگەڕانەوە ﷺ لە تەبوك ، نامەیەکی بۆ نووسین بە ڕوونی ماف و ئەرکەکانی بۆ ڕوون کردنەوە ، (مالك)ی کوڕی (نمط)ی کردە سەرۆکیان و کردی بەسەروکاری هەموو ئەوانەی موسوڵمان بوون ، بۆ ئەوانی تریش (خالد)ی کوڕی (ولید)ی نارد تابانگیان بکات بۆ ئایینی ئیسلام ، شەش مانگ لەناویاندا مایەوەو بانگی کردن وەڵامیان نەدایەوە ، پاشان (علی) کوڕی (أبو طالب)ی نارد ، فەرمانی پێدا کە (خالد)ی بۆ بنێرێتەوە ، (علی) چوو بۆ لای (همدان) ، نووسراوێکی پێغەمبەری خوا ﷺ ی بۆ خوێندنەوە ، بانگی کردن بۆ ئایینی ئیسلام هەموویان موسوڵمان بوون ، (علی) نامەیەکی مژدە ئامێزی نووسی لەبارەی موسوڵمان بوونی (همدان)ەوە بۆ پێغەمبەر ﷺ ، کە خوێندیەوە سوجدەی برد بۆ خوداو فەرمووی: سڵاو لە (همدان) ، سڵاو لە (همدان).

١١. وەفدی (بنی فزارە) ـ ئەم وەفدە دوای ساڵی (٩)ی کۆچیو پاشگەڕانەوەی پێغەمبەر بوو ﷺ لە تەبوك ، چەند کەسێك بوون هاتن شایەتومانیان هێناو موسوڵمان بوون ، سکاڵای وشکیی و بێ ئاوی وڵاتەکەیان کرد ، پێغەمبەری خوا ﷺ چووە سەر مینبەر ، هەردوو دەستی بەرزکردەوەو دوعای باران بارینی

[1] زاد المعاد ٣/٢٦، ٢٧، ٢٨. ابن هشام ٣/٥٣٧ تا ٥٤٢.

خوێندو فەرمووی: خوایە وڵاتو خاکی خۆت ئاوبدە ، ڕەحمەتی خۆت ببارێنە، خاکی مردووەکە ببوژێنەرەوە ، خوایەگیان بەباران فریامانکەوە ، ڕزگارکەر بێت ، حەوێنەر بێت ، سەوزایی بهێنێت ، دەم دەمی بێت ، بەر فراوان بێت ، بەپەلە بێت ، دوانەکەوێت ، سوودبەخش بێت و زیان نەدات ، خوایە داوای ئاوی ڕەحمەتت لێ دەکەین ، نەك ئاوی سزاو وێران کردن و نغرۆ کردن و لەناو بردن ، خوایە بارانمان دەوێت ، سەرمان بخەیت بەسەر دوژمناندا.[1]

١٢. وەفدی (نجران) ـ نەجران ناوچەیەکی بەرفراوانەو بەلای ڕاستدا حەوت قۆناغ لەمەککەوە دوورە ، حەفتاوسێ گوندی تێدایە ، بۆ ئەسپ سوارێکی خێرا ماوەکەی یەك ڕۆژە ڕێیە[2]. سەدهەزار چەکداری هەبوو لەسەر ئایینی گاور بوون.

هاتنی وەفدی (نجران) لەساڵی (٩)ی کۆچیدا بوو ، وەفدەکە لە شەست پیاو پێکهاتبوو ، بیستو چواریان پیاو ماقوڵ بوون ، سیانیان سەرکردایەتی خەڵکی نەجرانیان لەئەستۆدا بوو ، یەکێکیان (عاقب) بوو ، میرنشینایەتی و حکومەتداری بەدەستەوە بوو ناوی (عبد المسیح) بوو ، دووەمیان (سید) بوو، مەسەلە فەرهەنگیو سیاسیەکانی لە ئەستۆدا بوو ناوی (أیهم) یان (شرحبیل) بوو ، سێیەمیان (أسقف) بوو سەرۆکایەتی کاروباری ئایینیو ڕۆحانی بە دەستەوە بوو، ناوی (أبو حارثة)ی کوڕی (علقمة) بوو.

کە وەفدەکە لە مەدینە دابەزین ، گەیشت بەپێغەمبەرﷺ ، پرسیاری لێ کرد ، پێغەمبەریش ﷺ پرسیاری لەوان کرد ، پاشان بانگی کردن بۆ ئایینی ئیسلام ، قورئانی بەسەردا خوێندنەوە ملیان نەدا ، پرسیاریان لێکرد کە لەبارەی (عیسی)وە چی دەڵێت؟ ئەو ڕۆژە پێغەمبەر ﷺ وەڵامی نەدانەوە تا ئایەت هاتە خوارەوە ﴿ إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ، الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلاَ تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ، فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ ﴾ آل عمران ٥٩.

کە ڕۆژ بووەوە پێغەمبەر ﷺ باسی عیسای بۆ کردن لە ژێر ڕۆشنایی ئەم ئایەتە پیرۆزانەداو، ئەو ڕۆژە وازی لێ هێنان بۆ ئەوەی بیر لە مەسەلەکە بکەنەوە ، دانیان نەنا بەوەدا کە لەبارەی عیساوە فەرمووی. بۆ سبەینێ کە ڕۆژ بووەوە پاش ئەوەی ئەو

---

[1] / زاد المعاد ٤٨/٣.
[2] / فتح الباری ٩٤/٨.

قسانەیان لەبارەی عیساوە ڕەتکردەوە ، باوەڕیان نەهێنا بەئایینی ئیسلامیش ، ئەنجا پێغەمبەر ﷺ بانگی کردن بۆ (مباهلة) و (حسن) و (حسین)ی خستە ئامێزی خۆیی و (فاطمة)ش لەپشتیەوە بوو ، کە بینیان پێغەمبەر ﷺ مەسەلەکەی بەهەند وەرگرتووە ، بۆ خۆیان پێکەوە کۆبوونەوەو ڕاوێژیان کرد ، (عاقب) و (سید) کە بە یەکتریان وت: شتی وانەکەن سوێند بێت ئەگەر پێغەمبەر بێت و نەفرەتکاری بکەین سەرناکەوین و تارۆژی دوایی ئەو نەفرەتە بەر نەوەکانیشمان دەکەوێت ، پاشان رایان هاتە سەر ناوبژیوانی کردنی پێغەمبەر ﷺ لە کارەکەیاندا ، هاتنەوەو وتیان: ئێمە ئەوەت نەدەینێ کە داوات کردووە ، پێغەمبەر ﷺ جزیەی لێ قەبوڵ کردن ، سوڵحی لەگەڵدا کردن لەسەر دوو هەزار پارچە چەك ، هەزاریان لە ڕەجەبدا ، هەزاریشیان لە (صفر)دا ، لەگەڵ هەر پارچە چەکێکدا یەك هۆقەو، لەسەر ئەوانە ئەستۆباریی خوداو پێغەمبەرەکەی پێدان و، بەتەواوی و ئازادانە لەسەر ئایینەکەی خۆیان ئازادی کردن ، لەوبارەیەشەوە نامەیەکی بۆ نووسین ، داوایان لێ کردن پیاوێکی دەستپاکیان لەگەڵدا بنێرێت ، ئەویش ئەمینداری ئوممەتی لەگەڵدا ناردن کە (أبو عبیدە)ی کوڕی (جراح)ە ، بۆ وەرگرتنی پارەی سوڵحەکە.

پاشان وردە وردە ئیسلامەتیان تێدا بڵاوبووەوە ، دەڵێن: کە (سید) و (عاقب) پاش ئەوەی گەڕاونەتەوە بۆ (نجران) موسوڵمان بوون ، پێغەمبەریش ﷺ (علی) بۆ ناردون ، بۆ ئەوەی سەدەقەو خێرەکانیان بهێنێت ، دیاریشە کە سەدەقەو خێر تەنها لە موسوڵمانان وەردەگیرێت.[1]

١٣. وەفدی (بنی حنیفە) ـ لەساڵی (٩)ی کۆچیدا ، حەڤدە کەس بوون (مسیلمة)ی درۆزنیشیان لەگەڵدا بوو ـ (مسیلمة)[2] ناوی (مسیلمة)ی کوڕی (ثمامة)ی کوڕی (کبیر)ی کوڕی (حبش)ی کوڕی (حارثی) کوڕی (بني حنیفة)یە ـ ، ئەم وەفدە لە ماڵێکی ئەنساری دابەزین ، پاشان هاتنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و موسوڵمان بوون ، ڕیوایەتەکان لەبارەی (مسیلمة)ی درۆزنەوە جیاوازن. پاش تێڕامان لە هەموویان ، وادەردەکەوێت کە (مسیلمة) ئەو ملهوڕی و گوێ پێنەدانەی لێی دەرکەوتووە هۆیەکەی کورسی و دەسەڵات بووە، لەگەڵ وەفدەکانی تردا نەهاتووە بۆلای پێغەمبەر ﷺ ، پێغەمبەریش ﷺ هەوڵی داوە لەسەرەتاوە بە

---

[1] / فتح الباري ٨/ ٩٤، ٩٥ ، زاد المعاد ٣/ ٣٨، ٣٩، ٤٠، ٤١ ، ڕیوایەتەکانیش لەبارەی وەفدی نەجرانەوە بەیەکدا چوون ، تا ئەوەی هەندێ لێکۆڵەر پێیان وایە هاتنی وەفدی نەجران دووجار بووە ئێمەش چیمان بە پەسەند زانیوە ئەو رایەمان داناوە.
[2] / فتح الباري ٨/٨٧.

نەرمو نیانی و بەگوفتارو کردار ڕایکێشێت کەزانی هیچ سوودێکی نیەو بێ خێرەو چاوەڕوانی کرد گۆبەنێکی لێ بکەوێتەوە.

پێشتریش پێغەمبەر ﷺ لەخەودا نیشانی درابوو، کە خەزێنەکانی دونیای دراوەتێ ، دووبازنەی ئاڵتونی دەکەوێتە بەردەست ، بەدەستی گەورەبوون، نیگای بۆهات فوویان پێدا بکات ، فووی پێداکردن، نەمان ، والێکی دایەوە کە دوو کەسی درۆزن لەدوای خۆی دەردەکەون، کەئەو هەڵوێستە ناشیرینە لە (مسیلمة) دەرکەوت ، دەیوت: ئەگەر موحەممەد دەسەڵات‌و پایەی خۆی بدا بەمن دوای خۆی شوێنی دەکەوم. پێغەمبەر ﷺ پارچە پێستەیەکی گرت بەدەستیەوەو ڕۆشت بۆلای (مسیلمة) لەگەڵ وتار بێژەکەیدا کە ناوی (ثابت)ی کوڕی (قیس)ی (شماس) بوو ، ڕۆشت تا بینی لەناو هاوەڵەکانیدایە بەسەر سەریەوە وەستاو قسەی لەگەڵدا کرد. (مسیلمة) وتی: ئەگەر بتەوێت ئێمە ڕێگریت ناکەین ، بەمەرجێك ئەم کارە دوای خۆت بدەیتە دەستی ئێمە. فەرمووی: ئەگەر داوای ئەم پارچە پێستەیەشم لێبکەیت ناتدەمێ ، هەرگیز فەرمانی خوداش نادرێتە دەست تۆ ، ئەگەر پشت هەڵبکەیت خوا لەناوت دەبات، وەڵلاهی لەبەرچاوی من تۆ هەرئەوەیت کە بینیومیت، ئەمەش (ثابت)ە لەجیاتی من وەڵامت دەداتەوە ، پاشان تەشریفی ڕۆشت.[1]

لەدواییشدا ئەوەی پێغەمبەر ﷺ پێشبینی کردبوو هاتە دی ، کە (مسیلمە) گەڕایەوە بۆ یەمامە بیری لەخۆی دەکردەوە ، پڕوپاگەندەیەکی بڵاوکردەوە ، گوایە هاوبەشی پێغەمبەرە ﷺ لە پێغەمبەرایەتیدا ، بۆیە بانگەشەی پێغەمبەرێتی کرد، دەستی کرد بەهۆنینەوەی قسەی سەروادار ، مەی خواردنەوەو زینای حەڵاڵ کرد ، لەگەڵ ئەوەشدا شایەتی دەدا کە موحەممەد ﷺ پێغەمبەرە. خەڵکانی کەسوکاری کەوتنە ژێر کاریگەری قسەکانی‌و شوێنی کەوتن ، تا مەسەلەکە گەورە بوو ، وای لێ هات پێیان دەوت (رەحمانی یەمامە) لەبەر گەورەیی دەسەڵاتی لەناویاندا. نامەیەکی نووسی بۆ پێغەمبەر ﷺ و تێیدا وتبووی: من کراوم بەهاوبەشی تۆ ، نیوەی کاری پێغەمبەرێتی بۆ منە ، قورەیشیش نیوەی دەبات. پێغەمبەریش ﷺ بەنامەیەك وەڵامی دایەوەو فەرمووی: ﴿ إِنَّ الأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴾[2] واتە: زەمین موڵکی خودایە بەخواستی خۆی دەیدا بەو بەندەیەی خۆی دەیەوێت ، سەرکەوتنی دوارۆژیش بۆ لەخوا ترسەکانە.

---

[1] بڕوانە (صحيح البخاري): (وفد بني حنيفة)، باب (قصة الأسود العنسي) ٦٢٧/٢، ٦٢٨ و فتح الباري ٨٧/٨ تا ٩٣.
[2] / زاد المعاد ٣/ ٣١، ٣٢.

له (إبن مسعود)ەوه ، دەڵێت: (إبن نواحة) و (إبن أثال) هەردوو پەیامنێری (مسیلمة) هاتن بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، پێی فەرموون: ئایا ئێوه شایەتی دەدەن کە من پێغەمبەری خودام؟ وتیان: شایەتی دەدەین کە (مسیلمه) پێغەمبەری خوایە. پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: باوەڕم هێنا بەخوداو پێغەمبەرەکەی ، ئەگەر پەیامنێرم بکوشتایە ئێستا هەردووکتانم دەکوشت.[1]

لەساڵی (١٠)ی کۆچیدا بوو (مسیلمة) ، داوای پێغەمبەرێتی دەکرد ، لە جەنگی یەمامەدا لەسەر دەستی (ابوبکر الصدیق)دا کوژرا ، لەمانگی رەبیعی یەکەمی ساڵی دوانزەی کۆچی ، وەحشی بکوژی (حمزة) کوشتی. پێغەمبەرە درۆزنەکەی دووەم بریتی بوو لە (الأسود العنسي) ، کە لە یەمەن دەرکەوت ، (فیروز) کوشتی ، سەری لەلاشەی کردەوەو پێش وەفاتی پێغەمبەر ﷺ بە شەوو ڕۆژێك ، وەحی بۆ هات و هەواڵەکەی‌دا بە هاوەڵان ، پاشان هەواڵەکە هات بۆ (ابوبکر) لە یەمەنەوە.[2]

١٤ .**وەفدی (عامر)ی کوڕی (صعصعه)** ـ دوژمنی خوا (عامر)ی کوڕی (طفیل)یان تێدا بوو لەگەڵ (اربد)ی کوڕی (قیس) ـ کە برای (لبید)ە لە دایکیەوە ـ هەروەها (خالد)ی کوڕی (جعفر)و (جبار)ی کوڕی (مسلم) ، ئەمانە ژیرمەندو فێڵبازی خێڵەکەیان بوون ، (عامر) ئەو کەسە بوو پەیمانشکێنی کرد لەگەڵ هاوەڵانی بیری (معونة)دا ، کە ئەو وەفدە ویستیان بێنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، (عامر) و (اربد) ڕێکەوتن لەسەر شەهید کردنی پێغەمبەر ﷺ ، کە هاتن (عامر) قسەی کرد لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ. (اربد)یش لەپشتیەوە بوو، هەندەی بستێك شمشێرەکەی دەرکێشا ، وەستاو نەهاتە دەرەوە هەرچیەکی کرد شمشێرکەی بۆ دەرنەکێشرا ، خوا پێغەمبەرەکەی پاراست ﷺ ، پێغەمبەری خوا ﷺ نزای شەڕی لێکردن ، کە گەڕانەوە بەسواری وشترەکەیەوە هەورە بروسکەیەك لێیداو سوتاندی ، (عامر) یش بۆ داوێن پیسی لای ژنێکی (سلولي) لای‌دا ، تووشی غوودە بوو مرد ، لە سەرەمەرگدا هاواری دەکردو دەیوت: ئەی هاوار ، من چۆن دەبێت تووشی غوودەی وشتر ببمو لە ماڵی ژنە سەلولیەکیشدا بمرم.

له (صحیح)ی بوخاریشدا هاتووە دەڵێت: (عامر) هاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ وتی بە پێغەمبەر: سەرپشکت دەکەم لەم سێ شتەدا یەکێکیان هەڵبژێرە ، یان

---

[1] / ئیمامی ئەحمەد ریوایەتی کردووە، مشکاة المصابیح ٢/ ٣٢٧.

[2] / فتح الباري ٨/٩٣.

ئەوەیە ناوچەی (سهل) بۆ تۆو ناوچەی (مدر) بۆ من ، یان ببمە جێنشینی تۆ ، یان ئەوەیە بە (غطفان)ەوە دێمە سەرت بە دووو هەزار وشتر سوارەوە . پاشان دەرچوو لەماڵی ژنێکدا درایەبەر خەنجەر ، وتی: ئەی هاوار دەبێت من تووشی غودەی وشتر ببم و لەماڵی ژنێکی خێڵی فلاّندا بمرم ، ئادەی ولاّخەکەم بۆ بهێنن ، سوار بوو ، بەسەر ئەسپەکەیەوە مرد.

١٥. وەفدی (تجيب) ـ ئەم وەفدە بەسەدەقەی خێڵەکەیانەوە هاتبوون ، ئەو بەشەی کە لەپشکی هەژارانیش زیاتربوو، وەفدەکە سیانزە پیاو بوون ، پرسیاری قورئان و سوونەتەکانیان دەکردو داوایان دەکرد فێر بکرێن. چەند شتێکی تریان داواکرد لە پێغەمبەر ﷺ ، ئەویش بۆی نووسین ، زۆر نەمانەوە ، پێغەمبەر ﷺ مۆڵەتیدان بگەڕێنەوە ، غولاّمێکیان لای کاروانەکە بوو ناردیانە خزمەتیو وتی: وەڵلاّهی من هیچ نازانم ئەوەندە نەبێت داوات لێ دەکەم کە نزام لای خوا بۆ بکەیت تا لێم خۆش ببێت و بەزەیی بێتەوە پێمداو دڵم دەوڵەمەند بکات ، پێغەمبەر ﷺ دوعای خێری بۆ کرد ، بە قەناعەتترین مرۆڤی لێ دەرچوو ، لەکاتی هەڵگەڕانەوەکەشدا دامەزراو بوو ، هانی کەسو کارەکەشی دەدا کە باوەڕ دامەزراو بن و هەڵنەگەڕێنەوە ، خەڵکی ئەم وەفدە لە ساڵی (١٠)ی کۆچیدا ، جارێکیتر گەیشتنەوە بە خزمەت پێغەمبەر ﷺ لە حەجی ماڵئاواییدا .

١٦. وەفدی (طيء) ـ کە ئەم وەفدە هات (زيد الخيل)یان لەگەڵدا بوو ، کە قسەیان کرد لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ باسی ئیسلامی بۆ کردن موسوڵمان بوون و موسوڵمانیەتیەکەشیان باش دەرچوو ، پێغەمبەر ﷺ لە بارەی (زيد)ەوە فەرمووی: باسی چاکەی هیچ پیاوێکی عەرەبم لەلادا نەکراوە ئیلا کە بینیومە هەستم کردووە کەمترە لەوەی بیستوومە ، جگە لە (زيد) کە هەرچی لەبارەوە وتراوە کەمتر بووە لە (زيد) ، بۆیە ناوی نا (زيد الخير) ، زەیدی خێرو بەرەکەت.

١٧. بەو شێوەیە بەبەردەوامی وەفدەکان لەساڵی (٩) و (١٠)ی کۆچیدا دەهاتنە مەدینە ، (غەزا) نووسان و (سیرەت) ناسان لەو وەفدانەدا باسی وەفدی (یمن) یشیان کردووە لەگەڵ (ازد) و (بنی سعد هذيم)ی سەر بە (قضاعة) و (بني عامر)ی کوڕی (قيس) و (بنی اسد) و (بهراء) و (خولان) و (محارب) و (بني حارث)ی کوڕی (كعب) و (غامد) و (بنی المنتفق) و (سلامان) و (بنی عبس) و (مزينة) و (مراد) و (زبيد) و (كندة) و (ذي مرة) و (غسان) و (بنی عيش) و

(نخع) که دوایەمین وەفد بوون ، له ناوەڕاستی مانگی موحەڕەمی ساڵی (١١)ی کۆچیدا به دووسەد پیاوەوە هاتن ـ هاتنی زۆربەی ئەو وەفدانه لەساڵی (٩) و (١٠)ی کۆچیدا بوو ، هەندێکی تریشیان تاساڵی (١١)ی کۆچیی دواکەوتن.

هاتنی هەموو ئەو وەفدانه بەڵگەیه لەسەر قەبوڵ کردنی بانگەوازی ئیسلامیی بەشێوەیەکی تەواو ، باڵادەست بوون بەسەر هەموو دورگەی عەرەبیو دەوروبەریدا ، عەرەب له هەموولایەکەوە بەچاوی ڕێزەوە سەیری مەدینەیان دەکرد . بەشێوەیەك ناچاردەبوو ملی بۆ بداتو شوێنی بکەوێت ، مەدینه بوو بەپایتەختی دورگەی عەرەبو نەدەکرا پشتگوێ بخرێت ، بەڵام ناکرێت بڵێین که ئاییندارى بەتەواوی لەدەروونی هەموو ئەوانەدا چەسپاو بوو، چونکه چەندین عەرەبی دەشتەکی دڵڕەقو عەقڵ تەسکیان تێدابوو ، که بەهۆی گەورەکانیانەوە موسوڵمان بووبوون ، دڵیان بەتەواوی دانەمەزرابوو هێشتا نەفس و حەزەکانیان بەلای هەڵکوتانه سەرو تاڵانیدا دەڕۆیشتو فەرمایشته مەزنەکانی ئیسلامیش هێشتا له دڵەکانیان تەواو سەقامگیر نەبووبوو. قورئانی پیرۆزیش باسی هەندێکیان دەکات له سورەتی تەوبەداو دەفەرموێت: ﴿ الأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَأَجْدَرُ أَلاَّ يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنزَلَ اللّهُ عَلَى رَسُولِهِ وَاللّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (٩٧) وَمِنَ الأَعْرَابِ مَن يَتَّخِذُ مَا يُنفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَائِرَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَاللّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴾ التوبة/٩٧، ٩٨. باسی هەندێکیشیان بەچاکه دەکاتو دەفەرموێت: ﴿ وَمِنَ الأَعْرَابِ مَن يُؤْمِنُ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنفِقُ قُرُبَاتٍ عِندَ اللّهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ أَلا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَّهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللّهُ فِي رَحْمَتِهِ إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾ التوبة/ ٩٩.

بەڵام شارنشینەکان لەخەڵکی مەککەو مەدینه و ثقیف و بەشێکی زۆری یەمەن و بەحرەین ، ئیسلامەتی لەناویاندا زۆر بەهێز بوو ، گەورە هاوەڵان و پیاو ماقوڵانی موسوڵمانان لەواندا هەڵکەوتن[1].

---

[1] / وتەیەکی (خضري بگ) و له (محاضرات تأريخ الأمم الإسلامية)دا هاتووە، ١٤٤/١.
بۆ درێژەی باسی ئەو وەفدانه، بڕوانه (صحيح البخاري ٣١/١، ٦٢٦/٣، ٦٢٧، ٦٢٨، ٦٢٩، ٦٣٠) هەروەها (إبن هشام/٢ ٥٠١، ٥٠٢، ٥٠٣، ٥١٠، ٥١١، ٥١٢، ٥١٣، ٥١٤، ٥٣٧، ٥٣٨، ٥٣٩، ٥٤٠، ٥٤١، ٥٤٣، ٥٦٠ تا ٥٦١)،(زاد المعاد٢/ ٢٦ تا ٦٠)،(فتح الباري ٨/ ٨٣ تا ١٠٣)،(رحمة للعالمين١/١٨٤ تا ٢١٧).

سەرکەوتن و کاریگەرێتی بانگەوازی ئیسلامیی

پێش ئەوەی باسی دواڕۆژەکانی ژیانی پێغەمبەری مەزن ﷺ بکەین ، پێویستە سەرلەبەر ، سەیرێکی ئەوکارە گەورەیەی بکەین کە کرۆکی ژیانی پێکهێنا بوو ، جیای دەکردەوە لە پێغەمبەرانی تر (علیهم السلام) ، تا خودای گەورە سەری بەرزو بڵند کرد بە تاجی سەروەرێتی سەرەتاو کۆتایی مرۆڤایەتی.

پێغەمبەر ﷺ لەلایەن پەروەردگارەوە فەرمانی پێدرا: ﴿ یاأیها المزّمّل ، قُمْ اللیل إلا قَلیلا ﴾ هەروەها پێی وترا کە ﴿یاأیها المُدّثر، قُمْ فَأنذر﴾ هەستا ، بەڵام هەستانێك تا بیست ساڵی ڕەبەق نەحەسایەوە، باری گرانی ئەم پەیامە گەورەیەی هەڵگرت، خەمی ڕێنوێنی مرۆڤایەتی و چەسپاندنی بیروباوەڕو ئایینی پیرۆزی ئیسلام لە دڵی پیرۆزیدا بوو.

ڕزگارکردنی مرۆڤایەتی نغرۆکراوی نێو جاهیلیەتی لەئەستۆدا بوو ، ئەو جاهیلیەتەی دەست و قاچی ئەڵقە بەند کردبوون ، پێغەمبەر ﷺ ناخی پاککردنەوە لەو جاهیلیەتە ، ئەنجا دەستی‌دایە شەڕی بەرەی شیرك ، ئەوان دەیانویست ئەو بانگەوازە سەرکوت بکەن ، پێش ئەوەی ڕەگ دابکوتێت و لق و پۆپەکانی بالاّ بکەن ، هێشتا لە شەڕی ناودورگەی عەرەبی نەبووبوونەوە لەباکورەوە هەڕەشەیەکی گەورەتر پەیدابوو.

لەملاشەوە هێشتا شەڕی نێو دەروونەکان هێشتا تەواو نەبوو بوو ، ئەو شەڕەی تا ڕۆژی دوایی شەیتان درێژەی پێدەدات ، سەرمەشقەی خوداناسی و دەروون پاکیی موحەممەدی پێغەمبەرە ﷺ ، سەرۆکایەتی بەرەی جەنگ لەگەڵ شەیتان و بەرەی باکوورو بەرەی دەروندا دەکات ، بەئامۆژگاریە جوانەکانی دڵیان ئیمان پڕژێن دەکات ، بەهێزیان دەکات ، ڕایان دەگرێت .

لەنێومندی نیوە شەودا هەڵدەستا ، خواپەرستی بۆ خوای خۆی دەکرد ، قورئانەکەی دەخوێند ، لەگەڵیدا دەشنایەوە هەروەکو پەروەردگارە مەزنەکەی فەرمانی پێدا بوو.[1]

بەو شێوەیە پێغەمبەری مەزن ﷺ بۆماوەی بیست ساڵ لەجەنگێکی بەردەوامی سەختدا ، بێ ئەوەی هیچ شتێك لەو ماوەیەدا بتوانێت چاوی پێ‌کەلا بخات لەکارەکەی ، تا ئەوەبوو بانگەوازی ئیسلامیی سەرکەوتنێکی وەهای بە دەست هێنا عەقڵی مرۆڤەکانی سەرسام کرد ، هەموو دورگەی عەرەب سەریان بۆ ئەوی کرد ، تەپوتۆزی جاهیلیەتی بەسەرەوە نەما ، عەقڵە نەخۆشەکان چاك

[1] / فی ظلال القرآن ٢٩/١٦٨،١٦٩

بوونەوەو وازیان لە بت پەرستی هێنا ، وایلێهات دەنگی یەکخواپەرستی لە هەموولایەکدا دەنگی دەدایەوە ، بانگی یەکتاپەرستیو نوێژ خوێنی بەناو پانتایی بەرفراوانی بیاباندا پەخش بوەوەو ئەم باوەڕە نوێیە سەرلەنوێ زیندووی کردەوە ، قورئان خوێنان بڵاوەیان کرد بە سەرو خوارداو قورئانیان دەخوێندو خەڵکیان فێری ئەحکامەکانی ئایینی ئیسلام دەکرد.

خێڵ و تیرە جیاکان جارێکیتر یەکیان گرتەوە ، مرۆڤ لەجیاتی بت دەستی کرد بەخواپەرستی ، ئیدی بەهێزو بێهێز نەما ، ئاغاو کۆیلە نەما ، سەردەستی حاکم و ژێر دەستی مەحکوم نەما ، ستەمکارو ستەملێکراو نەما ، خەڵکی هەموویان بوونە بەندەی خوداوەند ، بوونە برای خۆشەویستی یەکتری و گوێڕایەڵی ئەحکامەکانی ئایینی خوا . خوای مەزن لەکەو خراپەی لە کۆڵ کردنەوەو فەخرو شانازی نەمێشت ، کەس شکۆیەتیی نەما بەسەر کەسێکی ترەوە ، هیچ عەرەبێك رێزی نیە بەسەر عەجەمێکداو هیچ عەجەمێك رێزی نییە بەسەر عەرەبێکدا ، سوور پێست رێزی نیە بەسەر رەش پێستدا مەگەر بە لەخواترسان ، خەڵك هەموویان رۆڵەی ئادەمن ، ئادەمیش خۆی لەگڵ دروست بووە.

بەو شێوەیە بەهۆی ئەم بانگەوازەوە یەکێتی عەرەبیو مرۆڤایەتی و دادپەروەری کۆمەڵایەتی دروست بوو ، ئاسوودەیی مرۆڤایەتی لە کاروباری دونیاو ئاخیرەتدا هاتە کایەوە ، چەرخی رۆژگار گۆڕا ، چەرخانی زەویش گۆڕا ، ئاراستەی مێژوو راست بوەوە ، عەقڵیەتی مرۆڤەکان گۆڕانی بەسەردا هات.

پێش بانگەواز گیانی نەفامی و ویژدانی بۆگەن دەسەڵاتیان پاوان کردبوو ، دڵ و دەروون ژەنگاویی بوو بوو ، هەموو بەهاکان پێوەرەکانیان تێك چوو بوو ، زوڵم و بێدادی بەر والا بوو ، شەپۆلێکی دونیاپەرستی و رابواردن لەسەر مافی خەڵك دونیای داگیر کردبوو، تاریکستانی کوفرو بێباوەڕی باڵی بەسەر هەموو جێیەکدا کێشابوو ، لەگەڵ بوونی ئایینە ئاسمانیەکانی تریشدا کە تووشی دەستکاری و دەست تێوەردان بوو بوون ، شکستیو لاوازیی سەری تێ کردبوون و توانای ئاراستەکردنی مرۆڤەکانیان نەمابوو ، بووبوونە کۆمەڵێك سروتی وشکی بێگیانو جوڵە.

کە ئەم بانگەوازە مەزنە هاتە کایەوەو بەرۆڵی خۆی هەستا لەژیانی مرۆڤایەتیدا ، گیانی مرۆڤایەتی لە وەهمو نەفسانەو کۆیلایەتی و فەسادو لادان و

پیسی و بەد رەوشتی رزگارکرد ، کۆمەڵگای مرۆڤایەتیشی لەستەمو دەست درێژی و لێکهەڵوەشان و هەرەس‌و چینایەتی‌و تاکرەوی‌و فەرمانڕەواو ملکەچی بۆ کاهینەکان رزگارکرد ، هەستا بە بنیاتنانەوەی دونیا لەسەر کۆمەڵێك بنەمای پاك‌و بێگەردو بەسوودو ئازادی‌و نوێ بوونەوەو مەعریفەو باوەڕو متمانەو ئیمان‌و دادپەروەری‌و رێزو کاری بەردەوامو داڕشتنەوە بۆ گەشەپێدان‌و پێشخستنی ژیان و پێدانی ماف بە هەموو کەسێکی خاوەن ماف .[1]

بەهۆی ئەو گۆڕانکاریانەوە، دوورگەی عەرەبی ڕاچەنینێکی پیرۆزی وای بە خۆوە بینی ، کە لەسەرەتای دروست بوونیەوە شتی وای بەخۆوە نەبینیبوو ، هەرگیز ئەو بڵند بوونەوەو سەرکەوتنە مێژووییەی لە تەمەنی خۆیدا تۆمار نەکردبوو.

[1] / وتەیەکی (سید قطب)ە لە پێشەکی کتێبی (ماذا خسر العالم بإنحطاط المسلمین)دا هاتووە ، لاپەڕە/ ١٤.

حەجیماڵئاوایی

هەموو کارەکانی بانگەوازو گەیاندنی پەیامی خودایی و بنیاتنانی کۆمەڵگای نوێ لەسەر چەسپاندنی یەکخوایەتی خواو نەفی بت پەرستی و پەیامداری محمد ﷺ تێرو تەواو بوو ، هەروەکو دەنگی نهێنی بێتە سەر دڵی پێغەمبەر ﷺ و تێی بگەیەنێت کە ئیتر کاری لەم دونیایەدا تەواو بووە ، تا ڕادەیەك کە (معاذ)ی نارد بۆ یەمەن لە ساڵی (١٠)ی کۆچیدا ، پێی فەرموو: (ئەی معاذ ، لەوانەیە تۆ ساڵێکی تر من نەبینیتەوە ، لەوانەیە کە هاتیتەوە بێیتەوە ناو ئەم مزگەوتەی من و بەلای گۆڕەکەمدا ڕاگوزەر بکەیت). کە (معاذ) گوێی لەم وتەیە بوو، دەستی کرد بە گریان.

خوای مەزن ویستی وابوو کە پێغەمبەرەکەی ﷺ بەرهەمی بانگەوازەکەی ببینێت ، ئەو بانگەوازەی لەپێناویدا بۆ ماوەی بیست ساڵ زەحمەت و نەرەحەتی بینی ، ئێستا لە چواردەوری مەککەدا مەجلیسی گرتووەو چاوی بە وەفدی خێڵ و تیرە عەرەبەکان دەکەوێت ، تا ئەحکامی حەڵاڵ و حەرامەکانی ئایینی لێ وەربگرن و شایەتی ئەوەیان لێ وەربگرێت کە بەڕاستی سپاردەکەی گەیاندو ، پەیامەکەی ڕاگەیاندو ، ئامۆژگاری ئوممەتی کرد.

پێغەمبەر ﷺ مەبەستی هەبوو ، کە ڕایگەیاند دەیەوێت ئەو حەجە گەورەیە بکات ، خەڵکێکی زۆر ڕوویان کردە مەدینە ، هەموویان خوا خوایان بوو بگەن بە پێغەمبەر ﷺ و بەدوایدا بڕۆن.[1] ڕۆژی شەممە مانگی (ذی العقدة) هێشتا چوار ڕۆژی مابوو پێغەمبەر ﷺ خۆی ئامادە کرد بۆ سەفەر[2]، قژی پیرۆزی شانە کردو چەوریی دا لەسەری و کراس و شەرواڵی لەبەرکردو وشترەکەی ئامادەکرد بۆ قوربانی ، پاش نیوەڕۆ دەرچوو. پێش ئەوەی نوێژی عەسر بکات گەیشتە (ذا الحليفة) ، لەوێدا بەدوو ڕکاتی کورتکراوە نوێژی عەسری کرد ، مایەوە تا بەیانی بۆ سبەینێ کە ڕۆژ بووەوە فەرموی بەهاوەڵەکانی: ئەمشەو یەکێك لای پەروەردگارمەوە تەشریفی هێناو فەرمووی: لەم شیوە پیرۆزەدا نوێژ بکەو بڵێ: ئەمە عومرەیە لە حەجدا.[3]

---

[1] / (مسلم) ئەوەی لە (جابر)ەوە گێڕاوەتەوە. باب حجة النبيّ ١/٣٩٤.

[2] / (ابن حجر) بەشێوەیەکی چاك لێکۆڵینەوەی لەوەدا کردووە، لەگەڵ ڕاست کردنەوەی ئەوەی کە هاتووە گوایە مانگی (ذی القعدة) هێشتا پێنج ڕۆژی مابوو پێغەمبەر ﷺ، بڕوانە (فتح الباري) ٨/١٠٤.

[3] / (بخاری) ریوایەتی کردووە لە (عمر)ەوە ١/٢٠٧.

پێش ئەوەی نوێژی نیوەڕۆ بکات ، خۆی شۆرد بۆ ئیحرام بەستن ، پاشان عائیشە (ڕەزای خوای لیٚ بیٚت) بەدەستی خۆی بۆنی خۆشی کرد بەجلەکانیداو بە بۆنی میسك پڕبۆنی کرد ، بەڕادەیەك پریشکی بۆنەکە بەدەمو چاوو ریشی پیرۆزەیەوە دیاربوو ، هەر پێوەی بوو نەیشۆرد ، پاشان کراس و بورنەکەی لەبەر کردو دوو ڕکات نوێژی نیوەڕۆی کرد ، ئەنجا لە نوێژگەکەی خۆیدا ئیهلالی عومرەو حەجی هاوجوتی کردو چووە دەرەوە ، سواری (قصواء) بوو، جارێکی تر ئیهلالی کرد . دەنگی بەرز کردەوە . کە لە (بیداء)یش سەقامگیر بوو جارێکیتر ئیهلالی کرد.

پاشان لە ڕۆیشتن بەردەوام بوو تاگەیشتە نزیکی مەککە. لە (ذی طوی) مایەوە ، پاشان چووە ناو مەککەوە ، دوای ئەوەی کە نوێژی بەیانی کردو بۆ ڕۆژی یەك شەممە خۆی شۆرد ، چوار شەو لە (ذی الحجة)ی سالّی (١٠)ی کۆچی تێپەڕی بوو. لە ڕێگە هەشت شەوی پیٚ چوو ، ئەمەش ماوە بڕینێکی مامناوەندییە ، کە چووە ناو مزگەوتی حەرامەوە تەوافی کرد بەدەوری (بیت)داو سەفاو مەروەی کردو ئیحرامی نەکردەوە چونکە هەردووکیانی پێکەوە گرێدا بوو ، (هدی)یەکانیشی لەگەڵ خۆیدا هێنابوو ، لە بەشی هەرە سەرەوەی مەککە لە (حجون) دابەزی ، لەویٚ نیشتەجیٚ بوو، جگە لە تەوافی حەج هیچ تەوافێکی تری نەکرد.

فەرمانیدا بەوانەی کە (هدی)یان پیٚ نییە ئیحرامەکەیان بکەن بە عومرە. تەوافی بەیت بکەنو سەفاو مەروە تەواو بکەنو، پاشان بەتەواوی ئیحرام بشکێنن ، دوودلّ بوون ، فەرمووی: ئەگەر بمزانیایە ئەم مەسەلەیە دەبێت (هدی)م نەدەکرد ، ئەگەر (هدی)یشم پیٚ نەبوایە ئیحرامم دەشکاند. ئەنجا ئەوانەی (هدی)یان پیٚنەبوو ئیحرامیان شکاندو ، گوێڕایەڵیان کرد.

لە ڕۆژی هەشتی مانگی (ذي الحجة)دا . کە ڕۆژی تەرویەیە . ڕووی کردە (منی) لەویٚ نوێژی نیوەڕۆو عەسرو مەغریبو عیشاو بەیانیشی کرد . پێنج نوێژەکە . پاشان کەمێك مایەوەو تا خۆرهەڵهات. مۆڵەتیدا هەتا چوونە عەرەفە ، بینی گومەزێیەکەی لە (نمرة) بۆ دانراوە ، لەویٚ دابەزی ، کە لەنێوەڕاستی ئاسمان لاچوو فەرمانیدا (قصواء)ی بۆ ڕێکخرا ، هاتە ناو شیوەکەوە ، سەدو بیستو چوار هەزار یان سەدو چلو چوار هەزار کەسی بەدەوردا خڕ بوەوە ، گوتارێکی بۆدان ، ئەم وتە بەنرخەی بۆ خوێندنەوە:

(خەڵکینە ، بە گوێم بکەن ، چونکە نازانم لەوانەیەساڵێکیتر لەم شوێنە پیرۆزەدا هەرگیز نەتانبینمەوە)[1]

(خوێنو ماڵ و سامانتان لە یەکتری حەرامە وەکو حەرامی ئەم ڕۆژەتان ، لەم مانگەتانداو لەم شوێنەتاندا ، هەموو کارێکی جاهیلیەت دەخەمە ژێر پێمەوە ، خوێنە ڕژاوەکانی سەردەمی جاهیلیەت مافی داواکردنیان نییە ، یەکەم خوێنێك کە ئەو مافەی لێ دەسەنمەوە ، خوێنی (ابن ربیعة)ی کوڕی (حارث)ە ـ کە شیرەخۆری (بنی سعد) بوو (هذیل) کوشتی ، سووی جاهیلیەت ناهەقە ، یەکەم سوویەکیش کە بەناهەقی دادەنێم سووی (عباس)ی کوڕی (عبد المطلب)ە ، ئەمانە هەمووی ناهەقن).

(ئاگاتان لە ژنان بێت و لە خوا بترسن ، ئێوە بە پەنادانی خودایی ئەوانتان کردووە بە حەڵاڵی خۆتان ، بە وتەیەکی خوایی داوێنیانتان ڕەوا کردووە ، مافی ئێوەیە بەسەریانەوە کەسێك نەهێننە سەرجێگەیان ، ئێوە پێتان ناخۆش بێت ، ئەگەر وایانکرد بەلێدانێك برینداری نەکات لێیان بدەن ، مافی ئەوانە بەسەر ئێوەوە کە ڕۆزی و کاڵایان بۆ دابین بکەن).

(شتێکم لەناوتاندا بەجێهێشتووە ئەگەر دەستی پێوە بگرن سەرتان لێ ناشێوێت ، ئەویش پەڕاوی خوایە).[2]

(خەڵکینە ، دوای من پێغەمبەری تر نایەت ، دوای ئێوەش ئوممەتێکیتر نییە ، پەروەردگاری خۆتان بپەرستن ، پێنج نوێژەکەتان بکەن ، ڕۆژووی مانگی ڕەمەزان بگرن ، زەکاتی ماڵ و سامان بدەن ، بەخۆڕایی خۆتان و حەزی دڵتان بیدەن، حەجی ماڵی خوا بکەن ، بەگوێی فەرمانڕەواکانتان بکەن ، ئەوسا دەڕۆنە بەهەشتی پەروەردگارتانەوە).[3]

(ئێوەش لەبارەی منەوە پرسیارتان لێ دەکرێت ، چی دەڵێن ؟

وتیان : دەڵێین شایەتی دەدەین کە تۆ پەیامت گەیاندو بەئەرکی خۆت هەستاویت و ئامۆژگاریت کردین).

ئەنجا پەنجەی شایەتومانی بەرز کردەوە بۆ ئاسمانو نزمی کردەوە بۆ زەوی و فەرمووی : خوایە شایەتی بفەرموو . ئەمەی سێ جار وتەوە .[4]

---

[1] / ابن هشام ٦٠٣/٢.

[2] / صحيح مسلم، باب حجة النبي ﷺ، ٣٩٧/١.

[3] / معدن الأعمال، (ابن ماجه) و (ابن عساكر) ریوایەتیان کردووە، (رحمة للعالمين) ٢٦٢/١.

[4] / مسلم ٣٩٧/١.

ئەو کەسەی لە عەرەفەدا بەدەنگی وتەکانی پێغەمبەری ﷺ ، بۆ خەڵکەکە دەوتەوە ، (ربیعە)ی کوڕی (أمیە)ی کوڕی (خلف) بوو.[1]

پاش ئەوەی پێغەمبەر ﷺ لە خوتبەکەی بوەوە ، ئایەت هاتە خوارەوە ﴿ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الإِسْلاَمَ دِينًا ﴾ المائدة/٣. کە عومەر (ڕەزای خوای لێبێت) گوێی لەخوێندنەوەی ئەم ئایەتە بوو ، دەستی کرد بە گریان ، پێیان وت بۆ دەگریت؟

وتی: دوای تێرو تەواو بوون ئیتر ناتەواوی دێت.[2]

دوای خوتبەکە بیلال بانگیداو قامەتی کرد ، پێغەمبەر ﷺ نوێژی نیوەڕۆی بۆ خەڵکەکە کرد ، پاشان قامەتی کردو نوێژی عەسریشی بۆ کردن ، لەو نێوەندەدا هیچ نوێژێکی نەکرد ، پاشان سواری وشترەکەی بوو تاچووە (موقف) ، سکی وشترەکەی لە ڕووی بەردەڵانەکەوە بوو ، شاخی (مشاة)یش لەبەردەمیەوەو خۆیشی ڕووی کردە قیبلە ، بەو شێوەیە وەستا هەتا خۆرئاوا بوو ، میلی خۆر نەماو زەردەپەڕیش تاریك بوو، (اسامة)ی خستە دوای خۆیەوە ، ڕۆیشت تاگەیشتە (مزدلفة) ، بەیەك بانگو دوو قامەت نوێژی مەغریبو عیشای بەکورتی کرد ، لە نێوانیاندا تەسبیحاتی نەکرد ، پاشان پاڵکەوت هەتا بەرەبەیان ، بەرەبەیان نوێژی کرد تا بەبانگو قامەتەکەدا نوێژی بەیانیش کاتی هات ، پاشان سواری (قصواء) بوو ، هەتا گەیشتە (المشعر الحرام) ، ڕووی کردە قیبلە ، پارایەوەو تەکبیری کردو (لا إله إلا الله)ی کرد ، هەروا مایەوە تا بەتەواوی ماندو شەکەت بوو.

لە (مزدلفة)وە هات بۆ (منی) پێش ئەوەی خۆرهەڵبێت ، ئەنجا (فضل)ی کوڕی (عباس)ی خستە پشتەوەی خۆی تا گەیشتە ناو (محسر) ، کەمێك جوڵا، پاشان ئەو ڕێگە ناوەڕاستەی گرت کە دەچێتەوە سەر (الجمرة الکبری) ، تا هاتە ئەو (جمرة)یەی لای درەختەکەدایە . کە بریتیە لەخودی (الجمرة الکبری) ، لەوکاتەدا درەختێکی لەپاڵدا بووە ، ناویشی (جمرة العقبة) و (الجمرة الأولی)یە . بەحەوت زیخە بەرد ڕەجمی کرد، لەگەڵ هەڵدانی هەریەك لە دەنکە زیخەکە (الله اکبر)ی دەکرد ، لەناو شیوەکەوە ڕەجمی کرد، پاشان چوو بۆ قوربانیگەکە ،

---

[1] / ابن هشام ٢/٦٠٥.

[2] / بوخاری ریوایەتی کردووە لە (ابن عمر)ەوە، بڕوانە (رحمة للعالمین) ٢٦٥/١.

بەدەستی خۆی (٦٣) وشتری کرد بەقوربانی ، پاشان ئەوی تری دایە دەست (علی) کە (٣٧) وشتر بوو، سەد دانەی تەواوکردو لە (هدی) یەکەشدا کردیە هاوبەش، پاشان فەرمانیدا کە لە هەر وشترێك پارچەیەکی لێ بکرێتەوەو لە مەنجەڵدا بکوڵێنرێت ، هەردووکیان لێیان خواردو لە شلەکەشیان خواردەوە.

پاشان پێغەمبەر ﷺ سواربوو تەوافی (إفاضة)ی کرد ، لە مەککە نوێژی نیوەڕۆی کرد ، چوە لای (بنی عبدالمطلب) لەسەر ئاوی زەمزەم ئاویان هەڵدەگۆزی ، فەرمووی: بنو (عبد المطلب) دەربهێنن ، منیش ئەگەر خەمی ئەوەم نەبوایە کە زێوانیەکەتان لە دەست بچێت ئەوا لەگەڵ ئێوەدا دەردەچووم . شەربەیەك ئاویان بۆ گرت و لێی خواردەوە.[1]

لەرۆژی قوربانیشدا پێغەمبەر ﷺ رۆژی (١٠)ی ذي الحجة . کە چێشتەنگاو بەرز بوەوە گوتاریدا، لەسەر هێسترێکی سپیبوو (علی)یش دەیوتەوە ، خەڵکەکەش هەندێکیان بەپێوە راوەستابوون و هەندێکیشیان دانیشتبوون ، لەو گوتارەیدا هەندێك شتی گوتارەکەی دوێنێی دووبارە کردەوە ، هەردوو شێخەکە لە (ابی بکرە)وە دەگێڕنەوە فەرموویەتی: پێغەمبەر ﷺ ڕۆژی نەحر گوتاری بۆ داین ،

فەرمووی: ڕۆژگار وەرچەرخاوەتەوە وەکو ئەو ڕۆژەی خودای مەزن ئاسمان و زەمینی بەدی هێنا ، ساڵ دوانزە مانگە چواریان حەرامن ، سیان لەو چوارە بەدوای یەکدا دێن (ذو القعدة) و (ذو الحجة) و (محرم) ، (رجب)یش کە دەکەوێتە نێوان (جمادی دووەم) و (شعبان)ەوە.

ئەنجا فەرمووی: (ئەمە چ مانگێکە؟

وتمان: خوداو پێغەمبەرەکەی دەزانن .

بێدەنگ بوو تا وامانزانی ناوێکی تری لێدەنێت ، فەرمووی: ئەمە مانگی (ذي الحجة) نییە؟

وتمان: بەڵێ .

فەرمووی: ئەی ئەم شوێنە کوێیە؟

وتمان: خوداو پێغەمبەرەکەی دەزانن. بێدەنگ بوو، وامانزانی ناوێکی تری لێدەنێت.

فەرمووی : ئەمە (بلد الحرام) نییە؟

---

[1] (مسلم) ریوایەتی کردووە لە (جابر)ەوە؛ باب حجة النبي (ﷺ) ١/٣٩٧، ٣٩٨، ٣٩٩، ٤٠٠.

وتمان: بەڵێ.

فەرمووی: ئەمە چ ڕۆژێکە؟

وتمان: خواو پێغەمبەرەکەی باشتر دەزانن. بێدەنگ بوو تا وامانزانی ناوەکەی دەگۆڕێت.

فەرمووی : ئەمە ڕۆژی قوربانی نی‌یە؟

وتمان: بەڵێ .

فەرمووی: ئێوە خوێن و ماڵ و سامان و شەرەف و ئاموستان لەسەر یەکتری حەرامە وەکو حەرامی ئەو ڕۆژەتان ، لەم بەلەدەتان و لەم مانگە حەرامەتاندا).

(ڕۆژێك دەگەنەوە بە پەروەردگاری خۆتان ، لەبارەی کردەوەکانتانەوە پرسیارتان لێ دەکات ، نەکەن لە دوای من گومرا ببنەوەو بدەن لە ملی یەکتر).[1]

ئەرێ بانگەوازم گەیاند؟

وتیان: بەڵێ.

فەرمووی: خوایە خۆت شاهید بە . خەڵکینە بائەو کەسەی ئامادەیە بیگەیەنی بەو کەسەی لێرە نی‌یە ، لەوانەیە پێڕاگەیەنراوێك هۆشیارتر بێت لە گوێگرێك.[2]

لەگێڕانەوەیەکدا هاتووە پێغەمبەر ﷺ لەو وتارەدا فەرموویەتی: (هەر تاوانبارێك ئەگەر تاوانی کرد با دەرهەقی خۆی بیکات ، با کەس گوناه دەرهەقی ڕۆڵەکەی نەکات ، ڕۆڵەیەکیش بەرامبەر باوکی نەیکات ، بزانن کە شەیتان نائومێد بووە لەوەی ئەم بتانە لە وڵاتی ئێوەدا بپەرسترێن ، بەڵام دەشێت کە ئێوە لە هەندێك کاردا کە بەکەمی دەزانن بەگوێی ئەو بکەن ، ئەویش پێی ڕازی دەبێت).[3]

ڕۆژانی (تەشریق)یش لە (مینا) مایەوە بۆ ئەنجامدانی مەناسیکەکان و فێرکردنی شەریعەت و یادخستنەوە بە ترسی خوایی ، سوننەتەکانی (هدی) میللەتی ئیبراهیمی بەرقەرار دەکرد ، ئاسەوارو دروشمەکانی بتپەرستی دەسڕیەوە ، لەچەند ڕۆژێکی (تەشریق)یشدا وتاری خوێندەوە، (ابو داود) بەئیسنادێکی باش

---

[1] / (ابو داود) ئەوەی ریوایەت کردووە، باب (اي وقت يخطب يوم النحر) ١/٢٧٠.

[2] / صحيح البخاري، باب الخطبة أيام منى ١/٢٣٤.

[3] / ترمذي ریوایەتی کردووە ٢/٣٨، ١٣٥، (ابن ماجة) لە (الحج)دا، (مشكاة المصابيح) ١/٢٣٤.

دەگێڕێتەوە لە (اسراء)ی کچی (نبهان)ەوە دەڵێت: لە ڕۆژی قوربانیەکەدا پێغەمبەر ﷺ گوتارێکی بۆ داین، فەرمووی: ئەمە ناوەڕاستی ڕۆژانی (تەشریق) نیی‌یە؟ [1] گوتارەکەشی لەو ڕۆژەدا لە گوتاری ڕۆژی (نحر) دەچوو ، ئەو گوتارە کەوتە دوای دابەزینی سورەتی (النصر).

لە ڕۆژی (نحر)ی دووەمدا ـ سیانزەی مانگی (ذي الحجة) ـ پێغەمبەر ﷺ مینای بەجێهێشت ، لە (خیف)ی (بني کنانة)ی (أبطح) دابەزی ، ڕۆژەکەی لەوێ بەسەر بردو شەوەکەش مایەوە ، هەرلەوێ نوێژی نیوەڕۆو عەسرو مەغریب و عیشای کرد ، پاشان ڕاکشا ، ئەنجا سواربوو بەرەو (بیت) هاتەوە، تەوافی خوا حافیزی کرد.

کە لە مەناسیکەکانی بوەوە ، داوای لەخەڵکی کرد کە بارگە بپێچنەوە بەرەو مەدینەی منەوەرە ، نەك بۆ ئەوەی کەمێك بحەوێتەوە ، بەڵکو بۆ ئەوەی سەر لەنوێ خەبات و زەحمەتکێشان دەست پێ‌بکاتەوە لەپێناوی خوادا.[2]

---

[1] / ابو داود، (باب اي يوم يخطب بمنى) ٢٦٩/١.

[2] / بڕوانە بۆ درێژی حەج کردنی پێغەمبەر ﷺ (صحيح البخاري) (كتاب المناسك) ج١و٢/ ٦٣. هەروەها (صحيح مسلم) باب حجه النبی ﷺ وفتح الباري ج٣ لە شەرحی (كتاب المناسك) ج١٠٢/٨ تا ١١٠ و، (ابن هشام) ٢/ ٦٠١ تا ٦٠٥و، (زاد المعاد) ١٩٦/١ تا ٢٤٠.

دوایین نێرراو

ئەو ملهوڕیەی دەوڵەتی ڕۆم هەیبوو ماکی مانەوەی لەژیاندا پێ نەمابوو ، هەر شوێنکەوتوویەکی باوەڕی بهێنایە بە ئیسلام بەردەوامی ژیانی بۆ نەدەنوسراو دەیانکوشت ، هەروەکو (فروة)ی کوڕی (عمرو)ی (جذامی)یان شەهید کرد کە والی ڕۆمەکان بوو بەسەر (معان)ەوە.

بەهۆی ئەو زات کردن و ملهوڕیەوە پێغەمبەری خوا ﷺ سوپایەکی گەورەی ڕێکخست لەمانگی (صفر)ی ساڵی ١١ی کۆچیدا)و (اسامە)ی کوڕی (زید)ی کردە سەرکردەی سوپاکە ، فەرمانی پێدان کە سمی وڵاخەکانیان بگەیەننە سنوورەکانی (بلقاء) و (داروم) لە فەلەستین ، بەمەبەستی گێڕانەوەی متمانە بۆ دڵی ئەو عەرەبانەی سەر سنووری ڕۆم کە باوەڕیان هێنابوو بەئاینی ئیسلام ، تاکەس وانەزانێت تۆقاندنو ئەشکەنجەدانی کڵێسا هیچ لێپرسینەوەیەکی نیە ، واتێنەگەن کە هەرکەسێك باوەڕی بە ئیسلام هێنا چارەنووسی لەناوچونە.

خەڵکی بوو بەمقۆمقۆیان لەمەسەلەی کەم تەمەنی (اسامە)دا بۆ سەرکردایەتی سوپاکەو دەستی دەستیان کرد لە ناردنیدا ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەگەر تانە دەدەن لە میرایەتی ئەو ، پێشتریش تانەتان دەدا لە میرایەتی باوکی ، سوێندم بەخودای مەزن ئەو پیاوە شایستە بوو بۆ میرایەتی ئێوە ، خۆشەویسترین کەسیش بوو لەدڵی مندا، ئەم کوڕەش لەدوای باوکی لە هەموو کەس خۆشەویسترە لەلام.[1]

ئەنجا خەڵك لەدەوری (أسامە) کۆبوونەوە ، لەریزی سوپاکەیدا خۆیان ڕێکخست ، تادەرچوون و گەیشتنە نارچەی (جرف) کە فرسەخێ لەمەدینەوە دوورە ، بەڵام هەواڵی نەخۆش کەوتنی پێغەمبەر ﷺ ناچاری کردن چاوەڕوان بن تابزانن خوای مەزن چی دەکات، ویستی خواوەندیش وەهابوو کە ئەم سوپایە یەکەم نێرراوی سەردەمی جێنشینایەتی (ابوبکر)ی (صدیق) بێت.[2]

---

[1] / صحيح البخاري، باب بعث النبي (ﷺ) اسامە، ٦١٢/٢.

[2] / هەمان سەرچاوەی پێشوو، (ابن هشام)، ٦٠٦/٢، ٦٥٠.

گەڕانەوە بەرەو لای خوداوەند

پێشهاتەکانیماڵئاوایی

کە بانگەواز تێروتەواو بوو ، ئیسلام بەتەواوی بالادەست بوو ، وردە وردە پێشهاتەکانی ماڵئاوایی کردن لە ژیان و مرۆڤ لە هەست و نەستی پیرۆزیدا دەردەکەوت ﷺ ، لە وشەو گوفتارەکانیدا ڕەنگی دەدایەوە.

لەمانگی (رەمەزان)ی ساڵی (١٠)ی کۆچیدا بۆ ماوەی بیست ڕۆژ ئیعتیکافی کرد ، لەکاتێکدا پێشتر تەنها دە ڕۆژ ئیعتیکافی دەکرد ، جبریل عليه السلام دووجار قورئانی لەگەڵ دەخوێندەوە ،

لەحەجی ماڵئاواییشدا فەرمووی : لەوانەیە ساڵێکیتر من لەم شوێنەدا نەتانبینمەوە ،

لەکاتی (جمرة العقبة)شدا فەرمووی : مەناسیکی حەجی خۆتان لە منەوە وەربگرن ، چونکە لەوانەیە ساڵێکی تر من حەج نەکەم.

لە ڕۆژەکانی تەشریقدا بوو کە سورەتی (نصر)ی بۆ هاتە خوارەوە ، ئیتر زانرا کە ئەوە ماڵئاواییەو هەواڵی خواحافیزی پێدراوە.

لە سەرەتای مانگی (صفر)ی ساڵی ١١ی کۆچیدا) پێغەمبەر ﷺ تەشریفی چووە دەرەوە بۆ کێوی ئوحود ، نوێژی لەسەر شەهیدەکان کرد وەکو خواحافیزی زیندووان بۆ مردووان ، پاشان چووە سەر مینبەرو فەرمووی:

خەڵکینە ، من پێشڕەفتی ئێوەم ، شایەتیتان بۆ دەدەم ، سوێند دەخۆم بەخوای گەورە ئێستا (حوض) دەبینم ، من کلیلی خەزێنەکانی زەویم پێدراوە ، یان فەرمووی کلیلی زەویم پێدراوە ، وەڵڵاهی من لەوە ناترسم کە دوای من هاوەڵ بۆ خوا پەیدا بکەن ، بەڵام لەوە دەترسم کێبڕکێ بکەن لەگەڵ یەکتریدا.[1]

لەنیوە شەوێکیشدا تەشریفی چووە دەرەوە بۆ لای گۆڕستانی (بقیع) ، پێی فەرموون: سڵاوتان لێ بێت ئەی خەڵکی گۆڕستان ، ئەوەی ئێوەی تێدان گەلێ خۆشترە لەوەی خەڵکی تێدایە ، ئەوا ئاشووب ڕووی کردۆتە دونیا وەکو تارمایی شەوی دەیجور ، بەدوای یەکدا دێن ، ئاشووبی دوایین لە یەکەمین خراپترە . ئەنجا مژدەی پێدان و فەرمووی : ئێمەش بەدوای ئێوەدا دێین.

---

[1] / متفق عليه، صحيح البخاري، ٢/٥٨٥.

سەرەتای نەخۆشکەوتن

لە رۆژی بیست و نۆی مانگی (صفر)ی ساڵی ١١ی کۆچیدا ـ رۆژی دوو شەممە بوو ـ پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ جەنازەی مردوویەکدا لەگۆڕستانی (بقیع) بوو، کە گەڕایەوە ـ لە ڕێگەدا ـ تووشی سەر ئێشە بوو، تایەکی قورس گرتی ، بە شێوەیەك تەڕایی جواناوی نێوچەوانی بەسەر پەڕۆکەی سەرپیشیەوە دیار بوو.

پێغەمبەر ﷺ بەنەخۆشیەکەی (١١) ڕۆژ نوێژی کرد بۆ موسوڵمانان ، لەکاتێکدا کە هەموو ڕۆژەکانی نەخۆشیەکەی (١٣) یان (١٤) ڕۆژ بوو.

دوا هەفتە

نەخۆشی زۆری بۆ پێغەمبەر ﷺ هێنا ، وای لێ هات دەیپرسی لە ژنەکانی: ئەرێ من سبەینێ لەکوێ دەبم؟ من سبەینێ لەکوێ دەبم؟ ژنەکان لەقسەکانی تێگەیشتن ، مۆڵەتیان دایە کوێی پێخۆشە لەوێ بێت ، چووە ماڵی (عائیشە) ، (فضل)ی کوڕی (عباس) و (علی) کوڕی (أبو طالب) چوونە ژێربالی ، سەری بەستبوو قاچەکانی بەحاڵ دەجولا تاگەیشتە ماڵی (عائیشە) ، دوایین هەفتەی ژیانی لە ماڵەکەی عائیشەدا بەسەر برد.

عائیشە ئەو دوعاو ویردانەی دەخوێند کە کاتی خۆی لە پێغەمبەرەوە ﷺ فێری بوو بوو لەبەری کردبوو ، فووی دەکرد بەخۆیداو ، بەمەبەستی بەرەکەت دەستیشی دەهێنا بەسەر پێغەمبەر ﷺ.

پێنج رۆژ پێش وەفات کردنی پێغەمبەر ﷺ

ڕۆژی چوارشەممە پێنج رۆژ پێش وەفاتکردنی پێغەمبەر ﷺ ، تاکەی پێغەمبەر ﷺ زیادی کردو ئازارەکەی زۆربوو لەهۆش خۆی چوو ، فەرمووی: حەوت شەربە ئاوم بەسەردا بکەن لەچەند بیرێکی جیاواز بن ، تا بڕۆمە دەرەوە لەگەڵیاندا دانیشم. لەسەر شۆرگەکە دایان نیشاند ، ئاوەکەیان کرد بەجەستەیدا ، تا فەرمووی: بەسە ، بەسە.

لەوێدا هەستی کرد بەچاك بوون ، تەشریفی چووە مزگەوت - سەری بەستبوو - تا لەسەر مینبەر دانیشت ، گوتاری خوێندەوە - خەڵك لە خزمەتیدا دانیشتبوون - فەرمووی: (نەفرەتی خوا لەجولەکەو نەسرانی، چونکە گۆڕی

پێغەمبەرەکانیان کردە مزگەوت) ، لەریوایەتێکیشدا هاتووە (خوا جولەکەو نەسرانی بکوژێت چونکە گۆڕی پێغەمبەرەکانیان کردە مزگەوت)[1]، هەروەها فەرمووی: (گۆڕەکەی منیش مەکەنە بتێك بۆ پەرستن)[2].

ئەنجا ئامادەیی خۆی نیشاندا بۆ هەر مافێکی تۆڵەسەندنەوە ئەگەر هەبێت و فەرمووی: (هەرکەسێك دارم دابێت لە پشتی ، فەرموو ئەوە پشتی منە با تۆڵەی خۆی بکاتەوە).

پاشان دابەزی و نوێژی نیوەڕۆی کرد ، ئەنجا گەڕایەوەو لەسەر مینبەر دانیشت و گەڕایەوە سەر ئەو وتارەی کە لەبارەی دووبەرکییەوە فەرموو بووی ، کابرایەك وتی: من سێ درهەمم لەلای تۆیە. فەرمووی: ئادەی (فضل) بیدەرەوە. پاشان وەسێتی کرد بەچاك مامەڵەکردن لەگەل ئەنسارداو فەرمووی:

(وەسێتتان بۆ دەکەم چاك بن لەگەل ئەنسار ، چونکە ئەوە پشتو پەنای منن ، ئەوەی لەسەریان بوو کردیان ، ماوەتەوە ئەوەی کە پێویستە پێیان بدرێت ، چاکەی چاکەکاریان قەبوڵ بکەن ، چاوپۆشی بکەن لەخراپەی خراپەکاریان) ، لە ریوایەتێکی تریشدا هاتووە ، کە فەرموویەتی (خەڵك زۆر دەبن ، ئەنسارەکان کەم دەبنەوە ، تاوەکو خوێی چێشتیان لێ دێت ، هەرکەسێك لەئێوە کارێکی کەوتە دەست زیانی تێدا بێت بۆ کەسێك یان قازانجێکی پێبگەیەنێت ئەوا لە چاکەکارەکەیان قەبوڵ بکات و چاوپۆشی لە خراپە کارەکانیان بکات)[3].

پاشان فەرمووی: (بەندەیەك ، خوای گەورە ڕای داوەتە دەست خۆی لەوەدا کە گوڵێکی ماڵی دونیا بەخواستی خۆی هەڵگرێت ، لەگەڵ ئەو نازو نیعمەتەدا کەلای خۆی هەیە ، بێگومان ئەوەیانی هەڵبژاردووە کەلای خوایە).

(أبو سعید)ی (خدری) دەڵێت: (ابوبکر) گریا ، وتی: باوك و دایکمان دەکەینە قوربانی تۆ ، ئێمە سەرمان سوڕماوە لەوە ، خەڵك وتیان ، سەیری ئەو ریش سپیە بکەن. پێغەمبەر ﷺ هەواڵی بەندەیەك دەدا کە خوا ڕای داوەتە دەستی لەوەدا کە گوڵێکی دونیای پێداوەو ، لەنێوان ئەوەدا کەلای خوایە ! ئەوە دەڵێت:

---

[1] / صحيح البخاري ٦٢/١ ، موطأ الإمام مالك ص٣٦٠.
[2] / موطأ الإمام مالك ص٦٥.
[3] / صحيح البخاري ، ٥٣٦/١.

باوكو دایكمان بەقوربانت بێت لەڕاستیدا پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو كەسە بوو كە ڕاكەی درابووە دەست و ئامادەبوو بۆ كۆچی دوایی پێغەمبەر ﷺ . ئەبوبەكر هەواڵی پێداین.[1]

پاشان فەرمووی: متمانە پێكراوترین كەسێك لای من لە هاوەڵێتیو ماڵو ساماندا (ابوبكر)ە ، خۆ ئەگەر من جگە لەخوا خۆشەویستێكی ترم هەڵبژاردایە (ابوبكر)م هەڵدەبژارد ، بەڵام ئەمە تەنها برایەتیو خۆشەویستیی ئیسلامە ، هەموو ئەو دەرگایانەش دێنە سەر مزگەوت دایخەن ، جگە لە دەرگای (ابوبكر).[2]

پێش چوار ڕۆژ

ڕۆژی پێنج شەممە چوار ڕۆژ پێش وەفاتی فەرمووی ـ لەو كاتەدا ئازار زۆری بۆ هێنابوو ـ وەرن با نوسراوێكتان بۆ بنوسم كە لەدوای ئەوە تووشی سەرلێشێواوی نەبن ـ لەناو ماڵەكەدا (عمر)و چەند پیاوێكیتر دانیشتبوون ـ عمر وتی: بەخوا ئازارەكە زۆری بۆ هێناوە ، ئێوە قورئانتان لەلایە ، پەڕاوی خوا بەسە . ئالو بەیت جیاوازیان بۆ دروست بوو ، بوو بە قسەو باسیان ، هەندێكیان وتیان: نزیك ببنەوە با پێغەمبەر ﷺ بۆتان بنوسێت . هەندێكیشیان ئەوەی (عمر)یان دەوتەوە. كە بوو بە دەنگە دەنگیان ، فەرموی: هەستن بڕۆنە دەرەوە.[3]

لەو ڕۆژەدا وەسیەتی بە سێ شت كرد: وەسیەتی كرد جولەكەو نەسرانیو موشریكان لە دورگەی عەرەبدا بكرێنە دەرەوە ، وەسیەتیشی كرد بەمۆڵەتدانی سەردانی وەفدەكان هەروەكو خۆی مۆڵەتی دابوو، بۆ وەسێتی سێیەمیش راوی فەرموودەكە لەبیری چوو ، لەوانەیە وەسیەت بێت دەست گرتن بە قورئان و سوننەتەوە ، یان بەڕێكردنی سوپاكەی ئوسامە ، یان وتی نوێژو پاراستنی مافی موڵكی یەمین.

پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ ئەو ئازارە زۆرەدا كە هەیبو هەموو نوێژەكانی دەكرد بۆ خەڵك تا ئەو ڕۆژە ـ واتە ڕۆژی پێنج شەممە پێش چوار ڕۆژ پێش وەفاتی ـ ئەو ڕۆژە نوێژی مەغریبی بۆ كردنو ، سورەتی (المرسلات)ی تێدا خوێند.[4]

---

[1] / متفق عليه، مشكاة المصابيح ٢/٥٤٦.
[2] / متفق عليه، مشكاة المصابيح ٢/٥٤٨ ، صحيح البخاري ١/٢٢، ٤٢٩، ٤٤٩ ، ٢/٦٣٨.
[3] / بوخاری ریوایەتی كردووە لە (ام فضل)ەوە، باب مرض النبي (ﷺ) ٢/٦٣٧.
[4] / متفق عليه، مشكاة المصابيح ١/١٠٢.

له عیشادا سەختی نەخۆشیەکەی زیاتری کرد ، بەشێوەیەك نەیتوانی لە مزگەوت بڕواتە دەرەوە ، عائیشە دەڵێت: پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەوە خەڵك نوێژیان کرد؟

وتمان: نەخێر پێغەمبەری خوا ، ئەوان چاوەڕوانی تۆ دەکەن.

فەرمووی: ئاوم لەسەر شۆرگەکە بۆ دابنێن ، ئاومان بۆ دانا ، خۆی شۆردو ، ئەنجا گوری دایە خۆی هەستێتەوە کەوت و لەهۆش خۆی چوو ، پاشان هۆشی هاتەوە ، فەرمووی: خەڵك نوێژیان کرد؟

ئەنجا بۆ جاری دووەمو سێیەم وەکو جاری یەکەم کەوتەوە ، هەر کە دەیویست گوڕ بدا بەخۆی و هەستێت لە هۆش خۆی دەچوو ناردی بەشوێن (ابوبکر)دا کە نوێژ بۆ خەڵکی بکات ، (ابوبکر) نوێژی هەموو ئەو ڕۆژانەی کرد بۆ خەڵك[1]، حەڤدە نوێژی لە ژیانی پێغەمبەردا ﷺ بۆ موسوڵمانان کرد.

عائیشە سێ یان چوار جار چووەوە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ، بۆ ئەوەی (ابوبکر) پێش نوێژی بۆ خەڵکەکە نەکات ، تا خەڵك بەو هۆیەوە ڕەشبین نەبن ، ڕازی نەبوو ، فەرمووی: ئێوەش دەستە خوشکی ژنەکانی سەردەمی (یوسف)ن ؟ بڵێن با (ابوبکر) پێش نوێژی بۆ خەڵك بکات.

پێش ڕۆژێك یان دوو ڕۆژ

ڕۆژی شەممە بوو یان یەك شەممە پێغەمبەر ﷺ هەستی بە بارسووکی کرد ، دوو پیاو چوونە ژێر باڵی و چوو بۆ نوێژی نیوەڕۆ ، (ابوبکر) پێش نوێژی دەکرد بۆ خەڵك ، کە پێغەمبەر ﷺ ی بینی ویستی بکشێتە دواوە ، پێغەمبەر ﷺ ئاماژەی بۆ کرد کە بەردەوام بێت . فەرمووی: لە پاڵ (ابوبکر)دا دامنیشێنن ، لای دەستی چەپی (ابوبکر)ەوە دایانیشاند ، (ابوبکر) وەکو پێغەمبەر ﷺ نوێژی بۆ کردن ، خەڵکی گوێیان لە تەکبیرەکانی بوو.[2]

پێش ڕۆژێك

ڕۆژێك پێش وەفاتی پێغەمبەر ﷺ - ڕۆژی یەك شەممە - غوڵامەکانی ئازاد کرد ، حەوت دیناری هەبوو هەمووی کرد بەخێر ، چەکەکانیشی کرد بەسەدەقە بۆ موسوڵمانان ، لە شەوەکەیدا (عائیشە) زەیتی لە دراوسێکەی خواست بۆ چرا هەڵکردن ، قەڵغانەکەشی بارمتە بوو لای جولەکەیەك بە سێ مشت جۆ.

---

[1] / صحيح البخاري ٥٦/١.

[2] / صحيح البخاري ٩٨/١، ٩٩.

دوا ڕۆژەكانی تەمەنی پێغەمبەر ﷺ

(أنس) لە (مالك)ەوە دەگێڕێتەوە:

ڕۆژی دووشەممە لەكاتێكدا كە موسوڵمانان لە نوێژی بەیانیدا بوون – (ابوبكر) پێش نوێژی بۆ دەكردن – لەپڕێكدا پێغەمبەر ﷺ پەردەی ژوورەكەی (عائیشە)ی لادا كە دەیڕوانیە ناو حەرەمی مزگەوت سەیرێكی كردن ، لەكاتێكدا ئەوان نوێژیان دەكرد ، پاشان زەردەخەنەیەكی جوانی بۆ كردن ، ئەبوبەكر هەنگاوی نا بێتە دواوە بۆ ناو ریزی نوێژكەرەكان ، وایزانی پێغەمبەر ﷺ دەیەوێت بێت بۆ نوێژ .

(انس) دەڵێت: خەریكبوو موسوڵمانان نوێژەكەیان ببڕن لەخۆشی هاتنی پێغەمبەر ﷺ ، بەدەستی پیرۆزی ئیشارەتی كرد كە نوێژەكەتان تەواو بكەن ، ئەنجا پەردەكەی دادایەوەو چووەوە ژوورەوە[1]. دوای ئەوە ئیتر پێغەمبەر ﷺ ئامادەی نوێژی تر نەبوو.

كە خۆری چێشتەنگاو بەرزبووەوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ (فاطمة)ی بانگ كردو شتێكی چرپاند بەگوێیدا ، دەستی كرد بەگریان . پاشان بانگی كردەوەو شتێكی تری چرپاندەوە بەگوێیدا ، دەستی كرد بەپێكەنین ، عائیشە دەڵێت: پرسیارمان كرد لەوە – واتە لەدواییدا – (فاطمة) وتی: پێغەمبەر ﷺ چرپاندی بە گوێمداو فەرمووی ، كە لەم نەخۆشیەدا دەمرم ، منیش بەوە گریام ، پاشان چرپاندی بەگوێمداو فەرمووی: كە من دوای خۆی یەكەم كەس دەبم پێی دەگەم ، بەم هەواڵەش دڵخۆش بووم.[2]

هەروەها پێغەمبەر ﷺ مژدەی دا بە (فاطمة) كە خانمی هەموو ژنانی دونیایە[3]. كاتێك كە (فاطمة) ئەو ناڕەحەتیو ئێش و ئازارەی بە پێغەمبەری خواوە بینی ﷺ وتی: ئەی هاوار بۆ باوكم ، پێی فەرموو: فاطمة ، كچم ئیتر لەمەودوا باوكت ئێش و ئازاری نامێنێت.[4]

---

[1] / هەمان سەرچاوە، باب مرض النبي ﷺ ٦٤٠/٢.
[2] / صحیح البخاری ٦٣٨/٢.
[3] / هەندێ لە ریوایەتەكان دەڵێن : ئەو گفتوگۆو مژدەدانە لە دوا ڕۆژەكانی ژیانیدا نەبووە ، بەڵكو لە دوا هەفتەدا بووە ، بڕوانە (رحمة للعالمین) ٢٨٢/١.
[4] / صحیح البخاری ٦٤١/٢.

ئەنجا (حسن) و (حسين)ی بانگ کردو ماچی کردن ، وەسیەتی فەرموو ، کە باش بن لەگەڵیاندا ، پاشان هاوسەرەکانی بانگ کردو یادی خودای وەبیر هێنانەوەو ئامۆژگاری کردن.

بەڵام ئێش و ئازار توندبوو زیاتری کرد تائاسەواری ئەو ژەهرە دەرکەوت ، کە لە (خیبر)دا دەرخواردی دراو بوو ، دەیفەرموو: عائیشە" هەتا ئێستا هەست بە تاڵاوی ئەو ژەهرە دەکەم کە لە ڕۆژی خەیبەردا خواردم ، ئێستا دەبینم هەناومی گڕ تێبەرداوە.[1]

ئەنجا ئامۆژگاری کرد بۆ خەڵك و فەرمووی: ئاگاتان لە نوێژەکانتان بێت ، بەزەییتان بێتەوە بە کەنیزەکەکاندا ، ئەمەی چەند جارێك وتەوە.[2]

گیانەڵاڵای سەرەمەرگ

ئیتر گیانەڵاڵای سەرەمەرگ دەستی پێکرد سەری لەسەر ڕانی عائیشە بوو ، (عائیشە) دەیوت: یەکێك لە نازو نیعمەتەکانی خوا ئەوەبوو کە پێغەمبەر ﷺ لەماڵەکەی من و لە ژووری خۆمداو لەکۆشی خۆمدا وەفاتی کرد ، خوای گەورە هەناسەی ئەوی تێکەڵاو بەهەناسەم کرد لەکاتی وەفاتیدا.

(عبدالرحمن)ی کوڕی (ابوبکر) هاتە ژوورەوە سیواکێکی بەدەستەوە بوو ، من پشتی پێغەمبەرم گرتبوو ﷺ ، بینیم سەیری دەکات ، زانیم کە حەزی لە سیواك کردنە ، وتم: بۆت وەربگرم؟

بەئیشارەتی سەری فەرمووی: بەڵێ.

سیواکم بۆ کرد ، کەمێك زبر بوو وتم: بۆت نەرم بکەمەوە؟

بەسەر ئیشارەتی کردو فەرمووی: بەڵێ.

بۆم نەرم کردەوە. ـ لە ڕیوایەتێکیشدا هاتووە کە بەجوانترین شێوە سیواکی کرد ـ ، لەبەردەستیدا کوندەیەکی ئاو دانرابوو، دەستی تێدەخست و دەموچاوی پیرۆزی پێ تەڕدەکردو ، دەیفەرموو: (لا أله إلا الله) ئای خوایە کە مردن ساتەوساتی سەختی هەیە ~ فەرموودەکە ~[3].

کە لە سیواك کردنەکەی بووەوە دەستی یان پەنجەی بەرز کردەوە ، چاوی ڕوانیە بنمیچی ماڵەکە ، لێوەکانی دەجولا ، (عائیشە) گوێی بۆ هەڵخست گوێی لێ

---

[1] / هەمان سەرچاوە ٢/٦٣٧.
[2] / هەمان سەرچاوە ٢/٦٣٧.
[3] / صحيح البخاري، باب مرض النبي ﷺ ٢/٦٤٠.

بوو دەیفەرموو: (مع الذين أنعمت عليهم من النبيين والصديقين والشهداء والصالحين، اللهم اغفر لي، وارحمني، والحقني بالرفيق الأعلى)[1].

واتە : خوایە بمخەیتە ڕیزی ئەوانەی نازو نیعمەتت بەسەردا ڕشتن لە پێغەمبەران و شەهیدان و ساڵحان ، خوایە لێم ببورەو ڕەحمم پێ بکە ، خوایە بە ڕەفیقی ئەعلا ، خوایە ، ڕەفیقی ئەعلا.

ئەم وتەیەی دوایی سێ جار وتەوە ، دەستی شل بوو گیانی پاك و پیرۆزی سپاردو گەیشت بە ڕەفیقی ئەعلا (إنا لله وإنا إليه راجعون).

ئەم ڕووداوە دڵتەزێنە لەکاتێکدا ڕوویدا کە چێشتەنگاوێکی گەرم بوو ، لە ڕۆژی دووشەممە ١٢ی ڕەبیعی یەکەمی ساڵی ١١ی کۆچی ، تەمەنی پیرۆزی (٦٣) ساڵو چوار ڕۆژ بوو.

داباریني خەمەکان بەسەر هاوەڵانیدا

هەواڵی کۆچی پێغەمبەر ﷺ خێرا بڵاوبووەوە ، دونیا لەپێش چاو تاریك بوو ، (انس) دەڵێت: هەرگیز ڕۆژێکم نەدیوە ڕوناکترو جوانتر لەو ڕۆژەی پێغەمبەر ﷺ ی تێدا مرد.[2]

کە وەفاتی کرد (فاطمة) وتی: بابە گیان ، وەڵامی پەروەردگارت دایەوە کە بانگی کردی ، بابە گیان ، جەننەتی فیردەوس جێگاتە ، بابە گیان ، پرسەو سەرەخۆشی بۆ لای جبریل دەبەین[3].

هەڵوێستی عمر

کە عمر هەواڵی وەفاتی پێغەمبەری بیست ﷺ سەرگەردان بوو هۆشی لای خۆی نەما ، هاواری دەکرد: دووڕووەکان دەڵێن پێغەمبەری خوا مردووە ، پێغەمبەری خوا ﷺ نەمردووە بەڵکو چووە بۆ لای پەروەردگاری خۆی ، هەروەکو (موسا)ی کوڕی (عمران) ڕۆشت و بۆ ماوەی چل شەو نەگەڕایەوە ، تا پاش ئەوەی وتیان مرد ئەنجا گەڕایەوە. وەڵڵاهی پێغەمبەریش دەگەڕێتەوە ، ئەوجا دەستو قاچی ئەوانە دەبڕێت کە وتویانە مردووە.

---

[1] / هەمان سەرچاوەو (باب)، دوا گوتەی پێغەمبەر ﷺ، ٦٣٨/٢، ٦٣٢، ٦٤٠، ٦٤١.
[2] / (دارمي) ریوایەتی کردووە، (مشكاة المصابيح) ٥٤٧/٢.
[3] / صحيح البخاري، باب مرض النبي (ﷺ)، ٦٤١/٢.

هەڵوێستی ابوبكر

ابوبكر بەسواری ئەسپەكەی خێرا هاتو دابەزی چووە ناو مزگەوت قسەی لەگەڵ كەسدا نەكرد ، تا چووە ژوورەكەی (عائیشە)و ڕووی كردە تەرمەكەی پێغەمبەر ﷺ كە بەبوردەیەك داپۆشرابوو ، پەردەی لەسەری پیرۆزی هەڵدایەوە ، خۆیدا بەسەریداو ، ماچی كردو دەستی كرد بەگریان ،

پاشان فەرمووی: دایكو بابم بەقوربانت بن ، هەرگیز نابێت تۆ دووجار بمریت ، تەنها جارێكەو ئەوا نۆشیت.

پاشان (ابوبكر) چووە دەرەوە ، هێشتا (عمر) قسەی دەكرد بۆ خەڵك ، ڕووی تێ كردو وتی: عمر دانیشە .

(عمر) دانەنیشت ، ئیتر خەڵك هاتن بەرەو لای (ابوبكر) و (عمر)یان بەجێهێشت ، ئەنجا (ابوبكر) فەرمووی: (أما بعد) هەركەسێك لە ئێوە موحەممەدی دەپەرست ﷺ ئەوە موحەممەد ﷺ وەفاتی كرد ، هەركەسێكیش لە ئێوە خودای پەرستووە ، ئەوا خوا زیندووەو هەرگیز نامرێت ، خوای مەزن فەرموویەتی: ﴿ وَمَا مُحَمَّدٌ إِلاَّ رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِيْن مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقِبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ ﴾ آل عمران/١٤٤.

واتە: (موحەممەد شتێكیتر نیە جگە لە پێغەمبەرێك و پێش ئەمیش چەندین پێغەمبەری تر هەبوون ، ئایا دەكرێت كە مرد یان كوژرا ئێوەش بە پوودا هەڵگەڕێنەوە؟ هەركەسێكیش هەڵگەڕێتەوەو لابدات هیچ زیانێك بەخوا ناگەیەنێت ، خودای مەزنیش پاداشتی سوپاسگوزاران دەداتەوە). (ابن عباس) وتی: وەڵلاهی وادەهاتە بەرگوێی خەڵك كە ئەم ئایەتە هێشتا نەهاتۆتە خوارەوە ، تا (ابوبكر) خوێندیەوە. ئەنجا خەڵكی لێیان وەرگرت ، هەرچیەكم گوێ لێ دەبوو ئەم ئایەتەی دەوتەوە.

(ابن المسیب) دەڵێت: عمر فەرمووی: وەڵلاهی هەر ئەوەندە گوێم لەم ئایەتە بوو كە (ابوبكر) خوێندیەوە ، ئیتر قەڵەمی ئەژنۆم شكاو كەوتمە سەر زەوی ، ئیدی زانیم كە پێغەمبەر ﷺ وەفاتی كردووە.[1]

---

[1] / صحيح البخاري ٢/٦٤٠، ٦٤١.

شۆردن و كفن كردن و
##ماڵئاوایی له جهستهی پیرۆزی بهرهو خاك

دوای وهفاتی پێغهمبهر ﷺ پێش ئهوهی كفن و دفنی بكهن لهمهسهلهی جێنشینیدا جیاوازی دروست بوو ، له (سقيفة)ی (بني ساعدة)دا چهندین گفتوگۆو قسهو باس بهرپابوو لهنێوان كۆچكهران و ئهنساردا. لهكۆتاییدا رێككهوتن لهسهر جێنشینایهتی (ابوبكر) ، ئهمه تاكۆتایی رۆژی دووشهممه بهردهوام بوو تا شهو داهات و ئاگایان له ئهسپهردهكردنی تهرمی پێغهمبهر ﷺ نهما ، تاكۆتایی شهوی سێ شهممه لهگهڵ سپێدهدا ، جهستهی پیرۆزی لهسهر جێگهكهی خۆی بوو ، بوردهكهی به سهرهوه بوو ، دهرگای لهسهر داخرابوو.

رۆژی سێشهممه پێغهمبهریان شۆرد ﷺ بێ ئهوهی جلهكانی لهبهر داكهنن ، (عباس) و (علی) دهیانشۆرد لهگهڵ (فضل) و (قثم) ههردوو كورهكهی (عباس) و (شقران)ی غولامهكهی پێغهمبهر ﷺ ، ههروهها (اسامه)ی كوری (زيد)و (أوس)ی كوری (خولی). (عباس) و (فضل) و (قثم) ئهمدیوو و ئهودیویان پێدهكرد. (اسامه) و (شقران)یش ئاویان پێدا دهكرد ، (علی)یش دهیشۆری ، (اوس)یش لهئامێزی گرتبوو.

پاشان كفن پۆشیان كرد له سێ بهرگی سپی خامدا ، نه كراس و نه مێزهری تێدا نهبوو[1]. یهك بهدوای یهك ئالاندبوویان له جهستهی پیرۆزی.

سهبارهت بهشوێنی ئهسپهرده كردنهكهشی جیاوازی دروست بوو ، (ابوبكر) وتی: گوێم لێ بوو پێغهمبهر ﷺ فهرموویهتی: ههرپێغهمبهرێك لهكوێدا وهفاتی كردبێت لهوێدا نێژرراوه ، ئهنجا (ابو طلحة) جێگهكهی پێغهمبهری ﷺ بهرز كردهوهو ، له شوێنهكهیدا گۆریان بۆ ههڵكهندو ، كردیانه گۆرێچه.

خهڵكی ده كهس ده كهس دههاتنه ژوورهوه نوێژیان لهسهری دهكرد ﷺ بێ ئهوهی كهس پێش نوێژیان بۆ بكات ، سهرهتا كهسوكاری نوێژیان كرد لهسهری ، پاشان كۆچكهران ، پاشان ئهنسارهكان ، ژنانیش دوای پیاوان نوێژیان كرد لهسهری ، پاشان مێرد منداڵان نوێژیان كرد لهسهری.

---

[1] / متفق عليه، صحيح البخاري ١٦٩/١، صحيح مسلم ٣٠٦/١.

ئەوکارە هەموو ڕۆژی سێشەممەی خایاند ، تا شەوی چوارشەممە هات ، (عائیشە) وتی: بە ئەسپەردەکردنی پێغەمبەرمان نەزانی ﷺ تا لە نیوەی شەودا گوێمان لە دەنگی گۆڕ هەڵکەنەکان بوو.[1]

##ماڵی پێغەمبەر ﷺ

١. ماڵی پێغەمبەر ﷺ لەمەککەدا پێش کۆچکردن بۆ مەدینە پێکهاتبوو لەخۆی و (خديجة)ی هاوسەری ، لە تەمەنی بیستو پێنج ساڵیدا مارەی کرد ، (خديجة) لە تەمەنی چل ساڵیدا بوو ، ئەم ئافرەتە یەکەم ژنی پێغەمبەر بوو ﷺ ، ژنی بەسەردا نەهێنا ، چەند کوڕو کچێکی لێ بوو ، کوڕەکان هیچیان نەمان ، کچەکانیش بریتی بوون لە:

(زينب) و (رقية) و (ام كلثوم) و (فاطمة) ، سەبارەت بە (زينب) لەپێش کۆچدا کوڕی پورەکەی خۆی (ابو العاص)ی کوڕی (ربيع) مارەی کرد. (رقية) و (ام كلثوم)یش بەدوای یەکدا هاوسەری (عثمان)ی کوڕی (عفان) بوون. (فاطمة)ش (علی) کوڕی (ابو طالب) لەنێوان شەڕی (بەدر) و (ئوحود)دا مارەی کرد . (حسن) و (حسين) و (زينب) و (ام كلثوم) لە (فاطمة)ن.

دیارە کە بۆ پێغەمبەر ﷺ ڕەوا بووە زیاتر لە چوار ژن بهێنێت بۆ چەندین مەبەستی گرنگ. ئەو ژنانەی عەقدی هاوسەرێتی لەگەڵدا بەستوون سیانزە ژن بوون ، نۆیان کە پێغەمبەر ﷺ وەفاتی کرد مابوون . دووانیشیان لە ژیانی خۆیدا وەفاتیان کردووە ، یەکێکیان (خديجە)یەو ئەویتریشیان دایکی هەژاران (زينب)ی کچی (خزيمە)یە ، دووانیشیانی نەگواستوەتەوە ، ئەمەش ناوی هەموویانە:

٢- (سودة)ی کچی (زمعة) ، پێغەمبەری خوا ﷺ لە (مانگی (شەوال)ی ساڵی ١٠ی پێغەمبەرایەتی)دا مارەی کرد ، پاش وەفاتی خەدیجە بەچەند ڕۆژێك ، (سودة) پێش ئەوەی ببێتە هاوسەری پێغەمبەر ﷺ خێزانی ئامۆزایەکی خۆی بوو بەناوی (سكران)ی کوڕی (عمرو). وەفاتی کرد.

[1] (مختصر سيرة الرسول) نووسینی (شیخ عەبدوڵڵای نەجدی ل ٤٧١)، بۆ درێژەی باسی گەیشتنی پێغەمبەر ﷺ بەرەفیقی ئەعلا، بڕوانە: (صحيح البخاری) ، باب مرض النبي ﷺ و چەند (باب)ێکی تری دوایی، لەگەڵ (فتح الباری) و (صحيح مسلم) و (مشكاة المصابيح)ی باب (وفاة النبي ﷺ)، (ابن هشام) ٢/٦٤٩ تا ٦٦٥، هەروەها (تلقيح فهوم اهل الأثر) ل ٣٨و٣٩. هەروەها (رحمة للعالمين) ١/٢٧٧ تا ٢٨٦و دیاری کردنی سەرجەم کاتەکان لەسەرچاوەی دواییە.

٣. (عائيشه)ی کچی (ابوبکر)ی (صديق) ، پێغەمبەری خوا ﷺ لەمانگی (شەوال)ی ساڵی ١١ی پێغەمبەرایەتیدا ، واتە یەك ساڵ دوای مارەکردنی (سودە)و ، دوو ساڵو پێنج مانگ پێش کۆچکردن بۆ مەدینە ، لە مانگی (شەوال)دا و حەوت مانگ دوای کۆچکردنی بۆ مەدینە ، لەخێزانەکانی پێغەمبەر ﷺ تەنها عائیشە کچ بوو ، خۆشەویسترین مرۆڤ بوو لەدڵیداو ، ژیرترین ژنی ئوممەتی ئیسلامەو ، بە ڕەهایی زاناترین ئافرەتە تا ئێستا هەڵکەوتبێت.

٤. (حفصە)ی کچی (عمر)ی کوڕی (خطاب) ، مێردەکەی لەنێوان جەنگی (بەدر) و (ئوحود)دا وەفاتی کرد ، پێغەمبەر ﷺ لە (ساڵی ٣ی کۆچی)دا مارەی کرد.

٥. (زینب)ی کچی (خزیمە) لەخێڵی (بنی هلال)ی کوڕی (عامر)ی کوڕی (صعصعە) ، ناونرا بوو بەدایکی هەژاران ، لەبەر ئەوەی زۆر بەزەیی بەهەژاراندا دەهاتەوە ، هاوسەری (عبدالله)ی کوڕی (جحش) بوو، لەجەنگی (أحد)دا شەهید کرا ، پێغەمبەریش ﷺ لە (ساڵی ٤ی کۆچی)دا خواستی ، پاش شووکردنی بە پێغەمبەر ﷺ بە دوو مانگ یان سێ مانگ وەفاتی کرد.

٦. (أم سلمة) (هند)ی کچی (ابي امية) ، ژنی (ابو سلمة) بوو ، لەمانگی (جەمادی دووەم)ی ساڵی ٤ی کۆچیدا (ابو سلمە) وەفاتی کرد. لە (مانگی (شەوال)ی هەمان ساڵدا پێغەمبەر ﷺ مارەی کرد.

٧. (زینب)ی کچی (جحش)ی کوڕی (رباب)ی خێڵی (بنی أسد)ی کوڕی (خزیمە) ، پورزای پێغەمبەرە ﷺ ، لە پێشدا خێزانی (زید)ی کوڕی (حارثة) بوو، کە لەکاتی سەردەمی جاهیلیدا بە کوڕی موحەممەد ﷺ بانگی لێدەکرا ، تەڵاقیدا ، خوای مەزن ئایەتی ناردە خوارەوە گوتار ئاڕاستەی پێغەمبەر ﷺ دەکات ﴿فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِّنْهَا وَطَراً زَوَّجْنَاكَهَا﴾. هەر لەبارەی (زینب)ەوە چەند ئایەتێك دابەزیە خوارەوە ، کە مەسەلەی بەکوڕ کردن (تبنی) یەکلادەکاتەوە ـ پاشتریش باسی دەکەین ـ ، پاشان پێغەمبەر ﷺ لە (مانگی (ذی القعدة)ی ساڵی ٥ی کۆچی‌دا مارەی کرد.

٨. (جویریە)ی کچی (حارث) گەورەی (بنی المصطلق)ی خێڵی (خزاعە) ، لەناو کەنیزەکەکانی (بنی المصطلق)دا بوو کەوتە بەر پشکی (ثابت)ی کوڕی (قیس)ی کوڕی (شماس) ، (شماس) عەقدی موکاتەبەی لەگەڵدا بەست ، پێغەمبەر ﷺ پارەی موکاتەبەکەی‌داو لە(مانگی (شعبان)ی ساڵی ٦ی کۆچی‌دا مارەی کرد.

٩. (أم حبيبه) (رملة)ی کچی (ابو سفيان) ژنی (عبيدالله)ی کوڕی (جحش) بوو ، لەگەڵیدا کۆچی کرد بۆ حەبەشە لەوێ (عبيدالله) لەئاینی ئیسلام هەڵگەڕایەوەو بوو بەگاورو هەر لەوێش مرد ، بەڵام (أم حبيبه) لەسەر ئاینی خۆی بەدامەزراوی مایەوە. کە پێغەمبەر ﷺ (عمرو)ی کوڕی (امية)ی (ضمری) نارد بەنامەکەیدا بۆ نەجاشی ، لەمانگی (موحەڕەم)ی ساڵی (٧)ی کۆچیدا ، داوای (أم حبيبه)ی کرد بۆ پێغەمبەر ﷺ و نەجاشی لەگەڵ (شرحبيل)ی کوڕی (حسنه)دا ناردیەوە.

١٠.(صفيه)ی کچی (حيی) کوڕی (أخطب) لە (بنو إسرائيل) ، یەکێك بوو لە دیلە ژنەکانی خەیبەرو پێغەمبەر ﷺ هەڵیبژارد ، ئازادی کردو مارەی کرد ، لە دوای فەتحی خەیبەرەوە لە (ساڵی ٧ی کۆچی)دا.

١١.(ميمونة)ی کچی (حارث) خوشکی (أم الفضل) (لبابة)ی کچی (حارث) ، لە (مانگی (ذی القعدة)ی ساڵی٧ی کۆچی)دا لەکاتی عومرەی قەزادا خواستی ، پاش ئەوەی لە ئیحرام بوەوە.

ئەوانە (١١) ژن بوون ، پێغەمبەر ﷺ خواستبووی و هاوسەری بوون و گواستونیەتەوە ، دووانیان لە ژیانی خۆیدا وەفاتیان کردووە (خديجة) و (زينب)ی دایکی هەژاران ، لە ژیانی نۆ ژنەکەی تریدا خۆی وەفاتی کردووە. ئەو دووانەش کە نەیگواستوونەتەوە ، یەکێکیان لە (بنی کلاب) بوو ، ئەوی تریشیان لە (کندة) ئەمەیان ناسراوە بە (جونية) ، ئەم مەسەلەیە ڕاجیاوازیی لەسەرە پێویست بە باسکردن ناکات.

کەنیزەکەکانیشی کە بۆی نێرابوون دووان بوون ، یەکێکیان (مارية)ی (قبطية) بوو کە (مقوقس) بۆی نارد ، لە (ماريه) (ابراهيم)ی بوو ، کە لە منالیدا لە شاری مەدینە لە ژیانی خۆیدا ﷺ وەفاتی کرد. لەبەرواری (٢٨ یان ٢٩ی مانگی شەوالی ساڵی ١٠ کۆچی) ـ بەرامبەر بە (٢٧)ی یەنایەری ساڵی ٦٣٢ی زاینی).

کەنیزەکی دووەمیش (رەیحانە)ی کچی (زەید)ی (نضرية) یان (قرظية) بوو ، یەکێك بوو لە کەنیزەکەکانی (بنو قريظة) هەڵیبژارد ، رایەکیش دەڵێت: یەکێك بووە لەو ژنانەی کە ئازادی کردووەو مارەی کرد. (ابن قيم) گوتەی یەکەمی پەسەند کردووە ، (ابو عبيد) دووانی تریشی بۆ زیاد کردووە یەکەم (جميلة) دووەمیشیان کەنیزەکێك بووە (زەینەب) پێی بەخشیوە.[1]

[1] / بڕوانە (زاد المعاد) ٢٩/١.

ئەو کەسەی سەیری ژیانی پێغەمبەر ﷺ دەکات ، دەزانێت کە مارەکردنی ئەو ژمارە ژنە لەکۆتایی تەمەنیداو پاش ئەوەی کە سی‌ساڵی تەمەنی گەنجی خۆی لەگەڵ ژنێکدا بەسەر بردووە کە نیمچە پیربووە – (خدیجە) پاشان (سودە) – باش دەزانێت کە ئەو جۆرە ژنهێنانە لەبەر ئارەزووی سێکس و شەهوەت دامرکاندنەوە نەبووە ، بەڵکو کۆمەڵێك هۆی گەورەترو مەزنتر لەئارادا هەبوون ، کە ئامانجی سەرەکی ئەو ژنهێنانە بوون.

خواستنی کچی (ابوبکر) و (عمر) ، هەروەها مارەکردنی (فاطمة)ی کچی خۆی لە (علی) و مارەکردنی (رقیە) و پاشان (ام کلثوم)یش لە (عثمان)ی کوڕی (عفان) ئاماژەیەکی تێدایە بۆ پتەوکردنی پەیوەندی بەو چوار کەسەوە کە گیانفیدایی و لێبڕانیان بۆ ئیسلام لەکاتی ناڕەحەتیەکاندا ماوە.

نەریتی عەرەب وابوو زۆر ڕێزیان لە ژن‌و ژنخوازی‌و خزمایەتی دەگرت ، خزمایەتی پێگەیەکی گرنگ بوو بۆ نزیکبوونەوە لە تیرەو خێڵە جیاوازەکان ، عەرەب دژایەتی کردنی خزمی بە لەکەیەکی گەورە دەزانی، پێغەمبەر ﷺ بە مارەکردنی ژمارەیەك لە ژنانی (دایکی ئیمانداران) ویستی دوژمنایەتی خێڵەکان بۆ ئیسلام کز بکات‌و ئاگری ڕق و کینەیان بکوژێنێتەوە ، (ام سلمە) لە خێڵی (بنی مخزوم) بوو ، کە تیرەکەی (ابو جهل) و (خالد)ە ، کە پێغەمبەر ﷺ خواستی ئیتر (خالد) ئەو هەڵوێستە توندوتیژەی ڕۆژی (احد)ی نەما ، ئەوەبوو بەخواست‌و حەزی خۆی هات‌و موسوڵمان بوو، هەروەها (ابو سفیان) پاش شووکردنی کچەکەی بە پێغەمبەر ﷺ ئەو توندوتیژیەی نەما. هەروەها دەبینین (بني المصطلق) و (بني النضير) شەڕ فرۆشتن‌و دوژمنایەتیان نەما کە پێغەمبەر ﷺ (جويرية)و (صفية)ی مارەکرد. بگرە (جويرية) گەورەترین بەرەکەت‌و خێری هەبوو بۆ ڕۆڵەکانی خێڵەکەی‌و خزم‌و خۆیشانی ، چونکە لەگەڵ مارەکردنیدا لەلایەن پێغەمبەرەوە ﷺ هاوەڵانیش سەد بنەماڵەی خزم‌و کەسوکاری (جويرية)یان ئازاد کرد . وتیان چۆن دەبێت خزمانی پێغەمبەر ﷺ کۆیلە بن ، روونیشە ئەو ئازاد کردنە لەسەر ناخ‌و دڵ‌و دەروون چ کاریگەریەکی هەیە.

لەمانەش هەموو زیاتر پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێدرابوو کە دەبێت خەڵکانێك پاك بکاتەوەو هۆشیارو بەئاگا بهێنێتەوە لەبارەی فەرهەنگ‌و ژیارو شارستانی هیچیان نەدەزانی و هیچ بەشداریەکیان نەبوو لە بنیاتنان‌و پشتیوانی کردنی کۆمەڵگادا.

یەکێك لەو بنەما سەرەکیانەی بوونە بەردی بناغەی بنیاتنانی کۆمەڵگای ئیسلامیی ئەوە بوو ، ڕێگەی نەداوە بە پیاوان تێکەڵاو بن لەگەڵ ژناندا ، نەدەکرا بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ هۆشیار بکرێنەوەو ، ڕەچاوی ئەو بنەمایانەش بکرێت . لەگەڵ ئەوەشدا کە ئاگا کردنەوەی ئەوان بەئەندازەی پیاوان پێویست بوو ، بگرە زیاتریش بوو.

بۆ ئەو مەبەستە دەبوایە پێغەمبەر ﷺ لە تەمەنی جیاجیا ژن هەڵبژێرێت بۆ ئەنجامدانی ئەو مەبەستەو پەروەردەیەکی پتەوی چاکیان بکاتو فێری ئەحکامەکانی شەریعەتیان بکات ، بە ڕۆشنبیریی ئیسلامیی جۆشیان بدات تا بتوانن ببنە مامۆستا فێرکاری ژنە دەشتەکی و شارنشینەکانو پیرەژنان و کچانی گەنج ، بەم پێیە لەجیاتی پیاوان ئەم ژنانە بەو کارە هەستن.

دایکانی ئیمانداران ڕۆڵی گەورەیان هەبوو لەگواستنەوەی بارو ڕەوشتی پێغەمبەر ﷺ بۆ خەڵك بەتایبەتی ئەوانەیان کە تەمەنێکی درێژتریان بۆ نوسرا ، وەکو (عائیشە) ، (عائیشە) ژمارەیەکی زۆر لەفەرموودە گوفتاریی و ڕەفتاریەکانی پێغەمبەری باسکردووە ، یەکێك لەو حاڵەتی ژنهێنانەی پێغەمبەر ﷺ پەیوەستە بەنەریتێکی جاهیلی ڕەگو ڕیشەدارەوە ، ئەویش مەسەلەی (تبنی) بە کوڕ کردنە ، لەناو عەرەبدا ئەو کەسەی منداڵێکی بکردایە بەڕۆڵەی خۆی ئەوا ئەو کوڕە هەموو کەسە حەرامکراوەکانی وەکو کوڕێکی ڕاستەقینە لێی حەرام دەکرا. ئەم ڕێسایە لەناو کۆمەڵگاو ناخی تاکەکانی عەرەبدا چەسپاو بوو ، بەشێوەیەك لە ڕەگ دەرهێنانی مەحاڵ بوو ، بەڵام لەهەمان کاتیشدا ئەم ڕێسا جاهیلیە دژەوانە بوو لەگەڵ ئەو بنەڕەتو پرنسیپانەدا کە ئیسلام دانی پێدا نابوو لە مەسەلەی هاوسەرێتیی و تەڵاق و میرات و مامەڵەکانی تریدا ، سەرباری ئەوە ئەم ڕێسایە چەندین ئاسەواری خراپ و بەدڕەوشتی لێدەکەوێتەوە ، لەوانەی کە ئیسلام هاتبوو بۆ سڕینەوەیان.

بۆ تێکشکاندنی ئەم ڕێسایە خوای مەزن فەرمانیدا بەپێغەمبەرەکەی ﷺ کە داخوازی (زینب)ی کچی (جحش)ی پورزای بکات ، ئەو کاتە خێزانی (زید) بوو ناکۆکی هەبوو لەنێوانیاندا ، تاگەیشتە ئەوەی زەید ویستی تەڵاقی بدات لەوکاتەدا کە ئەحزاب هاتبوونە سەر مەدینەو موسوڵمانان. پێغەمبەریش ﷺ لەپڕوپاگەندەی دووڕووان و موشریکانو جولەکە دەترساو سڵی دەکردەوە لەو دڵەڕاوکێو گومانو

شته پڕپوچانەی بڵاویان ئەکردەوە دژ بە پێغەمبەر ﷺ ، دەشی زانی ئەمە چەندە کاریگەری هەیە لەسەر دەروونی موسوڵمانە لاوازەکان ، بۆیە حەزی دەکرد (زید) (زینب) تەڵاق نەدات ، تا نەکەوێتە بەردەم ئەو تاقیکردنەوە گەورەیە.

گومانیشی تێدا نی‌یە ئەو دڵەڕاوکێ‌و دوو دڵی‌یە لەگەڵ ئەو ئامانجە سەرەکیەدا رێك نەدەکەوت کە پێغەمبەری بۆ نێرراوە ﷺ ، بۆیە خوای مەزن ڕەخنەی لێگرت‌و فەرمووی: ﴿ وَإِذْ تَقُولُ لِلَّذِي أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَأَنْعَمْتَ عَلَيْهِ أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَوْجَكَ وَاتَّقِ اللَّهَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ ﴾ الأحزاب/٣٧. واتە: (تۆ دەتوت بە (زید) ژنەکەت ڕاگرەو لەخوا بترسە ، لەناختدا ئەوەشت حەشار دابوو کە خودا دەری دەخات ، تۆ لەقسەی خەڵك دەترسیت ، لەکاتێکدا کە پێویستە لەخودا بترسیت).

لەکۆتاییدا (زید) تەڵاقی‌دا ، پێغەمبەریش ﷺ لە ڕۆژانی سەپاندنی ئابڵوقەی سەر (بني قريظة)دا مارەی کرد پاش ئەوەی عیددەی بەسەر چوو. خوای مەزن ئەو زەواجەی بەسەردا سەپاندو ، هیچ بوارێکی بۆ نەهێشتەوە کە ڕایەکی تر پەسەند بکات ، تا ئەوەبوو خودای مەزن خۆی ئەوەی ئاشکرا کرد ، ﴿ فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا ﴾ الأحزاب/٣٧. واتە: (کە زەید دەستی لە زەینەبی ژنی بوەرەو تەڵاقی‌دا ئێمە ـ خواوەند ـ لەتۆمان مارەکرد تائیمانداراانیش تووشی تەنگەتاوی و بێتاقەتی نەبن سەبارەت بە هاوسەری بەکوڕکراوەکانیان ئەگەر هاتوو ویستیان مارەیان بکەن). بۆ ئەوەی ڕێسای (تبنی) بەکرداری بڕوخێنێت هەروەکو بەگوفتار پێشتریش ڕوخاندبووی ﴿ ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ ﴾ الأحزاب/٥. واتە: بەناوی باوکیانەوە (بە کوڕ کراوەکانتان) بانگ بکەن ، چونکە ئەوە دادپەروەرانە ترە لەلای خوا. ﴿ مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ ﴾ واتە: (بەڕاستی موحەممەد ﷺ باوکی هیچ یەکێك لەئێوە نەبووە ، بەڵام پێغەمبەری خواو دوایینی پێغەمبەرانە).

چەندەها نەریت‌و خوی ڕەگ‌و ڕیشە داکوتاو هەن کە هەرگیز بە وشە ناسڕێتەوە ، بەڵکو پێویستی بەکرداری خاوەنی بانگەوازەکە هەیە ، ئەمەش لەو هەڵوێستەدا دەردەکەوێت کە موسوڵمانان پیشانیاندا لە سوڵحی حودەیبیەدا (عروە)ی کوڕی (مسعود)ی (ثقفي) هەندێك لەو موسوڵمانانەی بینی کە تفی دەمی

پێغەمبەریان دەگرتەوەو ، شەڕیان دەکرد لەسەر ئاوی دەست نوێژی. بەڵێ ، ئەوانە ئەو کەسانە بوون کە پێشبڕکێی چوون بەرەو مەرگیان کرد لەژێر درەختەکەدا. ئەوانە کە هاوچەشنی (ابوبکر) و (عمر)یان تێدا بوو کە ئەوەش هەڵوێستیان بوو ، کەچی دوای تەواو بوونی سوڵحی حودەیبیە کاتێك پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا بەو هاوەڵە گیانبازانە هەریەکەو قوربانی خۆی سەربڕێت کەچی یەك کەسیان هەڵنەستا لەشوێنی خۆیدا. تا پێغەمبەر شپرزە بوو توشی دڵەراوکێ هات ، تا (أم سلمە)ی خێزانی عەرزی کرد تۆ بۆخۆت قوربانیەکەت سەر ببڕە بێ‌ئەوەی قسە لەگەڵ کەسدا بکەیت ، وای کرد ، ئەنجا هاوەڵان بەگوێیان کردو خێرا دەستو بردیان کردو قوربانیەکانیان سەربڕی. بەم ڕوداوەدا جیاوازی کاریگەرێتی قسەو کردار دەردەکەوێت لە رووخاندنی بیروبڕوا چەسپاوەکاندا.

دووڕووان خوت خوتەی زۆریان وروژاند ، چەندین جۆری پڕوپاگەندەو درۆیان تەنیەوە بۆ ئەم نیکاحە ، هەندێك لەو پڕوپاگەندانە کاریگەریان هەبوو لەسەر دڵی باوەڕ لاوازەکان ، بەتایبەتی کە (زینب) پێنجەم ژنی پێغەمبەر بوو ﷺ ، موسوڵمانەکانیش نەیاندەزانی کە پێغەمبەر ﷺ بۆی هەیە زیاتر لە چوار ژن بهێنێت و، زیدیشیان بە کوڕی پێغەمبەر ﷺ دەزانی و مارەکردنی ژنی بەکوڕکراویش گەورەترین فاحیشە بووە لەکاتی خۆیدا ، خوای گەورە لە سورەتی (الأحزاب)دا بۆ ئارامیی ئاوی دڵ ئایەتی ناردە خوارەوە. ئەنجا هاوەڵان زانیان کە سیستمی تەبەنی هیچ بایەخێکی نیە لە ئیسلامدا ، خوای گەورە دەرفەتی زیاتری داوە بە پێغەمبەر ﷺ کە لەو ژمارەیە زیاتر ژن بهێنێت لەپێناو بەدی هێنانی ئامانجە بەرزو رەواکاندا.

پێغەمبەر ﷺ مامەڵەی لەگەڵ هاوسەرەکانیدا لەبەرزترین پلەی ڕێزو شکۆداریی‌و چاکیدا بوو، هەروەکو ژنەکانیشی لە بەرزترین پلەی ڕێزو حورمەت و قەناعەت و ئارامیی و بێ‌فیزیی و خزمەتگوزاریدا بوون ، لەهەستانیاندا بەئەرکی هاوسەرێتی پێغەمبەر ﷺ. لەکاتێکدا کە بەکولەمەرگیەکی وەها دەژیان بەکەس تاقەت نەدەبرا. (انس) دەڵێت: هەرگیز نەمدیوە پێغەمبەر ﷺ نانێکی نەرم‌و ناسك بخوا تا گەیشتەوە بەخوای خۆی ، وە هەرگیز تامی گۆشتێکی مەڕی قەڵەوو بەپێزی نەکردووە[1]. عائیشە دەڵێت: ئێمە لە ماڵی پێغەمبەردا ﷺ لەماوەی دوو

[1] / صحيح البخاري ٢/٩٥٦.

مانگدا سێجار مانگمان بەشێوەی دەمەداس دەبینی هێشتا لەماڵەکانی پێغەمبەردا ئاگر نەکرابووەوە. ئەنجا (عروة) پرسیاری کرد لە (عائیشە): باشە ئەگەر ماڵتان بەو شێوەیە بوو ئەی بە چی دەژیان؟

عائیشە دەیوت : بە دوو شتە ڕەشەکە دەژیاین " (ئاوو خورما).[1]

لەگەڵ ئەو ژیانی کولە مەرگی و تەنگەتاویەدا جگە لەیەك جار هیچ کاتێك ژنەکان بێتاقەتیان دەر نەبڕیوە ـ ئەوەش وەکو هەستێکی مرۆڤیی حاڵەتێکی ئاسایی بوو ـ بۆ ئەوەش ببێتە هۆیەك بۆ دانانی ئەحکامی نوێ. خوای مەزن ئایەتی ڕا هەڵبژێری بەدوایدا نارده خوارەوە: ﴿ يَاأَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لأَزْوَاجِكَ إِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ وَأُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلاً ، وَإِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا ﴾ الأحزاب/٢٩،٢٨.

واتە: (ئەی پێغەمبەر ﷺ بڵێ بە هاوسەرانت ئەگەر زینەتو جوانی ماڵی دونیاتان دەوێت وەرن با بتاندەمێ و بەجوانی ئازادتان بکەم ، خۆ ئەگەر خواو پێغەمبەرەکەی و ماڵی ئاخیرەتیشتان دەوێت ئەوا خوای گەورە پاداشتی زۆر گەورەی ئامادە کردووە بۆ چاکەکارانتان). لەبەردەم ئەم دوو هەڵوێستەدا دایکانی ئیمانداران لەبەر زۆر ڕێزی و حورمەتداری خۆیان ، خواو پێغەمبەریان هەڵبژارد ، هیچ کامیان مەیلیان بەلای ماڵی دونیادا نەبوو.

هەروەها لەگەڵ ئەوەدا کە هەوێنی یەکتر بوون چەند حاڵەتێکی کەم نەبێت وەکو پێویستی مرۆڤیی شتێکی وەها نەچوو بە بەینیاندا ، بۆ ئەو شتە بچوکەش خوای مەزن سەرزەنشتی کردن و ئیتر نەگەڕانەوە سەر ئەو حاڵەتە ئەمەش ئەو حاڵەتە بوو کە خوای مەزن لە سورەتی (تحریم)دا باسی کرد ﴿ يَاأَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ ﴾ تا کۆتایی ئایەتی پێنجەم.

لەکۆتاییدا بەپێویستی نازانم کە قسەو باس لە مەسەلەی چەند ژنە بکەم ، هەرکەسێك سەیری ژیانی دانیشتوانی ئەورووپا بکات ، ئەوانەی دژی ئەم مەسەلەیە دەوەستن و سەیری ئەو حاڵەتە پڕ لە نەهامەتیەی ئەوان دەکاتو ئەو هەموو ئابڕوو چوونو کارەساتانە دەبینێتو ئەو بەلاو دڵەڕاوکێو لادانەیان دەبینێت پێویستی بە گەڕان و بەڵگەسازی زۆر نابێت ، چونکە ژیانیان ڕاستگۆترین شایەتە لەسەر ڕاستی و ناڕاستی بۆچوونەکانیان.

---

[1] / هەمان سەرچاوەو لاپەڕە.

شێوازو ڕەوشتی پێغەمبەر ﷺ

پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ جوانی ڕەوشتیدا ، خوای گەورە جوانی شێوازە پەیکەریشی پێبەخشیبوو ، بەشێوەیەك زمان كۆڵە لە وەسفکردنیدا ، بەبینیی دڵ پڕ دەبوو لە قوڵپی هەنسك. پیاوان خۆیان دەکردە قوربانی ، بەشێوەیەك هیچ پیاوێکی دونیا شتی وای بەخۆوە نەبینیوە ، ئەوانەی لەگەڵیدا بوون تاناستی بۆ توانەوە خۆشیان ویستووە ، باکیان نەبووە لە تیاچوون ، بەمەرجێك نینۆکێکی ئەو ئازاری پێ نەگات. ئەو خۆشەویستیەش بەرەنجامی سەوداسەری ئەو عیشقە پیرۆزە بوو کە لەحاڵەتی ئاساییدا هیچ مرۆڤێك نایگاتێ. لەم چەند باسەشدا ئاماژە بۆ ئەو ریوایەتانە دەکەین کە وەسفی جوانی و تێرو تەواوی پێغەمبەر ﷺ دەکەن .

جوانیی پەیکەرو شێواز

(أم معبد)ی (خزاعیە) لەبارەی پێغەمبەرەوە دەڵێت ـ لەکاتێکدا کە وەسفی دەکات بۆ مێردەکەی لەوکاتەدا کە بەلای خێوەتەکەیدا گوزەراوە: (دەمو چاوێکی گەش و کراوە ، بە ڕەوشت ، کەڵەگەت ، سەرێکی بچوك ، جوانخاس ، چاوڕەش ، مووی برۆکانی درێژ بوون، دەنگێکی گڕی هەبوو ، گەردنی بەرز بوو، سپێنەی چاوی زۆر بوو ، برژانگی چاوەکانی درێژ بوون ، برۆکانی باریك و درێژبوون و بە یەك گەیشتبوون ، مووەکانی قژی سەری زۆر ڕەش بوون ، کە بێدەنگ دەبوو سام و هەیبەتی هەبوو ، کە قسەی دەکرد گەورەیی و مەزنیی تێدا بەدی دەکرا، کە لە دوورەوە دەهات جوانترین و بەڕەونەقترین بەژن و باڵای هەبوو ، کە نزیك دەکەوتەوە زۆر جوان خاس و ڕەفتارشیرین بوو، گوتەی جوان بوو ، ڕێزدار بوو ، میانەڕەو بوو ، وتە شیرینەکانی وەکو دانەی تەزبیح دەهۆنیەوەو ڕیزی دەخستن ، باڵای مامناوەندی بوو ، لەبەرچاو ئەوەندە کورتە باڵا نەبوو بچوك دەربکەوێت ئەوەندەش بەرزەباڵا نەبوو درێژ دەربکەوێت ، لەنێوان دوو لقی درەختێکدا ناوەنجیەکەیان بوو ، لە هەر سێ لقەکە قەشەنگ تر بوو ، لە هەموویان شکۆدارتر بوو ، چەند کەسێکی هاوەڵی دڵسۆزی لەگەڵدا بوو چوار دەوریان دابوو ، کە قسەی دەکرد هاوەڵەکانی بەوریاییەوە گوێیان لێدەگرت ، کە فەرمانی دەدا خێرا جێبەجێیان دەکرد ، لەلایەن هاوەڵانیەوە گەورەو بەگوێکراوو دەور قەرەباڵغ بوو ، گرژو مۆن نەبوو ، بەرامبەرەکەی نەدەشکاندو تەریقی نەدەکردەوە)[1] .

---

[1] / زاد المعاد ٢/٥٤.

(علی) کوڕی (أبو طالب)یش وەسفی پێغەمبەر دەکات ﷺ و دەڵێت: (درێژێکی ناقۆلا نەبوو ، کورتە بالایەکی گرگن نەبوو ، ناوەندی ناو هاوڕێکانی بوو ، قژی لول و ئالۆسکاو نەبوو ، هەروەها خاویش نەبوو ، دەموچاو ئاوساوو ، پیر دیار نەبوو ، ڕەقەڵەو وشکیش نەبوو ، دەموچاوی خڕ هەڵکەوتبوو ، سپیکەلەو چاوڕەش بوو ، برژانگی پێلوی چاوەکانی درێژ بوون ، پارچە ئێسقانەکانی لەشی وەکو پارچەی جومگەو شانو ئەژنۆ دەرچوو بوو ، مووی سەرسنگی وورد بوو ، توکن نەبوو ، پەنجەکانی دەستو قاچی قەڵەوو خرپن بوون ، کە دەڕۆیشت واتدەزانی ئاوی ناو ڕێژگەیەکی لێژە ، کەلای دەکردەوە هەموو جەستەی پیرۆزی وەردەگێڕا ، لەناوشانیدا مۆرکی نبوەت هەڵکەنرا بوو ، خاوەنی بەخشندەترین دەست بوو ، خاوەنی ئازاترین دڵ بوو ، خاوەنی راستگۆترین گفت بوو ، لە هەموو کەس زیاتر بەوەفا بوو بۆ وادەو پەیمان ، لەهەموو کەس نەرمو نیانتر بوو ، لە هەموو کەس خۆشخوانتر بوو ، کەسێك یەکەم جار بینیبایە سامی لێ دەنیشت ، کە مامەڵەشی لەگەڵدا دەکرد خێرا خۆشی دەویست). (علی) دەڵێت: (هەرگیز لەپێش و لەپاش ئەو ، کەسم وەك گەورەیی ئەو مرۆڤە مەزنە نەدیوە ﷺ).[1]

لەریوایەتێکی تری (علی)دا هاتووە دەڵێت: (پێغەمبەر ﷺ سەری گەورە بوو ، ناوشانی قایم بوو ، مووی سەرسنگی تا سەر ناوکی بەخەتێك درێژ بوون ، کە دەڕۆشت وەکو ئاوی سەر ڕێژگەیەکی لێژ دەڕۆیشت).[2]

(جابر)ی کوڕی (سمرە) دەڵێت: (پێغەمبەر ﷺ دەمی گەورە بوو ، چاوی درێژکۆلە بوو ، کەم گۆشت بوو).[3]

(أبو طفیل)یش دەڵێت: (پێغەمبەر ﷺ پیاوێکی سپیکەلەی گەشی مامناوەندی بوو لە هەموو ڕوویەکەوە).[4]

(أنس)ی کوڕی (مالك) دەڵێت: (پێغەمبەر ﷺ لەپی دەستی گەورە بوو ، پێستی دەموچاوی سوورو سپی بوو، سپییەکی تەواوو ئەسمەری تەواویش نەبوو بەمانا گەنم ڕەنگ بوو ، کە وەفاتی کرد هێشتا مووی سەرو ڕیشی پیرۆزی بیست تاڵە مووی سپی تێنەکەوتبوو).[5]

---

[1] / ابن هشام ١/٤٠١، ٤٠٢.
[2] / هەمان سەرچاوەی کۆتایی ١/٤٠١، ٤٠٢.
[3] / صحیح مسلم ٢/٢٥٨.
[4] / هەمان سەرچاوە.
[5] / صحیح البخاري ١/٥٠٢.

هەروەها دەڵێت: (چەند تاڵەموویەکی سپی لەریشی پیرۆزیدا دەرکەوتبوو) . لە ریوایەتێکی تریشدا هاتووە کە لەسەری پیرۆزیدا چەند تاڵە موویەکی سپی هەبوو.[1]

(ابو جحیفة)ش دەڵێت: (لە ژێر لێویداو بەشی سەرەوەی چەناگەی پیرۆزی پێغەمبەر ﷺ چەند تاڵە موویەکی سپیم بینی).[2]

(عبدالله)ی کوڕی (بسر) دەڵێت: (لە سەرو چەناگەی پێغەمبەرەوە ﷺ چەند تاڵە موویەکی سپی تێدا بوو).[3]

(براء)یش دەڵێت: (نێو شانەکانی بەرفراوان بوو ، قژی سەری دەگەیشتە سەر نەرمەی گوێچکەی ، لەناو بوردەیەکی درێژ دامانەی سوردا بینیم هەرگیز هیچ کەسێکم نەدیوە لەو جوانخاس تر بێت).[4]

لە سەرەتادا بۆ هاوڕایی کردنی ئەهلی کیتاب قژی بەردەدایەوە ، پاشان پرچی گرتەوە.[5]

(براء) دەڵێت: (پێغەمبەر ﷺ جوانترین ڕوو ، بەرزترین ڕەوشتی هەبوو).[6]

هەروەها پرسیاری لێ کرا ئایا ڕاستە ڕووی گەشی پێغەمبەر ﷺ وەك شمشێر بریسکەی دەهات؟ وتی: نەخێر ، بەڵکو وەکو مانگ وەها بوو. لە ریوایەتێکی تردا هاتووە: دەمو چاوی پێغەمبەر ﷺ خڕ هەڵکەوتبوو.[7]

(ربیع)ی کچی (معوذ) دەڵێ: کە دەتبینی دەتوت ئەمە خۆرەو هەڵهاتووە.[8]

(جابر)ی کوڕی (سمره) دەڵێت: لە شەوێکی مانگە شەودا سەیری ڕەنگ‌و ڕووی پێغەمبەرم دەکرد ﷺ لەگەڵ ڕووی مانگدا ، ـ لەو کاتەدا بوردەیەکی سوری بەسەر شانەوە بوو ـ بەلامەوە لە مانگ جوانتر بوو.[9]

(ابو هریرة)یش دەڵێت: هیچ کەسێکم نەدیتوە لە پێغەمبەر ﷺ جوانتر بێت ، دەتوت ڕۆژ لە دەمو چاویدا درەوشاوەتەوە ، کەسیشم نەدیوە لە ڕۆشتندا لەو

---

[1] / هەمان سەرچاوە ، (صحیح مسلم) ٢/٢٥٩.
[2] /صحیح البخاري ١/٥٠١، ٥٠٢.
[3] / هەمان سەرچاوە، ١/٥٠٢.
[4] / هەمان سەرچاوە.
[5] / (صحیح البخاري) ١/٥٠٣.
[6] / هەمان سەرچاوە ١/٥٠٢ ، صحیح مسلم ٢/٢٥٨.
[7] / صحیح البخاري ١/٥٠٢ ، صحیح مسلم ٢/٢٥٩.
[8] / (دارمي) ریوایەتی کردووە ، مشکاة المصابیح ٢/٥١٧.
[9] / (ترمذي لە (شمائل)دا ریوایەتی کردووە ل٢، هەروەها (دارمي). مشکاة المصابیح ٢/٥١٨.

خێراتر بڕوات ، واتدەزانی زەوی لەژێر پێیدا لول دەخوات ، ئێمە زۆرمان لەخۆمان دەکرد ، بەڵام ئەو باکی نەبوو.[١]

(کعب)ی کوڕی (مالك)یش دەڵێت: کە دڵی خۆشبوایە دەمو چاوی دادەگیرسا ، وەکو پارچەیەکی مانگی تابانی لێدەهات.[٢]

جارێکیان لای (عائیشە) بوو جوانـاوی دەرکرد ، ئارەقەی نێوچەوانی دەمو چاوی دەبریسکاندەوە ، منیش (کعب) شیعرێکی (ابی کبیر)ی (الهندلی)م بیرکەوتەوە کە دەڵێت:

وإذا نظرت إلى أسرة وجهه　　برقت كبرق العارض المتهلل.[٣]

کە (ابوبکر)یش دەیبینی ئەم شیعرەی دەخوێندەوە:

أمين مصطفى بالخير يدعو　　كضوء البدر زايله الظلام[٤]

(عمر)یش ئەم شیعرەی دەخوێندەوە کە (زهیر) لە بارەی (هرم)ی کوڕی (سنان)ەوە وتبوی:

لو كنت من شيء سوى البشر　　كنت المضيء ليلـــة البدر

پاشان دەیوت: پێغەمبەریش ﷺ ئاوابوو.[٥]

کە پێغەمبەر ﷺ توورە دەبوو دەموچاوی سوور دەبووەوە ، وەکو دەنکی هەنار لەسەر ڕوومەتی دەرچووبێت.[٦]

(جابر)ی کوڕی (سمرە) دەڵێت: قاچەکانی پێغەمبەر ﷺ گونجاو بوو لەگەڵ جەستەیدا ، تەنها بەزەردەخەنە پێدەکەنی ، کە سەیرت دەکرد ، دەتوت ئەمە کلی لەچاو کردووە کلیشی لەچاودا نەبوو.[٧]

(ابن عباس) دەڵێت: دانەکانی پێشەوەی بەینیان هەبوو ، کە دەکەوتە قسەکردن دەتوت نوور لە نێو ددانەکانیەوە دێتە دەرەوە.[٨]

گەردنیشی وەك بلوری زیو وەها بوو ، برژانگ درێژ ، ریش چڕوپڕ ، نێوچەوان پان و برۆکانی بەیەك گەیشتبوون بۆتێکەڵاو بوون ، ئێسکی سەر لوتی بەرز بوو ،

---

[١] / (جامع الترمذي) لەگەڵ شەرحی (تحفة الاحوذي) ٣٠٦/٤، مشكاة المصابيح ٥١٨/٢.
[٢] / صحيح البخاري ٥٠٢/١.
[٣] / رحمة للعالمين ١٧٢/٢.
[٤] / (خلاصة السير) ل٢٠.
[٥] / (خلاصة السير) ل٢٠.
[٦] / مشكاة المصابيح ٢٢/١، هەروەها (مشكاة المصابيح) لە (ابواب القدر): (باب ما جاء في التشديد في الخوض في القدر) ٥٣/٢.
[٧] / (جامع الترمذي) لەگەڵ شەرحی (تحفة الاحوذي) ٣٠٦/٤.
[٨] / (دارمي) ریوایەتی کردووە، مشكاة المصابيح ٥١٨/٢.

ڕوومەت سفت و جوان بوو ، لەسەر سنگی پیرۆزیەوە تاڵە مووی وردو باریك بەیەك خەت درێژ بوو بوەوە تاسەر ناوكی ، جگە لەوە مووی تر بەسنگ و سكیەوە نەبوو ، شان و دەستی تووكاوی بوو، جگە لە سنگ و سكی ، سنگی فراوان بوو ، ئێسكی سەر سنگی درێژ بوو ، قاچەكانی ڕێك و بێ گرێ بوون ، بۆشایی ژێر قاچی زۆر بەرزبوو، كە هەڵدەستا گوڕی دەدایە خۆی ، هەنگاوی لەسەر خۆی دەناو لە ڕۆشتندا هێمن بوو.[1]

(انس) دەڵێت: دەستم نەداوە لە هیچ كوتاڵێكی ئاوریشم ناسكترو نەرمتر بێت لەناو لەپی پێغەمبەر ﷺ ، بۆنی هیچ بۆنێكی خۆشم نەكردووە (لەریوایەتێكی تردا) بۆنی هیچ عەنبەرو مسكێكم نەكردووە لە بۆنی پێغەمبەر ﷺ خۆشتر بێت.[2]

(ابو جحیفة) دەڵێت: دەستی پێغەمبەرم گرت ﷺ ، خستمە سەر نێوچەوانم ، لە بەفر ساردتر بوو ، لە بۆنی میسك خۆشتر بوو.[3]

(جابر)ی كوڕی (سمره) ـ ئەوكاتە منداڵ بوو ـ دەڵێت: دەستی خستە سەر ڕوومەتم هەستم كرد بە ساردی و بۆنی خۆشی دەستی وەك ئەوەی تازە لە جەوەنەی عەتر فرۆشێكەوە دەری هێنابێت.[4]

(انس) وتی: جواناوی پێغەمبەر ﷺ وەك مرواری وەها بوو. (أم سلمه) دەڵێت: لە هەموو بۆنێك ، بۆنی خۆشتر بوو.[5]

(جابر) دەڵێت: پێغەمبەر ﷺ بەهەر ڕێگەیەكدا بڕۆشتایەو لەدواییدا كەسێكی دیكە بەوێدا بگوزەرایە بەبۆنە خۆشەكەیدا دەیزانی پێغەمبەر ﷺ بەوێدا تێپەڕیوە.[6]

لەناو دەفەی شانیدا مۆركی نبوەت بەئەندازەی هێلكەی كۆترێك بەدەستی پەروەردگار هەڵكەنرابوو ، لە ڕەنگی جەستەی بوو ، لەسەر شانی چەپیەوە بوو بەخاڵی ورد ورد دیاری كرابوو.[7]

---

[1] / خلاصة السير ل١٩، ٢٠.
[2] / صحيح البخاري ١/٥٠٣ ، صحيح مسلم ٢/٢٥٧.
[3] / صحيح البخاري ١/٥٠٢.
[4] / صحيح مسلم ٢/٢٥٦.
[5] / هەمان سەرچاوە.
[6] / (دارمي) ریوایەتی كردووە .. مشكاة المصابيح ٢/٥١٧.
[7] / صحيح مسلم ٢/٢٥٩، ٢٦٠.

تەواویی دڵ و دەروون و بەها ڕەوشتیەكانی

پێغەمبەری خوا ﷺ زمان پاراوو ڕەوانبێژ بوو ، لە شوێنی خۆیدا چاك بێژو سروشت ئاسان و قسە ڕۆشن و كورتو كرمانجو نەستەق بوو ، بێ‌خۆ سەغڵەتكردن ، لەقسەدا كورتبڕو مانابەخشو پەندئامێزو زانای فۆنەتیكەكانی عەرەب بوو ، هەرخێڵێكی بەشێوە ئاخاوتنی خۆی بانگ دەكردو بە لەهجەی خۆی گفتوگۆی لەگەڵدا دەكردن ، بیر تیژیی و سەلیقەی بیابانی تێدا بوو ، وشەو ڕستە جوان و بە ڕەونەقەكانی پشتیوانێكی چاك بوون بۆ ئەو نیگایەی بۆی دەهات.

ئارامیی و دان بەخۆداگرتن و لێبوردن لەكاتی دەسەڵاتداو دان بەخۆداگرتن لەكاتی ناخۆشیدا ئەو ئەدەبە بوو ، كەخوای مەزن فێری كردبوو ، هەموو ژیرمەندو ئارامێكی دونیا هەڵەیەكی بووە ، یان كەوتنێكی بووە ، بەڵام پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ زۆریی ئازارەكانیشیدا ئارام بوو، سەرباری هەموو ئەو جەهالەت و نەفامیە هەردانی بەخۆدا گرتبوو.

(عائیشە) دەڵێت: هەرگیز پێغەمبەر ﷺ دوو هەڵوێستی نەخراوەتە بەردەمو ئاسانەكەی هەڵنەبژاردبێت بەمەرجێك گوناه نەبووبێت ، ئەگەر گوناه بوایە لەهەموو كەس زیاتر دوور دەبوو لێی ، هەرگیز بۆ نەفسی خۆی تووڕە نەبووە مەگەر لەبەر شكاندنی سنوورێكی خوایی تووڕە ببوایەو تۆڵەی بسەندایە ،[1] لە هەمووكەس خۆش مەشرەب ترو لە هەموو كەسێك درەنگتر تووڕە دەبوو.

ئەوەندە دەست بەخشندەو خاوەن كەرەم بوو ، كەسی پێنەدەگەیشت ، بەخششێكی وەهای دەدا كە هەرگیز ترسی هەژار كەوتنی نەبێت ، (ابن عباس) دەڵێت: بەخشندەترین كەس بوو، لەمانگی ڕەمەزاندا بەخشندەیەتیەكەی دەگەیشتە چڵەپۆپە ئەوكاتەی (جبریل) دەهاتەلای ، (جبریل) هەموو شەوێكی ڕەمەزان دەهات بۆلای ، قورئانی پێدەوتەوە ، پێغەمبەری خوا ﷺ لەوەشا لە ڕەشەبای خێرا ، دەستی خێراتر بوو بۆ فێركردن[2] ، (جابر) دەڵێت: داوای هیچ شتێكی لێ نەكراوەو بڵێ: نا.[3]

ئەوەندە ئازاو نەبەردو قارەمان بوو باس ناكرێت ، لە هەموو كەس بەغیرەتتر بوو ، ئامادەی هەڵوێستە قورسەكان بوو ، زیاتر لە جارێك لەكاتی شەڕدا تەنها خۆی

---

[1] / صحيح البخاري ٥٠٣/١.
[2] / هەمان سەرچاوە ٥٠٢/١.
[3] / هەمان سەرچاوە ٥٠٢/١.

ماوەتەوەو پاڵەوانان دەوریان چۆڵ کردووە ، هیچ ئازایەك نىیە لە دونیادا راکردنێکی نەبێت ، تەنها ئەم نەبێت خوا پاراستویەتی . (علی) دەڵێت: کە زۆرمان بۆ دەهات و دەکەوتینە لەرزەوە پەنامان دەبرد بۆلای پێغەمبەر ﷺ ، کەس نەبوو بەئەندازەی ئەو لە دوژمنەوە نزیك بێت[1]، (انس) دەڵێت: شەوێکیان لە پڕێکدا خەڵکی مەدینە بەدەنگێك راچڵەکین ، خەڵك چوون بەرەو ڕووی دەنگەکە ، کە چوون پێغەمبەر ﷺ لەو سەرەوە دەگەڕایەوە ، پێش ئەمان چوو بووە شوێنی دەنگەکە ، بەسەر ئەسپە پشت ڕووتەکەی (ابو طلحة)ەوە بوو ، شمشێرەکەی کردبووە گەردنی و دەیفەرموو: هیچ نەبووە.. هیچ نەبووە.[2]

لە هەمووکەس زیاتر بەشەرمو حەیا بوو ، (ابو سعید)ی (خدری) دەڵێت: لە کچێکی سەرو عوزرشۆری ناوکەژاوە بە شەرمتر بوو، هەرشتێکی پێناخۆش بوایە بە دەموچاویدا دەردەکەوت[3]. چاوی نەدەبڕیە چاوی کەس ، چاوی دادەخست زۆربەی کات سەیری زەوی دەکرد تا ئاسمان ، زۆربەی سەیرکردنی تێرامان بوو ، هیچ کەسێك ساتە وەختێکی وەهای لێ نەدەبینی دڵی ئازار بدات ، باسی خراپەی هەرکەسێکی بۆ بهاتایە ناوی نەدەبرد ، بەڵکو دەیفەرموو: ئەرێ ئەوە چىیە هەندێك کەس ئاواو ئاوا دەکەن ، باشترین کەس بوو ئەم شیعرەی (فرزدق) بیگرێتەوە:

یغضـــي حیــاء ویغضـــی من مهــابته فلا یکلــم الا حین یبتسم

گورجو گۆڵترین کەسو پاکترین کەسو راستگۆترین کەسو سپاردە ناسترین کەس بوو، رکابەرو ئەو کەسانەی گفتوگۆیان لەگەڵدا دەکرد دانیان ناوە بەو ڕاستیەدا ، پێش بەپێغەمبەر بوونی ، پێیان دەوت (موحەممەدی دەست پاك) ، لە سەردەمی جاهیلیەتیشدا ناوبژیوانی پێدەکرا. (ترمذي) دەگێڕێتەوە لە (علی) یەوە کە (ابو جهل) جارێکیان وتویەتی بەپێغەمبەر ﷺ: ئێمە ناڵێین تۆ درۆزنیت ، بەڵکو دەڵێین ئەوەی هێناوتە درۆیەو ڕاست نىیە. خوای مەزنیش ئایەتی ناردە خوارەوەو فەرمووی: ﴿ فَإِنَّهُمْ لاَ يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللّهِ يَجْحَدُونَ ﴾[4] الأنعام/٣٣. واتە: (ئەوانە تۆ بەدرۆ ناخەنەوە بەڵکو زاڵمان بەئایاتی خوا نکوڵی دەکەن).

---

[1] / بڕوانە (الشفاء)ی (قاضی عیاض) ٨٩/١، بەهەمان شێوە (اصحاب السنن)و (صحاح) گێڕاویانەتەوە.
[2] / صحیح مسلم ٢٥٢/٢، صحیح البخاری ٤٠٧/١.
[3] / صحیح البخاری ٥٠٤/١.
[4] / مشكاة المصابيح ٥٢١/٢.

هەروەها (هرقل) پرسیاری کرد لە (ابو سفیان) و وتی: ئایا تۆمەتی درۆتان دەخستە شوێنی پێش ئەوەی ئەم بانگەشەیە بکات ؟

وتی: نەخێر.

پێغەمبەر ﷺ لەهەموو کەسێك زیاتر بێ فیزبوو ، لەخۆ بەزلزانینەوە زۆر بەدوور بوو ، حەزی نەدەکرد وەکو پادشاهان خەڵك لەبەری هەستێت ، سەردانی هەژارانی دەکرد ، لەگەڵ هەژاران دادەنیشت ، بەدەم بانگهێشتی کۆیلەکانەوە دەچوو ، لەناو هاوەڵەکانیدا وەکو یەکێك لەوان دادەنیشت.

(عائیشە) دەڵێت: پێغەمبەر ﷺ بەدەستی خۆی نەعلەکانی پاکدەکردەوە جلەکانی خۆی دەدوریەوە ، بەدەستی خۆی لە ماڵەکەدا کارەکانی دەکرد ، وەکو هەرکەسێکی ئاسایی جلەکانی خۆی چاك دەکردو شیری دەدۆشی و خۆی خزمەتی خۆی دەکرد.[1]

لە هەموو کەس زیاتر بەوەفا بوو لەگەڵ پەیمانەکانیداو ، زیاتر بوو لە سیلەی رەحمدا ، گەورەتر بوو لە بەزەیی هاتنەوەدا بەخەڵکیدا ، لە هەموو کەس زیاتر خۆشخوان بوو ، لە هەموو کەس زیاتر دوور بوو لە بەدخوییەوە ، دەم پیس و هەرزە گۆو نەفرەتکەر نەبوو ، لە بازاڕدا دەنگی بەرز نەدەکردەوە ، لە پاداشتی خراپەدا چاکەی دەکرد ، لێبوردەو چاوپۆشیکەر بوو ، ڕێگەی نەدەدا کەس لە دوایەوە بڕوات ، لەکاتی خواردن و دانشتندا فیزی نەدەکرد بەسەر خزمەتگوزارو غولامەکانیدا ، هەرکەسێك خزمەتی بکردایە زۆر خزمەتی دەکرد ، هەرگیز بە خزمەتگوزارەکەی نەوتووە ئۆف لە دەستت ، هەرگیز سەرزەنشتی خزمەتگوزارەکەی نەکردووە لەسەر کردن یان نەکردنی کارێك ، حەزی بەدانیشتن بوو لەگەڵ هەژاراندا ، شوێن تەرمەکانیان دەکەوت ، بەچاوی کەمەوە سەیری هیچ نەدارێکی نەدەکرد لەبەر هەژاریی.

لە یەکێك لە سەفەرەکانیدا فەرمانی‌دا بە سەربڕینی مەڕێك ، پیاوێك وتی: من سەری دەبڕم. یەکێکی تر وتی: من کەوڵی دەکەم. یەکێکی تریش وتی: من لێی دەنێم.

ئەویش فەرمووی: منیش چیلکەو دارتان بۆ کۆدەکەمەوە. وتیان: نەخێر پێغەمبەری خوا ﷺ ئێمە کارەکەی تۆ دەکەین. فەرمووی: دەزانم کە ئێوە کاری من

---

[1] / هەمان سەرچاوە ٢/٥٢٠.

دەكەن ، بەڵام پێم ناخۆشە خۆم لە ئێوە جیا بكەمەوە ، خوای مەزن پێی ناخۆشە یەكێك لەبەندەكانی خۆی لەهاوەڵەكانی جیا بكاتەوە . بۆیە هەستاو دارو چیلكەی كۆكردەوە.[1]

با بزانین (هند)ی كچی (ابی هاله) چۆن وەسفی پێغەمبەرمان بۆ دەكات ﷺ ، (هند) دەڵێت: پێغەمبەر ﷺ هەمیشە لە حاڵەتی خەمێكی قوڵدا بوو ، بیركردنەوەی بەردەوامی هەبوو ، حەوانەوەی نەبوو ، بەپێی پێویست قسەی دەكرد ، بێ دەنگی زۆر بوو ، بە گەرووی كۆتایی بەرستە دەهێنا ، نەك بەئەملاولای دەمی ، كورت و كرمانج قسەی دەكرد ، رستە رستە قسەی دەدوا بێكەمو كورتیو زیادەرەوی ، رەوشت بەرز بوو ، نە رەقو نە شل رەوبوو ، بەهەموو نیعمەتێكی دەزانی ، باكەمیش بوایە ، باسی هیچی بە خراپە نەدەكرد ، بەخراپ باسی هیچ خواردنێكی بەچاكو خراپ نەدەكرد، لەتوورەییدا نەدەمركایەوە تامافی ئەوشتەی وەرنەگرتایە كە بۆی توورە بووە. هەرگیز بۆ نەفسی خۆی تورە نەدەبوو ، كە ئاماژەی دەكرد بەهەموو دەستی ئیشارەتی دەدا ، ئەگەر سەری سووڕبمایە لە شتێك ، دەستی ئەم دیوو ئەو دیوو دەكرد ، ئەگەر بێزار بوایە پشتی هەڵدەكرد ، ئەگەر دڵی خۆشبوایە رووی دەكرایەوە ، زۆرترین حاڵەتی پێكەنینی زەردەخەنە بوو.

زمانی دەگرت مەگەر لەشتێك خۆی مەبەستی بوایە ، هۆگری هاوەڵانی بوو ، لێیان جیانەدەبوەوە ، رێزی لەگەورەی هەموو خێڵێك دەگرتو دەیكردەوە بە سەرۆكی خێڵەكەی خۆی ، پێش ئەوەی رووبەرووی هەركەسێك بێتەوە ئاگاداری دەكردەوە.

هەواڵی هاوەڵانی دەپرسی ، هەواڵی كەسانێكی لە كەسانی تر دەپرسی ، ئافەرینی چاكەی دەكرد ، سەرزەنشتی خراپەشی دەكرد ، میانجیگەر بوو ، راجیاواز نەبوو ، ئەوەندە گوێی نەدەخەواند بێزاریی و بێتاقەتی دروست كات ، ئامادەگی بۆ هەموو حاڵەتێك هەبوو ، لە هەقدا كەموكووڕ نەبوو ، لەوە تێنەدەپەڕی ، ئەوانەی لێیەوە نزیك بوون باشترین كەسی ناو خەڵك بوون ، باشترینیان لای ئەو ئەوانە بوون كە زۆرتر ئامۆژگاری دەكرد ، گەورەترین كەسیان بەلایەوە ئەوەیان بوو كە بەباشترین شێوە بەدەمەوە چوونو پشتیوانی خەڵكیان دەكرد.

[1] / خلاصة السير ل٢٢.

هەستان و دانیشتنی بەیادی خواوە بوو ، شوێنی تایبەتی نەبوو بۆ دانیشتن ، بۆ هەر مەجلیسێك بچوایە گەیشتە کوێ لەوێدا دادەنیشت ، هەر بەوەش فەرمانی دەدا ، مافی بەهاونشینانی خۆی دەدا ، تاهیچ یەکێکیان هەست بەوە نەکات کە رێزی یەکێکیان دەدا بەسەر یەکێکی تردا ، هەرکەسێك بۆ پێویستیەك بهاتایە خزمەتی ، لەگەڵیدا دەچوو هەتا ئەو بێتاقەت دەبوو دەڕۆیشت. هەر کەسێکیش داوای شتێکی لێ بکردایە بەوتەیەکی جوان یان کارئاسانیەك وەڵامی دەدایەوە، ڕەوشت بەرزی و ڕووخۆشیەکەی بەشی هەموو کەسێکی دەکرد ، بوو بوو بەباوکی خەڵك ، لەخزمەتیدا ئەوانیش بووبوونە دۆست و نزیك ، بەتەقواو بوون و ڕێزو قەدریان هەبوو ، مەجلیسی پێغەمبەر ﷺ هەمووی ئارامیی و شەرم و داو بەخۆداگرتن و سپاردەناسی بوو، دەنگی تێدا بەرز نەدەکرایەوە ، زیادەڕەوی تێدا نەدەکرا ، سۆزدارییان لەگەڵ یەکتردا بە لە خواترسان دەکرد ، ڕێزیان لەگەورە دەگرت ، بەزەییان بە بچوکدا دەهاتەوەو ، پێداویستی خەڵکیان دابین دەکردو هۆگریی خەڵکی غەریبەیان دەکرد.

هەمیشە پێغەمبەر ﷺ ڕووخۆش ، ئاسانگیر، دڵنەرم بوو، توندو ڕەق و دەنگە دەنگکەرو هەرزەگۆو ڕەخنەگرو بۆڵە بۆڵکەر نەبوو ، شایەر پیاهەڵدەر نەبوو ، هەرشتێکی بەدڵ نەبوایە پشتگوێی دەخست و لێی نائومێد نەدەبوو ، وازی لە سێ شت هێنا بوو: ریابازی ، زۆر وتن ، خۆخستنە ناو باسی خەڵك. سێ شتی خەڵکیشی واز لێ هێنابوو: باس نەکردنی خراپەی خەڵك ، عەیبە نەوتنی خەڵك بەدوای عەیبە گەڕانیاندا ، لەشتێکدا قسەی دەکرد کە ئومێدی پاداشتی پێی هەبوایە. کە قسەی دەکرد هاوخوانانی بێدەنگ دەبوون و گوێیان دەگرت ، کە بێدەنگ دەبوو ئەنجا قسەیان دەکرد ، لەحزوریدا شەڕە قسەیان نەدەکرد ، لەخزمەتیدا هەرکەسێك قسەی بکردایە بێدەنگ دەبوون تا لێ دەبوەوە ، قسەیان قسەی یەکەمیانە ، بەشتێك پێدەکەنی کە ئەوانیش پێی پێبکەنن ، بەشتێك سەری سوڕدەما کە ئەوانیش وابوونایە ، کەسی غەریبە کە دەهات و قسەی ڕەقی دەکرد ، ئارامی لەسەر دەگرت و ئازاری نەدەداو دەیفەرموو: ئەگەر کەسێکتان دی پێویستی پێتان هەبوو بۆی جێبەجی بکەن. سوپاسی ئەو کەسەی دەکرد چاکەیەکی لەگەڵدا بکردایە.[1]

[1] / بڕوانە (شفاء) نووسینی (القاضي عياض) ١/١٢١، ١٢٢، ١٢٤، ١٢٥، ١٢٦. هەروەها بڕوانە (شمائل الترمذي).

(خارجه)ی کوڕی (زید) دەڵێت: پێغەمبەری خوا ﷺ لە مەجلیسدا بەرێزترین کەس بوو، زۆرکەم قسەی دەکرد ، پێویست نەبوایە قسەی نەدەکرد ، هەرکەسێك بەناشیرینی قسەی لەگەڵدا بکردایە تەنها پشتی تێدەکرد ، پێکەنینی تەنها زەردەخەنە بوو ، قسەکانی ڕستە ڕستەو بەپێز بوو ، زیادەڕەوی و کەم و کورتی تێدا نەبوو ، هاوەڵانیشی لە خزمەتیدا تەنها بە زەردەخەنە پێدەکەنین ، وەکو ڕێزدانان و قەدر زانینێك بۆ پێغەمبەر ﷺ .[1]

پێغەمبەر ﷺ سەرجەم سیفاتی مرۆڤی تێروتەواوی تێدا بوو، خودا پەروەردەی کردبوو، باش پەروەردەی کردبوو، تاوەکو وەسف و سەنایەك بانگی دەکات و دەفەرموێت: ﴿ وَإِنَّكَ لَعَلى خُلُقٍ عَظِيمٍ ﴾ القلم/٤. ئەم سیفەتە جوانانە بوو خەڵکی ئاشوفتەی ئەو زاتە پیرۆزە کردبوو ، لەدڵاندا شیرینی کردبوو ، کردبوویە سەرکردەیەك دڵانی بۆلای خۆی کەمەند کێش دەکرد ، ملهوڕیی خێڵەکەی نەرم کردو وای لێ کردن پۆل پۆل بێنە ناو ئاینی پیرۆزی ئیسلامەوە.

ئەو سیفەتانەش کە باسمان کرد چەند باسێکی کەم بوون لە دیمەنە کامڵ و تێرو تەواوەکانی پێغەمبەر ﷺ ، بەڵام زاتی ئەو حەقیقەتە ئەوە شتێکە بەهیچ دەرك ناکرێت ، کێ دەتوانێت لەناخی کەسێك تێبگات کە لەتەواویدا گەیشتبێتە چڵە پۆپەو ، بە نووری پەروەردگاری ڕۆشن بووبێتەوە ، وای لێ هاتبێت ڕەوشتی ببێتە یەك پارچە قورئان ؟

اللّٰهم صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ .

اللّٰهم بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ .

١٣٩٦/١١/١٣ کۆچی

١٩٧٦/١١/٦ زایینی

صفي الرحمن المباركفوري

زانکۆی سەلەفی (بنارس) / هیندستان

[1] / هەمان سەرچاوە ١/١٠٧.

سەرچاوەکان

گرنگترین مەرجەعەکان:

(١)اخبار الكرام بأخبار المسجد الحرام، شهاب الدين أحمد بن محمد الأسدي المكي، (١٠٦٦)ی کۆچی، چاپی سەلەفی، بنارس/ هیندستان، ١٣٩٦/ ١٩٧٦ز.

(٢)الأدب المفرد، محمد بن اسماعيل البخاري (٢٥٦ك)، چاپی ئەستەنبوڵ، ١٣٠٤ك.

(٣)الإعلام، خيرالدين الزركلي، چاپی دووەم. قاهيره، ١٩٥٤ز.

(٤)البدايه والنهايه، اسماعيل بن كثير الدمشقي، چاپخانەی (السعادة)، میسر، ١٩٣٢ز.

(٥)بلوغ المرام من أدلة الأحكام، أحمد بن حجر العسقلاني، (٧٧٣ ـ ٧٨٤ك)، چاپخانەی (القيومي)، کانفور/ هیندستان، ١٣٢٣ك.

(٦)تاريخ أرض القرآن، السيد سليمان الندوي، ١٣٧٣ك، معارف، بريس أعظم كده/ هیندستان، ١٩٥٥ز، چاپی چوارەم.

(٧)تاريخ الإسلام، شاه ئەکبەر خان نەجیب ئابادی، کتێبخانەی رەحمەت دیوبەند یۆپی/ هیندستان.

(٨)تاريخ الأمم والملوك.

(٩)تاريخ عمر بن الخطاب، أبو الفرج عبدالرحمن بن الجوزي.

(١٠) تحفة الأحوذي، أبو العلي عبدالرحمن المباركفوري (١٣٥٣ ك ـ ١٩٣٥ز) ، (جيد برقي برسی) ، دەهلی/ هیندستان ، ١٣٤٦ ـ ١٣٥٣ ك.

(١١) تفسير إبن كثير ، اسماعيل بن كثير الدمشقي.

(١٢) تفهم القرآن، پرۆفیسۆر (أبو الأعلى المودودي) ، مرکزی مكتبه جماعت اسلامی/ هیندستان.

(١٣) تلقيح مفهوم أهل الأثر، أبو الفرج عبدالرحمن بن الجوزي ، (٥٩٧ك)، (جيد برقي برسی)، دەهلی/ هیندستان.

(١٤) جامع الترمذي ، أبو عيسى محمد بن عيسى الترمذي ، (٢٠٩ك ـ ٢٧٩ك)، کتێبخانەی رەشیدیه لە دەهلی/ هیندستان.

(١٥) الجهاد في الإسلام، (اوردو)، پرۆفیسۆر (أبو الأعلى المودودی)، اسلامك ببليكشنز لميد لاهور (پاکستان)، چاپی چوارەم، ١٩٦٧ز.

(١٦) خلاصة السير، رحب الدين أبو جعفر احمد بن عبدالله الطبري ٦٧٤ك، (دلی برنتيك برسی دەهلی)، هیندستان، ١٣٤٣ك.

(١٧) رحمة للعالمين، محمد سليمان سلمان المنصورفوري، (١٩٣٠ز)، حنيف/ بكديودلی.

(١٨) رسول اكرم كی سیاسی زیندگی، دکتۆر حمید الله، باریس (سالم کمبینی) دیبندیوبی/ هیندستان/ ١٩٦٣ك.

(١٩) الروض الأنف، أبوالقاسم عبدالرحمن بن عبدالله الهيلي (٥٠٨ ـ ٥٨١ك)، چاپخانەی جمالی، میسر، ١٣٣٢ك، ١٩١٤ز.

(٢٠) زاد المعاد، شمس الدين ابوعبدالله محمد بن بكر بن أيوب المعروف بابن القيم، (٦٩١ ـ ٧٥١ ك) .

(٢١) سفر التكوين.

(٢٢) سنن ابن ماجة، ابو عبدالله محمد بن يزيد ابن ماجة القزويني (٢٠٩ ـ ٢٧٣ك).
(٢٣) سنن أبي داود، أبو داود سليمان بن الأشعث السجستاني (٢٠٢ ـ ٢٧٥ك)، ج١، چاپخانەی مەجیدی، کانفور/ هیندستان، ١٢٧٥ك، کتێبخانەی رەحیمی (دیوبندیوبی)/ هیندستان.
(٢٤) سنن النسائي، ابو عبدالرحمن احمد بن شعيب النسائي (٢١٥ ـ ٣٠٣ك)، کتێبخانەی سەلەفی، لاهور/ پاکستان.
(٢٥) السيرة الحلبية، ابن برهان الدين.
(٢٦) السيرة النبوية، ابو محمد عبدالملك بن هشام بن ايوب الحميري (٢١٣ يان ٢١٨ك)، ١٩٥٥ز.
(٢٧) شرح شذور الذهب، ابومحمد عبدالله جمال الدين بن يوسف المعروف بابن هشام الأنصاري (٧٠٨ـ٧٦١).
(٢٨) شرح صحيح مسلم، ابوزكريا محىالدين بن شرف النووي (٦٧٦ك)، کتێبخانەی رەشیدیە، دەهلی/ هیندستان، ١٣٧٦ك.
(٢٩) شرح المواهب الدنيه، الزرقاني، نوسخەیەکی کۆنە، سەرەتاکانی داخوراوە.
(٣٠) الشفا بتعريف حقوق المصطفى، القاضي عياض، .چاپخانەی عوسمانی، ئەستەمبوڵ، ١٣١٢ك.
(٣١) صحيح البخاري، محمد بن اسماعيل البخاري (٢٥٦ك)، کتێبخانەی رەحیمی، دیوبند/ الهند، ١٣٨٤ ـ ١٣٨٧ك.
(٣٢) صحيح مسلم، مسلم بن الحجاج القشيري، کتێبخانەی رەشیدیە، دەهلی/ هیندستان، ١٣٧٦ك.
(٣٣) صحيفة حبقوق.
(٣٤) صلح الحديبية، محمد بن أحمد باشميل، چاپی دووەم/ دار الفكر، ١٣٩١ك ـ ١٩٧١ز.
(٣٥) الطبقات الكبرى، محمد بن سعيد، چاپخانەی بریل/ ليدن، ١٣٢٢ز.
(٣٦) عون المعبود شرح أبي داود، أبو الطيب شمس الحق العظيم آبادي، چاپی یەکەم، هیندستان.
(٣٧) غزوة أحد، محمد احمد باشميل، چاپی دووەم.
(٣٨) غزوة بدر الكبرى، محمد احمد باشميل، چاپی سێیەم، ١٣٧٦ك ـ ١٩٧٦ز.
(٣٩) غزوة خيبر، محمد أحمد باشميل، چاپی دووەم، دار الفكر، ١٣٩١ك ـ ١٩٧١ز.
(٤٠) غزوة بني قريظة، محمد احمد باشميل، چاپی یەکەم، ١٣٧٦ك ـ ١٩٦٦ز.
(٤١) فتح الباري، احمد بن علي بن حجر العسقلاني (٧٧٣ ـ ٨٥٢ك).
(٤٢) فقه السيرة، محمد الغزالي، دارالكتاب العربي، میسر، چاپی دووەم، ١٣٧٥ك ـ ١٩٥٥ز.
(٤٣) في ظلال القرآن، سيد قطب.
(٤٤) القرآن الكريم.
(٤٥) قلب جزيرة العرب، فؤاد حمزة.
(٤٦) ماذا خسر العالم بانحطاط المسلمين، سەیید ئەبولحەسنی نەدەوی، قاهیرە، ١٣٨١ك ـ ١٩٦١ز.
(٤٧) محاظرات تاريخ الأمم الإسلامية، شیخ موحەممەد خضری بەگ، ١٣٨٢ك.
(٤٨) مختصر سيرة الرسول، شيخ الإسلام محمد بن عبدالوهاب التميمي النجدي، (م/ ١٢٠٦).

(٤٩) مختصر سيرة الرسول، الشيخ عبدالله بن محمد النجدي آل الشيخ، (م/ ميسر، ١٢٤٢ك.
(٥٠) مدارك التنزيل، تفسير النسفي، النسفي.
(٥١) مرقاة المصابيح، ج٢، الشيخ ابو الحسن عبيدالله الرحماني المباركفوري ، نامى بريس لكنؤ/ هيندستان ، ١٣٧٨ك ـ ١٩٥٨ز.
(٥٢) مروج الذهب ، (بو الحسن علي المسعودي، چاپخانەی (الشرق الإسلاميە)، قاهيرە.
(٥٣) المستدرك، ابوعبدالله محمدالحاكم النيسابوري، (دائرة المعارف العثمانية)، حيدر آباد/ هيندستان.
(٥٤) مسند احمد، الإمام احمد بن حنبل الشيباني، ٢٦٤ك.
(٥٥) مسند الدارمي، (بو محمد عبدالله بن عبدالرحمن الدارمي، ١٨١ ـ ٢٥٥ك.
(٥٦) مشكاة المصابيح، ولي الدين محمد بن عبيدالله التبريزي، كتێبخانەی رەحیمیە، دیوبندیوبی/ هیندسقان.
(٥٧) معجم البلدان، ياقوت الحموي.
(٥٨) المواهب الدينية، قسطلاني.
(٥٩) موطأ الإمام مالك، الإمام مالك بن انس الأصبحي (م ١٦٩ك)، كتێبخانەی رەحیمیە، دیوبندیوبی/ هیندستان.
(٦٠) وفاء الوفاء، علي بن أحمد السمهودي .

فەرهەنگۆکی کتێبەکە

بابەت | لاپەرە

قۆناغی یەکەم:

جیهادی بانگەواز

سێ ساڵ بەسەر بانگەوازی نهێنیدا

قۆناغی دووەم:

بانگەواز بەئاشکرا

یەکەم فەرمانی .. ئاشکرا کردنی بانگەواز

ساڵی ماتەمینی

قۆناغی سێیەم :

بانگەوازی ئیسلام لە دەرەوەی مەککە

ژیان لەناو مەدینەدا

قۆناغی یەکەم:

غەزای گەورەی بەدر

(یەکەم جەنگی یەکلاکەرەوەی ئیسلام)

چالاکی سەربازی دوای ئەو جەنگە

ڕووداوی حودەیبیە

قۆناغی دووەم :

چالاکی سەربازیی پاش پەیمانی حودەیبیە

پاشماوەی سریە و غەزاکانی ساڵی حەوتەم

قۆناغی سێیەم